З М І С Т

І. Політика краєва і загранична

Алексевич Роман. Зразок молодого москальофільства . . . . . 51—52
Виконуючий комітет руско-укр. радикальної партії: Панове громада! (Відозва передвиборча.) 53—57
Ганкевич М. Парнель, Булянже, робітницкий рух . . . . . 270—273
— Рух робітницкий і его вплив . 287—289
Данилович С. др. Коломийске народне віче і премудрість „Дѣла“ . . . . 307—308
Драгоманов М. Неполітична політика II. 1—6
III. . . . . 17—20
IV. 41 44
— Замітки і запити про рускі справи 28—31
— Українська штунда й мудрагелі нашої хати 34
Лаврівский Вол. Народовці против народовскої політики . . . . . 25—28
Левіцкий Евгеній. Промова д. Романчука і народовска опозиція . . . . 209—214
Молодіж академічна. Протести против угодової політики I. 20 22
II. 51
Народна рада в Турці й справа союзу наших партій . . . . . 247—248
Обух Клим. Рух виборчий в коломийскім окрузі . . . . . 69—71
Охримович Вол. Львівска радикальна молодіж перед москвофілами . . . . . 32—34
— Радикальна молодіж і народовство 191—193
Павлик М. Угодова хроніка . 10—13
— Загальне голосоване в Галичиві . 13—15
— Roma locuta, causa finita . . 15—16
— Шевченко й радикали перед угодовцями 160—163
— „Правда“ при колесниці абсолютизму 182—183
— Нова еволюція серед москвофілів 183—188
— На чужім празнику . . 193 196
Пирч Денис. З американскої Руси, з замітку ред. . . . . 74—75
Редакція. Руске державне право і народна справа. . . . . 8—10
— Наше москвофільство . . 35—38
— Радикальна кандидатура . . 67—68
— Наша перша виборча кампанія . 92—93
— Процеси редакції „Народа“ . . 96
— і головні сотрудники „Народа“ На увагу украйінолюбцям у Росії . 121—126
— Інтереси польского панства і Правдянска наівність . . . . . 126—129
— Малі заміти і запити про сучасні справи 133—135
Самодержавіе чи конституціоналізм? . 219
Сильний удар угоді. 232
Стан руских послів у раді державній 214—215
Також народовець. Народовский голос против угодовців . . . . . 31—32
Українець. Русино-украйінский націоналізм і радикали. 275—277, 293—297, 316—321, 335—344
Франко Ів Віче коломийске . 57—59
— Програма руского клюбу . 189—191
— Уніятский сінод . . . 267—269
— Проекти і здобутки . . 285—287
— Важний інцідент . . . 308—309
— Російскі соціяльдемократи . 326—328
„Free Russia“. Надійна партія . 61
Ческа молодіж і вибори до ради державної 75
Щирий народовець. Розумний народовский голос . . . . . 59—61
Яворский Юліян. Нова еволюція серед москвофілів (два листи) I. . . . . 90—92
II. . . . . 130—133
Яросевич Роман др. По зїїзді 265—266
— Вибори посла до сойму в бучацкім повіті 325—326

ІІ. Справи суспільно економічні.

Ганкевич М. Стан мужицкого господарства по лівім боці Дніпра . . 312—313, 328—330
П. М. Новий ступінь німецкої соціялістичної організації . . . . . 23—25
Почин до економічної організації нашого краю 50—51
Соціялістична агітація по селах у Німеччині 81—84
Ф. М. Про вірнопідданість, царославіе та про крестянский банк . . . . 136—137
Франко Ів. Руско-українска радикальна партія і загальне голосоване . . . 6—8
— Сільскі робітники в Данії I. . 289—292
II. . 330—332

ІІІ. Наука і штука.

Драгоманов М. Чудацкі думки I. 97—98
II . . . . . 98—103
III. . . . . 141—145, 165—173
IV. 179—204, 233—237, 277—280, 297—302
V. . . . . 321—324, 344—346
VI. 346 350
—Для починаючих фольклористів на Украйіні 228—229
— Уваги до квестіонару для II. зїїзду руско-укр. радикалів . . . . . 262—264
Л. Л. Дещо про театр . 72—73, 88—90
Охримович В. Куди нам іти, що і як нам робити? Квестіонар . . . . . 217—218
— Поясненя . . . . . 243—247
Франко Ів. Пів століття. Нарис історії Австрії від р. 1840 до 1890 I. . 118—120 II. 147—151
Левіцкий Евгеній. Руский театр у Львові . . . . . 38—41
Матеріяли до ревізії програми руско-укр. радикальної партії:
Передна замітка редакції . . . 104
I. П. О. Стаття . . . 104—109
II. О. Додаток до статі . 109 110
П. Павлик М. Уваги на статю II. О. 137—140
III. В. Будзиновский і Ів. Гриневецкий. Нарис програми з мотівами . 155 159
II. . . . . 147—151
— До характеристики Ів. Наумовича (два листи з примітками) I. . . . . 314—315
II. . . . . 334—335

IV. Повісти.

М. Л. Лумера . . . 44—47, 64—67 | Оксана 5. V. 1891 207—209, 219—223, 237—241

V. Поезії.

М. Молох . . . . 84—87
Марсельеза по украйински . . 293
Новий російский гимн . . . 277
Українка Леся Ридання . 115 116
— Бідні люде, з Віктора Гюго . 173—175

VI. Критика і бібліографія.

Дашинский Гнат Гр. Лев Толстой про полові стосунки (розбір Крейцарової сонати 78—80, 93—96
Др. М. Нові книги:
I. Про питаня суспільні . . 152
II. Про Швейцарію . . 175—176
III. Дві книжки Максима Ковалевского 216
IV. Підручник Гастона Паріса 223 224
— Сліпі провидирі, про „Зорю“ . 280—282
— Над Чорним морем, повість Ів. Левіцкого 302—304
К М „Free Russia“ (Свобідна Росія) 87—88
К. О. На новий шлях, збірник поезій Уляни Кравченко . . . . . 252—258
Левіцкий Евг. „В поті чола“, образки з життя робучого люду, написав Іван Франко. 47—50, 75—77, 110, 114
Охримович В. Культурная нужда австрійской Руси, написалъ С. В. Будзыновскій . 273—275
Франко Ів. Нове виданє Шевченка . 116
— В справі нового виданя Шевченка . 160
— Болгарскі праці М. Драгоманова 225 228, 258—262
— Альманах чи газета? . . . 304
— Ще про нашу культурну нужду 309—312

VII. Справи просвітні.

(Справоздання, ухвали, збори, зйізди, програми і т. і.)

Академія жіноча? 284
Братчик. Рух в товаристві „Академічне Братство“ . . . . . 103—104
Львівска радикальна молодіж перед Шевченком . . . . . 151—152
Ганкевич М. Ще про справу жіночу 324
— З житя львівскої академічної молодіжі 332 333
Др. М. Почесний вихід з вузької церковности 269—270
Другий зйізд руско-укр. радикалів 266—267
Запросини на віче коломийске . . 52
ій—ій Нові часи пішли тай годі! Кілька слів про надзвичайні загальні збори нашої „Ватри народної“ 177-180
Михайлишин Наші читальні народні 315—316
Партицкий Осип Зйізд слав. поступової молодіжи в Празі і екскурзія віденьских Славян-академіків на виставу ческу . . . 114—115
2) Програма зйізду слав. поступових студентів з Австрії у Празі 159
— другого зйізду руско-укр. радикальної партії 232
— німецкої соціяльної демократії . 289
Перші жіночі збори в Стрию 282 284
Редакція і Селянин. Інтереси священства та організація читалень . . . 62—64
Резолюції студентского зйізду в Празі 204—207
— коломийского віча народного . 305—307
Українець. Про комерс з Бояном у Відні 241—243
Університетске свято в Лозанні . 215—216
Читальники. Заложенє читальні в Калуши 62
Шевченко в чужій хаті . . . 140

VIII. Полеміка й допису.

Бережанин Вас Мужицкий погляд на синод 269
Від редакції до берлінскої „Gazety robotniczej“ 324
Д. М. Замітка для культурної публіки Правди 224—224
— Костомаров і штунда на Україні 229—231
Невестюк Як. Радикалізм на провінції 145—147
Один з моск. Українців. Із Москви (Росіяне про М. Драгоманова) . . . 334
Охримович В. „Дѣло“ опікун бельгійских робітників та „Народна часопись“ приятелька рускої молодіжи (!?) . . . . . 154—155
— Страхопуд XIX. віку . . 313—314
Перли рутенства . . . 22—23
П-цкий О. Допись з Відня: Вісти з тов. Січ. Кілька слів по виборах до Ради державної 117—118
Р-ч Ом. Хв. Що чувати на провінції 135—136
Ск. Хома. Листи з Украйіни . . 22—230
— Десятиліте царюваня Александра III. Лист з Украіни I. 152—154, II. . 180—182
— Перше змір а потім вір . 163—164
Студинский К. В справі віденьского комерсу . . . . . 90—91
Франко Ів. „Дѣло“ про нас . 292—293
Штундарі в Росії і крокодильскі сльози в Галичині . . . . . 188—189

IX. Заяви і запити.

Будзиновский В. і Гриневецкий Ів. Заява о вістях ширених про Січ . . 164
Від адміністр. 16, 52, 68, 80, 120, 140, 164, 248, 284.
Від редакції, заяви й переписка 52, 80, 140, 164, 196, 232, 243, 284, 350
До членів робітницкої партії . . 232
Запит до д. Романчука в справі петиції з снятинского повіту 32
Заява селянского комітету виборчого з округа коломийского о кандидатурі дра Даниловича . 59
— такаж комітету косівского . . 68
— про вихід „Хлібороба“ . . 120, 164
— про II. зйізд руско-укр. радикальної партії 216
Кобринска Н. В справі жіночої петиції до ради державної 176
Московский дописуватель Правди Заява М. Драгоманову 350
Оповістка про „Хлібороба“ . . 96
Павлик М. і Франко Ів. Не розуміємо 350
Українцеви, що боронив угоду . . 232

Рік II. Львів 1. л. січня 1891. Ч. 1.

Виходить 1. і 15. л. кождого місяця і коштує за рік:
в Австро-Угорщині 4 гульд. а для заграниці 5 рубл., 12 франків, 10 марок або 2½ доляра.
Одно число 20 кр.

НАРОД

Адрес редакції:
Львів, ул. Академична ч. 22.
Дописи безименні не будуть поміщувані. Ужиті рукописи нищаться, а неужиті можуть собі автори своїм коштом відобрати. В справах редакційних можна говорити від 11 до 12 рано і від 2 до 3 поп.

ОРГАН РУСКО-УКРАІНСКОІ РАДИКАЛЬНОІ ПАРТІІ.

Неполітична політика.

II.

Розмову про практичні наслідки постанови неполітичної програми дд Романчука й товаришів, почнемо з огляду найблизших результатів сі або ціни, котра за заяву тісї програми вже получена. Ціна та обіцянка утраквізму в педагогічних школах східної Галичини і одної рускої гімназії, на случай, коли будуть там відкриватися нові гімназії. Про утраквізм нераз уже говорила печать галицко-руска, в тім числі й народовска, і завше говорила, як про річ, котра тільки мусить на взір закривати вже істнуючу систему польонізації. Нам, значить, нема резону розводитись про сю річ довго. В усякім разі і така концесія Русинам ще тільки приобіцяна, а не дана. Не дана й гімназія, значить, поки що Русини нічого не дістали в заплату за програму д. Романчука, а тимчасом сами Русини вже заплатили з свого боку чимало.

Видимою зразу заплатою є розвал рускої посольскої клубу в соймі Формули д. Романчука, — не кажучи вже про спосіб обяви їх без упередної ради в клубі, — зробили не можливою політичну спільність з партією д. Романчука не тілько людей партії д. Антоневича, але й д. Окуневского (Як не силуєся „Діло“ оправдати голову рускої клубу, але не може ні закрити факту, що політичний виступ его був потаєний від клюбу, ні вневнити, що неможна було зібрати клубу перед промовою д. Р-ка). На сему розбрат не зупиниться, а безпремінно перейде й у край і там мусить поставити проти д. Р-ка з товаришами не самих тільки ріпучих „москальофілів“ або противу-церковників, а й богато поміркованих людей усяких партій, — бо яснож, що своєю програмою й способом сі заяви в соймі без свідомости рускої клубу, кружок Романчука виломився з обовязків, котрі узяли на себе посли рускі перед своїми виборцями.

В часі виборів ніхто з них не ставив літературно-етнографічних формул про gentes et nationes, а замість того говорилось про бідність та кривди для селян та міщан, про такі речі, як дороговий закон, пропінація. Кандидати усяких літературних партій обіцяли спільно стояти против таких кривд, і на них спільно голосували й виборці усяких літературних партій, або такі, що й не думають про подібні партії. Коли перед виборцями говорилось про рускість, то тілько с того боку, що вона упосліджена краєвою польскою політикою, а ні genus ні species тієї рускости не були поставлені перед виборцями. Навіть коли говорилось про церкву галицко-руску, то тілько с того боку, що в сі справи мішаються чужі люде, забирають сі манастирі, школи й т. п., — про чому зовсім не було розмови про якенебудь верховенство князів церкви рускої, навіть в релігійній справі над громадами рускими, бо звіснож, що всі виступи чужих людей в справі церкви греко-католицкої в Галичині робляться за згодою тих князів. Нарешті посли рускі в соймі, під впливом голосу своїх виборців, котрі терпіли від того, що політичні урядники взяли на себе не належаче їйм право мішатися в справи релігійної совісти, запротестували й проти перешкод Галичанам ходити на прощу до православного Почаєва.

Після сего всего програма Романчука й тов. виходить явною новиною для виборців сих самих послів і неможе задовольнити бодай усіх тих виборців. Які з того послідки вийдуть на дальших виборах, побачимо. А що-ж буде, коли незгода між рускими виборцями приведе на будущих виборах до того, що рускі кандидати не перейдуть? Се зовсім не неможлива річ, бо коли в клюбі руских послів тепер голоси розділились так, що на боці д. Р-ка зісталось 8 членів, а проти него 7, не рахуючи д. Окуневского, то можна думати, що в такій же пропорції поділяться й голоси виборців у краю, котрі спільно голосували на людей, вийшовших з ріжних партій. Чи д. Романчук і товариші думають, що тоді хто небудь буде числитись з Русинами і давати їйм що-небудь з самоі тілько ласки до них? Адже-ж тоді партія д. Романчука, навіть коли жандарми будуть підпирати сі кандидатів на виборах, як підпирали теперішних „митрополітских“ кандидатів, — буде другим виданем Parade-Ruthenen, Jung-Parade-Ruthenen, і певно не вийде ліпше, як і попередні.

Треба бути дуже наівним, щоби думати, що навіть те, що й тепер звернено трохи уваги на Русинів, що з урядового боку стали розмовляти з д. Романчуком і давати ему обітниці, — вийшло так собі з доброі ласки до Русинів та дд. Романчука й товаришів. До сего привело власне те, що між рускім народом у Галичині обявився рух, котрий показував невдоволене народу того з свого стану і замір поправити его, потребувавши собі більшого впливу на краєву політику. Отсей рух

висунув на гору теперішних послів соймових, котрих народ вибрав собі з посеред ріжних літературних партій та ріжних станів: попів, учителів, адвокатів, селян.

З початку сі посли ще памятали, що таке справді й для чого винесло їїх на гору, в сойм, — і держали себе відповідно, висуваючи на перед пекучі справи спільних прав та справи хлопскі. З першого виступила інтерпеляція послів руских, направлена проти поліцейского самовіля, що дотикалось рівно і народовців і москальофілів, і радикалів і гостей їїх з Росії. Ся інтерпеляція була maximum, до чого дійшло почуте свого достойінства серед галицких політиків і мабуть чи не єдиний справді політичний виступ їїх з самого початку конституційного житя в Галичині. З розуміня справ хлопских та маломіщанских, вийшов ряд внесків і промов руских послів усяких партій в першу сесію нового сойму. На сій дорозі рускі селянскі посли було зійшлись і з польскими селянами і як би вміли були й далі вдержатись на ній зручно, то сталиби коли не на чолі хлопского й міщанского руху в усій Галичині, то в перших его рядах. Помалу до такого руско-польского правдиво демократичного осередку в галицкім соймі приставалиби й ріжні не-хлопскі елементи, котрим уже почала огидати станчиківска господарка. А тоді й національна справа руска рішиласьби сама собою, бо раз би впала шляхетска гегемонія, то впала би в Галичині й примусова польскість, котра не має другої підстави, окрім у шляхоцтві. Рускі посли не вміли, як слід, покористуватись своїм станом і виступили на дорогу поверховно-національних демонстрацій. Спершу на сій дорозі перед повели приятелі д. Антоневича і втягли й Романчуків навіть до проекту про поділ Галичини, котрий при теперішних обставинах жития в Австрії така-ж сама фантазія, як і рівний поділ грунтів між панами й хлопами, і тепер не може мати ніяких послідків, окрім дражненя Поляків без усякого хісна. Так спершу рускі посли зійшли з єдиного твердого для них грунту, відхнули від себе своїх найприроднійших союзників, польских хлопів. (Яке вражіне зробили нарешті посли Русини на польских послів-хлопів, можна бачити з того, що коли остатні не схотіли підперти Русинів у справі спільного виходу із т. зв. „кола селянского“ і коли їїх запитано, що вони думають про Русинів, то Поляки-хлопи сказали: „my myślimy, że gdyby Rusini przyszli do władzy, to nam nawet nie pozwoliliby po polsku mówić!“). При початку остатної сесії можна було думати, що ті посли зрозуміли свій стан і підуть за тим рухом, котрий все таки посувався в народі рускім і польскім і котрий мусить організуватись в часи будущих виборів у раду державну. Так ні! досить було злегка повабити частину руских послів, — тих самих, котрі ще недавно гарцювали на коні поділу Галичини, — щоб вони забули те, що недавно голосили мов би то щиро, а власне, що годі Русинам надіятись на кого небудь, окрім на власний народ, — і впять ступили на дорогу прислугування, щоб розбилась така-сяка солідарність між рускими політиками, а при тому (і се найголовнійше) щоб увага їїх була відвернена від тих справ, котрі донекли народові, а через те все, щоб теперішні рускі політики були поставлені в неможливість не тілько стати на чолі, а навіть пристати до того руху, котрий тепер виробляється в народі рускім і польскім.

Заневне, се не спинить руху, — він знайде собі нових виразителів, — але, поки що, чимало часу буде стрічено і по крайній мірі одна частина галицко-руских політиків і власне та, котра моглаби справді виробить з себе сильну народню партію, сама себе підрізала, віддавшися на ласку людей чужих і реакціонерів, замість того, щоби шукати собі сили в своїм народі, а союзника в народі польскім. А з такою партією хто-ж стане числитись?

І ось ще не вспіла скінчитися сесія сойму, як газети противних Русинам партій починають ставити свої умови, під котрими сі партії можуть допустити політичне істнованє Русинів і давати їїм які-небудь концесії. Та не треба братись за мікроскоп, щоби побачити, як в самім соймі, після того, як д. Романчук і товариші згодились на звісну демонстрацію, їїм уже поставлені були умови, котрі позбавляли їїх усякої самостійности, а до того ставили на перед можливість і не дати Русинам нічого. Так слідом за промовою д. Романчука, котра й сама вже вставила в національно-політичну програму Русинів зовсім не обовязковий для Австрійців греко-католицкий клерикалізм, гр. Бадені вже потребував від Русинів признаня „проводу князів церкви“ котрі мають уже свої зовсім спеціяльні інтереси, як те признала в остатні часи на разі партія д. Романчука[1])

На решті умовою підмоги Русинам поставлена й „вирозумілість для народности польскої“. Звісно, ми не станемо говорити проти потреби такої вирозумілости Але все діло в тім, хто дасть Русинам аттестат на ту вирозумілість. Коли напр. Czas з пануючою доси в Галичині партією польскою, то довго прийдеся ждати такого аттестату, і таким способом старе, невигідне й дразливе для Русинів питанє: in wie fern die Ruthenen in Galizien zu bestehen haben? зостанеся й на далі відвертим, як і доси було.

Партія д. Романчука говорить мовби то з утілітарного погляду, а на самім ділі з безчольністю, що „ніяке правительство австрійске не схоче мати ніякого діла з тими Русинами, котрі признаються до національного єдинства з Росією“, і тим хоче оправдати усю свою політику, котра доходила до крайної неприличости, коли посли партії д. Романчука кричали д. Антоне-

---

[1]) Хоч ми не маємо часу зупинятись на подробицях, то все-ж не можемо не звернути увагу на таку річ: не вспів д. намістник поставити Русинам такої умови, що б вони підчинились князям церкви, — умови котра ніяк не виходить з австрійскої конституції і навіть просто їїй противна, — як д. митрополит вже виголосив анатему всім, що не згожуються з програмою д. Р-ка і сказав, що їїм нема місця на галицко-рускій землі. З поділу руского посольского клюбу виясниласьось, що з програмою Р-ка згожуеся тілько 8 членів, а 7 згожуеся з д. Антоневичем і один, д. Окуневский не згожуеся ні з д. Р-ком, ні з д. А-чем. Виходить, що д. митрополит в імені 8 послів прокляв 8-же! І прокляв за те, що вони або не так думають, як він, про літературну справу, або не згожуються віддати свій розум в цени его, митрополита, віри, котра по законам не обовязкова! Де ми? Чи не в старій Візантії, де атанасіяне обявляли, що на землі нема місця аріанам, а на завтра аріане також само поступали з атанасіями?

вичу, при сміхах Поляків: „а відрубність?“ Добре-ж було для кричавших, що д. Антоневич ще більше наївний політик, ніж вони. А що-ж би було, як би він спитав їїх: відрубність від кого? від Москалів, чи й від Українців? бо й тіж у Росії і проти них австрійські Русини чинять тілько не велику частину!

Припустим, що позаяк тепер український елемент подавляеся в Росії, то формула д. Романчука й товаришів, котра ставить признане відрубности від Великоросів за один з безпремінних догматів австрійзкого вірно підданства, може задовольнити теперішне австрійске правительство. Тілько що-ж буде, коли в Росії стан річей переміниться й українство дістане собі хоч які небудь права? Тоді, — коли в Австрії не признають, що уся постанова справи in wie fern die Ruthenen in Oesterreich zu bestehen haben? є в суті своій фальшива і супротивна пріпціпам нової держави, навіть австрійскої, а тим більше фальшиво ставити відповідь на се питане в залежність від того, чи є в Росії, чи нема людности подібної до австрійских Русинів по національности?“ — то від галицких Русинів потребують, щоби вони виголосили відрубність і від російских Українців, як уже дехто й требував такого до тепер.

Так виступ д. Романчука й товаришів нічогосінько не зміня в правовому стані Русинів. Увесь зиск виробленого д. Романчуком і товаришами стану річей зводиться навіть на те, що тепер, в часи конституційні, а не абсолютичні, як 1848 р., знайшлись самі Русини, котрі добровільно віддали право відповідати на дразливе Русинам і противне признаним тепер правам народів питане в руки не тілько чужі, а просто польскі, то б то, як тепер стоіть діло, в руки просто заінтересовані в тім, щоб довести відповідь на те питане коли не до нуля, то до мінімума.

Ми вже згадували об тім, що вже й тепер говорить з поводу виступу партії д. Романчука печать польска. Найприхильнійші з неї требують від Русинів „акції, чину — спільного з ними поборювання погубних для держави й краю стремлінь“ і т. д. А впять таки: хто відмірить порцію акції, хто вкаже погубні стремління? Звісно, не Русини самі...

Але хто небудь скаже: „та-ж Русинам нічого й звертати увагу на те, що говорить печать польска і навіть Поляки в загалі; вони мають діло з австрійским урядом“. Той, що казатиме таке, певно покаже нам на слова д. Романчука, котрий кликав Австрію опертись на Сході на дві ноги, а не тілько на одну, як до тепер, та на слова Січинского, котрий навіть просто викрикнув до польскої сторони в соймі: „ми готові і якусь жертву вчинити з наших прав (?!?) для австрійскої ідеі, але для іншої ідеі не зробимо жадної жертви[1]).

Слова, слова, слова!

Що то таке австрійска ідея? що таке Австрія, як щось осібне від Русинів, котрі їій будуть приносити в жертву навіть права свої? Коли Австрія є спілка певних народів, в тім числі й Русинів галицких, то вона без тих народів і не мислима, а значить і фрази про руску ногу, на котру Австрія буде оператись, є нісенітниця. Попробуйте сказати, що Швейцарія операся на 22 ноги, або назвіть людність яких небудь з тих 22 кантонів ногами ві? Часто кажуть, що Австрія вироблясся в монархічну Швейцарію, — і кождий освічений чоловік в Европі може тілько бажати, що б Австрія скорше й щасливо переживала сю еволюцію до кінця і щоб австрійскі народи жили так само мирно, як швейцарскі. Тілько-ж ніхто не скаже, щоб ся еволюція вже скінчилась, а надто не може сказати сего Русин. Та Австрія, котра б задовольнила Русина, ще тілько почина вироблятись і в сім виробі можуть прінняти свою частину праці й Русини, та тілько ті, котрі перестануть себе вважати чімись ногами, а просто скажуть, що вони цілі люде, котрі живуть для себе і для своєі вигоди готові працювати з товаришами по державі й приносити жертви, та тілько не з прав своіх, а жертви власне для того, щоб забезпечити собі права! Нічого говорити, що така формула австрійскої ідеі так само подібна до формул ві у дд. Романчука й Січинского (коли в їїх формулі є що небудь реального), як небо до землі.

Тієі-ж Австрії, яку мають у своіх думках дд. Р-чук і Січинский, в чистім виді давно вже нема, а коли вона й була за часів двірского абсолютизму, то не дурно-ж вона воліла в Галичині оператись на одну ногу, польску, а не на дві, польску й руску. Були на те, значить фатальні причини, котрі мусіли почасти остатись і на далі Теперішна Австрія є середина між старою Австрією і будущою Д. намістник Галичини добре сказав Русинам, що теперішне австрійске „правительство боронить право меньшостей національних, але при живій участи більшости“. При теперішних же політичних порядках австрійских — коли навіть скинути з терезів вагу аристократії при дворах, Поляки в Галичині є „більшість“, а Русинни „меншість“ та ще й мала меншість. Значить, Австрія в політичнім змислі мусить в Галичині являтися Польщею по крайній-мірі на $^3/_4$ свого образу і, коли говорити фігуральною мовою д. Романчука, то Русинів тепер можна признати навіть не ногою, а хиба литкою і то не Австрії, а Австро-Польщі. Інакше й бути не може, аж поки політичні порядки в Австрії не зміняться так, що Русини стануть частиною демократичної більшости в галицкім соймі й австрійскій раді державній.

Hic Rhodus! могліб і ми сказати д. Січинскому, як би в нас була охота до семінарских оздоб стилю. Ліпше ми скажемо по рускому: от до такої переміни політичного стану річей в Австрії мусить іти природня політика Русинів! Всякі інші заходи даремні, коли не просто шкодливі.

Шкодливі вони, коли відбивають увагу Русинів від головної цілі, коли розбивають початок організацій, котрі вже ставали на природню дорогу; шкодливі, коли переносять центр ваги політичної праці Русинів з власного народного грунту на чужий, на чужу ласку. А та-

[1]) В прочім д. С. тут же прибавив зо звичайною привичкою Галичан певного сорту затуманювати свої слова: „так при найменше на разі!“

ким шкодливим для Галичини є остатний виступ партії д. Романчука.

Шкодливий той виступ не тілько з точки загальних інтересів галицко-руского народу, а навіть і осібно для народовского напрямку. Сей виступ можна би ще як небудь оправдати, як би хоч галицким народовцям дійсно небезпечно було те, що в Галичині звуть „москвофільством“ Так сего ніяк же нема. Практична сторона літературного спору між галицкими писателями вже скінчилась на користь народовского напрямку. Всі тепер у Галичині признають, що популярна література (найголовнійша на тепер для Галичини) мусить писатись народною мовою і між т. зв. москальофілами є такі, що пишуть тією мовою навіть ліпше, ніж інші народовці. Спор іде тілько про високу літературу, котру „москальофіли“ хотять бачити „общерусскою“.

Але на ділі галицкі москальофіли пишуть і свою „високу“ літературу все-ж таки „особымъ русскимъ языкомъ“, а зовсім не російским, і по части знаємости з „общерусскою“ літературою явно зостаються позаду від народовців, котрі, помимо своїх иноді смішних вибриків проти тієї літератури, все-ж таки бодай на $^1/_3$ частину наповняють свої літературні видання перекладами з російских писателів. [1])

При такому стані річей більша половина старого літературного спору в Галичині втратила інтерес і навіть москальофільска партія стала вимерати. Більше освічена й спосібнійша частина молодіжі почала відпадати від неї і именно по мірі того, як стала більше взнавати Росію урядову й неурядову та російске письменство. З другого боку і в Росії, по мірі того, як там ознакомлялись з галицкою москвофільскою літературою й політикою, почали вменшуватись симпатії до неї так, що недавно проти неї висказавсь навіть орган одного з славянофільских кружків („День“). Справа рільничого банку викликала гострий суд навіть з боку „Варшавскаго Дневника“ і підорвала в Росії кредіт певних Галичан, як се недавно признав у прилюдному листі навіть д. Наумович.

При такому звороті річей львівскі літературні проводирі „москвофілів“, котрі за далеко зайшли, щоби звернутись, — не знають, на яку ногу їм стати, і то печатають прихильні статі напр. про Шевченка та вплив украйінский на Галичину, то становляться під крило власне тих самих князів церкви, котрі тепер надаються проводирями партії д. Романчука, хоч недавно вони виступали проти тієї партії [1]) На провінції ж розумнійші й енергічнійші люде з т. зв. „москальофілів“ зближаються (в читальнях, вічах, виборчій агітації) з подібними їм народовцями, так що більш освічені елементи галицко-рускої громади почали вже вкладатись у природні партії: консервативні й прогресивні, котрі мусіли зовсім замінити старі партії і в котрих власне народовці могли би навіть вести перед, а надто в поступовій партії.

По крайній мірі на політичному полі народовцям справді діставалось провідництво й усі вигоди з тієї толеранції, яка було в остатні часи почала встановлятись в відносинах між ними й москвофілами, коли навіть газетна львівска полемика стала стихати й забувати методу взаємних доносів. Предсідательство в рускому клубі послів випало народовцеві; всі уступки, які давала польска більшість в соймі Русинам, щоб робити хоч що небудь в виду солідарної рускої опозиції, випадали на користь народовців.

Після сего всего остатний виступ фракції д. Романчука в соймі, ві способи заяви програми, після котрих мусів безпремінно розвалитись руский клуб і початись війна між партіями галицкими по всій лінії, — вийшли зовсім несподіванкою. В усякім разі ся несподіванка не виросла з внутрішних процесів навіть партійного житя галицко-руских кружків, [1]) всього менше посольских, а є просто вчинком фракційним, зробленим за ради посторонного Русинам напору. Загал народовскої партії тратить через такий виступ, бо він міня певну підмогу, яку давала ему п а р т і я, що в с е т а к и о п е р а л а с ь н а г о л о с а х р у с к и х в и б о р ц і в того ж стану, котрим держаться й народовскі посли, — на підмогу чужих сил, котрі ще хто зна, як себе будуть держати.

Правда, в „москвофілів“ є одна точка, котра втрудня можливість відносин з ними: майже всі вони по своїм політичним думкам ще більш обсолютисти, ніж народовці і через те богато з них, бачучи, що абсолютизм в Австрії вимера, покланяються абсолютизму в Росії, прихвалюють всі єго діла. А коли до того вони роздразнені проти польскої політики в Галичині, то прихвалюють усе, що робить російский уряд проти Поляків, і через те без потреби дразнять і Поляків проти Русинів. Мало того, між „москвофілами“ є люде, котрі не тілько стоять за поліцейску реакцію в Росії, а просто стають платними ві агентами, перекручують всі справи, клевещуть, доносять і в Росії і в Австрії. Проти всіх сих хиб найліпший лік ширене політичної освіти в загалі й правдивих звісток про Росію почастно, а проти баламутства від агентів російскої реакції й доносчиків народовцям і самим треба позбавитись і в себе доносчицких заходів, переплучування політичних справ з культурними і в загалі треба коректного поступованя з москвофілами для того, щоби порядні люде між ними самі огидились поступованем доносчиків та баламутів і відділились від них.

З сего боку остатніми часами в Галичині вже можна було вбачати значне поліпшенє, котре відбивалось і в Росії, де люде, читаючи навіть у „Червоной

---

[1]) Редакція „Дѣла“ видала 31 назву „Бібліотеки найзнаменитшихъ повѣстей“, з котрих галицких писателів 3 украйінских 3, німецких 5, англійских 3, угорских 2, французких 8 (по всьому видно, що англійскі, угорскі й більша частина французких переложені з німецкого), польских 1, російских 7. Додайте російскі новісти в фелетонах „Дѣла“.

[1]) Нехай хто небудь ріпить, до якої партії належав літературно митрополітский „Миръ“, політичну програму котрого тепер приняло „Дѣло“?

[1]) По нашому, угода найшла собі уже добре справлений грунт власне в кружкових інтересах львівских народовців, котрі з поза них не бачать ясно народної справи, — поля, що лежить навперед них. Ред.

Руси", як наприклад народовські посли піднімають справді корисні народові справи, як рускі посли спільно боронять права особи Русинів усіх партій від поліцейского самовіля і т. і., люде почали скептично дивитись на партійні клевети й доноси, які йшли з Галичини проти тамтошніх народовців і українолюбців у самій Росії. Навіть в одній славянофільскій газеті стали появлятись дописі прихильні народовцям і очивидно писані народовцем.

Тепер справа мусить піти назад Партійна злість, а далі, відповідно галицкому політичному й моральному вихованю, взаємні доноси мусять впять піти в гору серед Русинів галицких і відбитись і в Росії. І коли справді в Росії є круги, котрі видають гроші на те, щоби в самій Галичині підперати певну політичну агітацію, то тепер постанова народовцями справи партійної так, що хто не годиться з ними в літературно-етнографічній формулі, той політичний противник Австрії і політичний прихильник Росії, — мусить дати російским агентам повний резон прохати собі більшої підмоги для того, щоб видержувати більший тепер нагніт і боронити Росію від явного ворога. А до того така постанова літературно-етнографічної справи натурально мусить збільшити й політичну прихильність до Росії в усіх тих, що по своєму щиро думають про літературно-етнографічну спільність з Великорусами, але через те також мало стремили відділятись від Австрії, як і тирольскі Німці, коли ще не менше.

Ми в загалі говоримо тут про всякі речі зо становища інтересів самого галицко-руского народу, то й не маємо резону розводитись багато про справу відносин москвофільского руху до осібних австрійских інтересів. Тілько, щоб забезпечити себе від усяких непорозумінь с читачами нашими, менше обзнакомленими з галицкими справами, скажемо два слова і про сю справу.

Хто прослідить діла і слова найбільше звісних галицких москвофілів, хто знакомий з їх особистими характерами, той просто засміється, коли єму скажуть, що ті люде спосібні стати для Австрії тим, чим були в свій час ломбардо-венеціянскі діячі, або й польскі, венгерскі і навіть ческі. Політичну небезпечність для Австрії має в Галичині москвофільство не літературне а аграрне або ліпше сказати досить розширена серед селян-Русинів надія на те, що московский цар переміпить теперішні земельні порядки галицкі, про що скажемо далі. Алеж подібні думки проявляються і серед селянства польского в західній Галичині й очевидно мають собі іншу основу ніж національно-літературну.

Розмови галицких „москвофілів" про літературну спільність з Великорусами не мають в собі й искри дійсної небезпечности для Австрії. Навіть колиб ті розмови мали під собою грунт в дійсній національности галицких Русинів і переводились в діло, то і тоді с того не слідував би непремінно політичний сепаратизм Галичини від Австрії, як нема політичного сепаратизму женевского або тессинского від Швейцарії до Франції або Італії. Алеж галицке москвофільство, не маючи собі підстави в національности галицко-рускій, стоіть вже кількадесять років при мішаній мові — галицко-малоруско-церковно-російскій, — і не може прилучитись ані по формі ані ще менше по ідеям до літератури російскої. Не може воно зробити остатнього найбільше через те, що воно б тоді стало власне таким же помічником опозиції в Росії, яким була женевска та тессинска література в свій час для Франції і Італії, а ідейна суть галицкого москвофільства була і є власне мертвецка неприхильність до всяких живих ідей, які в часи его істнованя колихали світ. Через сю неприхильність найзавзятші галицкі москвофіли доси не могли виробити в себе нічого спільного і з тим аграрним москвофільством, котре безперечно живе серед галицкого селянства.

Увесь страх москвофільства в Австрії є ніщо друге, як останок політичних забобонів часів Меттерніха, коли австрійскі урядові круги боялись усякого руху серед своіх народів, усяких звязків їх з житем серед сусідів їх, невиключаючи й Німців.

Сей забобон до Русинів піддержують тепер польскі політичні круги, котрі по части справедливо гніваються на москальофілів за те, що ті (правда, з реакції против неправд самих Поляків) проповідують ненависть, против Поляків і оправдують усе, що з ними робиться в Росії, а почасти же гніваються на них як на давних і рішучих противників ідеі польскої держави на Руси. Тількиж, коли не може бути ніякого руского національного політичного напрямку, котрий би згодився на сю ідею і дивився би на галицку Русь як на обовязкову частину Польщі, а на Русинів як на обовязкових ві підданих, то не може бути ніякого національного напрямку рускої, котрий би задоволив польских політиків, що держаться ідеі історичної Польщі.

Тепер, коли показалось уже ясно, що формула „Niema Rusi" вже не втримаєся, польскі політики в Галичині говорять про те, що вони борються тілько против москвофільскої формули про національність Русинів а „правдиву Русь" признають. Алеж як тілько доходить до практичного діла, до національно-політичних уступок Русинам, то галицко-польскі політики не роблять різниці між москвофілами та українофілами, і користуючись останками меттерніховских забобонів у Відні, витягають з арсеналів страхи против українофільства незгірші від страхів москвофільства. І конечно страхи ті, поки в Відні буде для їх поле, будуть реальнійші, ніж страхи москвофільства, бо вжеж ніякими викрутасами не зробиш н. пр. з Шевченка галицко-рускої, а ще менше польского станчика. [1])

З сего всего виходить, що й аплодісменти польских політиків для противу-російскої формули д. Романчука, є хвилевий маневр, котрий робиться навіть свідомо, поки

[1]) Як видно з пояснень „Дѣла" в справі виробу остатної програми львівских народовців, деякі члени „Народної Ради" як н. пр. Олекс. Барвінский, грали ролю на вряд чи не більшу, як посли подібні д. Романчуку. Отжеж н. пр. популярна Історія Руси д. О. Барвінского, а ще більше его Руска історична Бібліотека зложена з творів Українців як Костомаров, Антонович ітд., і Москалів як Смирнов, Илловайский — незгідна с тією програмою і яко така була вже атакована і польскою прессою і навіть париске демократичне польске „Wolne Słowo" ненавидить в тій Історії „школу Костомарова".

треба зовсім вибити частину „Русинів-москвофілів“ з усяких легальних позицій в Австрії Тілько такою діпломатією можна обяснити те н пр., що з польскої сторони не визвала звичайних протестів лайка: р е н е г а т и! кинута против тих, хто вважа себе gente Rutheni, natione Poloni, на рівні с тими, хто уважа себе gente Rutheni, natione Russi; лайка, по своїй сути, так само не оправдана по своїй фанатичвій виключности і так само неполітична, як усякі культурні (релігійні, національні, літературні і т. і т. п.) ортодоксії та примусові порції думок, почуть і т. д., котрі треба раз на завше залишити на волю особи. Раз тілько ціль згаданої дипломатії буде осягнута, та формула малорускої відрубности від Поляків опять бере свій нелегальний характер в очах сторонників історичної Польщі. Відрубність Малорусів від Москалів зовсім тут нічого не зміня. І коли польська історичан формула буде с певної сторони навязуватись і Австрії, як і перше, то й украйінофільство буде виставлятись нелегальним і небезпечним для Австрії, до чого стілько проб робилось і з польского, і навіть з австро-рутенского боку. [1])

Очивидно, що всякий розумний політик Русин мусить старатися усунути в австрійских урядових кругах до останку забобони меттерніх. часів та ідею, що Русини австрійскі мусять бути трактовані не як рівноправна з другими частина державної людности, а лиш відповідно тому, в яких відносинах стоіть їйх національність до такої чи другої національности в Росії. Теперішнаж піднора згаданих забобонів з боку самих Русинів не тілько не зміня сути діла, шкодливої і для сторонників малорускої відрубности, а просто веде до того, щоб справді збудити в сторонниках „обще-рускости“ ворожі до Австрії почутя, коли не вчинки.

Не можнаж заперечити тому, що звісна частина образованих людей в Галичині щиро переконана в тій чи іншій степени тієї общерускости і що значна частина і простого народу, нехай і з темноти етнографічних ідей, може піти за сими людьми. Які б не були пасивні ті люде, а все таки для Австрії не може бути вигодно мати в себе певну групу людей, роздражнених в йіх переконанях, а особливо способом постанови справи, надто виключним і деспотичним („нема місця в Австрії!“ ітд.) і явно підпертим польскою стороною, так непопулярною серед загалу Русинів. До того старші покоління „москальофілів“ справді пассивні і надто схоластичні, алеж хто поручиться за те, що між молодшими не знайдеся енергічнійших і таких, котрі замість клопотів про буцім то „обще-русскій, твердый языкъ“, обернуться до аграрного москвофільства, яке живе серед австроруского селянства ?

От такі то наслідки мусить або може мати в Галичині неполітична політика партії д. Романчука.

М. Драгоманов.

[1]) Сі всі наші статі були вже написані, коли ми прочитали в „Дѣлѣ“ справозданє про збір членів „Народного Дому“, де партія д. Антоневича кричала проти слів д. Стефановича: „підпирати нашу рідну, мало-рускую народність і єї язик“, — г а л и ц к и й я з и к! А в томуж числі „Дѣла“ єго перемиский дописуватель сам оправдує тих „зі староі партії, що не належать до народовців за для йіх колишнього екстремного украінізму в літературі“, і хвалиться тим, що галицкі писателі народовці „отряслися майже зовсім з манії декотрих писателів украйінских гоненя за словами і формами як найбільше льокальними (?) а тим самим для загалу (?) малоруского народу як найменше зрозумілими“ ітд. В сих викликах „старих“ як і в сих похвалах „народовця“ своім, готова підстава для „відрубности“ галицкої і від Украйінців, цілком натуральної, раз справа літературна переставлена з поля єі природного на політичне, на становище „австрійске“.

Перший наклад сего числа забрала нам ц. к. прокураторія за статю Ів. Франка п. з. Русско-украйінска радикальна партія і загальне голосованє. То була промова Франка на вічу 14 грудня 1890 р., виголошена до-слова при двох ц. к. поліцвйских комісарях, котрі против неї нічогісінько не м'али. До того, головні уступи промови Франка до-слова надруковані в K. Lwowskim і в 1 ч. Przyjaciela Ludu з 1891 р., і ані одна з тих газет не була за св конфіскована. Ми досить биті в псіхології, особливо прасовій, та ся конфіската збила нас із пантелику, бо-ж, важучи наперед статі „Народа“ для цензури, нам і на думку прийти не могло, що иноді треба бути поліційнійшими ніж ц. к. комісарі, та цензурувати й те, що вже процензурувала сама ц. к. прокураторія. Теперішний ц. к. прокуратор, д. Середовский не хоче нам казати, котрі уступи статі конфіскує, каже того самому догадуватися. Та тут наш дотеп кінчиться, отже ми спокійко зачекаємо рішня суду що до сконфіскованої статі, тепер же намість неї даємо статі Угодовске правдолюбство, Народна Часопись тай видаємо число в друге.

Угодовске правдолюбство.

В віденьскій газеті „Wiener Allgemeine Zeitung“ з 14 л. груд. 1890 р., в статі якогось угодовця п. з. „До історії польско-рускої угоди“, читаємо між іншими ось що: „Далі, істнує (в Галичині) р а д и к а л ь н а, чи то с о ц і я л і с т и ч н а п а р т і я (руска), котра поволи відділилася від народовскої, та вона тілько недавно вистушила прилюдно з самостійною програмою. Одинокий представитель тої ку-

ики в соймі приступив до угодової програми народовців, тілько-ж застерігся против того, щоби до програми втягати справи церковні".

„Дѣло" передрукувало сю звістку в 272 ч. з 1890 р. без ніякої уваги і в інших місцях справу відносин дра Окуневского до угодовців представляло так, немовби він справді з ними годився. Після виступів дра Окуневского в соймі, котрі ми піднесли в 23 і 24 чч. „Народа" 1890 р., — ми напевне знали, що воно не так, та ми все таки обернулися до дра Окуневского і дістали від него письмо, з котрого позволяємо собі навести ось що:

„Заявлене моє в соймі, що під прапор католіцізму, а зглядно князів церкви не піду, виголосив я не в тій мисли, що зрештою приступаю до партії Романчука, але противно, що поміж іншими головно з тої причини, що Романчук і товариші віддалися власти, котра з природи своєї противна правдивому поступови та свобідному розвиткови народів, — до тої програми і до тої партії не приступаю. Інакше моє заявлене було би хіба студентским фаєрверком.

„Також і потім, коли фракція клюбу, прихильна Романчукови зійшлася зараз по замкненю сойму в ночи, я заявив, що на програму Романчука не годжуся і вотум довіря Романчукови, яко голові клюбу, підписати не можу... На умильні просьби его і товаришів я в кінці сказав, що, аби ще до більшого заколоту не причинятися, я офіціяльно з клюбу а зглядно з тої фракції не виступаю, але задержую собі право, прислідуючій сесії, по нараді з своїми виборцями, з неї офіціяльно виступити.

„Такий був стан річи при кінці сесії соймової. Події після-соймові, именно-же поступоване народовского органу „Дѣла" в справі угодовій підривають в мині до решти тото привязане, яке мене ще донедавна з моїми товаришами лучило".

Ми дуже вдячні дру Окуневскому за таке рішуче пояснене справи.

Редакція.

„НАРОДНА ЧАСОПИСЬ".

Так зовеся нова руска клєрикально-правительсвенна газета, що виходити ме щоденно від 13 л. сего місяця. Ми вже маємо в руках два числа на показ і можемо у них погадати всю політику, якої буде держатися нова газета.

Редакція „Дѣла" страх нарікає та доказує, що „Народна Часопись зовсім не потрібна. З угодовского становиска годі того сказати.[1]) „Народна Часопись" приняла в основу своєї діяльности програму д. Романчука і Товаришів, і буде єї проводити консеквентно, далеко консеквентнійше ніж „Дѣло". Що се справді так буде за те ручить нам головний редактор нової часописи о. Бобрович, котрий уже своєю „Русею" дав докази, що до такої праці спосібний і не завагаєся перед ніякими консеквенціями, які виходять з програми д Романчука і Товаришів. Ми, звісно, негодимося з тим крайне клєрикальним напрямком, який проводить о. Бобрович, і явно его поборюємо, але мусимо признатися, що нам просто мило було читати его „Русь" власне задля єї ясних римских прінціпів та консеквентности, з якою о. Бобрович зачінав і найдрібнійші справи рускі. Сю твердість прінціпів та консеквенцію видно ясно вже й у тих числах „Народної Часописи" які ми маємо в руках. Тимчасом про „Дѣло" того зовсім сказати не можна. Народовці в загалі ніколи не відзначувалися ані твердостію прінціпів, ані консеквенцією. Вони все поступали так супротив церковних та світских руских справ, як у тій приповідці кажеся: „і хотілабим, і боюся і що мама скаже". Сі слова треба брати дословно. Народовці думали, що підійдуть і правительство і князів церкви, аж виходить, що тепер вони очевидячки сами себе перехитрили і попали в стан, з котрого майже нема виходу ані в зад ані в перед. Бо

---

[1]) Навіть на лице „Народна Часопись" похожа на виданя народовскі — правопись т. зв. етимологічна і дашками газета аж найіжена. Ба, „Народна Часопись" і тут виглядає ліпше ніж народовскі виданя, друковані в друкарві ім. Шевченка: письмо чудесне, новісіньке, умисне замовлене. Значить, і тут Народна Часопись причиняєся до поступу — до помноженя руских друкарень. Тілько не знати, чи довго „Народна Часопись" потягне, і чи тими буквами не прийдеся друкувати річей против основ теперішної угодовскої політики, от хотьби нам, грішним, радикалам...

з одного боку „Дѣло“ супроти „Народ. Часопись“, мусить старатися зрівнатися з нею в клерикалізмі та правительственности, або й перейти ѣї в сих справах, коли хоче, щоби ті сили, котрих органом є „Народна Часопись“ відносилися прихильно до „Дѣла“ і до народовців в загалі. А з другого боку, тепер „Дѣло“ не зможе писати бодай трохи вільнодумно про які небудь справи, бо на те є готовий пострах в митрополичих курендах і ще дечім реальнійшім. „Народна Часопись“ уже тепер на тілько ліпша від „Дѣла“, що не попускаючися своїх прінціпів і цілей, таки старається безпристрастно відноситися до інших партій на віть противних народовскій угоді і н. пр. закидає бесідникам на зборах „Народ. Ради“ безтактні виступи, чого „Дѣло“ не робить. В загалі видно, що „Народна Часопись“ не думає затаювати та перекручувати навіть таких подій, котрі не конче на руку ѣї цілям. Коли редакція „Нар. Часописи“ буде й далі так поступати, т. є. коли буде совістно нотувати всякі прояви в рускім та всесвітнім житю хоть і з своїми увагами, то ми мусимо сказати, що „Народна Часопись“ таки принесе користь нашому народови тим, що розширить єго відомости. Кажемо се особливо з огляду на тих наших простих людей, що доси ніяких наших газет не читали ані не слухали. А треба знати, що „Народ. Часопись“ буде бодай на разі найбільше росширеною рускою часописю, раз через те, що вона, не платячи ані стемпля ані оплати за почту[1]) і надто маючи чималу запомогу від правительства, дуже дешово коштує, іменно за цілий рік 2·40 зр. за пів 1·10, за чверть року 60 кр. місячно 20 кр., одно число 1 кр. По друге „Народ. Часопись“ дійде певне до найдальших закутків краю, до найнужденнійших хат наших селян через те, що має таких вплівових агентів як старости, котрі просто всім Русьнам накидають ѣї. До старостів уже й тепер пристають і ради повітові і в загалі всякі уряди автономічні, товариства, ба й приватні люде як польскі пани, ксьондзи, учителі і т. і.

Само собою розуміеся, що ціль для котроі „Народна Часопись“ видаєся тай спосіб ширеня між народом, — для народноі справи пагубні, бо правительство та висше попівство хоче так придбати в народі підпору для себе при виборах і таке інше. Алеж на те у найтемнійшого читателя „Народноі Часописи“ на селі чей найдеся на тілько здорового хлопского розуму, що розріжнить шкідні для своїх інтересів тенденції від подаваних фактів. У нашого селянина надто велика нужда, щоби ѣї були в силі заспокоіти всякі „чисті“ угодовці та йих агенти, так щоби селяне могли одушевитися йих високою політикою.

До того в кождім селі чей найдеся бодай одна душа, навіть межи недобровільними агентами „Народноі Часописи“, — що витолкує громадянам, куди що йде і недопустить до того, щоби громади наші були чиім небудь орудем. Тут особливо вдячне поле для прихильників нашоі партіі. Вони прямо обовязані просвічувати народ в справі угодових подій, особливо зачіпаючи за безпосередні реальні потреби наших робітних людей по селах, а в такім разі, хоть може і не зараз „Народна Часопись“ нам зовсім не пошкодить. А не пошкодить нам попросту через те, що ми й не думаємо, як часописи обох наших старших партій, іти на взаводи з головними точками угодовскоі „програми“. Наші видавництва і вся наша діяльність не звязані ані правительством ані князями церкви; наша програма проста й ясна, наші прінціпи затально признані робітницким світом і єго прихильниками — нам ніхто в нашій діяльности не зробить конкуренції, — та ніхто нас і не заступить, ані народовці, ані тим менше йих теперішні покровителі. В своїх обіжниках, накидаючих „Народну Часопись“ ц. к. старости згідно заявляють, очивидячки з волі правительства, що ся газета „dążyć będzie do skupienia w koło siebie wszystkich rusinów dobrej woli i zacnych przekonań“, значить іде тут о зорганізованє новоі партіі, серед чого народовці очивидячки мусять потонути в морі тоі партіі. Отже, коли „Народна Часопись“ для народовців на всі боки пагубна, то для нас вона буде навіть корисна тим, що грубшим кінцем своєі політики буде нам нагонити чим раз більше членів. Ex-trema se tangunt....

М. П.

[1]) Вправді по почті „Народ. Часопись“ неможе іти даремно і так коштувалаби більше, та редакція заявляє, що передплатники можуть ѣї відбирати в староствах, або агенціях, староствами вказаних без коштів пересилки

Руске державне право і народна справа.

Серед сутолоки думок і змагань, що виявилась підчас і в наслідок угодовоі акції народовців с правительством, досить різко визначився голос віденьскоі „радикальноі“ колоніі рускоі, що купиться в „Січі“. Сталося там кілька подій, що заслугують на ширшу увагу. Попереду усего згадати варто про згоду „Січі“ з „Буковиною“, що настала по довголітнім розриві між тими товариствами ще від часу ювилею Міклосича 1883 р. На яких прінціпіяльних основах зроблено сю згоду, се для нас не зовсім ясно, та все таки ми думаємо, що піддержуванє хотьби простих товариских зносин між обома товариствами далеко користнійше, ніж пусте вороговане.

Далеко важнійшим, бодай по наміру ініціаторів, було так зване в і ч е всіх віденьскних Русинів, скликане деякими „радикалами“ дня 18 грудня 1890 р. Сказати правду, здобутки того віча, були дуже марні. Скінчилось воно на тім, що ухвалено голословний протест про тів поступку Романчука й товаришів у клюбі рускім, внесений надворним совітником В. Ковальским. Що такий протест не може мати ані практичного, ані прінціпіяльного значіня, се очивидно, хоть з другого боку навіть в ухвалену такого протесту ми не можемо бачити ніякого уподіленя „радикалів“ віденьских, про ко-

тре в нервовім роздразненю закричало „Діло“. Годі нам розуміти, як могли упідлитись Русини віденьскі, радячи спільно з послом Ковальским, котрого само „Діло“ ще не давно звало одиноким представителем руского народу в раді державній?

Деякий історичний інтерес мають наради, що велися на тім вічу, а головно реферат і резолюція д. Вячеслав Будзиновского, що належав до головних ініціяторів віча. Головна думка, котру підніс д. Будзиновский, є ні більше ні меньше як право державне рускоого народа. Д. Б. розуміє се так, що „суспільність руска для уможливленя єї культурного житя, мусить посідати повну самостійність політичну, котра тоді тілько можлива, єсли суспільність (а від поставленя сеї ідеї, народність), управляє сама своім суспільним житем“.

Задля того, по думці д. Б., треба Русинам, а особливо будущим послам руским в раді державній домагатися „права державного народу рускоого і повного управненя політичного одиниць, а то загального голосованя, свободи слова, зборів і стоваришень. В цілі переведеня сих жадань, повинні наші репрезентанти війти в переговори з молодоческою партією, що поставила подібну програму і спільно з нею завязати лігу репрезентантів всіх тих народів австрійских, що для розвитя культурного хочуть виборoти собі повні права національні. Програмою тої ліги булаби ревізія конституції в слід. напрямі: 1) поділ адм.ністраційний Австрії на теріторії національні, 2) самоуправа тих націй, 3) унормованє відносин між сими національними державами в спосіб який уже є переведений в відносинах австрійскої держави до угорскої“.

Слова, котрі ми тут навели, взялисмо з надісланого нам „Письма відкритого до рускої суспільности“, підписаного в імени радикальної колонії у Відні, дд. Будзиновским та Йваном Гриневецким і ще 7 іншими Січовиками. Цілого тексту „письма відкритого“ ми, на жаль, не можемо подати вже хотьби з огляду на конфіскату, та думаємо, що в наведених устунах ми подали всю єго суть.

Скажемо тепер кілька слів про сю програму.

Автори письма відкритого звуть себе „радикалами“ і для того поперед усего вважаємо потрібним запобігти непорозуміню, яке виходить з сеї назви і було вже на всі заставки використане „Ділом“. Кождий, хто прочитає висше наведену програму „радикалів“ віденьских і порівнає єї з програмою руско-украйінскої радікальної партії, той побачить від першого разу глибоку прінціпіяльну ріжницю між обома тими програмами. Бо, коли програма наша основуєся і стоїть уся на потребах і інтересах руско-украйінского мужицтва і в загалі робучого люду, то програма „радикалів“ віденьских основана на фікції державности, а посередно на інтересах тих верстов, котрі в разі заведеня самостійної рускої держави в першій лінії з неї би користали, коли тимчасом доля робучого люду, в такій самостійній державі, могла би навіть погіршитися. Значить, коли ми, укладаючи свою програму, мали перед очима дійсних людей з їх дійсними потребами, то „радикали“ віденьскі будували свою програму на теорії і для теорії. Значить далі, коли ми укладаючи свою програму, числилися з фактичним політичним станом нашого народа, т. є. з тим фактом, що тілько невеличка, $^1/_6$ чи $^1/_7$ частина єго живе під Австрією тай то розділена між три провінції, з дуже ріжнородною управою, і задля того ми прикроїли свою програму спеціяльно до потреб Руси галицкої та буковинскої, узнаючи, що в границях Австрії, при тих силах, які ми тут маємо і на основі тої конституції, під котрою живемо, може наш народ, тими правними способами, які ми вказали, дійти до дуже значної поправи своїх відносин економічних, просвітних і політичних, —то „радикали“ віденьскі, в своїм теоретичнім розгоні, зовсім не числяться ані з силами нашого народа, ані з політичними межами, що йдуть по нашій крайіні. Програма їх являєся, через те, досить невдатною копією програми молодо-ческої, невдатною через те, що ческа нація вся живе в границях Австрії, коли тимчасом нація руско-украйінска в головній масі живе в Росії, а виборенє права державного для тої головної маси представляє такі трудности, про які д. „радикали“ віденьскі запевне й не думали. Коли ми в своїй програмі не ставили такого домаганя ані для Украйіни російскої, ані тим менше для єї мізильного пальця — Руси галицкої, то вчинили ми се по зрілій розвазі і з причин, котрі нам видаються досить важними.

Самостійність політична в наших часах, се діло страшенно коштовне: для єї вибореня і піддержуваня потрібно затрати такої маси сил і капіталів, що ними любісінько, в рамах істнуючих держав, можна устроїти людови робучому далеко кориснійше житє. Приміри Сербії Болгарії, Румунії показують нам наглядно, що самостійність політична, навіть дуже дорого окуплена, зовсім іще не значить поправу долі робучого люду, ані не запевнює цілої „самостійної держави“ від чужого визискуваня економічного і політичного. Нині, при величезнім розвою капіталізму, самостійність політична малих держав є майже простою фікцією, ба навіть доля великих держав далеко частійше важиться на біржі лондонскій, парискій або берлінскій, в конторах усяких Ротшільдів, ніж у парляментах та міністеріяльних кабінетах. Тому то і думка „радикалів“ віденьских про таку „самостійність політичну, при котрій би народ сам управляв цілим своїм житем суспільним“, являєся в наших очах простою нісенітницею, бо-ж суспільне житє тілько в дуже невеликій мірі управляєся управами політичними. Управляти своїм суспільним житем мігби народ тілько тоді, коли би був уведений в житє в найширшій мірі ідеал соціалістичний, а про те д. радикали віденьскі ані слова не кажуть.

З усего сказаного ясно буде, що коли д.

„радикали“ віденьскі мають право називати себе радикалами, то хиба тілько радикалами націоналістичними, і через те ми протестуємо против збиваня нас ув одну купу з ними, як се зробило „Діло“. Було се тим більше негарно, що саміж „радикали“ віденьскі, годячися з „Буковиною“, виразно заявили, що до руско-украйінскоі радик. партіі не належать. Додамо тут іще, що програму похожу на ту, яку виложив д Будзиновский на вічу віденьскім, викладав він також на зїізді радикалів у Львові, серед укладаня нашоі програми, але з думками своіми остався сам один.

Яка глибока ріжниця між програмою нашою і програмами націоналістичними в роді молодоческоі, се зрозуміє кождий, хто розважить, що боротьба о право корони ческоі, помимо всего розбудженя ческого народа, причинила ческій суспільности величезні шкоди. Досить буде раз оком кинути на теперішну літе ратуру та печать ческу, що би побачити той крайне сумний факт, що реальних, насущних потреб робучого люду ческого майже ніхто там не добачає; що література далеко більше займаеся старіною ческою, або справами далекими, ніж житєм сучасноі суспільности ческоі; що більшість ческих інтелігентних людей дійшла до крайного фанатизму національного, так що напр. уважає для себе обовязком не прочитати ані одноі німецкоі книжки.

Одним з найдивоглядніших проявів того націоналізму ческого, є теперішне ческе славянофільство, котре між усіми Славянами добачає тілько нації державні, бє поклони перед Росіею не Герцена, Добролюбова та Тургенева, а Каткова та Мещерского Додамо в кінці, що в відносинах суспільних той націоналізм дуже добре годиться з безоглядним визискуванєм своєгож таки брата Чеха робітника. Ба, що більше, націоналізм служить прикривкою більшого визискуваня: нам росказувано факти, що фабриканти ческі менше платили своім робітникам, такимже патріотам ческим як і вони, ніж фабриканти, Німці а патріотизмом ческим користувались в той спосіб, щоби ті робітники не йшли робити до Німців. Не завадить піднести й те, що домаганя о право корони ческоі піднеслися в Чехах з повною силою аж тоді, коли до нації ческоі признались великі панифеодали: Шварценберги, Мартініци і др. т. є. именно ті люде, що в разі вибореня прав корони ческоі мали би з них найбільшу користь. Чи д. „радикали“ віденьскі не думають, що коли би як небудь закроювалося на узисканє прав напр. корони короля Данила, то на ту корону найшлись би компетенти в першій лініі в рядах князів Сапіг, Чарторискіх, Дідушицких і т. і., котрі так само як в Чехах, пхали би маси народні на те, щоби своіми жменями брали для них жар. Вже й тепер, коли Бісмарківска політика з доброго дива показала нашим „мужам стану“ синенький димок „кієвского королівства“, найшлися компетенти на се невидальне і навіть мали дещо зробити, щоби ніддержати „орган усеі Украйіни-Руси“, що „високо держить стяг націоналізму але дуже низько стяг інтересів робучого люду. А треба знати, що руки, котрі держать той націоналістичний стяг, причинилися в великій мірі до збудованя славетноі угоди, так що „радикали“ віденьскі, протестуючи против угодовців руских, протестують власне против людей, що йдуть в тім самім напрямі що й вони, бодай у крайній консеквенції сеі одноі точки — р. державного права. Ми були би дуже раді, як би се було тілько хвилеве непорозуміне між нами й віденьскими „радикалами“. Редакція.

Угодова хроніка.

Під сим заголовком будемо від тепер коротенько зазначувати, на кілько угода поступає і знов на кілько росте опозиція против неі.

Тепер маємо вже вказати на дві важні події, именно на віче в Бережанах з 23 гр. мин. р. і на загальні збори „Народноі Ради“ у Львові з д. 26 гр. м. р.

Допусуватели „Діла“ і „Червоноі Руси“ ріжно росказують про віче в Бережанах, але і одні і другі стверджують, що на тім вічу не обійшлось без пострахy від народовців, котрим поміг п. староста з жандармами А з другого боку і партія т. з. москвофілів, особливо селяне, завзято виступили против д Романчука і мало що не стикнулись з оружною силою, ба навіть трохи потурбували і викинули з салі народного учителя Кокуревича, котрий своім криком до селян: „ви Москалі“ очивидячки хотів викликати скандал. (Дописувателі львівских москальофільских газет кажуть, що буцім то д. Кокуревич — соціяліст. Ми против того як найенергічнійше протестуємо. Соціялісти такими справами, як д. Кокуревич, не займаються.) В загалі бережанске віче було дуже бурливе, а москальофіли не дійшли свого очивидячки найбільше через те, що в йіх провідників на провінції по найбільшій части нема найменшого такту, привички до парляментарного трактованя справ.

Вони кричать, не маючи голосу і зовсім в не свій час, і тим дають притоку до того, що йіх противники просто йіх нехтують або й ще гірше. Староста, котрий повнив на вічу ролю правительственного комісаря, загрозив протестантам арештованем, а одному з них о. Білінкевичу зовсім не позволено говорити навіть в свій час, що вже очивидячки безправно. При помочи згаданих сил частина участників віча ухвалила адреси признаня для д Романчука, митрополита і цісаря. В адресі до цісаря сказано, що галицкі Русини за свої відродини мають подякувати тілько опіці габсбурскоі династіі і що тілько вона хоронить Русинів від упадку. Вся конституційна боротьба, всі закони вийшовші з волі представителів народів та самоорганізація, самопоміч Русинів — по просто знехтовані! В адресі до митрополита сказано, що Русини буцім то вибирають митрополита своім заступником перед цісарем

та папою римским, а адресанти бажають навіть, щоби наші владики заступили місце світских князів, бо-ді тілько в такім разі Русини будуть жити як у бога за дверми. В адресі до д. Романчука величаєся єго та єго товаришів яко лицарів народних, котрих слава не загине „доки слово рускоі пісні жити буде" (?!)

Далеко світлійше випала для народовців маніфестація на зборах „Народноі Ради" у Львові. Вже не аби якою побідою народовців над москальофілами було те, що збори йіх по літичного товариства відбулися в салі „Народного Дому" т. є. в інституції, що находиться в руках москальофілів. Дехто з народовців просто заявив був зарядови Народного Дому", що відмовляти салі народовцям не слід, бо хто знає, чи нині-завтра правительство не відбере тоі інституції москальофілам та не віддасть народовцям. Москальофіли налякалися тай відступили салю і таким чином позволили в своій власній хаті різко запротестувати против себе.

Народовці стягнули с провінції чимало людей, навіть таких, що не належали до товариства, так що велика саля „Народного Дому" була ними битком набита.

Головним актором-героєм на зборах був розуміеся д. Романчук. Д. Романчук перше старався витолкувати, що поступок єго і товаришів був зовсім умістний, що всякі закиди против єго програми неслушні, а далі прочитав письмо під заголовком: Права, потреби і жаданя галицких Русинів, — котре очевидячки має бути пропамятним письмом народовців до правительства.

У нас тепер зовсім нема місця навести домаганя того пропамятного письма, скажемо тілько, що ті домаганя далеко виходять поза границі поставленоі в соймі д. Романчуком і товар. „програми Русинів", хоть росширена програма грішить тим самим, що звичайно у народовців, а іменно: на першім місці поставлені і широко розведені формально національні домаганя, котрих сповненя народовці домагаються в адміністраційній дорозі, зараз або в невдовзі а на остатнім місці і найменше розвиті стоять домаганя деякого росширення політичних прав і матеріяльного піддвигнення народу. Сі остатні домаганя нагадують трошки програму руско-украінскоі радикальноі партіі або бодай говорять подекуди то само, значить програма руско-украінскоі радикальноі партіі не таке то вже „не знати що" як казало „Дѣло", коли й д. Романчук і вся „Народна Рада" не охоронилися від єі впливу, зрештою легонького

Але ми мусимо вже тепер піднести одну точку росширеноі а по части й зміненоі програми народовців а іменно осьмий уступ найперших домагань від правительства, котрий виглядає так; „щоби рускі товариства, інституції, корпораціі, згромадженя, як і поодинокі особи під кождим взглядом були на рівні трактовані з другими". Одно з двох: або д. Романчук розуміє тут всіх Русинів, і в такім разі єго і єго товаришів виступ у соймі і вся йіх поведінка була і є більше ніж не умістна, або д. Романчук має тут на думці тілько народовців і таких, що на йіх програму підпишуться, і в такім разі вся йіх говорінка про права для всіх Русинів пуста і недостойна. Коли би народовці домагалися якоі небудь полекші для всіх Русинів, то нащож було звісноі комедіі в соймі? по що було в загалі цілоі угодовскоі комедіі? по що було на тім самім зборі, бесідникам як Січинский, Вахнянин, Рудніцкий і т. і. так завзято, а по части й недостойно виступати против москальофілів та радикалів? І якжеж малаби виглядати та рівна полекша для всіх Русинів, коли збори так по дитинному репетували за тим, що вони зовсім годяться на виступи народовців против усіх тих Русинів, що з ними не годяться?!

Бесідники, як Січинский і Рудніцкий виставили москальофілів виразно яко запроданців, агентів росийского правительства, та злодіїв, котрі розікрали прислані з Росіі гроші на рускій банк, а далі й на запомогу для голодних селян (за що, як дізнаємося, члени руского голодового комітету, крилошане святоюрскі вже виточили процес д. Січинскому).

Притім д. Січинский заявив, що дуже добре сталося, що рускій клюб розбитий, бо посли народовці спутані були в клюбі послами москальофілами і зле робили, що підписували інтерпеляції до правительства в обороні людей москальофільскоі партіі, явних зрадників держави і т. і. Посол Січинский заявив далі, що знав про те все вже давнійше і воно не годилося з єго особистим переконанем, а проте він таки підписував ті інтерпеляції, бо, як каже, мусів разом з другими народовцями вичікувати відповідноі хвилі, коли можна буде напасти на противників явно і здемаскувати йіх. Ну се вже просто нечесно. Бо коли справді посли москалофіли такі, як йіх малює д. Січинский (в чім зрештою сумніваємося), то відразу не треба було водити з ними компанію.

На зборах народовскі бесідники вхопилися за особу цісаря і один з них, д. Цеглинский заявив, відкриваючи збори яко голова, що власне цісар та сила, що „дала нам свободу радити над нашими потребами", а другий, д. Вахнянин заявив, що то власне цісар хоче того, що роблять народовці!

Коли народовці так ставлять справу, а до того матимуть очивидно на свої услуги і деяку іншу неоружну й оружну силу, то звісно таким пострахом налякають деяку слабодушну частину рускоі інтелігенціі і готові побідити. Тількож та побіда буде дуже не тривка і прямо шкодлива для свобідного розвою руского народу, бож ставити справу так, значить перевертати до гори ногами основні правні понятя конституційноі держави і в коріни підтинати можність дальшого політичного розвою власноі краіни.

Народовці очивидно ошоломлені своім новим становиском. Вони раді, що удостоілись того, до чого так давно зітхали, т. є. що пра-

вительство взяло їїх в опіку, зробило їїх своєю партією, і ся радість мов полуда закрила очи народовцям на все, що поза тим стоїть: вони не то не признають слушности, а просто не хотять чути уваг против угоди від тих Русинів, котрі на неї не пишуться.

Засліплене, а не що інше бачимо ми і в відповіди д. Романчука на вотум недовіря, котре єму дала більша половина голосувавших на него виборців з Калуша. Він просто каже, що заявленя їїх не може приймити до відомости, т. є ховає его до кишені, і заявляє, що вони навіть не мають права відмовляти єму „характеру представителя рускаго народу, бо руский нарід, то не Ви підписані самі а навіть в самім калускім повіті Ви не більшість, але меншість Русинів“ (Дѣло ч. 280 з 1890 р.). — Так мовби то у нас було загальне голосованє і д. Романчука вибрав нарід безпосередно, а не через правно признаних виборців! Д. Романчук заявляє зрештою, що стане перед своїми виборцями, і осудови більшости їїх безусловно піддасться. Завважаємо, що д. Романчук не відповів нам на наш запит в 24 ч. „Народа“ з 1890 р., чи дістав від громадян снятинского повіту петицію за запроводом загального, безпосередного і тайного голосованя, а коли дістав, то що він зробив з петицією, котра власне іде до того, щоби народ безпосередно сам рішав, чи такі посли як д. Романчук — его представителі, чи ні? Як бачимо, противоріче на противорічю і противорчем поганяє.

Про виступ нашої партії против найновійшої народовскої політики не будеме тут говорити, бо виступ той принціпіяльний, ясний і (коли не брати на увагу Січовиків) одноцільлий, та й сталий. Ми се становиско задержимо до кінця, певні, що з угоди не буде хліба для рускаго народу і що вона скорше чи пізнійше провалиться, коли тілько народовці твердо і непохитно стояти муть бодай за тим, що розвили в своїм пропамятнім письмі, що прочитав д. Романчук на зборах „Народної Ради“. В такім разі правительство і польскі правлячі верстви дадуть народовцям Laufpass і вони будуть мусіли з наштемпованим чолом перейти назад в опозицію. Колиж народовці сліпо підуть тілько за вузкими інтересами своєї парафії, то зовсім пропадуть для народної справи і небавом настане час, коли з ними ніхто з Русинів не стане числитися.

Великий хаос панує тепер серед т. зв. партії москальофільскої, та не так хаос як вічна хитанина, непевність, як поставитися до угоди і що з собою робити. Ми зазначили в 24 ч. „Народа з 1890 р. як до угоди ставиться „Черв. Русь“ та ѣї прихильники. Вже там нам ясно було, що більшість москальофілів виступає против угоди тілько з формального боку, т. є що рада би на тих самих умовах перейти на бік правительства і князів церкви. Тепер та москальофільска опозиція стала в „Черв. Руси“ ще далеко слабша. На домаганя угодовців — митрополит видав против „Черв. Руси“ куренду за те, що виступає против угодовскої програми та передруковує статі з „Народа“, і так уже забороненого митрополитом. Угодовці мали домагатися від митр. дуже остроі заборони „Черв. Руси“ — такоі заборони, що котрий би ніи пренумерував ѣї безпосередно чи посередно, то тим самим мавби бути виключений з церкви і всякі треби, котріби він сповняв парафіянам, малиби бути тим самим неважними. Тай для митрополита сего було за богато і стало на тім, що митр. наказав духовенству, з повисше наведених поводів, викидати „Черв. Русь“ з поміж народу і з читалень доти, доки ся газета виступати буде против програми Романчука, одобреної підписаної всіма трома гр. к. ординаріятами, та доки буде наводити „бесѣды и заявленья особъ до радикальной рускои партіи належачихъ, котрыхъ наводженье для нашого народа есть дуже соблазнительне“.

Редакція „Черв. Руси наводить цілу митрополичу куренду і борониться тим, що вона виступала тілько против віроломства д. Романчука, котрого за те чейже не можуть похвалити й князі церкви (справді, навіть митрополит був переконаний, що програма д. Романчука була обговорена в рускім клюбі та одобрена ним.) Програми д. Романчука і тов. редакція „Черв. Руси“ не розбирала, не критикувала, не виступала против неї і виступати не думає. Щож до другої справи, то редакція „Черв. Руси“ відповідає досить достойно, а іменно, що коли перше „Дѣло“ почало передруковувати статі з „Народа“ під заголовком „Радикали против народовців“, то й „Черв. Русь“ мусіла се зробити, щоби познакомити своіх читателів зі всякими голосами про „нову еру“ і тим самим помочи їїм видати про неї безсторонний суд. Даремне боіться митрополичий уряд, що голос „Народа“ против угоди передрукований у „Черв. Руси“ попсує народ. Адже „Народ“ газета легальна і коли радикали хотять, щоби їїх думки народ знав, то можуть прямо ширити „Народ“ між селянами, іменно через молодіж.

Алеж редакція „Черв. Руси“ тілько борониться від того, що провинила, і ще тілько зачувши про куренду, як стій перестала передруковувати статі з „Народа“. І мусіла так зробити, бо митрополича куренда видана тілько на те, щоби на „единий независимий орган руский у Галичині“ (як раз у раз величала себе „Черв. Русь) наложити намордник. „Червон. Русь“ піддалася волі митрополита. Тількож, що з того мусить вийти? А мусить вийти те, що або повстане новий независимий орган москальофільский, котрий начхає на митрополичі куренди і буде передруковувати й статі з „Народа“, або москальофіли будуть передплачувати „Народ“. Про перше поки що не чувати нічого, щож до другого, то вже львівскі москальофіли просто рвуться над „Народом“, тай із провінції стали вони замовляти „Народ навіть по більше примірників. При нагоді завважати мусимо, що щось і „Дѣло“ перестало навіть смирнійші виступи „Народа“ против уго

ди передруковувати бодай для полеміки. Чи не боїться й воно за се куренди?

Не буде нічого дивного, коли митрополит за виступи против угоди загрозить курендами й іншим руским газетам, н. пр. „Русскому Слову“, москальофільскій популярній газеті. Львівскі москальофіли мусять митрополиті ввопити волю, з боязни, щоби не стратити тих кілька тисяч передплатників „Русского Слова“ — членів „Общества ім. М. Качковского“, котре сю газету видає.

Щож се все значить? Що значить те, що „Черв. Русь“ не думає виступати против сути народовскої угоди? А значить воно повну капітуляцію редакції „Черв. Руси“ і їй подібних людей.

В загалі з цілої поведінки т. зв. москальофілів, можна вже тепер вгадати, що стане ся небавом з їх партією в Галичині. Переважна їх більшість, що тілько побілена була прихильностію до російского письменства, мови і т. і. мусять сами стати угодовцями.

Ми вже напевне знаємо, що давні святоюрці і їх духові потомки лагодяться відділитися від т. зв. москальофілів і зорганізувати нову партію, рутенску, котра колись була така сильна в Галичині.

Невеличка частина москальофілів, головно столичних мовчатиме смирно з боязни перед процесами, політичного і не політичного характеру, котрих угодовці вже якби домагалися. Останеся тілько трета частина москальофілів, що чесно переконані в правоті своїх думок, та при тім не побояться за ті думки й потерпіти. Та такі москальофіли, мусять тепер поставити свою ясну програму, коли хотять скупити навколо себе людей та приготовити їх до сміливійшого та успішнійшого виступу против усяких угод, чи то стіснень руских переконань і думок. Не наше діло подавати начерк такої програми для тих людей, завважаємо тілько, що вони мусять отрястися від усяких хиб своєї недавної партії. т. є головно від усякого консерватизму: релігійного, політичного і суспільно-економічного. Програма нової москальофільскої партії мусить бути радикальна, коли ті люде не хотять, щоби їх збити з давної дороги прихильники прямо приставали до нашої радикальної партії. Ніщо й росказувати, що такий грунтовний перестрій москальофільскої партії в Галичині може вийти тілько від молодіжі. Ся молодіж москальофільска, іменно у Відні та у Львові, очивидячки починає як слід оцінювати теперішне положенє Русинів в Австрії, і ми певнісінькі, що при помочи членів нашої радикальної партії, чесна москальофільска молодіж виступить небавом з своєю програмою, котра більше вдоволить і простий руский нарід і навіть москальофільску інтелігенцію. Хвиля до повстаня такої радикальної москальофільскої партії в Галичині, власне тепер найвідповіднійша. Отже: тепер або ніколи!

М. Павлик.

Загальне голосованє в Галичині.

Вже в 23 ч. з 1890 р. згадали ми про народне віче, що мало відбути ся у Львові 14 грудня минувшого року, в справі загального, безпосередного і тайного голосованя. Віче се справді відбуло ся так як ми писали і вийшло дуже поважно. Людей, що правда, не було так богато, а все-ж таки велика ратушева саля була заповнена робітниками, їх прихильниками з інтелігенції та женщинами, між котрими найбільше було жидівок, членів львівскої „Наукової читальні,“ котра є немов учительскою семінарією для всяких поступових рухів серед Поляків, Жидів та Русинів.

Віче розпочав друкарский робітник, дуже поважний чоловік, Антін Маньковский. Він нагадав, що львівскі робітники не від тепер домагають ся права загального голосованя, чи то справжної рівности горожанскої, котру забезпечують основні конституційні закони, але дуже ограничують, або й зовсім касують всякі додаткові устави. Отже власне робітники ідуть головно против таких устав і йтимуть доти, доки не дійдуть свого. За тим завважав Маньковский, що збори названо „народним вічем“ через те, що до них пристала не сама робітницка партія, а й руско-украйінска радикальна партія, — наймилійша робітникам з усіх руских партій, — далі женщини і др.

Вибраний головою віча, Маньковский покликав на секретарів: Ю. Обірка робітника та М. Павлика, видавця „Народа“, і дав голос першому Гудецови, друкарскому робітникови, котрий виступав в імя недавно основаної гал. роб. партії. Бесідник докладнійше оповів змаганя робітницкі до ширших прав, вказав на перешкоди, які супроти сего ставлять ся від богачів, правительства, а по части й попівства, і заявив, що робітницка партія з цілою силою ітиме вперед, усуваючи правним способом всякі перешкоди, які подибле на дорозі. Гудец підніс, що галицка робітницка партія стоїть зовсім на грунті соціальної демократії, і очевидячки відповідаючи на наш натяк у 23 ч. „Народа“, що та партія не оголосила своєї програми, поставив ось яку програму, взяту точка в точку від нім. соц. дем. партії:

1) Загальне, безпосередне право вибору і вибираємости; 2) безпосередне народне законодавство, рішенє що до війни і супокою; 3) загальне успособленє до ружя, народне оповченє замість сталої армії; 4) скасованє всяких виїмкових устав, а іменно, устави працової, устави за товариства і збори, і в загалі всяких устав, що путають свобідне слово, свобідну думку і свобідні досліди; 5) народні суди, безплатна правна охорона; 6) загальне і рівне вихованє народу через державу; загальний примус шкільний, безплатна наука в усіх наукових закладах, оповістка релігії за справу приватну.

Способи, якими галицка робітницка партія думає дійти до того, взяті відти-ж:

1) Як найширше використуванє політичних прав і свобід; 2) один однісінький прогресивний податок доходовий для держави і громади замість теперішних податків, з котрих найбільше давлять народ податки по-

середні; 3) необмежене право союзів; 4) установа відповідного суспільним умовам робітного дня, заборона роботи в неділю, 5) заборона вживати кому небудь дітей і женщин до праці шкідливої їйх здоровю та обичайности, 6) охоронні устави на житє й хороби робітників; санітарна контроля кватир робітницких, догляд над копальнями, фабриками, варстатами і домовим промислом, що мають виконувати вибрані робітниками урядники; 7) регуляція праці по арештах; 8) повна автономія для всіх робітницких кас ратункових і запомогових.

Бесідник закінчив окликом: „нехай живе соціяльна демократія", котрий віче повторило.

Після Гудеца виступив Поляк академік Дверніцкий, і запитав, як галицка робітницка партія ставиться до Польщі, до Галичини в стосунку до Австрії, в загалі до польских аспірацій національних. Єму відповів Гудец, що Поляки робітники, котрі належать до названої партії, вправді чуються Поляками, тілько-ж стоять не на національнім, а інтернаціональнім грунті, т. є. солідаризують ся з робітниками інших народностей До того завважав (по руски) Павлик, серед загального одобреня віча, що галицка робітницка партія складає ся не тілько з Поляків, а й з Русинів, Жидів і інших, і через те, якби відповісти на запит Дверніцкого, то та відповідь випалаби тим більше в некористь історичної Польщі, а власне висших польских верстов. З рештою, коли народи польский, жидівский і руский дібють ся права загального голосования, то тоді рішать справу відносин до Польщі та Австрії далеко ліпше, ніж се можна зробити тепер, а тут вона невмісна. Після сеї маленької перерви вийшов на мовницю Іван Франко, і виголосив по руски бесіду в імя руско-украйінскої радикальної партії. Сю бесіду подаємо до-слова на іншім місці, завважаємо тілько, що вона так незвичайно подобалася, що єї переривано раз-у-раз грімкими оплесками.

Так само прихильно приймило віче відчитане Павликом ось яке письмо руских селян збаразкого повіту, уложене простим селянином, правда, таким, що читає „Народ": „Зваживши, що теперішний лад виборчий в нашій конституційній державі не дає можности всім горожанам рівно користати з автономії державної, краєвої і громадскої; допускає певні стани в більшій мірі до рішень політичних, котрі обходять загалом кождого горожанина, зі шкодою для других станів, а стан бідних заробників цілком відтручує; зваживши, що богатим станам через оплачуване податків від великих зисків не годиться заслугувати на жадні привілеї політичні ані на зверхність над біднійшими станами, бо за то держава стереже їйх майна, а жерело тих зисків випливає з праці робучого люду; зваживши, що кождий горожанин без різницї станів обовязаний рівно жертвувати державі податок крови, стеречи майна державного, а надто стан робітницкий підпирає своєю працею добробит держави, — підписані домагають ся забезпечена кождій одиниці повного впливу на рішане всіх питань політичного житя, а то: через скасоване всяких привілегій політичних, знесене курій виборчих, при виборах до всяких заступництв державних, краєвих повітових і громадских і через заведене загального, безпосередного, тайного голосования. В Добромірці 7 груд. 1890. Михайло Кабаровский господар, Томко Блашків, господар, Михайло Мороз, Онуфрий Олійник господар, Миколай Береза, Ілия Олійник, Ілько Марцінюк господар, Матвій Весолович, Андрій Марцінюк.

Секретар пояснив при тім, що в письмі до редакції „Народа", до котроі се письмо прислано, завважано, що більше підписів не зібрано тілько для браку часу і що деякі с підписаних власноручно людей богатші господарі.

Далі говорив, в імя жидівских робітницких мас, Герман Діяманд. В противенстві до тої думки хрестиянскої людности, що всі жиди ошуканці та визискувачі, бесідник підніс, що заступники жидівского пролетаріяту, ба навіть самі жидівскі робітники, скрізь солідаризуються з тими робітниками християнскими, що то йдуть до соціалістичного суспільного ладу на світі. Так, великий процент російских революціонерів чинять жиди й жидівки, а й у інших европейских та американских державах жидівскі робітники організуються на підставі соціяльно демократичної програми і поступають солідарно з іншими робітниками. В Галичині н. пр. підчас стрейку пекарского у Львові в 1888 році жидівскі пекарскі робітники горячє держали ся з іншими стрейкуючими. В загалі робітницка справа серед галицкої жидівскої маси починає набирати ваги і при тім провідники того нового руху зовсім не думають відріжняти ся від галицкої соціяльно-демакратичної партії робітницкої. Йих оклик: „Разом з вами до побіди!" Сю горячу промову д. Діяманда збори живо оплескували, а треба завважати, що спільність робітників жидівских і йих приятелів з християнскими, котру бесідник підніс, не має нічого спільного з тими задушевними забагами висших польских верстов, щоби жидів спольщити.

Після Діяманда промовив укінчений академик Ернест Брейтер в імя інтелігентного пролетаріяту і женщин. В своїй промові, перериваній що хвиля рясними оплесками, бесідник підніс, що, коли закиди противників загального голосования, що темний народ допущений до політичного кермованя обнизить просвіту, бодай поверха слушні, то чогож ті самі люде не хотять допустити до політичної керми тих світлих людей, що не мають нікого мастку, а жиють з денного заробку? Аджеж вони не обнизять просвіти, бо се, як звісно, звичайно найсвітлійші та найпоступовійші люде. Вониж при тім поносять усякі державні тягари, як безпосередні податки і рекрута. Бесідник зазначив далі, що в Австрії панує повний хаос що до того, хто с платячих податки, має право голосованя. Нема найменшої міри навіть що до висоти того податку і тілько ті, котрі платять кілька гульденів звінкою монетою, мають се найбільше право політичне, хоть заслуга йих тілько та, що носять податкові книжечки до уряду податкового, бож ті гроші добули для них своїм крівавим трудом ті люде, що не мають права голосованя. Того права не мають і женщини, хоть і вони поносять тягари державні. Ба, в державі австрійскій женщини навіть допущені до праці по почтах і т. і. не кажучи вже про тих, котрі власними руками працюють на себе тяжко. Зрештою деякі з жінок

мають в Австрії право голосованя як н. пр. каменичні пані, ті, що мають склепики або й будки з меблями на продаж. А тимчасом не мають того права н. пр. учительки народні, котрих чейже годі рівнати що до освіти з перекупками.

Після Брейтера промовила (по польски) пані Левенштайн, повитана від разу рясними оплесками. Пані Левенштайн говорила яко депутатка того жіночого комітету, котрого відозву ми помістили в 23 ч. 1890 р. Вона тілько ширше розвила думки тоі відозви, зазначуючи, що женщини для того пристали до нинішного віча, щоби голосно запротестувати против несправедловости, яку чинять женщинам теперішні устави. Промова пані Левенштайн була дуже поважна, хоть і горяча, тож віче нагородило єі слушно предовгими оплесками.

Коли так справа була обговорена зі всіх боків, то значить, зі становиска всіх тих, що тепер не мають права голосованя, віче приняло одноголосно ось яку резолюцію чи петицію, котру ухвалено вислати на руки посла Кронаветтера:

„Зваживши, що право вибору й вибираємости до тіл парламентарних є підставою всяких прав політичних і заразом запорукою йіх ненарушимости; зваживши, що після істнучих основних законів всі парляментарні тіла є репрезентацією клясових інтересів а логічним послідком такого устрою є найбільша участь найчисленнійших і найважнійших кляс людности в тих репрезентаціях; зваживши, що засада рівноуправненя горожан, законом основним запоручена, теперішним ограниченєм власне найважнійшого права політичного огромноі більшости є знасилувана; зваживши, що всі новітні держави Европи й Америки або вже оперли своі парляментарні системи на загальнім голосованю, або бистро до того йдуть; зваживши врешті, що переважну половину людности чинять женщини, котрі ані що до чувств горожанских, ані духово не стоять низше від мущин, котрі рівно поносять всякі податки посередні, а в значній мірі й безпосередні і яко такі в однісінькій Австрії мають право голосованя через заступників, котрі врешті в деяких американских державах мають вже зовсім признане, а в Австрії й інших державах почастне право голосованя до парляментарних репрезентацій, — народне віче у Львові з 14 гр. 1890 р. ухвалює домагатися від ради державноі, щоби як найскорше на порядок дневний своіх обрад взяла реформу обовязуючоі тепер ординації виборчоі в тім дусі, щоби кождий горожанин Австрії дійшовши до літ, в котрих зачинає ся обовязок до служби війсковоі а також кожда горожанка дійшовши до повнолітности, мали право голосованя при виборах до всяких репрезентацій державних, краєвих, повітових й громадских; щоби голосоване було безпосередне і тайне; щоби вибори відбували ся тілько в неділю або в свято; щоби врешті устава о приналежности була зреформована так, щоби трехлітний побут у громаді надавав право належности до неі“.

Спільне змаганє людей польскоі, жидівскоі й рускоі народности в Галичині до розширеня політичних прав, котре так явно показало ся на обговоренім вічу, се проява дуже радісна і дуже світла серед того політичного хаосу, що сотворили своім виступом народовці, котрі фактично пристали на звуженє й тоі одробинки прав горожанских, які мала невеличка верства руского народу в Галичині. Щастє, що межи Русинами є люде навіть з поза руско-украінскоі радикальноі партії, що явно протестують против найновійшоі народовскоі політики та стають до боротьби с тою очивидною реакцією і то в спосіб, як єі найскорше можна побороти. Що воно так є, доказують хотьби й ті телеграми, які наспіли на віче, від руских академиків із Кракова й Відня. Особливо остатна телеграма важна тим, що вона вислана не тілько від радикалів, а й від народовців і москальофілів. Ся телеграма ось яка: „Віденьска руска молодіж, без ружниці партій, домагає ся з нинішним вічем львівским, загального, безпосередного, тайного голосованя в Австрії яко умови гаразду і независимости руского народа“.

Народне віче у Львові се був також явний протест против усякого, руского й польского шовінізму. Грімкі оплески, котрі діставалися руским бесідникам, а знов загальна неприхильність, яку оказували зібрані вузко-націоналістичним голосам, котрих зрештою було тілько два, — дали, сподіємося, раз на завше відправу історичній Польщі і доказали, що зібрані бачуть гаразд людности галицкоі в зовсім нових суспільних чи політичних союзах, що не мають нічого спільного ані з історичною Польщею, ані з руским, чи ще яким шовінізмом. При тім польска соймова більшість, котру з мовниці соймовоі пече всяке руске слово можуть навчитися від робітників та інших участників віча, як шанувати права чужоі мови Члени радикальноі партії, як уже було сказано, говорили по руски, а про те найменший рух участників не показав, щоби се йім було немило. Противно, всі були навіть дуже задоволені, тай розуміли нас добре. Правда і вони, і ми мали на думці далеко важнійші справи, ніж мова, справи нам усім рівно дорогі, спільні, то й ві-коли було навіть думати про форму.

Загалом кажучи, рускі селяне, котрих ми заступали, можуть бути з того віча найбільше задоволені. Отим то нам і жаль, що на вічу на виступили й заступники польских селян; а ще більший нам жаль, що органи галицкоі робітницкоі партії явно не раді галицкому селянству в загалі, против котрого вони виступили навіть перед вічем та ізза віча По нашому, се не порадно. В такім краю як наш, де мужицтво далеко переважує міских робітників, сі остатні не можуть обійтися без перших. Міскі ж робітники і так уже згорда дивляться на „мудя-хлопа“, як і правдиві польскі шляхтичі. Органи гал. робітницкоі партії повинні сю неоправдану згірдність навіть уменшувати, бо вона може колись тяжко пімститися на міских робітниках. Ніякі доктрини не повинні заступати дорогу до порозуміня між селянством і міскими робітками. Зрештою, ми, руско-украйінскі радикали, маємо на оці власне руских селян. З нами робітницка партія дружить, а з сим фактом годі помирити те, що пишуть про селянство органи робітницкоі партії. Отсі слова правди зважуюся сказати редакціям робітницких органів з щироі прихильности до робітницкоі справи, котрі й я, селянский син і прихильник, служив, по змозі, від самого початку постанови єі на соціалістичних основах.

М. Павлик.

Roma locuta, causa finita!

В угодовій хроніці сказали ми, що виголошена Романчуком на загальних зборах „Народноі Ради програма виходить далеко поза границі програми виголошеноі в соймі, одобреноі нашими князями церкви та польскими панами. Нам кинулась в очи між іншим точка: „відібранє від Єзуітів василіянских монастирів“. Аж ось у другім показовім числі „Народноі Часописи“ виданім очивидячки тілько для скорого протесту против після-програмового народовского розгону, читаємо таке: „посол Романчук межи точками своєі програми поставив вірність для гр. к. церкви. Поминувши вже неясність тоі назви, бо гр. к. церква не істнує, єсть лише одна Вселеньска Католицка Церков, з котрою руский обряд соєдинений; питаємо: чи посол Романчук здав собі справу, до чого єго тая точка програми обовязує? Тій точці він завдячує, що Галицко-руский Епископат сю програму одобрив. Галицко-руский Епископат тую точку так розуміє: Єсли кажемо, що єсьмо вірні католицкій Церкві, то все тоє, що Верховна Власть в тій Церкв роспорядила

або роспорядити за добре осудить, приймаємо і приймаємо безпрекословно, разом з повіреним нам стадом. Против установам або роспорядженям тої Верховної Власти, ніякі резолюції або опозиції, навіть на зборах Народної Ради місця не можуть мати, будуть бо простим бунтом против тої Церкви, котрій програма приобіцює вірність. Межи тим, щож ся діє? Той самий посол Романчук, проголосивши так торжественно свою вірність для кат. Церкви, за хвилю підносить бунт против роспоряджень Папи, і оголошує межи десідератами Русинів резолюцію: щоби в рускій Церкві було устороненє (?) всяке (?) чуже (?!) вліяніє, і щоби руські монастирі були відібрані із рук Єзуітів.

„Про яке тут всяке чуже вліяніє в рускій церкві, говориться, ми не можемо догадатися; що же відноситься до справи монастирів, то треба бути або дуже наівним, або злобним манекином в руках сторонників шизми, щоби тую справу, стілько разів пересуджену, пояснену і обговорену, ще раз виволікати.

„Єсть то справа не народна а чисто церковна, котроі, скоро наші Власти церковні в своім часі не полагодили, то полагодила єі Власть Верховна Церкви Вселенськоі, в спосіб, собою за відвітний признаний за згодою Правительства і рускаго Епископату. Отже Roma locuta causa finita, і межи тими, що обіцюють бути вірні католицкій Церкві, про той предмет вже й бесіди більше бути не може. Не говорячи вже о грубій неконсеквенції, яка заходить межи програмою п. Романчука а тою резолюцією монастирскою, проявлюється в тій справі ще велика нельояльність так для Правительства як і для Князів рускоі Церкви, котрі зробили честь „Народній Раді“ явившися на зборах і під проводом котрих „Народна Партія“ хоче в загалі для добра народа трудитися. Така резолюція в справах чисто церковних, поставлена світским політичним товариством, то якби вотум недовірія для руских Епископів, якби нагальна пригадка, що Они в тій справі поступили зле, принявши з повиновеніем роспоряджене Святійшого Отця“.

Наведені тілько що слова доказують ліпше, ніж усякі наші виводи, в чіі Обіймы попалися народовці. Народовці в своій наівности хотять навіть мішатися в рускі церковні справи після того, коли вони ж самі признали провід або, докладно кажучи, власть князів церкви і над усіми світскими рускими справами! Князі церковні й інші, ставши раз начальством над народовцями, будуть міряти кождий їх крок, починаючи від програми. От ми напр. дивувалися, як то сталося, що намість „уміренного лібералізму“ первісноі народовскоі програми, в „Відозві до Русинів галицкоі землі“, підписаній також князями гр. к. церкви, раптом явилася стоянка „на грунті констітуційнім“. Аж виходить, що то певне митрополит не хотів підписатися навіть під „уміренним лібералізмом“ значить до-разу відмірив єго так, що й сліду не осталось. А як митрополит стоіть на грунті констітуційнім, се доказують найліпше єго куренди против руских газет, против котрих не має нічого австрійска констітуція, навіть проціджена крізь сито ц. к. поліції та прокураторіі.

Наведені слова „Народноі Часописі“, котрих тон показує, що вони прямо вийшли від угодо-дателів, вказують нам ясно тоту дорогу, по котрій мусить іти „Народна (?!) Партія“ се б то угодовці А не треб. забувати, що наведений нами протест зачертий тілько з одноі бочки. Напевно, против політичного народовского розгону, як напр. против знесеня виборчих курій, против безпосередного голосованя і такого іншого, вставленого в нову народовску програму — запротестує й правительство і то так само рішучо, як і сим разом. І вийде: Vienna locuta causa finita! Ба, на тім не конець. В новій народовскій програмі є ще дещо такого, против чого з усею силою запротестують ті, від котрих залежать виторговані народовцями уступки, т. є. польска пляхта. В новій програмі є напр. і точка про знесенє патронату, а вже на се одно польска пляхта ніколи не пристане. І вийде: Equites Poloni lo uti, causa finita! Зібравши се все разом, скажемо по хлопски: Куди кинь — все клин!

Нам росказувано, що народовці, вставивши в нову програму такі справи, як напр. знесенє курій виборчих думали заткати рот нам, радикалам, щобисмо на них так не вйідали. Але-ж, такі і далеко більші домаганя від правительства, можна було народовцям ставити, ба й надіятися на їх сповненє, тілько в загальноруській, крайній опозиції, незалежній ані від правительства ані від усяких єзуітників Колиж народовці перше піддалися тим силам, то тепер уже не можуть противитися їм, коли не хочуть вилетіти з їх ласки, т. є. вийти з угоди з порожнісінькими руками. М. П.

З причин друкарских, ми мусіли решту статей про угоду відложити до 2 ч, котре вийде сими днями. Там будуть між іншими й протести рускоі академічної молодіжі против народовскоі політики — именно зі Львова, Кракова й Відня (обширна допись п. з. Народовці против народовскоі політики). Авторів, котрих статі доси не надруковані, дуже перепрошуємо. Ми тепер ледви справляємося з угодою.

Зміст: Неполітична політика П. М. Драгоманова. Руско-украіінска радикальна партія і загальне голосованє, Ів. Франка. Руске державне право і народна справа, Редакції Народа. Угодова хроніка, М. Павлика. Загальне голосованє в Галичині, М. Павлика. Roma locuta causa finita, М. П.

Видає Михайло Павлик. Відповідає за редакцію Іван Франко.

З „Друкарні Народноі“ Войтіха Манецкого, під проводом Е. Годака.

Рік II. Львів 15. л. січня 1891. Ч. 2.

Виходить 1. і 15. л. кождого місяця і коштує за рік в Австро-Угорщині 4 гульд. а для заграниці 5 рубл., 12 франків, 10 марок або 2½ доляра.

Одно число 20 кр.

НАРОД

Адрес редакції: Львів, ул. Академична ч. 22.

Дописи безименні не будуть поміщувані. Ужиті рукописи вищатъся, а неужиті можуть собі автори своїм коштом відобрати. В справах редакційних можна говорити від 11 до 12 рано і від 2 до 3 пол.

ОРГАН РУСКО-УКРАІНСКОІ РАДИКАЛЬНОІ ПАРТІІ.

Неполітична політика.

III.

Д. Романчук, а ще більше д. Січинский не обмежились розмовами про саму Галичину, а зачіпають усю Русь, або Малу Русь, і австрійску і росіиску, і очивидячки навязують свою програму всім Русинам-Украйінцям.

Яко Русин і спеціяльно Украйінець я позволю собі взяти слово і про сей бік бесід названих добродіів і буду говорити на чистоту.

Дд. Романчук і Січинский трохи закрученими в папер фразами, говорять таку думку: Австрія мусить мати по своєму боці галицких Русинів, для будущої війни з Росією, в котрій тоді й Украйінці стануть на боці Австріі, ставши навіть під прапор західного католіцизму, против православія, тобто цареславія, противно їх національному духу. Коли фрази дд. Романчука і Січинского не мають такого власне змислу, то вони не мають ніякого[1]).

Отже всі сі замани Австріі до прихильности до Русинів не мають під собою ніякої дійсної основи і дуже недобру прислугу роблять сими заманами галицкі Русини і Австріі і Полякам, до котрих іноді теж обертаються Русини, як н. пр. д. Телішевский в остатні часи в соймі, з намовами про „спільного ворога на Всході“, котрого, мовляв, можнаби побити спільними силами („Дѣло“ присяга тепер, що й про спільного ворога не було мови в соймі!)

Всього більше показують або наівности або досить нечесної балаканини ті, котрі говорять подібне з погляду релігійного, католицко уніятского. „Обернути до Риму Восток (Orientem convertere) або хоч саму росіиску Украйіну через галицку Русь! — се така фраза, над котрою всякий, хто зна Росію і почастно Украйіну, навіть не засмієся. Люде, котрі в Россіі з Украйіною ще задержали в собі релігійні почутя, то або православні або які сектанти, більше чи менше похожі на протестантів, а всього менше римскі католики. Навіть та прихильність до римского католіцизму, котра кілька десятків років тому назад була пройшла по певним кругам аристократичним у Россіі і котра обернула було до Риму таких Свєчину, Гагарина, Мартинова, Печерина іті. тепер зовсім нігде не замітна в Россіі, де навіть своєобразне уніяцтво проф. Волод. Соловйова, зовсім одинока проява. Тай то (звертаємо на се увагу д. Січинского) — всі колишні Свєчини, Гагарини і т. д. були чистісінькі Великоруси, а до Украйінців зо всіх колишних Росіян, що перейшли були до Риму, можна рахувати хиба пана з черниговскої губерніі Джунковского, котрий скінчив свою карієру римо-католицкого прелата тим що женився на Англичанці і потім вернувся до православія і в Росію.

Римский католіцизм і унія з Римом зоставили по собі такі спомини між Украйінцями, що коли є віра найменше їм симпатична, то справді римский католіцизм, а надто унія. Украйінцям треба пересилювати себе для того, щоби прихильно обернутиєь до папізму, навіть і тоді, коли він дійсно заслугує жалю, як гонимий. От н. пр. росіиский уряд вже двацять років робить найогиднійші насильства над уніятами в Холмщині, далеко більші ніж переслідуваня н. пр. штундистів. І що-ж? Тоді як за штундистів явно вступаєся, не глядючи на цензуру, більшість печати в Россіі, навіть іноді пів-урядова, — про уніятів ніхто не дбає, навіть до огидности ніхто! Спеціяльно украйінолюбцям політика росіиска против уніятів мусить бути противна між іншим через те, що

[1]) Відповідно манєрі львівских народовців „ходити проміж дощ“, „Дѣло“ в кілька днів після промов дд. Романчука і Січинского (ч. 265), говорить вже, що „нѣхто зъ рускихъ послóвъ не говорившъ о анексіи Украины, а спеціяльно бесѣда посла Романчука и не дотыкала Россіи, пôдъ взглядомъ политичнымъ, анѣ Украины, анѣ Россіи“. А що-ж значать ось які слова д. Січинского, котрі ми читаємо в 259 ч. „Дѣла“: „ми розділені межи дві держави.. ми способимося до тої борби, котра має колись над світом в світі (стиль!) розігратись, до борби між Всходом і Заходом. Чим більшу силу ми тут в Австріі собі виробимо, тим і більше і глубше пятно тота наша сила надасть силі наших братів за кордоном, а тим і певнійша побіда Заходу над Всходом. Тут... інтерес Австріі, яко держави ітд. А що значать слова д. Романчука, хоч і закручені бавовною: „кождe правительство австрійске... повинно такий народ (Русинів) як найбільше підпирати, а сли може Русини в Австріі суть народом слабшим як декотрі інші, то вже їх географічне положеніе і етнографічні відношеня надають їм такої ваги, якої не має ні один інший народ ітд.“?

вона поверта яких 500.000 Русинів у Поляків, так і то нічим не можна пробити холоду Українців до уніятів, навіть на стілько, щоби добитись від них допису про те, що справді витворяєся в Росії з уніятами. Говоримо се з власної проби, котру ми робили кілька років. А тут знаходяться люде, котрі говорять про повертанє всіх Українців до папізму!

Не богато більше дійсного знаня російскої Украйіни показують і ті, котрі говорять про поміч, яку може там знайти Австрія в національности украйінскій.

Простий народ, селяне, в російскій Украйіні справді досить осібний національно від Великорусів і навіть не дуже симпатизує тим Великорусам яких бачить коло себе (н. пр. дуже рідкі шлюби простих Українців селян з Великорусами, навіть там, де обидва племена живуть рядом). Тількож в загалі національна свідомість дуже слабо розвинута серед нашого селянства, щоб стати скілько небудь політичним чинником, а надто проти Росії. Скоріш вона направляєся проти Поляків, а надто проти Польщі, як держави, котра для Українців селян рівнозначна з панством. Се показало себе нераз, а надто 1863 р., так що власне на правому боці Дніпра, де національність украйінска ще більше осібна від великорускої ніж на лівім, ненависть до Польщі є власне основою коли не свідомої прихильности до Росії, то державного консерватизму, ще дужшого ніж той, який показували галицкі Русини або й Мазури в 1846-49 рр.

Зі всіх суспільно-політичних справ наші селяне інтересуються найбільше аграрними (земельними) і як люде, через малу освіту, мітологічного способу думок, все сподіваються, що відкільсь вийде указ, щоб землю рівно ділити між усіма. — Частійше всього сподіваються вони такого указу від царя, і аграрні закони, які царский уряд видав було після польского повстаня 1863 р., піддержують таку віру в царя, найбільше на правобічній Украйіні, власне найблизшій до Австрії. Колиб дійшло до війни між Росією й Австрією, то російскому урядові зовсім не трудно було би зробити ту війну власне на правобічній Украйіні — народною, а надто якби справді дійшло до того, щоб Росії прийшлось тратити важні для неї краї. Те, що по боці Австрії булиби Русини навіть щиро, а не тілько з обовязку, нічогосінько не змінилоби в справі. Селяне волинскі, чи кіівскі про те й невідалиби, і військо австрійске було би для них — Німці ти Поляки, то б то пани. Найгірше тоді дісталось би власне Полякам на Украйіні, котрих 1863 р. тілько російске військо вберегло від нової коліївщини.

От через що, двічі недобру прислугу роблять власне Полякам ті Русини, котрі подають їім надію на поміч народу на Украйіні в теперішні і близші часи. Коли говорити про настрій простого народу, то російский уряд сам далеко більше може сподіватись найти собі поміч у Галичині і в загалі в східній Австро-Угорщині ніж австрійско-польский у Росії. Се треба би вияснити австрійским урядовим кругам, хочби віденьским, коли львівскі не хотять слухати про те, і се мусілиби вияснити власне ті, що говорять про свою прихильність до Австрії. Аграрна мітологія розширена серед селян не в самій тілько Росії, а й Австрії, по крайній мірі в рускій. Я сам, їіздючи по Галичині, Буковині і угорскій Руси, нераз чув від селян, що „цар або якийсь цар, або восточний, московский, або руский, російский, буде незабаром землю ділити, а при тому позволить зробити лад з панами і жидами". Після того, звістки про подібний настрій серед австро-руского селянства кілька разів проривались в часи російско-турецкої війни і пізнійше, та власне галицко-руска патріотична печать старалась затерти розмову про сю справу, чи через те, що та печать в загалі неприхильна розмовам про живі справи, чи через те, що боялась вбільшити недовір австрійского уряду до Русинів.[1])

Тількож неправдою, та потасованєм правди нікому не послужиш добре. Австрійскому урядові, як і всякому розумному урядові, треба знати, що селянство руске в Австрії як і в Росії, найбільше думає про економічні, а головно аграрні справи, і що селянство в австрійскій Руси сподіваєся поліпшеня тих справ від ч у ж о і с и л и: від якогось царя, або й просто від російского, і що цісарский роялізм 1848 9 рр. дуже впав серед австро-руского селянства в остатні часи.

Перш усього, і з рускої і австрійского погляду, треба не таіти, а вияснити сей факт, а потім уже хай розумні люде думають, як з ним бути. В усякім разі поліцейскими і судовими карами одного чи другого з руских селян, що проговорить инколи в коршмі ту думку, котру тисячі держать про себе, — діла не поправиш. Докиж воно не поправлено, то з народного боку Росія буде більше мати можливости знайти собі союзників в австрійскій Руси, ніж Росія в російскій Украйіні.

Коли ми повернемось від селянства до богатших і більш освічених станів у російскій Украйіні, то теж не богато побачимо союзників для Австрії. Прихильників Австрії звісно можна би найти чимало серед польского панства на правобічній Украйіні, тількож ми сказали, що те панство буде спаралізоване настроєм селянства, так, що в горячі часи навряд чи не прийдеся тому панству тікати в Київ, або на лівий берег Дніпра, під крило московского уряду, як тікали навіть деякі галицкі пани в Росію 1846-8 рр. Щож до не-польских частин більш освіченої громади на Украйіні, то там „австрійска ідея" може знайти до себе прихильність хиба в поодиноких особах, котрі в військових справах можуть мати стількож сили, скілько муха

---

[1]) Правду сих слів п. автова доказує факт, що коли ми 1884 р. попробували в „Kurjerze lwowskim" оглянути історію селянского москальофільства в Австро-Угорщині, то власне народовці підняли за ті статі страшенну бучу протів руских радикалів загалом. М. П.

коло плуга. Значна частина освічених людей на Украйіні вважає себе коли не gente то natione Russi, хоч иноді й непозбавлена украйінских симпатій, і на лівім берегу Дніпра, має тілько інтересів спільних з Великорусами, що всяка думка знайти в них прихильників для австрійскоі ідеі навіть не смішна, а просто мізерна.

Більш розумна частина таких людей має ліберальні думки про управу держави і провінцій, і дехто з них з роспуку від теперішної реакції в Росії радби був, якби царский уряд знайшов собі у війні впять Севастополь або й Седан... Тількож звідси до активної помочі для Австрії далеко, а при зміні урядової політики в Росії, певно між такими лібералами знайшлись би такіж самі енергічні діячі „державної оборони“, які знайшлись власне серед республиканців французских після Седану.

Обернімось тепер до крутів, котрі можна назвати свідомими Уврайінцями. Перш усього ми мусимо нагадати, що між ними зовсім не мало таких, котрі, як н. пр. покійний Костомаров, вважають себе gente Ukraini, natione Russi, і що в загалі, думку про осібність Украйінців від Москалів, навіть украйінофіли в Росії (за виімком кількох одиниць) розуміють і викладають зовсім не так, як галицкі. Покликуюсь на всю наукову літературу Украйінців — від Максимовича до дд. Антоновича і Житецкого, котрих недавно вибрала „Просвѣта“ в свої почесні члени. Колиб. було треба, то я можу представити цілу хрестоматію витягів з творів учених російских украйінолюбців, з котрої буде видно, що ті украйінолюбці дуже відмінно думають про національні відносини Украйінців до Москалів, від того, що про те говорять галицкі народовці. Так н. пр. признаючи велику купу осібностей між Малорусами-Украйінцями та Великорусами-Москалями, вчені російскі украйінолюбці признають також в них і богато спільного, загально-руского, а не тілько загально-славянского, і в мові, і в історіі. І такі думки зовсім не можна вважати за нещиру уступку російскій цензурі, бо томів наукових праць ніхто для цензури писати не стане. Позаяк російскі украіновідці політичних трактатів не писали, то і ми не можемо говорити про їх політичні думки і довольствуємось тим, що нагадуємо Галичинам, що національні думки тих украйіновідців в усякім разі не однакові з думками львівских народовців і через те навряд, щоби могла бути однаковість і в думках політичних в украйінолюбців по обидва боки австро-російскої границі.

Далі, в усякім разі число свідомих Украйінців у Росії хоч остатніми роками і видимо зроста, та все таки на стілько невелике, що єго зовсім не можна брати на рахунок у такому ділі як війна. Наренті те число зовсім не одностайне по своім думкам і в більшости своій не може прислужитись для Австрії навіть ідейно.

На скілько нам звісно, найбільша частина свідомих украінолюбців у Росії належить до тих кружків, котрі там звуться культурниками, тоб то до таких, котрі хотять розвою українского письменства і умілости, школи. Тількож подібно до того, як недавно „російскі соціяльні революціонери“ (між котрими богато було Украінців з роду), думали зробити в Росії революцію без культури, так тепер украінскі культурники хотять виробити украінску культуру без політики і з засади відвертаються від усяких політичних справ. Очевидно, що „австрійска ідея“ на Украіні, як справа політична, можна сказати архиполітична, — не може знайти собі помічників серед таких культурників.

Но при таких культурниках є між свідомими Украінцями невелике число т. зв. політиків Число їх мусить вбільшуватись в міру того, як самі культурники, то пробою дійсної праці для культури, то через знакомство з культурою інших европейских сторін, а не самої тілько теперішної Росії, дійдуть до думки, що політика є непремінна частина культури, як і письменство, а що певний політичний порядок н. пр. політична воля, є єдина тверда основа для всякого культурного розвою[1]). Тількож і в політиках украінских „австрійска ідея“ дд. Романчука і Січинского не знайде прихильників, бо вони думають добиватись національної волі на Украіні через перестрій політичного порядку в Росії, а до того думають іти спільно зо всіма народами Росії і в першій лінії з Великорусами, як народом найбільшим в Росії і маючим найбільше однакових з Украінцями інтересів і завдач.[2])

Зостається для партії д. Романчука хиба дуже невеличке число Украінців сепаратистів-націоналів.

Вони здавна були на Украіні одиницями і тепер, коли судити по галицкій печати, число їх може тропки вбільшилось, але політична вартість їх навряд чи прибавилась з того часу, як я бачив особисто таких сепаратистів, котрих я згадував у моіх „Австро руских спомінах“. „Не треба нам висуватись в гору, Бісмарк за нас все зробить“,—говорили ті украінскі сепаратисти. І доси вони не змоглись ні нащо інше, як на писане час від часу анонімних дописів у галицкі газети і то дописів, в котрих вони не вміють навіть теоретично росказати, чого власне їм хочеться, на що вони покладають надіі? Хто зна сепаратизм ломбардо-венеціян-

---

[1]) Спеціяльно російский недогляд украінских культурників спільний їм з тими російскими „народниками“, думки котрих викладають д. Юзов, деякі Толстовці і т. і.

[2]) Шановний автор має тут на думці очевидно не тих політиків, що не хотіли знати ніяких культурних заходів, а тих власне Украінців, що найблизші нам руско-украінским радикалам в Австро-Угорщині, значить зводять у купу заходи політичні з економічними та просвітними. По нашим точним звісткам, до тих украінских радикалів у Росії горнуться остатним часом усі живі люде з т зв. культурників та давних політиків. Ті кружки украінских радикалів виразно заявили, що солідаризуються з програмою руско украінскої радикальної партії, значить угодовска політика буде в них мати рішучих противників особливо з огляду на Росію, котру ті наші прихильники не думають розривати, тілько думають перемінити єі в свобідну державу, в союзі такім, як власне каже ш. автор. Редакція.

ский, польский і т. і. той не стане навіть тратити часу на говорінку про українских сепаратистів, як елемент політичний. Так ось які дійсні можливости для Австрії знайти собі поміч на Україні в часи війни з Росією. Знов скажемо: не добру прислугу зробить той Русин для Австрії, котрий буде ошукувати ей такими безосновними фантазіями, як український сепаратизм.

Тай у загалі не добре служить і Австрії і почастно Русинам той, хто пха Австрію до війни з Росією. Не кажемо вже про те, що війна діло лихе, а надто для такого бідного народу як Русини, на котрих, з обох боків границі австро-російскої, на перших упаде все лихо війни.

Але навіть при побіді Австрії над Росією, власне галицкі Русини не виграють нічого, навіть з національного боку. Сподіватись щоб навіть велика коаліція европейска, — в котрій в усякім разі не буде Франції, а може й Англії, — могла відірвати від Росії всі українскі землі по Дін і Кубань, або навіть по Дніпро, може тілько божевільна або дитинска фантазія. Увесь „поділ Росії", який можна припустити, може обійтись на тому, що від Росії відірвуть Царство Польске (Конгресувку), Бессарабію та яку блидочку землі на Волині й Поділю. Так тогді власне національність Русинів заплатить кошти сего поділу, бо в Бессарабії подністрових Українців віддадуть на румунізацію, а коли Царство Польске злучать з Галичиною і назвуть новий галицкий край Королевством Польским, то Поляки стануть там в такій більшости против Русинів, що Русинам буде ще важпе встоювати за себе, ніж тепер. Блидочка Волині й Поділя не змінить пропорції.

Ні! далеко ліпше других бесідників в галицкому соймі, говорив князь Юрій Чарториский, коли сказав з поводу програми дд. Романчука і Товаришів: „не треба богато говорити про Відень і Київ, а треба занятися щиро нашими справами краєвими", хоч певно думки кн. Чарторискаго про ті справи відмінні від наших. Галицким Русинам треба виробити програму поліпшеня справ краєвих, що моглаби притягти до себе народ руский, котрого найбільше тепер дотикають справи економічні й адміністративні, поставити ту програму і перед демосом польским і перед Поляками, котрі теж хотять занятись щиро кравими справами в інтересі свого демосу, то тим вони прислужаться й Українцям і Полякам у Росії.

Говорити в загалі про відносини Русинів до Поляків не входить в ціль теперішних статей наших. Тілько щоб усунути можливі непорозуміня, ми скажемо, що Русинам безпремінно треба стреміти до згоди з Поляками, як і з другими сусідами. Та тілько тепер ще Русинам не можна вступати в тісну спілку ні з одною з готових уже політичних польских партій, по крайній мірі в Галичині, бо всі ті партії ще не зірвали рішучо з думкою про історичну Польщу і дивляться на Русинів перш усього з погляду сеї Польщі, навіть і тоді, коли говорять за згодою з Русинами, і ще не можуть провикнути до думки, що Русини живуть для себе самих, а не для Польщі, хочби й найлаєкавшої для них. Здорова спільність Русинів з Поляками в Галичині може виробитись тілько над працею коло насущних, народно-краєвих справ, спільних людности обох народів, без усякої задної думки ні про Польщу, ні про Русь божію милостію, ні тепер ні в будущині, про котру взагалі галицким Полякам і Русинам можна буде почати поважну розмову тілько тоді, коли спільною працею людей з обох націй Галичина буде впорядкована так, щоби в ній справді можна стало жити хоч скілько не будь по людскому і Полякам і Русинам.

А. Драгоманов.

Протести руской академічної молодіжі против угодової політики.

Львівскі та краківскі академики-Русини радикального напрямку, подали нам для оголошеня в Народі письма, котрі й друкуємо.

I. Протест руско-української радикальної молодіжі університетскої львівскої против програми посли Романчука і Товаришів.

Останні події в соймі галицкім, заява посла Романчука і Товаришів спонукують нас, руско-українску молодіж радикальну львівску забрати голос в тій справі, щоби висказати наші погляди на програму, котру вони в своіх соймових промовах виголосили в імени усего руско-українского народу. До того змушені ми не тілько тим святим почутем обовязку, що наказує кождому громадянинови висказувати свої думки про діла народні, громадскі, але ще більше тим, що ініціятори нової політики покликували ся на цілу руску суспільність, що свою програму зробили програмою цілого руско-українского народа. Тому то ми вважаємо потрібним прилюдно запротестувати, а протест сей зводимо до слідуючих пяти точок:

1) Програма посла Романчука і Товаришів, за малозначні і поки-що непевні, бо лиш приобіцяні уступки в користь руского язика, вирікає ся всякої опозиції перед правительством, а тим самим жертвує інтереси руского мужицтва і руского пролетаріяту фальшиво і вузко понятому націоналізмови. При теперішнім устрою капіталістичнім верховодять в державі капіталісти: шляхта і великі промисловці; правительство боронить інтересів і привілегій тих верстов на некористь кляс робучих. В той спосіб програма Романчука і Товаришів помагатиме клясам пануючим супроти руских хлопів і руского пролетаріяту на полі політичнім, економічнім і культурнім; вона веде не тільки до застою, а просто до реакції і стоятиме на перепоні до о-

сущеня тих ідеалів, в котрих лежить красша будучність людей.

2) Програма посла Романчука і Товаришів мішає справи язикові, етнографічні і релігійні до політики. Через те вона має на цілі збільшити поміж Русинами антагоізми з причин формальних, розбиває солідарність в самім народі, затемнює понятя правдивого націоналізму і не позволяє людям однакових суспільно-культурних поглядів працювати спільно в користь інтересів і реальних потреб люду. Ідентіфікувати віру з народностію значить по нашому до істнуючих вже антагонізмів національних докидувати нові зерна нетолеранції, а в самім народі розбуджувати ненависть проти всяких висших змагань вольної людскої думки і свободу розуму та совісти жертвувати фальшиво і вузко понятому націоналізмови.

Наслідком такої теорії булоби удержати нарід в цепах одної (національної?) віри, а се повелоб до догматизму і застою культурного. Напослідок робити віру справою політики, значить топтати свободу совісти, запоручену в Австрії основними законами конституційними, котрі кождому позволяють вірити, як кому хочеться. Бо єсли певні вірованя стають ся справою політичною, то в дальших наслідках веде то до поборюваня інших вірованъ при помочи визиску свобід конституційних. Ми тому стоімо за повною світскостію політики, тим більше, що наш нарід складаєся не тільки з католиків, але й православних, штундистів, раціоналістів і безвірних.

3) Програма посла Романчука і Тов. є наскрізь клерикальна, бо дає перворядне місце в веденю політики народної зверхникам церкви і попівству.

Через те індентіфікує вона інтереси народні з інтересами одної касти і дає тій касті в руки силу політичну, а звісно, що каста попівска, як навчає нас історія, виступала против правдивої просвіти, правдивої свободи і правдивого поступу.

4) Програма посла Романчука і Товаришів обіцює льояльність та сервілізм, а сам посол Романчук і Товариші за ціну певного числа приобіцяних руских мандатів посольских обіцяли з гори іти рука в руку з правительством.

В тім ми бачимо крайну деморалізацію і потоптанє законів конституційних та автономічних, бо обіцювати наперед що небудь без запиту волі народа, значить не увзглядняти єго потреб, змагань і інтересів, котрі іменно посол в соймі і в думі державній заступати повинен. А умовляти ся з правительством що до числа і до якости руских мандатів посольских, значить топтати волю народа і убивати в нім всякі почутя горожанскі.

5) Наколиб ми були навіть вузкими націоналами, колиб нам навіть ходило о самі тільки уступки для язика в школі, уряді і житю публичнім і о нічо більше: то і тоді ми незгодилиб ся на програму посла Романчука і Товаришів. Кождий елемент пригноблений, отже і Русини здобути можуть чесно свої права національні тільки опозицією. То, що дістане ся інакше, то може бути або ласкою або нагородою за якусь іншу прислугу: tertium non datur. Ласки ми не потребуємо і ласки зрештою в політиці нема зовсім. Є натомість прислуга, котра знов не може бути інша, як лиш поміч правительству в поборюваню елементів опозиційних. Додаймо до того, що здобутки придбані в той спосіб, будуть так довго, як довго Русини вислугуватися будуть сервілізмом і як довго сервілізм той правительству буде потрібний, бо те, чого не виборов собі сам нарід, за чим не стоїть загал, те відобрати не трудно. Іншими словами: тото добро національне, яке придбав Романчук і Товариші, рівняє ся сервілізмови і упідленю, а не, як деклямує „Дѣло“, чести народній. Основні закони державні признають кождій народности самостійний розвій і ми маємо бороти ся о те, що нам правно належиться і в тій то боротьбі бачимо честь народну.

В тих 5 наведених точках ми подали в головнім нарисі наші думки про програму пос. Романчука і Товаришів, приняту народовцями а одобрену правительством і руским епіскопатом. Розуміеся само собою, що протестуючи против згаданої програми, протестуємо й против поведеня тих послів-москвофілів, котрі в соймі остаточно за нею обявили ся. Нехай сей протест буде доказом, нехай буде свідком, що не ціла руска суспільність думає так, як се представили коріфеі і проповідники католіцизму та сервілізму. Та не треба думати, що ми так само говоримо в імени загалу. Ні, ми говоримо від себе і тілько від себе, хоч маємо надію, що коли „не тепер то в четвер“ наш протест найде широкий відгомон в масах руско-украйінского народу, бо будучність належить не до тих, що нині верховодять, але до молодіжі.

У Львові, в Грудню 1890 р.

В імени всеі руско-украйінскоі радикальноі молодіжі львівскоі: Евгеній Левіцкий, правник. — Ганкевич Микола, правник — Охримович Володимир, правник. — Бачинский Юліян, правник. — Бачинский Богдан, правник. — Залозецкий Володимир, правник. — Грабовенский Філарет, правник. — Гулейчук Онуфрій, правник. — Саєвич Омелян, правник. — Заремба Роман, правник. — Рожанский Богдан, правник — Цурковский Іван, правник. — Мандзій Корнило, правник.

Підписів товаришів стіпендістів, філософів і богословів не публикуємо для причин легко зрозумілих; товариші проживаючі на селі, немогли дати своіх підписів з причин чисто фізичних.

II. Голос руско украйінскої радинальної краківсної молодіжи в справі програми посла Романчука і Товаришів, виголошеної в соймі галицкім д. 25. падолиста 1890 р.

Посол Романчук і Товар. виголосили при дебаті буджетовій в соймі галицкім в імени

всіх Русинів програму, о котрій вважаємо за відповідно прилюдно наш погляд висказати.

В програмі сій не поставлено інтересів нашого мужицтва та пролетаріяту, бо виконане пятої точки програми („і на конець старане о розвій селянства і міщанства"), вважаємо за неможливе, наколи рускі посли мають попирати нинішну урядову систему.

Програма ся є неповна, бо д. Романчук і Тов., говорячи о „відрубности нашій від Москалів та Поляків", не висказують, з якими партіями сусідних народів будуть лучитися, щоби знайти союзників для оборони прав руского народу.

Романчук і Тов. не мали права класти третої точки своєї програми, бо конституція забезпечує кождого горожанина австрійскої держави перед накидуваном єму якої небудь віри, — хоть би й католицкої — і перед піддаваном єго думок і діланя політичного під юрисдикцію попівску. Програму таку при кінці XIX. століття вважаємо понижаючою наше достоїнство народне.

Наконець примітити мусимо, що виступаючи з висше поданих причин против програми посла Романчука і Товаришів, не солідаризуємося вповні з протестами москальофілів, котрі, стоячи на зовсім окремім від нас становищі, з своїх окремих взглядів протестують.

В Кракові 30 Грудня 1890 р.

За загал руско-украйінскої радикальної молодежи в Кракові: Др. Роман Яросевич, Володимир Вітошьнский, Володимир Филипович, Іван Навроцкий, Стефан Шепарович, Володимир Білинский, Іван Рінецкий, О. Брилінский, Йосиф Кос, Лев Петровский, Дроздовский, Теодор Соневицкий, Яків Невестюк, Володимир Вербенець". —

Завважаємо, що такий самий лист переслано через нас і редакції „Дѣла" і що ми єго доручили того самого дня, коли дістали сей лист, т. є 1. лат. січня 1891, та „Дѣло", звісно, таких признань для д. Романчука і товаришів не оголошує. Ред.

Перли рутенства.

„Рутеніе, Рутеніе, горенько з тобою!" Ніколи ти не цвила розумом, ні наукою, та все таки часами мала хоч сором, а тепер ти очивидячки заплющила очи на суд людский, та такі перли премудрости сиплеш з уст своїх, що на диво! Щоби сі перли не пропали для потомства, закладаємо отсе для них музейчик.

Кождому по заслузі! На першім місці кладеся:

I. Наука професора Н. Вахнянина. В 208 ч. „Дѣла" з 1890 р. д. Вахнянин, проф. історії та географії в рускій гімн (!) сам пише про свої промови в Стрию між іншими таке: „На заміт, мов то через католіцизм настане межи Русю галицкою а украйінскою великий розлад, відповів я о. — еви, що католицизм в західній Европі через борбу з абсолютизмом монархів витворив свободу поодиноких станів, коли противно російска церков, яко державна, не єсть в силі доказати сего".

Почнемо з того, що з формального боку, ся перла мудрости д. Вахнянина, по звязку з тим замітом, на котрий він відповідає, мусить значити, що д. В. сподіваеся, що Русь украйінска, вневнившись резонами д. В., перейде до католіцизму щоб і собі виборoти свободу поодиноких станів (!!), — або не значить рівно нічого. А далі весь осередок сеї перли показує, що д. Вахнянин забув і те, що мусів вивчитися до гімназіяльної матури.

Д. Вахнянин очевидно хотів нагадати боротьбу католіцизму з монархами в середні віки або в XVI ст., бо про новійші часи певнож і сам він знає, що тут не було ніякої такої боротьби, і що католіцизм противився усяким ліберальним рухам серед народів. А чейже чув і д. Вахнянин що небудь про нову історію Італії, осередку католіцизму, тай про історію Австрії! Тількож і в середні віки католіцизм ніколи не боровся з абсолютизмом монархів, а тілько зі світскою державою в загалі і не за свободу станів, а за свій абсолютизм, за пановане і привілегії стану духовного, при чому, як н. пр. у Франціі, власне королі покликали віднорученників усіх станів (états généraux), щоб опертись на них против претенсій папских

В XVI ст. серед католицких політиків, а найбільше серед єзуїтів справді появились такі, котрі виголошували не тілько республиканскі, але навіть просто анархічні думки против монархів і проповідували цареубійство, котре післанці тих католицких анархістів і виконали на Генрихах III і IV., Вільгельмі Оранєкім і т. д. Та тілько свобода навіть і поодиноких станів тут ні при чому. Католицкі республиканці і анархісти лютували тілько на тих монархів, котрі зачіпали церковний абсолютизм і між іншим робили проби свободи вірoісповідної, одної з найважнійших свобід. Як тілько католицкій реакції пощастило придушити протестантство у Франціі, Австрії і т. і., так від єзуіцкого республиканства і анархізму часів Ліги, не зосталось нічогосінько, і католіцизм став опять опорою абсолютизму монархів, як і був ним з самого початку християнства серед нових народів Европи.

Звісно, повна історія лібералізму в Европі мусить записати й напади католиків на монархів в часи борби церковного абсолютизму против світскої держави, як крихточки, котрі по при других далеко прямійших і переважно антикатолицких виступах, збуджували політичну думку в людіх, тай то більше через те, що де два бються, третий може иноді виграти. Алеж навіть елементарна, гімназіяльна історія навча н пр., що папи прокляли англійскі хартії свобід і прихильників тих хартій з усіх станів, в тім числі й духовного.

Ми найсеріознійше радимо д. Вахнянинови переглянути який небудь підручник історії, а то колиб Рада шкільна незвернула уваги на его невіжество, то певно его власні слухачі-гімназісти звернуть.

II. Рутенске геройство. Тоді як „Дѣло" на всякі лади виголошує, як головну рацію для остатного

викрутасу народовского, що мовляв „того від нас потребувало правительство“, — ріжні співуни гимнів на честь того викрутасу доходять до такого ліризму-лакейства, що просто соромно за людский образ, котрим природа наділила ж і Рутенців. Ось напр. фразочка з одного такого гимну: „Від часу ери конституційної, старався нарід руский в Галичині двигнутись морально і матеріяльно, щоб стати порівні з іншими народами австрійскими. Усильні змагання наші параліжовані були, бо недовірчиво споглядано на нас... Проте не вживалисьмо вповні Монархом запоручених прав конституційних. Сегодня здаєся світати і нова зоря засияє на галицкім небі. Честь Тобі і слава, Високоповажаний Заступнику! Честь і слава нашим Владикам!... Віримо, що під таким прапором і врата одова нас не одоліють!“

В остатні роки Австрії відбулось чи мало Ausgleich-ів з тими народами, на котрих перше „споглядано недовірчиво“ з певного боку: з Венграми, Поляками, Італіянцями. Ми бємось об заклад на голову свою, що нігде не знайдете таких власне слів з поводу тих Ausgleich-ів, які ми виписали висше. Через те й Ausgleich-и з другими народами вийшли серіозні, а нашій Рутенії пообіцяли такий Ausgleich, як за крейцар пістолет, тай того ще не дали. Но, звісно, всякому своє! І ми готові знайти резонним, що наші Рутенці й тому зраділи, але як у них стало безчольности ще вообразити себе героями та кричати при тому „і врата адова нас не одоліють!“ сего вже ми не розуміємо.

Найхарактернійше виложив рутенске геройство сільский учитель д. Петришин, на зборах „Народної Ради“ сказавши, що коли „він зважився промовити, то лиш длятого, що чув, що от тепер повіє інший вітер, і не боїться вже, коли верне до дому, що застане там жандарма!“ Впрочім, як людина не тілько наївна, а в купі й практична, д. Петришин зараз же прибавив: „Ну, а коли вернуся, та застану (жандарма), то дам знати о тім, і тоді можна буде знати, який вітер повіяв“ На тепер можемо запевнити д. Петришина, що жандарма він у себе не застане, а коли застане, то хиба для того, щоби д. Петришин показав ему, якого другого грішника треба сокрушити Ну, а на далі гарантії нема. Вітри річ перемінчива! І хто на них оглядається, то найліпше зробить, коли зовсім не буде рушатися. Тоді справді „і врата адова не одоліють его!“

III. Високоповажні панове і дорогі брати проф. Гр. Цеглинского. Проф. Цеглинский, сідаючи на президію „Народної Ради“, обернувся до збору словами: „Високоповажані панове і дорогі братя селяне“. Нема ліпшого свідоцтва для народовства нашої Рутенії, як ся розлика в титулованю рівноправних членів народного товариства. Після такого зразку чемности шан. професора, звісно, від него не можна требувати, щоби він розумів, що „свобода радити над своїми потребами“ не є подачка чия небудь, а природне право, котре було в усіх громад здавна і тілько на час віднято у них звісними кругами. Не можна требувати від д. Цеглинского і того, щоби він знав, яка справді сила в Европі вернула громадам, в тім числі й нашим, те право. Або може д. Цеглинский й розуміє се й знає, та держить сю науку потайно від „дорогих братів своїх“. Добрий брат! Чудесні подав надії на той час, як стане дядьком.

IV. Мозаіка бережанска. Угодовці віча бережанского зложили мозаіку з самоцвітяих камнів рутенскої премудрости: в адресі до конституційного монарха славословлять опіку, а в гимні до посла, котрий ступив на противну конституції дорогу, говорять про конституційні права, по середнїж, в адресі до митрополита, ставлять нове право, котре не предвиджено ніякою конституцією, бажаючи, щоби князі церкви заступали й світских князів руских. Подібне було недавно в Римі, та недуже то прийшлось до смаку Римлянам. Ну, та нехай Італія далеко! Але-ж нехайби би наші Рутенці оглянулись хоч в Австрії і знайшли там де небудь в найкатоличнійших кругах подібні бажання. Зоставивши навіть на боці основну ріжницю епископату і політичного провідництва, а найби наша Рутенія подумала, що епископи у нас перше всього чиновники, котрі залежать від сил зовсім не краєвонаціональних, а від папи та від міністерства і можуть значить повертатись так само на сторону рускости, як і проти неї, коли тим поза-краєвим силам те буде потрібне. Се розуміють усі найкатоличнійші національно-політичні партії, а не розуміє тілько наша Рутенія.

V. Чемність рутенских князів. Тепер одною з ознак князів є чемність, отже вже через те дд. Сембратович і Пелеш не годяться на князів. Підчас збору „Народної Ради“ вони прийшли вже, коли читалось справозданє і вийшли з салі в середині промови головного бесідника. Так чемні люде не роблять! Резон, що оба епископи мусіли виїздити в Перемишль, їх неоправдує, бо чемність в такім случаю вимагалаби зовсім не приходити, а написати лист. Правда, лист бувби чим небудь обовязковим, між іншим і в справі єзуітів і Василіян, про котру мусів сказати, в виду опозиції, і д. Романчук. Дд епископи воліли увійти й вийти мовчки, і тим показали свою нещирість, а до того й нечемність до пастви, тоб то до овець рутенских. Не вжеж ті вівці й того не розуміють?

Новий ступінь німецкої соціялістичної партії.

Ми вже торік нераз говорили про великанский зріст соціялістичної робітницкої партії в Німеччині. Згадували ми також про віче партії соціялістичної в Галє і що на тім вічу ухвалено заложити соціялістичну газету для польских робітних людей в Німеччині. Та газета власне й появилася і зовеся „Gazeta robotnicza, organ partyi socyalno-demokratycznej.“ В 1 ч. тої газети з 3 січ. с. р. котре нам редакція ласкаво прислала, поміщено програму партії соціялістичної, котра нашим читателям вже звісна з того, що ми сказали в 1. ч. про львівске народне віче з 14 гр. 1890 р.

Речник галицкої соціяльно-демократичної робітницкої партії пропустив тілько загальний вступ до тої про-

грами. Не згадав також той бесідник про такий уступ тої програми:

„Щоби роспочати розвязане справи суспільної, соціялістична партія робітницка Німеччини домагаєся заложеня соціялістичних товариств витвірчих при помочи держави, під демократичною контролею народу. Товариства витвірчі для промислу та хліборобства мають бути в таких розмірах покликані до житя, щоби з них могла повстати соціялістична організація загалу". Нагадаємо, що такі товариства мали й ми на думці, коли укладали програму руско-украйінскої радикальної партії. Дуже похожа на дотичні уступи в нашій програмі, є розолюція, що до сільских робітних людей, ухвалена на вічу венгерских соціялістів з 7 і 8 грудня 1890 р. в Буда-Пешті. Ся резолюція, котра наведена в тійже „Gazecie robotniczej" і названа досконалою, виглядає ось як: „Зваживши, що вимоги продукції, як і застосоване правил агрономії (вміня справляти землю), вказують на обробку землі великих розмірів, потребують заведеня машин та організації сільских робітників, і що в загалі новійший розвій економічний іде до обробки землі в великих розмірах; зваживши, що відповідно до того в хліборобстві, як і в великім промислі, великі властителі дібр прожерають малих і середних властителів, що нужда і залежність огромної більшости хліборобскої людности раз-у-раз змагаєся в користь дрібної меншости, а се противиться правилам людскости і справедливости,—віче партії думає, що задля новійшого економічного розвою суспільности доконче треба взяти спранну землю на власність загалу і віддати грунт від держави хліборобским товариствам, котрі булиби обовязані використувати землю уміло і працювати безпосередно на рахунок держави; тількож держава обовязана видатність хліборобскої праці справедливо поділити і вжити на добро публичне. Щоби можна було вміло визискувати землю, держава обовязана основувати відповідні заклади наукові і через них ширити потрібні відомости між хліборобами. Яко перехід від приватної господарки домагаєся віче партії, щоби роспочати від дібр державних і коронних, великих дібр панских, дібр церковних і громадских, копалень і т. і., і заявляєся против переміні тих посілостей держави або громадна власність приватну. Щоби-ж зараз запобічи скорому змарнованю хліборобских робітників, через зле житє, віче партії домагаєся сейчасного заведеня устави, котра увзглядняючи зовсім властивости хліборобскої господарки, хоронила би хліборобских робітників від надмірного визискуваня."

В статі під заг. „Czego chcą socjaliści", а також в наведеній тут-же мові парляментскій посла Бебля про хліборобских робітників, виразно згадуєся про дрібних властителів земских, себто про хлопів, котрих німецкі й польскі соціялісти раді боронити від визискуваня і котрих очивидячки хочуть втягнути до соціялістичної організації. Значить, ми руско-украйінскі радикали, будуючи свою програму на інтересах наших сільских робітних людей, то є головно дрібних властителів земских, бажаючи їйх боронити від визискуваня та наводити їйх до спільної господарки, не дуже то прогрішили против наукового соціялізму, як то нам дорікали навіть органи галицкої робітницкої партії, коли щось подібного хоче робити найбільша соціялістична партія на світі — німецка.

Зрештою, німецкі соціялісти виразно признаються, що тілько хотять підступити до сільских робітних людей, т. є між іншими і до хлопів, та ще не знають, як. Миж стоімо тут на тілько ліпше, що від самого початку нашого соціялістичного почутя, ми зверталися головно до наших мужиків і доси маємо з ними найбільше звязків. Сподіваємося, що тепер і члени галицкої робітницкої партії, звернуть свою увагу на хлопів.

В „Gaz. robotniczej" є такі рубрики: Dola robotnicza, Przegląd polityczny, Rada państwa і Ruch robotniczy. В тих рубриках цильно понотовані факти з житя сільских робітних людей, особливо польских. Згадано й за львівске віче народне з 14 гр. 1890 р., тілько чомусь то пропущено факт, що в тім вічу взяли участь і члени руско-укр радик. партії і обговорили справу загального голосованя власне зі становиска інтересів сільских робітних людей у Галичині. В відозві редакції „Gaz. robotniczej" надрукованій на самім переді, сказано, що польскі робітники у Львові основали недавно соціяльно-демократичну партію. Отже, щоби на далі не було непорозуміня між нами і німецкими соціялістами, ми нагадуємо ще раз, що галицка робітницка партія не є виключно польска, бо до неї належать і Русини і Жиди і такі інші робітники, а тілько органи тої партії вживають польскої мови через те, що по більших містах Галичини власне та мова рівно зрозуміла для робітників усіх народностей Галичини.

Окрім сих дрібних похибок, „Gaz. robotnicza" і по змісту, і навіть по формі, представляєся дуже гарно, і ми сердечно раді, що орган такий в польскій мові появився. „Gaz. robotnicza" причиниться певне до підкопаня того релігійного та національного шовінізму, який панує серед висших польских верстов у Німеччині та в Галичині, і доси продирався навіть між польских робітних людей. Змаганя німецких соціялістів взагалі причиняться до того, що польскі робітні люде в Німеччині зближаться до галицких, а таким чином і наші робітні люде зближать ся до німецких робітників.

„Gazeta robotnicza" виходить що тижня в суботу, і коштує в Австрії за чверть року 1 марку 30 фенів т. є. на наші гроші 75 кр.

Редакція і експедиція находить ся в Берлині S. W., Beuthstrasse 2., в подвірю 4 пов. на ліво. Листи, посилки грошеві і замовленя на інсерати треба посилати під наведеною адресою до Влад. Куровского, відвічального редактора „Gazety robotniczej". Зрештою ві, як і всякі заграничні газети, найкраще замовляти через львівске „Biuro dzienników" ул. Кароля Людвика. Не сумніваємося, що й у нас найдуться передплатники „Gazety robotniczej", конечної для всякого, хто хоче знати, що роблять німецкі та польскі соціялісти для робітників, особливо сільских у німецкій Польщі.

М. П.

Ми власне мали казати друкувати сю статейку, коли дістали 2 ч. Gazety robotniczej — ще цікавійше від першого, особливо для Поляків. В сім числі цікава

для нас дуже відозва Виділу німецкоі соціялістичноі партіі, де проситься надсилати (під адресом: I. Auer, Berlin S. W. Katzbachstrasse 9, I) всякі письменскі твори, статі, що можуть послужити до агітаціі між сільскими робітними людьми, записки про платню та стан хліборобских робітників, чи особисті досвіди в тій справі. Сказано тут виразно, що хліборобскі робітники терплять далеко більше ніж робітники промислові. „Не тілько наймити та халупники, а й посілість хлопска загрожена чим раз грізнійшим зростом капіталізму. Всіх тих бідних хліборобских робітників мусимо старатися перевести на наш бік, сказати йім, що й вони мають право до тоі пишноі природи, що окружає йіх своіми плодами, по котрі йім годі навіть руки протягнути". Так виразно пишеся в тій відозві. А вже ж галицких дрібних господарів мабуть годі рівнати навіть з німецкими наймитами та комірниками.

Тут-же згадуєся обширно й прихильно про руско-украйінску радикальну партію. Підноситься те, що ми на грунті національнім боронимо інтересів руского робітного люду по селах, через що против нас виступають інші рускі, буцім-то національні партіі. Особливо хвалиться нашу політичну програму, як найпоступовійшу. Врешті наводиться ось яке письмо одного з членів нашоі партіі:

„Ми раді були могучому зростови німецкоі соціяльно-демократичноі партіі, тим більше, що буде вона немовби моральною опорою для всіх рухів серед робітноі людности Европи. Тим більше раді ми, що заложено газету для польскоі людности Німеччини, бо послужить вона певне до ослабленя серед тоі людности переваги польских консервативних елементів.. Се мусить відбитися і на Галичині, де серед Поляків іще досить живо проявляються історичні шляхоцкі течіі, зі шкодою для елементів людових, особливо сільских, котрими майже ніхто з Поляків не займаєся в дусі соціялістичнім. Наша партія радикальна має власне на оці сільску робітну людність східноі Галичини, т. є. наймитів і т. зв. дрібних грунтових властителів, так званих через те, що то також наймити, котрі до того платять податки й інші тягари З робітницкою партією Галичини жити мемо згідно, хоть такі відносини трохи утрудняє виступ єі органів против галицких хлопів загалом — без достаточноі причини. Руско-украйінска радикальна партія ніяк не думає звужувати своіх соціяльних переконань і до соціялістичного ідеалу явно йдемо, та мусимо застосуватися до руского грунту в Галичині. Ставимо 1891 р. кілька своіх кандидатур до Ради державноі, хоть становиско наше важке, тим більше, що тепер велика частина Русинів пішла під лад правительству та клерикалізмови і буде нас усіма силами поборювати... Наша побіда безперечно відбилась би корисно на загальнім робітницкім стані Европи, як знов наш упадок був би некорисний для робітницкоі справи, тим більше, що правительство буде тепер підпирати своі рускі креатури, котрі певне в Відні голосуватимуть за виімковими законами і т. п. Наше моральне становиско тепер тим красше, що й більша частина так названих москальофілів за для постраху з боку та недостачі засад: уже подаються на бік правительства, і що ми чинимо одинокий прінціпіяльно опозиційний елемент руский в Галичині. Будемо робити все, що можна для побіди свободи і підввигненя нашого люду".

Народовці против народовскоі політики.

Наша статя п. з. „Руске державне право і народна справа" була вже написана і зложена, коли ми дістали отсю допись від голови „Січи" д. Волод. Лаврівского. Поміщуємо єі радо тим більше, що в ній вияснена ціла справа, котру так затемнило „Діло" своіми злобними виступами против Січовиків. Але-ж ми не можемо змінити ані слова з того, щосмо написали про програму Січовиків чи то про державне руске право. Січовики мабуть самі порозуміли, що йіх програма не сходиться з програмою руско-укр. рад. партіі і через те звуть себе тепер виразно народовцями. При програмі Січовиків, котру ми розібрали і котру допись доповнює, назва народовців або, коли хочете, радикальних народовців, для Січовиків найвідповіднійша. А може бути, що Січовики тілько на хвилинку пігналися за некорисним для наших робітних людей проєктом, і що воно дасться як небудь полагодити. Сего би ми дуже бажали. Але-ж, хотьби воно і не настало, то все таки протест Січовиків против народовскоі політики не тратить на силі, ба може й зискує на ній через те, що виходить з руского національного становиска. Як Січовики вивернуться з крайноі консеквенціі своєі думки, котра сходиться остаточно з думкою угодовців, бодай що до російскоі Украйіни, — се вже йіх діло Редакція.

Остатні подіі в галицкім соймі заворушили й віденьску руску кольонію. Провід сего зворушеня взяла на себе молодіж, котра купиться в двох товариствах: „Буковині" товаристві чисто академічнім з напрямком руссофільским, та в „Січі" товаристві виразно украінофільскім, до котрого мають доступ усі Русини. Остатний рік в житю молодежи сих двох товариств вельми інтересний. Зайшли тут дві важні подіі, що визвали всякого рода замітки та пояснюваня в галицкій печати. Літом 1890 р. „Січ" зірвала зносини з польским товариством „Ognisko" а намість того навязала зносини з „Буковиною". За се дві часописи польскі, спершу „Dziennik Polski" а тепер „Gazeta narodowa" кинули підозрінє, що головним мотором до тих поступків „Січі" був так зв. rubel wędrowny Не думаємо зовсім збивати сего підозріня, бо се улюблений коник польскоі печати, єдиний аргумент йіх полемики політичноі з Русинами. Скажем тілько, через що „Січ" так зробила. Отже „Січ" зірвала зносини з „Ogniskiem" черезте, що в нім взяв верх клерикалізм та польске станчиківство, напрямки пагубні для рускоі народноі справи. Була се отже з боку „Січі" політична маніфестація Далі Січовикам стало ясно, що розділ інтелігенціі нашоі на дві партіі політичні — неполітичний. Руссофільство нашоі інтелігенціі на провінціі ограничалося

виключно на спорах літературних; руссофільство оплачуване рублями ограничуєся у нас до невеличкого числа одиниць, що задля посторонних рускій суспільности цілей не вспіли ширше зорганізувати інтелігенції, не то народу. Зрештою та купка людей не поставила ясно навіть своєї програми. Отже ясно стало Січовикам, що політичного руссофільства в Галичині поки що не ма; що спори літературні, чи навіть тенденції релігійні, коли хто хоче до того додати слабу пропаганду православія поодинокими людьми і числовно і морально мізерними; що все тото не має нічого спільного зі стремленими до якихось висших ідей та програм. Зрештою переважна більшість галицкої москальофільскої інтелігенції таки признаєся до народу і працює в єго користь, а давнійше 1848 р. годилися навіть на національну програму мало-руску. За тим, спори між провідниками обох старший партій часто-густо особисті, інтригантскі а з ними провінція і народ рускій нічого спільного немають. Колиж до того додати, що більшість людей москальофільскої партії на провінції й у Львові ішла спільно з людьми партії украйіно-фільскої, именно на вічах, в комітетах виборчих і в клюбі рускім і що така спільна акція Русинів супроти польскої шляхетчини конче потрібна, то будемо мати достаточне витолковане, чому „Січ“ навязала відносини з „Буковиною“, тим більше, що й серед членів „Буковини“ ті ідеї стали проявлятися. Молодіж обох товариств сказала собі: позбудьмося нісенітних неполітичних докорів, які роздаються в старих партіях а станьмо на грунті демократичнім до боротьби з тими, що противні демократичним стремленям руско-украйінского народу. То була девіза. Навязане дружних відносин „Січі“ з „Буковиною“ се була політична маніфестація, що не оглядалася на поодинокі особи вмішані в тоту маніфестацію, котрими незадоволені тикають в очи „Січовикам“. А додати треба, що все тото діялося ще перед початком так званої нової ери, бо ще 1-ого падолиста 1890 р. З сего ясно видно, кілько правди є в словах „Дѣла“ про те, що Січовики кинулися в обнятя віденьских руссофілів аж тогді, коли розпочалася славетна угода і тілько длятого, щоби запротестувати против народовців.

Після того факту пройшло в супокою кілька тижнів, поки не дійшли до нас звістки про „нову еру“ розпочату бесідами програмовими дд. Романчука, Січинского і Телішевского, заявленями митрополита і намістника, письмом признаня для тих послів від виділу „Народної Ради“, маніфестом до Русинів галицкої землі, передовими статями „Дѣла“. Все тото ясно показало Січовикам, що є властиво галицкі народовці. Хто жив в тих літах у Львові, тому послідний виступ народовців мусів бути сподіваним, особливо при їх безпрограмовости. Дорогу до того виступу приготовляли собі народовці від давна. Вони систематично викидали с поміж себе людей з ясними демократичними стремленями т. з. радикалів, котрі остаточно самі зорганізувалися в осібну партію.

Остатний виступ народовців живо зворушив руску кольонію в Відні особливо молодіж, котра доразу вся з виміком кількох, освідчилася рішучо против „нової ери“. Натурально, сей факт мусів ще більше зблизити Січовиків до Буковинців. Вони почали спільно сходитися та розмовляти тілько об сім. Перші такі сходини відбулися зараз після виголошеня в соймі програмових бесід, ще в перших днях грудня 1890 р. Рішено запротестувати против „нової ери“ спільно. На сих вечерницях відчитав т. В. Будзиновский першу частину своєї праці п. з. „Русь і єї культура“ — именно про справи економічні. Автор старався уявити, на якім ступню розвою находиться наша господарка рільна, яке положенє економічне нашої Галичини і чого треба, щоби змінити те невідрадне положенє. Яснійше сформулювано погляди тутейшої молодежи на „нову еру“ зараз на другий день, на комерсі після загальних зборів „Буковини“ Тут народовска молодіж т. є. Січовики висказали ясно свої погляди на правдиву ідею націоналізму малоруского в Галичині, після чого ще яснійше стало, що остатний виступ народовців є крайно шкодливий для тої ідеї. Третий раз зібралася віденьска руска молодіж обох партій на те, щоби заявити свою солідарність з народним вічем у Львові 14. грудня 1890 р. Ухвалено вислати на віче телеграму, зміст котроі Вам запевне звісний. Віденьска молодіж не побоялася в сій справі солідаризуватися з львівскими радикалами та соціялістами і доказала так, що не програма народовців, як казало „Дѣло“ ч. 261, а власне заходи крайних елементів „прямують до свободи і є одним зі знамен найвисшого чоловічого достоінства“.

Між тим задумала була тутейша народовска молодіж скликати віче Русинів віденьских і довела до того. А зробила се головно через неясне поступованє органу галицких москвофілів „Червоної Руси“. Зразу тутешну молодіж задивував спокійний тон та безпристрастність, з якою „Червона Русь“ писала про угоду. Та скоро ми переконалися, що такт сей походив з іншого жерела „Черв. Русь“ уважала за відповідне взяти нещасливу бесіду, хибленій виступ посла Антоневича в свою оборону, ба і солідаризувалася з єго нібито програмою, котра консеквентно веде до програми д. Романчука і Товаришів. Дальше виступала „Черв. Русь“ не лише за сею програмою, а й за угодовою політикою, отже за кардинальним блудом „нової ери“. Їй не подобалося лише понеденє послів в клюбі рускім т. є. спосіб переведеня програми та угодової політики. Отже стало ясно, що „Черв. Руси“ просто жаль стало, що хтось інший став збирати з польского стола окрушки — став паном мізерної ситуації. „Черв. Русь“ не вміла отже вхопити керму опозиції в свої руки і своїм виступом доказала, яка будучність т. з. партії москальофільскої. Стало ясно, що велика частина сторонників тої партії піде за вигодами угодової політики, що народовці переконають їх о важности, конечности і дозрілости свого поступку. Ясно з того, що дотеперішна партія москальофільска мусить роспастися, та що мусить повстати новий завязок москальофільскої партії з новою програмою. Се наказувало віденській народовскій молодежи, вдарити на народовців з іншого боку, а именно з боку національних малоруских ідей, і задля того вона скликала назване віче.

На віче спрошено до єто осіб: послів до думи державної, совітників, адвокатів, лікарів, урядників, ремісників, молодіж академічну — без огляду на партії чи

переконаня. — Народовска молодіж постановила на сім вічу власне порушити і розвити руску державну ідею. Можна було надіятися з гори, що справа ся не піде так гладко на вічу, зложенім з так ріжнородних людей, але ініціяторам віча о те зовсім не ходило. Зібраних повитав і ціль зборів пояснив Ів Порубальский, після чого почалося полагоджуване інтерпелацій „в справі формальній“, котрі з початку зборів, серед дискусії і під конець забирали богато часу і мучили присутних з вини деяких людей, котрим каламучене справи здаєся більше лежало на серці, ніж сама річ. Отже вина того непорядку, про котрий так росписуються дописуватели „Дѣла“ лежить зовсім не по стороні Січовиків. Дехто хотів, щоби провід збору взяв на себе совітник Ковальский, та він на се не згодився і головою зборів вибрано остаточно Ів. Гриневецкого. Він дав голос В Будзиновскому, котрий в імени народовскої молодежи референував справу послідних подій галицко-руских і прочитав свій „Отвертий лист до суспільности рускої“. Зміст сего листу, а тим самим і головні ідеі, які руководили малорускою молодежію у Відни, зміст протесту тої молодежи против народовців-угодовців ось який: 1) Ідея програми д. Романчука і тов. противиться правдивій ідеї національній малорускій і є ворожа розвоєви нашого народу, бо стремить до пэлітики централізаційної австрійскої, а не до вироблення відносин таких, котріб позволяли нації нашій розвиватися в напрямі економічнім т. є. до самоуправи національної (право державне); 2) програма угодовців спиняє витворене у нас правдивої ідеї національної; 3) програма ся забороняє Русинам не гр. католикам т. є. Русинам ін-ших конфесій і безконфесійних (котрих істноване запоручене основними законами і ствердженe нашою дійсностію), приступу до житя політичного; 4) програма народовска переводить народ наш з становиска опозіційного в табор правительственний, чим спиняє розвій наших політичних сил, бо ж зовсім природно, що ті сили можуть виробитися тілько в боротьбі о права свої а не серед ледачого вичікуваня того, що дадуть. Програма та не відповідає також сучасному становиску нашому, в котрім ми не видимо запоруки, що нас правительство яко яглядно слабих шанувати, по приятельски з нами обходитися схоче. Додати треба, що все, що ми доси здобули, здобули ми тілько завдяки нашому опозіційному становиску; 5) Спосіб переведеня тої програми послами, що de facto чиниля меншість в клюбі рускім, негодиться з етикою та вихованєм парляментарним. В кінці „Лист“ взиває суспільність галицку-руску, щоби сі ідеї вкорінювала та розширювала, та при надходячих виборах до думи державної ставила тілько таких кандидатів, що на сі ідеї підпишуться [1]).

В. Будзинский поставив се все потім яко свій внесок. Знаки привнаня і дискусія доказували, що майже всі годяться на прінціпіяльні погляди, котрими референт руководився при редагованю внеску. Більшість однак висказала гадку, що сю справу, що вимагає більшої розваги і довшого часу, треба відложити на другий раз, і через те рішило віче, на внесок дра Зобкова, перейти на нині над сею справою до порядку дневного, а ограничитись тілько на протесті против Романчука і товаришів.

Другий внесок поставив др. В. Дудикевич. Сей внесок бив на нечесне поступоване д. Романчука і товар., на їх віроломство, на пониженє ними народного нашого достоінства і т. інше. Що до отвертого листу народовскої молодежи, то др. Дудикевич сказав, що він смішний, а резолюція ними поставлена се пуста балаканина без змісту [1]) Далі поставив свій внесок сов. Ковальский. Крім того др. Зобків поставив більшеменше такий внесок: „Поступонанє послів Романчука і Тов. віче вважає некоректним, ба навіть може ту ужити слова, якого ужив др. Антоневич в соймі; точка програми тих послів, що дотичить віри, противиться уставі, тому віче виражає своє невдоволенє. Далі віче завзиває д Романчука, яко голову клюбу руского, щоби скликав клюб, там справу появив, а іменно чи вів і які вів переговори з правительством і евентуально, щоби признався до вини, після сего щоби подав звістку загалови галицкої Руси. Нарешті внескодавець ставив жаданє до проводирів руского народа, щоби старались при виборах до ради державної зорганізувати знову оден передвиборчий комітет руский.

Розмови над сими всіма справами тяглися в безконечність. Сумішка людей, сумішка думок, а кождий хотів виговоритися в сій важній справі. Розмови перетяглися поза 1 год. в ніч, з чого годі було братися до дискусії спеціяльної над поставленими внесенями Тому до крайности помучені участники вхопилися посередної дороги і ухвалили внесок совіт. Ковальского: збір виражає негодованє на посла Романчука і Тов., по причині їх поведеня в соймі. Народовці хопилися сеї дороги головно для того, щоби не перейшов внесок дра Дудикевича, що надто вже лаяв д. Романчука і товаришів.

Варто подати зміст бодай деяких бесід виголошених на вічу. І так сов. Струмінский рішучо виступив против поведеня послів угодовців, не против програми, бо він відмавляє їй значіня програми, вона радше сконстатованє фактів Поведенєж тих послів несподобалось сов. Струмінскому через те — бо як сказав: „в тій справі не ходить о те, що посол сей або той сказав, але по що сказав, коли сказав. Если сказав, щоби поріжнити одних з другими, то жаль і сумно.“

---

[1]) Вже з сего змісту видно, кілько правди в словах „Дѣла“, що сі ідеї піддав Січовикам др. Дудикевич. Неправда закидів „Дѣла“, єго інтригантскі аргументи та інсинуації, ще яснійше буде видно з дальшого справозданя з сего віча.

[1]) З сего факту ясно виходить брехня „Дѣла“, буцім то Січовики за шклянку пива чи що продали дру. Дудикевичу добру славу „Січи“, що після віча нараджувалися з ним в кавярні і скінчили свою мову явичєм. Шкода, що ш. дописуваталі „Дѣла“ не підписують своїй чесних імен під дописями. Бодай світ знавби, хто такі брехні фабрикує, бо тепер то можна о се посуджувати хиба саму редакцію „Дѣла“.

Сов. Ковальский говорив ширше о цілій справі і говорив зовсім ясно (навпаки дописувателеви „Дѣла“): „ціла та акція соймова видаєся нам, як то Поляк каже: ni z tego ni z owego, pal jeden drugiego! Побились а о що? Не о програму, бо вона стара, на неї давно обі партії згодились. Поляки накликують нас, щоби до до них приступити, алеж вони повинні радше самі до нас приступити і то з тим, що не одна гімназія нам належиться, але всі нехай віддадуть, ті, що забрали! Щож се була за угода?! А вжеж не годиться з нашим достоїнством, щоби о нас другі радили. Ми не мамелюки, маємо свій голос, маємо силу! Тому то вважаю, що поведенє послів угодовців було неумістне. Що до програми, то вона така, на котру годитися можна, тількож вона за тісна, за мала, а тим самим волю ограничуюча. Що до отвертого листу народовскої молодежи, то він в ідеї хороший, в нім залог ліпшої будучности, коли молодіж так різко і отверто стає за тою ідеє. Алеж ту не місце єї обговорювати і нині в такім короткім часі єї ухвалювати.

Отсе менше-більше слова сов. Ковальского після дуже точних записок. Признати треба, що молодіж наша дуже оглядно держалася супроти виступів совітників. Однак булоби крайним нетактом, справою остроі нагани гідною, єслиби молодіж поступила була супроти совітників так, як радить „Дѣло“. Молодіж пішла не за Schwarz-gelberam-у та гофратами, а тілько признала слушність справедливим словам бесідників.

Додати треба конечно, як поставилася на тім вічу „опозиція“ Вона не здобулася від себе на ніяке внесенє. Репрезентував єї др. Воєвідка. Він говорив до світлого збору, щоби вчився а не політикував. Далі казав сей великий чоловік і вчений, що поступок послів, на котрих вбір наважився, патріотичний, не даючи на се ніякого доказу. Повторив також галицку фразу про те, що хоть молодіж собі радикальна, то наш народ все крайне консервативний, знов без доказів. На „Лист“ Будзиновского сказав, що він крайне ображаючий (кого?) іті. Отсе та бесіда, що після „Дѣла“ мала бути „грімким протестом, маючим епохальне значінє“. Завважати треба, що з др. Воєвідкою годилися два чи три люде, котрі винеслися з салі, коли порядок був єще знаменитий. Коли такі нісенітниці, котрі говорив др. Воєвідка мають мати для Руси епохальне значінє, то бідна вона! Але нехай сей закид не трафляє Руси, ми відносимо єго тілько до „нової ери“ і скажемо: бідна вона і нужденна, коли на таких бесідах будує свій розвій! Треба знати, що ту епохальну бесіду др. Воєвідки по просту висміяно.

Що до „отвертого листу“, то хоть він і не був ухвалений вічем, а все таки поставив справу і заставив зібраних над нею призадуматись.

А так стоімо після першого акту нової події. Наші народовці, розбиті на два табори, ввійшли кождий окремо на свою дорогу, кождий з них признався, чим властиво є. Тілько давні руссофіли стоять ще не рішені. Одних з них заскочив маневр правительства; другі мабуть не розуміють, що коли не хотять втратити під ногами грунту, то явно мусять признатися, хто вони і чого хочуть? Запевне, що так далі остатися не може. Віденьска молодіж кинула зерно, дала товчок, що може причинитись до зорганізованя сильної опозиції против нових рутенців-угодовців, опозиції тим поважної, що безпрограмовости їй годі закинути, тим сильної, що в неї отверта дорога без торгів і поклонів, тим знатної, що єї ідеал доконче якесь місце в будушині для нашого народа, коли він безслідно пропасти не має. Ми не в претенсії, наш проєкт ставити зараз на порядок дневний. Ходить нам тілько о те, щоби вказати рускій суспільности, до чого вона повинна стреміти, щоби справжні практичні рускі політики знали в свій час ясно, що їм робити, щоби при здоровім умі могли розріжнити сильне і спасенне від мізерного, від того, що підкопує в зародї виколюючіся ідеї до заведеня гаразду економічного, до політичної самостійности. Розуміється само собою, що в нашім державнім праві нема зради стану, як то репетує „Gazeta Narodowa“, і що ми до неї радимо іти законними дорогами, як то робили н. пр. Угри.

Отсе мали ми сказати для поясненя остатного руху серед віденьскої рускої молодежи. Сим відповіли ми, сподіємось, достаточно і на всякі ложі, котрі кинули на Січовиків чужі й свої „високі політики“ в „Ділі“ іті Власне в остатній хвилі, коли я отсю свою допись кінчу, читаю в „Дѣлі“ (ч. 277 і 278) найогидніші закиди против „Січі“. Закиди ті тим хиба цікаві, що „Дѣло“ як звичайно не полемізує з нашими ідеями чи мотивами нашого поступку а звертаєся против формальних справ, а ще частійше против личностей єму не милих. І так замість критикувати віче, критикує єго назву, замість говорити про те що там говорено, кличе до участників віча: „вине маєте права говорити про те, що діеся пр. в клюбі рускім!“ Чи чув хто таке де інде в світі?!

Авторови сеї статі також дещо дісталося від „Дѣла“ яко голові радикальних Січовиків. „Дѣло“ загадало побити теперішну „Січ“ інтригою і нуже з гори брати поодиноких людей замішаних в сю справу, щоби таким чином дискредитувати перед рускою суспільностю ідеї, тими людьми боронені. І то все друкуєся в передових статях! Я зразу думав боронити й свою особу, та махнув на те рукою в переконаню, що від шкальованя „Дѣла“ на особи Січовиків, справа ними боронена зовсім не стратить. Меніж, яко приватній одиниці, зовсім не залежить на тім, що бреше і брехати буде та як думає про мене хотьби таке „Дѣло“.

Сим кінчу, полишаючи противникам вольну волю, дальше воювати з нами „Дудикевичами“, „гофратами“ і „гербатками“. Побачимо, хто в такій боротьбі побідить.

Володимир Лаврівскнй

Малі замітки й запити про сучасні справи.

Рускі станчики. „Дѣло“ сердиться на замітку „Народа“ об тім, що для него головне „говори по руски“, а землю в руского народу нехай при тому чорт забирає. Аж ось у ч. 271. з 1890 р. „Дѣло“ явно проговорилось. Відповідаючи на закид новій програмі львівских народовців, що вона мовляв вирабля рускихъ станчиків, „Дѣло“ каже: „Ну, дай Боже, щоби „станчики рускі“ вспіли тілько добра придбати для Руси, кілько станчики польскі придбали для Польщі в Австрії!“ Хтож незна, що тепер навіть не дуже радикальні Поляки бачать, яке добро культурне й економічне принесли станчики польскі для народу польского в Галичині і як вони довели до дого, що мазурскі села почали жалітися на те добро навіть до „московского царя“.

Князі галицкої церкви й госпо

дарка єзуітів Зрадівши новому викрутасові львівских народовців, золочівский дописуватель „Дѣла“ (ч. 268 з 1890). Про ситуацію) між своіми надіями, пише й таку: Маємо надію, що наші провідники політичні... упімнуться о зворот наших монастирів василиянских і т. п. Спитаємо орган тих провідників: а що було вмовлено між ними й князями галицкоі церкви про згадані монастирі і в загалі про єзуітску господарку в церковних справах галицких? А же-ж певно, справа ся лежала на серці тих провідників, коли вони посилали об ній депутаціі аж у Відень![1])

Воскресеніє „Мира. Вже справа рішена, що від 13 лат. січня с. р. виходити ме під опікою між іншим і князів галицкоі церкви, нова руска газета під редакцією о. Бобровича. Така газета як раз на часі, бож „Миръ“ як раз ставив ту програму, котру тепер виголосили рускі народовці в купі з князями гал. р. церкви. Одно з двох, або „Дѣло“ мусить стати „Миромъ“, бо... Звісно „Дѣлові“ до „Мира“ не далеко, коли воно й тепер так цепічно радіє, перевертаючи на ріжні лади думку, що після того, як радикали виділились в осібну партію, ніхто вже не стане приписувати народовцям соціялізму і т. і.

Тільки-ж у народовців в загалі усе таки є на рахунку деякі гріхи недавного йіх украйінства, на котрі у свій час показував і „Миръ“, напр. брошури „Просвѣти“ про Шевченка, про „Братства“, переклади д. Ол. Барвінского з Костомарова і т. і. А вже те, що Просвѣта“ таки згодилась торік, у часи найбільшого радикалізму народовців, печатати повне видане Шевченка, є гріх такий, що єго не замолиш зразу і в Каноні.

Врешті всі сі гріхи все таки можна замолити, грішні книжки попалити, а Кобзаря навіть процензурованого „Просвѣтою“ ще раз перецензорувати, повне видане Кобзаря відкласти ad calendas graecas, викинути зі складів народовских навіть музику Лисенка до Шевченкового „Гуса“, та при тому виключити з рускоі гімназіі за атеізм кількох учеників, у котрих знайдеся женевске видане Кобзаря, і все піде чудесно: Барвінскі, Огоновскі і т. і. обіляться в очах князів церкви паче сніга.

Народовці, радикальна партійка та епископи. Тілько одно для нас не зовсім ясно: для чого „Дѣлови“ знов треба стало радикалів, бо хоть воно й зве йіх „партійкою т. зв. радикалів“, а все таки бажає від них звороту до єго політики „Дѣло“ пише: „Т. зв. радикальній партійці, з єі чисто доктринерского становища не мило, що народовці ідуть рядом (?) з епископами; глибший погляд і невигасші національні ідеали повинні у умірко-ванійших людей серед неі зробити також зворот“.

Тут що слово, то загадка, для котроі й семи Едіпів мало. Що значить „чисто доктринерске становище“? Звісно: молитись і Костомарову, і Йосафату Кунцевичу, і Шевченку, і князям галицкоі церкви, діло нечисте, та тілько нечисте, тай годі! При чому тут доктринерство?! Якого „глубшого погляду“ і на що власне жде „Дѣло“ від умірковaнійших людей серед т. зв. радикальноі партійки? Що то таке невигасші національні ідеали?“ Залишивши навіть темну конструкцію сеі фрази, все таки навіть слова „національні ідеали“ требують подрібнійшого поясненя. Частійше всего люде, котрі говорять про національні ідеали, покликуються на історію, в котрій ті ідеали буцім то найяснійше показуються. Так хай би „Дѣло“ було ласкаво та вказало т. зв. радикалам хоч те, коли се, в яких фактах історіі нашоі націі можна найти опору для руского станчиківства, котре тепер видаєся за національну програму від Тиси до Кубані? Радикали, хоч і не ідольствують і перед історією, всі готові піти за „Дѣлом“, коли воно покаже такі факти.

Як би неясність думок і крутійство не були звичайними прикметами галицких газеттників та політиків, то ми моглиби побачити в самому „Дѣлі“ початок звороту від недавно виголошеноі програми д. Романчука і тов. „Дѣло“ каже, що радикалам не мило, що народовці ідуть разом з епископами Доси ми, як і ввесь світ, розуміли згадану програму так, що народовці ідуть по заду епископів, признають йіх своіми проводирями. Того требував від них і д. Бадені. Та інакше й не може бути, раз у політичну програму поставлена католицка догматика. А тепер уже „Дѣло“ каже, що народовці ідуть тілько разом з епископами.

На таку постанову і при таких умовах, які були заявлені в соймі послами народовцями, митрополитом і намістником, не то радикали-раціоналісти, котрим ачейже неможна відмовити права істнованя в XIX. ст. і котрих уже в Австріі ніякий митрополит не може лишити місця на землі, — а ні одна освічена партія політична тепер нігде не згодиться. Друге діло іти разом з епископами. При певних умовах і найменш умірковані з нашоі радикальноі партійки, пристануть на те.

Пояснимо нашу думку приміром з житя людей, котрі справді розуміють, що таке політика, а не то, що наші рутенскі бурсачки, хоч і сивоволосі, що граються в політику, тай трясуться перед інспектором

Епископи разом з радикалами в Ірландіі. В Ірландіі політичне житє поставило на черзі дві справи: краєву автономію (homerule) і зворот землі мужикам. За сі справи стали люде ріжних думок релігійних і навіть соціяльних: католики, протестанти, атеісти, індівідуалісти, комуністи і т. і. В Ірландскій національній партіі, котра склалась коло певноі програми по сим двом спра-

[1]) Народовскі провідники про се князям церкви очивидячки й не згадували, думаючи, що потім, поблагословлені владиками, викрутяться тай поставлять такі оправи. Як знаємо вже, угодо-дателі навіть не позволили народовцям говорити про василиянскі монастирі. Так буде й з іншими справами, про котрі не було умови. Ред.

вам, радикальні раціоналісти ідуть разом з католицкими епископами, але чому? Тому, що з таким же правом можна сказати, що там і католицкі епископи ідуть разом з радикальними раціоналістами.

В ірландску національну програму не поставлено ніякої церковної догматики, а поставлено звісні точки державні і соціяльні цілком світської політики, релігійніж погляди зоставлено на круг жития чисто особистого. От через що в ірландскій „національній партії“ ідуть разом люде всяких релігій і люде без усякої релігії. Чиж так само поставлена в Галичині руска справа, за котру „Дѣло“ лама копя, а окрім того, чи є в програмі дд. галицких епископів та Романчуків що небудь подібне до тих політичних і соціяльних пунктів, ради котрих такі радикали, як Девіт, котрих на континенті назвали би просто соціялістами, ідуть разом з католицкими епископами в Ірландії? Хай на се відповість „Дѣло“.

Ще наука з ірландского національного руху. При сій нагоді відм.тимо ще одну прикмету в ірландскій національній партії, прикмету, на котру варто звернути увагу нашій публиці власне тепер, коли перед нею стільки говориться про націоналізм і національну партію.

Теперішний ірландский рух звуть часто національним; імя національної партії дають часто тій певній парламентскій партії, до котрої належить більшість депутатів ірландских і котра тепер на час роскололась з причин случайних. Але ж націоналізм ірландский не має нічого подібного до того, що у нас вважають за націоналізм. Ірландія — край, де зійшлись і перемішались кілька націоналістів. Стало так, звісно, через історію, котру щасливою признати не можна. Алеж не можна тепер і поправити історію так, щоби зіставити в Ірландії тілько чистих Ерінчиків — Кельтів, gente et natione.

Тепер в Ірландії є люде, котрі говорять по кельтскому і між ними є чимало подвійних по мові (Англичане і Кельти) а решта поанглічені Кельти, або й чистісінькі Англичане. В кожній з таких національних частин ірландскої людности є особи і круги, котрі мають свої думки і цілі лінгвістично-літературні, національне-культурні і т. і. Є горячі кельтофіли, є навіть такі, котрі виводять свою породу від раніїшої ще, до-кельтскої, є сторонники кельтскої літератури, є утраквісти — такі, що печатають учені книги для народу по кельтскому і по англійскому, — є такі, що настоюють на кельто-ірландскому духу, хоч вже миряться зо стратою кельтскої мови, є й щирі gente Erini, natione Angli, котрі вказують на таких писателів як Сфівт, як на примір, що можна бути Ірландцем по духу й общебританским клясиком, є навіть просто Англичане, котрі тілько географічно Ірландці.

Щож би воно було в Ірландії, якби там національна партія почала прикладати до політики формули д. Романчука про gente Ruthe ni, natione Poloni, Russi, Rutheni і т. д. та сипати на право й на ліво словом: ренегати! навіть і без церковної виключности тих формул? Ірландскі національні політики, яко справжні політики, а не бурсаки, котрі граються в політику оглядаючись на інспектора, — не пішли на мішанину політики з літературно-етнографічною псіхологією, а стали на чисто політичний грунт, тобто поставили певні державні і соціяльні пункти для своєї програми краєвої, чи національної автономії тай по кликали до тих пунктів людей усяких пород, усяких літературно-етнографічно-псіхологічних думок, як і релігійних, і тілько через те вони добились до того, що коли 1872 р. ірландских гомрулєрів було лиш 2 на 105 краєвих послів, то через 15 років їх стало 86.

Впрочім і в ірландскому гомрулерстві знайшлися хиби, котрі сталися одними з причин, чому все таки справа ірландскої автономії не вигоріла в остатне міністерство Гладстона і мусить пождати ще якийсь час. Перш усього в тому гомрулерству справа економ. поставлена була трохи назад перед справою державною, а окрім того не було звернуто уваги на потреби робітників городских, поряд із селянством, а нарешті сама справа все ірландскої краєвої автономії (національного парляменту) була поставлена раніїше ніж упорядкована була автономія дрібніїших частин краєвих — графств. Однож із ірландских графств, Ульстер, тепер залюднено чистими Англичанами, котрі не без резону бояться, що їх буде кривдити більшість других трьох графств через краєвий ірландский парламент, і для того стоять за теперішний центральний парламент для Великобританії та Ірландії. І Ульстерці мають за собою частину правди, бо коли не по правді, щоб англійска більшість вправляла Ірландцями, то не по правді буде й тоді, коли ірландска більшість буде давати закони Ульстерцям.

Перед такою то комлікацією причин мусіли впасти плани Парнеля і Гладстона про ірландску автономію, ірландский національний парламент (ми не говоримо ще про одну комплікацію, а власне про підняту недавно справу відносин усіх колоній англійских до британскої імперії, та ей парламенту, справу великої ваги і для Ірландії, раз коли заговорено про те, щоб дати Ірландцям colonial home rule). В остатні роки комплікація ся почала розплутуватись, або хоч вияснятись. Вже для Англії з Уельсом (де теж є ріжні кельтофільскі партії і свій рух автономічний і аграрний), впорядковано автономію графств (local government). Подібна автономія порядкується і в Шотляндії, де теж є рух аграрний і автономічний. Окрім того ірландскі автономісти тіснійше зблизилися з великобританскими радикалами в загальних точках політики. Нарешті зближаються вони і з городским робітницким рухом, навіть соціялістичним, і тепер за якийсь час ірландский національно-автономічний рух мусить вийти на гору в новій формі, в котрій він не стілько мати ме більше шансів вигоріти, а й більше принесе дійсної користи для всеї

людности в Ірландії.

Звісно, не можна рівняти точка в точку стану в Ірландії та Великобританії зі станом галицкої Руси та Австрії в загалі, або України та Росії, а все таки національним автономістам в галицкій Руси та в російскій Україні не пошкодилоби, якби вони трохи роздумали над всіми сими ірландскими справами, котрі ми тут на скоро оглянули.

М. Драгоманов.

Народовский голос против угодовців.

Від народовця з Городенщини, чоловіка, що дуже добре знає народ і має на него великий вплив, дістаємо ось яке письмо.

Читаючи голоси газет про угоду, як за так і против неї, кождий, хто яко-тако слідив наш рух партійний та діяльність послів соймових остатним часом, спитаєся мимохіть: „Що се? відки взялося? та на що воно?“

На се відповідь коротка: неумістність, викликана недозрілостію політичною та людскою слабостію.

Десь у цілім світі у народів іде інакше як у нас. Деінде політик, коли хоче учинити діло більшої політичної ваги, старається вивідати про опінію публичну, як устно так і часописями: питає кождого про єго погляд на таку чи сяку справу, відтворює собі якусь гадку, ту гадку пускає в ширший світ, на нсі дістає відповідь, важить усе те, витягає суть тої опінії, і аж тоді береся за діло!

От, хотьби у недалеких наших сусідів, у Чехів. Там також іде справа про згоду між партіями краєвими та їх противниками. Отже у Чехів ту угоду робить цілий нарід, а у нас так сталося, якби справа угодова нарід зовсім не обходила. Та для кого-ж ту угоду робите? Коли для народу то перше треба було спитатися, що він на се? Ото-ж то й перша велика похибка політики наших послів.

У нас з угодою так сталося, як з тою дівкою у співанці, що то мовляв: „покажи дівці палець — за руку хапає“. Прийіхали з Відня міністри, чи не-міністри, а таки звичайні люде, зробили декотрим руским послам візиту, спімнули, що ось то правительство бажало би собі мати забеспеку, що Русини вірні й жертволюбиві для правительства, — тай уже має правительство і програму, виголошену Романчуком у соймі, та таку програму, котрої всі мають держатися більше як дитина того, що кождого дня рано і вечір ув Отченаши говорить[1]) і то тим більше, бо й сам митрополит і другі князі церковні на ту програму згодилися.

Що-ж в тій програмі так великого, так нового? Міні і ще многим здаєся, що нічого нового Се повторенє того, що вже Русини 1848 р. сказали і після чого, відповідно до духа часу, доси поступали. Забув тілько д. Романчук, що він не жиє в 1848 р., що від того часу чейже нарід трохи інший, та вже маємо якусь конституцію. А коли так, то не що іншого, як треба було того народу спитати, що він скаже на ту програму. Здаєся, що перше, щоби був почув д. Романчук, то булоби те, що коли Русини поступають і льояльно і релігійно і яко самостійний нарід ітд., то повівби ему нарід, що єго програма проста бляга, що противиться засадам конституційним. Бо коли є конституція і ми того тілько домагаємося, що нам конституція позваляє, то по що угоди? чи може по то, щоби поступати против-конституційно? Сего мабуть і д. Романчук не хотів. Коли ми стоімо, після четвертої точки програми, за конституційним устроєм австрійскої держави з єї правами і свободами і за рівноправностю всіх народів“, то і правительство се видить на кождім кроці. Значить, нікуди думати що іншого про програму, як тілько то, що в ній нічого нема.

А вже ніяк не можна зрозуміти, яким то чином дбанє „про економічне піддвигненз рускаго селянства і міщанства“ без близшого означеня, як то маєся стати, знайшло місце аж на послідку, замість стояти в програмі на першім місці, або бодай зараз по першій точці? Чиж той нарід, для котрого є конститущія, так низько стоіть в очех д. Романчука і товаришів, щоби єго бит економічний ставити аж на послідним місці? Нехай кождий розсудить, а хто не вірив доси, най удариться в груди і скаже собі: нарід є всего порядку суспільного перша і найважнійша підстава. Коли народу нестане, то не буде потрібно д. Романчука з єго програмою, не буде потрібно ані уряду, ані коханого Ватикану з цілими арміями вірних чи фарисейских єзуітів. Отже хотівби я бачити такого сміливого політика руского, котрий би відважився сказати: перше люби гр. к. віру чи обряд а потому свій народ і дбай про єго добро!

Правда, митрополит і інші владики підписалися на програму, а перший навіть возвеличив єі в соймі і кинувся на д. Окуневского, що один смів сказати правду прилюдно в очи всім послам про єзуітскі заходи против нашого народу. Але-ж нікому Єго Пресвященство заімпонувати не може. Бо звісно цілому світови, що найменше знає гадки та прикмети народу той, що в стінах святоюрских сидить та ніколи народу навіть не бачив і не знає ані єго потреб, ані навіть єго віри. Ті мужі мабуть ще й доси стоять против того, що сегодня знає кождісінький школяр на селі. Вони й тепер готови казати Іліі їхати чніркою по небу (громи) а землю вважати за корж (налиницю), що вигріваєся на сонці. Більша частина послів, коли не всі, не вірять в такі й подібні нісенітниці; не може в ні вірити й той, що виголосив звісну „програму“. По що-ж класти таку програму в основу навіть політичної діяльности? Не вжеж бавитеся в самодур, ко

---

[1]) Правду сказавши, головні основи Романчуківскої „програми“ вже поверх сто літ бубнять рускі школярики з малих катехізмів. Ред.

ли сама конституція позваляє всякому вірити в то, що хоче?

Сим я не хочу сказати, що наш нарід не вірить в Бога або що. Противно, так релігійного народу рідко здибати. Ще менше я хотів сказати, що нарід руский холодний до цісарскої династії. У нас в загалі нема москальофілів прихильників російского правительства, бо хто ж би хотів вільну державу заміняти на абсолютизм та кнут? Коли в ряди-годи показувались москальофіли, то власне викликав їх систем правительства краєвого, що йде з такими клерикально-ретроградними (не консервативними) програмами. З відти то пішло, що такі Наумовичі, що можна сміло сказати, ішли за правдою, та навчили наш нарід читати та думати, зірвали з чудними програмами, та заміняли конституцію за абсолютизм. Такі гріхи, як остатний гріх львівских народовців, колись дуже піместяться. Такі програми просто треба з межи себе викидати, а не їх попирати.

Не хочемо думати, щоби д. Романчук приложив своєі руки до нечистого діла, та хотів собі або другим панам угодовцям упечи каштани у ватрі, що єі нарід в жменях держить. Не хочемо думати, аби яка привата послами руководила, або якісь обіцянки позакулісові на вісім чи десять послів руских до думи державної (бо оден добрий за десять плохих стане). Не хочемо також вірити, аби вони се зробили за скринки почтові чи написи рускі на урядах іті., що народови не дає хліба. Вони зробили се хиба, з одного боку, з віри в якусь щирість правительства, а з другого боку, з несвідомости про сітуацію політичну руского народа— а все тото приправлене слабостію до того, щоби на верх виплисти.

Щож тепер? Прийдеся хиба угодовців з грязи витягати тілько нашому мужикови, а преціиь же наш мужик вже тілько тягне, що побоюватися треба, аби ся ярмо не зломило.

Щож маємо з тоі угоди? На се питанє коротка відповідь: нічого або майже нічого.

Одинокою гординею і відрадою галицкої Руси Украйіни було те, що вибившися бодай трохи на верх, Русини вспіли формально видерти 16 мандатів посольских з рук радикально ретроградних і шовіністично повзаючих. Русини справедливо гордилися своім клюбом, котрого члени без ріжниці переконань етнографічних ішли солідарно в кождій справі і стояли бодай за правдою, о скілько їм удалося правду коли не переперти, то бодай в очи сказати. Уже й тоі солідарности нема! Клюб, коли ще не розбитий, то на певне розбитися мусить.

Та інакше і бути не може. Голова руского клюбу, котрий недавно тому сам підписав регулямін клюбовий і котрого було обовязком перестерігати, щоби ні один член не позволив собі регуляміну нарушувати, сам і то перший виломлюєся з під приписів регуляміиоиих і поза клюбом, поза плечима товаришів роблячи, виходить з програмою, про котру очевидно в клюбі навмисно не хотів говорити. Чиж се не очевидна зрада товаришів? Скаже хто: Романчука ціла справа заскочила так, що не було часу в клюбі над нею розводитися. На се скажемо, що неправда, бо часу на то було десить на годину або дві години перед бесідою, аби в спосіб відповідний представити цілу ситуацію, що ся буде говорити і на що, — але не брак часу, тілько брак доброі волі видно у д. Романчука, і то зовемо нетактом Якби не той не такт, бувби виступив др. Антоневич зовсім інакше: не бувби запустився в нісенітниці, але коли намістник говорив: „мисьмо собі нічого не обіцяли", сказавби був: „добре, чулисьмо програму Русинів, а що ж Русини за то дістануть від правительства? Коли нічого, то клюб стоіть в опозиції на дальше, займе вичікуюче становище, аж Русини дістануть то, що їм ся належить". Тепер же не тілько, що клюб захитанний, а Русини на разі нічо не дістали, але ще і часть Русинів зовсім льояльну т. зв. москальофілів, котрі суть властиво партією консервативно-клерикальною, з фальшивим попівским аристократизмом, прізвано нельояльними, а на святий вечер прислано їм подарунок, що їх орган „Червоная Русь" проскрібований гр. к. Ординаріятом. Се щось так нужденного та нікчемного, так противзаконного, що й назвати годі!

Наслідки нетакту такі, що клюб на далі розбитий. Правительство осягло, що хотіло, так само і противники руского народу в загалі. Тепер вони самі сміються, що показавши грушки на вербі Романчукови, уже єго мають, уже розбили клюб руский і Русинів зовсім боятися не потребують.

Поступованє ж д. Романчука по сесіі сеймовій представляєся нам так, як поступованє того професора, що сидить на катедрі і пленичить дітем несотворені річи, а діти єго слухають ніби, бо слухати мусять. Він обкидає людей болотом, а єго товариство єго в тім попирає з „Дѣлом" на чолі До д. Романчука малибисьмо право поставити просьбу: не дразнити далі своіх товаришів, а лагодячи цілу справу, старатися, щоби за всяку ціну клюб остався в купі і займив до правительства вижидаюче становище.

Також народовець.

Петиція громадян снятинского повіту за запроводом загального, безпосереднього і тайного голосованя, вислана в свій час до сойму на руки д. Романчука, яко голови руского клюбу. Питаємо д. Романчука: чи він тоту петицію дістав, а коли дістав, то що з нею зробив?

Львівска радикальна молодіж перед москальофілами.

Многі люде, навіть прихильні радикалам, дуже огірчились тим, що львівска молодіж радикальна зближилася до молодіжі москвофільскої

на звіснім комерсі з 19 та 20 грудня 1890 р. на котрім обговорювано справу спільного протесту против програми Романчука і Товаришів. Деякі, повторяючи стереотипні фрази за „Дѣлом", просто закидують молодіжі радикальній, що вона „кинулась в обнятя москвофілів, що вона упідлилася та що зрадила „святощі народні". Інші знов похитують головами і дивуються, що могло спонукати молодіж радикальну до яких небудь переговорів з москвофілами елементом, ретроградним і в кождім напрямі радикалам діяметрально противним. Є на конець і такі, що неможуть собі здати справи з сеї події, як в загалі зі всего, що тепер в Рутенії діється.

Щоби отже людям доброї волі пояснити, в чім діло, а людям злої волі заткати рот, почуваюся до повинности, сказати кілька слів в сій справі.

Коротке, але вірне і основне справозданє зі згаданого комерсу, було подане в Kurjerze lwowskim (ч. 354 з 1890 р.) а опісля перепечатане в Дѣлѣ і Now. Reformie. Трохи відмінне і менше вірне справозданє було пізнійше поміщене в Червоній Руси. Подавати ширше справозданє уважаю зайвим, хочу тілько піднести ті моменти котрі кидають ясне світло на поведенє молодіжі радикальної.

Передовсім, ініціятива комерсу вийшла від молодіжі москвофільскої. Академики москвофіли запросили академиків радикалів на комерс і радикали немогли відмовити запросинам: подібна відмова була би що найменше не товариською і нечемною. Так отже навіть з формального боку, поступок радикалів був коректний. З фактичного-ж боку був він зовсім розумний і чесний. Нема такого злодія, з котрим розмовляти булоби нечесно і нема такого дурня, від котрого неможна би чогось мудрого навчитись: а що-ж доперва мало спинювати молодіж порозмавляти з собою о тій справі, котра так сильно ворушила єї ум, єї серце?! Ми знаємо добре, яка велика пропасть ділить погляди москвофілів і радикалів; ми знаємо добре, що народовці много близші і до москвофілів і до радикалів, як радикали до москвофілів: се-ж преці extrema.. Але що з того? Чи-ж уже ріжниця поглядів має класти китайский мур між одними й другими? Чи-ж партійне заслѣпленє має доходити аж до того, щоби люде з людьми, товариші з товаришами та розмовляти не сміли? Молодіж — се-ж преці не заслѣплені старці, що уперто трівають в нажитих поглядах, затикаючи уха й очи на все нове непривичне! Молодіж розвивається, погляди єї виробляються. Уперта мовчанка і заслѣпленє вороженє ніякої справи непосувають вперед, а жива, всесторонна обміна думок скріплює, роз'яснює та простує політичні і суспільні погляди та стремленя.

Крім тих загальних резонів мала ще молодіж радикальна свій спеціяльний інтерес в такім зближеню з москвофілами. Вона чула свою висшість над молодіжею москвофільскою; вона знала, що єї погляди і стремленя ясно означені, а не хаотичні, як у москвофілів; воня знала, що образованє, очитанє, критичний змисл, партійна самосвідомість, солідарність і наконець цівільна відвага більші у неї самої, як у москвофілів. Молодіж радикальна зрозуміла, що стратити не може нічого, а зискати може чимало. І дійсно на комерсі показалася моральна перевага радикалів в цілій повноті. Помимо що ініціятива комерсу вийшла від москвофілів, проєкт і композиція протесту вийшли від радикалів. Як в самім протесті, так і в дискусії радикали зазначували як найстрійше свої погляди і стремленя і все підносили ті ріжниці, які ділять радикалів і москвофілів.

Радикалам зовсім не ходило о пустий фаєрверок, о голословний протест, о хвилеву коаліцію: їм ходило о те, щоби переконатися, на скілько можливе прінціпіяльне і товариске зближенє одної молодіжі і другої. Колиб радикалам ходило було о те перше, то потребували тілько троха лагіднійше формулювати свій протест, а москвофіли були би підписали єго всі що до одного. Однак радикалам ходило о прінціпи. Вони доказували, що ядром галицкого москвофільства є „історичні основи", то є ретроградність і обскурантизм; що москвофіли своіми суспільними і культурними поглядами близші до народовців, як до радикалів; що і народовці і радикали більше очитані в російскій літературі, як москвофіли, що москвофіли не пишуть ані по великоруски, ані по украінски для того, що і великоруским і украінским язиком говорять хлопи, а їм бажаєся язика панского, аристократичного і для того пишуть язичієм. Радикали намовляли москвофілів-академиків, щоби відділили ся від старших москвофілів, так як радикали відділили ся від народовців; щоби вчитували ся в Добролюбова, Чернишевского, Щедрина, Тургенева, Герцена, Толстого, Писарева і др. Радикали зазначили в своім протесті виразно, що протестують також против поведеня Антоневича і товаришів.

Радикали доказували, що москвофіли виступають головно против формального поступованя Романчука, а не против самого змісту програми: радикали противно що опозиція москвофілів є більше особиста, як прінціпіяльна, у радикалів противно; що колиби був Антоневич зробив те саме, що Романчук, то москвофіли плескалиби в долоні і писалиби єму адреси признаня. А вже найбільша суперечка була при тій точці протесту, де виступає ся против клерикалізму.

По тім, що сказано, закиди того рода, буцім то „радикали кинулися в обнятя москвофілів", видають ся що найменше глупі. Про таке „киданє ся в обнятя" моглаби бути мова тогди, коли би „радикали були хоть в чім небудь відступили від своіх прінціпів і тогди тілько можна би говорити і про яке небудь „упідленє". Однак радикали не тілько, що свої прінціпи ставили дуже остро, але ще старалися прихилити до них молодіж москвофільску.

Що знов тикаєся „народних святощів", то тут зради ніякої небуло. Угоду і програму" Романчука очевидно до „народних свято-

щів“ незачисляємо, ані не маємо тої баранячої натури — хвалити все, що роблять провідники народовців, для того тілько, що вони мають такі самі язикові та етнографічні погляди, як і ми. Та й в загалі ніяких „народних святощів“ не признаємо. Рідну мову цінимо зі становища чисто практичного і немолимося до неї, не обожаємо єї а тілько по просту бесідуємо і пишемо нею з тої простої причини, що се є мова тої суспільности, серед котрої живемо. За права політичні рускої (украйінскої) мови стоімо тому, що стоімо за всесторонною свободою політичною, що стоімо в принціпі за рівноправностію всіх мов. За розвоєм украйінскої літератури стоімо тому, що ми прихильники цивілізації і поступу та що серед всякої суспільности література найкраще розвивається в тій мові, якої суспільність уживає. Уживаємо фонетики також не з патріотизму, а для того, що вона є раціональна і практична. В загалі все те, що народовці роблять з криком патріотичним, ми робимо тілько для того, що воно розумне і практичне, що воно є нашим обовязком. Що знов тикається „історичних традицій“, „історичних основ“, то оцінюємо йіх також зі становища реального і не ентузіязмуємося „народним“ дрантєм і смітєм для того тілько, що воно руске. Так в принціпах... А в практиці? В практиці радикали консеквентнійше уживають всюди рускої язика, як більша часть народовців...

В. Охримович.

Статю редакційну в сій самій справі, мусимо відложити до 3 ч. Ред

Украйінска штунда й мудрагелі нашої хати.

Остатними часами украйінскій штунді пощастило в нашій мудрій Рутенії. Піп Січинский, викладаючи в соймі програму римского клерикалізму, як програму національну для всеї нашої нації в Австрії й Росії, покликувавсь на штунду, як на доказ того, що Украйінці російскі не хотять знати „цареславія“, то й підуть до папи з єзуїтами!!! А тим часом „Правда“ печатаючи згадку П. Голоти „Оден рік в монастирі“, додала ось яку замітку: „Ся згадка живописує вельми реально упадок православного духовенства, именно же чернечого на Украйіні. Не дивно отже, що поміж украйінско-руским народом так широко розвивається штунда“.

Перш усього треба сказати, що на жаль, штунда не так то вже широко розвивається на Украйіні, далеко менше ніж деякі подібні секти серед „цареславних“ Москалів. А далі спеціяльно д. Січинского ми можемо тілько повдоровити з таким союзником як штунда і будемо чекати, що він заспіва, як вона, або подібна секта загостить в Галичину з Росії, або через Словаків, що безпремінно буде. „Правді“ ж скажемо, що вона виголосила зовсім не свою мудрість, а таку, котра тепер говориться й по цареславних архієрейских кругах у Росії.

Глаголателі подібних мудростів зовсім нерозуміють натуральної історії сектанства і між іншим наші греко-восточні мудреці, цареславні і папославні, не дають собі труду порівняти історію сект у Росії і на заході Европи, бо вониб побачили тоді, що коли в якому народі настає певна доба зросту розумового, то й „упадок духовенства“, — на котрий благочестиві люде в християнстві починають жалкувати вже в III ст. по Р. Хр. (тобто з самого початку християнского духовенства), — і підвисшенє єго однаково ведуть до єресв! Адже-ж і Вікліф, і Гус, і Цвінглі були паши, а Лютер чернець! Власне те, що між украйінскими попами і черцями не було й нема таких Гусів та Лютерів і показує, що украйінске духовенство ніколи високо не стояло, так, що упадати єму власне нікуди! **Qui jacet in terram, non habet unde cadat** (хто лежить на землі, тому нікуди падати). Ех, панове відрубники! „Як би ви вчились так як треба“, то й мудрість у вас булаби, коли вже не зовсім своя (бо такої мудрости вже давно нема ні в одної особи ні народа) то все таки хоч свіжа; все таки ви булиби здібні хоч застосувати всесвітню мудрість до своєї хати. А тепер ви просто підбираєте старе дрантє, що падає з чужих вікон, коли не в Духінского то в московских же лаврах!

М. Др.

Зміст: Неполітична політика Ш. М. Драгоманова. Протести рускої академічної молодіжі против угодової політики. I-II, Львівских і Краківских академиків. Перли рутенства. I-V. Новий ступінь німецкої соціалістичної партії, М. П. Народовці против народовскої політики, Вод Лаврівского. Малі замітки й запити про сучасні справи (Рускі станчики, Князі галицкої церкви й господарка єзуїтів, Воскресеніє Мира, Народовці, радикальна партійка та епископи, Епископи разом з радикалами в Ірландії, Ще наука з ірландского національного руху), М. Драгоманова. Народовский голос против народовскої угоди, Також народовци. Запит до д. Романчука Львівска радикальна молодіж перед москальофілами, В. Охримовича. Штунда й мудрагелі нашої хати, М. Др.

Видає Михайло Павлик. Відповідає за редакцію Іван Франко.

З „Друкарні Народної“ Войтіха Манецкого, під проводом В. Годака.

Рік II. Львів 1. л. лютого 1891. Ч. 3.

Виходить 1. і 15. л. кождого місяця і коштує за рік в Австро-Угорщині 4 гульд а для заграниці 5 рубл., 12 франків, 10 марок або 2½ доляра.

Одно число 20 кр.

НАРОД

Адрес редакції: Львів, ул. Академична ч. 22.

Дописи безименні не будуть поміщувані. Ужиті рукописи нищаться, а неужиті можуть собі автори своїм коштом відобрати. В справах редакційних можна говорити від 11 до 12 рано і від 2 до 3 поп.

ОРГАН РУСКО-УКРАЇНСКОЇ РАДИКАЛЬНОЇ ПАРТІЇ.

Наше москвофільство.

Угода народовско-австрійска витворила в нашім краю такий стан, що люде, котрих звичайно ділила пропасть, раптом найшлися так близько себе, що вистарчила крихітка злоі волі, щоби їх перемішати в одну купу. Таке сталося з нами, руско-украйінскими радикалами й галицкими москвофілами. Здавалось би, що хто має очи і читав хоть трохи уважно програму руско-украйінскоі радикальноі партіі та статі „Народа“ з 1890 р., той не може перемішати сих двох напрямів. А преціньвийшло таке, що власне ті люде, котрі до недавна ще, бо до 25 падолиста 1890 р. самі, хоть про око, дружили з москальофілами, тепер побачили в нас не то що союзників д. Маркова і братіі, а просто рабів російского деспотизму для того тілько, що і д. Марков со братією, і ми случайно найшлися в опозиції против „новоі доби“ д. Романчука і товаришів, хоть опозиція москвофільска та опозиція наша так само не похожі на себе, як програма наша непохожа на змаганя москвофілів.

Що балаканка про наш союз із москвофілами, котра вийшла з не зовсім чистого жерела партійного роздразненя, на жаль, находить віру навіть у найщирійших народовців на провінції, у таких людей, котрі справді роблять честь назві „народовця“ і котрих ми, при всій ріжниці поглядів суспільних, за їх характер і за їх діяльність серед народу вповні шануємо, доказує нам письмо одного з таких людей, писане до нас сими днями. Містимо єго тут, з пропущенєм назви автора й місця:

„Я знаю, що Ви, Панове, щирі і світлі патріоти южнорускі. Для чого ж Ви лучитеся з нашими кацапами-аристократами-ворогами розвою нашого народу? Для чого Ви підкопуєте програму Ю Романчука? Як Ряд увидить, що значна часть Русинів за програмою Р-ка стоіть, тоди буде вспомагати розвій нашого народа; як же ж увидить, що за програмою Ром. мало Русичів стоіть, тоди держатиме нас далій під... як то ся стало, коли дурні короткозорі Русини помогли недругам нашим 1869 р. кинути угодові а для руского народа корисні внесеня пок. Юл. Лаврівского до коша. Не дай Боже, щоби тепер подібно не сталося з програмов посла Романчука. Апелюю до Ваших серць патріотичних, що мете підпирати програму посла Романчука, а не помагати нашим недомосковщеним зрадникам, ю звалювати і знищити“.

По нашій думці, ш. автор сего письма помішав з собою дві ріжні річи: опозицію против програми Романчука і спільне поступованє з москвофілами. Що до першого скажемо, що против програми Романчука ми виступаємо не в угоду москвофілам, не з неприхильности до розвою свого народа, а власне для того, бо ми глубоко переконані, що програма та не може вийти в користь нашого народа, відвертаючи увагу інтелігенції від справ найважнійших, підкопуючи енергію єі в здобуваню прав для свого народа і в праці над єго організацією та просвітою деморалізуючи єі сервілізмом супротів правительства, затіснюючи свободу думок, переконань, вірувань і підкопуючи таким способом можність справдісамостійного, широкого розвою народного. Ми противні програмі Романчука не через те, немов би ми симпатизували з яким небудь деспотизмом, чи то російским, чи меттерніхівским, чи навіть гр. к. єзуітским, а власне через те, що кождий з тих деспотизмів маємо майже за однако шкодливі для розвою нашого народа, і що програму Романчука, котра, коли не признає прямо де котрого з тих деспотизмів, то против ні одного рішучо не виступає, маємо за реакційну і в значній мірі ворожою поступови нашого народу.

Що опозиція наша против сеі програми ні в чім непохожа на опозицію москвофільску, сего й доказувати не потрібно. Адже-ж москвофіли зовсім не виступають против програми Романчука, а противно признають, що вона є, була і буде програмою всеі галицкоі Руси ще від 1772 р. Коли ж ми де в чому ставали в обороні москвофілів супроти бесідників та газетників „новоі доби“, так се не для того, що то були москвофіли, а для того тілько, що ми противні всякій нагінці за переконанями, всякому проскрібованю думок, поглядів і вірованъ, чи то релігійних, чи політичних, чи національних. Запевне, боронячи прінціпу свободи, в прикладі до москвофілів, ми не думали боронити самих їх поглядів, ані тим менше солідаризуватися з ними. Та тілько нам бачиться, що з поглядами, переконанями та віруванями

треба боротися доказами, наукою та освітою, а не поліцейскими мірами. Додамо, що говорячи про москвофілів і боронячи їх від проскрипції, ми завсігди додавали, що говоримо про чесних москвофілів, то значить, ми мали на думці людей переважно з провінції, котрі з таких чи інших причин, тріваючи при певних поглядах на нашу національність, в практиці являють себе такими ж щирими народолюбцями та защитниками конституційних свобід, як і найліпші з народовців. Що такі люде на провінції є, сего нам чейже ніхто не заперечить. Тілько таких людей ми й можемо назвати чесними москвофілами а всіх тих, котрі власне немають ніяких переконань, а справді працюють в наймах у слуг деспотизму за добру плату та впоюють в своіх читателів ненависть до свободи, погорду для рідного народа і єго мови, — ми очивидно ані не станемо називати чесними, ані не станемо з ними водити компанію. Противно, з ними, яко з ворогами поступу і розвою нашого народа, ми все і всюди боролися і будемо боротися.

Через те нам бачиться, що є дсяке непорозуміне і в отсім письмі д. М. Драгоманова, котре ми дістали сими днями і на домагане автора містимо:

„До ситуації“ і я скажу, що згоджуючись майже зо всім, що писано було про неї в Народі, я запитаю: чи не богато вже даєте авансів галицкому москвофільстну? Ви немов кличете до себе „общерускість“ в більше симпатичній формі, ніж вона виявлялась у Галичині, де вона була доси просто рутенциною з замахами російскої реакції. Я-ж думаю що в Галичині інша „общерускість“ і неможлива і не користна для народа. Російска Украйіна вже дуже втяглась во всеросійщину, а до того там украйінофільство само себе поставило так, що в російщині більше прогресивного елементу, ніж в украйінофільстві. У Вас же народовство все таки має в собі більше нового европеізму, ніж москвофільство. На собі й на близьких Вам особах з „Академического Кружка“ 1875-77 рр. можете бачити, що у Вас прогресист-москальофіл переходить до украйінства і що, хто на сю дорогу не ступа, той зостається при рутенскій реакції. Навряд, щоб і надалі було інакше. Колиб же й було інакше, то се навряд було б добре, бо все таки істноване серед одної нації двох мов: одної для висшої літератури, другої для низшої — проява патологічна й шкодлива для загалу народу, бо затрудня природний ендосмос культурний.

„Ось через що тепер у Галичині треба боронити москальофільску ідею від поліцейскої проскріпціі, треба притягати щирих і чесних москальофілів до спільної праці на користь демосу. Та тільки ж при первому треба вказувати москальофілам на потребність стати на поле загальних прав, котрі боронили від проскріпції всяку ідею й працю для неї, а при другому треба роз'ясняти й їм, а надто молодшим, що ширене культури серед народу не може йти при зневазі єго мови. Галицким радикалам треба ширити в Галичині те добре, що є в російскій літературі і на що, пожалуй, кинеться тепер ново-рутенска реакція з барвою украйінофільства, а при тому треба як найенергічнійше працювати й над своєю літературою на грунті народньої мови і в духу ново-европейскої освіти, так щоб незабаром народ ваш і навіть більш культурна людина, як менше мали потреби в літературі російскій і в загалі в чужих літературах, щоб своя література вдовольняла їх як найчастій ше. Тим ви прислужитесь і для російскої Украйіни, де нормальний стан річей з сего боку настане те ж тілько тоді, коли російска література стане більше посредником між Украйінцями й Москалями, а далі й другими Славянами, ніж домовою просвітною справою і для Украйінців, якою вона все таки є й тепер, дякуючи між іншим недбалости й необразованости украйінофілів“.

На се відповідаємо. Чи богато, чи не богато авансів ми даємо галицкому москвофільству, сего ми сами очивидячки не можемо зміряти. Нам бачиться, що ми в загалі не даємо єму ніяких авансів. Ми сказали виразно в 21 ч. з 1890 р., що народовці з многих причин нам близші, ніж москвофіли, а що до сих остатних, именно до чесних, то ми ставили до них такі вимоги, що, сповнивши їх, вони очивидно перестали би бути москвофілами в теперішнім значіню. Ми не кликали до себе ніякої общерускости“, а тілько вказували людям „общерускіх“ переконань у Галичині дорогу, на котрій би вони могли більше користи принести народови, ніж тепер, а заразом указували їм, що консеквенцією їх „общерускіх“ поглядів було би писати „общерускою“ чи то російского мовою, именно для інтелігенції. Конечно, ми не казали нічого про те, чи така „общеруска“ література в Галичиняі була би корисна для розвою суспільности; ми згожуємося вповні з д. Драгомановим, що вона була би проявою ненатуральною; що більше, ми твердо переконані, що така література в Галичині, в теперішнім єї політичнім звязку, зовсім не можлива, коли-ж ми радили нашим москвофілам зважитися прінціпіяльно на таку дорогу, то мали ми на думці те, що бажаючи писати „общерускою“ мовою, наші москвофіли мусіли би або єї вивчитися, або, переконавшися, що се неможлива річ, писати народною руско-украйінскою мовою. Чи сяк чи так була би се смерть теперішній язиковій мертвеччині, якою пишуть наші москвофіли, особливо для інтелігенції, а се було би безперечно корисне діло. Ми переконані, що жива література може бути тілько зеркалом живої суспільности, се б то й єї мови, і що на грунті суспільности руско украйінскої живою може бути тілько руско-украйінска літаратура. Інше діло відносини до істнуючої живої російскої літератури в Росії. Ми завше напирали й будемо напирати на те, щоби Русини загалом, а особливо москвофіли знайомилися з єї передовими представителями. Що з сего виходила би

й далі користь тілько для радикального украйінства, про се ми аж надто переконані.

Але-ж окрім літературного, можливе ще москвофільство економічне. Сам д. Драгоманов у 1 ч. Народа з сего р. вказує на можливість такого, по своїй сути, радикального москвофільства серед інтелігенції, і ми не знаємо, чому би справді єму у нас не повстати. Правда, і таке москвофільство не було би корисне для самодвигненя народа власне тим, що опиралось би на фікції та підносило би повагу царя та ще самодерж. І против такого москвофільства ми мусіли би очивидно всіми силами боротися, хоть певно, що воно заставило би і наших народовців, і навіть правительство щирійше занятися економічними справами народа.

Затим, відносини австро-угорских Русинів до людей у Росії не мусять кінчитися на одній прихильности до урядових верстов, на котрих тепер стоїть абсолютизм.

Є-ж уже й тепер круги чисто російскі, котрі навіть борються з тим абсолютизмом, а про те стоять на станповищі „общерускім". Чому ж не могла би у нас повстати „общеруска партія, котра хотілаби піддержувати зносини власне з тими поступовими російскими „общерусами"? Що доси у нас москвофільство було на ділі рутенством з нахилом до абсолютизму, сему не будемо перечити, хоть були й серед него одиниці, котрі писали на пів соціалістичні „Гадки о власности" (Лозінский) та сатиричні вірші на конституцію 4 того марта 1849 р., котра була накинена австрійским урядом (Л. Данкевич).

Або хотьби такий Осафат Кобринский, в котрого голові могли погодитися проекти соціалістичного устрою громад з дивоглядною радою — покинути всякі живі мови і писати по старославянски! Конечно, одна ластівка весни не чинить, і два-три чоловіки з такими поглядами не вчинять партії, та все таки сам факт істнованя таких людей показує, що москвофільство в Галичині не мусить бути рутенством.

Се зрештою бачимо і з приміру інших народів, де, як напр. у Сербії москвофіли є радикалами. Така москвофільска партія можлива у нас при зрості світскої інтелігенції та освіченого мужицтва. Що вона могла би бути корисна навіть для справи свободи в Росії, се легко зрозуміти.

Се ми мали завважакати на уваги д. Драгоманова. На все-ж інше в его письмі не потребуємо відповідати, бо ми і теоретично з тим годимося, і практично власне те робили, що він радить.

Скажемо ще кілька слів про інші закиди, підношені деякими Украйінцями против рускоукрайінских радикалів, а головно против редакції „Народа", з поводу нашого буцім то москвофільства. Закидають нам головно поміщенє буцім-то цареславної статі д. М. Ф. про десятиліте панованя Александра III, похвалу творам Успенского і в загалі підношенє літератури російскої, як чогось такого, з чим слід знайомитись Русинам, занедбанє оборони руско-украйінского письменства напр. против уваг Пипіна в его резензії „Історії р. літератури" Огоновского і в загалі маловаженє національної справи.

Заміти сі по части походять з недостаточної знайомости того, що було писано в „Народі", не досить пильного, або надто пристрастного, сторонничого читаня того, що там було написано, або врешті порушують справи спорні і не досить ще вияснені, справи, в котрих повинна бути допущена свобода думки й розмови. До таких спорних справ ми відносили би значінє російскої літератури для галицкоруской публики.

Не вдаючися в ніякі докази, відкличемося тут тілько до статей д. Чудака, друкованих 1889 р. в Зорі" і до того, що против сего було писано в „Правді".

Д. Чудак доказав там фактами з історії розвою Галичини, яка користь вийшла для гал. руской інтелігенції зі знайомости з літературою російскою, а також підніс те значінє, яке та література виробила собі тепер в цілім просвіченім світі Против тих фактів змогла „Правда" навести тілько дуже поверховні уваги Іпполита Хенера про деякі твори російскої літератури, а також те, що крім немногих чільних писателів, література російска складається з маси писателів бездарних та ретроградних.

Очевидно, що ми тих писателів бездарних та ретроградних нікому не захвалюємо. Зрештою, то само і нераз навіть ще в більшій мірі можна сказати і про всяку іншу літературу европейску, та ніхто-ж не буде промовляти против ширення німецкої літератури для того, що там є масса Коцебу, Мозерів, Шенганів, Кенігів і т. д. і т. д. і що їйх писаня чинять більшість усего друкованого по німецки. В літературі, як і всюди, звичайно меншість має рацію.

До таких спорних справ належить також обовязкова полемика з Пипіним по поводу его рецензії.

Конечно, ми дуже добре бачимо хиби тої резензії, та нам бачиться, що там, де Пипін хотів підкопати ідею самостійности южноруской літератури, там він тілько дав сумне свідоцтво своїй власній логіці й науковости Єгож основна теза, що самостійну літературу має тілько той народ, що має самостійну державу, що до своєї наукової стійности, може гідно стати побіч тези д. Огоновского, що самостійну літературу має тілько той народ, що має самостійну державу. Тут можна сказати сміливо: один за вісімнацять, другий без двох двацять. Що-ж до націоналізму, то ми вважаємо потрібним сказати ось що. В своїй програмі руско-укр. рад. партія виразно заявила, і навіть своєю назвою зазначила, що стоїть на національнім руско-украйінскім грунті. Наші завзяті націоналісти закидали тій програмі, що вона справу національну поставила десь у куточку а не піднесла на самім переді. Вови не вміли

чи не хотіли добачити, що націоналізм є остаточно сумою прикмет і потреб нації і що, коли ми, в своїй програмі, старались узгляднити всі ті прикмети, обняти та вдоволити всі ті потреби, то ми тим самим поставили націоналізм не на заді, ані не на переді, але в основі всеї нашої програми. Бо, коли ми домагаємося повних горожанских прав для кождого Русина, для кождої громади і провінції рускої, то очевидна річ, що се мусить значити повноправність для всеї Руси. Коли ми домагаємося поправи економічного биту руского робучого люду, то се значить, що домагаємося першої і головної основи для всякого, отже-ж і для національного, розвою того люду. Коли ми домагаємося повної освіти для кождого Русина-Українця на єго рідній мові, то чейже се значить, що ми хочемо бачити сю мову як найвисше розвитою і рівноправною з усіми мовами просвічених народів. Якого-ж вам іще націоналізму потрібно? Самостійности руско-укр. народа від польского і великоруского, ми через те не ставили в програму, бо, по нашому, се річ не програмова, т. є. не така, до котроі треба би змагати, але се факт, котрий ми признаємо елементарним. Що ми признаємо той факт і числимося з ним, то є, що ми фактично не тілько не перестаємо бути Русинами-Українцями, але противно віддаємо всі свої сили роботі над піддвигненєм добробиту, освіти й письменства руско українского народа — сего чейже ніхто не заперечить.

Тілько-ж, говорячи про національний розвій, національну літературу іті., ніколи не треба забувати, що розвій та просвіта в загалі діло інтернаціональне, о скілько вони означують призбиранє певного засобу інтернаціонального знаня, теоретичного й прикладного, вироблюванє певного круга привичок, поглядів та установ, що характеризують всякого освіченого чоловіка і в загалі вступ нашого народа в той круг між-народної праці фізичної й духової, що відбувається через обопільну обміну всяких здобутків і вяже ті народи немов ув одну тісно зорганізовану спілку. Введенє нашого народа в сю спілку освічених народів, ми вважаємо конечною метою всякої праці нашої інтелігенції і тілько на сій дорозі ми бачимо можність нашого національного розвою. Націоналізм, котрий би старався відгородити нас від такої спілки з освіченими народами, ми вважаємо напрямом шкідливим, китайским. То само треба сказати й про національну літературу, котра у нас доти не стане справді національною, доки не буде правдиво людскою т. є. доки не буде в національній формі, т. є. рідною мовою, без ніяких патріотичних чи національних оглядів, зображувати дійсних людей, яких виплоджує наш край з єго географічними, кліматичними, етнографічними та суспільно-політичними особливостями. Шукаючи ідеалу чисто людского, будьмо певні, що тим власне будемо змагати й до ідеалу національного, бо-ж поза ідеалом чисто-людским, ніякого ідеалу в загалі нема.

Редакція.

Руский театр у Львові.

Ся статя була готова ще для 24 ч. Народа з 1890 р. та годі ві було доси помістити, для браку місця. Ред.

В половині падолиста 1890 р. прийіхав у Львів театр руский під зарядом д. Н. Біберовича, щоби відповідно до умови з товариством „Руска Бесѣда“ дати також в тім році кільканацять представлень на львівскій сцені. За ввесь той час від 15-ого падолиста до 18-ого грудня м. р. вспів поставити д. Біберович вісімнацять драм: з тих 13 оригінальних, 5 перекладних: 1) Свояки, ком. Балуцкого, перев. Олесніцкого; 2) Він не заздрісний, ком. Ельтца, перев. Лучаківского К.; 3) Дівчина з чужини, ком. Шентана, перев. Е. Олесніцкого; 4) Мікадо Жільберта пер. Ол—ого; 5) Донька Фабриція Вільбранда, пер Ол—ого. З оригінальних творів були лиш дві драми: „Не судилось“ Старицкого та „Ярополк“ Устіяновича, решта ж самі оперетки, а між ними й „Різдвяна Ніч“ Лисенка, в оригіналі лірико-комічна опера, але на сцені львівскій ні опера—ні оперетка, бо в деяких місцях ві сценізовано і співи пропущено. До того додати треба, що „Різдвяна ніч“ двічі була виставлена на львівскій сцені та, як на наш театр, з великим поводженєм.

Загадавши подати в „Народі“ справоздане з представлень руского театру у Львові, ми попереду усего мусимо зазначити, що не будемо писати про кожду драму з окрема. „Народ“ виходить лиш два рази у місяць і через те замітки наші не принесли би найменшої користи, бо про них довідалаб ся публика кільканацять днів після того, як драма якась була виставлена на сцені, значить тоді, коли вражінє з представленя вже затемнилося або й зовсім вилетіло з памяти. Тому то, замість писати критику подібну, ми станемо на становиску загальнім та з огляду на тих кільканацять представлень скажемо дещо про стан і напрям, в якім наш театр розвивається.

Зачнемо від того, що є найважнійше в розвою театру, від змісту виставлених пєс, від репертуару. А вважаємо репертуар найважнійшою річею в театрі тому, що задивляємося на театр не з чисто товариского, але, так мовити, громадского становиска. Ми бажаємо, щоби він був інституцією не тілька для забави, але передовсім для науки, щоби був дзеркалом побуту народного, щоби розкрив перед публикою обставини сучасного житя, та роз'яснив їй пекучі потреби загалу.

Задивляючися з сего становиска на наш театр, ми мусимо сказати, що він зовсім не так розвивається, як повинен. Досить тут буде хочби поверховно переглянути спис виставлених драм у Львові, щоби переконатися о тій найбільшій хибі нашого театру. З драм оригінальних більшу половину можна вичеркнути з репертуару, з перекладних майже всі, бо, по нашому, тілько одна оперетка „Мікадо“, не глибоко обдумана, але йідка сатира на сучасні політичні та товариські порядки, варта була того, щоби ві виставити на сцені. Яка була причина того, що д Біберович чи хто там вибрали на львівску сцену таку дрянь літературну, сего я ніяк вто-

ропати не можу. Я собі добре пригадую, що д. Біберович торік виставив „Наймичку“, „Хто винен“, „Дай серцю волю“ іті. драми, саме найліпше, чим може похвалитися найновійше, украйінско-руске письменство. Ні одного ні другого ні третого ми не бачили в тім році у Львові. Натомісць воскресли „Підгіряне“, штука цінна для історика ідіотичноі попівско-патріярхальноі галицкоі культури з часів „національного відродженя“ але не для сучасноі сцени, з'явились такі клясичні „премйовані“ твори як „Ярополк“, „Мандатори“, „Довбуші“ іті. іті.

Та єсли вже хоч в певній части можна усправедливити виставку на сцені своєі народовскоі „премйованоі“ дряни, то вже зовсім не можна усправед ивити таких же нужденних переводів. Я побоююся, що ш. читаті не схочуть мені повірити і я длятого рішився розказати зміст одного переводу, комедіі Шентана „Дівчина з чужини“.

То було так. Артистці придворного театру, Камілі Рігольт, котрій „закрутили голову тріюмфи, а жолудок попсували солодощі“, захотілося incognito відограти в однім купелевім місті філянтропійну ролю шілерівскоі дівчини з чужини. В тім місті зустрічаємося від разу з трома зносинами любовними: перший самоі артистки з гр. Еберсом, сальоновим героєм, котрий заімпонувати може хіба на пів інтелігентному чолонікови; другий Емми, зачитаноі в глупих романах, з Райнсфельденом, чоловіком придурковатим, майже ідіотом; третій Альми з вітрогоном, п. Ліппен. Зносини відбуваються так, що приміром Райнсфельден лізе на дах свого дому, переходить на дах дому п. Емми, через отворене вікно лізе до комірки з яблоками, і телефоном, що лучить комірку через комин з печею, розмовляє з своєю улюбленою. Драма обертаєся коло тих зносин любовних а єі акція розвиваєся через ріжні пусті колізіі і непорозуміня. І так пр Вардек, капіталіст, пє в якімсь шинку, цілує шинкарку та забирає єі фотографію. Опісля він і герой, Еберс, волочаться по місті, співають батярскі пісні, сплячому сторожеви приклеюють бороду, а єго грудь прикрашають котильйонами! О тім на нещастє довідуєся та розповідає між знакомими Гортензія, пані, що вічно перемелює усякі місцеві сплетні, хоч єі о те ніхто не просить. Рівночасно п. Вардекова замикає на ключ в комірці любовника своєі доньки, п. Райнсфельдена, а наслідком того завязуєся одна з головних сцен в драмі. Вардек потребує ключа до шафи, де єго пальтож з нещасною фотографією, а Емма ключа до комірки. Між тим Еберс виваживши двері визволює Райнсфельдена, котрий через ввесь час неволі споживав яблока. Вардекова думаючи, що двері виважили злодіі, каже свому чоловікови йти на поліцію, але сей як раз держить в руках фотографію. Фотографія паде на землю, Еберс наздоптує єі ногою, та приневолений йти на місце злочинства з п. Вардек, лишає єі на землі. В той спосіб фотографія дістаєся в руки пані Гортензіі, котра єі показує присутним. Тимчасом з'являєся Райнсфельден і помагає ратувати ситуацію. Еберс кидає на него пальто, робить з него дурня та представляє зібраним гостям, що то він приніс фотографію шинкарки. Коло таких дурниць і непорозумінь вєся акція до самого кінця, дуже зрештою щасливого, бо всі любовники поженилися!!

Отсе зміст виставлюваноі на рускій народній сцені комедіі!... Мимохіть мусимо запитатися, на що перекладати того рода дрянь літературну? на що скандалізувати свій народний театр такими представленями? Коли перекладати з чужих літератур, то чому-ж не переложити що небудь путнього, щось такого, щоб малостійність літературну, було інтересне та поучаюче?...

Не вже-ж думає комісія театральна, що „Він не заздрісний“ та „Дівчина з чужини“ саме найліпше, на що могли здобутися европейскі літератури?!

Або така „Донька Фабриція“, чим вона подобалася перекладчикови? Змістом нагадує кримінальні романи, стильом бомбастику шлєскоі або романтичноі школи. Ситуаціі ненатуральні, сама завязка незвичайна і майже припадкова. До тогож авторови хочеться показати велике значінє філянтропіі, та коло філянтропа Ролєра, фабриканта, групує всі подіі, про котрі розказується в драмі. Хто знає, що таке філянтропія, знатиме, на скілько треба похвалити тенденцію автора.

Та вже поминаючи те, ми не можемо порозуміти, чим в загалі могла подобатись „Донька Фабриція“ тим, що єі втягли де репертуару нашого театру? Може тими кількома гуманними фразами, що потоком льлються з уст капіталіста Ролєра? Але що мають фрази, хочби які гуманні, навіть і поступові, до вартости літературноі певного твору? Нам здається, що одно з другим не має нічого спільного і письменник може собі вживати фраз, які єму подобаються. Мало того, він може бути навіть ретроградом, а попри то дати нам твір перворядноі літературноі стійности, коли тілько вміє в мозайіці житя віднайти головні краски, від фактів спеціяльних піднестися до фактів загальних, від індівідуум до типу, від прояв дрібних до основ істнуючого ладу. Великим у письменників остануться не йіх фрази, а те, що вони змогли викресати з своєі душі, з себе і з житя, значиться крітерією для оцінки творів літературних не є фразеольогія а, конечно, спосіб представленя і ширина та глубокість псіхольогічного і суспільного аналізу.

Повертаючи-ж до нашого театру, ми ще раз сказати мусимо, що не годимося на виставлюванє на нашій сцені народній пєс, що на те не заслугують. По нашому слушно виступила торік „Правда“ проти опереток,[1]) ми нині так само виступаємо проти усякоі дряни літературноі на досках нашого народного театру без огляду на те, чи се росходиться о оперетку чи о драму поважну.

Далеко прихильнійше ніж про репертуар театр. мусимо висказатися про гру артистів. Декотрі з них, як приміром п. Вільшанский і п. Кирницка (Вишневска) вказують великий поступ, другі більшу ніж торік працьовитість і старанність. Розумієся, признанє, яке ми тут висказуємо, не є безоглядне. Ми беремо на увагу тяжкі обставини, в котрих находиться наш театр, прине-

---

[1]) Оперетки у нас і доси виставляються як у Львові так і на провінціі. Ми старались о інформаціі у компетентних осіб і довідались між іншими, що за час від 1-ого січня до 2-ого грудня 1890 р. були представлені „Зелений Остров“ 7 разів, „Весела війна“ 11 ітд. ітд. а одно з найліпших „Наймичка“, лиш оден однісінький раз!

воленний при малих средствах матеріяльних тинятися та тратити свої сили на провінції, ми беремо на увагу й те, що артист руского театру не має способности образуватися та розширювати своє загальне та фахове знане.

З мужеского перзоналю на першім місці покладемо и Вільшанского, може найспособнійшого з усіх давнійших артистів рускої сцени. Що нам найбільше подобається у сего артиста, то всесторонний талант. П. Вільшанский уміє перестудіювати кожду ролю, вміє дати нам тип ясний, консеквентний і зіндівідуалізований. Нема у него шабльоновости та карикатурности, як приміром у п. Кирницкого, нема непотрібної пересади, як деколи у п. Гембіцкого, Яновича і других. Він уміє перенятися своєю ролею і приноровитися до неї, і коли ви бачили его в ролі Павла в „Несудилось", Гертеля в „Дівчині з чужини", Чорнила в „Мандаторі", а опісля в ролі Ко-ко в „Мікаді", — вам ніколи не прийде на думку, що се перед вами той самий чолонік — і усмішка інша і рухи інші. Побіч п. Вільшанского визначаються пп. Янович, Плошевский і Стечинский, в меншій мірі пп. Клішевский, Кирницкий і Гембіцкий. Декотрі надаються до ріжних ролі, деякі до спеціяльних. П. Янович найліпше віддає типи сімпатичних мужиків і мужицких амантів, п. Кирницкий типи комічні середної кляси людей, п. Клішевский сальоновців та панских амантів (але не в трагедії), п. Плошевский людей з страстною, демонічною натурою. По при те замітимо, що в деяких ролях у п. Кирницкого видко справжній талант коміка, котрий однак затемнює манера і в загалі зла школа. Добрим, рутинованим артистом є теж д. Стечинский, але у него видно вже неохоту, байдужність і застій. Що до д. Яворовского, то ми не можемо поки що дати ніякого суду. Смілість виступу, плавність мови, діспозиція рухів та інтелігенція, кажуть нам покладати на него великі надії, хоч треба сказати, що будучність вповні лежить іще в его руках. Що до Курмаровича, то в нім ми не бачимо великого здобутку для сцени.

Місце, котре занимає п. Вільшанский в перзоналі мужескім, між жінками занимають п. Біберовичева і п. Кирницка. Обі артистки належать до перворядних сил нашого театру, хоть артизмом своїм, талантом, цілою природою дуже ріжняться між собою. П. Біберовичева надається виключно до трагедії і то не з житя мужицкого, а з житя висших верстов, інтелігенції. До типів мужицких п. Б. неспосібна своїм сентименталізмом. Виходить так, що коли п. Біберовича грає пр. ролю Катрі Дзнонарівни в „Не судилось", то свою неприродність, сентименталізм та ідеалізацію підносить еще о цілу октаву і помимо великого артизму подобатись на може. Інакше п. Кирницка. Ёї природність, легкість в поведінці на сцені, та щира наівність роблять ёї дуже спосібною в ролях сільских дівчат, хоч п. Кирницка рівно-ж добре надається і до ролі з житя інтелігенції. Побіч обох згаданих артисток назвемо ще п. Гембіцку, Клішевску і Осиповичеву, про котру однак, на жаль, мусимо сказати те саме, що й про п. Стечинского. З молодих сил нагадаємо панну Радкевич, але тота артистка на все останесь спосібною мабуть лиш до підрядних ролі, і п. Долистівну, на котру радимо дирекції звернути пильнійшу увагу.

Вже менше ніж артисти заслужила на похвалу режісерія. В „Глитаю" найтрагічнійша сцена заручин Олени з Осипом робила на всіх як раз смішне враженє, а три перші акти „Ярополка", в великій части завдяки режісерови, можна було сміло назвати комедією в трагедії. Таких помилок було зрештою богато. І хори нас рівнож вдоволити не можуть. Поодинокі голоси не рівно обеаджені, в жіночім хорі альтів так як нема, п. Стечинска сістематично співає „fortis ime"; додайте до того злу школу, а вийде спів такий, що не розбереш, чи се вже продукція чи доперва проба. Більшу старанність видно було в „Різдвяній ночи", хоч і тут хори на першім представленю в послідній акті, а на другім в першім і послідній випали зовсім не вдоволяючо. На повну похвалу заслугує лиш терцет в 3-ім акті (п. Клішевска, Долистівна та п. Ольшанский), дует в 1-ім (п. Ольшанский і Клішевска) і куплети п-ни Долистівни, котрі зрештою задля ёї слабого, хоч дуже приємного голосу випали ліпше в салі „Frohsinn" чим в салі „Сокола". В загаліж треба запримітити, що голоси у наших артистів за слабі, щоби надавалися до опери. В оцінці поодиноких голосів ми відсилаємо читача до критики спеціяліста п. Н. В. заміщеної в „Дѣлѣ" по поводу „Мікада" — додамо однак, що по нашому театр руский має тільки одну оперову силу, в особі п. Клішевскої.

Тільки мав я запримітити про репертуар і артистів. Та не думайте, що я сказав уже все, що мав сказати про руский театр. В мене побіч того насувалися ріжні глибші рефлексії і з ними я хоч в части хочу поділитися з читачами „Народа".

Вже торік ударило мене в очі, що помимо горячої охоти і праці з боку артистів і дірекції представленя руского театру мене в більшій части не вдоволяли. Тота противорічність застановила мене ще дужше в сім році. Дивлячися на тоті горячі змаганя артистів показати себе перед публикою як найкористнійше, а побачивши з другого боку, що ввесь їх труд ішов на відігране ролі Еберсів, Драньків, Покотчл, Рігольтів итд. итд. я прийшов і мусів прийти до заключеня, що навіть тих сил артистичних, які у нас є, ми не вміємо добре зужиткувати, не вміємо обернути їх в користь суспільности. Мимохіть за сею рефлєкцією насувалася друга, ставало передомною нове, важке питанє, хто сему винен? Хто винен, що наші артисти мусять грати або карикатури, або типи неясні та неконсеквентні, або людей без житя, без думки? І вслід за тим мені нагадалися пустки на представленях в салі театральній, мені нагадався брак заінтересованя, брак критики, брак стійних творів літературних. Зібравши все те до купи я на питанє „хто винен" знайшов у відповідь одно однісіньке слово: суспільність.[1]) Так є, суспільність винна,

[1]) Ми зовсім годимося з ш. автором на характеристику нашої суспільности, та додамо, що тут треба мати добре на оці публику-зрителів і тих, котрі їй подають штуки (не артистів). Що до публики, то вона може й менше винна в злім стані руского театру ніж ті від котрих залежить, давати сякі чи такі штуки, се б то в першій лінії „Бесіда". Напр. тамтого року, на зглядно ліпших штуках — „Не судилось", „Глитаю" та

що наш театр мало що поступає вперед, майже стоїть в своїм розвою на однім місці, — винні ей байдужність, ей нехіть і неспосібність до глибшого мисленя, ей пустота моральна.

Байдужність публіки рускої для „своєї народної сцени“ проявляється найперш тим, що вона дуже мало ходить на представленя театральні як ві Львові так і на провінції. Кілько то наплачеся „Дѣло“, що „крісла стояли порожні“, що є дефіціти, що ми „повинні з патріотизму підпомагати нашу народну сцену“, що мабуть в будучности буде вже інакше і наша публіка „заповнить по самі береги салю театральну“! Але всі тіради „Дѣла“ нічого не помагають. Публіки на представленя ходить помимо того дуже мало, а навіть наші національні, патентовані (тепер ц. к. урядом) патріоти приходили сістиматично в мінімальнім числі, вказуючи через те, що їх патріотизм є тілько нужденною, відражаючою блягою. Причина, чому „наша публіка“ така байдужа для театру, лежить зрештою не в ей патріотизмі або непатріотизмі. Головне те, що поза ей патріотичними фразами криється пустота думки і „серце пусте“. Головне те, що у неї нема громадского образованя, нема змислу для красшого духового житя, нема виховання научного і літературного. Навіть богато з тих, що приходять на представленя, йде в театр не з цікавости, а більше тому, щоби показати себе перед людьми: панночка, щоби показати свій народній стрій, або ліпше, щоби заявити, що в неї спільна з народом тільки одіж і нічого більше; галицко-руский молодець, щоби спрезентуватися, що він такий самий „шик“, як перший ліпший панок голодранець або панекий льокай; руский діяч-патріот, щоби задокументувати свій патріотизм і з великої ласки позволити звичайним Руснакам і молодіжі подивитися на своє (найчастійше зарозуміло — глупе) лице! Але саме представленє їх всіх до купи найменше обходить. Поспитайте котрого небудь з патріотів, що був в театрі, як ему подобаєся штука, що він думає про неї, про ей літературну стійність, про ей правду житя, я певнісінький, що він вам дасть виминаючу відповідь: „От собі“, — скаже — добре але нудне, не таке як „Зелений Остров“ або що. Зрештою, може бути, додасть, що в куртині є діра, а через діру все хтось заглядає на антрактах („прошу вас то вже не повинно бути“), що суфлер лізе так у буду, що нсі видять ітд. ітд. словом скаже вам все, тілько нічого не скаже вам про стійність драми, про відношенє того, що в ній розказане, до житя. І цілком натурально. Єго житє не інтересує. Він є Русином і чоловіком егоістом, єго обходить рускість і свої приватні інтереси. Поза тим с в і т д л я н е г о б а й д у ж н и й, б о в і н н е є г р о м а д я н и н о м, в н е г о н е м а г р о м а д с к о і д у м к и, в н е г о н е м а р о з в и т о і л ю д с к о с т и.

Яка інтелігенція, яка суспільність, така і література. Хто не знає наших „Мандаторів“, „Полуботків“, „Гальшок“, „Підгірян“, „Ярополків“ ітд. ітд? Як мало в них таких моментів, котрі могли розбудити думку сучасного чоловіка, могли зробити єго гуманним і розумнійшим, зробити з него ліпшу, вищу людину! А за орігінальними творами йдуть також переводи, слабі та нужденні.

Нужденність виставлюваних на сцені творів має так само злий вплив на артистів як і на публику. Артист, котрому вічно приходиться грати людей без житя, карикатури і бог зна що, мусить затратити-змарнувати і тоті спосібности, які в него суть. В кождім нашім орігінальнім творі не може обійтися без горівки (навіть і на представленє торжественне в памятку відродженя Руси вибрали „Чорноморців“, де половина дієвих осіб пяниці!) з п. Стечинского виходить спеціяліст по типам пяних людей! П. Кирницкий замість виобразуватися на доброго коміка, до чого в него спосібности справді є, бавить п. т. публику карикатурою ітд. ітд.

Вплив суспільности на театр, театру на суспільність є зрештою так очевидний, що других точок спільности я розбирати не буду. Мені здаєся, що і тоті короткі замітки переконають кожного, що тут річ не в самім театрі, а в суспільности. Чим пересякла вона, тим пересяк і театр, і коли в суспільности застій, апатія, то і в театрі нема житя, нема виховуючого-образуючого елементу, бо єго нищить сама інтелігенція тим, що не піддержує театру ні матеріяльно ні морально. Має ся тут річ так само, як з усіми проявами нашого народного житя. Мов корінє ростин в землі, неначе проміні ув огницу, так і вони з своїми хибами мають початок в суспільности. І коли суспільність апатична, коли хорує що так скажу на анемію, то нею заражене усе, що вийшло з ей лона. На анемію хорують інституції і товариства, часописі і література, житє публичне і театр. Тому то, застановляючися над розвоєм театру рускаго і бажаючи ему красшої-красшої будучности, ми головну увагу звертаємо на саму суспільність. Щоби театр розвинувся в корисну інституцію, треба поперед усего, щоб ми самі станули вище й розвинулись. Треба, щоби в нас самих більше було крови й думок, заінтересованя та енергії, науки й житя!

Евгеній Левіцкий.

„Роздвяній ночі“, — публіки було повно, і поза кілько знаємо, ті штуки дали дирекції найбільше доходу, коли тимчасом найбільше недобору було як раз із тих штук, котрі сам д. Левіцкий ставить найнизше. На такіж штуки ніякий освічений Русин і не повинен ходити. Щоби двигнути наш народний театр, на се треба власне „Бесіді“ чи ще там кому 1) дбати про ліпший матеріяльний стан артистів та їх артистичне образованє і 2) давати штуки цінні, котрі би своєю моральною силою, тягли й виховували нашу суспільність що до артистичного смаку. Бо, колиж бо ті, що правлять нашим театром, самі йдуть в самих остатних рядах літературного виховання в загалі. І се мають бути провідники та вихователі нашої суспільности! Ред.

Неполітична політика.

IV.

Ми оглянули з усіх боків програму дд. Романчука і Товаришів, і нігде в ній не знайшли й крихти дозрілости політичної. Се просто один із словесних викрутасів, котрих немало вже показували світові галицкі політикани за 30—40 років, а надто по „мановенію свыше“.) Ніякої серіозної ваги сей новий ви

крутас мати не може і ніяких послідків окрім хвилевого розстрою в рускій опозиції в Галичині. Великої шкоди сей розстрій не може зробити через те, що тепер уже в Галичині прокидаєся і мужицтво, руске і польске, і є вже й між Русинами люде зрілійші ніж дд. Романчуки, Антоневичі іті. Напроти, сей розстрій може мати й добрі послідки, роскривши очи всім на дійсне нутро деяких осіб і кружків, в тім числі в першій лінії львівского генерального штабу народовців.

При всіх викрутасах сего кружка, під натиском ріжних вітрів за остатні 20 років, в йих дорозі все таки можна запримітити один напряммок, одну ціль, до котрої вони все таки звертали свідомо чи несвідомо і для котрої послідний виступ йих є зовсім природним ступнем. Ся ціль — позбавитись того, що принесено було в гурт галицкої, колись молодої, партії з українолюбства Шевченка, Костомарова й других і вернутись до старого галицкого рутенства, тілько трохи прикрасивши его деякими українскими оздобами, чисто формальної вартости. До сеї ціли йшли львівскі народовці й тоді, коли під проводом Волод. Барвінского вирабляли згоду зі старими, і тепер, коли вони різко зірвали з проводирями тих старих.

Замісць того, щоб піймати „общеруссів“ на слові і взяти з російскої літератури демократично-прогресівні ідеі і показавши, що вони зовсім не противні сути украйінского руху в ліпших его апостолах, рішучо поставити в Галичині демократично-прогресівний прапор та кликати до него живих людей усяких літературно-етнографічних поглядів, а мертвих зіставити при реакції, все рівно, якою бо вона барвою не мазалась, чи украйінскою, чи австрорутенскою, чи общерускою, — лженародовці і лжеукрайінолюбці, в часи закладу „Дѣла“ пішли на згоду власне з тим у старої партії, що було в ній найблизшого до клерикально-реакційного рутенства Видимим послідком сеї згоди зосталась рутенска правопись в „Зорі“, „Дѣлѣ“ і таке ін. І зараз же по сій згоді, в котрій народовці подавали руку старим до спільної боротьби за галицку церкву проти ультрамонтанства, — львівскі народовці, з тимже Волод. Барвінским на чолі побігли до ще більше ультрамонтанского св. Юра, хоч трошка інакше повапленого, при новому митрополіті, потім ударили чолом перед епископом Пелешем, ще яскравійшим ультрамонтаном, а потім упять почали вмовлятись зі старими рутенцями, аж поки тепер не виголосили цілком ультрамонтанскої, святоюрско-рутенскої програми, в котрій народовства зовсім нема а украйінство є тілько в тому, що нове святоюрске рутенство навязуєся як програма і для Украйіни. Коли по своїм відносинам до уряду теперішна партія д. Романчука заслугує назву Jungparaderuthenen, то по політично-культурному духу своєму тепер вона може бути названа молода стара рутенія[1]).

Требаб мати дуже невелику пошану до загалу народовців, украйінолюбців в Галичині, щоб припустити, що він увесь пристане покірно до такого ріщучого розриву зо всім, що було живого і цінного в галицкому народовстві та украйінолюбстві 60-тих років. В усякім разі на Украйіні між найблизшими земляками Шевченка, тепер тілько сліпі не побачать, які нові пута викувано на ноги нашого народу в Галичині під фірмою украйінолюбства.

Щож робити тепер справжним народовцям і украйінолюбцям серед Галичан? Для нас відповідь видиться не трудною. Треба організувати нову народну партію, рішучо прогресівну. Матеріял для неї вже є і поміж мужиками і поміж освіченійшими людьми: в недавно заложеній руско-украйінскій радикальній партії, і серед працюючих на провінції народовців і серед таких же москальофілів. Приміри таких людей як д. Кобринский, показують, що й тепер на провінції є між ними люде, котрі достойні ліпшої ролі ніж та, котру за них грає львівский генеральний штаб старої партії, ще більше необразований і морально попсований ніж народовский.

Ми певні, що нова народна руска партія знайде собі зразу прихильників і серед Поляків, котрі починають занедовольнятися дотепершним політичним станом в Галичині, а надто серед тих, котрі не затяглись зовсім у теперішні польскі політичні партії. Стоючи навіть на полі національному, практична народна руска партія зовсім не може відвертатись від тих Поляків, котрі себе вважають gente Rutheni, natione Poloni і кидати йім в очи лайку: ренегати! Перш усього слово ренегат само по собі має мало змислу, і в справах совісти, як релігія, національність іті. — зовсім мусить бути викинена з лексикона, як наслідок часів релігійного фанатизму. Все, чого можуть Русини бажати від тих, хто щиро вважає себе natione Poloni, але gente Rutheni, може зводитись до того, щоб вони показували свою рущину чим небудь дійсним, н. пр. в письменскій справі, хайби вони показали свою рускість так, як з свого боку показали своє украйінство Максимовичі, Костомарови ітд. gente Ukraini, n-

[1]) Про се „мановеніе свыше“ навіть доволі бесстидно, прямо говорить львівский народовский орган, як про головну рапію для виступу д. Романчука і товаришів.

[1]) Ми вже згадували про перемиского кореспондента „Дѣла“, котрий явно заманює старих до союзу з народовцями, на умові тілько розриву з явним москальофільством. Такий же змисл мають, по словам „Дѣла“ і памови митрополита до делегатів з останків старих святоюрців. Справа значить явно повертається до того, щоб поновити en grand партію „Мира“. При чім же тут зостається навіть те украйінство і народовство, котрого ще не дуже давно вважали приличним держатись і львівскі народовці з „Дѣлом“? Хай на це відповість хоть „Дѣло“. Що виграє від такого „Мирства“ народ малоруский культурно, політично і соціяльно, навіть проти помосковління, колиб воно дійстно ему грозило інакше? Алеж навіть у Росії не знайдете газети з програмою більше реакційною між „Мир“!

t one Russi. Але політичне життє вимага, окрім національних, ще спеціяльно політичних і соціяльних ідеалів. З сего боку дотеперішним Полякам gente Ruthені в Галичині можна зробити закид, що вони переважно виступали яко сторонники шляхецтва, тоб то системи діяметрально противної інтересам Русинів. Коли є в Галичині Поляки, котрі в якій би то мірі уважають себе й Русинами й готові доказати практично свою рускість, а до того ще й держаться демократичних думок політично-соціяльних, то вони мусять бути пожаданим елементом в новій рускій народній партії.

Але в усякім разі в Галичині є вже й тепер серед Поляків люде, котрі готові підпирати рускі демократичні змагання і котрим противна дотеперішна система примусової польскости для Русинів. Такі люде дійсно об'являлись по ріжним кутках східної Галичини, і в часи остатних соймових виборів навіть подавали голоса за деяких з руских кандидатів. Згодом, про рішучім виступі рускої народно-прогресивної партії, число таких Поляків мусить збільшитись [1]).

От такі матеріяли є вже й тепер, і можуть обявитись в найблизший час для нової рускої партії в Галичині. Треба тілько попробувати, звести до купи ті матеріяли коло якої небудь живої спільної справи. Такою справою, — окрім постійних заходів коло добробиту та політичної і культурної освіти народу через товариства, печать, збори і т. і. на теперішну хвилю може бути *постановa демократично-поступових руских кандидатур у Раду державну в найблизші вибори*. До сеї справи треба тепер же приступити і з низу (найголовнійше діло!) закладом комітетів по селах і містах на провінції, і з гори, письменскою агітацією зі Львова. Певно „Народ“ і его редакція поможе сій агітації навіть і тоді, колиб у ній виступили люде з думками, котрі й несходяться точка в точку з програмою „Народа“, аби тілько загальний напрямок був той самий.

З того, що ми зараз сказали ясно, що програмою для агитації в часи наближаючихся виборів, по нашій думці, не може бути цілком програма руско-украйінської радикальної партії. Ми особисто згоджуємось на точки а надто на напрямок остатної програми, але маємо свої думки і про спосіб викладу єї і про політичні програми в загалі. В таких справах ми вважаємо звичай англійский за більш відповідний цілі, ніж звичаї континентальні. Політичні програми, по нашій думці мусять ставити такі точки, котрі можуть бути переведені в закони досить скоро — в два три парляментскі періоди, і для того в них перш усього не треба ставити точок максімальних а надто дуже ріжнородних і таких, котрі власне виходять поза границі законодавчого примусу, як точки релігійні, наукові, уміетні, звичаєві іті. Для тих усіх точок поле—література, лекції, почастні товариства. На парламентскі ж вибори треба виступати з програмами мінімальнійшими, коли вже треба таких слів, — *з точками, коло котрих можна зібрати на дану годину як найбільше людей, щоб та точка як найскорше стала законом*. Се цілком не виключає й максімальности, котра може служити за провідну ідею у того, що сегодня поставить в парламентску програму одну єї частину, а завтра добившись єї, другу ітд. поки дійде й до максіма. Але се влекшує підпору для певної точки й тих людей, котрі мають інші максіми, або не згоджуються на цілковиту програму і єї основні думки, хоч згоджуються на певні єї точки і при тому іноді держаться других основних думок.

Возьмім свіжий примір: справу закону, котрий би встановляв 8 год. денної роботи. Сю справу висунули на порядок дневний соціялісти. Але н. пр. в Англії є соціялісти раціоналісти, агностики, матеріялісти, і є соціялісти христіянскі та й ще ріжних церков, від епіскопальної до ріжних радікальних сект. Окрім того за 8 год. роботу, в Англії стоять люде, котрі в загалі не згоджуються на другі точки соціялістичної програми, люде навіть доволі аристократичних думок І ось сі всі люде ріжних думок по другим питаням, сходяться на точці 8-годинної роботи і спільно агітують для неї перед парляментом, і конечно незабаром виборять для того закон. Така спільність зве ся в Англії *компромісом*. Без компромісів неможлива політика, але не треба змішувати компромісу з крутійством, зрадою думкам, котрі чоловік перше виголошував, з обманом других людей, котрих він хоче прихилити до своєї програми.

Ми думаємо, що непохибною відміною компромісу від крутійства й обману, можна признати ось що: *в компромісі чоловік не зміня й не таіть яковости своіх думок, а тілько стремлячись в певну хвилину до того, щоб єго думки стали законом для громади, ставить в сю хвилину таку їх скількість, яка на той час може бути всвоєна громадою і прийме для того поміч і других людей, котрі в сій точці згоджуються з ним, хоч не згоджуються в інших, при чому ніхто не таіть від другої сторони своіх основних думок.*

Дивляючись так на політичну діяльність і політичні програми, ми й невважаємо можливим виставляти всю програму руско-украйін. рад. партії яко програму парляментску для будущих виборів у державну Раду. Ми думаємо, що всю так названу максімальну частину єї треба зіставити для літературної пропаганди [1]). Теж саме треба зробити зо всіма

[1]) Таку надію опираєм між іншим на тій прихильности до основних думок Русинів-поступовців, яку показує певна частина польскої молодіжі. Див. ост. ч. „Ogniska“ (брошура).

[1]) При случаю замітимо, що сю частину требаб цілком переробити, бо в ній напримір вільність печати

точками, котрі тичуться особистої совісти людей (релігія. письменство, умілости) і в політичній програмі требувати тілько вольности для всіх думок і проб у таких справах. В найблизшу парляментску програму для Галичини треба вибрати найлекші до проведеня в закон з мінімальних точок, суспільно-економічних, а з політичних змін требувати зміни виборчих порядків в духу загального голосованя, зміни приписів про печать, так, щоб принаймній всі заборони і кари по справам печати виходили тілько від суду з присяжними. З огляду на теперішний фактичний стан Галичини треба напирати навіть на те, щоб уже істнуючі закони, котрі об'являють вільність совісти, стоваришень, недотикальність особи, дому, громадских звичаїв і т. і. справді виповнялись і для ствердженя їйх требувати особистої (в тім числі й грошевої) відвічальности державних чиновників за всякий, противозаконний вчинок і шкоду особам і товариствам, котрі мусять мати право кликати тих чиновників перед звичайний суд.

Звісно, ми не думаємо писати повної програми для будущої агитації, а наводимо тілько деякі приміри, щоб пояснити наші думки про єї характер. Конечна програма може виробитись тілько з нарад проміж самими будущими виборцями, до котрих сторонники нової партії між Русинами мусять як найскорше приступити.

Що є живого і прозірливого між украйнолюбцями в Росії, мусить помогти всіма силами тому, щоб у Галичині виробився такий новий народний напрямок, який ми зарисували висше. Навіть пасивні „культурники" украйінскі мусять же зрозуміти, що коли все галицке народовство, украйінолюбство піде за кружком д. Романчука, то тут продадуться основи не тілько всеевропейскої нової культури, а навіть те з неї, що все таки виявилось в ліпшому, що було в украйінолюбстві таких Костомарових, Шевченків і др. Людеж активнійших демократично-прогресівних напрямків на Украйіні мусять помогти всіма силами тому, щоб у Галичині міцно впорядкувалась нова народно-поступова, політична партія, котраб голосно на ввесь світ заявила в парляменті віденьскім і в соймі галицкім, думки освіченого украйінства і своєю працею показала, що може зробити те украйінство, чого воно варто, яко новий робітник світового поступу. Колиб навіть на тепер все діло активного украйінства стало на самому тілько впорядкованю такої партії в Галичині, то й то через кілька часу дасть свій відгомон і в російскій Украйіні.

Софія, 25 ст. ст. падол. 1890.

М. Драгоманов.

До сих уваг д. Драгоманова додаємо від себе ось що. Конечно, витворенє нової поступово-народної партії в Галичині було би добре, хоть елементів для такої партії може й не так то богато, як думає д. Драгоманов. Що члени руско-украйінскої радикальної партії не можуть самі організувати такої нової партії, се очевидно; почин мусить вийти від тих поступових народовців, котрі не зовсім згоджуються з програмою р. укр. рад. партії, та не згоджуються і з програмою д. Романчука і дорожать тими зернами поступу, котрі внесли до нас думки Шевченка, Костомарова іті. Ми з свого боку готові всіми силами допомагати такій організації, як і в загалі всяким щирим змаганям, чи то народовців, чи москальофілів, чи й Поляків, котрі мають на оці добро народа і єго поступовий розвиток. Що виступаючи до боротьби виборчої, члени р. укр. рад. партії висувати будуть із своєї програми на перший ряд справи практичні, примірені до потреб насущних і місцевих, се розуміється само собою. Редакція.

поставлена в максімальні требуваня, коли вона є тепер уже в Швейцарії, Англії і др., а н. пр. заміна війни межинародним судом, котра не може залежати від волі одної-двох держав, поставлена в мінімальвій, і т. п.

ЛУМЕРА.

(Посвята д. Михайлови Павликови).

I.

Жав Іван Притика із своєю жінкою, Анницею, на попівскім лані за снопи. Сонце вже зайшло, а вони все не покидали роботу, бо тоти, що жнуть за снопи, раді би ще хоть із кілька снопів докинути. І в гадці собі немають, що сегодня лиш раз йіли, як коли тоті пани не зважають на ціну напитків, чи вони дешевші чи дорожчі, але пють загалом, як уже розсмакують. По Аници так не пізнати було, що вона змаргалась роботою, але за то Иван лиш зуби вишкірив. Він був таки май май у літах (це в него друга жінка) та слабовитий, а що не йів нічо від самого ранку, то так ізголоднів, що ледви не ледви дотяг до вечера. Скілька раз уже єго охота зберала, шпурнути серпом та хоть побалакати за йіду (усе би душу відвів), так же не міг ізважитися, бо, видить, жінка жне а й раз не застогне; хіба ж єму до неї з йідою підходити? Ніяково. Чи з гіркою чи з якою вже там бідою діждався Йван сумерьку, а про йіду й словом не натякнув.

Оже, як уже вертався до дому, то хоть як намагався ба за се ба за то гадати, ба за се ба за то говорити, а оже таки не втерпів, але запитався жінки: „Ци є що в нас дома перекусити?" „А що ж би було — говорить Аниця — хіба раніщний борщ — тай то без хліба". „Найби — каже — був і здохлий пес, лиш аби йісти, бом такий голоден, аж єм іспас!"

Правда: полекшало трохи Йванови, як учув за борщ, але за то він єму в голові так і застряг. Що Йван намагає міркувати за снопи, кілько зажав, що хоче звести бесіду на паця, що єго купив за 50 крейцарів, так не йде: стоіть борщ у него перед очима в великій макітри. а в нім застромлена ложка як коли той полонник,

Іван на таке про свої дни забуває: лиш от — посяг би за тоту ложку велику як коли полонник. „Гріх відай — міркує таке гадати, а от би з радної душі за це поговорив“. По сім єго аж досада зберає на Аницю: „Чому ж би йійі — каже в собі — хоть, мой, не згадати за борщ, що такий він а такий: студений або трохі теплий, буде єго з макітря, ци с пів миски — ци як там уже... А то: здудудурила серп на плечі та дрібоче ногами, неначе б у неі не така душя як у мині. Може воно тому, що вона молода а я старий!“ Так собі Йван гадкує, а сам такий сердитий як пес жирний, як вовк голоден. А Аниця — ні гадки собі — йде та росповідає за пшеницю, що буде нашої — каже — пів воза, а зажатої пів: якось — каже — перезимуєм. Лишень здалобися — каже — остріпіок поправити, бо завсіди затікає. Іван на це бовтне що бовтне, а в середині аж кипить: „Що ця — говорить у собі — розбалакалася, як із храму йдучи? То — то я йійі зараз хавку заткаю! Та що ж бо я (сам себе уговкує) жінка ж у це не винувата. Ігі! (так сам на себе) Воно міні з голоду так, ци що? Се відай не голова моя таке прибандурює, але жолудок“. По такій гадці стало Йванови омпно. Він ухнюпився, замовк як води в рот набрав тай мовчки приплентався домів.

II.

Дома що Аниця стає поратися коло хати, а Йван за нею снуєся як тінь, та все гадає: „Що ця? забула за мене? Так гий вона сама тут у хаті: і не згадає за йіду“. Аниця с хати — він за нею, Аниця до хорім — він за нею, Аниця до пацяти — він за нею, ходить та вже таки допоминаєся: „Дай та дай міні того борщу — най хоть похлептаю“. „Та погодіт — (Анися своему викала, бо така проти него гей донька) — погодіт — каже най попрячу“. „Ти собі тото вітак, а міні давай борщу“.

Аниця, щоби скараскатися, насипала в миску студеного борщу, поставила на стіл, а сама стала горнець вимивати.

Ий! як прихопився чоловік до борщу, як узяв тевкати, як коли добрий кінь із вагою під гору вдерає. Що як він із вагою тягне помало рівненькою дорогою, а під гору як упреся з усеі сили та здрібоче ногами, так іще го й стримувати приходеся. Але за то на самій горі стає віддихуватися. Так і Йван: вийів борщ тай віддихуєся-віддіхуєся, аж ізгоді говорить: „Відки варе це в тебе біб?“ „Що? Який біб?“ запиталася Аниця. „Як який? У борщи! Щос ізо троє зеренців було“. „Хрестіться! та то голий борщ, де єму до бобу?“ Іван лиш випулив очи та дивом дивним іздивувався. По єго обличю так і пізнати було, що він щось богато в своій голові міркує. Тай таки багато міркував, ось до чого доглупався: „А-а-а — проговорив до свої — я дивувався, чо'це тот біб подрашпав міні язик гей шкрабками. А то воно — аді! таргани. А я ще й розкусював. Цебра, Аничко, цебра — пилуй О-ох кишки в собі пірву!“

Кинулась Аниця до цебра, а Йван не ждав: зігнувся в каблуку, затулив рот долонею та до дверий та на двір та до плота. Уймився обома руками за колик, пустив голову меже руки, подав ноги назад тай таки — минаєся чоловік. Це все сталося за малу хвилинку — от як слово сказати, заки він добіг ід плотови. Але коло плота то таки добрий час помучився, бо одно що ззів борщу повну миску, а друге: за кождим разом, як лише мигне з него, так він і нагадає собі тарганів, як йіх розкусював, то ще му дужче вритно стає. Таке тото! Яка надія була на борщ, а він от як ізмарнувався. Не одно на світі так марне проходе!

Аниця ж покинула цебер та стала посеред хати ні жива ні вмерла. „Бідний мій світку! Що тут робити та що тут діяти?“ Вибігла вона до чоловіка тай таки дінравди не знає, як собі порадити: заткати го не заткає, а конешне щось та треба робити. Отож вона стала навкруги него ходити та відказувати: „Най Господь бороне та заступит усіх ирщених тай нас. Це якесь наслане. Це пороблено. Хтос і нам завидує, не діждавби днинки святої побачити!“

А Йван, як викинув із себе борщ аж десь до тогідної паски, то взяв стогнати. Постогнав-постогнав, пустився колика та трохи не впав до землі, але Аниця піддержала тай увела до хати. Іван висадився на піч, ляг на заді тай: „Відай — каже — вже не дочекати до завтря“. Аниця й собі зажурилася, забула й про вечерю, не спить усю ніч, бо то як той каже:

На печи на заді сидит потіха,
З неі ся суне як просо з міха.

III.

Занедужав Іван, із печі не встає, а Аницю вже й робота не береся. Переказує піп через люде до Йвана, щоби йшов дожинати, ба й посилає нарочно наймита — не йде ні Іван ні єго жінка. Отець Кабанович россердилися: „Що то — каже — мужик гнилий! Не йшла би тота жебрачія робити, але, пані, пє дома! Пішовби я — каже — сам до него та порозгонивбим лайдаків (бо се, пані, загибіль народа) але тепер ніяк: така духота на дворі, що прийдеся пропасти! Та бо ця, пані, духота не лиш мині шкодить, але й моій пшениці, бо десь песі мужики тепер нічо не робя, десь один із другим зайшов у кукурудзи в холод тай спить, а робота пропадає (гет руский нарід, пані, ледачіє: піде до жидів у найми). Коби ж я так міг вихопитися в поле, я ж би йім показав, як бим якого не застав при роботі. Але тепер, пані, не можлива річ вийти, а вечером хоть і вийду, так мужикй холодом озмуться до роботи. — Але ж духота! кортить мене в сад у голод, так ніяк. Найко до перед-

вечера; не піду в поле, то хоть до того Йвана навідаюся".

У передвечері по тій дорозі, що попри Йванову хату, так то не бочка котиться, не віз із снопами сунеся, це отець Кабанович не то качаєся не то йде; неначе тота в байці. Що одного часу та якась, бачу, таку штуку втяла, що ні їхала ні йшла, ні летіла, ні пливла; так і отець Кабанович. Правда: з близка придивитися — якось він тими ногами перебирає; так же не двома: тим двом помагає ще палиця, груба-прегруба бучяла. Отець не носить палицю з ласки та на втіху, але, очи видя — єму їйї треба, так як у слоту під вагу третого коня. Та дівправди ішов він так, як слабі конята з вагою болотєм: прійде що прійде тай стає віддихуватися. Тай усотавсяж: лице му посиніло, очи на верх вилізають, голова аж у бік перекривилася, так, що крихітку було й шиї видко (а сесе дуже рідко лучаєся). Таку то жертву зробив із себе отець Кабанович, заки зайшов перед Іванову фіртку. Та тут лиш рукою махнув: „Це — каже — й гадки нема пріпхатися". Отож він віддихався, уймив палицю в обі руці цінко, припер долішний конець до землі тай увалив на ню всю ваготу свого тіла. Дарма, що палиця груба-прегруба бучяла, аж угризлася в землю, оже ще й угнулася під ним. Таке собі отець Кабанович прибрав місце тай заверещав на все горло, так аж аби до хати голос дійшов: „Чому ви на роботу не йдете? Пияки! злодії! Я вас у кременаль віддам!"

Як раз ув осесь час Аниця поралася коло печі: готовила вечерю для Йвана. Випросила в сусіда трохі „молочка", бо на ню такий час найшов, що хоть — як то кажуть — за боки та навприсядки: є вода, ще коби муки, тай готова кулеша. Сама Аниця жила пісною барабулею, а для Йвана то десь омасти випросить, то борщик забілить, а тепер ось приспособила молочка, бо з Іваном щось недобре коїлося. Він від самого досвітку раз-ураз йойкався та приповідав: „То-то ми! то-то ми! йой то-то ми!" „Та як вам — допитуєся Аниця — болит? гірше вам? А Йван: „То-то ми! йой то то ми!" Аниця в гадках стала та в голову заходе: „От умре... бідний мій світку!... Недоідає... це від лихого харчу... а то не ма хоть гинь! Скочити хоть де молочка". Сюда не туда постаралa вона того молочка тай як раз у ту хвилю, коли піп ізверещав коло фіртки, готовила єго та на крик покинула, а сама с хати.

Як уздріла попа коло фіртки, то так гей би їй поза шкіру мурашки пополазили. — Ага! це на роботу — погадала Аниця, пустилася попови до руки тай: „Так і так — уповідає — знемагає мій чоловік. Оногди іззів студеного борщу, а там лучилося щось ізо троє зеренців бобу... чи що, ізбридив собі тай заслаб". Вона вже й не розповідала за свою догадку, що то пороблено, бо отець Кабанович, великий народолюбець (і „Дѣло", бачу, пренумерує) ницив у народі забобони. Нераз — піди хто до ворожки або хоть натякни що за відьми, так піп зараз: „Ти, грішнику — каже — Бог за тебе всіх Русинів карає. За покуту — каже — принесеш міні на церков гарнець раків тай два дни підеш на толоку". А вітак — по такім патріотичнім подвизі, сам пускає безіменно дописи в газети, що в такім то а такім селі жиє такий а такий священник, отець Кабанович, великий патріот і народолюбець, що ницить темноту меже народом а засіває зерна просвіти. Слава ж єму, мовляв, за те; дай Боже, аби такі люде й на камени родилися"!

Одначе, хоть Аниця й промовчала за пороблене, то попови й тота бесіда не була по души: „От який міні — крикнув — пан вельможний: ізбридилося єму! Аді, жебрачія: збридилося! Знаю я вас дармойдів: лінь — не хоче, пані, робити або де перепився".

Аничка на сесе борзенько залепетала: „Бігме, паноченьку, правду вам кажу. Дай Господочку милосерний, аби я з осего місця не рушилася, аби міні руки покрутило, аби міні ноги відоймило, аби міні очи повілазили, аби міні мову умкло, як брешу! Бігме, паноченьку, ізбридив собі тай заслаб. Я вже собі гадкувала й до знахарьки.." вирвалося Аници, але вона зараз перестала. Так же піп не в тімя битий: єго не обдуриш: „То так? Тобі до знахарьки захочуєся, тобі до диявола? Того ти так бідуєш: то все, пані, кара божа. Прийди ко ти, сарака, до сповіди, бо як меш ізволікати, то я тобі, пані, й покути не дам".

Аничка спудилася: „Я, паноченьку, більше не... то то, я... От я із своім радилася, ци нам до знахарьки, ци службу наймити. Та мій старий не похочуе: то — каже — до знахарьки треба на друге село тай то ще їйї треба щось і дати, а в нас — дасть біг; а службу — каже — в своім селі мож наймити тай то відробиться; а воно — каже — однако помагає". „Службу — каже піп — то й я би тобі радив, лиш іще би здалося й до лікаря пойіхати. Чоловік повинен уживати земских средств на слабість тай на духові не забувати, бо всяка слабість з допусту божого. Тому тобі треба й лікарскоі помочи і службу божу наймити". „Та я би, паноченьку, рада до дохторя, бо кажут, що помагає, але в мене нима — і грейцаря, паноченьку, нема. Я би просила, ласки божоі тай вашоі, ци ж би ви нас не запомогли хоть левом, а ми би відробили Тай може би... конинки, паноченьку! Бігме, паноченьку, я би й відробила і що свята церьковного на толоку ходилабих, а в зимі то й у будну днину".

Панотець призадумався: „Вас варта запомагати? Тепер ти міні і з сим і з тим, а як я тогід посилав за тобою на толоку, так ти ще й писок розпустила: „Не піду — каже — на попа робити, най собі найме! А тепер ось як: і відробю і на толоку і сесе й то-то. Ні! посіяла, збирай: наймав я, наймиж і ти. Гадалась, багато міні лиха вдіеш, аж це: прийшла коза до воза".

Аничка аж до землі кланяєся та зазулею просить та неначе та дитина оправдуєся: „Бігме, паноченьку, не казала я таке. То вам понабріхували. Не пішласме тогід, бо ніяк було:

ба сесе ба тото. А тепер, бігме, паноченьку, правду вам кажу, ходитимем обоє, коли загадаєте. Бо й що-ж? коло хати в мене роботи, що за ніхтем, а то—аби перегодуватися хоть дома, хоть у добрих людий. Я готова коло вашої роботи й днюзати й начувати ци в поли ци коло хати, бо я вже гадкувала — коби на службу, а воно однако: аби перегодуватися.

Піп ніби з нехочу заговорив: „Та вже... аби не говорили люде, що я без милосердія. Та прийди. Лиш мині все щось гейби шептало, що ти мене обдурюєш". Аниця хотіла говорити та піп не дав: „Но-но — сказав — не ляпай. Ти хоть кого то бись переговорила: масненька ти на язик Памятайже, щобись відробила, бо я би тебе обезвічив. Уже ти дам лева тай тоту кобилу". По сім слові покотився піп до дому, а Аниця побігла в хату доготовювати вечерю.

Л. М.

(Конець буде).

В поті чола

образки з житя робучого люду написав Іван Франко. Львів 1890

О краю мій рідний, недолев зігнутий
Запастись би радше тобі, як колиб
Така Твоя доля по вік мала бути!

(Гадки на межи „Із галицких образків").

Сумно та невесело виглядають порядки громадскі скрізь по усій нашій Руси-Украйині Народ битий недолею, знеможений важким трудом на своїй не своїй землі" понурив голову до долу, похилився під ваготою праці до рілі, що насякла єго потом, мов губка втягла в себе всі єго думки, єго бажаня, єго надіи. До землі прилипли і хатки невисокі, з малими, ледво блимаючими до сонця вікнами, з низкими глиняними стінами, з душним воздухом у внутрі. І з хаток тих не повіє до вас бажанє волі, не прольлєся світло висших та красших думок. Як малесенькі віконця, що ними втискаєся сонішне промінє у хату мужицку, як низенькі стіни й оселі, так і вузкий світогляд нашого народа, розбитого по селах, замкненого в тісні рамки хліборобского житя. Думка тут не не ширшає, майже не виглядає поза границі громади. Єі начеб кліщами сціпили у собі тоті межі, що пошматкували мужицке поле та обмежили на первісні і нечисленні, хоч як важкі, занятя хліборобскі, що своєю монотонностію до сну вколисують хочби й найрухливійших людей.

Який же великий контраст такого села в порівнаню з першим ліпшим европейским містом, що аж кипить від людского гамору і житя, що тарахкоче сотками фабричних коліс та моторів! У ньому вічний рух і гук, вічний гамір і клекіт. А клекіт той і гамір гуляє у воздусі, порушує міліони єго атомів, розлягається широко-широко, аж поки в дальших филях повітря не перельлєся в оден одноцільний звук, не переміниться в шум, неначе шипучий говір десь далеко пливучої ріки великана.

Над селом і воздух тихий та спокійний. Якось ліниво він спустився на землю, остовпів та занімів. А село безпечно задрімало в єго тихих обіймах, задрімали мужицкі хати, соломою криті, задрімали й білі вилискуючі стіни панского двора Але і від хаток тих і від двора дуне на вас якоюсь середновічною темнотою, повіє тишиною і сном. Може то сон пережитої вже фази культурної?...

То не такі давні часи, як для наших галицких сіл заблисли красші надіі, як рознеслася чутка, що панщину знесуть. І панщину знесли. але не знесли визиску та неволі. Вони остались такі, як були колись. Правда, правовірні демократи страх як ликують та нахвалитися вже неможуть тих ласк, які впали на нашого мужика після 1848-ого року. По їх думці, нашому мужикови то вже так добре, що лиш „йіж та попускай ремінця". Ну, є й бідні, так кажуть вони — але то через пянство, розпусту і лінь. Як лиш тоті гріхи викоріняться при помочі попів та шандарів, а ще як заложиться крамницю і напише справозданє про основанє читальні до „Дѣла" або „Червоной Руси", то вже буде хиба злобний чоловік той, хто скаже хоч слово про біду мужицку. Вершком того блаженного стану має бути згода між паном і хлопом і тому ідеалом є звести до такого братства, що пани будуть цілуватися з мужиками. Тоді правовірні „прихильники" люду заспівають нове „многая лѣта", так як тепер співають „добродіям народу".

Тількиж панщиву розбив напираючий із Заходу капіталізм. Змагаючи до переведеня тих порядків, які він веде з собою, капіталізм всюди нищив давні останки февдалізму та кріпацтва, отже знищив їйх і в Галичині, але зовсім не на те, щоби подати мотив до „славословій" демократичним оборонцям істнуючого ладу і малоруским національним індівідуалістам, а на те, щоби вибиваючи з під ніг мужицких землю витворити живий матеріял до визискуваня в користь висшої продукції, а радше в користь богатих продуцентів. І визиск зовсім не устав зі знесенєм панщини. Лиш рамки єго поширшали: змінилась єго форма, настала більша воля політична, независимість одиниці в єі відношеню до других людей. Але під зглядом економічним праця для других осталась, як і була перед тим, за часів панщини. „І гадаєте — каже Франко устами „бувшого сільского плєніпотента" в однім із своіх оповідань — що у нас не вернула панщина? Прийдіть лишень та подивіться до нашого села, самі переконаєтеся. Правда, атамани і окомани не їздять уже по під вікна з канчуками, на панскім подвірю нема вже тої дубової колоди, на котрій бувало що суботи відбувалося „гуртовне палкованє"; але поглядіть лишень на людей, поговоріть із ними! Чорні як земля,

нужденні хати, пообдирані, старі поперехилювалися на боки Плотів трохи що й не ма, хоч ліс довкола села, як море.. А спитаєте йдучих із серпами та косами: Куди йдете, люде? то певно скажуть „На панский лан жито жати“, або „на панску луку косити“ А коли ви здивуєтесь, як се так, що вони йдуть до пана на роботу тепер коли у самих ще нічого й не тикано, а ту гріє, з колоса летить, — то вони хіба похитають головами та скажуть сумно: „Щож діяти? Самі то бачимо і серце нам краєся, але що діяти! Задовжились ми у пана, а у него така встанова, що попереду відроби панови, хочби ту громові кулі летіли, а вже відтак собі!... І ніколи ми не можемо прийти до хліба, не можемо стати на свої ноги!... (В ноті чола ст. 179-180).

Та не тілько від переваги економічної названих людей терпить наш нарід. Може ще більше присіли єго всякого рода менші визискувачі, лихвярі-жиди і свої таки богатирі-дуки. Мов пявки вїлились вони в народний організм і точать з него кров капля по каплі. Добрі знатоки місцевих обставин і потреб, всі тоті сільскі визискувачі тим певнійші своєї побіди над дрібними господарями, наймитами, „голотою“.

Таке визискуванє проявилось зрештою всюди, де капіталізм втиснувся в відносини хліборобского житя. Треба знати, що єго вплив на промисл ремісницкий і промисл хліборобский в дечім дуже відмінний. Як звісно, вплив капіталізму на ремісників такий, що викликує сильну конкуренцію і обнижаючи ціну товарів відповідно до коштів продукції великої, фабричної, убиває безпосередно дрібнійших ремісників, що не можуть настарчити товару по так низкій ціні. Натомісць в промислі хліборобскім вплив тої конкуренції не істнує в тій формі, а принаймій не є так сильний, (ліберальна економія хотіла було визискати сей факт в користь своїх теорій) може через те, що хлопске збіже навіть не дістаєся на ринок всесвітний, а спожитковуєсь найбільше самими продуцентами. За теж капіталізм дійствує посередно через державу і торговлю на мужицку власність грунтову і то так сильно, що в дуже короткім часі змінює відносини сельскі, виплекує цілі маси наймитів, що хоч і мають морг, пів морга ітд., мусять заробляти на прожиток так, що власний грунт стає для них більше тягарем як підставою, жерелом потрібних средств для житя Тим орудієм, котрим дійствує держава на наше село, суть податки, висші повинности державні. Держава потребує грошей на удержанє і забезпеченє свого промислу, на скріпленє війск ітд. ітд. на всі ті добра, котрі приніс з собою капіталізм. А звідкиж взяти мужикови тих грошей? звідки їх роздобути? Промисловець міский заплатить їх лехко; товар іде на ринок і приносить не лиш гроші на видатки державні, але ще й зиск, величезні суми, що спливають у єго глибоку кишеню. А мужик? Він їх мусить заробити або спродати мало що не все, що цілорічною працею здобув на своїм грунті. Причина в тім що господарка хлопска мало продуктивна, як загалом мало продуктивна в порівнаню з промислом фабричним, господарка рільна в давній, первісній, скажемо так, формі. Тепер пануюче місце в суспільности зачинає занимати промисл фабричний висший по своїй формі продукційній і придавлює всі давні пережиті форми продукованя. Вже Щепановский запримітив, що Галичина стосунково платить дуже мало податків, а на них найбільше жалуєся. Для нас се вповні зрозуміле. Галичина край загалом хліборобский з роздробленою землею, з індівідуальним (для себе, а не для ринку) продукованєм, то й не може стати на рівні з другими країнами в Австрії, не може вдоволити висших потреб капіталістичної вже австрійскої держави.

А який вплив усего того? Вплив дуже фатальний. Податки вимагають грошей. У мужика копа дві три або більше кіп збіжа. Треба їх спродати, поплатити видатки на оброблене землі, дещо лишити і на житє і на засів на другий рік — словом треба перемінити дари природи на гроші. Тількиж біда, що грошей вийде зовсім не богато. Лишаєся в потребі одинока поміч — жид лихвяр, або богач. І довги ростуть-ростуть, земля дробиться і вихоплюєся з рук, промисл нерозвитий і не ма де стати на заробітки, лишаєсь отже або робити в дома, у панів за що-то та за „біг заплать“, або йти далеко у Америку або у другі краї, де наш мужик хоч стає простим робітником-пролєтарієм на заводах фабричних, то всеж таки заробляє більше за тиждень ніж у нас не оден мужик за рік тяжкої праці та гаруваня.[1])

Приглянувшись близше тому повільному вивлащуваню нашого мужика і розібравши докладно причини того вивлащуваня, ми не можемо не дивитись пессімістично на долю руского мужицтва у Галичині. Ми знаємо, що той процес ітиме все далі та далі, а за ним мов тінь потягнеся в слід темнота і деморалізація, тоті невідлучні союзники всякого визиску і нужди.

Ну і щож наша інтелігенція — поспитаєте ви, — що вона думає про все те, які в неї проєкти для поратованя селянства, як вона ставилась і ставиться до сего лиха народного?

Наша інтелігенція нічого собі, щось так —як то кажуть—„піп в дзвін, а дідько в клепало“. Недоля мужицка розвивалася своєю дорогою, а наша інтелігенція своєю. Мужик бідував, а інтелігенція сварилася за букви, за язик, за правопись. Вона торочила собі голову тим, кілько міліонів причислити до руского народу, чи 20 чи 25 міліонів, чи може аж 80? Наша

---

[1]) Той вплив капіталізму схарактеризований нами поясняє нам також, чому оборонці російскої общини, такі Кавеліни, Поснікови, Соколовскі і другі, найбільше домагаються реформи податків. З другогож боку, можемо теж лехко зміркувати, що їх змаганя проста утопія і подадуться — як каже (не тямлю вже де) Зібер — мов пісок під могучим колесом капіталізму. По нашому слушно предсказує Плеханов (Наши разногласія, — і Соціялъ-демократъ 1888 нр. 2-ий) скорий упадок общини.

інтелігенція роздумувула над тим, кілько разів дзвонити при службі божій. очищувала обряд, заявляла свою платонічну любов до „меншого брата“ та співала „многолѣтствія“ тому, що ді скасувало спанщину і визволило „наш бідний люд з під польских панів“. Вона й закладала читальні і каси пожичкові, але все те несістематично, невміло, без знаня самого люду, без розуміня его інтересів, без понятя о тім процесі, який доконуєся по наших селах під обухом капіталізму. Вона робила так, якби робив чоловік без найменшого теоретичного підготовленя в справах сучасного суспільно економічного розвою в усій Европі, і без практичного підготовленя в знаню своеі крайіни, того грунту, на котрім йій прийдеться працювати.

Пустота галицкоі інтелігенціі відбилася найліпше на літературі. Література наша не видала доси таких творів, котріб були глибшими студіями реального житя, зеркалом суспільного побуту, образцем громадских порядків. За се вона переповнена віршами патріотичними, в котрих „Русь Матір, Дніпром підперезану найдете в ріжних позиціях русалки, обездоленої жінки, що еі власні діти топчуть ногами (як страшно!), мстительки, що огненим мечем карає Ляхів та Москалів ітд. ітд. А додайте до того інші твори „безсмертного духа“, що вилились каскадами безглуздого плачу і стонів, або глупших календарских гумореcок і анекдотів, і будете мали образ галицкоі літератури „красної“, чи там беллетристичної.

В оповіданях і повістях те саме. І плач і регіт і тоті вічно повертаючі мотиви заведеної любови, так маловажного чинника в житю суспільнім. Тай і любов тота не така, як в дійсности, а якась виідеалізована, гімназіяльна. Осібний відділ занимають іще в нашім письменстві твори історичні, карикатури князів і гетманів, оповіданя і драми зі „славної“ бувальщини

Але де є мужик, той реальний мужик з своіми спеціяльними інтересами, з властивим собі, наскрізь оригінальним способом мисленя та світоглядом, з окремими чувствами, котрі виробили відносини суспільні, економічне положенє, у загалі житє? Де є інтелігенція наша, жива, з своіми інтересами? Де попи — той так характерний і кидаючийся в очі тип, з закраскою ліни і вузкоглядности, повільного отяжілого мисленя, після руского календаря перестарілих поглядів і спеціяльного відношеня до інших верстов суспільних?

Отже таких типів доси так як небуло в нашій літературі. Правда, нам показують і в письменстві наш нарід, але то не є він сам при праці, в боротьбі о хліб насушний, то не є мужик на полі, в суді, по тюрмах, при виборах, в нараді громадскій — то мужик або безталанно закоханий або живий оказ етнографічний.

Вже в „безпрограмовости“ показав я, як розвивалася наша інтелігенція під зглядом політичним, як не станула вона на грунті реальних інтересів котроі небудь верстви, а плівала по верха, чіпалася зверхних форм народного житя. І так воно було не тільки в політиці, так було в усім, на кождому полі еі громадскоі діяльности, так було і в літературі. Сей признак, тота ціха поверховности, основна черта „галицко рускоі культури“, видала письменство без одного реального типу мужицкого та попівского, без зображеня тих верстов, що репрезентують в Галичині цілий руский нарід. Але як в роботі для піддвигненя націі, в націоналізмі, ми звернули увагу по найбільше на форму, а не на суть народного житя, так і в знаню народа, а тим самим у письменстві, ми не вийшли ще поза етнографію, поза пісні народні, перекази, поданя, повірки ітд. Замість студіювати мужика яко чоловіка-громадянина, яко людину, що занимає певне місце в суспільности і відповідно до того жиє і думає, ми студіюємо его яко Русина, яко поета, стиліста, оповідача байок і переказів.

Коли вже річ про етнографію, то сказати мусимо, що в ній ми бачимо оден з гріхів інтелігенціі не тільки галицкоі, але й украйінскоі, передовсім же еі давнійшого покоління. Я розумію студіі етнографічні двоякого рода, в цілях політичних і наукових. Що до науковоі етнографіі то вона безперечно занимає не маловажне становиско, хоч не як самостійна, але помічна наука Досить буде тут нагадати приміром, кілько помогла т. наз. порівнуюча етнографія в соціології, де вона відіграла таку саму ролю як порівнуюча ембріологія в біології, в науці о розвою організмів. Але в такій етнографіі найменше мають значінє такі річи як одежа, мова, співанки любовні, орнаментика, той матеріял етнографічний, з котрим носиться не оден наш „досліджувач народного житя“.

Колиж взяти на увагу етнографію в цілях політичних, то і тут богато книг пісень народних, та пів копи вишивок на сорочках, ні на що не здалися. Думати про працю для народу при помочі такого етнографічного матеріялу, то все одно, що й рускостію фонетикою або етимологією, хотіти піднести Русь-Украйіну. Тут важне може бути знанє народа в его поглядах на громаду, інстітуцію індівідуальноі власности порядки державні, сімю, а се можеб і неслушно було називати етнографією, і що найважнійше, на тім полі у нас в Галичині, на жаль майже нічого не зроблено.

Як кажу, той поверховний спосіб мисленя і студіованя народного житя, який ми бачимо у нашоі інтелігенціі, відбився також дуже некористно на літературі. З давнійших письменників оден Федькович дав нам оповіданя з мужицкого житя, але не вмів йім надати такого значіня, яке вони моглиб мати, колиб глибше сягнули в нутро сельских громадских порядків. Я мабуть не помилюсь, кажучи, що оповіданя Федьковича, що до свідомости оброблюваної теми та глубини аналізу. не дорівнують навіть народним оповіданям Марка Вовчка. Федькович то натура незвичайна, чутлива, але по при те з вузким поглядом і неспосібностію до ширшого і самостійного теоретичного мисленя. В своіх творах крайне субєктивний,

Федькович дав нам стійні твори тілько в тім, що сам відчував, що сам бачив своїми очима, але там, де єму треба було надробити фантазією і розумом, там він путався і дав твори навіть дуже слабі. Тим і пояснюється, що у Федьковича вийшли найліпше жовнярські пісні, що кожне оповіданє віє теплом щирої сімпатії і глибокого чутя, але тим пояснюється також, що у Федьковича побіч нечисленних сюжетів важних з боку їх суспільного значіня, зустрічаємо ще більше сюжетів лехких, майже зовсім маловажних.

Письменником, що під тим зглядом геть перевисшає Федьковича і реальним розумінєм житя стоіть далеко-далеко висше від галицкої інтелігенції — є Іван Франко. Єго перевага над Федьковичем має жерело в тім, що Франко є соціялістом-теоретиком, що вміє добирати тему для своіх оповідань з глибоким значінєм суспільним; єго перевага над інтелігенцією в тім, що не так формально, як вона, розуміє житє і відносини народного побуту, а може ліпше сказати в тім, що Франко не вийшов з лона тої галицкої інтелігенції. Він син мужицкий (зважте, що так як Федькович!) і виплекався не в попівскій оселі, ні в домі галицко-руского бюрократа. Вже з автобіографіі Франкової, заміщеної на переді оповідань „В поті чола“, можна бачити, як твори галицкого духа єго ні раз не інтересували і ще в гімназіі він не находив в них нічого цікавого, хоч з великим інтересом читав Шілєрів, Гетих, Жорж Зандів ітд. Так само не розумів він і спорів національних, які велись між галицкою інтелігенцією, та вперве довідавсь і попав в розгар сеї смішної боротьби доперва на університеті. (ст. VII-VIII).

Тоті обставини надають Франкови яко письменникови та громадянинови перворядне місце в галицко-рускім письменстві. Без наймен шої помилки можна сказати, що він є п е р ш и й у нас, що звів літературу на грунт реальний та вказав їій нову властиву дорогу.

Перед нами лежить збірка єго оповідань свіжо видана п. з. „В поті чола“. Показавши значінє Франка в історіі народного руху і літератури в Галичині, ми з тим більшим інтересом приглянемося близше єго оповіданям. На початку сеї статі розказано про громадскі порядки в нашім селі, тепер ми поглянемо, як живими картинами інтерпретує їих сам автор. Іншими словами, ми розберемо зміст оповідань „В поті чола“, а відтак на тій основі схарактеризуємо Франка яко письменника, що й є завданєм сучасної критики літературної.

(Конець буде).

Евгеній Левіцкий.

Почин до економічної організації нашого краю.

Руске економічно-просвітне товариство для Покутя, про котре ми говорили в 24. ч. 1890 р., уконституовалося в Коломиі 12 н. ст. січня с. р. Головою товариства вибрано Петра Корчинского, пенсіонованого комісаря скарбового, заступником голови Іларіона Гарасимовича, директора „Гуцульскої Спілки“ промислової. До виділу війшли Др. Северин Данилович, кандидат адвокатский, Кирило Геник, директор „Карпатскої крамниці“ в Яблонові, Порфирій Гладій, купець і господар з Березова, Петро Ганущак, купець і господар із Корница, Николай Болехівский, міщанин із Коломиі. На заступників виділових вибрано Івана Дякова, господаря з Княждвора та Прокопа Заяця, господаря з Раківчика.

До комісіі контрольної вибрані: Йосиф Тисовецкий, управитель „Народної торговлі“ в Коломиі, Олекса Печерский та Юрій Лутчак, господар і управитель спілкової крамниці в Ілинцях.

„Товариство народних спілок“, має заступити на Покутю „Kółka rolnicze“, котрі почали вже туди через недбалість самих Русинів втискатися Сам нарід руский напирав на заснованє сего рускаго товариства, і коломийскі Русини, що укладали статути, сповнили тілько волю народну. Через те можна надіятися, що нове товариство руске буде успішно розвиватися, і що з него возьмуть примір Русини в цілім краю, як се вже роблять народолюбці по інших окружних містах.

Органами товариства є, окрім наведеного повисше центрального виділу та контрольної комісіі, ще: загальні збори членів товариства, повітові заступники товариства, збори поодиноких народних спілок по селах і містах і виділи тих поодиноких спілок.

На той же день скликав до Коломиі Іларіон Гарасимович руских сільских крамарів та інтелігентних купців із Коломийщини, на нараду, В своій бесіді підніс Гарасимович, що руске купецтво почало остатним часом розвиватися, по селах повстають крамниці то личні то спілкові, котрих коломийске Покутє числить уже 35. Та всі тоті крамниці полишені самі собі і нераз дуже заводять ся та тратять через те, що не мають досвіду, котрий кождий крамар з окрема мусить дорого окупити. Показуєся потреба спільної помочи для крамарів, спільної організаціі. Після двугодинної поважної та основної наради, веденої під проводом д. П. Корчинского, зібрані ухвалили: 1) Щоби наради крамарскі відбувалиси як найчастійше, а іменно що найменше раз у місяць. 2) Щоби крамарі виготовили спис тих товарів, котрі потрібні сільским крамницям, і кілько їих через рік продаєся, та долучили їих пробки. 3) Утворити в Коломиі рід бюра, де можнаби дістати всяких пояснень в справах торговельних. 4) Щоби в справі торговлі покладками оглянутися на разу за одним совісним купцем місцевим, котрому би достарчали покладків усі крамарі, а тим часом оглядатися за дальшими дорогами збуту, поминаючи тутешних купців. 5) Так само робити і зі збіжем та другими господарскими плодами. 6) Слідити за цінами торговими і ярмарочними по всіх містах і місточках на Покутю, і нотовані ціни коломийскі виставляти в „Гуцульскій Спілці“ промисловій і в „Народній торговлі“ в Коломиі

Як бачимо, діло поки що ограничуєся на те, щоби ліпше впорядкувати обмін продуктів хліборобских і промислових. Не сумніваємося, що згадане економічне

товариство дасть скрізь почин і до впорядкованя самої людскої праці, т. є. з одного боку, до урегульованя заробку наших робітних людей на чужи, а з другого боку до піднесеня хліборобства через закладане обширних спілкових господарств, починаючи від грунтів громадских та тих, котрі би громада набувала від камери, панів і т. і. Сі всі заходи можуть послужити за школу спільного господарованя і за поміст до всесторонного громадского ладу.

До академічних протестів против програми д. Романчука і товаришів.

До надрукованого в 2 ч. протесту краківских академиків прислали свої підписи ще: Амвросій Целевич, Петро Петрушевич, Глібовицкий, Михайло Яремкевич, Осафат Шмігер, Іван Колесса, Лук. Сафіян, Осип Чачковский та Фр. Левіцкий.

В львівскім протесті, через недогляд пропущено підпис Володимира Козакевича, правника з 4-ого року.

Зразок молодого москвофільства.

Від д. Романа Алексевича, слухача прав у Відні, дістали ми отсе письмо, котре містимо тут яко цікавий документ поглядів та привичок серед нашої молодіжі віденьскої, світскої й духовної, москальофільскої й народовскої. Ми, конечно, разом з д. Алексевичем, мусимо стояти за свободу висказуваня всяких думок і в такій формі та мові, яка кому люба, і через те мусимо висказатися против нетершимости та сектярства, яке проявили его товариші в семінарії віденьскій. Але з другого боку нам не зовсім подобаєся і заховане молодих москальофілів. Конечно, вільно їм говорити по російски та деклямувати Пушкина, та все таки слід би тямити те, що вони й самі кажуть, „что они рождены среди галицко-рускаго варода“, та що Пушкин для того народа, мало що не так само далекий, як Александер Македонский. З оповіданя д. Алексевича видно, що поки не надійшла молодіж народовска, то самі москвофіли між собою „о политикѣ не говорили ничего“, а скоро та молодіж явилася, то пішли розмови про справи справді цікаві. Значить, хоть ми й не можемо похвалити криків народовскої молодіжі, що не дала докінчити д. Алексевичу его промови, то все таки признати мусимо, що молодіж та більше й живійше займаєся справами політичними й народними, і вміє заняти ними й других товаришів. Бойімось, що би „почва единства цѣлаго русскаго народа отъ Урала до Дуная“ не відтягла д. Алексевича й его товаришів від того тіснійшого грунту галицко-руского, на котрім вони обіцяють працювати. Бо, якби вони справді поважно думали про працю для нашого народа, то певно й у власнім кружку, перед приходом народовців, окрім деклямації Пушкина, булиби найшли много цікавих тем до розмови.

Письмо д. Алексевича ми містимо так, як нам було прислане для того, щоби видно було, на кілько молоді віденьскі москвофіли вспіли вивчитися російскої мови.

Ред.

Многоуважаемая Редакція!

Чтобы Вы имѣли полную картину нашей въ послѣднее время столь оживленной общественной жизни, всѣхъ примиреній и раздоровъ, всѣхъ соединеній и разъединеній, которыя у насъ теперь въ Галицкой Руси столь модны — я опишу Вамъ одинъ свѣжій моментъ этой жизни, одинъ примѣрчикъ такого примиренія.

Часть старорусскихъ (твердыхъ) богослововъ вѣнской духовной семинаріи устроила въ навечеріе новаго года (Маланка) у себя коммерсъ и пригласила на этотъ нѣсколько мірскихъ академиковъ (членовъ общ. „Буковина“). Богословы сепаратисты (кстати будь сказано выславшіе недавно признательность Романчуку за его поведеніе и программу) праздновали этотъ вечеръ тоже, но одни, безъ студентовъ мірскихъ факультетовъ. Мы твердые „пировали“ въ одномъ семинарскомъ залѣ, сепаратисты въ второмъ; мы пѣли „многая лѣта“ пѣли и они; мы говорили рѣчи, декламировали Пушкина, все какъ и слѣдовало быть на русскомъ языкѣ; о политикѣ не говорили ничего. Что говорили въ второмъ залѣ мы не знали — вдругъ только, въ 12 часовъ ночи (начало новаго года), двери нашего зала широко открылись и мы увидѣли входящихъ къ намъ богослововъ сепаратистовъ. Ихъ было 10. Поздравляемъ другъ друга, желаемъ себѣ съ новымъ годомъ всякаго блага, и неотлучнаго „многая лѣта“ и цѣлуемъ другъ друга, какъ бы старые друзья.

Послѣ этой церемоніи выступаетъ одинъ изъ пришедшихъ богослововъ г. Ст-ій и въ довольно искренней рѣчи привѣтствуетъ своихъ москалефильскихъ товарищей богослововъ, говоритъ, что они всѣ, не смотря на это, считаютъ ли они русскимъ 60 или 20 милионный народъ, могутъ быть хорошими русскими патріотами, могутъ для своего гал. русскаго народа полезно дѣйствовать и въ согласіи, особенно въ виду чужихъ людей, отстаивать права русскаго народа въ Австріи. Впрочемъ онъ и его товарищи почитаютъ всякое убѣжденіе и идею.

На эту всѣми радушно принятую, рѣчъ питомца сепаратиста никто изъ твердыхъ богослововъ не отвѣтилъ — а мы мірскіе не хотѣли дѣлать этого, что собственно было дѣломъ хозяевъ.

Это наше молчаніе повліяло такъ на г. Ст-аго, что онъ сейчасъ выступилъ съ второю рѣчію, въ которой уже оставилъ свою прежнюю искренность, пустился въ безисходныя политическія и партійныя разсужденія и „ни сѣло ни пало“ началъ защищать г. Романчука и его политику. И на это никто изъ твердыхъ богослововъ не отвѣтилъ и только гость, Левъ Алексевичъ, кандидатъ правъ, выступилъ и (прериваемый постоянно богословами) отвѣтилъ, что рѣшеніе вопроса единости и общности русскаго народа оставимте наукѣ и будущно-

сти, а самы должны дѣйствовать для добра нашего гал. русскаго народа.

Рѣчъ эта была очень умѣренная; впрочемъ въ ней не отвѣчено ничего на выходки богослова Ст-аго относительно г. Романчука Желая высказать мнѣніе болѣе рѣшительное и отвѣтить на счетъ г. Романчука выступилъ съ рѣчію Романъ Алексевичъ, студентъ правъ, братъ предбесѣдника.

Онъ прежде всего просилъ всѣхъ помнить на слова т-ща Ст-аго, что всѣ они почитаютъ убѣжденія и идеи другихъ и принимать всѣ его заявленія съ увѣреніемъ о ихъ искренности. Послѣ этого заявилъ съ цѣлою рѣшительностію, что онъ и его единомышленники стоятъ на почвѣ единства цѣлаго русскаго народа отъ Урала до Дуная — но понимаютъ, что они рождены среди галицко-русскаго народа, вслѣдствіе чего обовязаны прежде всего обращать вниманіе и работать въ пользу этого народа. Дѣло въ этомъ, чтобы эта работа была искренняя, честная, рѣшительная и умная, чтобы мы не руководствовались эгоистическими, узкоглядными, ницкими мотивами, чтобы не были трусами, эгоистами, измѣнниками, а понимая вѣрно интересъ гал. русскаго народа рѣшительно и неустрашимо защищали его.... У насъ есть различныя партіи, и всякая изъ нихъ признаетъ себѣ только монополь просвѣщанія и предводительство народа.

Стоитъ сказать кое что объ этихъ партіяхъ: въ виду того, о что партіи радикальной, самой молодой и малочисленной, пріидется оратору найменѣе говорить, онъ и начинаетъ съ ней: люди составляющіе эту партію, почти исключительно молодые, непремѣнно искренніе, рѣшительные, дѣлу народному преданные...

Дальше говорить не могъ; прежде всего Дорожинскій д-рандъ богословія, твердый, началъ протестировать противъ искренности и преданности русскому народному дѣлу радикаловъ, а всѣ питомцы сепаратисты подняли всплошъ такой ужасный крикъ, что они не дадутъ зданіе семинарское плямить московскимъ языкомъ, что они говорить не позволятъ, хотяби даже и силой, что оратору не оставалось ничего другого какъ отступить разъяренному бѣшенству 10 головой толпы и онъ долженъ былъ не только перестать говорить, но даже скоро забрать свое пальто и шляпу и подъ конвоемъ твердыхъ богослововъ пригласившихъ его на етотъ коммерсъ, оставить мѣсто собранія и семинарское зданіе, доволенъ, что по крайней мѣрѣ ребра и зубы цѣлы остали. За нимъ послѣдовали прочіе 2 академики

Этимъ богословы „народовцы“ какъ нельзя лучше доказали, какъ они на дѣлѣ почитаютъ всякое убѣжденіе и идею, объ чемъ они такъ фамозно передъ хвилей говорили; доказали вполнѣ, какъ серіозно думаютъ объ общемъ трудѣ для нашего гал. рускаго народа и дѣла и не оставили никакого сомнѣнія на счетъ возможности какого нибудь согласія съ ними при ихъ характерѣ и маніерахъ — не говоря уже о ихъ „идеяхъ“ (?) „убѣжденіяхъ“ (?) „программахъ (?) и пр. и пр.

Романъ Алексевичъ.

Віче коломийске.

Селяне й свѣтлі народолюбці в коломийскім, снятинскім і косівскім повіті, дістали ось які запросини:

„Дня 16 грудня 1890, відбулися в Коломиі довірочні збори, на котрих було сорок селян і виднійших патріотів руских з повітів коломийского, снятинского і косівского. Ті збори, яко комітет вічевий, поручили нам, підписаним, скликати народне окружне віче, для поради над потребами стану селянского, і над надходячими виборами до ради державної. Одже з порученя тих зборів скликуємо народне окружне віче до Коломиі на день 2 л. лютого 1891 р., в понеділок. Віче відбудеся в великій салі готелю Англійского з слідуючим порядком наради: 1) нарада над тим, як уладити спільно торговельні та промислові справи, 2) нарада над тим, чого мають селяне через своіх послів в раді державній домагатися, 3) нарада над тим, як мають селяне нашого округа ви борчого проготовитися до надходячих виборів до ради державної, 4) нарада над тим, чого селяне мають жадати від своіх послів соймових. Початок віча точно о годині 10 рано. На се віче запрошуємо вас усіх селян в повітів коломийского, снятинского і косівского, тай прихильників селянского добра; також просимо вас, щобисте просили і привели ваших знакомих і сусідів. Маємо надію, що всі дбаючі о добро свое селяне і всі, що поліпшеня долі селянскоі бажають, прийдуть на се віче, щоби показати, що наші селяне знають над своєю долею розумно порадитись і потрафлять за свою справу постояти. Розумом і єдностію до спільного добра! Коломия, в день руского нового року 1891. За комітет: Др. Данилович, Іларіон Гарасимович“.

Оголошуємо сесі запросини в сім числі, і просимо всіх селян, що читають „Народ“ і всіх прихильників народного добра в інших сторонах нашого краю, щоби письмами чи телеграмами до названих зборів заявили свою солідарність з цілями тих зборів. Просимо також селян і їх прихильників, устроювати такі віча і в інших сторонах нашого краю, де ставленоби тілько такі справи, що дотичать народного добра і свободи для всіх Русинів. Такі віча і відповідне поступованє ми вважаємо одиноким корисним для провінції виходом із тої замішанини та ворожні, що викликала між Русинами т. зв. угода. Всім чесним Русинам усяких партій пора се порозуміти, пора здержати ту деморалізацію, в котру угодова політика починає втягати навіть наших робітних людей, ділячи їіх на два ворожі табори, коли тимчасом вони повинні власне як найтіснійше з собою вязатися. Крайна пора, перейти оттак над „угодою“ та над ей пагубними послідками до порядку дневного. .

Окрім нової популярної газети, ми постановили видавати й „Бібліотеку Народа“. Том єі, на гарнім папері, коштувати ме для передплатників „Народа“ 1 зр. 20 р. з пересилкою, для непередплатників 2 зр. 20 кр. На перший том піде славна праця Д. В. Дрепера т. з. Історія боротьби еіри з наукою. Сей твір виданий буде 4-ма випусками; передплатникам сего твору воии будуть розіслані, по черзі найпізнійше: в кінці грудня, в кінці червня, в кінці вересня і в кінці марта 1891 р.

При нагоді просимо всіх тих, котрі би мали лишні 1 і 21 чч. Народа з 1890 р., прислати нам їіх доконче, а ми за те готові вислати яку меншу книжочку, видану нами, таку, яку собі хто вибере.

Вже вийшов збірник оповідань Ів. Франка п. з. *„В поті чола.* Образки з житя робучого люду“. До оповідань додані: передмова М. Драгоманова, автобіографія автора й украйінско-російский словарець. Книжка обіймає ст. 320 + XVI, і коштує без оправи 1·50 кр. в гарній оправі 2 зр. з пересилкою. Можна єі дістати у автора (улиця Зиблікевича ч. 10) або в редакції Народа (ул. Академічна 22).

Зміст: Наше москвофільство, редакції Народа й М. Драгоманова. Рускій театр у Львові, Евг. Левіцкого. Неполітична політика IV, М. Драгоманова. Лумера, оповіданє Л. М. І-Ш. В поті чола, оцінка Е. Левіцкого, І. Почин до економічної організації нашого краю. До академічних протестів против програми д. Романчука і товаришів. Зразок молодого москвофільства, Романа Алексевича й редакції. Віче коломийске. Оповістки.

Видає Михайло Павлик. Відповідає за редакцію Іван Франко.

З „Друкарні Народної“ Войтіха Манєцкого, під проводом Е. Годака.

Рік II. Львів 1. л. марта 1891. Ч. 4 і 5.

Виходить 1. і 15. кождого місяця і коштує за рік в Австро-Угорщині 4 гульд а для заграници 5 рубл., 12 франків, 10 марок або 2½ доляра.

Одно число 20 кр.

НАРОД

Адрес редакції: Львів, ул. Академична ч. 22.

Дописи безименні не будуть поміщувані. Ужиті рукописи нищаться, а неужиті можуть собі автори своїм коштом відобрати. В справах редакційних можна говорити від 11 до 12 рано і від 2 до 3 поп.

ОРГАН РУСКО-УКРАІНСКОІ РАДИКАЛЬНОІ ПАРТІІ.

Рух виборчий в коломийскім окрузі.

Не знаєм, як там в других сторонах нашого краю, але у нашім коломийскім виборчім окрузі розпочався вже таки на добре виборчий рух. Округ наш, окрім повіту коломийского, обіймає ще також снятинский та косівский. Що до двох перших повітів — то вже вибори до сойму показали, що тамошний народ наш зрозумів вже добре вагу всяких виборів і знає вже їх припильнувати. Найслабшим за то являєсь усе повіт косівский, де наші Гуцули ще в дуже великій пітьмі бродять і тому й голосували після висшої команди. Однакож послідні вибори до сойму дали наглядний довід, що і тут ще не всьо так затрачене, як на перший погляд може видаватись, та що і тут також при добрім стараню можнаби вже позискати досить значне число голосів. В тій одже надіі, що при добрій організаціі можуть сили поодиноких наших повітів взаімно допо внитись і віднести побіду над ворогами, взяли ся ми до виборчої роботи.

Першим кроком нашим на тій дорозі було наше славне коломийске віче з дня 2 л. лютого. Зійшло ся на него до 800 людей з усіх трех наших повітів, а ті, що були на послідних зборах „Народної Ради“ у Львові, розказують, що віче наше певно що найменше два рази було численнійше ніж тіі збори. Та не лиш числом ріжнилося те віче від зборів львівских; ще більшу вагу мало воно через те, що було скликане не длятого, щоби заявити перед світом наше рутенске лизунство та покірливість; не для того, щоби галицких Русинів ще більше посварити між собою та сим ослабити їйх насупротів ворогів, — але наш нарід тому так численно зібрався на коломийске віче, щоби показати, що він вже уміє постояти за свої права, за свої інтереси; що він вже чим раз більше стає самосвідомою силою, котра не дивиться на ніякі обіцянки та команди з гори, але в собі самій шукає средств до переведеня в житє своіх змагань. Тому то і при вічевих нарадах вийшла така однодушність, тому то нарід пізнавав від разу майже по кількох перших словах бесідників, чи вони промавляють в добрій вірі, чи може хотілиби кинути між него кість роздору, незгоди, і в той спосіб не дати єму побідоносно вийти з виборчої боротьби.

Правда, знайшлося між селянами може 5 або 7 також, і то з одного села, котрі з початку ішли против волі загалу наших селян, але уже в кілька день по вічу получилися вони майже усі з прочими нашими селянами-громадянами. Якже-ж сумно відбивали против таких горячих і палких слів селян Курилюка та Запареюка, — крутарскі, переповнені йідею і злобою виступи декотрих людей з інтелігенціі, котрим, як видко, ласка декого з ради повітової, або усміх якого небудь старшого запроданця — сто разів важнійші ніж однодушна воля народу! Яке прикре враженє зробити мусіли такі високопарні з верху, а пусті і безглузді в нутрі бесіди пан-отців Гошоватюка, Павлюка та Левицкого! Перший з них гадав мабуть, що має сказати до народу проповідь, і тому почав навіть прирівнювати Романчука до Ісуса Христа, і аж другі попи, видячи, що він вже за далеко загнався, мусіли єго уговкувати. Другий знову, Павлюк, зачав доводити, що простий нарід повинен плюнути на всю свою нужду та кривди, а найперше старатись за „а з б у к у“. Та ми дуже цікаві, чи сей учитель народа бувби на довго такого повного лиця, якби єго хто погодував бодай зо два дни лише тою „азбукою“, котрою він хоче запхати горло нашому рускому мужикови! Третий знову, о. Левіцкий з Вербіжа, зачав доводити, що нам не треба ні загального права голосованя, ні справедливого розділу податків, за котрими то справами повинен справедливий народний посол стати, але лиш якогось „рівноуправленя“, про котре потім притиснений кріпко до стіни п. К. Трильовским, навіть не міг нічого путнього сказати. Тому то зібраний нарід і мусів переривати що кілька хвиль такі дурниці, а Левицкому навіть не хотів дати прийти до слова, і аж на просьбу посла Окуневского, що проводив зборам, позволено єму докінчити свої баналюки. За те з якоюж увагою слухали зібрані селяне цілогодинної бесіди Доктора Северина Даниловича, котрий звернув увагу власне на найбільше пекучі справи наших мужиків та міщан. Не диво тому, що коли п. К. Трильовский зачав представляти, якого то посла повинні наші люде вислати до Відня — ціле віче мов один

муж гукнуло: Хочемо Даниловича! Даниловича хочемо! А єще природнійша річ, що двох панків, котрі би також хотіли таним коштом посидіти у Відни по кілька місяців що року і тому облизуючися уже заздалегідь втиснулися на віче, мусіли, видячи одноду шну волю народа тримати язик за зубами, а тимчасом продумувати, чиби не удалось при помочи підпанків з ради повітової побороти мужицку однодушність. На кінци віча вибрано комітет виборчий з 160 членів, в котрий війшли представителі селян і інтелігенції з усіх наших трех повітів. Кого лиш внесено на члена комітету — зборн зараз вибирали так, що належать до него люде з усяких станів і партій. Ніхто одже не може сказати, що той комітет неправний — бож преці про віче оголошено у всіх газстах тай ще й відозвами і кождий. хто лиш хотів, міг брати у нім участь Тому то й ухвалило віче, що всякі інші, заулкові комітети, якби ся які заложили, будуть цілковито безправні, яко не виходячі з волі народу.

Так то одже відбулося коломийске віче, і належить жалувати лише того. що не виступив ніхто з прочих присутних священників та не показав народови, що не всьо ще наше духовенство іде такими манівцями, як та преславна трійця: Гошоватюк, Павлюк та Левіцкий!

В чотири дни по вічу відбулося засіданє комітету вибраного на вічу, і явилося на нім около 130 людей, між ними також і священники особенно зі Снятинщини. Лише розпочато радити, а вже виступив перед нарід о. Войнаровский з Пядик, котрому мабуть жаль було слави здобутої преславною трійцею, та хотілося і собі також виступити з кількома порядними дурницями. Зачав одже кидатися на селянского кандидата Дра Даниловича, та говорити такі нісенітниці, що люде почали думати, що єму нараз перевернулося в голові або може занадто кріпко поснідав у Лабенцкого. Почали одже єго укоськувати словами: „Алеж, отче! Опамятайтеся, не говоріть дурниць!“ — аж він нарешті забув язика в губі тай утік до кута. Провідник зборів, посол о. Гаморак, сказав єму одже, що може дальше говорити, але до річи і приличпо, о. Войнаровский однак — видячи, що на таких условинах годі єму що небудь до купи зліпити — мовчав далі, а по часі вийшов з салі, мабуть докінчувати снідання. Але на тім єще не скінчились веселі пригоди на сім засіданю, бо отсе виступив знаний уже з віча о. Левіцкій і розпочав зараз точити свої баляндраси. Зібраних се дуже утішило, бо преці не зашкодить троха і забавитись серед поважної наради, і тому то слухано єго навіть досить уважно. І справді було чого слухати! Дехто аж губу відчинив силуючись звести до купи ті небилиці, які почали тепер плисти бурливим потоком з медоточивих уст о. Левіцкого. Нам дуже трудно вгадати, о що властиво ходило сему славному бесідникови, але, бачиться, хотів він за всяку ціну осмішити кандидата селян Дра Даниловича. Казав одже, що Др Данилович є радикалом, а 100 літ тому мали якісь радикали відрізати голову французскому королеви.[1]) Казав потім, що десь колись якісь радикали мали підпалювати якісь фабрики, та що газета „Народ“ друкуєся скаженим письмом. Коли одже о. Левицкий скінчив, всім стало дуже жалко, бо єго базікане дуже всіх розвеселило та хотіли вони єще трохa послухати єго небилиць. Але тепер почалися уже поважні справи. П. К Трильовскій зганав найперше добре о. Левіцкого, що не має і тілько науки, що який небудь ученик низшої гімпазіи, а береся преці научати нарід. Звів одже потім бесіду на самі вибори і підніс, що лише сей селянский комітет є правний, бо в нім є представники народа, вибрані на загальнім вічу. Дуже гарно говорив о. Барнн зі Снятина, котрий підніс, що нам тепер нема коли застанавлятись над тим, яким маєм писати письмом, але над тим, як маєм перепертн свого кандидата.[2]) За Дром Даниловичєм можуть бути і священники, єли лиш він буде головну вагу в своім діланю класти на те, щоби піддвигнути нарід з упадку і нужди. Говорили ще також і селяне, і подобалась дуже усім довша бесіда Ів. Сандуляка з Карлова, котрий завзивав нарід, щоби педав розєднюватись усяким половикам, але стояв кріпко за своім кандидатом Северином Даниловичем. П. Майковский вніс, щоби посол щорічно здавав справозданє перед виборцями, а Др. Данилович на то охотно згодився. Нарешті піддано під голосованє, чи зібрані згоджуються на кандидатуру доктора Даниловича, і внесенє се одноголосно принято. Ані оден голос незаявився против того Так одже закінчено засіданє комітету і члени єго розійшлися з тою сильною надією, що воля народу мусить побідити

Однак єще того самого дня зібралося в коломийскій раді повітовій троха польскої шляхти та прихильників єї з межи рускаго духовенства, а для наради постаранося о кількох мужиків. Рей водили тут крім п. Пузини, против котрого так кріпко боролись коломийскі селяне при виборах до сойму, також о. Левіцкий, котрий і тут хотів похвалитись своіми нісенітницями.

Яко достойний єго товариш показався тутка народови о. Мардарович з Камінок під Коломиєю. Він аж цанки ставав перед зібраними щоби тілько йим ліпше підлизатися. Пробували тут прийти до слова деко-

---

[1]) Щоби видно було неуцтво та злість о. Левіцкого — скажемо тілько, що власне в тій французскій революції сам нарід повстав против панщини та інших невільних порядків, і якби не то, те наші люде й доси робили би панщину. Каже о. Левіцкий, що ті французскі „радикали“ се й те, а чому-ж він не нагадав, кілько то віків їйх противники намучилися нарід?! То, по думці о. Левіцкого, треба було терпіти і доси робити панщину та гнутися перед мандаторами? Ред.

[2]) Нагадаємо, що коли хтось на коломийскім вічу 2 лютого підніс, що варто вибрати Даниловича, аби тілько не писав фонетикою, — то селяне в один голос стали кричати: „Най пише, то нам не вадить“. Ред.

трі священники зі Снятинщини, але лизуновичі та їіх опікуни не хотіли їім навіть дати говорити, бо боялись, що вови виступлять проти такого лакейского поступованя Се одже повинно еще тим більше скріпити сих пан отців в тім пересвідченю, що належить іти за волею народа, а не спускатись на чиюсь ласку. На тій панскій нараді не ухвалено в кінці нічого важного, хиба се, що польскі пани заявили, що будуть лише такого Русина попирати, котрий буде іти згідно з ними. Вибрано нарешті також і комітет, в котрім, розуміеся, красуеся також і о. Войнаровский. Най же собі радять дружно над поборенем рускої мужицкої справи. Побачимо, який хліб вийде з сеї муки.

Тимчасом наші люде не засипляють справи, але стараються, де лише можна. о приєднанє людей для хлопского кандидата Дра Даниловича. Бо се справді і є чоловік, на котрого вже віддавна наша сторона покладає як найкращі надіі. Де лиш відбуваються які вечернині чи збори народні — всюда явився Др. Данилович з помочею, з порадою, з поучаючими викладами. От недавно. власне коли в соймі готовилась зрада, держав він гарний виклад на економічній нараді в Святині. В грудни скликав нараду до Коломиі для обговореня всяких некучих справ, і там рішено також скликати народне віче. Зараз потім відбулося основанє товариства „народних спілок“, на котре то товариство цілий край звернув свою увагу. В сам день оголошеня про розвязанє ради державвої був Др. Данилович враз з п. Гарасимовичем та Трильовским в Карлові, щоби з тамошними людьми нарадитись над заложенем „народної ради“ в тім селі. Як бачим одже, чоловік сей, де лиш може, стараєсь о те, щоби народні сили збирати разом, організувати, не диво одже, що імя єго добре знане в усіх трех наших повітах. В косівскім повіті єще рух між народом досить незначний, а читалень і других товариств дуже мало, але Др. Данилович має зносини з тамошними людьми через се, що помагає їім в усяких справах, в котрих ходить о насильства і кривдженє наших Гуцулів, і разом з директором Гарасимовичем старається о піднесенє гуцульского промислу. Тому одже нема чого дивуватись, коли бачиться таку єдність наших мужиків з усіх наших повітів, яку вони заявили що до кандидатури Дра Даниловича. Бо когож іншого їім вибирати? Чи може такого, що аж тогди признаеся до Русинів, коли розходиться о вибір, а перед тим навіть по руски і слова не гововив, а навіть дома лише по польски балакає?[1]) Чи може такого, про котрого імя хиба тілько люде з печеніжинского округа судового знають, а решта навіть і не чула ніколи про него? Чи може їім мучитись при виборах за такого, що будучи доси послом — навіть не зволить ніколи явитися перед тими, що єго вибрали, щоби преці їім сказати, що він висидів у Відни за ті часи? Ні! на се наші люде не підуть, наші люде ще не зсунулись з глуздів, щоби стати вислужниками чужих людей, вони певне постоять твердше коло своеі справи, ніж такий Романчук, котрий тогід кандидуючи до Відня немав на тілько навіть смілости, щоби стати перед виборцями а налякався своеі старшини, та сидів собі безпечно у Львові, коли мужики надставляли свої плечі та боки під кольби! Наші люде дивляться з погордою на таких лизунів, котрі знюхуються з деким по радах повітових, щоби лише волю народа переломити, котрі піддаються добровільно під провід руских владик, за котрими стоять Єзуіти, що раді би наш нарід держати у кромішній тьмі. Наші люде знають, що їім треба стояти за такими Окуневскими, що сміло всім ріжуть правду в очи та не бояться нікого, за такими Даниловичами, котрих ніяка перепона не годна вздержати в старанях о добро народа. Чи може дивує се наших людей, що тепер в Коломийщині почали деякі панотці на проповідях виступати против кандидата мужицкого Даниловича? Ні! бо сеж найкраща чейже похвала для него. Наші мужики знають вже добре. куда се всьо іде і сміються з сего усього попросту в кулака беруться охочо до борби, бо знають, що не за Даниловичем але за свою власну шкіру боряться, перепираючи єго вибір. Тому то н. пр. коли на день 8. с. м. скликано до села Ілінец в снят. повіті народні збори, зійшлося над 200 людей з 11 сусідних сіл. і голосними окликами повитано Дра Даниловича та подякувано єму, коли скінчив свою одногодинну кандидацку бесіду. Навіть ті села, де доси хруні попували перенялися загальним одушевленем і постановили всіх сил доложити, щоби перевести вибір чоловіка, котрий хотя ще молодий літами — вже тілько зробив для мужицкої справи! Щож зможе тутка безсильна злоба лизунів чужих підніжків, хрунів та другої поганої зволочи?! таж навіть близкі їім люде беруть їіх уже на сміх. і я чув в Коломиі ось яку сміховинку на одну славну перзону і то від одного з єго „кондеканальних“: „Велика шкода, що вже умер учений німецкий Брем, бо бувби певно описав житє нашего М-вича“. Що се має значити — най над сим застановляться наші світліїші люде — але се на всякий случай дуже характерне на се, яким оком задивлюються на лизунство ті з межи наших інтелігентних людей, котрим жадоба дурничок при помочи всякої чужини єще невідобрала решти здорових змислів. Але най там лизуни робять, що хотять, най побиваються за штемпльованими кандидатами, най обіймаються з хрунями і цілують їіх у свинячі рила, наші мужики знають вже, куда їім іти, куда прямувати. кого вибирати на посла! Нашим кандидатом Доктор Северин Данилович з Коломиі.

Клим Обух.

---

[1]) Такий власне п. Адольф Подляшецкий. Ред.

Дещо про театр.

Як вже там і не було з сегорічною гостиною руского театру у Львові, то таки вона відгукнулася лише слабким відгомоном в нашій печаті. Крім рецензій в „Ділі“, котрі вже здаеся „з уряду“ держаться лиш загальників та млавих похвал, є в фейлетоні тоі часописи коротка згадка „По гостині“ д. Н. В. котра мала лише виразити признанє для дирекціі театру за поступ і подяку за цілорічний труд на полі народної штуки; трохи обширнійша єгатя в „Зорі“ ч. 23 з 1890 „Наш театр“ д. П. Кирчова, в котрій дотикає поверховно і по ділетантски головні проблєми драматургіі; та статя в „Народі“ ч. 3 „Руский театр у Львові“ д. Е. Левіского, котра застановляеся над вартостію сегорічного репертуару, грою артистів і причиною лихого стану народної сцени, добачаючи єі в низькій ступени розвою суспільности.

Статя д Н. В. відповіла може бодай своій невеличкій завдачі: виповнила кортуазію, зробила для театру маленьку реклямy, але розправка д. П. Кирчова розминулася так дуже, що не було би шкоди для читачів, ані може і для автора, єсли би була загрязла де в коші редакторскім.

Автор говорить в чотирох відділах, котрі однак розділяють предмет дуже неясно, про істоту штуки драматичноі, про завдачу писателя, завдачу автора і услівя розвою народноі штуки — порушає отже всі найважнійші питаня драматургіі, хотяй ціла стат я занимає чотири стовпці часописі. Вже з тоі самоі обставини виявляеся поверховність, — однак і на погляди автора не можна згодитися. Тому отвираємо наново питаня, щоби застановитися ще раз над ними і старатись прийти, хотяй не до вичерпуючоі, але бодай прямійшоі та ясніймоі відповіди

I.

Говорячи про театр, мусимо розділити драму від опери і оперети, єсли вони не суть де ще в дійсности розділені. А розділити треба йіх тому, бо не тілько що се дві ріжні галузи штуки, але суть завзятими своіми ворогами. Історія театру виказує, що розцвіт одноі споводовував всегда упадок другоі. Коли опера стараеся струями звуків уколисати фантазію, красою і силою людского голосу розбудити чувства, а пишностію внішноі вистави очарувати око, то штука драматична була все скромнійша в своіх средствах і навіть свідомо і з наміром уникала блеску і вистави, а за головну і єдину задачу ставила собі відтворювати чоловіка; судьба, чувства і змаганя того „мікрокосмоса“ — ось предмет занятя, досліду і відтворюваня в штуці драматичній.

Справді новійші опери (від доби Р. Вагнера почавши) обнимають і елемент драматичний в більшій степени і виконанє йіх полягае неменче в викінченю під зглядом драматичним як і в відспіваню партіі але чей ніхто не схоче ще твердити, щоби навіть при тій степени досконалости могла опера зробити вражінє відтвореного житя картини дійсности. Тому відзиваються знатоки театру і музики дуже скептично про істнованє поважноі опери, твердячи, що вона не в силі відтворити в звуці всіх відтіней чувств які пронибають людску грудь і для того може дати нам лише водянисту замазану картину трагедіі чувства, та вказують будучність для музики на полі комічноі опери і оперети, де вона розпоряджає тисячними звуками, щоби віддати оклики радости і гумору і виманити срібні филі сміху із уст зрітелів.

А драма горнеся чим раз близше до дійсности, до житя: переймае чувства, що виколюються в зворушеній груди чоловіка, приглядаеся змінам вередливоі долі, застановляеся над проявами борби житейскоі, студіює противенства, які вирабляє в поглядах походженє, а вихованє, а успособленє, а стан, а товариство, а суспільність — одним словом, драма приглядаеся з усіх боків до великого питаня житя. Чоловік єсть отже в драмі осередком нашоі уваги, єго доля і жите-бутє предметом, за кокрим слідимо.

А щож поза тото міг би театр еще втягнути в круг своеі діяльности? Справді, не має претенсіі — тай не має і найменшоі охоти, бо кождий інший побічний замір мусів би відвести єго від тоі головноі, найвисшоі ціли. Вправді уживаеся на сцені декоративна галузь малярства для поратованя фантазіі, щоби тим лекше могла перенестись в ріжні місця, околиці і час, та часом і музика в мельодраматичних ситуаціях, щоби тим лекше розбудити чувство. Але суть то очевидно тілько средства підрядноі ваги так, що вже важнійші для штуки: костюм, перука та шминка. Маска і убір служать до характеристики особи і стоять до неі в такій тісній звязи, що можнаби сказати, єслиби не обава перед пересадою, що ми не актора бачимо на сцені, а костюм, перуку та шминку. Єсли може трохи дивно видаеся те, що було сказано про малярство та музику, то на доказ пригадаймо собі Шекспірівску сцену, котра немала жадних декорацій, а була завішана лише двоякими простиралами: сірими, як діялося в хаті, зеленими, як велося в лісі, над морем, в загалі під вольним небом; застановімся над жалями, які підносять знатоки сцени на вистави в декораціях; зважмо, що музику ограничають театрах майже зовсім, а орхестру закривають — а мусимо згодитися на те, що малярство і музика (розуміеся крім опери) мають в театрі зовсім підрядну ролю.

Тим дивнійший видасться нам тепер спосіб, як д. П. Кирчів понимає значінє театру. „Поезія, музика, малярство а у великій части і архітектура — все наче в калейдоскопі міниться живим чувством, живим словом, звуком, угрупованьом живих осіб в рамах відповідних декорацій часу і місця“. Після тих слів, вигля-

далаби сцена як хінскі образці, що бачимо на тапетах або на пачках „китайского чаю:“ альтанка... пташок з розтвореним дзюбком... китаєць пакуючий гербату, галузка, широкий лист... бузько — знов альтанка і т. д. а все разом і в однім ряді, чоловік уміщений біля пташка і бесідки тілько в цілі декорацій, мов у калейдосконі, в милій для ока і фантазії мішанині. Думаю, що неосновність такого пониманя драматичної штуки, після котрого чоловік мав би бути лише „живою особою угрупованою в рамах декорацій“, кидаєся сама в очі і над тим не треба довше розводитися. Чи такий калейдоскоп зміг би витягнути „у мислителя з лябіринтів духової праці гадку“ говорячи словами д. П. Кирчова або піддати маляреви „ситуаційну хвилю“ для живописи, може остатись непорішене; але вже див бере, як можна на сцені шукати жерела для плянів архітектури! Цікаво, чи сам автор приняв би ся мешкати в хаті збудованій після пляну, знятого з полотен театральних декорацій?

Після погляду д. Кирчова єсть театр чим іншим для знатока і критика, чим іншим для сілдителя духа людского, а чим іншим для загалу, для чоловіка (homo sapiens?) Для першого представляє сцена „унаочнене розвитку штуки в поодиноких галузях“, для другого „єсть вона уровенею, на котру випливають сумаричні і екстрактні стремленя народу“, для третого єсть вона з е р к а л о м с а м о г о с е б е, в котре заглядаючи, він пізнає себе в цілій повноті, з усіма добрими, чи лихими прикметами, тішиться, запалюєсь і душевний настрій вдоволеня обявляє на вні виразом чолових і лицевих мушкулів, або оплеском долоні“.

Здаєся, що після того, що на початку сказано, прихилимся лише до послідного означеня значіня театру, так як єго понимає після автора загал.,. чоловік, застеречаючись хиба супротив такого дуже научного стилю, котрий більше затемнює справу, як, переконує.

II.

Що на арені житя „кумедія“, се не буде комедією на дошках театру, а що в житю природне, звичайне, типове, те як раз добре на „комедію“ для сцени — каже драматична приповідка і подає основну засаду для писателя. Природність і ясність, — ось перші услівя драматичного твору. Завязок драматичної колізії як в трагедії, так і в комедії, чи то він має причину в характерах осіб, чи в збігу відносин, мусить бути всегда консеквентний, природний, зрозумілий, а в комедії принаймній можливий. Хотяй припадок грає часом ролю навіть в трагедії, ба навіть Шекспір уживає єго часом до розвязаня трагічного узла, то все таки мусить він або стояти дуже близько до правдоподібности, а ні, то мусить бути обчисленій на конвенціональність зі сторони зрителів.

Спосіб завязаня і розвязаня конфлікту повинен бути як найяснійший. Нічо не повинно приходити несподівано дивувати зрителя, все має він бачити перед собою ясно, ба навіть знати наперід, що настане. Що така переглядність експозиції не шкодить занятю зрителя, не треба відкликуватися аж на Греків, у котрих хор пророкував наперед кожду подію, але глянути лиш на історичні драми, котрих зміст і вихід відомий вже пречінь з історії. Ба, можна твердити з всякою певностію, що така ясність заостряє наш інтерес, збільшає співчутє і підносить грозу трагічної ситуації або смішність комедії. В розвою драматичного письменства можна добачити, що надприродність, конвенціональність зникає чим раз, а форма стаєся чим раз простійшою. Новійші писателі уникають вже конвенціонального монольогу (бо чоловік не думає голосно, хиба ідіот) і заступають єго мімікою або мовчанкою, діялог ограничають лише на річи, що стоять безпосередно в звязи з акцією і на ню кладуть найбільшу вагу, так що своєю живостію і природностію викликує у нас зовсім вражіня дійсности. Як формою, так само і змістом мусить драма стояти на грунті дійсности, відноситись до житя. Чим глибше засягне писатель у грудь чоловіка, чим відважнійше кинеся у вир житя по свою картину, чим більше зближиться до зрителів часом, місцем і обставинами, представленими в своїм творі, тим зрозумільший буде для них, тим інтереснійший, тим лекше і глибше зможе їх пірвати своїм твором. Бо хотяй правдою є, що людство не зміняєся в чувствах, що „вічно людске“ переживає віки як всюди так і в драмах, та однак в розвою виходять нові форми житя, творяться погляди культурні, котрі дають для драми свіже поле під управу.

Але д. Кирчова трудно тут зрозуміти помимо довгого приміру, як він розуміє се „подражненє“ і „гласканє нервів“ і в чім лежить причина тих ріжниць. „В першім випадку“, каже, пронимає нас втіха або смуток, в другім холодний подив для штуки“. І не диво, що читачам трудно порозуміти, коли д. Кирчів признаєся сам з похвальною простодушностію, що „описати і зазначити се, як воно проявляєся, єму вельми тяжко.“ Тоі трудности не поборов автор навіть поданим приміром на Фавсті, котрого як каже „будемо відчувати і міряти нашими чувствами яко чоловіка“, а діла Мефістофеля „подивляти“, — бож пречінь Гете зробив з Мефістофеля не коміняря-чорта, але відтворив в нім сторону людскої натури „den Geist, der verneint; і богато єсть людей, що скорше „відчують і будуть міряти своїми чувствами“ Мефістофеля з єго деструктивними гонами, єго змисловостію і софістерією, як Фавства з єго стремленьом до досконалости. Впрочім Гете не йіздив по модель на чорта ані на „лису гору“ ані в „озеро“, а взяв собі єго з свого знакомого і приятеля Мерка, котрого таки називав Мефісто як задля єго душевної вдачі, так за для вніщного виду.

Л. Л.

(Далі буде).

З американскої Руси.

В 31 ч. Червоної Руси, находимо ось яку цікаву звістку про американску Русь, котра видимо знов починає підноситися.

„Позвольте і нам, руским Американцям із Галичини та Угорщини, висказати наші скромні погляди на нещасну „нову добу“ в нашій вітчині. Немало ми зачудувалися тим чудним гріхом, якого допустилися рідні діти Матери-Руси. Ми не вірили своїм очам, прочитавши в Червоній Руси про те, що дня 13 (25) падолиста м. р. у львівскім соймі сталося, де посли Романчук, Телішевский і Січинский, колись звісні нам з ліпшого боку, розбили руский посольский клюб і таким чином внесли сварку та незгоду в народ, в рускі родини, піднимаючи сина против батька, брата против брата. З тими розединителями, ми, американска Русь, інтелігенція й народ, як із старої партії, так і з украйінскої, — не годимося і против поступку сеї посольскої трійці рішучо протестуємо.

„В імя тутешних братів Галичан і Угрорусів заявляю урочисто, що тут на свобідній американскій землі нема найменшої незгоди межи рускими людьми, а противно панує тепер повна згода і єдність. Всі священники працюють по змозі над ублагороднением та просвітою народа. Основуються церковні братства та читальні, і нарід поступає чим раз більше в перед, бо приходить до пізнаня, що тілько в просвіті та в спілці — сила. Того вчать нас також Англичане, в загалі нам прихильні, а й тутешний уряд дбає про нас, піддержує всі наші змаганя і радується, що народ підноситься морально й матеріяльно. Ми єму за те вірні і вдячні, і кріпко за ним стоімо. Шовіністів та зрадників в границях нашої американскої держави нема. Кождий нарід окроме плекає і свобідно розвиває свою мову, письменство, звичаї, а в політиці всі разом чинять немов одно тіло

„В Шамокіні за почином і невсипущою працею о. Теофана Обушкевича, основана читальня, котра передплачує майже всі патріотичні руско-народні газети і виданя зі старого краю. Основано там також церковне братство св. Андрея Первозванного, з задачею праведно-христянкою: піддержувати церков і читальню та плекати руску думку. Головою братства і читальні, до котрої вписалися доси 92 члени, є о. Обушкевич, місцевий душпастир, заступником голови Іван Голова, касієром Теодор Федко, секретарем Михайло Тилявский, господарем читальні і бібліотекарем Онуфрій Мурдза а мировими судями для братства і читальні Теодозій Талпаш і Илько Вильчацкий.

„В Оліфанті розвивається також гарно читальня, а при читальни є хор і орхестра. Працюють тут похвально дд. В. Сіменовпч і Ювенал Обушкевич, а їіх просвітні починки піддержує о. Вислоцкий, тамошний душпастир. Неменше важне і дуже наслідованя достойне є діло Алексія Товта з Мінеаполіс. Працює він над з'єдиненєм всіх церковних братств ув одно товариство.

„В загалі з кождим роком проявляється тут поступ в патріотичнім і церковно-народнім дусі, та маємо надію добитися ще кріпшої організації в кождім напрямку. Очікуємо чим скоршого появленя обіцяної рускої газети „Новый Свѣтъ“, а тутешня Русь на свобідній американскій землі завстидає старий край, Підкарпатску Русь, розєдинену та розбиту єі власними зрадливими синами.

Mount Carmel Pa. Денис Пирч.

Трохи не туди тягне нова руска газетка Р у с к е С л о в о, котру почав видавати в Шенандорі о. Кость Андрухович, очивидячки для того, щоби вихопитися поперед „Новый Свѣтъ“. Із трох чисел „Р. Слова“, котрі ми тілько що дістали, виходить, що тота газетка заложена головно против о. Т. Обушкевича. І як вона против него воює! Нехай сховаються ті сварки між попівством, що роздаються у нас, через „нову добу“, по краєвих газетах та всяких зборах! Не забуто зрештою в „Рускім Слові“ й за нас радикалів, до котрих, по словах Оліфантскої дописі, попристават всі письменні люде в Оліфанті і вони читають „Народ“. Та нам тепер ніколи в усе те входити, вкажемо тілько на політику „Р. Слова“ що до Галичини. Зараз у 1 ч., в статейці п. з. П о с о л ъ Ю. Р о м а н ч у к ъ. О ч ѳ м ъ в ъ с т а р ѳ м ъ к р а ю н а й б ѳ л ь ш е г о в о-

рятъ, редакція „Р. Слова“ так викладає політику д. Романчука: „П. Юл. Романчукъ въ своэй бесѣдъ (соймовій) ставъ на грунтѣ патріоты-американина. Подчасъ коли загалъ Русиновъ блукавъ, наче той корабель на мори, що му машина попсувалась а буря машты позрывала, не знавъ що дѣлати, и одні спускались на Россію, другі на Полякôвъ, инші на Австрію, то П. Романчукъ сказавъ; „гелпъ юръ селфъ“ —помагай собѣ самъ — не спускайся на чійсь мѣдъ, бо ляженъ безъ вечерѣ стати!

„Отъ що мы въ поступку П. Романчука добаэмо и зъ тои точки мы всѣ Американьскі Русины стоимо по эго сторонѣ, въ повнѣ пôдписуємося на того рода плянъ — и кличемо: слава такому Мужови!“

Як бачимо, редакція „Рускаго Слова“ збрехала основно, і коли би після сего судити про все видавництво, то такий суд випав би дуже сумно для редакції...

Ческа молодіж і вибори до ради державної.

Ческа поступова молодіж університетска в Празі видала в справі виборів відозву, в котрій радить домагатися від послів ось чого: 1) Опозиція против графа Тафе і осібність від парляментарної більшости, 2) в Раді державній повинні говорити чеські посли по чески і старатися, щоби й інші посли могли вживати своєї рідної мови, 3) чеські посли повинні трудитися також у користь других словянских репрезентацій в Раді Державній, і входити в близші зносини особливо з тими Словянами, що сходяться з молодими Чехами в справах політичних, культурних і суспільних. 4) Повинні старатись основати другий ческий університет на Мораві і піднести економічно тамошний нарід, 5) завести загальне голосованє, основувати народні читальні з політичною краскою та видавати дешеву політичну газету для народа. 6) Повинні мати на серцю долю робітників, 7) піддержувати ческих женщин в їйх змаганях до університетского образованя, 8) постаратися скасувати дисциплінарний закон для університетів з 1851 і установити академичні мирові суди, скасувати німецкі екзамени на правничім відділі і обновити закон про однорічних охотників statu quo. Нарешті 9) повинні піддержувати молодіж в кождім напрямку.

Ся програма доповняє подекуди нашу відозву виборчу. Именно ми можемо взяти до своєї програми 1) 3) 7) 8) і 9), і ми певні, що незалежні рускі посли попруть змаганя університетскої молодіжи в загалі, як і змаганя женщин до незалежности та просвіти.

В поті чола

образки з житя робучого люду написав Іван Франко. Львів 1890.

II.

„В поті чола“ складаєся в двацяти оповідань списаних Франком в ріжних часах від самого майже початку его літературної діяльности. Оповіданя тоті були вже й перед тим публіковані в деяких польских та руских часописях, — одно тілько „Між добрими людьми“ зладжене остатнім часом, появляєся вперве в печаті Змістом „в поті чола“ чіпають найріжнороднійших боків сучасних порядків. Маємо там оповіданя, що показують нам сістему сільского вихованя, маємо картини, що змальовують житє тюремне. маємо на послідкок образки, що доторкуються визиску економічного жидами та всякими мужицкими пявками, розвою дрібного промислу, а навіть простітуції і в загалі положеня жінок в суспільности.

Вже так широкі рами захоплених Франком сюжетів кажуть нам догадуватися, що автор у своіх „образках з житя робучого люду“ не міг нам дати одного повного образу наших порядків громадских. І дійсно, образки Франкові суть лиш по-найбільше картинками, заснованими та згрупованими коло певних фактів, хоч правда, фактів глибшого суспільного значіня. Мені доведеся ще в отсій критиці сказати більше про те, які в загалі суть оповіданя Франка відповідно до методу обсерваціі житя і основних черт его письменского таланту і тому основнійше скажу про них опісля, тут тільки зазначу, що не всі вони дадуться звести під один заголовок. Так приміром „На дні“ поважна суспільно-псіхологічна студія — геть то виходить поза вузкі рямки „образків“, другі, а именно „Два пріятелі“ тай хочби і „Довбанюк“ могли бути пропущені, так мало вони лучаться в одну органічну цілість з іншими, заміщеними там оповіданями.

Як сказано, Франкові новелі не становлять самі по собі чогось стисло з собою звязаного і повного. З тої самої причини і зміст йіх не давби нам нічого нового, ані нічого яс-

нійшого, ніж маємо в поодиноких картинках у самогож автора, наколиб їїх незвести на загальні основи теперішного ладу. Отсе й спонукало мене схарактеризувати на початку моєї статі, суспільно економічні відносини нашої країни, намалювати немов тло загальне до сих образків, які подає нам Франко у своїй збірці. Міні остаєся тепер розібрати деякі головнійші оповіданя, котрі нам покажуть, якими виходять сучасні порядки в „образках“ Франка.

До положеня економічного в стислім розуміню того слова відноситься лиш одна чи дві новелі. Передовсім належить тут оповіданє „Сам собі винен“. Висше було сказано, як і для чого насіла наше село чорна хмара жидів пявок, що зводять селян лихвою до крайної нужди. Оден такий факт оповідає нам власне Франко в новелі „Сам собі винен“. Микола Проць, пожичивши у Мортка Шіндлера 40 р., немав чим заплатити довгу. Бідний чоловік довів до того, що Мортко забрав за 40 р. грунт і хату, вартости 150 злр. на ліцітації та ще й прогнав єго з жінкою та з дітьми з обійстя. В селі знов не стало одного газди.

„Бог нас покарав — кажуть бідні — бо така єго воля...

„Га, видно, якийсь допуст божий на мир христіянский!

— Ей, говоріть „допуст божий!“ — сказав трохи поряднійше вбраний від других (богач). — От нарід сам собі винен, тай годі! Не бійтеся, доброму, порядному ніколи таке не станеся, а все якомусь ледащо, як ось сему Миколі“ (ст. 122).

А бідний Микола пішов тимчасом „відпокутовувати“ свою „лінь“ на фабрику Людвіковецкого тартака Він хотів було вже й топитися, та жінка спинила. Довго працював Микола на заводах фабричних, поки не заробив 40 зр. Єму здавалося, що коли зложить Морткови 40 зр., то Мортко буде мусів звернути єму „єго“ грунт назад. Миколі здавалося, що воно по „правді“ так і повинно бути та навіть і думки не мав про те, що іншою вийде „правда“ з писаного. Розгорячений надіями вертав Проць у село відкупити „свій“ грунт, але надіі завели. Жид за грунт, що здобув за 40 реньских, правив тепер 250. І на жида права не було. Взяв Проць та пішов знов на фабрику. Він наймився до тяжшої роботи, до роботи, що стояла єго життя. Спускаючи над пропастію ботюк, він упав зі страшенної висоти та на гострім обриві розтріскав голову на кусні, мов ризбитий гарбуз. Тіло єго похоронили над рікою. Свіча прискає і реве побіч, немов у безсильній злости за свою жертву. А сойка сердита на своій смереці дразнить „Сам собі винеи! Еге! еге!...“

Микола Проць, то не одиниця між народом. Сотки тисячі таких Процїв протрачують грунт, стають невольниками-наймитами. І процес сей лежить глибоко-глибоко в основах розвиваючогося сучасного ладу. Маси наймицкі ростуть з кожним днем та глядять нових заробків. Хто йде на хвабрики, хто в найми до панів-пляхтичів, хто еміґрує у чужі краі. А для бідолахів тих багаті не мають ліпшого слова, як хіба лиш „Сам собі винен!“

Визиск та руіна матеріяльна ведуть впрочім не тільки до тяжкої праці на хвабриках, але ще гірше на службу до всяких пявок-жидів за пів дурно, особливо тоді, коли через каліцтво або хоробу та обезсилене робітники стають неспосібні до більшої, постійної роботи. От хочби приміром такий „Слимак“, що гниє у свого „побратима“ Юдки, та там таки умирає залитий болотом. Автор вправді вибрав собі чоловіка, котрого до праці на лихвяра-„побратима“ звів параліж ніг, випадок немов пророкований теологічною софістерією Юдки. В основі річи правдою є, що забезпеченя для робітників на случай хороби так як нема і від сього терплять усі, хто лиш є робітником на чужих струментах, хто лиш терпить під визиском капіталу, чи він христіянин чи жид, чи чоловік якої небудь віри. В загалі то суть маси тих, що кромі рук не мають жадних інших средств до праці маси „робучого люду!“

Наші зруйновані селяне беруться теж до промислу таки у селі або йдуть у місто. Франко дає нам оден образець з життя такого мулярского робітника міского („Муляр“), а ще більше дає нам образків з життя тих, що то занимаються так названим „промислом домашним“. Галичина доси відчувала, так сказатиб, самі негативні боки сучасного капіталізму, а одним з них є також нищенє промислу домового і в загалі дрібного ріжними установами, що замість помочи шкодять, чи може і помагають, та не нам, а чужому промислови — хвабричному. З гумором малює нам се Франко в такім „Промислі домашнім“, дотепній критиці устави цехової зі становиска сільского промисловця, та в оповіданю „Добрий заробок“. Передовсім „Добрий Заробок“ вказує, як наш промисл домашний не в силі видержати накинених єму тягарів, які на него накладають. „Пять ринських річно — дивується наш сільский промисловець, коли єму казали платити податок заробковий. — Адже знаєте, що на мітлах я й у цілім році ледви пять ринських зароблю“. (ст. 144). І таки виграв бідолаха. Не платив та не платив, аж поки на ліцитації Йойна не забрав хати на хлів для телят, а він сам із жінкою не пішов в комірне!

Більше ніж про стан матеріяльний, можна знайти в Франкових новелях образків до моральної нужди, в якій находиться наш сільский нарід. В оповіданю „Історія моєї січкарні“ маємо пробку консерватизму сільского, тої закостенілости, в яку попала наша громада через свій „індівідуалізм“, через замкненє у собі не тільки в житю публичнім, але й товарискім, а передовсім економічнім. Кажу, передовсім економічнім, бо власне дрібний, прімітивний спосіб продукованя, замикаючий громаду подажію та попитом в одну окрему цілість, майже цілком замкнену в собі, є причиною такогож відокромленя в усьому житю наших мужиків загалом. Через те рухливійші та „поступовійші“ люде в громаді суть тілько одиниця-

ми, Франко як раз показує нам тип такого сільского „поступовця“. Боже, кілько він не натерпівся за своє „поступовство!“ В селі прозвали єго „деревляним фільозофом“, висмівали кожду єго видумку, з недовірчивостію витали всі єго технічні уліпшеня та винайденя. От хочби приміром, кілько він натерпівся, справаджуючи січкарню для себе! На які то штуки він мусів братися, як лукавити перед усіма, як збрехати, везучи вже січкарню через село (він бачите боявся нових насмішок!), тай через бріхню накликати на себе суд, війта і присяжних! І в селі нашому справді нема людей інтелігентних, щоби помогли мужикам здобути нові знаряди до господарки. Вони вправді і там доходять, та поволи-поволи, ще й через таких висміваних „деревляних фільозофів“ або жидівских факторів...

„Своя премудрість“ по селах, випливаючи з тих примітивних переживаючихся вже відносин економічвих, про котрі ми згадували, зявляється у цілій наготі ще в однім Франковім оповіданю, т. з. „Хлопска комісія“. Волосє стає на голові, кров стинаєся у жилах, серце стискаєся з досади та жалю, коли читаєте отсей „образок з житя робучого люду“ Кілько розбуджених звірских інстінктів, яке варварство і знущанє над чоловіком, котрому саме житє недало в руки іншого фаху, кромі злодійства! І читаючи отсе оповіданє, приглядаючися тій „Хлопскій комісії“, ви певно до крайности ображені в вашім почутю гуманности, задрожите перед думкою, що там, там у долі по селах, у тих масах широких цівілізація так мало пустила промінів!...

Може найживійше з усіх образків Франкових змальовані образки з сістеми педагогічної сільскої, приватної та публичної, по школах. Оповіданя, що тут відносяться, вражають незвичайним гумором, великою, в порівнаню до інших образків, вірностю обсерваціі, докладностю дитинячої псіхологіі, в чому безперечно видко вплив особистих приключень та споминків, вплив власної школи житя. Той Мирон, що терпить від зневаги у школі в..силіянскій від економа, професора „красного писаня“, той Мирон, що оповідає про знайдений оловець, так вірно псіхологічно змальований, що ми, здаєся, кажучи про вплив особистих споминів, зовсім непомиляємося. Розуміся, що Франко з цілою правдою розкриває нам обставини, серед яких виховуєся думка і чувство сільскої дитини. Він показує, як найблизші люде, родичі навіть, убивають усяку орігінальну і критичну думку, як вчуть дитину мислити „так як люде“, нагинають єї до абсолютної покірливости, та не допускаючи поза мисленє „так як люде“ жадних інших думок та рефлексій, вчать єї догматизму, убивають в ній усяку самостійність та критичність. Така виховавча система хоть тяжким потом і працею мужиків оплачена, продовжаєся також у школі сільскій. Дитина не находить нічого цікавого. Єї змушують до чисто механічного повторюваня незрозумілих, відірваних слів, змушують рисувати правильно поодинокі букви; а про мисленє, про інтересну науку через розширюванє знаня при помочі звісних їій річей що раз ширше та висше, й говорити нічого. Через те дитина немає жадної користи зі школи, кромі вивченя букв. Охоту, котроі вона очивидно при такій сістемі мати не може, наганяють різками, при чому розуміся, найліпшими педагогами виходять бувші економи. Адже вони били добре батьків, чомужби не бити ще й їх дітей?...

А діти?... Діти, звісно, плачуть і плачучи туманіють. В історіі розвою їх інтелігенції час науки є часом зовсім майже страченим у такій школі. Он, який приміром вийшов Гриць „премудрий родом з Коломиі“. Вчився і вчився цілісінький рік, а як вернув назад до дому, до гусей і качок, то доперва тоді показалося, що єго навчили лиш те, чого мігби був навчитися від самих таки гусей і качок без науки шкільної.

Се й видко з їх сердечної стрічі.

Коли вивчений Гриць з'явився знов між гуеками, зараз всі очи звернулися на него і тілько оден німіючий сик здивованя, дався чути, що такий вчений знов до них повертав.

Де... де.. де... цокотіла Грива гуска, питаючися, де він був.

„Адже в школі був — відказав гордо Гриць.

— Ов! ов! ов! — дивувався білий гусак.

— Не віриш, дурню? — крикнув на него Гриць і швякнув єго прутом.

А сьо-сьо-сьо? А сьо-сьо-сьо? — щопотіли громадячись коло него прочі гуси.

— То ніби, що я навчився? — формулював їх питанє Гриць.

Сьо-сьо-сьо-сьо?. — дзьоботіли гуси.

— А баба галамага! — відповів Гриць (тоті слова вчили єго читати).

Знов сик зачудованя, немов ані одна з тих 40 гусячих голов не могла зрозуміти такоі глибокоі мудрости. Гриць стояв гордий, недосяжимий, аж нарешті білий гусак здобувся на слово:

— А баба галамага! А баба галамага! — скрикнув він своім звінким, металічним голосом. А відтак, обертаючись до Гриця додав, немов, щоби єго ще більше привстидати:

— А кши, а кши!

— Чому вони єго до школи не давали? — подумав собі Гриць і пігнав гуси на толоку“. (ст. 42.)

На питанє Гриця відповідь лехка:

На щож було гусака посилати до школи, коли то, чого Гриця у школі навчили, він, нікчемний гусак, і без того знав...

(Далі буде).

Евгеній Левіцкий.

Гр. Лев Толстой про полові стосунки.[1])

Серед кипучого житя XIX ст., серед анархічної суспільної господарки, серед боротьби за смерть і житє кляс і одиниць, серед ненастанної нервової горячки, що стрясає державними порядками, серед могучого розвитку науки, що немилосердно знимає з очей всякі релігійні полуди та підрізує коріне всяких системів безоглядної етики, серед програмів бажаючих ущасливити людей вже тут, на землі — стає перед нами могучий артист, великий знавець людских сердець, чоловік достойний чести для своєї моральної сили, неустрашимий в виводах, далекий від облесности новійших белетристів потомок високої російскої шляхти і, надівши одіж мораліста накликує голосно, до поправи. Се граф Лев Николаєвич Толстой.

Єго голос роздаєся всякими тонами. То промавляє до нас яко наївний, віруючий христіянин перших віків, що ще може чув на власні уха слова Христових апостолів, творить чудові казочки та притчи, котрих артизм оманюючо гарний, то знов бачимо в нім чуткого поета, що перетворює скарби поетичної твірчости велико-руского народа, знати в нім також богатого графа шляхтича, що кількадесять літ прожив серед великої вигоди, пишних балів, концертів, відчитів, бібліотек та розумних розмов, користуючися всякими вдобуками новійшої цівілізації, від курієрских вагонів-спальних, до електричного освітленя роскішних опер; а від 1885 богач-літерат надів на себе великоруску мужицку сорочку, та відхрещуючись від буржуазійної цівілізації яко від воплощеня дияволя, став мужиком-робітником і від тоді говорить з него мораліст аскет, що мече громи на надмірні богацтва XIX в., що зриває зі всім складним новійшим житєм і в містецко-обробрених драмах та повістях, розкриває огидне зіпсуте моральне теперішних людей. То не сухий мораліст, що виговорює проповіди, то глубокий психолог-поет, що проводить всякі моральні основи своєї нової науки на дрожучих житєм особах в своїх повістях.

Не забуваймо також, що то не правовір релігійний, що не злякався він стати в поперек усій церковній науці там, де вона єму бачиться хибною і грішною.

Буде нам поки що, тих кілька загальних рисів моральної постати автора, погляньмо на найновійший єго твір п. заг. „Крайцарова соната“, в котрій зібрав свої погляди на любов і подружє.

Се повість невеличка, унята в форму оповіданя. Герой головної події, розвиває серед стукоту зелізниці, в нічнім потягу, образ свого подружного житя перед незвістним єму товаришем подорожи. Спонукали єго до тих сердечних признань досить поверховні бесіди в вагоні, котрі можна почути що дня, про ролю любви в подружю. До повісти доданий додаток автора, в котрім містяться ті самі провідні думки, що в оповіданю. Хто прочитав оповіданє і вміє думати, мігби без авторского додатку зовсім обійтися.

„Любов' подружє! родина! — все тілько бріхня, бріхня, і ще раз бріхня!...“ „Чи не хочеси вам спати?“ „О зовсім ні“. „Ну, то коли хочете, роскажу вам дещо з своєго житя“.

І в пів тіни блимаючого світла вагону, чуємо всю трагедію новійшого подружя.

Позднишов, герой повісти, син шляхоцкий, скінчивши університет докторандом прав, оженився після 30-того року свого житя. Та, хотівши зрозуміти єго житє і чувства подружні, треба дослідити єго історію перед одруженєм. Се найперше, приличний молодець, що ні в чім не схибляє против умовленої товарискої моральности висших кляс. Походячи з рідкої родини, де ані батько ані мати не ошукувалися обопільно і бажаючи непорочного семейного житя, котрого жрекинею мала бути видумана женщина, з чистою мов голуб душею, веде він зовсім звичайне житє молодого парубка, що має доволі грошей і нічим не журиться. А до подружя єму не квапно.

Так як усякий приличний молодець, як 99% учеників і учениць, як майже вся дозріваюча молодіж обох полів, нищився і Позднишов онанізмом, розгорячував свою фантазію, нищив зароди сильної волі, підкопував цілісінькі два роки своє здоровє. Рада лікарів і старших завела єго врешті пяного 16 літного хлопця вперве до дому розпусти Сим починаєся єго моральний упадок.

Стан своєї душі малює Позднишов знаменито: „пригадую собі, що нім я вийшов з покою, був я глубоко засмучений і хотілося мені плакати за утратою моєї невинности та несміловости супроти женщин. Так, та несміливість пропала на віки Від тоді не було для мене невинних відносин до женщин. Я став тим, що звуть розпустником. Бути розпустником, то такий самий стан фізичний, як того, що упиваєся опіюмом, горівкою, або тютюном.

Так як вони не нормальні люде... так само і розпустника годі вважати за морального. Він може здержуватись, поборювати себе, та пропали для него на віки прості, чисті, ясні братні відносини до женщини.. Я став розпустником і остався ним“. Від тоді провадить молодий Позднишов моральне, звичайне житє, купуючи, як усі єго знакомі, любов за гроші. Коли одна женщина віддаєся єму з правдивої любви та прихильности до него, єго гризе совість, і він утихомирюєся аж тоді, коли післав їй дещо грошей, по єго думці, вистарчаючих... Належить до товариства тих гладких, моральних розпустників, що появляються в сальонах або на балях, чисті, тілько що уфризовані, упарфумовані, в білій мов сніг білизні, у фраку або в мундурі, яко пліняючі взори чистоти.

Валяючися сам у багні позволеного проступку, оглядає панни, що чистотою своєї натури булиби гідні єму на жінку. Поваляний огидними платними обіймами, шукає вестальки для своєго домашного огнища, і шукає в повні переконаний, що тілько така буде достойна єго, морального чоловіка!

Нарешті находить єї в особі доньки підупавшої шляхецкої родини.

Розуміеся, росказуючи свою трагедію подружну, інакше дивиться на неї, але тоді, коли місячними ночами впивався єї красотою, коли восхищався тонким станом стисненим юбкою „Жерсі“ і гарними кучерами, що украшали єї головку, не був такий критичний Хитра мати — батька вже не було — знала досконало власть тих всіх складників красоти на золоту молодіж, як Позднишов.

Пробувши з панною цілий день на проході, забажав ще більше зблизитися. На другий день освідчився і єго принято. Він думав, що єго будуща жінка ідеал, котрий розуміє всю єю істоту, коли на ділі то юбка „Жерсі“ лежала знаменито, а кучері були добре уфризовані...

Так заліз по уха в багно, в котрім сидять всі висші, ба навіть, на жаль, і нисші суспільні верстви. Люде женяться урочисто, хоть фактично вже перше десять раз були жонаті.

„Ві всіх романсах — каже герой — описуються чувства героя, ставки, кущі, в котрих проходжуєся, представляєся то все докладно, також і єго горячу любов до якоїсь дівчини! Та ані слівця не писнеся про те, що то він перше виробляв, той цікавий герой, ані слівця про єго відвідини в домах розпусти, про єго побіди у кухарок, покоївок та чужих жінок. А хотьби і були такі неприличні романи, то недалиби їх до рук „молодих паннів“... що можуть леда хвилинка вийти за муж.

І тоті бідні істоти думають справді, що те, що наповнює половину житя наших сіл і міст, т. є. необачайність і зіпсуте а також розкоші, до котрих мають доступ усі, — зовсім не істнують, що нема їх на світі!

Молодий є моральний і совістний. Дає він нареченій свій дневник, новний описів своїх кохань і розказує ширше про остатнє. Дівчині отворяються очи, безпорадна, в роспуці хоче єго покинути, та поверховний

---

[1]) Завважаємо, що автор сеї статі, в першій половині, тілько розбирає повість гр Л. Толстого, що описує житє подружне звісних д Толстому кругів у Росії. Від себе д. Дашинский каже дещо аж у другій половині своєї статі, і тоді й ми подамо свою думку про справу тут порушену. Ред.

світ розгрішає дуже ласкаво і ві і нарсченого „з грі ків молодости“ і вони беруть шлюб.

О! Дівчата невинні і глупі... але матери! Вони беруть частину проступку на себе. Вони знають досконало всі слабі боки своїх мужів і зятів, читаючи досконало в їйх душах, знають, чим їйх зловити в пасть подружя. Замужні женщини знають, що „поезія любви“ не залежить від внутрішних прикмет, а від будови тіла, від фризури, крою сукні і так далі. Випробована кокетка воліє, коли їйй докажуть брехню, жорстокість, необичайність, як аби показатися в плохо скроєній нечарній сукні. Те, що кокетка знає з повною свідомостію, чує кожде невинне дівча інстинктом... Ві ати тоті оманюючі юбки „Жерсі“, ті сльози і лякаючі декольте.

Женщини знають, що всяка велична балаканина мущин пуста, ужита тілько на те, щоби дійти до цілі т. є. змислової любви. Знають се і зовсім після сего поступають. А ставши раз на тім становиску, нічим основно не рікнаться від тих упчвших істот, імя котрих годі вимовити в „приличнім“ товаристві, хоть істнованє їйх узнає держава і суспільність за конечне Аджеж і тут і там находимо ті самі прикмети, ті самі рухи, гести і привички, ті самі строї, та сама пристрасть до дорогих дрібниць і врешті та сама жадоба розривок, танцю, музики й співу. І ті і ті бажають подобатися. Щоби бути справедливим, треба сказати, що одні, падаючи на хвильку, дізнають погорди, другі, втягаючися в ярмо огидного сорому на ціле жите, тішаться загальним поважанем.

Ось яким то чином зловили Позднишова на стан стрункий, кучері та тюрнюру! І чому-ж він так легенько дав зловитися? Річ дуже проста! Причини чисто фізіологічні. Заставте молодого чоловіка жити т. з. „моральним житем“ кілька місяців, дайте ему нічого не робити, дайте ему грошей на вигідне жите, вино, і добрі обіди та вечері, а викличете в нім такий настрій, що перший ліпший стан здаватимеся ему чудовим кожда дівчина стане для него ангелом; кожда панночка, хотьби як й була ограничена, як ново народжена дитинка, як-стій зрозуміє его характер, інтелігенцію, чуте, ідеали й прямованя его жита, словом, кожда стане знаменитим матеріялом на дружину. Одні в такім случаю звертаютьси до вискоків змислової, терпимої любови, інші т. з. „моральні“ женяться.

Говорячи про права жінки. про сі волю, котру вона має здобути наукою, мущини кляс висших оглядають ряди своїх будучих жінок, чисто немов на торзі. А поява на сім торзі звеся „першим виступом в світі“. Мами та панни страшно негодують, коли їйм сказати, що усі їйх змаганя вимірені на зловленє мужа чи то зяти. Але так воно є в дійсности. І усе те відбуваєся з огидною облудою. „Ах.. О повставаню родів — якеж се інтересне. О! Лілі дуже займаєся малярством!.. Підете, пане, на виставу?... Яке-ж то навчаюче!... Будете, пані, в театрі?.. Чи булисте, пане, на симфонічнім концерті?... Моя Ліза завзята прихильниця музики; чи Ви, пане, маєте такі самі погляди?..“ А серед усеї тої балаканини думають одно: „Возьми мене або мою Лізу, тілько, не тамту. Ну — сміливо!“ — Жіяка понижена на кождім кроці, не уступає пречінь з поля. Не маючи права голосованя і інших прав політичних, вона все таки верховодить мущиною. Знаючи его характер, вона метиться способом собі властивим, перемінюючи его в раба змисловости. Потреби власне сего рода находять заспокоєнє в величезній частині промислу. Незлічимі фабрики працюють, щоби витворити предмети розкошів і строїв. Цілі ватаги рабів новочасних працюють, щоби дати жінці силу панованя над мущиною. Наближенє молодого чоловіка до такої дами — все одно, що покластися під затроєним деревом на спочинок!

Суджена Позднишова нівечила в перед слюбнім періоді нескінчену силу помадок, конфектів і говорила з ним дуже богато про помешкане, про спальню, про ліжка, біле, шляфроки, тоалету і т. д. Усе те було давнійше складовою частиною святої тайни, але нині, коли сі люде в нічо не вірять, звучить се мерзенно, тим більше, що кождий мущина готовий на будуче свою дружину зрадити, а дуже багато з них вважає сей прохід перед престол тілько тому неминучим, що в такий спосіб приходиться до посіданя певної жінки.

Алеж так женяться усі, так проте і Позднишов оженився.

А по слюбі?

Тут істнує тихий союз усіх жонатих і мужаток, а для зіллюстрованя сего картелю подаймо легесенький анекдот. „Пробуваючи в Парижу, я оглядав всілякі буди Бачив я і жінку з бородою і морску собаку. Вийшло таке, що се був властиво мущина в жіночім убраню і звичайненька собака зашита в шкіру морскої собаки, та ще купаючася в якійсь ванні. Усе те було дуже мало займлюче, але, коли я виходив з буди, проводив мене сі властитель дуже гречно, і вказуючи на мене, звернувся до публіки, що стояла коло входу в сесі, слова: „Прошу поспитати сего пана! чи не варто подивитися! Entrez! Entrez! Прошу до середини, моі панство! тілько по франкови від особи! „А я не міг відважитися на те, щоби залвити, що справа ціла нічогосінько не варта. Властитель буди також на се рахував...

Щось такого дісся і з жрецями гімену. Позднишов, пова котрим зкрізь вкриваєся Толстой, відкидає прямо перше правне услівє подружа, любов подружну. „О скілько любов освячує подруже? Щож се за любов? Таж вона трівае в дійсности годину, дві, нехай кілька літ! Таж кождий мущина вчуває сі побіч кождої гарної жінки! Хочби Менелай любив свою Гелєну ціле жите, а все таки Гелєна полюбила Паріса...

Колиж зійдемо на згідливість ідеалів, темпераментів, плянів житя, на гармонію душ, то дивна річ, що усі ті гарні справи находимо тілько у молодих, гарних людей. Зрештою, чиж конечне в таких случаях подружне жите? Чиж не можна мати згідних з кимось ідеалів, темпераменту і поглядів зовсім не женячись, а захзуючи дружні зносини брата з сестрою? Найкрасший ідеал чоловіка чистота; стан такий, як Позднишова є упадком „А леж якже має істнувати рід людский?“ А чому він має істнувати? Адже питанє знівечена — погибели людскости є непохитним певником наука, адже буддисти, Шопенгавер і Гартман, яко моралісти, філософ голосять ясно, що щастє лежать в не-істнованю (небутю)

Найбільшою перешкодою щастя пристрати, а найміцнійшою з поміж них любов змислова; коли вона погасне, людскість дібеся свого ідеалу і втратить рацію істнованя.

Медові місяці завели цілковито сподіваня Позднишова. Вже в трету чи четверту днину по шлюбі випала сцена подружна. Воно то й не може бути інакше. Для невинної жінки ціле таке жите подружне становить одну, величезну наругу. Глибокий сум-туга є неминучою реакцією в таких случаях. Подибавши погляд глибокої ненависти в очах своєї жінки, затремтів безталанний новоженець. І не вважаючи на те, піднялася остра суперечка супружеска, котра була лише першим коліс цем-огнивом ненастанних дальших спорів, перетиканих ясними хвилинами чутливости, любови і подружної згоди. Але сесі ясні хвилини, мусіли ставати де далі все рідші... Позднишов не розумів іще тоді, що сей холод ворожий і се вороговане-нехіть є тривким станом подружним. Его очи були вкриті рожевим серпанком змислової любови. Кожда нагода до суперечки і ворогованя була на рівні добра і вистарчаюча і до нікого не вчував він такої страшної ненависти. як до власної своєї жінки. По одній сцені подружній порозумів наконець, що так буде аж до скону. Але так само легко і мирилася розеднані супруги.. Наколи істота подружа лежить в змисловій любві, то само подруже мусить бути щось низьке, часто відражаюче Змислова любов, а на іянну нема тут чого зважати — становить основу цілого ряду вороговань і відрази. Жінка не перестає упідлюватись і в подружю. Лицарство середних віків голосило честь для жінок, причім не покидало дивитися на неї яко на предмет розкоші, і нині уступають місця жінці, підносять їйй хустину з землі, признають їйй право до правління і до усіх занять, але усе те лише форма рабства змінена... его істота остала ненарушена!

Боротьбу з сим рабством треба зачинати не в університетских викладових салях, але в подружнім житю, не в виступах проти проституції, але в лоні родини!

Мущина не вагуєся вхопитись за найпоганійші способи, щоби вдоволити свою любов, а заразом звільнитися від тягарів сімейних... Так само жив і наш герой Медицина жертвує їйм свої зрадливі услуги на кождий зазив. Розуміеся, жінка може лише ненавистію

відповідати на таке поступоване і в тім то й лежить головна причина застою і назадництва жінок.

В тій тканині брехні і гіпокрізії (облуди) живуть затим наші герої, твердо переконані, що ведуть найморальнійше під сонцем житє. Адже він і вона ціле своє житє в тім напрямі виховувались! Адже навіть жіночі студії університетскі у багато жінок ідуть до того, щоби позискати ласку у мущин. Більшість молодих панночок виховувана серед розривок, приємностей, театрів, концертів, граціі, ніжности, поезії, романсів, пісень, танців і забав терпить при тім нечувано багато в наслідок розвитої змисловости; доходить до того, що молоді паннички почувають оживлене лише в товаристві мущин і тратять цілу жизненність і енергію, коли остануться самі. І не є се зовсім виїмком, противно се правило. В кождій в жінок заховане глибоко — свідомо чи ні — чутє, для котрого кокетерія є за слабий вираз. Одиною греблею сего чутя є діти, але й тут з'являються услужні лікарі...

А тепер зайшов на надружнім горизонті оповідаючого про свої події Позднишова новий чинник, доконечний в нашім подружю: „завдрість"...

Чи то обережно закрита, чи то явно витрискуючи, є заздрість неминучим наслідком любови. Але усі, діткнуті нею заховують ві, становлячи тайний союз людей нічого невідомих. Адже кожде зі супругів знає дуже добре, що нічо не стоїть на перешкоді подружній зраді. Ах! муки видумані чи дійсні розбудженої заздрости страшливі. Вона не покидає чоловіка день і ніч, і коли одна сторона терпить, друга бавиться як найкрасше, навіть не підозріваючи нічого, причім кождіський веселий усміх одного стає розпаленим залізом для другого з супругів! Заздрість витворює ще страшливійшу ненависть взаімну в подружю і веде прямо до безумного шалу своєю елементарною силою. Здаєся, не треба додавати, що гриби сцен подружних зростали в житю сих в повні моральних супругів під впливом щедрого-богатого дощу взаімної заздрости. Нарешті прийшли діти. „Ах! діти! щож може бути красшого на світі? Сі рученята" „а сі ніжечки маленькі, рожеві", „а як вони любенько усміхаються", „а ціле тіло малесеньке, розкішне", одним словом, таж ціле те чутє материне не є нічо інше, як лише звіряча змисловість!

Житє мужа затроювали діти, вічна жура витала над ним, в него не було хвилини вільної від обави, чи котре де не зломило ніжки, не перестудилося, або не дістало нестравности. А жінка знову вважала пильне і обачне заняте дітьми за спосіб забути про інші прикрости-злидні, так, як інші заливаються горівкою або опіюмом. Епідемічні хороби дитинячі переймають без устанку батьків найнерозумнійшою, іноді дикою трівогою. Лікарі не виходять з хати і як злі духи перевертають цілий лад домашній до гори ногами. А жінки-мами заховуються при тім так нерозумно, немов які дикі люде. Не маючи найменшого крітерія, вірять кождому, готові послухати кождого шарлятана коби лише заїхав каритою. Вони лякаються смерти дітей, як чогось страшливого, усе те істоти маловірні.

В сім пеклі подружнім жінка мала діти і, на них опираючись, верховодила мужем, без огляду на те, що він стояв о ціле небо вище від неї під зглядом розвою морального. Діти були ві силою. На нічім не могла опертися, бо се певна річ, що так як дівчина двацяти років чудово-гарна істота, спосібна до усего, що високе і гарне, так пересічна молодиця стає небагато вартною істотою, без основ моральних, при тім егоістичною, говірливою і упертою! Се очевидний наслідок зіпсутя ві мущиною в житю подружнім, зіпсутя, від котрого чиста душа дівчини, не знаючої тютюну, вина, карт, шкід, товариства і карієри службової, є цілком вільна. В случаях, де мущина неприневолений працювати на житє родини, жінка дивиться з легковаженєм на всі его нібито-занятя, а він майже з погордою на усі ві жіночі занятя, на сі сповиточки, колиски, пеленочки, коронки і гутаперхові фляшинки до годованя

Не хибувало того і в описуванім подружю і розуміся, доливало лише оливи до вогню. Небавом дійшло до того, що муж із жінкою про ніщо абсолютно не могли довше говорити і вимінювали між собою тільки перебиті, неминучі фрази: „котра година?" „Чи не час вже спати?" „Що нині на обід?" „куди пойідемо?" „Про що пишуть у часописях!" або „треба післати по доктора", „Лізу болить горло".

По за межами сих розговорів починалася сейчас сварня, в котрій він вважав себе святим в порівнаню в нею, і на виборіт. Ціле те подруже, основане на любови, довело ві майже до гістерії, а его вчинило ненормальним чоловіком. І ні один лікар не в силі тому зарадити, ані бром, ані суггестія не придадуться тут ні до чого; тілько радикальне усуненє причин, т. з. змислової подружної любови, тілько житє в чистоті моральній може бути бальсамом на такі вічно кровавї рани.

Супруги перейіхали зі села до города. В городі забули на хвилину про свою гниль моральну. Вічно на перший погляд заняте житє городске, не дало їм отямитись і відчути усю грозу свого положеня. Серед гамору городского прожили кілька років, серед котрих зайшла важна подія, повертаюча серед многих родин. Жінка захорувала і з огляду на здорове вчинила ві лікарска поміч неплідною. Від того часу дивився муж на товаришку свого житя з страшною, тайною трівогою.

Ся трицятилітна, гарна жінка не мала вже ніяких перепон в своім житю. Нічим не спутана, сняюча вродою, відзискала цілковиту волю. Заздрісний муж відчував се інстинктовно Щож лишалося ще для неї в житю, коли не любов? Наука лікарска увільнила ві від терпінь, лишаючи їй самі лише розкоші. Від тої пори жертвувала менше часу дітям, а займалась переважно своєю особою і строями. Тут прийшов крізіс.

Гнат Дашинскій

(Далі буде).

Чесний Р. Б. в Рожнові. Дістали Ваші вірші Нова ера, Дума борців за святу справу та Патентованим фарисеям. Дуже нас радує, що так твердо стоїте за своєю мужицкою справою і за тими, що ві боронять. Просимо витолкувати есій громаді, що єдиним ві щирим заступником може бути Др. С. Данилович, отже нехай всі Ваші виборці на него голосують. Ваші вірші потягли би за собою навіть такого, що не конче сю справу розуміє, але, на жаль, ми їйх не можемо надрукувати через те, що нехибна були би сконфісковані. Просимо о дописі.

---

4 ч. сконфіскувала нам ц. к. прокураторія за виборчу відозву, котру ми потім видали осібно, з пропущенем сконфіскованих місць. Конфіската захопила нас уже тоді, коли перший пів аркуш був розібраний і складалися осібні відозви. Через те ми вспіли зараз віддрукувати тілько другу половину, нерозібрану і несконфіскованy, і розсилаємо ві тепер яко подвійне число. Доповненє надрукуємо і розішлемо по виборах. За доповнене „Народа" просимо вважати також видані нами відозви

Зміст: Рух виборчий в коломийскім окрузі, Клима Обуха. Дещо про театр І-ІІ Л. Л З американскої Руси, Дениса Пирча. Ческа молодіж і вибори до ради державної. В поті чола оцінка Е. Левіцкого ІІ Граф Лев Толстой про полові стосунки, оцінка его Крейцерової Сонати І, Гната Дашинского.

Видає Михайло Павлик. Відповідає за редакцію Іван Франко.

З „Друкарні Народної" Войтіха Манєцкого, під проводом В. Годака.

Рік II. Львів 15. л. марта 1891. Ч. 6.

Виходить 1. і 15. л· кождого місяця і коштує за рік в Австро-Угорщині 4 гульд а для заграници 5 рубл., 12 франків, 10 марок або 2½ доляра.

Одно число 20 кр.

НАРОД

Адрес редакції: Львів, ул. Академична ч. 22.

Дописи безименні не будуть поміщувані. Уживі рукописи нищаться, а неужиті можуть собі автори своїм коштом відобрати. В справах редакційних можна говорити від 11 до 12 рано і від 2 до 3 пол.

ОРГАН РУСКО-УКРАІНСКОІ РАДИКАЛЬНОІ ПАРТІІ.

Соціялістична агітація по селах у Німеччині.

В 39 і 41 ч. газети „Vorwaerts, Berliner Volksblatt, центральнім органі соціяльно демократичної партіі Німеччини“, надруковано дві статі про те, як стоіть хліборобска справа в Німеччині та на кілько там є грунт для соціялістичної пропаганди. Подаємо ті статі в дословнім перекладі.

Чи поведеся соціяльній демократіі здобути села, чи заткне вона там свою побідну хоругов? На сі запити треба відповісти. Така партія як наша, що своє право на істнованє може доказати науково, що не сотворена штучно зручними агітаторами, тілько повстала і сильно розвівалася з даних господарских відносин суспільности, — зуміє застосуватися так, що їй може повестися, бо економічний розвиток по селах уже дійшов до того, що наші основи та думки можуть тут ширитися.

В найбільшій частині сіл суспільні противенства як найрізші. По однім боці, великі грунтові пани, котрих маєтки, як на сході, по найбільшій части займають богато миль; по другім боці сотки робітників, що так само як промислові наймити не мають ніякої власности, окрім своєі робучоі сили, за котру їм платять лиш тілько, що можуть дихати.

Ми чули від давна наріканя панів князів, графів та баронів у раді державній на плохий стан хліборобскоі господарки, та ми знаємо, що власне ся грунтова шляхта маєся зовсім незле; хіба що занадто благородні пристрасти, як н. пр. завзята гра в карти, підтяла сего аби того пана.

Дуже часто живе пан граф роками в столиці. Наємні робітники дома орудують єго найном, обрабляють єго поля, він не бачить і нечує нічого, робітники орють, скородять, сіють і жнуть, молотять і чистять збіже, пакують єго в міхи, відвозять у місто і приносять за те ворки повні грошей, котрі потім гарненько запаковані посилають пану графови як нагороду за пильність, а за те пан граф, щоби відпочити після трудів, їйде в Італію · або на літні купелі над Рен, зимою-ж справляє своїм знакомим вечерниці, на котрих вино пливе ріками. Тимчасом зарядці дібр господарують так гарно, що по кількох літах можуть для себе самих купити добра шляхоцкі.

Колиж „Вельможний“ в своіх добрах, то й тут він живе мов „бог у Франціі“ і при тім єму мило, що може добре вжити свою охоту до командованя, котру він посів по батьках та вправив у війску. Що пан граф живе красше ніж єго робітні люде, се він нам чейже сам признасть, аджеж на те єго батьки були рицарями-рабівниками, а родичі єго робітних людей крепаками. Лови, зайіжджуванє коней на смерть, устроюванє балів та вечерниць заповняють єго житє (бідна служба і наємні робітники оповідають собі, дивлячися з низу з подвіря панского двора на ярко освічені вікна, що той баль „Вельможного“ знов коштує тисячу талярів).

Надто палкі панове проводять час також на тім, що бють людей. Хто думає, що тепер, слава богу, вже не бють, той дуже помиляєся. Я мігби навести цілий ряд збитковань. І так один „Вельможний“ не соромився, старенького чоловіка, що многі многі літа працював у єго добрах за огородника, так обробити глубшим кінцем своєі нагайки, на котрім, бачу, була голова Бісмарка чи собаки, що той „заплив кровію як свиня“, і то за те, що не надто обмив волам хвости. Нагайка мабуть мала бути приправою до забезпеченя на старість. Або інший приклад. Коли один шильварковий чоловік прийшов случайно з поля домів і застав „Вельможного“ з своєю жінкою в ліжку, той мов дикий звір скочив на него і обробив єго так, що єго голова була повна ран, і то, бачите, за те, що без дозволу відійшов з поля! Правда, тепер нема вже того звичаю, що, як бувало війт дає парубкам, простертим на соломі, по 10 чи 20 буків, то їйм бувало відлічуєся з плати по троякови за кождий удар, алеж без приготови, бють і доси,—нагайкою по плечах, по голові та по лицю, і в добрах не одного палкого „Вельможного“ можна про се частенько чути.

А маються пани не зле. Збіже на великих добрах усе ліпше і видає єго більше ніж мужицкі рілі через те, що в тамтих розумнійша господарка, що вони красше оброблені та угноєні. На великих добрах міра насіня видає 12 до 16 мір збіжа, а мужик радий, коли єму

видасть бодай 10 мір. Окрім того, пан має більше грошей, то й може зачекати з продажею збіжа доти. доки воно не подорожіє А мужик мусить платити тілько дачок, що ледви може діждатися жнив. Він дуже часто мусить у се продати, щоби мочи сплатити довги. Дуже часто єму не остаєся й зерна насіня на весну, і тоді він мусить боргувати дороге збіже у пана або у лихваря. Нераз мужик мусить продавати збіже ще на пни. Мужик стоіть супротів пана майже так, як самостійні ремісники супротів фабриканта та великого промисловця. Як тут, великий промисл чим раз більше вбиває дрібне ремісло, так само дієся і в хліборобстві. Пани закупили цілі сусідні села, мужик їм на перешкоді, а в потребі давить єго лихвяр, — завважте, дуже часто християнин. Отже небавом той мужик буде мусів збутися грунту.

Панове хлібойіди нарікають на десятковане мужицких дібр, та змовчують про те, що тепер ті добра прилучені до їх великих дібр.

Великі пани позаводили надто на своіх добрах промисли — горальні, цегольні крохмальні та фабрики цукру, за що навіть, як звісно, назначили собі державні нагороди...

А погляньмо, як натомість живе хліборобский робітник.

Наші поети подали нам у віршах і в прозі гарні романтичні описи сільского житя, описи пишного житя в полі й лісі, та якже-ж інакше воно справді дієся! Від малку сільскі діти на панщині: полють, збирають пирий та каміне, картофлі роскидають рухляк, згрібають сіно, пасуть худобу; 12 і 13-літні дітваки працюють коло жнив. В сільских школах, як звісно, ще не зараз можна буде навчитися тільки що в найпростійших міских школах; тай то літом до школи сільскої ходять тілько по части: для тих дітей, що працюють школа назначена від 5 до 7 години рано і від 12 до 2 в полудне; один панский посол заявив, що дітям у полі коло худоби ліпше, ніж у школі. За свою працю діти дістають по кілька феників у день. Таким чином, сільский робітний чоловік не зазнає дитиною щастя, він мусить тяжко бідувати та працювати. Богатирскі філософи обчисляють, що державний муж між іншими через те повинен мати більшу пенсію, ніж робітник плату, що за молоду все мусів учитися, коли тимчасом наймитскі діти блукали по полю та по лісах. В тій-ді пенсії державного мужа власне є праця єго молодости. Такі філософи очивидячки не знають чи не не хотять знати того, як справді є.

Робітник ніколи не діставав того, що вробив Не дістає він того тепер ще менше, ніж передше, коли порівнати єго плату з величезним зростом доходу з капіталу. Найпекорсніше виходить се по селах. Тут плата така мала, що робітники живуть мало що ліпше від своіх предків, а власне піднесене та помножене потреб булоби підоймою поступу також і на селі. Винна сему головно плата в натуралях. Гріш-ми сільский робітник дістає так мало, що за те може купити тілько найпотрібнійше і найдешевше убране, а плата натуралями така невидна, що мусить годуватися тілько найпростійшими і найгіршими стравами, — про напиток ніщо й росказувати. Головна пожива, розуміеся, є картофлі, та їх недає пан, робітник дістає кавалок грунті, і тут може собі картофлі справляти, розуміеся, по роботі у пана, то є по заході сонця або в неділю. Муку на хліб дістають дуже часто змішану з вутлійшою мукою: вівсяною, ячмінною і іншою. Коли робітник годує одно або двоє поросят, то тілько на те, щоби продати і надточити собі недостаточну плату, ріже тілько одно порося і з того мусить єму стати омасти на цілий рік. Мясо їість хиба в свята. Звичайно люде держать також корову, що розуміеся також кошту є. Велике нещастє для людей, коли їм здохне корова, їх найбільший маєток, а се случаєся дуже часто, бо за малі гроші можна купити тілько стару та виголодніду корову. Та так маються тілько ті робітники, що мають добре і стале місце. Денні заробники, що вправді мешкають у пана, але тілько по части у него роблять — вони обовязані підчас жнив робити тілько у него — не можуть держати корови, бо не дістають паші і також бідні задля свого не певного заробку. Вони можуть що найбільше годувати порося на продаж. В богато добрах покасовано й корови, бо для панів паша за дорога і люде мусять брати молоко з двора.

Як фабриканти та предприємці, незорганізовані чи зорганізовані, заводять одні установи, так само роблять великі пани в повіті. Вони сходяться в касині в найблизшім місті і, розуміеся, ніколи не ухвалюють підвисшити людям плату, а касують сю чи ту користь, як н. пр. удержанє корови, або обовязуються заборонити людям збирати ягоди в лісі, розуміеся, з людекости, бо підчас ловів вони моглиби легко, замість заяців та лисів, пострілити тих, що збирають ягоди...

Вимоги сільского наймита як найпростійші. Рецепти на дешеві обіди, котрі національноекономічні мудрагелі часто поручають робітникам, взяті мабуть відти: рано зупа і картофлі, в полудне мащені картофлі і зупа, в вечір картофлі і зупа, часом також оселедець. Алеж зимою, то люде з численною фамілією мачають картофлі в соли або в юшці з оселедців...

Помешканє, хата, находиться звичайно в старім глинянім або деревянім домі. Воно огидне і нездорове; зі стін тече вода. стіни темні, посмаровані від того, що на них насідає пара з кухні, на котрій вариться їіда для людей і для свиней. Вікна малі і низькі, підлога земляна, і через те в слоту в хаті повно сміття та болота Деякі села складаються з самих таких лінянок, в інших поставлені також доми з цегол. В таких домах є вже деревяна підлога і вони ліпше устроєні, алеж у старих домах люде мешкають доти, доки вони незаваляться або неваляться, і через те нові хати ставляться не так скоро.

Якіж роскоші сільского наймита?

Він що найбільше піде в неділю по обіді (зимою) до корчми, закурить тут люльку з власного тютюну та напеся горівки за 10—30 феників. Ось і вся его роскіш. Та й того ще єму вельможні пани позавидували, бо жалоби на пянство робітників мусіли послужити за моральне усправедливлене уподаткованя горівки, через що горівка така дорога, що тепер по селах мусять пити найгіршу люру...

Важке житє сільского наймита наповнило его тих почутєм, що его право непевне і зробило з него замкненого та недовірчивого чоловіка Єму тяжко дійти свого права; служби єму покидати годі, коли не має бути замкнений і поліцією знов відданий свому панови. Він мусівби заскаржити пана і служити далі, мусівби мати вільний час і, найголовнійше, гроші, щоби мочи провадити процес. А тим часом сам пан є може мировим судею або державцем дібр державних у повіті. І хоть може й є дорога, щоби его заскаржити, та робітник сеї дороги не знає, і таким чином робітні люде нескаржать пана, хотьби він йіх як образив, бив або ошукав. Тим то наймит сільбкий чуєся такий безправний, як російский хлоп, котрий говорить: „Бог високо, цар далеко". Недовірчивість супротив великих панів видко з наших пословиць: „З великими панами не добре черешні йісти" і „Ворон воронови очей не виклює".

Колиж наймит таки наважиться виправуватися з паном, то вже его службова книжка або его свідоцтво постараєся о те, що він не зараз дістане нове місце...

Правні відносини по селах між панами і робітними людьми мало змінилися, хоть панщина скасована.

Тим робітникам, що живуть і працюють у хлопа, ведеся не ліпше. Вони дуже часто йідять разом з ним коло стола через те, що єму самому ніщо йісти, та плата і додатки натуралїями у хлопа ще менші і гірші ніж у шляхтича...

Само собою розуміся, що сільскому наймитови ні відки щадити грошей на старість. Алеж великі пани говорять у Раді державній, що сего зовсім непотрібно, бо ді сільским наймитам не треба ніякої забеспеки на старість, всякий-ді на старість забезпечений. Питаємо тілько, як?

Сини і доньки служать і працюють звичайно у того самого пана, що батько, бо той взявби за зле і певне відправивби робітника, якби він всіх своіх синів хотів учити ремесла а свої доньки посилав у місто. Одже до сих одружених синів або дочок пхає пан старших зробків, батька і матір, і вони не важаться нарікати. А тимчасом недобре йім ведеся на старість, бо у йіх дітей велика бідність, тим більше, що звичайно є дрібні діти, одже для родичів мало що остає. Через те йіх діти воркотять на них і часто дуже зле з ними обходяться, бо ненастанна нужда родить гнів та відказуванє. Кількож то старих людей після повного труду житя, віщаєся або топиться!...

Ось нарис наймитского житя по селах.

Суспільні противенства між маючими і наймитами там такі виразні, що соціяльній демократії певно мусить повестися. До того по селах настали й технічні зміни. В великих добрах скрізь тепер косять збіже паровою машиною, так само працюють сіялки та молотилки. До недавна робітні люде в великих добрах мали що робити цілу зиму коло молоченя, а тепер молотиться збіже по змозі таки на полі.

Коли переміна хліборобскоі продукції піде так далі, то властитель не буде далі потребував тримати тілько людей. Він поставить, як уже дуже часто й тепер діеся, до поодиноких робіт, до услуги коло машин іті. людей, а після того розпустить йіх. Робітник буде менше звязаний, він буде мусів вандрувати, щоби найти роботу. За те плата его буде менше певна і менше регулярна І се поможе ширити соціяльнодемократичні думки. Сталий робітник буде чути і вчитися від вандруючого, познакомленого з соціялізмом.

Значить, є по селах поле для соціялізму. Труднійше буде соціяльній демократії зробити початок, але ж наша партія вже переборола не такі трудности, одже й ся трудність не здержить побідного поступу еі думок.

Важко нашій партії агітувати по селах, головно через те, що до сіл тяжкий приступ. Отже требаби через наших товаришів по малих містах звязатися з нашими братами по селах. Треба конче зладити спис сіл з плянами і притягнути йіх до міст, може через партійні віча по провінції. Поодинокі міста з приділеними до них селами чинять партійний повіт. Тут товариші регулярно обговорюють всякі справи, і на такі збори приходять по змозі з кождого села по одному або по більше товаришів. Аджеж по селах є ремісники, вони освіченійші і через те скоро стануть нашими товаришами, і будуть вербувати наймитів, парубків та робітних людей Задля того треба по малих містах складів зрозумілих книжочок, листків і книжок, котрі по містах треба продавати за гроші, а по селах роздавати даремно. До того товаришам з міста треба по братньски обходитися з товаришами по селах, треба часто сходитися в неділю, треба сільских товаришів познакомляти з потребами товаришів міських, щоби й вони забажали більше. З того певне вийде користь. Затим треба оголосити в центральнім органі відозви, котрі треба повторити в провінціональних газетах, до поодиноких товаришів, що роскинені живуть або працюють по селах, особливо до ремісників при будовах, до тих, що обслугують машини іті., і завізвати йіх, щоби для наших думок працювали по селах. Треба звернути йіх увагу на те, що кождий товариш обовязаний працювати для нових порядків.

Добре розширена пропаганда, се річ найголовнійша і вона принесе свої користи.

Булоби порадно, щоби заряд партії заложив осібний фонд на агітацію по селах, до чого кождий товариш радо причинивбися.

Збори мусять відбуватися в місті, в не-

ділю по обіді; на ті збори треба стягнути як найбільше товаришів і робітників із сіл. Повірник повіту пише до знакомого товариша на селі запросини, а той приводить своїх знакомих. Бесідник на зборі мусить добре знати відносини і бесіду по селах, він мусить зовсім невживати чужих слів і пояснювати кожде важке і невживане там німецке слово, бо люде по селах не мають тілько слів, що міщане. Такі слова, як голосованє, тайне безпосереднє виборче право, Рада державна, ми дуже добре розуміємо, але сільским людям треба їйх основно пояснити. При тім не треба говорити, що селянин забобонний та темний, він то сам скаже в розмові, але від інших він се нерадо чує. На початку або на кінці відчиту, треба завше сільским робітникам пригадати, що їйх братя по містах дивляться з великою надією на їйх поміч, і що кождого радо повитають як товариша.

Релігію треба оставити на боці. Колиж на зборах буде случайно піп, то про те не треба з ним панькатися, бо релігія а піп, се для селян не одно, на те люде тих добродіїв за надто знають. По селах виробилася в справах віри філософія, корисна для нас: Всі люде в загалі релігійні, алеж з попом вони не держать. Вони ходять до церкви і слухають що піп говорить, та не велику вагу на те кладуть, бо, як кажуть „він на те є, щоби говорив“, і всі робітники будуть радуватися та поштуркуватися ліктями, коли попа порядно збереся.

Часто підносять, що сільский робітник не журиться політичним житєм. Се правда, бож і немав він до того доси нагоди. Ті партії, що набивалися єму н. пр. при виборах, не могли заступати єго інтересів Він мусів скоро завважати, що обі партії сварилися тілько о єго шкіру, і ще більше став невірити панам. Інше діло буде, коли приступить до него соціяльна демократія, ся партія бідних, робітників, котра не полює на єго голос, тілько робить єго рівноправним товаришем. Він пристане до неї. З нашої програми треба найперше класти вагу на спільність грунту. Соціяльнодемократичві сільскі робітники моглиби домагатися від теперішної суспільности: Скасованя уставы для слуг, упрощеня і безплатности виміру справедливости, вкороченя робітного часу, заведеня мирових судів, по половині з посідателів і робітників розширеня закладу промислових інспекторів на сільске хліборобство іті.

В хліборобских повітах треба старатися позискати для нас дрібних хлопів. Вони маються так само, як дрібні ремісники і поставляться до нас певне так само, як цехи супротив соціяльнодемократичних робітників: З гори давить їйх перевага великої посілости, але й з долини буде їйх скубсти робітник, він буде домагатися більшої плати, і хлоп, що надто гордий тим, що він властитель, зразу виступить против соціяльної демократії. Алеж сей єго виступ для нас не є небезпечний, о те старається господарский розвиток, супротив домагань котрого, дрібне господарство хлопске не є в стані остоятися, і хлоп помалу, але неминучо буде зіпхнутий межи наймитів. Тим то головна завдача для нас є втягнути сільских наймитів під нашу хорутов, і се ми зробимо помимо всякого крику та всякого лютованя назадницкої маси“.

МОЛОХ.

Над Ливаноном небо синє
не мало хмарочки кругом;
горячий вітер дув з пустині
і віяв скрізь сухим піском.
Жарило сонце в день лучами,
в ночи, мов ватра, камінь грів;
над висохлими жерелами
верблюд стояв, з утоми млів,
рослини вянули з погоди,
марніла вся краса природи.

Настала в Бальбеці посуха,
чума ширила смерть і страх,
валила з ніг людей задуха,
всі крились в тіни по домах.
Як подорожні на оази —
так ждали на холодний час,
молились всі, щоб від зарази
їйх милосерний Молох спас,
та все вмирало їйх чимало,
і в місті мов житя не стало.

В святиню Молоха страшного
зійшлись поважні старці,
страшні для народу цілого
обстрижені святі жреці.
І раду там вони зложили,
як з міста вигнати чуму,
чим Молоха так прогнівили,
що в жертву принести єму —
аж назначили богу свято
і в жертву принести дівчата.

Лякались всі посухи в місті,
лякались лютої чуми,
та більш злякались, як сі вісти
про жертви стали між людьми.
І ждали всі кінця наради,
кого на жертву призначать?
щоб місто спасти від заглади —
хто згинути мав із дівчат?
Непевний жребій мав рішити,
котрим вмирати аби жити.

На другий день, як з небосклону
зійшло вже боже сонце вниз
за білі гори Ливанону
і лиш часом ще луч заблис
та сяєвом ярким, кровавим

на мурах міста заяснів, —
там перед храмом величавим
скрізь нарід страшно гомонів.
Лунав там плач і зойк і крики
і страх напав товпи великі.

Попав там люд весь у нестяму,
дрожав стоя на майдані
і не зводив очей із храму,
де бог йіх куняв при стіні.
Жреці там Молоха страшного
понад людей всіх на престіл
всадили й пильнували строго,
щоб хто єго не скинув в діл;
обралися єго слугами
і величали молитвами.

А він сидів собі ліниво,
не чув ні гніву, ні любви
і ждав на жертви терпеливо,
на тіміям і молитви.
Поклавши на коліна руки
з престола на товпу густу
дививсь і ждав на людскі муки,
бо грудь без серця мав, пусту.
Сам чорний був і закоптілий
і погляд мав сумний несмілий.

Мав голову, як віл і роги,
а толуб схожий, як в людей,
погані руки, довгі ноги
і камені замість очей.
На руки, на залізну плиту
брав жертву він від довгих літ
і в темну грудь свою відкриту
кидав йіх прямо в свій живіт.
Притім жреці єму служили,
бо він не мав житя і сили.

Вони покірно і побожно
шептали темниі слова
і під престолом осторожно
палили запашні дрова. —
Почала ватра вже горіти
у божім животі страшнім
і бог почав вже червоніти
на своім троні каміннім.
Дівчата-ж ті, що мав йіх зжерти,
вже в храмі дожидали смерти.

Вже Молох розжарився всюди,
від ніг до лоба счервонів,
розлютивсь, мов з цілої груди
нараз ревіти захотів.
Запахли в воздусі кадила,
настала всюди тишина —
і чути було, як квилила
на пальмі птичка нежурна.
Жреці до обряду готові
зійшлись на сходи мармурові.

Загомоніли бубни, роги
тимпани, труби, сопілки;
скричали матери-небоги,
як з храму вийшли йіх доньки.
Хоч люде плакати не сміли,
коли на смерть йіх діти йшли,
та здержати жалю не вміли,
стояти тихо не змогли.
Луна ішла від криків, стонів,
плачу, музики і проклонів.

Дівчата гарні, уродливі,
встидливі, без одежі всі,
стояли в купці, нещасливі,
в плачу, розпуці і страсі.
А з поміж них найкрасша Ада,
донька купця, така сумна!
Аж охнула ціла громада,
що вмерти мала і вона.
Волосєм вкрила біле тіло.
а серце в ній дрожало, мліло.

Ось з них одну жреці жостокі
ледви живу до рук взяли,
на сходи вивели високі
і богу в жертву піднесли.
Бог притулив єі до груди,
роздався в клубах диму крик;
та заглушили крик сей люде
і спів жреців і гра музик...
Так дві єще пішло на муки
на розжарені божі руки.

Аж ось поперед всіх явився
хороший Гірам молодий,
очима гнівно подивився
і вид мав лютий і страшний.
На Аду глянув безнадійно
і на громадку тих дівчат;
та жрець прискочив неспокійно
і впхав єго в товпу назад.
Як лев, він кинувсь сам що сили
назад в товпу — і щез по хвилі.

То Ада вже за хвилю згине
і стане попелом марним,
на віки Гірама покине
і не затужить вже на ним?
І мусить згинути конечно,
щоб інших спасти від чуми?
А вчера ще собі беспечно,
як найщасливші між людьми,
обоє у гаю сиділи!...
Давайте лук, давайте стріли!

А де царівна гарна ділась?
Спалити мають і єі!
У батька дома притайілась —
нема єі на майдані!...
І руки Гірама тремтіли,
він трясся весь від сих гадок,
побіг домів, хопив за стріли
і з луком вибіг на горбок.

Як лютий тигр жадний був крови
і скоро ладив лук кедровий.

Ось вже до Ади жрець зближився,
за білу руку взяв єї
і — впав. зі сходів покотився
взад головою до землі.
То Гірам так із лука стрілив
і в голову жреця влучив.
примірився знов і в груди вцілив —
найстаршого жреця убив.
Лежать оба вже і руками
шукають в тілі за стрілами...

Обняла всіх жреців трівога,
втікати кождий був готов...
Де сей безбожник, що слуг бога
вбивати з лука ту прийшов!
Скоренько жертви повкидали,
убитих спрятали у храм,
самі чим скорше повтікали —
і Молох полишився сам.
Ану-ж відкрили люде тайну
і смерть їм зададуть нечайну?...

Зворушився нарід остовпілий,
мов пробудився з тяжкого сну...
Там жертви в Молосі горіли,
а ту посеред майдану,
убиті лютою чумою,
лежали купи неживих.
Зжахнулись люде і товпою
ішли з далека від мертвих
до дому з думами журними;
аж Гірам ось явився між ними:

„Заждіть! Там в грани ваші діти,
а де донька є старшини?
Як ті, так мала вна згоріти,
а вна у батька, не в огни!...
Невільницю за ню підставив
з жрецями змовився, заплатив
і з дому з дарами відправив —
і бога так і нас здурив!
Ходім у храм, катів побємо
і в жертву богу принесемо!“

Так він сказав, а вколо нього
зібрались родичі дівчат;
у храм пустилося з них много
та скоро надійшли назад.
„Ану-ж тепер чума устане,
а бог скарає сам жреців?...
Заждім!“ — сказали всі міщане
і тихо розійшлись домів.
А Молох довго ще курився
і довго дим і чад стелився...

* * *

Сім днів всі ждали неспокійно,
неневні завтрішного дня;
сім днів минуло безнадійно
і вмерла неодна сімя.
Трівала дальше ще посуха,
чума ширила смерть і страх,
валила з ніг людей задуха.
всі крились в тіни по домах.
А бог сидів собі ліниво
і ждав на жертви терпеливо.

Настала ніч. Заспали люде
трівожним, неспокійним сном
і тишина настала всюди;
лиш теплий легіт дув часом,
за містом шакаль вив понуро
і гай циприсів десь шумів.
А місяць все ва тихі мури
світив і в марморі блестів —
і по землі далекі тіни
кидали дерева і стіни.

Далеко чорною стіною
сягав у небо Ливанон,
дрімали гори вкриті тьмою
і кедри взяв в обійми сон. —
По півночи було вже, пізно,
вже місяць заходив блідий,
як люде десь скричали грізно,
а їх зловіщий крик сумний
лунав так в камінних тих стінах,
як голос пугачів в руінах.

При храмі чорного ідола
зібрались народу товпи,
а бог дивився на них з престола
і мовчки ждав, чого прийшли.
А ті питались лиш покірно
про те, чи ситий їх дітьми,
про слуг, що так служили вірно
і про конець який чуми.
Та бог не говорив с товпами;
а Гірам обізвався словами:

„Сидить собі наш бог в спокою,
на нас зпід лоба задивився...
Такою жертвою страшною
не наситивсь не вдоволився!...
Та щож він вчинить, як не може,
хоч вам здаєсь, що має власть;
в нічім вам Молох не поможе,
а знищить все, що кождий дасть!
Молитв він ваших не почує,
а ваших жертв — не потребує!...

„Не шле він кари на нікого,
ні на жрецях не мститься злих;
вони не суть слугами в нього,
а він слугою єсть у них.
Ті вже давно себе здурили,
а нас обманюють тепер!
І марно так вам попалили
невинних всіх дочок-сестер!
Вже знищив Молох жертв так много,
а нам так з ним, як і без нього!...

Як лев, що у нутрі почує
нараз стрілу з лукавих рук,
на вбійцю дивиться, дивує,
а він наново ладить лук, —
пожалує життя вільного,
добуде сил ще зарєве,
як скочить на убійцю свого,
то на шматки єго пірве, —
так нарід гнівно подивився
на свого бога і озлився.

Пекуча рана заболіла,
а Гірам ще єі роздер,
товпа нараз загомоніла
і біль тяжкий вперід попер
єі, німу, страшну, сувору
на олтар Молоха, на храм.
Коли їм вмерти від помору,
то най і Молох згине сам!...
Вперід! Де Гірам? На престолі
вже з довбнею він при ідолі.

На нього дивиться, трясеся,
згадавши Аду молоду,
за ним громада вся несеся,
як филя на скалу тверду...
Хоч Молох був з заліза кутий
і марморовий мав престіл
та як завзявся нарід лютий, —
безсильно повалився він в діл.
Упав з престола він розбитий
і понелом з дівчат покритий.

І втішно всім, що се вчинили,
і лячно, бо то бог лежав:
ось ждуть, чи згинуть всі в тій хвилі,
та бог не встав і не скарав.
Залізо на землі лежало
і — не боявсь єго ніхто...
При нім кількох вже розмишляло,
як знов зложити би єго...
Жреці-ж не ждали в храмі скону,
були вже в борах Ливанону..

1—10 грудня 1888 р. М.

„Free Russia“ (Свобідна Росія).

Англійске „Товариство Приятелів Російскоі Свободи“, заложене в квітню 1890, має за ціль помагати російским патріотам, котрі стараються вибороти для свого краю політичну свободу, рівноуправнене і автономію, якими їіх західні сусіди вже від віків користуються, а також помноженє сил до того потрібних. Основателі товариства прийшли зовсім слушно до переконаня, що загальна опінія цівілізованого світа може мати корисний вплив на перелом у російскій политиці, і вважали собі за право та обовязок, помочи позискати для справи російского визволеня прихильність заграници. Дійтиж до того товариство сподівається тим, що буде подавати ширшому світови звістки про надужитя в Росії. Таким чином заграниця доочно пізнає той деспотизм.

„Free Russia“ власне має здобувати і пускати в світ, правдиві і достовірні звістки в тій справі. При помочи англійскоі та американскоі публики, почато видавати часопись, що звісно потребує постійноі помочи, як найширшого розширеня газети і передплатників.

Товариство відзиваєся до світлих людей всіх народів, без ріжниці національности чи переконаня політичного, котрі не в стані сами безсторонно переконатися про жостокости, які діються в царскій державі, і котрі бажають ліпшоі будучности для мас російского народа. Товариство отримало вже матеріяльну і моральну поміч від представителів майже всіх народів, особливо від Американ — Німців, Італіян, Французів, Бельгійців, Голяндців і Датчан. Найбільша користь буде для тоі ціли тоді, коли й інші народи заложать у себе зорганізовані товариства, на взір англійского.

Справами англійского товариства завідує центральний чи загальний комітет, зложений з мужів, котрих імена дають повну гваранцію, що справа буде ведена правильно. Загальний комітет має збиратися періодично, найменше два рази в рік і буде слухати справозданя комітету управляючого, котрому повірено адміністрацію товариства.

До центрального комітету належить між іншими сім священників, шість женщин і кількананцять ученых — докторів і магістрів філософії. Адрес до товариства такий: Dr. R Spence Watson, Bensham Grove, Gateshead, Newcastle-on-Tyne. Адрес редакції „Free Rusia“, 2L, Hyde Park Mansions, London. N. W. Коштує „Free Russia“ 2 фр. 40 с. або 1 гульд. 40 ц. у рік, з пересилкою.

В році 1890 вийшло пять чисел „Free Russia“, кожде по 20 сторін великоі 8°. Від нового року виходить точно що місяця.

Маємо власне під руками 1 і 2 ч. з сего року. В 1 ч. 2 дуже гарно написа-

ні запросини до передплати і добровільних складок на товариство; за тим вступна статя про те, щоби всі газети і вся опінія публична світа зірвали з кнутом. Опісля йде мова одного високопоставленого священника, в котрій порівнує день Воскресенія Христового з днем відродин кождого чоловіка до ново житя, до пізнаня свободи, скасованя неволі, хотьбисмо мали за те терпіти найбільші муки. Каже ся там, що десять літ тому, досить було в англійских товариствах вимовити слово „російский рух революційний“, щоби люде перелякалися, а як то остатним часом переминилося, що тепер високопоставлені Англичане помагають т. зв. нігілістам дійти до своєі цілі! Є далі в тім числі найновійші звістки про рух вигнанців російских за границею і в Росії, про те, як російскі шпіони зрадили ромунского писателя Касс-Доброгеану; за тим іде поема Лермонтова „Почта“, лист Цебрикової після єі арештованя, до приятельки, і врешті початок статі М. Драгоманова п. з. „Російска політика домашна і загранична“, де виказуєся, яким чином Росія зросла до такої сили. Кінчить початок споминок одного політичного вязня з часів увязненя в Тіфлісі 1888 року, дуже гарно написаних.

В 2 ч. є вступне слово, про свобідну печать і пригнетену печать у Росії, дальше росказаний факт злочинства російских шпіонів і властей на Луцкім, у Турції, відтак іде статя про нашу радикальну партію, перепечана в 4 ч. „Народа“, про подорож д. Степняка по Америці з відчитами, в справі політичної свободи в Росії, про те, як ті відчити загально заінтересували Американів. Після того ідуть звістки про обговорене російскої свободи в університеті Temple в Лондоні, професорами, найновійші звістки про рух нігілістів у Росії і за границею, і продовжене вище згаданих двох розправ.

Мова статей „Free Russia“ дуже хороша, стиль пишний, наукове оброблене знамените. М. К.

Дещо про театр.

III.

Для перегляду треба нам обговорювати річи по черзі і тому прийде на перше місце під розвагу завданє актора, а опісля услівя розвою театру, хотяй ті річи в статі д. Кирчова заміщені в суміш у двох послідних розділах.

Від разу не поминім зазначити важну, хотяй зовсім природну річ, що сцена вимагає від актора особистости, відповідної вимогам штуки, як під зглядом фізичним, психічним, так і інтелектуальним. Ся проста правда стане важнійшою в своіх консеквенціях, котрі жадають заповненя, зглядно видосконаленя тих прикмет. Здорова, хороша будова тіла мусить бути піддержувана в еластичности і ціпкости через гімнастику, танець та тілесну працю; голос треба усталити, скріпити і ублагороднити, а вправою довести вимову до можливої легкости і гладкости; гру черт лиця підхопити з єі психічними причинами і довести до виразистости і характеристичности; рухи зробити справді фактором для зазначуваня гадки і вираженя чувства; хід і поставу треба застосувати до віку, стану і ситуації. А все те, що поодиноко з трудом дасть ся присвоіти, треба ще зложити в одну цілість, зільяти в одно діло штуки. Тут становить богато природний талан, і як при всякім твореню, так і тут є найважнійше, не з н а т и а з р о б и т и, не теоретизувати а сотвориги, бо лише так стане твір. Та тим іще не сказано, що студії і приготовляючу працю можна нехтувати і спускатися на власну „геніяльність“, а противно стає ясно перед нами, що тілько вправа в подробицях, в поодиноких елементах гри, проваджена уміло і витревало, може піддати їх безусловно під нашу свідомість і волю та зробити можливим, щоби кермувати правилами штуки, піддержувати звязь межи чувством і органами, в котрих воно на вні відбиваєся.

По сих технічних завданях мусить актор, приступаючи до гри, перестудіювати драматичний твір, щоби мав ясний погляд на ситуацію і живий образ ролі, котру має віддати. Ідучи від загальнійшого до індівідуальнійшого, мусить він здати собі справу про вік особи, бож молодець ходить, рушаєся, говорить інакше як старець; про добу, в котрій особа живе, бо очевидно інакший буде в цілій своій істоті чоловік, що жив за часів Перікля, як той, що підчас французскої революції, або в „нинішні ліниві дни“; про становище суспільне, щоби князь не говорив як чура; про темперамент, про ситуацію хвилі.

Мусить здати собі з сего справу як найдокладнійше, бо се все становить для него правила, котрі повинен перевести в цілій ролі, мов нитки у штучній тканині. Що тут конечне образованє, живий темперамент, буйна фантазія і любов до штуки — не треба і казати. Актор віддає не лиш то, що писатель представив, добрий актор може бути в пониманю так оріґінальний, а в відтвореню так плідний, що в своій грі може нам богато більше дати, як сам автор хотів або і сподівався. І тому то удержуються в репертуарі дуже марні штуки, лише ради гри артистів.

Що тут сказане, згідне майже у всім з поглядами д. Кирчова, в тім згляді, та лише дивно, що автор з розмислом пропустив поосі-

бну оцінку гри артистів, бо „несправедливий осуд може дуже боліти і знеохочувати“. Автор обмавляє тут, очевидно несвідомо, сам себе твердячи, що осуд бувби несправедливий, та і обмавляє артистів, що їх діткнувби несправедливий осуд. Ветхий Сократ тішився, що его несправедливо осудили — бо не боявся справедливого суду. А автор ховає свій справедливий суд під покривку: що ті люде борються з нуждою конечних потреб для жита і що відповідають часто за гріхи автора і притискає еі логічним признаньом, що „ми приписуємо се лихій грі артистів, хоть вони не винуваті“.

Справді, що се не дуже користний осуд, а тим, що неясний і виминаючий, є несправедливий. Після него міг був автор залишити велику честь для артистів, що виписав їйх головні імена.

IV.

Враженя, які на нас впливають перед твором штуки, такі ріжнородні, тонкі і субєтивні, що годі би їйх близше означити або кодифікувати. Та чувства, що викликують ті вражіня, походять з троякого жерела. В першій лініі викликує в нас чувство симпатичне таке ворушенє нервів, яке відчитуємо в чертах представленої особи або яке будить в нас змальований предмет в дійсности, пр. галузка винограду на образі подражнить наш нерв смаку. Не менше вражає нас мило безпосереднє подражненє нервів, котрого чоловік дізнає на вид фарб і йих полученя, на вид форм та руху і при звуці голосу. А до того долучаєся ще рефлєксія, з одної сторони яко подив для штукаря, що силою духовою сотворив картину, а вправою і витревалостію осущив еі в камени, на полотні, в звуці, в слові, а з другої сторони яко вдоволенє з себе самих, що можемо зрозуміти штукаря і уміємо оцінити той труд, що боги поклали перед штуку.

Але ми зачинаєм з далека від предмету і хиба лиш тому, що наводять на се питанє слова д. П. Кирчова, що штука „мусить давати чоловікови якусь користь, бо, по гадці автора, чоловік не має жадних окремих якихсь відорваних забаганок „забавитись чимось“. Як би то чоловік все рядився розсудком, а не був зависимий від своїх чувств! Як би не доказували в щоденнім житю балі, забави іті. щось зовсім противного?! Се твердженє стоіть до того в суперечности таки зі словами автора, де він виступає против тенденції в штуці драматичній. А чиж рахованє в штуці на користь „матеріяльну або чисто моральну, практичну або теоретичну (?), тревалу або ефемеричну“ не єсть тенденція? Автор бувби не відскочив так скоро від правди, маючи еі раз в руках, єсли би оден з тих поглядів був правдивий; але правда лежить відай десь по середині.

Але вернімся до нитки, котру ми перервали. Потрійне жерело чувств, котрі викликує твір штуки, може випливати з чисто змислових вражінь, як пр. на вид змальованих овочів, при орнаментальній галузи пластичної штуки, по більшій части в ліричній поезії. Тут ні сліду тенденції нема заміру іншого, як тілько охота відтворювати і любуватися красним. Опираючися на тих примірах, можна сказати сміло: „l'art pour l'art“, штука для штуки, і уважати всяку тенденцію за недоконче потрібну закришку до штуки і мильна есть гадка, що штука без тенденції не має вартости. Та о скілько глубше і тривальше стрясають і займають нас ідеї як враженя змислові, о стілько висше стоять твори штуки, в котрих пробиваєся якась ідея, від тих, що подають лиш змислове задоволенє. А о скілько правдивійша і загальнійша ідея і чим близше вона нас дотичить, тим висший і інтереснійший буде твір штуки, в котрім вона визначилась характеристичними чертами. Ідеї підчиняємо навіть згляди естетики і краси і цінимо неменше твір, котрий і страшною, ба гидкою картиною викликує високі та шляхотні думки.

Та однак не можна уважати штуку лише за средство тенденції, і занехувати форму, уповаючи на зміст твору, бо спосіб представленя, форма, в якій проявляєся житє в творі, вражає нас найперше і безпосередно, викликує чувства і розбуджає фантазію. Навіть там, де форма дуже поєдинча, або де тенденція навіть дуже виступаюча, стягає в першій лініі форма на себе увагу і каже собою любоватись. Перед Верещагіна образом „на боєвищи“ прийде нам аж зовсім пізнійше абстрактивна гадка про жостокість війни, в першій лініі ми війдеми в форму, як вона тут проявилась, хоть і як вона поєдинча: будемо чути голос священника, спів дячка, між травою трупи і гайворонє пробибнуть грудь чувством трівоги і жалю. Перед єгож образом „Воскресеніє Христа“, хоть і як він на скрізь тенденційний, буде такой завсігди причиною артистичної утіхи не сама тенденція а спосіб представленя, і найзагорільший противник сеї тенденції мусить засміятися на вид того жидика, що відваливши камінь втіче з гробу поміж спячими воінами з незрівнаним виразом перебіглости і тріумфу в лиці.

Застерігшися так на обі сторони, можемо сміло сказати, що штука повинна бути індівідуальною і носити пятно як творця-одиниці, так і цілої суспільности, бути зеркалом еі культурного розвою, еі духового житя. Де житє, там зміна, де зміна, там борба, де борба, там тенденція. Тож і штука, єсли єсть живою часткою духової роботи суспільности, мусить доконче обняти движеня і струі, що еі порушають. Найлучше удасться нам, здаєся, вияснити відношенє тенденції до штуки порівнаньом, що тенденція не повинна з твору вилазити як схований в ворку костур, що сторчить, хоть ворок порожний, але повинна виповняти єго і зливатися з формою, як пташеня, що виповняє ворок а надає єму округлий і гладкий вигляд.

Що все тут сказане в загалі має слуш-

ність зглядом драматичного письменства, не треба і зазначувати осібно; штука драматична, котра стоїть найблизше житя, свій вплив розтягає на найширші кола і лишає найсильнійші враження, може і повинна бути найясніїшим світилом на дорозі до правди і добра.

А однак театрови тяжко бути проводирем суспільности, „камінярем“ поступу. Твори драматичні, що вибігають думкою наперед свого часу, не бачать сцени по кількадесять літ; а причина тому: каса театральна. Театр залежить матеріяльно від суспільности і мусить числитися з культурним степенем розвою більшости. Ба навіть те, на що більшість годиться „в принціпі“, лякає ві на дошках театральних в пластичній живости. Тому може театр процвитати лише між здоровою, живучою, вольнодумною суспільностію, а поступ в тенденції буде вже втогди, если потрафить утриматися на уровени понять загалу даного часу і суспільности і своєю пластичностію популяризуватиме ті понятя і вирабляти їйм право горожанства.

На сей момент вказує з цілою силою статя д. Е. Левіцкого в „Народі“ ч. 3. Таке глубоке пониманє справи приносить честь авторови, однак він приписує суспільности надто безпосередний вплив в подвійнім згляді: на репертуар і на гру артистів. Гра артистів має у нас дві запори, котрі повинна би суспільність старатися усунути: несталість сцени і несвітлий бит матеріяльний перзоналу. Та тоті запори не видадуться може такі великі, як застановимося над ними глубше. Гляньмо лиш на розвій театру німецкого, найцікавійший з усіх інших. Найславнійші актори появилися тут іменно тогди, коли театр був іще вандрівний, а бит матеріяльний зовсім не світлий. Екгоф, Шредер, ті феномена на полі драматичного відтворювання, товклися по цілій Німеччині при гажі, котра супротив гаж наших артистів видаєся марною. Але користію вандрівної сцени є те, що можна обходитися меншим репертуаром, та повторяючи часто ті самі штуки допровадити гру до совершенства, що при вічній зміні публики і обставин можна лучше задержати упружність духа і енергію, та що товариство артистів, не маючи посторонних звязів і знакомостей, може тим тіснійше і сердечнійше жити з собою, на чім зискує безмірно спільна гра і в загалі штука драматична. А добра сторона невеличкої гажі є—но, що не можна .. дістати грубого живота. Актор мусить, як кождий штукар, шукати завдатків штуки в самім собі; наклін, талан і любов до штуки витворюють артиста, а не богатства і почести. До розвою репертуару, о котрий має постаратися інтелігентний загал суспільности, дає почин майже чи не все сам театр. Поезія драматична вимагає такої творчости і живости фантазії і інтуіції духа, що жерелом до твореня ві мусять бути сильні враження, котрі театр може дати в першій лінії. Звісно, що грецкі драматурги були акторами своїх драм, що Шекспір, Мольєр були акторами, що Лессінг, Шіллер, Гете стояли в близкій звязи з театром і самі виступали на сцені та що пр. Золя написав першу свою драму „Renée“ осібно задля ролі для Сари Бернгард. Тай на нашій літературі бачимо, що найліпші драми походять від украйінских акторів. Причиною слабого розвою драматичної літератури видаєся несталість сцени. Перебуваючи по місяцеви в ріжних місцях, не може наш театр заінтересувати і зближити до себе писарскі таланти, та спонукати їйх до праці для сцени. А той недостаток дасться знов усунути лише доброю грою артистів, щоби кождоразовим прийіздом електризували всіх так, щоби при відїзді лишались на довше сильні враження штуки.

Так отже ціла будучність театру лежить остаточно, як здаєся, в руках таки самих руских акторів. Коли актор потрафить очаровати собою а спільною грою розбудити чувства і фантазію зрителя, коли дирекція буде могла обійтися без завзивів „Діла“, а до театру будуть ходили не „з патріотизму“, а з інтересу і любви до штуки — тогди найдуться між ентузіястами до театру і здібні голови, а література драматична дочекаєся розвою.

4 лютого 1891.

Л. Л.

В справі віденьского комерсу.

Від д. Кирила Студинского, слухача богословія в Відні дістаємо ось яке письмо:

В 3 ч. „Народа“ помістив п. Р. Алексеевич, бувший член „Буковини“ і слухач прав, статю, котра бодай в части має служити характеристичним образцем пожитя питомців віденьскої духовної семінарі. Статя ся така „неможлива“, що найлучше булоби перейти над нею до порядку дневного, з огляду однак, що вісти подані в ній ложні і оскорбляючі, підписаний уважає за конечне відповісти на ню бодай короткими словами. Поперід всього неправда, будьто питомці окремо „народовці“ а окремо „тверді“ справляли в навечеріє нового року офіціяльні комерси (в доп. сего. ост. не сказано. Ред). Були се лише приватні забави, а на доказ сего нехай послужить то, що питомців „твердих“ було на забаві лиш шістьох, а прочих пять не брало в ній участи, а народовці не маючи відповідної салі забавлялися окремо по кількох під своїми „числами“ і допервa о годині 12-тій зійшлися разом і серед патріотичних розмов і щирих желань привитали новий рік. „Сепаратисты народовцы“, як їйх називає автор, не прийшли до „твердих“ так несподівано як се замітив дописуватель „Народа“ п. Ал., лише прийшли на запрошенє „твердих“ і саме в таку пору, коли „тверді“ на зазив одного з. п. Алексевичів вибирались в гостиину до народовців. Підписаний, (котрого п. Ал. називає Ст-ій) в своїй бесіді не згадував ані слівцем за програму п. Романчука і не боронив ві, бо вже з початку своєї бесіди заявив, що народовці не

приходять „до твердих“ яко партія а лише яко товариші і що в сій хвилі не хотілиби підносити ніяких питань партійних. Підписаний продовженю своєї бесіди взивав лише всіх товаришів, щоби в будучім житю руководились справедливостію і не кидали ніколи каменем на заслужених людей з другої партії, лише для того, що вони до них не належать. При вирозумілости з обох сторін — кінчив підписаний — будемо могли зійтися в роботі коло двигненя народа і труд наш не буде марний. (Д. Алексевич писав, що д. Студинский говорив два рази, і власне другим разом боронив програму Романчука Ред.)

Коли сю часть бесіди уважає п. Ал. за оборону програми п. Романчука, так годі більше говорити, а годі також жадати, щоби питомці народовці мали негодитись з програмою п. Романчука для того, що п. Ал. того хоче. Дальше заявляє підписаний, що подібної високолетної бесіди з уст п. Р. Алексевича, яка випечатана в „Народі“, ніхто не чув. П. Алексевич уложив єї, здаєся, в пару день по забаві і виголосив єї в своїй хаті перед чотирма стінами. Бесіда п. Ал. зачиналася: „я протестую против етаво, чтоби ви билі частію 18-міліоннаво народа“, що визвало грімкий протест з посеред зібраних народовців, за тим понеслися голоси, щоби п. Ал. говорив по руски, а не калічив москвовщиною, а при згадці за партію радикальну підніс перший протест оден з твердих п. Д. лише для того, що лучше знав вдачу п. Ал. чим „сепаратисты народовцы“ і не хотів допустити до скандалу. Для чогож — запитаю п. Алексевича — не підносили „сепаратисты народовцы“ протестів против бесіди брата п Алексевича, хоть той говорив то же московщивою? чомуж „сепаратисты“ не оказались тутки так нетерпимими, як против бесіди ч. дописувателя „Народа“? На се відповідь коротка: бесіда брата п. Ал. була тактовна і в нічім не уражала народовців, а змовчати на слова ч. дописувателя „Народа“ значилоби дати собі наплювати в очі. — Пан Алек. кінчить свою статю тим, що мусів утікати перед народовцями під „конвоемъ твердыхъ“, щоби ребра і зуби остались цілими. Колиб п. Ал. був написав, що другого дня по комерсі найшов на семінарицкім коритари одно своє ребро і два зуби і таке corpus delicti післав враз з дописею до редакції „Народа“, тогди всяка оборона булаби не можливою, — піддавати однак такі гадки питомцям народовцям уважаємо річею нечестною і оскорбляючою. Дальше констатую. що народовців явилося на забаві 11 а не 10, хоть число їх в семінари доходить в сім році до 13-ти.

К. Студинский.

Нова еволюція серед москвофілів.

Поміщаємо отсю, присланну нам статю д. Яворского, написану в порозуміню з ширшим кружком львівскої москвофільскої молодіжі, через те, що се вже хоть слабонька опозиція супротів власного старшого покоління, котра доси не має свого органу. Ми радо даємо місце й дальшим обіцяним статям, та тілько згори заявляємо, що не будемо їх далі містити в оригіналі. Молоді москвофільскі опозиціоністи слушно бажають скасувати всяку язикову середину — бурсаччину нашої москвофільскої інтелігенції, — але ж отся стати. як і надруковане передше письмо д. Алексевича доказує, що мові молодих москвофілів іще далеко до російскої літературної мови, котроі, завважаємо, можна навчитися, як слід, тілько серед живої російскої суспільности, а не з граматик та книжок. Зрештою, коли наші молоді москвофіли справді думають що небудь робити для народу, то мусять же вживати его мови бодай в простонародній границі, та на се якось доси не заноситься.

Що до самої справи, то ми перше вислухаємо, чого хочуть молоді москвофіли, а вже потім скажемо дещо й від себе. Свою основну думку ми вже сказали в статі „Наше москвофільство“ (ч. 3). Ред.

I.

„Единства, согласія, общей дѣятельности“ зовутъ со всѣхъ сторонъ люди доброй воли или просто ловкіе крикуны; когда однако дѣло прійдетъ къ осуществленію, къ исполненію этихъ громкихъ фразъ и отзывовъ, забываютъ на свои-же собственныя слова и начинаются ab ovo прежніе мелочные партійные споры, литературныя или языковыя полемики, доносы одной партіи на другую, брата на брата, обвиненья въ невѣрности и нелояльности державѣ, измѣнѣ и низмѣ... Не обойдется при томъ безъ оправданій со стороны обѣихъ партій, безъ заявленій „вѣрноподданическихъ“ чувствъ, лакейскаго лаполизья и раболѣпья.

Между тѣмъ каждый чувствуетъ, что такая мамелюцкая политика не доведетъ ни къ чему путнему. Не пора вѣдь теперь, выѣзжать съ своими домашними спорами и недорозумѣньями, не пора вести литературныхъ и языковыхъ полемикъ, такъ какъ только соединенныя силы, общіе труды такъ „москалефиловъ“ какъ и „украинофиловъ“, успѣютъ со временемъ вывести нашу бѣдную Рутенію изъ хаоса, въ которомъ она блуждаетъ. Тоже вовсе никому не нужны заявленія вѣрности и преданности правительству и езуитамъ такъ со стороны п. Романчука какъ и п. Антоневича, потому что мы — галицкіе Русскіе — съ одной стороны вовсе не думали быть невѣрными или нелояльными, съ другой-же, мы принуждены быть постоянно въ рѣшительной и энергичной оппозиціи къ правительству, до поры, пока оно не исполнитъ всѣхъ справедливыхъ требованій трехмиліоннаго русскаго населенія Австріи; объ Римѣ даже не стоитъ говорить, потому что мы не обязаны никакими законами, а тѣмъ менѣе какою нибудь благодарностью — постоянно падать на колѣна передъ папскою тіарою или езуитами.

Вообще, выступленье русскихъ пословъ въ послѣдной соймовой сесіи, это ужасная политическая ошибка, которая насъ вдругъ толкнула назадъ къ 1848 году, если даже не дальше.

Тогда, въ 1848 г. мы вправдѣ не имѣли еще ничего, но у насъ была неиспорченная среда, свѣжія силы, симпатья, помочь и различныя существенныя льготы со стороны правительства; теперь-же, послѣ сорокъ лѣтъ тяжкаго труда у насъ тоже рѣшительно ничего нѣту

но мы уже не одно цѣлое, а раздробленны на множество партій, народъ нашъ деморализированъ до крайности, при томъ мы компромитованы и вслѣдствіе этаго игнорированны отъ правительства и презираемы отъ инныхъ народностей.

Если отже хочемъ дѣйствовать успѣшно не для парады а для истинной пользы, должны мы на ново начать политическую жизнь, шагъ за шагомъ двигаться впередъ, а научены горькимъ опытомъ — ити вмѣстѣ, въ согласьи, не вдаваться въ высокую политику, которую могутъ вести только зрѣлые народы, а трудиться для блага крестьянъ, самаго важнаго двигателя народнаго возрожденья, прежде всего для улучшенія ихъ матерьяльнаго быта, для поднесенья образовательности и нравственности среди темныхъ массъ. Вотъ поприще, на которомъ слѣдуетъ и можно успѣшно дѣйствовать.

Черезъ просвѣщенье къ благобыту, черезъ благобытъ къ политической и общественной свободѣ. Однако, еще разъ повторяю, прежде всего нужно согласье, единство и братство между непріязными русскими партіями. Пока не устанутъ между нами всѣ споры, борьбы, ненависть и недовѣрье, пока одни другимъ будемъ только мѣшать и препятствовать въ дѣлахъ, пока не поймемъ, что мы всѣ и „москалефилы“ и „украинофилы“ — дѣти одной матери, родные братья не смотря на то, что одни пишутся черезъ одно, а другіе черезъ два „с“, что одни употребляютъ „ъ, ь, ѣ“,—а другіе нѣтъ, — до той поры не можетъ быть рѣчи объ какихъ-нибудь успѣхахъ, корыстяхъ, и пріобрѣтеньяхъ. Во виду того мы, молодежь русская, съ истинною радостью встрѣтили извѣстья объ какихъ-то соглашеньяхъ между русскими студентами въ Вѣнѣ и во Львовѣ, думая что кончились уже прежнія распри и что молодое племя, въ рукахъ котораго лежитъ будущность, вступитъ на новый путь и поведетъ нимъ свой нужденный народъ къ спасительной цѣли. Между тѣмъ вышло, что соглашенье это разбилось вслѣдствіе недорозумѣній и то съ вины обѣихъ партій. Одни, именно „москалефилы“ провинились въ томъ, что поставили какъ главное условье соглашенья „стоянье на почвѣ единства цѣлаго русскаго народа отъ Дуная по Уралъ“, что пока, въ теперѣшнемъ положеньи вещей, такая-же несбыточная мечта какъ на пр. общность имѣнья. Погодите немножко, господа! Пока русское населенье Австріи еще не богато и не могучо, пока русскіе крестьяне сами не убѣдятся въ историческихъ истинахъ и сами не прійдутъ къ тому заключенью, до тѣхъ поръ надо стоять на почвѣ исключительно Австро-русскаго народа и на той почвѣ надо всѣми силами трудиться.

Я не хочу этимъ сказать будто мы должны совсѣмъ выречься этихъ убѣжденій объ единствѣ русскаго народа, я хочу только свернуть вниманіе благонамѣренныхъ людей, что такихъ вопросовъ положительно не надо подносить въ разъединительныхъ цѣляхъ, гдѣ разходится о такъ важное дѣло какъ примиренье русскихъ и „украинофильскихъ“ либераловъ, которые преслѣдуютъ совсѣмъ инныя, о много важнѣйшія цѣли.

Согрѣшили тоже и „украинофилы“ и думаю, что они даже суть главнымъ поводомъ новаго раздора, потому что относятся къ своимъ бывшимъ противникамъ съ недовѣрьемъ, подозрѣвая ихъ въ симпатьяхъ къ абсолютизму и къ самодержавной формѣ правленья въ Россіи, а особенно бросая такое тяжкое и безподставное обвиненье, будто всѣ, стоящіе на почвѣ единства русскаго народа набрали этихъ убѣжденій при содѣйствіи „рублей“. Это обвиненіе, подносимое обыкновенно злобою Поляковъ, принуждены мы, русскіе либералы, съ всею положительностью оттолкнуть. Убѣжденій нашихъ мы никому и никогда не продавали и никогда ихъ не продадимъ, а дошли мы къ нимъ вслѣдствіе убѣдительныхъ доказательствъ науки и исторьи. И второе обвиненье „украинофиловъ“ будто всѣ такъ называемые „москалефилы“ поклонники абсолютизма — тоже не сходно съ истиною, потому что никто, въ комъ тлѣетъ еще искра сознанья индивидуальности и жажда личной свободы, не можетъ соглашаться а тѣмъ менѣе покланяться мѣрамъ русскаго правительства и вообще абсолютной формѣ правленья.

Меня удивляетъ только, откудова взяли наши украинофильствующіе братья это странное подозрѣнье, потому что едва-ли кто-нибудь изъ русскихъ молодыхъ людей заявилъ такое мнѣнье. Вѣроятно происходитъ оно изъ жерела съ котораго происходятъ и всѣ инныя обвиненья противъ русскихъ, т. е. изъ польскихъ газетъ, которыя постоянно горланятъ на тему „рублей“ „кнута“ и прч. Столько разовъ, однако, открывалось сколько истины во всѣхъ тѣхъ крикахъ, а все еще суть легковѣрные люди, которые имъ вѣрятъ.

Къ дѣлу, братья! Бросимъ-те уже разъ наши споры и недорозумѣнья, забудемъ на сумное прошлое; пусть первая лучшая мелочь, первое лучшое подстрекательство со стороны нашихъ общихъ враговъ не отталкиваетъ насъ отъ себя. Братски подадимъ себѣ руки и вмѣстѣ будемъ ити по пути правды и любви, вмѣстѣ будемъ добиваться завѣтныхъ свободъ для нашего народа, и матерьяльныхъ льготъ и улегченій для угнетемныхъ меншихъ братей.

Поднесемъ ихъ бытъ до уровня инныхъ европейскихъ народовъ посредствомъ просвѣщанья и научанья, и доведемъ ихъ до той степени политическаго развитья, чтобъ самы они были въ состояніи разсудить дѣло о Збручѣ или Уралѣ.

Юльянъ Яворскій.

Наша перша виборча кампанія.

Статю під сим заголовком, в котрій росказані виборчі історії в селянскім окрузі Коломия. Косів Снятин, де кандидував наш кандидат др-

Свв. Данилович, — ц. к. пронураторія сконфіскувала так, що остався тілько хвостик — додаток редакції. Даємо натомість дальшу частину статі д. Дашинского про Толстого; справу-ж виборів в названім окрузі та в окрузі Борщів-Городенка-Заліщики, де кандидував др. Окуневский, — постараємося вивести в Раді державній.

Нам ніколи розводитися над „побідою“ народовців-угодовців, при виборах. Зазначимо тілько, що Русинів загалом вибрано всего 7 і то самих угодовців, тоб то митрополитально-польско-урядових послів: Романчука, Теліпевского, Барвінского, о. Мандичевского, Підляшецкого, Охримовича та о. Брилінского. З того три перші звісні як батьки угоди (о. Січинского, що найбільше за нею роспинався, пущено в трубу); Мандичевский та Охримович звісні якмитрополитальні посли-мамелюки, Брилінский і Підляшецкий зовсім незвісні (останний аж перед виборами признався до Русинів, а проте „Діло“ зве й єго любимцем Руси!) Тай то з 17 кандидатів „Народної Ради“, вибрано тілько перших пятьох, два остатні вийшли помимо неі, хоть і пристали потім до угодовців. Всі народовскі кандидати вийшли при безпосередній помочи польских панів і інших сил, що розуміеся скрізь уживали й пострах у та деморалізації виборців. Протів Романчука й Барвінского шляхта польска навіть нестявила своіх кандидатів, Підляшецкого навіть потвердив польский центральний шляхецкий комітет. Особливо підпирали великі польскі пани Барвінского. Всі угодовскі посли обовязалися іти, в справах краєвих, солідарно з більшостію „Koła polskiego“ (тоб то зі шляхтою), з урядом і з князями церкви (значить і з клерикалами). Навіть чимала частина народовців уважає се за упадок народовства. Значить, вибрані не можуть репрезентувати навіть усіх народовців.

Москальофільскі кандидати упали всі, так само й др. Окуневский (він не ставав отверто яко радикал, та все таки в своіх кандидатских промовах розвивав нашу виборчу відозву).

Для характеристики угодовців на верху йіх слави наведемо хоть отсі слова редакції „Діла (ч. 41).

„Зъ межи пятьохъ округôвъ, зъ вôдки выйшли кандидаты головного рускаго комітету выборчого, найбôльше ще нарѣканя на правыборы читали мы въ Kurjer-ѣ Lwowsk-ôмъ зъ округа Коломыя-Косôвъ-Снятинъ, де кандидувавъ радикалъ д-ръ Даниловичь, — але, єсли дѣйстно були тамъ якісь неправильности, то результатъ голосованя показавъ, що они були злишнї и правительство безъ потребы давало посередно причину до допусканя, мовь-бы нарôдъ стоявъ за д-ромъ Даниловичемъ, бо число голосôвъ кандидата головного рускаго комітету выборчого въ Коломыи (189 противъ 25) наглядно показуе, що вже-жь нарôдъ въ далеко бôльшôй мѣрѣ станувъ за п. Пôдляшецкимъ, анѣжь за п. Даниловичемъ, за котрымъ — се своєю дорогою — була такожь часть рôвно честныхъ выборцѣвъ рускихъ, несвѣдомыхъ справы, бо меткї и завзятї агітаторы радикальнї народови представляли рѣчь тенденційно, мовь-бы то посолъ Романчукъ и другї послы зъ рамени головного рускаго комітету въ радѣ державнôй не хотѣли и не могли заступати интересы свого народу такъ добре, якъ д-ръ Даниловичь...“

Коли під руским народом розуміти митрополита, намістника, польских панів, жидів та йіх союзників, котрі й вибрали пана Підляшецкого послом, то ми нічого не маємо протів наведених слів угодовскої газети. Тількож якою філософією витолкує „Діло“ в користь угодовців хоть той факт, що в Снятинскім повіті наш кандидат дістав 68 голосів, а Підляшецкий 58?

Редакція.

Граф Л. Н. Толстой про полові відносини.

(Конець)

На сцену виходить клясична особа трета — зводитель. Се доволі безглуздий аристократ-артист, музик, причаровуючий жіночий світ своєю фризурою, блеском лиця, париским шиком, проявляючимся на черевичках і гузиках, в красках краватів і в елегантній мягкій поведінці на сальоні, звичайна постать гречного сібаріта з пересічними хибами і прикметами сальоновця.

Трета особа, що появляєся в таких случаях, не потребує бути ніякою значною появою. Не сей, то інший ітд. Досить йій, що се особа трета, а не муж або жінка. Аджеж подружне житє довело обох до такого духового стану, що він нераз мало не вбився, а вона трібувала отроітися кілька рази!

Звичайно пробуджуеся заздрість мужа. Аджеж і він нарубком бував нераз третою особою, аджеж кожде посунене в тій грі єму звісне, адже ж мущини в приватних бесідах радо слухають такі обопільні признаня, від котрих би йім, яко інтересованим, волосє на голові стало!

Про Трухачевского, — бо так зовеся той третій в спілці, — Позднишов думає так: „Має гладкі манєри, немає ніяких засад, окрім одної, т. є. треба вжити всякої роскоші, яка тілько навертаєся. Що єго може здержати від проступку? Ніщо, радше все єго до того тягне“. А вона? Своеі жінки незнає Позднишов, вона для него тайна, пізнав тілько еі звірский, змисловий бік характеру, а того ніщо не здержує в таких случаях. З недорікого сорому, щоби не показатися смішним, оперетковим, заздрісним мужем, щоби своій жінці явно показати, що не може бути за неі заздрісним, запрошує нещасний муж зводителя до свого дому, знаючи досконало, до чого то доведе; стискає єго білу мяку долоню, видержуючи в душі всі муки, котрими яги заздрости зволили обдарувати рід людский, а на увінчане свого дурного діла справляє домовий концерт Трухачевского з своєю жінкою перед

спрошеними умисне задля того гостями. Сим дає наймогутнійшу карту в руки свого ворога. Трухачевский, знаменитий музик, чарує своєю грою всіх; найбільший вплив робить, розумієся, на жінку Позднишова, котра в думці вже переступила подружні права підчас концерту. Але пишна гра Трухачевского, що пориває, особливо в першім нумері імпровізованого концерту, в Бетговена „Крайцеровій Сонаті, загіпнотизувала заздрісного мужа. Вражливий на музику, дався, мов ті індійські вужі, зловити в пасть і збутися труючих зубів заздрости. Упоєний сонатою, починає довірчиво дивитися на своє окруженє, і давно-давно не було між ним і жінкою такої подружної гармонії, як власне того вечера...

В кілька день вийіжджає, попрощавшися перше з Трухачевским, що мав небавом покинути місто. Та хвилевий чар і оптімістичне ошоломлене счезають скоро. Найменша дрібниця, невинний лист жінки, роздуває тліючий в глубині серця підпал огидної заздрости. В ночи, вирвавшися з малого провінціонального місточка, жене Позднишов стрімголов до стації зелізної дороги, щоби дістатися до дому, де сподієся наневне застати зводителя в обіймах своєї жінки.

Не будемо тут бабратися в страшних муках заздрісного дуру, що проходить наш подорожний. Досить того, що впинившися в своїм передпокою в ночи, застає плащ Трухачевского на вішадлі і дізнаєся від слуги, що пані і „той пан“ — самі одні сидять коло довірливої вечері.

Заздрість чисто змислова, що опираєся переважно на праві до виключного посіданя тіла своєї жінки, така заздрість вчинила Позднишова, як стій, диким та заразом і хитрим звірем. Підслухавши під дверми дзеньк тарелів і столового начиня і переконавшися доочне про свій сором, тікає до своєго габінету, де вєся серед плачу, що рве єму горло. „Він, чесний чоловік, син своїх родичів, що думав усе своє житє про щасливе родинне житє; муж, що єї ніколи не ошукав... вже пятеро дітей у них, і ось вона обіймає музиканта через те, що в него червоні губи! Хто знає, може так було завше, може ті діти... О! безлична, без сорому, облудна!...

Вхопивши в руки штилет, нападає несподівано на безжурну пару, і вбиває жінку. Музикант зумів в свій час утечи і боязно счезнути людям з очей.

На другий день жінка вмирає, дивлячись на мужа, що просить прощі, з давно добре єму звісним виразом огиди на лиці.

На третій день арештовано нашого героя, а після кількамісячного слідства, суд присяжних увільнив єго від усякої провини.

Аж в тюрмі прийшов він до глубокого переконаня, що слова евангелиста Матея: „А я вам кажу, хто з вас дивиться жадобно на женщину, той уже з нею сповнив віроломство в своїм серцю (Мат. V. 28), стосуються також і до власної жінки.

Ось короткий совісний зміст тенденційно-моралістичної повісти Толстого. Ніякою увагою не позволив я собі надати діючим в ній особам, ані їх духовим станам іншої краски, ніж думав автор. Зрештою представленє знаменитим писателем, чувств та наклонностей діючих осіб так знаменито відчуте, умотивоване, що критик не може їм підсунути інших мотивів, а коли би навіть мав се на думці, то тілько псувавби одноцільність пишного твору, котрий розбирає. Аналіза тут ведена такою певною рукою, факти житя такі живі, поясненє їх таке просте, що під толстовскою діягнозою я зовсім підписуюся.

Та, на лихо, побіч аналізу є сінтез, побіч діягнози є терапія, побіч суспільної прояви, розложеної на витвірчі складові частини є також погляд на них зі становиска моральности, побіч суспільних слабостей і нужд появляються рівнобіжно і рецепти на їх лік. Сам автор, додаючи на вісьмох листках мораль своєї повісти, дає нам право до полєміки і критики власне єї тенденційно-морального боку.

Мушу на сам перед зазначити загалом, що маємо тут до діла з нефаховим чоловіком, коли вільно такого виразу вживати в справах суспільних рецепт. Се радше пророк Єремія, що перед суспільною гангреною розриває свою одіж і накликує суспільність щоби покинула складну, розвиту, та червиву, буржуазійну цівілізацію, щоби взялася до постів і тяжкої, чорної праці хліборобa або зарібника, щоби добути супокій і здоровлє нервів, сильно надсованих теперішним способом житя. В численних попередних творах стоїть він на становиску простоти житя, далекої від великоміського шуму, величає тяжку, покірну працю з чолом нахиленим до землі.

Єго віра — евангеліє, особливо ті місця, що проповідують любов для людей, як жерело житя. Се зрештою у него легко понятна особиста реакція протів попереднього пустого, богатого повного роскошей житя, інтелігентного дармойіда, і як справа одиничної моральности може і найрозумнійшим людям бути мила або байдужна.

Колиж моральна реакція осібника, що належить до одної суспільної кляси, та ограничена тисячею впливів окруженя і часу, надувається в розміри всесвітної моральности, коли моральне узагальненє зібране з тісного круга клясового житя, силуєся стати „над партіями“ і диктувати моральний сістем для цілого народу, чи навіть для цілої людскости, то можемо з гори бути певні фіаска, тим прикрійшого, що звичайно прихильники якогось морального сістему мають єго противників за неморальних і через те достойних погорди людей. Треба вищої інтелігенції і терпимости, щоби збутися тут таких похибок.

„Стару основу загублено, треба значить найти нову, та не проповідувати роспусти“ кличе Позднишов в своїм запалі серед розмови, роспочатої в вагоні. А вже ж, стару основу в подружу, тоб то звісну таємну нерушимість, давно втрачено під впливом наукової критики і роскладаючого впливу теперішних суспільних

порядків, на се згода. Але ж нова рецепта?! „Не проповідуйте розпусти!“ кличе Толстой, миж ему скажемо на виворіть: „не проповідуйте неможливої безженности, що витворить фарисейство і вбільшить онанізм!“

Оба оклики мають рівне право що до своєї моральної вартости. Та відки йде оклик Толстого? О, то ціла теорія, цілий погляд на дії людскости, корінь котрого в науці буддійских нірваністів, а овочі безженність і чистота захвалювана Толстим, як остаточне, єдине antisepticum на всякі зарази подружного житя.

Людскість, то якийсь організм, що до чогось покликаний; вся суть єго істнованя — в досконаленю моральнім, в перелаженю ступнів огромної драбини моральної досконалости. Кождий єї рух, то прямованє до більшої моральности, а позаяк в звязку з моральним удосконаленєм стоїть скількість щастя, яке може посісти людскість, то можна ввесь той дієвий похід уважати також нагінкою за чим раз то більшим щастєм. А ціль тих навзаводів? Ціль може для многих холодна, неясна, непевна, але для буддистів, Шопенгауера, Гартмана, їх потомків і Толстовского героя, вона чинить предмет мрій і снів, предмет зітхнень і жадоб — се Нірвана, не істнованє, не-бутє, се вічне, незмінне щастє. Очивидно, коли основою істнованя людского є прямованє до досконалости, то хвиля, в котрій людскість стане на остатнім ступні моральної драбини, буде заразом хвилею загальної смерти і настанєм небутя.

При такім основнім погляді на житє людскости, щож шкодить безженність, що значить аргумент, що людскість загине? Аджеж може вона загинути тілько сповнивши свою завдачу, тілько збувшися страсти, коли ж через загальну безженність до того дійде, то тоді нехай собі людскість здорова гине... Правда, збиточний диявол глуму може тут підповісти, що до наслідків безженности можна дійти як стій, методою, котру пропонує одна російска секта, без будованя такої довгої системи досконаленя, та ми того не кажемо, напротів, можемо найти чимало острих оруж, для всилуваня тих мрачних Кальвінів новійшої практичної житєвої моральности, щоби оступилися.

Відкидаємо раз на завше яку-небудь теорію безоглядної моральности, як зовсім суперечну з виводами точних наук; моральність тілько відбиток ограничених обставин та умов зверхного житя, при чім треба також узглядниги всякі прояви спадкові, що потверджують сю тезу. Всяка моральна теорія, що операєся на бесконечно далеко в будучність сягаюче доцільне покликанє, а не числиться з правами житя, засуджена згори на неправду й суперечности. Тота цільність є, тілько вона виходить з дотеперішного дієвого ходу людскости, вона слушна на тілько і можна єї справдити на тілько, на кілько вона ограничена умовами житя і на кілько з тим житєм числиться. Все інше мушу вважати за утопію, тим менше шкідливу, що вона з природи безсильна і не може числити на розширенє.

Тілько що до загальної засади. Тепер обернімся до безженности.

В звірячім світі се дуже рідка проява і то тілько силувана. Вона прибиває звірі або доводить до одуру й дикости. В людскім світі не бачимо єї зовсім на низших ступнях розвою. Аж коли розвилися звісні касти, повстає безженність і викликує скрізь прибитість, або дур. Повні жмені фактів міг би я кинути в очи шановних читателів, та здержуюся від того тілько в тім переконаню, що та справа вже дуже широко спопуляризована. Всякі наукові досліди голосять в-одно шкідливість безженности на ширшу міру, а історія подає безчисленні докази на неможливість справжної чистоти. Самоцур та аскетизм можуть і мусять мати для одиниць в певних історичних порах огромне, уморальняюче значінє, і мякий епікуреєць не може нам ані в сотній частині заімпонувати морально так, як мрачний стоік або чоловік, що взяв собі за оклик житя засаду „ніяких потреб“, — але кляса суспільна, але нарід, але ціла людскість не може своєї моральної акції черпати з аскетизму й самоцуру. Історія вказує на противне, житє вчить нас чого іншого, з усіх боків чути оклики: „менше праці, більше сну, більше вільного часу!“ І якби коли яка моральна засада мала вести кого-небудь до побіди, то тілько засада: „Як найбільше потреб і як найбільше вдоволеня“.

А Крайцарова Соната? Слухайте! з неї страстним звуком звучить голос обуреня: „Адвокате роспусти! не сій соблазну, придивись близше огиді подружного житя і стань монахом!“ Не вважаючи на святе обуренє і підписавшися раз під діягнозою великого романо-писателя, не оступаймося перед правдою. Справді, подружя тих верстов, що після самого Толстого, ограничуються на малий процент людскости, мусять містити в собі розчароване Той гармонійний звязок душ, про котрий ідеалісти звісних верстов пишуть в романах і не-романах, є й буде мрією поки житє подругів як членів теперішної суспільности не перестане рушатися в великих клясових противенствах, поки вихованє женщин і мущин буде таке, яке ялося суспільним чужойідам, поки гроші будуть конечною, незамінимою підставою всяких подружь, поки за гроші можна купити чи наймити мущину або женщину. Ціла проява мужеского і женского торгу тілом, без огляду на форми, в яких проявляєся, се тілько одна з конечних проявів нашого ладу, проява, в котрій ніякий уряд, навіть найморальнійший, не порадить собі і котрій не поможе повздержність особиста гр. Толстого і цілих соток на пів лисих старців.

Та не забуваймо, в запалі, з ким маємо до діла! То не темняк, то Лев Миколаєвич Толстой! Нехай сам борониться від закиду неуцтва. Ось єго слова: „Многим, многим покажуться ті думки чудними та суперечними. І вони справді суперечні, та не між собою. Ті думки перечать усему нашому житю, і мимовіль повстає запит: „Що слушне, чи ті думки, чи житє міліонів людей і моє?“

На сей запит, уже давно рішений в моїй думці, не зумів автор відповісти інакше, як

тілько повторенєм вимогів безженности, навіть в подружнім житю, — чого звісно, по моєму, не досить.

Коли підставою подружного житя була завше і скрізь фізична любов і коли аж тепер натикаємося (стоючи на грунті толстовских думок) на огиду новійших подружь, то можемо згори допустити, що виключною причиною лиха не є змислова любов і що виключне єї відсторонене, не відсторонить лиха в тім кругі.

З того, що лихо, брати санкцію для всяких способів поправи, з самого факту істнованя слабости виводити способи ліку — се наівність, а не медицина. Наука медицини, чи то звичайної, чи суспільної ступає іншими дорогами і мусить ступати під загрозою стати шарлятанерією свідомою чи ні, чесною чи ні. Найперше треба досліджувати права слабости чи стану здоровя, аж після того, на підставі тих прав треба находити лік. Та є люде, що не можуть держатися сеї методи і мусять мати зараз на долоні ясний, позитивний лік — тілько й тілько грамів, капель, пігулок ітд. — не йісти мяса, не пити вина, не дружитися під ніякою формою — ось дорога в рай. Нікому не в голові, що то може довільність, вигріта в мозку поодинокого інтелігентного чоловіка, що то може тілько живчик благородного серця, — і пише для нещасних рецепту. Міні годі подрібно розбирати ролі моральних ідеалів, як моторів дійства людей і кляс, тож тілько зазначив я тут моє провідне становиско.

А що-ж про „Крейцарову сонату?“ Адже-ж усе про неї бесіда. А рецепта? а рада на людскі нещастя, а як упорядкуємо подружні відносини? а позитивний вивід? Сам герой Толстого зазначує зараз на початку, що ми в перехідній порі і що противрецептою перед безженностію є с в о б і д н а л ю б о в. Говорити про неї сегодня як про означену форму міжнолових відносин годі, вже хотьби через те, що ніякі суспільні програми ані наукові твори не ставлять тут нічого позитивного. Роля свобідної любви, котру ще перед єї розвитком успіли обкидати болотом обмови та безличности всякі святці в сурдутах і спідницях, обмежуєся доси виключно на виступи проти звісної форми, на можність розірваня ненавистного звязку, на наданє любві виключного голосу при одруженю і на унезалежненє обох полів, що дружаться.

Гнат Дашинский.

Процеси редакції „Народа“.

Дня 10-ого с. м. відбулася в повітовім суді росправа карна против видавця „Народа“, обжалуваного поліцією за те, що не посилає обовязкового примірника президії міністерскої ради (Ministerrats-Praesidium, Pressdepartement in Wien). Обжалуваний виказав редакційними актами й заприсяженим свідком (експедитором), що точно висилає названий примірник, пильнуючи сего особисто після того, як зараз по угоді дістав з міністерства u r g e n s (із 16 грудня 1890 р.), щоби р е г у л я р н о посилати „Народ“ (Таких письменних і устних пригадок від міністерства, намістництва й поліції, редакція „Народа“ дістала ще три, одну по одній, і аж тоді поліція обжалувала підсудного). На свою оборону обжалуваний навів ще те, що не тілько не мав найменшої причини не додержувати обовязку супротів міністерства (бо-ж обовязкові примірники навіть вільні від оплати почтової) а противно пильнував єго, бо в інтересі редакції і руско-укр. радикальної партії, котроі Народ є органом, лежало, щоби те, що там було писано против угоди, було зараз звісне міністерству (котрому, очивидно також о те ходило, як видно з єго енергічних urgens-ів). Мабуть хтось неприхильний політиці „Народа“ спирає той примірник для того, щоби міністерство не знало єї зараз із самого жерела. На підставі наведених доказів, судя увільнив обжалуваного, та прокуратор ще застерігся що до рекурсу.

Підносимо се прилюдно на увагу дирекцій почт у Львові й Відні тай посередних органів між почтою й міністерством, з просьбою, щоби розслідили справу і не допускали до кривди, яку через чіюсь недбалість чи злість мусить терпіти наша редакція.

При нагоді згадаємо ще про один процес, що видала редакції „Народа“ прокураторія перед краєвим судом карним за ширенє сконфіскованих статей. Справа така: прокураторія сконфіскувала 4 ч. „Народа“ за виборчу відозву, а позаяк не хотіла сказати, за які уступи (що попередні прокуратори завше робили), то редакція сама навгадь пропустила те, що по єї думці, могло бути сконфісковане, і видала так відозву осібно. Тай сим разом єї сконфіскувано і ввесь наклад забрано а в додатку видано редакції й друкарні процес за сповнене-ді таким чином ширенє сконфіскованої статі. Після кількадневної застанови, що би ще могло бути сконфісковане, ми пропустили рішучо все, що писано про всякі парляментарні партії, про партії галицкі, про угоду, митрополита іті., і видали відозву в-третє, і сим разом вона пройшла благополучно і була так розширена в 3000 примірниках. Процес іще не скінчений.

ОПОВІСТКА. Др. Северин Данилович та Ілярій Герасимович починають видавати оповіщеену нами популярну газету під назвою Х л і б о р о б, посвячену практичним справам наших робітних людей по селах і місточках.

Хліборób буде виходити два рази в місяць, 8 ого і 21-ого, в обемі найменше пів аркуша, формату такого, як Народ, і на такім самім папері, і коштуватиме до кінця сего року 1 зр. 50 кр. Хліборób буде друкований у Львові, але р е д а к ц і я буде в К о л о м и і, на ул. Міцкевича ч. 58 і туди треба посилати передплату, замовленя і всякі дописи й листи. З а г р а н и ч н і люде мають в справі „Хлібороба“ обертатися до відвічального редактора Івана Франка у Львові, ул. Зибликевича, ч. 10. Експедиція Хлібороба буде також у Львові на ул. Академічній, ч. 22. Перше число Хлібороба вийде 8-ого квітня.

Відносини між новою газетою і Народом будуть такі, як ми вже писали. А іменно: „Хліборób“ буде йти в той самий бік, що „Народ“, тілько що буде тикати більше безпосередні, практичні справи наших робітних людей і вести їх уже в п е в н і м б е з с п о р н і м. н а п р я м к у. „Народ“ же буде, як досі, критикувати стан нашої суспільности, класти на серце нашій інтелігенції долю наших робітних людей, вказувати на поступ серед інших народів, виробляти думки про новий лад, який треба у нас заводити, виробляти людей спосібних до праці над матеріяльним і моральним двигненем нашого простонародя — словом „Народ“ буде, так сказати, учительскою семінарією, а Хліборób практичною народною школою. Таким чином, обі газети будуть обопільно доповнятися. Інтелігентні члени нашої партії по містах і селах, обовязані передплачувати обі газети і обом помагати. Так само й освіченійші робітні люде по селах найдуть і в „Народі“ не одно цікаве й потрібне для них. Особливо не зможуть обійтися без „Народа“ ті з наших робітних людей, що мають вести перед між громадянами.

Зміст: Соціялістична агітація по селах у Німеччині, з Vorwaerts. М о л о х, поема М. F r e e R u s s i a, М. К. Дещо про т е а т р, III-IV, Л. Л. В справі в і д е н ь с к о г о к о м е р с у, К. Студинского. Н о в а е в о л ю ц і я серед м о с к в о ф і л і в І. Юліяна Яворского, з увагою редакції. Н а ш а п е р ш а в и б о р ч а к а м п а н і я, Невиборця й редакції (сконфіскована) Гр. Л. Н. Т о л с т о й про п о л о в і в і д н о с и н и, Г. Дашинского. П р о ц е с и р е д а к ц і і Н а р о д а. О п о в і с т к а (популярна газета Хліборób)

Видає Михайло Павлик. Відповідає за редакцію Іван Франко.

З „Друкарні Народної“ Войтіха Манецкого, під проводом В. Годака.

Рік II. Львів 1. л. квітня 1891. Ч. 7.

Виходить 1. і 15. л. кождого місяця і коштує за рік в Австро-Угорщині 4 гульд. а для заграниці 5 рубл., 12 франків, 10 марок або 2½ доляра.

Одно число 20 кр.

НАРОД

Адрес редакції: Львів, ул. Академична ч. 22.

Дописи безименні не будуть поміщувані. Ужиті рукописи нищаться, а неужиті можуть собі автори своїм коштом відобрати. В справах редакційних можна говорити від 11 до 12 рано і від 2 до 3 поп.

ОРГАН РУСКО-УКРАЇНСКОЇ РАДИКАЛЬНОЇ ПАРТІЇ.

ЧУДАЦКІ ДУМКИ.

(Листи на увагу мудрим людям через редакцію „Народа".

I.

Вступне слівце: Чому я обертаюсь до редакції „Народа". Проби моєї розмови з громадою в „Зорі" і нещасний кінець їх.

Дужеб мені хотілось просто приступити до деяких поважних річей, про котрі остатніми часами говорив „Народ" та й другі рускі видання, — так деякі причини примушують мене почати з переднього слівця. Бачите, мені судилось переносити мою розмову з одної хати в другу, то й треба не тілько представитись перед новою компанією, а ще й дояснити їй, через що й про що ведеся моя розмова.

Ну, так, — за дозволом, — починаю!

Років з два тому назад прочитав я одну допись в „Зорі". Певно, богато з читачів „Народа" зна отсю газету, що виходить у Львові. В тій дописи говорилось про справу дуже важну в загалі й дуже близьку до мого серця, та й звісну мені трошки більше, ніж звичайному Галичанину, а власне про справу украйінского письменства в Росії. Дописач наводив, що в Росії цензори царскі урядники, що мусять переглядати рукописи перед друком, звичайно не дозваляють друкувати украйінских книжок. На се горе дописач радив спосіб — дивоглядний: посилайте цензорам, казав він, більше рукописів, то вони хоть богато заборонять, а все таки де що зостанеться, то й ви будете мати більше украйінских книжок ніж тепер. Мені така рада видалась так, як би хто радив людям виставляти вовкови найбільше овець: мовляв, хоч вовк і пойість більше, та й вам більше зостанеться. Ну, а як вовк ненажерний трапиться, або й два вовки з лісу вийде? Я й надумавсь на іншу раду: коли вже нема сили, ні хіті вовка прогнать, то хоть овець замкнути, та перевести в другу кошару і не давати зовсім ні одної книжки цензорам російским, а всі друкувати в Галичині напр.

Надумавшись на таке, я зхотів і мою думку поставити на суд громадский. Хто не будь подума, що се як легко. В Галичині, мовляв, є чимало газет, котрі знай одно кажуть, що радіб всяку руску думку подавати до громади, а „Зоря" навіть що року молить всіх руско-украйінских писачів підпирати єї „єдину літературну газету руско-украйінску" своїми працями. І видаеся „Зоря" не мов від Товариства імени „Шевченка", котре повстало за гроші давані з умовою, щоб усяка руско-украйінска думка без огляду на те, чи людина належить до якого гурту чи кружка, могла виходити на світло. Так на діліж се зовсім не так. І товариство імени Шевченка і „Зорю" держать в своіх руках люде, про котрих досить буде сказати, що вони не зхотіли в своій друкарні печатати творів самого Шевченка, бо вони бояться его думок. Тож ті люде печатають у себе тілько таке, що ні в чім не йде проти їйх думок і інтересів, і майже тілько твори таких людей, котрі їйм завше були покірливі, мов вівці пастухові.

Яж, бачите, провинився перед тими людьми між іншим тим, що нераз виступав проти них з думками Шевченковими, то мені завязані двері в усі їйх виданя. Тілько на той раз впорядчиком „Зорі" був чоловік особисто добренький, — я й зважився післати єму мою думку про украйінскі книжки і цензорів у Росії. Та тілько я не смів підписувати своєї думки своїм іменем, ні навіть викласти єї просто, а сказав єї так мов чудацтво, над котрим яж перший посміюсь, коли почнуть з неї кепкувати.

В такій одежі пройшла моя думка в „Зорі" і навіть звернула на себе увагу декого. Осмілившись, я і в другий раз посунувсь з моіми думками у „Зорю". Пригода була така, що важко було промовчати. Бачите, якийсь землячок, назвавшись Турист (тобто Подорожний) надрукував у „Правді" допис мовби то з Іспанії про те, як один іспанский писач ганьбив російске письменство. Кажу: мовби то з Іспанії, бо в допису тому таке пороблено з іспанскими словами, якого не зробить ніхто, хто навіть два дві походить по улицям першого іспанского місточка. Дописач просто витяг кілька вступів зо старого іспанского писателя, котрі були переказані в однім російскім же виданю та й послужився тими витягами, щоби відбити в наших Русинів охоту читати російскі книжки. (Вже один такий захід кілько вартий!) Подивіться, мовляв, що каже про сі книжки такий освічений чоловік, та й покиньте читати писаня таких з натури нікчемних людей, як Росіяне!

Справа зачеплена д. Туристом досить цікава й сама по собі й по способу, як вона була виложена, так

що впять важко було промовчати, і я впять, надівши маску Чудака, написав свої думки в „Зорі“, а добренький редактор „Зорі“ впять єі напечатав. На сей раз моя допись наробила багато галасу: „Правда“ кинулась на мене з піною коло рота. деякі земляки листами й словесно виступили проти моіх думок. Я допевнивсь, що майже усі, хто проти мене виступав, зовсім не зрозуміли моіх думок, — одні через те, що не схотіли зрозуміти, другі може через те, що я не вмів йіх росказати, треті, певно через те, що справа за надто складна і деякі боки єі потрібують зовсім нового підходу, а не такого, до якого в нас звикли. Були впрочім і такі, до котрих можна було прикласти слова Возьного в Наталці Полтавці: „Лукавиш, те-е-то як його, моя галочко, а добре розумієш“, і котрі навмисне переносять спір на таке поле, деб нічого не могло вирости, окрім будяків. Найгірше було те, що багато людей було підбурених проти моєі статі, а самоі єі вони не бачили. Так одному дуже щирому чоловікови сказано було, буцім то я просто раджу занехати усяку украйінску письменску працю і захвалюю у с е, — таки усе, — що написано по московски. Добре, що я мав пригоду розмовитись з тим чоловіком і що він мені щиро, без усяких викрутасів, переказав те, що він чув про мою статю. Розмова наша скінчилася так, що ліпшого не можна було й ждати: земляк довідавшись, що я справді маю на думці, передав мені 1000 франків на запомогу письменскій справі в напрямку, котрого я боронив, і позаяк коло того часу д. Павлик казав мені, що хоче закласти газету „Народ“, то я й зараз же назначив ті гроші на се діло.

Очивидно, що з усяким земляком, що зацікавився моєю дописю в „Зорі“ й нападом на неі в „Правді“ й де інде, не можна було розмовитись устно, — то я мусів упять післати нову допись у „Зорю“, де обговорював нові боки поважноі для нас справи відносин украйінского письменства до російского й у загалі Украйіни до Росіі.

Післав я свою допись у „Зорю“, та й жду місяць, другий, третій: нема ні статі моєі в „Зорі“, ні звістки. Нарешті прошу одного приятеля спитатись в редакціі „Зорі“, що сталось з моєю дописю і взяти єі, коли вона не буде там печатана.

Відповідь дістав я таку, що моя статя надійшла як раз перед тим, як сталась переміна в редакціі, а зараз потім сталась пригода в Галичині: арештуваня кількох гостей із Росіі й трьох Галичан (дд. Франка, Павлика й Скородинского, урядника „Просвіти“) Тож редактор „Зорі“ й собі налякався й порадившись з товаришами, спалив мою працю, не читавши єі. Остатньому я тим скорше вірю, бо навіть найполохливійша людина, прочитавши мою працю встидаласьби свого переполоху, бо в ній н е було аж нічогісінького політичного, нічого страшного навіть для Росіі, а тим паче для конституційноі Австріі.

Ну, що робити з такими панами?! Хиба видати процес перед судом за страчене добро, котре було єму вручене. Якби я давав пакунок, а редактор був капітан корабля, що почувши вітрець, подумав, що то вже буря й покидав усю вагу в море, то я б може й виграв процес, а тепер ще біг-зна!

Найгірше для мене й для моєі справи те, що я не тілько втратив час, але перенісся в місто, де в мене навіть нема жерел, по котрим я писав спалену допись.

А тим часом противники моіх думок не вгавають і рвуть йіх і мене особисто з усіх боків.

Особисті напади й лайки можна залишити без відповіді. Скажу тілько про одну і то найбільше через те, що сама редакція „Народа“ зачепила одну з тих лайок, котрими мене обсипають ріжні добродіі в „Правді“. Вони мене лають між іншим о б р у с и т е л е м і о б є д и н и т е л е м. Про моє о б р у с и т е л ь с т в о говорити не буду,[1]) а про моє о б є д и н и т е л ь с т в о скажу, що слово се само по собі порожне; важно, коло чого, коло кого й як хто хоче обєдиняти. Яж справді завше хотів побачити обєдинене освічених, добрих і чесних людей в нашій краіні й по сусіднім сторонам й народам коло праці для волі, освіти й добробиту всіх тамошних людей, і завше боровсь проти всякого р о з є д и н е н я, котре вносять між ті люде неволя, неуцтво й сліпе своєлюбство, навіть і тоді, коли сі темні сили вкриваються одежами народолюбства.

Але окрім особистого спору єсть незгоди в думках і незгоди щирі, котрі можна всунути хоч иноді не в самих сперечників, так між тими, хто не чуючи голосу другоі сторони, гнеться на той бік, звідки чує слово. Так ось з огляду на таких людей не можу я залишити спору, що почав я було у „Зорі“ і мушу єго тепер перенести у „Народ“.

Бачу я добре, що се не так то вигідно й для мене й для читачів „Народу“, між котрими єсть богато таких, що не бачили попередніх дописів в „Правді“ ні в „Зорі“ й котрі не так учені, щоб розуміти все в йіх викладі. Через се все я мушу почати з того, що виложу, про що був у мене спір з „Правдою“, а далі зупинюсь па нових точках спору.

II.

Що я хотів росказати в „Зорі“ про російске й украйінске письменство, — космополітизм і національство?

Іспанский писатель, за котрого почавсь у мене спір з „Правдою“ осердивсь на свою публіку й у загалі на західно-европейску за те, що вона борзо чита тепер твори російских писателів (Гоголя, Тургенева, Достоєвского, Л. Толстого й і.) в перекладах французких і інших. Він схотів показати Іспанцям і в загалі західним европейцям, що йім не личить звертати увагу на російскі писаня, бо вони, мовляв, не підходять до европей-

---

[1]) Якби діло йшло про самого мене, то я б зважився „проковтнути жабу“, як кажуть Французи, й заприсягти перед „прекрасними масками“, котрі видають „Правду“, в тім, що мені таки лежить коло серця украйінство. Можеб після сеі присяги яка небудь щира, хоч слабенька душа. не так би боялась прочитати уважно моі думки про те, що шкодить власне украйінскому руху. Та як мені зважитись на такий сором після того, як „прекрасні маски“ обявили, що всі галицко-укр. радікали тілько з оппортунізму признають національний грунт? Цікавоб хоч почути, з якого власне оппортунізму??

кого духу, а надто іспанского. Замість того, щоб радіси з життя, — каже він, — Росіяне сумують. Вони все говорять про нещасних та бідних та оступаються навіть за покараних в криміналах. (Бачите, Росіянам мало того, що людина засуджена сидить в криміналі; вони довідуються, за що засуджено? що довело людину до вини, навіть коли вона справді винна? і піднимають питаня, чи не була яка загальна причина вини, котра тілько виявилась на тій людині? та чи не можна б усунути ту причину: горе, бідноту, темноту й т. і.?) Покиньте, каже той Іспанець своїм землякам, читати такі книжки: їйх пишуть люде не нашого духу, не нашої навіть крови, а азіятскої, жовтої, переняті на скрізь не нашою вірою, а буддівскою. (Остатні слова, — бачите, натяк на те, що в породу Росіян увійшло чимало народів фінских та турецких, котрих старі вчені, що ділили всіх людей на світі на пять пород, прозвали були жовтошкурими, як европейців прозвали білошкурими. Так на лихо віра має мало спільного з породою й шкурою. Напр. Будда, царевич в азійскій Індії, що виробив віру, котра справді з сумом погляда на житє людске, та при тім навчає як вменшувати сумні боки життя братством та взаімною поміччю між людьми,—був, як і всі єго земляки, не жовтої, а такиж нашої, білої шкури.)

Вже з того, що ми сказали висше про суд згаданого Іспанця про російске письменство, видно, що він власне не ріжнить нас Русинів-Украйінців від Москалів, що він і в нас бачить ту ж саму кров, хоч виразно й не говорить про нас, а про всіх людей на Зході Европи. Та й справді, хиба наші селяне, що склали такі пісні як: „та нема в світі так нікому, як бурлаці молодому“, або наш Шевченко, не так само оступаєся за бідноту, навіть за арештантів? От я й хотів нагадати отсе нашому землякови, котрий хотів відбити судом Іспанця наших людей від найліпших книг російских, котрі тепер перекладаються на ріжні мови та читаються по всім світі, і показати єму й подібним єму, що засуджуючи російске письменство за те, що в нім найліпшого, він засуджує за одно й найліпше, що есть у нашім письменстві. Я навів приклад другого іспанскогож таки писателя, котрий зовсім інакше дивиться на російске письменство і власне цінить у него те, що перший ганьбить.

Я спинивсь на прикладі першого писателя іспанского і єго думках про кров російску, буцім то інакшу від крови іспанскої, бо се давало мені нагоду розібрати одну справу, про котру частенько говориться в наших часописях, та, як мені видаєся, дуже неслушно, то б то про народний, або породний дух, характер і таке інше.

Справу отсю я й тепер попробую обговорити знову й навіть з новими додатками і почну з основ єї, оглядаючись на тих читачів „Народа“, котрі не бачать „Зорі“ і до того на менше вчених читачів „Народа“, бо тепер частенько вже й у книгах і часописях писаних навіть для селян, говориться про такі речі, як народний дух і відповідні єму народні святощі, котрі б то всі мусять поважати і т. і.

Подібні намови ведуться з ріжних поводів, з котрих одні слушні, а другі зовсім не слушні. На світі дійсно є ріжні народи, або людскі породи, котрі відміняються одні від других найбільше мовою, по части лицем і тілом, звичаями, одежою, струментами й т. д. В старі часи, як люде були менше розсудні, ніж тепер, то між ріжними народами були часто сварки не тілько за здобич, а просто через те, що неподібне в однім народі вважалось людям другого за щось смішне, або й відразливе, і народи жахались один одного або ворогували проміж себе от так, як напр. кінь жахаєся верблюда, або собаки ворогують з котами й т. д. Коли серед деяких народів повстало попівство і впорядковані віри, то ті народи стали вважати других, що йіхньої віри не держались, за нечисті, прокляті богами, Тоді й сварок між ріжними народами стало ще більше, бо такі попівскі народи вважали навіть обовязком своїм попереду зовсім нищити, а потім силою повертати чужі народи в свою віру. Через такі й другі сварки між народами стало так, що в деяких сторонах один народ став паном над другим, от напр. як у Чехах Німці над Чехами, або в нас Поляки над Русинами.

В новійші часи по наших сторонах, у Европі, вже не робиться так, щоб пануючий народ вибивав підданого, а все таки панування показуєся в тім, що напр. людей підданого народу примушують говорити в школах, судах, а то й бесідах мовою пануючого народу, а мову підданого, а також і звичаї єго висміюють і т. і.

Згодом розумнійші люде стали думати, що й такий нагніт одного народу над другим річ неправедна та й нерозумна, невигідна для загалу народу навіть пануючого, бо по найменшій мірі дражнить людей — сусідів і відводить йіх від спільної праці над добробитом. З таких думок почались в усій Европі рухи, котрі йдуть до того, щоб кожда людска порода у своїй країні, або навіть у своїм місті, чи селі, сама порядкувала свої справи й жила собі, як сама хоче. Коли який народ був поділений між кількома державами і се перешкоджало частинам цього народу жити вільно, то люде в тих частинах змагались до того, щоб поєднатись у одну державу.

З таких рухів до вільности й поєднаня ріжних частин одного народу, остатними часами найголоснійший був рух серед Італіянців. Довго вони напружались, поки не повиганяли неприязних людови князів та королів, увільнили дві свої країни (Ломбардію й Венецію) від Австрії, а другу (Римску околицю) від попівского уряду папи, і склали одно королівство, з досить вільними порядками. (Певно між читачами „Народа“ є люде, котрі добре памятають війну між Австріяками й Італіянцями в 1859 і 1866 р., після котрих Австрія відступилась від Ломбардії (з містом Міляном) і Венеції).

Усі освічені люде похваляли змаганя Італіянців до вільности й до єдности державної і ставили італіянский рух у приклад другим подібним у других народів. Такі рухи прозвано національними, від латинского чи італіянского слова націо, націоне, т. є. порода, народ.

Тільки-ж і в італіянскім національнім руху була й є одна приключка, — а власне не всі Італіянці зібрались в одну державу, Італіянске королівство. Зістались осібно від него між іншим ті, що живуть у Швейцарії,

в крайінах Тессінскій і Граббюнденскій. Вони в свій час дуже помагали братам своім в Італіі добути волі та єдности, а все таки ніколи й не думали й не думають прилучатись до них в одну державу. Через що се? А через ті порядки, в яких вони живуть в Швейцаріі.

Швейцарія — се спілкова всенародна держава, то б то спілка малих крайін, в котрих увесь народ вибирає собі на час (звичайно на 2 на 3 роки) уряди. Там депутати від усіх краін і той уряд, що вони вибирають, порядкують справи спільні всім краінам і військо, цло, пошту, зелізні дороги іті. а всі краєві справи, в тім числі всі школи, порядкують краєві уряди Від того там не тілько в кождій краіні, але в кождім місті й селі люде беруть науку в школах, пишуть до всіх урядів, говорять в судах — тою мовою, якою сама краіна або громада хоче, то б то такою, якою в краіні, або в громаді говорять. До спільногож уряду Швейцарці згодились дати волю обертатись на всіх головних мовах, якими говорять у Швейцаріі, тоб то на німецкій, французкій і італіянскій.

От через те, колиб швейцарскі Італіянці пристали до королевства Італіі, то нічогосінько не виграли б, як люде національности італіянскої, а стратили б, при найменше тепер, немало: перемінили б свої виборні краєві уряди на королевскі, мусіливб служити по кілька років салдатами та відбувати походи в далекі краі, тоді як тепер у Швейцаріі постійного війска нема, а всі молодші люде по кілька тижнів у рік муштруються з офіцерами, а потім дістають до дому гвери тай стріляють ними чи самі, чи по товариствам, а воювати Швейцарці на чужині не можуть, а тілько тоді б воювали, як би хто напав на їіх державу. Усю тоту волю тепер би стратили швейцарскі Італіянці, коли б прилучились до держави Італіі, та до того мусіливб платити більше цло і всякі податки, щоб удержувати королівский уряд та військо От через що швейцарскі Італіянці радо братаються з королівскими у спільнім письменстві, всяких умілостях та штуках, а все таки не думають відділяти ся від Швейцаріі, котру вони порядкують в купі з людьми чужої мови й інших звичаів, — з Німцями та Французами.

З сего прикладу виведемо собі таку думку, що національність сама по собі одно, а державна єдність національности друге.

Сю ріжницю багато людей забуває в другій породі людскій, котра після Італіянців майже вся зібралась у одну державу, — в Німців. Ще трицять років назад в Европі було кілька німецких держав, котрі були получені в одну спілку, в котрій старшим вважався цісар Австріі. Після него найбільше землі мав король пруский. Німці ті не були властиво під чужими урядами, — як колись Італіянці міланскі та венеціянскі, — і в деяких малих державах мали більше волі й освіти, ніж у більших, як Пруси, або Австрія. А все таки багато з Німців хотіли бути в одній державі, щоб дорівнатись великим сусіднім державам: Франції та Росії.

Після довгого часу ваганя сталось так, що Пруси побили Австрію, виключили ві з німецкої спілки і пруский король став цісарем і над меншими німецкими державами й командиром над усім їіх військом. Прускі підходи до цісарства німецкого не подобались панству й цісареви французкому, і з сего вийшла війна між Німцями й Французами, після котроі німецке цісарство відібрало від Франції дві краіни, — Альзас і Лотарингію. Краіни ті залюднені переважно Німцями, — та тілько французка держава давно вже прилучила їіх до себе. Люд німецкий там не дуже тому протививсь, бо французкі королі, щоб прихилити его до себе. вменшили силу папів над селянами й міщанами, скасували державні уряди попівскі, а сто років тому назад селяне та міщане в Альзасі і Лотарингіі в купі з усіма французкими повставали проти тяжкого уряду королів та проти останків панщини, тоді як військо королів пруских та менших німецких князів приходило до Франціі оступатись за ві короля та за панів. З того часу Альзасці та Лотарингці, хоч все таки говорили по німецкому і хоч де в чому терпіли від французкого уряду, а все таки були раднійші належати до французкої держави, ніж до німецких, і привикли звати себе Французами.

От тепер німецкі державники відібрали від Франціі Альзас і Лотарингію, не питаючи ві людей і явно проти їіх волі. Як тілько можна, Альзасці і Лотарингці кажуть, що вони хотять вернутись до Франціі, а Німці їім на те відповідають: ви Німці по націі, ви наші брати породою та мовою, то й мусите бути в одній державі з нами, а не з Французами. Добре братерство проти волі!

Але цісарство німецке не стало на тім тілько, щоб прилучити до себе насильно Німців в Альзасі й Лотарингіі, — воно забрало й кілька міст, де людність дійсні Французи, принайменше говорить по французки, а по німецки не вміє. Про ті міста німецкі державники кажуть, що вони потрібні для німецкої держави, бо там можна держати добрі кріпости проти Франціі. І по такій раціі тепер німецкий уряд усяко тіснить Французів по тих містах і в загалі в Альзасі й Лотарингіі, перешкаджає тамошним людям їіздити у Францію, а Французам до них, виганяє французку мову зі шкіл альзасских іті. І все се робиться для користи німецкої національности.

Подібне ж робиться в німецкій державі і з Поляками. Ще давно королі прускі забрали частину польских земель, але обіцялись залишити Полякам їіх національність і навіть волю приймати до себе Поляків з других крайін, відходити до них, торгувати з ними іті. Хоч згодом пруский уряд почав ламати ті обіцянки, та все таки де що з них зіставалось, напр. в школах, а надто в низших, в прускій Польщі учено по польскому Аж тепер, коли пруский король став німецким цісарем, то й польскі краіни, що ему піддані, прилучено просто до німецкої держави й там заведено німецкі порядки, і між іншим майже зовсім вигнано польску мову із шкіл, а щоб польска мова і в громадах не піддержувалась перед німецкою, то виганяють з німецкої Польщі людей, зарібників, що прийшли туди з Польщі російскої та австрійскої, і таких, що там живуть з малечку і навіть що служили прускими вояками. З того вигнаня багато родин дізналось недавно великого горя. І все се робиться для того, щоб уберегти німецку національність від польскости.

З сих прикладів про німецку державу можна вивести, що національна єднота в державі не завше може вести до більшої вільности і що думка про національність може бути причиною і насилування людей і великої неправди.

А з Італіянцями так виходить ще інший клопіт: між іншим Італіянців є чимало в Австрії в країнах понад Адріятицким морем, найбільше по містах, бо по селах там живуть майже самі Серби. До якої національної землі треба застосувати ті країни? Багато Італіянців кажуть, що ті країни мусять належати до Італії раз через те, що вони колись були підданими Венеційскої держави, а в друге через те, що коли ті Італіянці, що живуть там в містах найосвітнійші, а виділити міста від сел важко, то вся та сторона мусить бути італіянскою. Знов же багато Сербів кажуть, що як по селах людей більше, ніж по містах, то вся та сторона й з містами мусить бути сербскою. Де можна, по містах, італіянскі ради місцеві перешкоджують закладати школи сербскі та примушують і Сербів учитись по італіянски. Як би сила в краєвих радах дісталась Сербам, то вони так само робили б з італіянскою мовою. І обидві сторони покликуються на національність і сі потреби.

Звівши до купи всі сі приклади, як італіянскі, так і німецкі, правдолюбива людина мусить прийти до того, що сама по собі думка про національність ще не може довести людей до волі й правди для всіх й навіть не може дати ради для впорядкования навіть державних справ. Треба пошукати чогось іншого, такого, щоб стало вище над усіми національностями, тай мирило їйх, коли вони підуть одна проти другої. Треба шукати всесвітної правди, котраб була спільною всім національностям.

Таку всесвітну правду люде почали виробляти собі вже давно. Років уже за 500 до Христа була в Азії держава персидска, котра обнимала кілька національностів, досить освічених. В тій державі Перси панували над другими, та все таки піддані народи вже не вважались за бидло Персів; закони писались не на самій персидскій мові, а на кількох, котрими говорили головнійші народи в державі; уряд порядкував дороги, канали, будинки, не в самій персидскій землі, а й по других. Коло тогож часу в Індії виробилась віра буддівска, котра навчала, напроти старій вірі індійских попів, що всі люде рівні з природи, й котра проповідувалась ріжним народам, а не одному тілько індійскому. Трохи згодом у нас. у Європі, серед Греків розумнійші люде філософи (любомудри) стали навчати, що всі люде, однакові та що треба любити не тілько свою батьківщину, своє місто, а весь світ, всіх людей. Таки философи звали себе космополітами, то б то світовими горожанами.

Про грецкого філософа Сократа розказуєся, що коли єго питали, де єго батьківщина, то він відповідав: уся земля, даючи тим знати, що він себе вважав горожанином усякого міста, де тілько є люде. Від Греків космополітичні думки перейшли до Римлян, котрих держава обняла богато ріжних народів у Європі, в Африці й Азії. Римский філософ Ціцерон, викладаючи науку учеників Сократових, казав, що „вони думали, що люде родились на світ, щоб поєднатись з подібними йим і витворити з ними в купі товариство цілого роду людского". Ціцерон так викладає думку про природний зріст у людини такого космополітичного почутя: „проміж усім, що є почесного в людей, нема нічого славнійшого і такого, що б так далеко йшло, як товариство людей з подібними йим. Се товариство і сі взаємни інтересів, ся любов до людского роду починаєся з прихильности батьків до своїх дітей, далі обіймає родичів, приятелів, сусідів, росте в горожанина, (котрий дбає о добро цілого міста і свого народу), розширюєся на подружні нашому народи, і закінчуєся товариством усього роду людского".

Така космополітична наука перейшла у віру христіянску. Стара жидівска віра рахувала на самих тілько жидів і требовала, щоб усякий, хто пристав до неї, приймив жидівскі національні звичаї, напр. обрізуваня. Тогож хотіли і від христіян перші апостоли, чисті жиди, як Петро. Апостол Павло, жид погрещений, навчав, що перед Христом нема ні жида, ні грека, ні обрізаного, ні необрізаного, ні варвара, ні скита, як нема й ні пана, ні раба, ні мужа, ні жінки, — а все одно (Лист до Галатів, III, 28 — 29, До Колоссян, III. 11). Павлове християнство взяло гору над Петровим і пішло по всяким народам Азії, Африки й Европи і з него виросла віра, котра себе стала звати по грецки католицкою, то б то загальною, а по римски — універсальною, то б то світовою, і тим себе й відрізняла від старих вір, що їх звала краєвими або народними, національними, або, як говориться на мові, що вживаєся в наших церквах, — языческими. (Язик бо значить по нашому по церковному мова і народ або нація).

Христіянство стало значить другою вже світовою, а не національною вірою, після буддівства. З того часу як розійшлось христіянство по великій частині світа між ріжними народами христіянскими, не глядючи на їйх мови й звичаї, виробилось щось загальне, початок братерства. Окремі нації стали себе вважати частинами одної родини і звались: христіяне мови або нації італіянскої, французкої, англійскої, німецкої іті., і навіть коли люде одного народу робили щось негарне людям другого, то перші жалілись на ввесь христіянский світ, що мовляв, з нами поступають не по христіянски.

Після христіянскої віри в західній Азії виробилась ще нова віра Арабина Магомета, котра теж хотіла бути світовою, а не національною, і теж обняла ріжні народи: Арабів, Египтян, Персів, Турків і др.

З сих трьох світових вір дві, христіянска та магометанска ворогували проміж себе, а коли в середині їйх теж почались незгоди, то ріжні церкви ворогували проміж себе та ницили людей не менше, коли не більше, як ницили їйх війни національні. Аж ось розумнійші та добрійші люде по ріжних вірах стали думати, що неслід чінатись до других за ріжні церковні звичаї та думки, а що треба поставити над усіма церквами людскість і всіх людей всіх вір признати братами. Подібні думки вже проявлялись давно серед буддівців, а повкіз дві сотні тому назад почали часто проповідатись

і серед християн. найбільше серед так званих протестантів, що відпали від римскої церкви. По всіх освічених сторонах повстали нові філософи, котрі впять стали звати себе космополітами, або світовими горожанами і проповідали братство всіх народів. Коли навіть повстали в Европі рухи вапіональні, то і ті рухи оперлись власне на космополітичні думки: мовляв коли всі народи однакові брати, то не слід, щоб один народ панував над другим. Так думка про людскість поставлена була вище над думкою про націю та віру, з їх осібними звичаями, урядами та інтересами, і стала таким судею посеред суперечок проміж націями й вірами та основою до волі кождої нації й віри в тих границях, поки нація чи віра не неволить других.

Аж ось, саме тоді, коли нові філософи вже років 100 тому назад досить виробили думку про світове горожанство, або братство всіх людей, — по деяких крайінах Европи, ближших до нас, справа почала повертатись назад, до старих національних думок. Об'явилось се перше в Німців через осібні обставини, в котрих були Німці сто років назад. Німці були поділені між ріжними державами, а на заході мали сусідами велику французку державу, котра часто вступалась в німецкі посередні справи. Окрім того багате французке королівство служило й німецким князям прикладом роскоші й французка мова почала вживатись серед німецких князів і панства замісць рідної, котру панство німецкс почало навіть зневажати. Коли Французи сто років назад скасували в себе панство й королівство і через те почалась війна між німецкими князями й Французами, то богато освічених Німців раді були, що Французи побивають німецке військо і почали навіть прилучати німецкі міста до нової Французкої держави. Але не забаром старі воякі й королівські звичаї знову прокинулись у Французів; вони завели собі замість вільної держави, цісарство зручного вояка Наполеона, а той почав завойовувати німецкі землі та обдирати їх, як старі вояки.

Тоді в Німців прокинулась ненависть до Французів, а далі до всього французкого. По скільку Німці хотіли скинути з себе французке пановапе та підняти пошану до своєї мови, — сей німецкий національний рух мав рацію й не тілько не йшов проти космополітичної думки (про всесвітне братство), а навіть просто опирався на ній. Але по скільку в Німцях пішла ненависть до всього французкого, за тим тілько, що воно французке, і прихильвість до всього німецкого тілько через те, що воно німецке, — Німці звертались до старих навіть за-християнских національних думок.

Згодом серед учених Німців виробились такі думки, що національність се річ найголовнійша для людини, а що всесвітна людскість, то щось навіть гидке; що Німець мусить тільки й думати об тім, щоб в усьому бути цілком Німцем: в усяких стосунках з чужинцями дбати перш усього про німецку користь і, мало того, жити, як кажуть, тільки німецким духом, мати завше німецкий розум, німецке серце, ні мецкі звичаї ітд. і тим плекати в собі той осібний національний характер, чи дух, котрий би то бог, чи природа навіки присудили Німпям. І давнійше серед Німців, як в прочім і серед других народів, проскакувала думка, що вони найперші люде на світі. Так сотня років тому назад німецкий писатель Гердер втішав своїх земляків, котрі не мали великої національної держави, тим, що німецка національна вдача й є власне в усесвітній людскости, в плеканю науки й письменства. В часи-ж Наполеона Німець Фіхте казав своїм землякам: „будьте як найбільше Німцями, тоді ви будете справжніми людьми".

Так в німецких думках про національність виробилось два круги: один — думки про вільність кождої національности управлятись дома, як хоче, й про потребу викладати всяку світову річ національною мовою, а другий — якесь примусове панціональство, котрого мусять держатись кожда людина з певної національности, чи хоче вона того, чи не хоче, і також примусова ненависть до других національностів. Кажу: якесь панціональство, бо ніхто не може точно сказати, що то таке німецкий розум, німецке серце[1]). Ніхто не може навіть точно показати в тих звичаях, які віками увійшли в житя Німців, які звичаї справді німецкі, а які чужі. А нарешті ніхто не може доневнити людей, щоб вони безпремінно держались старих своїх звичаїв, коли ті звичаї вважаються невідповідними, і не брати нових, чужих, коли ті розумнійші й т. і.? От через се німецке примусове національство дуже затемняло думки Німців і причинилось до того, що богато недоладних порядків у німецкому житю державному, громадскому, родинному, таких, що вже давно філософи показали їх неслушність, задержались на довго Окрім того се національство відняло в Німцях погорду до других народів і підперло неправедні вчинки самих Німців над другими народами.

Власне подібне до того, що діялось між Французами та Німцями на заході Німеччини, робилось між Німцями та ріжними народами, — переважно Словянами (Чехами, Поляками, Словінцями й др.) на сході Німеччини. Від давна ріжні князі, — найбільше прускі та австрійскі, то позавойовували ріжні словянскі крайіни, то інакше поробились в них державцями, а за тим по троху уряди й панство поробились там німецкими. Коли до словянских людей дійшли думки космополітичних філософів про рівність і потребу вільности усіх націй, то й словянскі народи, піддані Німцям, стали також виступати проти вімецкого пануваня, як Німці проти французского. Позаяк і Словяне були також роздражнені німецким пановапем, як Німці французким, і позаяк Словяне були менше вчені, ніж Німці, то вони поновили в себе всі хиби

---

[1]) В „Зорі" я нагадував, як плутали німецкі національники, котрі напр. записували між ознаки німецкого національного духу християнску віру як звісно, вироблену не Німцями, а спільною працею десяток старих народів), при чому одні стояли за римске католицтво, а другі за протестантство. Поряд з тим, другі німецкі національники вважали ознакою німецкого духу безвірний раціоналізм (вільний розум). Такі самі незгоди виходили між німецкими національниками і в справі природних німецких державних порядків: одні вважали за найвідповіднійшу німецкому духу державу пруску, або австрійску монархію, другі англійску конституцію, треті американску республику. Так само плутались і кельто-французкі й словянскі національники.

німецкого національства і навіть деякі просто навчились всяким думкам у німецких націоналїців. На лихо й серед самих Словян ще з давна виробились свої пануючі й піддані народи, — напр Поляки й Москалі стали панами перед нашими Русинами-Украйінцями. То думки подібні до німецкого й західно-словянского національства мусіли вирости й серед Словян, котрі дістались у такий стан, як наші Русини. До того й сюди дійшов уплив німецкого національства через книги.

З сего, що зараз сказано про національство в Німців і в Словян, можна побачити, скілько хибного, а в усякім разі темного є в тім, що тепер ще говориться націоналїками про такі речі, як національна вдача, національний характер, дух, відносини між ріжними націями й т. і. Отже той Іспанець, на котрого суд про російське письменство покликуєся допизач „Правди“, є один з іспанских націоналїків, котрий противуставить іспанску національну вдачу, а за нею в загалі латинску (бо іспанска мова, як і французка та італіянска, пішла від латинскої) вдачам німецкій і словянскій. Оглянувши, подібно як ось тепер, звідки пішло національство і яку воно має вартість, я хотів показати в „Зорі“, на який хисткий грунт станемо ми, як залишимо ясні думки всесвітної людскости, котрі можуть дати найміцнійший грунт нашому прямованю до національної вільности, а пристанемо до старозакопного примусового національства. Почастно я попробував звести розмову про вартість письменства російского для західних европейців і для нас, на грунт вселюдских справ.

Я доводив, що дякуючи тому, що Москалі, — котрі переважно склали російску державу, — від давна мали собі державу дужу, нікому не піддану й ніким дома не загрожену, в них не мало грунту дражливе національство. Через те письменство російске, хоч і повстало пізнійше других словянских, а зразу стало здоровійше ніж другі словянскі, бо зразу приступило до того, щоб обговорювати справи людского житя, — громадского, родинного, особистого, — не з тим заміром, щоб непремінно сказати яку національну думку, щоб показати свою російску вдачу, а що б дійти до правди А позаяк Росіянин бачив перед собою прояви житя, хоч в основі подібні до тих, що є напр. і в Англії, Франції, Німеччині, та все таки де в чому відмінні, то західним европейцам тим цікавійше читати російскі книжки, бо вони там знаходять своє, та інакше сказане. Виходить, що російске письменство через те найбільше цікаве для чужинців з усіх словянских, що воно найменше національствує, найбільше космополітичне по замірам і думкам, а при тім, по одежі тих думок, по тим пригодам, котрі воно описує, се письменство само собою виходить національне й осібне, о скілько відмінне житє російске. З того виводив я, що й наше украйінске письменство, що б стати інтересним, мусить піти по тій же дорозі і покинувши туманне й шкідливе національство, взятись до того, щоб обговорювати по своєму ті живі справи, котрими тепер клопочуть ся усі освічені народи. При сім я показував, що найліпше, що було писано на нашій мові, напр. твори Квітки, Шевченка, М. Вовчка, Федьковича, Мирного, Франка, писане було власне таким-же способом, як і твори нових російских письменників від Пушкина й Гоголя, а що все, писане з національством виходило мертвим.

Нарешті я доводив, що та увага, яка тепер підняласъ по західній Европі й Америці до російского письменства, зовсім не шкідлива для нас, Украйінців, а навіть моглаб бути дуже корисною, бо вона свідчить про те, що Европейці й Американці зацікавились Росією й Словянами в загалі і через те звертають увагу почастно й на нас. Коли б ми були більше рухливі, менше ліниві, то б на сей час цікавости західних народів до Росії, могли б пускати до них і звістки про нас і перекладі ліпших творів і наших письменників.

Оттаке то я росказував у „Зорі“. І за таке то мене лаяли й лають по ріжних газетах руско-украйінских послідними словами, які тілько можна вживати в друкованій мові, так буцім то я зробив найгірший гріх проти батьківщини.

(Далі буде.)

М. Драгоманов.

РУХ В ТОВАРИСТВІ „АКАДЕМИЧНЕ БРАТСТВО“.

„Кружок літературно-научний“ проявляє сего року, так як і торік, доволі оживлену діяльність, під проводом т. Ганкевича. Від початку року шкільного було 8 відчитів і викладів, устроєних для членів тов. „Академічне Братство:“

1. Кілька критичних думок про гал. руску інтелігенцію — т. В. Охримовича.
2. Історія Антропології — т. О. Колесси.
3. Про цівільну відвагу — т. Ів. Франчука.
4. Про питанє жіноче в єго історичнім розвою — т. М. Ганкевича.
5. Найновійші події в житю політичнім гал. рускої суспільности — т. В. Охримовича.
6. Дві новеллі з житя вояцкого — т. Ів. Франчука.
7. Про значенє статистики, — т. В. Охримовича.
8. Суспільно-політичні завдачі гал. рускої молодіжи — т. В. Охримовича.

Всі згадані відчити притягали дуже велике число слухачів і викликували більше або менше оживлену діскусію. Приспішене темпо житя суспільно-політичного нашої суспільности в послідних часах відбилося дуже корисно на житю молодіжі, зачіпаючи єї думки і чутя, звертаючи увагу єї від справ дрібних і буденних на

питаня загальнійшого громадского значіня. Вже давно небачили ми таких живих дискусій, такого пристрастного читаня часописей, як отсе послідними часами. Тим способом саме житє будить той „предвчасний критицизм“, на котрий нарікає Народна Часопись Годиться піднести, що Виділ Товариства рішив не брати участи в комітеті народовскім, устроюючім вечерниці в 30 роковини смерти Шевченка, як се бувало доси. Ту почесть, яку віддають Шевченкови народовці на своіх вечерницях, нагинаючи єго думки до своіх клерикально-ретроградних ідеалів та змагань, уважаєм молодіж радше зневагою памяти украйінского поета. Молодіж волить сама окроме помянути память єго незлим-тихим словом, коли не пишним та щирим. — Сего року 28 червня припадають 20-ті роковини заснованя нашого Товариства: годилобся йіх зазначити якимсь хосенним виданєм.

Братчик.

Матеріяли до ревізій програми руско-украйинскоі радикальноі партій.

Оповіщена в першій половині жовтня 1890 р. програма руско-украйінскоі радикальноі партії викликала чимало толків, як серед своіх і чужих ворогів нашого напрямку, так серед декого з тих єго прихильників, котрих не було на нашім зйізді, що уложив програму. Один із таких наших щирих прихильників і товаришів — О. П-ский, автор найосновійшоі та найскорше написаноі критики нашоі програми. Ми єі доси не могли помістити з огляду на пекучі справи партії, як напр. вибори, а головно з огляду на те. що непорадно і безкористи було заводити суперечку про програму перед тими читачами „Народа“, селянами, що, правду сказавши, й самоі програми не могли добре порозуміти, без попередних основних пояснень. Ми-ж і доси, серед пильних заходів коло виборів іті. змогли ледви невеличку частину своєі програми виложити популярно — в нашій виборчій відозві. Отже тепер, коли для селян осібно виходитиме „Хліборобъ“, що займеся й популяризованєм поодиноких точок програми, ми не потребуємо нічим стіснятися, тож отворяємо отсе розмову про саму програму і справи, на котрі вона наводить. Се тим умістнійше, що становиску редакції „Народа — безоглядноі критики, без уваги навіть на саму редакцію, — притакнув і перший зйізд радикалів, що зложив нашу партію і зробив „Народ“ єі органом. Отже просимо й наших прихильників, не бути в претенсії на редакцію за те, що вона тепер тим точнійше береся пильнувати того свого права. Критики може боятися тілько непевна чи мертва справа, — живу справу вона тілько прояснює, додає йій нової сили, хоронить єі від застою. До тогож, ми не сектярі з догматами недотикости та непомильности; між нами нема й не повинно бути старшуваня — ми товариші, і коли ми обовязані числитися з совістною критикою навіть від ворогів, то тим більше треба єі приймати від товаришів, таких же щирих прихильників справи, як і ті. що складали програму. Нехай же всякий щирий прихильник поступу в нашій крайіні не жалує застанови ні труду і подрібно розбере те, що вважає за неясне чи шкодливе в програмі, тай докладно подасть свої проєкти поправок програми, тілько звісно, на грунті реальних обставин нашоі крайіни. Розуміється, що ми будемо, де треба, докидати й своє слово в обороні програми, чи для єі пояснєня. Таким чином справа обговориться в „Народі“ основно з усіх боків, і се послужить за матеріял до ревізії програми, за котру возьмеся в свій час загальний зйізд усіх наших прихильників. Само собою розуміється, що найбільша користь з подібних розмов буде тота, що заставиться широкі круги нашоі світлійшоі суспільности подумати над станом нашого робучого люду і в загалі над станом нашоі крайіни — дуже складним і потребуючим праці чималого гурту світлих голов над самим єго проясненєм.

На перший початок містимо згадану повисше статю, на котру відповімо в 8 ч.

Редакція.

I.

Шановна редакціє! Коли вільна критика опублікованоі в 20 ч. „Народа“ програми нової руско-украйінскоі радикальноі партії не перечить змаганям партії і єі органу, то дозвольте мені прилюдно висказати моі думки про нову програму. З огляду на те, що „Народ“ має від тепер уділяти місця більш цінним розвідкам і справам, ніж слабому мірковаю людини, не близько стоячої до реального грунту руско-галицкого житя, я по можливости буду коротким. Але разом з цім осмілююсь зауважити, що локальне віддаленє від живого грунту має завчастя і позитивний бік. бо дає можливість бачити речі в перспективі. До речі-ж!

Ніхто не стане перечити тій думці, що часи, за котрі житє якого-будь живого народу відзначалося більше-менше єдностю тай цільностю інтересів тай змагань, ген-ген давно минули навіть ще за довго перед тим, як малі тай великі патріоти вперше захожувалися писати „національні“ програми. З нехвилевого погляду глибоко-комплікованого процесу роз-

вою історичного не здаватиметься парадоксальним, коли я скажу, що житє посувалося швидше ніж патріоти встигали доводити до краю свої всератівничі „національні“ програми: їм здавалося, що пишуть на зеркальнім рівні життя „національного“, тим часом як бурливі течії суперечних станових інтересів обертали той рівень у фікцію. Разом з тим славетним рівнем зеркальним, мусив конче обернутися у фікцію і самий націоналізм, яко жива форма пережитого колись фазісу розвою. Народ не горівка однорідна, котрій форму дає фляшка, у котру єї налито. Форма розвою народного щільно получена з самим змістом того розвою, ним визначається, разом з єго фазісами складається, міняється, щезає. Яйце має форму яйця, поки воно яйце, а як вилупилося з нього курча, тоб то новий, змінений зміст, воно стратило свою попередну форму, перестало бути яйцем. Чи може житє народне ще досі скупленє в однім яйці? Я думаю, що воно вже давно з него вилупилося. Тому, значить, можна говорити не про форму розвою народного, але про форми, не про націоналізм, але про націоналізми. А якже-ж з націоналізмів вивести, що таке націоналізм? Те, що позавчора було націоналізмом, вчора обернулося в клерікалізм тай арістократію; вчорашний націоналізм сего-дні називається буржуазією або здирством, а сегодняшний націоналізм обернеться завтра в так звану дрібну буржуазію або міщанство, щоб уступити місто націоналізмові новому. Мало того. Коли ми візьмемо осібно, наприклад, сегодняшний націоналізм, то він при ближшім аналізі покажеться сумою кількох націоналізмів, бо замикає в собі крім власних зерен не тільки пухкі ще зерна вчорашнього тай позавчорашнього націоналізму, ба і чималі вже зерна „націоналізму“ завтрашнього, зерна, що одні либонь і мають будущину. Я розумію ті зерна, на котрі тільки, бо на цілім світі так, й може числити осущенє вінця нової програми руско-украйінскої радикальної партії. Я розумію пролетаріат. Якже-ж бути? Про що власне можна вести розмову? Про попівство тай панство, про великих власників, про дрібних власників, про безвласний пролетаріат, про що хочете, тільки не про націоналізм. Навіть про мову, цю єдину конкретну тай намацальну рибу в каламутній воді „націоналізму“ можна борше говорити з погляду станового ніж загально-національного. Треба заплющити очі, щоб не признавати остатнього особливо відносно до руско-украйінского народу.

Що жадна зі старих руских партій не здолала справитися з тілько-що зробленими нами закидами, се факт, котрий слушно констатує нова руско-украйінска партія, хочай при цім не можу згодитися з шановним автором цінної статі в „Народі“ — „Безпрограмовість народовців“, що за для того, що у народовців напр. нема ясної програми, то в них вже значить замість програми панує безпрограмовість. Цілісінько не так! У Бісмарка була дуже ясна політика, цілком ясні замири, хоча на словах вона зовсім щось іншого значила. Народовці були тим, чим вони єсть — попівским класом з невеличкою сумішкою слабої, а тому і несмілої ще світської буржуазії, значить програма мусіла бути і була, тілько вони зовсім слушно розуміли, що коли ту свою програму докладно тай вірно з орігіналом написати на папері, то вийде така картина, від котрої ледве чи зраділа-б ціла „нація“. Ось вони і ухопилися за мидляні баньки націоналізму, що в очах наївної громади має ще вартість мармурових святощів, ними мов фиговим листям прикрили свої.. красоти і, звичайно, тільки на позір „обезпрограмили“ свою цілком ясну програму. Зрештою, народовцям можна це тим менше поставити яко провину, що вони себе слушно могли уважати єдиним самосвідомим станом з цілого руско-украйінского народу в Галичині, поруч з котрим не істнувало ще іншої свідомої себе верстви, що одним дмухом розбила-би їх „національні“ баньки.

Але — чи справилась з нашими закидами нова руско-украйінска радикальна партія? Побачимо.

На перший погляд нова програма мов-би являється програмою інтересів „робітних“ людей. Але поруч з тим зміст програми, єї змагання розвинуті у такий спосіб, що розум слова „робітний“, висунутий за межу єго конкретного класового значіня, єдино по нашому наукового, зливається з неясними абстракційними елементами розуміня „робітний“ в загалі, переливається в ту небезпечну своєю неясностю сферу, де робітним чоловіком єсть і селянин, що має 10 або 5 або й жадного морга землі, і ремесник, що має або не має ремесничу спасть, і граф Толстой, що сам собі чоботи шиє тай ніч підмуровує і вчений дідич Енгельгарт, і навіть добродій Герман Гольдкремер, що те-ж підлягає часами щемливим зворам Boa Constrictora сучасного ладу... Якже ж тут ладу дібратись? Колиб програма була поділила цілу людність краю на грубших тай менших власників, можна-б ще було під робітними людьми розуміти менших власників, і неясність замикалася-б тоді хіба в тім, що замість ясного слова „менші власники“ ужито слово „усі робітні люде“. Або хоч би й так. Коли-б програма, лишивши на боці ворожу частину грубших власників, яко таку, з котрою в неї не може бути нічого спільного, вибрала-б з менших власників — дрібнійших, що мають усі шанси позбавитися незабаром ілюзоричного титулу властителів тай получивши їх з безвласними елементами суспільности, що пишно ростуть під невпинним дощем капіталізму, операла-би на них, як то і на заході робиться, повільне переведенє і остаточне осягненє першого пункту максімальної програми. Тоді-б фізіономія „робітних людей“ з'яснійшала-б. Або на решті і так. Коли з уваги на те, що біднійші верстви руско-галицкої суспільности може ще так мало зпорізнилися, що годі їх класіфікувати, а приходиться становити усіх на одну доску під Гольдкремерами, то відповіднійше було-б обявити нову програму не програмою „робіт-

них людей“ а просто програмою інтересів біднійших верств, чи чім заміст радикальної вірнійше було-б назвати програму — демократичною. Звичайно, перший пункт максімальної програми вийшов-би в такім разі мішанєм води з оливою, за для чого значить єго яко завчасний не тільки можна-б було, але й треба-б було цілісінько відкинути. Діло-бо ходить не о те, щоб складати гарні тай модні програми, але виключно о те, щоб програма відбивала найміцнійшу тай найживотнійшу тенденцію переживаємого суспільностю фазісу історичного розвою.

Другу ще велику неясність ми вбачаємо в словах пункту а) мінімальної програми: „змагаємо до матеріяльного добробиту всіх робітних людей і усуненя всякого визискуваня економічного“. Що то значить? Чи то парафраза пункту 1-ого максімальної програми? чи програма думає, що „добробит всіх робітних людей і усуненє всякого визискуваня економічного“ можливі і до осущеня „колективного устрою праці і колективної власности средств продукційних?“ В першім разі, не зрозуміти, як і для чого слова ці знову попали в мінімальну програму; а в 2-ім слова ті свідчать, що програма не досить глибоко розуміє саму сущину визискувавчої тенденції капіталізму, єго неминучо-глитайску ролю на великих народних і між-народних торгах, мов-би гадаючи, що уся сила єго ролі замикається в єго прогетованю з боку держави (а чи не капіталізм же і єсть душа сучасної держави?) в некористь біднійших верств. Кількаразове згадуване програми про те протегованє стверджує наше припущенє, що в тім протегованю (котрого власне до осущеня 1-ого пункту максім. програми і не зрозуміти добре, як унеможливити) програма добачає усю силу капіталізму і жерело визискуваня бідноти. Звісно, коли програма дібється знищеня щільно-лихвярскої Гольдкремерщини (капіталістичної — вона до осущеня 1-ого пункту макс. програми не дібється ніколи), — що вона і може осягнути в осередку сучасного-же поліпшеного парляментарізму, — вона поліпшить стан робітних верств, але від цього до „добробиту і усуненя всякого визискуваня“, а також до „повздержаня скорого твореня пролетаріяту“ однаково як від землі до неба. Хоча програма дуже скупо зформуловала 1-ий пункт максімального відділу, одначе ми не маємо причини не гадати, що і вона добачає в пролетаріяті, тоб-то обезвласнених масах робітних людей, зорганізованих на широкій капіталістичній продукції, безпосереднього перевідника, реалізатора коріяного соціяльного перестрою. Так само, як реалізатором капіталістичного строю міг бути не феодально-клерікальний стан, а тільки стан буржуазії — переведенє соціалізму може бути ділом рук найголовнійше в нім заінтересованого стану — пролетаріяту. Для того, щоб власність стала коли-небудь колективною, треба, щоб вона цілком абстрагувалась, потратила усі конкретні ознаки індівідуальної власности; треба, щоб особиста власність дійшла до таких, так кажучи, потворних, ненамацальних розмірів, при котрих вона в очах кожного стає не тільки економічною, але і правною нісеніттницею. Тоді настає пановане протилежного — власности колективної. Ось в цім і замикається уся розвоєва революція — одночасно в продукції як і в головах людских. Одначе програма, з іншого боку, — проти капіталізму і проти твореня пролетаріяту. Шкода-же у такім разі, що вона нам так скупо огласила свій соціялізм! Чи може не так? Може і програма запевнена в тім, що капіталізму вже жадним ладаном не викурити, що можна ему хіба покості робити, не протегувати єго ітп., але коли вже він істнує, то швидко-нешвидко а вже він більшатиме, а разом з ним і робітний пролетаріят, що коло єго працює. Ото значить, програма заміряється либонь усунути не саме творенє пролетаріяту, а лиш перешкажати с к о р о м у єго твореню. Чи так? Чи програмі ходить головно о вільнійший темп того твореня?

Ми об цім інакше гадаємо. Чим швидше намножиться пролетаріят[1]), тим борше розіветься продукція і тим борше треба допомогти ей розвитку. В капіталістичній суспільности, тоб то суспільності з засадою індівідуальної власности, можлива т е п е р, звичайно, тільки капіталістична продукція. Пролетаріят скупиться коло капіталістичної продукції, неминучо зорганізується, в постійній, свідомій тай спільній боротьбі за підвисшенє зарібної плати, за поліпшенє і удосконаленє санітарних умов продукції, за унормуване числа робучих годин не тільки борше, ніж інший посідач пари моргів землі або спільник промислового мужицкого товариства, задоволятиме своєму „мінімові екзістенції“, але, що найголовнійше, невинно революціонізуватиметься в згаданім мною напрямі. Програма видимо бажає інакше простувати до своєї конечної мети. Побачимо-ж ближче, яку вартість мають ей міри проти „скорого твореня пролетаріяту“.

Просимо найперед всего ш. читача прочитати в мінімальній програмі 5) і 7) точки ей II відділу.

Лишаючи вже на боці незвичайну загальність цих двох точок, мусимо сказати, що наші надії на йіх практичність ми можемо будувати не на власних гуманних бажанях, а тільки на фактах. Факти-же західно-европейскі, як і факти розкладаня великоруских промислових так званих кустарних, товариств, показують нам ясно, що такі змаганя, являючись на початку сумнівими наліятивами, яких тілько і можна сподіватися від держави з капіталістичним грунтом і які, звісно, не в стані обгорнути у с ю масу робітних людей, в дальшім і остаточнім своїм розвитку або розпадаються

---

[1]) А само собою розуміється, що факт істнованя пролетаріяту означає тим самим і факт істнованя вже капіталістичної продукції і капіталізму — в межі повстаня пролетаріяту, чи по за єго межою — се річ другорядна.

або цілком майже зливаються з рівними факторами чисто капіталістичними. Ми для того тим менше прикладаємо ваги до таких змагань, що не признаємо за ними характеру „одиного способу розвязаня питаня суспільного?“ Для нас такі змаганя суть тільки варіяцією атавістичних, а тому значить і реакційних решток промислових організацій феодальної або — ще глибше — патріархальної доби, або загальних розкладових чинників капіталістичних.

Таким робом, за межою цих двох точок, програма цілісінько дотикає мужицтво і власне те мужицтво, що ще бідкається на своїм грунті. Але на жаль і ці точки мужицко-рільничі переведено борше з консеквентностю кабінетною, ніж житьовою.

Ми обмежимось на розборі точки 4) І відділу і точок 1) і 2) відділу II мінімальної програми.

Пункт 1) II-го відділу жадає „безоглядного заказу діленя громадского добра“. Програма тому видимо цего жадає, що добачає в житю мужицкім шкідливі на єї погляд прояви такого діленя, інакше вона не мала-б приводу до жаданя протилежного. Гаразд. Але для нас поруч з тарним жаданям програми було-б дуже цікавим дізнатися, чому се, коли прояви „діленя громадского добра“ річ шкідлива, мужицтво само цего не розуміє і потребує, щоб програма, котра між іншим стоїть і за „реалізм в штуці“ пояснила йим те, тай не тільки пояснила, ба навіть суріозно приказала-би: цур, не ділитися! А чи може мужицтво розуміє, або принаймні інстинктивно чує причини такого діленя та вже ніяк не в стані запобігти своєму лихові? То в такім разі чи здасться на щось корисне заказ програми, ба не тільки це: чи такий заказ в певних випадках не обернеться у тягар, у реакційний тягар для житя громадскої бідноти. Нам здається, що програма не досить уважно застановилася над цими питанями ваги перворядної. Перш усього програма хибно роздивлює сучасну громаду, хочай би в ліпших випадках, мов-би якусь однорідну Хинщину, котру досить — в осередку сучасної же суспільности — обвести заказовими тай „протекційними“ мурами, щоб забезпечити єї від розкладового впливу капіталістичного ладу суспільного. Ми не думаємо, щоб т е п е р де-небудь громадска спільність мала складатися із спільників з цілком рівними силами, а тому значить розвій такої спільности неминучо получений з розвоєм нерівности однотливих спільників, — нерівности, котра під впливом всерозкладаючого капіталізму, хоч-би ви там у бараній ріг скрутили єго щільно-лихвярский бік, повинна зростати в геометричній прогресії. Капітал, що роскладає тай в е р с т в о в у є усі верстви суспільности, не зупиниться либонь перед сельскою цариною. Він верствуватиме і саму громаду: міцного зробить міцнійшим, а слабого слабшим. Евангельске слово осуществиться. Цего осущеня не спинити в сучасній громаді. І що-ж тоді? Чи при заказах програми „діленя громадского добра“ не скуються справдешні кайдани для біднійших членів громади, котрі, втікаючи від фактично пануючої купки громадских глитаїв, змушені будуть марно покинути „громаді“ свою частину, свій пай, ледве будучи у стані одібрати ту єї вартість, яку-б вона евентуально мала при подільности громадского добра? А в разі, коли при не досить плодючім грунті припадаючі на той пай податки переважатимуть доходи з него, то втікачці прийдеться навіть де-що приплатити „громаді“, аби тільки здихатись свого щастя. Там, де капіталістичний вплив буде слабий, де якість громадского грунту задоволятиме потребам цілої громади, громадска спільність не роспадатиметься і без заказу програми, а де цего нема і не буде, там таке жаданє програми останеться порожним гуком при слабости партії, і реакційним при єї здатности реалізувати свої жаданя.

Що до 2) точки, то ми до того, що тільки-що сказали, можемо знову додати, що єї жаданя можуть вийти на користь тільки міцнійшим членам громади, тоб то значній меншості, коли не мінімум рільничої людности, а не поратувати йим тих, для котрих нема тепер цілковитої ратівлі.

Жадає цей пункт кредітових інституцій для достарчуваня фондів на закупно землі рільниками. Хочай програма ані не натякнула на спосіб складаня тих фондів, забезпечивши правда „мінімум екзістенції“ від всяких податків, — але припустимо, що то дрібниця, фондів тих набути лехко. Припустимо, що одного гарного ранку усе галицке панство тай здирство перенялось шляхотними почутями і такий кредітовий банк рільничий засновано. Банк звісно буде кредітувати, а не дарувати, тоб то, хто у кредіт взяв, мусить через який час кредітоване вернути. Хто-ж буде найбільше відповідувати таким вимогам? Звісно, найміцнійші громади, а найчастійше товариство з найміцнійших членів одної громади або різних. Само собою розуміється, що рівности паїв бути не може, а кождий одбератиме стільки, скільки він вклав грошей.

Невже-ж усе оце має суріозно запобігти біді мас і повздержати „скоре творенє пролетаріяту?“ Ми думаємо як раз навпаки. Перейдемо-ж на хвилю від надій та припущень до фактів.

В Росії заведено мужицкий кредитовий банк. Чи він справді заслугує на те задоволенє, яке він викликає в шановнім авторові статі в 19 і 20 чч. „Народа“ — „Царюванє Александра III“, статі, до речі кажучи, маючої усі ознаки отвертого листа вірноподаного до сього велителя? Нашого задоволеня вони ледве чи можуть заслугувати. З огляду на загальну завдачу нашого розбору, ми обмежимось хоч тільки двома, але дуже цінними свідоцтвами московскої газети „Русскія Вѣдомости“ і московского місячника „Русская Мысль“.

З поводу справозданя діяльности рільничого банку за 1888 р. „Русскія Вѣдомости“ (N. N. 358 і 360 за 1889 р.) стверджують, що з 190463 десятин землі, набутої за той рік 2518-ма господарями припадає: 100.000 дес. то-б

то більше 52% набуто мужицкими товариствами, інакше кажучи, спілками богатних членів сельских громад; 3000 дес. або 2% набуто однотливими селянами, і тілько решта 46% або 87000 дес. набуто властивими сельскими громадами. Що до кількости кожної групи купців виходить, що на кожну голову II-ої групи припадає набутої землі 4.51 десят., I-ої 2.92 дес., а III-і, тоб то громад сельских тільки 1.88 десятини. Цифри ці настільки красномовні, що нам нічого пояснять, хто кого з часом зїсть: чи сельскі громади — товариства, чи товариства — сельскі громади. Але це ще не все. За першою дією наступає звичайно друга. Хто купує, той мусить і платити. Царский банк рільничий, не вважаючи на компліменти д. М. Ф. в поступовості, теж держиться цего правила. Як звісно, банк дає на купно землі правда найбільшу частину потрібної суми, але тільки частину, решту-же купець-рільник має сам доплатити продавцеві і виходить, як подають російскі газети, так, що доплата та нівечить рільника до краю. Він спродує свій інвентар, аби лиш утримати свій най, входить у нові довги і — пропадає. Конець звісно який. З пильностю „поступової“ царскої інституції банк спродує землі таких недужих платників. Ось що каже з цего поводу „Русская Мысль“ (січень, 1890 р. ст. 230): „При перших випадках продажі рільничим банком землі, купленої за его поміччю, можна було ще втішати себе надією, що то будуть одноразливі випадки, не маючі ваги при цілості всеї операції, під котрою розумілася *деяка почастна* поправа, з-за поміччю банка, мужицкого малоземеля. Але тепер, коли число тих випадків множиться а продажі починають приймати значні розміри, повстає власне загальне питанє: чим властиво представляється, в остатнім результаті, діяльність банку і до яких наслідків він може довести своєю цілокупностю? Чи діяльність банку приведе до закруглення тай угрунтованя мужицкого землевладіня, *чи до деякої его ліквідації*“. — У кожнім разі, чи галицкий банк поведе справу підпиранія мужицтва красше російского, чи ні, але з уваги на наведені нами факти не завадило-б, коли-б програма в цих двох точках висловилась-би трошки виразнійше.

За те гріх був-би нам нарікати на невиразність точки 4) I-го відділу мінімальної програми. Але ми багато дали-би за те, щоб розуміти єї інакше, ніж ми єї розуміти можемо... Що-ж то за пункт такий, що теж спільно з іншими має вести до „добробиту, до усупеня визискуваня, до повздержаня скорого творення пролетаріяту?“ Ось він: „супротивляємося заведеню неподільности грунтів селянских яко ітд. Щоб зрозуміти зміст цего „супротивленя“ візьмемо приклад який небудь. Певний рільник-батько має 5 моргів землі і 5 синів. По смерти приходять люде, що стоять за неподільність грунтів селянских до тих 5 синів і кажуть їм: маєте ви мучитися кожний з одного моргу рілі, що не в стані вас виживити, липте красше за ким небудь з вас, за старшим то що, цілий грунт неподіленим, принаймні він матиме з чого живитись, а решта шукайте собі інших жерел заробку; звісно, щоб не довго і не безрезультатно шукати вам зарібку, треба підперати усяку велику продукцію, особливо капіталістичну“... Капіталістичну?! — питається з ляком нова програма. „До ката капіталізм! Мучтеся красше кожний на своїм нужденнім клапті! Fiat justitia, pereat mundus: Хай пропадають люде, аби-б „власть землі“ ціла була! або, абиб тільки пролетаріяту... не було!“ Але може ми помиляємося? Може програма має рацію, що противиться тому, щоб під впливом неподільности грунтів, частина рільничої людности покидала свої грунти та шукала-б інших жерел уживаня. Може Галичина є таким краєм, де рільнича людність ще дуже рідка, де рілі стільки, що вона може виживити ще більше рільників ніж тепер, і де за для того треба усіма силами „супротивлятися заведеню неподільности селянских грунтів?“ Ось що нам відповідає на ці питаня д. Щепановский (Nędza Galicji w cyfrach. Wydanie drugie. Стор. 2) Тим часом як на 1 квадратовий кілометр припадає рільничої людности в Англіі 27 голов, Франціі 32, Угорщині 33, Німеччині 37, Польші 38, Чехах 44, Ірландіі 45, Белгіі 49, в Галичині припадає 60 і ймовірно навіть **64** голов! З голови „Niedobór życiowy“ в тій-же брошурі читач ще більше зрозуміє розум цієї цифри, побачить, які наслідки веде за собою таке страшне перелюдненє рільниче і до яких воно дальше доведе в получени з перешкодами великому промислові тай продукції.

Кінчивши менш — більш розбір економічного відділу нової програми, ми просимо у шановних читачів ще кілька хвиль терплячки, котру ми, сподійсь, і так вже надужили. Начавши, треба довести до краю.

Що соціяльна програма не може обійтись без політичних жадань, це ясно. Політика єсть шлях до переведеня економічних потреб тай реформ. Але на що було виділяти осібні *культурні* жаданя — ми не розуміємо. Культура громадска є відбитком соціяльно-політичного житя тай розвою громади, усе одно як такі або інші лехкі являються витвором повітря, вдихаємого чоловіком. Ставляти-же осібні культурні жаданя усе одно що до жаданя вдихати здорове повітрє — додати: а дивись, чоловіче, щоб і лехкі були в тебе здорові! Або до жаданя уживати добру страву — додати: а дивись, щоб ти був і ситий. Мені здається, що такі осібні культурні жаданя цілком і досить вміщуються в пункті *мінімальної* політичної програми, щоб вихованє цілого народу в школі і поза школою замикало в собі ширенє позитивних, наукових відомостів. А вже зовсім не було рації підводити яко осібні жаданя чисто естетично-літературне питанє про реалізм в штуці та ще в відділі програми максимальної, коли цілісінько порожним являється питанє про те, яка буде штука під час осущеня I-ого пункту максімальної програми. У свій час і романтизм був так кажучи реаль-

ним. Штука з неба не падає, а виробляє єі житє і право єі биту санкціонується попитом читачів, йіх смаком, йіх потребами, йіх змаганями. А всі оці властивости читачів суть витвором соціяльно-політичного житя.

Те саме відноситься і до жаданя раціоналізму в справах віри. Раціоналізм той 1) залежить не від наших жадань, а від того як єго сплодить житє і розвій позітивних відомостів в широких колах народноі маси, а 2) воно як питанє соціяльне входить в обсяг прав особи і сумліня, забезпечених політичними жаданями обох відділів програми.

Нам ще не богато лишиться сказати про політичний відділ програми. За виімкою дуже доброго і ясного пункту 1) розділу б) відділу III про виборче право, відділові цьому бракує в загалі ліпша стилізація. Наприклад, жаданє 4-ої точки „свободи одиниці, корпорації, провінцій і народностей в заспокоюваню“ не тільки „свойіх духових потреб“ але і „матеріяльних“ перечить 2-му пункту максім. програми де така свобода слушно признається тілько в політичних справах і то таких „котрі тілько йіх дотикають“.

Нарешті нова програма, як і програми старих партій, має замір „в справах національвих“ стояти на „грунті національнім“, змагати буде до піднесеня почутя „національноі самосвідомости і солідарности в масах усего руско-украйінского народу“... Ми цілком розуміли би всі оці гарні заміри, колиб партія обявила себе не радікальною, а демократичною і до праці на національнім грунті за для „усего руско-украйінского народу“ не чепляла би жадань „соціялістичих“.

Інакше ми мусимо признати нову програму свого роду лабіринтом, в котрім неминучо заплутається нова партія, коли вона тілько схоче бути консеквентною, — або, кажучи словами одного з підписавших нову програму, мусимо признати нову програму — „безпрограмовою“. О ні! Вона не „безпрограмова“ ця нова програма. Безпрограмових програм нема. Правда, програми людскі являються фотографіями думок людских, але думки ті не з неба падають, тільки житє йіх порожає. Вони суть відбитками житя. Де житє виступає в ясних рисах, там і програми — фотографіі ясні тай зрозумілі, а де в житю ще туман налягає, так що не добачати під ним ясних рухів тай контурів, там і в програмі туман тай неясність. Значить житє руско-украйінского народу в Австріі усе ще не повиберaлося з туману неясности тай подвійности. Ось чому годі шукати ясности тай єдности і в новій програмі новоі руско-украйінскоі партіі. Якими б гарними, світлими тай самозабутними людинами не були безпосередні складачі програми, як-би вони не стремили деякими своіми змаганями до соціалізму і до інших гарно-лунаючих річей, але в тім-то неминуча іронія історіі, що в дійсности ті людини можуть бути тільки фотографічними шклами оточаючого йіх житя, єго речниками, єго оборонцями. Чим-же, відкинувши туманне тай неясне в новій програмі, і єсть властиво нова руска партія? По нашому ось чим: ліберально-демократичною партією дрібних (а не дрібнійших!) власників-селян і світлійшоі буржуазіі, що з часів Барвінского встигла вже на стільки зміцніти, щоб без страху зкинути свою залежність від попівскоі партіі. Буржуазія та інстинктово чує, що в полученю з богатшим мужицтвом вона найліпше дібється конечноі для неі клієнтури, а всяка клієнтура може тепер в загалі зростати тільки під подихом більшоі просвіти. Ось чому вона усім тим так побивається. Як усяка партія, що не хоче бути тільки тим, чим вона єсть, тоб то тілько класом, і вона теж по старій традиціі чипляється за „національний“ прапор. Справдешному пролетаріятові нема ще місця на банкеті новоі партіі. Але він, той пролетаріят, яко остаточний і єдиний спадкоберець, усе-ж скористує з цего банкету. І він дібється яснійших думок про себе, про свою організацію, про свою будущину. Правда, він міг би всего цього і ранійш добитися, але ми безсильні перекручати історію, мусимо єі взяти такою, яка вона єсть...

24. жовтня 1890. О. П-ский.

ДОДАТОК. З огляду на Ваше приватне л. завідомленє об тім, що мою критику програми руско-украйінскоі радикальноі партіі, прислану Вам для надрукованя в „Народі“ ще в жовтні минувшого року — Ви напечатаєте в 7 ч. „Народа“ за б. р., я прошу Вас напечатати, коли можна, яко додаток те, що слідує. Хоч за той чималий час, за який моя критика лежала в редакційній мапі, в „Народі“ давали себе чути думки, близькі до таких-же в моім розборі програми — дивіться деякі уступи в статях д. Е. Левіцкого, признанє самою редакцією деяких неясностів тай деякі компетентні вказівки пр. Драгоманова в статі „Неполітична політика“ — я усе-ж гадаю, що критика моя, яко проба систематичного розбору новоі програми з боку єі теоретичноі тай практичноі вартости, не позбавлена своєі ваги і тепер, тим паче, що конець виборчоі боротьби до ради державноі мусить бути початком новоі невсипущоі праці не тільки на полі практичного розбужуваня неприспаних ще кадильним тай національним ладаном мас, ба однаковісінько-ж і на полі розчищуваня теоретичного кругогляду, від котрого безперечно залежить планомірність в практичній роботі. Одчасно дозволю собі на цім місті заакцентувати, що критика — раз вона предметова і поважна і з партійного боку має на переважній меті власний аналіз, власне скріпленє тай поступ — мусить бути вільною, а всяке тамуванє єі голосу можна порівняти з постувованєм біржевоі спекуляціі, користуючоі з того, що брак конкуренціі (навзавідництва) віддає йій на поталу торговельний ринок. На полі совістноі думки ми мусимо не на те рахувати, що той-тут або ті-там не голдують — свідомо чи несвідомо — цьому або іншому політичному чи то науково-

му поглядові, котрий ми-ді тілько і посідаєм а навпаки — рахувати на те, що погляд той відомий і іншим, що ми своє бойове ратище маємо пускати в добре узброєний осередок, а не в диряву свиту. Тоді тільки спокуси „тонкої політики“ — я було трохи не сказав: забаги біржевої спекуляції — втратять всяку принадність для людей, не призваних урядом до сповнювання функцій ціс. кор. прокуратури. Що до сущини моєї критики, то я по 5-ти місяцях не знаю майже ані іоти, котруб змінив або взяв назад. І не для того я так кажу, щоб закохані в себе мізкувачі не висміяли мене часом, що-ді в мене, як то кажуть, сім пятниць на тижні. Ні, глум порожньої декламації мене не лякає: овсім, я волю проступати дорогою живого житя з его вічними змінами тай комплікованим рухом, ніж носитись з одним яким-небудь вимізкованим фетішом, мов з писаною торбою, покладаючи собі велику шану за свою „витревалість“. Отже для того власне я особисто — про обєктивну вагу для самої справи нема либонь чого і говорити — дуже заінтересований в тім, щоб усі мислячі громадяне віднеслися з цілою увагою до порушеної мною принціпіяльної справи. Мусимо-ж колись рішучо поставити питанє: чи теж для нас обовязкові та міродайні які небудь засади, цільно получені з науковими дослідами переживаємої доби, або-ж нам верховодитись одною самодовліючою емпірікою? Чи ми Хини, або теж Европа, чи може якість Хини в Европі? На виду цих питань, що Украйну, а з нею і цілу Росію за для однакової економічної (майже) тай політичної структури не менше обходять, як і Русь галицку, я дозволю собі зауважити, що суріозна діскусія над цими питанями тай їх посильне розвязанє являються для мислячих громадян рускої Галичини не тільки зручнійшими з уваги на їх ширші ніж у Росіян політичні вільности тай майже безпосередну стикальність з найпоступовійшими рухами „західного“ світа, але — Nota bene! — ця діскусія і це розвязанє становлять для Галичан предмет моральної обовязковости тай заплати народам побратимчих мов. Хоч як се і дивно, що навіть і до Русі Галицкої західні думки мусіли доплентуватись через Петрово „вікно в Европу“, тоб-то через російску фільтру, але — фактом єсть, що все що було тай єсть живого в Галичині, завдячує вливові російскої літератури, а посередно почасти і украйинскої. Отже висока черга галицко-руским громадянам яко політично старшим за Росіян — de jure принаймі, мешкають-бо в конституційній державі — подивитись усяким поросійщеним „західним“ думкам просто у-вічі, не жахаючись перед можливостю знівечити той або другий серцеві любий фетіш. Повтаряю: се не тілько моральний довг перед під'яремним побратимчим краєм, ба і патріотичний подвиг зглядом австро-угорскої держави, що будує твердині тай купить військо в слушнім очікуваню нападу північно-східного ворога: ніщо бо не може бути так фатальним—фатальнійшим ніж десятки твердинь тай залог — для царского деспотизму, як клясовий розвій тай організація пролетаріяту в західнопограничних крайінах рускої та польскої мови на грунті наукового міжнародного соціялізму. Частина ваших сусідів, Жиди тай Поляки, Вами-ж таки колись вперше пробуркані, вже кинули жеребій. Їх-же засадничою дорогою—переважно на мужицкім грунті — мусить прямувати єдино можлива для Русі галицкої історична місія Оця власне думка і виглядає із-за моєї критики програми руско-украйинскої радикальної партії.

13. марта 1891 О. П.

В поті чола

образки з житя робучого люду написав Іван Франко. Львів 1890

III.

Не поминув також Франко і тюремного житя. Передовсім суспільно-псіхологічна студія „На Дні“ дає нам вірний образ сего поденя суспільности, на котрім відбиваються та найяркійше виступають, мов гнилю зіпсована кров на боляках і струпах, всі рани сучасних порядків, вся гниль суспільного організму.

Студія „На Дні“ має двоякий характер, двояке значінє. З одного боку, вона дає нам псіхологію деморалізації, випливаючої з нужди, з понижаючого положеня суспільного найбіднійших верстов і тюремного житя, з другогож боку, малює нам відносини спеціяльно-галицкі, розкриває нам відражаючі нелюдскостю порядки по провінціональних арештах, для котрих— а для дрогобицкого арешту спеціяльно, ніяких приписів—як каже дід Панько—нема. (80) В той спосіб „На Дні“ набирає значіня загального, вселюдского, сказатиб космополітичного, хоч по при те має у собі ціхи льокальні, і єзнаменитим образцем культурного стану „богом спасаємого... Дрогобича“, а може й богом спасаємої Галичини. Яко твір літературний широко-теоретичної стійности, твір з інтересом загально-людским, „На Дні“ захоплює самі найживійші питаня, котрими занимаєся т. н. криміналістика, що остатнім часом набрала так великого розголосу в науці і визвала так богато студій ва сім полі. Мені здається, що се не буде помилкою, коли я всі сучасні праці в тім напрямі поділю на дві школи: антропологічну, що бачить генезу проступків в фізіологічних умовах організму, і школу соціяльну, що в т. назв. кримінальній статистиці вказує вплив суспільного ладу на скількість і якість проступків, на стан моральний людей в загалі. Не вдаючися в який небудь близший розбір теоретичний розбір сих думок—бо сеж тут зовсім не належить—я скажу, що Франко в своій студії дає нам як раз псіхологію деморалізації зі становиска суспільного, о скільки береся на увагу загальні основ-

ні думки і типові події, про котрі розказано в єго оповіданю. По перед усєго видно, що в тюрмі Франко бачить не лише неволю арештантів. В поодиноких типах він хоче нам показати вплив тюрми на погляди етичні, моральний стан одиниць. В їх оповіданях він підчеркує тоті слова і події, що вказують нам глибші причини сего неволеня людей людьми, основи суспільного житя. Адже майже всі, що їх змалював автор в своїм оповіданю, то люде бідні, приневолені глядіти зарібків, тинятися з місця на місце, люде, котрі власне через те й дістаються там, на се дно, на се прокляте місце „смрада і печали“. Саме їх положенє, сама суспільність немов з гори назначила їх на нужду, біду і проступки. І вони скорше чи пізнійше дістаються на се дно суспільности. Як Митро, вони зразу щирі та добрі, дотепні і розумні. Але тюрма змінить їх поволи. Вона прибє їх чувства, знищить їх силу мисленя, знівечить в них людей, щоби перетворити їх в захланних Бовдурів, в калюжу гнилі моральної, калюжу чорну та вонючу, як асфальтовий поміст тюремний, як чорні та вохкі стіни тюремної целі.. Бідний Митро, бідні парії людскости!...

Тою силою, що так несе запроторених в тюрму людей, є неволя. Вона найглибше врізується в душу чоловіка, вона путами накидається на него, вона найдужше вражає єго своїм контрастом до вольного, свобідного житя поза мурами криміналу. Хібаж се не кинулось зараз таки з самого початку у вічі Андрія? Там, на світі за мурами арештантскими гралися люде веселі, свобідні, ходили безжурні по стежках гімназіяльного огорода, що притикав до тюрми... „Відтам чути було й дитячий звінкий сміх і жіночі срібні голоси і якесь любе шептанє з посеред потопи листя, з посеред шуму та шелесту живої, буйної ростинности“.

А у тюрмі?... У тюрмі і сонце не світило, не всміхалося своїми благодатними промінями і серце не билось радістю та любовю і думка не оживала для краси та добра. Темрява і гниль розсілась у тюрмі. Болото і харкотинє пластами вкрило поміст, стіни бовваніли брудом і вохкостю, а з „катерини“, що стояла побіч збанка з водою, розливавсь у воздусі йідкий смрід, проникаючи атмосферою огидства і проклятя все, що було довкола, і стіни і „меблі“ арештанскі і людей...

Оден однісінький мур ділив тоту западню від вольного світа, де лився звінкий дитячий сміх і срібні голоси жіночі і „якесь любе шептанє з посеред потопи.. буйної ростинности“.

Тота погань, тота гниль, що розсілась в тюрмі, немов оживає під пером Франка. Під крилами єго фантазії, єго образового способу писаня вона неначе набирає житя, набирає руху, втискаєся в кождий кут, в кожду хочби найменшу розсілину. У неї десь виростають руки, що обіймають усе, що було довкола; вони протинають жили, щоби виссати з них живу „революційну кров“, вони наливають на єї місце якусь нову згущену холоднаву, тягучу темноту... То знов пітьма тота заливає мов повінь всі нерви, всі мускули, всі кости і жили, холодним потоком котиться до груди, до серця. (93), упирем прокидається, що „висисає звільна теплу кров із груди“ (96), цінкими, широкими огнивами обдає душу арештантів, розриває найживійші нитки споминів, нищить силу мисленя і чутя. То знов напослідок вливається оловом у тіло та витягає свою страшну руку, розвертає одіж, розвертає сорочку, а далі й й груди самі,—кости розступаються перед нею, а рука толочиться в середину, холодна, обридлива. (96) І вплив єї перетворює людей дуже скоро. У них стають думки інші і слова інші. Мисль тут немала спочинку, як там, на волі, на світі. „Тут оживала свідомість людска тілько для ноної муки; перше, що ту доносилося до слуху, то були слова лайки; перше, що вирвалося з уст, були прокляття“.

Така то страшенна тота атмосфера арештантска! — такий то страшний єї вплив на тих, котрим довелося жити на дні людскої суспільности. Франко малює нам тоту атмосферу в усіх єї подробицях, як би цілком окремий світ, незвістний тим, що живуть на волі. І дійсно, се цілком окремий відмінний світ. Дає нам се відчувати автор, зіставивши на самім початку побіч себе дві вражаючі контрастом картини житя, кажучи нам застановитися ураз із Андрієм над сею пропастею між людьми а людьми, над сею болючою появою, що люде „держать у тій огидній ямі“ такихож людей— своїх братів, що так як вони уміють чути і красу й погань житя“, такіж „батьки дітем, працюючі на хліб“.

Але на загальній характеристиці арештантскої атмосфери, такій як ми отсе на основі єго студії подали, Франко не зупиняєся. Він іде дальше, він вказує, як тота атмосфера змінює етичні погляди одиниці, змінює цілого чоловіка, витворюючи новий, відражаючий тип, крайне здеморалізований, сказатиб олицетворенє того огидства і гнилі, що запанували-розсілись в арештантскій норі. Франко показує, як тип сей розвиваєся, оповідає, як з наймита попихача витворюєся під впливом других людей людина морально зіпсована, чоловік, котрого душу обдала шкаралуща зіпсутя, що грубо-грубо насіло через ввесь час єго побуту в тюрмі. Як світ вольний відмінний від „поденя суспільности“, так відмінний також сей вихованець арешту від тих, котрим житє вказало щасливійшу дорогу. Те, що для них стає добром, в єго душі родить власне злі чувства, зіпсовані думки. Ясне проміне родить ненависть до житя, щирість людей—недовірчивість і злість, кусник подареного хліба—ненаситний егоізм. Таким олицетворенєм зіпсованого житєм і тюрмою чоловіка є Бовдур.

Бовдур належав до тої численної кляси людей, котрим все „вітер в очі віє“. Вже з малку єго кинули на поталу всяким визискувачам, що раз-в-раз знущалися над ним, насмівалися та били. І в єго памяти часи тоті записалися темними, понурими красками. Ні одна хвилинка не всміхалася до него приязним спомином; єго серце не знало того тепла, що

через ввесь вік загріває душу, тепла родинної любови та безжурного життя у родичів. Він був байстрюком і не знав, де родився; життє навчило єго, що родився між лихими людьми. Гострий та різкий з натури, Бовдур не міг безоглядно піддатися єму лихови, що єго давило. Єго душа накипіла скоро ненавистю, воля загартувалася до пімсти й упору. При інших обставинах, такий Бовдур ставби корисним робітником в громаді, енергічною й живою людиною. Незавидне положенє, визиск, штовханці й побоі, насміх та недоля в інший бік обернули добрі основи Бовдурової природи...

Були й у Бовдура хвилі щастя, але не того щастя, що випливає з природного заспоєня всіх душевних і тілесних потреб, того щастя, що додає чоловікові сил, свободи думок та щирости чувств. Ні, то було щастє випливаюче з деморалізації, з уживаня того, що нищить чоловіка, псує єго сили фізичні і моральні, спихає єго все низше та низше на дно морального упадку. Бовдур тямить добре ті хвилі; сеж світлі хвилі, веселі картини в історії єго життя. Єму нераз нагадуєся розмазлива полюбовниця, над котрою він коверзував та збиткувався, котру катував, а по при те й визискував. Єму нагадуєся щасливий побут в Бориславі, нагадуєся, як по важкій роботі заходив у шинок і пив, крепко пив, поки в єго голові не затурр-кало від пяного отупіня. І тоді усе пропадало в мрачнім тумані забутя, і втрата коханки, і зрада побратимів, і пожежа в селі — діло єго рук! — і штовханці та побоі. Хібаж те забути, не було щастєм для него ?!...

Коли Андрій дістався у тюрму, застав Бовдура вже задеревілою колодою. Пянство немов відсунуло в єго памяти десь далеко далеко спомини минулости; побут в арешті з замкненим світом все повертаючих та нечисленних вражінь вколисали єго душу до сну. Там, на се місце проклятя і запереченя людскої гідности Бовдур нічого не приніс, — ні думки ясної, ні хочби обманливої надії. Житє наложило на єго душу кригу ледову, наморожену безконечним горем. Для него немов усе пропало, немов прикрилося густою верствою здичіня, а думка єго немов заклята, вертячись між пушкою баги та кусеником хліба, не сягала дальше ні в минулість ні в будучність. В ту пору, коли Андрій війшов у казню, Бовдур був нічим більш, як гнилою колодою. В очах пробивалось звуженє думки; вони світились скляним блиском гнилого пороха. Бовдура вже нічого не інтересувало поза чотирма стінами арешту, він став вже частиною тої калюжі, що розпливалася чорними пятнами на єго помості!

До такого Бовдура, яким ми єго отсе намалювали, Франко навязує свою студію псіхологічну.

Причину до тих душевних перемін, які склалися з Бовдуром, дав малий кусник питльованого хліба.

Бовдур став дуже ненаситний, живучи в арешті. Цілі бохонці хліба він споживав на раз, в єго горлі вони пропадали, неначе б він кидав йіх не в горло, а в яку западню. Хліба давали єму теж дехто з арештантів, бо свій єму не вистарчав ніколи. Коли прийшов туди Андрій, то приніс з собою „зі світа“ кусень питльованого хліба та подав єго зголоднілому Бовдурови. Вже на вид єго хліба, котрого так давно не бачив, він нараз змінився. Вхопивши хліб, Бовдур якимось дивним, страшним поглядом дивився на Андрія, єго лице скривилось і змінилось, єго очі світились так, немов Андрій дав єму не кусень гарного питльованого хліба, а розпалене залізо у руки.

Так, се справді й було розпалене залізо, що розгоріло наново заледеніле серце Бовдура. Той кусень хліба нагадав єму єго житє, розпалив у груди болючі спомини минулости, визвав в єго памяти картини житя, з котрими він, здавалось, на віки розпращався. І душа єго знову забажала того, чому він колись радів, до чого єго думка вязалася світлими, веселими споминами. І чогож і н ш о г о він м і г бажати? Щож іншого дало єму житє? Якеж інше місце до вживаня, як не місце деморалізації і зіпсутя липила єму суспільність? Чимже-ж іншим він міг загріти серце, як не пянством, як не якимось одноразовим, але крепким ужитєм, він, сей захланний Бовдур? Хібаж він жив нормально? хібаж вживав в певній хвилі того, що єму конче було потрібне? Ні, в єго минувшости були тілько спорадичні моменти надмірного ужитя, що розкидані мов оази на пустині, видпілися на широкій площині пережитих днів. І до моментів тих, до тих хвиль, серце єго рвалося тим гарячійше, що йіх було так дуже, дуже мало!... Вся думка сконцентрувалася коло них, вся енергія — а енергії у Бовдура було доволі — напнялася туди до сих радісних для него подій. Так вандрівник безлюдної глухої пустині всі думки, всі бажаня, всю силу своєї душі шле тудою до жерела, до оаз...

Житє не дало Бовдурови нічого, що до доброго загрівалоби душу. В с е, що було єму миле, те було рівночасно п о г а н е. Ось тут лежить тота псіхологія вибиваня клина клином, поганого ще поганійшим. На се рішився власне Бовдур. Гарний хліб, закуплена Андрієм горівка, надії на єго, Андрієві, гроші, все те тільки розпалювало страстну душу Бовдура. Насамперед — думає собі — накупивби „хліба, хорошого, білого, — ні, булок, а досить, досить, щоби насититися. Ковбас, мясива цілу копицю! А відтак пити, — пива, вина бутельками!... щоби в голові вічно шуміло, щоби нічого, нічого не набилювалось, не думалось, не споминалось! Усе кругом, усе кругом, аж поки конець не буде“... Бовдурови нагадуються такіж щасливі часи єго побуту в Бориславі. В них він „вдумувався з якимось пяним замилуванєм. Той час вічного одуру, вічного похміля, вічного беззвязного шуму видавався єму єдиним правдиво і всеціло щасливим часом єго життя“. (108, 100). Тепер думка вжити ще раз, хочби однісінький раз, опановує цілим єстеством Бовдура. В єго голові повстають ще пев-

ні рефлексії. Але оповіданє вартівників і денервуючий упадок ножа убивають всяку спосібність дальшого роздумованя. Він переходить в той стан, коли вже думка опановує цілим чоловіком, мов поломінь обхоплює всі нерви, всі мисли, всі бажаня. І на тій одній думці сконцентровуєся вся енергія єго, вся захланність, вся спрага житя.

Бовдур убиває Андрія! Але ураз із тим він довідується, що єго надії, єго бажаня були лиш пустими марними хімерами, що убійство безвинного чоловіка не сповнило ні крихти з того, що він собі задумав. І нараз той стан горячковий, що заволодів ним, упадає; упадають захланність і до крайности розбуджений егоізм, розстріскується й тота крига зіпсутя, що насіла грудою пікарлущею єго душу. З Бовдуром зробилась нагла і дивна зміна „Єго власні риси бачилось, мякли, лагідніли... З очей щез гнилий блеск світячого порохна... Понурі, гнівні складини на чолі вирівнювались... Здавалося, немов на ново людский дух вступає в те тіло, що доси було мешканєм якогось біса, якоісь дикої звірячої душі“ (119)

І се цілком натурально. До злого наклонювало Бовдура тільки бажанє хоч трохи зажити щасливійше, а бажанє те могло сповнитись тілько злим, деморалізацією. Що так було, сему винні не він, а житє, лад суспільний, сама суспільність. І нині, коли власне такий страшний проступок не сповнив єго надій, коли Бовдур побачив, що він не осягне того, що бажав, він стрепенувся, в нім прокинувся давний Бовдур, з незіпсованою душею, з щирим, добрим, людяним серцем. Настала криза і в тій кризі Бовдур побачив, що він поступав зле, бо хотів жити, а інакше жити не міг. Він побачив, що він тут завинив тільки тим бажанєм уживаня, що горіло в єго душі, але що те вело єго до проступку, сему він не винен. Сему винні люде, що згнущалися над ним, винні ті, що не бачили в нім чоловіка а звірину, котру треба визискувати, — винні ті, що пхнули єго в тоту нору, відбираючи єму все, що єму яко чоловікови належиться. І той вплив житя зрозумів нараз Бовдур. Як кождому, що сповнив злий вчинок, але не з своєї вини, так і Бовдурові після сеї кризи здавалося, немов все, що тільки лихого він зробив, спало єму з душі, і відсувалося десь далеко-далеко від него, начеб се було діло не єго рук, а чиєсь чуже, на що він здалеку споглядав холодно, розважно, безінтересовно. З Бовдура став вже інший, відмінний чоловік і сей чоловік побачив, що до злого єго змушували другі, другі, не він. Він почув, що відродився, що не в усьому він сам винен, а винні ті, хто зробив з него сего відражаючого, одичілого, захланного Бовдура.

„Адіть — каже він посіпакам, роздираючи рану Андрія долонею на дві половини — отсе моя, моя половина, а отсе ваша половина! Се моя, а то ваша! Не бійтеся, тутка я спокутую за обі, але там є ще Бог, справедливий, то він буде вмів розпізнати, котра моя половина, а котра ваша!...“ (119—120).

Великі слова, в котрих криєся основна думка знаменитої Франкової студії!

Побіч Бовдура, другою найвиднійшою в оповіданю „На дні“ постатю є Андрій. В нім малює Франко антітез Бовдура, людину, що зі світа на „дно суспільности“ винесла найкраще, що було: любов до людей, вражливість на всяку кривду і недолю, прихильність до всіх „принижених і оскорблених“. У Бовдура не було ясних споминів, у Андрія було їх богато-богато; у него були широкі ідеї, високі думки загального братерства, гарт душі для великої громадскої роботи. З поражаючою вірностю подає автор єго стан псіхічний та на єго думках показує нам вплив тюрми хочби й на так інтелігентного чоловіка. Побіч Бовдура, Андрій стоїть як якась світла картина, єго думки побіч думок Бовдура — всіх поражають силою кидаючогося в очі контрасту. Порівнайте ті чорні жадобні чувства, що бушують в душі Бовдура, з тими горячими надіями Андрія на працю для добра других, надіями, що ставлять єго так високо високо над сею безоднею зіпсутя, над сим чорним вонючим дном людскої суспільности! І контраст сей не затрачуєся через ціле оповіданє. Хоч Андрій під впливом арештангского житя починає вже тратити силу і ясність думок, то однак вони знов оживають, коли тільки він довідуєся, що вийде небавом на волю, там на світ, де єго ждала дальша робота громадска, де єго ждали товариші по змаганям, думкам, ідеям.

А всеж таки єсть одно в стані псіхічнім Андрія, в чому він стає подібний до других замкнених в тюрмі, — се той е г о і з м, що пригноблює усіх, хто терпить, хто дістався на тото дно суспільности. Хоч Андрій приніс тут таке повне любови до людей серце, такі чоловіколюбні думки, то всеж таки у него не було на стільки „серця“, щоби розважити тих, щ о разом із ним терпіли. „Він думав про с в о є діло, про с в о ю любов, про с в о є нещасте. А про Бовдура з єго болем і гнівним завзятєм у него й гадки не було“... „Бо велике горе то вже має до себе, що замикає серця людскі, так як вечірний холод затулює квіти, стягає їх мов мороз“. (105) Ось чому слова й думки Андрія виглядають наче гарні фрази і більше нічого, ось чому вони немов літають десь поза найблизшими людьми так, якби порвалась нитка, котра злучилаб їх з реальним грунтом. Відчував се сам Андрій (ст. 105), але нічого не вдіяв... Се теж вплив тюрми, вплив арештантского житя!...

„На Дні“, а додаймо також „Boa Constrictor“, — то найкращі твори з усіх, що доси вийшли з під пера Франка. Спеціяльнож про студію „На дні“ треба сказати, що в ній проявивсь літературний талант з усею своєю силою Побіч тонкости і вірности псіхологічного аналізу, маємо там занимаючу живість оповіданя, побіч смілого й характерного мальованя типів, один основний погляд, одну ясно з самими подіями зливаючуся тенденцію. Ми бачимо, що всі ті особи, з котрими зустрічаємося в Франковім оповіданю, немов прямо вихоплені з житя, ми немов чуємо їх віддих, немов бачимо живих перед собою. Ми запізнали-

ся в отсій критиці з Бовдуром доволі докладно. Але сей Бовдур цікавий не тілько з боку псіхологічного, а не менше цікавий яко обект для студій фізіологічних. Він так вірно змальований, що ми, здається, бачимо перед собою его гігантичну в тіни арештантскій холітаючуся постать, его жадобне захланне лице, его надмірно мов надутий міхур випнятий живіт, его біляво-синім блиском яснію-чі напухлі ноги. Або який приміром живий тип — Митро! Кілько то природної щирости і доброти зумів вляти в его симпатичну постать Франко! А хібаж може бути красше змальована сцена, як тота, де розказує автор про Митра що виліз дивитись в віконце „коли сонінко зайде“ і дістав тріпачкою по пальцях?

Так само живо змальовані і другі постаті Франкового „На дні“. Досить нагадати тут діда Панька або Дорожівского газду. Один може Стебельский, тип доволі нездецидований, хоч позуючий на велику орігінальність, стоїть немов мрачним туманом сповитий в тій галерії інтересних постатей. А вартоб було близше приглянутися сему, можна сказати, анормальному, схибленому чоловікови. [1])

Що „На дні“ вийшло таке гарне, се треба завдячити двом обставинам. Найперш тому, що Франко занимається там головно псіхологією, бо его „На дні“ й є студією суспільно-псіхологічною. А далі те, що „На дні“ розказує про такі речі, на котрі автор дивився власними очима, а навіть і сам пережив. Длячого як раз тоті дві обставини мали такий вплив на стійність твору, ми побачимо опісля. Тут вистарчить саме сконстатоване факту. Що говорене про пережиті Франком події не є пустою фразою, може бути доказом, поминаючи вже відповідні пояснення в листі до Драгоманова, заміщенім на переді „В поті чола“, також те, що розказ про Андрія Темеру. про его житє і стан душі має в собі дуже богато вірних, а надто спеціяльних подробиць, подробиць, котрі може інколи надто епізодично вплітаються в цілість оповіданя.

(Конець буде).

Евг. Левіцкий.

Зїзд славянскої поступової молодіжи в Празі і екскурзія віденьских Славян — академіків на виставу ческу.

Наша краєва печать, а перший мабуть „Kurjer i.w.“ приніс вже давнійше вість про проєктований зїзд поступової славянскої молодіжи в Празі. Біда лиш в тім, що майже всі галицкі дневники однаково мильно поінформували своіх читателів про час відбутя того зїзду, переводячи ческу назву місяця мая: „květen“ буквально на руске „квітень“ зглядно польске „kwiecień“. В дійсности зїзд сей оголошений на 17 і 18 мая сего року, значить в неділю і понеділок латинских зелених свят. Осібно видана відозва запрашає на зїзд „vsecko pokrokové studentstvo slovanské a opravdové jeho prately...“ Цілею конгресу єсть обговорене способу, в який можна-би поліпшити судьбу славянских народів в Австрії, як споіти їх до солідарного політичного житя. Зїзд стане в справах народних, політичних, культурних і соціяльних на грунті поступовім, а опісля дальшою задачою участників буде ширити постанови зїзду в як найширших кругах своєї суспільности. Відозву підписали в імени поступової ческої молодежи: abs. fil. Богдан Добіяш, stud. fil. Антін Гайн (редактор „Cas. česk. studenstva“), stud. fil. Вячеслав Кльофач, stud. fil. Кароль Сокол (видавець „Cas. česk. stud.) і stud. iur. Ян Вльчек. Сам конгрес буде мав характер приватного збору, бо публичні збори заборонив ректор ческого університету для того, що після застарілої устави (з 13. жовтня 1849. §§. 7 — 12), котра приміром у Відни вже давно вийшла з практики, не може студентам відбувати збори по-за університетом. Значить отже, що хто хоче взяти участь в конгресі, мусить заздалегідь постаратися о легітімацію вступну. Докладного порядку дневного конгресу ще не оголошено.

Рівночасно порішили повномочники славянских товариств академічних у Відни устроіти в той сам час прогульку славянских студентів з Відня на виставу краєву в Празі. Участь свою зголосили всі товариства, а іменно: наша „Січ“, ческий „Akademicky Spolek“, хорватский „Zvonimir“, сербска „Зора у Бечу“, словенска „Slovenija na Dunaji“, російска „Буковина“, словацкий „Tatran“, польске „Ognisko“ і „Болгарскі студенти“. Головою комітету є stud. iuris Урбан (Чех), заступником stud. med. Батіч (Серб), а повномочниками „Січи“ правники Партицкий і Тишовніцкий. Відїзд з Відня наступить здаєся 15 л. мая спеціяльним по-

[1]) Є одно місце в Франковім „На Дні“, котре глибше поясняє псіхологічно таку появу як Стебельский. „Уже як що робить — каже про него дід Панько — то всю силу, всю душу в те кладе“ (ст. 74) Та сего одного поясненя нам бачиться мало.

тягом на 300 осіб. В суботу отворенє вистави і урочистости на Велтаві (в сей день є Івана Непомука), в неділю конгрес, в понеділок прогулька в ліску околицю „Rip“, ві второк дальший тяг конгресу і вечером представленє в національнім театрі (Ceske divadlo) в середу пращальний банкет і відйізд. По-при тім кождого дня огляданє вистави і памятних місць. Кождий участник прогульки може брати приватно участь в конгресі. Ческі академіки основали три комітети: виставовий, інформаційний і забавний. Другий з ряду запоручує участникам кватиру (для біднійших даром) і буде товаришити поодиноким групам, де того зажадають за для пояснень.

Річ дуже важна, щоби як найбільше число нашоі руско-украйінскоі поступовоі молодіжи взяло участь в зйізді, а підносячи справу сю по інтенціі віденьского комітету, піддаємо єі під розвагу львівским, краківским і черновецким товаришам. Особливож наша (т. є. радикальна) партія і поступова москальофільска повинна більшу увагу звернути на сю справу, бо звісно, що програма наша є первовзором для поступових ческих студентів. Хто-би хотів вийіхати з Відня разом (а можуть зголошуватися і не-академіки) нехай найлучше зголоситься до „Січи“ (VIII, Ludongasse 49a). Участники віденьскоі екскурзіі будуть мали трикольорові відзнаки з написею дотичною народности. Органом зйізду єсть „Casopis ceskeho studenstva“ w Praze, Vodick va ul c. 3, туди мож удаватися на всіх мовах славянских за легітімаціями і інформаціями.

Редакціі дневників „Дѣло“ і „Червоная Русь“ просимо о повторенє отсеі дописи.

Відень, 20 марта 1891.

Осип Партицкий.

Ридання.

I.

Сторононько рідна! коханий мій краю!
Чого все замовкло в тобі, заніміло?
Де-не-де озветься пташина несміло,
Немов перед бурею в темному гаю,
І знову замовкне... Як глухо, як тихо...
Ой лихо!

Ой де ж бо ти, воле, ти, зоре таємна?
Чому ти не зійдеш на землю із неба?
Осяяти землю безщасную треба!
Ти бачиш, як все в нас покрила ніч темна?
Ти чуєш, як правду неправда скрізь боре?
Ой горе!

О люде мій бідний, моя ти родино,
Брати моі вбогі, закуті в кайдани!
Палають страшні незагойниі рани
На лоні у тебе, мон Украйіно!
Кормигу тяжку хто розбить нам поможе?
Ой Боже!

Коли ж се минеться? Чі згинем без долі?
Прокляття рукам, що спадають без сили!
Навіщо родитись і жити в могилі?
Як маємо жити в ганебній неволі,
Хай смертна темнота нам очі застеле!
Ой леле!

II.

Украйіно! плачу слізьми над тобою...
Недоле моя! що поможе ся туга?
Що вдію для тебе сією тяжкою журбою?
Гай, гай, не велика послуга!

Чі н ж би такоі бажала роботи?
Чі я ж би терпіла бридкі твоі пута?
Багато у серці моім і одваги й охоти...
Та й я ж у кайдани закута!

Ох, сльози палкі — вони душу палили,
Сліди полишили огнисті на віки.
Ті жалі гіркиі — вони мені серце звялили!
Даремні для нього всі ліки.

Чі ж мало нас плаче такими сльозами?
Чі можем ми, діти. веселими бути,
Як ненька в недолі, в нужді, побивається нами?
Де ж тута веселого слова здобути?

От знову ридання оті навісниі
У грудях мені закипають.
Ой доле! невже сі ридання тяжкі, голосниі
Отак надаремне лунають?

Говорять, що матері сльози гарячі
І тверде, міцне є каміння проймають, —
Невже найщиріші крівавиі сльози дитячі
Ніякоі сили не мають?

III.

Всі наші сльози тугою палкою
Спадуть на серце, серце запалає,
Нехай палає, не дає спокою,
Поки душа терпіти силу має.

Коли ж не стане сили, коли туга
Вразить у край те серденько замліле,
Тоді душа повстане недолуга,
Їйї розбудить серденько зболіле.

Як-же повстане — їйї не буде впину,
Заснути знов, як перш, вона не зможе,
Вона боротись буде до загину:
Або загине, або переможе.

Або погибель, або перемога,
Сі дві дороги перед нами стане...
Котра з сих двох нам судиться дорога ?...
Дарма! повстанем, бо душа повстане.

Так, плачмо, браття! мало ще наруги,
Бо ще душа терпіти силу має,
Хай серце плаче, бється, рветься з туги,
Хай не дає спокою, хай палає!

Леся Українка.

Літературно-наукова хроніка.

I. Нове видане Шевченка.

(Poésies de T. Chevtchenko. Поезії Т. Гр. Шевченка заборонені в Россіїі. Genève. H. Georg, libraire і Prag, Eduard Valecka 1890, 16-тка, стор. VII + 258).

Не швидко мабуть ми дождемося повного критичного виданя Шевченка. Комітет вибраний перед роком для сеї цілі (про него дивись „Народ“ 1890, ч. 6.) доси ще й не розпочав роботи над критичним обробленем тексту. Не розпочав з причин, котрі тегко зрозуміти: у него нема під рукою ані важнійших виданъ Шевченка, ані рукописів, ані навіть певних звісток про те, які рукописи в загалі істнують і де йіх треба шукати. А поки ще комітет розпочав свою роботу, наскочила звісна „угода“ і, говорячи словами проф. Огоновского, „повіяла холодним вітром на молоду вдачу“ нашого комітету. Як з гори можна було догадуватись, Шевченко така риба, що не влазить ся ні з хвостом ні з головою в сак австро-рутенскої угодовщини. Значить, повне та ще й критичне видане всіх українских творів Кобзаря явилось від разу ділом неполітичним. Ми маємо певну звістку про те, що на інтімній нараді народовців при котрій не було деяких членів Шевченківского комітету редакційного — ухвалено змінити первісний намір і видати Шевченка обкроєного. Повнеж критичне видане готовлять Українці в Россіїі. Очевидна річ, що коли се правда, то я прилюдно зрікаюся засідання в тім комітеті і до обкроюваня Шевченка руки не приложу Надіюсь, що справа ся швидко вияснится і пишу сі слова вмисно для того, щоб викликати виразну заяву інших членів комітету редакційного, котрі взяли на себе прилюдний обовязок і повинні за его сповненє прилюдно відповідати.

А поки що, щира подяка належиться українській друкарні в Женеві, що випустила в світ хоч невеличку та многоцінну книжечку — твори Шевченка заборонені в Россіїі. Вони — як сказано в передмові — передруковані з другого тому пражского Кобзаря з деякими додатками і відмінами, про котрі зараз скажемо. Поміщено тут загалом 50 оригінальних пес Шевченкових і 10 переробок псальмів Давидових. Між оригінальними песами є 13 довших поем (Тарасова ніч, Сон, Великий льох, Кавказ, Посланіє, Княжна, Чернець, Москалева криниця (перший варіянт, опублікований перший раз в пражскім виданю), Неофіти, Відьма, Марія, Саул і Царі). „Тарасова ніч“ не є вправді заборонена в Россіїі, але поміщена тут для того, що видавцям удалось по рукопису Шевченковому доповнити сю поемку уступом в 36 віршів, котрі йдуть після „Козак Ляха знайде“ і котрі подаємо тут (тілько своєю правописю, бо до радикальної маше письмо не приспособлене):

А поки що, одпочиньмо.
Чи богато наших ?“
„Трохи, пане-отамане,
Та й ті щось ледачі“.
— „Зледащіли, — побачимо.
Нема чого ждати!
Бенкетуйте ж, вражі Ляхи, —
Прийду помагати.
Прийду, Ляхи, почастую
Не медом-ситою,
Ні, прокляті католики,
Кровю червоною
Почастую за Павлову
Праведную душу,
А коли ні, боже милий,
Сам випити мушу.
Боже, нехай пропадає
Голова Тараса!
Дай то тільки, що б та шляхта
Кровю упилася,
Тоді й мою головоньку
Нехай ворон будить:
Не прокинусь! Товариші!
Що буде, те й буде:
Сю ніч Ляхів католиків
Ходім частувати!
Чи так брати-отамани ?“
„Що маєм казати ?
Роби, пане-отамане,
Як сам здоров знаєш,
А ми будем помагати
Поки силу маєм“.
— „Добре, хлощі!“ Пішов нишком
Люлечку смакує,
Дума думку, споглядає...
Доля ж бенкетує.

Значить, песа вийшла хоч в части новою. По рукописам Шевченковим поправлено також поеми „Великий льох“ і „Відьма“, котрі тепер маємо в чистих і повних текстах. Новою, бодай для тих, що не мають малесенького „Кобзаря“ женевского з р. 1877, є невеличкий фрагмент:

Мій Боже милий, знову дихо!
Було так любо, було тихо,
Ми заходились розкувать
Своїм невольникам кайдани,
Аж гульк!... Ізнову потекла
Мужицька кров! і т. д,

Ся песка без сумніву Шевченкова — кажуть справедливо видавці, — та тілько не знати, коли написана. Мині здаєся, що текст говорить про се досить виразно. Шевченко згадує про свої заходи около „розкованя невольників“, т є. про роботу Кирило-Методіевского братства, перервану звісною катастрофою 1847 р. А слова „потекла мужицка кров“ і ті, що далі за ними, відносять-ся очевидно до кримскої війни 1854 — 1856 р. Час теперішний „грузиться“ вказує, що вірш писаний був

Шевченком у неволі, підчас кримської війни, в 1855 або 1856 році.

Як бачите, се нове, часткове видане, хоч і як скромно воно виступає, все таки являється хоч невеличким новим причинком до пізнаня музи Шевченкової. А що воно пожадане для широкої українскої громади, особливо тепер, коли пражске видане стало рідкістю бібліографічною і коли на нашу крайіну налягає душний та непрозорий туман реакції, сего й говорити не треба. Читаєш свобідні, огняні слова старого Кобзаря, писані перед 40 або 30 роками під гнетом царских чиновників-самодурів, і „серце одпочиває“, душа якось ширшає і сльози на очи набігають. А при тім і дивуєшся, якже се у нас, в свобідній Галичині, не то що ніхто не відважить ся написати щось подібного, але навіть перепечатати, навіть прочитати сі рядки, ту красу і гордощі нашої літератури, люде бояться! „О люде, люде, небораки!“ — повторяєш мимоволі Кобзареві слова.

Та вернімось іще до видання; всеж воно безпечнійше шпортатись у книжках, чим у людских душах. Хоч як пожадане і як симпатичне являєсь видане сих творів Шевченкових, то всеж таки нам приходиться піднести деякі его хиби, хоч би для вжитку будущих видавців. Попереду усего і се видане не обійшлось без додатків не-Шевченкового пера. „Через недогляд“, як кажуть видавці, попала сюди з пражского видання вірша Афанасьева Чужбінского „Гарно твоя кобза грає“, попалась і друга неса „В альбом“ (стор. 76), котра по мойій думці не може бути Шевченковою. Се якесь недоладне віршованє, в котрім нема, як каже Поляк, ні каденції ні есенції, щось таке мляве та вимучене, якого Шевченко ніколи не писав. Відки і яким способом попала ся вірша в пражске видане? Звертаємо на се увагу будущих співробітників критичного видання Шевченка. До хиб отсего видання женевского зачислилиб ми ще недостаток хронологічного впорядкованя віршів, не зовсім консеквентну, а декуди хибну правопись (раз „Рим“, а раз знов „Рім“ „з Виблої могили“ замість „Віблої“, — польске „obły“ по нашому „віблий“, подовгастий і т. і) і не всюди добру інтерпункцію. Ну, та се хиби, як бачите, дрібні супроти загальної вартости сеї книжочки.

Іван Франко.

Допись з Відня.

Вісти з товариства „Січ“ Кілька слів по виборах до ради державної.

Надзвичайні загальні збори товариства „Січ“ відбулися минувшої суботи в льокалю товариства. З порядку дневного при доповнюючих виборах вибрано заступником голови тов. Льва Лопатинского, студента академії драматичної, до виділу ввійшов тов. Ів. Біленький, ремісник (студ. інституту технологічного) а на заступника виділового вибрано тов. Придаткевича, того-ж самого званя. Надто ухвалили збори одноголосно, що за відзнаку товариства узнають сино-жовту нагрудну перепаску з написею „Січ“ і щоби при уложеню нового статуту сю постанову туда втягнено.

Ухвалу повисшу спонукала предстояча прогулька до Праги; всі прочі товариства завели вже в себе такі відзнаки. Проводив зборам голова товариства, медик Лавровский.

Житє в товаристві сего року живійше, як попередними роками, а визвав єго рух між членами, який зродила сумної слави наша „нова ера“ тай в слід за тим великий зріст нашої партії радикальної. Тут зазначу мимоходом, що тепер всі члени товариства, здаєся без виняткув числять себе до радикальної партії. До недавна переважала, можна сказати, була більшість народовців але случаї послідних времен, оголошенє крайно ретроградної і понижаючої програми народовскої, переміна давного нашого органу „Дѣла“ на руский „Czas“, інсинуації і денунціяції „Дѣла“, „Правди“ і навіть „Зеркала“ против дорогої нам „Січі (члени товариства поріщили в своїм часі не вважати і невідповідати на них), в кінці в очах Славянщини і цілої культурної Европи понижаючі нашу вітчину вибори до ради державної — се все відтрунуло многих нас рішучо від народовскої партії. (То само сталося і в „Академічнім Братстві“, де тепер майже самі радикали. Ред.) Рух викликав богато сходин по-за товариством, на котрих предметом нарад були справи партії радикальної і евентуальна ревізія єї програми. В дусі ухвал сих нарад пересправляють тепер наші відпоручники у Львові. Було доволі відчитів із дискусіями, вечериць і комерсів. Послідний комерс був в передодень виборів' на котрім порішено на случай вибору Даниловича і Окуневского устроїти для них відповідні маніфестації, та годі — сим разом не повелось, треба ждати, аж більше нас стане поруч.

Статистика товариства виказує, що вписалося в члени сего року 51, з того опустили Відень і виступили 5, виступило з товариства 14 (з того одинацять з причини їйх званя не можуть бути членами), є отже тепер дійсних членів 32. В числі дійсних членів є медиків 16, правників 3, філософів 2, ремісників 8, студентів артист. наук. 2 і оден урядник.

Стоїмо по виборах, та вони дуже пригнобляюче вражене зробили на всіх нас і то іменно в ту мінуту, коли приміром товариші наші — Чехи і Словінці раділи з результату виборів. А справді крайний ідіот мусів-би бути той, що на таку делегацію, як звісні політичні нулі: Мандичевский, Підляшецкий, Брилінский і Охримович, клав би які небудь надії. А поставити їйх поруч із парляментаристами Гербстом, Зісом, Пленером, Люегером, Грегром, Трояном, Пернерсторфером іті —то точнісінько так як редакторови „Правди“ (гл. випуск за лютий) всякому Русинови і не-Русинови „лице горить з сорому!“ Вже навіть і „Дѣло“ (гл. ч. 57.) дуже розумно заговорило, що „дала-би ся знайти більше дібрана репрезентація“ для нашого народу, але слів тих на серіо брати не можна, вони чистий „Pflanz“ коли зважимо, хто вибрав тих людей в посли

хто приміром против загально звісного і заслуженого Даниловича перепер в Коломиі „Paraderuthen“-а Підляшецкого. Здаєся, що ще прийде час, коли народовці пожалують таких експериментів на шкірі руского хлопа. Як наівно звучить те, що „репрезентація въ вѣденьскôмъ парляментѣ повинна бути квінтессенціею политичныхъ (sic!) силъ народу, самымъ выборомъ людей на політичнôмъ полю найбôльше заслуженыхъ, найспособнѣйшихъ. людей зъ найбôльшимъ довѣрємъ у загалу народу и зъ выпробованымъ характеромъ“... (Дѣло, ч. 57).

Та поживем — то і побачим цілу комедію з галерії парляментарної.

Рахуємо ми тут в Відни, що клюб рускій буде числив (на перекір здаєся рожевим надіям) лиш шість членів. Буковинский Русин д-р Волян обіцяв вступити до клюбу Гогенварта (центрум), а Охримович яко явний кандидат польского комітету непремінно або відразу або незабаром опиниться в польскім колі. бо-ж воно певно дасть єму ліпшу запоруку на доживотне задержанє мандату, котрий для него є „Lebensfrage“. Із шести послів руского клюбу, Мандичевский звик таки зовсім не говорити (звісно „козак знає —та мовчить“) і підчас всякого важного голосованя не бути в сали, а здаєся переконанє ще Брилінского і Підляшецкого про „полезність“ такої практики. Остають три, котрим і політичний противник не зможе відмовити спосібностей політичних і парляментарних, та Романчук і Телішевский тяжку будуть мали роботу, щоби в парляменті австрійскім „нулі“ поробити „одиницями“.

Сказано: проживемо, то і побачим, а поки-що слід нашій партії організуватися, бо послідні вибори показали, що в неї є грунт під ногами.

Відень 25 марта 1891. О. П-цкий.

ПІВ СТОЛІТЯ.

Нарис історії Австрії від р. 1840 до 1890.

Нарис, котрий осмілююсь подати отсе нашій громаді, далекий від претензії на оригінальність поглядів або дослідів. Міні хотілось би подати ту звід фактів звісних в літературі історичній, але на жаль, за мало звісних у нас. Аджеж ніхто не заперечить, що історія найновійших часів у нас власне найбільше занедбана, і що навіть люде на перший погляд компетентні, фахові історики, виголошують о найновійших часах найблизшої нам історії погляди, котрих по просту встидно слухати.

А тимчасом історія рідного краю і держави, з котрою наш край від більше як 100 літ тісно звязаний, се така річ, що не знаючи єї, не можна й кроку зробити в житю публичнім. Закони конституційні покликують ширші і чим раз ширші маси людей учених і невчених до уділу в тім житю, а тимчасом для познайомленя тих мас з найблизшою минувшиною того житя доси у нас майже нічого не зроблено. А преціньже коли яка історія може бути вчителькою житя, то найскорше історія власного краю і в остатніх часах, коли склад суспільности мало чим відмінний від теперішнього, інтереси, напрями, течії духові і культурні мало ще змінилися, і коли для всякого повинно бути найінтереснійше пізнати механізм історичного руху, пізнати, відки пішли, ким і як здобувалися ті здобутки, котрими ми тепер можемо користуватися і котрі нам повинні служити підставою для здобуваня чим раз нових.

Правда, про історію Австрії новійшнх часів написано велике множество сістематичних оглядів і спеціяльних монографій; важнійші я буду цитувати в своій роботі. Але для нашої рускої громади не надаєся ні одна з тих праць вже для того одного, що майже всі вони написані Німцями або людьми інших народностей, майже всі збувають наші галицкі справи або дуже коротко та уривково, або торочать про них нісенітниці. І для того видалось міні конечним принятися власними, хоч і як слабими силами, за зложенє такої книжки, деби відповідно до наших потреб, справи нашого краю розказані були як мога докладнійше, хоч, конечно, тілько в головних нарисах.

Правда, історія Галичинн за остатніх 50 літ ще зовсім не написана. Крім цінних подробиць в спеціяльних монографіях (як Саля „Geschichte des polnischen Aufstandes vom Jahre 1846“, Калінки „Galicya i Kraków pod panowaniem austryackiem“, Лісіцкого житєпись Гельцля, Відмана житєпись Смольки (до р. 1849 включно) і т. і. (можемо ту вказати хіба на пробу д'Абанкура „Era konstytucyjna“, котрої автор старався розказати новійшу історію Галичини хоч троха суцільно з історією Австрії. Що проба ся вийшла недостаточна, сего не перечать навіть прихильники автора. Значить, тут приходилося міні самому стягати дані з газет, брошур. а по части й з приватних кореспонденцій та споминів. Що при недоступности перворядних архівальних матеріялів тут іменно праця моя буде найслабша і найменше повна, се знаю з гори, та се не відстрашує мене; моя невдачна проба повинна дати товчок, а потроха й основу до дальших дослідів, доповнень і поправок, значить до поступу на тім полі.

Абсолютизм і народини революції в Австрії (головно 1835 – 1848)

I.

Говорячи о Австрії такій, яку ми нині бачимо, не треба ніколи забувати, що початок єї доволі недавній, бо сягає мало що більше як 100 літ назад, до часів Марії Терези і єї сина Йосифа II. Австрія перед їх часом, се держава наскрізь перенята середновічними традиціями; тілько реформи великої цісаревої і єї сина, чинені головно під вплівом французких політичних теоретиків, раціоналістів та фізіократів, вивели Австрію з сумерків середновіччини і ввели єї в число новочасних держав. Такими реформами ми вважаємо головно слідуючі: розділ судівництва від адміністрації (около р. 1756); праводавство т. зв. урбарі-

яльне що мало на меті піднесенє і правну охорону мужицтва і ограниченє середновічного невільничого-піддансгва, ограниченє патрімоніяльного судівництва, утворенє катастру податкового, а зглядно оподатковане шляхти і духовенства, що доси були вільні від податків (спеціяльло піднести ту треба: патент з р. 1763 позволяючий мужикам закупувати на власність ті грунти, за котрі доси робили панщину, патент з р. 1766 установляючий книги грунтові для таких викуплених хлопских грунтів, основанє надворної комісії урбаріяльної 1771, — сі реформи не доторкали ще Галичини — заведенє інвентарів панщиняних 1773, постепенне ограниченє панщини і наложенє кар за утиски підданих панами 1775 — 1778 і в кінці Йосифінский патент о знесеню панщини та переміні єї на чинш 1777 р. — патент, котрий однакож не був виконаний, а по смерти Йосифа II. був скасований); праводавство церковно-політичне, котре зробило конець самовладству церкви в державі, і зробило єї одним з органів державного житя, підданим державній цензурі (піднесемо тут: патент про треби — jura stolae (1750) ограниченє числа свят (1754), постанова, що церковна екскомунікація може бути кинена на когось тілько за дозволом монарха (1768), скасованє значного числа монастирів (1769), заказ висилання монастирями грошей до Риму (1771), заказ безпосередних зносин монастирів з Римом, з котрим вони могли зноситися тілько за посередництвом канцелярії державної і т. і.); уложенє нової устави карної (31 грудня 1768) під впливом теорій знаменитого Беккарія; знесенє кар за чари і ворожбитство, а підтягненє їіх під понятя ошуканства або божевільности (5 падолиста 1766), знесенє тортур при слідстві (2 січня 1776); сюди зачислити треба далі реформи на полі шкільництва, а особливо сотворенє першої світскої школи народної після ідей педагогів німецких Песталоцці і Фельбігера (1771), основанє академії для східних язиків (1754) з разу для цілей чисто державних, основанє архіва надворного (ок. 1753) і центрального архіва угорского (1764); сюди в кінці зачислити треба й заведенє паперових грошей, т. зв. банкоцетлів (1 серпня 1770) і основанє першої публичної біржі у Відни (1 серпня 1771[1]).

В самім розпалі тих реформ, в р. 1772 прилучено до Австрії і наш край, Галичину, котрої історія сплітаєся вже безпосередно з розвитком тої новочасної Австрії, котрий доси не то що не зістав довершений, але ледво що в головних контурах виразно зарисовуєся, а в деяких поглядах не заповнив навіть тих рамок, які начеркнула для него Марія Тереса і Йосиф II. Причиною сего треба вважати головно реакцію, яка настала по смерти Йосифа II, а особливо скріплена була великими бурями і потрясенями, які навела на цілу Европу і на Австрію велика революція французка і випливша з неї войовнича імперія Наполеона I. Від упадку Наполеона, запечатаного конгресом віденьским (скінчився 9 червня 1815) і другим миром паризким (20 падолиста 1815) почалася для Австрії доба глухої реакції, що тяглася аж до марта 1848 р. Характерним явищем сеї доби, а принаймі єї першого десятилітя, був т зв. Святий Союз, заключений 26. вересня 1815 р. між Австрією, Росією і Прусією — та „на пів романтична, на пів дипломатична спілка христіянских монархій“, котрої метою було — дусити всякі революційні пориви і на віть революційні думки і всякими способами піддержувати істнуючі порядки та легальні власти де б і які б вони не були.

Нам видаєсь лишнім оповідати подрібно історію сеї доби. Ми схарактеризуємо єї достаточно, коли покажемо єї здобутки в Австрії, як вони скристалізувалися около р. 1840.

Дня 2. марта 1835 р. умер цісар Франц I по 43-літнім пановану. Чоловік тверезий і практичний, вельми енергічний і працьовитий, але при тім без крихти геніяльности або хоч би вищого талангу, був він типом скрупулятного бюрократа, пригідним, як сам виражався, „на доброго надворного совітника“, але зовсім не на монарха великої держави. „Вплив его на державні справи був величезний — пише про него Швейцарець Адольф Шмідт[1]) — але переважно шкідливий, бо мав на меті хвилеву потребу, не будущину. В дрібних справах був він великий, але в великих аж надто малий. Панував з дня на день, панував над шматочками цілости, але не над цілістю; а таке пановане то власне не є жадне пановане; цісар Франц I. не панував, а тілько адміністрував“. Справедливість сего осуду порозуміє читатель з дальшого огляду державної машини австрійскої, заведеної Францом I. Ту додамо тілько, що й спеціяльно австрійский історик Кронес в основі згоджуєся з таким судом, додаючи, що бурі та пригоди революційної доби, котрої свідком був Франц I. від початку до кінця, зробили его передчасно старим. „Неспосібний обняти поглядом ширший круг потреб державних та народних, зрозуміти ані навіть збагнути вимоги часу, хід думок всесвітних і змагань масових у людскій суспільности, він уєяке слово про потребу свободи і права народні мусів уважати пустою фразою, пересадою та мрією або злобним бунтом“.

Такі люде мають звичай, що брак власної епосібности, власного розуміня силуються заступити „чужим розумом“ — сістемами та доктрінами, до котрих натягають або прикроюють живе житє і живих людей I Франц I. мав такий сістем, котрий можна звести до слідуючих основних думок. Метою его правління

[1]) Гл. Dr. Franz Krones, Geschichte der Neuzeit Oesterreichs vom achtzehnten Jahrhundert bis auf die Gegenwart. Berlin 1879, сторона 380 — 405, а також Helfert, Geschichte der oesterreichischen Volksschule, Bd. I.

[1]) Dr. Adolf Schmidt, Zeitgenössische Geschichten, Berlin 1-59, сторона 464 — 465.

було попереду усего „удержати без найменшого ущербу всі права пануючих і відмовляти народам всяких претенсій до уділу в тих правах“ [1]). „Ся головна засада мала опиратися на двох додаткових: 1) треба удержувати батьківский характер правління і 2) треба заступати і підносити католицизм. Та на лихо, ті дві додаткові засади не тілько не підпирали, але по просту опрокидали головну. Бож підпиране католицкої церкви і наданє йій цілковитої „еманціпації“, як сего бажав Франц I. очевидно в противенстві до Йосифа II. мусіло б було значно обкроїти права пануючого; підпиране католицизму супроти підданих некатоликів мусілоб було підконати „батьківский“ характер правління; батьківский характер правління був прямо суперечний з абсолютизмом головної засади, а з другого боку мусів вироджувати ся в правительственну влазливість, що втиркалася в тисячні найдрібнійші річи всюди хотіла робити, порядкувати і гнути по своїому, а в здобутку всюди вводила замішанину, застій і невдоволенє“ [2]). „Стара лавка в канцелярії о сто миль віддаленій від столиці, не сміє бути направлена без дозволу старости, сей мусить про се донести до губерніі, губернія до висших властей, поки в кінці, перейшовши через пять або шість рук, внесок не буде предложений самому цісареви. Такий хід діл вимагає очевидно множества писанини і витворив титулятуру, якій подібної нема може в цілій Европі“ [3]).

Коли помимо сего всего цісар Франц I. був загально люблений своїми підданими, а особливо Віденьцями, то тілько завдяки своєму чистому і взірцевому житю приватному, своїй людяности та доступности. Він часто обїіжджав свої краї (в Галичині був два рази, 1817 і 1823 року), держав дома строгий, патріархальний порядок в тім самім абсолютистичнім дусі, який бажав бачити і в цілій державі. Се можемо бачити з слідуючої похвали одного сучасного англійского (?) туриста: „Яко батько родини Франц I. справді гідний усякої похвали; в цілій державі нема шановнійшого господарства. З князів (его рідних) кождий мусів вивчитися якогось ремесла. Наслідник корони вміє ткацтво, архикнязі вміють хто столярство, хто тесельство. Всяка галянтерія заборонена їім як найострійше, а одна славна красавиця, що була так недіскретна і сказала князеви С—, зятеви цісарскому, в театрі добрий вечір, була за се замкнена до арешту, а князь дістав нагану“ [4]). З себе самого давав цісар примір невтомимого трудолюбія та точности. „Цісар встає звичайно о 6. рано, снідає о 7, залагоджує справи урядові або дає авдієнції аж до 1. години. Потім вийіздить в кариті, інколи в товаристві цісаревої, частійше в товаристві свого любимця, старшого шамбеляна, або свого адютанта барона Рутшарда. О 4. годині обід, котрий складає ся звичайно з пяти страв і десеру. Цісар пє воду, а при кінці маленьку чарку токайского вина. По обіді йде цісар до своїх цвітів та голубів, а коли яка штука де пропаде, то буває буря. О 6. пє каву, котру цісарева завсігди сама наливає в павілоні нового цісарского города. Вона вбрана дуже простенько і вдоволяєся тим, що сповняє у своєго чоловіка обовязки жінки і господині (замітимо, що цісар Франц I. жонатий був чотири рази) Час до вечері проводить цісар за музикою: грає терцети з одним із своїх любимців і яким іншим двораком“ [5]).

(Далі буде).

Іван Франко.

ХЛІБОРОБА, *письма політичного, літературного і наукового для руских селян і міщан, під редакцією Дра Сев. Даниловича та Іларіона Гарасимовича, перше число вийде 8 ого с. м. Адрес редакції: Коломия, ул. Собєского (а не Міцкевича, як нам хибно подано) ч. 58. Передплата до кінця року 1 зр. 50 нр.*

Вийшли книжочки 10 і 11 Літературно-наукової бібліотеки, і коштують по 10 кр.

Легенда про Юліяна Милосердного, Густава Флобера, перекл. з фр В. Сава.

Основи критики біблійної, Моріса Верна, перекл з фр. Б. і Ф.

Всіх тих, що взяли в роспродаж поезії Ів. Франка „З вершин і низин“, просимо доконечне відіслати авторови назад усі нероспродані примірники і рахунки за роспродані. Тут тих поезій питають, а у нас нема вже зовсім.

---

[1]) Hartig, Genesis der Revolution, ст. 38 і далі.

[2]) Ad. Schmidt loc cit. 470 — 472; Hartig loc cit.

[3]) Seufzer aus Oesterreich und seinen Proviozen. Leipzig 1834, стор. 85.

[4]) Seufzer aus Oesterreich, стор. 88. Що правда, в сім остатнім згляді зроблений був виємок для князя Райхштадского (Наполеона II, сина Наполеона I і дочки Франца, Люізи). Сей молодий і вельми спосібний князь умер, як звісно, 1832 р, 21 літ від роду, на сухоти, котрих може було б не було, коли б, як каже осторожно Ад. Шмідт, „именно в ранних літах будиб пильнійше берегли князя від надмірних вибриків, особливо в полових відносинах“. (Ad. Schmidt, loc cit. 415).

[5]) Seufzer aus Oesterreich, стор. 87 — 88.

Зміст: Чудацкі думки І-ІІ М. Драгоманова. Рух в тов. Акад. Братство, Братчика. Матеріяли до ровізіі програми р. укр. рад. партіі, І. О. П-ого. На дні (оцінка) ІІІ. Евг. Левіцкого. З їізд слав поступ. молодіжі в Празі, Осипа Партицкого. Ридання (вірші) Лесі Українки. Літературно-наукова хроніка І. Нове виданє Шевченка, Івана Франка. Допись з Відня. (Січ вибори) О. П-цкого. Пів столітя, нарис історіі Австрії, Ів. Хранка. Оповісткі

Видає Михайло Павлик. Відповідає за редакцію Іван Франко.

З „Друкарні Народної“ Войтіха Манецкого, під проводом В. Годака.

Рік II. Львів 15. л. квітня 1891. Ч. 8.

Виходить 1. і 15. л. кождого місяця і коштує за рік в Австро-Угорщині 4 гульд. а для заграниці 5 рубл., 12 франків, 10 марок або 2½ доляра.

Одно число 20 кр.

НАРОД

Адрес редакції: Львів, ул. Академична ч. 22.

Дописи безименні не будуть поміщувані. Ужиті рукописи нищаться, а неужиті можуть собі автори своїм коштом відобрати. В справах редакційних можна говорити від 11 до 12 рано і від 2 до 3 поп.

ОРГАН РУСКО-УКРАІНСКОІ РАДИКАЛЬНОІ ПАРТІІ.

На увагу украйінолюбцям у Росії.

Від коли на Украйіні появились політичні поезії Шевченка, всяка скілько небудь освічена й щира украйінолюбска душа стала ждати того часу, коли прокинеся наш „найменший брат“ чорний „народ“... Тепер, бодай про деякі частини Галичини можна сказати, що час сей коли не настав іще рішучо, то вже настає...

Ся нова проява настає не зовсім так, як думав кобзар наш віршами, слідом за біблійними пророками та за споминами гайдамацтва: ніщо з неба не прилетіло, ні пророк ніякий не явився і навіть отворилось не „невчене око“, а трохи вчене в школах, товариствах, читальнях, то урядових то вільних, під впливом людей, котрі иноді й не думали про те, що з їх заходів вийде, а по части й під впливом людей свідомих.

Возьміть напр. у Ділі ч. 10 с. р. отвертий лист до д. Романчука, писаний в місточку Роздолі й підписаний переважно ремісниками (ані одної підписи попівскої). „Жадаємо, кажуть наші міщане:

„Руского язика всюда в урядах і школах і для того заверненя зо 400 руских урядників і професорів з Мазурів на нашу Русь, а перенесеня натомість туди всіх тих урядників, професорів і інспекторів шкільних, котрі по руски не вміють і рускаго язика по візитаціях не пильнують;

„перестроеня рад повітових на лад ліпший і дешевший, а для загалу пожиточний;

„перестроеня на лад справедливий способу вибираня до сойму й ради державної тай членів до рад повітових;

„зменшеня податків для міщан і селян в загалі;

„справедливого роскладу тягарів публичних, податків і престацій ріжних, як дорогових і т. і. а именно зменшеня їх посілостям меншим, а підвишеня кому іншому, хто може більше платити;

„помочи з каси краєвої для задовжених селян та міщан в ріжних банках, а передовсім в банку рустикальнім;

„знесеня права патронату (після котрого попа на місце презентує дідич, хоть би й чужої віри);

„повної самоуправи гр. к. церкви нашої а за тим усуненя оо. Єзуітів з Василіянских монастирів;

„шанованя свят наших всіма властями цівільними й військовими; в загалі ще й не одного“.

Лист сей писаний був саме тоді, як після звісної угоди д. Романчука і др. з деякими проводирями польско-панскої партії посилались ємy „письма признаня“, але лист сей мало похожий на ті „письма признаня“, як характером своїх пунктів, так і тим, що не покладаєся на угоду, а каже, що „ми міщане й селяне боротись будемо о се, хотьби Вас зрадили тіі, що умову з вами зробили“ і кінчить такими словами: „сміло вперед, бо ми, — а ми ту народ не темний, а самосвідомий, чинів від Вис. правительства видіти бажаємо“.

Прочитайте також в 31 ч. Діла звістку про селянске віче в Жидачеві, одно з немногих у часи недавної виборчої агітації в Галичині, на котрих голоси робучих людей не були заглушені схоластикою нашої ніби-інтелігенції.

Навіть справоздавець Діла каже: один бесідник за другим, в сіряці й капоті, виступав і забирав голос, виводячи справи всіх дотикаючі, і згідно гомоніли одобреня: славно! чиста правда!

„П. Попек з Крупска... говорив о уставі ловецкій, як народ нею покривджений.

„П. Турко з Роздолу діткнув устави конкуренційної, жадаючи, щоби будучий наш посол промавляв за знесенем патронату і проти накидуваня з гори нам (громадам) учителів, бо громади поносять великі тягари на церков, школу, будинки ерекціональні, а за свої кошти не мають жадного голосу.

„П. Климкович із Жидачева красно виказав, які шкоди терпить наш повіт через виливи вод і жадав, щоби вищі власти змилувалися і над нашим повітом та старались запобігти шкодам.

„П. Федоров з Межиріча підніс справу нищеня лісів.

„П. Петрицкий упімнувсь за громадами коло Журавна, щоби правительство дало їм побір сировиці для худоби з поблизького Калуша, як в загалі щоби й сіль для людей була дешевша...

„А вже найдосаднійші голоси відзивались що до шкільних справ...

(Допись кінчиться тим, як добра згода між членами збору, котра держалась, поки йшла розмова по „справи всіх дотикаючі, всіх живо інтересуючі“, — пропала, як у збір перенесена була ніби-інтелігенцією партійна боротьба львівских кружків „народовских“ і „москальофільских“ о посольскі кандидатури).

З поданих вище примірів видно, що „менший брат“ наш, прокинувшись, заговорив найбільше про справи економічні (то б то про ті справи „жолудкові“, котрі висміяли торік „народовскі“ й „москальофільскі“ газети, коли про важність їх заговорила радикальна молодіж у Львові) та адміністраційні, але не забув і культурних, в тім числі й церковних, тілько заговорив про них, бажаючи самовправи громади в тих справах, тоб то зовсім не того, що народови накидає наша ніби-інтелігенція з єі проводирями — єпископами.

Коли прочитаєте напр. відозву, котру видала в часи недавних виборів наша руско-украйінека радикальна партія, підпираючи кандидатів, котрих поставили самі селяне на своіх зборах, то допевнитесь, що наша остатня парляментска програма як раз опираєся на грунті того, чого самі наші селяне й міщане починають уже домагатися, тілько, звісно, доповняє й систематизує ті домаганя й відкидає всяку думку, щоби висші власти, котрі тепер залежать від парляменту, переважно вибираного клясами панскими, могли „змилуватись“ над нашим бідним людом, а добиваєся того, щоби в парляменті мали рішучий голос кляси прості, котрі таким способом сами б собі помогли.

Ось пункти нашої парляментскої програми:

1) Щоби люде не платили податку від грунту, ані від хати, тілько від доходу; щоби той, що має два рази більший дохід, платив три рази більший податок, бо тепер найбогатші богатирі платять далеко менше податку, ніж би повинні, прирівнавши йіх до того, що платять бідні люде; щоби від того, що хто конче потребує на прожиток свій і своєі родини, не платити ніякого податку.

2) Щоби того, що хліборо к о н ч е потребує на прожиток свій і своєі родини, не сміли ліцитувати.

3) Щоби в загалі не можна було ліцитувати грунту, тілько дохід із грунту.

4) Щоби держава допомагала громадам набувати на власність громадску грунти, що лежать в йіх границях; щоби громади мали право першенства при всяких ліцитаціях і продажах з вільної руки.

5) Щоби для тих людей, що зовсім не мають землі, держава віддавала в посесію грунти камеральні.

6) Щоби в війску служили люде не більше як рік; щоби війска сталого було менше і щоби тим самим теперішні величезні видатки на війско вменшити.

7) Щоби скасувати всякі непотрібні таксы та штемплі.

8) Щоби кождому вільно було брати сировиці, кілько треба, а сіль, щоби коштувала лиш тілько, що коштує єі фабрикація, то є топка найбільше три крейцарі.

9) Щоби скасувати льотерію, котра видурює остатний крейцар від найбіднійших людей.

10) Щоби вменшити оплати та тягари податкові від усяких спілок та громадских інтересів.

11) Щоби скасувати акцизи від таких річей, що конче потрібні до житя, а натомість наложити податки на такі річи, що служать тілько для забавы та окраси великим богатирям.

12) Щоби уряд направив береги рік, щоби вони людям не робили шкоди.

Особливо-ж:

13) Щоби скасувати курії виборчі, то є, щоби при голосованю на всяких послів мужик мав таке саме право, як пан; щоби на послів голосували всі, чи платять податок, чи ні, почавши від 21 року житя; щоби не було правиборів, тілько щоби всі просто на послів голосували; щоби голосованє було тайне, щоби ніхто не смів заглядати до картки, на кого хто голосує; так само, щоби кождий, що має право голосувати, мав право також бути послом. Отсе зовеся: загальне, безпосередне, тайне голосованє, котре одно може Вам дати велику силу в усіх справах громадских, краєвих і державних.

14) Щоби в школах східної Галичини, від найнизших до найвисших викладали по руски; щоби в руских сторонах урядова мова була руска

15) Щоби наука в школах, особливо народних і середних, уладжена була відповідно до потреб люду, а не так по-пански, як тепер.

16) Щоби в школах учили за дурно, то значить, щоби скасовано всякі оплати шкільні; щоби держава давала біднійшим ученикам підмогу на книжки, одіж та харч, аж поки не скінчать школи.

17) Щоби скасовано штемплі на газети та календарі; щоби в газетах вільно було писати всю правду; щоби людям зовсім вільно було сходитися на всякі наради і говорити там усю правду; щоби йім зовсім вільно було закладати всякі товариства.

18) Щоби урядники, в часі свого урядованя, строго держалися права, а котрий право переступить, то щоби відповідав перед звичайним судом, так як кождий інший чоловік.

Нарешті доконечне:

19) Щоби рускі посли в раді державній тримали з такими послами, що твердо стоять за добром робучого люду“.

Ось чого наша партія хотіла, приступаючи до виборів. І за те кинулись кусати нашу партію всі, кому невигідно, щоби нарід прокидався та сам брав у свої руки свою долю. Се й не дивниця, але у нас случилось щось чудненьке й несподіване. Між противниками нашої партії та єі кандидатів на посли явились і такі, у котрих імя Шевченка не сходить з язика; завзята боротьба проти нас, котра доходила до клевет, підкупства, арештованьі т. і. велась між ін-

шим під прапором українства, іменем і Вашим, російські Українці!

Наші противники, котрі звуть радикалізм „баламутством“, гордо кричать, що Ви з ними, що Ви проти нас.

Чим вони оправдують свою боротьбу проти нас? Тим, що ми не пристали на знамениту „угоду“, котру вони заключили з деякими з польских урядників та панів і котру вони звуть гучно згодою з Поляками!

Ми згоди з Поляками не цурались, а самі голосили єї тоді, як наші противники з народовского, як і москальофільского табору в купі проповідували, в Ділі й Червоній Руси, що Русини з Поляками не можуть жити в однім політичнім краю Тільо ж ми хотіли згоди з польским народом, а не з людьми, ворожими і нашому й польскому народови, та з урядниками, що залежать від тих людей.

Нам докоряють тим, що ми не згоджуємось пристати до проскрінції того, що звуть у нас „москальофільством“. Ми не зрікались нашого українства, ми пишемо по українски, видаємо на українскій мові европейских писателів, але ж ми не можемо признати право політичної власти накидати кому небудь єго народні симпатії, етнографічні погляди, літературні заходи і т. і. Проскрінція ніколи не спиняєся на однім ступні: сегодня даси волю проскрібувати сусідови, — завтра дійде черга до тебе. Що до нас, то знаменита угода з початку підвела нас під проскрінцію, виголосивши устами свого шефа, митрополита, що тому, хто на неї не пристає, в тім числі й на те, щоби стати під прапор католіцизму й признати й політичне проводирство за ним, митрополитом, — тому „нема місця на рускій землі“.

Ми-ж, купно зо всіма освіченими Европейцями не можемо признати для себе ніякого примусового світогляду, а тим менше католицкого, і заявляємо, що ми стоїмо за вільну науку. Тим часом ми не тільо признаємо й католикам і їх церкві право на вільність (звісно, не на привілегії), а й розуміємо, що ся церков, при теперішній своїй силі, могла би ще послужити народови, якби хоть трохи повернула свою силу на полагоду народної нужди, напримір якби наша галицка католицка церков хоть трохи наслідувала свою сестру напр. в Ірляндії. Через те ми, почавши напр. Народ, обертались і до духовенства нашого, як до людей, котрі, хоть трохи вменшивши свій кастовий егоізм та трохи дальновиднійше поглянувши на свій стан, могли би ще дійсно послужити народови.

Через се ми, почавши в загалі з миролюбних слів до всіх наших партій, миролюбно говорили й про наше духовенство. Не наша вина, що ми мусіли змінити свій настрій. Против нас виступили клерикали-москвофіли й клерикали-народовці. З остатними у нас були свої рахунки. Наші погляди на самостійність нашої національности й на літературну мову нашу однакові з народовскими. Через те ми мали право вірити в можливість спільної з ними праці бодай в громадско-письменских справах. Мало того, наші люде просто досить попрацювали на користь „народовців“, як кружка чи партії. Щоби не далеко ходити, ми нагадаємо напр. остатні виборп до сойму, коли наші люде і в часописях і на вічах із усіх сил підпирали кандидатів, поставлених спільно комітетами обох старших партій, в тім числі й народовских, сподіваючись, що вони чесно виповнять ті обовязки, які вони приняли перед виборцями, то б то будуть боронити інтереси, подібні тим, які виложені висше народними голосами в Роздолі й Жидачеві.

Тільо ж довгою пробою ми доневнились, що народовским проводирям потрібна наша служба, а не наші цілі, котрі сходяться і з цілями нашого народу. Приймаючи нашу службу, ті проводирі при всякім случаю відхрещувалися від наших цілей і ставали на боці ворогів освіти й економічного увільненя народу.

Ми мусіли зорганізуватися в осібний гурт. А як тілько се сталося, так на нас посипались удари так само з народовского, як і з москальофільского боку. Найбільше ударів ми дістали від „князя церкви“, котрий тоді стояв по середині між двома нашими старшими партіями, так що кожда вважала єго за свого. Ми нагадали висше, як ми дивились на католицку церкву та єї духовенство у нас Більшого миролюбства, як наше, не можна бажати від людей, котрі вийшли по за круг конфесійного світогляду. Але ж наше загальне миролюбство не знимало з нас обовязку, в кождій окремій пригоді показувати хиби в учинках того чи другого церковного достойника. З самого початку ми мусіли вказати на шкоду, яку зробив нашій колонізації в Америці д. митрополит тим, що відкликав улюбленого і зручного єї дорадника о. Волянского (котрого ми хвалили, не глядючи на те, що він піп і що він організував наших колоністів коло церкви) тілько щоби прислужитися польско-ультрамонтанским примхам і своїй фантазії запровадити целібат серед нашого попівства. Далі ми мусіли писати в Народі й про те, що виложено в ч. 14 мин. р. в статі п. з. Жидівска господарка в добрах християнского митрополита.

От за сі особисті урази д. митрополит видав проти нас куренду, котрою велів попам викидати нашу газету з читалень і т. д.

І після сего наші угодовці-народовці признали д. митрополита проводирем навіть світскої політики Русинів!

Хто-ж може вимагати від нас, щоби й ми пристали на таку згоду? Ми могли тілько підняти рукавицю, котру нам кинули головачі народовців і їх проводир, д. митрополит, котрий зараз же поспішився виголосити, що всім, хто єму не підчиниться „нема місця на рускій землі!“

Тілько ж і після того ми, не зрікаючись натурально вільної науки, згодились би бодай не ставити в першу лінію боротьбу з духовенством і навіть пішли би поряд з ним, як би воно так стало за політичні й соціяльно-економічні потреби нашого народу, як стоїть напр. ірляндске духовенство. Але-ж погляньте напр. на остатню виборчу відозву „Головного руско-

го комітету", підписану відпоручниками галицких епископів і проводирями народовців, і порівнайте єї з тим, чого бажає сам народ наш в приведених висше документах.

Та відозва не надумалась ні на що інше, окрім знаменитих пунктів угоди дд. Романчука, митрополита й проводирів польского панства:

„Ми галицкі Русини стоїмо на грунті народної окремішности і на тій основі бажаємо народність руску і мову плекати і розвивати, придержуючись вірно католицкої церкви й греко-руского обряду.

„Ми стоїмо на грунті австрійскої конституції, а стоючи за конституційним устроєм держави з єї правами й свободами, єсмо і останемо все вірними Нашому Наймилостивійшому Монарсі, Єго найдостойнійшому Домові і австрійскій державі.

„Ми народ, зложений в найбільшій части з хліборобів селян і маломіщан, котрі через тисяч літ переховали нашу народність і нашу мову; томуж інтереси селянства й маломіщанства мусимо перед всіми іншими мати на оці" (В торічних відозвах угодовців говорилось про „економічне двигнене" міщанства й селянства. Тепер і такі слова, — все таки неясні по своїй загальности, мабуть показались за радикальні для наших угодовців!)

В нашій газеті було досить говорено про неполітичність або пустоту сих пунктів, — завважаємо, ще пустійше виложених в сій виборчій відозві ніж у промовах д. Романчука й товаришів і в першій їх відозві Тепер скажемо коротко, що пункт про окремішність народну, що належить більше до літератури ніж до політики, в відозві виложений так, що в нім навіть стерто всемалоруску барву, так що під него можна підложити і ту окремішність Галичан від Украйінців, котру нераз ширили наші уніятскі клерикали. Слідуючий пункт про католицку церкву дає основу для такого „рутенства", бо він ділить нас. Галичан навіть від православних буковинских Русинів. В усім же сей клерикальний пункт перемішує віру й політику і повертає нас назад не тільки против конституції з 1867 р., а й против законів „просвічених деспотів" XVIII столітя.

Пункт про австрійску державу лишній, позакілько він говорить те, що не потребує розмови, бо у нас усі партії стоять на австрійскім державнім грунті, або шкодливий, позакілько він кидає інсінуацію на „неугодових Русинів", а також позакілько він не домагаєся перемін у теперішній австрійскій конституції, при котрій ми, Русини, завше будемо упосліджені.

Вже остатнє віднимає всяку вартість пунктови про інтереси селян і мало-міщан. При теперішній конституції нашій і при всіх наших адміністративних порядках, котрі з неї виходять, наше селянство а надто маломіщанство не можуть мати ніякої впливової участи в соймах і парляменті. Хто ж буде пильнувати інтереси того селянства й маломіщанства? Звісно, не сойм і не парлямент, котрий переважно складаєся з панів, капіталістів та їх агентів, і не міністерство, котре мусить правити в згоді з більшостію парляменту. Коли в остатні часи наші закони хоть трохи узглядніли інтереси простого народу, то тілько фабричних робітників, тай то тілько через те, що в великих містах німецких і ческих країін організувався великий рух робітницкий соціяльно-демократичний, котрий хоть і не має, дякуючи нашій аристократичній конституції, своїх прямих репрезентантів у парляменті, як має він їх у Німеччині, то все таки знаходить собі прихильність у німецких радикалів, демократів, котрі передають петиції робітників і в парлямент і навіть боронять їх інтересів. До сего додати треба ще й те, що нашому панству рух фабричних робітників прямо не грозить, тоді як напр. двигнене нашого селянства просто пішлоби против інтересів панства.

Наші угодовці не подають ніякої надії не тілько на те, щоби вони взялися за організацію селянства подібну до тої, котру проводять соціялісти серед фабричних робітників, але навіть на те, щоби вони були хоть так прихильні до руху селян, як демократи до руху фабричних робітників. Наші угодовці не зважилися натякнути яким небудь реальним приміром на те, що вони розуміють під словами „інтереси селянства й маломіщанства" Нарешті в осібній куренді митрополита, з поводу виборів, зовсім пропущено увесь сей пункт.

І в імя такої програми угодовці побороли, при помочи жандармів і Поляків (як се признало й Діло в ч. 53) нашого кандидата в Коломийскім окрузі, д. Даниловича, котрого навіть Діло зве „популярним кандидатом!"

Погляньмож тепер, що дістали Русини після всіх сих угод і соромних заходів.

В остатний період було в віденьскім парляменті 5 депутатів-Русинів: один з поставлених спільно комітетами обох старших партій, д. Ковальский (старшої партії) і чотири з поставлених митрополитом по згоді з польско-панским комітетом. Сих митрополитальних кандидатів Німці зразу прозвали Parade-Ruthenen, і вони нічогосінько не робили доброго в парляменті. Не богато робив і д. Ковальский, а все таки хоть иноді промовляв за національними правами Русинів та передавав парляментови рускі петиції, котрі надсилано на єго руки (Озаркевич тілько під конець того періоду виступив з кількома промовами против прав. системи, коли сам був зачеплений галицкими властями і через те єго виступи не мали й такої ваги, як промови Ковальского). Тепер, з попуском та ласкою польских панів та інших сил, перейшло сім руских депутатів, — попри 57 польских, — при чім два з них (Охримович і піп Брилінский) не були навіть поставлені Головним руским комітетом, в котрім були відпоручники епископів і народовців, — значить накинулися Русинам і перейшли при помочи звісних польских сил. Коли названі два посли увійдуть в руский клюб, то будуть там просто дозорцями й агентами польского клюбу. Не красну ролю може грати в

рускім клюбі й Мандичевский, один з недавних митрополитальних послів, як і д. Охримович. До сих трьох явно не чистих руских кандидатів, треба додати й д. Підляшецкого, противупоставленого угодовцями д. Даниловичу. Д. Підляшецкий — звичайний урядник, котрий нічим доси не показав навіть своєї рускости і в додатку був поставлений і в спис кандидатів польско панского комітету. Так значить, скілько небудь рускими кандидатами можна вважати тілько трьох. Але-ж і сих трьох не можна признати незалежними, бо вони обовязались признавати над собою команду митрополита, котрий мимо своїх церковних примусових поглядів і інтересів, є урядник, залежний від міністерства. Окрім того, і ті 3 посли дали певні обіцянки й польским панам та намістникови. Через се теперішні депутати Русини не тілько не можуть собі позволити незалежних чинів, але навіть критики хиб наших порядків, від котрих терпить наш народ, і навіть поступків адміністрації.

Ми вже натякнули, що ніяка поправа економічного стану нашого селянства й міщанства не можлива, поки не зміниться теперішня виборча система. Наш теперішний уряд не може навіть зробити що небудь похоже на „крестянский банк“, котрий заложив у Вас самодержавний цар, хоть тілько з тим, щоби зараз же зопсувати его. Подібний банк, котрого домагаються наші селяне, може у нас бути заложений тілько парляментом, в котрім буде більше ніж тепер демократичних елементів. Те-ж саме треба сказати і про реформу податків і т. інші речі, котрих домагаються вже й наші міщане й селяне. От через що вже й наш малоосвічений народ починає домагатися зміни теперішної виборчої системи і навіть просто ноголовного права голосу, котре ми внесли в свою програму. Чи ж посміють наші угодовці-народовці, патентовані митрополитом і ще деким, заговорити про щось подібне в віденьскім парляменті і навіть передати за те петицію від наших робітних людей, міщан і селян? Звісно, ні. І руским робітним людім прийдеся передавати подібні петиції через руки якого-небудь Німця-демократа, котрий і мови тих петицій не розуміє!

Ось що нам принесла славетна угода й перехід Русинів-народовців з опозиції на бік консервативного міністерства та польского панства, ще більше консервативного.

Тимчасом, зважившись, що в деяких виборчих округах наш народ рішучо прокинувся і навіть між Поляками піднялось невдоволенє зі своїх панско-консервативних політиків, — можна було надіятись, що Русини могли перевести в усякім разі 3—4 чисто опозиційних, цілком незалежних депутатів. Треба було партійним проводирям здержати свою виключність хоть на тілько, на кілько вона здержувалась два роки назад в часи соймових виборів, а головно треба було попустити ініціятиву кандидатур селянам у повітах. Певно би було вибрано таким способом хоть по одному з більше поважаних селянами, працьовитих і чесних людей зо „старої“ партії, з народовців і радикалів, котрі би зобовязалися піднимати в парляменті справи, як каже дописуватель Діла про віче жидачівске, всіх дотикаючі, всіх живо інтересуючі, котрі би виголосили, які реформи потрібні для нас Русинів і передавали би парляментови петиції нашого народа про его потреби й реформи, а повертаючи з парляменту до дому, давали би народови справоздання про парлямент і свою справу і таким чином будили би дальше народну думку й вели до того, щоби народ наш прилучився до демократично-реформового руху, котрий тепер організуєся по свій Австрії.

Тоді можна би нашим украйінолюбцям повторити слова Шевченка:

обніміте — найменшого брата
нехай мати усміхнеться,
заплакана мати!

Тепер же в устах йіх такі слова — чиста бріхня.

Не вже-ж і Ви, російскі украйінолюбці, станете на боці сеї бріхні, як нас запевняють наші прихильники угоди з польским панством? Не вже Ви, замісць того, щоби помогти нашому мужицтву, котре, як бачите, само, прокидаючись від сну, стає на дорогу европейского радикалізму, — станете проти него, підпираючи хоть самим тілько авторитетом імени Украйіни наших угодовців?

Кажемо отверто, ми, котрі тут підняли рішучо прапор вільної науки, повної волі й оборони економічно-соціяльних народних інтересів, — ми сподівалися від земляків і прихильників Шевченка не тілько симпатії, але й дійсної помочи літературної й матеріяльної. Нам тут треба не тілько вдержувати газету, — котра завше отверта й для Ваших голосів, — а й бібліотеку наукових творів при ній (ми обявили на початок твір Дренера „Історія боротьби між вірою й наукою“, котрий Ви маєте по російски обкусаний цензурою), окрім того популярну газету, далі нам треба устроювати віча, вести виборчу агітацію, видержувати процеси іті. що все, як звісно, служить для пропаганди певних ідей. Ся пропагада не спиниться на самій Галичині, а обнявши народ наш тут, сама собою перейде й через російску границю, так що якби Ваша праця обмежилась тілько на помочи нам, то й тоді Ви послужили би й пробудці Вашого народу. Кажемо отверто, що нам без Вашої помочи важко буде видержати всю боротьбу, котру сама сила річей поклала на нас, а ще важше буде видержати ві тоді, коли Ви станете на боці тих, котрі після всяких солодких народолюбивих слів, заявили себе противниками самосвідомости й самоуправи нашого народу.

Ну, та яку би Ви дорогу не вибрали, а ми назад не підемо! Гірші часи ми вже пережили; тепер за нашими думками вже обявилася хоть частина самого нашого мужицтва, і справа наша не помре і навіть не засне на хвилю, тим більше, що наша Галичина все таки втягнена за другими частинами Австрії у всесвітний радикальний рух, котрий що року стає все дужший.

А Ви подумайте про будучність Вашого напрямку в Вашій крайіні, коли Ви, замісць того, щоби стати по нашім боці, станете на бік наших противників, обявившися за спільність з польским панством і австрійским консерватизмом і за команду католицкого епископату в справах умислових і політичних. Які Ви можете мати підстави для Ваших украйінских тенденцій при таких умовах? Як не як, а украйінолюбство з часів Шевченка належало до поступових тенденцій серед російско-украйінскоі громади. Тепер би єму прийшлося самому наложити на себе руку, якби воно приняло програму наших угодовців. І чим більше й через російский кордон проходити ме европейский поступово-радикальний рух, тим більше обминалиби украйінство поступові елементи в самій Украйіні і навіть поверталисьби ворожо до украйінства.

Самого москвоненавистництва, котрим наші реакціоністи-угодовці можуть притягати Вас на свій бік, не досить. Ми думаємо, що на довгий час як нам остаєся єдиною здоровою політикою — спілка з поступовими рухами в Австріі в цілях єі реформи на вільну народну державу, так і Вам треба йти до такоі спільности з поступовими елементами в Росіі. Але навіть допустивши слушність москвоненависти й безнадійність Москалів для поступу, — все таки на одній москвоненависти й на словах про повну відрубність Украйінців від Москалів стояти довго не можна. Треба ж чим небудь наповнити украйінску окремішність, обявити, яку власне правду хочете запровадити в своій хаті, — чи правду вільноі науки й усенародноі волі й добробиту, чи науку католицкого або іншого епископату; чи будете Ви рішучо стояти за інтереси нашого плебсу (політичні, соціяльні й економічні), чи преклонитесь перед інтересами польского чи другого панства, — інакше сказавши, треба-ж обявитись, чи Ви пристаєте до всеевропейского поступово-демократичного радикального руху, — звісно, з Вашими краєвими й національними відмінами, — чи до єго також усесвітних противників??

That is the question!

Редакція й головні сотрудники Народа.

Інтереси польского панства і Правдянска наівність.

Нам дорікають за надто полемічний тон і зміст нашого виданя. А ми пригадуємо, як з початку нам навіть наші приятелі дорікали за надто великий оптімізм, коли ми кликали наших земляків усяких партій і кружків до спільноі праці для народу, починаючи з тих точок, в котрих усі ті партіі були згідні з собою. Скоро нашому оптімізму наступив конець, а в купі з тим і нашій евангельскій кротости: против нас виступили: „Червоная Русь, митрополит, „Дѣло“, „Правда“. Резон до такого виступу був: властиво ми, як і всякий прихильник щироі праці для поступу мас народних, мусіли принести „не мир, но меч“. Спеціяльно в Галичині наша пропаганда мусілаби справді зблизити і примирити людей ріжних партій і кружків, але під умовою, щоби в кождій партіі і кружку настав поділ, через котрий люде більше освічені і чесні відділилисьби від темнолюбців і егоістів. Цілком резонно, що в відповідь на наше миролюбство, ми стали діставати удари, забороняючі куренди. клевети і лайки, перед котрими годі було мовчати. До того ще, хто знає нашу Рутенію, той знає, кілько в нас наросло гордовитого неуцтва, крикливоі поверховности, крутійства, а над усім, нетерпимости, котра безлично виголошує не тілько: хто не з нами, той против нас. против руского народу (Правда з 1891, I. 3) але навіть „хто не з нами, тому нема місця на руский землі (слова князя Рутеніі, митрополита, підхоплені всею народовскою пресою).

Важко не писати сатири, казав колись римский писатель. Побачили би ми, що би він сказав, як би поглянув на нашу Рутенію. Як тут не полемізувати, навіть різко?

До того полеміка, безпремінна умова боротьби думок, інтересів, поступу громадского. Без неі необходиться дневникарство, бо день за днем виявляє яку громадску хибу, фальшиву думку, котру треба зараз же й показати, не дожидаючи, поки таких пронв набереся на книгу наукової праці, в котрій можна тим спокійнійше йіх оглядати, що деякі з них вже „відійдуть у вічність“ иноді навіть з тими громадами, в котрих вони творились.

От і тепер ми мусимо полемізувати, але зовсім не через те, щоби нам так подобалось, а через те, що під руки нам попадаєся в одній нашій часописи вривок з цілого ряду фальшивих думок, котрі обплітають нашу громаду й недають йій стати на власні ноги, щоби самій дбати про своі справи. В 1-ім вип. „Правди“ за сей рік, ми знаходимо, під мало йдучою до справи назвою „Історична міссін Росіі в сучасности“ згадку про дуже важну практичну справу нашого народа — а при тім знаходимо думки найчуднійші, надіі найнаівнійші, і через те все виводи найфальшивійші.

Справа та так зване в Росіі „разверстаніє“ то б то рішучий розділ землі мужицкоі від панскоі. В Галичині сн справа звісна була колись як справа „лісів і пасовиск“. Поки селяне були крепаками, то б то майже зовсім бидлом, власність панів, доти не було строгого поділу між йіх землею й панскою, бо сама користь панів потребувала, щоби двуноге бидло прохарчувалось, отопилось, накрилось, прохарчувало й четвероноге бидло своє. Але як настала „воля“, — се мусіло перемінитись, і в Росіі, як і скрізь в Европі в часи увільненя крепаків, в 1861-1863 рр., бувші крепаки навіть діставши дещо поля, стратили всяке право на ліси, пасовиска і навіть часто й на водопоі. В західних провінціях, „отъ Польши возвращенныхъ“, перевести сю революцію було важше, бо тут сам уряд, після 1847 р., вбачивши, що політика на користь панів-Поляків, підпирає елемент єму ворожий, вписав користованє крепаків лісами, пасовисками й іншими „сервітутами“ в т. зв. „інвентарі“, котрі

мусіли нормувати відносини між кріпаками й панами. По закону 1861 р. сі „інвентарі“ мусіли стати основою і для „уставних грамот“, котрі нормували сі відносини після волі кріпаків. Перші мирові посередники з краєвих, то б то польских панів, на скільки могли зламали інвентарі на користь панску. Але після повстаня 1863 р. сі посередники були змінені najazdem, між котрим чимало було украйінофілів хлопоманів, і крестяне в нашій Правобічній Украйіні (Югозападный край оффіціяльно) як і в Білій Руси з Литвою (Сѣве розападный край) не тілько дістали більше землі, але й удержали „сервітути“ на землях, що зісталисъ за панами.[1])

Правда, сі сервітути призвані були временними, — до часів „разверстанія“ добровільного, чи примусового. Добровільне „разверстаніе“ пани могли й можуть провести в усякий час, умовившися з крестянами. Тілько знаючі люде свідчать, що коли „разверстаніе“ провести по правді (звісно, тілько легальній) то крестяне мусіли би получити від панів ще 30% до тої землі, що вже мають. Звісно, на таку „жертву“ пани не можуть зважитися, і через те стали ждати „обязательнаго разверстанія“, котре хтось дуже добре прозвав у 1860-70 рр. „наверстаніемъ“, то б то зворотом до панів того, що вони втратили після 1863.

Цілком натурально, що пани Правобічної Украйіни й тепер піднимають галас про потребу такого примусового „обязательнаго разверстанія“. Тількож „Правда“, котра подає звістку про урядові заходи до него, зовсім помиляєся, коли ставить сі заходи в звязок з історичною міссією Росії, з системою „обрусенія“ Украйіни“. Ся система в „губерніяхъ, отъ Польши возвращенныхъ“, і такі заходи, як „разверстаніе“, та ще й на користь панів, діаметрально противні проміж себе, як се зрозуміли навіть і не дуже мудрі російскі адміністратори, починаючи ще з Дмитра Бібікова.

Від самого 1866 р. після знаменитого рескрипту 13 мая, котрим цар Александр II, перелякани кулею Каракозова, обявив, що він буде держатись політики консервативної, в тім числі „охорони власности“, пани „губерній отъ Польши возвращенныхъ“ стали підшиватися під той консерватизм і вимолювати „разверстанія“ для скріпленя в Росії пошани до власности. Та тілько в свій час генерал-губернатор згаданих губерній (Кауфман у Вільні, Безак у Кіеві) вимогли в царя навіть кумедну конфіденціяльну заяву, що „рескриптъ 13 мая къ западнымъ губерніямъ не относится“. Трохи згодом, коли Кауфмана змінив у Вільні Потапов (потім шеф жандармів і один з авторів указу 1876 р., заборонившого украйінске письменство) а в Кіеві по смерти Безака став кн. Дондуков, — в Петербург пойіхали знамениті „Віленскі проекти“, в духу „наверстанія“, але треба признати заслугу Каткова (се єдина заслуга обрусительского періоду его праці), що він тоді, забуваючи свої аристократичні сімпатії, багато прислужився до того, щоби в „Государственномъ Совѣтѣ“ провалено було ті „Віленскі проекти“.

Навченій долею тих проектів, кн. Дондуков сам уже не виступав з своіми, а тілько підхвалював „добровольне разверстаніе“, котре впрочім то там, то сям, під нагнітом посередників, що нюхали новий воздух, принесло чимало шкоди крестянам. Так само, навіть трохи гірше, йшла справа при ген. губ. Черткову. Але з появою на его місце Дрентельна (з колишньої Милютинскої партії; „разверстаніе“ спинилось, за що Дрентельн заслужив великі лайки, між іншим в галицкій печати, за котрою досить нерозсудно йшли й Русини.[1])

Як „слуга свого царя“, — поліцейский урядник і обруситель, — Дрентельн був не гірший, коли не ліпший усякого іншого російского генерала, бо по крайній мірі держався формальної законности й не мав особистої охоти переслідувати. Але оґрарна політика его була найрозумнійша для генерала в глупі часи російскої реакції: Дрентельн строго охороняв готовий стан річей (status quo ante) спиняючи всякі заходи панів скривдити крестян „разверстаніем“ і не згоджувався ставити аґрарні розрухи, навіть доволі сильні, під военний суд, а лишав їіх звичайному, ще тоді незміненому суду по закону 1864 р. За се его ненавиділи пани й уживали проти него всяких заходів, між іншим ославляли его украйінским соціялістом! Поводом до того було те, що в головну канцелярію Дрентельна був покликаний на службу звісний етнограф д. Іван Рудченко, котрий займався й оґрарними справами. Пани відшукали, що колись д. Ів. Рудченко посвятив „Чумацкія пѣсни“ М. Драгоманову, а також і те, що він давав у 1875 р. в кіевску цензуру роман „Хиба ревуть воли“, котрий і получив тоді від цензора „печатать позволяется“, але не вийшовши печатно за рік, підскочив потім (нерезонно) під Юзефовичівску заборону 1876 р. і появився через кілька років у Женеві.

„Хто нами править? — казали пани: — Дрентельн править нами, а Дрентельном Меркулов (тодішний правитель ген. губ. канцелярії, про котрого добре слово недавно сказала навіть Правда), а Меркуловим Рудченко, а Рудченком Драгоманов“.

В подібнім змислі був зроблений донос навіть у Петербург, але й Дрентельн і Рудченко вспіли „очиститись“ від такого, дуже вже кумедного доносу, і до

---

[1]) По рахунку, приведеному в VII. т. (ст. 515). Трудів експедиції Чубінского, по інвентарям 1847 р. в Кіевскій губ. було записано за кріпаками 1 231.472 десятин землі, по уставним грамотам 1861-1863 р. дано було їім тілько 1.061.969 дес., по викупним актам, переведеним najazdem 1.' 48.563, в Волинскій: по інвентарям 1.398.499., по грамотам 1..05 552, по актам 1 570. 293; в Подільскій: по грамотам 991.734 д., по актам 1,183.524 д

[1]) Коли по смерти Безака, назначений був ген. губернатором у Київ кн Дондуков, по рекомендації панскої (Шувалівскої) партії при царскому дворі, военний міністр Дм. Милютин не згодився на те, щоб ему дано було в руки й військо, як начальнику военного округа і Дондуков зістався тілько ген. губернатором, а начальником военного округа назначений був Дрентельн, шеф штабу при Безаку (такі заходи против самого себе були в духу небіжчика Александра II). Се спаралізовало всі наверстательні пляни партії, котра надіялась на кн. Дондукова, бо як би де „наверстаніе“ визвало крестянский „бунтъ“, то кн. Дондуков мусів би прохати війска в Дрентельна, котрий би мав можливість освідомити царя в змислі Милютинскім, а не в Шувалівскім. Потім уже Дрентельн явився в Київ генерал-губернатором і начальником военного округа вкупі.

смерти своєї Дрентельн удержав свою політику в аграрних справах, не глядаючи на те, що в усій Росії вже наступала теперішня дворянская (шляхоцка) эра.[1])

Тепер, коли ся „дворянска ера“ розцвила пишним цвітом, дивно булоби, як би й панство „губерній отъ Польши возвращенныхъ“, не попробувало користуватись нею, піднявши справу „обязательнаго разверстанія“, і не буде нічого дивного, коли теперішний уряд царский, в загалі дуже недальновидний, подасться й тут панству, хоть явно навіть против інтересів державного централізму, обрусенія. „Правда“ даремне виставля думку ввести на Правобічній Украйіні примусове „разверстаніе“ тільки заміром уряду — догодити тамошнім панам-обрусителям. Папів Росіян там меншість, а надто напр. на Волині, і для них могло би бути досить урядового натиску на крестян для „добровольнаго разверстанія“. Коли може з панского боку й пущено в Петербург голоси великих панів-Росіян, то тільки як авангард усего панского гурту, в котрім більшість — Поляки. Давно вже звісно, що в Правобічній Украйіні певні пани-Росіяне служать „трубами“, через котрі голоси панского гурту переходять до царя. В часи аграрних реформ по „Милютинській системі“ такими „трубами“ звали графів Бобринских, котрі одним боком поріднені з царем, а з другого з Поляками-магнатами (Родина Бобринских іде від сина Катерини II і Потьомкина, а дочка Катерини від него ж видана була за гр. Браніцкого і принесла єму цілі повіти, — колись козацкі полки, — з містечками, що мали „майдебурію“). В усякім разі загал польского панства в краю буде радніснький „разверстанію“ й покористуеся тим в противність системі „обрусенія“, котре в соціяльно-економічних справах доси опиралось на крестян.

„Правда“, вигородивши польске панство з ініціятиви проектів „разверстанія“, пускаеся в такі розмови:

„За для панів — се справа (разверстаніе) користна, хоча в інтересах Поляків (котрі, замітим, на Правобер. Украйіні переважно — пани) не повинна бути пожаданною... Кажемо вдруге, що „разверстаніе угодій“ — річ вельми спокуслива за для панів; а через те ще більш цікавим стає знати, як повернуться до неї пани-Поляки (еге-ж!) Правобережя? чи вплутаються вони в сільце, поставлене „обрусеніемъ?“ (!!!) чи вскочать вони в багно пекельного ворогования з народом?“

„Разверстаніе“, — каже далі Правда, — есть те пекло, де жеврітиме огонь аграрного ворогования народа до панів, огонь запеклої ненависти. А тим часом нема в сьвіті нічого легше, як не розводити панам сего пекла. І ми вважаємо за свій обовязок остерегти польских панів Правобережної Украйіни й щиро порадити їйм, що б вони не тільки не вимагали й не приставали до „разверстанія“, а що б з усієї сили цуралися його й чим швидше зробили його не можливим, бо се „разверстаніе“ станеться їйм на віки разверстаніем між ними а народом. Хиба ж таке роз'єднанне може бути в інтересах Поляків?...

„Ще раз радимо щирим серцем польским панам, що б вони не допустили „разверстанія“ і самі, порозумівшись з селянами, як мога швидче й вигідніще за для крестян уладнали сю справу. Певна річ, що пани мусять і повинні в сій справі поступитися крестянам своїм інтересом матеріяльним, по просту землею, поступитися на таких умовах, яких не спроможен перевести уряд; але ще певнійше, що інтереси згоди, інтереси, що задля людей освічених геть висше над інтересами матеріяльними, отсі високі інтереси щедро винагородять панів. Отже — caveant consules, щоб потім ні на кого не нарікали!!..

Скажемо й ми по латинскому! O, sancta simplicitas! O, simplicitas simplicitatum! Де вона бере, Правда, публіцістів з такою дитячою наівностю?!

Хиба ж „разверстаніе“ з народом новинка для польских панів? Хиба ж у нас на Украйіні, вони коли небудь подались на замани „моральних інтересів“, починаючи з Коспюшка, коли вже не згадувати часів Адама Кисіля? Чому польскі пани в 1830-31 рр. не зреклись крепацтва? чому перед самим повстанем 1863 р. не то не зрікались земді для народу, а ще й відбирали й ту, що була за ним записана по інвентарям 1847 р.? Чому в Галичині вони не дали громадам „лісів і пасовиск?“ Чому? Чому?!

Тому, що нігде ще не було й не буде, щоби вся соціяльно-економічна кляса зреклася своіх соціяльно-економічних привілеїв добровільно (Знаменита ніч 4 августа 1789 р. коли депутати французкої шляхти в Assemblée Nationale зреклись останків феодалізму, настала вже тоді, коли фактично вони були скасовані бунтами по селах). І теперішні Поляки-пани на Правобічній Украйіні не будуть виключкою з сего правила, як не були вони перед 1863 р.

Історія навчае, що скорше деспоти-тирани, цезарі, царі можуть на перекір панству, котре їйм противиться, зробити соціально-економічні переміни на користь простому народу, ніж щоби пани зреклися своіх привілегій. І ті Украйінці-хлопомани, котрі в 60-ті роки покладали надію на „Царя Освободителя“, поступали єму на службу й підпирали перші початки системи „обрусенія губерній, отъ Польши возвращенныхъ“ все таки мали більше рації, ніж теперішні украйінскі національники, котрі проповідують надії на польских панів і спільність з ними Украйінців. Але й царска прихильність до мужиків не може бути довга; царі завше повертають до панів, як тільки пани покоряються їйм. До того-ж теперішній царский уряд у Росії явно стратив всякий розум державних справ, то ж і прихильникам украйінского мужицтва не зістаеся надії ні на кого, як на той рух серед самих робітницких кляс, котрий тепер іде по всій Европі й Америці і котрий навіть у Галичині виступае вже з кружків і становитьсн масовим.

І Росія не запреся від него нінкими мурами.

---

[1]) Треба зазначити ще один вчинок „обрусителя“ Дрентельна. Коли, в духу „дворянской эры“ міністр освіти Делянов (вірменин) видав звісний циркуляр, котрим виганяв мужицких, міщанских і в загалі бідних дітей із гімназій, то Дрентельн написав у Петербург, що сей циркуляр шкодливий для „обрусенія Югозападнаго края“, бо виганя власне „русскіе элементы, а лишае польскі — панскі й богатші.

Але Правда, котра стала органом згоди деяких необачних українолюбців з панами-Поляками й видає часом ту згоду за згоду Українців з Поляками, — має про панів-Поляків найрожевійші думки. Не так давно читали ми в ній похвали тому, як добре держаться на Правобічній Україні дідичі-Поляки з робітниками-Українцями, в порівнаню до панів-обруситель. Нехай, що в сім є частина правди. Але звідки взялась у панів-Поляків така добрість, котрою напр. у часи кріпацтва вони далеко не виблискували поряд з панами-Москалями? Ні звідки, як від того, що в них тепер нема під рукою сили, яку дає своя поліція й суд, котрі тепер на Правобічній Україні в руках „najazdu“. Ми знаємо й Жидів-орендарів, котрі добре держали себе перед робітниками, коли під боком був строгий до них мировий посередник або судя. А дайте поліцію й суд у руки польскої шляхти та Жидів-орендарів, або дайте „дворянскій ерi“ вкінець запанувати й на правім боці Дніпра, то й побачите їіх добрість...

Ні! покиньмо дитячі надії на кого небудь, хто стоїть зверху чи збоку, в тім числі й на польских панів. Будемо покладатись тілько на всеевропейский, радикально-поступовий народний рух, до котрого вже починає приставати й сам наш народ. (Звертаємо увагу на наше слово всеевропейский, бо дд. Правдинє, щоби скомпромітувати нас перед українолюбцями в Росії, — котрих загал певне не може зречися найліпшого в українофільстві в часи Шевченка й „хлопоманії“, — і назвати радикалізм баламутством, кажуть, буцім то ми „віщуємо смерть Україні й тягнемо нашу молодіж до „общеруского радикалізму“, навіть тоді, коли ми, агітуючи за радикальним кандидатом в австрійску Раду державну, нічого спільного з Росією не маючу, скорше могливи заслужити назву прихильників „общеавстрійского радикалізму“ або дійсно австро-рускої варіації всеевропейского радикалізму. В російскій Україні ми бажали би українскої варіації того радикалізму, котра, якби Росія прийшла до спільного всім єї крайінам парляменту, могла б увійти в склад общеросійского радикалізму в тім змислі, в якім у нас говорити можна про общеавстрійский радикалізм. Ось яку смерть ми віщуємо для України!) Поможім нашому народови пробудитися в кінець, зорганізуватися, зблизитися з народом польским і з Поляками-поступовцями, приймаймо до себе ті одиниці з польских панів, котрі, покидаючи інтереси своєї кляси, готові перейти на сторону народу. А дурити себе й загал польских панів (коли тілько між ними є такі наівники, що б нам повірили) надією, що можлива між ними й нами спільність, — залишімо непоправним діточкам, або непоправним крутіям, і в лішнім разі неукам, котрі не знають, як ішла і йде клясова боротьба на світі!

Редакція.

Лист з України.

(Газетні толки про селянство; Л. Толстой і три опозиційні вірші; збори й проклямація по поводу 30-тилітя увільненя кріпаків. Брак волі й нужда).

Хоч невеличке зворушенє серед тої публики, що звуть інтелігентною, викликало 30-тиліте знесеня в Росії кріпацтва. В газетах було заміщено кілька статей, в котрих зроблено огляд сучасного стану селянства, обговорювано, чим би єму запомогти; певне, що ні одна та рада не може нас задоволнити; тим більше, що всі ж вони пройшли через цензуру, але всеж, загальний погляд печати такий, що селянину стало вже дуже тяжко жити (певне, кожний по своєму розуміє, через що се сталося — інші думають, що се сталося через лінивство, інші через пянство іті) і що треба дати єму якусь раду. Тут те-ж ліки дуже розмаіті: одні ждуть всякого добра від земских начальників, другі бачить єго в розселеню селян хуторами, щоб не тратили марно часу в розмовах, треті в заведеню общини іті.

В загалі можна примітити, що заляканий терроpом урядовим інтерес до громадских справ і житя трохи наче починає будитися. Я вкажу може смішні для вас факти, але на котрі у нас теж треба звертати увагу. Напр. зостанні чотири — пять місяців трохи не всю Росію обійшли в рукописях вірші „Россійское Эхо“, „Квартетъ“, „Велика Федора да дура“ Ал. Толстого. Ще недавно переходила з рук до рук тільки „самобытная философія“ Льва Толстого — „Въ чемъ моя вѣра“ „Исповѣдь“ іті, кінчаючи „Крейцаровою Сонатою“, з котроі трохи не цілий рік починались всякі „інтелігентні“ розмови. Тепер здаєся, ідея „не противленія злу“, перевертаня інтелігентних людей в великоруского мужика з презирством до науки, до еманціпації жінок (се все основні думки Л. Толстого. Ред.) хвалити бога вже зміняються в активний напрямок. Найбільше се, як і завше, замітно на студентстві. Воно знов починає шукати позитивних ідеалів, поривається до громадского житя — ассоціації, сили, котроі не визнає великий художник, але зовсім ніякий філософ Л. Толстой (се мій особистий погляд, котрий може кому і здається дивним, але я придбав єго собі, мавши терпеливість перечитати всю єго зостанню філософію і беллетристику. Від ред. Так само критично дивляться на філософію Л. Толстого всі тямущі люде; у нас є про те довша студія О. П-ского, котру помістимо, як тілько буде більше місця). Також і 30-ті роконини Тарасові сей рік пройшли жвавійше, ніж перші роки, але про се скажемо далі. В усіх трох згаданих віршах висміюється сучасний стан Росії, в котрій панує дурний деспотизм і бідує безправний народ. „Россійское Эхо“ пародія на звісну осінню подорож міністрів по Росії „съ цѣлью познакомленія съ потребностями населенія“, котра коштувала казну великі гроші; всякі „пышные обѣды, царскія встрѣчи“ та ілюмінації теж немало коштували й „населеніе“, а врешті тілько й була користь, що міністрам. народу ж „вышелъ шишъ“, а може й „скрутятъ еще туже“, якъ каже вірш. „Квартетъ“ — се квартет з міністрів під управою звісного Побѣдоносцева, під музику котрого мусить танцювати вся Росія, або, як стоїть в віршах „подданымъ повe-

лѣно плясать, а музыкантовъ за геніевъ считать". В „Великой Федорѣ" виображена дуже гарно „Русь Святая" —хоч великая та дурная, змальований ей сумний сучасний стан, до чого вона дійшла. Перші два вірші не мають навіть значного артистичного значіня, але публіка читає і переписує йіх з інтересом, бо в них хоч трохи протестуєся проти тих порядків, котрі так душать кожного.

Щож власне до 19. лютого (день увільненя крепаків у Росії), сей день теж свідчив, що публіка інтелігентнійша чує ненормальність сучасного громадского житя. В Петербурзі збіралися у сей день ще живі агітатори сієї реформи, згадували минуле, яким рожевим світлом надії світив йім 1861. рік і в промовах чутно було смуток, з поводу теперішнього стану. Ми одержали також, не відаємо добре з відкіль, від якихсь опозиційних елементів, котрим у нас не вільно виявляти перед урядом свою діяльність, чи з Москви чи з Петербуга, літографовану проклямацію, дуже врешті спокійного тону. Головна ей думка та, що сей день 19. лютого був тільки початком еманціпації російских підданих і що, як каже ся відозва, почате 19. лютого діло буде скінчено тоді, коли політично-вільний народ сам собі дасть закони, сам виробить свої економічні відносини відповідно своїм потребам, своїм бажаням". Відозва отся забралаб багато місця, а через се ми наведемо з неї цікавійші уступи. „19. февраля 1861. р. за русским мужиком було признано два блага, одно ідеальне, друге матеріяльне, земля... Але ся реформа не розвязала питаия. В сей день було зроблено тільки початок реформи, було зроблено урядом першу полекшу народови. Тепер підросло поколіне, котре вже не зазнало кріпацтва, але воно бачить, що народ наш скований матеріяльними злиднями, забитий урядом, бюрократією... Наші селяне тілько й думають тепер про землю, як про щось найліпше — найвисше добро, але щоб добути те добро, треба єго добитися; треба волі сходок, спілок, товариств, вільної печати, права пропаганди — одним словом треба свободи політичної, треба, щоб народ брав участь в законодавстві й управі, — другими словами треба народної конституції". От головні уступи сієї проклямації; шкода велика тільки, що не сказано, а щож думають робити автори сієї відозви, щоб добути політичну волю, без котрої як каже Шевченко, не буде добра ніколи? В Росії ж без неї не тільки „добра немає", а в зостанні роки неволя — найперше лихо. Ніхто не має і ні в чому ніякої гарантії, що коли єго вважать за „неблагонамѣренного", не візьмуть раненько у до-світа жандарми, не вивезуть спершу до губернского замку, а далі до Петербурга. Не будуть над вами робити ані слідства прилюдно, ані суда, де б чоловік міг сказати, чого він хоче, які єго думки, щоб хоч недаром загинути, а просто був тай нема, і ніхто й не дознається, де вас поділо. Отсе найперша наша біда, і шкода, що відозва не вказала, як же дійти волі політичної — забезпеченя особи?

Сі зостанні місяці страшенно бідують селяне заволжских губерній: Самарскої, Саратовскої. Уфимскої. Моя землячка, перейіжджаючи по дорозі в Сібір, через Уфимску губернію, пише мені, що там діється ціле нещастє, хоч про се не пишеться ані в одній газеті. Цілі села полишили хати і пішли „в кусочки", себ то старцювати в другі місця; люде пухнуть з голоду, йідять нечисть, а навіть просто роблять напади, грабують панів. У нас такого лиха бог милував, хоч в загалі рік від року тяжше стає жити селянам. Х. Ск.

Нова еволюція серед москвофілів.

II.

Поміщена в 6 ч. Народа статя д. Ю. Яворского, викликала в органі старо-рутенскої партії Червоній Руси (ч. 54) переполох, плохо прикритий диравим і не на редакцію „Черв. Руси" шитим бакалярским плащем. Редакція „Черв. Руси" лає автора остатними словами, каже єму вчитися російскої мови, — хоть сама пише ще гіршим язичієм, — зве справи автором порушені, дурницями, єго погляди дикими. Якжеж! Автор статі повстає протів зручних крикунів серед обох старших партій, зве йіх спори марними, виступає протів йіх обопільного доносництва, заяв вірнопідданости Австрії й Римови, чи там Петербургови; зве йіх політику мамелюцкою, стверджує, що руска поступова молодіж обох етнографічних напрямків іде до чогось далеко важнійшого, ніж стоянка при формально національнім прапорі, украйінскім чи всерускім, а іменно до згідної праці над розширенем свободи та матеріяльним і моральним двигненем народних мас; нарешті автор заявляє, що москвофільска молодіж не продає і не продасть своіх переконань за рублі і навіть рішучо противна царскому абсолютизмови в Росії. Помилуйте, хибаж се все не дике для — безоглядних поклонників „Черв Руси"?!

На поміч собі, редакція Черв. Руси покликала добродія В. Л Р., що в 58 ч. Черв. Руси помістив свої уваги протів того, що у нас сказано про молоде москвофільство в 6 ч Д В. Л. Р. каже, що буцім то між москвофільскою молодіжю нема ні одного, „кто схотѣлъ бы подражати „молоде поколіне" въ его поведеніи въ виду старшого поколіня". Коли воно справді так, то чомуж ви не хвалите угодовців? Аджеж то вони наше „старше поколіне", і, по вашій філософії, ми повинні би йім лизати руки, так як ви, що так говорите, лижете руки вашому „старшому поколіню", то б то локаям, котрих пан перемінив на других (угодовців) і котрі кричать: „за що? ми би ще ліпше пановіх ворогів били!" Тоді щож значить ваша говорінка про-те, що ваша молодіж радикалізуєся, що вона годиться з програмою укр. рад молодіжи, крім точки про віру, як се ви самі, добродію Б. Л. Р. писали в Черв. Руси? Очивидячки, вас шеф пустив тілько на те, щоби налякати св. Юр та знову вилякати у него ласку для старорутенских недобитків ще гірших темнолюбців як наші „старші".

Та так зле не є, як ви, добродію Б. Л. Р. кажете. Москвофільска молодіж таки знимається і против свого „старшого покоління“. Їй не стає ще тілько ц і в і л ь н о і в і д в а г и, заявити се гуртом прилюдно. Та ся відвага мусить явитися, бо що ж би то була за молодіж, котра заявляє, що хоче боротися з ворогами нашого народу, а боїться далеко слабшого противника — своїх власних інвалідів, що власне перші с т о я т ь н а д о р о з і до правдивої просвіти, волі й добробиту нашого народа?! Поки ви рішучо не зірвете зі своїми старими, поти й мови бути не може про яку небудь спільність між нашим молодим поколінєм і вами.

Один з відважніших молодих москвофілів — д. Ю. Яворский, котрого дальші статі отсе містимо і котрі будуть найліпшою відповідю на напади Черв. Руси. На рішуче домагаїє автора, котрий переконав нас, що для зрадикалізованя москвоф. молодіжи їй конче треба писати в такій мові, за яку вона стоїть, — ми містимо й сі статі в орігіналі, за форму котрого (мову, правопись) зрештою не беремо на себе відвічальности. Ми ве могли, задля форми, жертвувати саму річ, і сподіємося, що наші передплатники й прихильники не вовьмуть нам сего за зле. Адже ж ми бажаємо тілько, мати союзника в наших заходах над волею, просвітою та добробитом нашого народу... З свого боку, ми бажаємо, щоби ті молоді москвофіли чим скорше виступили прилюдно не тілько з критикою свого „старшого покоління“, але й з просвітною та полїтично-соціяльною програмою. Врешті додамо, що перша з поміщених далі дописей д. Ю. Яворского, прислана нам саме тоді, як у Черв. Руси появилася увага редакції; друга — недавно. Редакція.

Д о д а т о к. Наша увага вже була зложена, коли ми дізналися, що митрополит зовсім заборонив духовенству Черв. Русь, а то передплачувати, держати і навіть читати. Після того ми прочитали в 76 ч. Черв. Руси з 15 л. квітня вступну пращальну статю про те, що редакція органу, що один „сохранилъ полную н е з а в и с и м о с т ь“, під прапором котрого „стоитъ громадное число людей“, — не хоче боротися з церковною властю, щоби, борони боже, до решти не підкопати еї, а щоби еї піддержати, спасти, — робить найбільшу „патріотичну“ жертву за для тої власти — „Червоную Русь“, що й перестала від того дня виходити А редакція Ч. Руси ще й заявляє цинічно, що сей еї „шагъ не есть плодомъ малодушной капитуляціи“!! Се все аж надто ясно вказує на те, яка мусить бути нова газета, котру редакція й рекомендує — Г а л и ц к а я Р у с ь. Остатна буде тим більше підлизуватися св. Юрови, або .. або митрополит видасть нову куренду і „Галицкая Русь“ упаде. Значить, радикальній москвофільскій молодіжи тим більше треба визволятися від партії „Гал. Руси“. Ми вже нераз говорили, що думаємо про такі куренди. Тепер скажемо тілько, що примір упадку „Черв. Руси“ від такої куренди наглядно виставляє всю залежність галицкого попівства і тих партій, що на нім опираються. Ликоване Діла з того поводу показує, з одного боку, крайний моральний упадок редакції, а з другого сі короткогляднність, через котру вона не бачить, що може прийти і прийде черга і на „Діло“, коли тілько воно схоче вдовольнити дуже сильним опозиційним голосам серед самих народовців. Та се діло угодовців Ми ж від себе серйозно звертаємо увагу центрального уряду на розріст „держави в державі“ — бо він може мати дуже сумні наслідки для світкої держави. А б о є о с н о в н і д е р ж а в н і з а к о н и, з а б е з п е ч у ю ч і о с о б и с т і п р а в а л ю д н о с т и, в т і м ч и с л і й н и з ш о м у д у х о в е н с т в у, а б о й і х з о в с і м н е м а...

Многіе изъ украинофилскихъ „радикаловъ“ смотрятъ съ какимъ-то пессимизмомъ и недовѣрьемъ на возможность соглашенія между ними и м о л о д ы м и „москалефилами“.

Въ своихъ сомнѣніяхъ доходятъ они даже къ этому странному и неосновательному заключенію, будто всякій „москалефилъ“-прогрессистъ долженъ ужь по самой сути своихъ убѣжденій перейти къ украинофиламъ, исключая всякую середину, в с я к о е с а м о с т о я т е л ь н о е п р о г р е с с и в н о е м о с к а л е ф и л с т в о. Это мнѣнье однако на дѣлѣ оказывается совсемъ ошибочнымъ и невѣрнымъ, такъ какъ на всякій случай между „москалефилами“ а „москалефилами“ существуетъ большое розличье, дѣлящее ихъ на двѣ особыя части, отношенія которыхъ можно сровнать (конечно mutatis mutandis) съ отношеніями нынѣшнихъ украинофиловъ-народовцевъ къ украинофиламъ-радикаламъ.

Одна часть этихъ „москалефиловъ“ — это лояльно-легальные рутенцы-ретрограды, клерикалы „par excelence“ (какъ самы они хвастаются), отличающіеся стародавнымъ обскурантизмомъ и узкогляднстію, которые все счастье и спасеніе своего народа видятъ только въ партійной ненависти и нетерпимости [1]).

Къ счастью все менѣе и менѣе того рода „москалефиловъ“, а на ихъ мѣсто вступаютъ или въ ближайшей будущности вступлятъ люди молодые, энергичные, горячо преданные родному дѣлу, не заслѣпленные односторонностью или ненавистью, съ ясно и рѣшительно начертанной программой, которые отъ ней на волосъ не отступлятъ, не убоятся никакихъ преслѣдованій, конфискатъ или курендъ, не прельстятся никакими видами, карьерою или милостью сильныхъ міра сего.

Къ этимъ послѣднымъ (которыхъ можно назвать „радикальными москалефилами-прогрессистами)“ належитъ въ настоящее время большая и лучшая часть молодыхъ русскихъ студентовъ во Львовѣ и въ Вѣнѣ, не смотря на то что „Черв. Русь“ и tutti quanti не хотятъ санкціонировать ея существованія.

Если отже благонамѣренные украинофилы возьмутъ во вниманье это рѣзкое различье между рутенцами ретроградами а „москалефилами“-прогрессистами, какъ тоже искреннія намѣренія этихъ послѣдныхъ, то навѣрное прійдутъ къ инному выводу чѣмъ тотъ, какой заявилъ М. Драгомановъ въ своемъ письмѣ, напечатанномъ въ 3. Н-рѣ „Народа“.

Конечно, что о полномъ сліяніи обѣихъ молодыхъ русскихъ партій пока-что не можетъ быть и рѣчи, потому что при этомъ должна-бы одна изъ нихъ непремѣнно выречься своихъ принципіяльныхъ убѣжденій и совсемъ подчинить ихъ другой партіи.

---

[1]) Характеристическою чертою „москалефиловъ“ этой категоріи можно считать ихъ поведеніе во время послѣдныхъ выборовъ въ райхсратъ, именно слова одного священника на предвыборчомъ собраніи въ Коломыѣ, что они-де отдали бы свои голоса на народнаго и независимаго кандидата Дра Даниловича, если-бы онъ — risum teneatis — не употреблялъ фонетики. Такъ-же поступила себѣ и „Черв. Русь“. Получивъ отъ коломыйскихъ священниковъ за подпираніе (NB: очень легально-лояльное и осторожное) кандидатуры дра Даниловича упрекъ и угрозу что они не будутъ подписывать газеты, посовѣтовала она русскимъ выборцамъ въ Коломыйщинѣ, скорше повздержаться отъ голосованья чѣмъ давать голосъ на (будто) — „атеиста“ Даниловича. (Ми на ред. Черв. Руси і загалом на льв. москвофілів не можемо нарікати по поводу виборів — вони все-ж таки не поставили против Даниловича та Окуневского своіх кандидатів, а редакція Черв. Руси навіть досить їіх підпирала. Більше очивидячки не могла вона зробити. Ред.)

Этаго-то именно и опасаются такъ „москалефилы“ какъ и „народовцы“, не желая и не мога дѣлать никакихъ существенныхъ уступокъ въ своихъ этнографическихъ и литературныхъ убѣжденіяхъ (все различье между нами именно только въ нихъ), чего впрочемъ отъ нихъ даже требовать не возможно. Ни мы не можемъ подъ никакимъ условьемъ выречься единства съ великимъ русскимъ народомъ, ни украинофилы не могутъ признаться къ этому единству, потому что эти убѣжденія вросли уже слишкомъ крѣпко въ кровь и плоть такъ однихъ какъ и другихъ и, какъ учитъ опытъ, всегда бывали каменемъ преткновенія при всякихъ попыткахъ къ соглашенію.

Надо ихъ отже оставить въ сторонѣ и не выѣзжать съ ними вездѣ гдѣ нужно и не нужно потому что такое обоюдное дразненіе безполезно — а повредить можетъ очень много, тѣмъ больше что возможенъ инной modus vivendi, при которомъ могли бы дѣйствовать вмѣстѣ и солидарно русскіе и украинофилы, задерживая свои завѣтные идеалы, свой языкъ и правопись.

Литературныя партьи существуютъ въ каждомъ народѣ и не только не вредятъ его развитью но напротивъ суть доказательствомъ его жизненности и развитья.

Это уже никакъ не можетъ мѣшать дѣлу и не должно раздѣлять людей стремящихъ прежде всего къ политическому, матерьяльному и умственмому поднесенью своего несчастнаго народа, которыхъ самъ опытъ долженъ поучить, какая это громадная ошибка обращать вниманіе прежде всего на литературу, языкъ и правопись а послѣ только на самое главное дѣло, на нужду народа и мѣры, которыя надо принять для ея устраненія [1]).

Во всѣхъ затѣмъ дѣлахъ касающихся бѣднаго народа и могущихъ ему принести пользу, должны мы забыть вопросъ объ единствѣ съ цѣлымъ русскимъ народомъ или самостоятельности отъ него, отложить на лучшія времена литературные и языковые споры, а стремить только къ одному, къ освобожденью бѣднаго нашего народа отъ ига всякихъ паразитовъ, къ его моральной и общественной свободѣ.

Это наша главная и первая цѣль, и имѣя ее на виду должны русскіе и украинофилы солидарно добиваться прежде всего — этаго, что можетъ насъ къ ней приблизить, т. е. слѣдующихъ русскому народу правъ и свободъ, не затрогивая дѣлъ и вопросовъ въ которыхъ мы никогда не сойдемся.

Въ такомъ направленіи и подъ такими условіями могутъ и будутъ молодые такъ зов. „москалефилы“ дѣйствовать рука объ руку съ „украинофилами“ не обращая вниманія на то, понравится-ли такой своротъ старшей братіи, и дастъ-ли она на него свою милостивѣйшую концессію.

[1]) Безпристрастный наблюдатель, будь онъ „москале“ или „украино-филъ долженъ признать, что такъ-же дѣятельно, искренно и успѣшно ратуетъ за бѣдный сельскій народъ „московская“ „Наука“. „Русская Правда“ и „Страхопудъ“ какъ и фонетичный „Народ“ — не смотря на различье употребляемаго ними языка и правописи.

Заявленье. Я имѣлъ насчастье напечатать въ 6. Н-рѣ „Народа“ с. г. статью, которая очень не понравилась нашимъ „старшимъ“, вѣроятно потому чтобы извѣстная поговорка „на злодѣю шапка горитъ“ не потеряла съ теченьемъ времени своего значенія. Вѣроятно пронюхали нѣкоторые изъ корифеевъ рутенской реакціи, что почва изъ подъ ихъ ногъ усувается, и что, скорше или позже, нужно будетъ уступить мѣсто иннымъ молодшимъ и жизненнѣйшимъ силамъ, потому-то и набросились на первый признакъ этаго, непріятнаго конечно, для нихъ, сворота съ остервенѣньемъ и глупымъ крикомъ.

На хроникарскую статейку „Черв. Руси“, которая отличается грубостью и злобою, отвѣтною только для кабаковъ и шинковъ, а не для газетной полемики, не стану отвѣчать, потому что она того не стоитъ. Ругаться, знаетъ всякій дуракъ, въ чемъ впрочемъ могъ убѣдиться и г-нъ хроникаръ „Черв Руси“, почерпнувшій вдохновенья для своей площадной бляги если не у Баумана то навѣрное на Снопковской улицѣ или „pod sroką“. Немногимъ отъ высше упомянутой, отличается тоже и статья (будто „надосланное“) какого-то г В. Л. Р. напечатана въ 58 Н-рѣ „Черв. Руси“, сходна съ первой если не руганью и злобою, то безосновательностью, пустословьемъ. Господинъ В. Л. Р., который не считалъ даже нужнымъ подписаться подъ своимъ „заявленьемъ“, кричитъ именно съ безличьемъ будто всѣ, живущіе во Львовѣ молодые, такъ зов. „москалефилы, поручили ему внести протестъ противъ моей статьи, и откреститься всѣми силами отъ „радикаловъ“ репрезентуемыхъ „Народом“ (Polizei!) Они-де только „умѣренные“ и вовсе не хотятъ подражать украинофилскаго „молодаго поколѣнья“, потому что „старшіе“ не велятъ. Они даже не имѣютъ никакихъ замѣровъ противъ мамелюцтва и реакціи Рутенцевъ, потому что... опять это было-бы непріятно „старшимъ“ Эти „старшіе“ — альфа и омега ихъ политическаго кодекса.

На это безъименное письмо гна В. Л. Р. я прежде всего скажу что г. Р. никто не давалъ никакого полномочья, и что вслѣдствіе этаго, онъ какъ совсемъ обыкновенный членъ (только) „Акад. Кружка“, не имѣетъ никакого права мылить людямъ очи и отзываться будто въ имени русской молодежи, которая тѣмъ дала ему самое лучшое доказательство своего къ нему довѣрья, что скинула его съ предсѣдательства „Кружка“.

Я вторично заявляю со всею положительностью, что большая часть львовской и вѣнской русской молодежи, такъ между „москалефилами“ какъ и между „украинофилами“ — радикальна, и то отнюдъ не „умѣрена“ въ смыслѣ г. В. Л Р Если-же эта молодежь до сихъ поръ не вся выступала открыто со своими убѣжденьями, то виноваты въ томъ, съ одной стороны недостатокъ „цивильной отваги“, съ другой-же терроризмъ употребляемый нашими „старшими“, которые стараются заглушить и закричать всякій проблескъ каждой немножко либеральнѣйшой идеи.

Что касается того, знаетъ — ли мене львовская молодежь и хочетъ-ли имѣть со мною сношенья, то вы-

старчитъ сказать, что большая часть этой молодежи — мои знакомые и личные друзья, съ которыми я удерживаю тѣсныя сношенья.

Цѣлое затѣмъ благерское письмо г. В. Л. Р. (въ скобкахъ можно сказать: сфабрикованное въ редакціи „Черв. Руси") естъ только пустой безосновательный, глупый крикъ одиницы, на который не стоитъ обращать никакого серіознаго вниманія.

Кстати могу заявить, что напечатанной въ 6 Н-рѣ „Народа", статьи я не ставлялъ какъ программу всѣхъ молодыхъ русскихъ людей, и не упоминалъ даже объ какомъ нибудь полномочьи (за примѣчанье редакціи, взятое изъ частнаго моего письма я не отвѣчаю), теперь однако принужденъ я самыми Рутенцами, заявить, что объ статьи моей знало и съ ней согласалось много русскихъ молодыхъ людей во Львовѣ и что можно ее считать какъ-бы частью программы молодыхъ такъ зов. „москалефиловъ".

Ю. А. Яворскій.

Малі замѣти і запити про сучасні справи.

Сі уваги, окрім двох остатних писаві були іще перед тим нім був звісний результат виборів. Після них, правда нашіх слів тим очивиднійша. Ред.

Угода неугодовая й програма непрограмная.

Рутенска інтелігенція не дурно пройшла цілим рядом поколінь через клерикально-схоластичну виучку, або „учобу, як говорять в російских семинаріях. Вона до кінця стратила реальний смак річей, котрий має найпростійшій мужик, і не набула висшого аналізу, котрий дає справжня наука. Сим тілько можна витовмачити, що новійшим викрутасам галицких народовців дається імя угоди, а їйх перемінні деклараціі звуться „програмами".

Возьмім напр. угоду ческо-німецку. Се хоть і дуже нещаслива, а все таки справді угодова проба: відпоручики двох національностей Богеміі зійшлись і при участи міністерства склали проєкт угоди і потім відповідно ему поставили ряд законопроєктів у краєвім соймі. Там показалось, що угоду не так то легко перевести, та все таки частина з неї вже переведена й на будуще є ясні точки, коло котрих мусить вестись справа.

Чи було й чи є що небудь подібне в угоді народовецкій? Навіть хто власне їйх контрагент? Найбільше, що можна сказати, що се другостепенні урядники, котрі ні сами від себе, ні від якого небудь національно-краєвого елементу не залежать, і через те одно контрагентами названі бути не можуть. Де законопроєкти, виготовлені угодою?... Всі такі запити закриті туманом.

Коли такого туману трохи менше в т. зв. програмах народовців-угодовців, то се вони мусять завдячити виключно оппозіції. Правда, туман в сих програмах видно вже з самої противорічности сих програм. Нехай хто на свіжу голову прочитає під ряд звісні чотири точки в соймовій промові д. Романчука, потім маніфест до „Русинів галицкої землі", далі реферат д. Романчука в „Народній Радѣ", а нарешті виборчий маніфест до Русинів, то й побачить наглядно, що всі чотири документи говорять не в одно. Коли є в них яка закономірність, то хиба в тім, що з боку ясности і радикальности точок програмових ті документи йдуть crescendo до реферату в „Нар. Раді", а потім повертають на diminuendo. От за се crescendo власне й мусіли би самі народовці завдячити оппозіції, коли б тілько самі вони вважали для себе обовязковим памятати свої програми.

В програмі, виложевій перед „Нар. Радою" є кілька точок здорових і справді народних: точок ліберальних і навіть радикальних. Тілько спитаєся усяка людина зі свіжою головою: як же вяжуться ті ліберальні точки з угодою, поставлений котрою князь Рутенців виголосив анатему всякому, хто з ним не згоджуєся? Адже ж напр. вільність печати, мусить служити й усяким оппозиціям. Далі, радикальнійші точки, — справді радикальні, як напр. реформа виборча, й радикальні по галицкому, як напр. знесене патронату, — вже явно точки з оппозиційних програм, котрих теперішні урядові партіі австрійскі й галицкі в свої програми не ставлять і котрі, значить, Русини мусять здобувати агітаціею оппозиційною. Тоді який же змисл має вся угода з теперішними урядуючими консерватистами навіть і тоді, коли б ново-рутенска угода була й менше туманна? Нехай би на се й подібні питаня відповів який небудь з мудреців народовецких

Поки що в „Ділі" ми знайшли відповідь з гори на такі питаня, відповідь, в котрій викладаєся така наівна теорія політичного житя, що вона варта бути занесена в Перли рутенства. Ось ся перла:

„Консеквентно виходить зъ того (з „нової сітуаціі") що Русины мусять жадати, а правительство, бо́льшо́сть соймова посольска и бо́льшо́сть рады державної мусять старатися о то, щобы бажаня Русино́въ галицкихъ були заспокоєнї".

Ся політична мудрість не так то „своя" в органі Русинів-народовців, бо вона нагадує той премудрий поділ праці між царем і народом, який придумав небіжчик Конст. Аксаков замість „западного" конституціоналізму, тоб то „народові — вільне слово, а цареві — вільне дійство". Ба! правду кажучи, мудрість „Діла" нагадує нам ще більше ідилічну картину між Гоголівским Маніловим і его жінкою: „раскрой, душечка, твой ротикъ, я положу туда кусочекъ!"

Відповідно формулі „Діла", соймова (польска) більшість, парлямент віденьский з міністерством, мусять стати Маніловим, а Русини жінкою его. Тільки ж добре було Манілову класти в рот жівці пиріжки, котрі пекли крепаки-кухарі, а в теперішних політичних відносинах, щоб покласти кому пиріжки в ротик, треба відірвати его від свого рота Чи можливо напр., щоби ті, котрі поклали собі в рот добрий пиріжок установою про пропінацію, дороговою йті. почали класти в ротик Русинам навіть такі пиріжки, як напр. Шмерлінгівска виборча ординація й т. і.? Очевидно, що ні. Значить, Русинам нічого не зістаєся, як дорогою агітаціі, спільною з другими соціяльно-політичними оппозиціями в Австрії доби-

ватись до того, щоб вони могли сами собі класти в рот потрібні їм пиріжки.

Се така елементарна правда, що ей іноді бачать і львівські народовці, і тоді органи їйх говорять про потребу організованого чину й т. і. Тілько ж, систематично встоювати на таких думках Рутенці ніяк не можуть і зараз же звертаються до таких мудростей, яких приміp ми виписали висше й котрі показують ясно безпрограмовість їйх навіть тоді, коли вони пишуть програми. Ся безпрограмовість була давним гріхом тих добродіїв, а остатна угода поклала їйм на ноги пута, з котрими ніяк не можна вийти на певний шлях. Сі пута — опіка князів церкви, ретроградів ex professo і до того людей підлевільних. Ось чим треба витовмачити те, що не глядаючи на балаканину на тему, що владики прилучились до народовців, а не на виворіть", куренда митрополича не має в собі тих ліберальних точок, які були в рефераті д. Романчука в „Нар. Раді", і навіть виборчий маніфест епископально-народовский менше ліберальний, ніж навіть проклямація до Русинів галицкої землі, і кидається в очи своєю безпрограмовостю.

Інакше й бути не може, і Русини галицкі і після угоди мусять сказати собі, що вони сегодня те ж саме, що й учора, і йти своєю дорогою оппозиції.

Тверезі в гурті й під маскою пяних. Що грунт для такої оппозиції є уже й серед простого народу в Галичині, показує навіть одна декларація „З місточка Роздолу" (Дѣло, ч. 10,1891), котра якось забігла на пир угодовства, і помістилась там поряд зі схоластичною народовецкою Рутенією. Роздольці перечисляють ясно й твердо потреби Русинів і між ними такі, як перестрій рад повітових, системи виборів, зменшеня податків для міщан і селян — помочи селянам задовженим у банках ітд, — навіть кінчають, що бажають „ще й не одного". Роздольці допускають можливість, що згода з д. Романчуком може звестись на ніщо, і обіцяють „боротися", поки не здобудуть того, що їйм треба. Позаяк програма Роздольців виходить навіть за границі „угоди", то ясно, що Роздольці стають на грунті оппозиції Чудненько тоді, чого вони виставили свою програму в формі „письма признаня" до того, хто залишив той грунт оппозиції й звязав себе сам по рукам і по ногам? В усякім разі, лист Роздольців показує, які потреби вже настигли серед наших міщан, а також той природний грунт, на котрий мусить стати оппозиція романчуковскій угоді після того, як вона безпремінно обмане надії, які на неї покладають недальновидці.

Навіть читаючи в „Ділі" дописи про передвиборчі збори, бачили ми, що скрізь, де простим людям не перешкаджали промовитись люде з т. зв. „інтелігенції", котра всього менче в Гал. Руси заслугує на зе ім'я, власне через свою нерозсудливість, — то прості люде зачіпали справи, справді великої ваги політичної. Ось напр. в Жидачеві (Дѣло, ч. 31) селяне говорили про устави ловецкі, конкуренційні, патронат, вибір учителів громадами, будинки ерекційні, сплави вод, нищеня лісів, про сировицю, сіль, школи А там, де перевагу брала інтелігенція, там зараз появлялась схоластика й сервілізм. Звісно, тепер ще більше напрактикованій тій лжеінтелігенції не трудно збивати простих людей. Але з кождим днем се буде труднійше, тим більше, що та лжеінтелігенція занадто вже незручна й недальноглядна й безпремінно мусить збанкрутувати в своїх заходах.

Quod erat demonstrandum! Не вспіли ми ще написати нашої замітки про наівність політичних надій нашої ново-старої Рутенії, як „Діло" почало публікувати звістки, що й під „новою ерою" вибори в Галичині переводяться по старому. Наівне „Діло" плаче й питає: „Для чого отже така неуступчивість, така борба о кождий поодинокий мандат?"... — Як для чого?? — Приємно для звістних інтересів мати перед собою замість независимих послів-Русинів, руских станчиків, а ще приємнійше мати польских.

Характерні ось які слова „Діла": „таке поступованє не дасться нѣколи оправдати зъ правного становища, теперь не дасть ся ще и зъ политичного. Оно вымѣрене не тôлько противъ кандидатôвъ, котрыхъ правительство, чи зъ взгляду на интересы державнй чи хочь бы на свои интересы правительственй уважае за потрѣбне поборювати, але и противъ такихъ кандидатôвъ, котрымъ оно въ одномъ и другôмъ взглядѣ не маe нѣчого закинути".

Зі слів сих видно, що новорутенский орган не бачить нічого не натурального в тім, що агенти адміністрації вступаються в вибори, щоби поборювати кандидатів, котрих уважають собі противними, а хотів би тілько привілегії для своїх людей. Се цілком натурально з боку сих панів, котрі виступили на політичне поле, написавши на своїм прапорі: „хто не з нами, тому не ма місця на рускій землі!" Але в сій виключности лежало вже й зерно покари за неї. Вы рахували на привілегію, а не вільність для всіх, такось же вам!" — так мусіла сказати ново-рутенцям історія ранійше, чи пізнійше. Хто хоч трошечки розумівсь у тих політичних елементах, котрі правлять у Галичині, той мусів ждати, що така Немезида історична наступить дуже скоро!

Дежугода? Пропес, як відбувались у нас остатні вибори, показав усю наівність „угоди" наших народовців з польским панством в імени Русинів, котрі будь що будь, а все таки є демократичним елементом, а значить неприродним до угоди з якими б то не було панско консервативними елементами. Тепер навіть орган угодовців, Діло, друкує в свої lucida intervala такі статі, котрих характернійші уступи міг би помістити й чисто опозиційний орган і котрі де в чім майже дословно сходяться з тим, що говоримо ми. Така напр. IV статя „По виборах" в 57 ч. Діла. Там згідно з віденьскими газетами, дд. Мандичевский і Охримович відчислюються від Jung-Ruthenen до Polenfreundliche Ruthenen, то б то просто до агентів польского клюбу серед Русинів, та відчислюся також і о. Брилінский. Зістаєся тілько зречися й д Підляшецкого. Та зрештою Діло готове зречися і всіх теперішних депутатів Русинів, бо вкінці статі кличе „цілий руский народ, щоби узяв свою справу в свої руки і між іншим охоронив руских послів від евентуального вступленя на хибну дорогу!"

Ми можемо сказати: ты глаголеши!

В згаданій статі є ще красненький уступець:

„Ми гадаємо, — каже Діло, — що рускі посли

будуть держатися тої тактики, яку за остатної сесії ухвалив руский клюб соймовий: не провокувати, але евентуально відпирати енергічно всяку зачінку, при тім же в спосіб обективний, але рішучий висказувати свої права і свої потреби, ставити свої жадання".

Прекрасно, але після сего спитає всяка обективна людина: на що ж було розбивати руский соймовий клюб і ставити справу виборів руских послів на ласку польского панства та жандармів і під прапором митрополита, котрий при попередних виборах перепирав дд. Охримовичів, Мандичевских ітп. супротив дд Романчуків ?? Після промови д Яворского, презеса польского клюбу, — тактика, котру рекомендує Діло не може бути ухвалена ні дд. Охримовичем, Мандичевским, Брилінским, ні д. Підляшецким. Чи стане сміливости дд. Романчуку, Барвінскому і Телішевскому держатись тої тактики, а як би й стало, то що каже д. митрополит і польскі пани? Чи не жде їх доля Озаркевича в часи нових виборів ?[1]) (Єго всилувано зречися).

А коли вже цілий народ мусить охороняти послів від хибних доріг, то треба було з того й почати і не йти ні на які угоди, а організувати цілий народ до чистої опозиційної політики.

Де ж логіка? Те ж саме число Діла перепечатує Мінімальні жадання буковинских Русинів, ухвалені на загальнім зборі Р. Ради в Чернівцях. Ся програма досить добре ріжниться від знаменитих 4 пунктів, котрі ставлять програму угодовців-народовців галицких, і має в собі зовсім радикальні точки, як напр. про реформу виборчу, про більшу вільність для печати, товариств і вборів (ті точки є в нашій програмі, тілько яснійше виложені), прогресивно-доходовий податок ітп. Тілько ж газети пишуть, що єдиний депутат Русин з Буковини пристане до Гогенвартівского клюбу і в загалі до правиці, до котрої Діло кличе приставати й галицким Русинам. Питаємо: як же правиця може підпирати радикальні точки програми буковинских Русинів ?! Сеї загадки й сім Едипів не розберуть! І треба твердомяко-рутенскої голови, щоби видумати таку ситуацію...

Редакція.

Що чувати на провінції?

Що чувати на провінції по новій ері і по перших ц. к. правительственно-руских виборах? Який настрій політичних думок і інстинктів у провінціональної інтелігенції? Так питаєте ви, львівскі читачі Народа. Я побував недавно на провінції був в кількох містах і місточках, був в кількох селах, запущався в розмову про політику з священниками і світскими, з всякого рода народовцями і москальофілами і прислухувався таким розмовам. У всіх розмовах, у всіх висказах і гестах на темат теперішної ситуації галицких Русинів, пробивався постійно оден голосний тон, котрий приглушував всі інші: а се невдоволене, невдоленє провінції з центра, громади з своіх проводирів Всі невдоволені з нової ери, з виборів і з руских політичних дневників. Всі воліли би, щоби „нової ери" не було: одні тому, що поставила їх в трудне положенє, другі тому, що завена їх надіі. Одні тілько радикали зискали много на невдачах нової ери і сталися панами ситуації: се признають загально всі. Вибори однак завели і найбільших оптімістів і нема хочби одного Русина на провінції, котрий би з них хоч вчасти був вдоволений. Многі кажуть, що провінція жила би собі в згоді і ліпших вибрала би собі послів і ліпшу вела би політику, як центр, як львівскі Русини. „То зі Львова находить до нас всяке наскудство" — говорять деякі. Звісна річ, що від коли настала „нова ера", Галицка Русь показала всі свої слабі сторони так плястично і наглядно, що більше неможливо: пригадаю тілько віча в Стрию, в Самборі і в Бродах. Я ту хочу росповісти, як деяких людей поставила „нова ера" в трудне або смішне положенє. В Стрию приміром є двоякі Русини-народовці: патентовані і непатентовані. І одні і другі підписали були адреси довірія Романчукови. Коли однако Озаркевич недобровільно зрікся кандидатури, а львівскі народовці закомендерували голосувати і агітувати за Охримовичом, тогди наступив розділ між народовцями: „патентовані" (переважно світскі) агітували за Охримовичом, а „непатентовані" за Гарасимовичом (москвофілом, на котрого згодилися чеснійші місцеві люде з обох партій)! Перше що було смішне і несподіване, то те, що ті „патентовані народовці" котрі стояли на чолі руху і колись так завзято агітували против Охримовича, тепер разом з жидами, Поляками та іншими силами агітували за Охримовичом, на перекір всім Русинам. Друге було смішне те, що і патенговані і непатентовані народовці агітували не за своіми кандидатами: одні за правительственно-жидівским, другі за москвофільским. Трете було сумне те, що селяне самі не знали, кого слухати, що їх деморалізовано, а правду кажучи, ні з одного ні з другого посла не було би їм ніякого хісна.

В труднім і то дуже труднім положеню суть многі старі святоюрці, котрі удавали москвофілів і держали Червону Русь, а другого боку „держали servus" з шляхтою, Поляками, правительством і любили говорити по польски. Тепер вони сховалися в шкаралущу, бо незнають, на яке місце станути. Ту належать многі декани, каноніки. Але оден такий найшовся не дурний і підписав одного дня адре-

---

[1]) В составі рускої депутації, допущенім польским виборчим комітетом, можна бачити навіть результат досить зручного макіавелізму. Польский комітет попустив вибір дд. Романчука, Барвінского й Телішевского, — генералів угоди, — і вкупі людей, котрі попередною працею здобули собі певну пошану серед Русинів усіх партій і через те могли стати впливовими і незалежними людьми. Але в той же час він не допустив до вибору навіть таких адютантів угоди, як дд. Чайковский, Січинский, і на місце адютантів і генералів угоди дав своіх мамелюків: дд. Охримовича, Мандичевского, Брилінского, Підляшецкого. З такою армією, генерали можуть тілько скомпромітуватись. А що буде потім з ними?...

су признаня Романчукови, а другого дня адресу признательности Антоневичови!

Безперечно з усіх 7 руских послів ще найбільшу сімпатію у рускої інтеліг. має Романчук. А преці неоден священник, що перше завзято і з нараженєм ся на непріємности агітував за ним, тепер голосував на него... тілько „нужди ради“. Бож і справді невелика то почесть для патріота голосувати разом з хрунями на посла, за котрим агітують жиди іті. „Перше були тілько поодинокі хрущ, а тепер цілий повіт схрупився“ говорять не в однім повіті Русини. Всі з нетерпіливостію вижидають найблизшого засіданя ради державноі, бо цікаві, яке становище займуть посли-Русини в Раді державній. Вправді всі знають, що руский клюб буде на послугах правительства і буде мовчати та компромітуватися, але всі цікаві, в який спосіб ціла та компромітація буде відбуватися. Дехто потішаєся, що чейчей Романчук та Телішевский здобудуться на опозицію, але в виду того, що межи 7-мома послами рускими до ради державноі є 4 зовсім рішучих і безпечних мамелюків, то наділ ті скоренько уступають місце дуже сумним гороскопам. А вже абсолютно ніхто не в силі представити собі становища руских послів соймових на слідуючій сесіі с о й м о в і й. Фантазія даремно напружаєся і ніяк не в силі відповісти на питаня: що буде в Соймі говорити, робити Романчук? що Січинский? що Гаморак? що Окуневский? що Король? а що Антоневич?

„Діло“ стало так брехливе та мляве, стало такою драптивою шматою, що годі вже єго далі читати“, говорять многі читателі Діла... і вже збираються єго відослати, та не дає йим сего вчинити важке питанє: а щож будемо читати? що нам заступить „Діло“?

І справді на провінціі чим раз частійше даються чути голоси, що нема ані одноі політичноі рускоі часописи, котра би відповідала поглядам і потребам ліпшої части провінціональноі інтелігенціі. О Ділі вже сказалисьмо, о Народній Часописи нема що говорити, а про Червону Русь скажемо тільк о, що єі язичіє занадто вже погане, політика єі занадто баламутна і не моральна, тактика занадто брехлива, щоби могла тішитися якою-такою сімпатією серед провінціональних Русинів. Я бодай незнаю на провінціі ані одного москвофіла, котрий би о Червоній Руси похвально висказувався. — Потреба якоісь нової часописи так сильно дається відчувати, що ходять вже навіть поголоски, що має появитися незадовго часопись, редагована в духу оппозіційно-демократичнім, а при тім украйінофільскім.

Не дивниця, що серед загального невдоволеня ідуть акціі радикалів чим раз більше в гору. Радикали і йіх орган, хотяй до недавна формально проскрібовані цілою суспільностю, зискують собі чим раз більшу симпатію серед чим раз ширших кругів. Радикали одинока партія прінціпально-опозиційна; вони одні тілько вийшли чисто й світло з болота „нової ери“.

„Народ“ читають многі, котрі перед тим були би й не подивилися на него. Особливо серед молодших священників і серед женщин находить „Народ“ чимало читателів. О радикалах і з радикалами радо балакають і москвофіли і народовці і нераз доводиться почути несподівано підхлібний комплімент. В загалі серед рускої суспільности панує тепер настрій для радикалів так пригожий, як ніколи. Коби лиш уміли радикали вихіснувати теперішну сітуацію...

Ом. Хв. Р...ч

Про вірнопідданість, царославіє та про крестянский банк.

(Письмо в редакцію),

Поміщена Вами моя статя про царюванє Александра III викликала кілька несправедливих нарікань не тілько на мене — се ще мене не могло би здивувати, бо може я не скрізь розвив ясно свої думки — а й на Вашу редакцію, зовсім неповинну в моіх неясностях чи недомовках. Міні доконечнє треба сказати кілька слів, щоби відвернути на далі суперечку, зовсім безкорисну й способну затемнити справу. Мене зовуть напр. „вірнопідданим“ і навіть дорікають за „царославіє“. За слова перечитися не стану, та не знаю, на кілько подібні вірнопідданчі чувства могли би піти в смак тому, до кого вони обернені.

Позвольте, перше коротенько виложити мою статю, котроі може не читали деякі з Ваших нових передплатників. Найпростійше було би виложити єі ось яким історичним анекдотом. В пору славетноі „диктатури серця“ Лоріс-Мелікову раптом стрілило до голови зізвати всіх редакторів петербурских журналів і газет і деяких літератів для обговореня справи про стан печати. Був між іншими поет (тепер небіжчик) Мінаєв, що славився своіми імпровізаціями. Лоріс-Меліков попросив єго зложити імпровізацію. Мінаєв, не надумуючися, сказав:

„Совсѣмъ субординаціи
Не надо русской націи.
Подайте намъ хоть куцую
А все же конституцію“.

Запевняю вас, що сей куплетик чинить суть бажань більшости російскої інтелігенції і по части викладає мою статю. Справді, хотьби „куцую“ дали конституцію, а там ми зуміємо нею покористуватися для придбаня ширшої. Біда в тім, що й куцої не дають. (Значить, єі треба взяти. Ред.)

Та говорім поважно. Суть моеі статі про Александра III, статі, котру моі недогадливі суперечники хочуть хоть гинь звати панегириком, сходить ось до чого: 1) ніякої великої ріжниці між другою, то є більшою частиною (нехай від 1864 р.) царюваня Александра II і царюванєм Александра III нема. В обох случаях по-частні реформи заглушувались загальною реакцією. 2) В початках теперішного ца-

рювання було проведено кілька серйозних способів у користь матеріяльних інтересів крестян, та мало-помалу взяли верх кулацкі й дворянскі течії, що довели Росію до такого стану, котрий чинить крок назад навіть в порівнаню з сімдесятими роками, то є з кінцем тамтого царювання. 3) Найліпший заклад часів Александра III — крестянский банк у многому паралїжований хибами устави, заложенем дворянского банку й іншими заходами, так що дане одною рукою, віднято другою.

Отже немало мене здивувало, що мої суперечники, замість уважного читаня моєї статі, бють мені чолом моїм же добром, з закришкою прозв на мій адрес, як вірнопідданий іті. Остатне основано може на тім, що я обертаюся до царя; але ж Цебрикова ще прямійше обертался до царя... Адже-ж і зібравшийся в Парижі зйізд рудокопів та углекопів обернувся до правительств, перше ніж рішитися на революційний спосіб — загальну змову. Все моє вірнопідданство зводиться на правило, не хапатися за революційні способи, поки є хоть мала надія на можливість легальної діяльности. Як би я був революціонер, я би запевне не став на писаню листів і статей.

Та буде про себе. Далеко важнійше опрокинути похибку одного з моїх суперечників, котрий, обурившися на мене за те, що я похвалив в засаді крестянский банк, із свого боку стає на становиско дуже нелогічне. Про недостатки крестянского банку і хиби єго устави я сам не раз писав в російских газетах — і писав майже то само, що вичитав мій суперечник в „Русской Мысли“ і „Русскихъ Вѣдомостяхъ“. Та, викидаючи ванну, не слід викидати разом з нею й дитину. Ні в однім кілько небудь поступовім російскім органі мій суперечник не вкаже мені тверджења, що крестянский банк зовсім ні до чого і навіть шкодливий та що єго треба скасувати. Сі орігінальні думки у нас боронить тілько такий поступовець із заднього кінця, як князь Мещерский. Коли допустити, що тілько третина землі купленої через банк попала в руки тим, котрі потребують, то й се ліпше ніж нічо. Про похибки теперішної устави банку, печать твердить уже вісім літ, домагаючись, щоби право покупки землі поодинокими господарями було скасовано, а для товариств ограничено. Завважаю (на що мій суперечник не вказує), що операції крестянского банку мали ще одну не вигідну сторону: він підніс ціни на землю і на орендну плату. Та і се залежить не від прінціпу, а від хибного застосованя єго (надто високі оцінки). Затим іще хиба банку — дуже високий процент за позичку (вищий ніж у дворянскім банку). Направити уставу банку доконечне потрібно, хоть се й мало імовірно при теперішнім торжестві дворянских та кулацких течій.

Що би не говорили мої недогадливі суперечники, державна поміч завше була й буде найповажнійшим способом помочи. Се чули й Ляссаль і Маркс і всі представителі справді наукових економічних теорій; опрокидали ж сю теорію або манчестерці, або анархісти на смак Бакуніна. Коли мої суперечники знають ліпший спосіб „націоналізації землі“, ніж покупка єї при помочи держави, то нехай вкажуть такий спосіб, замість того, щоби ограничуватися фразами, що землі мало, що хліборобством не проживеш ітп. Сі фрази ми чули і в Росії, і від англійских лендлордів (панів), що обернули рілі Ірландії в парки та левади. Спеціально у вас в Галичині землі зовсім не так мало, що би доля призначила народови вмирати з голоду, як то було трохи не вчера. Нехай тілько земля попаде в руки тих, кому слід, а для того найліпший спосіб — хліборобский банк, запевне не як ті, що сотворені на те, щоби пускати мужика в жебри.

М. Ф.

Матеріяли до ревізії програми руско-украйинскої радикальної партії.

II.

На помішену в передущім числі критику програми руско-украінскої радикальної партії, д. О. П-ского, не будемо відповідати подрібно, то б то на всі зачеплені там справи і справки. Так, не будемо зовсім боронитися від закиду автора про нашу буржуазійність, про те, що обертаємося не до бідного пролєтаріяту, а до трохи богатших мужиків через те, що шукаємо собі клієнтури, то б то зиску. Хто знає, з яких людей складаєся наша партія, той на таку завину навіть не засміся. Минувши вже те, що у наших людей такого розгону ніколи не було й нема, — вкажемо на факт, що всі ми, інтелігентні члени руско-украйинскої радикальної партії — пролєтаріят, в крайнім розуміню сего слова, мимохіть сказавши, такого любого д. О. П-скому. Обминемо й особисті колючки про „закоханих в себе мізкувачів“, що мовляв, носяться „з одним яким небудь вимізкуваним фетішом, мов з писаною торбою, покладаючи собі велику шану за свою витревалість.“ Скажемо тілько, що не завше воно добре нестися з хвилями житя — переміняти свої переконаня. Найбільший вплив робили на переміну людского житя власне ті люде, що завзято держались якої одної поступової думки, та добивалися єї в житю. Се так названі великі люде, люде ідеї. Звісно нашим „мізкувачам“ до них далеко, а все ж таки й д. О. П-ский чей же не поважить ся сказати, що ті мізкувачі витревалі не в основнім? Нам бачиться, що без таких витревалих мізкувачів, не було би й тих, що зачінають за їх же основні думки, та тілько розвивають їх подрібнійше, вказують нові підходи й способи їх зреалізованя, або просто тілько підставляють аритметичні цифри в альгебраічний рахунок. Тай тут їх робота лекша тим, що старші украйинскі соціяльні мізкувачі по більшій части й виложили справу соціяльну на Украйині аритметично Маємо тут на думці женевску „Громаду“ котра ще дуже довго буде мати вагу для украйинскої суспільности, навіть в зачеплених нашим критиком подробицях. А основних думок женевскої „Громади“ й держаться ті мізкувачі, котрих має на думці їх критик.

Одна з елєментарних основ і „Громади“ і наших мізкувачів, — се праця на власнім чи там національнім руско-украйинскім грунті, в напрямку радикально поступовім, та солідарність руско-украйинских робітних людей і їх прихильників на всій руско-украйинскій землі. Про таку самосвідомість національну та організацію має усего руско-украйинского народу думали й ми, коли ухвалювали точку про національні справи. Покликуємося на те, що старші мізкувачі з нас, з самого першу, теоретично і практично стояли за те, щоби наші люде інтернаціоналізувалися, то б то йшли за всесвітним поступом і солідаризувалися в робітними людьми та їх прихильниками з інших народностей — і з тими, що серед нас Русинів-Украйінців, і ще більше з тими, що за межами нашої землі, в просвіченім світі. І тепер ми з товаришами йдемо по тій же дорозі, — але ж тим більше ми мусимо напирати на те, щоби наші робітні люде та їх прихильники солідаризувалися самі між собою, усею масою, на всій руско-украйинскій землі. Отже ми зовсім не розуміємо, що може мати против сеї нашої основної думки власне соціяліст, що також хоче працювати для руско-украйинских людей?

Кажемо виразно против основної думки, бо врешті, з критики точок нашої програми, ми бачимо

ясно, відки йде між нами непорозуміне. Д. О. П-ский стоїть на становиску Марксістів — думає, що тілько пролєтаріят спасе світ, при чім тілько наймита й має за робітника; всі інші люде, по думці д. О. П., від лукавого. Ми ж маємо на оці всіх робітних людей, т. є. і наймитів і дрібних господарів, і в загалі людей, фізично працюючих на себе, чи тілько на своім, чи на чужім. Така власність, котроі господар не обробляєся наймитами, тут ні при чім. Справді годі нам порозуміти, чим ліпший робітник той, що працює в богатирскім господарстві, від того, що працює з родиною на власнім грунті? До того ж д. О. П-ский не звернув уваги ще на один елемент, без помочи котрого не піде ніякий поступ між фізично працюючими людьми, елемент, що всеж таки масса далеко ліпше, ніж галицкий дрібний мужик, на інтелігентний пролетаріят і в загалі на тих, що працюють мозком. Кажемо се тим сміливійше, що д. О. П-ский і в нас, що не можемо рівнатися з інтелігентним пролетаріятом по просвіченійших сторонах — бачить буржуазійку, ворогів фізичного пролетаріяту.

Не давши д. О. П-му ніяких фактів з нашоі діяльности на такий єго суд про нас, ми тим сміливійше можемо сказати свою думку, а іменно, що в загалі інакше ніж д. О. П-ский дивимось на справу людского поступу, навіть економічного. По нашому, поступ між людьми в загалі йде з гори в низ. В горі найперше розвиваються чим раз більші потреби і вимоги, особливо духові, видумуються й способи їх заспокоєня, і сходять потім помалу чим раз низше, меже чим раз ширші верстви людности, котрі, своєю дорогою, з одного боку, працюють на заспокоєнє тих потреб у висших верствах, але з другого боку, скорше чи пізнійше, самі користають з виробленоі там культури та стосують ті гірші течіі до своіх потреб. Для поступу в світі власне найбільше працює чималий гурт ученых, літератів і т. і. з своіми власними або публичними помічними товариствами та інституціями, котрі стоять і будуть стояти „визискуванєм“ фізичної праці. Без помочи тих працюючих мозком людей, безпосередноі, чи посередноі, фізичний пролетаріят не то не в стані завести ліпших порядків, а й не в стані їх придумати, ба навіть зрозуміти та скрикувати порядки теперішні. Так було завше в усіх поступових чи революційних рухах: теоретична основа для них вироблялася серед інтелігенції, народ давав їм тілько фізичну поміч, проводив їх в житє.

Марксісти переконані, що тілько до крайности визискваний та понижений фізичний пролетаріят заведе товариский справедливий лад на світі, що тепер терпить від капіталізму. Але ж сему перечить сам хід практичного робітницкого руху. Починають єго і ведуть в нім перед власне ті робітники, що найліпше маються, і робітні люде в загалі не тілько що не сходять до ідеалу Марксістів, а противно підносяться чим раз висше в гору, значить повільно йдуть до соціялістичного ідеалу і таким чином перечать догматови самого Маркса, що мовляв, коли всі робітні люде будуть до краю визискані, чи вивлащені, то вони раптом вивластять капіталістів і заведуть свій рай. Се просто філософічний скок, якого навіть в розвою людскоі суспільности не бувае. Непевна значить і друга основна думка Маркса, буцім то економічний розвій на світі іпов і буде іти до того, щоби з одного боку вся маса народів стала наймитами, а з другого боку, щоби було як найменше великих богатирів, котрі би в свої руки захопили всю продукцію. В Марксівскій теорії правда тілько те, що велика продукція чим раз більше змагаєся, концентруєся і вбивае дрібну.

Але властителів средств продукційних не тілько що не стає чим раз менше, а стає їх чим раз більше, і стають ними навіть чим раз більші куни самих робітних людей,—робітницкі товариства та їх союзи напр. у Франції і т. д. Разом з тим і доля пролетаріяту не тілько що не погіршуєся, але чим раз стає ліпша; він не дається капіталістам зіхнути на марксістичний ступінь голодноі та голоі худоби, а остатним часом навіть уставодавство ріжних держав чим раз більше ограничує розгони капіталістів і чим раз більше бере в свою опіку робітний люд. Значить тут і з боку теперішних держав і тим більше з боку самих робітників виступає нова сила — свідомість, —свідоме касоване лихих для робітних людей боків капіталізму та повертанє єго прямо в їх користь. Тут значить знов сам практичний робітницкий рух ідеі против теорії Марксістів про чисто механічний процес продукції, аж до того краю, який вони єму вказують.

Коли ж таке робиться в велико-промисловім світі, де ті робітники, що ведуть перед у своім руху, в порівнаню з нашими сільскими та маломіскими робітними людьми — просто пани, з забезпеченим житєм, котрі через те й можуть більше вчитися і дбати про своіх братів, — то що ж би то було, якби у нас всякий поступ побудувати тілько на наймитах сільских, сих найнещасливійших, найголоднійших і найприбитійших людях?! І чи може хто небудь, кому дорога просвіта і людске житє, бажати, щоби всі наші люде зійшли на таких наймитів? Чи противно, не треба старатися, щоби чим раз більший гурт людей ставав властителем поля чи фабрики і розуміеся, спільно вів чим раз обширнійшу господарку? Чи не треба задля того зачіпати за все в теперішнім стані, що тілько може вести до такого гуртованя робітних людей? чи не треба їх відразу організувати задля свідомого повертаня господарки і цілого житя на товариский лад? чи не треба старатися до разу присвоювати собі всі ті користи, які дає велика господарка, котру заводять приватні властителі?

Звісно, тимчасова економічна організація дрібних господарів і наймитів мабуть буде іти окремо, хоть їх економічні інтереси власне не перечать собі; про їх політичні інтереси ніщо й казати — вони зовсім однакі і через те політична організація у нас мусить обіймати і наймитів і дрібних господарів. Що ж до справ економічних, то наймитів треба й можна відразу організувати як робітників для спільноі праці на спільнім грунті, власности громадскій чи ширшоі суспільности, на конт й під доглядом тоі суспільности, то б то самих тих робітних людей. Дрібним господарям треба помагати боронитися від усякого визискуваня, то б то також організувати їх господарку на ширших основах, переконувати їх, що всяке дрібне господарство конець-кінців мусить упасти, супротив великоі господарки, до котроі доконечне треба свідомо йти.

Нам бачиться, що прихильникам робітного люду годі стояти на боці та дивитися з заложеними руками, як капіталізм і всяке здирство, перемагаючи всякі дрібні господарства, нищить заразом і людску силу, або й помагати сему нищенню робітноі сили, бо таке виходило би з думок завзятих марксістів, котрі держаться того, що чим гірше тим ліпше. Нам треба конче стати на боці визискуваних, хотьби й дрібних властителів, та організувати їх загоді. Може на чію думку, се й несоціялістичне, та за те воно людске. А врешті, не в тім діло, що ми приступаємо і до дрібних господарів, а в тім, як і з чим приступаємо? що ми їм проповідуємо, куди хочемо їх вести? Скоро тілько ми не думаємо робити з них визискувачів чужоі праці, то нічого не завадить, коли вони не зараз і не в усім будуть соціялістами. Нехай трохи очуняють та, при більшім статку, більше просвітаться, то потім будуть тим ліпшими членами спільноі господарки.

Нам бачиться, що теорія марксістів про те, що перше всі люде на світі мусять стати наймитами, без нічого свого, то аж тоді вони пристануть до спільноі господарки, і настане соціялістичний лад, — що ся теорія далеко не певна. Ми переконані, що скрізь там, де тепер навіть дуже широкий грунтовий індівідуалізм, — соціялістичний лад буде заведений далеко скорше ніж усі стануть наймитами. Досить буде, коли соціялістична господарка заведеся в більших промислових осередках західного світа, то вже тим самим повалиться індівідуальний лад господарский і в іпших сторонах, значить і у нас. У нас, а власне в російскій Україні, як і в цілій Великоруси, теперішний лад повалиться в такім разі (а надто при упередній пропаганді та колєктівістичних пробах) тим певнійше, що в великій частині Украіни, у громадян іще й доси сильне почутє спільноі грунтовоі власности, то б то спільноі власности всіх хлопских грунтів, на котрих хлопи працюють. Возьмім же, що й там мусіло би йти, як напр. у Галичині, через індівідуалізм, пролетарізацію до колективізму. То значить, що кождий громадянин муцина дістав би грунт на власність (а на те кождий з них має право); за тим кождий такий грунт роздробився би на дрібні кусники і був би потім зліцитований; і якби таким чином всі люде потратили свої грунти, та аж тоді можна би говорити про соціялізм. Тривалоби се все так довго, що не то д. О. П-ский, але й єго праправнуки не моглиби з соціялізмом чи в загалі з якою небудь корисною діяльностію, приступити до маси наших робітних людей.

Значить, у нас, як і в цілій східній Европі, всяка сільска партія, та ще партія політична, котра що небудь хоче робити зараз, мусить конче обертатися і до дрібних властителів, а не може будувати виключно на сільскім пролетаріяті, хотьби через те, що у нас єго стосунково ще мало. В Галичині по селах людей без грунту є тілько 900.000, коли тимчасом людність

на дрібних грунтах виносить поверх чотири міліони — і се все самі робітні люде, котрі самі обробляються, ба й наймитують у зовсім неробітних, або на пів-робітних людей. Таких, на-пів робітних людей, тоб то мужиків, що працюючи самі зі своєю родиною, наймають стало й робітників із дрібних господарів та наймитів — у нас є до 10—15% всіх мужицких господарств, то б то 14-20 тисяч господарств по 10-15 моргів. А тимтих перших господарств, що обіймають по середині по 5 моргів, є в цілій Галичині, поверх 1,380.000. Завважаємо, що й у богатших наших господарів почуте громадске досить сильне — бодай найбільші оборонці мужицтва перед чужим здирством і кривдою, виходили регулярно з тої верстви. Вони ж завзято бороняли інтересів громадских у соймі й раді державній. В загалі, в богато случаях нам можна й слід обертатися і до тої верстви — іменно в справах політичних і в суперечках між громадами й більшими властителями та всякими опікунами.

Не маючи під руками матеріялів, ми не можемо подати в цифрах того стосунку між голими наймитами і властителями на Украйіні. Але там мужицкої землі стосунково далеко більше ніж у нас, значить і людности робітної на власних грунтах мусить бути без порівнання більше ніж наймитів, без нічогісінького свого.

До того ж там, у тих сторонах. де є громадске володіне землею, — по праву і наймити-господарі мають мати свій пай. Що так не є, сему, по нашому, винно головно політичне безправє людности, котроі маси не в стані виливати не то на аграрне законодавство а навіть на самі громадскі справи. через що в громаді верховодять богачі, котрі й визискують біднійших.

З сего звісно невиходить, щоби наймитами та наймичками не треба займатися, противно, для них треба посвятити найбільше праці; з сего виходить тілько, що виключно на них у нас по селах ше довгенько ніяка ширша соціяльна, а тим менше політична організація стояти не може.

Признаємо, що в нашій економічній мінімальній програмі розвиті майже тілько заходи для поратованя наших дрібних господарів: про наймитів сказано тілько загально, під рубрикою заходів для „всіх робітних людей". Сею справою доконче мусить занятися другий зїзд радикалів, і д. О. П-скому мусимо признати за заслугу, що звернув на се, як і на дещо інше увагу.

Що і як робити для сільских наймитів та наймичок, про се ми вже в горі натякнули, та ще й нераз про се поговоримо, тимчасом просимо всіх наших прихильників, загоді застановитися над сею многоважною справою і подавати свої думки в „Народ". Тут завважаємо ще тілько, що перший зїзд радикалів не занявся подрібно наймицкою справою не через те, щоби був їй неприхильний, а через те, що мимохіть ухопився найперше за те, що тепер усіх Русинів найбільше вражає, т. є. за справу дрібних господарів, котрих усяка нужда визискує так само як і наймитів і котрі до того поносять ще й великі тягари за один тілько гонор, що вважаються властителями.

Значить, таки наша програма не зложена тілько для моди, а відбиває „найміцнійшу і найживотнійшу тенденцію переживаємого суспільностю фазісу історичного розвою". Воно й не дивно, коли сам д. О. П-ский назвав нас фотографічними склами галицких обставин Що відбитки на тих склах не зовсім ясні, декуди навіть суперечні з собою, се ми й сами бачимо, та сему винно найбільше само те, що має бути фотографовано, хоть звісно винні й фотографічні скла, коли за вину треба вважати те. що ще не було чоловіка, а тим менше цілої партії, щоби зовсім виросли зі своєі суспільности, бо вони не тілько фотографічні скла, а й живі єі комірки. Вискакувати ж зі своєі шкіри, все одно, що дертися на стіни.

Сумніваємося, чи ми відсторонимо ті суперечности в нашій суспільности, навіть дуже добре їх розуміючи. Сам капіталізм без нас робити ме своє діло: наше діло просвічуване, освідомлюване та організація і дрібних господарів і наймитів, для боротьби з капіталістами і для доразного повертаня користей великої, капіталістичної господарки на їх користь.

По нашому, добрий поміст до соціялістичної господарки, — організація спільної господарки на громадских землях. При сім завважаємо, що у нас зовсім нема того, що в Росії, тобто переділу між господарями грунтів, котрі навіть у великій частині Украйіни вважаються за громадску власність. У нас усі грунти, на котрих працюють господарі—приватна власність. Громадскими грунтами вважаються осібні кусники, найбільше толоки-пасовиска. Ними орудує рада громадска і дістати дещо з них може тілько той, що собі купить те за гроші у ради громадскої, що звісно, складаєся з богатших господарів, котрі й у нас, при плохій громадскій уставі, як і в загалі виборчих порядків—також верховодять у селі, дохоплюючись, при помочи звісних сил, громадских урядів. Буває й так, що самі радні чи урядники громадскі відділюють собі якусь частину громадского добра ніби то на громадскі потреби, а тимчасом тягнуть з того користь самі. В усякім разі, такий відділ від громадскої землі може вийти тілько на користь богатших громадян, а на шкоду біднійших і голоти, що при теперішних ваших порядках не можуть з тої власности громадскої дістати для себе ані за макове зерно, хоть з другого боку, правда, що вони нічим і не обовязані перед тою громадскою власностію, коли покидають громаду. Та не обовязані тут у нас нічим і господарі, не так як думає д. О. П-ский. (В програмі р. укр. рад. партії, зложеній для гал. Руси, маєся на оці власне наші обставини). Отже з уваги на наші обставини ми й зважили за добре власне для сільского пролетаріяту, щоби, з одного боку, не можна було роскапувати громадского добра, а з другого боку, щоби ті громадскі грунти віддавати на спільну господарку тим людям, що або зовсім не мають грунту, або мають его за мало для свого прожитку Рівночасно наша програма домагаєся для них розширеня їх політичного виливу на хід усяких справ публичних: громадских, повітових, краєвих і державних, Сі домаганя для всіх робітних людей значить і для наймитів, містяться в нашій політичній програмі. Але позаяк тої землі, котру має громада і дрібні господарі, навіть при спільнім ей оброблюваню, таки булоби за мало і для людского житя самих робітних людей, і для заспокоєня всяких публичних тягарів та видатків на господарство, — то ми й поставили, щоби громади, чи їх союзи набували на власність грунти від неробітних людей, тілько з умовою, ні в якім случаю неділити таких громадских грунтів, бо се не надовго помоглоби лиху: за кілька поколінь ті грунти знов би подробилися та були поліцитовані і збиті опять в в більші купи в руках неробітних людей. До того, розділ таких грунтів значив би крок назад у господарці, котра може вестися добре тілько в великім гурті і при обопільній помочи. Інше діло обертатися з порадою до готових уже господарів, що самі ділять свої грунти. Се їх діло, тим більше, що тим вони шкодять тілько собі самим. Ми можемо тілько радити таким господарям, що їх спасенє в гурті, в гуртованю навіть тих грунтів, котрі не в стані їх виживити тим більше, що у нас дрібний господар не може сам піднести свого господарства, бо у него нема грошей на ліпші господарскі струменти; ліпше насіне і т. і.

Та силувати тих дрібних господарів до гуртованя своіх грунтів ніхто не буде. Алеж зовсім що іншого вводити поділ тих грунтів, котрі би могли допастися в руки більшої купи наших робітних людей. На таких грунтах конче треба відразу заводити спільну господарку, на більшу міру. На сім наша партія мусить стояти твердо, бо се поки що єдиний спосіб повернути господарку наших людей на розумнійшу дорогу, на дорогу до соціялізму. Розуміеся, що тут діло почнеся від спілок і поодиноких громад Алеж спільна господарка тілько в поодиноких громадах сама не зарадить всему лихови; треба, щоби такуж господарку заводили й повіти, чи округи і край, і вся держава, іменно на тім добрі, що вже тепер є або може бути в їх руках. Сойми і рада державна повинни всіми силами попирати запровід таких чим раз більших господарок, і помагати се робити гуртам робітних людей, котрі до того будуть мати охоту. Такі великі господарства мусять бути ведені на спільний кошт і під доглядом громади, повіту, краю чи держави. Щоби ж не було ніякої ошуки, то робітним людім треба конче добиватися, щоби усею масою рішали про те, хто, як і під якими умовами має провадити таку господарку, то б то треба добиватися того, щоби під громадою, повітом, краєм і державою розумілося всіх людей. Таким чином вирослаби, і з низу, і з верху ціла сіть економічних спілок, котра була би доброю підготовляючою школою для заведеня загальної суспільної господарки, то б то до переходу всіх засобів продукційних в руки цілої суспільности, що одна й може повести всю господарку після певного пляну і для загальної користи. Виробити докладний плян заведеня у нас таких спільних господарок, справити наше соціяльно-економічне житє на свідому дорогу до суспільної господарки против капіталістів, ось що по нашому повинни бути найголовнійшою економічною завдачею другого зїзду радикалів.

От се була би головна точка нашого спору, і на ній ми поки що кінчимо.

Така наша думка, і нам зовсім байдуже, як нас хто за те буде звати: чи чистими, чи нечистими соціялістами, чи радикалами, чи демократами, бо ж не в назві діло. Читателі наші знають, що з разу й органи галицкої робітницкої партії завзято були виступили против нас, за наше хлопство. Тимчасом і німецка соціялістична партія стала підходити до дрібних властителів грунту, і одно й друге переконало названі органи, що й нашим міським робітникам треба порозуміватися з сільскими дрібними господарями Значить, ми вже далеко не одні, а сподіємося, що найдемо чимало прихильників сих наших думок та заходів, по цілій Украйіні.

М. Павлик.

Шевченко в чужій хаті.

Дня 15 с. м. відбулися у Львові вечірниці в 30-ті роковини смерти Т. Шевченка, устроєні львівскими виключно народовскими товариствами. Ак. Братство, против звичаю давнійших літ, заздалегідь відсунулося від усякої участи в устроєню сих вечірниць, бо знало наперед, що память Шевченка буде там визискана для угодовских цілей. Так і сталося. Промова речника угодовців, дра К. Левіцкого, була купою фраз, котрі не держалися купи і собі противурічили. В одній частині своєї промови д. Л. полемізував з якимись чудними „космополітами та всесвітними економістами (!!)“, певний, що полемізує з радикалами а вийшло щось похоже на завзяту боротьбу іщпанского лицаря з вітраками. В другій частині доказував, що народовство основано і на економічнім піддвигненю всіх верстов народа (і „вовк ситий, і коза ціла!“) та що нова ера — се власне побіда Шевченкового заповіту, — „радісний празник воскресенія народного“!!

Фарисейство угодовців що до Шевченка виступило в повнім блеску в виконаню програми вечірниць. Найкрасшу точку програми „Івана Гуса“, з музикою Лисенка, світский „независимий“ комітет, викинув в остатній хвилі, для догоди забагам митрополита. Подібна доля постигла й кодекс украйінских націоналістів — „Посланіє“, котре в новій ері заборонила поліція (ніколи того не бувало), а по части й „Лебедин“, котрого підскуб універс. професор укр. літератури!! Велика частина публики, именно молодіж університетска і гімназіяльна, почавши від 1 лат. кляси, голосно запротестувала против такого поступованя, домагаючися відспіваня „Гуса“; колиж не вдоволено єї бажаню, то почулися грімкі голоси: „нова ера сконфіскувала! Сором! Ганьба! Св. Юр! Мікадо!“. Таким чином угодовці почули засуд навіть „изъ устъ младенецъ“, своіх власних учеників...

Привітних телеграм з провінції прийшло чимало, та в новій ері завелася нова мода: їйх не хотіли прочитати через те, що деякі телеграми остро кпили собі з угодовского фарисейства (приміром: „Слава вам, що-сте обвісили Шевченка шкапліжками та рожанцями“! Тернопільскі поступовці, що вислали подібну телеграму, немов би прочули, що на вечірницях Шевченка у перше з'являться Єзуіти, з котрих двох справді бачилисмо, радих-радісеньких. Телеграму від послів руских з Відня, молодіж приняла псиканєм і криком: „проч з новою ерою!“ Угодовці так були збиті з пантелику, що забули відспівати свій колишній національний имн „Ще не вмерла Украйіна“, а всім виднійшим угодовцям се фіско так попсувало жолудки, що не пішли на комерс, де була сварка між самими народовцями. Вершком фарисейства було те, що угодовці за пропущенє „Гуса“ цінічно оправдувалися тим, що буцім єго сконфіскувала поліція, а не вони самі; „Діло“ ж, у справозд. з вечірниць (ч. 76), не згадало про „Гуса“, і в загалі про цілу невдачу, ані словечком! Противно, воно твердить, що вечірниці випали „дуже поважно зъ кождого погляду“, що „всѣ гостѣ опускали салю зъ пôднесенымъ настроємъ духа“ і що комерс був „оживленый сердечностію“. Се зрештою, річ звичайна в органі нової ери. Тілько ж, що то Діло скаже, як на другий рік, угодовцям може й зовсім не доведеся святкувати памяти Шевченка, а хиба św. Jozafata Koncewicza?...

Бідні угодовці, між молотом і ковалом — між св. Юром і радикалами, між Сциллою і Харибдою, в танцюристім раю нової ери...

Д. Х. Ск. Народ на подану адресу вислано — значить, нечиста сила. Вашу дальшу допись дістали в остатній хвилі. Помістимо в 9 ч. Женевске вид. Шевченка товстенька книжочка—доставка єї відси до Вас буде коштувати як раз 1 гульдена. Сама книжочка коштує в книгарнях 3 франки. Ми єї поки що не маємо на продаж.

Просимо всіх наших довжників надіслати нам, що належиться, інакше вже 9 числа ніякому з них не пішлемо. Ми маємо через неточних передплатників великі приросты з друкарнею іті. Тепер ми мусимо видавати на місяць поверх 150 зр., а відки їйх возьмемо, коли передплатники так маловажать свою повинність? Ми свою повинність супротів них сповняємо. Тепер Народ читає і „восхищается“ ним далеко більше людей, ніж торік, і то навіть людей з інших партій, — та що з того, коли сего року всі читателі платять іще нерегулярнійше, ніж торік, або й зовсім не платять! Так нам іще за торік винні кільна сот зр., а сего року стосунково ще більше. На адресовій карточці, кождому зазначено, кілько хто винен до пів року 1891. і сю квоту просимо нам зараз надіслати. Просимо зважити, що ніяке видавництво не може дихати „духом божим“; а сего року редакція Народа мусіла чимало, як на неї, видати на виборчу агітацію, відозви іті. що нас добре підтяло матеріяльно — ми вже порядно задовжилися в друкарні й дв инде. А ще — от ми оголосили твір Дрепера, замовили на него папір, за котрий мусимо заплатити 225 гульд, друк буде нас коштувати поверх чотириста гульд. а з передплати нам доси прийшло 2 гульд. 20 нр. (від одної жінки, навіть не передплатниці Народа)! Янже-ж можна, при такім стані, видавати що небудь?! Звертаємо на сей стан увагу особливо членів партії та наших прихильників, і просимо їйх, не маловажити матеріяльних потреб видавництва партії.

ХЛІБОРОБ доси не вийшов для ріжних перешкод.

Видає Михайло Павлик. Відповідає за редакцію Іван Франко.

З „Друкарні Народної“ Войтіха Манецкого, під проводом В. Годака.

Рік II. Львів 1. л. мая 1891. Ч. 9.

Виходить 1. і 15. кождого місяця і коштує за рік в Австро-Угорщині 4 гульд. а для заграниці 5 рубл., 12 франків, 10 марок або $2^1/_2$ доляра

Одно число 20 кр.

НАРОД

Адрес редакції: Львів, ул. Академична ч. 22.

Дописи безименні не будуть поміщувані. Ужиті рукописи нищаться, а неужиті можуть собі автори своїм коштом відобрати. В справах редакційних можна говорити від 11 до 12 рано і від 2 до 3 поп.

ОРГАН РУСКО-УКРАІНСКОІ РАДИКАЛЬНОІ ПАРТІІ.

ЧУДАЦКІ ДУМКИ.

(Листи на увагу мудрим людям через редакцію „Народа".

III.

Вартість розмови про космополітизм і націоналъство для украйінства. Звязок сеї справи зі справою російского письменства на Украйіні. — Фальшивий космополітизм і правдивий бік украйінства в Россіі. Вартість российского письменства для теперішньої Украйіни. Упадок украйінского письменства й науки про Украйіну. Всеславянска вартість російскоі мови.

Ті думки, котрі я виложив у 7 ч. про національство й людскість я викладав не раз і на письмі й устно років за 25. Іноді мені траплялось почувати від земляків такий закид: „Нехай те все й правда, та вона тепер не на часі. Ми, Украйінці тепер мусимо боронити свою національну волю, мов Ханаанці від жидів, а сами нікому не грозимо, то й нема страху, щоб наше національство стало подібне до старозаконного жидівского, котре довелось розбивати апостолам Павлам. Лишіть нас з нашим самооборонним національством, то ми колись, скінчивши оборону нашоі нації, пристанемо й до космополітизму"

На се мушу відповісти так: Перш усього наше національство зовсім уже не таке мирне. Послухайте, з якою ненавистю говорять иноді наші люде про Москалів, Поляків, Жидів, і подумайте, щоб сталось з тими сусідами нашими на Украйіні, коли б удалось нашим національникам узяти уряд на Украйіні в свої руки. Якеб вони їм „обукрайінене" приписали! А поки що таке людоненавистне національство шкодить тим, що будить до нас ворожі спочутя й у наших сусідів, тоді як тепер навіть на війні треба вменшувати ненависть проміж людьми, хоч би так, як робить се всесвітне товариство „Червоного Хреста" на своім полі. А найголовнійше, наука, правда ніколи не пошкодить, а тілько поможе. Навіщо ми будемо вменшувати свою силу в боротьбі за волю нашоі нації, опираючись на науку застарілу, хибну, коли ми можемо власне опиратись на нову, вірнійшу? Тепер же всяка боротьба проміж людьми опирається на науку. Ось через що я думав і думаю, що я власне служу справі вільности нашоі нації, коли змагаюсь вияснити справу національности й людскости в прикладі до наших обставин.

Може бути, що я, викладаючи свої думки про відносини між національностю і людскостю або світовим товариством, сказав що небудь не зовсім вірного. Я б сам бажав, що б думки мої поновлено, поправлено з другого погляду, новими дослідами, новими примірами. Через такі спори тільки й виробляється між людей правда. Так ні, противники мої розсердились на мене й почали лаятись і навіть виключати мене з украйінскоі сімйі, як колись попи виключали еретиків з церкви.

На злість і лайку я відповідати не буду. А зупинюсь на дечому важнійшому, що зачіпаєся серед лайки і попробую поговорити про те спокійно, то може хто, коли не з теперішних моіх противників, то з других людей, котрі інакше, ніж я дивляться на наші національні справи, обізвеся також спокійно й розсудливо скаже свою думку.

Почнемо зі справи російского письменства і его вартости для нас, Украйінців. Я дуже жалкую, що справу всесвітности й націоналізму довелось мені розбирати в купі зо справою російского письменства. Одно трохи перешкаджає другому, а до того справа російского письменства почасти слушно роздражнює Украйінців, а надто в Россіі, бо там царскими указами майже зовсім заборонено украйінске письменство і Украйінці примушені вдоволятись тілько російским. До того деякі з Росіян, неприхильники украйінского письменства й усякоі осібности та волі Украйінців (а такі неприхильники є й серед Украйінців з роду) виступають проти украйінства, прикриваючись всесвітностю. Між такими неприхильниками є такі, котрі кажуть, що національностей не треба, що національні мови тілько перешкаджають людям, то й ліпше, коли украйінска мова вимре. Такі фальшиві всесвітники були й є не тілько в Россіі. Були часи ще недавно, коли деякі Німці говорили також саме проти Славян і навіть Італіянців. Вони казали: добреб було, колиб уся Европа

була сполучена в одну державу, то поки що нехай Венеція належить до німецкої Австрії, а Чехи до Німеччини; добре б було, як би всі народи могли порозумітись на одній мові, а то нехай напр. Чехи забувають свою, а вчаться німецкої і т. і.

Я не раз виступав проти таких фальшивих всесвітників і власне опираєсь на правдиву світову людскість. Остатний раз я говорив против них у книжці „Историческая Польша и Великорусская демократія“, де я показував, що противники українства, котрі послугуються всесвітностю, дійсно зовсім не космополіти, а московські націоналники, або російські державники, і мені, признаюсь, самому вже нудно вертатись до спору з такими людьми. До того ж на всякий час своя боротьба! Був час, коли на нашому грунті треба було боротись з недовченими й поверховними напередниками, котрі не розуміли ваги національностей,[1]) а тепер треба боротись з назадниками, котрі в барві національній хотять вести нашу громаду до застарілих шкодливих думок суспільних і освітних.

Скажу тілько про справу мови. Звісно, добре б було, як би всі люде на світі могли розуміти один одного. Може колись якимсь способом до того й дійде. Але поки що люде говорять сотнями, тисячами мов, і найважнійше тепер діло, щоб просвіта доходила до людей на всіх тих мовах, щоб усі люде скорше й лекше могли ту просвіту приняти. Кількасот років тому назад була в Европі сама тілько церковна просвіта, котра пішла по Европі від латинского чи римского народу і викладалась на латинській мові. Так щож? на тій мові дійсно попи напр. італіянскі, англійскі, шведскі й польскі і т. і. могли порозумітись проміж собою, та за те простий народ ні в Англії, ні в Швеції, ні в Польщі не тілько не розумів того, що говорять чужі прості люде, а не розумів і свого попа і не брав від него освіти. Завважавши се, розумнійші прихильники церковної освіти, — протестанти (Вікліф, Лютри, Кальвіни і т. і.) почали вживати по церквах серед кождого народу его живої мови, і через те напр. евангеліє розповсюдилось. Тепер світска наука йде по тійже дорозі і вживає всяких живих народних мов і проходить до самих далеких сторін, до найдрібнійших народів. А найбільше вчені люде, або подорожні порозуміваються проміж себе тим, що вчаться кількох з мов, на котрих говорять найбільше або нависше освічені тепер народи, напр. мовам французкій, англійскій (найбільше), німецкій. Коли тепер люде найменшого народу получать хоч початкову науку на своїй мові і кому з них того буде замало і він схоче висшої науки, а письменство его мови не буде в силі єму послужитись, бо за малий народ не в силі оплатити конта великого письменства та висших шкіл, то така людина візьметься за книжки на чужій мові. Колиб згодом усі люде такого народу покинули навіть зовсім свою питому мову й пристали до чужої, — на себ не можна було нарікати, бо себ сталось з власної волі тих людей і тоді, коли б уже стара їх мова зробила, що могла: дала просвіту, хоч початкову. Зовсім інакше булоб, як би хто, державники, чи пани стали вимівати стару мову та забороняти єї в школах та книгах. Через те не тілько терпіліб живі люде від погорди других, а ще й просвіта б їх спинялась, бо поки то ще люде забороненої мови вивчаться чужого, — на се треба не одного людского віку! — а до того просвіта на чужій мові була б для людей важка або й неприступна.

Коли се все прикласти до украінскої мови, котрою говорить в Росії може яких 17 міліонів людей, то побачимо, яку шкоду власне для зросту всесвітної освіти роблять ті, хто забороняє мову украінску в школах і книгах. От через те я напр. вважав себе обовязаним кричати проти такої заборони й перед Украінцями й перед Росіянами й перед усім освіченим миром в дописах і книжках італіянских, англійских, французких і т. і. протестував против тої заборони на всесвітних зіїздах письменників у Парижі й у Відні (на віденьский зіїзд я послав протест в купі з д. Павликом).

Тілько ж ся прихильність до писменства украінского не засліплює мені очей і не забороня мені цінити вартість і письменства російского самого в собі і для нас Украінців.[1])

[1]) Можу се посвідчити з власної практики підчас мого 3-літного побуту в Швейцарії, коли то й мені, вкупі з ш. автором приходилося вести формальну війну з російскими революціонерами та польскими соціялістами за право для Русинів-Украінців (як зрештою й Литвинів, Білорусів, Жидів іті.) на самостійну визвольну організацію, в тім числі й за право украінскої мови. Через те ті люде й звали нас „украінскими націоналістами“. Передомною і після мене, д. Драгоманову, звісно приходилося зі Швейцарії ще довше й завзятійше вести таку війну, котра для мене й моіх гал. товаришів лекша була в Галичині тим, що тут нам, знов же таки спільно з д. Драгомановим, можна було сю суперечку рішати практично Тепер між рос. та польскими соціялістами ми не знаємо противників украінскої визвольної організації та украінскої мови, противно маємо в богато з них щирих прихильників і союзників Именно в соціяльно-демокр. польскім і жидівскім таборі в Галичині та в демократичнім таборі польскім, заступленім Kurjerem Lwowskim пошана до украінскої мови зросла так, що вона вже має рівне право й приватно, і в публичних зборах та виступах таких людей з усіх народностей Галичини. Отже тут є й наша заслуга, хоть заневне, що головно причинився до того сам зріст визвольного руху з одного боку між гал. Русинами, а з другого, в цілім просвіченім світі. Завважаю, що в тій нашій колишній суперечці з противниками украінскої мови, ми не покликалися на самостійність укр. мови чи націі, а на природне право всяких національних груп, уживати своєї мови та на потребу для мас тих груп — викладати їім добутки вселюдского знання так, щоби вони їіх як найкрасше порозуміли. І те право укр. мови, наші противники признали аж тоді, коли під напором практичних радикальних проб серед Русинів тай інших прихилилися в загалі до наших думок про визвольну оргінізацію серед не-державних народностей. Решту довершила згода в головних основах такої визвольної праці. Загалом, пошана до укр. мови в Галичині, зовсім не виборола проповідь самостійности украінскої мови, хоть єї так завзято ведуть гал. та укр. народовці, виборола єї сила тих ідей, які почато виголошувати, сила тих справ, які почато порушувати в украінскій мові, — в письменстві й де инде. По нашому, так мусить бути і в російскій Украіні, і се повинни мати на увазі власне украінолюбці в Росії.

М. Павлик.

З моїх противників деякі кажуть: звісно, коли що добре пишеся на російській мові, то те можна й слід читати й другим радити, але ж на що осібно розмовляти про вартість російского письменства? се, кажуть, шкодливо для письменства українского, бо й так багато людей вихваля російське письменство та радить Українцям покинути для него своє.

На се я відповім: добре, — так на віщо ж деякі українолюбці печатають такі розправи, в котрих проводиться думка, що в російскому письменству нема й не може бути нічого вартого, такі розправи, яких напр. повно в „Правді“? Коли б подібне хто став говорити й про Поляків, Німців, Іспанців і т. і. розводячи розмови про їйх жовту чи сіру кров, то треба б же було, що б хто небудь виступив проти того, бо шкода ж терпіти неправду та проповідь людоненависництва!

До того ж справа про вартість російского письменства стала в остатні роки по крайній мірі в Галичині на черзі в ряду практичних справ. Вже в часи заснованя бібліотеки Січи (про що я розказував у моїх Австро-руских споминах) і початку народолюбного поступового руху серед львівскої молодіжі (1875 — 1876 рр.) було спробовано, яку користь поступове народолюбство серед Галичан може винести з російского письменства. Між іншим знайомість з сим письменством довела де кого з молодіжі, що належала до старої галицкої партії, неправедно названої москволюбцями, до українского народовства (Дд. Павлик і Франко можуть те посвідчити, бо самі перейшли через таке) От через се львівска й краківска поступова молодіж, — котрим ніякий москвоненависний українолюбець не може відректи найгарячійшої прихильности до Русі-Украйіни, — не раз обертались до мене й до других російских Українців, що б ми запомогли їйм дістати деякі російські книжки наукові, повісти (напр. Тургенева, Герцена, Достоєвского, Некрасова, Успенского і т. і.) поступові (і, додамо, прихильні українській справі) журнали та переклади російські знаменитих англійских, французких і т. і. писателів.

Я робив, що міг, по сій справі, але з чужини багато робити не міг. Знайшлись такі українолюбці, котрі виразно відповідали галицкій молодіжі, що не будуть помагати їйм здобувати російські книжки та журнали, бо все російське письменство вважають за не варте й навіть шкодливе для Русинів Українців по своєму духу чи характеру. (На се, що тепер розказую, а маю документи).

Шкода від таких відповідів вбільшаєся ще тим, що власне в остатні роки письменство українське в Росії пішло назад, а не на перед, як се можна бачити напр. по тому, що ліпші тамтошні українські писателі, Нечуй і Мирний упали до таких творів, як Опеньки, Перемудрив, та показують таку темноту думок і такий брак навіть поверховного письменского смаку, який видно напр. у повісти Над чорним морем. Погляд на дійсну уміліть письменску такого Тургенева, чи Л. Толстого, або принаймні на натуральність картин такого Гл. Успенского міг би показати ліпші письменські взірці молодим галицким письменникам і власне збудити в них, при їйх безспорному українолюбству, дух конкуренції з Росіянами. Я вже не кажу про переклади на російску мову творів европейских писателів.

От через що між іншим власне тепер була невідложна потреба виступити проти такого українолюбства, котре ширило зневагу до всего російского письменства. А були й є ще й інші потреби.

Деякі з наших противників говорять, — як між іншими сказано й у Правді: чого се ви нам вихваляєте непремінно московске письменство? Хиба наші люде й наше письменство не так стоіть до нього, як і до другого: французкого, або й іспанского?

Я мушу сказати перш усього, що такі слова я чув найбільше від людей, про котрих я можу закласти свою голову, що вони самі не тілько іспанскої, а й французкої мови не знають, і в загалі ніякої, окрім російскої і дуже часто навіть не знають добре й українскої (і навіть де хто з найбільших москвоненавистників, що добре знають українску мову, говорять у себе дома по російскому. Ред.) Можу також посвідчити, що між Українцями, що пишуть для печаті і при тому противні, або байдужі на словах до письменства російского, дуже мало таких, що б були здібні написати що по українскому; коли ті люде пишуть що, то преспокійно по московскому і по більшій части таке, що в ньому не знайдете нічого українского, а иноді знайдете зовсім навіть казенні думки про „православіє, самодержавіє і народність“ то по частинам, то й цілком. Через се виключне й москвоненавистне українолюбство виходить на ділі якимсь лицемірством і по більшій части прикрива просто безписьменство, а то й обскурантство (темнолюбство).

Я дозволю собі сказати, що з того часу, як я став на публичну службу, чи учителя, чи писателя, то не пропускав пригоди говорити молодшим людім на Украйіні, що вони не можуть вважати себе навіть образованими, доки не вивчать по крайній мірі двох- трох західно европейских мов, що б хоч читати на них найважнійші речі. Не раз устно й печатно говорив я, що українске письменство доти не стане на міцні, свої ноги, доки українскі письменники не будуть діставати всесвітні образо-

---

[1]) На сей раз я не буду вже говорити про те, як та ж сама прихильність до нашого письменства, а ще більше до нашого народу примушує мене розбирати й те, які власне думки ширяться українскою мовою, й бажати що б та мова була струментом для проводу в наш народ думок поступових, а не старосвітскої гнилини й темноти (обскурантизму), як се часто бачимо в писаних українских націоналників, або всесвітних ретроградів (назадників,) котрі підшиваються під українске націоналство, як напр. єзуіти й їйх приятелі між галицкими панами й урядниками.

вані думки й почуття просто з західної Европи, а не через Петербург і Москву, через російське письменство, як робиться се доси через що виходить так, що навіть москвоненавистне українолюбство по своїм основним думкам була ніщо інше, як европоненавистне москволюбство, тілько трохи перелицьоване [1]).

І отже я мушу признати, що, як бачив я, так і бачу й чую від певних свідків, що знання західно-европейских мов дуже мало розширене серед Українців, навіть серед університетских і що дуже рідко хто з них, навіть з тих, хто вчиться на філологічному факультеті, читають книжки напр. французькі або німецькі, а вже про англійські й говорити нічого.[2]) Подумайте ж тепер, яка мусить бути просвіта в такій громаді, коли вона ще збунтується й проти російского письменства?!

І дійсно, необразованість — се тепер одна з відмін власне українолюбних кружків у Росії. Хоч я й живу на чужині, а все таки доводиться мені бачити декого з молодших українолюбців, скінчивших уже науки, діставати від них листи з думками й запитами про ріжні наукові й громадські речі, і я, навіть привикший до не дуже високого стану просвіти по провінціям російским, часто просто дивуюсь до якого ступня теперішнім українолюбцям не звісні елементарні речі про культурно громадські справи серед европейских народів [3])

На решті низький стан культури в українских кружках можна бачити просто з того, що тепер навіть печатаєся Українцями. Власне по українскому печатаєся ними дуже мало, майже виключно повістки й поезії З сього між іншим видно, до чого лицемірствує москальоненавистне українолюбство, бо як би наші земляки взяли его в сурйоз, то прийшлось би їйм майже зовсім нічого не читати навіть про Україну, бо все таки найбільша й найліпша частина з того, що пишеся Українцями про Україну, писано по московскому ж.

На скілько впало українське повістярське й постичне письменство навіть проти того, як воно стояло було років з 15 назад коли хоч два талановиті наші писателі (Мирний і Нечуй) рішучо пристали було до всеевропейского соціально-психологічного роману та ще й з демократичним напрямком, — про се, думаю, й говорити нічого. Хоч тепер і нема в російскому письменстві великих талантів, окрім Л. Толстого, котрий псує свою роботу тенденційним пророкуванем досить спорних думок, та все таки, коли перейдеш навіть не від Короленка, а хочби від Бобарикина до тих романів, котрі красять Зорю Правду, то чуєш, що переходиш все таки від живих картин. або хоч від фотографій до шабльонових малюнків, або й до суздальского богомазівства. Безсмачне мертвящтво тих малюнків не викупа навіть тенденція, бо по части тенденції здибуєш або проповідь чоловіко ненависти, або якогось зовсім темного націоналства, як те. яке проповідують Над Чорним морем до ладу й не до ладу ляльки Нечуєві, — або навіть мораль цілком казенну, що, мовляв, дякуючи Пречистій, або й начальству (московскому) усе може влагодитись преблагополучно, як се виходить з писанин д. Мордовця, або з кумедії недавнього автора роману „Хиба ревуть воли“.

Я б хотів зовсім пропустити без спомину ту, як каже Правда, патріотичну беллетристику“, примір котрої являє тепер роман „Боротьба“, що печатаєся в Правді. Се така писанина. перед котрою навіть ті пасквілі, що печатаються Незлобиними і другими патріотичними беллетристами „Русскаго Вѣстника“ на „нігілістів“ і „ліберальов“. або й „українофілів“, виходять взірцями письменскої вмілости й образованости. Хто ж з порядних людей у Росії вважа твори Незлобиних за літературу? Се не література, а „Московскія Вѣдомости“, кажучи словами Щедрина.

Але спеціальний стан теперішнього українского письменства примушує нас доторкнутись і до українских Незлобиних

Як звісно, українскі писателі працьовитостю і рухливостю не виблискують. Від якого ж часу появилась в українскому письменстві досить енергічна особа, чи група, котру можна пізнати по деяким ознакам стилю, думок, заходів дуже однобразних, при великій ріжноті авторских імен, псевдонімів і аномінів, — особа чи група, котра пише романи, повісті, оповіданя, вірші, дописі про всякі справи, публіцистіку, навіть береся за науку. І в усьому ся особа чи група показує брак таланту (в коротких беллетристичних творах ще иноді видно основу цікавого анекдота. котрий найліпше б було просто, як такий і розказати), брак науки, або навіть образованости, а до того неконсеквентність ідей, окрім тілько в проповіді старозаконного націоналізму. і просто крутійство найбезцеремоннійше. Твори сеї особи чи групи кидають найгірше світло на невеличке письменство українське власне тим, що вони тепер займають в ньому велике місце, дякуючи своїй скількости, а також і тим, що мають вплив на Галичину, де письменство майже зовсім мертве й схоластичне й дуже рідко зачіпає ті громадські справи, про котрі хоч

---

[1]) Се вже було написано, коли я прочитав навіть в листі мого противника в Правді ось які слова про звісні ему українолюбські кружки: „россійска мова заміня нам усі мови, навіть українску!!!“

[2]) В своїй статі в Зорі я доводив, що теперішнє старозаконне національство українське є ніщо друге, як перелицьована Катковщина й Победоносцовщина, з чого дд. правдяне зробили, буцім то я увесь український рух назвав Катковщиною!

[3]) Нічим, окрім необразованости, або хуторної філософії не можна обяснити й того факту, що славетня „угода“ дд. Романчука й тов. знайшли собі прихильників, а може й ініціаторів, серед російских українолюбців. З погляду „хуторної філософії“ являєся незнать як мудрою вся отся політика поклонів крутійства й обману „високих сфер“, а тим часом на европейскому грунті вже виявилось, що політична мудрість требує смілого погляду в будущину та притяганя на свій бік громадскої думки й народних мас. Не скрізь однаково се вияснилось: в Англії більше, во Франції, Германії менше, але досить ясно сталася справа і в Австрії і навіть у Галичині, де вже народні маси прокидаються. Та й у самій Росії є люде, котрі ведуть прогресивну роботу хоч тихо. та прямо, без „хуторних“ викрутасів.

дуже необразовано а все таки говорять писаня згаданої особи чи групи. Ось через що стає навіть громадским обовязком, що б хто небудь дав собі працю Геркулеса розворушити продукти сеї літературної фабрики й показати увесь сором, який вони приносять українскому руху в Росії й усю шкоду, яку вони чинять у Галичині (шкода ся не така велика, як думає ш. автор: напр. галицка молодіж загалом дивиться на твори звісної фабрики в Правді, хиба як на гумористику; но найбільшій части у нас ті „твори навіть не читаються, а не восхищаються тими фабрикатами навіть усі най наівнійши з наівних угодовців Ред.) Я попробував був остерегти Галичан, зачепивши такі твори сеї фабрики, як „Славянска етнографія" та „Горовенко", і тим розлютував прот в себе дописачів Правди, котрі вбачають в моіх осторогах — особисті рахунки „Откуду мнѣ сіе?" можу спитати, або навіть: „Врачу, исцѣлися самъ!"

(Далі буде)

М. Драгоманов.

Радикалізм на провінції.

(Перший вистуи радикальної програми).

Радикальні кандидати упали! От і новий доказ старої як світ поговірки: „У нас всякі західні — ізми на не часі, вони серед наших обставин і за сотки літ не прийиуться!" Сей аргумент повторили ріжні, більші і менші рускі політикане остатним часом чимало разів а все з такою міною немов би се була суть йіхнього переконаня, до котрого вони дійшли по довгім „критичнім" розборі засад тих — ізмів, та приложеню йіх до наших відносин Тимчасом було се машинальне повторюване наших хатних мудреців, що мають монополь на висказуване таких думок, що йдуть от рода в род, а хоть факти зовсім що іншого доказують і ще більше докажуть, то таки та, буцім то незрушима, правда ще довго буде успокоювати наших шкаралупників. Нехай там Коперник докаже, що земля обертаєся около сонця — вони все зістануть при руху сонця Зістануть, але без міліонів, на котрі покликуються. Поза повисшим аргументом про те, що всякі — ізми не на часі, кружить ще богато спеціяльних виводів про те, що до хлопа неможна „приступити з радикальною програмою, а доказом має служити таке мале лояльне число (25) радикальних голосів за др. Даниловичем в коломийскім повіті. Се може справді застановити декого, але в нас є докази, що як против дра Даниловича, так і против дра Окуневского агітували жиди і деякі попи власне радикальною програмою, т. є. пояснляли точки радикальної відозви або потовряли бесіди радикалів на вічах передтим відбутих, і казали селянам, що власне Подлящецкий або граф Ворковский того хоче і при своіх висивах зробити може, або що один із них там і там на вічу тото підніс, а радикальний кандидат лиш йіх слова повторяє на селі, а в місті на вічу, де були мудрі люде, радикальний кандидат і показати боявся. В снятинскім вели таку чесну агітацію оо. К. і С. в коломийскім о. Л., в борщівскім д. М. М. оо. С. і якийсь покутний писар в городенскім О. М. і много-много жидів. Таким чином причинялися попи і жиди до розширювання в масах народу програми радикальної, з чого і вийде на далі для радикалів хосен, тілько на тепер задля недостачі часу на вияснене селянам правди, ч и м а л о с е л я н д а л о с я з б а л а м у т и т и і в і д д а л о с в і й г о л о с з а р а д и к а л ь н у п р о г р а м у, т і л ь к о п р о т и в р а д и к а л ь н и х к а н д и д а т і в.

Так упалисмо! Однак се не є упадок радикальної програми. Се ві світлий перший вистуи, бо ж навіть жиди порозуміли, що селян можна тілько в імя радикальної програми зедиати! Чиж се не побіда радикальної партії? „Діло" втішаєся тим, що за дром Даниловичем в Коломийскім повіті було лиш 25 голосів (хоть его заслуги в тім повіті великі), отже значить, пошкодила єму тілько радикальна програма. Але чейже редакція „Діла" знає, що партія ві кандидата: старші братя церковні, війти та арендарі, се ще не вираз опінії села? Велика хиба, що селяне не всюди добре припильнували правиборів, що зрештою і тяжко було супротив всяких противників.

Сегорічні вибори були школою для селян, а для нас радикалів упевненем, що будучність наша. А треба би тепер бути в округах, де кандидували радикали, щоби почути, як зведені селяне, а навіть попи свого кроку жалують.

Ситуація в обох округах виборчих: Коломия-Косів-Снятин і Городенка-Заліщики Борщів, була для наших кандидатів відмінна. Др. Данилович мав облегчену ситуацію тим, що в его окрузі, егож заслугою, селяне вже освідомлені. Др. Окуневский противно кандидував в т. зв глухім куті, котрий оден піп на вічу в Товстім назвав дурним кутом. За те против дра Окуневского попівство так ворожо не виступало, бо не було 1) личне ображене як на дра Даниловича (ще із за комітету, що займався вибором дра Окуневского до сойму, 2) контркандидат не був Русин (про угодовскі кандидатури низше[1]), 3) навіть попам нова ера не відобрала розуму і вони не захотіли вибрати іншого Русина при помочи звісних сил. Через те попи в окрузі Городевка-Борщів-Заліщики більше неутрально, ніж агітували против дра Окуневского. Та були й почи прихильні кандатурі дра Окуневского. Вистуи его в Соймі вони розуміли так, як висказав один піп на зборах прилюдно, а інші потім потверджали: „Др Окуневский сказав у соймі, що не піде за проводом митрополита І слушно, бо ж наш митрополит не може бути провідником політики; предсі Поляки лишають своіх Моравских им боці, а Штроссмаєрів у нас нема". Чимало разів чув я від попів таке: „Хоть др. Оку-

---

[1]) Селяне не баламутились зовсім тим, що майже що день, листовно та телеграфічно львівскі угодовці старались поставити через місцевий комітет, якусь кандидатуру против дра Окуневского: раз Белея, то знов дра Костя Левіцкого, то Озаркевича або Кульчицкого. Селяне так се толкували: „львівскі Русини спанюпилися і хочуть с поза віконця кандидувати, як жид на рогатці за віконцем сидить і каже крейцарі заплатити, але в нас мито винаймив др Окуневский своіми заслугами, а ті львовяне і не показуються".

невский радикал. то таки якби Єзуіти хотіли взяти семінар, він би виступив протів, борше як митрополит, бо він не звязаний Римом, а залежало б і радикалови на тім щоби наш клер не з'єзуітів".

Не раз обертались попи до дра Окуневского, вказуючи ему на брак освіти серед попів самих і просили, щоби занявся просвітою попів, чи то всіх, чи бодай наймолодшого покоління. Я завважав, що нашими прихильниками були попи середнього віку, а найстарші і наймолодші були апатичні і байдужі — шкаралупники. Заслонювались вони „ионструальними" як казали, причинали, дла котрих явно виступати не могли, та по довшій розмові вилазили інші і зовсім не монструальні причини: ба єму треба рушатись на новий прихід, ба у него син або зять без парафії, так годі єму наражуватись, — а про людске око він заслонюєся виступом дра Окуневского в соймі, що єму звязав патріотичні руки!

За те відозвою радикальної партії всі восхищались і признавали, що наша партія має будучність. Один піп навіть сказав: „В вашій партії самі молоді люде, а з відозви видно, як вони простий народ знають і як над ним працюють, а ми в селі живемо, і такі- м чужі для простонародя. Я знаю, що наші попівство для поступу, то кукіль серед пшениці... Але можеби облегчити собі взаімно ситуацію на час переходовий, і попи вийшли би Вам на протів, але Ви мусите їйх просвітити."

Такі гадки підносили тільки одиниці з межи попів. За те загал селян за програму радикальну дав бя ся розняти. Доказом заінтересованя селян була численна участь їйх на вічах (у Товстім 800 людей, в Борщеві раз 200, на другий день 300 з зовсім інших сіл, через помилку, в Устю 300 людей в Залісю 200, знову в Борщеві 500 людей (день перед виборами), а надто по поодиноких селах в 10 хвилях все наи збирали не менше 100 чоловік. Таку прихильність простонародя до нас єднали нам побіч личвих заслуг Дра Окуневского (в Борщівскім глухім куті не дуже знаних!) лиш бесіди, в котрих розвивалисмо точки радикальної програми і відозви. Народ тут дуже опущений через брак світскої інтелігенції та байдужність попів. Та сам народ став уже додумуватися правди. Ілюстрацією, як місцева „інтелігенція" побиваєся за просвітою, є історійка заснованя читальні в Вовківцях над Дністром, борщівского повіту.

„Вовківскі селяне письменні, а передовсім чесний Гнат Ковальчук загадали заложити у себе читальню, не знали однак, як се діло начати, а Вовківскі попи (Соневицкі батько і син) місто поради, стали їйм відраджувати. Тоді селяне в дуже примітивний спосіб стали збурати потрібні відомостя до заснованя читальні: в околиці нігде близько читальні не було, отже вислали людей на обзорини до читальні о кілька миль віддаленої, щоби розвідатися, що і як треба робити. Після затвердженя статутів намістництвом розпочали селяне урочисте отворенє читальні; найняли у попа службу божу в наді, що чей піп по службі божій зайде в читальню, но піп відправив службу і пійшов домів. Селяне вовківскі враз із гістьми з окружних сел, котрі були цікаві як читальню закладаєся, пішли в хату Ковальчука, але ніхто з них не знав, як вибори до виділу читальняного перевести, так і розійшлися з нічим. Доперва через цілий тиждень вивідувалися про формальности виборів, аж опісля знов зійшлись і тогди вже і попи оба Соневіцкі прийшли (під напором противної опінії) і випрашалися, щоби їйх не клали у виділ, на голову і т. д. Тоді один селянин сказав: „коби мож, я би вас і в члени не пустив, бо з вашої поведінки колишної видно, як вам просвіта овець на серцю.

„Заложивши з такою бідою читальню, Вовківскі читальники є для других взірцем селян стараючих ся просвітити. Вони що вечера сходяться в читальню і читають, вони були на всіх вічах, котрі уряджав др. Окуневский, хоть від них до Товстого щось аж шість миль, їйх виборці то найревнійші наші приклонники. Був і я і в їйх славній читальни, обговорювавєм з ними вибори і чудувавємся їйх доспілости політичній і знаємости богато річей — а сего довершив не піп, но хлоп радикал, котрий перед заложенем читальні других сам просвічав, ба і по просту вчив. З своіми ученниками робив Ковальчук завсігди пробний екзамен при правиборах в селі — однак іще і перед 2 роками на правиборах до сойму перепав він зі своіми против попів і хлопа магната Цибульского, до котрого граф Борковский прийіжджає на свячене і знов єго до себе просить. Перепадавже Ковальчук для того, що він громадив коло себе наймолодших людей, от старші і думали, що він якийсь бунт заводить, но тепер, коли засновано легальну чиуальню, пізнали люде щирий труд Ковальчука, зробили єго головою читальні і тепер він зі своіми перейшов на правиборах против Цибульского і попів великою більшостю. От кілько праці стоіло одного чоловіка простого зняти полуду з очей темних братів по сій радикальній операції не буде вже рецедиви. Сей факт навіть на попів уморальняюче вплинув, бо вже піп Соневіцкий сего року не поїйхав на хрунівский баль до Мильниці лише для того, що встидався читальників, ба і окрестні попи лякаються халени такої, яка постигла Соневіцкого і на пів щиро стають творити і заходитись коло читалень

В іншім знову селі кандидував піп на виборця і на него дали перші голоси посесор і лісничий, а тоді селяне не дали і одного голосу, але вибрали хруня. Опісля казали, що лучший вже свій хрунь, як піп хрунь, бо принайміі не такий сором для громади, бо и такіи раві скоро би попа вибрали, значило би, що пін—хрунь і вони єго поважають; доказами хрунівства попа було лиш то, що підпанки дали на него голос.

Серед таких отже селян, хоть не просвічених, но маючих здоровий розум, програма радикальна принималася з запалом. Поминім ті точки про податок доходовий ітд бож се кождого переконає, але навіть атеізм дра Окуневского їйх не лякав. Противники інші агітували против дра Окуневского тим, що він „лютер, антихрист, в Бога не вірить", а хлопи на то: „має він ліпшу голову (до жидів) як ваш рабін, бо ми виділи, що рабін ішов до него по раду, а скоро він там пацєрів не теребить, то він вже знає для чого. Зрештон, я в жнива чеснійше живу як тепер, бо працюю гірко, а не молюся, бо часу

нема, так і він ліпший праведник від вас, бо щирий, знаємо єго по єго роботі. Ми з посла ие хочемо свічки до церкви — та не будемо го в друге хрестити. Ми маємо приміри, що чим побожнійший темно-любець, тим гірше дре, а Богу молячись з чортим говорить". Що ж на се скажуть ті, що думали, що до хлопа не мож приступити з радикальною програмою?

Селяне ровуміли також дуже добре колізії інтересів великого пана-дідича і хлопских і поясняли йіх на примірах дуже красно. Селянин Барабаш в дуже красній бесіді порівнував графа яко посла хлопского з куркою, що виисла качата, і доказував, що курка мимоволі мусить качата опустити, бо єі інтереси животні інші: Качата йдуть на воду, а вона літає по берегах, аж в решті опустить йіх і пійде на смітя". Інший знов селянин каже: „Якби дідич хотів бути справжнім заступником селян, то мусівби наставати на зміну в розклясованю землі, на зміну обовязків шарваркових, бо я хлоп роблю днесь шість днів в році так, як дідич, що має 100 пар коней. Отже по справедливости він повинен робити 609 днів на рік шарварку або держати 2 пари коней лиш для шарварку. Чиж він може піднести сю несправедливість? А! може, ми го за те похвалимо і порядні газети го похвалять, а щож скажуть єму інші дідичі і йіх газети, ба і власна жінка і діти?!"

Загальне голосоване також дуже добре розуміють селяне і кажуть, що ординація виборча уложена ніби так, щоби облегчити вибори, щоби не тратили часу йти в місто, а щоби лиш на 500 одного висилали Однак нам часу не жаль, казав селянин, і ми би охочо пішли в Борщів всі, щоби правду добути." Як жеж виглядають, в порівнаню з повисшими словами простих людей, такі виводи д. Подляшецкого перед виборцями в коломийскій раді повітовій: „Мій контркандидат др. Данилович стоіть за загальним голосованем. Загальне голосоване то на вашу біду индумане, то буде причина пожарів, рабунків ітд. бо се вначить так: Тепер ви вибираєте війта, старшого брата, в загалі порядних газдів, а тоді голос будуть мати всякі обдерті лайдаки, злодії ітд. Тоді порядному чоловікови нічо буде в селі робити". І переконав — але хрунів. (Нагадаємо, що і д. Барвінскмй казав виборцям та іншим у Бродах, що загальне голосоване шкодливе для рускоі справи, що зрештою буде радитися митрополита, ну і, звісно, польских шляхтичів. Противний загальному голосованю навіть такий Романчук, що просто мусить обурювати нарід і єго щирих прихильників, але про се буде росказано в 2 ч. Хліборооа. Ред.)

В Борщівскім (хоть се повіт найслабше просвічений я чув не однокритно недовіре до попів та до львівских Русинів, котрі, як хлопи кажуть, нас не знають і думають що то вистарчить десь прилюдно хлопа поцілувати (Романчук у Станіславові на зборах) або як тут оден ревний піп здобувся за 20 літ на те, що таблиці з написом села є по руски написані. Сего за мало! „Просвічайте нас, казали селяне, — але також ратуйте, не від біди, але лиш від несправедливости".

По таких словах мимоволі пригадував я собі великі слова Міцкевича „w ludzie siła nie spożyta", а за тим насувались і спомини про єго похорони минувшого літа у Кракові. Я бачив на фестині після похоронів, як тут ішов під руку з хлопом д. Вислоух (демократ), а тут знов говорив з хлопом граф Тарновский (станьчик); значить оба демократи, але чи подібні і чи те саме своім хлопам говорили? Поляки розпочали тепер романтичне пещенеся з хлопами, як у нас се від 60 тих років продовжаєся і в реалізм лиш у радикалів перейшло, хотяй народ наш сам домагаєся того і від інших партій, котрі прецінь по щось звуться демократичними.

Яків Невестюк.

(Ся допись прислана була ще до 8 ч. Ред.)

ПІВ СТОЛІТЯ.

II.

Історія сучасноі Австрії і сучасноі Галичини в значній мірі тісно звязана з особою цісаря Фердинанда I, наслідника Франца I, і для того слід нам придивитись близше єго особі і єго правлінню. Фердинанд родився 1793 року, мав отже 42 роки в хвилі, коли вступав на австрійский престол. Малий і утлий ростом, був він від дитинства слабовитого здоровля. Аж з 20-тим роком житя почало єго здоровле поправлятися. Але з 35-тим роком житя почались у него напади епілепсії (падучоі хороби), котрі чим далі були все частійші і тяжші, тривали нераз по кілька годин і полишали по собі страшенну втому тіла і духа. В р. 1830 серед тяжких припадків хороби короновано єго на „молодшого короля" угорского в Пресбурзі; в грудню 1832 р. хороба єго змоглася так, що загально думали, що він швидко вмре. Але „молодший король не вмер, а видужав якотако, хоч тяжка недуга єго осталась невилічена до кінця житя, підкопала єго енергію і притупила память. Хоч батько ще 1829 р. припустив єго до спілки в кермованю справами державними, та він не займався ними, а найлюбійше займався своіми музеями природничим і технологічним. Не любив показуватися на парадах і в великих двірских товариствах; єму в повні вистарчало товариство чотирех шамбелянів, приставлених до єго послуги. Впрочім був се чоловік дуже лагідний і добродушний, чутливий на всяке людске нещастє і терпіне. Задля сих прикмет любили єго особливо низші верстви Відня, а пізнійше Праги, в котрій він прожив свої старі літа[1]).

Річ ясна, що такий чоловік, при всій своій доброті і популярности, не був зовсім відповідним до двиганя на своіх плечех такого тягару, яким було кермованє справами великоі і з ріжнородних частей зложеноі монархії. Тож від першоі хвилі єго вступленя на престол ніхто не сумнівався, що керма та тільки для виду буде в руках цісаря, а що цісарем і державою управляти будуть якісь інші руки. Цікаво було, що се будуть за руки?

---

[1]) Ad. Schmidt, loc. cit. 489—491.

Між великою ріднею цісаря були особливо два люде, що могли мати на него рішучий вплив і вести его в ріжні боки. Се були два стрики цісарскі, архикнязі Карл і Людовік. Перший — знаменитий воєвода, що колись бився з Наполеоном при Асперні та Ваграмі, був може одинокий в цісарскій родині муж з ширшим світоглядом і вільнійшими думками. Він противний був „сістемови неподвижности", введеному его братом Францом в основу правління, і хилився до політики більш поступової. Натомісць другий брат его Людовік, чоловік непохитно чесний і строгий, перенявся в повні ідеями Франца I. і тішився его найповнійшим довіреєм. І коли новий цісар вступаючи на престол заявив виразно, що бажає „в кождім погляді вступати в сліди свого коханого батька"[2]), то не було вже й сумніву про те, який напрям візьме верх. А перевага архикнязя Людовіка значила заразом, як виражався тодіж швей царский посол у Відні Еффінгер, і те, що забезпечене є й на далі верховладство двох міністрів, котрим покійний цісар в повні довірявся, т. є. Меттерніха в справах вніщної і Коловрата в справах внутрішної політики[3]). І справді, одною з перших постанов нового цісаря було відновленє довіряючих листів тим двом міністрам, хоч Меттерніха особисто він не дуже то любив[4]). Відси й пішла вість, що цісар Франц I. умираючи лишив своїому наслідникови формальний заповіт на письмі, наказуючи єму „панувати так як він панував, не вдаватися в ніякі зміни і обняти державу враз з Меттерніхом, Коловратом і навіть шефом поліції Седльніцким, яко найвірнійшими і необхідно потрібними керманичами державної машини"[5]. Кронес заперечує, як колиб цісар Франц умістив в своім заповіті сей додаток про міністрів, заявляючи, що се була тілько видумка, але така видумка, котра висказувала те, що всі на власні очи бачили[6]).

В абсолютній державі дуже богато залежить від особи верховода чи верховодів, а принаймі самим верховодам так здаєся, що від них богато залежить. Правда, дійсних історичних течій вони ані змінити ані зупинити не можуть, а іллюзія їх всемогучости полягає на тім, що вони не одному і не в однім можуть пошкодити, а декому й допомогти. Вони можуть зрубати найкраще дерево, закаламутити найчистійшу воду, але не можуть наказати рости й найменшій травці ані викликати з землі найменшої нори. Та про те, оглядаючи хід історичний абсолютної держави, треба придивитися й особам сі верховодів, їх змаганям та ідеалам, бо вони дають нам нераз добрий ключ до зрозуміня змагань та ідеалів цілої епохи.

Як же виглядали ті кити, на котрих після бажаня пок. цісаря Франца I мала стояти Австрія така, якою він бажав сі бачити на віки вічні? Лишаючи на боці архикнязя Людовіка чоловіка вже старого, котрий звичайно заступав особу цісаря і в спорах партійних виступав хіба яко рішаючий судя, ми мусимо придивитися близше трьом „всемогучим" міністрам до-революційної Австрії — Меттерніхови Коловратови і Седльніцкому.

Клеменс Вячеслав Непомук Лотар граф, а від 1813 р. князь Меттерніх-Віннебург князь Портелля, граф Кенігсварт і т. і. (се був его повний титул) родився 15 марта 1773 року з знатної графскої сімйі, вступив 1788 року на університет в Штрасбурзі де студіював через два роки філософію, відтак перейшов до Майнцу на права. Скінчивши в році 1794 університет, прибув до Відня, де его приняли дуже ласкаво при цісарскім дворі, оженився 1795 з внучкою всемогущого колись міністра Кауніца і здобув собі тим способом від разу могучу протекцію. В р. 1797 розпочав карієру дипломатичну послом австрійским в Саксонії, в р. 1805 перейшов до Берліна а відтак до Парижа, а 8 паздерника 1809 обняв мівістерство справ заграничних в Австрії[7]). Францови I. і его дворакам дуже подобались его посольскі реляції, повні швадронованя о Наполеоні і его міністрах, котрих він завсігди нібито „наскрізь бачив"; а тим часом нема сумніву, що Наполеон і его міністри далеко красше розкусили розпустного, лехкодушного та розтріпаного панича, котрий любив бавитися в глубокоумного мудрця і мав особливий дар — думати, що веде і кермує других, коли тимчасом другі вели его. Є догади, і то не безпідставні, що іменно Наполеон і его хитрі помічники Талейран і Фуше причинилися в Відні до покликаня Меттерніха на становище міністра справ заграничних[8]). І справді ті завзяті вороги Австрії не могли їй навязати гіршого керманича. Вже від першого разу він показав себе, впутавши Австрію в війну з Наполеоном (1809 р.) тоді, коли лучшеб було сидіти тихо, а відтак, попікши пальці, промовляв за супокоєм тоді (1811), коли може лучше б було воювати. Упадок Наполеона не був певно его заслугою, але конгрес віденьский, на котрім его вибрано головою, окружив его особу ярким сяєвом. Ту, в нарадах і забавах, в розмовах і уклонах, він розвинув в повні свій талант. Конечно, думки своєї він не вніс в ті наради ніякої, але мав дар — розводити і розмазувати широко думки других, схоплені на лету. Чоловік без глубших переконань, раціоналіст в дусі XVIII віку, він уважав релігію тілько за спосіб удержуваня в послусі мас народних. Нема підстави вважати его творцем

---

[2]) Тамже, 494. [3]) Тамже, 495.

[4]) Ernst Hellmuth, Oesterreichs Lehrjahre 1848—1860. Prag 1862, Bd. I, стор. 4.; Ad Schmidt, loc cit. 487.

[5]) Ad Schmidt, loc cit 465; Hellmuth, loc cit., 2.

[6]) Krones, loc cit. 545.

[7]) Wilhelm Binder, Fürst Clemens Metternich und sein Zeitalter, biographisch-geschichtliche Darstellung, 3 Aug Schaffhausen 1845.

[8]) Ad. Schmidt, loc. cit. стор. 333, гл. також 326.

абсолютного правління в Австрії, хоч годі заперечити, що живучи довгі літа поруч з цісарем Францом I, він перенявся его думками і по своїому силувався вводити їїх в житє[9]). Так само не був він творцем „Святого Союза“, хоч написував богато паперу на пропаганду і оборону его прінціпів, пишучи сяжневі поученія ріжним коронованим головам, котрі звичайно з усміхом складали ті посланія до архівів; Святий Союз на ділі вже 1822 року перестав животіти, а повстанє грецке, запечатане миром в Адріанополі (1829), насипало могилу на тім мертвородженім плоді назадницкого доктринерства і антіреволюційної манії[10]). Але Меттерніх сего не бачив, і до самого 1847 року не переставав висилати королям і князям своїх рад та упімнень против лібералізму та всяких новаторств, не переставав скликати конгресів, а коли ті не хотіли зїіздитися, бодай устроювати зїізди монархів для спільних нарад, з котрих звичайно нічого не виходило. Одним з найслабших пунктів его політики була Росія; часами можна було думати, що він розуміє політику царя Миколи, але швидко політика та забігала на такі манівці, що Меттерніх ставав мов остовпілий. А річ була проста: цар Микола провадив політику реальну, мав на меті певні конкретні ціли (поборенє польского повстаня, увільненє Греції з під Турції і т. д.), а Меттерніх усе те мірив тілько своїм ліктем легальности. Доходило до забавних непорозумінь. В р. 1829, коли власне мир Адріянопольский улегалізував революційні здобутки грецкого повстаня — розуміється проти в ілі Австрії,—цар Микола казав своїому послови віденьскому гр. Красіньскому, заявити, що „двір петербурский дуже дивуєся, бачучи, як кн. Меттерніх іде в напрямі суперечнім з інтересами Росії, коли тимчасом з усего положеня Европи видно, що тілько найтіснійше сполученє Австрії і Росії може запевнити постійність і тривкість престолів“. Меттерніх відповів на сю іронічну ноту фразами о тім, що Австрія не думає змінювати своєї сістеми, бажає супокою і т. і.[11]), але не відчув навіть тої іронії, яка лежала в претензії Росії, щоб Меттерніх поступав згідно з інтересами Росії там, де ті інтереси прямо підкопували Австрію[12]). Ся дивовижна нечутливість Меттерніха була мабуть причиною повстаня легенди про те, що Меттерніх побирає тайну пенсію від Росії і яко австрійский міністер служить двом панам, а властиво зраджує обох. Кілько історичної правди в тій легенді — годі осудити. Поважні історики, як Шмідт і Кронес, зовсім про неї не згадують, хоч в публіцистиці 1848 року голосно про неї трублено, а й Смолька подає ві ще 1869 р., що правда, не як факт, а як легенду![13])

Помимо врочистого запевненя, даного в р. 1829 на висше згадану ноту російску, що „Австрія не змінить своєї сістеми ніколи і під ніяким услівєм“, Меттерніх не був таким завзятим противником змін і то навіть в дусі конституційнім, за якого его й доси загально вважають. Кілька разів промовляв він в своїх органах за конституційною монархією, вказуючи на можність погодити прінціп монархічний з народовладством, та носився навіть з плянами конституції[14]), але ніколи не мав на стілько сили волі і щирого переконаня о потребі реформ, щоб настояти на їїх переведенє. Раз у раз остерігав він перед занедбанями, котрі, мовляв, найгірше мстяться в упорядкованій державі[15]), а сам чи то через вузкоглядство та поверховість, чи через дитинячий упір („щоб не подумали, що чого небудь боюся“) власне найбільше грішив тим гріхом[16]).

Другий верховод побіч Меттерніха був граф Коловрат-Либштайнский, магнат ческий, зразу намістник (Oberstburggraf) Чех, а від р. 1826 член кабінету центрального. Арістократ з переконаня, бажав він щиро зробитися „благодітелем“ селянства та дрібних ремесників, але також не мав сильної волі і енергії, потрібної для введеня в діло своїх добрих намірів. Чоловік людяний і добрий, без великої освіти, він ще менше ніж Меттерніх був спосібний вести таку величезну машину, як австрійска монархія. Дивним якимось способом его вважали за прінціпіяльного противника Меттерніха в кабінеті, за прихильника реформ і поступовця, хоч погляди его були наскрізь консервативні, а з другого боку й Меттерніх не був заклятим ворогом реформ. Але були між ними й ріжниці. Перша та, що Меттерніх любив гроші, а Коловрат служив „за гонор“ і зрікся раз на все пенсії міністерскої і через те его вважали чоловіком незалежним. Друга ж та, що Коловрат, радо лишаючи Меттерніхови повну волю в справах заграничних, бажав і собіж мати повну волю в справах внутрішних, а Меттерніх любив втиркатися всюди. Доки жив цісар Франц, ся друга ріжниця не виступала різко, бо властиво оба міністри мусіли робити і говорити те тілько, чого хотів цісар. Коли ж не стало тої

---

[9]) Krones, loc. cit. 535

[10]) Ad. Schmidt. loc. cit. 342–344; Krones, loc. cit. 537—540.

[11]) Ad. Schmidt. 345.

[12]) О шкідливости для Австрії адріянопольского мира гл. Ad. Beer, Die orientalische Politik Oesterreichs seit 1774 Prag 1883, стор. 385.

[13]) F. Smolka. Autriche et Russie, avec une preface de M. Henri Martin. Paris 1869, стор. 223—4 сказано: Mais il est certain que de Metternich ferma ses deux yeux pour ne point voir la politique de la Russie. Les gens malveillants prétendent qu'il n'a agi de la sorte que sous la pression d'arguments qui n'eurent rien d'abstrait, mais qui rendaient un bruit métallique, sonore, en tombant dans la balance de ses jugements. N'en sachant rien je ne puis rien affirmer; mais ce que je sais, cest que M. de Metternich fut toujours tellement occupé de o'euvre de l'extirpation du germe de la liberté, que le temps lui a manqué pour suivre les manoeuvres de la Russie et la Prusse.

[14]) Krones loc. cit. 545 і Ad. Schmidt, loc. cit. 710. Ernst. Helmmuth. loc. c.t. 37.

[15]) Hartig, Genesis der Revolution, 128.

[16]) Hellmuth, loc. cit. 3, 28, 30.

руки, котра всіх держала в певних границях, то певна річ, що ріжниці ті мусіли довести до роздору[17]).

Вже в 1836 році в стані здоровля цісаря Фердинанда зайшла значна зміна проти давного. Фізичне здоровлє єго поправилось; на вид від покрішшав, розцвів. Але напади епілептичні не унимались, розстроюючи єго нервову сістему. Він зробився розсіяний, не міг довший час вдержати уваги на одній річи, а часто був зовсім безтямний. В такім стані він мов дитина слухав усякого постороннього розказу; ріжні слуги та лакеї почали з єго користати і давали підписувати єму для себе патенти шляхецтва і т. і. без відома відповідних властей[18]). А що в абсолютній державі підпис цісаря значив усе, то міністри налякалися дуже. Ануж хто небудь хитрий підсуне цісареви до підпису яку небудь конституцію або декрет виміреній на їх особи?... І ось явилася думка встановити формальну регенцію на місце цісаря. Ось тут іменно прийшло до першої суперечки між обома міністрами. Коловрат задумав зломати вплив Меттерніха і то ось яким способом. З титулу був він президентом тзв. „ради держарної“ (Staatsrath), т. є. ради зложеної з шефів секційних, що в своїх руках держали віжки ріжних галузів адміністрації. Але на ділі такої „ради“ зовсім не було, бо шефи ті ніколи не сходилися до купи, але кождий подавав цісареви свої реферати на письмі. Тепер Коловрат зажадав такої зміни, щоби шефи сходилися на наради і щоби ухвали тої ради сам він подавав цісареви устно. В такім разі очевидно був би він в справах внутрішних мав неограничену власть[19]).

Та сему спротивились рішучо Меттерніх і архикнязь Людовік, котрі згодились були на іншу думку, а іменно на переміну т. зв. ради конференційної (Conferenzrath). Ся рада складалася властиво тілько з двох міністрів[21]), Меттерніха і Коловрата; в разі незгідности рішаючий голос мав архикнязь Людовік. Тепер Меттерніх задумав втягнути до неї архикнязя Людовіка і архикнязя Франца, сподіваного наслідника престола. А що річ була звісна, що оба архикнязі підуть усе за Меттерніхом, то Коловрат в тій раді засуджений був з гори на новну безсильність. Бачучи се, він в осени 1836 р. усунувся зо своєї посади і поїхав до Чех. При дворі сполошились, бо хоч який був Коловрат, а й єго не було ким заступити. Почались торги, одного й другого міністра спонукували до уступок. Уступив в кінці Коловрат; регенцію обняла тзв. конференція державна зложена з Меттерніха, Коловрата і обох архикнязів, під проводом архикнязя Людовіка. Рада державна осталась як була; Коловрат стояв на чолі секцій фінансової і справ внутрішніх. Конференція державна мала нібито підлягати цісареви, але на ділі вона робила все без него в часи єго слабости. Але при своїм складі була се машина зовсім нездарна та тяжка; оба головні міністри робили все на перекір оден одному, і хоч добре бачили, що на тім терпить держава, що так довго бути не може, то все таки не могли здобути ся на ніякий рішучий крок — „по части з привички, по части з нерішучости, а по части не згожуючись на те, що треба було зробити[21])“ Та все таки годі сказати, щоб Коловрат не міг нічого зробити, хоч він усе бідкався на неповоджене та звалював усю вину на Меттерніха. „На діліж він був душею всего діловодства для справ внутрішних, так як Меттерніх для вніших, провадив внутрішну адміністрацію майже з неограниченою властю і тілько в деяких точках підлягав міністрови справ заграничних. Він був верховним міністром, в котрого руках сходилися всі нитки діяльности надворних комісій і ради державної, він мав переглядати всі внески і про все сказати остатне слово а що цісар єму найбільше довірявся, то слово єго було найважнійше. Коли про те все він менше зробив, ніж сего вимагала уломність державної машини і потреби часу, то причиною сего був не тілько упір Людовіка, не вплив Меттерніха, але головно єго власний брак енергії[22]).

Трохи чи не більший вплив від сих двох мав третій, низший від них рангою, але могучий неограниченим довірєм цісаря Франца І., граф Седльніцкий, від р. 1817 до 1848 міністер австрійскої поліції і цензури. Не від разу попав він у свою течію, де міг розвернути свій талант. З разу, коли ще розпочинав свою службу в адміністрації і дійшов до становиска старости (Kreishauptmann), не відзначувався нічим особливим; противно, два рази його прогонювали з тої посади з утратою пенсії, „за неспосібність, лінивство і самоволю[23])“ Та через протекцію оба рази він вертав на своє місце, через протекцію добився в кінці становища довіреного друга Меттерніха, довіреного слуги цісаря Франца І., „найважнійшого органу внутрішної адміністрації“, чоловіка, котрий на серіо посягав на те, щоб „спинити колеса історії і загатити течію часу“[24]). Правда, панегіристи Меттерніхівщини не щадили й єму похвал за „рівно гуманний як взірцевий заряд поліції, за совістне віддалюване всяких шкідних впливів політичних мрій (так називалось тоді все, що тілько пахло духом свободи!), загалом усего такого, що могло би мати недобрий вплив на духа публичного і на моральність“[25]),

[17]) Hellmuth, loc. cit. 2—5.

[18]) Ad. Schmidt, loc. cit. 497—498.

[19]) Hellmuth, loc. cit. 5—6.

[21]) На папері було їх чотири: фельдмаршал граф Беллегард, бувший президент надворної комісії граф Надажді, Меттерніх і Коловрат, але два перші в тім часі зовсім відступили були від житя публичного. Ад. Schmidt, loc. cit. 501.

[21]) Hartig, Genesis der Revolution, 37; Hellmuth, loc. cit. 7 — 10.

[22]) Тамже 10 — 11; Hartig loc. cit. 36.

[23]) Hormayr, Kaiser Franz und Metternich str. 29.

[24]) Oesterreich im Jahre 1840, III. ст 52 і 9.

[25]) Fürst Metternich ст. 268.

а коли й згадували про єго „злобну інквізіторску суворість“ при цензуроваю книжок, то звалювали вину сего па цісаря Франца І.. котрий-ді сего вимагав[26]) Але сучасний історик Австрії, Кронес, признає вже, що на поліцію за часів Седльніцкого „надало найбільше тіни“ і що „єі всемогущий керманич виконував свою тяжку завдачу як найскрупулятнійше і зумів розвинути тайну поліцію як широчезну сіть“[27]). А швейцарский історик опираючись на реляціях Еффінгера, виражаєсь про него далеко докладнійше: „Він то не одному приготовив несподівано „тихоє пристанище“ на Шпільбергу. Єго поліцейский Пегаз не рідко брикався так надмірно, що аж найвисший трибунал мусів накладати єму вудила і запобігати намовам до злочинств.“ (Се значить, що коли не було справдішніх злочинств під рукою, Седльніцкий сам творив їіх при помочи агентів провокаційних, стара і давно випробувана поліційна тактика!). День у день плили єго рапорти до цісарского кабінету. Особливо від р. 1830 цісар Франц І. управляв майже виключно при помочи тайної поліції, котра йшла рука об руку з дипломатією і пожирала величезні суми з державного буджету. В остатніх роках Франца І. діяльність Седльніцкого була найобширнійша, найбільше вливова, можна сказати властиво пануюча[28]).“ Під Фердинандом І. здавалось з разу, що настала якась полекша, але коли регенція взяла керму правління в свої руки, Седльніцкий почав знов господарювати по давному. Далі, при огляді державної машини, ми побачимо, яка се була господарка.

Остаєсь нам ще схарактеризувати хоч кількома словами інші високі особи, що групувалися коло сих головних і мали часами немаловажний вплив на характер правління. Поперед усего згадати ту треба про архикнязя Франца, брата цісарского і сподіваного наслідника престола. Був він далеко менше популярний ніж єго брат Фердінанд; загальна думка вважала єго чоловіком скритим, головнож боялися єго надто великої прихильности до духовенства. Ще дальше в тім напрямі йшла єго жінка, архикнягиня Софія, в котрій Меттерніх не без причини бачив свою головну неприятельку, і котра від часу свого прийізду до Австрії (1824) була „дійсною головою всіх церковних, ультрамонтанских і єзуітских рухів,“ і в кінці в 1847 році здужала таки впутати австрійску дипломатію в дуже негарну справу швейцарску, про котру скажемо далі[29]). Натомісць найстарший син аркикнязя Франца, Франц Йосиф, наслідник престола в другій лінії, вже тоді звертав на себе загальну увагу своіми спосібностями. „Хоч дуже релігійно вихований (графом Бомбеллем) — писав про него 1844 р. Еффінгер, — є се все таки прекрасний молодий чоловік, вихований в дусі часу для самостійности і самодіяльности, і збуджує радісні надіі на будуще своіми гарними спосібностями, гордим почутєм своєї чести і рідкою придалістю до відповідних єго літам військових вправ[30])“. Ще більшою популярністю тішився інший стрий цісаря, архикнязь Йоан, з котрого особою ми ще стрітимось в 1848 році. Був се „один з найрозумнійших, найбільше освічених і найученійших князів новочасних, що відзначувався при кождій нагоді правдиво гуманними і ліберальними поглядами[31]).“ Ученик знаменнішого історика Йоганнеса Міллера, швейцарця, набрався він від него свобіднійших думок, ніж прочі члени цісарскоі родини, і не завагувався 1823 року оженитися з простою дівчиною, Анною Плохлівною, дочкою почтаря в Аусзее в горішній Штирії. Цісар Франц І. згодився на се подружє, хоч жадав, щоб воно держалось в тайні; 1829 надав він вправді жінці архикнязя титул баронесси (Freiin), а 1834 графині, але в календарях і альманахах, де були списи цісарскоі родини, ніколи не фігурувала жінка архикнязя Йоана. Та про те архикнязь жив з двором в добрих відносинах, хоч з далека, пробуваючи в своій улюбленій Штирії, для котроі робив дуже богато добра[32]). Только часом, коли являлася потреба, запрошувано єго до Відня. І так поєднане між Меттерніхом і Коловратом в осени 1836 року було головно єго ділом[33]).

(Далі буде).

Іван Франко.

Львівска радикальна молодіж перед Шевченком.

В четвер, дня 23 квітня с. р. вечером святкувало тов. „Академічне Братство“ память Тараса Шевченка урочистим відчитом. Перед відчитом забрав слово тов. голова В. Охримович і в короткій промові зазначив, що вага сходин лежить в тім, що сего року молодіж академічна п е р ш и й р а з святкує память Кобзаря окреме, так, як сама знає і хоче; що молодіж почитає память Шевченка не длятого, що був великим поетом, ані длятого, що в украйінскій мові складав свої вірші, але тому, що яко поет був суспільним діячем. Далі підніс бесідник, що головне діло не в самім почитаню памяти Шевченка, а в тім, як і на що єі почитаєся.

---

[26]) A. J. Grosz-Hoffinger, Oesterreich im Jahre 1835 und die Zeichen der Zeit in Teutschland. Stuttgart 1836, стор. 133.

[27]) Krones, loc. cit. 543.

[28]) Schmidt, loc. cit. 486 — 487.

[29]) Ad. Schmidt, loc. cit. 515, 638, 646 і далі.

[30]) Тамже, 516 — 217.

[31]) C. A. Schimmer, Das Leben und Wirken des Erzherzog Johann, Mainz 1844.

[32]) Schimmer, loc. cit. 65 — 72.

[33]) Ad. Schmidt, loc. cit. 505.

Урочистий відчит т. Ганкевича був дуже старанно і інтересно оброблений. Зачав прелєгент від того, що великих поетів по смерти почитають-величають за те саме, за що за житя мучать і переслідують та що часто одні і ті самі кляси і групи людей виступають за житя поетів яко їйх кати, а по смерти яко їйх жреці. Відтак показав т. Ганкевич, як розвивався Шевченко яко поет, як романтичні баляди уступили місця суспільній сатирі, як чарівні спомини козацкої минувшини уступили реальним образам грізної дійсности, як любовна думка перейшла в філософічну рефлексію. Далі змалював прелєгент образ Шевченка яко суспільного діяча, ілюструючи свій відчит численними, ще незвісними нашій публиці цитатами з Кобзаря. Провідна думка відчиту була та, що той тілько сповняє заповіт Тараса, хто до своєї нинішної суспільности відноситься так критично та з жадобою радикальної переміни, як Шевченко відносився до сучасної єму суспільности та що не велика штука нині кидати громи на кріпацтво, коли єго вже нема і невелика штука в Галичині кричати на тих царів-деспотів, що сидять в Петербурзі.

Братчик.

БІБЛІОГРАФІЯ.

Handwörterbuch der Staatswissenschaften, herausgegeben von Dr. J. Conrad, Dr. Z. Elster. Dr. W. Lexis, Dr. Edg. Laening, XII-te Zieferung.

З сим випуском кінчиться II. том названого видання, котре почало виходити з половини 1889 р. і котре видавці обіцяють скінчити в 1892 р. Се виданє, до котрого сотрудників належать найліпші спеціялісти німецкі, переважно з т. зв. катедерсоціялістів, дає дуже цінні по матеріялу статі по всім справам історії й практики державних наук з особливою увагою на економічні справи й на економічний грунт справ політично- соціяльних.

Великий інтерес мають і дуже старанно оброблені статі про робітників і селян (Arbeit, Arbeiterversicherung і т. д. Bauer, Bauernbefreiung Bauerngut und Bauernstand). Біографічні статі часто за надто короткі, та все таки досить повні й дають вказівки на ширші жерела. В сумі се виданє мусить бути кабінетовим підручником для всякого вченого соціолога, політика й публіциста. Ціна випускам, грубим на 10 аркушів, 3 марки; всіх аркушів буде 300-350.

George Howell, M P. The conflicts of capital and labour, historically and economically considered. Being a history and review of the trade unions of Great Britain, showing their origin, progress, constitution, and objects, in their varied political, social, economical, and industrial aspects. 2 ed London Macmillan, 1890 Компактно видана книга д. Гоуеля дає добрий огляд праці велико британских робітницких товариств від середних віків (гільдій) до новійших часів величезного зросту Trade Unions і їйх федерацій з їйх впливом на політіку соціяльно-економічну й державну як через прямий вплив на економічне житє, так і через вплив на закони. Книга д. Гоуеля найповнійший з усіх звісних доси оглядів сеї справи.

М. Д.

Десятиліте царюваня Александра III.

(Лист з Украйіни).

Погляди ріжних партій на царюванє Александра III. Демократична політика під російскими царями та народні надії. Закони з 1881 — 91 р. в справах селян і робітників. Головнійші закони та реформи за 10 літ

I. Беззаконная, безправная
Правовѣрная, православная
Квасомъ гордая
Задомъ твердая
Десятинами похваляется
Вдохновеніемъ управляется...
Разстилается ровной гладью
Поросла вездѣ всякой гадью
Отъ Лапландіи до Курляндіи
Отъ Балтійскаго до Каспійскаго
Отъ Варшавы до Амура —
Велика Ѳедора, да дура...

Гр. Ал. Толстой.

Коли з поводу десятилітнього царюваня Александра III. обговорювалося результати єго, —вайщирійшу радість виявили найконсервативнійші російскі газети (Гражданинъ, Московскія Вѣдомости), світскі і духовні — органи дворянства та духовенства, вказуючи на те, що Росія знов обернулася до своіх „національныхъ началъ“, що знов дворяне „призваны къ служенію отечеству“, що зникає „разночинецъ (не-шляхта) і т. д. але такі погляди для нас нецікаві. Ми вкажемо тілько на тих, що з погляду ніби то демократичного вважають се десятиліте хоч реакційним в загалі, але все ж корисним для нашого народу. Є навіть ціла історично-публіцістичва школа (Южаков і і.) котрі просторять ту думку, що ще московске „самодержавіе“ завше підтримувало демократичну ідею. На всій східноевропейскій рівнині воно, підгортаючи під себе землі і племена, починаючи з Новгорода і кінчаючи Польщею, вислободжало люд від утиску аристократичних елєментів. Через се ніби то народ завше і покладав свої надії на царя. Тілько єдинодержавний принціп, прихильний завше народу, мав силу зєднати всю східну Европу через те, що спирався на простий народ. Самодержавію сі публіцісти надають якусь високу місію — трохи

не спасти цілу Европу, а через се не бачать єму й кінця, бо їм здається, що царизм — тілько російска національна прикмета і наколи не стояти ме поперек дороги ніякому соціяльному розвитку. Се думати значиться тілько другими дверима дійти до тих „исконныхъ началъ“ себ то православія і самодержавія, котрі тепер ставлять програму реакційної партії в Росії.

Думка про „исконную демократическую политику“ московского самодержавія нам здається є звісна логічна помилка post hoc замість propter hoc. На пр. власне що до нашого народу, ми згадаємо хоч кілька фактів. Народ перед 1654 р. — підданством Руси-Украйіни, сподівався, що цар восточний, православний, забезпечить єму волю і завше був прихильний цареви, а врешті вийшло так, що сей самий цар указом 1785 р. повернув усіх посполитих у крепаків. Таке сталось на лівому боці Дніпра. Правобереже після 1667 р. лишилося таки знов за Польщею. Народ піднимаючи повстаня, завше сподівався царскої помочи, але замість того царскі війска давали запомогу польским (як р. 1734, 1768). Коли ж після 1774 р. правий беріг перейшов до Росії, не тілько не було зроблено кріпакам ніякої полекші, а навіть, як писали самі Поляки, ніколи їм, панам так добре не жилося, як після забраня. Не будемо згадувати селянского повстаня 1855 — 56 р. на півдні Київщини і т. і., а в загалі скажемо тілько, що справді і у нашого народу були завше надії на царя і хоч монархізм ніколи не справджував сих надій, народ завше надіявся на царя, яко заступника за бідних, прихильника люду, котрого дурять урядники та пани. До таких думок дійшов і д. Ясінский (Чтен. Лѣт. Нест. Кн. 4 Волненія крестьянъ) котрий теж знайшов не тілько у великоруского, а й у нашого народа такі погляди про царя.

Вирозуміти сей факт я можу тілько порівнавши сю віру з такоюж вірою у Бога. Се є псіхологічний, а не політичний мотив. У нашого селянина, котрому так тяжко жити — мало може бути віри в абстрактну правду Він серед всякої біди покладає надії на бога і царя, яко заступників всіх бідних, пригноблених, і єму навіть тяжко стртатити сю віру.

На сих надіях, котрих московский уряд ніколи не виконував, історики і заснували свої погляди на демократичність царизму хоч він скрізь підтримував аристократичні елементи або лишав status quo, коли не заводив такогож кріпацтва, яке було і в московскій державі. Навіть звісне знесенє кріпацвва 19 лютого 1861 після царского указу було зроблено через те, що єго не можна було уже незробити, бо народ скрізь бунтувався і небуло з 1831 р. одного року, щоб то там то тут не бунтувались селяне, бажаючи волі.

Московский, чи петербурский монархізм, як і всякий інший, тепер перш усього веде свою політику — щоб уміцнити своє становище, спираючись на ті, чи другі суспільні елементи, але не даючи нікому за багато авансів, чи б то демократії, чи навіть клєрикальному напрямку. Так і було в історії московскій. Можно вказати тілько на підтриманє польских селян і селян правого берега Дніпра 1863 р., коли їм з поконфіскованих польских земель побілшено наділи.

Тепер справді монархізму здавалося кориснійше засновати свою силу на народі, але Александер III. ще не уважав єго за значну силу, і не робив сего всі десять років свого царюваня. Він взяв собі на службу дворян. Селянам ще на коронації 15 Мая 1883 р. сказав через волосних старшин переказати, що ніяких переділів не буде, та щоб вони слухали своіх предводителів дворянства (маршалків). Се не були слова; ми знаємо з єго ж маніфесту до дворян 1885 р., що сю „благородну“ веретву служилу „искони“ московским царям, він і закликає до служби державної. Для сього заведено земских начальників з „помѣстныхъ дворянъ“. Щоб підтримати також дворянске землевладінє відкрито зворянский банк, а навіть на користь дворянства зроблено державну лотерію, не кажу вже про заведенє майоратів.

Ми передивилися також видані з 1881 р. закони в справах селян або фабричних робітників. Хоч „Русскія Вѣдомости“ і доводять, що з Крестянского банку вийшло народу мало користи, але всеж се є головний факт сего царюваня. Проєкт сього банку був уже виготовлений ще за небіщика Александра II.

За закон 9 юля 1886 р. про чиншовиків, з котрих хоч декому було признано право на ту землю, на котрій з давна вони сиділи, треба дякувати тілько генерал-губернатору Дрентельну, котрому витолкував сю кривдну для чиншовиків справу звісний украйінский писатель Рудченко, що під той час служив в канцелярії генерал губернатора. А все таки ще лишилося в такому ж анормальному стані, як вказують офіціяльні звістки 220.000 чоловік, що сидять на 207.000 десятинах. Знесено також подушну подать селян; хоч вона не була тяжкою, але всеж дещо копійок лишилось в кишені того, хто найбільше в Росії оплачує. Також державна власть виявила інтерес до безземельних селян законом 13 юля 1889 р. про переселеня, але умови сего переселеня такі, що тілько більш заможним мож рушати шукати долі в Сібіру, на Амурі та в Закавказі. В других законах, як закон о „вольныхъ людяхъ“ 1882 р., або фабричних 3 і 12 юня 1887 р., ще менше можна бачити спеціяльного піклуваня про економічний побит маси, а навіть закон о „наймѣ рабочихъ“ забезпечує тілько права того, хто наймає, і не накладає на нього ніяких обовязків до робітників. Через малу дбалість уряду про економічний стан селянства, мусів скластися в Петербурзі приватний комітет запомоги тим, що хтіли б виселитись. Певне, що нашим украйінским селянам з сего комітету не буде жадної користи, хоч на чолі стоять і щирі люде (Сібіряков, Капустін і інші), бо перш усього свою діяльність комітет звернув на Великоросів. котрим він вишукує землі для колонізації навіть у нас на

півдні, по панских землях (тепер ідуть в ізмаїльский повіт, Бесарабскої губернії).

(Далі буде).

Хома Ск.

„Діло“ — опікун бельгійских робітників та „Народна часопись“ — приятелька рускої молодіжи (!?).

Читаєш і очам невіриш! Діло — тота „поважна уміренна часопись; той кришталь „своєї, національної мудрости“; той стовп непоколебимий „своєї хати“, тоти вигідні сходи на стрімку Св-юрску гору; тота непромокаєма хустина до обтираня сльоз заплаканої Рутенії; той гафтований стільчик з під ніг Ексцеленцій; тота велика дірка з маленького обарінка народовских прінціпів; тото чудне зіле, що о тім, що знає, не пише, а о тім не хоче знати, що бреше; тота нововідкрита „aurea media via“, по котрій мож без парасоля по дощу спацерувати і не змокнути; тода шмата, всіми читана і ніким нелюблена; тото сонце невечірнє „нової ери“, котре доси з таким „тактом“ і такою „резигнацією“ світило, — несподівано затьмилось: сердешне „Діло“ зажурилось! І чим же? спитаєш, цікавий читателю! Чи може невдачними продукціями 7 рутенских парадієрів в державних перегонах гр. Таафого? Чи може становищем руских послів в слідуючій сесії соймовій? Чи може неслухняною молодіжею, що з безприміpним в Рутенії нелицемірством домагалася відспіваня Гуса? Чи може проскрібованими св. Юром поемами Шевченка? Ні, невгадаєш, приятелю! Хотяй, як сам здоров знаєш, Діло дуже старанно замикає очі перед яркім блеском „современних огнів“, а все таки его добре серце є так чутливе, що воно немогло поминути французских та бельгійских робітників без своєї світлої поради та без могучої опіки. Хотяй з Франції та Бельгії не дуже близько до Рутенії, а „соціялістичним жолудкам“ робітників не дуже близько до „національних мозгів“ угодовців, то все таки безгранична любов все переможе! І сотки миль і суперечність прінціпів нічим для неї. І справді, „Діло“, зовсім насеріо журиться в 80 ч., що „в організації соціялістичній дечого хибує“ та остерігає французских і бельгійских робітників, що „не осягнуть своєї ціли, если послухають космополітичних агітаторів, котрі правлять всюди, що лише загальною революцією можна поліпшити долю робітників“.

Не знати тепер, хто більше космополітичний агітатор? Чи французкі та бельгійскі проводирі“, що агітують між французкими та бельгійскими робітниками, чи рутенске Діло, котре так дуже журиться долею робітників, живучих за десятою межою? Не вже й Діло вписалося в космополітичні агітатори та ривалівує з тими „космополітичними агітаторами“, котрі по думці Діла для того суть космополітичні, що в рідним краю агітують? Очевидно! Бо як серце добре, то вже для всіх добре. Дальше показуєся, що добре серце і вовка любить і козу. Діло признає робітникам „що хотяй держави вже богато де-чим причинилися до розвязаня питаня робітничого, то все таки сего питаня не можна уважати зовсім полагодженим“, а все таки потішає австрійских робітників, що „тепер — як видно з тронової промови — заносить ся на дальше полагоджене сеї справи і є надія, що она рішатись буде користно“, если робітники послухають „Діла“.

Хотяй „космополітичних агітаторів — у Франції та Бельгії не богато“, то все таки, що зробили би бідні французкі та бельгійскі робітники, полишені „на снїденіе“ космополітичним агітаторам, як би не світла порада і опіка славного „Діла“!

Та поки від французских та бельгійских робітників прийде депутація до хвальної Редакції Діла, щоби высказати свою безмежну вдячність за многоцінну пораду і світлу опіку, ми тимчасом навідаємось до рідної сестриці „Діла“. нашої любої „Народної Часописи“. Ой бо ж то у кождого своє горе на серці, każdy ma swego gryzia, co go móli: і вона, сирота, не без журби. Та вона — звичайне жінка — не літає так високо як Діло; вона хатними справами журить ся, мов квочка курятами. От, клопіт — діти не ведуть ся! Ще як вона за кс Бобровичом була, виправляла его говорити казане против „предвчасного критицизму“ та захвалювала „любов милої“, „мовчанку в присутности старших“ і „любов вітчини такої, якою вона є“, як нехибні средства против „предвчасного критицизму молодіжи“. Та коли кс. Бобрович збанкрутував і вона — невдячна — розвела ся з ним, та вийшла за п. Кахникевича, тогди змінила свою тактику. Звичайне, баба хитра, зміркувала, що казанями в нинішний час нічо невдіеш, то й взяла ся на інший спосіб.

Щоби „не в гнів було молодшій братії“, вона прикинулась смирним приятелем молодіжи і несмілим голосом дає скромні, приятельскі ради руским академікам. Се справді дуже мило почути такі прихильні, снисходительні, такі скромні слова з уст самої ц. к. часописи! І еслиби де найшовся між нами такий невірний Тома, що невіривби „новій ері“, нехай прочитає те ч. Народної Часописи, а пересвідчиться, що ц. к. часопись журить ся, чому так мало рускої молодіжи ходить на права і філософію, що ц. к. правительство в клопоті, бо нема досить Русинів-правників, аби ними обсадити всі староства і суди східної Галичини та що нема достаточного числа філософів, аби обсадити всі будучі рускі гімназії. „Народна Часопись“ не бачить вправді в тім нічо злого, що суспільність наша є теократична, але все таки радить, щоби менше молодежи ішло на теологію. Яко лік на „предвчасний критицизм“ ординує тепер Народна Часопись — „стислу науку“, причім невідомо, чи після думки Народної Часописи „стисла наука“ почиває в тім, щоби поробити всі іспити „jednogłośnie z odznaczeniem“ і робити добрі аванси, чи може в тім, щоби чоловік ціле житє студіював під мікросконом кишку відходову морского рака або винотовував всі місця з грецких авторів, в котрих приходить слівце ἀν? А вже найбільше Народна Часопись журить ся тим, що як молодіж за молоду виговорить ся, викричить ся, то вже не буде на старість до політики мішатись, а як за молоду все скритикує, то на старість не буде вже що критикувати. (Що за ц. к. нечаливість!) Тепер же самі міркуйте: Народна часопись обіцює молодіжи численні посади і жалує, що за мало буде кандидатів, загріває

молодіж до „правдивої науки“, хоче збільшити число свѣтскої інтелігенції, дбає про те, щоби з нинішної молодіжи вивели ся самі горячі політики і критики та щоби й на старість неохололи — і наговоривши тілько приємних та любих річей, за котрі вартоб ей розцілувати, ще починає на кінци оправдуватися і перепрашати, чорт знає за що: „ми нічого не розуміємо“... „нехай нам буде вільно сказати“... „нехай не буде но гнів нікому“. Правда, що за дивна псіхологія у тих наших часописей, а особливо у цісарско-королевских?...

В. Охримович.

Матеріяли до ревізії програми руско-украйінскої радикальної партії.

III.

Наша суспільвість знаходиться в новій фазі культурного розвитку. І господарка ей — то є продукція сирого матеріялу, і надаване ему форм відповідних потребам людей та циркуляція продуктів — ступила вже на нову дорогу. Господарка тая прибирає чим раз більше форму властиву господарці капіталістичній. Виступають вже також численні забуреня, звязані з сим системом господареким, хоч правда, не в такій острій формі, як де инде. З сего положеня можливий тілько один вихід. При сприяючих обставинах, іти буде розвій дальше в тім напрямку і зупиниться на колективізмі, то є такім способі господарованя, де суспільність зорганізована в національну державу, є одиноким властителем средств продукційних. Коли ж розвій нашої суспільности буде з яких небудь причин спинений, — як се н. пр. тепер у нас діеся — жде ей неминуча загибель. Виключивши однак сю послідну евентуальність, то є заник суспільности, є перший вихід конечностію історичною, против котрої жадна людска сила нічого не вдіє. Окрім того є сей вихід одиноким способом уладженя економічних відносин, так що усунеся нинішний визиск та нужду економічну мас, усунеся небезпеченство, яке грозить цілій культурі суспільности, що тісно звязана з его положенем економічним. Тому то цілею змагань наших буде:

Усуване перешкод, спиняючих природний органічний розвій господарки;

(Перешкодою, котра спиняє розвій нашої рільної продукції, є брак достаточного внутренного ринку на ей продукти. Перешкоди для розвою продукції фабричної, суть головно політичної натури).

Заведене такого ладу економічного, в котрім средства продукційні будуть власностію нації, а сама продукція та розділ продуктів, будуть суспільною функцією.

Длятого будемо прискорювати націоналізацію господарки через законодавство, котреби:

a) Національній державі віддавало чим раз більше власти в области цілої господарки суспільности

b) Чим раз більше галузей продукції віддавало в руки нації держави.

Першою обставиною, спиняючою розвій нашої господарки рільної, є брак відповідного торгу, на продукти господарки хлопскої. В парі з нуждою економічною, іде повна культурна нужда нашого хлібороба. Вона виходить з того, що его древня, старосвітска господарка, не в силі заспокоіти обовязків, які ему накидає цівілізована суспільність; висшої форми продукції, продукції товарної, не може прибрати, не може статися господаркою інтензивною для того, що в нас циркуляція товарів майже ніяка, що з причини спиненого розвитку міст і йих продукції—продукції фабричної - за малий торг для продуктів рільничих. Піднесенє продукції фабричної, а з нею ей внутренного ринку, не так ще скоро наступить. Та, позаяк, не тілько в інтересі самого селянства, але і в інтересі культурного розвитку цілої суспільности лежить як найскорше піднесенє господарки рільної, мусимо в браку внутренних ринків, отворити для продуктів господарки рільної, ринки заграничні. Щоби се уможливити, будемо стреміти до:

Зорганізованя Національної Торговельної Інституції, котрої завданем і обовязком булоби, скуповувати безпосередно від продуцентів всі ей продукти рільні, котрі мають сталмй збит на торгах европейских і виступати на сих торгах яко гуртовий продавець.

Та суспільність наша неможе уживати сирих продуктів, а перероблені відповідно до своїх потреб; не раціонально знов і шкідливо для культури, вивозити і назад йих спроваджувати, коли все ще можна на місці зробити; окрім того будуть могли наші хлібороби якийсь час тілько тішитися здобутим ринком заграничним, бо як раз тепер вступають всі новійші держави на дорогу націоналізації господарки, де при ліпшій організації, буде усунена нинішна анархія і марнотравство в господарці суспільній – імпортуючим державам зачне вистарчати йих власна продукція рільна і наші хлібороби, стративши торг заграничний, будуть мусіли чим раз більше обмежатися на власний; в кінці розвиток продукції фабричної, а за сим і міст, рівнозначний з розвитком цівілізації, а ограничуванеся на продукцію рільну є добровільним зреченем зі становиска чоловіка культурного, до варварства. З сего видно, що повстанє промислу фабричного, є у нас культурною конечностію і ми жадаєм утворея умов для его розвою. Так як тут приватна ініціятива для браку готових капіталів і кункуренції західної части Австрії нічого не поможе, мусимо в першій лінії постаратись о усуненє сей конкуренції, мірами чисто адміністраційної натури, для того жадаємо:

Вилученя цілої нашої публичної господарки з під опіки міністерства та ради державної австрійскої, а відданя ей (се є, копальні, залізні дороги, достави для війска, роботи публичні, цла, податки, законодавство фабричне та охоронне робітниче ітд. ітд.) під заряд сойму і виділу краєвого та на власність краю.

З огляду на предстоящий новий поділ адміністраційний Австрії на краї національні, жадаємо приложеня адміністрації господарки вже тепер до сих реформ будучности, то є жадаємо:

Утвореня двох адміністраційних господарских центрів, у Львові і Кракові.

Доданя до львівского адміністраційного округа адміністрації господарки рускоі части Буковини а до краківского, польского Шлезка.

Наші теперішні відносини економічні показують, що вже нині можемо з певностію успіху, приступити до націоналізації одноі головноі категоріі господарки, се є до Націоналізаціі Торговлі. З успіхом, бо така організація торговлі лежить в економічнім інтересі приватних продуцентів, особливож хліборобів, котрих господарка терпить головно з причини аномалій пануючих в области торговлі. Націоналізаціи торговлі позволить піднестися всім галузям продукціі, но прискорить та улекшить переведенє націоналізаціі сеі продукціі. — Ініціятива в таких справах і виповненє сеі задачі, належить очевидно до політичних інституцій, котрі на те й сотворені, щоби служити суспільности, і ми жадаєм в першій лініі від них, виповненя сего обовязку. Коли однак ні рада державна, ні сойм наш немають почутя своіх обовязків та зрозуміня потреб суспільностм, котрій повинні служити, сталося в нас те, що звичайно всюда в таких разах дієся. Приватна ініціятива суспільности випередила політичні тіла і покликала до житя інституцію „Народноі Торговлі“, котра має повисшій ціли служити. Тим то попиранє розвою інституціі „Народна Торговля“ і намаганє, щоби вона відповіла повисшій піли, буде нашим головним завданєм, на полі економічноі діяльности. А щоби се сталося, жадаємо:

Наданя „Народній Торговлі“ такоі організаціі, щоби вона все була інституцією, служачою інтересам цілоі націі, щоби не сталася інституцією, котроі головна задача лежала би в приношеню певному числу акціонерів, дивіденд.

Признаня „Народноі Торговлі“ соймом за інституцію національну і трактованя єі яко таку, а не яко предприємство приватне. (То є поставленя єі зглядом приватних торговель, в упривіліоване становиско). Жадаєм для неі:

Увільненя єі від публичних, фінансових тягарів (податків, цел ітд.)

Улекшень тарифових.

Запомог грошевих.

Кредиту публичного, в сумах потрібних до переведеня більших операцій торговельних.

Утвореня осібного уряду удержуваного соймом, котрий би урядово потверджував, що продавані „Народною Торговлею“ товари, є дійсно тим, за що вони видаються. (Се для наданя поваги сій інституціі, та збудженя довіря у купуючого загалу).

Утвореня уряду краєвого, з наділеним правом вгляданя в усі діла „Народноі Торговлі“, з обовязком повідомлюваня інтересованих кругів о кождій заобсервованій аномаліі, та здаваня в періодичних відступах часу, публичного справозданя, з діяльности заряду товариства (се для утрудненя маніпуляцій, що можуть пошкодити Товариству та запобіженя несовісним поступкам функціонерів Товариства).

Жадаємо, щоби заряд „Народноі Торговлі постарався у правительства російского, заки зістане заведена унія цлова з Росією, о

Право ввоженя товарів „Народноі Торговлі“ до Росіі без оплати цла, коли „Народна Торговля“ дасть достаточну поруку, що дотичний товар випродукований цілковито на Руси (бо на ввоженє товарів з европейскоі Австріі, Росіи ніяк не згодиться).

Поступ технічний та йдучі за ним зміни в способі продукціі, викликують конкуренцію між продуцентами, котра веде з неумолимою конечностію, до чим раз більшоі пролетаризаціі мас, котрі відтак стаються жертвою неволі економічноі та признаного визиску Для запобіженя наслідкам сеі пролетаризаціі, се є нужді, деморалізаціі та фізичній дегенераціі чим раз більших кругів людности, жадаєм признаня горожанам права до житя і яко консеквенцію сего права жадаєм:

Права до праці, на підставі котрого, суспільність обовязаною б була достарчити всім здоровим безробітним горожанам праці, даючоі повне, відповідаюче всім сучасним вимогам цівілізаціі удержанє Щоби перевести се в житє, жадаєм на разі:

Націоналізаціі (удержавненя) залізниць і всіх інших средств комунікаційних, копалень та вкороченя часу праці, без рівночасного зниженя платні так, щоби могли знайти там поміщенє всі ті, котрі не можуть дістати деінде праці з достаточним заробком.

Відповідно з ростом пролетаризаціі, дальшоі націоналізаціі поодиноких галузей продукціі, таких іменно, котрі розвилися вже до тоі степени, що можуть перейти під заряд та на власність держави.

Безусловного удержавненя тих галузей продукціі, котрі без цла охоронного удержати ся неможуть, а котрі при задержаню цел, занадто обтяжають консументів.

На разі, заки держава виступить яко одинокий продуцент, жадаємо щоби:

Більші комлекса грунтів державних виарендовувано безземельним хлопам, під умовою веденя господарки в спосіб відповідаючий новожитним здобуткам техніки та агрікультури, під надзором та після сказівок держави і під умовою строгого виповнюваня законів охоронних робітничих (відносячих ся до часу праці, платні та гігієнічних вимогів).

Средств уможливляючих таке веденє господарки, має достарчити нація.

Щоби увільнити сих продуцентів від страт до посередників купців,

Нація (держава) бере на себе обовязок посередничити між сими продуцентами і консументами (відграває ролю купця).

Держава не має поперестати на тих грунтах, котрі тепер вже посідає; ми жадаємо, щоби

В міру поступу пролетаризаціі, держава за-

куповувала чим раз більше земель і в новіший спосіб їх зужитковувала.

В міру зросту посілостей державних, жадаємо повільної переміни господарки на ґрунтах державних, в господарку ведену на власну руку.

Для обучування мас в раціональній господарці, жадаємо:

Утвореня як найбільше низших шкіл агрономічних.

Установленя вандрівних учителів.

Для уможливленя переведеня раціональної господарки жадаємо:

Закупленя коштом нації машин рільничих та віддання їх під заряд повітових властей, котрими би за малим винадгородженем в формі самого продукту, виконувано хлопам роботи полеві.

Се буде мало ще ту користь, що власний інтерес хлопа пхне его до уєдностайненя засіву і до спільної господарки.

Як на полі торговлі, так хочемо приватної ініціятиви суспільности на полі продукції, і длятого жадаємо:

Завязаня національної промислової інституції, котраби старалася покликувати до житя ріжні галузи промислу та віддавала его в руки загалу. Звязаня сеї промислової інституції з аналогічною інституцією на полі торговлі. („Народна Торговля“ такої протекції зі сторони нації, якої жадаємо для „Народної Торговлі. Жадаємо:

Охоронно-робітничого законодавства, а то безусловної заборони таких галузей продукції, з котрими нерозлучно звязане підкопане здоровля робітників.

Ограниченя часу праці в галузях підкопуючих здоровле до степени не приносячої вже шкоди організмови.

Ограниченя праці жінок.

Заборони праці дітей до того віку, до котрого розвій їйх сил фізичних як і душевних, міг би бути через працю упокоджений.

Господарські відносини суспільностей (держав), з котрими стоїмо в взаєминах торговельних, впливають на хід та урегульованє господарки нашої суспільности. „Природні сили“ не можуть про те бути у нас одиноким регулятором господарским так довго, як довго держави ті ведуть політику цлову; так довго не можем і ми полишити біг нашої господарки ній самій. В многих случаях неутралізовалоб се діланє тих „сил природних“. Ми мусимо неутралізовати некористний вплив на нашу господарку, відповідною цловою політикою з нашого боку, і ми жадаємо:

Цел охоронних, де вони можуть розбудити спячі до тепер сили продукційні в тих галузях продукції, котрі мають шанси дальшого розвою. Усуваня цел охоронних там, де вони неслужать вже побільшуваню продуктивности, а тілько зисків продуцента. Знесеня цел від всіх товарів чужих, котрі в нас не виводяться в достаточній для суспільности скількости (кава, сире залізо ітд. ітд)

Знесеня цел та мит у нутрі держави національної.

Позаяк цлові умови, котрі можуть бути для західної части Австрії дуже користними, пагубні для нашої господарки, і позаяк в інтересі нашої господарки лежить зближене економічне з Росією, що при нинішнім політичнім устрою Австрії засипало би Росію продуктами західної Австрії, а се противно інтересам господарки російскої, жадаємо:

Утвореня з Руси австрійскої самостійної території цлової.

Уніі цлової з Росією (для полученя економічного з Украйіною)

Цілею змагань наших буде рівнож:

Удержавненє (націоналізація) кредиту.

Знесенє податків посередних, а заведенє податків прогресивних, обчислюваних після доходів та маєтку.

Оподатковане біржі.

Виняте з під екзекуції суми доходу, потрібного до повного удержаня родини. Теж відноситься до скількости средств продукційних (н. пр. земля) потрібних до осягненя доходу о повисшій висоті. Знесенє льотерії

В досить високій степени одноцільна та централістична організація держави австрійскої, складаючоіся з кількох націй, не відповідає потребам свого населеня. Ті потреби вимагають, щоби кожда народність, під загрозою загибели, була зорганізована в самостійній політичний організм: новожитну централістичну державу. Природний органічний розвій політичний Австрії, можливий тілько в тім напрямі, котрий буде вдоволювати потреби сих поодиноких націй. Позаяк наша діяльність політична, — котра є свідомим вмішанем в розвій суспільний — мусить іти в тім напрямі, який нам вказує тенденція, котра виразно вже зазначилася в природнім органічнім розвитю суспільности, то і ми яко партія політична австрійска мусимо йти до переміни Австрії з держави одноцільно централістичної, в державу федераційну, автономічних національних держав. Яко руска партія політична, мусимо йти до самостійности політичної рускої нації, до сеї державної організації, в повожитнім змислі, о скільо се дасться осягнути на дорозі правній, без нарушеня цілости Австрії. На підставі основних законів гварантуючих право розвою кождій нації, можемо не тілько правно домагатися Права державного рускої нації, але і мусим се зробити, бо від сего залежить наше істноване. Для того ми домагаємся:

Поділу Австрії на національні території адміністраційні:

Уділеня сим національним територіям як найповнійшої автономії політичної, т. є. вилученя їйх з під заряду парляменту австрійского і центрального міністерства.

Унормованя між Русею і прочою частею Австрії таких відносин, які вже є межи Цис- і Транслітавою.

Та позаяк в нашій суспільности є історично розвившийся елемент, котрий уживає польского язика і

поки що, перенятий польскою ідесю національною; позаяк ми тепер ще, як через розвій історичний так і політично звязані з Польщею австрійскою (зах. Галичина) так, що ті чинники будуть в борбі нашій о повні національні права брати певну участь та не в одній справі скажуть своє рішаюче слово, результатом котрого буде певне переходове стадіюм, то мусимо в кождій нашій акції увзглядніти і той елемент, коли не хочемо відограти сумної ролі премногих утопійних реформаторів, лікарів суспільних Жадаємо утвореня:

Руско-Польского сойму і двох рад національних, Ради Червоно-Рускої для східної Галичини та рускої части Буковини (засідаючої у Львові) Ради Польскої для західної Галичиии та польского Шлезка (засідаючої в Кракові).

Поділеня власти та функцій нинішної „Ради Державної“ та нинішного „Сойму Галицкого“, між спільний Руско-Польский сойм та Ради Національні так, щоби справи рускої части залагоджувались в рускій раді, а польскої в польскій. З прочою Австрією вяже нас найвисша власть політична та спільні делегації. (Само собою розуміеся, що уряди такі, як намістництво та староство, зливаються з виділом ради національної — національне міністерство, та радами повітовими).

Ради повітові мають значене тілько адміністраційне та інформаційне, (т. є. виконують поручення виділу національного та ведуть докладну статистику і розсліджують потреби свого округу)

Автономія громад ограничає ся на справи виключно їх дотикаючі; та їх господарка стоіть під стислою контролею правительства, за посредством інституцій повсталих на місце „рад повітових“ і „староств“.

Закони ухвалені Радою національною не одержавши санкції, суть по третім принятю їх через Раду, без санкції правосильні.

При ухвалах Руско-польского сойму, може рада національна покласти своє Veto, коли уважає, що ухвала ся чи закон може пошкодити націі, репрезентованій радою.

При виборах до всяких тіл репрезентаційних та законодавчих, жадаємо заведеня:

Загального, безпосереднього рівного і тайного голосованя, се є наданя активного і пасивного права вибору всім горожанам осягнувшим 21 рік житя. (Знесеня курій)

Діленя цілої національної території перед кождими виборами на округи виборчі так, щоби число виборців у всіх округах було більше менше рівне.

Каденція всіх тіл законодавчих і репрезентаційних треває три роки.

Свободи печати.

Знесеня штемпля газетярского, знесеня кавції і свобідної кольпортажі.

Свободи стоваришуваня і товариств.

Свободи зборів.

Відданя всіх справ карних до компетенції судів присяжних і знесене цензусу при виборі судів.

Безплатного виміру права.

Відвічальности урядників за провини в урядованю перед судом присяжних.

Підданя військових судів під суди цивільні і трактоване їх на рівні з цівілістами (знесеня суду військового.)

Знесеня кари смерти.

Жадаємо:

Неограниченої свободи віри.

Держава мішає ся в справи віри лиш о стілько, що гварантує кождій одиниці свободу віроісповідну.

Домагаємося: Усуненя мілітаризму, усуваючи найголовнійші причини его істнованя, котрими є 1) те, що нинішні держави, а головно Австрія, не є зорганізовані на принципі національнім, а 2) що вони є служницями інтересів кляси капіталістичної. Зорганізовавши держави на принципі національнім, т. є. надавши кождій націі державну організацію, зчезне одна, а по переведеню реформ (вище нами поставлених) котрі зроблять державу інституцією служачою інтересам всеі людности, а не липе горстки визискуючих капіталістів, зчезне друга причина війн та революцій внутрішних, а за сим і потреба якоі небудь армії. Третий чинник, котрий в часах варварства важну грав ролю, то є примхи феодальних владик нині вже так слабий, що по усуненю двох попередних, не заважить на ваші і через те нами не береся в рахунок. При нинішнім стані річей, коли немислимою річею знесене війска, жадаємо:

Вкороченя часу служби до 6 місяців, а заступленя его мілітарним вихованем в школі (як се напр. у Швайцарії). Через те зменшиться число сталоі армії.

Рівночасно домагаємо ся: Узброеня люду (і очевидно знесеня паспортів на оруже).

На полі шкільництва домагаємося реформ зміряючих до того, щоби:

I. Кождий член суспільности получав обовязково як найповнійше образоване, від елементарного почавши, через загальне, до фахового.

II. До зміни цілковитої нинішноі системи та пляну наук, котрі не відповідають нині цілі, якій повинні служити, т. є. як найвсесторонніймому розвитю сил фізичних та сторони чувственної, моральної і інтельлектуальної душі чоловіка, і приспособленю его до практичного житя.

Домагаємось обовязкового, безплатного научаня. Безусловної заборони праці людей, находячих ся в літах обовязкової науки, в тих галузях продукції, котрі стоять вже під контролею націі (держави).

Обовязковоі помочи державної тим, що задля браку средств не можуть в повні відповісти вимогам обовязкової науки (удержане, реквізита шкільні).

Для розвитя сил фізичних, жадаємо:

Введеня до школи вихованя військового.

Плян наук в школах середних, повинен обнимати такі предмети, котрі по перше розвивають власти мисленя, а по друге, дають зрозуміне всіх процесів, відбуваючих ся у всесвіті, т. є котрі ведуть до пізнаня правил, яким підлягає житє цілої природи, наше психічне, та суспільне житє. Плян наук шкіл середних має обнимати крім а) Науки моральности та найзагальнійших b) наук Математики і Логіки, науки о законах с) мисленя, Науки природничі та науки суспільні, доловно же;

Розвій культури загально-людскої (се є історію, під котрою розуміємо: розвій господарки, родини, розвій інституцій політичних, розвій мисли людскої, як розвій понять релігійних, розвій просвіти і т. д. і т. д). Спеціяльно домагаємось увзглядненя

Історії рускої культури.

Новожитні язики о стілько, о скілько вони мають заповнити люки, які повстають через неповність нашої літератури.

Школи елементарні мають дати те, що їх назва вже висказує, се є:

Елементарні відомости. підготовляючі до студій в школах середних. В виду того, що школи середні з повисшим пляном наук, подають своїм ученикам загальне образованє домагаємось

Зорганізованя шкіл висших в школи фахові, з обовязковим доповняючим загальним образованєм.

Що до сторони адміністраційної, то жадаємо на разі

Винятя нашого шкільництва з під власти міністерства австрійского, а відданя єго раді шкільній, іменованій соймом, під проводом президента, члена виділу краєвого.

Рівночасно домагаємось:

Поділу ради шкільної краєвої на дві секції: для східної Галичини і для західної, під проводом віцепрезидентів, іменованих соймом.

Відень 1 марта 1891.

За руско-украйінску радикальну коломію у Відні:

В. Будзиновский. Іван Гриневецкий.

Програма зйізду славянских поступових студентів з Австрії, в неділю 17 л. мая і в понеділок 18 л. мая 1891. в ческій Празі.

Під таким заголовком оголосили чеські поступові студенти ось що:

„Поступовим студентом вважаємо того студента, котрий є ворогом всякого панованя народу над народом, пола над полом (мужчин над жінками і на відворот), кляси над клясою, котрий уважає релігію приватною справою одиниць і що вона тілько єго самого дотичить, а не бажаючого зробити з неї орудє до втягненя цілої суспільности в однакові форми, не бажаючого з неї уковати оружє против поступу, або зробити предметом заробку; дальше того, хто видить державу в самих горожанах, а в нікім іншім олицетворену, з усіми сего наслідками; того, хто стоїть за найвисшим розвоєм одиниці віддаючи суспільности тілько найконечнійші права над нею, котрі є в інтересі загалу і хто є прихильником як найширшої свободи горожанскої, хто стоїть за свобідним розвоєм суспільности під охороною не війска, але під охороною свідомих горожан самих.

В неділю, 17 л. мая.

I. РАНО О 9. ГОД.

1) Відкритє зйізду.
2) Відчитанє регуляміну.
3) Бесіди репрезентантів поодиноких народностей славянских про загальне становище дотичного народу.
4) Поділ на секції після народностей.

II. ПОПОЛУДНИ і в ВЕЧІР.

Задача секцій.

1) Начеркнути відносини кождої народности славянскої до австрійскої держави і висказати бажанє дотично політичної організаці Австрії.
2) Зачеркнути становище супротив поодиноких справ політичних, культурних і соціяльних.
3) Дороги і средства. Взаімні відносини між Славянами.
4) Справи студентства. Начеркнути погляди на організацію поступового славянского студентства в Австрії.
5) Доповненя.
7) Спільне засіданє председателів і референтів поодиноких секцій. Редакція спільної резолюції, котра би обняла і спільну програму і індівідуальні потреби поодиноких народностей.

В понеділок, 18 л. мая.

III. РАНО О 9 ГОД.

Загальний збір. Відчитанє резолюцій. Голосованє. Кінцеві бесіди.

В справі нового виданя Шевченка.

Моя замітка в 7 ч. „Народа“ о намірі деяких народовців видати замісць повного — обкроєне видане Шезченка мала такий наслідок. що д. 10 квітня проф. Ом. Огоновский скликав засіданє комітету редакційного, на котрім заявив, що ані у него ані у нікого з членів комітету, такого наміру не було, і що коли буде зроблене комітетом виданє творів Шевченка, то се буде виданє повне. Присутні на тім засіданю виділові деяких товариств остро вдарили на мене за поміщенє замітки в „Народі“, зовсім безпідставноі і оскорбляючоі гідність товариств народовских, котрі взялись видати твори Шевченка. Особливо сильно виступив проти мене др. Кость Левіцкий, котрий впрочім зараз же поставив внесок, щоб істнуючий комітет для виданя творів Шевченка розвязати і діло се поручити комусь одному, нпр. Ом. Огоновскому. В своій відповіди на закид, буцім то я звістку про обкроєне виданє сам видумав, я покликався на одного народовця, чоловіка вповні гідного віри, котрий міні передав сю вість. Але що я не вважав потрібним називати єго імя, то „Діло“ поновило напади на мене, ще й додало, що я „припертий до стіни, не вмів нічого відповісти“. Отже тепер, розвідавши річ докладнійше, заявляю, що подана мною відомість таки була правдива, і що власне той, котрий висказував думку о потребі виданя Шевченка „обкроєного так як нам потрібно“, опісля на засіданю комітету найзавзятійше нападав на мене за опублікованє сеі „безпідставноі і ображаючоі вісти“. „Діло“ домагалось від мене спростованя сеі вісти, — ось єму моє спростованє. Замічу ще, що проф. Ом. Огоновский перший рішучо спротивився думці розвязаня Шевченківского комітету і приняв над ним дальший провід і що комітет розділив між себе роботу над виданєм Шевченка, котре ще сего року, надіємось, буде в руках читаючоі громади.

Іван Франко.

Шевченко й радикали перед угодовцями.

Від д. Володимира Лаврівского зі Львова дістали ми ось яке письмо, з 8 ст. ст. квітня с. р.

„В 8 числі вашоі часописи в статіі „Шевченко в чужій хаті“ находить ся інсинуація, будьтоби світский независимий комітет викинув в остатній хвилі „Івана Гуса“ для догоди забагам митрополита. Яко член комітету освідчаю що комітет яко такій о викиненю зовсім не знав, а довідавсь о тім доперва тоді, коли й публика“.

Ми написали своі слова про комітет тому що вважали єго господарем цілого свята, відвічальним і перед публикою, значить таким, без волі котрого щось подібного не повинно було статися. Зі слів же д. Лаврівского виходить, що той комітет „яко такий“ не припильнував свого обовязку — не викурив за двері тоі чорноі сили, що наважилась на одну з найкрасших перел Шевченкоі музи.

Мило нам, що д В. Лаврійский яко член вечірничого комітету, обурюєся навіть на думку, щоби таке можна було робити для догоди чиімсь примхам; та милійше було би нам, якби такий протест заявив цілий комітет яко такий, а до него належали окрім д. Лаврівского від Просвіти, ще ось котрі добродіі: від Народноі Ради др. К. Левіцкий, від тов. ім. Шевченка Д. Гладилович, від Р. тов. педагогічного о. Ів. Чапельский, від Бесіди Др. Савчак, від р. співацкого тов. Бояна д. Вол. Шухевич. Тількож дізнаємося з певного жерела, що то власне о. Чапельский та д. Гладилович, (репрезентант тов. ім. Шевченка!!) та др. К. Левіцкий спільно з редактором Діла д. Белсєм вибороли те, що Гуса припущено, і то власне для догоди митрополитови. Так виразно казали самі названі панове перед тими, котрих тероризували, а що острах перед митрополитом грав тут ролю, виходить і з того факту, що після домаганя молодіжи відспівати Гуса дирігент хору „Бояна“ адвокат краєвий Др. Федак, стероризований названими панами рішучо відказався диригувати „Гусом“, кажучи, що і п а к ш е с т р а т и т ь с и н д и к а т С и р о т и н с к о г о ф о н д у. Як бачимо, справа пішла вже на грубі штуки.[1])

Найшлися відважнійші люде, що бралися заступити дра Федака й відповісти перед якоюсь близше неозначеною апокаліптично-угодовскою бестією, та угодовці і до того не допустили. Тоді персонал хоровий загрозив стрейком на решту вечірниць, і дався упросити тілько одному достойному народовцеви-неугодовцеви, що за вечірниці найбільше відповідав. В загалі, як у салі, так і за кулісами розігрався досить грізний драмат між правдивими почитателями Шевченка і єго угодовскими супостатами.

В статі п. з. И н т р и г и п р о т и в н и к ô в ъ н а ш о и и д е ѣ, редакція Діла вибріхуєся тим, що буцім то „Гуса“ пропущено через те, що він не перейшов поліцейскоі цензури в чистім виді.“ Подано властямъ — повідає редакція —

---

[1]) Тепер др Федак ратує ситуацію ось як: „Не надѣявсь я, щобы пропущевье однои точки програмы на вечерку въ память Шевченка, що на концертахъ часто лучаєся, могло дати Kurjer-ови Lw причину до широкихъ толкôвъ. Отожь заявляю, що ôдспѣванье композиціи „Гусъ“ зъ змѣненымъ текстомъ не наступило лише длятого, що змѣненого тексту годѣ було пôдложити пôдъ ноты, а зъ нѣякого иншого взгляду. Дальше я єсмь синдикомъ не св. Юра, але вдовичого фонду, а кождый знаючій ôдносины анѣ припустити не може, щобы хтось мôгъ менѣ грозити утратою синдикату та щобы я такои грозьбы перестрашивъ ся“ (Діло ч. 90).

Кілько правди в сій заяві дра Федака, виходить з порівнаня єі з тим фактичним станом справи, що ми отсе представляємо. Тут завважаємо лише, що подана дром Федаком єдина причина пропущеня Гуса (неможливість підложити зміненого тексту під музику) не сходиться з тою єдиною причиною, що подає Діло (жаль за первісним текстом), і не видержує найменшоі критики, бо ж усякий, що хоть трохи розуміеся на нотах і тексті, знає, що нема нічого лекшого, як уложити текст як раз до музики та так, щоби вдоволити всяких

змѣненый текстъ. Рѣчь поведено нещасливо: бо коли Шевченковый творъ має подаватися у змѣненомъ видѣ, то лучше зовсѣмъ его не подавати " Що властям подано змінений текст „Гуса , про се дізнаємося в-перше від редакції Діла, і коли се факт, то він сам один дуже сумно свідчивби против угодовців. Але ж друга половина речення редакції „Діла" чистісінька бріхня, котру треба було придумувати повних вісім день (ч. 83 „Дѣла" де є наведена статя вийшло 23 квітня). Редакція „Дѣла" сховавши так з перед публіки своє лице, мов струсь, думає, що закрила й прочая. А тимчасом факт, що й Лебедин подано на вечірницях не в чистім виді, і то ще по довгих просьбах, бо д. Омелян Огоновский зовсім був его заборонив деклямувати своій дочці через те що там остро виступаєся против Ляхів-шляхти. Окрім того велено й співакови-солістови Шевченкового „Заповіту" (музика Вербицкого), співати замість „а до того я не знаю бога—а до того я вже знаю бога", немовби справді душі поетовій ніщо вже було блукати по Украйні, коли „нова ера" сповнила его заповіт—визволеня України революційним способом, і немов би та душа, заспокоена полетіла до бога. дякувати єму за те!! Тілько ж у честь того співака треба піднести, що чи то з боязни перед таким же протестом молодіжи, який був піднесений против пропущеня Гуса, чи з пошани до самого поета —він не посмів так безчестити Шевченка і против волі угодовских трусів відспівав его настоячі слова. Що редакція Діла свідомо бреше, виходить з ось яких слів єї про „Гуса": „Справа не держалась въ секретѣ, бо була зовсѣмъ ясна и чиста, тожь и радикалы о нѣй знали и ôдкомандували на галерію свои индівідуа, щобы робили галабурду". Тут що слово то бріхня. Радикали до остатної хвилі не знали про долю „Гуса" і в загалі вечірниці угодовскі йих зовсім не обходили, бо як би так, то були би може зібралися в комплєті і устроіли угодовцям новажну маніфестацію. Тимчасом сама редакція Діла каже, кілька рядків далі, що радикалів на галерії, котра вся протестувала против пропущеня „Гуса" було всего два три, і йих ніхто туди не командував. Бріхня редакції Діла про ясність та чистоту справи, про недержанє єї в секреті, виходить із поміщеного на переді листу д Лаврівского, бож відти показуєся, що про сю справу не знали навіть найблизшілюде, а именно три члени вечірничого комітету. Що крутії вечірничні, а з ними й редакція Діла, свідомо оббріхували найблизших участників вечірниць, виходить з того, що з разу вони твердили, буцім то поліція зовсім заборонила „Гуса", і сам др. Федак, котрому, як сказано в Ділі, історія з „Гусом" звісна була на день перед вечерком, — заявляв ще на вечерку, що не хоче сидіти в тюрмі за непослух поліції! В сій бріхні про поліцію зловив Шевченкових катиків таки на вечерку один член вечірничого комітету. бо єму попало в руки рішенє поліції, де виразно було сказано, що позволяєся виконати всю програму вечерка, значить і „Гуса" окрім „Посланія" (ми певнісінькі, що й се остатне не булоби сталося, як би ті, кому слід, не чули були за собою плечей угодовців, чи то йих податливости, що неминуче виходить з „нової ери".

Редакція Діла запевняє, що митрополит „не мішавъ ся въ справу вечерка въ память Шевченка". Коли се правда, то тим гірше для названої чвірки, бо в такім разі вона сповнила ролю катика Шевченкової музи з власного почину, тілько для того, щоби піднести смак митрополита в звіснім напрямку. І добровільне угодовске чолобийництво перед св. Юром справді не хибило цілі, бо митрополит зараз на другий день після вечірниць, скликав збори капітули і установив цензуру з трох крилошан для цензурованя всіх руских видань і тих із видань польских, що зачіпають рускі справи,—очивидячки певний, що угодовці его за се в душі навіть похвалять. Діло сей факт зовсім промовчало.

Нам дуже мило, що наведене на початку письмо д. Лаврівского, котре — повторимо ще раз — обурюєся навіть на думку, щоби можна так догоджувати примхам митрополита,—вийшло від члена центр. Виділу і директора канц. Просвіти, і навіть писано на папері й коверті з друкованими штампіліями товариства. Та ще милійше було би нам, як би з таким протестом против замахів на Шевченка виступив повний Виділ товариства яко такий Але ж на се єму мабуть не стане відваги. Адже ж головою Просвіти є цензор „Лебедина" д. Омелян Огоновский, а членами его по більший части угодовці. До тогож—як се розкажемо в дальшім ч. — сам центральний Виділ Просвіти „яко такий" чинить тепер саморідну цензуру над виданями для народа. Митрополит тілько звів до куши бажаня самих угодовців, і радикально забезпечився від письменских герезій тих писателіків та просвітителіків народних. що хотілиби держатися правила: через святих до неба — через святий Юр до народа.

Редакція Діла обурюєся також, як і Просвітяне та члени тов. ім. Шевченка, на увагу д. Франка в 7 ч. „Народа" про виданє творів Шевченка. Д. Франко сам пише про се осібно, миж від себе твердимо ріпучо, що жертвою митрополичої цензури впадуть власне твори Шевченка, як би йих Просвіта видала в повнім виді. Не вже ж народовці такі наівні, що думають, що митрополича цензура помилує такі твори Шевченка як напр. Марія і. т. і? Не вже ж народовці такі наівні, як ре-

---

цензорів. Коли народовці, що після Діла самі укладали той мінений текст, не зудолали такій великій поетичній завдачі та ніяк не могли попасти в такт, то певне зробив би се поліцейский поет і музик — цензор Гуса, таже досвід учить, що ті артисти з тим досить гладко справляються. Зрештою, кілько правди в заявах Діла і дра Федака вкупі, виходить із 8 ч Посланника що від нового року виходить у Львові в безпосереднім звязку зо св. Юром. Сказано там до-слова ось що: „На пару днѣвъ мавъ Преосв. Митрополитъ звернути увагу комитету, уряджуючого вечерницѣ на сесю безтактовність (поставленє в програму „Гуса)", а повага его здѣлала то, що сесю точку пропущено."

дакція Діла, котра думає, що епископи, як не мішаються, так і не будуть мішатися в нутрішні справи руских товариств? та що й митрополит не вмішаєся в усі твори, видавані тими товариствами? Адже ж на те й установлена митрополича цензура, на те й заподіяно нову еру і дано митрополитови нас на все, що тілько задумає зробити з тими, що піддалися під его політичний провід!

То ж ми певнісінькі, що Просвіта й тов. ім. Шевченка навіть не видадуть повних творів Шевченка і що, значить йіх недавна заява про те — пуста грозьба доти, доки Просвіта йтов. ім. Шевченка не відречуться новоі ериі „всѣхъ дѣлъ ея“, не покасують між іншими усяких непокликаних цензур на рускі видавництва починаючи від своєі власноі а кінчаючи на митрополичій. Ми просто кличемо членів Просвіти з провінції, щоби таке зробили і сердечно будемо раді, коли йім поведеся опрокинути всякі угодовскі цензури, але ж мусимо йім наперед сказати, що угодовскі проводирі не допустять до того, без завзятого бою, бо тут іде о йіх особисті та кружкові інтереси.

Покиж так не буде, поки народовство не зірве з новою ерою, поти на него падати муть чим раз більші невдачі.

Що ті невдачі вже тепер чи малі, що самим угодовцям прийшло до скруту, се видно з того, що мимо постанови про все мовчати — редакції гал. народовских газет таки мусіли виступити з довгими статями против „не вели чкоі але шкідноі фракційки радикалів“, як каже Діло. Ми вже повисше виказали бріхні Діла в наведеній его статі. Тут скажемо ще тілько, що редакція Діла збиває нас, радикалів, ув одну купу з „обѣдинителями Гал. Руси“ та сліпо не„навидячою насъ польскою печатію з „Gazetą Narodową“ на переді. Про остатну — орган угодовців із польского боку, не потребуємо й говорити, про нашу ж тотожність з москвофілами скажемо, що сій бріхні перечать усі наші змаганя, а остатним часом іще й той факт, що власне під нашим впливом, москвофільска партія очивидячки розпадаєся на „старе“ й „молоде поколіне“, та що з першим, котре тілько й має на думці ред. Діла, у нас не було й нема нічого спільного, окрім хиба протесту против анатеми угодовців на всіх, що з ними не годяться. Колиж редакції Діла треба такого свідоцтва нашоі „благонадежности“ на письмі, то ми можемо навести з 9 ч. „Галицкоі Руси“ ось які слова, сказані по поводу наведеноі бріхні в статі Діла: „три силы *совсѣмъ противоложного направленія* накинулись на „Дѣло“ и его „справу“ и нашли къ тому, каждая изъ своей точки зрѣнія, вѣскіи причины и поводы“ Зрештою в сім пункті ми мабуть ніколи не порозуміємося з галицкими, буковинскими та украйінскими угодовцями, то ж не варто тратити й слів.

Мусимо ще вернути до тих бріхонь, котрі нам закидає редакція Діла. Вона каже, що ми неповинно звалюємо вину на гімназіяльну молодіж, котра-ді не домагалася відспіваня Гуса, і не кричала, коли так не сталося. А тимчасом се фактъ, котрий на вечерку звернув на себе загальну увагу і особливо налякав угодовців, бо вови були певні, що пускаючи на галерію майже тілько самих своіх учеників, ставлять собі товпу плескунів — величателів нової ери. А тимчасом тота надійна молодіж зробила такий афронт нашим угодовцям! Не входимо в те, чи сама вона прийшла на те, чи ні — досить того, що так сталося і ми сей фактъ піднесли на доказ, що „приближається кончина“ новій ері, коли ві творці й стовпи так низько впали навіть в очах дітей. Редакція Діла сміливо твердить, що тих усіх уваг против пропущеня „Гуса“, які ми навели в 8 ч. „Народа“ на вечерку ані редакція Діла ані сотки інших присутних людей не чули, окрім голосу „двох чи трох радикалів „гу! гу! гусь“ (зараз знати, що редактор Діла і серед халепи не тратить іноді гумору!). Не перечимо, що ті, що нам подали факти з вечірниць, могли підняти висше тон деяких протестуючих уваг; але з другого боку — всякому звісно, що редакція Діла має уха сильно позатикані угодовскою ватою і очи закриті таким же угодовским туманом так, що вона не чує й небачить дуже богато такого, що чує й бачить уся незапаморочена „новою ерою“ руска громада. Се доказує, хотьби й той фактъ, що редакція Діла зразу й не писнула про цілу справу і мусіла ві доторкнутися аж після голосного крику в інших газетах. Редакція Діла очивидячки найбільше налякалася поданоі Gazetою Narodowoю звістки про те, що небавом має виходити нова народовска газета, незалежна від св. Юра. Редакція Діла, мов невинна панночка, каже наівно, що не розуміе, по що такоі газети „коли й теперъ нема анѣ однои газеты народовцѣвъ, котра бы була „зависима“ ôдъ св. Юра.“ Забула сердега, як недавніско, серед радости після куренди против „Ч. Руси“ сама слізно молила св. Юр, щоби змилувався над „Батьківщиною“ та зняв з неі анатему, кинену ще за редакції низше підписаного грішника, коли тимчасом тепер „Батьківцина“ мовляв уже щось в других чи третих руках! Що само Діло незалежне від св. Юра — ніщо й казати; про те свідчить пустота его змісту, змішана з димом кадильним для митрополита... На доказ правдолюбства редакції Діла наведемо ще, що вона твердить, буцім то звісну телеграму з Тернополя „обиджаючу святкуючих память Шевченка“ прислав радикал, коли тимчасом — фактъ, що тоту телеграму вислав цілий кружок Тернопільских Русинів, зложений з самих народовців-неугодовців і одного москвофіла, що чейже звісно й редакції Діла? Телеграма справді попала в само серце угодовців, то й не дивниця, що вони так вються з болю. На звістку про сей скуток телеграми ті Тернопільскі Русини воспрянули духом: „Іще дві-три такі телеграми — повідають вони — і по новій ері“ І справді, не довгий йій вік, коли таке про неі починає думати й народовска провінція. Тяженьку рану завдала угодовскому серцю й відмовна

відповідь Ак. Брацтва на просьбу комітету, взяти в вечірницях участь — написана майже до слова так, як було подано в „Народі“ з поводу рішеня виділу Ак. Брацтва. Редакція Діла зве сю відповідь „імпертинентскою“ і заневняє, ще „народовцѣ, якъ прецѣнь видко зъ цѣлои ихъ дѣяльности, нѣколи не були й не суть клерикальными ретроградами, анѣ нѣколи такъ не нагинали думокъ Шевченка чи то на своихъ вечерницяхъ, чи то въ своихъ выданяхъ“. Наговоривши тілько бріхонь в оборонї угодовства і ствердивши фактами, що на вечірницях не так то гладко пішло, як твердило зразу Діло — редакція ще раз урочисто заневняє, що „вечерокъ ѳдбувъ ся дуже удачно пѳдъ кождымъ взглядомъ“. Ну, що подіете з людьми, котрих так скрутила нова ера, що вони стратили всяке почутє правди!

А дійшло до скруту й другій угодовскій газеті „Батківщині“. Ми знаємо з власного досвіду, що попередні властителі та відвічальні редактори „Батьківщини“ окрім д. Романчука, що на старість покаявся, в засади противні були порушуваню якого небудь радикалізму, перед народом так, що ми в перній половині 1889 р. по гіркій біді вели „Батьківщину“ в радикальнім напрямку тілько, не називаючи чорта по імю (бо на самій річи ті панове ніколи не розумілися). Навіть новий редактор „Батьківщини“ з 1891 р., др. Кость Левіцкий, заявив зараз у 1 ч. що й не думає чіпати редакції „Народа“ через те, щоби не подумано, що єго хто небудь боїться; мовляв. „пехай цезають, яко усчезаєтъ дымъ“. Консеквентно, се треба було розуміти про ввесь руский радикалізм Тілько ж, коли на саму чутку про те, що має виходити нова радикальна газета для народу „Хлібороб“, із новітів нам прихильних, люде громадно стали відсилати „Батківщину“ котра справді ще ніколи не була така водава та претенсіональна як єго року — то редакція „Батьківщина“ так налякалася, що почала отсе, саме на день перед виходом 1 ч. „Хлібороба“ ряд статей п. з. Що то є радикалізм? Вже перший уступ сеї статі такий потішний, що аж просився до „Хлібороба“, до гумористичної рубрики, та ми почекаємо, поки сей Страхопуд XIX. віка, то б то статі автора, котрий так називає радикалізм, не буде випханий на-повно, і тоді ми єго виставимо на на „увеселеніе“ рускому народови. Тепер скажемо тілько, що автор виступає против радикалізму, як каже, з щирого серця, щоби завчасу навернути заблудних, руских радикалів, але робить се з другого боку, „стоячи на становиску порядку и права“. Сим остатним автор дає знати, що виступить далі против нас, яко ворохобників, як то робить на пр. і славетна редакція „Буковини“ очивидячки, і не міркуючи про те, что єсть истина?.

Ой, тай було ж би нам, якби так наш страхопудний супостат був справді животиною та ще й з рогами! Але видко, бог і для грішників ласкав.. і так то зле воно не буде, як загадує редакція „Батьківщини.“

25 квітня 1891. М. Павлик

Перше змір, а потім вір.

(Допись з Украйіни).

Скоро почав виходити Народ, дехто з старших Украйінців зараз охрестили его „Драгомановщиною“, зразу оголосили, що від нього тхне „объединеніемъ“, „обрусѣніемъ“, прихильністю до російскої літератури і культури, російским радикалізмом, а також особистим роздразненем.

Коли коло Народа склалася нова партія, уложила свою програму й виявилася потреба висловитися з єго поводу, так або інакше, тоді в більности украйінолюбці згожувалися на сі пріпціпи, визнавали навіть такий новий напрямок цілком натуральним, але казали, що найбільше міг би він прислужитися просторенем в суспільности позитивних поглядів — працюючи теоретично (наукові студії, переклади позитивного напрямку книжок). Практична діяльність партії здавалася нашим Украйінцям (про котрих ми говоримо) ще не на часі, що вона тепер може зробити тілько даремну колотнечу. Дорікаючи москальофільством (навіть трохи не прихильністю до рос. уряду) вони казали, що хтіла б бачити у себе і в Галичині радикалізм европейский замісць російского Дехто ганьбив навіть мову Народа: мовляв, через те, що радикалам украйінство зовсім не на серці й вони зовсім про неї не дбають.

Такі були головні пункти критики Народа й нової партії з боку украйінолюбців. Відносини до неї були не однакові, але завважимо, що богато, бачивши хіба тілько 1 ч. Народа та програму, старалися компрометувати Народ, роспускали навіть нісенітниці, що єму запомогає „Славянскій Благотворительный Комитетъ“, або протегує Марков.. Але, вольному воля. Діло не в сему

Пройшов уже чималий час, і Народ мав можливість висловитися, показати, яке єго москальофільство, який єго радикалізм і які погляди на украйінство. Радикали виявили себе „западниками“, прихильниками не російскої культури загалом, але того в рос. літературі, що є в ній, як і в усякій іншій, дійного, гуманного, демократичного: вказали, що думки йіх про самостійність нашої національности й літератури однакові з народовцями, що вони тілько не визнають ніякого національного ненависництва.

Отсе ми нагадуємо й просимо всіх Украйінців, хто хтів би об'єктивно віднестися до Народа — перечитати уважно всі числа, або хоч за сей рік, що б впрозуміти собі, скільки є правди в тому, що роспускають про Народ добрі люде.. Тоді б кожний побачив, що треба найперше вірити своій голові, своім очам, завважив би, що укр. радикали працюють над роспростореном наукових позитивних поглядів (напр. про релігію в Літ. наук. бібліотеці, Дрепер), а також і практично прилучають нас до загально-европейского радикального руху, а не вернуть до „обрусѣнія“.

Проти програми Р. укр. рад. партії власне ніхто й раніпше не виступав, але знаходили, що ще не час сі переводити... Чи так же воно? Відповідь на се можно знайти хочби в настрою селян, в промовах декотрих з йіх, де підчас виборів виявилися йіх бажаня Сі бажаня власне, можно говорити, радикали тілько резюмують і йіх хтять систематично доходити Потребу такої партії, котра б взяла на увагу інтереси люду — „питане економічне — та проробила б стежки до роз'ясненя єго питаня в Галичині — вимагає саме житє Хай і на сей раз Украйінці згадають, що Галичина близче до Европи, ніж наша Украйіна, тай в загалі не рівнають ще нашого стану економічного до галицкого.

Ще два слова до полемічного тону, хоч на се вже відповідала редакція. Зостанні часи полеміки вимагало саме галицке житє і сей закид однаково можно зробити всім виданям. „Народ“ давав і дає менше місця полеміці ніж Правда (де навіть число на Тарасові роковини не обійшлось без лайки — спершу молодежі, котра протестувала проти угоди, далі молодіжи київскої в романі Боротьба. Драгоманова, двічі, і радикалів). До тогож власне треба завше спитати, як ведеться полеміка й проти чого? Треба тілько, що б вона була чесна і давала врешті які небудь позитивні ідеали

В сучасний момент є вже не тілько можливість се роздивитися, не слухаючи всяких прокурорів „Народа“ і оборонців крутійства, але навіть і неминуча по

треба Знов у Росії починає будитися громадска думка, прибита реакцією і цікаво знати, з чим стануть українолюбці серед сего нового руху: чи з ідеалами сучасного европейства, котрі хоче перевести до нашого народу нова партія на нашому грунті й запрошує до спільної роботи, чи з якоюсь темною націоналістичною філософією, котра голосить нетерпимість до інших партій, до всего великоруского й бачить наше спасіне в австрофільстві та панских ласках, не даючи жадних позітивних ідеалів??

Будемо ждати, як віднесеться загал Українців до радикальної партії, до молодіжі прихильної сі діяльности тай українству? чи й той загал скаже йій разом з Правдою: „Схаменіться!“ Що б дійти правди, ми просимо всіх Українців „перше зміряти, а потім вірити“ тому, що говорять „добрі люде“. Треба показати, чи нам ходить о прінціпи, або чи нами керує безпрограмовий шовіністичний націоналізм, чи може нами опанувала байдужість до всего, що стосуетьсн до нашого народу

Хома Ск

ЗАЯВА.

Приватно дізнали ся ми, що один добродій з Украйіни заслужений впрочім і поважаний чоловік, воює протів „Народа“ між іншим тим, що він не подобався самим радикалам з краківскоі „Громади“ і віденьскоі „Січі“. Щоби люде сю справу фалшиво не розуміли, чуємо ся обовязані заявити, що тими Січовиками, від котрих інформації засягнув сей Украйінець, є ми підписані і що незадоволенє серед нас із Народа було з тоі причини, що він за мало виступав протів тих справ, котрі той Украйінець боронив або коли не годився з ними, то зовсім хотів йіх усунути в під дискусії. Напр. той добродій лютий був на Народ за єго полемічний тон, а нам сей тон був ще за мало полемічний, бо ми переконані, що поступованє таке, як теперішне народовців угодовців, що мусить завести Русь-Украйну до гробу, повинно бути знищене „до щенту“. Коли ж сим простим невдоволенєм, без поданя єго причин, той добродій підпирає свої пляни, то вважаємо се за нечесне і негідне минувшости того чоловіка. Який би Народ не був, він усе таки є тепер для нас єдино можливою лектурою в украйінскій мові.

В. Будзиновский, Ів. Гриневецкий

Подібну заяву маємо приватно і від дотичних членів крак. Громади. Ред.

Переписка редакції.

Др. Е. М. в Д. Ио Поезіі Шевченка заборонені в Россеіі. просимо Вас і всіх обертатися до Едварда Валечка, книгаря в Празі. Примірник коштує 1 р. 50 кр.

К. Г. Р. Рекомендуєте нам наукову працю і науковий розвій нашоі програми (особливо максімальної) а радите покинути полеміку, то б то публіцістичну діяльність. Ми в сім бачимо тілько підшепти деяких „шановних осіб“ угодовців, що хочуть так забезпечитися в своій діяльности. Зрештою, не судіть нас із своєі точки — кабінетних людей, котрим годі що небудь робити практично. Ми не можемо загребстися в виключно „наукові“ т. є. відірвані від житя студії на полі битви, де попри вуха свищуть кулі, і де молодіж і народ потребують нашоі помочи й поради. До того ж, полеміка наша пройнята на скрізь власне тою програмою, котру Ви нам радите розвивати, а се щось навіть більше, ніж абстрактне єі розвиванє. Не вже Ви сего не розумієте? Про спосіб і тон полеміки, не будемо спорити, а просимо тілько поглянути на Правду, Діло, Буковину, та зважити й ті бріхні, якими протів нас воюють устно усякі більше чи менше шановні особи. Наша совість тут чиста. Доріканя Вашого про перекладі з російского „усякоі нісенітниці“, також не гаразд розуміємо тим більше, що сего року ми нічого сінько в перекладі з російского не напечатали, окрім статейки д. М. Ф. Так сего ж нам конче треба було для оборони від крику, протів „царославія“ з боку звісних „шановних осіб“ і інших, крику, котрим і користують наші противники на Украйіні для того, щоби тілько пошкодити Народови і єго напрямкови у нас і на Украйіні. Будьте справедливі — Марія Р. в К., Ів. Бор. господар в Б., о. Ів. П. в Д., Павло Думка господар в Купчинцях. і п. П К. учитель в Ю. Позаяк твір Дрепера „Історія боротьби віри з наукою“ доси нередплатили тілько Ви, то ми не в стані єго видрукувати і розіслати частками тепер, а випустимо цілий твір аж під конець 1891 р. Даруйте, але бачите, що не наша вина.

Д. Вир. в К. Зсилаетеся на дані в К 125 р. і звіщаєте, що шлете 250 і 150 р. (на що?) а між тим, ми дістали буквально чотири р. В такім разі зовсім Вас не розуміємо.

В. С. Америка. Посилки Вашої на передплату Народа ми й доси не дістали, а сегодня вже 9-тий май! Будьте ласкаві рекламувати. Ми маємо неприємности від тих, котрим ми мали за Вас передати передплату — від редакцій руских газет і інших, котрі доправляються у нас грошей.

Вийшла 11 кн. Літ. наук. бібліот. Основи критики біблійної, Моріса Верна. Переклали В. і Ф. Ц 10 кр.

ХЛІБОРОБА ч. 1 вийшло 25 л. квітня і містить: передне слово — програму видавництва, На чім стоімо? Дра. С. Даниловича. Чого хоче руско-украйінска радикальна партія. Про вибори до Ради державноі. Про вибори до Ради державноі в Снятинскім повіті, Кирила. Робітницке свято першого мая, М. Павлика.

Передплата до кінця року 1 зр., 50 кр. котру треба висилати під адр. Редакція Хлібороба, Коломия, ул. Собеского 58. Перше ч. посилаємо й нашим передплатникам, на показ. Хто би не думав Хлібороба передплачувати, зволить відіслати назад до Львова, ул. Академічна 22.

При нагоді, мусимо згадати, як повитано 1 ч. Хлібороба серед старших „інтелігентних“ Русинів Отже одна народна нянька, Діло, що не може нахвалитися своіх пестійів — „знамениті“ народовскі популярні виданя — тяженько заревла в 88 ч. від того, що Хліборо хоче визволювати нарід руский від опіки „старшого покоління“ народовского, як Народ визволює від него „недосвідних людей з інтелігенції“, особливо ж молодіж. Звісно, няньки й здумати не можуть, як сміють ставати самостійними людьми ті, котрих вони і далі хотілиби за ручки водити та послуху для себе вчити. Єдину ціль Хліборобa: заступати інтереси руских чорноробів, усвідомляти та організувати йіх для визволеня від усякого визискуваня й темноти — редакція Діла зве просто деструкцією (розстроєм) — слово вихоплене з губи польских шляхтичів, котрі так до недавна пятнували навіть народовскі заходи серед руского народу. Та звісно, від кого-ж вірному слузі й учитися, як не від пана?...

Видає Михайло Павлик. Відповідає за редакцію Іван Франко.

З „Друкарні Народноі“ Войтіха Манецкого, під проводом В. Годака.

Рік II. Львів 15. л. червня 1891. Ч. 10-12.

Виходить 1. і 15. л. кождого місяця і коштує за рік в Австро-Угорщині 4 гульд а для заграници 5 рубл., 12 франків, 10 марок або 2½ доляра.

Одно число 20 кр.

НАРОД

Адрес редакції: Львів, ул. Академична ч. 22.

Дописи безименні не будуть поміщувані. Ужиті рукописи нищаться, а неужиті можуть собі автори своїм коштом відобрати. В справах редакційних можна говорити від 11 до 12 рано і від 2 до 3 поп.

ОРГАН РУСКО-УКРАЇНСКОЇ РАДИКАЛЬНОЇ ПАРТІЇ.

ЧУДАЦКІ ДУМКИ.

III. (Далі).

Коли обернемось до писаного про Украйіну навіть по московскому Украйінцями, то й тут побачимо теж не дуже відрадостні прояви. В усякім разі тепер твори навіть найбільше вчених украйінолюбців стоять далеко низше по науковій вартости, ніж твори чистих Москалів, або Украйінців-общерусів. Тут причиною по части провінціальне житє Украйінців, котрі не мають під рукою столичних засобів до науки, а також те, що стан національности, котру кривдять у Росії, не дає власне украйінолюбцям спокою духа й потрібного для науки концентрованя, збору уваги на певних точках праці. Тілько ж тут винна й власна воля Украйінців, котрі засиділись на старих думках про національність і звязані з нею справи, думках, котрі панували в науковому й політичному світі, а надто германскому й славянскому, перед 1848 р., але тепер дуже перемінились в більше освічених народів, навіть у германских, і в самій Росії.

Перед 1848 р. коли у нас складались думки членів Кирило Методійівского товариства, скрізь в Европі були „Молода Італія“, Молода Германія“, загальне германофільство, кельтофільство, піддаючись котрому навіть соціаліст Прудон казав, що „вільність — річ кельтска, а деспотизм франкска (la liberté est gauloise, le despotisme est franque)“. В передових кругах у Росії панувала однаково серед „западників“, як і „славянофілів“, гегеліянска система з єї думками про зміни національних гегемоній по періодам всесвітньої історії. Німець Гегель думав, що німецка (германска) гегемонія буде остатньою. Московским гегеліянцям „восточникам“ або славянофілам, звісно, се не подобалось, і вони ждали, що після доби германскої буде славянска, переважно великоруска. Російскі западники по части спорились проти того й радили Росії просто вживати готової европейскої просвіти, а по части самі вірили, що буде славянска доба історіі, та тілько малювали єї собі не в образі московского царства, а в формі ліберально-соціалістичній, для котроі підстави бачили в сільскій громаді, котра зосталась у Московщині (Герцен і другі). Подібні надіі держались і де в кого з восточників (Хомяков, братя Аксакови і др.) Наші украйінофіли того часу, або ліпше украйінскі славянофіли стали по середині між російскими „западниками“ й московскими славянофілами чи „восточниками“, як їіх звав Гоголь, — і сей став їіх, по части відповідаючий історичним ознакам Украйіни, давав їім свою оригінальність і силу, через котру вони вносили багато поправок в теорії російских западників і славянофілів і в науці і в політиці. Дякуючи тому, наші старші украйінофіли, починаючи від таких, як Максимович, котрих націоналізм звязувався ще з европейским романтизмом, і кінчаючи кружком Костомарова, котрого політичні тенденції в 1847 р. були недалекі від тенденцій „молодих Італій“, „Германій“ і т. і. — не тілько дали нам наукові праці про Украйіну, і доси найліпші з того, що в нас про неї писано, а ще багато де в чому вели перед навіть в усій Росії.

Але ж час не стояв. Після 1848 р. виявилось, що національна ідея сама по собі не є ліком на всі лиха громадскі (примір не тілько Венгріі й Германіі, а й самої Італіі, де національна ідея тісно звязувалась із всеевропейским ліберальним рухом) а часом без других культурних ідей може служити джерелом великих помилок (примір союзу Славян з реакцією в Австріі); виявилось, що питаня політичні, культурні, соціальні мають свої завдачі, по крайній мірі стілько ж важні, як і національні і для котрих національности можуть бути тілько грунтом і формою варіяцій. Чисто наукова праця рішучо виділилась з літератур національних і стала цілком інтернаціональною. Виділилась із національних рямок і справа освітня напр. боротьба за світску школу проти церковної. Ще більше інтернаціональним став рух соціальний — боротьба за права найбіднійшої з працюючих кляс. Навіть в таких кругах культурних справ, в котрих націонастичні теорії мали собі найбільше прикладу, погляди перемінились: нововідкриті археологічні матеріяли показали, що культурні взаємижи між народами істнували за сотки, за тисячу літ до Христа, що напр. фінікійска азбу-

ка, від котроі пішли майже всі теперішні азбуки на світі, сама була плодом інтернаціонального обміну культур, так само як і монета; що грецка скульптура й навіть філософія, жидівский монотеізм, римске право і т. д все, що вважалось колись за плоди чисто національні, виросло під впливами інтернаціональними. Про цільність національности в культурі новійших народів християнских і магометанских, а надто після XVI. ст. і говорити сором. В самій устній простонародній словесности, котра вважалась колись дзеркалом народно-національного духа, нова наука показала черти спільні всім народам, або просто взяті одним народом від другого через перехід байок, пісень і. т. і. від Азіі в Европу й на виворіт. Словом, навіть у тій науці, котру Німці назвали трохи по старому націоналістичному Völkerpsychologie, матеріял інтернаціональний висунувся на перший плян; при тому, істнуванє національного елементу не відмовляєся, а тілько конечний суд над ним відкладаєся на той день, коли можна буде точно розділити національне від інтернаціонального, а в самому національному те, що є основне, прирождене якій національности від перемінного, історичного, котре в одну добу житя нації істнує, а потім щезає, або в одну добу не було, а в другу появляєся.

Треба сказати, що науково-політична думка в остатні часи трохи роскидалась по подрібними справам, і тепер нема таких цільних світоглядів, як напр. гегелівска філософія. Через те нові наукові погляди трохи роздробнені й їіх не легко звести до купи. Тим то можна побачити не мало противомовного навіть в писанях одних і тих же великих розумів нашого часу. Але більше менше новий світогляд вияснивсь не тілько в учених, але й у звичайноі освіченоі громади в Европі.

В Россіі, звісно, справа стоіть гірше, як через меншу освіту громади, так і через те, що там цілі відділи нової науки, напр. ті, котрі чіпають релігію, просто заборонені. Та все таки середним числом ліпші російскі вчені свідомі в новому науковому світогляді і єго методах, а иноді їіх вільність від впливів національних традицій старих наукових центрів, їіх рівні стосунки з Французами, Англичанами, Німцями, Славянами дають їім особливу ширизну поглядів. В усякім разі загал учених Россіян вийшов уже із старих націоналістичних теорій, котрі ще зостались тілько в секті славянофілів і найбільше у славістів, котрі обмежились тісненьким кружком матеріялу й думок. Тілько ж і там старий гегеліянско-московский націоналістичний світогляд дуже підкопаний і сістематично проявив себе недавно тілько в книзі Данілевского „Россія и Европа“, писаній не спеціялістом гуманних наук, а натуралістом, котрий під кінець житя понаписував такі примітки на своій книзі, котрі рівні тому, що він зрікаєся многого з того, що перше написав. Книга Данілевского пішла в ход більше серед такоі публики, котра з властивою наукою мало має діла, котра звеся в Европі „шовіністами“, державно-національними самохвалами, от як напр. Буллянжісти серед Французів, а наукові поваги в Россіі навіть усміхаються над книгою Данілевского.

На Украіні діло стоіть далеко гірше. Тут ще живійші старі націоналістичні погляди, як через те, що Украінці більше відстали від Европи, ніж петербурці та москвичі, так і через те, що урядові утиски на украінску національність дразнять Украінців і примушують їіх перецінювати вартість національности в історіі й житю.

Відсталість украінску, не тілько від Европейців, а й від Россіян, можна було бачити навіть на Костомарову. Він сам, росказуючи про свої незгоди з ліберальними професорами й літераторами петербурскими, котрі горяче приняли єго після Саратовского вигнаня, говорить у своіх листах, що може він за 9 років житя в глухому місті, відстав він передового світа. Але се не вдержувало єго нід виходок, переважно в „Основі“, проти „модного соціялізму“ або „модного матеріялізму“. Погляди, відповідні сим виходкам, були причиною не тілько того, що Костомаров надавав клерикальний характер тій популярній літературі, котру він хотів видати для Украіни, і того, що він дуже звужав ту літературу, — (ми про се говорили в II т. Громади), але й пошкодили єму оцінити науково багато боків у житю й історіі Украіни. Так він перецінив „украінский індівідуалізм“ і відбив увагу від спілкових змагань Украінців. Так він зовсім не зрозумів вартости неправославних впливів на украінске письменство з XVI ст. протестантских і римских, і навіть зачатків питомого протестантизму в „братствах“ та в таких писателів, як Іван Вишенский (Про се я говорив ще 1870 р. в статі „Малороссія въ ея словесности“ в „Вѣстнику Европы“). До того, перемішавши европейске ліберальне демократство зо славянофільским народництвом; Костомаров, описуючи Виговщину, дуже став на бік „черні“ й Запорожя, котрі підперли московского царя проти автономізму козацкоі старшини і через те власне стратив провідну думку для суду над московскою політикою в часи від Чорноі Ради 1663 р. до Мазепинщини, а далі випустив із під очей саму Січу Запорожску, котра в єго працях по історіі Гетьманщини являєся уривками і нарешті не оцінив як слід і зросту ліберально-автономічних думок серед січовиків від 1667 до 1710 р., зросту, котрий натурально привів до запорожского нарису конституції Украіни в 1710 р. написаного під впливом Костя Гордієнка (Ми старалися показати той зріст у передн. слові до 1. вип. Політичних Пісень укр народу в XVIII-XIX ст.) Сам Гордієнко, найбільше достійний слави з украінских козаків, і єго конституція зостались у Костомарова загубленими серед „Мазепинців“, тоді як власне Гордієнко все житє своє проборовся з Мазепою і опинився в союзі з ним тілько тоді, коли не було єму іншого вибору.

В етнографічних роботах відсталість Костомарова ставила єго просто в чудний стан. Так

він усилювався по пісням установити украйінский народний світогляд і між іншим сімволіку, а не звернув уваги на те, що найзвичайнійші украйінскі зіля носять уже чужі, то грецкі, то латинскі назви (васильки, конвалія, рута, мята і т. д.) і що з назвами мусіли до нашого народу перейти про них і погляди, казки й т. і. з чужих сторон, і що значить перше, ніж ламати собі голову над окрушками чужосторонних поглядів, котрі зайшли до р. народу і дуже часто не сходяться один з одним, треба обернутись до йіх джерел: візантийских, арабских, латинских і перекладів церковно-славянских ітд.

Коли так богато важного не добачав, так помилявся й так заплутувався сам Костомаров, то чого ж можна ждати від людей меншого таланту й учености! А й доси уся украйінска наука й усі украйінолюбці власне живуть думками Костомарова. Но скілько ж ті думки в своіх історико-філософских основах сходяться з думками московских славянофілів, то виходить досить кумедна річ, що украйінолюбці живуть окрушками зо старої пруско-московскої філософії, котру недавно підносив Данілевский. Ся філософія зовсім уже не личить украйінолюбцям а надто в своіх практичних прикладах, бо вона рахована на історичну московску державу, котра душить Украйінців. Украйінолюбці се чують, але держучись за старомодний націоналізм, не мають мочи вибитись з зачарованого круга.

Не давно можна було побачити в украйінскій печати зовсім кумедну прояву „Правда“ переклала з „Вѣстника Европы“ статю д. Слонімского „Національность въ политикѣ“. Автор, досить свідомий нового науково-політичного напрямку европейского, російский ліберал, та ще й жид безпощадно розбива московско-славянофільскі теорії, хоч приміри приводить переважно німецкі, по частно пруско-Бісмарківскі. Видавці „Правди“ взяли до себе працю д Слонімского (і прекрасно зробили, бо се одна з немногих статей у львівскому органі котрі може читати людина з европейским літературним смаком) і до пруских примірів автора подобавляли російскі. Автор певно не зостанеться тим недовольним. Та тілько кумедність виходить у тому, що основи нових національних, власне інтернаціональних поглядів д. Слонімского зовсім не підходять до націоналістичної філософії, котрої вихідні точки за те підходять до філософії тих, котрих власне хотів побити д. Слонімский.

Але залишімо Правдян, а перейдемо до справді учених Украйінців.

Перше місце, по пильности й талановитости між украйінскими ученими тепер треба признати д. Потебні за єго праці про мову й народну словесність украйінску. Про лінгвістичні праці д. Потебні я не компетентний говорити. Але про праці єго про народну словесність я дозволю собі сказати, що вони дуже часто мають характер самого зводу, чи показчика матеріялу, без усякого навіть натяку на те, яку ж провідну думку можна в йому знайти, в якім напрямку шукати єї? До того дивно, чому се д Потебня, при єго великій пильности майже ніколи не виходить за границі матеріялу славянского, тоді як тепер европейска наука поставила питане про подобенство в творах ріжних племен і тоді, як і в Росії виходять такі широко-порівнявчі праці, як петербурского професора Александра Веселовского (Щоб мені не докорили, що я захвалюю все великоруске а принижаю украйінске, я мушу сказати, що я зовсім не преклоняюсь перед усіма працями д. Веселовского, а надто писаними в остатні роки, коли він часто громадить матеріял, навіть сирісінький, мов у записній книжці, так що навіть один звісний европейский учений, великий прихильник петербурского професора, як і я сам, недавно сказав про такі праці: „се не наука, а ерудіція“. Та все таки і в подібних працях д. Веселовского видно широку основу, котрою може покористуватись всесвітня наука).

Другий харківский украйіновідець, д Сумцов не давно попробував було в „Кіевской Старинѣ“ навіть виступити проти нового европейского порівнявчого методу в етнографії але потім сам узявсь за него, тілько дуже не зручно. Єго нові праці виходять набором почасних вказівок, котрі повиписувані з книг, що мов пригодою попались авторові до рук, і котрих вказівок учений не склав навіть в який небудь порядок.

Праці д. Сумцова про наших старих писателів XVI-XVII ст. цінні, та тілько по випискам з рідких тепер книг Ясноіж, а тим паче вірної провідної думки з них не виведеш і не дібється відповіді на пекуче питане: чому наше письменство в XVII ст. пішло де в чому навіть назад проти XVI ст. а потім і замерло не в одній Росії, а й у Галичині, що вела перед у XVI ст?

Праця д Сумцова про Григорієнский та Юліянский календар на Украйіні явно показує, чого бракує нашим ученим для того, що б витолкувати нашу старину, а далі дати нам раду в пекучих справах. Для університетского професора д. Сумцова, як і для сільского попа Ст Качали, Юліянский календар се наша національна святиня, а Григоріянский се папска удка, щоб піймати нас і сполячити. Д. Сумцов і не подумав поглянути на те, що говорили в XVI-XVII ст. про той календарь протестанти, особливо німецкі, і як вийшло, що на решті сей календарь приняли й протестанти і ніхто через те не став папівцем, ні не стратив національности.

Подібне треба сказати й про праці д. П. Житецкого, напр. про остатню: Очеркъ литер. исторіи малор. нарѣчія въ XVII-XVIII в“ Поки йдуть виписки з матеріялу та граматика, то все добре й пожиточне, а як тілько вчений писатель переходить до суті письменства, до справ освітних, до грунтів йіх, так і виходить темнота, а то й просто фальшиві думки, котрі можуть нас відвести просто в край противний освіті й самому украйінству. Д. Житецкий теж замітив, що наше письмеиство в XVI ст. подавало більше надії розвитись, ніж потім сталось у XVII ст. і навіть згодився з тим, що в

XVI ст. оживляв наше письменство вплив західноевропейского руху, котрий звуть новонароджінєм наук (renaissance) та протестантства. Тілько ж усе таки він не міг дати собі ради далі. коли прийшлось єму говорити про новий зріст на Украйіні православної церкви, підпертої в XVII ст рухом козацким. Д. Житецкий забув усе, що він було признав доброго за неправославними впливами на Украйіну і пішов, як звичайно наші й московскі казенні писателі, без розбору захвалювати православно-козацкий рух як наш „народній", як „спасителя нашої національности". А як же вийшло, що під впливом сего спасителя наше письменство стало йти навіть назад, а не вперед по змісту і нарешті стало вимірати, піддаючись московскому, — ся важна наукова й практична справа зосталась зовсім для д Житецкого і для єго публики темною Інакше б було, як би д. Ж. не піддававсь старомодним словам про народ та національність, та поглянув на історію письменства других народів, деб можна було побачити, що власне помагало, а що спиняло зріст „народнього", тоб то перш усього світского, в тім числі й простонародвього, а за тим безпремінно й національного матеріялу в старих европейских письменствах. Літературна історія латинского Заходу ясно показує, що жива світска література переховалась там після запанованя церкви, дякуючи зостаткам клясичної, до-християнскої літератури на мові латинскій, котра була все таки живою для певної кляси людей; що ся латинска світска література будила охоту і в покатоличених варварів збирати й своє устне письменство, а далі розвивати єго. Далі зросли світскі громадскі інтереси феодальні, державні, міщанскі й т і. котрим стала відповідати література, і на решті під новим впливом до-церковної літератури то через Арабів, то просто наступив рух новонарожднія наук і реформації, котрий рішучо освободив ріжні світскі елементи від тісних рямок католицких і породив великі національні літератури І наша література на Украйіні, по скілько була доткнута тим рухом всеевропейским, по стілько й починала жити; по скілько віддалялась від него, по стілько й замирала. Правда, наше мужицке житє, більше або менше спеціально питоме, породило устну словесність, подібну котрій може й не знайдеш в освічених сторонах Европи, де другі кляси закрили розвій сільского мужицтва. Так і то треба було, що б до нас дійшов демократичний рух Европи XVIII-XIX ст щоб наші письменні люде довідались про ту нашу мужицку словесність і виратували хоч частину єї від безслідної смерти. На лихо, наші народовці зле зрозуміли европейский демократичний рух, котрий привів нашу громаду до пошани простонародної словесности, перемішали єго з примусовим націоналъством і через те не можуть собі дати ладу ні в усій історії нашого письменства, ні навіть з тим, як їім бути з нашою простонародною словесностю, через що між іншим стали думати, що одної єї досить для основи всего письменства, і в самій сій словесности не розличили живих спосібних до поступу ознак і думок, від мертвих і противних поступу.

Між теперішними істориками Украйіни перше місце займає д. Б. Антонович. Праці єго дають дорогий матеріял для історії Украйіни, але коло того матеріялу треба ще багато заходу, щоб він став історією, тоб то викладом, освіченим ідеєю Найліпше видно се з того, що коли напр. украйінофіли і навіть галицкі „відрубники" бачать в д Антоновичеві партізана своіх ідей, легенькі ретушовки єго праць зроблені напр. д. Щебальским, появлялись в „Рускомъ Вѣстникѣ" в підпору тенденцій „обрусенія", або навіть власні єго праці з маленькими приписочками звісного М. Юзефовича видавалисъ, як програма такої системи обрусенія й релігійного примусу, якої в XIX ст. навіть російский уряд не сміє провести (Ми говоримо се, маючи на думці переважно брошуру „Очеркъ исторіи православной церкви въ Югозап. Руси въ XVII и XVIII ст." фінал котроі, де говориться, що в свій час польский уряд робив резонно, коли нищив православіє і що тепер рос уряд мусить також нищити католіцізм, переносить нас в часи Пилипа II іспанского і панованя теорії cujus regio, ejus religio (чиє царство, того мусить бути й віра). Брошура та була видана від імені Киівскої Археографічної Комісії (председатель М. Юзефович головний редактор В. Антонович) але недавно перепечатана в монографіях В. Антоновича без фіналу. Я висказав в Спб. Вѣдомостяхъ свою думку про чудну для наших часів ідею сеї брошури ще в той час, як вона появилась).

Ніхто з наших істориків не вміє так точно возстановити факти переважно історії державно політичної, — коли який князь або гетьман став правити, коли взяв яке місто й т. і. але д. Антонович мов навмисне обходить всі ідейні боки історії, виводи з фактів, порівнаня з історією других народів і т і. через що й можливе вживанє єго праць і відрубниками й обрусителями, а ще гірше те, що ширша публіка зовсім нічого не виносить з праць д. Антоновича й через те власне ве чита їіх. Иноді д. Антонович натяка на „народні ідеали", котрі переважно виявились у козацтві і говорить так. мов „народник". Тількож даремне ви б шукали в єго працях ясного показу тих ідеалів а ще менше осуду їіх, показу, яке місце вони можуть мати в спільній великій еволюції европейскої людности й т. і. то б то таких провідних думок, котрі одні тілько й можуть сказати громаді, як їій бути з народницкими й козацкими симпатіями, куди їіх приткнути в сучасности. Найліпший показ такої неясности проступів народництва в д Антоновича можна знайти в одній з ліпших і найстараннійше оброблених єго праць — в монографії про Палія й кінець козацтва на правім боці Дніпра Там прекрасно показано, коли де був Палій, кого коли побили єго козаки й т. і. не видно тілько, які власне порядки були в „Палійвскій державі", що там робили люде що дня, як господарювали й т. і. не натякнуто на те, яке місце

займала та „Палійівска держава“ по своїм нутрешним порядкам і культурі в ряду других форм громадского житя европейских народів і т. і. (Вважаю нелишнім нагадати, що сей закид я говорив до А—чеві ще в 1870 р. коли він прилюдно боронив свою працю про Палія, як магістерску дісертацію в Київскому університеті).

Хиби д. Антоновича в більшій ще силі виступають у працях єго учеників. Ми спинимось на одному тілько примірі — проф. Дашкевича. Між іншим він написав одну працю, котра звеся „Борьба культуръ и народностей въ литовско-русскомъ государствѣ въ періодъ династической уніи Литвы съ Польшею“. Тілько ж, не глядючи на таке імя праці, даремне б стали ви шукати в ній справдешну історію цівілізації, то б то порівнаня порядків державних, соціяльних, освітних Польщі, Литви й Русі перед їх унією й у часи єї, та показу, якому ступню европейскої еволюції відповідав стан кождої з трьох крайін в певні епохи. Щось подібне такому порівнаню бачимо тілько в огляді прав королів польских і литовских в епоху Ягеллонів. Тілько ж автор не глянув на Польщу назад, в ті часи, коли єї королі були подібні до литовско-руских князів, а тим паче не глянув на відповідні епохи в Европі Властивого ж культурного порівнаня в него зовсім нема. А тілько повна й порівнявча студія житя Польщі, Литви й Руси, з оглядом на европейску еволюцію й може пояснити, на скілько натуральним було те, що Польща взяла гору над Литвою й Русю. Замісць такої студії вчений автор займає нас розмовами про те, чи „винен чи невинен“ був Вітольд, або про те, що як би Свідрігайло вмів „соблюдать надлежащій порядокъ“, то все пішло б інакше. Звісно, після таких розмов такий великий факт, як перевага Польщі над Литво-Русю, зостаєся темним або цілком випадковим або результатом „інтриг“ польского вовка проти нашого руского телятка.

Найбільше показує хиби теперішної науки про Украйіну власне те, що ся наука ніяк не може дати собі ради з козацтвом, хоть найбільше з ним возиться. Остатніми часами з сією справою вийшов чистий скандал: д. Куліш, один з найбільших наших національників і козаколюбців, став дуже остро нападати на наше козацтво, називаючи єго чистим розбишацтвом, похваляти польских панів, що не хотіли терпіти козацтва та Петра І. й Катерину ІІ., що звуйнували Січі й. т. і. (Розбишаками вийшли козаки в д. Куліша між іншими через те, що він, як звичайно наші вчені, огляда нашу історію без порівнаня з історією других народів. Тим часом в історії західноевропейских народів можна знайти факти, з котрих методом д. Куліша можна довести, що всі корпорації й кляси — рицарі, міщане, студенти, навіть монахи, а нарешті й інституція королів — були розбишаки і всі революційні рухи, як і державні війни, були розбоями.) Така переміна в поглядах д Куліша підняла проти него всіх украйінолюбців, та окрім заміток Костомарова, котрий поправив деякі почастні помилки д. Куліша, украйінскі козаколюбці нічого не виставили проти нього, окрім лайки, часто зовсім неприличної. (Найважнійше, що писане проти недавньої праці д. Куліша про Богдана Хмельницкого, писано Москалем Карповим, котрий боронить козаків проти Польщі та за те видає їх головою царскому московскому урядові). Безспорно д. Куліш пересолив і наговорив багато зовсім чудного, та все таки зміна єго поглядів свідчить по крайній мірі про те, що настав уже час, коли не можна цінити історію нашої Украйіни з погляду одного, та ще й хвилевого стану людности, ні навіть з погляду тілько національного, а надто перемішаного з православним; що треба оглянути історію нашу совокупно в усі єї доби: княжогородску, феодально-литовску, панско-польску, козацку, царско-російску (з виділом цісарской конституційно-австрійским) і в усяку з сих діб звернути увагу на зріст чи западок людности, господарства, порядків і думок громадских і державних, освіту, прямую чи косую участь Украйінців усяких кляс чи культур в історії й культурі европейскій. Зложити правдивий суд над усіми ваганями сих всіх справ у нашій історії можна тілько, рівняючи єї з історією других народів Европи. Тілько таким же способом можна сказати правдивий суд і почастно над нашим козацтвом, — над єго вартістю й хибами, над причинами єго смерти (осередніми, як і побічними) і над тим, що воно залишило по собі цінного в нашому народі, котре може ще дати свій плід, а що в ньому є такого, котре треба просто „здати в архів“ й признати навіть шкодливим для поступу.

Але ж наші вчені звичайно й не думають про таке опрацюване історії ні всеї нашої крайіни, ні почастно козацтва, з котрим вони найбільше мають діла, а думають, про кількох доволі неясних слів що народ і народність досить буде, щоб пояснити все в такій заплутаній справі.

Впрочім сю хибу украйінскі вчені ділять і з московскими історикамн Русі, котрі теж думають, мов би то історія Руси є наука осібна від історії всеї людности, так як би хто з ученних природників подумав би, що наука про лисиці осібна не то від загальної науки про животини а навіть від науки про вовків! Та все таки російскі історики, хоч стоючи на державній точці, зачіпають иноді відносини Росії до західньої Европи, пробують виводити якусь філософію історії, показують для Росії якісь перспективи на всесвітньому театрі житя. Украйінці ж або обходяться без усякої філософії, або держать себе в якомусь узенькому, провінціяльному та до того й зовсім неясному, плаксивому романтизмі, перед котрим людині, що не має сама охоти пускатись у довгі наукові досліди, зостаєся тілько сказати: б у л о к о л и с ь, т а щ о з т о г о?!

Поясню свою думку такими примірами: величатись запорожскими набігами на Малу Азію й не рахувати в позітівні пригоди укра-

йінскоі історіі напр. завоювання берега Чорного Моря Катериною II (нехай і запізнього через помилки московскоі політики перед Украйіною) або остатноі війни Росії проти Турції (при всіх дуростях, які наробив російский уряд перед війною й послі) ще більша помилка ніж та, яку роблять московскі історики дінастичних поглядів, коли вихваляють Олега Кієвского, а пропускають без уваги сполученє Подолії до руских земель під литовскою дінастією. Далі, розводитись в історії украйінского письменства про всякі посередности, аби вони написали два вірші по украйінскому й пропускати без уваги в історії культури на Украйіні заснованє трьох університетів (нехай упять за пізно), Гоголя, перших славістів російских, Украйінців з роду й т. і. значить нічогосінько не розуміти в культурних справах. А в обох показаних примірах поверховне украйінофільство просто зрікаєся свого „національного добра“ на користь „зажерного сусіди“. Будучи консеквентним у поверховному націоналстві, прийдеся й Костомарова віддати Москалям, в „заесманску літературу“, бо Костомаров писав переважно й найліпші свої праці по „московскому“. Тим часом Костомаров має в історії украйінства далеко більше ваги, як автор „Богдана Хмельницкого“ іті. „московских“ творів, ніж як автор „Переяслівскоі ночи“ й т. і. слабих украйінских проб. Правдиво науковий, ширикий погляд на історію Украйіни мусів би показати нашій громаді й чужим, як фатальні національно-краєві завдачі украйінскі сповнялись і під чужими урядами і як поступ цівілізації на Украйіні, навіть і в чужій формі, вів до того, що б виготовити грунт для свідомого украйінства. Через се вияснилось би красше й те, на кілько Украйіна могла б цівілізуватись сама й послужити для всесвітньоі цівілізації, при повній самосвідомости й автономії, до котрих вона поривалась не раз і котрі вона тепер може осягнути на дорозі всесвітнього поступу.

В чому наглядно видно, на скілько украйінолюбска наука стоїть низше навіть від російскоі, так се в справі про історію й теперішній стан володіня землею на Украйіні. Скілько людей у нас заходилось коло історії селянства нашого і се, думалось би, найцікавійша справа для народолюбців. А тілько остатніми часами, чоловік майже постороннній, професор загальноі історіі, д. Лучицкий пролив світло на сю справу, показавши, що на нашій Украйіні було повсюдне громадске володінє землею, і що сліди єго зостались і доси навіть там, де нема вже такого загального громадского володіня, яке є в Слобідчині або в Новоросії і яке мало відрізняєся від великоруского. І показав він се між іншим по тим самим архівним грамотам, котрі навіть напечатані другими — Украйінцями й украйінолюбцями. Як се сталось, що другі дивились і не бачили? А так, що їм засліпили очі слова про національні духи та вдачі, слова, по котрим московский дух міг жити в громадскому володіню землею, а украйінский не міг ітд.

Є одна галузь науки, в котрій ще недавно Украйінці можна сказати вели перед у Росії, — се те, що звеся не зовсім точно етнографією з виділом про народні звичаї й право. Наука про звичаєве право ще недавно майже була основана в Росії украйінофілами: Чубінским, Юхименком, Кистяковским. А тепер де вона на Украйіні, коли тимчасом російска наука дійшла по сій части до праць европейскоі важности, як книги д. Макс. Ковалевского (Украйінець з роду, але не украйінофіл), — російских, французских і англійских?! І такий упадок вийшов не тілько через пригодову недостачу особисто талановитих спеціалістів, а через навмисну зневагу космополітичного поровнявчого напрямку в науці, проти котрого в часи археологічного зйізду в Одессі виступали украйінофільскі вчені в спорах з тимже д. Ковалевским, називаючи той напрямок „плавбою по окіану безбережному“. Тепер зо спеціально украйінского боку в один круг з працями д. Ковалевского можна поставити хиба працю д. Волкова про весільні звичаї Славян, котра знайшла собі місце не в „Правді“, ні в „Зорі“ а.. в болгарскому „Сборніку“ міністерства народньоі освіти!

Для того, що б доневнити, що се не випадкова пригода, а послідок навмисного реакціонерства, котре запанувало в остатні роки в певних украйінофільских кругах, я мушу росказати одну приключку. Як звісно, Правда приобіцяла було в початку служити органом европейскоі науки на Украйіні. Скоро після початку получив я просьбу від основателя Правди, написати европейску наукову хроніку для одного з чисел. Я відповів, що не будучи енціклопедістом, про всякі науки писати не можу, а міг би написати про ті галузі, котрими більше займався, — напр. про нові праці й теорії в науці про народну словесність (folk-lore) і про нові книжки по історії Ізраеля, по котрій в ті часи вийшов початок праці Ренана, що звернула на себе увагу всего світа. Тілько ж, позаяк реставратор Правди писав мені, що мов би то украйінска громада бажає націоналізму, і не хоче космополітизму й раціоналізму, то я просив мені дати вказівку, як мені написати про космополітично-антропологічний напрямок в етнографії, що б не обурити націоналістів, а про Ренана, що б не показатись раціоналістом? Відповіді на сі запити я не получив. І всякий, хто погляне на Правду побачить, що там і сліду нема европейскоі науки, котра тепер, після того, як галицко-украйінский національний рух офіціяльно поставлений під начальство галицкого епископату, мусить бути з гори вигнана з галицко-украйінского національного письменства. Нагадаю, що тим часом як украйінофільске письменство, дістався під діктатуру певних авторитетів, добровільно втікало від нових наукових напрямків навіть в тих галузях, котрі були для него найприроднійші, як folk-lore, — польска журналістика, навіть підцензурна (в Варшаві) вспіла познакомити свою публіку і з новою працею Ренана і стала видавати спеціяльне фольклорне письмо в духу нової космополіти-

чно-антропологічної школи (Wisła), а далі й по російскому почали появлятись „Этнографическое Обозрѣніе“ і „Живая Старина“, котрі хоч не так рішуче, а все таки виступають на туж дорогу, при чому Этн. Обозрѣніе має навіть сотрудників-украйінофілів. Нарешті навіть наймолодший славянский брат, Болгарія, заложив фольклорне виданє, котре зразу звернуло на себе увагу вченого світа (див. Archiv für Slav. Philologie, Am Urquell і др.) і навіть почало приймати до себе украйінскі праці. Тим часом уже років 6-7, коли піднялась справа реорганізації львівскої „Зорѣ“, я радив заклaсти при ній фольклорний виділ на европейский лад, і були тоді сили, котрі могли поставити сю справу по европейскому. Але мій проєкт упав ні через кого, як через наших національників. Так сі добродії добровільно спиняють зріст нашого письменства гірше, ніж усяка царска цензура, бо нема нічого гіршого над добровільну реакцію. І після сего ми ще будемо плакати, чому наші сусіди не шанують нашого письменства на рівні зо своїми!

З усього зараз сказаного ясно, що украйінске письменство й наука про Украйіну мусять перш усього обновитись, приставши до тих методів і напрямків, котрі тепер творять силу письменского й наукового руху в Европі й Америці й котрі найтіснійше звязані з теперішним всесвітним громадским рухом: культурним, політичним і соціальним. Між іншим украйінолюбці мусять вийти з того вузького й поверховного націоналъства, котре в Европі втратило змисл після 1848 р. З сего зовсім не слідує, що б вони мусіли зректись своєї прихильности до Украйіни, до єї нації або й заходів, відшукати дійсні національні ознаки в історії й сучасности украйінского народу [1]). Напроти, прихильність до своєї крайіни й народу тілько виграє, коли вона очиститься від старозаконної ненависти до чужих і освітиться світлом вселюдского прямованя до поступу. Наука ж про свою національність стане на міцний грунт, коли всесвітній порівнявчий метод встерегатиме дослідувачів від скорих і поверховних виводів, які робили старі націоналісти, навіть такі, як автор праці Двѣ русскія народности, й котрих запізнілі приміри можна було бачити недавно в Правді в очерку „Три національних тіпа народніх“, котрого не можна без скандалу виголосити напр. ні на одному науковому конгрессі, ні навіть напечати ні на одній звісній науковому світові мові, напр. і на російскій, на котрій появились же і навіть на свій час з виблиском Двѣ русскія народности.

Я певнісінький, що таке обновлінє украйінского письменства й науки настане незабаром: деякі ознаки показують уже початки такого обновліня. Найскорше пішлоб те обновліня, якби наша письменска громада взялась рішуче вчитись европейским мовам та просто увійшла в прямі стосунки з европейскою наукою, письменством і політикою. Але позаяк житє не жде і позаяк всі письменні Украйінці добре розуміють російску мову, а більша частина їіх лінуєся вчитись мовам европейским, то для користи самого украйінского письменства треба показувати украйінскій молодіжі, чого власне мусить вона шукати в російскому письменстві й посилати украйінских молодих письменників шукати провідних думок і взірців письменскої вмілости й наукових заходів скорше в російских повістярів, навіть таких як Успенский та Короленко, в російских учених як Пипін, Веселовский, М. Ковалевский і др. аніж в теперішньому украйінолюбскому письменстві, навіть в такому, що пишеся по російскому, то б то все таки мусить оглядатись на якусь критику, не так як украйінолюбскі пера й чорнила в галицких часописях [1]). Бо письменство російске при

---

[1]) При сій нагоді я, в інтересах згоди, попробую таки „проковтнути жабу“ й сказати два слова проти того перекручуваня моіх думок, що буцім то я зовсім не признаю національности. Ще в своій статі в Зорѣ я виразно сказав, що національности я признаю, а тілько противлюсь націоналізмови, то б то примусу держатися звісних почуть і думок (політичних і культурних) по тій причині, що вони національні або (частійше) вважаються за такі. В рецензії на брошурку д. Стодольского (в Товариші) я показав, що при теперішньому стані науки питанє про національні відміни стало зовсім не таким простим, як було 50-60 років назад. Тепер богато з того, що вважалось колись за національне, признано спільним усім народам на певній ступені зросту, або й продуктом інтернаціонального процесу, котрий начався давно. Я сказав висше, що тепер наука про національности мусить розібрати, що в певних ознаках нації є сталого, більше-менше біологічного, а що переміннє, — і богато ще треба праці наукової, зробленої найширшим всесвітно-порівнявчим методом, що б дійти до можливости сказати щось тверде про суть національностів. В міру своіх сил, я працюю над обробкою матеріялу для національної псіхології украйінскої і в своіх працях по народній словесности відмічаю завше подобенство й відміни украйінских творів від чужих, украйінскі варіяції взятих у чужих народів тем і т. д. Але я не позволяю собі ніяких сумарних виводів, доки сотні робіт по подібному методу будуть зроблені в одним тілько крузі народної словесности; а є ще немало й других крутів.

[1]) Д. Пипін став тепер, після своєї рецензії на „Исторію рускои литературы“ д. Ом. Огоновского, дуже непопулярним серед украйінолюбців, з котрих деякі навіть просто записують его в катковці. Мені навіть один украйінский національник ставить у вину, чому я нічого не пишу проти д. Пипіна; тим наче я боюсь, що на мене розсердять ся за те, що я раджу вчитись у д. Пипіна. Теорія примусового писаня проти д Пипіна не так то ліберальна. Всякий волен писати про те, що єму інтересне. Для мене-ж, та думаю й для многих Украйінців, спор д. Пипіна з д. Огоновским і навпаки мало інтересний. Д. Огоновский написав слабу з наукового боку книгу (хиби обробки старшого періода показані досить ясно в рецензії д. Л. С. в Историческ. Вѣстнику) хоч з великими претензіями. Сі претензії розсердили д. Пипіна і він написав рецензію далеко не з лучших, в котрій видимо пересолив і забув богато з того, що сам говорив, а рівно й те, що про спорні з д. Огоновским предмети він ліпше сказав у статі „Споръ южанъ и сѣверянъ“ у „Вѣстн. Европы“ ж. От і все! Не варто було роздувати спора між рецензентом і автором. Щож до справи про широту украйінскої літератури й права на рівність з російскою, то спор у сій справі найпустійша гайба часу Щоб література мала право на широту, треба щоб вона була широка. От напр. голландска література пише власне діалектом долішньо-німецкої мови, та коли на ній появляються твори первокласної наукової

всіх своіх хибах все таки близше стоіть до сучасного европейского руху, ніж теперішнє українське.

Так ось чому я, — зовсім не думаючи голосити „смерти украйінскому письменству“ (ще раз беру на себе сором і виголошую перед земляками в тому „очистительную присягу“ проти доносчиків Правди!) а власне бажаючи добра украйінскому письменству, вважаю тепер потрібним виступати проти тих, хто відкида російське письменство, як буцім то нічого не варте і тим відкида найприступнійший для загалу нашої громади колодізь, де все таки тече жива вода, й хоче засудити ту громаду на виключне вживане загнилої вже водиці, а то й просто мертвої, котра бучно зве себе „патріотичною“ украйінскою наукою, беллетристикою й т. і.

А окрім того тепер власне треба раз на завше вияснити справу відносин украйінского письменства до російского в загалі. Не один уже десяток років чуємо ми про самостійність украйінского письменства, про єго право бути рівним з російским і т. і Тілько ж дійсна праця украйінских письменників зовсім не відповіда таким претензіям, а в письменстві може ще більше, ніж у чому другому, право без праці, котра дає силу, не має ніякої вартости: буряти напр. мають може ще більше права мати свого Шекспіра, ніж Англічане, котрі з певного погляду моглиб задовольнятись латинскою мовою, та отже англійского Шекспіра увесь світ чита, а про бурятского не чути. В часи „Основи“ украйінскі письменники ображались, коли навіть московскі славянолюбці, такі як Ів. Аксаков, В. Ламанский згоджувались на те, щоб украйінске письменство було собі та тілько для домашнягои обхода. Але ж тепер, майже через 30 років, по совісти треба сказати, що ми сами, російскі Украйінці, мало зробили для того, що б добре виповнити навіть сі рямки, хоч зробили кілька кроків, щоб виступити з сих рямок, переважно в літературі переводній, хоч виключно поетичній. Прози украйінскоі, окрім беллетристичноі, як не було, так нема нігде, окрім у женевских виданях.

При сій нагоді замічу, що пораб уже порахувати перепкоди й переслідуваня, яких дізнали за остатні 30-40 років літератори й письменство російске ліберально-радикального напрямку й украйінске. Звісно, проти російского письменства не було таких загальних заборон, як проти украйінского 1863 і 1876 рр та все таки напр. кара Чернишевскому і кружку єго в 60-ті роки, висилка в Сібір цілої купи літераторів у 70-ті й 80-ті роки, заборона Современника, Русскаго Слова, Отечественныхъ Записокъ, Дѣла, не числячи газет, і вигонки цілого ряду ліберальних професорів з катедр, чогось та коштують. А про те либеральна наука й література в Росії живе й бореся далеко енергічнійше, ніж украйінске письменство, котре має коло себе грунт у Галичині. Напр. заборона 1863 р. не виключала можливости печатати по украйінскому не тілько беллетристики, але й наукових праць, а забороняла тілько духовну й популярно-наукову літературу. Чомуж ні один украйінский учений не видав наукового діла за ті часи? Далі, закон про печать 1865 р. давав усякому можливість обійти попередню цензуру, печатаючи в Петербурзі й Москві книги в 10 листів, котрі заборонити мав право тілько суд, і кілько років сей закон досить совісно сповнявся. Чому ні один украйінский письменник не попробував скористуватись тим законом і поставити навіть адміністративну заборону 1863 р. перед судом, котрий в ті часи держав себе досить независимо й пропускав не раз такі книги, котрі цензори хотіли задержати і навіть (вироком про Вундта „Душа человѣка и животнаго)“ укоротив руки духовній цензурі в загалі? Тим часом російскі ліберальні писателі тим законом користувались і навіть вибороли для себе певний простор, котрого зовсім не сміє відняти від них і Побѣдоносцівска доба. На решті, я спитаю, хто перешкоджав напр. Костомарову видати переклад Біблії й популярно-наукові брошури напр. у Галичині? Хто перешкоджа вченим украйінолюбцям закласти в Галичині сурйозно наукове видане ітд. ітд.?

Не дуже то багато зроблено й у Галичині, а надто осібними украйінскими національниками, бо якби від йіх письменского плоду відкинути те, що мусіло бути зроблено, бо від самого уряду з гори були признані Русинам школи, і що зроблено за оплатою урядовою, то зостанеться не дуже багато; а як ще й те розібрати що до осередньоі вартости, то зостанеться справді цінного ще менше від тогоі що зроблено російскими Украйінцями. Не мож, на пропустити того факту, що в галицкій печаті проби перенести до своеі хати передовнаукові й літературні думки й заходи европейскі, то б то надати живий характер літературі, роблені були майже виключно радикалами: в Громадськім Друзі, Дрібній Бібліотеці, Науковій Бібліотеці, Літературно-Науковій Бібліотеці. Проби сі прийшлось радикалам робити не тілько без помочі національників, а при опозиції з йіх боку. Теж треба сказати й про

вартости, напр. твори Тіле або Кюнена по історії релігій, то значить вона й має право на такі твори. Я з свого боку вважаю ліпшим росказати по украйінскому про праці напр. тих же Тіле й Кюненів, ніж споритись з ким небудь про право украйінскоі літератури, говорити про такі широкі речі, як історія релігій (Див. брошуру „Нова теологічна наука“). А головнійше — у д. Пипіна є багато праць і окрім рецензій на книгу д Огоновского. З тих праць напр. „Опытъ литературной исторіи русскихъ сказокъ и повѣстей“ котра появилась ранійше знаменитоі праці Бенфея про Панчатантру, як би була переложена на яку небудь запад. европ. мову, моглаб мати високе місце в усесвітній науці, як один з початків новоі порівнявчоі школи, котру часто звуть школою Бенфея. А Украйінці можуть знайти в сій праці й доси вказівки для історії старого письменства і впливу єго на народну словесність і на Украйіні, яких недасть напр компіляція д. Огоновского, найслабша власне в подібних точках.

Я вже в Зорѣ сказав, що виключаю з писаного Украйінцями в Галичині прекрасну роботу про родинне жите на Украйіні в XVI-XVII ст. Се єдина справді наукова й свіжа праця, написана по украйінскому з усього, досланого украйінолюбцями в Галичину за остатні 10-15 років.

такі проби, як Жіночий Альманах. Навіть єдиний галицкий беллетрист, після Федьковича, котрого може читати літературно-вихована публіка по за Галичиною — радикал Франко, котрого націоналістична громада трохи на той світ не загнала й не перестає обкидати болотом. Тай самого Федьковича повісти видав радикал і навіть „обруситель“, по словам націоналістів. Ось де між іншим треба шукати причин неликої прихильности радикалів галицких до націоналістів Усе живе, не тілько в політиці, але навіть в письменстві, приходиться радикалам вносити в свою громаду з бою проти національників, котрі хотять вдержати скрізь пановане мертвецкої рутини і добровільно спиняють зріст нашого письменства до рівности з европейскими.

Тим часом російске письменство, не глядючи на всі перешкоди з боку уряду, не спало й добилось собі становиска світового й осібно в кругу славянскому. Чи се кому подобаєся чи ні, а европейский світ признав російске письменство рівноправним членом у своій сімйі і тепер не проходить тижня, щоб не появлялось чого небудь перекладеного з російскої на яку небудь світову мову: французку, німецку, англійску. Богато Европейців тепер учиться російскої мови й не далеко той час, коли вона буде принята в число мов світових.

Серед Славян російска мова стала вже дійсно посередньою. Сего хиба сліпий не примітить, коли буде їздити по славянским землям. Я напр. ще в 1871 р. у Празі ніяк не міг вдержати з Чехами розмови по ческому, бо вони (навіть ті, що ніколи не були в Росії) говорили зо мною по російскому. Недавно мені довелось бути в Сербії, і я побачив теж саме (На одному офіціальному візиті розмова почалась по французскому, та приймавший мене достойник попрохав у мене „дозволу говорити по російскому“. А ему добре було звісно, що я далеко не прихильник офіціяльної Росії). В Болгарії я що дня бачу приміри, як напр. Чех або галицкий Русин (народовець, котрий ніколи не був у Росії) говорить з Болгарином по російскому. Поляки більш других Славян опираються проти вживаня „московскої“ мови. Напр у Женеві можна побачити студенток-Польок, котрі скінчили гімназію на московскій мові в Варшаві, або й в Одесі, а розмовляють з Росіянами не інакше як по французскому. Тількож коли Поляк за границею стає до практичного діла, зараз пише на своіх дверіх у Женеві й Парижі, як і в Софії: „здѣсь говорятъ по русски; а в Болгарії польскі еміганти, напр. лікарі ще до війни 1877 р просто починали говорити з Болгарами по російскому і є такі, що й доси майже на тому й зістались.

І зовсім не треба думати, що б таке вживанє мови російскої було звязане з яким небудь „москволюбством“, а надто з таким, про яке говорять у Галичині. Зовсім ні. Спеціфічні писаня секти „московских славянолюбців“ всего менше читаються славянскою (як і російскою) публікою, а читаються нею власне ті писаня, котрі звались колись у Росії „западническими“ — твори Тургенева, Вѣстникъ Европы іті. Таке я бачив у 1871 р. в Празі; теж саме бачу тепер у Болгарії. Нігде в світі тепер так не лають Росію, часом не саму тілько урядову, як у Болгарії, і нігде тепер так багато не купують російских книг, як у Болгарії ж, і купують тих книг богато на конт уряду, котрий на ножах з Росією. Читають Болгаре російскі книжки орігінальні, а також переводні, бо якже напр. студентові висшої школи історикові не прочитати Бокля або Спенсера чи Момсена, а коли він не зна англійскої ані німецкої мови, то мусить читати по російскому. Недавно я робив пробу: давав Болгарам-студентам читати польский переклад звісної книги Американця Моргана про первісні громади, так мені єго вернули: кажуть „важко розуміти!“

Сю пригоду — всеславянску вартість російскої мови треба признати як дійсність, проти котроі упиратись, все рівно, що противу рожна прати (Подібна проява показуєся і в германскому світі. Так напр. Датчане, хоч не люблять Німців, а часто пишуть по німецкому, коли хотять ширшої публіки. Так робить звісний Брандес. Тако-ж поступає й багато Голандців). Неважити сеі дійсности такаж сама глупость, як і задля вартости російскої літератури зневажати осібні національні славянскі мови й письменства, в тім числі й наше украйінске. Всякому своє, по єго силі! В усякім разі ми, російскі Украйінці, нічого не тратимо на тому, що признаємо російску, — „московску“, — мову за посередню славянску, бо ми еі знаємо й завше знати будемо. Тому ж, хто б у такому признаню побачив яку зраду чи шкоду для осібних украйінских справ, я нагадаю, що таке признанє входило в програму Кирило-Методівских братчиків 1847 р. Костомарова, Шевченка й т. і, котра й доси є найрозумнійше з усего, що вигадало украйінолюбство

На сему тепер ми й скінчимо розмову про вартість для Украйіни російского письменсва, а мусимо поговорити про те, що таке „обрусеніе“, звідки воно взялось, на чому опираєся, і після того про те, як найліпше з ним боротись.

(Далі буде)

М. Драгоманов.

БІДНІ ЛЮДЕ

З Віктора Гюго.

Посвята моєму любому і вельми поважаному дядькові Михайлові.

I.

Ніч. Зачинена добре убога хатина.
В хаті темно зовсім, бо вже пізня година, —
Тілько мріється наче у чорній тіні ...
Вісить мокра рибальская сіть при стіні.
У далекому закутку мисник видніє,
А на йому убоге начиннє ясніє.

Ліжко видно й запони спадають над ним,
Біля него постіль на помості старім,
Пять маленьких діток сплять, в кубелечку наче.
У печі блима' огник — і світло тремтяче
Червонить темну стелю. Склонившись, бліда,
Жінка молиться й думку турботну гада.
То їйх мати. Сама.
А на дворі, ревучи,
Вітрам, небові, ночі, туманові, кручі
Кида чорне риданне страшний океан.

II.

Чоловік десь на морі. Він в бурю, в туман
Йде на герець затято: рибалка він зроду.
Він пливе, не зважає на дощ, на негоду,
Бо голодні діти. Виплив, — темно було,
Сходи в пристані море зовсім залило.
Править сам він човном на чотирі вітрила.
Жінка вдома зостала, старе дещо шила,
Потім невід справляла, робила гачки,
Приставляла в печі до багаття горійки,
Потім Богу молилась, як діток приспала.
Він самотний (а хвиля що раз набігала!)
Він пливе — по безодні понурій, — скрізь тьма...
Тяжкий хліб! холод, ніч; ні зоринки нема!
Між валів навісних, там. де хвилі мов гори,
Місце есть дуже рибне в безмірному морі;
Місце темне, рухливе, непевне, страшне,
Та вже срібная риба його не мине.
Невеличке воно, вдвоє більше ніж хата, —
Ніч осіння на дощ і тумани богата!
Щоб знайти тее місце в пустині хибкій,
Пильнувать треба хвилю і вітер швидкий.
О, він мусить тепер пильнувать при демені!
Край човна повзуть хвилі, ті пявки зелені;
Котить чорна безодня безмірні вали,
І од жаху всі снасті в човні загули.
Він на морі студенім Жанні споминає
А Жанні його кличе і плаче; стрічає
Думка думку у тьмі. Думки — серця пташки!

III.

Вона молиться. Скиглять так прикро чайки.
Мов на сміх... Їйй каміння підводні здаються
В океані лихім.. Мрійі тяжкі снуються
В їйій думці: рибалки по морі пливуть,
Розлютовані хвилі йіх кидають, бють....
А байдужий зигар бє, мов кров тая в жилі,
Кида в вічність таємную, хвилю по хвилі, —
Доби, дні; то весна, то зима настава',
Кожний стук той в безмірних світах одкрива'
Людям, — зграі шулік і голубок, — без впину
То колиску одним, то другим домовину.

Вона дума-гадає, — ох, злидні які!
Ходять босі і літо і зиму дітки.
Опріч яшного хліба нічого немає...
Боже! вітер, як міх той ковальський, бурхає;
Берег, наче клепало, лунає, — миртять
Зорі в чорвому там урагані, летять,
Мов над огнищем искор ройі. В сій годині
Північ, мов танечниця в єдвабній личині,
Реготить, скаче, світить очима й гуде..
Північ, мов-би таємний розбійник, іде, —
Чоло вкрите дощем, вітром, бурею-мглою,
Схопить бідну людину у тьмі — й головою
Брязне раптом об скелю, об бескид страшний.
Леле! хвиля тлумить крик рибалки гучний.
Чує бідний рибалка, — човен потопає;
Тьма й безодня розкрита..., і він споминає
Свій причал і у промінні берег рідний!..
Серце темне як ніч. Думок рій той сумний
Жінку мучить Тремтить вона й плаче.

IV.

О, бідні!
Ви, рибальські жінки! страшно мовить: „всі рідні,
Батько, милий, брати і сини, вся любов,
Все в хаосі тому!... серце, тіло і кров!“
Боже! хвилям віддатись — то звірям віддатись!
Ох! ті-ж любиі мусять на хвилях гойдатись.
Син матрос там і батько керманич пливе,
А у сурму гра вітер над ними, реве,
Розвіва свою довгу і буйну чуприну...
Вони в розбачі, може, у сюю годину,
Що там з ними, — ніхто про те певне не зна;
Вони мусять бороться з тим морем без-дна,
Навкруги йіх темнота і зорі не сяють,
Вони ж дошку й вітрила шматок тілько мають!
Гірка доля! на берег після вибігать,
„О віддай йіх!“ до хвилі страшної взивать.
Леле! щож одповість на те тяжкее горе,
Безпросвітнее, вічно турботнее море!

Ще смутнійша — Жанні. Чоловік сі сам!
В ніч лиху, мов під смертним страшним покритям!
Безпомічний. Дітки ще маленькі.. О мати!
Кажеш: „дітки малі: батько сам!“ — Що казати!
Як зростуть, будуть в купі з отцем при веслі, —
Скажеш плачучи: Ох!! чом вони не малі!“

V.

Плащ бере вона й світло. —„Час глянуть, на дворі,
Чи вертається він, чи не тихше на морі,
Чи світає, чи ясно маяк той блищить.
В путь!“ — І вийшла. Вітрець іще ранній мовчить,
Ще не віє. Нічого нігде. Тьма на морі,
Не біліє ще й смужка в далекім просторі.
Пайчорніше на світі — се дощ світовий.
День непевний, тремтячий встає, боязкий.
Мов дитина, зоря, нарождаючись, плаче.

Вона йде. Ще не світиться світло тремтяче
По хатах. Коли рантом, шукаючи шлях,
Вона взріла сумне мов живе щось. В очах
Перед нею хатина похилая стала.
Ні огню в ній, ні світла. І буря хитала
Двері. Стріха на стінах стареэних тряслась
І солома злиденна од вітру вилась.
Наче річка руда, каламутна, широка.

„А! то-ж тута живе та вдова одинока,
Що, казав чоловік мій, слаба й на встава.
Дай одвідаю, як там вона пробува.“ —
Жінка стукає в двері і слуха; немає
А ні гуку. Жанні морський вітер проймає
„Тож недужа! а діти! десь хліба нема!
Двоє йіх,— так вона-ж удовиця й сама.“ —
Стука ще: — „Гей! сусідко!“ — у голос гукає.
В хаті тихо, як перше. Знов жінка мовляє:
„Вжеж і спить! доки маю на неї гукать?“
На сей раз, — наче мали б вони почувать
Якусь жалість таємную, — двері сумні
Одчинилися тихо в темноті самій.

VI.

Увійшла. Освітила ся хата німа,
Що стояла над морем шумливим сама
Мов крізь сито, крізь стелю вода протікала.

У кутку якась постать страшлива лежала;
Нерухомая навзнак лежала вона,
Боса, око тьмяне, вся подоба страшна;
Труп; — колись була мати і дужа й щаслива.
Се голодної смерти мара розпачлива;
От що робить з людей боротьба та тяжка!
На солому одкинулась мертва рука
І звисає холодна, важка, посиніла.
Мов від жаху уста свої мертва одкрила,
Тож душа, вилітаючи з тіла того,
Смертний видала крик; чула вічність єго.

Близько ліжка своєї умерлої неньки
І дівчатко й хлопяточко, дітки маленькі,
Усміхаючись, спали в колисці у двох

Мати, чуючи смерть, їх укрила обох.
Ноги вкрила плащем, хвартушиною тіло.
Вже саму її смертною тіню покрило,
Хай не чують вони, як зникає тепло.
Охолоне вона, — їм щоб тепло було.

VII.

Тихо сонних двойко у колисці гойдалось.
Ясне чоло і тихе дихання Здавалось.
Що не збудить ніщо тих сиріток зо сна,
Навіть суду остатнього сурма гучна.
Бо той суд не страшний для того, хто невинний.
А на дворі, неначе потоп, дощ невпинний!
Вітер віє крізь стелю і ллється вода,
Часом крапля на мертвеє чоло спада,
По лиці, мов сльозина, покотиться тихо.
Гудуть хвилі, мов дзвони, віщуючі лихо
Мертва слуха безтямно ту тьму таємну,
Тіло наче шука свою душу ясну,
Просить ангела свого віддать її знову!
І здається, що дивну провадять розмову
Бліді уста і око журливе, сумне:
„Де поділи дихання ви?“ — „Погляд твій де?“

О! живіте, кохайте, первістки зривайте,
Роскошуйте, танцюйте, вино наливайте!
Як у темному морі кінець всім струмкам,
Так в кінці дає доля утіхам, діткам,
Матерям, що діток як ті квіти кохають,
Поцілункам, що душу людську осліпляють,
Співам, усміхам, милій любові ясній,
Всім — холодний спокій у могилі німій!

VIII.

Що Жанні біля мертвої тої робила?
Що вона своїм довгим плащем так укрила?
Чого серце їй бєть сн? Чого, тремтячи,
Поспіша в суточках там швиддю ходою?
Навіть глянуть бойться назад за собою.
Що у темряві, в хаті, турботна, чудна,
Там ховає на ліжку? Що вкрала вона?

IX.

Як до дому прийшла вона, скеля біліла
Берегова, од моря.— Прийшла вона й сіла
На стільці коло ліжка, бліда. І чоло
На подушку склонила, їй прикро було.
І уривчаста мова зривалась часами. —
Море дике здалі гомоніло валами.

„Бідний мій, чоловік! що казатимеж ти?
Стілько клопоту й так! треба ще принести!
Пять своїх на руках! батько завжді в роботі!
Мало праці тії, — ось ему по охоті
Я іще додала!... Чи се він? — Ні Нема...
Буде бити, — і є за що, — скажу я сама!
Не гаразд... Чи не він?—Ні.—То й добре... Торкнувся
Хтось у двері немов? Ні. Колиб повернув ся
Неборак, то тепер би злякалась єго!“
І тремтіла Жанні з непокою того,
Обгорнули сі думки тяжкі самотні.
І в турботі поринувши, мов у безодні,
Ні на гуки вона не вважа на дворі,
Ні на крик чорних птиць, що кружляли вгорі,
Ні на вітер лихий, на прибої страшні.

Раптом гучно одкрилися двері ясні
І в хатину з дверей промін білий упав.
На порозі рибалка із неводом став.
Сіть як хлюща. „От влови!“ веселий мовляє.

X.

„Ти ее?“ — крикнула в голос Жанні й пригортає
Мов коханця вона чоловіка свого,
І цілує в нестямі свитину єго.
„Ось я жінко!“ промовив рибалка їй мило;
Єму хатнє багатте чоло освітило,
Добре ж серце єго освітила Жанні.
„Я летів“ Чистий біс тиі хвилі страшні! —
— Так негода була?—„Страх! А лови?—Не дуже ...
Та ось я коло тебе, — й про все вже байдуже
Не піймав я нічого. І невід подер.
То сам чорт, певне, в вітром літає тепер!
Що за ніч! просто пекло якесь! я боявся,
Що мій човен потоне, бо й шнур перервав ся.
Що ж ти тут поробляла? Скажи лиш мені?“
Затремтіла й збентежилась бідна Жанні
„Я? Та що ж!— одмовляла:—Як завжді, нічого ..
Шила перш. Прислухалась до шуму морського.
І боялась .. Тяжка ся зіма, — та дарма!“..
І. тремтячи, мов щось провинила, сама
Почала: — От іще я сказать тобі мала:
Вмерла наша сусідка Чи вчора сконала,
Чи над вечер, як ви були в морі, — хто зна!
І діток малих двоє лишила вона:
Хлопчик, зветься Гільом, та Мадлена — дівчатко;
Бідна жінка! тяжкий був їй хліба шматок!“ —

Чоловік став поважний і геть у куток
Кинув шапку бідарську, змокрілу до лиха,
Став потилицю чухать... „Чорт зна!“ .. мовив стиха
„Тепер пятеро мазм, а тож буде сім.
Вже й тепер в лихі часи нераз ми зовсім
Без вечері обходимось. Щож тут почати?
Ба! тим гірш! Я не винен! Те — Богові знати.
Чоловікові трудно доходить тих справ!
А на щож в тих писклят Бог матір забрав?
Дрібні, дрібні дітки!... Як тут ладу добитись?
Щоб те все розуміти, то треба учитись
Тож не скажеш: „робіте!“ малятам таким.
Жінко, йди лиш по них! страшно ж буде малим,
Як проснуться: — самісінькі й мертван мати!
Тож покійниця стука' до нашої хати:
Заберімо у гурт, одчинімо діткам!
На коліна малеча злізатиме нам.
Будуть рідними нашим пятьом, будуть жити,
А як прийдеться з нашими разом живити
Те дівчатко малеє і тее хлопья,
То, дасть Бог, більше риби ловитиму я!
Хліб — з водою, робитиму більш! — не журися!
Так, кажу: Йди по їіх! Та чого ж ти? Гнівися?
Завжді ти моторніша буваєш таки!“

Ось! — мовляла, одкривши малих: — ось дітки!

Леся Українка

БІБЛІОГРАФІЯ.

La Confédération Suisse par Sir Fr. Ott. Adams et C. D, Cunnigham, édition française avec Notes et Additions par H. G. Loumyer 1890. Les Alpes Suisses. Etudes Historiques et Nationales. (Les Alpes et la liberté. Les Landsgemeinde de la Suisse) par Rambert 1889.

В Швейцарії що року бувають сотні тисяч чужинців, в тім числі чимало й наших земляків, алеж велика більшість з них лихо зна Швейцарію, окрім звісних красою природи місць. Можна сказати, що загалові публіки Швейцарія звісна тілько з опери Россіні „Вільгельм Тель“, а про теперішний стан Швейцарії звісно, що

се республіка, але чим напр. ся республіка відміняє ся напр. від французкоі, се для загалу темно.

Отже тепер всякому, хто хоче без великого клопоту познакомитись зо Швейцарією, можна рекомендувати книгу Адамса й Куннінгама, котра вийшла 1889 по англійскому (The Swiss Confederation) а тепер появилась у французскому перекладі з додатками і далеко менше коштує (8 фр.) В сій книзі оглянуто, — де треба з історичними й статистичними даними, — все громадске житє Швейцарії: стрій федерації, кантонів, громад, військо, церков, освіту, государство і т. д. Деякі речі, досить нові як напр. безпосередня участь народу в законодавстві (те, що звеся в Швейцарії referendum та ініціатива), росказані в перший раз стисло й повно.

До книги Адамса добре буде додати том із нового виданя твору Рамберта Les Alpes Suisses, той, в котрім напечетано статі: Альпи й свобода й про Landsgemeinde. Звісно, що остатнім іменем звуться ті всенародні віча, котрі бувають в кількох кантонах і півкантонах Східньоі Швейцарії (Гларіс, Аппенцелі, Урі, Унтервальден) і котрі там заміняють виборні верховні ради, бо народ на них сам прямо приймає закони й вибирає найстарших урядників. Се приміри прямоі демократіі. Небіщик Рамбер оглянув сліди таких віч в історії других країн Швейцарії, а на решті описує ті з них, котрі вдержались в кількох кантонах під назвою Landsgemeinde. Хто хоче трошки освіжити картини Рамбера, може додати до єго книги невеличку брошурку Ад. Gautier- — La Landsgemeinde à Hundwyl (Appenzel-Ext.) le 24 Avril 1887, — котра появилась перше як допись у Journal de Genève.

Кождій образованій людині нашого часу треба найдокладнійше познакомитись зо Швейцарією, бо се мов лабораторія, в котрій вироблялись і виробляються богато річей, котрі потім являють ся в більших державах. Вольтер, сидючи в Ферне коло Женеви, сміявсь над тими політичними боротьбами, які тоді велись у Женеві й називав йіх „бурею в шклянці води“, але через кілька років подібна боротьба показалась у „морі“ французскому. В 1847 р. австрійский резідент у Берні був догадливійший, почувши в боротьбі Швейцарії проти Єзуітів початок великоі бурі, котра справді пронеслась по всій західній Европі в 1848-49 рр. а демократи напр. французскі, котрі тоді поклонялись народові трохи подібно, як се роблять росийскі народники, дуже помилились, що не придивились до перших плодів загального голосованя, котре перед тим було спробовано в ріжних кантонах Швейцарії. В наші часи в Швейцарії робляться проби нової (власне староі, та поновленоі) форми політичноі — прямого народного законодавства, котрі в Швейцарії при обставинах федерального порядку, обертаються й тепер найбільше на добро, тоді як французскі плебісціти були або комедією або приносили лихо. Швейцарія дала перші приміри загального школьства, фабричного законодавства, і перша підняла дипломатичною дорогою справу всесвітнього фабричного законодавства.

На решті Швейцарія стає осередком всесвітніх закладів — приватних, як Червоний Хрест, і офіц яльних, як всесвітні зйізди й комісії почтово-телеграфичні, залізно дорожні й др. і маленький Берн стає свого роду всесвітньою столицею, а в певеличкій Женеві в салі, що звеся la Salle d' Alabama, висить картина першоі проби рішити посередницким судом а не війною, спор, котрий піднявся між великими силами, Англією й Америк. Сполученими Державами з поводу крейсера Алабами... М. Др.

В справі жіночоі петиції до ради державноі. Землячки Галичини й Буковини! Маю честь пригадати Вам, щи по поводу розвязаня ради державноі усі петиції мусять бути поновлені. То-ж, коли і ми минувшого року, подавали до ради державноі петицію о допуст жінок до університетів, то треба би єі тепер доконче поновити Се вже зробили Німкині, предкладаючи свою петицію 25 мая ср. Отже порадно булоби, щоби Шановні Землячки над тим застановилися, скликали ширший круг жінок для близшого порозуміня. Справа жіноча спільна усім жінкам, то і ми повинні підпирати кожду на тім полі прояву, без огляду на те, що тогідного року солідаризувалисмося з Чешками, а тепер з Німкинями, бо лиш спільними силами дійдемо до спільноі цілі. Як би котра з Шановних Пань хотіла зо мною, яко ініціаторкою петиції тогідного року, порозумітися, то прошу адресувати: Наталія Кобринска в Болехові.

Нові часи пішли тай годі!

(Кілька слів по надзвичайних загальних зборах нашої „Ватри Народної").

Як звісно дня 25-ого марта с. р. відбулися у Львові надзвичайні загальні збори товариства „Просвѣта". Причину до тих зборів дав оден молодий радикал, котрий торік в Коломиї предложив нові статути, домагаючися переміни „Просвѣты" з товариства чисто „просвітного" на просвітно-економічне.

Я догадуюся, що тота пропозиція академіка не всім присутним була по нутру. Приняти сейчас предложені статути — не конче безпечно: ануж там — боже заступи та сохрани нас грішних — було щось такого... ну, неладного... Відкинути також ніяково. Мужики, звичайно як мужики, до товариства економічного прихильнійші ніж до „ватри народної". Вони, звісно, тільки й думають, що про свої „жолудки" а про „спасѐніе душѣ" то й гадки не мають. Значить, починати перед такими розмову про висшість ідеї „національної" від жолудків, від низького і підлого матеріялізму значилоб те саме, що й здискредітувати себе перед народом...

Ну, треба було собі якось порадити. І рада знайшла ся. „Так і так — казали вони мужикам — перед вами чоловік молодий, хто знає, що написав, требаби то найперш переглянути людім ...старшим, поважнійшим. Бо як будуть злі статути, то Монарха возьме тай непозволить. Томуто ми виберемо анкету, анкета розгляне все як слід, а тоді вже скличе надзвичайні загальні збори вмисне, щоби рішити тоту, так важну для вас, справу".

Довгож радила тота анкета, бо цілісіньких сім місяців. Не знати чому, аджеж вона певно взяла собі до помочі самих найліпших правників та економістів Напослідок врадила вона нові статути та рішила ся скликати загальні збори на 25-ого марта: час саме найліпший: молодиків вимело на свята, мужики беруться до весни, ба й попам не дуже то порадно йіхати у великий піст. Збори помимо важности порядку дневного випали собі зовсім невеличкі, щось не повних півтора сотки люда!

Та хоч як довго радили панове в анкеті, а таки з трепетом і страхом божим приступали до сих „надзвичайних" зборів. Бійте ся бога, панове громада! „Авжеж — вразумляв присутних голова товариства — наше товариство має свою 23-літню історію і своїми просвітними змаганями з'єднало собі добре імя в широких кругах нашої суспільности" — вважайте, що „при натовпі різнородного матеріялу моглаб істнуюча будівля завалитись". Якби ви хотіли зробити з „Просвѣты" товариство економічне, то се булоб так, начеб хто хотів „на засновку рідної хати здвигнути камяницю з кількома поверхами" (з дальшої промови виходить, що тота каменица виглядалаб як „кольос дивовижний") „Бо єслиб Ви схотіли перетворити єї в товариство економічне, то погасиліб ви ватру народну, із котроі несеся світло в сумерки нашого національного побуту". (Дѣло" ч. 60).

Промова дра Огоновского, безперечно вельми печаливого о добро „Просвѣты", дає нам міру того, з якою непевностію приступали члени анкети до скликаня надзвичайних зборів. Розуміся само собою, що проєкт статутів, зладжений анкетою був такий, що „і тим трошки і тим трошки, нікому за богато", що і попущено щось справам економічним, але так, щоби не повстав „кольос дивовижний", а з другого боку ходило о те, щоби не попустити з того становиска, на якому стоїть „Просвіта" яко „ватра народна". Промова дра Огоновского була родом прошеня від виділу, від анкети, від ...минувшости „Просвѣты", щоби новий смирненький статут принято без зміни.

І стало ся так, як бажали З винятком кількох поправок зовсім не ессенціональних, дуже маловажних та дрібних, нічого зрештою не змінено. Все сповнилося по думці анкети, все так, як вона хотіла.

Розходиться тепер о те, що приносить нам сей новий статут? Чи великий зроблено ним крок вперед в розвою „Просвѣты". Чи і о скілько вона розширила границі для своєї культурної, національної роботи? В чім вона перемінилася та чи дуже перемінилася?

Питаня такі тепер як раз найважнійші. Може бути, що не оден, короткозорий чоловік подумає собі „Ну, тепер вже, фала-бу, і ми забираєм ся до органічного труду, сістематичної праці на полі економічнім. Тепер вже народовці дали доказ, що їм ходить о піддвигнене економічне мас народних і новими статутами дають почин до такого, розумного відродженя національного".

Оже я хочу наперед показати таким людям, що їх надіі просто ілюзія. Я сам признаюся, що не без цікавости читав нові статути та бажав у них знайти щось справді корисного для такої економічної роботи.

Та тільки власне біда, що статут показав міні те, чого я надіявся, а не те, чого бажав. Статут показав міні, — не дивуйте ся дуже — що „Просвѣта" зовсім не перемінилася на товариство справді економічне, та що сі нібито „економічні" средства і „цілі" не будуть і неможуть мати жадних економічних наслідків.

Ви певно здвигнете плечима або й засміється іронічно на таку замітку. Балаканє тай годі! Так щоби міні повірили, то я й постараюся розібрати новий просвітно-економічний статут і покажу слушність моєї на перший погляд парадоксальної замітки.

Характер товариства економічного надають „Просвѣтѣ" слідуючі точки нового статута:

§. 2. До осягненя добробиту рускаго народа прислугують Товариству:

б) Устне поучуванє народа о всякого рода справах .. економічних

г) Закладанє спілок рільничо-господарских і промислових, крамниць, шпихлірів, кас ощадности і кас пожичкових, як також шкіл господарских і промислових.

д) Уділюванє помочі і поради при набуваню доброго насіня, машин і прирядів рільничо-господарских і

и) В загалі заохочуванє всіх верстов — risum teneatis — до ощадности і праці".

Безперечно з наведених точок найважнійшою є точка г), в котрій говориться про закладанє спілок, крамниць, коротко кажучи інстітуцій, що малиби на ціли теоретичний і практичний вплив на розвій нашого народа на полі економічнім. Що тикаєся інших точок, то вони не мають такого великого значіня. Ось приміром відчити про справи чисто хліборобскі не виходять поза обсяг літературний і появлялися вже й досі хоч в мініятурі у видавництвах „Просвѣты". Щож до закупна насіня і машин, то се певно матиме на собі характер більше газетярскої реклями ніж фактичного пропагованя ліпших знарядів технічних. Подумаймо собі, що з того вийде, коли „Просвѣта" довідаєся від кого небудь, що плуги або молотилки з фабрики Schoutlewortha найліпші в своім роді. Вона певно, коли схоче йти після статутів, оголосить, що, мовляв, як маєте у кого купувати, то вже хіба лиш у пана Schoutlewortha, бо в него товар дешевший і страх який добрий. І на тім скінчиться. Мужик, хоч і довідається, що є якийсь такий благодатний чоловік на світі, що майже за дурно дає плуг та молотилку, а таки піде у місто до Мошка Шіндлєра або кого там, тай купить плуг, який буде на складі, бо до Відня вмисне по плуг рекомендований „Просвѣтою" єму йіхати ніяково

Отже по правді говорячи, остаєся лиш пункт г), що головно ріпає про економічність товариства, а ріпає для „Просвѣты" зовсім некористно.

Але я бачу, що міні поперед усего треба пояснити, що я розумію під товариством економічним.

Під товариством економічним я розумію таке товариство, що сповняє своїм житєм, своїми цілями та средствами певні функції економічні. Без того не може бути товариства економічного, як не може бути організму, де нема певних функцій органічних.

Переконаний, що міні з того боку ніхто спорити не стане, я приступлю до статута „Просвѣты".

Отже точка г) сего статута каже, що средством єі цілей економічних буде закладанє товариств хліборобских, спілок, крамниць, читалень, зсипів збіжа і т. і. Виходить, що колиб не звертати уваги на дальші §§-фи статута, ми могли би про „Просвѣту" сказати, що вона є товариством засновуючим інстітуції економічні. Головна і одинока чинність лежалаб тільки в йіх закладаню, в тих всіх предвступних роботах, від котрих залежить отвореня такого товариства, про які згадується в статуті. Требаб йій отже занятися виготовленем проценя до відповідних властей, скликанем перших Зборів іті. Що се не дає значіня „Просвѣтѣ" під взглядом економічним, се річ ясна. Колиб саме заснованє якогось товариства надавало другому товариству, через котре повстало, свій характер і свою істоту, то „Просвѣта" моглаби з тою самою рацією називатися товариством бурсацким, як тепер називає себе економічним. Аджеж так само як точка г) §. 2-гого так і т. ж. тогож §-фу говорить, що нашим средством є також „закладанє бурс". Точки обі ріжняться тільки напрямом праці, але в суті річи нічим не ріжняться: і тут ходить о закладанє певної інстітуції, і там.

Від чогож отже буде залежати економічність „Просвѣты"? Очевидно від того, яке буде єі сгановиско до самого розвою заложених нею товариств, як вона буде ставитися до йіх економічних функцій. §-фом 2 вона каже, що буде з ними злучена фактом заснованя; ми вказали, що се єі не робить товариством економічним. Остається ще придивитися, яку ролю назначає новий статут для „Просвѣты" в житю нею заложених економічних інстітуцій.

Се річ ессенціональна. Єі ріпають інші точки статута.

§. 6. каже: Членом звичайним може бути: а) кожда особа рускої народности ітд. б) рускі громади і інстітути.

§. 9-тий д. Рускі громади і інстітуції беруть участь в зборах (загальних) через своїх заступників.

Дальше:

§. 28 (про головний виділ) каже, що він засновує філіі і читальні, провадить догляд над філіями і читальнями, жадає справоздань від філій і читалень, уневажняє ріщеня філій і читалень, розвязує філіі і читальні... Вічно філіі і читальні, а про спілки, крамниці ні однісіньким словечком! Аж на самім кінці сказано загально, що „виконує всі права, прислугуючі Товариству по мисли §. 2, 3. Овва, думаєте собі, щож то буде з тими спілками, що йіх заложить „Просвѣта"? Хто йіх буде доглядав, хто йім вкаже круг діланя, хто поставить мету в йіх економічній роботі? Головний виділ ні, бо не ма хочби вказівки, що він має обовязок тим занятися. Загальнеж виконуванє постанов § 2 і 3 означає, що обовязком виділу буде тільки закладати такі товариства економічні, а нічого більше.

Ну та як не Головний виділ, то може хто інший має ними занятися? А може... може.. вони, тоті економічні інстітуції, не будуть навіть належати до „Просвѣты"?

І ми з нетерпячкою переглядаємо дальші §§-фи статута. Буква в) „філіі товариства", буква г) „Читальні товариства"; д) „рішеня спорів" і кінець, а спілки?!... спілок нема!!

Ну коли окремо не ма, то може належать вони до філій, а може до читалень? І дійсно при читальнях знаходимо §. 50. вводити в житє спілки рільничо-господарскі. Що се значить? Адже вводити в житє, нічого іншого. Отже то... дивуєтесь ви — то „Просвѣта" спілок, крамниць ітд. ітд. сама закладати не буде, лиш накаже читальні, котра єі членом, заложити якусь там спілку. Читальня, коли послухає, то й заложить, але яке знов буде єі становиско до сих економічних інстітуцій? Чи бу-

дуть принаймій тоті читальні мати який вплив на „заложені Просвѣтою“ спілки, крамниці, каси пожичкові? І який се буде вплив? Та чи будуть вони хоч мати право мішатися в житє, в розвій тих інстітуцій, котрим дали початок?

Очевидно, се повинно бути в статуті читалень. І ви шукаєте по всіх §§ сего статуту, але відповідної точки нігде нема! Значить, вони не будуть мати ніякого впливу, — то будуть товариства самостійні, або евентуально будуть членами „Просвѣты“ і яко такі будуть могли висилати делегата на збори загальні (§. 6. а. і б.). Інших прав до „Просвѣты“ вони не будуть і не можуть мати, і інших прав не може мати „Просвѣта“ до них!

Я би хотів тепер популярно представити, як воно буде, відповідно до тих статутів. То буде так. На однім з засідань виділу рішать після своєї фантазіи заложити, припустім крамницю в Скалаті. Ба, але там нема читальні, хтож „в в е д е в ж и т е“ тоту крамницю? Отже заложім читальню. Пишеся лист до якого там о. Х або о. У. „Слухайте Всечестнійший Отче, нам треба крамниці в Скалаті, можеб ви заложили читальню?“ О. У. яко народовець-патріот засновує читальню. „Вже є!“ пише до „Просвіты“ та „Діла“ в формі справозданя, котре оголошує на всі части світа від Европи до Австралії, що о. У. заложив читальню в Скалатщині. Усе відбулося торжественно, а вдячні громадяне відспівали тричі Е. В. Цісарю, отцю У. і комісареви правительственному „многая літа“. Виділ „Просвіти“, довідавшися об тім, накаже зараз новим листом „Закладайте крамницю! „Письмо приходить, а... а... читальня вже давно упала!

Ну, але може так зле не буде. Припустім, що читальня розвиваєся знаменито, так як в Денисові або Карлові. Отже така читальня закладає крамницю. Але крамниця статутами не входить в цілість читальні і „Просвіти“, лиш стає товариством цілком самостійним і независимим. Вони не мають до него жадного права, ні жадного впливу. І коли воно упаде, то вони при тім будуть мали таке саме значіне, як би воно розвивалося хочби так як читальня у Карлові.

А може — скажете ви — крамниця буде членом читальні, котра єї заложила? В такім случаю буде так, що читальня до „Просвіти“ на збори висилає делєгата, бо є єї членом. А крамниця є знов членом читальні, отже є членом члена „Просвіти“. „Від писаревого писаря писарчук“. І кавальчик делегата читальні буде делегатом крамниці...

Реасумуючи те все, ми бачимо, що „Просвіта“ з інституціями економічними буде сполучена тілько фактом їх заснованя, але не з їх житєм, з тим, що становить їх економічність. Сего навчає нас сей статут.

Безперечно, повинно бути інакше. Нам дуже жаль, що ми тут не можемо порівняти нові статути „Просвіти“ зі статутами хочби таких „кружків рільничих“ „(Kółka rolnicze“) або „Народних Спілок“ Ми би могли показати, що статути „Просвіти“ в і д п и с у в а л и с я цілісіньких сім місяців зі статутів „кружків рільничих“ і то зле відписувалося... Як раз пропущено те, що найважнійше: ми нагадаємо тільки в Статутах „кружкôвъ рôльничихъ“ §§. 4. а., 5. г., 9. в г. 13, а, б, в, §. 16, 17 а, б, в, е, ж, § 23 24 і богато інших, котрі надають економічну одноцільність товариству.[1]) Теж саме можна сказати про статути „Народних Спілок“, але ніяким чином про „Просвіту“. Вона на основі своїх статутів останеся поза житєм економічним!...

Коли так — скажете ви — то на що було кричати про піддвигнене селянства, по що говорити такі дурниці кольосальні, як приміром те, що читальні будуть плекати „апостолів ідеї правди“, по що називати економічним товариство, котре економічним так як не є, на що розводити галас про працю на полі економічнім і зле сфабрикованими статутами[2]) харамана пускати людям, котрі скоро і радо вірять, а мало розуміють, на що?... на що?...

Ну се, бачите, нові часи пішли тай годі! Найгірше через тих соціялістів і кальвінів. Вчіпилися як сліпий плота справ економічних тай кричать вже про них так, начеб їм хто рідну маму різав. Де то давнійше, то було цілком інакше, золоті часи, котрі, на жаль, вже

---

[1]) Натомість, — очивидячки, щоби собі надолужити попуск мужицким „жолудкам“, щоби мужики, наситившися економічними Просвітскими ухвалами, не розбрикалися, борони боже, та не завели яких герезій, — мужико-спасительна анкета піддала зборам на те лікарство, вихоплене з панско-ксьондзівских Kółek rolniczych. Именно в §. 47б нових Просвітских статутів сказано: (Кождый членъ Ч и т а л ь н ѣ має право) читати книжки, часописи и всякого рода письма, находячйся въ Ч и т а л ь н и, котрй припоручить Ч и т а л ь н и Головный Выдѣлъ Товариства“. Значить, Народна Ватра, щоби тим певнійше сияти, установила для народу питому цензуру, бо ж наведена, на око невинна, адвокатска ключка, значить тілько, що від тепер ті народні читальні, що належатимуть до Просвіти, не будуть могли мати в себе ніякої такої книжки ані газети, що не сподобаєся центральному Виділови. Значить то, з другого боку, що автори, котрі би в тих читальнях хотіли ширити свої твори, будуть йіх хиба мусіли подавати в народовску цензуру. Видно, що Русинам іще за мало цензури цісарско-королевскої та митрополичої. А після Просвітскої ухвали, будемо йіх мати ще більше, бо-ж і Общество Качковского, котре тепер буде мусіло піти в сліди Просвіти і перемінити свої статути,—також не в тімя бите. Воно мусить завести свою цензуру, щоби віддячитися Просвіті за те, що своєю ухвалою головно стріляла в москвофільскі виданя. Само собою розуміеся, що славетна анкета мала на цілі й наші, радикальні виданя. Отже тепер рускі мужики будуть, славити бога, забезпечені від усяких світових герезій з усіх боків, і йім прийде хиба тілько скакати з радости та співати велегласно: „Відси цензура, відти цензура, межи тими цензурами ватра народна“ та така вам ярка, що самі народні головенники взялися єї гасити. Але жарт на бік: Н а р о д н і ч и т а л ь н і й п р о с т і ч л е н и Просвіти повинни г о л о с н о з а п р о т е с т у в а т и п р о т і в т а к о і т е м н о л ю б н о і у х в а л и, а к о л и є і з а р а з н е с к а с у ю т ь, т о н а ш і л ю д е в о л і ю т ь з р е ч и с я П р о с в і т с к о і ж о л у д к о в о і б л а г о д а т и т а о р г а н і з а ц і і ч и т а л е н ь п і д т а к и м к р и л о м, і в и с т у п и т и з т а к о г о т о в а р и с т в а. Ред.

[2]) Тут скажемо, що статут предложений академіком відкинено яко злий, а зложено новий, „ліпший!“ Значить уся робота і відвічальність спадає на анкету.

минають... Давнійше йів Іван Бідний голий борщ, о Кабанович шницлі, а пан Здирніцкий марципани... і се й називалося, що Іван Бідний йість борщ, о. Кабанович шницлі, а п. Здирніцкий марципани. Ні трошки менше, ні трошки більше! А тепер не так. Тепер се називаєся „справи економічні!“ І то ще, щоби лиш так називали, а то вчіпилися тай раз-у-раз гримають „вам байдуже про жолудки мужицкі, про справи економічні“. А народ собі, — ну, ми мусіли йім хоч про око попустити та не богато, щоби боже борони „наша хата“ не завалилася під „кольосом дивовижним“, тай щоби „незагасилася“ „ватра народна“. Вийшлаж така хата мізерненька як була, лиш до неі причепили з величезної каменицї балькон, а звісно, балькон при мужицкій хаті якось не конче пасує. Та се байка.

Але не думайте, що на самих соціялістах скінчилося. Де тобі, ще й клерікали вчіпилися до нас. „А ви — кажуть нам — не хочете подати в статутах книжки духовного змісту“. Алеж, бійтеся бога, щож ви хочете єще! „Mein Liebchen, was willst du noch mehr“. Священники у нас верховодять, священники одинокі робітники в „Просвіті“, в читальнях, в роботі народній народовскій І длятого. . . длятого . . . не треба додавати книжок духовного змісту, бо зараз тоті з лівого боку кричатимуть „а ви сякі такі, ви клерікали“! Отже не треба додавати сего в статуті, але будьте певні, що „духовного“ у нас буде богато!

І так якось ми зацитькали на тепер тих відступників. Vivat народовство! Все буде добре. Нарід економічно подвигаєся, чи там подвигнеся, і „житей святыхъ“ хоч без реклями буде мав цілу купу...

Ну, такі вже бачите, часи пішли тай годі.

ій — ій.

(Дуже перепрошуємо ш. автора, що статю єго, написану ще в квітні, містимо аж тепер. Ми зважилися єі відложити через те, що вона не зараз стратить на вартости. Тоді ж була написана й наша увага про народовску цензуру. Ред.)

Десятиліте царюваня Александра III.

II. Поправляюсь родименькій
Дѣйствую, невпорушко,
Отдаю юстицію
Подъ надзоръ въ полицію,
Обырваю армію
Завожу жандармію ..
— На кого же, матушка,
На кого, Ѳедорушка,
Рать тебѣ татарская
Силища жандармская?
— На себя, родименькій,
На себя, невпорушко,
Что бы я приникнула,
Что бы я не пикнула,
Что бы не было жалобно
Что бъ „ура“ кричала бы...
Ал. Толстой.

Тепер коротко переглянемо, що зроблено в других кругах за сі 10 років. Почнемо з печати, на котру найперше виявило свій вплив нове пановане. Зараз же р. 1881 зроблено чимало „предостереженій“ (Голосу, Русскому Курьеру, Новой Газетѣ й іншим). Року 1882 видано „новыя правила о печати“, до котрих тепер що року додаються „прибавленія“ — про що писати не можно, або як треба писати, а далі і заборонено чимало ліберальних видань Земство, Отечественныя Записки, Заря, Голосъ і інші). Таким робом, замість сподіваного полекшаня після організації 1880 р. комісії, котра мала передивитися закони про печать, тепер ми дістали на шию тяжкий ланцюг, котрий — зараз здушує кожного, хто сміє сказати щось такого, що не подобаєся уряду. До того ж редактори відповідають не тілько за „неблагонамѣренное направленіе“, а навіть за те, що обминають патріотичні теми, не говорять про справи, котрі йіх не цікавлять. Се факт.

Народну освіту, від міністерства освіти й земства, віддано духовенству. Після урядових даних 1881 р. було в Росії народних шкіл: міністерских 25,000, церковно-приходских 4521; 1891 р. міністерских 21,329, церковно-приходских 15,471; разом 1881 року 29,521, 1891 р. 37,800 народних шкіл. Значить, шкіл народних за 10 літ побільшало на 8,279. Але наука та вчителі стали ще менш відповідаючими реальним потребам житя народного. У нас же, на Украйіні школа служить тілько „обрусѣнію“ разом з ширенем клерикалізму та царізму.

В середній школі (гімназіях) після циркулярів 1883 р та звісного циркуляра 1887 р. наказано перш усього доглядати за „благонадежностью“ та „благонравіемъ“ гімназістів, що б вони не читали ніяких інших книжок крім тих, що знаходяться в гімназіяльних бібліотеках, з котрих виключено більшість творів Тургенева, Гончарова, Л. Толстого й інших, всі Достоєвского, Бѣлинского (критика), Костомарова (історичні й белетристичні) та навіть Островского. Міністерский ревізор Георгієвский, казав у полтавских гімназіях (Лубенскій, Роменскій) вичеркнути з каталогів навіть повісті М. Гоголя. Не кажемо вже про те, що заборонено мати не тілько в гімназіяльних, а навіть по приватних бібліотеках книжки писані по украйінски.

Після циркуляру 18 юля 1887 р. директори гімназій мають право приймати тілько дітей богатих та переважно дворян. Історію й літературу наказано учителям викладати тілько по книжці. Новий університетский устав 1. августа 1884 р. скасував зостанню мізерну студенстку корпоративність і студентів віддано під догляд інспекції; віднято від університетскої корпорації автономію (замість вибірати — ректора, деканів, професорів назначає

міністерство і університет залежить від попечителя округа); підвисшено плату за лекції (виклади), як і по гімназіях, через що студенти піднімали бунти р 1883, 1884, 1886, 1887 і 1889. Р. 1884 жіночі курси — педагогії, медицини, фельдшерства скрізь закрито, а замісць їіх в Петербурзі заведено курси куховарства. Хоч той рік знов відкрито через усякі протекції курси педагогічні в Петербурзі, але се є власне пансіон (інтернат) для богатих тай то невеликого, комплетового числа, що не завдоволнить навіть Петербурга. Зверталися до міністра, просячи о дозвіл відкрити хоч такі курси в Кієві, але міністерство не згодилося.

Бажаючи повернути Росію до „исконныхъ началъ", в котрих Александр III „усмотрѣлъ залогъ національнаго развитія", себ то самодержавія з православієм, — уряд хтів не тілько вивести ліберальний дух, але навіть не дать єму проростати знову. Задля сего видано (март і август 1884) Временныя правила о библіотекахъ, кабинетахъ для чтенія ітд. котрим був пересланий покажчик всіх книжок, яких вони не мають більш права тримати. В сему покажчику проскрібовано все, що було ліпшого з писаного по російски за зостанні 30 років — не тілько беллетристика, а навіть і наукові виданя. Певне, що сі „временныя правила", як і всякі інші, котрих було стілько видано з 1881 р істнують і до сього часу.

Першою метою Александра III було, як сказано в маніфесті 29 апріля 1881, вивести „крамолу", а далі й переформувати все так, що б воно відповідало „исконнымъ началамъ" се б то, кажучи по нашому, традиціям московского холопства та деспотичного візантізму, від котрих почала було чиститися Москва з початк. 60 тих рр. Крім всяких інших виїмкових законів — 14 августа 1884 р. було видано ще „Положеніе", після котрого мабуть у підданих турецкого султана є більше гарантій від урядового насильства кожному, кого він завважить „неблагонамѣреннымъ", ніж підданим російского царя. Тут вже нема ніякого права, ніяких законів: з кожним на підставі сего Положенія 14 авг. 1884 р. кожний губернатор, начальник жандармского правленія може все зробити, що єму завгодно, витримати безвинно 6 місяців в тюрмі і адміністративно вислати не даючи перед ніким за те ніякої відповіді...

Про скасоване всякого суда з 1881 р. по політичним „преступленіямъ", котрий замінила жандармска потайна розправа, не ма вже чого і згадувати. Перше, в чім було обмежено громадский вплив, се був суд в загалі, себ то суд з присяжними. Їіх комплет переформовано на користь дворянско-буржуазних елементів і одібрато багато діл в під компетенції суду з присяжними засідателями. Скасовано публичний суд і суд з присяжними (з 14 марса 1887, 7 ювя 1889 і ду.) за ті вчинки що стосуються віри, моральности або „порядку правленія". сайттяжше вийшов сей закон нашим штундиаНм. Обвинуваченого в непошановану ікон, мощей або- що, а також в пропаганді висилають в Сібір або на Закавказе.

Інститут мировых судів, крім городских, замінено після Положенія 12 юня 1889 земскими начальниками з „помѣстныхъ дворянъ" котрим надано разом власть адміністративну, поліцейску й судову, а також і право карати селян різками. За 25 років народ вже відвик від бійки і тепер се єго дуже вражає; до того ж нові земскі начальники не можуть в більшости втримати своіх дворянских інстинктів, щоб не „посікти" селянина, показати над ним своє право. З сего поводу нам довелося чути від одного козака Полтавскої губерніі таке: „Це вже від царя наставлено начальників, що б нас бити, значиться і цар потягнув вже за панами... Не буде вже нам добра з сего царя... Перше пани били, а тепер вже всі разом..." Нас запевняли, що й по других місцях народ виявляє такіж погляди з поводу перестрою земства на основі „сословній".

Вже звісно, що скрізь на земску самоуправу, де єі було заведено, уряд наклав свої пута, обмеживши єі діяльність та побільшивши догляд адміністративний Як школу віддано під догляд духовенства, так і в земстві головне значінє надано дворянству. Тепер виробляється і реформа „Городского положенія" 1870, теж в напрямі побільшеня адміністративного впливу на городску Думу (Раду) Було вже кільки разів і так, що городских голов (бурмістрів) настановляно прямо від міністра без виборів. Але ще про городску реформу певного нічого не звісно

Такі головнійші факти тиєі внутрішньої політики, котра доволі систематично переводиться після монарших „предначертаній," як се виразно сказано в маніфестах 29 апріля 1881 і 12 юня 1889 з поводу нового земского положенія здається. По всім тром пунктам сиєі програми, доволі вже багато зроблено, — піднято православє до нової нетолеранції, знищено все, що хоч трохи мало можливість виявляти свою самодіяльність і опозицію уряду — чи б то університетскі корпораціі, чи земства; знов воскрешено „дворянскія традиціи" і на принціпі дворянскої сословности збудовано всю земску управу Що ж власне до поліпшеня добробиту маси і урядового неклуваня про народ, то се хоч річ і важна навіть задля самого монархізму то вона в діяльности урядовій займала зовсім і зовсім незначне місце. Про фінанси Росіі не буду нічого говорити, бо тут нічого не тямлю. Знаю тілько, що на виплату довгу за давні позички Росія видає 25 — 27% всего свого бюджету, а на народню освіту 2% Се факт. Через се міністр фінансів і міняє облігаціі на довший срок, щоб річно менше виплачувати. Але, чи се так, не поручуся Хоч тепер вага Росіі в европейскій політиці побільшала — єі бояться і годять, хоч література єі придбала собі велику повагу, але в середині вона слабує з кожним роком, як і єі не криють, слабість все більшає. Се відбиваєся і на громадскому житю і нашому украйінскому найбільше.

Хома Ск.

„Правда“ при колесниці абсолютизму.

В випуску замай с. р. в статі п. з. „Гордийский узол ради державної“ про те, що сим разом, замість відповіді на мову престольну, посли вдоволилися поклоном перед цісарским престолом, редакція „Правди“ завважує, що даремне нарікають, з сего поводу, деякі опозиційні газети на впадок парляментаризму, то б то конституційного ладу в нашій державі, бо- ді той лад то тілько пуста формальність. Австрія- ді не те, що західні держави, як Англія і т. і.

„При всім нашім парляментаризмі,— каже до-слова редакція, — есть іменно дінастія, есть особа Монархи тою чародійною сцілющою силою, що тісно сполучує ті ріжнородні народности і краї в одну могучу цілість, супроти котрої німіє всяка партийність, а величава маніфестація 8 н. ст. мая с. р. в раді державній для нашого Монархи (ухвала поклону), була найкрасшим виразом того погляду“.

„Іменно- же і ми Русини не можемо так дуже розцибатися і жалкувати за упадком парляментаризму, с котрого не так то багато сплинуло блага для нашого народу. Нераз і там, де наслідком складу наших тіл парляментарних руский нарід не міг осягнути конечного для свого дальшого розвитку заспокоєня потреб, там батьківска рука Монархи зробила своє. І в сім случаю годі не добачити волі монаршої, а се для руського народу есть найлучшою порукою, що его розвиток політично-національний і культурний не тільки не потерпить ніякої шкоди, але буде йти дальшою, що раз ширшою дорогою“ (ст. 338).

Як звісно, теперішне правительство виразно зазначило в престольній промові, що ставить справи економічні, то б то „жолудкові“, як кажуть рускі газети — по над справи національні й політичні. Отже власне ми радикали могли би з того поводу ликувати. Та ми не дуже-то ликуємо, позаяк добре бачимо, що своїм крутим поворотом правительство бажало не так справді занятися долею робітних людей, як утворити послушну собі більшість парляментарну та відвернути увагу від політичних свобід, особистих і гуртових, — в тім числі й національних, або й зовсім їїх обкроїти, як доказує внесений зараз правительством проект устави против соціалістів, чи то против робітних людей, проект, котрий фактично касував усякі політичні свободи і котрий через те мусіли остро осудити навіть капіталістичн газети, як N. Freie Presse. Що ми не одушевляємося кроком правительства й ради державної з 8 мая, — про те нічо й казати. Сеж моральний примус ради державної — зречися своєї думки й своїх прав, примус, котрого правительство готово далі вживати іменно в своїх реакц йних змаганях, і нам з дива не зійде, що в раді державній не найшовся ані один посол, котрий би сю справу палаті був пояснив і старався єї здержати від сего першого ступня по дорозі, котра дуже слизька. Редакц я „Правди“, котра ще недавно лаяла нашу молодіж за „жолудкові іде“ каже далі, що піддаєся волі цісарскій, тоб то жертвує для „жолудкових ідей“ свої народні святощі, і в додатку конституційний лад Редакція „Правди“ заневняє правда далі, що рускі посли будуть боротися за національні й політичні свободи для Русинів, хоть се, мовляв, тепер тяжко прийде, бо треба буде хиба йти против волі цісарскої, котрій „Правда“ кілька рядків висше піддалася, та ми не знаємо навіть, де рускі посли мали би добиватися тої волі, коли, по словам редакції „Правди“, всяк промови в палаті ради державної, то промови zum Fenster hinaus, даремні, а значить і непотрібні (ст. 342)

Що давнійші рускі провідники й посли, як напр. Адольф Добрянский і богато інших, служили абсолютизмови, се звісно всякому, хто бодай поверховно знає австрійску історію, особливо від 1848 р. Та то були рицарі з під темної звізди, провідники москвофільскої партії, що й тепер за один милий погляд, за одно ласкаве слово готові віддати всі політичні свободи разом з усім народним добутком. А се-ж говорить „Правда“, котрої редакцію тут веде д. Алекс. Барвінский, один з починателів украйінского руху в Галичині в 60-ті роки, один з найвидн йших народовців, тих самих, що й доси так критикують москвофільских провідників! Наведені повисше слова редакції „Правди“ значать ні більше ні менше, як тілько те, що для жителів Австрії найкрасше булоби, як би зовсім скасовано раду державну і ввесь конституційний лад та

вернено в часи абсолютизму перед 1848 р. коли воля правительства значила все. Як на архибатька „нової ери“ д. А. Барвінского, то се зовсім консеквентно. Нас дивує тілько, що д. Барвінский дав ся вибрати на посла, коли так був переконаний перед виборами, або, коли до такого переконаня дійшов аж під впливом всемогучого Відня, то чому д. Барвінский перший не зробить рішучого кроку для здійсненя свого ідеалу — чому не зложить мандату?.. За тим, мя мусимо звернути увагу редакції „Правди“ на те, що ві задушевний ідеал і доси панує, в чистім виді, в Росії. Там і доси воля Батюшки значить усе, і та воля так тісно сціпила „ріжнородні народности і краї в одну цілість“, що ті аж пищать зі щастя.

Українські угодовці повірили польским панам, що власне парлямент арна Австрія виведе й Україну з „московскої невол.“, і речником того напрямку поставили „Правду“. Тимчасом виходить, що „Правда“ іде в Австрії остаточно до того, в чім Українці від давна „благоденствують“. І се робить письмо, що бучно звеся органом „всеї Руси-України!“ Та так лихо не є: власне недавно загал Українців одної з більших м сцевостей велів переказати в Галичину, що не має з „Правдою“ нічогісінько спільного. Сподіємося, що й в інших місцевостях України старші Українці прозрять і навіть запротестують против угоди, котра, як видно найкрасше з сего прикладу, кує пута й для них навіть в такім разі, якби їх визволено з під Росії. Завважаємо, що названому загалови, навіть українські архиугодовці бояться показати „Правду“ — такі вони певні, що провалились би з нею скандально. А куди ж то вони дінуться з маєвим випуском?!... М. П.

Нова еволюція серед москвофілів.

III.

Тут зважуємося подати звістку про відбуте 19 л. мая с. р. поминки 20-тих роковин істнованя льв. „Академического Кружка“, хоть майже все, що вийшло публично від бесідників „Кружка“ та їх старших опікунів як в загалі цілий обхід носили на собі пятно рутенщини. Відправа в церкві волоскій, що розпочала торжество; повитане зібраних на обіді у Штадтмілера словами „Христос воскресе“ головою „Кружка“, відспіване сего привіту три рази; благословенє їди й їдців; промови старших москвофілів, як дра Ів. Добрянского, що зводилися до коськаня опозиції „Кружка“ й просьби, щоби не виступала против свого „старшого покоління“, держалася рутенских ідеалів та святощів; відповіди кружкарів, як д. Ропіцкого та промови відпоручників обох москвофільских „Буковин“ — віденьскої й черновецкої — в котрих запевнювано, що москвофільска молодіж не походзнеся з битого шляху, або кидано туманні фрази про рускість з ві „ідеалами“; деклямації ветерана Акад. Кружка, таких заплісніліх віршів, як „О чемъ шумите вы, народные витіи“ та Хомякова „Не гордись“ і т. і. — все те зробило на нас таке враженє, як коли би невіруючий чоловік, після кільканацятлітнього пробутку на сонічнім дворі, впинився раптом у темнавій церкві з ві, нехай і поетичними та чулими, а все таки пристарими церемоніями та примовами, що не мають нічого спільного з житем, навіть таким, яке йде від самого першу серед народовців. Та се наше враженє тривало не довго. Роздивившися близше в тих сумерках, ми й тут побачили все ж таки живих людей. Особливо показалося се серед тих промов, що зачепили живі реальні справи.

Першу таку промову мав голова українского „Академічного Братства“, запрошеного до участи в торжестві, д. В. Охримович. Ось та промова.

„Свіглий Зборе! І ми, представителі другого товариства академічного, в котрім скупляєся руска молодіж, товариство Академічне Брацтво, витаємо Вас, Товариші, з вашим веселим святом! А витаємо Вас словами знаменитого великоруского поета Некрасова:

Покуда
Невидно солнца ни откуда,
Стыдъ съ талантомъ твоимъ дрематъ;
Стыднѣй въ годину слёзъ и горя
Красу долинъ, небесъ и моря
И ласку милой воспѣвать!

„Сі слова великоруского поета дуже легко даються приложити до рускої молодіжи. Встид, щоби вона дрімала, щоби нічого недумала і публичними справами незанимала ся, або що найбільше всі свої змаганя звертала на особисту карієру, щоби опісля могла ціле жите перележати на софі по смачнім обіді! Та ще встиднійше, коли в часи загальної і всесторонної нужди нашого народу молодіж наша, а ще більше старші сварять ся і перечать ся за марниці і дрібниці, за правопись та знаки вимерших звуків. Сумно, коли люде для відмінних поглядів язикових і етнографічних відмовляють собі взаімно чести, доброї волі і патріотизму, часто зовсім несправедливо. Сумно, що у нас богато спорило ся і писало ся проте, як треба писати, а дуже мало писало ся путьного по малоруски, а зовсім нічого по великоруски. Сумно, що перечиться за великоруску і за українску літературу, а ані одної ані другої незнається. Нерозумію також, длячогоби тоті, що мають ріжні погляди язикові та етнографічні, мали вести інакшу політику у нас, в Галичині? Сумно то, однак я непромовляю за згодою; я ще за ніякою згодою в своім житю непромовляв Де є незгода, там є причина незгоди, а доки причини незгоди не усунеся, даремне і непотрібне штучне годженє того, що погодити недасть ся. За зго

дою промовляють ті, котрі немають відваги боротися і котрі боять ся роскривати рани. В боротьбі противно вироблює ся характер, вироблюють ся пересвідченя. Ми нехочем усувати боротьби: ми хочем тілько, щоби боротьба була чесна і розумна, та щоби обмежала ся тілько на ті поля, котрі їй належать ся: на полі етнографічнім і літературнім та щоби борба та вела ся радше фактами, як лайкою. На тих полях знов, на котрих є можливий спільний труд, хочемо спільно і згідно трудитися.

„Передовсім повинна вся молодіж руска спільно трудитися над економічним піддвигненем нашого народу.

„Мушу зазначити, що під економічним піддвигненем ми розуміємо радикальний демократизм, змаганє, щоби в нашім краю настали такі відносини суспільні, які суть в краях західної Европи, бо чи скорше, чи пізнійше вони мусять настати, а чим настануть пізнійше, тим гірше для нас.

„Ми хочемо знати не тілько нашу минувшість і нашу літературу, але також і те, куди дівається наша кров і наш піт, куди дівають ся наші гроші, чому наші мужики працюють, а преці живуть нужденно, чому в нашім краю панує культурна і політична нужда.

„З економічним станом суспільности тісно вяже ся стан політичний і культурний. На полі демократичних змагань проявили ся вже перші проби зближеня межи рускою молодежію обох таборів, а що вони проявилися як раз в 20-ті роковини заснованя обох товариств, то я уважаю за добру ворожбу.

„Друге поле, на котрім вже молодіж фактично зближилася, то російска література. Може бути, що воно несподіванка те, що я сказав. Але дійсно: в шафах нашої бібліотеки більша половина книг, се твори російских писателів. Твори ті суть на скрізь поступові, проняті демократичною ідеєю, оживлені здобутками новійшої науки: вони сильно відбивають від того, що писало ся і пише ся в Галичині. Великі генії російської літератури, як Тургенев, Достоєвский, Толстой, Чернишевский, Добролюбов, Щедрин і инші, були нашими учителями; їйх ідеї і погляди стали ся в великій части нашими поглядами, нашими ідеями. Вони научили нас дивити ся на жите і розуміти его. Йіх твори були для нас дуже поучаючі.

„Такий Тургенев, Толстой, Добролюбов, Чернишевский, Щедрин — се горожане великої, могучої держави. Вони знали про могучість і велич своєї держави, про свою національну независимість; вони чули ся горожанами і патріотами: а преці в йіх письмах ми небачимо величаня тої могучости, і супокою: ми бачимо в них то якусь глибоку тугу, мелянхолію, то знов йідку сатиру і всерозйідаючу аналізу. Видко, що найбільші горожане найбільшої держави не чулися щасливі: вони розуміли, що внішна могучість і независимість держави зовсім не дає щастя, доки єї горожанам відносини в єї внутрі не суть справедливі, не суть такі, яких вимагає щасте одиниці, щасте народів.

„І ми бачимо, що російські писателі не величають російської держави, а натомість домагають ся „хоть кукої, а всьо же конституції". Ось що ми научили ся з російської літератури, і як скарб дорогий у серцю носимо. Ми в Росії бачимо дві сили: з одною симпатизуємо, другу ненавидимо. І если яке бажанє можемо при сій торжественній нагоді висказати, то се — щоби серед молодіжи з „Академического кружка" постунові ідеї російської літератури як найшвидше і як найбільше розширяли ся і щоби тим чином „Академ. кружокъ" фактично поступав".

Всі москвофільські бесідники, котрі говорили про „Акад. кружокъ", старалися доказати, що він був, є і повинен бути однакий —консервативний. Як свідок розвою „Акад кружка" забрав голос підписаний[1]) і, зачінаючи за піднесений в єго честь одним з радикалів Ак. Кружка, д Вергуном, тоаст, як редактора независимого „Народа", — став виказувати, що се не так, що „Акад. кружокъ" проходив ріжні еволюції. Одна з перших і найбільших таких еволюцій Кружка відбулася за підписаного, в половині 70-тих років. Именно, під вплівом з Украйіни, підтриманим російскою літературою, повстала в Кружку, навколо редакції „Друга", органу товариства, перша купка руско-украйінских радикалів, що небавом перетягла була на свій бік не тілько більшу половину членів „Акад. Кружка" а й ціле народовске акад. тов. — Дружній Лихвярь, попередника теперішнього „Акад. Братства",— котре в половині 1876 р. розвязалося і вчинило з Акад. Кружкомъ одно товариство, що ставало на зовсім новій основі — пошанованя для фізичної праці, для руско-украйінского чорнороба.

Переставивши так точку тяжестя своїх змагань з поля формально національного, правописного іті. на поле соціальне, передові люде „Ак. Кружка" доразу рішили про себе й довголітні етнографічні та язикові спори між Русинами. Маючи на меті матеріяльне і духове двигнене галицко-руских чорноробів, тодішні члени „Акад. Кружка" взялив основу своєї діяльности живу мову тих чорноробів, тоб то руско-украйінску, таку, яка панує в Галичині, хоть, з другого боку, не стали цуратися й російської мови й літератури, противно, тим пильнійше сі студіювали і навіть допустили були в „Друзі" й живу велико-руску річ, щоби з нею познакомити Галичан і таким чином убити всяку середину — рутенску літературну й суспільну мертвеччину. Був то дуже цінний засновок ширшої рускої оргавізації, засновок зовсім нової рускої партії, котра, якби була далі розвивалася, то неможлива була би ніяка „нова ера". На лихо, та союзна організація молодіжі обох таборів, для спільної праці над двигненем

---

[1]) Подаю тілько головну суть своєї промови. Цілої промови годі подати, одно через те, що вона надто довга, — найдовша з усіх сказаних на комерсі, — а друге через те, що еї годі й відновити точно, бо була говорена без приготови і, розуміеся, ніким не була нотована. Здаваєю тілько, що окрім поданого тут я розказав досить докладно історію еволюції в мині самім і в моїх товаришах, нашу долю за наші виступи в обороні руского чорноробства, історію „нової ери", при чім, звісно, критикував еї, як і рух народовский загалом. Сі всі факти й погляди наші на них, звісні з „Народа" й попередних наших статей і вже через те годі йіх тут повторяти.

рускаго народу, була розбита властями й рускими „старшими поколіннями“ обох таборів, москвофільскаго й народовскаго, і головно власне першого, котрі накликали на новий „Акад. Кружокъ“ поліцію, завдали провідників нового руху в тюрму, поставивши їїх, таким чином, на довгі літа, в зовсім безправний стан, а більшість членів „Ак. Кружка“, для котрих дорожша була власна карієра, опять розігнали на оба боки, при чім найбільше молодіжи, навіть чисто кружкарскоі, перейшло на бік народовців, що тоді вперше виступили з заявами своеі вірнопідданости. Провідники нового, соціяльного руху пішли ще далі, не лякаючися переслідовань, хоть се їїх зовсім було відбило від рускоі громади, на обопільну шкоду і для них самих і для рускаго загалу. Все ж таки радикальний руско-украйінскій напрямок уже не пропав і мало-по-малу став вибивати своє пятно на цілім рускім руху в Галичині. Помогла тому політика, якої хопилися супротів Русинів їїх вороги, котрим ходило тілько о те, щоби збити всіх Русинів з легальноі позиції, і котрим задля того як раз були на руку виступи москвофілів і народовців против радикалів, і в загалі система дононцкоі боротьби між старшими Русинами. Радикали — то була перша руска опозиція. Небавом повстала й друга. Вийшов на всі боки скандальний процес москвофілів за зраду головну 1882 р. і дійшло до того, що всякого чеснійшого Русина, що домагався яких небудь політичних прав, стали вважати і соціялістом, і украйінским гайдамакою, і шизматиком та москвофілом-панславістом — в одній особі. З того вийшов довгий ряд процесів руских людей, особливо селян то за соціялізм і безвірство, то за гайдамацтво, то за православіє й москвофільство, то за все разом. Русини всіх верстов і партій фактично впинилися були за границями права, і се опамятало галицко-руску інтелігенцію, навіть народовців, що також пристали до опозиції. Гал. руска інтелігенція порозуміла, що сама до того довела, своіми поступками, та викопала гріб для будучности рускоґо народу в Галичині. В сім почутю, 1889 р Русини всіх верстов і таборів, вибрали, спільною боротьбою, 16 послів соймових — народовців, москвофілів, радикалів, інтелігентних і мужиків, — котрі цілим рядом звісних інтерпеляцій в обороні політичних свобід Русинів усяких верстов і партій, знеслися були дуже високо в очах не тілько Галичини, а й цілого політичного світа. Соймові рускі посли стали були на єдино розумну дорогу — недопущеня ворогів до рішаня їїх домашних спорів, а за те вибореня повного простору для того, щоби Русинам можна було свобідно розвиватися та рішати ті спори між собою.

Та, тут і вискочило те, що власне сиділо в деяких руских послах, як і в рускій суспільности загалом. Налякавшися тоі грізноі політичноі сили, яку Русини, поступаючи так, могли були розвити, вороги постаралися розбити єі в засновку, і вийшла нова ера — продаж політичних свобід за марні користи для одного табору, на шкоду всіх інших таборів, на шкоду загалу. Нова ера, одним махом, знівечила те добро, яке були придбали Русини довгим рядом розчарованъ і терпінь — терпимість між Русинами та солідарну оборону політичних свобід; вона мусіла викликати між рускими партіями формальну війну, і на довгі літа відсунула можність порозуміня власне між народовцями і радикалами

Та, нова ера зробила й одну прислугу. Вона, так сказати, перерила рускій гній до самого споду — показала всю нужденність т. зв рускоі інтелігенції обох таборів (у народовців-угодовців, цинічне прислугуване всяким реакційним силам, у старших москвофілів, іменно духовного стану, крайню полохливість та політичну бездарність). Нова ера переконала всякого, що та руска інтелігенція неспосібна до дальшого проводу над руским народом; що руску організацію треба починати новим людям на нових, радикально-поступових основах — так, як се став було робити союзний „Ак. Кружокъ“ у 1876 р. і як се й тепер починаеся робити серед молодіжі всіх таборів, котра рішучо хилиться до радикалізму. Треба тілько не спускати з очей головноі завдачі того напрямку — економічного й духового двигнення руско-украйінских чорноробів, їїх правдивоі просвіти в зрозумілій для них мові, їїх крінкоі організаціі; треба тій справі посвятити всі свіжі сили, а тоді з Русинами будуть числитися всі, тоді Русини вчинять силу в усякій можливій політичній комбінаціі, і не страшні для них будуть ніякі „нові ери“.

Відповідаючи на увагу д. Ропіцкого про те, що справу політичноі волі в Росіі, треба оставити на боці, — підписаний підніс, що ніяк сего робити не слід, бо-ж справа політичноі волі в Росіі важна не тілько для наших братів на Украйіні. а й для самих Великорусів, як і для всіх народностей Росіі — від неі залежить розвій народних мас. І коли вібракі признають, що треба спільно боротися за політичні права для Руси в Австро-Угорщині, то проста консеквенція вимагає, що би вони то само робили й супротів Розіі. Бесідник, хоть сам по переконаню й по праці, Украйінець, не скаже, щоби в почутю спільности Украйінців з Великорусами було щось зрадливого, нечесного; овшім, має обі націі за рідних братів, треба тілько, щоби один брат (Великорус) не казав другому: „ти не смій говорити й думати інакше, як я!“ Треба, щоби Русинови-Украйінцеви в Росіі свобідно було висказувати своі думки й робити після свого найліпшого переконаня, — одним словом, треба в Росіі політичноі волі, то тоді й взаємини між Украйінцями й Великорусами підуть природною дорогою, і одні й другі будуть тим, чим бути можуть. Бесідник не бачить нічого нечесного і в безкорисним змаганю чесно переконаних Русинів до спільности з Великорусами, бо ж може бути, що колись усі Украйінці й Великоруси будуть уживати одноі літературноі мови, котра мабуть не буде теперішна російска літературна мова. Але за для сего власне треба праці над розвоем руских народних мас, украйінскоі й великорускоі народности, в їїх живих мовах, а маючі та просвічені маси самі рішать і ті дальші язикові та етнографічні спори. Бесідник переконаний, що в рамах украйінскоі та великорускоі мови є праці для украйінскоі й великорускоі інтелігенціі, праці хоть би виключно над популярними літературами, — на сотки літ; тілько ж допускає, що

російська мова й література може бути принята тою частиною руско-українскої інтелігенції, котра так переконана, то б то русофільскої. Бесідник знає й шанує і російску мову й літературу, бо сам на ній зріс, але звертає увагу на те, що на него й его товаришів, як і на іншу славянску молодіж, зробили вплив тілько передові представителі тої літератури, як Бѣлинский, Добролюбов, Чернишевский і інші, та що й для народної праці москвофілів може бути корисна тілько та передова російска література, передовий напрямок загалом. Коли у нас і де інде можливе й корисне москвофільство, то тілько передове, то б то таке, що йде за поступом часу і задля остаточної цілі — тотожности з Великорусами — не зрікаєся праці над власним народом, праці в его живій мові і способом для него як найприступнійшим[1]). Бесідник закінчив тоастом на зріст і спільність поступовства на всій рускій землі. то б то на Украйіні й Великоруси.

Найкрасша, найживійша промова з москвофільского боку, була промова дра В Дудикевича, молодшого москвофіла, бувшого голови „Ак. Кружка“ і потім „Буковини в Відні. Він говорив чисто по російски, як намагали робити й молоді москвофіли (інші москвофільскі бесідники говорили або по рутенски, як др. Добрянский, або чисто по украйински, як д. Марков) Др. Дудикевич скритикував усе, чому наші Рутенці обох таборів поклонялися від 1848 р., увесь сервілізм на всіх можливих полях, так, що з тих рутенских ідеалів не остався камінь на камени Загалом сказавши, в стосунку до нашої рутенщини, річ дра Дудикевича була наскрізь руйнуюча, — жаль, що тілько в один бік! Окрім того, й позитивного др. Дудикевич не дав нічого, хиба те, що для нас головне діло не в радикалізмі, не в соціальних справах, а в народности, що Русини де в чому мусять бути консерватні, хоть „какіе же мы консерваторы?“ спитав він патетично, і врешті, що славянский світ, — осібний від західного і в нім наше спасенє. Річ дра Дудикевича була дипломатичною полемікою з моєю промовою і він випив за здоровле всіх чесних Русинів, то б то й консерватистів.

Найчуднійше було те, що др. Дудикевич почав свою промову вихвалою підписаного „хоть може й ворога, за „чесне переконанє й пожертвуванє для ідеі“. Др. Дудикевич повторяв се перед тим і після того кілька раз підчас інших промов, ставлючи мене в примір зібраним. Окрім того, власне Дудикевич головно не позволив Маркову й деяким іншим старшим москвофілам перебити мене, коли я став говорити про політичну волю в Росії, — домагаючися свободи слова, в чім его піддержали й молоді члени Кружка Деякі старші москвофіли стали нетерплячі ще тоді, коли я став говорити про поступовий напрямок у російскій літературі й суспільности і напирали, щоби я кінчив — очивидячки, ходило їм о те, щоби не підбивати против них опозиції „Ак. Кружка“, котрій справді виступ мій і д. Охримовича мусів додати відваги. Після моєї промови ухвалено, що не вільно говорити більше над пять мінут, та відступлено від сеї ухвали зараз, коли став говорити др. Дудикевич.

Зрештою, піднести треба, що свобода слова в загалі на цілім комерсі не була нарушена ані раз, і що загал москвофілів, навіть старших напр. дуже рясно оплескував мою промову, хоть у ній було чимало терпкого й для нашого москвофільства, і навіть старші москвофіли надто радо приймали мене, свого ворога, про котрого ще перед новою ерою не могли й подумати без скреготу зубів. В усім сім ми усе таки бачимо поступ-терпимість там, де сі доси було найшенше, хоть невне, що воно вийшло з теперішної прибитости старших москвофілів, сказати би навіть, безправности, та з ненависти до угодовців.

В загалі, хоть старші москвофіли показували на торжестві велику радість, то всеж таки й на нім виявилася йій слабість: на 1300 запрошених гостей, на обіді появилося може яких 30 люда, між ними зовсім мало найстарших і всего на всего два попи, єдині відважники, що не побоялися наразити на неприємности.

---

[1]) Ми вже нераз підносили, яке москвофільство, то б то яке почуте спільности Русинів з Великорусами, вважаємо навіть за корисне для австро-угорскої Руси, раз сей напрямок не може вимерти навіть при теперішних політичних обставинах. Доси москвофільство серед австро-угорских Русинів шкодливе було в справі літературній не тим, що змагалося приняти російску літературу, а тим, що не приняло сі бай не пізнало сі справжних представителів, — крайних демократів і поступовців, — та тим, що старі москвофіли пальцем не рушили для тої спільности, — не працювали, як слід, на розвитком місцевого елементу в его мові йті, ба навіть зовсім покидали таку працю, коли тілько рвалися до готового хліба — російскої мови й літератури. Молодше москвофільске поколінє вже тут поступило: вчиться рос. мови пізнає російску літературу, і радо пристати до прогресивних російских напрямків. Тілько ж і воно ще доси не розуміє, в чім той прогрес, коли его застосувати до місцевого грунту? Молоді москвофіли і доси навіть не заявили, як же вони думають працювати в користь місцевої рускої людности, в якій мові, яким способом? Коли вони щиро й безповоротно касують усяку середину, то для праці над народною просвітою, для популярної літератури і в загалі для своїх зносин із народом, вони мусять приняти живу місцеву мову, — інакше вони не будуть мати ніякої точки опори і пропадуть так як старі москвофіли, і для місцевого народу, і для російщини, котру можна розвивати тілько розвиваючи місцеві елементи без огляду на те, що з того колись вийде. Для праці над розвитком місцевої людности, молоді москвофіли мусять, по нашому, приняти навіть радикальну фонетику, як се до-разу зробили ми 1876 р. – бо етимологія то власне маска середини-рутенщини; словом, нашим молодим москвофілам прийдеся заняти коли не таке саме становиско, як ми, давнійші радикали з „Ак. Кружка“, то бодай таке, як Костомаров і такі інші общеруси в Росії: для інтелігенції — російска мова, російска література з еі правописю, для руско-украйінского народу — его жива мова з фонетичною правописю, принятою в усій Росії навіть велико-рускою інтелігенцією. Tertium non datur. Так ми завше розуміли живе літературне москвофільство, таке, котре могло би мати навіть великий вплив на руско-украйінский народ Усе інше мертвеччина, навіть знанє й признаванє найпоступовійшого з рос. літератури, без рівночасної праці над піддвигненєм місцевого елементу Розуміється, що таке — ми радимо тілько тим інтелігентним Русинам, для котрих усе в російщині. Самі ми, і теоретично й практично, беремо руско-украйінску працю далеко ширше і не тілько маємо за шкодливе істнованє літератур для інтелігенції й народу на двох мовах, а й істнованє на тій самій мові двох літератур: для інт. і для народу. Запевне, що молоді москвофіли, признавши російску й живу малоруску літературу бодай „для домашняго обихода“ рішили би сю справу формально, хоть і радикально. Далі, треба би потолкувати про зміст йіх літературної діяльности, — справу далеко важнійшу від першої. Та тоді би вже лекше про се толкувати. М. П.

Тіж пони, що прийіхали на вечерок із родинами, по найбільшій частині боялися показати на салі Народного Дому, а ховалися по закутках, коло столиків з картами і т. і. На салі ми бачили всего кількох попів, між ними й дра Ом Огоновского, що явився тут очивидячки з сімейних поводів. На вечерку було досить мало людей.

Окрім того, ми до-очне переконалися, що й молодіж москвофільска далеко не вся зі своім „старшим поколінєм“, що все, що писав у „Народі“ про „Ак. Кружокъ“ д. Яворский — правда. Ми вперше особисто пізнали тих молодих людей — дуже симпатичних, по переконаням майже зовсім радикалів. Вони досить голосно протестували на комерсі иротів усякої консервативної, церковної чи против-соціальної фрази москвофільских бесідників, а з другого боку дуже прихильно приняли промову мою й д. Охримовича, запевняючи, що ми сказали те, що вони мали сказати, та поки що сказати не могли. Опозиція мала власне виступити на торжестві і прилюдно зірвати зі старими. Вже була готова програма й промова, котру мав виголосити один з найсимпатичнійших молодих кружкарів, — та програма попала в руки одного з реакційників, що зараз побіг з нею до руского Касина в Народнім Домі; там нароблено крику на молодіж, загрожено, що в такім разі викинуть „Ак. Кружокъ“ із безплатної кватири Народного Дому, повідбирають усім опозиціоністам стипендії й т. і. В кінці пущено між молодіж пострах перед поліцією — всі примірники програми знищено, і покинено думку опозиційного виступу, — допущено до официальної промови, в імени Кружка, бувшого голову д Ропіцкого, і все пішло так, як ми росказали. Нас запевнювано, що головно економічна залежність „Ак. Кружка“ та его поодиноких членів від „Народного Дому“ і т. і. здержує опозицію, — що вже тоді мала чинити більшість, — від публичного зірвання зі старими і федеративної злуки з рускоукрайінскою радикальною молодіжю. Факт се дуже сумний. Він кидає тінь не тілько на тих, що негодяться зі старшими москвофілами і не можуть зважитися на крок гідний переконаних молодих людей, а й на тих, котрі запевняють, що зовсім годяться зі старими, бо виходилоби, що вони роблять се і для матеріяльної вигоди Що старші москвофіли, ті що мають тепер у своіх руках „Народний Дім“ та Ставропигію з йіх фондами, роблять такий напір на молодіж—се факт, що пробивався і в промовах дра Добрянского та Маркова, котрий заявив, що якийсь добродій зложив на его руки 600 зр. на запомоги для тих кружкарів, що хотілиби здавати докторати, щоби мовляв витворити світеку, незалежну інтеліґенцію, бо й духовенство ненадійне. Тількож, якби старші москвофіли подумали глубше, то й побачилиби, що такий стан некорисний для самого москвофільства, бо ану-ж ті заклади та фонди виховзнуться вам з рук або й допадуться в руки ваших противників? Що тоді буде? Де тоді впиниться ваша молодіж?! А звісні круги вже почали йти до того, щоби вам відібрати „Народний Дім“ і т. і

На всякий случай, чеснійші старші москвофіли повинні вмити руки від матеріяльного примусу молодіжі — держатися сяких чи таких переконань, а чесна молодіж повинна зовсім визволити від такої залежности свої переконанн й виступи, все одно, які би вони не були — поступові, чи консервативні.

Нашій опозиції з 1875-77 рр. і на думку не приходило, робити свої переконаня залежними від яких небудь матеріяльних користей, — а де-ж кільканацять літ поступу в „Акад. Кружку?! Нагадаємо „Ак. Кружкови“, що колись і „Дружній Лихвярь“ і далі „Акад. Братство“ були залежні від народовскої „Бесѣды“ і т. і. та остатне визволилося від тої залежности, стало о власних фондах і силах і тілько тоді стало й морально самостійне. Так муситъ бути і з „Ак. Кружкомъ“. Що-ж до другого, то ми радили би ми дотичним старшим москвофілам і деяким йіх прихильникам із кружкарів, не кликати на поміч против опозиції — поліції. Се меч обосічний, як показала довга історія від 1875 до 1882 р. і далі. Таке поступованє деяких москвофілів тим невмісніше, що опозиція „Ак. Кружка“ не задумує нічого нелегального, а тілько змагаєся наперед після того правила, після котрого всяке молоде поколінє повинно йти далі від старшого і мати на те повне право.

Наше справозданє було би далеко не повне, якби ми не згадали про недостойні виступи деяких польских і руских газет (Przegląd, Народна Часопись, Діло) против торжества, на котрім-ді проявилися змаганя до відірвання Галичини від Австрії і т. і. Нічого сінько такого не було; противно, найдалі йдучий з москвофільских бесідників др. Дудикевич заявив, що Галичанам не слід іти під Росію, вже хотьби через те, що там „эдакой сволочи не нужно“. „Народній Часописи“, котра подала на ювилейників-богословів формальний донос, се може й до лиця, хоть сумно, що се сталося за редакторства д. Кахникевича, народовця, за котрим ми такого гріха не знали, але чи „Дѣло“ що виграє, повторяючи ті доноси та додаючи й свої, сумніваємося. „Дѣло“ й так уже заплатило собі, насміявшися над торжеством і над людьми, що на нім були, при чім, своім звичаєм, і понабріхувало. Так напр. „Дѣло“ каже, що буцім то підписаний сидів на почетнім місці, зараз коло д. Дідицкого та дра Добрянского. Що хотіло „Дѣло“ сею бріхнею сказати — чи донести своій публиці на москвофілів за те, що вони вже сидять рядом із найярійшим соціялістом, чи донести на руских радикалів за те, що йіх люде сидять рядом із найярійшими москвофілами, чи що інше — годі зміркувати, при загальній загадковости „Дѣла“. Що „Дѣло“ думало при тім щось неневного, виходить з того, що воно умисне не сказало, що підписаний був колись членом „Акад. Кружка“, і в такім характері брав участь у торжестві, хоть д. Белей се дуже добре знає і повинен розуміти, бо й сам тоді був членом „Ак. Кружка“ і товаришем підписаного в тім поступовім руху, про котрий я бачу зовсім умісно росказав теперішним членам „Акад. Кружка“.

Згадуючи про мою промову, за „Галицкою Русю“, Дѣло зовсім пропустило поданий там зміст і головне з ей характеристики, і виставило ей тілько як „живое изображеніе такъ сказати.. безголовья“ (звісно, як для кого). При нагоді Дѣло не забуло підчеркнути, що др. Павенцкий, полемізуючи зо мною, навчав мене про те, що „соціальныи вопро сы не должны исключати вопросовъ

національныхъ“, — коли тимчасом і д. Белей добре знає, що говорити таке передомною, значить виломлювати отворені двері. То само треба сказати й про другий закид, який мінї зробив д. Павенцкий, про те, що ми буцім то зовсім не цінимо духовоі праці. Я відповів ему, що власне ми перші стали кликати руску інтеліґенцію в Галичині, щобя вона всі свої духові сили, ввесь свій духовий добуток, придбаний тілько при праці наших чорноробів, посвятила тим чорноробам. На лихо, духовий добуток гал. р. інтеліґенції не наддо цінний, а чорноробів вона по найбільшій частині й доси годує ще й з того послідю, думаючи, що вони або не варті ліпшого, або би ліпшим удавилися...

Такі научки, давані нам з ріжних боків прекумедні. Народовці й москвофіли мають нас за крайних космополітів та виводять против нашої діяльности на Руси-Украйіні, найтяжші пушки — свої „народні святощі“, під котрими, звісно, одні й другі що інше розуміють; тим часом російскі й польскі соціалісти стародержавники мають нас за крайних націоналістів-сепаратистів і виводять против нас свої „космополітизми“. Поряд з тим, ті самі рускі національники обох таборів закидають нам раз те, що наші змаганя крайне матеріялістичні, практичні, то зьов те, що вони надто ідеальні — такі, що йіх можна буде ввести в житє аж тоді, „коли люде будуть ангелами“. Отже одно й друге доказує тілько, що ми р. укр. соціялісти чи радикали, стоімо на такій точці, котру всякі національники та піби то інтернаціональники, всякі ідеальники та матеріяльники зрозуміють аж тоді, коли до ґрунту пересиплють свої понятя про націоналізм та інтернаціоналізм, про матеріялізм та ідеалізм.

Та, зрештою, ми бачимо, що тепер між Русинами-Украйінцями іде жвава еволюція, що опрокидає всякі старі, нестійні „народні святощі“ і думки про них а натомість ставить нові, і сим як найкрасше доказує, що й наша національність є живий організм, спосібний поступати-розвиватися, а не на віки скреплий, як би бажали наші самостійники обох таборів. Ми, радикали, можемо бути горді, що в тій ломці старого та установі нового серед руско-украйінскоі національности — ми граємо діяльну ролю

ДОДАТОК Написавши се, ми прочитали передову статю Дѣла в 113. ч., в котрій слушно виказуеся, що коли брати на увагу такі публичні москвофільскі виступи, як у Празі, на зйізді славянскім, та у Львові, на торжестві „Акад. Кружка“, — то між руско-украйінскою радикальною молодіжю і москвофільскою справді не може бути нічого спільного. Думаємо, що опозиція „Акад. Кружка“ й віденьскоі „Буковини“ зрозуміє сю критичну для неі хвилю, і не дасться довше держати на воловоді реакції, хотьби й архирусофільскоі. В тій самій статі Дѣло перше набріхує на руско-украйінску радикальну молодіж, що та буцім то служила москвофілам за орудє против народовців, і зараз же примазуеся до тоі-ж молодіжі, називаючи сі „своєю“. Очивидно: коли гора не хотіла йти до Магомеда, то Магомед мусить іти до гори — коли Дѣло побачило, що Украйіну репрезентувала в Празі тілько радикальна молодіж, бо народовскоі тепер загалом нема, — то угодовский орган мусів обернутися до опльованоі ним молодіжі. Чи тілько та молодіж обернеся до угодовців? се велике питанє. Зрештою, про взаємини між Дїлом і нашою молодіжю пише осібно т. Охримович. Ми піднесемо тут тілько факт, що від недавна вся редакція Дѣла обсаджена самими радикалами, котрими комендує екс-радикал д. Белей, побиваючи радикалізм. Сей факт свідчить з одного боку про те, що народовство зовсім надає, так що дасть бі своіх людей навіть для праці в Дїлі, а, з другого боку, про те, що організації руско-украйінскоі радикальноі партії ще дуже богато хибує. Се ж доконечне, бо праця радикалів на народовство — річ неприродна й шкодлива. Розуміеся, що так само неприродна й шкодлива для поступу була би йіх праця в „Галицкой Руси“ і т. і. Зрештою, треба піднести, що, як се завше бувало, коли радикали працювали в Дїлі й т. і., так і тепер Дѣло, під напором радикалів стає трохи ліпше — менше в нім патріотичноі бляги, натомість більше цікавійших статей про економічні й т. і. справи тай опозиція Дѣла против угодовства очивидячки росте: вже починаеся критикувати руских послів, домагаеся від них сего й того. Тілько, з яким же чолом редакція твердить, що опозиційна печать, тоб то напа радикальна й москвофільска перешкоджає послам робити краєви добро?! Ні, добродії, без неі, без опозиційноі печати, не тілько що не було би вашоі опозиційки, а ви самі марно потонулибисте в болоті „нової ери“. Та таки й потонете, хиба би Вас витягли радикали, радикальна молодіж. Тілько-ж дурна би вона була, дурна, якби схотіла марнувати силу на таку роботу, замість обернути сі на власну організацію й безпосередну, самостійну працю над народом.

М. Павлик.

Штундарі в Россіі й крокодильскі сльози в Галичині. Останними часами газети рускі й польскі, навіть урядові, приносять часто звістки про утиски, які уряд російский робить і задумує проти т. зв. штундарів на Украйіні, безпопівскоі евангельскоі віри, котра пішла від европейских баптистів. Ті утиски не тілько не людяні, а глупі навіть з погляду церковно-російского, бо звіснож, що не тілько ніколи не можна було знищити яку віру поліцейскими утисками, а противно: вона через те більше ширилась. Та нас дивує, чого се рускі й польскі угодовскі газети нарікають на російский уряд власне за штунду? Ми 1878 р. видали книжечку: Нова віра на Украйіні, в котрій подали переклад статі про штунду з петербурскоі часописі „Отечественныя Записки“, — значить статі, дозволеноі навіть російским урядом — так напа книжечка була сконфіскована, власти нас і за таке переслідували, а всякі патріотичні газети тоді нападали на нас і за справу виложену в тій книжечці, як

загалом за наші виступи против „віри батьків“ хоть у користь штунди. Тепер ті панове лютують на россійкий уряд за утиски штунди, — очивидячки, хиба перемінивши свої давні думки. Отже побачимо, що вони скажуть, коли штунда загостить до нас. Нам особливо цікаво буде почути голос „Дѣла“ органу угодовців, що від „нової ери“ особливо опікуються штундарями на Украйіні, бо тепер „Дѣло“ каже, що то власне ми, радикали, ширимо „деструкцію“ в молодіжі й народі...

Програма руского клюбу.

До ряду документів „нової ери“, котрі, коли б їим брати на серіо, моглиб самим новоерникам зробити цілковитий заворот у голові, прибув ще один „Програма руского клюбу у Відні“. По що властиво укладалася і публикувалася та програма — хто єго знає. Бо коли угодовці мали вже поред тим програму, проголошену Романчуком для всего народа, то вона повинна би вистарчити й для клюбу руского, а властиво клюб повинен би „не мудрствуя лукаво“ брати тай виконувати сю програму. Та тимто й біда, що помимо всего шуму зробленого тзв. програмою Романчука всі „новоерники“, а д. Романчук поперед усіх дуже добре бачили, що ся програма — властиво не є жадна програма, а тілько академічна заява певних поглядів, сімпатій та вірувань, і що з тою програмою в руках властиво нічогісінько робити не можна, або, коли хочете, можна робити все, що кому сподобаєся. Що воно справді так було, на се маємо доказ в опублікованім разом з новою програмою справозданю з засідань клюбу руского, де сказано, що зараз на перших сходинах послів, ще у Львові, заким ще й істнував віденьский клюб рускій „припоручено д. Романчукови виготовленє проєкту програми“. Справозданє нічого не каже про те, хто домагався нової програми і для чого вона зібраним показалася потрібною, хоч се було б дуже цікаво знати. Так само не видно зі справозданя, щоб хто небудь з зібраних на тих сходиних Русинів трібував собі і другим уяснити, яка се має бути програма і що в ній повинно бути поміщено. Бож, о кілько знаємо практику парляментарну, клюби парляментарні, яко тіла тимчасові, що тривають найбільше 6 літ, не ставлять ніяких широких політичних програм, а тілько, о кілько вони є випливом певної партії, покликуються в своіх заявах на загальну програму своєї партії. Для себеж вони, відповідно до своєї сили, потреб краю і політичних констеляцій, вибирають із програми своєї партії такі а такі конкретні домаганя і кажуть, що не суперечаючись з загальними прінціпами партії, не занедбуючи інших важних справ, які б прийшли на порядок денний, ми отсі іменно справи будемо вважати для себе найбільше пекучими і будемо докладати всіх сил до їх переведеня. Програми такі звичайно й не публікуються; з внесків і промов членів клюбу стає від разу видно, що до чого йде.

Клюб рускій уважав потрібним поступити інакше, а позаяк на уложенє і приняте програми повернено аж чотири засіданя клюбові, то мусимо думати, що клюб мав якісь важні причини, щоб поступити іменно так, а не інакше, і що всі подробиці програми були там обговорені докладно, з тим ожиданєм, що будуть же люде се читати, розбирати, будуть тут шукати відповіди на те, що їх мучить і трівожить, ліку на те, що їим допікає і що їх болить — бо інакше по що ціла програма? А тимчасом — ось вам текст програми.

„Програма репрезентації руского народу в Раді державній „Руский клюб“. Стоячи при засадах, згідних з традиціями руского народу, вже в 1848 році висказаних Головною Радою рускою у Львові а в остатнім часі в 1890 році також в галицкім Соймі краєвім, посли руского клюбу в Раді державній, вірні і привязані до своєї рускої народности, до віри і обряду своіх батьків, до австрійскої держави і єї династії, рішучі борці за конституційний устрій і права та свободи ним запоручені, стреміти будуть до національного, політичного, культурного і економічного розвою руского народу, яко окремішної індівідуальности, особливо-ж до піднесеня руского селяньства и міщаньства, стояти будуть за повне переведенє рівноправности руского народу і за права греко-католицкої церкви, і старати ся будуть о придбанє тому-ж народови такого становища в державі, яке відповідає єго історичним і конституційним правам, єго жертвам і значіню для держави.

„Яко заступники сельских громад вони вступати ся будуть за піднесенє рільництва і дрібного промислу, за рівномірний і справедливий розділ тягарів і податків, за утвореніе дешевого і догідного кредиту, за практичне устроєнє шкіл народних, за удержавненє і подешевленє средств комунікаційних, за виданє добрих законів судових, за введенє скорого поступованя судового, як і взагалі за всі такі реформи, котрі можуть поправити долю селян і маломіщан.

„Члени Рускоґ клюбу бажають мирного і приязного сожитя і співділаня всіх народів і кляс і будуть з їх заступниками трудитися спільно в Раді державній для добра цілої держави і єї народів. А яко заступники Галичини будуть іменно, в припущеню взаімности, в спільних справах краєвих входити в порозуміне з прочими єї заступниками, зглядно з їх парляментарною репрезентацією.

„Члени руского клюбу хотять крішкого і сильного правительства, котре в рівній мірі узгляднює всі народи і кляси, їх права і дійсні потреби, бере в свої руки посередництво межи супротивностями даючими ся вирівнати і хоронить слабшого і гнобленого. Таке правительство вони і готові підпирати“.

Читаєш отсей еляборят і очам своїм вірити не хочеся Що се таке і для кого воно писано? Аджеж програма клюбу пишеся попереду усего для самого клюбу, бож для всіх інших людей вона безпредметова. А коли так, то якеж значінє в тій програмі мають торжественні запевненя о вірности і привязаню клюбу до своєі народности, до віри і обряду с в о і х б а т ь к і в (замітьте, що ту вже не сказано „своєі“!) і до австрійскої держави та єі дінастії?! Чи се і для самого клюбу рускої річи такі нові, такі неневні та спорні, що треба їйх вмовляти в себе, вчитись їйх на память, щоб борони господи завтра не забути? Клюб рускій мабуть не почуває, що таким вічним, в пору і не в пору, повторюваням сего катехізму кидає дуже негарне світло на щирість, з якою він сей катехізм проголошує і на минувше своїх членів, котрі колись не носилися так ненастанно з сим катехізмом, а говорили про річи житєві, значить, хіба не були „вірними“, „привязаними“ іті.?

Стаючи на високі котурни навіть там, де говориться між собою і для себе клюб рускій зараз на самім початку своєі „програми“ проявляє єі внутрішню пустоту, дає свідоцтво, що він не має властиво за душею нічого справді програмового.

Поміркуймо далі, для кого і по що було клюбови говорити про своє становище до других партій в Раді державній і до правительства? Або се становище випливало з тої програми, під якою „рускій народ“ вибрав своїх послів, а в такім разі ні про що було й говорити, бож детальне означуваня відносин клюбу до інших партій н а л е ж и т ь д о т а к т и к и к л ю б у а н е д о п р о г р а м и і може змінюватися відповідно до складу інших партій і до констеляцій політичних, — або воно не випливало з тої програми, було неясне для клюбу самого, а в такім разі 1) програма, під котрої пранором переводились вибори, не варта нічого, 2) клюб не має права рішати сам напряму свого діланя, але повинен предложити справу своїм виборцям, народови рускому і піддатись єго рішеню. Але посли найшли інший вихід. Уважаючи проголошену в соймі і кілька разів опісля змінювану програму тим, чим вона справді є, т. є. збіркою фраз, зложеною і проголошеною на замовленє, вони не завагувалися тепер заступити єі збіркою інших фраз, не дбаючи на те, чи ті нові фрази будуть згідні з собою і з давніми фразами. Рівночасно ж з усердєм неофітів вони не хотіли пропустити ще одної нагоди, щоби показати себе в користнім світлі перед Поляками і перед правительством, так що програма головно здаєсь бути опублікованою pro foro externo, і се й є головне жерело єі неясности та недоладности. Що до Поляків, то треба сказати, що куртоязія рускої клюбу випала доволі нещасливо. Що правда, клюб той ввів тоту новість, що постійне порозуміне з Колом польским „в справах краєвих“ поставив яко точку програмову своєі діяльности. Хто знає, як виглядає таке порозуміне слабого з сильним, хто знає далі, якими способами переводяться ухвали в клюбах Ради державної, той лехко добачить в тих словах сповнене того, що ми заповідали в „Народі“ зараз по заключеню угоди, т. є. що клюб рускій буде мусів стати залежним від польского Кола і то не тілько в справах краєвих але і у всіх інших найважнійших справах державних. Бо припустім, що прийдесь в Раді державній ухвалювати якусь справу, за котрою би Русини не повинні голосувати (напр яку небудь уставу против Чехів), але за котрою буде стояти Коло і правительство; припустім далі, що справа стане в Раді державній так, що рускі голоси будуть могли рішити за або против — то треба великої наівности думати, що вони в такім разі будуть мати вільну руку голосувати так, як їйм хочеся. А таких справ може прийти чимало, так що на всякий спосіб залежвість клюбу рускої від польского Кола не підлежить тепер сумнівови. Примір тої залежности ми бачили вже на невдалім розгоні Романчука — домагатись в комісії буджетовій одної гімназії рускої. Помимо нечуваного в історії парляментарній унижена — Романчук і Барвінский просили презеса Кола польского, щоб Поляки позволили Русинам поставити таку резолюцію — Поляки обурились і наробили такого крику, що Романчук внесену вже резолюцію мусів узяти назад. Се був перший зразок програмового порозуміня.

Але ставлячи те порозуміне в програму, автори єі очевидно чогось дуже встидались, бо не назвали виразно Поляків і так дипломатично-канцелярійно закрутили фразу, що годі й дібратися єі змислу. А щоб іще ліпше замаскувати своє становище зглядом польского Кола, вони сказали також про своє становище до інших клюбів: ось, мовляв, не з самим Колом польским хочемо жити в згоді, але й з усіми клюбами! Та тут нещирість і пустота фразеології довела йіх до цілковитого абсурду. Клюб парляментарний, котрий бажає „мирного і приязного сожитя і співділаня всіх народів і кляс“ і хоче спільно з усіми заступниками трудитися“ ітд. — не є властиво клюбом парляментарним, а хіба клюбом глухонімих або автоматів на все киваючих головами. „Мирне і приязне сожитє і співділанє всіх народів і кляс“ — се в наших часах така утопія і нісенітниця, що про неї й говорити встидно. Всякий народ, всяка партія, посилаючи до парляменту своїх заступників, посилає йіх не на те, щоб вони мирно і приязно цілувались та милувались з заступниками всіх народів і всіх партій, щоби в іділічнім спокою брали собі денно по 10 зр., ходили що вечера в Löwenbräu, а днем або сиділи в буфеті або кліпали очима в лавках парляменту. Цікава річ, як представляє собі „репрезентація руского народу“ „мирне співділанє“ заступників шляхти та феодалів з заступниками мужиків з одного а капіталістів з другого боку або „спільну роботу“ клерикалів з вільнодумцями, назадників з поступовцями, централістів з автономістами? Робота парляментарна, се тяжка і ненастанна боротьба, а не жадна якась „мирна і приязна“ іділлія. Клюб, котрий

ту іділлію ставить як програмову точку своїх змагань, або сам не знає що говорить і показує цілковите незнане життя парляментарного, або спекулює по простуну на нетямучість публіки, котра дасть ся зловити на гарну фразу і не розбере, що під нею криєся.

Але найхарактернійший є остатній уступ, де клюб руский висказує своє становище до правительства. Що правда, і тут можна би сказати: ніхто вас о те не питаєся, а початкова заява о лояльности вистарчає аж надто. Та ба, „репрезентації народу рускогоˮ сего зовсім не досить „рішучі борці за конституційний устрійˮ не могли б дихати, коли б не заявили всему світу, що „хотять крішкого і сильного правительстваˮ, котре „увзглядняєˮ, „бере в свої рукиˮ, „хоронитьˮ іті. Хто знає теперішне становище правительства, котре именно хоче бути крішким і сильним, хоче взяти в свої руки не тілько яке небудь „посередництвоˮ, а й щось далеко більше (гляди проєкт устави против соціалізмови), бажає управляти без властивої парляментарної більшости в той спосіб, щоб усі партії мати в руках, — той зміркує, що заява та руских послів, сказана на самім кінці програми, значить не що інше як тілько те, що „репрезентація народу рускогоˮ з душею і тілом, безоглядно віддаєся на услуги правительству, не зважаючи на те, чи воно буде парляментарне чи ні, конституційне чи ні. Рускі посли бажають тілько одного-рівної міри, а чи тою рівною мірою будуть сипатися „даянія благаˮ, чи щось противного — се їйх не обходить. Що рускі посли справді щось негарного мають на думці зглядом правительства, о тім переконують нас виводи „Правдиˮ, про котрі пишемо осібно [1]).

Але значінє супротив тих прінціпіяльних і всеобіймаючих заяв, мають навалені безладно на купу ніби то конкретні постуляти клюбу рускогo, для котрих переведеня він доси ані пальцем не кинув, про се нема що й говорити. Що „репрезентація рускогo народуˮ або сама гаразд не розуміє того, що ту на купу накидала, або мало тим усім інтересуєся, се видно 1) з того, що помістила в програмі самі загальні оклики, самі альгебраічні знаки (піднесенє рільництва, практичне устроєне шкіл народних іті.), а ані в одній справі не сказала нічого конкретного: чого именно буде домагатися для піднесеня рільництва, якої хоче реформи шкіл; 2) з того, що клюб руский не звернув уваги на ті практичні внески, які вже були поставлені послами різних інших партій в Раді державній і з котрих многі були дуже важні й пожадані для нашого народа; 3) з того, що клюб руский поминув цілковитою мовчанкою найважнійші на тепер справи політичного устрою Австрії, справу зміни ординації виборчої, зглядно загального голосованя і зміну закона працового.

Слова, слова, слова, ось що зі старим Шекспіром можемо сказати про програму клюбу рускогo.

Іван Франко.

[1]) Немов похопившися, що „Правдаˮ своїми звісними виводами, підхопленими „K. Lwowskimˮ, пересолила, д. Барвінский поставив у раді державній нагляй внесок, щоби відписати податки й запомогти тих людей східної Галичини, що потерпіли від недавної зливи, граду й тучі. З сего простого посольского тай людского обовязку, до котрого почувся й презес Кола польского Яворский, — що також підписав внесок д. Барвінского, — Діло чим скорше стало кувати щит для угодовских послів. „Не треба й казати, — пише воно в передовій статі ч. 126, — що сю вѣсть приймуть всѣ Русины зъ найбольшимъ вдоволеньемъ та й зъ вдячностію для рускихъ пословъ и внескодавця“. Біда тілько, що, окрім небесних злив, є ще й політичні та соціальні зливи, против котрих рускі посли якось нічого не вносять; отже всім Русинам ніщо квапитися з дякою для руских послів. Редакція.

Радикальна молодіж і народовство.

В двох недавних числах (103 і 113) звернулось Діло, по довгій мовчанці, до рускоукрайинскої молодіжи радикальної, і присвятило їй дві вступні статі. В першій з них, з нагоди вистави праскої і промови репрезентанта віденьскої радикальної молодіжи на пирі перед конгресом славянскої поступової молодіжи, дає Діло радик. молодіжи три научки: перше, щоби радикальна молодіж не пристращалася в політиці; друге, щоби не хвалила Молодочехів більше як Старочехів; по третє, щоби училася від Чехів патріотизму. Ради ті так між собою суперечні, що годі всі три ради сповнити, хоть би як хотів. Бо, як не буде молодіж „пристращатися“ в політиці, то не зможе наслідувати Чехів в патріотизмі, адже звісно, що Чехи і в політиці і патріотизмі дуже пристращаються, і то Молодочехи більше, як Старочехи. А що Чехи в патріотизмі може аж надто пристращаються, нехай послужить доказом факт, що Чехи з патріотизму не учаться німецкого язика і не читають німецких книжок, а німецких гостей з Берліна, що запрошені прийіхали подивитися на виставу ческу, бють по писках за те, що не уміють по чески говорити. Очевидно, такий патріотизм нам не імпонує. Але той патріотизм, що Чехи здобулися на таку виставу і вибрали своїх послів до Ради державної на перекір правительству, той патріотизм нам імпонує. Але опять, як не будемо пристращатися, то будемо на кожду каденцію вибирати до Ради державної по 7 мамелюків, а вистави хіба не діждалибисьмося ніколи, як бисмо послухали щирої ради Діла. Бо щож, із самих „святощів народних“ вистава не дасться зложити тай то „святощі народні“ могли би в такім случаю зредуковатися до „Душпастыря“, яко одинокого репрезентанта літератури рускої, і подертої хлопскої сорочки, яко остаточного продукту довговічного розвою рускої культури...

В другій передовій статі, написаній з нагоди конгресу слав. поступового студенства і скандалу викликаного там галиц-

кими москвофілами, оповідає „Діло“ своїм читателям яко новину, що молодіж руско-украйінскої радикальної партіі признаєся до украйінофільства і стоіть на грунті мало-рускої народности, та що Діло зауважало се доперва по резолюціях рускої радикальної молодіжи на зйізді в Празі. Відтак Діло дає научку радикальній молодіжи, щоби „не кидалася в обнятія москвофілів“, бо вони зневажають єї пересвідченя... „Діло“ так одушевилось своїм відкритєм, що вже називає радикальну молодіж — „наша молодіж“, начеб забуло на хвильку, що то іменно ті самі „упідлившіся радикали“, як писало Діло ще недавно.

Та, не вважаючи на те, що Діло само хапає в обіймі радикальну молодіж, ми радикали, для него не патріоти, навіть не Русини; для Діла ми мало-що не зрадники народа і вітчини. Річ ясна: від Діла не моглисмо доси дістати патенту на Русинів і патріотів, бо щоби бути патентованим Русином, треба було підписати програму Романчука, а ми сего не вчинили... З другого ж боку, не маємо на стілько грошей, щоби собі купити „національний стяг“ з високим держаком, такий, який приміром справила собі „Правда“ „орган всеі Русі Украйіни“ (!?) за гроші польских панів. Митрополіт знов і „Батьківщина“ викляли нас яко погубних соціялістів і рішили, що „для нас нема тут місця“... Відки-ж тут нам, бідним, дістати метрику рускости?!

Деколи Діло, коли вже спостережеся, що перебрехалося вже геть через край, каже, що хоть радикали приняли в свою програму украйінофільство і „національну самосвідомість“, то вчинили се тілько з опортунізму. Нехай і так, що ми опортуністи! А про тото нам опортунізм много менше опортуністичний і много більше патріотичний, як народовский патріотизм; про тото радикали ліпші украйінофіли, як народовці. По перше, радикали признаються від самого початку і то отверто до украйінофільства, без усяких рутенских застережень, вживають фонетичної правописи і виписали украйінофільство на чолі своєго органу і своєї партіі. Радикали ніколи не надівали на вудицю украйінофільства всіляких рутенских червяків: клерикалізму, етимології, облуди, сервілізму іті., щоби в той спосіб ловити в сак народовскої партіі рутенскої риби. Радикали неуживають украйінофільства і Шевченка, за параван для справ і змагань, котрі з украйінством ніякої звязи немають і тілько нечесть наносять украйінскому імени. Радикали хочуть для украйінскої форми, поступового, европейского змісту, а не рутенско-поліцейско-клерикального...

Що знов до москвофільства, то стара історія. „Діло“ хоче зробити радикалів скілько може непопулярними і тому все „кидає їйх в обнятія москвофільства“. Та тілько то радикалам не пошкодить, а народовцям непоможе Був час, і то не так давний, що зносини і взаємини народовців з москвофілами ішли трохи дальше, як радикалів з москвофільскими академиками. Та тілько народовці зближалися до москвофілів тогди, коли вони були сильні а ми зближилися тогди, коли вони були проскрібовані. Впрочім ми зближилися тілько до молодіжи москвофільскої і тілько в тій ціли, щоби між нею пропагувати поступові думки А що до способу думаня, що до інстинктів, привичок, поглядів і прінціпів, то — як всякому звісно, — народовці о много близші до москвофілів, як радикали. Крім поглядів язикових, москвофіли і народовці нічим не ріжнятся від себе. Той сам сервілізм, та сама перфідія, та сама мертвеччина і схоластика, той сам клерикалізм, тота сама нездарність і безплодність, словом все те, що коротко звеся „рутенство“ є і у одної і у другої партіі. Власне тим радикальна партія відріжняєся від обох старших партій, в чім обі старші партіі сходяться. Обі старші партіі однако виступали против радикалів і Діло в гарнім дуеті з „Рижою“ нераз гавкало на поступову молодіж і соціялістів. А от і недавно, коли молодіж радикальна на праскім конгресі поступової молодіжи сокрушала копє за кривди украйінского народа, Діло з злорадним усміхом і з злобою перепечатало з „Галицкої Руси“ телеграму, що мов-то „конгрес слав. поступової молодіжи розбився через козні польских і руских соціялістів з Галичини ітд.

Говорять, що радикальна молодіж зле робить виступаючи против старших народовців. Говорять нам, що і між народовцями є чесні і щирі люде, що як між проводирями, так і між масою є люде ідеі, посвяченя.. Неперечимо, але що-ж з того виходить? Чиж межи польскими шовіністами і між панрускими обединителями також нема людей чесних, з посвяченєм? Чиж Бісмарк не для ідеі губив сотки людей в Німеччині і в Африці? Чиж не для ідеі мучив людей Торквемада? Кажуть нам, що народовці ідуть до тоі ціли, котру уважають за найліпшу і йдуть тою дорогою, котру уважають за найдогіднійшу. Неперечимо, але щож з того, коли дороги і ціли наші росходяться? Ми знаємо також, що ціла угода з правительством була сімульована, нещира. Ми знаємо, що посли і проводирі народовців що інше думають, що інше говорять, а що інше роблять, а послідними часами нічо не говорять і нероблять, а думають як раз о тім, о чім не говорять і чого нероблять. Ми знаємо, що вони нічого тому невинні, бож преці професор дрожить перед інспектором, а нотар мліє. побачивши комісаря правительственного. Але що з того? Чи з того, що вони тому невинні, виходить, щоби ми мали йіх хвалити і наслідунати? Адже ті люде, що сидять в Кульпаркові (домі божевільних), також тому невинні, а після новійших ученых також і ті невинні, що сидять в Бригідках (тюрмі): щож, чи вже для того ми би повинни уважати йіх за образець наслідованя достойний?!

Говорять нам, що загал народовців, а іменно ті, що і перед угодою були народовцями, зовсім невдоволені з угоди і з нової ери і кепкують собі з неі або нарікають на ню, а мимо того всего мовчать і позволяють писати дурниці своїм органам і читають йіх. Говорять,

що посли народовскі невдоволені самі з себе, а преці остаються дальше послами і не в думці їим складати мандатів. Говорять, що ціла редакція „Діла“, крім начального редактора, не вірить в те, що Діло від себе пише, а сам начальний редактор якось не може рішитися, чи має вірити в тото, що пише, чи ні. А ті самі, що в Ділі пишуть „так“, пишуть в Зеркалі „ні“

І то все говориться на „оправдане“. Нічого казати: інтересна партія І тепер Діло думає, що бог-зна яку честь нам зробило, як нас назвало: „наша молодіж“...

Народовці не мають своєї молодіжи. Річ ясна, що то терпке слово: нема за нами молодіжи!“ Тож народовці хотіливби собі нас, радикальну молодіж позискати, хотіливби зробити з нас орудіє для своіх цілей, або підпору для своєї безцільности. Однак, як довго ми радикалами, а ви народовцями, так довго ми не зійдемося в одну партію. О тім, щоби ми коли небудь порозумілися, то значить, аби Ви нас зрозуміли, о тім мови нема. В двох тілько случаях моглибисмося зійти в одну партію. Або молодіж здеморалізуєся і піде Вам, народовцям, на службу, що при свинских рутенских порядках не є неможливе, або ви на старість викоріцмаєтеся з болота нової ери і уступите нам свої місця і свої средства.

Але що послідне неправдоподібне і майже неможливе, ь першого ми би собі зовсім не бажали, тож будьте певні, що на тепер нам цілком на тім незалежить, аби Ви називали нас — своєю молодіжю. Тим менше може нам на тім залежати тепер, коли Ви чим раз глубше бредете в болото сервілізму, консерватизму і клерикалізму. „Правда“ зовсім ясно каже, що рускі хлопи повинни жити в згоді з польскими панами і терпіти їим для висших історичних цілей (розумій-відбудованє Польщі від моря до моря) а на іншім місці каже, що мов-то нам нетреба ані парляменту, ані сойму, ані констітуції і що зовсім вистарчить нам що інше — значить бажає для Австрії таких порядків, против котрих в Росії виступає.

„Батьківщина“ знов, збиваючи соціялізм, доказує, що нерівність маєткова є „добродійством для людей“ і радить тим, котрі немають хліба насушного, кормитися хлібом „духовним“. Принявши на себе оборону звісних чотирох підвалин істнуючого неладу, — не знає, сирота, що сповняє в історії ту саму міссію, яку сповняли колись оборонці „святого невільництва“ „святої інквізиції“ „святої панщини“, „святої корчми“ і інших подібних „святощей, без котрих людскість не годна устоятись“.

Що до щирости, з якою „Батьківщина“ боронить тоті „підвалини“, перевисшає вона найретроградніїші письма феодалів і капіталістів. Однак, що тикаєся єї аргументів, то вони такі научні, що на серіо насувають на думку питанє: чи не треба би у нас засновати Товариство для елементарної просвіти інтелігенції“. „Посланникъ“, котрий колись на спів з „Народом“ візьме спадщину по Ділі, підбептує з свого боку народовців: а вони мов води в рот набрали — знають, що власти духовній покоряти годиться. Ніби то мовчанка може і таке значенє мати, що мовляв „дурному і бог не противиться“, але в сім разі має таке значенє, що митрополит противиться „Народна Часопись“ знов доказує, що кождого москвофіла мож по твари пізнати, що люде вже родяться москвофілами або народовцями. Що за чудна орхестра, неправда? І молодіж радикальна мала би також в тій орхестрі грати?!

В. Охримович.

На чужім празнику.

Хто знає, як важко йшло міскому робітницкому рухови в Галичині, між іншим і через огляд давнійших польских претендентів до того руху, по найбільше не-галицких, на історичну Польщу; хто знає, як інтереси історичної Польщі й доси спутують думки всіх польских партій, навіть людової, тої, котру репрезентує Przyjaciel ludu д. Вислоуха, що добрі початки політичної самосвідомости польского люду в західній Галичині топить у клерикалізмі та інших темних націоналістичних змаганях, — хто се знає, той певне порадувався, вкупі з нами, засноваю Галицкої Робітницкої Партії, котра мала стати на чисто поступових та строго інтернаціональних основах. І справді, органи тої партії, Robotnik і Praca, — до слова сказавши, й по формі гарно редаговані, — дуже зручно й основно стали валити польский шовінізм, особливо історичний. Вони до-разу стали мати небувалий доти вплив на львівских робітників, і з молодою партією почали числитися інші партії польскі, рускі й жидівскі. Robotnik і Praca, правда, виступили були против Руско-украйінскої радикальної партії за те, що думає головно займати ся хлопами, буцім-то негідними ніякого поступу чи неспосібними до него, — та в сім виступі ми бачили радше відбиток загальної неохоти великоміских соціалістів до селян, ніж відбиток польско-шляхетскої огиди перед хлопом, у котрого буцім то ідеал — „деготь до чобіт та смалець до волося“ як писано навіть в органах Гал. Роб. партії!! Зрештою, органи тої партії попустилися небавом сеї своєї думки. По за теж, нова партія не тілько теоретично не давала поводу думати, що сходить з інтернаціонального поля, а й доказувала се практично. Так напр. вона разом з нашою партією устроіла торік віче задля загального голосованя, і між ними в загалі панували як найдружнійші взаємини, що могли бути запорукою того, що й взаємини між галицкою людностю в загалі повернуться справді на між-народну дорогу.

Сила робітницкої партії та поступ робітницкого руху ві Львові показався найкрасше на 1 мая с. р., коли, на величезнім вічу в подвірю ратуша, ухвалено петиції до ради державної, не тілько за загальне голосованє, 8-ми годинну працю та заведенє загального прогресивного податку від доходу, а й за визволенє печати. Ні що й казати, що сими своїми ухвалами і цілим 1 маєм львівскі робітники хотіли зазначити, що солідаризуються зі змаганями робітників усего просвіченого світа, до добробиту, волі й освіти народних мас а тим самим не мають нічого спільного з реакційними змаганями й споминами.

Тим часом, у самім кінці віча, немов грім з ясного неба, впали від голови віча, д. Ант. Маньковского слова про те, що всі зібрані мають громадно взяти участь в торжестві на честь конституції 3-ого мая, ażeby niemówiono, że się odciągamy od spraw narodowych! І се сказано не від особи, а від провідництва робітницкої партії, з відома комітету, що устроював 1-го мая![1]) Коли підписаний став против

того протестувати, на відчиті про названу конституцію, в Читальні Науковій, 2-го мая. та питати деяких присутних провідників робітницкої партії, чому вони на таке пішли, — міні відповіли зовсім не те, що сказав публично д. Маньковский, а іменно відповіли, що тут нема й бесіди про зміну основ партії, про те, щоби вона величала конституцію 3 мая, або солідаризувалася з тими що єї поминають; що вона виступить самостійно, з власними ознаками іт. і. що провідники мусіли на те піти, бо інакше робітники пішли би були самі, без проводу. пристали би до патріотично-католицких товариств „Gwiazdy“ та „Skały“ і їм би позакручувано голови фальшивим толкованєм конституції 3 мая і т. і.

І справді, свідки росказують, що на другий день, чимала товпа робітників та їх прихильників із Поляків і Жидів, кождий з червоною кокардкою на грудях з написом: „1 maja powszechne głosowanie, 8-godzin pracy“, з великою паперовою таблицею, на високім держаку, на котрій було написано „Partya Robotnicza“ і з другого боку, вище наведені слова. — пройшла ся кілька разів серед святкуючих 3-ого мая, по місті, й за місто, і підчас того було й кілька промов про силу робітницкої партії й. т. і

Кажуть, що сей хід партії заімпонував участникам свята; що вони побачили, що є така велика партія й дізналися про те, чого вона хоче. Кажуть далі, що польскі патріоти не то що не толкували появи партії на святі в користь польского патріотизму, а й були занепокоєні зростом робітницкого руху. І справді. деякі архипатріотичні газети польскі писали зараз виразно, що робітницкій партії зовсім не о польскість ходить і. т. і. ба навіть німецкі соціалістичні газети, як напр. віденьска Arbeiter-Zeitung, похвалили поступок гал. роб. партії, кажучи поетично, що се був немов дух Банка не бенкеті єго убійці.

Так видає ся сей факт з одного боку, особливо, коли на него дивитися очима провідників партії, що так раді усправедливити свою слабість перед тими польскими робітниками, що інакше грозили, що їх покинуть — підуть на торжество самі.

Та погляньмо на се з другого боку, як нам видиться, принціпіального. Людина чи група може почтити якусь особу чи подію тілько в такім разі, коли вони, зовсім або хоть в частині, справді достойні почести, по переконаню почестника. Так напр. можна навіть не віруючим парадувати на похороні вельми заслуженої для поступу людини, хоть єї й ховають по церковному Так можна й революціонерам парадувати на обході в память якої революційної чи поступової події навіть тоді, коли єї обходять вороги. Так можна би навіть Русинам парадувати на польскім торжестві в память напр. якого польского хлопского повстаня в користь самих робітних людей, як знову польским робітникам бути на поминках такогож повстаня руских хлопів. Так наші крак товариші і ми самі взяли участь у похоронах Міцкевича, в котрого діяльности богато корисного й симпатичного для широких людских кругів, — і ми навіть мали за зле іншим Русинам, що не схотіли тоді прилюдно почтити памяти Міцкевича З сих прикладів ясно. що ми в загалі противні святкованю 3 мая, зовсім не з національного антагонізму, бо достойну памяти й почести, поступову особу чи подію польску ми й самі готові помянути. Чи є-ж щось такого в сій пригоді? Конституція 3-го мая здавала робітних людей, кріпаків, на ласку польскої шляхти, котрій, зараз на першім місці, признала всі права й привілеї, які коли мала, особливо ж право святої власности. До того конституція, замість розширити свободи й рівність, отворяла й міщанству дорогу до шляхецтва. Все що в тій конституції сказано про свободу й народ, то купа пустих фраз, що нікого не мали обовязувати То просто пародія оповістки людских прав підчас великої французскої революції, що касувала всякі шляхецкі привілеї і. т і. Ніякої полекші для робітних людей, ніяких загальних свобід конституція 3 мая недавала Чи ж можуть провідники Гал робітницкої партії шанувати таку конституцію? Звісно ні Вони й справді єї не шанували і не шанують. А може між тими, що устроювали торжество, тоб то між львівскими міщанами,і робітниками та їх провідниками такі сердечні взаємини, що Роб. Партії можна було появитися на торжестві, без огляду на саму річ, котру поминали? І то ні! Устроювали торжество львівскі обиватели купці, майстри, против котрих нераз і не два органи партії виступали за низискуване робітників і з котрих певні люде, властителі друкарень ніяк було не хотіли друкувати Robotnika, tego як повідали warchołskiego pisma, так що єго треба було аж у Відні друкувати. То було недавно, і справа ся була дуже голосна — провідники роб- парт. були дуже обурені на львівске міщанство, [1]) вони остро критикували їх ще на кілька день перед торжеством, а про те Робітницка Партія, не шануючи ані самої конституції, ані тих, що єї поминали. появилася на торжестві.

Робити так, значить поступати неделікатно, а головно не шанувати себе самого і своєї справи. Се їх перший гріх, гріх принціпіальний. за котрий не стане хотьби й яка формальна вдача. Се так самісінько, якби на яких роковинах у честь „нової ери“ справлених народовцями показалася для паради вся Руско-українська радикальна партія, або якби в процесі „Божого Тіла“, взяла участь партія раціоналістів, хотьби з усякими можливими ознаками свого невірства. То-ж з того боку поступок Гал. робітницкої партії не видержує найменшої критики.

Не велика й практична користь з такого виступу Може собі хто-небудь з боку думати про робітницку партію, як найліпше, — від

[1]) Після недавної фотографії, на котру вказує Praca (ч. 14.) і котру можна всякому бачити й купити у львівского фотографа Вибрановского, до робітницкого комітету, що устроював 1 мая, належать: з інтеліґенції Г. Дашинский, Г. Діаманд, К. Гуржицкий; з робітників: А. Маньковскій, О. Данилюк, І. Баар, Гудец, Фаульгамер, Бомбінский, Шафранский, Нейбауер, Піотровский, Брунарский, Лісевич, Копець, Обміньский, Сагеда. Се певне той самий комітет, що ухвалив святкувати й 3 мая, бо навіть відфотографований з тою самою таблицею, що була несена 3 мая, з написом Partya Robotnicza.

[1]) В остатній хвилі дізнаємося, що вже після 3 мая, Robotnika, — що для ріжних недогод мусів опять перенестися до Львова, — не хоче друкувати ні однісінька львівска друкарня, навіть та, котрої властителі вважаються за соціялістів та приятелів люду!! Отсе булаби подяка для роб партії від львівского міщанства й усіх тих, що, поруч з роб. партією, ликували на торжестві 3 мая..

сего ще партія ліпша не стане, бо діло в ній самій. Вже те, що найшлися польскі робітники, затуживші за 3-тим маєм, показує, що тим людім іще далеко до робітницкої самосвідомости до почутя своєї людскої й клясової гідности. Робітницка партія нічого би була не стратила, якби такі несвідомі робітники були навіть від неї відпали, а зискалаби тим, що по сім боці історичної Польщі побачено би бодай провідників партії, хоть з невеличкою купкою свідомих робітників, — як протест против тої Полыпці і запоруку, що далі таких промахів не буде. Не зискала робітницка партія й тим, що на торжестві вместо збити в кучу тілько робітників, бо се-ж одна хвиля, котра маси переробити не могла, і після котрої тим ярше вийде слабість партії, коли би показалося, що тілько людей самосвідомих за нею нема. В огромній масі робітників, се могло тілько обновити чи піднести звісний у Поляків нагін до пустих маніфестацій, т. зв. гец народових, якою й було святковане столітних роковин конституції 3-ого мая. (Сим ми зовсім не думаємо зневажати польску публіку, овшім по ей огромній участи в торжестві 3 мая, можна бачити, що в ній ще величезна сила живуща; ми хочемо сказати тілько, що ту силу варто би оберпути на щось реальнійшого й більше поступового, ніж конституція 3 мая, котра зовсім не варта того, що про неї думає польска інтелігенція; в загалі се чиста ідеалізація, або радше повне незнанє тексту конституції). Участь польских робітників у таких буржуазійно-історичних польских маніфестаціях, може навіть збудити в тих робітниках прихильність до самої справи та приготовити йіх до боротьби за неї в свою власну некористь. Для піднесеня робітницкої самосвідомости могло далеко більше зробити свято 1-ого мая на котрім було більше ріжних робітних людей та йіх прихильників, і котре справді випало дуже гарно. Кликати всіх присутних на вічу на торжество 3-ого мая і справді так зробити з робітниками, значить коли не топити всесвітну поступову маніфестацію, в буржуазійно-історичвонаціоналістичній, польскій, то бодай шукати в остатній апробати для першої чи йти з нею нанзаводи. Всесвітні ж поступові маніфестації нічого такого не потребують. Далеко згіднійше з основами всесвітности тай робітницкими користями було би, візвати всіх присутних на вічу 1 мая, щоби не важилися участвувати в торжестві 3-ого мая, як торжестві зовсім чужім для робітників, наніть польских. Маса певне була би послухала того голосу, і тоді була би близше застановилася над справами порушеними 1 і 3 мая, тай пізнала би була, що вона щось окреме від тих, що спранляли 3 мая та може мали причину ликувати з того поводу, бо робітникам не впала зі стола бенкстуючих ані кришечка Значить, поступок рішаючих людей роб. партії, то надужитє знамени інтернаціональної партії, надужитє інтернаціональних, робітницких окликів, надужитє всесвітного робітницкого свята 1 мая.

Та тут є ще одно. Коли справді польским робітникам, доконче забагло ся парадувати на торжестві 3-го мая, то остаточно могли се зробити самі приватно, або хоть яко польска секція робітницкої партії. Могла се собі зробити й ціла партія, якби вона звалася Польска робітницка партія. Але-ж Галицка робітницка партія виразно назвалася Соціально-демократичною інтернаціональною До неї належать між іншими й Русини, котрих досить було й на вічу 1 мая, і то навіть селян, — і тут уже провідники роб. партії ані самі робітники абсолютно не мають права поступати самовільно тим більше, коли знають, яка глубока ненависть панує між Русинами до історичної Польщі загалом,— а конституція 3-ого мая се власне печать на гробі історичної Польщі. То ж, у такій важній нагоді, комітет роб. партії повинен був доконче порадитися в ширшім кругі, до котрого були би допущені й Русини з радикальної партії, що найменше з усіх руских партій може мати поводів до парадованя зі своїми людьми на зовсім чужім собі торжестві, або хоть до похвалюваня такого парадованя. Нагадаємо, що ми в 1 ч. Хлібороба кликали на свято 1 мая до Львова й руских селян, запевняючи йіх, що львівскі робітники соціялістичної партії і чути не хотять про 3-ого мая (бо так запевняли нас органи партії та йіх провідники ще кілька день перед маєм). Селяне нашої партії, з котрих один мав промовляти про згоду руских селян з міскими робітниками, — не появилися на торжестві тілько случайно (бо то була велика пятниця і за пізно про те дізналися) Подумайте ж тепер, якого сорому набрали би ся були ми перед усім світом, якби були взяли участь у 1 маю яко партія, або хоть більшою купкою, і раптом опинилися на празнику 3-ого мая! Кажемо раптом тому, що ще перед нарадами на вічу 1 мая, дехто з провідників робітницкої партії запевняв нас, що в торжестві 3 мая возьмуть участь приватно хиба тілько ті з партії, що самі схочуть, а в кілька годин після того, д Маньконский не тілько заявляє, що так зробить офіціяльно уся партія, а й взиває до того-ж усіх присутних, навіть не належних до партії! І се робиться після замкненя дискусії, так що противні тому люде навіть не могли промовити против того — тим більше, що то вже було надто пізно і всі були потомлені. Чи такі раптовні скоки можуть в Русинах загалом збудити довіре бодай до польских робітників та йіх проніднікін?! А довіря того чейже не може собі лехковажити Робітницка Партія, навколо котрої маса людности — руска...

Якби робітницка партія хотіла й далі так поступати, то сим би вона поставилася на ножі з руским сільским рухом, та розбила би й себе саму, бо тоді Русинам треба би хиба й міских робітників-Русинів організувати осібно. Русини справді мусять забезпечитися з того боку, щоби йіх не підводжено під дах історичної Польщі, тим більше, що провідники польских робітників, як д. Маньковский, щоби не ониматися від „sprawy narodowych“ можуть взяти участь і в повстаню в користь історичної Польщі, що й польским робітникам, як і руским селянам, не від тепер обіцяє грушки на вербі. Отже щоби такого не було, щоби польскі робітники не росходилися з рускими робітниками і селянами та щоби й власна роб організація по містах не розбилася, — треба би, по нашому, для справ чисто національних, утворити серед робітницкої партії секції: польску, жидівску й руску, що могли би, в данім разі, іти самі, не компромітуючи інших секцій і цілої

партіі, або треба бодай вибрати інтернаціональну партійну комісію, по рівній частині з Поляків, Жидів і Русинів, котра би мірила національні кроки партіі й берегла єі від шовіністичних розгонів, усе одно, чи польских, чи жидівских, чи руских, хотьби ті розгони робилися для того, щоби перехитрити справжних національних шовіністів. Таку саму комісію треба би установити і для Наукової Читальні, де виробляєся теоретично богато такого, що потім появляєся в робітницкій партіі, в формі практичній. Про Читальню Наукову мусимо тут згадати через те, що, як показалося, і вона не зовсім вільна від чудних польских виводів. Власне відчитник про конституцію 3 мая д. Брейтер, дуже остро критикуючи єі, як не варту доброго слова, — скінчив ось як: „А про те мовляв, і ми, тоб то члени Наук. Читальні, возьмемо участь у торжестві, та не для того, щоби почтити саму конституцію, ані тих, що єі поминають, а щоби почтити тих радикалів, що поза тою конституцією стояли“. Які се були радикали, відчитник не сказав. Може то були люде, для котрих та конституція була за реакційна? Так почесть для них на торжестві в честь тоі самоі конституціі — то сніcько так, якби віденьска робітницка партія появилася на торжестві в честь виімковоі устави против соціялістів, щоби почтити Кронаветтера, що против тоі устави в раді державній виступав.. Завважаємо зрештою, що Наук. Читальня не взяла участи в торжестві, бо частина членів була тому дуже не рада. Та богато єі членів, Поляків і Жидів, пристали на торжестві до гурту Роб. Партіі, і то деякі в ролі провідників.

Отсих кілька уваг пишемо тимчасом в надіі, що органи партіі Robotnik і Praca не будуть далі мовчати про сю справу, а розберуть єі основно[1]) Сховати факту годі, коли він случився перед цілим світом; отже треба бодай прилюдно витолкуватися з него, бо інакше посторонні люде, котрі не знають того, що нам відповіли провідники партіі, будуть зовсім праві, коли про сей виступ судитимуть після слів д. Маньковского, висказаних від партіі перед лицем святкуючих всесвітне робітницке свято 1 мая. А чи суд такий може бути корисний для розвитку партіі — то чей же провідники легко зміркують. Нарешті ще одна увага. Виступаючи отсе з критикою поступку Гал. Роб. партіі, ми мали на оці виключно добро партіі й успішний розвій галицкого роб. руху в загалі. Не вела нас при тім і неохота до теперішних провідників партіі, овшім з усіх галицких чужонародних груп поступових, ся група для нас найсимпатичнійша. То єі заслуга, що партія повстала й має такі гарні органи. Виступ партіі на 3 мая власне через те нас так і вразив, що пішов против усего, що ті провідники до ти говорили й робили. Перед тим, ані після того не було чогось такого ані в названих органах партіі, ані, по за кілько знаємо, серед провідників партіі. Значить, лехко промах той направити, легко на далі забеспечитися перед кроками, котрі партіі зовсім не до лиця. М. Павлик.

Се число „Народа“ виходить аж 25 липня з причин, котрих не потребуємо ховати перед громадою. Ми торік і сего року нераз видавали свою газету в більшім обємі, ніж обіцяли, сего ж року ми надто сіпнулися на вибори, котрі нас коштували поверх 400 зр. Тимчасом більша частина передплатників, не вважаючи на наші просьби, передплати не присилала. Дійшло до того, що ми тілько друкарні завинили 345 зр., на котрі мусіли виставити вексель, платний не задовго, а надто, як звичайно, за кожде нове число, платити готовими грішми. (Про інші довги видавництва, як податок іті, котрі досягнуть поверх 200 зр., та про довг за папір на Бібліотеку Народа 225 зр. ми вже й не згадуємо). Отже, щоби не лізти ще далі в довги, ми мусіли застановити друк Народа тим більше, що й друкарня без грошей обійтися не могла. Ми надіялися, що за той час наші довжники, затуживши за Народом, почуються до свого обовязку. Та окрім чутки про йіх тугу, до нас від них майже нічогосінько не дійшло так, що якби не деяка поміч з Украйіни та не обіцянка помочи від тих членів нашоі партіі, котрих справді обходить йіх орган, то ми й тепер не могли би були зважитися, друкувати далі „Народ“. Просимож наших прихильників, більше подбати матеріяльно за наші видавництва. Осібно просимо передплатників „Народа“ взяти собі до серця наші слова і не причинятися до руіни газети, потребу котроі тепер люде дуже чують, у нас, і на Украйіні. На се ми маємо докази з усіх боків, і цікаво, що власне селяне-передплатники,—що до слова кажучи, найточнійше платять, — може найбільше занепокойілися, що таке з Народом? Ось напр. листок звісного Павла Думки: „Не знаю, що за доля Вас спіткала, що вже так Вашоі часописи давно не видати? Чи бистролетна спека присмалила? чи бурлива повінь підмулила? чи може й справді злякалися люде Ваших чарів та, боячись, щоби з часом той чорнороб голови не підніс, постарались завчасу о восиковий кіл, щоби коріне не роспускалось, та в нашім краю злиднів та нужди, благоденствуючім, як всі співають, не дай Боже, лихо світового поступу не загніздилось та з руских хліборобів Бог зна яких людей витворило, і той наш рай домовий яков доктринов, ческов або німецков замутило.. Прошу ласкаво повідомити о причині, бо без Вас чось стає душно в хаті“.

[1]) Поки що, справу сю толкує тілько льв. дописуватель берлінскоі „Gazety robotniczej“ д — „Wzięciem udziału w uroczystości 3 maja, — повідає він — partya robotnicza lwowska odebrała swoim „zaciętym przyjaciołom“ jedyną broń, jaką oni dotychczas walczyli, podnosząc „antinarodowe dążności socyalistów Umilkli nasi „patryotnicy“, spostrzegłszy siłę robotników, przekonawszy się, że ich blagierskie nawoływania „w imie ideałów narodowych“, zdadzą się chyba „psu na buty, a nie odciągną robotników z ich klasowego stanowiska, kt re w solidarności międzynarodowej każe im szukać broni do zwalczenia dzisiejszego wadliwego ustroju kapitalistycznego społeczeństw“. (ч. 25). Велику нагороду дамо тому, хто нам пояснить, як вяжеся перше речене з другим?

„ПРОГРЕССЪ“. Так зовеся основане в кінці л. мая с. р. в Ню-Йорку товариство для видаваня соціялістичного тижневника, того самого імя, в російскій мові. Літературний комітет складаєся з дд. дра Ц. Гальперна, І. Гецова, Л. Гольденберга, И. Гурвича й дра М. Ромма. Секретарем комітету є О. Красков. Адрес: „Progress“ Publishing Association Dr. Wollmann, Secretary, 203 E. Broadway, New-York. Близше про видавництво скажемо іншим разом.

Д. І. М. в Л. Посилку дістали й дякуємо.

Дд. А. М., П. Д. і Насікомий. Даруйте, що Ваші статі надрукуємо аж у слід, числі; ми мусіли відложити й таку важну річ, як опис зйізду славянских поступових студентів у Празі та єго ухвали

Видає Михайло Павлик. Відповідає за редакцію Іван Франко.
З „Друкарні Народноі“ Войтіха Манецкого, під проводом В. Годака.

Рік II. Львів 15. л. липня 1891. Ч. 13 і 14.

Виходить 1. і 15. л. кождого місяця і коштує за рік в Австро-Угорщині 4 гульд. а для заграници 5 рубл., 12 франків, 10 марок або 2½ доляра.

Одно число 20 кр.

НАРОД

Адрес редакції: Львів, ул. Академична ч. 22.

Дописи безименні не будуть поміщувані. Ужиті рукописи ниіцаться, а неужиті можуть собі автори своїм коштом відобрати. В справах редакційних можна говорити від 11 до 12 рано і від 2 до 3 пол.

ОРГАН РУСКО-УКРАЇНСКОЇ РАДИКАЛЬНОЇ ПАРТІЇ.

ЧУДАЦКІ ДУМКИ.

IV.

Звідки пішло обрусеніе? Самобутні мудрованя в сій справі українско-галицкі. Потреба холодно-наукового досліду сеі справи. Державно-національний централізм і культурний космополітизм з національним автономізмом у старі віки. Дві сістеми в початку середніх віків в Европі. Латинский централізм в церкві римскій і національний автономізм протестантский. Централізм у церквах восточних. Національний централізм в англійскій державі (Нормано-анжуйска Англія, Валія, Ірландія, Шотландія), у старій королінскій Франціі, в Бургундіі і в новій. по-революційній Франціі. Французкі республіканці-централісти — правдиві батьки теперішних „обрусеній“. Германізація. Обрусеніе.

Сподіваюсь, що скілько небудь безсторонні читателі розібрали на решті мої думки про національність і космополітизм, а також і про вартість для Українців теперішного російского письменства й про вагу для них і на будуще російскої мови. Хто буде мені ще тикати, що я в загалі не признаю національностів, а по частно українскої, або що я проповідую обрусеніе, з тим я більше говорити не буду. Тепер, по черзі справ, нам треба розібрати, що то таке сістема обрусенія, звідки пішла вона, на чому держиться? Тілько тоді, коли ми точно відповімо на ті питаня, ми можемо відповісти й на друге: як ліпше боротися з сим лихом?

Впять я б раднійший просто й приступити до розбору сеі справи, не зачіпаючи нікого, так упять не можу так зробити, зваживши обставини, при котрих мені приходиться говорити з громадою.

Мене звіщають з певного боку, що слова мої приймаються гірше ніж як чудацкі, що вони „страшенно непопулярні“, бо українска громада гаряче спочуває свою національність і ставить єі висше всего, обрусеніе ж так допекло йій, що вона гаряче готова битись не тілько з ним, а зо нсім, що хоч поверховно нагадує обрусеніе і навіть з тим, хто холоднійше дивиться на него. Ще мене звіщають, що українска громада дуже недовольна полемікою против тих, хто, нехай і з помилками й хибами, а все таки служить найважнійшій тепер для неі справі — ширення національного украінского спочутя й ненависти до обрусенія.

Треба коротко відповісти на сі закиди. Перш усього скажу, що хто хоче по правді служити громаді, той мусить не гнатись за популярностю і навіть памятати мудрі слова Ренана, котрі я вже раз мав пригоду нагадувати — що „иноді найліпший способ мати рацію, се не боятись пробути певний час не в моді“. А ще важнійше, що сама боротьба з певним лихом потребує холодного розсліду справи, мабуть чи не більше, ніж гарячого почутя. Що б ви сказали про лікаря, котрий би озброівся самим тілько гарячим почутем на боротьбу з певною хоробою? Чи не прирівнали б ви его до того кухаря в Гоголевих Мертвих Душах, котрий державсь системи: катай, валяй, было бы горячо?

Що до полеміки, та ще й різкої, то я покликуюсь на одну з поезій Шевченка:

Ой нигострю товариша, засуну в халяну;
Та піду шукати правди... Та спитаю в жидонина... І у черця, як трапиться: нехай не гуляє. А святе письмо читає, людей научає...

Оті наші вчені національники, що маючи всі засоби й навіть будучи просто службою обовязані слідити за наукою, доси сидять на думках, які наука в Европі вже покинула 30-40 років назад; оті наші публіцісти й політики, котрі стають до праці, не вислідивши єі цілів і способів науковим способом, не познакомившись, як така робота ведеся по більш освічених сторонах, хиба се не ті ченці, котрі „гуляють“? Хиба не треба хоч показати йім гострого товариша з халяви? Помилиться той, хто подума, що полемістові так приятно ходити по світу з таким товаришем, замість того, що б ходити з хлібом-сілю, або санітарові любійше гребтись у бруді, ніж ходити по рожевим садкам... Зрештою в словах моіх про більшу частину названих висше писателів і вчених Українців нема власне ніякої полеміки,

й є тільки отвертий вияв моєї думки, на котрий всякий має право в літературній республиці і котрий є навіть обовязковим знаком пошани до чесних і заслужених писателів. І мені б першому стало гірко, як би мої уваги були ким небудь взяті за нападки. Коли я полемізую, так се з лінивим на думку, а буйним на слова шарлатанством та з крутійством, котрі хотять узяти монополію українолюбства. Се такі прояви, котрі справді мусять бути викоренені ножем полеміки з нашого поля...

По сій передмові, гірко зітхнувши, о Музо, над нашою долею, — трошки пополемізуймо, а потім приступимо просто до діла!

В остатні часи по нашому написано чимало проти обрусенія, тілько по більшій части писане се нагадує страви Гоголевого кухаря. На нашій половині Европи мозок у людей ще дуже лінивий і довго думати не любить, а любить короткі заходи, рішучі слова. Се можна запримітити однаково в Москаля, як і в Українця, в Поляка, як і в Болгарина, — у консерваторів як і в революціонерів, у космополітів, як і в націоналістів. До того я мав уже нагоду завважати, що наші українські націоналники, хоч на словах і бунтуються проти Москви, а на ділі живуть московскими ж думками і московскими ж способами думати, навіть не дуже то перелицьованими, беруть напр основи своєї націоналістичної філософії просто в московских самобытниковъ і навіть ще не першого сорту. Між іншим у таких самобытниковъ ще за часи царя Миколи була думка, що мовляв „русскому человѣку всѣ нѣмецкія науки и машины можетъ замѣнить одна природная сметка да глазомѣръ“. Така самобутня думка ускочила навіть в голови русских соціялістів-революціонерів Бакунінского „согласія“, вважавших себе космополітами, котрі проповідували нікчемність „буржуазныхъ наукъ“ і глибоко залягла в головах „русскихъ народниковъ“ всяких „согласій“, від Юзовского до Льво-Толстовского Подібна ж зневага до „науки узловатого Німця“, котрій противуставлялась „своя мудрість“, продиктувала Шевченкові звісні уступи в єго Посланії істинно глупі, і вони власне через свою глупоту, котра освящає лінивство нашого мозку, так само стали популярні, як і виклики Бакуніна проти буржуазних наук і шкіл.

Звісно, тепер зовсім без наук (і доси для нас німецких та буржазних!) та без сяких-таких машин не проживеш. Я знав колись у Женеві одного російского народника-соціяліста, досить доброго кравця, котрого „спропагандировали“ Бакуністи і котрий захотів буги хліборобом[1]) та ще й на „чистій“ землі, в Америці. Той народник не признавав ні наук, з книгами, географічними картами, ні машин, напр. залізниць, пароходів ітд. але все таки вживав ножів і ножниць, хоч я єму й доказував, що відповідно до єго думок не треба йти дальше зубів та ногтів. І в Америку він хотів дістатись не просто плавом руками й ногами, а все таки на старенькому човнику, котрий стояв привязаний коло берега Рони і котрий він думав украсти. Атласів наш народник не признавав, а все таки вривки географії дійшли й до него і він таки знав, що Рона тече в море та що Америка за морем; він тілько не знав про пороги на Роні. про Perte du Rhone та про те, що таке Середиземне Море, а що Атлантіка.

Не раз мені нагадуєся сей народник, коли я бачу або читаю самобытниковъ московско-консервативних і російско-революційних, народниковъ, українских народовців ітд. Надто часто приходиться мені споминати мрії мого народника про човен на Роні. Споминаю я єго, як він думав викрасти той човник і проскочити незаміченим від берегової поліції швейцарскої і французскої, коли я читаю темні натяки про те, що наші націоналники думають визволити Україну з назурін Москви анонімними статейками в галицких виданях. Споминаю я єго й тоді, коли читаю загальні проби філософії наших націоналників. Бо що-ж таке їх теорія спеціяльних національних духів українского й московского, як не старенький човен, викрадений коло берега „Москвы-рѣки“, де єго збудовано 50 років назад по образу Гегелевої барки на річці Шпрє?

Приступаючи просто до справи: звідки пішло „обрусеніе“, ми знаходимо напр. у Правді десятки вироків, що воно йде „з духу, вдачі, характеру, історії неликоруского народу“. Коли поглянеш на те, чим підпирають сотрудники Правди такі вироки, то побачиш в них зовсім уже кухарів Гоголевого Ноздрева, так що спинятись на них значило б зовсім уже гаяти час. Тропки стараннійше, хоч в тім же роді, озброєний сотрудник Дѣла, д. Баштовий, котрий недавно виступив з довгою статьою Украинство на литературныхъ позвахъ съ Московщиною, і про него треба сказати кілька слів.

Основні історично-філософічні думки д. Баштового тіж самі, котрі виложив сістематично Москаль Данилевский в книзі Россія и Европа і котрі в своїй суті є ніщо друге, як московска перелицьовка Гегелевого германофільства, котра

---

[1]) Бачите, хлібороби — се чистий „народ“. К слову сказати, й наші руско-українські радикали не могли інакше назвати газету „для селян і міщан“ як Хлібороб! М. Д. — Сею назвою ми тілько хотіли зазначити, що думаємо дбати про наших фізично працюючих людей, що тепер займаються головно хліборобством. В російских народниках ми цінимо тілько їх горячу любов до простого народу, котра заставляє їх пильно висліджувати жите того народу, і тілько з того боку ми готові класти російских народників у примір австро-рускій інтелігенції, особливо москвофільского напрямку, котра шукає ж чогось у російстві, то й повинна присвоїти собі той бік російского народничества! Самі ми тілько спочуваємо горе нашого робучого люду, але зовсім не думали поклонятися єго світоглядови, власній мудрости та первісному житю; противно, ми завше бажали піднести свій народ по приміру всесвітного поступового руху. Отже тут ми навіть рішучі противники російских народників. Ред.

запізнилась років на 30-40. Д. Баштовий не звернув уваги навіть на російські критики основ сеї філозофії, зроблені дд. В. Соловйовим, Карєєвим і др. Про власний перевір та передум тих основ д Баштовим нічого й говорити Д. Б. доси вірує в цільні національно-культурні типи й нічогісінько не зна про інтернаціональні елементи навіть у старих азіятских культурах, більш ізольованих (відділених) ніж середземно-морска й европейска культура, в котрій ріжні національні елементи перемішались з досить давніх часів, коли показався вплив Египтян, Ассіріян, Фінікійців на Греків і. т. і. тоб то з самого початку грецкої історії в XII X ст. до Р. Хр. Д. Баштовий зайшовши (в спорі з д. Пипіним про Исторію рускои літературы д. Огоновского) аж у стару Азію, шука там цільних національно-культурних типів, говорить про Китай, Індію, Юдею, і на хвилину не спиняєся над тим, що в Китаї теософія Лао дзи зовсім подібна до теософії індійских брамаістів, а що потім серед Китайців розширивсь індійский буддізм і пустив глибокі коріні. Д. Баштовий ще доси вірує в те, що жидівска культура основана на „чистому монотеізму“, тоді як европейска наука давно вже доказала, що в свій час Жиди були такіж фетішісти й політеісти, як і другі народи, а що жидівский монотеізм пізнійших часів виробивсь інтернаціональним процесом, під впливами на Жидів думок іранских, египетских (в Египті державна проба свого роду монотеізму зроблена була ще під XVIII дінастією, то б то ще за 1500 років до Р. Хр.) і навіть грецкої філософії (Коли вже говорити про „чистий монотеізм“, то треба б памятати, що він появився тілько в освічених Европейців в часи деістичної філософії після реформації, а до того навіть християнство було свого роду дуалізмом і навіть політеізмом). І всею такою старою й хисткою машинерією д. Баштовий хоче доневнити, що в „Украйінців є свій національно-культурний тип, а в Москалів єго нема й не може бути“. Зовсім, мов у звісному анекдоті про те, як колись високий візітатор зайшов у шпиталь божевільних і стрів там індівідуума, котрий показав єму усіх хорих, а на перші сказав про одного: „а се послідний дурень! дума, що він Ісус Христос, коли всему світові звісно, що Ісус Христос — я!“

Сівши на стару й підгнилу теорію особних цільних і віковічних національних духів, д. Баштовий пустивсь розмовляти про справу національно-державних централізмів і національної автономії в Европі. Про сю справу не могло нічого дати д. Баштовому російске письменство—очевидно єдине, котре єму доступне, — бо по російскому в сій справі є тілько моі статі Новокельтское и провансальское движеніе во Франціи, в В. Европы та С. П (одолінского) про Каталонію в Русской Мысли. Перших д. Баштовий не згадує і очевидно не зна поданих там фактів; другу зна тілько в досить безцеремонній-переробці д. Морі довцева. То й прийшлось д. Баштовому або піти в науку до „узловатого Німця“, або продавати „мудрість свою“, склавшись на „глазомѣръ“. Як добрий украйінский національник, він вибрав остатнє, і по „глазомѣру“ поділив Европу на три полоси по породам (расам): на романску, німецку й російску. Держави першої раси, по слову д. Баштового, можуть прикласти до себе приказку: живи сам і другим давай жити Про Австрію й Прусію (держави німецкі, по д. Б—ому, можна сказати, що там уже інший девіз: живи самі другим трошечки давай жити! В Росії ще панує такий девіз: живи сам і нікому іншому не давай жити! (Діло 1891 ч. 66).

Далі ми будемо докладно говорити про відносини державної й недержавних національностів у Франції, і читач сам побачить, на скілько вірно зхарактеризував „глазомѣръ“ д. Баштового романску полосу Европи Поки що скажемо, що не тілько Австрія, навіть у Трансліталії, рай для провінціальних національностів, але й Прусія і сама Росія не дійшли ще до державно національного централізму французского.

Що до Росії, то ми тут скажемо, що до неї тепер в усьому, а надто в літературних справах, скорше може бути приложена приказка: і сам не живи, і другим не давай жити! В літературі ся приказка олицетворяється попередньою поліцейскою цензурою, котра була колись в усій Европі, в часи, коли там панували політичні порядки, подібні до теперішніх російских, а тепер зосталась тілько в Росії, вкупі з самодержавієм царским, або ліпше чиновницким Ся цензура зробила можливими заборони украйінскої літератури приказами 1863 і 1876 рр. конечно, не можливі тепер ні в якій державі Европи. Алеж цензура душила й душить і російску літературу і не так далекий від нас той час, коли міністер освіти і шеф цензури, гр С. Уваров, котрий ще був освітнійший многих російских чиновників, казав прилюдно: „хоч би вже раз література російска зникла, спокійнійше б було!“ Винуватити громаду Росіян за систему обрусенія, так як можна винувати Французів або Німців за франціізацію або германізацію, — тепер ще по крайній мірі передовчасно, бо закони в Росії пишуть ся не парламентами, вибраними по головним голосованєм, як во Франції та Германії. Пождімо, то тоді й судитимемо.

Як дісталась у романску полосу д. Баштового Бельгія, ми й зрозуміти не можемо В Бельгії властиво Германців більше, ніж Романців, бо по ревізії 1880 р. було 2.479.747 душ людности з виключно фламандскою мовою, 2.327.867 душ з французкою та 433.749 обомовних, так що в ній германска раса перемагає тим наче, що обомовні по більшій части Фламандці з роду. Дійсно, Бельгія належить до держав рішуче мішаного національного составу, як Швейцарія та Австрія, і не диво, що там мови обох національностів дійшли майже до повної рівноваги, але се сталось зовсім не через толерантність романску проти других національностів. Ми покажемо далі сю толерантність властиво в Бельгії, а тепер скажемо, що

й у новому бельгійскому королевстві, котре вийшло з спільного повстаня Фламандців і Французів, (Валлонів) проти корони голландскої в 1830., — Фламендці лиш довгою боротьбою в письменстві, в радах міских і державних добились того, що тепер мова їх майже рівноправна з французскою. Не далеко ходючи, досить було прочитати напр в Indepprndance Belge (котра досить розширена і в Росії) спори в бельгійскому парламенті, які велись три роки тому назад з поводу проєкту закону, що примушував офіцерів армії знати обидві краєві мови, що б побачити, що Катковщини є чимало й у Бельгії. Вся ріжниця тілько в тому, що при парламенсткому порядку, хочби й цензовому, не можна придушити національність, котра станонить більшість в державі і котра свідома себе.

Се все мігби знати досить легко й д Баштовий, як би замісць того, щоб покладатись на „глазомѣръ“ та на окрушки, які до него дійшли з московскої ж літератури, він пішов на час у науку до „узловатого Німця“, і що б говорити про Прованс і Францію, переглянув хоч за два роки Armana Prouvençau та Le Fé libre, а для Бельгії глянув би в книжку De Haulleville La nationalité belge ou les Flamands et les Wallons та Роденберга Belgien und die Belgier, або хоч на витяг з неї про фламандску літературу в Deutsche Revue 1881 (IV-V), коли не працю Графа при літературу в Бельгії в ювилейному виданю Cinquante ans de liberté (1830-1880) Не пошкодило б заглянути і в книжечку Ад. Fischhof'a Die Sprachenrechte in den Staaten gemischter Nationalität, котру колись хвалило й Діло.

Вся ся „німецка наука“ потребувала б 7-10 день праці та 20-30 франків видаткін, а просвітила б і д. Баштового й про Прованс і про Фламандців почастно і про усю справу національного централізму й автономізму в загалі, та ще де про що.

Тепер же, читаючи таких оборонців украйінства, як д. Баштовий, не кажучи вже про публіцістів Правди, скілько небудь тямущий прихильник украйінства. мусить молитись: боже, поратуй нас від приятелів, а від ворогів і самі ми вратуємось!

Галицкі редакції, котрі печатають самобутні проби украйінских любомудрів в справі „обрусенія“, могли б від себе поучити їх трохи, нагадавши, що в самій Австрії було й навіть доси є чимало германізації, руминізації, італіянізації, навіть над нашими ж Русинами, так що, коли такі сістеми родить пенний дух, то духу того досить по всім расам: германскій, романскій, славянскій, фінскій. Та в Галичині, до лінивства мозку прилучаються ще явні хороби, котрі виносять люде зі шкіл попівскої й адвокатскої, через котрі звичайно переходять освічені Галичане. Сі хороби: поверховна балаканина й партійність, при котрій людина й сама зна, що говорить нісенітницю, та вдовольняєся тим, що так, мовляв, треба для справи, котру ми тепер боронимо.

Тим часом сурйозні люде мусять же зрозуміти, що ні „глазомѣромъ“ ні партійною балаканиною, сурйозного діла не виясниш, і поважної і досить складної справи не наведеш на добру дорогу. Треба іншого заходу — холодно наукового. Попробуємо ж підступити к справі обрусенія з таким заходом, на скілько вистачають наші сили, й поставимо наші досліди на суд громадский, котрий може доповнити або поправити в наших думках те, що в них є невірного, або й зовсім їх перекинути, та тілько все ж таки не „глазомѣромъ“ ані горячністю, а холодним науковим дослідом.

Перш усього спитаємо: чи не було або чи нема й доси в державах других народів, окрім Великорусів, чого небудь подібного обрусенію?

На скілько нам знісна історія й теперішний стан Европи, то ми можемо сказати, що не було й нема такої нації й національної держави, де б не було свого „обрусенія“, або й не зосталось слідів его й доси, і що значить системи, подібні обрусенію, є ознакою невірної національности, а певного порядку громадского, котрий відповідає певному періоду зросту народів.

Оглядаючи історію всіх культурних народів, ми мусимо прийти до виводу, що система примусової національности є такою ж всесвітною проявою в громадскім житю, як і система примусової релігії. Першою підставою обох систем служить дикий субєктівізм, котрий пха людей дивуватись тому, що не подібне до йіхнього, сміятись з него, ворогувати, ницити. З певною культурою сей дикий субєктівізм може то систематизуватись і розростатись, то вслаблятись і щезати. В житю релігійнім нетолерантність систематизуєся й росте до скрайніх розмірів вкупі з ростом монотеізму, як се ясно видно з закону жидівскої синагоги, котрий приписано Мойсею, і з релігійної політики християн і магометан. Те саме, що монотеізм в політиці релігійній, є державна централізація в справах політики національної; до тих же послідків приводить і централізація церковна, перший ступінь до котрої робить церковна аристократія. Се доказує історія всяких рас.

Звісно, ми не можемо тут давати спеціяльної наукової діссертації, а тілько нагадаємо в певній системі важнійші факти, в тім числі деякі досить звісні навіть з гімназіяльних учебників. За остатне просимо прощеня в читателів, звертаючи вину на тих наших націоналників, котрі пускаються в політику й публіцістику, закинувши навіть гімназіяльну науку.

Оглядаючи історію національних централізмів, ми природно здибаємось і з проявами противенства тому централізму, з пробами заснувати національний автономізм, на грунті теоретичному. Перший звісний примір національного примусу в історії можна вбачити в учинках одної з перших воєнних держав — ассірійскої, царі котрої, завоювавши Египет, VII ст. до Р. Хр. примушували еги-

петских князів переміняти імена їх столиць і свої власні. Певно, подібні вчинки робились і другими подібними державцями, та тільки нам вони не звісні. Друга велика деспотія, котра досить скоро по ассірійській завоювала передню Азію й Египет — персидска, показує нам противний примір — певну національну толеранцію, бо до нас дійшли декрети персидских царів, писані мовою не тілько персидскою, а й вавилонско-ассірійскою, сузіанскою, египетскою. Та тілько тут не можна вбачати спеціально- расовоі телеранції Персів; се було послідком чисто-історичних обставин: Перси. в момент, коли завоювали або, як тепер виясняєся, взяли за згодою пенної части людности, Вавилон, стояли культурно низше від Сузіанців. серед котрих давно засіла персидска династія, і Вавилонян, і були під вплином сузіанскоі й вавилонскоі культури, через те й понернулись до неі толерантно. Се той же самий прояв який ми бачимо в перших вчинках Римлян відносно до Греків, в відносинах варварских королів (Готів, Бургундів, Франків і др) до Римлян, а в наших сторонах у політиці литовских князів. Прояви подібноі толеранції бачимо у Греків за часи Птоломеів у Египті (де знаходимо декрети царів грецкі й египецкі) але дуже слабі, бо в ті часи Греки вже з погордою дивились на чужинців-варварів, так що висше держанне житє в поалександровских грекоазіятских царствах, як і в Египті пранилось на грецкій мові. (Як мало в таких справах має ваги „національна вдача“, видно напр. із того, що Перси за часів Ахеменідів були досить толерантні до віри чужинців, тоді як за часи Сассанідів, коли віра їх дуже приблизилась до монотеізму, то гонили єретиків і чужевірців майже так, як християне). Політика сих грекоазіатских держан до національностів не-грецких виложена вся в словах листу Аристотеля до Александра Великого: „памятай, що для Греків ти старшина, а для других ти пан“. Грецкий національний централізм пустив такі коріні в західній Азіі, що навіть у державі Партів (іранскоі породи) офіціяльна мова була грецка, як потім у середневічних державах Европи такою мовою була римска.

На заході староі Европи першою завоювацкою державою на велику скалю стала римска, котра й будучи ще республікою в Римі, була централістичною на провінціях. Маючи певну культуру й опираючися на досить численну італійску народність, Римляне дивились з висока на більше-менше варварскі нації Заходу й, покоряючи їх, ставили їх під адміністрацію й юрісдікцію своіх чиновників, котра вся справлялась на італійскій мові, так що римска держава дає нам перший великий примір денаціоналізації провінціялів, обрусенія окраинъ, коли хочете вжити такого терміну (З західно-европейских своіх підданих, Римляне мусили найбільше попускати Галлам (Кельтам) за-альпійским, так і то тепер звісно з надписів, що гальска мова дуже ще була розширена по всій теперішній Франції навіть до кінця римскоі держави, але всі офіціяльні надписі там виключно латинскі. Mommsen Röm Gesch. V, 90-92)

Як було сказано, спершу Римляне оберталисъ толерантно до більше культурних Греків і певно до на пів-грецкого Сходу. Але згодом звички централізації взяли перевагу й тут, і латинска мова стала брати перевагу в офіціяльному житю й східноі половини римскоі держави на стілько, що навіть після того, як держава та поділилась, навіть у Візантійскій імперіі пройшло кілька віків, поки грецка мова висвободилась із під латинскоі і стала офіціяльною, на свою чергу примусовою для окраинъ.

Тим часом, коли так на грунті державного централізму розростався по культурному світу централізм національний, появились зерна й реакції єму — свідомого національного автономізму. Зерна ті зародились у початках культурного універсалізму, котрому помогло зрости само лихо — завоюваня. Найстарші звісні початки того універсалізму дає нам пропаганда буддізму, релігії, котра повстала серед стосунків ріжних націй в Індустані й котра (як свідчать надписі Асоки) вже навірно 250 років до Христа проповідувалась ріжним націям і по за Індією осібними апостолами (міссіонерами-посланцями) на ріжних мовах. Так ся перша на світі протестантска й демократична віра (котра йшла проти віри старих попів і навчала, що всі люде рівні), а також перша віра інтернаціональна (спільна многим народам) перша стала вживати й усяких мов, між ними й зовсім невчених і навіть диких і освящала їх. Так в Індії буддівці вживали, по при мові старих святих книг (санскріту) й мови простоі (палі), а далі й мов усяких народів південноі й східньоі Азіі, на котрих перше писане було — притчі з житя Будди „добра наука“ (евангеліє) сего Великого Учителя, і котрі певне через те тілько й не пропали. Цікаво, що через переробки з іранскоі переробки житя Будди, оповіданє про него, під назвою Житє царевича Іосафата зайшло й у Европу, де християнска церква признала святим сего Іосафата і де воно розповсюдилось майже на всіх мовах.

Не упорядковаиа була проповідь старих вір передньоі Азіі й Єгипту, аж поки й тут з ріжних вір виробилась віра, подібна до буддівскоі — християнска. Коли після персидскоі держави, передня Азія, північна Африка та середиземноморска Европа зблизились в державах греко македонских і потім у римских, то почалось досить жваве взаємне познакомлінє між ріжними народами й вірами. Ми знаємо, що проповідачі вір египетскоі, малоазійскоі, сірійских і др. заходили аж у Рим, де їх охоче слухали жінки. Зостались і уривки з перекладів і переробок на грецку мову святих книг египетских (кн. Гермеса) фінікійских, вавилонских і др.

Найбільше звісно нам про ширенє на чужих мовах і серед чужих людей віри й святих книг жидівских.

Після того, як старе жидівске царство було зруйновано, Жиди по неволі а по части й по волі розійшлись по ріжним країнам, від р. Евфрату до Риму і стали забувати стару свою мову, котра зосталась у їх святих книгах. В Азії вони почали навіть писати повійші святі книги мовою сірійскою, близькою до їхньої, а в Египті й Малій Азії говорили мовою грецкою й на репті переклали (за 150-100 р. до Христа) свої старі святі книги на грецку мову й подописували на ній нові, так що й увесь збір сих книг стали звати грецким словом Біблія (Книги).

Коли серед Жидів, котрі так перемішувались з чужими народами, повстала друга в історії протестантска віра, християнство, то й вона почала робитись інтернаціональною і вживати ріжних мов, як і буддівство і тим освящати ті з них, на котрих ранійше не було письменстна. До нас не дійшло християнских книг, писаних по жидівскому. Найстарійші з християнских книг, Листи Апостола Павла, писані по грецкому. Також по грецкому ми маємо й Евангелія й другі писаня апостольскі. Але з II віку по Р. Хр. почались переклади християнских книг на мову сірійску й єгипетску, далі з III в. на латинску, аж поки в V в. переклав св Іероним на латину (не дуже зручно і з помилками) всю Біблію, котра й доси вживаєся в рим. кат. церкнах п. н. Вульгати. В IV в. зроблені проби перекладу Біблії на мову подібних до Німців та Шведів, Готів, котрі прийшли було з Дніпрових сторін на Дунай; в V в. появилась Біблія в мові арменскій, в VI в. в грузінскій, в IX в. славянскій (староболгарскій), на котрій і доси вона читає ся в наших церквах.

Побік обміну релігійного між народами йшли початки й обміну творами науковими й поетичними, котрі теж підкопували національну ниху й зневагу до чужих народів і підпирали думку культурного універсалізму, сю найліпшу підставу для національного автономізму Тепер знаходяться сліди проби переробок творів грецких філософів для Египтян. Давно звісні переклади творів грецких філософів і лікарів (Арістотеля, Галена і др.) на мову сірійску (найбільше між V і VIII в.) з котрої вони перекладались пот м (з X. в.) на арабску мову. а з нею пішли переклади латинскі і т. і. (Нагадаємо, що перші проби перекладів Арістотеля з арабского на латинске були прокляті папами 1209, 1231 р котрі веліли катам палити ті книги). Більше розповсюдились: повість про Александра Великого (котра певно пішла з Египту та обійшла всі мови передньої Азії й Европи), про Трою, а ще більше витяги з індійскої збірки байок, перероблені спер шу для Персів а далі для Сірійців і Арабів (Каліла ве Дімна) а нарешті для всіх народів середньовічної історії, та „Книга Семи Мудрих“ теж спершу зроблена по індійским джерелам Персами (Сіндібад-Наме). Ся страшенно шкодлива книга, а надто в християнских монашеских переробках, джерело зневаги проти жінок, була може найбільше розповсюдненою книгою на світі, аж поки нові міссіонери християнскі переважно Англичане не роспустили в XIX ст. ва сотнях мов перекладів Біблії, та все таки вона, як і другі згадані висше, не переходячи від народа до народа, служила письменскому обміну між народами й виробці думки, що всякамова варта того, щобна ній було письменство.

Так уже в часи переходу старих віків у середині повстали одна проти другої дві думки (прінціпи, ідеї): 1) національно-державний централізм, примус до державної мови і 2) людяно й освітни-універсалізм з вільностію кожної народної мови.

Розвал римскої держави нападом ріжних мало освічених (варварских, як казали Грекн) народів (Німців, Славян і др.) прикрив обидві думки ніби туманом. Варвари, що завоювали ріжні країни римскої держави і хрестились у римско-християнску віру, самі вчились латинскої мови, хоч при тому держались і своїх і навіть пробували писати на них книги святі й світскі. Але згодом, коли в римскій церкві запанували епископи, а над ними найстарший, римский папа, то б то коли виробилось церковне панство й царство, то римска церква, котра здавна не терпіла іншої мови в службі церковній, окрім латинскої, почала всяко забороняти вживати в церквах інші мови й перекладати церковні книги на ті мови (Папа Григорій VII, котрий найвиразнійше поставляв своє царство над усім світом та примушував попів не женитись, виразно заборонив у листі до герц. Чехії народню мову в церкві й у св. письмі). І так стояла ся справа, аж поки серед нових християнских народів не почались противопопівскі рухи, котрі навчали, що християнин може сам просто без попа обертатись до бога і котрі противились найбільше панству епископів і царству папи. Тільки сі рухи рішуче взялись за діло старих християн нести науку християнску на всяких мовах, по всему світові.

Цікава історія християнскої науки напр. в Англії. Англи почали хреститись у VI-VII ст. а вже з середини VII ст. починають появлятись на англійскій мові переробки й переклади частин Біблії, але згодом заборони таких перекладів прийшли з Риму і в далеку Англію. Тільки рішучі противники панства й навіть попівства в Англії, як Віклеф, Пюрвей і др. переклали Біблію на нову англійску мову (в 1384-1388 р.) Але римско-англійске попівство докоряло Віклефові, що він своїм перекладом Біблії для простих людей „розсипав перли перед свинями“, і почало палити ученикін Віклефа (котрі спершу звались бідними попами) і їх англійскі Біблії. В 1404 р. собор англійских епископів рішуче заборонив уживати всякі переклади Біблії, окрім латинского.

В землях французских почали переробляювати й перекладати частини Біблії з XI ст. під впливом противопопівских учителів грецких (катерів, то б то чистих) і болгарских

(б о г у м и л і в) котрі пішли від учителів армянских (П а в л і к і я н). Церкви або товариства, зложені з людей з такими думками, звались у французских землях між іншим б і д н и м и б р а т а м и. Вони то й хотіли мати Біблію на зрозумілих їм простих мовах і з початку навіть обертались за тим до папи, але даремно В 1229 р собор епископів у Тулузі заборонив світским людім держати й латинску Біблію, а надто читати єї на простих мовах, а незабаром другий собор постановив, що хто не віддасть епископу з 8 день своєї книги перекладу Біблії, що б епископ спалив єго, того самого вважатимуть за єретика, то б то, коли схочуть, то й спалять Скоро противопопівский рух у південній Франції знищено, по волі пап та королів, огнем і мечем, і проби перекладати Біблію на прості мови (провансальску й французску) у Франції замерли.

З кінця XIV і в початку XV ст. думки французских „бідних людей“ і англійских „бідних попів“ зайшли до Чехів, і зараз же в них явились проби перекладів Біблії на ческу мову. Хоч папа з епископами і палили і нищили ческих учителів братскої віри, напр. Гуса й др. а все таки не вспіли задушити зовсім їх думок. В 1480 р. Біблія ческа була навіть напечатана.

А тут іще вчених людей скрізь стало більше, почалось н о в о н а р о д ж і н є наук і вчені люде навіть римскої церкви почали читати Біблії грецкі й жидівскі, звірювати з ними переклад латинский, перекладати частини Біблії на свою мову Коли Німець Лютер став учити проти папи й епископів та проти римскої церковної служби й задумав переложити Біблію на німецку мову просто з жидівскої та грецкої, то знайшов більше 20 проб німецких перекладів Біблії. В 1522 р. Лютер напечатав німецкий переклад Нового Завіту, а в 1534 р. повний переклад Біблії. З Лютера почалось рішуче п р о т е с т а н т с т в о або р е ф о р м а ц і я (переміна) в церкві римскій, від котроі відпала половина західної Европи Зараз за Лютеровим перекладом напечатані були англійскі (з 1524 р.) француско-швейцарский (1535), голландский (1537), шведский (1541), фінский (1548), данский (1550), польский (1561, 1563) ітд Фінский переклад лютеранских церковних книг і Біблії були перші книги, писані на мові Фіннів, також само було і з лютерскими книгами на мовах литовскій і естонскій, котрі так стали письменними і уратовані були від загибелі[1]). Згодом, в XVIII-XIX ст. серед протестантів в Англії заклались товариства, що б печатати Біблії на всяких мовах, котрими говорять в англійскій державі, а далі по всему світу, і сі товариства повводили так в число письменних мов мови найдикших народів усього світа.

Оттак то вільний церковний рух проти римскої церкви з думкою всесвітньою послужив до освячування всяких мов і національностів.

(Про се все див. H e r z o g, Real Encyclopaedie der Protestantischen Theologie, статі Bibel, Bibelles ng, Bibelübersetzung·n іті., подібні ж статі в Encyklopaedia Britannica а на решті дуже цікаву книгу Gas e-, Graeco-slavonic literature and i s r lation to the folk-lore of Europe during the Middle ages. де оглянуто вплив армено-греко болгарского богумильства на захід Европи).

Серед східних церков не вспіло вирости церковне царство, подібне до римского папства, і через те там не було такого рішучого утиску нових простих мов у церквах, як у церкві римскій Але позаяк і тут була церковна аристократія, епископи то по троху й тут завелась зневага до нових мов у християнских народів і навіть до старих, не-грецких. Так патріархи-Греки в Александрії, Єрусалимі й Антіохії заходжувались витіснити з церков мови египетску й сірійску й замінити їх грецкою Подібне ще більше вперто робили грецкі архиєреі серед Волохів та Болгар, і коли недавно Болгаре рішучо поновили собі осібну церкву, то цареградский патріарх, а за ним і другі восточні прокляли Болгар, обвинивши їх у нечуваній єресі (шизмі) — ф і л о е т н і з м і (любови до осібности народної), буцім то противної християнству. Тай у славянских церквах завелась своя латина: і доси в православних Славян — ново-Болгар, Сербів, Русинів, Москалів, у церквах служать на мові староболгарскій, котру тепер навіть у Болгарії народ мало розуміє, а в других країнах ще менше Коли тепер на ріжних мовах Славян православних або унітів восточного обряду появились переклади Біблії, то стадось се дуже недавно і під впливом протестантів, а в Болгарії так і просто заходом протестантів. (Сербский переклад зробив світский человік, В. Караджич. і перше подав єго рос. Біблійному товариству ще в 1819 р. та воно дало єго на перегляд Сербу же, Стойковичу, так той обурився простонародною мовою перекладу і ввесь єго перекрутив на церковне таки. Тілько в 1847 р. Караджич видав свій чистий переклад, і за те дістав трохи не анатему від сербских архиєреів і попів, і тілько не скоро потім переклад єго уряд допустив у Сербію).

---

[1]) Перша литовска книга був переклад Лютерового катехизісу 1547 Біблію переложено в 1590 р та друкований переклад появився в Лондоні аж 1660 р. Що б придушити протестантство, почали печатати литовскі книжки і єзуіти, але коли протестантство у Литві завмерло, то перестали. Литовский переклад Біблії катол. еп. Гедройца виданий був в 1823 р. російским Біблійним Товариством, котре склалось під впливом англійских протестантів Перша латишска брошурка були 10 заповідів, виданих протестантами в 1530. Далі пішли протестантскіе кусники Біблії, лютер. катехизіс (1566), Новий Завіт (1685) ітд. Тепер в Росії з усіх малих, не-державних і мужицких народностів найліпше стоять естонска й латишска, бо хоч мови їх не мають майже зовсім офіціального вжитку, то мають по крайній мірі для себе досить розвиті літератури, а по числу часописів стоять досить високо, бо Есті мають на 900 000 людности 10 часописів, а Латиші-протестанти в прибалтійских губерніях на 1,100.000 людности 12 часописів, тоді як Латиші-католики в Вітебск губ. не мають ні одної. Безспорно, своїм ліпшим станом Есті й прибалт. Латиші (як і Фінни) обовязані протестантству.

В Росії єпископи заборонили було ще в 1824 р. російский переклад Біблії, виготовлений Біблійним товариством, а коли недавно дозволили — тілько що б читати дома, а не в церквах, — то заборонили переклад украйінский. В Австрії для Русинів восточного обряду надруковано руско-украйінский переклад молитов і нового Завіту, та зробили те зовсім не рускі попи восточного обряду, а світські люде, і св. Юр довго не хотів благословити навіть перекладу молитов,а перекладу Нового Завіту і доси не хотять ширити галицкі попи, тай не можуть ширити, не зриваючи з римскою церквою, бо той переклад зроблено не з латинскої Вульгати, котру собор єпископів римско-католицких в Тріденті признав обовязковою для всіх римских католиків. (Нагадаймо, що римскі папи, навіть після реформації, виданали накази, котрі коли не забороняли так рішуче простим людім читати Біблію, як у середні віки, то так утрудняли єї, що се було рівно заборонї. Така булла папска 1713 р. Unigenitus Dei filius, бреве 1816 р. на імя єпископів Гнезненского і Могилевского проти дозволених раніше перекладів Біблії, 1824 р. проти біблійних товариств, і ріжні прикази 1829 р. 1844, 1846, 1849). Треба спомянути, як дуже добру пригоду в церкві російскій те, що в ній ще в XIV ст. піп Степан Пермский переклав кілька церковних книг на мову досить диких Зирян і тим зробив таке добре діло, яке тілько через 400-500 років стали робити англійскі міссіонери. Руссолюбці бачуть у тому особливий знак народнього характеру Москалів — доброї терпимости (толеранції) до всяких чужих націй. Але ми, не відмовляючи самому Степанові добрісти, думаємо, що вчинок єго можливий був тілько через те, що в єго часи ще не вспіли в Північній Московщині втвердитись примхи церковного панства

По части через подібний недогляд або непорядок церковний появились у XVI ст. проби приблизити Біблію до мови народньої на Білій Русі та у нас, на Украйіні. Тоді тут церкви восточно-православна й західно-католицка стояли одна поряд з другою і начальство церковне було розстроєне, а до того сюди через Польщу проходив з Чехів дух гуссівский. От ще з XV. ст. дійшов до нас кусник Біблії, переложений з ческого на мову, приближену до украйінскої; далі в 1517 р. світский чоловік, Фр. Скорина почав печатати в ческій Празі, раніше Лютерової. Біблію руску, мовою близькою до білорускої. А далі вже, коли прийшло й до нас західне протестантство, то чимало людей стало пробовати перекладати Біблію на народню мову, та мало з тих проб було напечатано 1580, а найліпша, т. зв. Пересопницка рукопись, переклад чотирьох евангелистів (1556-1561), так і зоставсь у єдиній рукописі.

Знаменитий руский печатник Іван Федорович Москвитин говорить в передмові до церковно - славянского „Евангелія Учительного“ 1569 р. від імени накладчика, литовского гетмана Григорія Ходкевича таке: „Помыслилъ же былъ есми и се, иже бы сію книгу, выразумѣнія ради простыхъ людей, преложити на простую молву и имѣлъ есми о томъ попеченіе великое. И совещаше ми люде мудрые въ томъ писмѣ оученые, иже прекладаніемъ здавнихъ пословицъ на новые, помилка чинится не малая, якоже и нынѣ обрѣтается въ книгахъ новаго переводу. Того ради сію книгу, яко здавна писаную, велѣлъ есми се выдруковати“. Отсі мудрі люде православія й католицтва і є найбільші вороги, котрі спинили у нас і на Білій Русі зріст національного письменства!

В XVII ст. у нас запанувало в крайінах, що козаки відбили від Польщі, архиєрейство та попівство православне, а в тих, що зостались під Польщею, уніатске, і церковне панство не потерпіло такого хлопского непорядку, як переклади Біблії та інших церковних книг на просту народню мову. Так наша народня мова й не визволилась з під церковно-славянскої чи старо-болгарскої через те, що наша крайіна не пристала рішуче до все-европейского руху протестантского.

Таким робом на нашій землі склався сумний стан річей, однаково в частинах єї православних, як і уніатских: що неділі або навіть що дня в церкві, котру наш народ привчили поважати, як найвисшого судію в справах духових, виявляється зневага мові нашого народа, показуєся, що мова та не достійна стати способом розмови між богом та людьми. Ось де найгірше „обрусеніе“ в загальному смислу сего слова, ось де перша підвалина всякої „денаціоналізації“ серед нашого народа, окрім того, що, як ми покажемо в свій час, се вживане староі болгарскої мови в церквах на нашій землі, було почастно тією дорогою, котра привела освітнє житє російских Украйінців до помосковленя! І цікаво, що навіть найревнійші національники-народовці серед Галичан ні слова не говорять проти такої зневаги нашої народньої мови церквою, проти сего коріня всяких денаціоналізацій нашого народу!! А якби вони глибше розуміли речі, то мусіли б кричати проти неї вдесятеро дужше, ніж проти цензурних утисків на украйінску мову зі сторони московского уряду!

(Далі буде).

М. Драгоманов.

Резолюції студ. зїзду в Празі.

Зїзд поступової молодіжі з Австро-Угорщини, нарадившися в Празі в днях 17, 18 і 19 л. мая 1891 р. над відносинами славянских народів до австро-угорскої держави, над єї політичною реорганізацією, над справами політичними, культурними і суспільними, над взаєминами між поодинокими славянскими народами і

над справами спеціально студентскими, ухвалив ось які резолюції.

I. Що до реорганізації Австро-Угорщини: Уважаючи сучасну організацію Австрії за неприродну і добачаючи в ній причину безнастанних суперечок поміж поодинокими народами, через що загамований загальний розвій народів, зїзд признає за конечну — реорганізацію тої держави на отсих основах: 1) рівноправність усіх народів, 2) поділ на етнографічні території з повною їх автономією, 3) федеративний звязок тих національних територій, 4) основане тої федерації на як найширших свободах політичних та запорука прав меншостей.

Що до бажань поодиноких славянских народів зїзд уважає справедливим: 1) змаганя Чехів до привернення ческого права державного, 2) змагане Хорватів до привернення і розвою їх права державного, 3) заяву Поляків, що, стоячи за програмою федерації, не забувають про спільність з іншими частинами свого народу, 4) змаганя Русинів до вдержаня тісного духового звязку з їх позаавстрійскими братами, 5) змагане Сербів до рівних прав з Хорватами, до уладженя їх відносин в Угорщині на основі патенту з 1848 р. та до вдержаня спільности духової з рештою їх народу по за Австро-Угорщиною, 6) змагане Словаків до скріпленя їх духового звязку з ческим народом у Чехах, Моравї й Шлезку і до солідарности з усіми угнетеними не-мадярскими народами на Угорщині.

II. В справах політичних зїзд бажає: 1) повної волі особи, слова, сходин і товариств, печати і сумліня, забезпеченя кождій одиниці, без ріжниці пола, виливу на рішане всіх питань політичного житя через заведене загального безпосереднього тайного голосованя, усунене всяких політичних привілеїв одних станів над другими, остаточно через знесене виборчих курій при виборах до всяких репрезентацій та особливо через знесене усяких виїмкових законів, 2) реформи теперішнього мілітаризму в такий спосіб, щоби військове виобразоване сталося ділом школи, щоби постійні війска були знесені, а натом сть заведене людове ополченє та щоби Австрія як найдіяльнїше виступила в сучасних змаганях до скасованя воєн через заведене межинародних мировых судів, розвій межинародного права, завязуване правдивих мировых союзів і т. і. 3) популяризації юрисдикції через віддане дрібнїйших справ карних і цівільних до компетенції громадских судів, реформи цівільної процедури в дусі справедливости для робучих верстов, безплатного виміру справедливости й відвічальности урядників за всяке нарушене законів підчас урядованя перед судом присяжних.

III. В справах культурних зїзд домагаєся, щоби здобутки позитивної науки стали власностію цілого народу, через відповідну реформу публичного вихованя. Передовсім же вважає зїзд за потрібне: 1) автономію громади в шкільних справах, 2) безплатну науку в школах від найнизших до найвисших для обох полів, 3) щоби через організацію державної помочи подано убогим верствам можність вчитися в школах, 4) щоби для всіх славянских народів в Австро-Угорщині заложені були висші наукові заклади.

IV. В справах суспільно-економічних, не ставлячи ніякого загального принціпу на будуще, вважає зїзд за потрібне на тепер: 1) заведене загального доходового податку прогрессивного, 2) знесене цла від продуктів, конче потрібних до житя, 3) заказ творенья майоратів великих і малих, 4) виняте з під екзекуції такої скількости грунту з господарскими прирядами, яка для удержаня при житю родини рільника конечне потрібна (minimum екзистенції), 5) заложене краєвих бюр еміграційних для охорони емігрантів від визиску агентів, 6) ограничуване всякими способами з боку держави і самої суспільности ширення алькоголізму, 7) в справах робітницких: а) розвій законодавства для охорони робітників, б) зменшене нинішнього максімального часу праці, г) обмежене праці жінок і праці дітей в загалі, д) засноване примусових товариств робітницких з помічю державною для встановнюваня платні і порядкованя відносин між робітниками і предприємцями.

V. В справі взаємин славянских народів приймає зїзд такі резолюції: Народи славянскі повинні підпомагати себе взаімно під зглядом моральним і матеріяльним. В змаганю до свобід і прав політичних повинні лучитися з собою сторонництва в Австро-Угорщині, котрі тоту ціль собі визначують. Лише в той спосіб

розуміти треба спільність роботи й солідарність інтерес в Славян в Австрії. Що до королівства Угорщини, уважає зйізд за конечне, щоби всі пригнетені народи не-мадярські йшли солідарно, працюючи спільно для здобутя прав політичних

VI. Що до средств для переведеня сеі програми вважає зйізд за відповідне: 1) агітацію і працю через печать, зйізди й мітінги славянскі, 2) відповідну працю парляментарну, 3) витворенє поміж народами славянскими однодумних партій на основі сеі програми, 4) яко средство в боротьбі против теперішнього централістичного дуалізму вважає зйізд за відповідне: уживанє послами йіх р дної мови в раді державній та сойм угорскім в тій ціли, щоби центральні парляменти звести ad a s rdum.

VII. В справах студентских. Зйізд протестує против закорененого пересуду, немов би студенти не мали брати участи в політиці, вважає за обовязок студентів, брати як найширшу і найживійшу участь в справах політичних і суспільних; тількож справи спеціально студентскі й орґанізац ю студентів зйізд уважає за річ окрему, що не вяжеся безпосередно з програмою і діяльністю на полі політичнім. А про те, в дусі повисших засад, зйізд домагаеся: а) щоби скасовано дісціплінарну уставу для університетів з р. 1849 і щоби студенти підлягали тілько загальним законам, б) щоби для внутрішних справ студентів академіків заведені були спеціальні академічні суди вибирані студентами, в) щоби інституція однорічної добровільної військової служби буда вернена в status quo ante, без уйми для прав рідних мов, 2) щоби техніки поставлені були на рівні з університетниками, в житю горожанскім, е) щоби основано центральний орган славянских поступових студентів, в котрім би всі славянскі мови були постійно заступлені, ж) щоби були устроювані періодичні зйізди славянских поступових студентів як головна форма йіх організац·і, та щоби між ними була задержана звязь і традиція таким чином, що кождий зйізд назначить місце слідуючого зйізду і вибере виконуючий ком тет, що постараєся о переведенє зйізду, держачися поки можна, ухвал попереднього зйізду.

В дальших студентских справах зйізд ухвалює ось які бажаня й внески: 1) щоби славянскі студенти для близшого обопільного пізнаня відбували університетскі студії за чергою в ріжних університетах, 2) щоби поступові студентскі партії всіх поодиноких славянских народів старалися мати в кождім університеті своіх заступників, що мають стояти в звязи з виконуючим комітетом, 3) щоби сістематично уладжено дописи до студентских газет, о скілько вони істнують, і до славянских газет в загалі, 4) щоби славянскі студентскі товариства були в тіснійших та приязнійших звязках, ніж було доси.

Зйізд ухвалює врешті: Поступові славянскі студенти, домагаючися рівноправности женщин з мущинами під зглядом права особистого, під зглядом політичним і суспільним, домагаються спеціяльно, щоби женщини були допущені до університетів Австро-Угорщини.

VIII. Ухвали додаткові. На внесок секцій польскої й рускої зйізд ухвалює: 1) протест против переслідуваня в Галичині польских і руских поступових студентів університетских і гімназіяльних. (Резолюції сеі не можемо подати з огляду на ц. к. прокураторію. Ред). 2) Зйізд протестує против російского правительства за єго брутальні насильства та переслідуваня наших братів студентів польских, російских, руских і інших, що вступаючись за ідеалами людскости, за ідеалами свободи народної та за свою людску гідність, в цітаделях і каторгах кров свою несуть в жертву поступови, даючи тим величний примір для всеі славянскої молодіжі. На внесок секції польскої зйізд ухвалює, 3) Екстермінац йна політика уряду російского супроти Поляків, тончучи самі основи політичної і суспільної справедливости, є кривдою і ганьбою йменя славянскої солідарности. На внесок секції рускої зйізд ухвалює: 4) Екстермінаційна політика уряду російского, тончучи самі основи політичної і суспільної справедливости, доходячи аж до проскрібованя руско-украйінскої мови й л тератури є кривдою і ганьбою йменя славянского і найб льшою перешкодою в розвою сол дарности славянскої. Зйізд приймає до в домости отсю заяву секції польскої: 5) Поступова молодіж польска осуджує св домо ворожу і несправедливу політику деяких пануючих верстов польскої сусп льности супроти Русинів у Галичині. Зйізд приймає до відома

ось яку заяву секції польскої: 6) студенти польскі в Празі ческій зібрані при нагоді зїзду поступового студентства славянского висказують прилюдно подяку Едвардови Єлінкови за его невтомиму і плодовиту працю около осягненя згоди чеко-польскої, 7) на внесок секції словацкої зїзд заявляє, що солідаризуєся з пропамятним письмом студентів румунских проти национальним насилям з боку Мадярів. 8) В справі Сербів і Хорватів зїзд заявляє бажанє, щоби між Сербами і Хорватами як найшвидше прийшло до порозуміня в питанях народних і до співробітництва в питанях освітних і економічних.

5.V. 1891.

Дівоча світличка ясна, тиха, по ній несеся тоненький запах фіялок, через відчинене вікно пливе повною струєю свіжий весняний воздух. На бюрку лежать ріжні гарно оправлені книжки, при бюрку сидить дівчина в самім цвіті віку, від неї так і пашить молодече здоровле, молодеча сила; уста троха затиснені, енергічні, чоло крихіточку зморщене, мабуть якісь думки ворушать головку. Дівчина, спершися руками, швидко перегортає лист за листом якоїсь очивидно цікавої книжки, бо ціла потонула в тім читаню-роздумуваню. На заголовку книжки вся крива червона напись по темному полю „Сібір“, — нове звісне діло американця Кеннана. Від часу до часу відорве очи від книжки та перенесе їх на бронзове погруде Шевченка, немовби хотіла у него спитати: „чи справді батьку і тобі довелось заглубити ту безодню людского терпіня, те звірске нехтованє всякого почутя людскої гідности? Чи і ти зазнав таку силу московского урядового терроризму?“

А Тарас неначеб ще дужше посумнів.

Пильна читачка мусить вірити Кеннанови Вінжеж так обективно пише, так справедливо судить, та всі свої аргументи опирає на фактах! — Ні, ні, неможу я сегодне більше читати! Змучилась, та не читанєм, а тою безвідрадною думкою, що наші найкрасші, найспосібнійші таланти так марно гинуть в голоді, замералім болоті, необуті, неогорнені, в плюгавих етапах, на деревяних голих причах, на морозі, під кнутами, прикуті ланцами до тачок — в печерах, в льохах, без теплої страви, без одежі! Чоловік науки, чоловік думки, праці, без кусничка паперу, без оловця! Страшно!“ І здрігнулась дівчина, напудившись власних думок. Зазначила перечитане місце, замкнула книжку і виглянула вікном в невеличкий садок, що ось під єї віконцем розстелився. Тай гарний бувби він, наколиб не мури львівских камениць надто вже его стіснили. Але всеж таки вона випросила собі у родичів, щоби мешкали в такій хаті, де є й сад.

Сонечко грається з легкими хмарками, пташки пустують на гілечках зеленіючих дерев, щебечуть весело, теплий, пахучий вітер овіває розгорячене личко дівчини.

— Сегодня першого мая, за пять день рік, як мене він запитав... За пять день — конець великодня, моі іменини... І чогож мені так все здаєся, що того дня рішиться моя доля? а може недоля?!“ Тай з сими новими думками вона пішла до мами.

— Мамочко! я вийду на хвилинку погуляти по божому світу. Чогось мене голова болить, та може на свіжому воздусі відійде. Чи можна?

— Можна дитино, можна. Ти куди підеш?

— Ось по другій вже. Певно на дорозі стрічуся з Михайліною тай підемо де.

— Добре, лише незабарись Знаєш, що нині хочу послухати співу псальмів. Бач, аби в час вернулась, треба ще троха причепуритись!

— А господи, ще й чепуритись! Десь, мамочко, вам ще й то в голові. Виж знаєте, що я всяких шматок нелюблю.

— Та добре, доню, книжку читати, але треба троха посвятити часу і для власної особи.

— А хібаж книжка не є користь для власної особи? Як я через науку стану просвітленійша, то з того нікому хісна небуде, лиш мені.

— Та за тими книжками засидівшись і голова тебе розболює!

Ей, болить мене головонька від чола до чола:
Небачилам козаченька ні нині ні вчора!

— Ага, якесь rendez-vous! Ти заговорюєш мене Михайліною, а то чи не Михайло... — „Може“...

— Та тям, що й пара сивих очей будуть тебе виглядати з семінаритскої фірти тай і голубих пара очей непогані.

— Незнаю я, чи сиві, чи сині, чи чорні. Най будуть і червоні, коби розумні! відказала нервно дівчина

— Ну, вже що до червоних очей, то хотьби були розумні як чорт, а всеежби таки тобі неподобались. Моя доня любить гарних хлопців!

— Щось моя матінка в добрім гуморі сегодне! Надія гарного співу, налія солодкого „цілую рученьки“ і надія . але сю трету вже хіба собі лишу..

Капелюх на головці, рукавички запяті на всі шість клямер, парасолька в руках, навіть фіялки коло гузика. Дівчина лехкою ходою пішла Валами. В ухах бреніли співи пташенят, жужчане хрущів майских, і ті всі звуки перемішувались зі зворотами недавно співаної песи з „Різдвяної ночі“. Те чудесне: „Ах, я нещасна. щож я учинила, що свое кохане та занапастила“... як влізлива муха бреніло їй над ушком, немов ніжний шепіт милого Та не лиш тужлива арія, а й слова тої пісні як раз піднадали під ситуацію, в котрій вона тепер находилась Хто зна, чи й вона, як Оксана, неумиеся гіркими та не скаже собі: ой занапастила я своє кохане, себе, а може й хлопця!.. Та ні! хлопця годі занапастити. Хлопець як хрін, порубай его серце на десятеро, кинь, а він знов пустить молоде коріне, віджие. Так, так, вона певірить хлопцям! Але таки з хлопцями весело, відрадно, не тому, що вони хлопці, а тому, що вони просвічені люде. Все таки більше читають від дівчат, обертаються в ширших кругах світа, мають більше житейского досвіду, а через те більше гарту душі.

Думаючи та передумуючи, пішла собі Валами попід акації, що як раз зачали вже добре пукати. Запах свіженького листя, молоденької травички, лєгіт весняного вітру лагодили молоді нерви. Дійшла до кляштору Милосерних Сестер, входила в Кляшторну улицю, як на кінці тої улиці замаячіла якась знакома стрункa стать в попелястім пальті, мигнула і ніби сховалась за старе дерсвє. Стрепенулось в грудех дівоче серденько, як сполохана перепілочка, та за хвилю зрівноважилась молода душа Той, що ходить в попелястім пальті, заздрівши єї, бувби певно підійшов до неї і привитався. Се хтось інший був. І кілько то разів він здибав єї на дорозі, як вертала з науки музики, шитя, а все їй товаришив до дому і ніколи не говорив дурниць. В его товаристві вона чулась така безпечна В такі руки чейже можна зложити свою долю, такі тверді, непохитні люде уміють держати обіцянки і виповняти точно свої обовязки.

— Він розумний! роілися дальше думки в головці дівочій За тих чотири роки, від коли я его знаю, ще одного глупого слова він не сказав, одної дурниці не зробив. Мабуть думкою навіть необидив мене. Так, він мене поважає, а як поважає, то і любить. Кажуть люде, що після любови виробляєся поважанє, а я кажу, що на грунті поважаня зростає те чувство, котре ми звикли звати любовю. Якжеж можна любити чоловіка, котрого неможна поважати? Сего я еже незнаю.

Нема у Львові пригіднійшого місця, з відкиб так докладно можна оглявути ціле місто, як Замок З відси отвираєся величний вид на всі святині віри і науки, а хоть знакома нам дівчина дуже часто тут ходила вже хотьби з тої причини, що мешкала в сій дільниці міста, однакож ніколи нескучала тут, несприкрився їй ні сей вид, ні сі місця, колись руским трупом засіяні, рускою кровію политі, а тепер на глум усему світови, всій історії охрещені: Król na Piasku!

Дівча стало перед першим вікном витятим посеред галузя дерев. От парк львівский, там тихий „Закуток думаня“ а у тім Закутку нераз обоє Серпенки, родичі

дівчини, з донькою та з молодим лікарем Михайлом гуторили собі. Молоді звичайно зачнуть яку „вчену“ бесіду. Дівчина нераз звернеся до Михайла з незрозумілою якою думкою, він сі вияснює, зачинаються спори о переконаня, о принціпи. Дівчина васварить на лікаря, що він надто вже космополіт, що преціж першим обовязком є держатись свого заповіту, отерти сльози неньці-Україні, а наколи нам Русинам буде лекше, тогди аж думати о других Михайло знов з свого становища, спротивиться дівчині і закине їй вузкий націоналізм.

— Колиж цитуєте мені нашого націонала Шевченка, тож питуйте все, а не лиш місця, котрі вам надаються до аргументації ваших національних принціпів. Той сам геній сказав також: „обніміте, брати мої, найменшого брата!“ Якжеж ви сей заповіт зрозуміете? Я єго розумію так, що кождого чоловіка без огляду на єго народність, треба уважати чоловіком. Прийде до мене на пораду терпячий Німець, Поляк, Жид, я неможу єго відправити з нічим. Єгож так болить, як і менеб боліло.

— Добре, я розумію під назвою меншого брата чоловіка непросвіченого, обдурюваного леда яким сурдутовцем, пригнетеного морально і матеріяльно, чоловіка гнобленого чорною роботою, у сірій свитині.

— Ні, пані, тут я вашим переконаням непіддамся Найменший брат — кожда людина низшої чи там найнизшої верстви всякої суспільности. Переведіть ви сі слова на яку небудь іншу мову, наука з них вийде кождому народови однака. Німець, чи Француз, Москаль чи Турок побачить в ній заступника прав людскости!

І підуть змаганя, аргументації, переконаня, а дуже часто дівча задумавшись, скаже собі нишком: Який він розумний! Господи, чиж ніколи таки дівчині недорівняти інтелектуальній силі мущини? Дорівналиб їм дівчата, перевисшилиб навіть, але не при такім устрою науки, який тепер заведений. Хлопець учиться цілу свою молодість, „іде в світ“, як то кажуть, бачить ріжних людей, сходить ся з ними, учиться і учиться: хлопцем, молодцем і дозрілим чоловіком... Учиться тогди, коли вже може поняти всю велич і висоту науки. А дівчина? Від малу приучують сі перше всего приподобуватись другим, бути милою і приємною. Кажуть їй покинути ляльку і братись про людске око за книжку; вчуть сі тогди, коли вона ще зовсім дитина, коли сі нерозвинений ще ум ніяким світом не в силі поняти цілу вагу науки. Найкрасші предмети вона, незрозумівши їх сути, виковує на память тому лише, аби гарне у неї було свідоцтво. Колиж поволи з віком стане розвиватися і піймати те, що вчиться, невиковує вже лекції, а аналізуючи троха причини всему своїм молодим розсудком, пізнає їх, коли ум зачне дозрівати, тогди як раз в самім розгарі умственної праці, в сам найкрасший час до науки, вкладають на дівчину балеву сукню і кажуть їй шумно, що вона вже „панночка зі скінченою едукацією“! Дівчина, неоглянувшись ще гаразд в своїй новій формі житя, іде на салю кипучу шаленим житем, світячу блудним блеском, видить, що всі там тонуть в шаленім вирі, зачинає вирувати сама і неспостережеся навіть, коли той вир станеся условинами сі дівочого житя. Гуляє, бавиться „уживає світа, доки служать літа“, як то звикли люде говорити, тішиться сукнями, блискітками, цвітами, живе надією доброї забави, а ті надії ростуть у неї надприродною силою і подекуди стають ся найкрасшими і найважнійшими частинами дівочого житя і споминів. Найбільшим щастем у неї бути найгарнійшою, бути пальмою вечера — отсе сі культ! а поза него нема вже нічого висшого, нічого величнійшого для неї. Се сі найважнійші подвиги, найбільші здобутки, найкрасші літа. Чим більше шалу, чим більше облуди і улуди, а менше правди, дійсности, тим красше житє — і в такім настрою душі роздумує вона над своєю будучою долею тай вибравши після міри свого розуму „найліпшу партію“, „віддаеся“..

Тут зупинилась думка нашої дівчини. Вона боялась, чи неперехопилась, чи не за строго осудила дівчат? Але ні. Раз висказала вона сю думку Михайлови, а він потвердив всі сі слова і врешті заключив, що, коли лікар зробить діагнозу, то може знайти і лік на слабість, а коли вона бачить хиби і брак в освіченю дівчат, тож най сама стараєся їх уникнути.

— О так! буду вчитись, вчитись! Якжеж гарно робиться на душі, коли ум розясняеся! Яке тихе задоволене огортає мене по прочитаню кождої розумної книжки! Вчитись! залюбки вчитись! Я ще молода, маю досить часу, і маю доброго проводира на тій дорозі Він мені певно невідкаже своєї помочи і поради. От справді зжахнулась я, судячи уровень наших дівчат. Ану, скажи котрій: „ти дурна, але красна“ то певно більше сі се втішить, ніж коли сказати: „ти недуже гарна, але зате розумна!“

Дівчина задумана пішла дальше. А от з другого прорубу гіля видко зеленіючийся єзуітский город, будинок соймовий, от недалеко того будинку мріє каменица, в котрій міститься канцелярія одного знатного львівского нотаря. Година трета — думає дальше дівча — за пів години „він“ вийде з дому, вступить ще по дорозі до Бенедзкого на чорну каву і зайде до канцелярії! Але ні, сегодне „він“ неїде до бюра, колисьто прецінь питав сі, чи вона буде в семинари на псальмах, а коли вона сказала, що так, то і „він“ сказав сі: „чудесно! я для вас заасекурую лавочку!“ Та на щож єму трудитись? там знайдеся ще „ктось“, котрий принесе з під „числа“ крісла для Серпенків!

Хтож то той „він“? Він називаеся властиво Кость Лебединский. Ходить собі до канцелярії, як кождий кандидат нотаріяльний. Високий, крепкий, круглий, повновидий з випеченими румянцями, золотими кучерами, шовковим вусиком, синіми очима, в ході балянсує, немовби заедно кадрилю танцював, убираеся все після „вчерашної“ моди, міняє щодня краватку, що тижня рукавиці, скол очних вправді неносить, бо має дуже добрі очи... „Вас, ласкава пані, сказав раз до дівчини, спізнавби я і на край світа!“ Словом, гарний львівский панич. Переводить часом в дни скуки, Пушкина та Шіллера дрібні поезії, найпильнійше читає часописи, говорить по декляматорски, найновійшими фразами, котрих щоденно велике число компонує, прикладно памятає всякі „віци“ гумористичних газет, трошка рисує, слабо малює тай ніби співає. Розуміеся на назвах скрипкових струн, а вже на арістоні то правдивий віртуоз При сурдуті невідступний гвоздик.

А хтож знов той „ктось?“ — Мешканець одного з новійших великих будинків при улиці Коперніка ч. 36. Чоловік, котрий носить довгу, чорну одіж і щодня робить „спацер“ з під трицятьшістки до alma mater“ і retour, має інтерстіція, приготовляеся кілька разів в році до іспитів, здае їх, відтак знов зачинає спацер da capo, tour і retour, а іноді при помочи „szkartmeistra“ робить собі ріжні прогульки. Ростом високий-високий, як хмелева тичка, тоненький, має сиві, як осінна хмара, очи, волосе чорне, як у крука піре, лискуче, серединою голови рівненько розділене, з вусів і бороди видко лише сліди, бо щоденно немилосерно той „ктось“ бриє їх. Товариші зовуть єго або „довгий“, мабуть від єго довгого росту, а може ще з якої іншої причини, або також „пик“ за те, що все має пасовані чобітки, аксаміттом гладжений циліндер і цвікер в золотій оправі. Зовеся Андрій Карпович.

Лікар Михайло, конціпієнт нотаріяльний Кость і богослов з четвертого року Андрій стали дівчині живо перед очима. З Андрієм вязали сі спомини давних діточих спільних забав, коли то родичі Андрія і Серпенки мешкали в однім домі. Андрій з Олесею бігали разом в огороді, ставляли собі хатки, альтанку називали своєю віллею, де замешкають, як колись поберуться. З часом забави ставали поважнійші, в конець батько Андрія помер, а мати знайшла собі нове помешкане. Діти розійшлись, а душею і думкою розходились все дальше і дальше. Андрій держався сліпо лиш того, що вичитав в гімназіяльних книжках, єго ідеалом було виковати добре задану лекцію і дістати добру клясу, проче було єму байдуже. Він зовсім нетрудився над тим, як винайти ключ до святині всесвітних умственних скарбів, єму вистарчали недогризки грецких і латинских клясиків, неквапився навіть прочитати в переводі Ніцинского Гомерової Одісеї, хоть небуло у него мудреця над Гомера В семинарії також робив те, що було наказано, а надпрограмовою лектурою для него, була Червоная Русь Вправді прочитав Буклього, але з цілого того діла лишилась єму в голові лиш дата порівнюоча процент весіль з висотою піни жита.

Костя пізнала Олеся тогди, коли вийшов на „арену житя“ то є коли став бувати на публичних забавах. Тож звичайно інтабульовався Кость на кождім порядку танців. Гуляв справді дуже легко. Від покоєвої

довідувався о красці Олесиних балевих суконь і давав їй відповідні китиці живих цвітів, стараючись сим звернути увагу дівчини на свій „сальоновий тон“. Вправді небожився ніколи перед Олесею, що любиться в ній шалено — се вже ему давно перейшлось — та за те мав під рукою сотні способи, якими закидав сіти на дівоче серденько, а з своєї сторони, доказував при найдрібнійшій нагоді дівчині, що сам попався в дівочі сильця. Знав, коли Олеся з мамою виходила на прохід і хоть в бюрі було досить роботи, він таки вспів вирватись на кілька хвилин, щоб підпровадити „дам“, сказати мамі звінке: „цілую рученьки!“ а Олеси тихенько: „добридень!“ Розвідатись: „чи пані не мають охоти піти до театру або на концерт“, побачити якого там славного артиста чи артистку, розпитатися, куди ідуть на прохід і явитись відтак джентельменским товаришем „дам“, розказати яку брукову новинку, подати китичку цвітів „богини серця, душі і мрій“ і врешті, як Олеся зверне нудну розмову на серіознійші тори, заявитись учеником Гартманівскої філософії. За переконання він ніколи неперечився з Олесею. Наколи зійшла бесіда на принціпіяльні теми, Кость добродушно усміхався, визнаючи, що принціпи Олесі є его принціпами, а в грунті річи уважав загально жіноцтво за гарну пещену дитину, котра недоросла до власних переконань, котрій треба догаджати, в сальоні зносити всі єї примхи, але зате в реальнім житю недати ані крихітки з своїх прав і привілегій Нащож властиво жінці власні принціпи? Стілько на світі клясиків і ноетів, досить буде з неї, коли з подалеку познакомиться з ними! В его уяві рисовалась жіноча стать, перед всім гарна, відтак маюча, і врешті також музикальна, щоби вміла заграти незле найновійшого вальця і заспівати арійку з нової опери

Олеся вправді була, як не красива, то бодай не бридка, а перед всім мила, на точці приданого говорили люде, що має богатого вдівця дідуня, на фортепіяні грала, хоть не для моди, а з правдивого замилования до музики, тож при тривкій праці успіла вона у Львові гарно образоватись на музикальнім полі Співала вправді „собі“ лише, як вона казала, але єї сопран виходив все чистий, гнучкий. Вправді стояли Костеви на заваді Олесини троха заведикі, після его думки, самостійні черти в єї характері, а сего модні паничі дуже бояться. Крий боже, ще колись взяляб „під пантофель“! а забувають мабуть на те, що головною силою „пантофля“ се сила моральна, розвій інтелігенції. Бояться „пантофля“, признаючи тим самим свою моральну низшість. Ще одну темну сторону в характері Олесі внайшов Кость а то, що вона була троха за ентузіястка, одушевлялась і переймалась всякими новими, поступовими ідеями, але на те мав Кость лік своєї власної фабрикації — тримати жінку остро!

(Далі буде) Оксана.

Промова д. Романчука і народовска опозиція.

Вже від довшого часу говорять загально, що між народовцями є чим раз більше таких, котрі не годяться на поступоване руских послів та кидають каменем на тоту „нову еру“, котру колись вознеличували адресами і заявами повного признання та льояльности. Очевидно, що рух такий в ціли освободженя ся від новоерщини міг бути для нас радикалів, тілько сім патичний. Ми з правдивим вдоволенем слідили за тим повільним „будженем ся критицизму“ та самосвідомости політичної і з нетаєною радістю витали глухі вісти о проєктованім зїзді народовскої опозиції. А радість наша була тим більша, що проєкт такий мав вийти, як звісно, не від львівских коріфеїв, не був з гоч ри накинений, але йшов з долу, від загалу нашої провінціональної інтелігенції, знать, був ділом самої таки суспільности. Та на раз показалося, що радість наша була передвчасна. З усього того не тілько не прийшло до ніякої ширшої діяльности, але й вісти про опозиційне успособлене нашої публики мов на даний знак нараз притихли. Ми мимохіть задумались над тим, які можуть бути причини того сумного явища. І конечно ми дійшли до певних поглядів і консеквенцій, котрі і будуть виложені в отсій статі.

Богато з тих, що доси з якимось невдоволенем дивились на поступоване народовских коріфеїв, притихли між іншим через те, що по їх думці, клюб руский мав остатнім часом піднести рішучий голос в обороні прав руского народа. Особливож богато покликуєся на промову д. Романчука, як на неоспоримий доказ, що „нова ера“, всеж таки „не була так зла як єї малюють“. Те змушує нас трохи ближше приглянутися тій промові та, зазначивши єї характерні боки, вказати, на скілько вона не може вдоволити нас, а так само — нам бачиться — всіх, хто понимає завдане посла зі становиска інтересів та природних і горожанских прав тих, котрих він заступає.

Д. Романчук почав свою промову від закидів правительству. Правительство — казав він — „не завсігди ставало по стороні, де була більша правда, але по стороні, де була більша сила“. А між народами, котрі як раз з тої причини правительство сістематично поминало, є в першім ряді Русини. „Може бути що вина того лежить, бодай по части, в сій обставині, що відносини сего народу за мало знані“. А се було власне на шкоду самій державі, бо значінє народу рускаго для Австрії „далеко більше, ніж его теперішне становище і ніж число послів, котрих він вислав до ради державної“. Хибне поступованє правительства в тім, що не увзгляднено нашого національного положеня. Русини то нарід окремий від Москалів, з своєю славною минувшостю, нарід, котрий „має в конституційній Австрії одиноке можливе місце для свого розвитку“ ..„Але, на жаль, правлячі мужі державні виказали до тепер ..мало змислу і розуміня справи рускої“, бо „не тягнули консеквенцій з географічного положеня Русинів“, не обізнані з їх історичним і етнографічним становищем. Ту хибу Австрія мусить направити в своїм інтересі і попустити Русинам, при чому керманичі сеї держави не повинні торгуватись о менше або більше т. з. концесій“. Ми надіємось — казав „репрезентант“ рускаго народу — „що чейже найдеся в Австрії муж державний, котрий потрафить на пів дрімаючі сили видобути і вихіснувати їх. В надії на те д. Р. є за буджетом, хоч мусів би голосувати против буджету, наколиб ему „прийшлося бути вірним і докладним толковником положеня нашого народа“. (Діло ч. 130 з 23 червня 1891).

Ось вам промова д. Романчука в усіх єї ессенціональних точках, ось вам цілий єї скелет льогічний. Я попробую его розібрати.

Може нічого не характеризує так добре сеї промови, як той уступ єї, котрий ми на кінці подали. В тім уступі признаєся д Р., що не є вірним толковником положеня свого наро-

да, а признанє те показуєся слушним що до цілої промови д. Романчука.

Колиб д. Р. був вірним толковником сво го народа, він мусівби би був дати образ тої культурної нужди, під котрою нидіє єго нарід. Він мусівби був конечно сказати о тім, що мужик руский пригноблений ріжними тяґарами і повинностями державними, що він є безпастанно визискуваний накиненими єму опікунами, що суспільність руска не може розвиватися спинена в своїм поступі перестарілими порядками, февдально-пляхецкими, не відповідаючими вже тепер основам господарки суспільної і порядків народно політичних В дальшій консеквенції д. Р. мусівби вказати на впливи розпаношених людей, котрі відповідно до своїх інтересів, пруть у зад, не допускають до розвою промислу фабричного, широких прав конституційних і національного автономізму. На доказ д. Р. мавби дуже численні факти, навіть зі своєї інтерпеляції соймової, мавби усю майже історію нашого житя в Австрії В той спосіб, ставшись „толковником свого народа“, д. Р. мусів би зажадати широких прав для нас, мусів би поставити відповідні конкретні жаданя.

Та чи є про все те хоч словечко, чи наведено хоч оден фактъ з нашого конституційного житя, хоч одно позитивне жаданє в промові голови руского клюбу? Не ма „ніже титли, ніже тії коми“.

Замісць того д. Р. каже шумно та неясно: „Ми мусимо дбати о піддвигненє свого селянства і маломіщанства.“ Що то є те „піддвигненє“? Чим двигаєся народ економічно? Які причини єго упадку? як йіх усунути? Чого хоче д. Р. від парляменту, щоб двигнути наше селянство і міщанство, коли вже „мусить“ єго двигати??

Так само каже д Р. що права національні Русинів мусять бути узгляднені. Дуже слушно. Але, як він розуміє тоті права національні, де єго конкретні жаданя в тім напрямі? Чи се мають бути тілько паралєльки, як каже „Зеркало“, чи то має бути повна свобода розвою народного в усіх частях, в усіх функціях єго організму? Чи ходить тут о сам язик, чи мають се бути всі людскі права, котрих лиш одною проявою є також права язикові, за котрими так побиваються наші політики?

Та надурно ви шукалиб відповіди на всі ті запити. Не знайдете єі ні у народовців, ні у д. Романчука. А не знайдете тому, що у них побіч фрази о самостійности, не ма нічого живого, конкретного. Тим визначаєся і промова д. Романчука. Єі першою і найхарактернійшою чертою є брак конкретних постулятів політичних. Д. Романчук виходить не зі становиска інтересів власних людей, котрих репрезентує, інтересів, котрі одні рішають і є основою прав політичних одиниць, гуртів, кляс, а тим і нації цілої. Ось тому д. Р. і справді не є „толковником положеня свого народу“

Той брак конкретних фактів і постулятів, тота недостача програми в найширшім розуміню того слова мусіла довести до того що д. Р. шукав опори для своїх загальних фраз не в самій суспільности, а поза суспільностю: в теоріях, в географічнім положеню, історії і питанях етнографічних, навіть в штучках дипльоматичних, а евентуально в інтересах кого іншого, а не тих, котрих „репрезентує“ Є се проста консеквенція тої характерної черти промови д Р. на котру ми вказали. Жадаючи в загальній фразі прав національних, вийшовши з теорій етнографічних і географічних та історичних, д. Р. опиняєся раптом на інтересі Австрії, ба ні не Австрії, а якогось містичного мужа державного, котрий через усвідомленє Русинів мігби утаєні сили „вихіснувати“ та сповнити свої задушевні високополітичні мрії!

З того, що д Р. не стоїть на тривкім реальнім грунті та не зі становиска свого народа добиваєся прав національних, виходить, що він не чув сили за собою і складає декларацію своєї безсильности. „Правительство„ — каже він — стояло доси по тій стороні, де була сила, але не по тій, де була більша правда“. Д Р. має тут на думці Русинів. Русинів правительство не взяло в опіку, бо по йіх стороні була правда, але не було сили.....

Така деклярація тим гірша, що „правда“ в політиці є нулею, сила всім. Боже, кілько то було неправдивих актів політичних, против котрих бориться всяке почутє етичне, от хотьби в другій половині сего століття наполеонівский coup d' état з 1852 р. бісмарківскі укази против Поляків, заборона украйінскої літератури і. і Та чи тоті, що були причиною сих актів, чи вони не сповнювали йіх в імя своєї „правди“? Значить, у них сила витворила інше поняте „правди“, а у других, безсильність знов інше. Зі зміною „сили“ зміняєся й „правда“, бо в понятє „правди“ то нічого сталого, абсолютного Певні верстви гноблять нас також в імя своєї „правди,“ а матимемо „силу“, то і правда мусить прихилитись на наш бік....

Впрочім при сносібности варто додати, що ми разом з. д. Р-ом признаємо безсильність нашої суспільности так само, як і знаємо єі глибші причини. Безсильність наша виявилась найпаче в 1848 р бо тоді — як каже в одній із своїх статей в „Батьківщины“ сам д. Романчук — рік 48 „застав нас не приготованих“ і приніс деякі „шкоди“ економічні для нашого селянства. Причини безсильности в Галичині треба шукати в єго відносинах економічних, в загалі в устрою суспільнім. Як звісно, тою клясою, котра виборола конституційні порядки, є буржуазія — великі примословці, купці та фабриканти, чи як дехто каже — стан третий. Ми того стану доси так як не маємо. Ще гірше було в 1848-ім році, коли одинокими репрезентантами інтелігенції були попи, а головною силою суспільности мужицтво. Тимчасом мужицтво — се як раз кляса найбільше реакційна, що відповідно до своєї дрібної господарки виступала і виступає проти великого капіталу та централізації средств продукційних через те, що вони вибивають з єі рук грунт, щоби перемінити масу господарів в фабричних

робітників-пролетаріїв. Той рух реакційний мужицтва проти капіталізму зявляєся вже зараз з першим рухом третього стану в війнах хлопских XVI ст. У нас в Австрії обявивсь він тим, що народи мужицкі в 1848 році зовсім не брали участи в боротьбі о права конституційні (бо не мали „сили“ в собі) і найменше з неї зискали, а найбільше за них боролись якраз Німці та здобули собі такі рамки політичного житя, котрі відповідали їх відносинам економічним. Вони зискали волю для капіталу, зреволюціонізували давну господарку та все заляли своєю силою, як вода заливає місця низше положені. Як се впливає на нас, я вказав в першій моїй статі про новелі „В поті чола“... А рада показуєся ясно: нам треба здобути такі рамки для нашого житя в Австрії, котріб нам дали „силу“ в руки, то є можність розвинути свій третий стан, велику господарку, фабрики іті. До того можна дійти переніспи все з центра на провінції, спеціяльно з огляду на нас до Східної (рускої) части Галичини через децентралізацію Австрії, автономію національну та як найширші права політичні загалом.

Але і правда д. Р а доволі куценька. Правда єго в тім, що положенє нашого народа не відповідає „єго значеню для Австрії“, наколиб потягнути консеквенції з єго географічного, історичного і етнографічного становиска“. Правда д. Р-а не в сім, що в Австрії живе народ, котрий не може розвиватись зі звісних причин, але в тім, що се може хтось інший „вихіснувати“, видобувши на пів укриті (дуже обіцююче, неправда?) або дрімаючі (пробудяться через заведенє одної гімназії!) але високоцінні сили“. Аргументація недостойна „речника“ своєї суспільности!

Се все наслідки того, що д. Р. чи боїться чи не хоче, чи не може бути „вірним і докладним толковником нашого народа“. Виходячи зі становиска „мужа державного“, д. Р. забуває, що попереду усего на те конституція, щоби кождий боронив і виходив зі своїх інтерес в. Д. Р. забуває, що єго, як кождого посла, вибрав не уряд, а своя суспільність, що він з єї становиска має виходити, бо в противнім случаю глупостю булиб самі порядки конституційні. Д. Р жалуєся далі, що мало хто й знає о положеню Русинів в Австрії. Факт правдивий і сумний Але чи подумав д. Романчук, які причини того факту? Чи не длятого, що нарід сей не представляв жадної сили, а безсильність є нулею в політиці? Чи не длятого, що рускі посли ніколи не вноминались рішучо о єго права? Чи не длятого, що вічно деклямовано, що нарід наш має за собою історію, що він самостійний з своєю „богатою літературою“, але не вказувано на єго дійсні нужди і потреби? Д. Романчук жалуєся на малий інтерес мужів державних для Русинів, на слабке знанє їх національного положеня. Та чи д. Романчук поправив тоту помилку? Чи хоч він дав потрібні пояснення? Чи познакомив він парлямент з фактичним станом свого народа з огляду на єго відносини політичні, економічні і культурні? Відповідь може випасти тілько некористно для д. Романчука. Д Романчук вказав на теорію о самостійности рускаго народа, вказав на єго положенє географічне та окремішність від народу великорускаго, вказав напослідок на єго бувальщину, єго історію. Та таке пояснене для парляменту не є ніяким поясненем Парлямент то рада, котра має думати та рішати такі справи, як порядки адміністраційні і політичні, відносини торговельні і економічні, суди, школи іті. При чім же тут теорії д. Романчука о самостійности і географічнім положеню народа“?

Та перейдім тоті аргументи д. Романчука по порядку.

Зачнемо від теорії о самостійности рускаго народу, то б то від етнографії. Д. Романчук покликуєся на те, що наш нарід рускій окремий від народу велико-рускаго, що часть нашого народа живе під Росією, але порядки російскі такі, що нам не можна мати навіть своєї літератури. Австрія одинока держава, в котрій ми можемо розвиватися.

Погляньмо тепер, на скілько на місці тоті аргументи у парляменті. Найперш не має жадного значіня те, чи ми самостійні, чи не самостійні. Колиб самостійність національна мала впливати на права політичні народу, то передовсім не рішавби про те парлямент, а академія, учені, котрі мусіліб видавати карти легітімаційні на те, чи нарід якийсь окремий від інших національно, чи ні.

Але поминаючи те, аргумент д. Р-а на ніякий спосіб не видержить критики. Бо щож з того виходить, що в Росії 20 міліонів такогож народу як наш? Чи від сего мають залежати наші права політичні? А колиб в Росії народу малорускаго не було, то вже тоді нам нічого не належиться, чи що іншого належиться? Або інакше кажучи, який вплив на управленє одиниці може мати те, що десь в іншій державі діеся? Якби се смішне було, колиб так хтось, не маючи права виборчого в Австрії, жадав, що б єму се право признати, бо в Росії живе брат єго, котрий і того не міг собі здобути? Д. Р. покликуєся на те, що Українці в Росії пригноблені. Безперечно, так. Та чи се аргумент? А що булоб тоді, колиб вони мали повну волю? Чи тоді вже ми вноминатись о свої права не можемо? Нехай нам скаже далі д. Р-к, яке значінє під зглядом наших претенсій на права політичні має те, чи ми одно з Москалями, чи ні? Чи має се означати, що колиб ми були Москалями і жили в Австрії, то нам вже нічого не належиться? Ба, а коли кому покажеся, що ми справді Москалі? Що тоді буде з аргументом д. Романчука? Що булоб тоді, колиб хтось сказав голові рускаго клюбу: „Се ви дуже гарно доказали, що тілько „самостійному“ народови треба давати права політичні. Та ось тому то ми не можемо вам їх дати, бо ви ані не були ніколи, ані тепер не є таким самостійним народом. І в історії, і в язиці і в звичаях і в одежі і в віруваних — на кождім кроці ви все приймали чужі впливи, все підлягали ріжним сусідам — то Грекам, то Болгарам, то Татарам, то Полякам, то Воло-

хам, то Німцям, то Москалям, так що нині й найученійші поміж вами не вміють навіть в приближеню сказати, що властиво є у вас „самостійного“, такого, чогоб не було у інших народностей? А в такім разі — даруйте! Зробіться справді самостійними, а тоді вже приходіть по права“.

Значить, ні самостійність, ні пригнобленє в Росії, ні те, що ми живемо також під іншою державою (на тій підставі Чехи не малиб жадних прав, бо вони живуть тілько в Австрії!) до парляменту не належить.

Романчук покликуєся дальше на історію. Аргумент зовсім ніякий. Історія се минувшість — боротьба о волю то боротьба о добро сучасних, живих людей. Через те історія не може бути критерієм прав теперішности. Права в минувшости виходили з інших обставин, для інших людей. Коли д. Романчук буде покликуватись на минувшість і світлу бувальщину, то в слід за ним і шляхта почне покликуватись на свої колишні права, пони на свій авторітет через усі віки середні! Ось чому в боротьбі о права треба виходити від сучасних людей, не від минувшости!

Се тим розумнійше, що і теперішність не є чим іншим, як живим остаточним продуктом історії. А зрештою, чи і тут не мігби хто небудь сказати: „ваша історія нічого не доказує, бо або то історія бунтів і гайдамацтва, або історія, котра вказує, що ви нічим без Поляків та Москалів“.

Значить і сей аргумент не належить до парляменту.

Як розуміти остатний аргумент д. Романчука о значіню Русинів для Австрії з титулу їх географічного положеня, сего трудно догадатися, бо бесідник наш нічого ясного про се не сказав, а може навіть умисне говорив якимись натяками. Географічне положенє народа має для держави двояке значінє: т о р г о в е л ь н е, коли народ сей сидить над морем, над великою сплавною рікою або загалом на великім міжнароднім шляху торговельнім; таке значенє мав колись у давній Руси Київ, у Польщи Львів; або військове, коли се народ воєнний (напр. Чорногорці) та сидить в місцях з природи укріплених, тяжко доступних ворогови і надаючих ся до операцій військових чи то при обороні чи при нападі. Взявши докладно, Русини галицкі ані з одного погляду не являються для Австрії чимсь так важним: торговля галицка і експортова і транзітова дуже неважна (крім вивозу дерева та соли з західної Галичини), а стратегічне значенє східної Галичини аж по Перемишль рівне майже зеру. Одиноке важнійше значінє Галичини для Австрії — яко ринку відбуту виробів промислу ракуского, штирийского, ческого, шлезкого і. т. і., і то виробів переважно найгіршого сорту. Та власне ту лежить велике жерело нещастя Галичини: західно-австрійский капітал має прямий інтерес держати сі на становищи краю пассівного і економічно нерозвитого, не допускати сі до розвиваня власних сил економічних. Про се мігби д. Романчук богато інтересного довідатись від своїх колегів дд. Рутовского та Щепановского і тоді може би порозумів, що его таємниче підморгуване чи то до мін. Бакегема, чи до начальника штабу Бека було зовсім лишнє Ті мужі далеко докладнійше від д. Романчука знають, що варта для них східна Галичина враз із Русинами. В загалі треба замітити, що в цілій промові д Романчука дуже прикре і комічне заразом вражінє робить те, що посол наш силоміць вдряпуєсь на становище „мужа державного“, промовляє переважно не в інтересі своїх виборців, не з погляду свого народа, але з погляду д е р ж а в н о г о, так що в кінці доходить до того, що, парафразуючи цісарску тронову промову, читає нотацію всім послам інших народів і упоминає їх до згоди і прихильности для правительства! Д. Романчукови яко послови се зовсім не до лиця. На лаві міністеріяльній сидить досить мужів, котрим скорше до лиця такі промови, а й вони не дуже то з ними вихапуються, а оставляють їх графови Тааффе. Не знаємо, чи гр. Тааффе дуже подякує д. Романчукови за те, що той на хвилю обняв его ролю, але то певна річ, що виборці рускі не мають чого так дуже радуватися сею високою дипломатією їх посла.

Ми перебрали головні аргументи д. Романчука і переконалися, що вони зовсім не видержують критики. Нам треба ще сказати, які аргументи ми вважаємо відповідними в обороні того, що хоче доказати д. Р-к. По нашій думці, нам не длятого належаться повні права, що ми Русини, що ми самостійний нарід, що так каже наша історія, але тому, що ми жиемо і говоримо такою мовою, котра політично упосліджена. Тут річ не в тім, я к о ю мовою хто говорить і яке єі етнографічне становиско, а в тім, що в упосліджену мови, є упосліджений сам чоловік. Ми можемо собі і по китайски говорити, а і тоді ми маємо повне право добиватися усіх свобід для своєі мови. Значить, не треба виходити від історії, від теорій етнографічних та далекоі дипльоматії, але від своєі суспільности, від конкретних фактів, від осіб, котрі живучи в певній державі та поносячи усякі тягари, мають право користати і добиватися волі на основах коституційних Тут теорії народовскі та москвофільскі ні при чім, — то спір формальний, научний, а не спір о політичні права. Ні теорія „адін народ“ ні теорія о „двох народах“ не може мати вливу на основи конституційні. Значить, треба виходити не від того, що Дельмар написав сяку-таку брошуру, але від того, що який там мужик з під Скали не може подати прошеня по руски (я вже говорю про саму рускість), що х або у не може вчитись на своїй мові а те спиняє науку, що знов хто інший не може собі вибрати любого кандидата в посли тілько через те, що він Русин ітд. ітд..

Я вказав вже, з якого становиска дивиться д Романчук на справи народні Я вказав також, що те становиско веде за собою брак усякої програми. І дійсно, не від річи буде ще сконстатувати, що промова д. Р-а немає в собі жадних жадань конкретних, так як програма клюбу руского (се слушно замітила між іншими „Буковина“), так як діяльність клюбу

руского. Кромі сконфіскованоі „Колом польским“ гімназіі та жаданя помочи для потерпівших від граду, котре поставив д Барвінский як се „Дѣло“ товстими буквами в свій час донесло, і котре інакше бувби поставив і найбільший станьчик, або й сам уряд, — нічого більше не зроблено. З поза програми ми хіба одно довідались (і то з „Fremdenblattu“), що д. Р к є против загального голосованя, що має бути також средством для осягненя більших прав політичних для свого народу, але мабуть лиш тоді, коли стоіться на становиску інтересів.... ну хотьби сего утаєного мужа державного...

Ми бачимо, що д. Р-к не виходить від конкретвих фактів та інтересів своєі суспільности, але від загальноі фрази і далеких теорій Те потягає за собою всі дальші консекфенціі. А іменно д. Р-к, не маючи спеціяльних живих інтересів за собою, не має сили політичноі в руках і через не добиваєся п р а в, але к о н ц е с і й. Права на тоті концесіі він знов не шукає на своім грунті, але в теоріях, історичній, географічній та етнографічній, котрі нічим суть в боротьбі о насущну волю політичну Дальшою консеквенцією єсть те, що д. Р. мотивує своі „жаданя“ і думки інтересом... мужа державного [1]) і не стоячи на самім житю, конкретних фактах, не має і жадних означених постулятів. Характеристику тоту промови п. Р а я мігби висказати коротко, назвавши єі новою едицією безпрограмовости старших поколінь, новим покажчиком того фатального вихованя чи недостачі вихованя політичного, котре лучить партіі з суспільностю тілько формально через теоріі етнографічні, а не реально через зрозумінє політичних, економічних та культурних потреб свого народу. Д. Р. хвалився, що познакомить парлямент з своім народом, але показалось, що він не був „вірним толковником свого народа“, а хіба толковником галицкого-руского народовства.

Ну, та тепер вже знаємо скажете ви, яка була промова д. Р а, але чому по тій промові притихла нараз опозиція?

На се питанє мабуть вже і не треба широко відповідати. Аджеж то річ ясна як сонце: таж наша інтелігенція вихована так само, як д. Романчук! Адже д. Р то кров от крові, кость от кости тоі інтелігенціі. Д. Р-к говорив в парляменті єі аргументами, говорив з єі серця, єі словами. Ні, то говорило само народовство галицке устами д. Романчука в думі державній...

І якжеж тут бути опозиціі? Як могла мати бунтуватись проти своєі власноі дитини? Та і як могла витворитись опозиція, коли не ма грунту, не ма підстав для неі? коли вся суть думаня нашоі інтелігенціі — то річи формальні, котрі нічим суть в політиці, нічим в житю нашого народа.

І очевидно, що „опозиція“ народовска проти „новоі ери“ мусіла упасти, бо не могли люде, цілі маси одною миттю перемінити своі думки, погляди, ідеі. І промова д Р-а і руский клюб, і політика рутенска і невдалість опозиціі то доказ того фаталізму історичного, того повільного походу, котрий не перетворяє в одній хвилі загалу. Кождий крок, кожде діло—то новий плід того самого дерева. Зміна буде тоді, коли виховаєся нове поколінє на інших основах, з іншими поглядами, з іншою школою житя.

Так отже опозиція у нас то дитя, котре доспіє доперва в будучности, то дитя, котре торік під іменем партіі р а д и к а л ь н о і вперве виступило на арену житя публичного.

Повинні се зрозуміти іменно тоті що вже хоч вчасти виеманципувались з під впливу вимираючого вже поколіня. Повинні зрозуміти, що коли вони опозиціоністи, то союзників можуть знайти тілько у нас, що тілько у нас можуть потрудитись користно для суспільности. Інакше остануться нерішившись, і сліду не кинуть ніякого..

Яко люде нові, ми знаємо, що нам не так то легко піде. Нас злають і ніби своі і чужі — нам кинуть в очі найтяжші докори та закиди Але ми знаємо, що се неминуче Кожді породини нових елєментів витались криком і проклонами в історіі людскости. І тоті лайки і крики то доля всякого поступу, то тінь, що пливе крок за кроком через увесь похід історіі Вони суть доказом, що суспільність розвиваєся і жиє, що в ній кипить боротьба. А житє все було і єсть боротьбою.

Чи вже і тепер мало закидають нам? І що нам не закидають! Найперш, ми воюємо „лайкою“. Так називаються всякі закиди, котрі зачепляють старші партіі, в те, що є йіх Ахілєсовою пятою І для того се власне „лайкою“ називаєся...

„Ми знаємо тілько критикувати а не робимо нічого позитивного“. Ба, але тоті, що нам се закидають, не ставлять собі питаня, чи є яка робота не позитивна в загалі? Всяка ро-

[1]) Замічу, що я критикую д Р-а тілько зі становиска загального, хоч і стоячи на такім становиску, на якім стоіть д. Р-к можнаб богато дечого закинути. Так приміром сей муж державний, котрий має доперва знайтися, буде чоловіком на всякий спосіб дуже орігінальним. Мабуть не будуть у него всі в дома Бо вважайтеж! Він мавби помагати Русинам тому, що Русини жиючи під Росією відповідно до свого історичного, гео- і етнографічного положеня моглиб єму стати в пригоді. Але очевидно, що сей муж державний, даючи галицким Русинам концесіі з гори, зразить собі Поляків. В думі державній зайшло за саму (і то однісіньку) гімназію, а Поляки озлоблені гукнули парляментови „вам зась такі справи рішати, се до нас належить“. Щож би то був доперва за крик проти сего „мужа державного“ за єго самовільні концесіі!

Тимчасом тоті Поляки і так само як Русини жиють також в Росіі і окремі від Москалів і давно вже казали, що Австрія одиноке йіх прибіжище (навіть соціялісти, як Лімановский) а історія ще більше пхає йіх проти Москалів як нас. Але за те ceteris paribus Поляки користнійші для сего мужа державного ніж Русини, бо суть ліпше усвідомлені політично, мають більшу силу в руках. Чи не булоб отже для сего „мужа державного“ глупо, наколиб він в тій самій ціли покидав ліпші средства, щоби позискати гірші, наколиб він лучивсь з Русинами і через те втратив Поляків, котрі єму відповідно до консеквенцій з йіх етн іст. геогр. etc... положеня користнійші? Булоб хіба так, що „zamieniał stryjek za siekierkę kijek“...

бота є позитивна, бо негацією роботи є хіба те, если ся нічого не робить. А хібаж наша критика не робота? А може вам ходить о наслідки роботи? В такім случаю велике питанє, що позитивнійше, чи ваші подвиги, котрі вказують вашу перестарілість і безплодність, чи наша критика? Ціла ваша робота „економічна“ хочби в парляменті, то поміч для потерпівших від граду. Ви певно се назвете позитивною роботою. А тепер скажітьже, чи не більше ми зробимо від вас, коли критикуючи усвідомимо маси політично так, що вони собі колись здобудуть от хочби таку річ як податок прогресивний?

Критики, котраби була тілько доганою того, що є, такої критики взагалі не ма. Бо хто критикує, мусить мати щось позитивне, якусь міру, мусить мати те, що називає ся критерією. Нехайже вам скритикує наш мужик централізм французький, коли о нім не має ніякого понятя! Значить, нема критики яко чистої негації. Той, хто каже, що є зле, каже ураз, чому зле, а тим самим каже, що на єго думку добре, хіба що говорить на вітер, а се на всякий случай не критика. Критика отже все дає щось, а роля єї в суспільности така, що вона витворює на місце перестарілого нове. І на всіх переломах та перед усякими революціями і сильнійшими змінами найкрасше розвивалась критика і сатира. Критика була тут смертю для старих ідеалів і думок, щоб рівночасно бути матірю для нових змагань і нових ідей.

Те ми знаємо дуже добре і знаємо, які суть причини нападів на нас радикалів. Знаємо також що на те кидатись будуть і тоті, що доси ні тут ні там не пристали. То люде з розділеною душею Вони і тут і там забігають, мов каплини води в ріці, що зміняє своє корито.

Але ми тим зражатись не потрібуємо. Ми радикали знаємо, що на нас прийде і мусить прийти черга відіграти свою історичну ролю в боротьбі о наші права. Ми певні за себе, бо нас пхає туда сила історичного розвою, сила, котра ніколи не заводить!.

І так скорше чи пізнійше ми мусимо собі здобути ширші круги людей Стоячи на нових, відмінних, бо реальних основах з річевою програмою перед собою, ми одні зможемо витворити тривку опозицію. А тоді не будемо покликувалися на інтерес посторонних людей, але зажадаємо прав для нашої суспільности тому, що права тоті йій по всім законам належаться

Евгеній Левіцкий.

Стан руских послів у раді державній.

Коли б ми в своїй публичній праці руководились особистими мотівами, то ми тепер мали би повне право радіти: все, що ми говорили про т. зв. „нову еру“ з єї „угодою“ сповняєся і майже сповнилось до кінця. І хід виборів у раду державну і хід справ у тій раді показують, що нема в тій ері нічого нового і що самої угоди майже нема. Самі угодовскі органи, Д і л о та навіть П р а в д а мусять говорити щось подібне до прямого признання сего кінця бучно похваленого ними діла.

Діло се бучно звалось угодою між Русинами й Поляками, між народами, котрих інтереси однакові! На лихо, бесідники угоди забували дві речі: 1) що народи руский і польский ніколи й не сварились між собою, бо навіть в часи старих війн т. зв. руско-польских, устрій держави був такий, що ні в соймах, ні в війску плебс польский не мав ніякої участи, так що всі ті війни були між народом руским і шляхтою польскою; 2) що наш народ є не тілько нація, а й кляса, плебейска, котроі інтереси так само противні інтересам польскої шляхти, як огонь ледови. Возьмім хоть такий новійший примір. Недавно в раді державній з двох боків, від нім. лівиці і молодочехів, поставлено внесок про виборчу реформу, котра давши сільскому плебсу право прямого вибору послів, могла би хоть по части вменшити напір панства й жандармів на вибори. Так польскі посли в раді державній зараз же стали против того внеску, тим часом, коли не може бути такого Русина, котрий би був против него, так що навіть угодове Діло мусіло припоручити руским послам підпирати той внесок. Яка-ж тут угода ?! Такаж сама незгода вийде між інтересами руского народу і польскої шляхти і в усякій політичній, а тим більше соціально-економічній справі.

От через що програми угодових Русинів і в соймі і в раді державній й мусіли бути порожними словами, як се ми показали в нашій газеті. Властиво скілько небудь реальні подачки приобіцювались Русинам в часи робленя угоди тілько на полі шкільнім. Тепер, в державній раді показалось, що й ті подачки висять на волоску. Міністерство державне мусить тепер опиратись на згоді німецкого богатого міщанства з польскою шляхтою, то ні воно, ні німецка міщанска партія не сміють дати від себе що Русинам, а через те конець внескам д Романчука про подачки Русинам в справі шкільній вийшов такий, що Русинів відіслали до сойму, то б то до польскої шляхти. Що вона дасть зі своєї ласки Русинам, те й буде. Ну, а з ласки ніхто богато не дає, а особливо шляхта.

Навіть наші угодовці не такі вже сліпі, щоби не бачити сумного, хоть з другого боку й кумедного стану, в котрім вони опинились. От і вони почали шукати виходів, і одні надумались виголосити в пра-матері угоди, П р а в д і, що спасе Русинів не парламентаризм, а щось інше, а другі, в Ділі, почали шептати про можливість для руских послів перейти в опозицію.

Перше зовсім уже дурниця, або, коли руске слово за терпке в печати, то скажемо по латинскому: абсурд бо тепер вже „батьківска рука“ мусить все таки держатись границь і форми парламентаризму. Друге було би розумне, як би сказано було ясно, в чім буде опозиція Русиніа, про можливість котроі нарешті заговорило й Діло

Можна було чекати, що спеціяльний бесідник руский, д. Романчук вияснить нам сю справу. Так ні! Єго довга бесіда порожнісінька в усім, окрім тої части, де він виступив яко гімназіяльний професор перед віденьскими політиками з елементарною лекцією з етнографії про самостійність Русинів. Звісно, й високим політикам не пошкодить иноді послухати гімназіяльну науку, — жаль тілько, що д Романчук сам не дуже добре вибрав для себе підручник в слабенькій брошурці Делямара, за котрим сидить д. Духінский — людина предобра, та котрого, на лихо, не беруть тепер в сурйоз в науковім світі, Вся властиво політична частина промови д Романчука вже через те неполітична, що зовсім порожна Ми дуже жалуємо, що Діла не пускають у Росію, бо якби тамошні українолюбці прочитали цілу промову д. Романчука, то се дуже влекшило би нам завдачу виявляти їйм порожнечу політики наших народовців і потребу іншої політики для Русинів.

Д Романчук не поставив виразно ні одного бажаня Русинів, навіть ні одного з тих пунктів, котрі були ухвалені на зборах Н а р о д н о і Р а д и, а поновив порожні фрази своєї соймової програми та програми руского клюбу в раді державній До міністерства він обернувся так: я мусів би відновити вам буджету, але буду голосувати за буджетом, бо ми чекаємо від вас добра. Так само чекає д. Романчук чогось і від сойму галицкого. При такій порожнечі практичної части програми, д Романчук доволі високим тоном і заманює правительство і грозить єму Але й ті замани і грозьби пусті, бо темні. В заманах говориться про важне для Австрії

„географічне положене“ Русинів, а в грозьбах сказано: „коли ж би ще й тепер наші сподівання завели нас, то на тім стратить держава ще більше, ніж наш народ“. Пригадуючи звичайні натяки народовскої печати, а також промови дд. Романчука й Січинского в соймі, замани сі треба би зрозуміти так: „коли австрійсько-польский уряд вдовольнить Русинів, то ті поможуть йім у війні проти Росії“, а відповідно сему, грозьбу треба розуміти так, що „коли Русинів заведуть, то вони стануть на бік Росії“. Слова д. Романчука треба розуміти або так, або вони зовсім нічого не значуть

Впрочім вони в усякім разі пусті. При теперішнім стані і ради державної і сойму галицкого, Русини нічого не можуть осягнути суріозного й сталого. Коли-ж надії скілько небудь щирих, хоть необачних Русинів-угодовців будуть заведені, то на тім не стратить ні народ наш ні австрійска держава, а обоє виграють, бо народ наш рішучо пристане до руху політичної реформи Австрії, починаючи з реформи виборчої, на більше демократичних основах, — до руху, що вже пробуджуєся й серед Німців і серед Славян, і коли той рух доведе до свого, хотьби в пункті реформи виборчої, то держава австрійска стане тілько міцнійшою, бо справедливішою до всіх єї народів.

Порожні тепер і натяки народовців, що вони можуть перейти в опозицію. В яку опозицію? Тепер у раді державній виявились уже початки опозиції власне на тім боці, котрим ще недавно держалось міністерство: серед клерикалів, феодалів і. т. і. Як би наші посли пристали до таких опозицій, то се не значило би рівно нічого і нічого не давало би нашому народови, бо недавно, коли правительство держалось правицею + Поляки, а наші посли були з правицею ж, ми нічого не дістали; тепер, коли від міністерство держиться лівицею + Поляки, а наші посли стоять в „прихильно очікуючім“ стані і нічого зате не дістануть, нічого не зміниться, коли посли ті перейдуть до пів-опозиції правиці, котра завтра може стати впять міністерскою підпорою, впять вкупі з Поляками. Се bonnet blanc, blanc bonnet, як кажуть Французи.

Єдина розумна й пожиточна опозиція для Русинів, се виступити на дорогу радикалізму, домагатись реформ в радикальнім напрямку, з котрих деякі назначені навіть в ухвалах „Народної Ради“. Рускі посли в раді державній зробили би далеко розумнійше, як би замісць зовсім порожної програми руского клюбу та промови д. Романчука, поставили перед радою державною хоть ті ухвали, в редакції котрих ачейже щиро брав участь і д. Романчук. Чому вони того не зробили?

Зрештою й тепер ще не за пізно. В раді державній зачеплено вже дві точки, котрі згадуються і в ухвалах Народної Ради і котрі входять і в програму радикальну: се справа реформи закону про печать і про безпосередні вибори з курії сільскої. Певно, польский клюб буде против тих реформ, а надто виборчої Певно також, що й значна частина Німців лівиці, щоби приподобатись польскому клюбови, залишить навіть свої проекти реформ у тих справах Нехай наші посли, вкупі з радикальнійшими елементами в раді державній, з Німців, Чехів і. т. і. піднесуть сі проекти, а, поряд з тим возьмуть на себе ініціативу енергічної агітації за ними й за подібними справами серед маси нашого народу. Хотьби зразу наші реформовці в раді державній з другими остались меншости в раді державній, то все ж таки така політика не осталась би без плоду на далі, і між іншим поставила би наш народ в можливість свідомо користуватись правами своіми, коли прийде час ему получити йіх, а тим часом перешкодила би замірам провести в Австрії радикальні реформи, поминувши Галичину, як на се натякнули Німці з лівиці в справі реформи виборчої.

Правда, якби серед теперішних руских послів появилась думка стати на таку дорогу, то ті з послів, котрі вийшли з виборів явними мамелюками або хрунями, напевно не пристали би до такої політики, та воно й усім теперішнім руским послам трохи ніяково ставати до неї, бо всі вони більше-менше похрунилисъ Та треба-ж кому небудь з руских послів, хто хоть трохи цінить себе й руску справу, зважитись, бо далі стоять в теперішнім стані значить все більше набиратись сорому і як прийде час нових виборів, то все одно прийдеся або посипати попелом голови (що для певних осіб буде вже й запізно) або рішучо переходити в хрунї.

В усякім разі, коли вже й угодовці допускають можливість переходу в опозицію, то нехай би вони розважили над тим, чи можлива для Русинів яка небудь дійсна й пожиточна опозиція без переходу на дорогу радикалізму?...

Університетске свято в Лозанні.

В половині мая с. р. в Лозанні, з поводу перетвору старої Академії на університет, відбулося в гарному місті над озером Леманом надзвичайне свято, на котре були покликані професори й студенти з усеї Европи. Чимало йіх прийшло в Лозанну з ріжних країн. Другі привитали лозанских товаришів листами й телеграмами. Ми не будемо описувати лозанского свята, відсилаючи тих, хто хоче докладно довідатись про те, до газет та до оглядів, як Nouvelle Revue 1 Juin 1891, Revue Internationale de l'enseignement 15. Juin 1891 і. т. і. Запишемо в себе тілько дві прояви лозанского свята: 1) єго щирий інтернаціональний характер, 2) єго відносини до соціального-робітницкої справи.

Перший найхарактернійше виявився у промові, котру держав студентам ректор лозанского університету, проф. Маурер. „Я хотів би, — сказав він під конець своєї промови, — що б подібні свята були Грютлі для старої Европи, де три змовщики: Латинці, Германці й Славяне змовились би дати мир світові (Грютлі площина над озером 4 кантонів, місце, де, як каже легенда, швейцарці вмовились колись увільнити свою країну) І потім звернувся по француски до Латинців, що б вони привитали Германців і Славян, а далі по німецкому до Германців, що б тричі крикнули hoch! на честь Латинців і Славян, а на решті по російскому до Славян, що б ті привитали Латинців і Германців.

Справу соціяльну зачепив на остатному комерсі студент Берд (Berdes). Сказавши про неминучість суперечки між клясами в справі економічній, між капіталістичним індівідуалізмом і робітницким соціалізмом, д. Берд обернувся до товаришів: „Освічена молодіж! ми мусимо зрозуміти напрямки й потреби нашого часу, і тоді ми станемо розумними новаторами, в котрих горячка буде вміркована великими науками філософії й історії. Яка кра-

сна була би роля нашого покоління, як би ми змогли приблизити час правди, без струсу, по загальній згод! А длятого що нам робити? Не удаляймося від загалу наших співгромадян, не робімо з себе касти запанілих робітників над другими а будучи апостолами спільности людцкої, знаймо, що наука безплодна, коли вона не приносить якого явного добра людям!"

Треба замітити, що студенти в Швейцарії, як і в других західно-европейских сторонах, люде богатших родин.

Нові Книги.

Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété. (Картина початків і зросту сімйі й власности) par Maxime Kovalevsky, Paris 1890

Modern customs and ancient laws of Russia (нові звичаї й старі закони в Росії) by Maxime Kavalevsky, London 1891.

В сих двох книжках д. Максима Ковалевского бачимо новійші плоди російскої науки на вигляню. Д Ковалевский, Українець родом і вихованець харьківского університету, з великою честю займав катедру державного права в унів. московскім, видаючи безперервно численні праці про цікавійші справи своєї науки по російскому й німецкому, аж поки „нова ера" російска не вигнала єго, вкупі з другими поважними вченими, з катедри, після чого він осівся за кордоном. Чужі університети, стокгольмский і оксфордский, напали на щасливу думку покористуватись вигнанем російского вченого, щоб покликати єго на курси, в котрих він би доповнив науку західно-европейских правників дослідами над матеріялом, їм важко приступним—славянским. З двох книжок, котрих заголовки ми подали висше, видно, що проф. Ковалевский не обманив надій, і в той же час прислужився й своїм тим, що подав стисліий звод того, що вченим людям у Росії звісно добре, але що все таки стає ясніійшим в гарному сістематичному огляді з постійним порівнанем з матеріялами чужих народів, котре російский професор мусів робити перед шведскими та англійскими слухачами.

Через те дуже б добре було, якби хто навіть переклав нові книги д. Ковалевского на російску, або іншу славянску мову В услякім разі ми дуже припоручаємо їйх галицкій молодіжі, а надто тим, хто має замір стати до етнографічної роботи.

В першій книзі пр. Ковалевский огляда зріст сімйі й власности. По основним думкам він пристає до тої европейскої школи ученых, котра, після праць Бахофена й Мак Ленана, признає, що в початку сім'я не була індівідуально-патріархальна, а комунально-матріархальна і тільки з часом стала патріархально-родовою, а на решті й індівідуально-патріархальною. Д. Ковалевский тільки недопуска, що б навіть з початку полові стосунки були вже зовсім так вільні, як думають другі вчені В сьому він згоджується з авторами других нових діл про еволюцію сімйі: Letourneau — L'évolution du marriage et de la famille 1888 і Westermark — The history of human marriage Part I. The origin of human marriage, Helsingfors 1889. Відповідно тому, д. Ковалевский, слідом за такими вченими, як Мен (котрого памяти присвячена англійска книга д. Ков.) слідить, як і власність переходила від спільної до особистої. Матеріал, на котрому д. К. показує такий зріст форм сімйі й власности, переважно славянский, серед котрого чимало трапиться й українского, що й робить книгу єго тим більше цікавою для нашої громади. Ми замітимо тільки, що остатні два відчити д. К. про сільску громаду в Росії й зах Европі западто короткі і потрібували б бути росказан принаймні вдвое довше

Англійскі відчити проф. Ковалевского в початку говорять про тіж самі справи, иноді з новими фактами, спеціально російскими, в тім числі й українскими, а власне про сімю й сільску громаду в Росії, а далі дають нарис в і ч у російских Славян (Old russian folkmotes) в оглядами на віча й соймы у Славян західних і південних: з е м е к и х с о б о р і в московского царства (Old russian parliaments) і на решті огляд справи увільнення крепакін у Росії (трохи за надто короткий). Відчити про віча й славянскі земскі собори московскі мусять бути найцікавійші для не російскої громади.

Ми закинулиб пр. Ковалевскому пропуск навіть спомину про р а д и та к р у г и козацкі, українскі й в е л и к о-рускі й також про приміри зйіздів послів від ріжних кляс, які робились напр. в кінці XVII і початку XVIII ст. в Украйіні Малоросійскій, або Гетьманщині, думка про котрі виложева дуже свідомо в конституції запорожских еміграитів під проводом Конст. Гордієнка в 1710 р а потім темнійше у петиції, котру послали шляхта й старшина козацка цариці Катерині в 1764 р. де між іншим просилось про право мати „сеймы и генеральные рады , — то б то не за довго до того, як Катерина II, вже під впливом нового европейского ліберализму, задумала скликати свою знамениту Комісію 1767 р. з депутатів від ріжних народів і станів свого царства

Трохи дивно, чому д Ковалевский не спомянув ні словом сеї Комісії, котра, після других мевних попередніх комісій, показує, що навіть у часи „просвіщеного деспотизму " Петра I до Катерини II невикидалась думка про потребу н а р о д о с о в ѣ т і я для самого уряду. Нагадати се треба б було й для цілів д. Ковалевского, котрий виразно стоіть за н а р о д о с о в ѣ т і є і спомина заміри впорядкувати єго при Александрі I, II, і навіть III-тім. Виходило б, що з усіх царів московско-петербурских, тілько Павло I, Миколай I та Константин I (Побѣдоносцев) рішуче не хотіли знати н а р о д о с о в ѣ т і я.

Менше ми маємо права робити д. Ковалевскому закид про пропуск р а д і проб соймів на нашій Украйіні, бо се справа, котру мало вияснили навіть спеціальні вчені українскі. Тепер тих ученых, або по меншій мірі пишучих про історію Украйіни, збирачів архивних матеріалів і т. і. народилось чимало. Але можна сказати, що надто в остатні часи вони за деревом не бачуть ліса. По крайній мірі така основна справа, як систематичний спис порядків, котрими жила Гетьманщина, зовсім ніким не робиться тепер, так що й доси відповідна частина в „Исторія Малой Россіи" старого Б. Каменского або ще навіть в „Россійскихъ Древностяхъ" ще старійшого Успенского зостаються й доси єдиними сістематичними пробами такого спису. Не диво, що й частина єго про ради й соймы українскі — ще жде для себе дослідача. Давно б—пора єму явитись! —М. Др

Дня 3 і 4 жовтня н. ст. відбудеся у Львові другий приватний зйізд членів нашої партії, на котрий отсим запрошуємо всіх товаришів. Вступ тілько за картами легітімаційними, по котрі просимо зголошуватися до редакції „Народа". Програма буде оголошена в слідуючім числі.

Львів, 14 л липня 1891.

Др. Северин Данилович, Евгеній Левіцкий, Михайло Павлик, Іван Франко, др Роман Ярославич.

ПОПРАВКА.

Ст 199, 20 рядок знизу замість п е р ш і має бути в р е ш т і.

Видає Михайло Павлик. Відповідає за редакцію Іван Франко.
„З Друкарні Народної" Войтіха Манецкого, під проводом В. Годака.

Рік II. Львів 15. л. серпня 1891. Ч. 15 і 16.

Виходить 1. і 15. л. кождого місяця і коштує за рік в Австро-Угорщині 4 гульд. а для заграниці 5 рубл., 12 франків, 10 марок або 2½ доляра.

Одно число 20 кр.

НАРОД

Адрес редакції: Львів, ул. Академична ч. 22.

Дописи безименні не будуть поміщувані. Уживі рукописи ницають ся, а неужиті можуть собі автори своїм коштом відобрати. В справах редакційних можна говорити від 11 до 12 рано і від 2 до 3 поп.

ОРГАН РУСКО-УКРАЇНСКОЇ РАДИКАЛЬНОЇ ПАРТІЇ.

Куди нам іти, що і як нам робити?

(Квестіонар для другого зїїзду руско-украйінских радикалів.)

З листу д. П-ского, відповіди д Павлика, проекту програми віденьских товаришів, підписаної Ів. Гриневецким і Вяч Будзиновским, з суперечностей, які проявилися між поглядами поодиноких членів партії в їх статях, в приватних дискусіях і листах, прийшов комітет до переконаня, що програма р укр. рад. партії, уложена на зїїзді 4 і 5 жовтня 1890 р. не зовсім і не у всім відповідає поглядам, бажаням і змаганям загалу партії, що є в вій хиби і внутрішні і технічні. Для того комітет ставить на порядку дневнім найблизшого зїїзду ревізію програми, тим більше, що много членів партії сего виразно зажадало. Цілю ревізії може бути тілько уложенє нової програми. А щоби нова програма справді вийшла відповідна поглядам, бажаням, і потребам партії, комітет уважаз потрібним подати зїїздови до обговореня і порішеня цілий ряд питань теоретичних, котрі систематично упорядковані понизше подаються. Всіх товаришів, котрі схочуть взяти участь в зїїзді, просимо сі питаня наперед роздумати, щоби опісля улекшити дискусію.

I. ПИТАНЯ.

1. Чи зїїзд признає механічний, несвідомий розвій суспільности, а цілю суспільної роботи уважає свідоме приспішуванє несвідомого, механічного розвою, чи може зїїзд признає абсолютні ідеали і прінціпи свободи, добра, щастя, чесноти ітд. і задачею суспільної роботи уважає змаганє до тих абсолютних ідеалів? Чи матеріялістично-еволюційний, чи ідеалістично-еволюційний світогляд?

2. Чи зїїзд уважає гуманізм і альтруізм тілько за побудки до суспільної роботи, чи може за одиноку і достаточну критерію (вказівку) до уложеня пляну і програми суспільної роботи?

3. Чи під „науковим соціялізмом“ розуміє зїїзд соціялізм матеріялістичний Маркса-Енгельса, чи анархістичну докртіну Прудона і Бакуніна, чи яку іншу сістему — а евентуально до якої сістеми стоіть зїїзд найблизше?

4. Чи зїїзд думає, що лад соціялістичний, коллектівний розівєся з нинішного ладу капіталістичного, як ростина з насіня, або овоч з цвіту, так, що вже в нинішнім устрою є зародки і основи устрою будучого, чи може зїїзд уважає лад будучий новим будинком, котрий вибудують „майстри“ на розвалинах старого, спорохнавілого ладу і той новий лад буде такий, який собі майстри видумають?

5. Чи під „коллектівним устроєм праці“ і „коллектівною власністю средств продукції“ думає зїїзд громадску власність і громадску організацію, чи державну власність і організацію? Або інакше: чи ідеалом, до котрого суспільність іде несвідомо, а до котрого повинно ся іти свідомо—є „вільне товариство“, „товариство товариств“ „спілка спілок“ тд. чи одноцільна усуспільнена держава?

6. Чи треба іти до обмежуваня, чи до розширеня інгеренції і компетенції держави? Чи до свободи і добра одиниці, то є до забезпеченя повного розвою індівідуального одиниці треба іти через визволенє одиниці з звязи державної і роздробленє держави на атоми, чи через вплив одиниці на державу, на справи державні?

7. Чи розширюванє автономіі громад і повітів лежить в напрямі розвою суспільного і чи треба змагати до того, чи може противно треба ту автономію обмежувати і змагати до централізаціі громад і повітів? Чи зйізд є за сполученєм дворів з громадами в одну цілість, чи ні?

8. О скілько лежить в напрямі розвою сусп. і в інтересі суспільности піддержуванє і збільшуванє громадскоі власности? Чи се тілько средство агітаціі і пропаганди, чи може позітівна дорога до коллектівізму? Якими способами найвідповіднійше змагати до націоналізаціі землі?

9. О скілько зйізд годиться на слова першоі програми (Б. б. І. 4.) „рішуча боротьба з усякими ограниченями свободи одиниці, корпорацій, провінцій... ітд.“?

10. Як розуміти „автономію громад, повітів, в справах, котрі тілько йіх дотикають“? Які то „справи громади, повіту, краю..., котрі тілько йіх дотикають“? Яку вартість на-разі має автономія громади?

11. О скілько автономію громади або повіту мож ставити на рівні з автономією краю або націі? В якій звязи стоіть економічний і культурний розвій теріторіі з єі адміністраційним устроєм, з єі політичною залежністю або незалежністю?

12. О скілько і чому теріторіі адміністраційні повинни совпадати з границями етнографічними? Яку має вартість поділ Австріі на теріторіі національні? Чи автономія Галичини, чи автономія австрійскоі Руси?

13. Яку вартість має для нас автономія Украіни, Польщі і інших частин Росіі?

14. О скілько „право державне руске“ є догідною і відповідною формою для змагань до економічного і культурного двигненя австрійскоі Руси?

15. Котра дорога ліпша: чи приватна ініціятива і приватні організаціі, чи може державна або краєва ініціятива і державні, краєві інстітуціі економічні? Що зйізд думає про теперішні спілки торговельні, рільничі, крамниці, читальні іті.?

16. Яку вартість мають евентуальні цла охоронні для Галичини і унія цлова з Росією?

17. Яку вартість і яке значінє можуть мати краєві (державні) інстітуціі торговельні, промислові, рільничі, просвітні (сіндікати ріжного рода, магазини і шпіхлірі краєві, фабрики краєві, „Народна Торговля“ ітд.)?

18. Як розуміє зйізд економічну діяльність сойму або ради державноі?...

19. Що значить „робота з долу“ а що „робота з гори“? Яке відношенє одноі до другоі?

20. Чи „спинюванє скорого твореня пролетаріяту“ годиться з розвоєм суспільности і єі добром? Чи цілковите спиненє пролетарізаціі є можливе? Чи користнійша скора чи повільна пролетарізація? Чи треба спинювати, чи може приспішувати і улекшувати пролетарізацію мас?

21. Чи треба піддержувати власність дрібну і середну, чи може противно треба єі зводити і централізувати? Чи треба іти до того, щоби у нас були самі самостійні газди-хлібороби, чи самі наймити-робітники, пролетаріі?

22. Чи треба попирати чи спиняти розвій великого промислу, великоі торговлі, великого рільництва — і якими способами?

24. Чи маємо стояти на становищи якоі кляси, чи на становищи цілоі суспільности краєвоі? А коли на становищи кляси, то котроі?

24. На котрих клясах, верствах, кругах людности будемо опиратися. Яке становище займаємо мужиків-газдів, мужиків наймитів, робітників міских?

25. Чи треба втягнути до програми постуляти робітницкі: 8-годинний день робучий, обмеженє праці жінок і дітей і. т. д?

26. Яку мають вартість такі постуляти, як „право до праці“ і „право до житя“?

27. Яку має вартість практичну термін „усі робітні люде“ і всі звороти, в котрих сей термін приходить?

28. Котрі точки викинути, а котрі полишити або змінити в першій програмі радикальній?

29. Що можна приняти з програми віденьскоі колоніі радикальноі підписаноі Вяч. Будзиновским і Ів. Гриневецким?

30. Чи в стілізаціі програми треба подати мотиви, чи може ні? Чи ділити програму на мінімальну і максімальну?

31. Чи лишити в програмі реалізм в штуці, раціоналізм в вірі? Що зйізд думає про треби, про целібат і рух антіпопівский?

(Далі буде).

Самодержавіе чи конституціоналізм?

Ще в 10-12 ч. „Народа“ висказали ми зачудуванє з поводу звісних слів Правди ізза зовсім скандального для конституційної держави фіналу адресової справи в теперішній нашій раді державній, та се така важна справа, що мусимо ще раз до неї вернутися.

Є землячки, котрі, одні з доброї душі, другі прикидаючись добренькими, докоряють нам за остру полеміку з певними гуртами... Так ось же! Між іншим ми казали, що мозок певних наших гуртів, як „москальофільских“ так і „народовских“ все ще мозок старої Рутенії до 1848 р. Казали ми й те, що власне програми обох сих гуртів однаково пусті або реакційні, а то таки й буквально однакові Дістаючи докори за нашу полеміку, ми з цікавістю ждали, що говоритимуть наші Рутенці з поводу недавньої маніфестації в петерб. Славянскім Благотворит. Обществѣ, де знову виголошено для Росії стару програму Миколая I: п р а в о с л а в і є, с а м о д е р ж а в і е и н а р о д н о с т ь! Та се ж і славетна програма нашої „нової ери“! хотілось нам викликнути, і ми не дуже боялись, що герої тої ери нагадають нам, що против другого пункту Миколаївскої програми вони ставлять австрійску конституційність, бо хтож не знає, що в теперішній своїй формі та конституційність для нашого народу, то любісінько с а м о д е р ж а в і е певних сил?

Аж ось ми дожили того, що прочитали в органі угоди-найугоднійшої, в Правді недвозначний виклик за с а м о д е р ж а в і є. Слова Правди тілько рішучо говорять ту саму думку, котра висказуєся при всій ліберальній фразеології в Ділі й устами руских послів а іменно, що Русини сподіваються задоволеня своїх потреб „в дорозі адміністраційній“. Ред. Правди каже: „Ми мусимо замітити, що політичні, історичні, національні і і. обставини австрійскої держави зовсім інші, як в Англії, Німеччині або інших конституційних монархіях і що тут годі поставити однакову шабльону парляментарну“. І справді „шабльона парляментарна“ не тілько Англії, але й Німеччини не підходить до Австрії, а надто до Галичини, бо те, що звеся австрійскою конституцією, не є ані політична воля з самоуправою (selfgovernement) як в Англії, ані навіть парляментаризмом, бо наша виборча сістема є щось штучне, умисне придумане для забезпеченя гегемонії то бюрократії, то певних національностів, і нігде в світі адміністрація не має такого впливу на вибори як у нас. Через те зараз після 1867 р. австрійский парламентаризм був на ділі самодержавством німецкої бюрократо-буржуазії, а потім настала хамелеоністика „надпарляментарного уряду“ з політикою v o m F a l l z u F a l l. Остатні часи нашого парламентаризму мають тілько те добре, що показали, що така сістема просто дійшла до абсурду.

Скілько небудь політично образована людина, після такого скандалу, як те, що наша рада державна не могла виробити адресу ні позітівного, ні навіть негатівного, мусіла б прийти до такої думки, котру треба сказати тій раді державній: „Ви очевидно нічого не можете робити, то ж хапайтесь за єдину пригоду спасеня для нашого конституціоналізму: виробіть новий закон виборчий, про котрий серед вас заговорила вже німецка лівиця й молодочехи, тай йдьте до дому, нехай нова рада, що вийде з більше демократичної й менше штучної сістеми виборчої, вірнійше покаже, чого треба австрійским народам“. Таке мусів би сказати перш усего освічений Русин власне через те, що ніхто більше не скривджений теперішними австрійскими порядками, як Русини, як нація і вкупі кляса плебейска. Так ні, наш народовский орган, котрий молиться на память Шевченка, не знайшов другого виходу з теперішнього стану австрійского псевдо-парламентаризму, як с а м о д е р ж а в і е!

Сі поклони с а м о д е р ж а в і ю і надії на него тричі не мають змислу. Перше: не туди тепер іде ввесь світ, котрий уже зрозумів, що ніхто не може так помогти народови, як сам він; а в друге: с а м о д е р ж а в і є власне нічого не зробило для нашого народу і тоді, коли воно було в повній силі. Єдине добро, котре б можна було поставити у нас на рахунок с а м о д е р ж а в і я се скасованє панщини, так і те дійсно зробив нам всеевропейский 1848 рік, а не спеціяльно наше с а м о д е р ж а в і є. Коли остатнє запанувало над рухом 1848-49 рр., то в с а м о д е р ж а в н і й дорозі зроблено було все можливе, що б повернути на користь панів послідки скасованя панщини. Коли після 1859 р. знову прокинувся в Австрії дух 1848-49 рр. і коли симодержавно з гори нам надана була конституція, то нам накинено виборчі порядки, при котрих ми завше мусіли бути упосліджені.

Тепер в усякім разі чисте с а м о д е р ж а в і є, таке, яке було до 1848 р., не може повернутись в Австрії—уряд завше мусітиме числитися з думками парламенту чи в тій чи в іншій формі. До того панство завше лекше знайде собі дорогу до горішних кругів, ніж мужицтво. Через те більше ніж дитинство—надії, висказані в Правді й т. і. про те, що наші потреби можуть бути вдоволені „адміністративною дорогою“. Зовсім інакше! Тепер і австрійским народам, котрих уже історія відбила від берега с а м о д е р ж а в і я, в тім числі й нашому, не остаєся нічого, як плисти до берега правдивого конституціоналізму, опертого на загальне голосованє, обставлене гарантіями вільности подачі голосів. Коли наші патентовані політичні проводирі того не розуміють, то помимо їх мусить бути зорганізована агітація серед народу в такім напрямку.

5.V. 1891

(Далі)

Ратушевий, менший дзвін задзвонив раз — пора Олесі домів. Михайліни не застала на сі любимій ланці, певно ще кутаєся дома. Молодий організм наситився воздухом і теплом весни.

— Ах, я нещасна, щож я наробила".. півголосом співала дівчина, звернувшись на головний шлях

— Хто шукає, той знайде! озвався з за кущa знакомий, матовий барітон. Ви куди ходили?

— Слухаючи вашої лікарської ради, пане доктор, вийшлам троха перейтися, бо з надмірного сидженя в хаті звичайно мене голова болить.

— Ви, як дитина слухаєте мене! Так, моєї лікарської ради можете слухати, то але у всім прочім маєте повну свободу Я люблю і поважаю лиш таку жінку, котра ясно зазначує самостійність своїх думок, говорить власними словами. Для мене нема жінки неприємнійшої над тоту, котра, як тресована папуга, повтаряє фрази мамусі, татуся, братуся або там кого.

— А всеж таки ся жінка ще трошки більше має вартости від такої, що навіть і тих вивчених фраз не знає.

— Господи! а є навіть і такі жінки? Щасливий я, коли їх не знаю!

Обоїм було весело, на души ясно, тихо, свобідно, обоє засміялись.

Лікар Михайло, чоловік молодий, ростом рівний з Олесею; кохана нашa дівчина зачисляла єго до тої милої середини між білявим а чорнявим Найкрасші у него були очи — чорні-чорні як ніч, блискучі як уголь, иноді аж дикі, в них світилась велика сила розуму, правди і рішучости. Мав звичай хмуритись, наколи що важного, серіозного думав, тоту зморщинку на чолі дуже любила Олеся, але також часом прижмурював очи і тогди діставав від дівчини нагану, вона любила дивитись в єго повні отверті очи. Жмурив очи також, дивлячись і студіюючи разом дівчину, за що дістав від неї прізву „Котика", відай тому, що не любив котів. Лице єго було блідо-матове, як і єго голос. Дивлячись на него і слухаючи єго бесіду, мож було пізнати, що той чоловік не любить блескітливости. Крім гарних очей і високого рівного наче мармурового чола, немав нічого надзвичайного в своїм лици, противно, знаток краси сказавби був, що славянский єго ніс троха за надто розсівся на стяглім, немов змученім лици. В решті профіль мав красний. Добре му було в попелястім, улюбленім єго убраню. Ходив плавно, повагом, задержуючи при тім гарні мягкі рухі.

— Де ви були, пане доктор ?

— От в тій бідній хатчині. Там жінка хора, ходив відвідати єї, а вийшовши з хати подивився д' горі і зобачив вас.

— Підете сегодне на псальми, слухати співу ?

— Ні, в мене ординацийна година. Я прийшовби коли послухати вашого співу, як позволите, розуміеся.. Можна ?

— Хібаж я вам коли непозваляла? Вам навіть вільно богато більше, як кому іншому.

— Щож знов за прівілегії незнані для мене? З відкиж я до них приходжу?

— Прівілегії, надані може не так вам, як поклонникови всяких поступових ідей, серіозних думок, чоловікови правди і науки. А що тим чоловіком єсте ви, се вже не моя в тім вина.

— Ей, пані неставте мене висше як я варт, бо колись, пізнавши мене ліпше, переконаєтеся самі о безпідставности вашого теперішнього осуду, а тогди буде вам дуже прикро. В чім, впрочім, бачите ви тоту поступість і серіозність, правду і науку? В тім, що вільну від обовязку хвилю оберну на прочитане книжки ? Сеж преці кождий чоловік зробивби. Врешті я читаю з простого егоізму, мені то справляє велику приємність і становить одну з найбільших розривок. Признасте самі, що вигіднійше і приємнійше вільним вечером сидіти собі в теплій хаті, на вигіднім фотели, в товаристві доброї приятельки-книжки, а ніж волочитись по ночах, чорт знає за чим, тратити здоровле, час а в кінци і гроші. А ви що тепер робите? читаєте ?

— Зачалам власне Сібір. Знамените діло. Недоводилось мені ще ніколи читати так обективної і так совісно опрацьованої книжки.

— По прочитаню пожичите мені ?

— Дуже охотно. Опісля знов будете мати новий темат до спореня зі мною, але здаєся, на сей раз ваш погляд буде згідний з моім. — Побачимо. — Ось я вже й дома...

— А вольно мені поступити до вашої хати? Може невольно ? Може вже нетреба — мене..... додав тихо, а єго голос прибрав той срібний матовий звук, котрий так дуже чарував музикальне ушко дівчини

— Щож знов значить то „вже" ? Нема ніякого „ще", а тим менше „вже". Ви конечно хочете, аби вас заєдно запрошувати, я того нелюблю. Як вам побут в нашій хаті приємний, то непотребую вас запрошувати, а як ні, то таки нетреба жадних відвідин. Ви все хорусте на офіціозність, а знаєте, що я завзята противниця тої аристократичної примхи.

— Так, ви в теорії демократка, але в практиці....?

— І в теорії і в практиці, в поглядах і переконанях демократка, а не люблю лиш заболоченого демократизму. Аристократизм уважаю лише на стілько користним, на скільки він дає нам житейску вигоду.

— Зайшовши в теорію, зауважившим, що сі прикмети не є властивостю аристократизму. Демократизм преціь невиключає житейскої вигоди, противно....

Тимчасом обоє були вже в хаті, де Серпенки приязно витали молодого, розумного чоловіка. Витали єго не як кандидата на зятя, а як кожду інтелігентну людини. Тим то іменно було Михайлови так мило в сій сімйі, що єго вважали тут яко чоловіка, а не як кавалера з красним становиском. Був се одинокий дім з усіх, які він знав, де незакидувано на него сіти сватаня нехваленося і нествленося, а так по широ-руски, чим хата богата, тим рада. Та хата ся була все рада і все готова приймити гостя. Серпенки любили науку, поважали чужі думки, цінили всякий поступ, тож небуло майже днини, в котрійби не забіг до них хтось з людей цікавійших, поступовійших, а Олеся від дитини прислуховалась залюбки всяким серіознійшим розговорам, науковим спорам, що велись в їх хаті. Товариска атмосфера сеї сімйі впливала здорово на душу Михайла, як весняний воздух на організм чоловіка. Тут єму було вольно висказати все, що мав на души, він знав, що ніхто небрався тут нікого судити, жадне лихе слівце невийшло за поріг хати.

Побувши у Серпенків хвильку-дві Михайло попращався і пішов швиденько до своїх „немічних“.

На перший день Великодня пішли Серпенки в гості доМихайлиних родичів. Там зібралось чимале товариство жінок, мущин, молодих і старих. Серпенків повитали господарі дуже сердечно, а ся родина була всіми люблена. Михайліна щиро звиталась з Олесею, питаючись, чому так спізнилась.

— Для шику! відповіла сміючись Олеся.

— Правда, що тебе „модний“ називає аристократичною Русинкою. Якжеж він без тебе скучає! — А він тут?

— І він тут. і „шик“ також. Неприйшов ще лише „розум“. Але я певна, що він прийде, я єго конечно просила прийти. Певно десь у якого хорого забавився. Та вже пізно, час далі до вечері сідати, бо по вечери непремінно треба гуляти, а то Львовяночки понудилибися на смерть.

В сальоні як в улию. „Дами“ порозсідались на канапі та фотелях і завели бесіду про минувший карнавал, про піст, хто де бував, кілько разів, хто в кім залюбився, хто хоче ся женити, а хто дівчину дурити. Між дамами сідили деякі, дуже вже уважаючі на „добрий тон“ модні паничики. До сих належав і Кость. Молодіж зібралась коло козети, а малий гуртець музикальних стояв коло фортепяну, розглядаючи спроваджені з Києва твори Лисенка, котрі дістала Михайліна від батька на свята Олеся підійшла до кружка дам. Там змагались декотрі дами з балевий костюм одної жінки

— А яж вам кажу, що то була невідповідна сукня на такий баль! твердила товстенька пані комісарева

— Ябим тілько сказала, що їй було зле в синій красці, а вона повинна знати о тім, в чім їй добре, а в чім ні. Страх, як я нелюблю претенсій бронеток до синьої краски. О! добре убратись то велика штука!

— А я також так думаю, як пані комісарева. Та вся тьма ілюзій, та коротка сукня і та безконечна синість від голови до стіп була зовсім невідповідна, додала пані секретарева.

— А правда? Деж для замужної така коротка сукня, а ще до того така легка матерія? Хтож буде носити аксаміти, брокати, тяжкі коронки, шовки? — і гордо подивилась на свою аксамітно-коронкову сукню.

— А я думаю, що то не такий дуже великий гріх, — озвалась пані Серпенкова. Вона що лише вийшла замуж, тоту сукню певно мала готову, тож і взяла, що мала найбільше прилагоджене.

— О, пані совітникова! Так неповинно бути! Женщина, коли вийде замуж, повинна з грунту переміпити свою гардеробу, повинна держати повагу свого мужа!

— А ви як думаєте, пане Лебединский? спитала з тиха Олеся Костя. Чи справді строями піддержуєся повагу свого чоловіка?

— Я думаю так, як ви думасте! — І з тими словами завернув сслоденько-сентіментальні свої сині очка на дівчину.

— Значить, ви немаєте тут власної думки?

— Мущині годі видати осуд на дамский стрій.

— Особливо в присутности жінок! Бо поза наші плечі паноне остро, а нераз навіть удачно критикуєте наші убраня.

— Пані посуджасте нас о дволичність!

— Ні, я констатую лиш правдиві факти.

— А ви, панно Олесьо — звернулась пані комісарева — що скажете на той синій костюм? Ви тілько читаєте, тож і виробилисте собі добрий густ

— В книжках, котрі я читаю, ласкава пані, нема вічого ні про строї ні про густа. Я з своєї сторони закинулабим лише балевим костюмам декольти.

— Якже-ж може бути балева сукня не „витята“? Таж то невидана річ! Таж то власне ціха балю! Прошу подивитися в найліпші журналі, чи знайдете там де балеву сукню невитяту!

— Що в журналях пишуть, то ще нестановить такої святости, котрій безоглядно треба піддаватись. А чому приміром на сегорічних масницях неявився ані оден мущинав у фраку геліотроп або червонім, у коронковім жаботі, хоть то найновійша мода? Для чого жінки неможуть на точні моди оказати певну консервативність і задержати самостійний густ?

Пані комісарева нишком шепнула своїй сусідці, що видко Олесі вже щось помішало глузду. І стали енергічні спори про декольте, немовби се питанє богвість яке важне було.

На козеті сиділо дві панночки, коло столика кількох молодих мущин, в руках дівчат віяли вахлярі, хлопці перевертали байдужно альбоми, псуючи їїх при тім немилосерно.

Олеся підійшла до сего товариства. Єї приходом зпинилися виводи якоісь розпочатої дабати.

— Прошу продовжати і позволити й мені послухати вашої бесіди! заговорила Олеся

— Я власно доводжу, що хто має гроші, той має все, цілий світ! — кінчив горячо якийсь молодий безплатний авскультант.

— Але-ж, пане! озвалалася одна з дівчат, що сиділа на козеті. красна, молодша і біднійша від своєї товаришки. Якже-ж так можете судити? Значить, що бідні люде не люде, що бідний чоловік неповинен жити на світі, що бідні неможуть нічим просто бути, немати жадного значіня? А прецінь більше є бідних ніж богатих, а тоті одиниці богатші таки мусять числитися з масою бідних.

— В жадні такі численя я невірю, так як невірю, щоби розум стояв висше над гріш, бо що кому з розуму, як кишеня пуста? умре з голоду зі всіми своїми переконанями і теоріями.

— Ви маєте на думці властиво не ціну гроша, а вигідне, сяте житє, вмішалась Олеся. Хто має „гроші“, як ви кажете, той може уживати безжурно житя, з тою ріжницею, що розумний стане уживати відповіднійше і користнійше, як дурак.

— Гроші значуть много, може навіть і всьо! твердила старша і богатша панночка з козети. Богатша панна приміром може собі вибирати меже кавалєрами відповідного чоловіка, наколи бідна мусить вийти за першого ліпшого, котрий трафиться. Неправда?

— Алеж абсолютна правда! тішився авскультант

своєю одномишленницею.

— Тілько-ж рідко панни уживають маєтку до збільшеня свого щастя, Звичайно вибирають собі на чоловіків „найліпшу партію“, чи властиво чоловіка, котрий займає найвисше становиско з поміж усіх конкурентів о їх руку Вибирають становище, але не високість характеру, спільність думок і переконань докинула Олеся.

— Е! відхочеся любити, як небуде що їсти! твердив авскультант.

— О, прошу в моїй присутности неображати сего божественного чувства! озвався нечайно Кость. Що варта рослина без цвіту? що варта жите без любови? І щож мені в того, хотьби я був богатий як сам Ротшільд — а моя краля, моя богиня нелюбилаб мене? Най я немаю грошей, а мене любить моя дівчина — я богач! я любвою богатий! В моїх очах любов матеріяльна — то підлість!

— Як-то, пане? Ви тим самим хочете мені в живі очи сказати, що я .. що я підлий? гнівливо запитав авскультант. Ви мене тим образили, навіть дуже образили.

Олеся знайшла найвідповіднійшим увільнитись від слуханя подібних чемностей Підійшла до фортепяну, близ котрого якась пара говорила про симпатію і антипатію, отворила кришу, вдарила по клявіщах. Благородний інструмент видав звінкі, аксамітні тони. Олеся заграла свою любиму Лисенкову Думку-Шумку. Музика мабуть вилинула на нерви гостей, бо коло козети зачало чим раз ставати тихше, ляше на канапі пані комісарева доводила голосно про невідповідну женитьбу одного чоловіка, котрого дуже радо бажалаб була побачити своїм зятем. Оден з мущин попросив Олесю заакомпанювати собі до Ніжанковского чудового „Ах, деж той цвіт?“ При словах „цвило собі одно дівча мов рожі цвіт, а вно прийшло і всяло всьо....“ Кость невидержав, щоб несказати bravo! і впився огненним взором в зарумянене лице акомпаняторки. По скінченю пісні задеклямовав патетично, дивлячися все на Олесю, ще раз — „забрало всьо!“

— Навіть і długi! шепнув якийсь остроязикий паничик, мабуть противник Костя.

— Як пані судять композиторский талант Ніжанковского? спитав Олесю співак.

— Відношусь до того молодого, симпатичного таланту з великим, заслуженим узнанем і ворожу єму гарну будучність.

В сальоні роздався легкий шелест, то найпізнійші гості прийшли Пара молодих людей з красивою своячкою. Олеся поглянула на ню і впізнала свою шкільну товаришку, котра скінчивши пять кляс, вернула назад домів у своє зелене Підгірє.

— Здорова була, Марусечко! звиталась з нею Олеся.

— А-а! здорова, Олесю! Тілько, ради Бога, я вже не Маруся, а Маня! Знаєш, тому, бо в нас є служанка, котра зовеся Марися, то ніби якось невипадає кликати і панну і служанку Марися!

Олеся видивилась дивними очима на свою давну знакому, немогучи якось поняти того аристократичного тону.

— Звідкиж ти тут у Львові взялася? спитала чорноброву „Маню“

— Таже, бачиш, прийіхалам тут на майский вечерок та на майівки, а властиво ще й одно діло маю: хотілабим троха читати. В нас дома далеко від міста, та годі книжки дістати, а знов куповати книжки, то мертвий капітал, шкода грошей.. Та недивисьбо так на мене! То властиво не так шкода грошей, як, прошу тя: куплю книжку, прочитаю, ну! а дальше? лежить собі на стриху мишам на сніданє. От і користь.

— А розширювати просвіту поміж посестри випожичуванем книжок?

— Е! хто би там ще провадив катальоги! Пожичати неварта, бо що непропаде на, віки, то подруть та помажуть.

— А щож ти читаєш?

— Та.... всьо, що під руку попаде. Але, слухайно, на котрі ти вечерки в карнавалі ходила? чи до Народного Дому, чи до Бесіди? В Народнім Домі, кажуть, дуже елегантно, саля простора, освітлене, декорації ...

— То ти ідеш на вечерок задля освітленя і декорації?

— Та прошу-ж тебе, все-ж таки інакше гуляєся і виглядаєся помеже зеленею цвітів, яркими струями світла, ніж в звичайній комнаті при звичайних лямпах. А ти на що уважаєш?

— На товариство, на людей. Не танець бо ідеалом.

— А щож в тебе ідеалом? петрушка?

— Може й згадала. Волію я сидіти собі поруч розумного чоловіка і завести яку цікаву розмову, вчути розумне слово, аніж з першим ліпшим властителем штернів крутитись по сали і слухати вічно одних і тих самих стереотипних компліментів. Возьме, покрутить по всіх кутках, наговорить купу імпертіненцій прибраних в форму сальонової чемности, а ти слухай, стрій міну задоволеної і будь в додатку ще вдячною і чемною за ті всі вислухані дурниці.

— Ну! змінила-ж ся ти!

— Та я мабуть менше, але ти!

— То скажиж мені, прошу, нащо всі тоті аксамити, коронки,чудесні гафти, трени та жаботи, наколи ідеалом вечерка є сиджене з яким сідоголовим філософом і балакане про давно звісні всім людям річи — бож думаю, що нового нічого невинайдете на вечерку!

— А чи-ж наука стоїть на однім ступени? непоступає, непідноситься? А літературні новости? а національні подвиги, а суспільне жите, а прояви освіти між жіноцтвом, а нові таланти? Чиж се се все стоїть неподвижно на одним місци? чиж кожда днина, майже кожда хвиля неприносить нам нових вістей, нових дат? Чиж є в силі хто вичерпати сю тему?

Е! суспільність, національність, література, жіноцтво.. то все деклямації на оклепану тему. І перед тобою і по тобі то всьо було і буде, а чи ти тим інтересуешся, чи ні, то з сего тілько користи вийде для справи, що з торічного снігу!

— А щожби вийшло з того, якби всі заложивши руки ждали бог-вість чого?

— Табо тобі дай палець, а ти за руку хапаєш! Я так не думаю, кажу лише, що досить мущинам ломити собі голови над тим, чи Краледворска рукопись є автентична чи ні, а не нам „женщинам“! Бо, прошу тебе, пощо нам совати свого носа у мужичі діла? чи ми тим що поможемо? І щож приміром з того всего вашого просвітного жіночого руху? Богато пустого гомону, богато почестей, а користи які?

— Які тепер книжки читаєш?

— Читалам тепер Зофію Шварц, то знов збірку Крашевского, дісталам також якісь „Lebensmelodien in dur und mol“, ет, та се дурниця, котрої я читати небуду.

— Тому, що по німецки?

— Прошу тя, за чотири роки, як я з пансіону вийшла, моглам і про світ забути. З ким малам на селі говороти по німецки? Врешті, знаю, що Гамлят не є Шопенгауера, а Фауст Гайного, в поточній бесіді ніхто мене незловить на цілковитім незнаню німеччини, а більше чого треба? Кілька німецких фраз вистане, щоб порозумітися з яким танцером-офіцером, коли ангажує.

— А потім здемаскувати своє незнанє?

— Е, ти пессимістка, бачу! А нащо-ж нас учено доброго тону, товариского обходженя, нащож дотеп дівочий?

— Та вже-ж той твій дівочий дотеп не на те, аби нам прикривати незнанє, глупоту, бо є, знаєш, знавці, котрі відріжнюють правдиве золото від підробленого. І щож зробиш тогди, коли кинеш виковану яку фразу чужого язика, до тебе заговорять в такім язиці, а ти незможеш відповісти? І хто властиво позваляє висмівати, одурювати, понижати жінку?

— Яка ти сегодне незносьна! Прошу-ж тя, бачиш сама, що і я також по части належу до поборниць жіночої справи. Читаю жіночі праці, підношу їйх....

— Які жіночі праці? — А хотьби приміром Шварпову! — А Жіночий Альманах маєш? — Я? ні! — А Prima vera? — Про се навіть нечулам. — Олеся засміялась.

— Та бо мені казали, що там є щось.... атеістичного чи соціалістичного, а я сего боюсь, оправдувалась Маня.

— Тото бо й біда, що у нас навіть нечитавши книжки, просто на ослін кидають на ню анатему, вірять людем противних прінціпів, ідей, а найменшим кроком вперед перепуджуються. І якже-ж можна непрочитати, непередумати нових думок самій, самостійною думкою, а бути радою з того, що від кого там небудь зачуєся який перший ліпший, безпідставний засуд?! Накидаються люде, критикують, незнаючи самі що, защо і нащо, говорять як з просоня, аж сором дивитись на такий лад.

— Але чого ми властиво перечимо ся над такими дурницями?..

— ...коли з сего нікому користи небуде! перебила Олеся.

— Та справді, що ні, бо комуж? чи тобі, чи мені, чи жіночій справі? Жінка була жінкою і буде нею до віку. Буде такою, якою сі судьба мати схоче, а не такою, якою ти собі видеалізовала. Сі призначенє вийти замуж, стати хозяйкою і більше нічого!

— І того аж надто, бо щоби віддатись і бути хозяйкою, розуміеся, доброю хозяйкою, розумною жінкоюі, бути товаришкою свому чоловікови, зрозуміти его ідеї, прямовати до ним разом з ним, его заохочувати, а іноді і підмагати — се все потрафить зробити лише жінка розумна

— Кінчім бо раз наш спір — я врешті тобі зовсім непротивна, лише дивно мені, нащо жінці тілько мозольної праці над книжками? Скажи ліпше, чи вибираєшся на вечерок? — Ні. — А то чому? таж ти там заводиш вчену бесіду, нові звичаї, тебе жде слава!

— Для такої слави, немаю, а врешті і шкода часу.

— Що? На якуж ти роботу тілько часу посвячуєш?

— Помагаю мамі вести газдівство, в чім сама приучуюсь, шию, граю і читаю.

— А щож ти так вчишся? ти вже і так аж надто розумна!

— Ха-ха ха! Супротив всесвітного поступу, ніколи неможна досить вчитись, хотьби ввесь день і ніч присвятив зглублюваню наук. — Щож ти читаєш тепер? — Тепер власне етнографію.

— Щоб докладнійше знати про „хрещеніе Руси“? То недавно було в моді.

— Колиж ти так говориш, тоскажи мені, що властиво є тота етнохграфія?

— Ти закинеш, мені, що я незбираю народних пісень, се також в моді — але скажу тобі, що в нас ніхто неспіває....

— Дуже вигідна вимівка. Якже-ж так можна говорити? та-ж на Підгірю пісня невтихає, бо там і камінь заспівати знає!

— От декляматорка! а гарний маєш талант до сего, тілько даруй вже, а мені твій Федькович незаімпонує. Хлопістика і хлопістика від початку до кінця, а інтелігентна особа немає ні крихти інтересу читати вічно про Івасів та Марисів — і вся наша література така.

Олеся вже нічого незбивала панні Мани.

— От знаєш що? — почала дальше Маня — тобі, моій приятельці, розкажу отверто, що мене сюди пригнало до моіх свояків у Львів. У нас бував оден молодий чоловік, котрий мені дуже сподобався. Тепер він перебуває тут у Львові, через те і я приіхала сюди. Думаю гарно вбиратися, бувати там, де він буває, а може... може запрошу тебе в дружки! От моя філософія, моя наука, моя ціль! А як я буду замужна, то тогди на лихо мені мозольної праці над книжками!

Оксана.

(Конець буде)

Нові книги.

Manuel d'ancien français. La littérature française au moyen age (XI XIV siécle) par Gaston Paris. 2-te éd 1891.

Невеличка книжка ся робить частину підручника, виробляємого знаменитим романским філологом і знавцем народної словесности, проф. Гастоном Парісом, в Парижі. Вона дає нарис історії літератури французкої в XI-XIV в., другі частини дадуть хрестоматію (Morçeaux choisis) і лексікон. До сеї книжки прикладаєся цілком слівце: „малъ золотникъ

да дорогъ". За кождим рядком ві стоять роки наукової праці. Виклад стислий, ясний, до математичности.

Ми препоручаємо студентам нашої країни книжку д. Г. Паріса яко таку, в котрій вони знайдуть собі вказівки не про саму тілько середновічну французку літературу, а винесуть провідні думки, а то й матеріял, котрий поможе їім зрозуміти й нашу стару літературу. Стара література в усіх европейских народів дуже однакова не тілько по характеру, а й по матеріялу, і через те тим паче не може бути зрозуміла без взаємного порівнаня. В книжці проф. Паріса наші студенти знайдуть огляди французского матеріялу з постійною увагою на спільну европейску літературну еволюцію, а деякі відділи, як про романи грецкі й бізантійскі, про езопічну байку й Лисицю, про початки драматичної літератури, і наренті майже вся частина про літературу релігійну, цілком показують лишень французкі варіянти творів всеевропейскої старої літератури, так що нашим пильним читачам зосталось би тілько пригадувати відповідні наші питомі документи, як би вони були їім відомі хоч з бібліографічних вказівок. Коли ж би наші школи не дали й таких вказівок нашим студентам, то їім не так то важко буде по сістемі й за помічю провідних ідей книги д. Паріса, доповнити пропуски своєї науки матеріялом питомим, котрий можна знайти в виданях російских іті.

В загалі час уже нашій молодіжі взятись активнійше за те, щоб доповнити своє образованє й науку, а не зупинятись на самому недовольству проти наших „старих", бо інакше те недовольство перейде в самі особистости й загальні фрази, котрі з часом розлетяться, як піря, і „критичний молодик" може обернутись в порожній сосуд, іноді ще більше порожній, ніж „старий рутинер". Книжка д. Паріса може багато прислужитись до показу дороги для самостійних студій наших студентів по історії літератури. М Др.

Замітка для культурної публіки Правди.

Звісно, що кепскі заходи найліпшу справу псують. Ніщо може так часто не нагадує сеї правди, як наша публіцістика, в котрій панує звичка балакати про все, без того, що б вислідити справу, добирати розумних та правдивих підвалин для певної думки й т і. Справді, настає потреба повстати проти такої звички, як проти громадского лиха, хороби або що. Ми беремось часами сповняти громадску службу такого роду.

На сей раз спиняємось на статі в ч. III. Правди за сей рік—Поступові придбання Россіі за останні 10 літ. Головна тема сеї статі найлекша: показати брак у Росії найпершої беспечности особи перед поліцейскою самоволею, а надто після організації сеї самоволі Ігнатієвским законом 14 серпня 1881 р. Властиво треба тілько виписати текст сего закону, по котрому всяка людина в Россії може без усякого суду бути замкнута, держана під арештом і вислана в Сібір на 5 років, щоб потім ті роки подвоєно, потроєно і т. д, — та росказати дві-три пригоди з тисячів, про котрі росказуєся в Росії, що б викликати найгіршу огиду проти того уряду, котрий давить тепер усі народи Росії.

Тілько-ж сотрудникові Правди очевидно треба було іншого: єму хотілось натякнути на „некультурну вдачу народу", конечно, московского, і він пішов мішати сюди „нетерпимость релігійну й національну, превподоблювання" (то б то ассіміляцію) і т. і. і виставив справу так, буцім то всі сі речі і самоволя поліції є ознака „культурної" Росії.

Тим часом наш москвойідець чи не зна, чи забув, що поліцейска самоволя є ознака певного уряду, а не народу; що напр. у такій культурній Франції в XVIII ст. були let res de cachet, по котрим можна було всякого засадити, навіть по бланку, в Бастілію, і що ще в 1858 р. після бомби Орсіні, уряд Наполеона III. провів навіть через Законодавчий Корпус закон (loi de sûreté générale) мало чим мнякший від Ігнатієвского, і що по нему поліція вислала без суду більш 2000 осіб в усякі далекі сторони, в тім числі й у Каєнну, сю тропічну Якутку. Далі, релігійна нетерпимість, котра теж, на лихо, є проява всесвітня, має свої закони життя; напр. Англія здавна була й культурна й мала Habeas corpus act, а до самого 1829 р. в ній римскі католики не мали не тілько політичних прав, а не могли бути навіть аптекарями, ні свідками на суді. Що-ж до „нетерпимости національної й превподоблювання", то ми говоримо про сю справу осібно й докладно, а тут скажемо, що через неї проходять усі культурні держави Европи і що навіть у Північн. Амер. Сполучених Державах в більшій части держав закони й звичаї так налагоджені, що б усякий чужинець, навіть найкультурнійший европеєць „превподоблювався" в англо-саксонского янкі.

Кумедно, що немилостивий до „некультурної вдачі народу" московского сотрудник Правди видаєся не в міру прихильний до царя Александра II. (Се не припадок: хто ненавидить сусідній народ, той, коли не може відірватися від него, мусить лизати руку єго начальству). Він поновля в галицкій громаді байку про те, буцім то цар той підписав конституцію і каже, що „п е в н а (курсів Правди) річ, що коли б не сталося 1 Марця 1881 р. душегубство царя, коли б підписана їім конституція заведена була в житя, то адміністративне заслання опинилося б було в могилі". Ліберальним читателям Правди зостаєся тілько зарядити в роковини 1. Марця яке слізоточиве свято!

Тим часом пораб уже *байку* про конституцію, підписану Александром II. переслати в архів лехкодумних балаканин або й тенденційних брехонь, бо з певних джерел давно вже звісно, що Александр II. і в часи Л. Мелікова чути не хотів не то про конституц-

цію, а навіть про „Земску Думу“, а що підписав він указ тілко про скликаце „совѣщательной коммиссіи“ від земств і великих міст, котра малаб подавати ради про те, про що єі спита сам уряд (Див. Записки Кошелева ст. 253, An. Leroy Beaulieu, L'Empire des Tsars et les Russes II. 589; W. Muller, Politische Geschichte der Gegenwart XV. 208 і др.) Одно певне можна сказати про ту комісію, якби вона зібралась, так се, що в ній мусіли б бути люде, котрі б заявили про потребу для Росії справжньої конституції, а після того доволі певна річ, що цар Александр II послав би їх у „административное засланє“ і тоді боротьба за конституцію в Россії мусіла б піти своєю дорогою, на котрій могло б появитись і своє 1 Марця... А можливе й те, що більшість такої комісії, подібно до наполеоновского парляменту, сама б улагодила закон „о государственной охранѣ“, не лічший від французского 1858 р. й російского 1881 р. і що за него подавби голос і який небудь царелюбний або хитрополітичний украйінолюбець, в роді автора статі в Правді, як з другого боку певно, що як би після 1 Марця 1881 р. російскі народовольці „захватили власть“, то б вигадали для Росії закон „о неблагонадежныхъ“, не лекший Ігнатієвского, котрий сам є тілько бліда копія тих законів, про „народню охорону“ (sûreté publique), які видали в часи першої французскої республіки єі народовольці — якобінці.

Політична воля, а надто вільність особи є справа нелегка! До неї й висококультурні народи дороблюються тілько довгим процесом праці й думки. Кілька десятків років тому назад можна було сподіватись, що по крайній мірі в конституційних державах клясичне Habeas corpus буде свято сповнятись. Аж появились нові „деструкційні та баламутні тенденції“, як кажуть напр. про наше радикальство благенькі наші Правди, Діла та Батьківщини, і ось появились і в ліберальній Італії domicilio coatto, в Германії противусоціалістичний закон, і сама мати закону Habeas corpus, Англія, ховала нераз в Ірландії сей закон у кешеню, і держить єго в схові й тепер.

„Царствіе небесное нудится (с є. здобуває ся трудом) можна сказати й у сій справі. Зрештою, панове редактори Правди), й порядна публіцістика „нудится“ а вам усе хочеся тяпъ да ляпъ! — и корабъ! як кажуть некультурні Москалі.

М. Д.

Болгарскі праці М. Драгоманова.

„Ne frustra panem bulgaricum comedam“ — сказав собі мабуть д. Драгоманов, коли уряд болгарский з далекої Женеви завізвав єго до Софії, щоби там помагав організувати перший болгарский університет. І справді, знаючи незломну енергію і невтомиму трудолюбність нашого вченого і публіциста, можна було з гори доміркуватися, що даром хліба болгарского він йісти не буде, що якіб там не були єго матеріяльні обставини, який би там не був плохий стан єго здоровля, він певно не пожаліє себе, а зробить далеко більше. І справді, помагаючи братам Болгарам зорганізовати перший болгарский університет, д. Драгоманов поміг їм рівночасно поставити на ноги поважне, наукове видавництво, „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина, издава министерството на народното просвѣщение“. „Сборника“ сего вийшли доси три чи чотири спорі томи (велика 8-ка, кождий том по 700-800 сторін). Кождий том сего видавництва поділений на три части: наука, беллетристика і критика і матеріяли з уст народа. Про вартість сих остатніх, в котрих доборі і упорядкованю видно вмілу руку впорядчика „малорусскихъ преданій и разсказовъ“ та співвидавця „Историческихъ пѣсенъ малор. народа“, нема що широко говорити. В відділі беллетристики „Сборникъ“ подав від разу правдиву перлу болгарскої літератури, обширний роман чільного тепер болгарского поета Івана Вазова „Подъ игото“ (Під ярмом). Що в відділі науковім праці нашого знаменитого земляка займають саме чільне і почесне місце і запевнюють сему виданю тривку наукову стійність та високе місце в ряді всіх того рода видавництв у Европі, се для читателів нашої часописі, що мали нагоду близше пізнати М. Драгоманова і як публіциста і як ученого, також не буде нічим дивним і несподіваним.

Доля зробила Болгар нашими сусідами, від них колись плили до нас перші хвилі світла, йшли перші книги, йшли й люде, що в тяжких злигоднях служили нашому краєви як могли і вміли, як ось Григорій Цамблак і др. Та за се ми добре відплатились їм в біжучому столітю, коли їх притисли найтяжші злигодні. Від нас, можна сміло сказати, вийшов перший міцний та ясний товчок їх національного відродженя. Наш угорский Русин Юрко Гуца, що втікши з Австрії перед рекрутчиною прозвався в Росії Юрієм Венеліним, як будитель народного духа болгарского, воскреситель їх славної минувшини стоїть гідно обіч імен таких болгарских патріотів, як Любен Каравелов, Раковский, брати Міладінови, Заря Стоянов.

Тепер пора змінилася. Болгарія стала державою хоч про око самостійною; від неї самої, від єі внутрішної культурної і політичної праці залежить в значній мірі те, чи вона ставатись буде далі більше або менше самостійною. Патріоти ентузіасти, патріоти-гайдуки та борці, як Хрісто Ботйов, Раковскній, Любен Каравелов і Стоянов тепер минулися і місця для них не стало. Обставини вимагають тепер патріотів-реалістів, людей з широкою освітою, широким поглядом на світ і людекі відносини, поглядом не затісненим мілкими національними завистями та ненавистями, гордощами та самохвальбою. І в таку пору доля посилає болгарам в учителі чоловіка як найвідповіднійшого. Хто знає широкі політичні і наукові погляди М. Драгоманова, єго непохибно вірне чуте в оцінованю людей і відносин, а при тім єго острий критичний ум, що не поклонюєся ніяким

авторітетам, не молиться на ніякі хоч і як блискучі кручки та фрази, а всюди шукає конкретного, загального, основного, — той певно признає, що ліпшого вчителя для болгарскої молодіжи, а заразом совістнійшого робітника коло заснованя так важної інстітуції Болгаре не могли найти.

Щасливі Болгаре! Ми Русини-Украйінці як та евангельска вдова даємо йим „отъ убожества нашого“, даємо йим більше ніж маємо, а властивэ даємо те, чого самі не маємо. Ще в початку XVII. віку пора було у нас заклас тися міцним завязкам наукової роботи, тоді коли Памво Беринда, Смотрицкий і др. клали підвалини славянскої філоголії, коли автор Палінодії з колосальним по тодішньому апаратом науковим виступав в обороні православної віри, а автор „Перестороги“ в обороні тогож православія бистроумно розбивав такі католицкі легенди (про побут св. Петра в Римі), котрі приняла й православна церков, приймає й такий Ренан, а розбиває такий знавець історії перших віків християнства, як Ліпсіус. От тоді, при братствах церковних у Львові, Вільні, Луцку, при академіях у Острозі та Замостю, при колегії в Кієві слід було засноватись у нас тривким організаціям для праці наукової. І вони починали організуватись, і були б може пустили коріне, коли б не нещасні наші обставини, не підкопи Єзуітів, не руйнуючі війни козацкі сполучені з незлічимими нападами татарскими Від того часу, можна сказати — від 1648 р. пішло нашому науковому і освітному житю з Петрового дня Працею Смотрицкого та Копистенского користувався хто хотів, користувались Серби і Москалі, не засвоївши собі его методи, вихованці кієво-могилянскої академії понесли зерна освіти в Москву, Петербург, Тулу, навіть у Тобольск, а „швець остався без чобіт“. Що більше, той бувший швець так щиро привик ходити без чобіт, що тепер, коли явилась хоч невеличка можність мати свої чоботи, він силоміць викидає йіх за пліт, цурається йіх як тяжкого лиха, як „компромітації“, як чогось, що не згожуєся з его „національною вдачею“. І нехай собі в наших чоботях ходять чи Москалі, чи Поляки, чи Болгаре — у нас йім нема місця.

Хто читав „Австро-рускі спомини М. Драгоманова“, (вони ще не доведені до самих цікавих моментів), той міг хоч троха вглянути в заколот тої боротьби, яка у нас, в Галичині велася довгі літа темним недумством, обскурантизмом, боязливою заскорузлістю та бюрократичним формалізмом проти всяких, часто поновлюваних проб — заснувати у нас, у Львові, при товаристві імени Шевченка чи при якій іншій організації, осередок поважної наукової праці. Товариство імени Шевченка! Подумайте собі, що би то було, як би воно від часу свого заснованя 20 літ тому назад видало було 20 томів праць наукових, кождий том хоч в третину того, що видає болгарске міністерство! Гадаєте, що се було неможливе? що на те треба було міністерских фондів? Он „Кіевская Старина“ опублікувала вже звиш 30 товстих томів, а простояла пренінь звиш 10 літ працею і жертвами приватних і зовсім незаможних людей. А на наше видавництво певно найшлась би була й субвенція краєва, а може й державна, коли б тілько воно було справді наукове і загально-інтересне. І який круг людей можна було підховати довкола такого видавництва, яке становище можна було вже самим фактом его істнованя здобути собі серед Поляків, поміж другими Славянами, перед Німцями і державою! Д. Романчук жалувався в своій парляментарній промові на те, що Русинів в Австрії мало знають. Питаємо: по чім йіх мають знати? Чим вони себе показали? Своім географічним положенем, котре вони, як каже приповідка, „собі не вискакали“ і котрого самі не розуміють та не вміють використати? Чи такими репрезентатами, як Сінгалевичі, Охримовичі, Барвінскі та Брилінскі?

Ну, скажіть, що є інтересне або хоч би зрозуміле для освіченого чужоземця в галицко-рускій публіцистиці, науці, беллетристиці? Як ще в 1848 році Могильницкий сказав: „О як щасливі самоуки!“ так і доси вся галицко-руска культурна продукція іде за тим словом. Ділетантизм, самоуцтво або прямо недоуцтво на кождім полі. Сему власне повинно і мусіло б було зарадити заснованє осередка поважної наукової праці у Львові серед Русинів, як те пер хоч по троха починають зараджувати такіж організації засновані Поляками для польских цілей. Та ба, не так у нас склалося. Пора національного йойканя та мурликаня мусіла у нас вижитися і пережитися „въ полнотѣ временъ“, а швець мусів остатися без чобіт!

От такі то гіркі думки збуджує в нас вид тих чотирьох товстих томів болгарского „Сборника“, виданих за почином, порадою і в великій мірі працею нашого земляка, котрий на своій землі не найшов місця для своєї праці. А тепер скажемо кілька слів про самі праці, головнож про дві, надруковані в перших трьох книжках „Сборника“, бо третьої, що поміщена в четвертому томі, ще нам не довелося прочитати.

В першім томі „Сборника“ поміщена в цілости статя „Славянскія сказания за пожертвование собственно дѣте“. Ся статя не останеся зовсім чужою й нашій публиці, бо в перекладі на нашу мову єі почала друкувати відновлена в Чернівцех „Руска Школа“ під редакцією дра Ст. Смаля Стоцкого. Статя розпадаєся на два розділи, попереджені невеличким вступом про значінє народної словесности і міжнародний елемент в нар. словесности. Автор коротко згадує ту про почин розслідів „народної, або красше сказати устної словесности“ в другій половині XVIII. віку і про розвій тих розслідів, що переходив кілька ступнів. З разу збирачі устного матеріялу серед кождого поодинокого народа вважали той матеріял витвором виключно сего народа, вплівом душі народної, добирались в нім до слідів давної мітології і старовини своіх предків, а далі почали бачити мітологію і аллегорію та сімболістику навіть там, де єі зовсім не було. З часом

під впливом розширеня матеріялів і дослідів, а головно під впливом розбуджених у Европі студій над мовами, віруваньми і літературою народів Азії, нових і давніх, учені побачили, що в устній словесности ріжних і нераз далеких від себе народів „є много спільного і що те спільне можна розділити на два розряди: 1) похоже в наслідок похожости людскої природи, особливо на однакових ступнях розвитку, і 2) похоже в наслідок прямого запозиченя одним народом у другого, в наслідок переходу творів словесности чи то способом письменної чи устної передачі".

Позаяк перехід той дуже трудно, а звичайно й неможливо вловити, так сказати, на горячих слідах, а завсїди в науці маєся діло з результатами того переходу, нер..з дуже сильно зміненими, повриваними, попутаними і повязаними зі складовими частями інших творів, для того наука про сі твори вимагає дуже бистрого ока, обширної знайомости матеріялу і холодного критичного розуму, щоб не дати звестися привидам, не взяти річей запозичених та занесених за питому власність даного народа, розпізнати в творах сильно змінених, в неясних нераз уривках основні, типові риси певного твору і при всім тім бути дуже осторожним в виводах та заключеньх. Щоб мати певний крітерій, чи якийсь твір устної словесности є оріґінальним витвором народа, чи позиченим з заграници і переробленим, на се нераз треба бути і філологом, і істориком на широкий розмір, і тонким псіхологом. Нераз один натяк у якімось словеснім творі, натяк, котрий многі покоління при устній передачі того твору передавали одні одним без тямки і застанови, кидає дуже важне світло і на повстанє того твору, і на єго хронологію, на рівень чутя, ідеалів і думок серед народа, у котрого переховується той твір.

Між памятниками народної словесности особливо важними для характеристики „народної душі" одно з чільних місць займають перекази релігійного змісту. Перекази ті у народів европейских звичайно мають закраску христіянску. Се не перешкодило вчених давнійшої, міфологічної школи бачити в них підкрашені чужою краскою витвори питомо-народні, автохтонні, і дошукуватися в них слідів дохристиянских вірувань та культів народних, або навіть брати факти розказані в тих памятниках прямо як характеристику вдачі даного народа. І так напр. в книжці Ербена „Сто славянскихъ народныхъ сказокъ и повѣстей въ подлинникѣ" (Прага 1865) під титулом „Болгарско гостеприимство" розказано повість про те, як Бог в виді старця прийшов до одного Болгарина і попросив єго, щоб той зарізав свою дитину, спік єї і угостив єго тим мясом. Болгарин без опору сповнив єго волю, але коли заглянув до пєчи, чи готова печеня, побачив, що дитина була жива і здорова. Очевидно, що болгарский патріот, котрий записав сю повість із уст народа, думав, що вона справді характеризує спеціяльно болгарску гостинність. Тимчасом д. Драгоманов зводить до купи множество оповідань на сю тему у ріжних народів і показує, як вони розщіплювались та спліталися з іншими темами. Автор розріжнює три групи тих оповідань: перша, з признаками найдавнійшої давнини, заховалася на Украйіні Марія, тікаючи перед Іродом з дитиною Ісусом входить до хати одної жінки, що пече хліб. Марія кидає дитину тої жінки у огонь, кладе в колиску Ісуса і просить жінку, щоб сказала Іродови, що се єї син. По відході Ірода показуєся, що дитина в печи жива, — з неї спісля виростає цар Папарим. В великорускій пісні легенда ся о стілько змінена, що на просьбу Маріі жінка сама кидає свою дитину в огонь для уратованя Христа.

Друга група оповідань далеко сложнійших. Типове оповіданє сеї групи також українске (Чубінский II, 355 — 357): три брати вандрують з Богом, про божій помочи вони забогатіли, опісля Бог приходить до них в виді подорожного, два перші не приймають єго, а третій гостить єго, а для виліченя єго від поганої слабости (вошей) єго жінка зважуєся спекти свою дитину, щоби єї салом змазати хорого старця Дитина в печи остаєся жива і бавиться червінцями, старець щезає. До сего типу підходять найблизше варіянти болгарскі, в котрих так само які в українскім сплетено до купи оповіданє про вандрівку Бога по земли і про пробованє людей наділених єго добродійствами, з оповіданєм про посвяченє дитини для виліченя якоісь поганої хороби. В інших варіянтах ся друга частина виступає самостійно, як ось в сербских піснях про діякона Степана, де мати дияконіха посвячує на розказ двох подорожних (ангелів) свою дитину, щоби уздоровити сім німих і девять сліпих, далі в церковно-рускій рукописній повісти „Слово о христолюбивомъ купцѣ, емуже сотвори напасть бѣсъ" (Костомаровъ Памятники старинной русской литературы, I, 117-18), де богач кровю своєї дитини лічить рани свого гостя а колишнього добродія. До того самого типу належить і грузинске оповіданє про купця, котрий кровю своєї дитину вилічує проказу у сина свого добродія-гостинника. Сюдиж треба зачислити й деякі середновікові поеми західно-европейскі, повставші в часі хрестових походів, коли европейске лицарство познайомилось зі Сходом і принесло відтам богато відомостей, повірок і оповідань. До них належить і повірка о ліченю прокази кровю людскою. Повірка ся лежить в основі старофранцузкої поеми „Amis et Amyles", де приятель посвячує без відома своєї жінки (так як у старорускій і грузинскій повісти) свою дитину для виліченя приятеля від прокази, і старонімецка (пропущена д. Драгомановим) поема лицаря Гартмана фон Ауе „Бідний Генріх", де дівчина, дочка підданих, сама склоняє батька й матір, щоби посвятили єї для виліченя єї кровю прокази у їх доброго пана.

Як бачимо затим, у Европі розширені є властиво дві групи оповідань про посвячене власної дитини, а именно посвяченє дитини для виратуваня Ісуса від погоні, і посвяченє єї для

виліченя гостя (добродія, приятеля, пана, Бога) від поганої слабости. До третьої групи віднестиб можна хіба вище наведене болгарске оповіданє у Ербена, де властиво не бачимо причини, для якої посвячено дитину. Неприналежною до сего круга оповідань ми вважали би наведену д. Драгомановим бретонску легенду про св. Туіну, бо там дитина властиво не була зовсім пожертвувана, а тілько случайно впала у окріп і зварилася.

Всі ті оповіданя занадто зближені до себе, щоб можна похожість їх уважати случайною. Противно, вже само їх географічне розширенє, а також релігійні і інші вірованя, що лежать в їх основі. свідчать ясно, що жерел їх треба шукати не в Европі, а в Азії. Д Драгоманов туди й звертаєся, і попадає перш усего на апокріфічні легенди музулманскі і християнскі. В музулманскій легенді Фараон посилає свого воєводу Гамана шукати новонародженого Мойсея; мати ховає Мойсея в піч і закладає дровами, а сама виходить. Гаман перетрясши хату, запалює дрова в печи; мати вертає, бачить огонь, але Мойсей кричить до неї з печи, щоби не боялася, бо він живий. Основа тої легенди про Мойсея перенесена була з часом на Христа, і в апокріфічнім „Евангелію о дітстві Христа“ або так званім „Евангелію арабскім“ спутано вже сю легенду з мотівом о виліченю слабости. Близько дому Марії в Вифлеємі жили дві жінці, що мали по одній хорій дитині. Одна з них випросила у Марії пеленку з під Христа, вшила з неї сорочку для своєї дитини. і дитина виздоровіла, а дитина другої жінки вмерла Ся розгівана одного разу кинула дитину своєї товаришки в натоплену піч, але дитина осталась жива. Як бачимо, у обох сих апокріфічних легендах є елементи повісти українскої і вірші великорускої, але ще розрізнені, не звязані мотівом пожертвуваня. Мотів той, доведений до таких крайностей, які стрічаємо в повістях европейских, не є властивий релігійним віруваням ані етичним поглядам ані жидівским, ані християнским, ані магометанским, і для того жерел єго треба шукати ще далі, у буддістів, у котрих власне таке безграничне пожертвуванє є одним з основних догматів релігійних. В буддійских повістях бачить д. Драгоманов властиве жерело і повістей апокріфічних про Мойсея і Христа і повістей европейских про пожертвуванє дитини Ту також находяться орігінали украйинских і болгарских казок про Бога-подорожного, сплетені опісля з повістями о пожертвуваню дитини.

(Конець буде.)

Іван Франко.

Для починаючих фольк-лорістів на Украйині.

Остатніми часами мені не раз доводилось діставати листи від молодих Украйінців університетского образованя, котрі питають в мене бібліографічних вказівок про книги, по котрим вони могли б приступити до наукового досліду нашого фольк-лору по порівнявчому методу. Мені такі запити, правду сказати, дивні, бо ачейже в кількох університетах, котрі красять нашу Украйіну в Росії й Австрії, не бракує спеціялістів, до котрих могла б обернутись молодіж, що рвеся до науки. Та коли люде обертаються до мене, то мушу відповідати їйм, як можу. Що б уберегти час людім і собі, попробую раз відповісти прилюдно.

Література фольк-лорна тепер обширна, і з нею можна познакомитись як слід тілько постепенно, при роботі. Але для початку пораджу такі діла, котрі дають теорії нової порівнявчої науки про фольклорний матеріял, котрий може зразу підперти ті теорії, а також досить бібліографічних вказівок, як би хто хотів повести свої студії далі.

Раджу перш усього прочитати Dunlop — Geschichte der Prosadichtungen (переклад Liebrecht-a. Се вже досить застаріле діло, та доси незаміниме, недавно була звістка про нове); Пыпина — Опытъ литературной исторіи старинныхъ русскихъ сказокъ и повѣстей; Benfey — Pantschatantra (після котроі хто хоче більше познакомитись з сею справою, може взяти франц. переклад Панчатантри Lancerau і єго ж Hitopadesa); Liebrecht — Zur Volkskunde. Далі можна взяти з нових збірок казок з порівнявчими примітками і вводами: Cosquin — Contes populaires lorrains; Pitrè — Conti popolari toscani. а також Pitré — Fiablé e raconti p. siciliani (в єго Biblioteca delle tradizioni p. siciliane) і L. Gonzenbach — Sicilianische Märchen з примітками R. Köhler'a, а також примітки Келера до сербских казок в Archiv für slavische Philologie. Після сего можна безпечно взяти старі збірки з примітками по мітологічній теорії: Гріммів — німецкі казки, Гана грецкі й альбанскі, Афанасєва рускі і Bryères великобританскі.

Новійший матеріял для показу впливу азіатского на казки, а переважно новели европейскі дають праці Clouston — The Book of Sindibad і Popular tales and fictions, their migrations and transformations. Для показу впливу церковного на народні оповіданя можу рекомендовати нову пра-

цю Crane — The Exempla or illustrative stories from the sermones vulgares of Jacques de Vitry (Того ж автора цінна праця Italian popular tales)

Далі, для познакомління з поглядами найновійшої англійскої школи, котра зве себе антропологічною, можна обернутись до франц. перекладів статей Анд. Ланга — Mythologie і Essais folkloristiques (окрім того праці Ланга: Myths and Customs і Myth, ritual and religion).

З названих діл можна покласти собі початки науки про прозаічні народні оповіданя. Для науки про перехід пісень від одного народа до другого, — далеко слабший ніж перехід прозаічних оповідань — найповнійший матеріял дає тепер нове американске видане Child — The English and Scotch Ballads (ще не скінчене й дороге). Для початку й для тих, хто не думає спеціялізуватись на сему, хоч би через те, що в наших народних піснях інтернаціонального матеріялу не дуже багато, — раджу: Reiffersheid — Westfälische Volkslieder і Nigra — Canti popolari piemontesi, а також Горника й Смоляра — Пісні лужицких Сербів.

За новими виданями можна слідити по спеціяльним часописям, як The Folk lore, Mélusine, Revue des traditions populaires, La tradition, Zeitschrift für Volkskunde, Wisła.

Розуміється, що нашим фольк-лористам мусять бути звісні праці дд. Александра Веселовского, Потебні, Кирпичникова і др.

М. Драгоманов.

Костомаров і штунда на Украіні.

(Ся замітка є частина з двох заміток, котрі я обернув був до редакції Правди з того поводу, що деякі сотрудники еї просто обертались до мене з запитами в ріжних точках' то партійних, то прінціпіяльних, зачіпаючи при тому мою особисту літературну службу, про котру громада справді має певне право робити слідство й сказати свій суд. Я був такий наівний, ще приняв ті запити за щирі й написав на їх відповіді, котрі могли, як сподівався я, всунути не одно непорозуміне з тих, що наросли між нашими земляками між іншими через те, що поліцейскі перешкоди втрудняють нам постійний обмін думок. Але редакція Правди, або ліпше сказати, якась маска, котра сама за себе не відповідай за котру ніхто не хоче брати особистої відвічальности, відмовила мені з грубостями місця в своєму виданю. Не можучи претендувати на те, що б Народ залишав важнійші справи для того, що б давати місце моім відповідям на запити Правдян, я мушу замовкнути і прошу редакцію Народа помістити тільки частину з моіх заміток, котра торкаєся таких поважних справ, як Костомаров і т. зв. штунда на Украіні. Кілька уступів в ній подібні до того, що я говорю в „Чудацких думках", та годі їх тут пропустити через те, що я мушу залишити мою замітку так, як вона була написана для Правди. М. Д.)

Прочитавши в 2-му вип. Правди за 1891 р „Відповідь М. П. Драгоманову" д. В. Т. а в ній слова, що газета Народ, замітка в котрій спонукала д. В. Т. до тієї Відповіді, мало кому відома на Украіні, — я подумав, що маю право бажати, щоб моя відповідь на Відповідь була напечатана в Правді, певно, більше відомій на Украіні.

Д. В. Т. виступа „в обороні памяти Костомарова, єго чести, слави й доброго імені". Я мушу перш усього запротестувати проти такої постанови справи. Честь, слава й т. і. Костомарова мені не менше дорогі, ніж кому іншому, включно до самого д. В. Т. Я се допевнив тим, що писав про Костомарова на ріжних монах і по ріжним сторонам, в тім числі й у Галичині, де навіть некрологи Костомарова в народовских газетах були лишень переробкою моєї статі про него в „Сьвіті" дд. Франка й Белея.

Але поряд з пошаною в освічених людей живе й вільна критика, і тілько єі я вживаю, коли споминаю про Костомарова і в тій замітці, котра так обурила д. В. Т. Я не розумію, чого він обурюється, коли виписка, котру він наводить зі слов Костомарова про православіе, штунду й украінску проповідь і евангеліе, як раз підпирає те власне, що я казав про Костомарова та ще мабуть чи не з лихвою, бо показує у нашого великого покійника зовсім уже непохвальний оппортунізм, коли він змагаєся противупоставити „украінскому перекладу Нового Завіту, зробленому в чужій державі (дд. Куліша й Пулюя) переклад, котрий був би ухвалений св. Синодом і простався б через духовних пастирів (Як звісно, Костомаров представив був у 1863 р. в рос. св. Синод свій переклад евангелій).

Але в усякім разі з виписки слів Костомарова, котру приводить проти мене д. В. Т. ясно: 1) що Костомаров стояв за православіе, 2) що він був недовольний штундою й тим, що сектанти „товмачать св. письмо по своєму" на користь раціоналізму і 3) що вважаючи не відповідними, щоб „викорінити штунду, заходи поліції," Костомаров пропонував для тої цілі „більш дійсні заходи, чисто духовні", як ширене украінского перекладу Нового завіту, ухваленого св. Синодом, напр. єго перекладу і т. д.

Я-ж тілько те й казав про Костомарова в короткій своій замітці. Ось моі слова: „Костомаров печатав навіть в „В. Европы" статі, в котрих брався викоріняти штунду і др. єресі на Украіні і підпирати православіе коли св.

Синод пустить его переклад евангелій на украйінску мову".

Тепер мушу тут добавити те, на що я мав случай натякати не раз, а власне на те, що в таких і подібних словах Костомарова видно по части мало достійний оппортунізм, а ще більше недостачу правильного наукового, історично-еволюційного погляду на релігійне житє народів, таку недостачу, на основі котрої зроста звичайно й сам недостійний оппортунізм.

Костомаров мав незвичайний ум і великий талант входити в чужу душу. Між іншим сі природні здібности були причиною того, що він і з релігійної історії Руси написав такі речі, як Великорусскіе религіозные вольнодумцы XVI ст., Духоборы и Молокане, як голова про церкву й єресі в Сѣверорусскихъ народоправствахъ, за котру він мав суперечку з духовною цензурою, як Исторія раскола и раскольниковъ, — і доси найрозумнійше з того, що написано в Росії про великоруске сектярство. Тілько ж у Костомарова на диво мало було знатя загальної історії релігій і навіть історії церков христіянских, так що єму бракувало підстави для логічного еволюційного погляду на релігійне житє й на Руси (Говорю Руси, бо Костомаров вважав за Русь не саму Украіну, а й Москву й Вятку і др. частини Московщини і з сего боку був общерусъ и объединитель, говорючи певною галицкою терміноло-гією, далеко більше ніж напр. усі теперішні руско-украйінскі радикали) Через се, в основних своіх поглядах на сю справу Костомаров, не глядючи на свої, так сказати, заскоки в раціоналізм, зоставався православним церковником і тим більше, що в натурі єго було богато містіціізму, котрий опирався на нервозність, що доходила в Костомарова до галюцінацій. До того-ж на спеціально украйінскім грунті Костомаров, як і другі наші козаколюбці-народовці, вважав для себе навіть обовязковим поклонятись православній церкві, як „народній".

Через се все Костомаров не написав про украйінске релігійне житє й таких праць, які написав про великоруске, і не вмів оцінити ваги для нашої Руси не тілько західнього протестантства, як кальвінство й соцініанство в XVI ст. але й антиархієрейского православія Івана Вишенского Блонского й перших братств, що були на нашім грунті початком свого рода реформації, котру спинила у нас перше Унія, а далі козацко-православна реакція (Дивись особливо працю Костомарова Югозападная Русь въ XVI ст. хиби котрої я мав пригоду печатно показувати ще в 1870 р.)

Через се Костомаров не міг зрозуміти й ваги штунди, на котру й він, як звичайно православні Росіяне, дивився, як на випадкову пригоду, котра вийшла або з хиб православного духовенства, або з малої просвіти народу, нездібного противустати німецкій пропаганді, а зовсім не як природну прояву еволюції релігійного житя, котре мусить або пройти через раціоналістичний евангелізм, або, коли сю дорогу єму переріжуть, кинутись у фрівольний скептицизм у масах, при філософскому матеріялізму в висших верствах. Додайте оппортунізм, і получите як раз те, що написав Костомаров про православіє й штунду До якої дивної сліпоти або рахувку на чужу сліпоту доходив Костомаров, видно й з кінця того уступу, котрий наводить д. В. Т. де Костомаров каже, що в старовину, коли пастирі духовні вміли говорити з народом, на Украйіну не пробивались єресі. А кальвінство? а соцініанство? а явно протестантскі казки, легенди, вірші про святих, попів іті. з котрих деякі через Украйіну перейшли й до великорусских сектантів? (Дивись напр. в Вѣстнику Европы — Два малороссійскихъ фабло и ихъ источники). (P. S. Я не берусь судити про те, скілько в Костомарова було сліпоти в усій сій справі, а скілько оппортунізму, але вважаю характерним, що в одному листі, полученому мною від одного шановного і вільнодумного Украйінця, вже після статі про мене д. В. Т. докоряється мені, що я погорячився в словах про Костомарова, і говориться, що Костомаров зовсім не був противником штунди, а тілько „хотів москаля одурити"... Не знаю, чи таке адвокатство більше віддає чести Костомарову, ніж моє „прокурорство", а тілько скажу, що такими заходами ми ніколи „москаля не одурили", а тілько сами попивались у дурні ідейно й практично! Інші булиб результати, якби украйінский національний рух стояв рішуче й безповоротно при прапорі ідей прогрессивних: культурних, політичних і соціальних. Се одно тілько я й маю на думці в усіх моіх критиках заходів украйінофільских).

Д. В. Т. хоче боронити від мене не тілько Костомарова, а в загалі украйінских письменників, приписуючи мені замір „притьмом знівечити украйінских письменників і возвеличити великорускіх".

Я мушу виять почати з протесту й нагадати, що я не пропускав пригоди виставляти добрі боки украйінского письменства перед світом навіть там, де до моіх заходів і слова не чули про него. Я можу навести з двацяток книг і статей на всяких мовах, від сербскої да португальскої й англійскої (на остатній навіть в Америці), в котрих прихильно говориться про украйінске письменство виключно на основі того, що я говорив про него печатно, або в листах, до котрих я давав матеріял, засилаючи украйінскі книги ріжним ученим від Карпат до Міссісіпі. Але правда висше патріотизму. Я мушу признати, що украйінский рух з ідейного боку не розвивався після 1847 р. а йде назад, тоді коли про великоруске письменство сего не можна сказати, не глядючи на всі хиби єго й на перешкоди, з котрими воно мусить боротись. В остатніх роки украйінске письменство піщло скорими ступнями до реакції і впадку не тілько з ідейного боку, а й з формально-літературного. А колиб ще й у Росію перенеслося, як того очевидно хоче Правда, та гегемонія, яку признали над собою галицкі украйінофіли унятским епископам, то я вже й не не знаю, ку-

ди може дійти сей процес реакції й упадку.

Коли вже д. В. Т. як і другі мої противники в Правді, так особисто ставлять справу, то хай мені вільно буде, навіть ціною особистої самоповаги, звернути їх очи ось на що: тоді як я з десяток років писав на ріжних европейских мовах про здорові й прогрессивні зерна в украйінскому руху, то про теперішний упадок украйінского письменства я пишу тільки по украйінскому, як посильну пересторогу для своіх. В остатні роки кілька разів з ріжних боків у мене прохали дозволу перепечатати, або перекласти мою брошуру La littérature Oukrainienne (котра була переложена по сербскому, італіянскому, іспанскому, зрезюмована по англійскому і др.), та я не можу зважитись на те, бо треба б було доповнити ту брошуру оглядом того, що появилось украйінского за остатні 10 років, а мені те соромно зробити перед чужими... Д. В. Т може требувати від мене, якої схоче, присяги на те, що я кажу від серця...

Тепер перейдемо спеціяльно до справи відносин писателів украйінских і російских до штунди. Я, кажучи в загалі про те, як мало украйінскі патріоти виступали проти принціпів (культурно-політичних) на котрих тепер оперлась Побєдоносцівска реакція в Росії, спомянув те, як російска печать принціпіально боронила й украйінских сектярів і їх право на житє. Д. В. Т. відповіда мені, що „штунду обороняли хоч і в московскій прессі, переважно украйінофіли“.

Навіть, колиб остатнє було правдою, то й тоді виступи такого Костомарова булиб характерні. Але показ д. В. Т. не правдивий. Ні Емельянов, ні Абрамов, котрі подали докладні й симпатичні огляди штунди ніяк не украйінофіли; не украйінофіли й хроністи „Вѣстника Европы“ напр. д. Л. Полонский, котрі боронили принціп свободи віри, і навіть не Украйінці. З Украйінців мені відомий тілько один автор докладної й прихильної до штунди статі, д. Старинкевич, написавший добру працю про украйінске сектантство в петерб. Словѣ, та против него можна поставити антіштундарскі статі в Кіевской Старинѣ, національність авторів котрих хоч мені і не відома, так за те украйінство редакції стоїть вище сумніву.

Д. В. Т. говорить мені про газетні статі украйінофілів в оборону штунди й назива з них одну в Странѣ 1881 р. Каюсь, що маючи перед собою примір такої великої голови як Костомаров, я думав, що маю право не вважати на газетні статейки мало звісних авторів, та ще часто й не підписані. Та вже, коли тепер д. В. Т. згадує про такі статейки, то й я нагадаю, що перша в Росії печатна звістка про штунду була написана одним досить звісним украйінофілом і була просто доносом, і між іншим перша пустила в публіку ту думку, на котрій тепер Побєдоносцівщина опира свої заміри проти штундистів, а іменно, що штунда се авангард германізації Новоросії. Я потім не раз бачив автора сеї дописі, він уважався за доброго украйінского патріота й думав, що зробив препатріотичне діло, оступаючись за „украйінске православіе“ проти „німецкої штунди“.

А головнійше, — всі газетні статейки, а надто анонімні, мають той хибний бік, що часто вони не обовязують самих їх авторів. Я напр. знав одного сотрудника Страны, котрий, вийіхавши в Галичину, забув свій украйінский і „общерусский“ лібералізм, і печатно відрекомендовав навіть російским Украйінцям станіславівского епископа, яко проводиря національно-народнього руху. Хто мені поручиться, що той же самий оборонець штунди в Порядку або в Странѣ не написав дописі в Діло або в Буковину про те, що штунда — результат „обрусенія“, або не наговорив Галичанину д. О. Барвінскому, котрий виголосив таке в своєму спомині подорожі по Украйіні в Ділі? В загалі. про украйінских дрібних писателів можна сказати те ж саме, що сказано про Костомарова, то б то, що в них не видно знатя загальної еволюції релігійного житя, так само як і других боків культури й політики, і через те нема ясного й сталого науково-прогрессивного погляду й на такі прояви єго, як православіе, штунда і. т. і. Противного, д. В. Т. не може доказати скілько небудь документально. А я б перший був радий, якби було інакше.

1891 ст. ст. Февр. 24. М. Драгоманов.

P. S Тілько я писав, як бачите, ще два місяці назад до ред. Правди. З того часу Правда помістила допись, в котрій читаємо жалі на Побєдоносцівске переслідуване штунди. Але як нам розуміти сі жалі, коли одночастно Правда являється органом і навіть ініціатором своєї Побєдоносцівщини в Галичині, т. зв. Програми Романчука й Гал. р. епископату, і при тому виставля себе й органом стількож російских украйінолюбців, скілько й галицких, і не виклика проти себе протестів ні з відки, окрім від т. зв. радикалів? Не вже ж російскі украйінолюбці не чують потреби раз на завше сказати ясно напр. в справі релігійній, що вони стоять за еволюцію, або хоч за свободу в справах віри, або коли ні, то сказати, за яку власне Побєдоновцівщину стоять вони: чи за санкт-петербурску, чи за свято-юрску? Ми тілько через те й говоримо про Правду, що ся маскована дама, кокетуючи зі св. Юром, за котрим явно стоять єзуіти, в той же час хова за неясним прапором націоналізму, всякі противорічности, котрих сума власне й мертвить теперішній украйинский рух і навіть просто деморалізує єго, відкриваючи вільну дорогу для всякого крутійства. Давно вже час, що б ми побачили коли не справжніх людей, то хоч ясні принціпи! Ми того добиваємось нашою полемікою, а коли того не дібємось, то сподіваємось по крайній мірі того, що розумні й чесні люде між украйінолюбцями зрозуміють потребу, помимо сего маскарада, обявитись тим, чим вони справді є. М. Д.

Сильний удар „угоді“

завдали Русини Турецкого повіту. На зборах місцевої „Народної Ради“ 6 л. серпня принято програму для спільної акції Русинів усіх партій, і між точками тої програми є й ось які: літературно-національні спори лишаються на боці; осуджуєся боротьба між рускими партіями при помочи доносів і особистих клевет; Русини всіх партій обовязуються боронитися обопільно й солідарно, коли хто небудь з них буде покривджений в політичних правах; взивають руских послів соймових, щоби вдержали один клюб; взивають тих послів руских, що зіткнулися з правительством і Поляками (угодовців) щоби підчас сесії соймової домагалися сповненя даних їм обіцянок, а ні то перейшли в опозицію. З сих точок тілько остатна не прямо бє в угодовців, хоть усім ясно, що ніякі обіцянки послам не можуть бути сповнені, коли правительство до них не признаєся і що ті посли, що пішли на них, не можуть стати в опозицію, а мусіливби хіба зложити мандати. Решта наведених точок прямо валить головні стовпи чи послідки угоди Окрім того ухвалено довгий ряд точок для духового й мятеріяльного піднесеня народу, поручено се все яко програму руским послам до сойму й ради державної та виражено бажанє, щоби сю програму приняли всі галицкі Русини яко програму народну. Ми ще матимемо нагоду говорити про турецку програму; тепер скажемо тілько, що найбільша частина єі точок дуже практична і така, що справді навколо них може скупитися акція Русинів усіх партій. Ми також по найбільшій части годимося на турецку програму, котра в многих точках практичної роботи є прямо копією нашої програми мінімальної.

Важне тепер тілько те питанє, чи вибраний зборами турецкими новий видїл тамошної „Нар. Ради“ найде в собі досить енергії і смілости до зорганізованя по цілім краю агітації на користь тої програми і до введеня в житє єі найважнійших точок. В усякім разі ухвали зборів турецких дуже важні як обяв прилюдної думки на провінції — супротив угоди.

ПЕРЕПИСКА.

УКРАЙІЦЕВИ, ЩО БОРОНИВ „УГОДУ“. Ви не один, що боронив славетну „угоду“ тілько через те, що Вам зовсім не відомі єі реальні обставини. Для нас очивидно, що ті обставини, тай загалом галицкі й австрійскі справи не відомі й самим ініціаторам угоди, і коли ми їім що небудь можемо гостро закинути, так се власне: як могли вони, при такім незнаню, так сміливо взятися за таку роботу? Тепер Ви властиво відступаєте, бо пишете вже, що в поступках „народців-угодовців“ бачите тілько „політичну нерозвитість то що, а не „підлість“ іті. Згодімся, і не будемо перечитися. Тілько скажіть же, що ж думаєте Ви робити далі? Тримати з „угодовцями“ чи з нами, чи самостійно робити, але все таки в поступовім радикальнім напрямку? Бо якось ми не можемо собі виобразити освіченого російского украйінолюбця інакше як поступовцем і радикалом. А ми, під конець спору, скажемо з чисто національного боку тілько ось що: Тепер і самим галицким угодовцям видно вже, що угода провалилась. Ми ж се пророкували наперед. З національного украйінского погляду вважайте за велике щастє, що угода найшла собі найрішучійших противників і найострійшу критику власне в нашім гурті, котрий при радикальних прінціпах, все таки держиться національного грунту. Інакше вся користь з провалу угоди дісталасьби — москвофілам! Sapienti at.

До членів Робітницкої Партії, Дд. Юліяна Баара, Гната Дашинского, Юліяна Обірка, Германа Діаманда й Іосифа Данилюка у Львові. В відповіди на Ваше письмо до редакції Народа що до статі т. Павлика „На чужім празднику“ заявляє екзекутивний комітет руско-украйінскої радикальної партії, що в статі тій не знаходить нічого, що-би виходило поза границі дневникарскої критики і що-би могло Партію Робітницку, єі членів або які-небудь інстітуції образити або скомпромітувати.

На дальші можливі інтерпеляції того рода заявляє комітет, що за статі підписані авторами ані редакція Народа, ані екзекутивний комітет, ані партія не відповідає, бо в Народі є вільна обміна думок.

Д. Гнат Дашинсний у Львові. Ваші кореспондентки адресовані до обох редакторів Народа, з „gratulacją denuncjacji“ такі, що і Ваш підпис на них і адреси тих кореспонденток ми, екзекутивний комітет, мусіли вважати за неавтентичні.

Другий зїізд радиналів має занятись отсими справами: 1) Реввізія програми, 2) внутрішна організація і фонди партії, 3) орган партії, 4) засноване радикального товариства у Львові, 5) акція партії сред селян і робітників, 6) становиско партії до інших партій та інстітуцій, 7) найблизша політична діяльність партії, 8) внески й інтерпеляції.

Нагадуємо ще раз, що на зїізд будуть допущені тілько особисто запрошені і знакомі комітетовим люде. Гості виключені.

Видає Михайло Павлик. Відповідає за редакцію Іван Франко.
„З Друкарні Народної“ Войтіха Манецкого, під проводом В. Годака.

Рік II. Львів 1. л. вересня 1891. Ч. 17 і 18.

Виходить 1. і 15. л. кождого місяця і коштує за рік в Австро-Угорщині 4 гульд а для заграниці 5 рубл., 12 франків, 10 марок або 2½ доляра.

Одно число 20 кр.

НАРОД

Адрес редакції: Львів, ул. Академична ч. 22.

Дописи безименні не будуть поміщувані. Ужиті рукописи нищаться, а неужиті можуть собі автори своім коштом відобрати. В справах редакційних можна говорити від 11 до 12 рано і від 2 до 3 поп.

ОРГАН РУСКО-УКРАІНСКОІ РАДИКАЛЬНОІ ПАРТІІ.

ЧУДАЦКІ ДУМКИ.

IV (Далі).

З усього попереднього огляду історіі церковного „обрусенія“ по ріжних сторонах ясно, що коли в церквах християнских під панованєм епископів та патріархів і папів зріс національний централізм і примус, то проти него впять піднявсь рух просвітно-космополітичний, протестанство, і довів по крайній мірі деякі сторони Европи, котрі рішуче пристали до того руху, до пошани всяких мов народніх — до національного автономізму в справах релігіі. Але на сему не спинивсь вплив руху протестантского: визволіня простих народніх мов з під ярма латини в церкві причинилось до того, що б дати волю сим мовам і в письменстві світскому. І до того по ріжним сторонам Европи робились проби письменства на ріжних простих мовах, та все таки, коли латина була єдиною святою мовою, то проби ті робились немов гріх який. Коли ж живі народні мови через переклад на них евангелій іті. посвятились в очіх християнского люду, тоді вони почали сміливо вживатись для всякого письменства й науки.

Тілько ж державні обставини в Европі склались так, що деяким народнім мовам прийшлось боротись з другими, котрі ставши державними, навязувались чужим людям, як колись латина навязувалась всяким народам у римскій державі. Так склались нові „обрусенія“, світскі котрі ми тепер і оглянемо.

Після того, як розвалилась держава римска, в ріжних крайінах Европи складались окремі держави, майже завше через воєнну перевагу певноі національности над другими. В тих державах неминуче почав рости й свій національно-письменский централізм, хоч на заході Европи довго він маскувавсь і здержувавсь перевагою мови латинскоі, наслідованоі від держави римскоі і піддержуваноі церквою.

Коли, після того, як Нормани осілись в Англіі, більше-менше закінчився на заході Европи період „вандрівки народів“, — найбільше централізованою державою там стала Англія під королями норманского й анжуйского роду. Навіть коли королівска самоволя зручно організована Вільгельмом І. Норманским за помічю церкви, як противенство сучасному континентальному феодалізму, була зломлена дружнім напором ріжних станів народу (панство, попівство й міщанство) і коли Англія стала монархією конституційною, то все таки державна сила там сцентралізувалась так, як нігде в середневічній Европі. Натурально, що перші систематичні заходи до державно-національного централізму в тій Европі ми знаходимо в державі англійскій. Звісно як зневажано було все саксонске при перших королях Англіі з Норманів і Анжуйців з йіх францускою мовою. Знищити зовсім саксонску мову було за важко для норманско-францускоі меншости, і згодом виробилась в Англіі мішана мова, новоанглійска, котра нескоро стала увіходити і в державне житє (В перший раз сею мовою написаний був королівский маніфест в 1258 р по при мові латинскій і францускій, а в перший раз промова від імени короля сказана була по англійскому тілько 1363 р значить майже через 300 років після того, як пофранцужені Нормани завоювали Англію (1066). Та ще й після того француска мова вживалась довго в державному житю Англіі.) Тілько ж з того часу тим енергічнійше взялись Англичане до денаціоналізаціі людности кельтійскоі, котра ще зоставалась на британских островах.

Адміністративна політика Англичан у бельгійских крайінах була зовсім римска: завойовуючи нову крайіну, Англичане оселяли там своі колоніі, заводили своі порядки з своєю офіціальною мовою: францускою або новоанглійскою (звісно, по при латинь). Так поступали вони в Валіі і пізнійше в Ірландіі.

Вже Англосакси нищили національність Кельтів у Британіі, але то було нищенє самоі людности, що б заняти єі місце. Так перед часом Вільгельма Завоювателя знищені були Бріти майже в усій теперішній Англіі, окрім західних украйін. Зараз же після того як Нормани осілись в саксонскій Англіі, вони почали захоплювати землі Брітів у Валіі (Gwallia, W..les), де держали себе, як потім іспанскі „конквістадори“ в Америці. Але на півночи крайіни стояли ще кельтійскі державки, хоч і вони мусіли признавати своім господарем короля Англіі. Валійці не були варварами, бо не тілько були здавна християнами, а мали від X.

ст. свої збори законів писані по кельтскому й по латинскому. Під кінець XIII. ст. найдужші князі Валії задумали увільнитись від Англичан Коли аріепископ англійский пойіхав у Валію що б спинити повстанский рух, то валійскі барони сказали єму виразно: „ми не хочемо покорятись Едварду (I-му, королю Англії) і не потерпимо, що б наш князь покорявся чужинцям, котрих *мови*, звичаїв і законів ми зовсім не знаємо". Едвард побідив Валійців і зничтожив їіх національні державки. В крайінах, котрі захопили норманскі авантурники (Lords Marchers), англійский король зоставив порядки, котрі вони там завели, хоч там було багато феодального своєвольства, котрого англійский уряд не терпів у себе, але в бувших чисто валійских землях Едвард завів англійскі порядки. Осібний Statutum Gwalliae (1284) хоч і признавав по части валійскі закони, та ставив висше їіх англійскі й англійску адміністрацію; чимало землі роздав король англійским панам. Валійцям се не дуже то подобалось, і вони стали бунтуватись. Англичане били їіх, а надто їіх кобзарів бардів. Бунт барда Оуена Гліндура в 1400 р. був досить важний, бо бунтовщик став князем широкої країни. Тоді англійский уряд видав такі закони, по котрим Валійцям заборонено було володіти власністю в городах мати які небудь чини, носити в городах оружє; шлюби між Англичанами й Валійцями були заборонені; Валієць не допускався перед судом, як свідок проти Англичанина; сходи й товариства Валійцям були заборонені. Остатнє підрізувало власне товариства бардів і їіх поезію, котра, як звісно, мала вплив на всю Европу Такі закони були поновлені в 1447 р. Кажуть, що Генрі V. (1413-1422) виразно заборонив школи й книги валійскі. І тілько, коли подібні заходи принесли свій плід — підрізали національність валійску, то закони англійскі за Генрі VIII. в 1536 і 1543 зрівняли особисті права Валійців і Англичан і дали депутатам Валії місце в англійскому парламенті.

Се було прекрасно, тілько не мало безпосередньої ваги для національности валійских Кельтів, котра при всіх англійских державних і адміністративних порядках не могла мати ніякого державного права, а при тодішньому аристократичному цензу депутатскому не могла мати й послів у парламенті, бо зосталась тільки серед простого народу. Богато Кельтів по англилось, література їіх збідніла і коли зовсім не вимерла, то тілько дякуючи реформації, а надто радикальним єі сектам, котрих держава не тілько не признавала, а ще й доси примушує агентів їіх платити податки на англійску епископальну церкву. Реформація і сі секти принесли Валійцям переклад Біблії (1567 Новий Завіт, 1588 вся Біблія) й сяку-таку релігійну літературу. Далі прибавилось археографічно-лінгвістичне ділетантство, котре зацікавилось старою кельтійскою поезією бардів, фольклором, і в XIX. ст. основалось спеціальне валійске літературне товариство, котре робить що-річні зїізди (Eisteddfod) по приміру старих бардів і оживило й біжучу літературу на валійскій мові.

Тепер у Валії на 1.359.895 душ людности ще говорить валійскою (кімрійскою) мовою 934.530, а в усій Англії 996.530 душ; з них зовсім не розуміють по англійскому і говорять тілько по валійскому 304.110 душ.

Валійска мова тепер має 11 часописів (у-сіх часописів у князівстві Валії 75) і школи, звісно, приватні. Позаяк в конституційній Англії розвилась велика вольність товариств і навіть до недавніх часів не було міністерства народньої освіти і все шкільне діло держалось корпораціями, то й не могло ні відки вийти перешкоди приватним школам валійскої мови. І тепер елементарні школи в Англії держаться не стілько просто державою, скілько товариствами та субсідіями держави, котрі видаються через громадскі й окружні шкільні ради, то й валійскі школи можуть діставати державні субсідії. Тілько-ж тепер учать на валійскій мові майже виключно тілько в школах недільних, і спеціаліст кельтійский, котрого ми споминаємо далі, пише нам, що єму не звісні школи, котріб, при кельтійскому викладі, получали державну субсідію. Так тепер можна сказати, що, при англійскій вольности, кельтійска національність тілько терпиться, а не признається офіціально, коли не рахувати празників в честь наслідника трону, принца Валії, на котрих тепер ради археологічно-етнографічного ділетантства, танцюєся валійский танець в старій національній одежі: з пледами через плече і з короткими юбками замісць штанів. Ліберально радикальна партія, такі люде, як Гладстон, котрий живе в Валії, мають велику популярність серед Валійців і похваляють їіх на празниках за те, що вони енергічно відстояли свою національність і мову, але офіціальної ваги мова ся майже зовсім не має. Тілько недавно кілька законів та один раппорт буди переложені офіціально на валійску мову, при чому уряд заплатив кошти перекладу. Закладені два роки тому назад органи краєвої (по нашому повітової) автономії (local governement) дуже радо прийняті кельтійскими патріотами в Валії і можуть стати політичними осередками їіх руху, але поки що наслідків їіх для кельтійскої національности не видно.

(Дивіть York Powell — History of England; Ferd. Walter — Das alte Wales; H. Gaidoz — Les Celtes du pays de Galles et leur littérature в Revue des deux Mondes 1871, Mars; Revue Celtique IV Sebillot, Les langues celtiques dans les îles britaniques et en France; Windisch — Keltishe Sprachen статя в Encyclopaedie von Ersch u. Gruber II. Section, 35 Theil. До того ми додали власні досліди по газетам, а також по розмовам і листу оксфордского професора Риса (Rhys), котрий тепер один з перших Кельтистів в Европі).

Розмову про Валію не можна скінчити, не нагадавши, що власне радикальний, майже зовсім безпопівский характер протестантских церков у Валії причинився не тілько до того, що тепер, з усіх старих кельтійских націй все та-

ки найлішне стоїть валійска, але й до того, що Валія стала точкою, з відки вийшли великі релігійно-просвітні рухи, котрі прислужились і другим націям. В 1662 р., коли упала англійска республіка і повернувшийся королівский уряд вигнав з парафій 2000 попів за церковне й світеке радикальство, один з них заложив „Товариство ширеня евангелія в Валії". Се товариство стало приміром для других, між іншим для такого, котре ширило евангеліє і на мові шотландских Кельтів горалів (1709) і такого, котре ширило недільні школи в Англії й Валії (1785). На решті в кінці XVIII ст. один Валієць, Thomas Charles, настояв, що „Товариство ширеня християнскої науки" видало двічі по 10.000 валійских перекладів Біблії, а далі змовившись з кількома радикальними протестантами баптистами (від котрих тепер пішла українска „штунда") і одним Німцем і задумав закласти товариство для ширеня Біблії на живих мовах не тілько в англійскій державі, а по всему світові. До такої думки пристав дехто і з англійскої королівско-епископальної церкви, і так повстало в 1804 р. товариство, зложене з людей усяких християнских церков — Британске й чужесторонне біблійне товариство (British and foreign Bible Soci ty) котре почало з того, що випечатало 20.000 примірників Біблії валійскої та 5000 Нових Завітів, а далі почало печатати Біблії або хоч Нові Завіти на всяких мовах (тепер коло 250) і роспустило доси коло 200 міліонів таких книг. Цікавий уряд того товариства по першому ще статуту: в комітеті мусить бути 36 членів, з них 6 чужесторонців а 30 з Англичан, 15 прихильників епископальної церкви а 15 незгідних з нею (діссідентів). Перші випечатані товариством книги були: Біблія валійска й англійска та евангеліє по Івану на мові Могавків, народу дикого в Північній Америці). Ніхто більше сего товариства, котрого початок вийшов, як бачите, з Валії, не прислужився доси стілько для притяганя до письменного життя найдальших і найдикших народів, і, значить, для культурної автономії (освітньої вольности) народів. Тепер би слід по приміру сего закласти такеж всесвітне товариство для ширеня світскої науки.

Покаюсь у свого рода національній загорілости: я колись марив, що наша Украйіна, у 20 раз більша людностю ніж Валія, зробить щось подібне. Так марив я, коли бачив чимало Украйінців, старших і молодших, котрі присягались на тому, що б поставити свій патріотизм на грунт передових всесвітних думок: культурних, політичних і соціальних, і рішуче нести в свій народ ті думки словом і книгами. Відносини нашого народу до сусідів сами собою навязували нам подібну пропаганду й серед них, а надто серед Жидів, Білорусів, Литвинів, Руминів, а далі навіть і серед Поляків і Великорусів. Та з тих мрій виповнилось тілько трошечки: видрукуване в Женеві перекладу украйінскої брошурки „Про багацтво та бідність" для Білорусів та участь галицких радикалів-Русинів в початках соціалістичної пропаганди серед Жидів та Поляків. А що до загалу украйінолюбців, котрі присягались до радикалізму 10-15 років назад, то де вони опинились тепер, видно з того, що тепер нам приходиться перед ними навіть доказувати шкодливість для украйінскої справи римского клерикалізму звісних „угодовців". Так вони стали далеко не то від науково-світского радикалізму й космополітизму наших часів, а навіть від християнского радикалізму й універсалізму Валійців, основателів британского й чужостороннього біблійного товариства..

Ще нещасливійше ніж у Валії, випала історія кельтійскої національности і далеко гірший стан єї і тепер в Ірландії.

І тут Кельти, в той час, як почались їх стосунки з Англичанами, були вже не варварами, мали літературу, закони, але були розділені політично так, що не могли противитись як слід норманским авантурникам, а потім Англичинам, котрі завоювали частину Ірландії по берегу проливу, починаючи з висадки Англо-Валійців в другій половині XII. ст.

В Ірландії спершу важко було Англичанам подужати велику масу кельтійскої людности, так що перші виселки англійскі там самі почали покельчуватись. Англійский уряд піднявсь проти того на такі заходи, примір котрих бачимо в Кількеннійскому статуті 1366 р, котрий поділив Ірландію на дві частини — чисту й погану, англійску й кельтійску, з котрих остатня була безмірно більша. Шлюби й кумівство між Англичанами й Кельтами і навіть узяти мамку з одного народу до дитини з другого було заборонено, як державна зрада. Так само заборонено було Англичанину давати Кельтові коня чи зброю чи що інше. Заборонялось Англичанам усяке компанство з Кельтом а надто з бардом. Навіть монахи Кельти не могли вступити в монастир англійский і на виворот. Заборонялось Англичанам носити одежу кельтійску й їздити на коніх по кельтійскому. Ні один Кельт не міг вести процесу перед англійским судом, так що навіть убити Англичанинові Кельта було вільно. Англичанинові заборонялось говорити по кельтійскому, а коли б Кельт примішався до компанії Англичан, то вся єго земля конфіскувалась, а сам він замикавсь у тюрму, поки не вивчиться прохати прощіня на англійскій мові і т. д.

Кількеннійский статут за надто ідеальний, що б єго можна було цілком видержати на практиці. І після него не тілько Кельти ірландскі жили, а навіть Англичане покельчувались і ставали, як казано тоді, ipsis Hibernis hiberniores і бунтувались проти англійскої корони. Коли в Англії взяв на час гору монархічний абсолютизм, при Тюдорах, то задумано було зробити кінець ірландскій анархії й сепаратизму і вироблена була система, котру історик Грін (Green, History of english people II, 176) характеризує так: „Генрі VIII-ому мало було покорити Ірландію. Єму хотілось цівілізувати народ, котрий він покорив, хотілось правити ним по законам, а не самою силою. Але

один тільки образ закону, який могли собі здумати король і єго міністри, був закон англійский. Звичайний закон, котрий мав силу в Ірландії за границею Pale (країни, здавна заселеної Англичанами) ірландска система кланового уряду й громадского обладаня землею, так само як поезія й література, котрою славилась ірландска мова, були не тілько невідомі ірландским державним мужам, але вимію вались їми, як варварство Єдиним способом цівілізувати Ірландію й поправити хаотичний безпорядок, котрий вона показувала їх розуму, було — знищити всю кельтійску традицію ірландского народу — „зробити Ірландію англійскою“ житем, законами мовою“.

Спершу англійский уряд думав іти до цілі постепенно, але настав спір релігійний між католицтвом і реформацією, а далі політичний між королями й парламентом, і в Ірландії, котра в усьому чинила на перекір Англії, англійский уряд узявсь за найстрогші міри.

Треба нагадати, що урядова (королівско-єпископальна) реформація, котру англійский королівский уряд Генрі VIII. і др. проводив і в Ірландії, не могла пустити тут корінів, ні помогти так самій кельтійскій національности, як поміг радикально-сектантский безепископальний і навіть безпопівский рух у Валії Коли англійский уряд посилав у 1560 р в Ірландію нові церковні книги, котрі мусіли там заміпити католицкі, то не збувся своєї зневаги проти кельтійскої мови, а написав такі речі, котрі не лагодились проміж себе: „хоч мовляв, і найліпшеб було, щоб церковна служба справлялась на такій мові яку люде найліпше розуміють, та позаяк важко печатати ірландскими буквами й мало в цілій державі розуміся в них, то й нічого справляти в Ірландії службу церковну мовою краєвою, а хай уживаєся коли не англійска, то лативска. (King, Church History of Ireland I, 755).

Не диво, що Ірландці були холодні до такої реформації і воліли вже стару церкву з сі латинскою службою, до котроі вони принаймні вже привикли. (Нагадаймо, що проби автономії в церковному житю й письменстві Ірландців були підкопані римскою церквою за помічю Англичан же, вже в XII ст.). Англійский уряд страшенно метивсь на Ірландцях за їх бунти на користь римскої церкви, а потім королів Стюартів, котрих Англичаве двічі проганяли. Звісно, що виробляли в Ірландії англійскі уряди Генрі VIII, Елисавети, на решті голови англійскої республики Олівера Кромвеля. Останній після походу 1649 р. майже знищив Ірландців, вдохновляючись біблійними картинами війни Жидів з Хананеями. Тисячі Ірландців були перебиті, десятки тисяч вивезено на тяжкі роботи в Америку, де їх навіть продавали, як Негрів. Милость була, коли уряд позволив Ірландцям виселятись на службу в Іспанію та Францію В усьому краю зостались тілько 850.000 душ, з котрих 150.000 були іммігранти з Англії й Шотландії Спеціальво для Кельтів Кромвель назначив тілько одну з чотирьох ірландских провінцій (Connaught) і всю землю їх роздав Англичанам, з котрих поробились ландлорди. Не треба забувати, що така денаціоналізація йшла поряд з державно-адміністративною централізацією між Шотландією, Ірландією й Англією

Такими заходами, котрі хоч і не так радикально підновлялись і в XVIII. ст., не зломлено сепаратизму ірландского, котрий витворявся навіть у поселених в Ірландії Англичан, але зломлено кельто-ірландску національність. В 1861 р. на 5.798.967 людности в Ірландії було вже тілько 1.105 536 Кельтів по мові, а в 1881 р. на 5 174.831 усеї людности, Кельтів було тілько 950.680 (18%) та й з тих лишень 103.562 говорило тілько по кельтскому, а решта вже говорила й по англійскому. Ніяких державних прав кельто-ірландска мова не має, і література на ній майже не істнує, хоч у новійші часи заложилось осібне Товариство для охорони й плеканя ірландскої мови. — The gaelic Urion for the preservation and cultivation of the Iri h Language) В самому автономному, або й у сепаратистичному руху Ірландії, хоч иноді горяче говориться про кельтійский дух, незгідний з англо-саксонским, та все таки спеціально кельтійска мова не грає ніякої ролі і Ірландія властиво показує примір великої англо-ненависти при англійскій мові!

(Див. Beaumont — Irland; W. A. O' Connor — History of the Irish People I-II; Em Lawless — Ireland (the story of the Nations); Green — History of enghish people I-IV; Sebillot в Revue Celtique IV; Windisch — Keltische Sprache, Brockhaus — Conversationslexicon, Irland)

Богато б треба було нам говорити, як би ми схотіли прослідити долю кельтійскої національности в Шотландії, історія котрої досить заплутана дрібними сварками й мало відома у нас звичайній публиці Та для нашої цілі досить буде привести кілька найголовнійших фактів.

Держава Шотландска певно почалась серед Кельтів, котрі дали їй ім'я (Scotia); та вже рано центр сеї держави перейшов у південну, здавна посаксонену крайну,— на котру потім упливала ново-англійска національність. Уже в шотландских законах XII ст. (Regiam Majestatem) писаних по латинскому, видно, що старе кельтійске звичаєве право дуже було уніспіджене. Все державне житє справлялось уже від того часу на мові англо-шотландскій, коли не на латинскій, а кельтійска (гаельска) зоставалась тілько для звичайного словесного права в горах, для словесної, хоч досить багатої поезії, звязаної з ірландскою, та по части для заміток церковних. Ледви під кінець XV. ст. літературні аматори почали записувати в горах Шотландії народні кельтійскі пісні, та й то ще не досить певно. Реформація, котра, як звісно, прийняла в Шотландії радикальний, женевский напрямок, почала було посвящати й кельтійску мову, коли слідом за англо-шотландскою книгою церковних псальмів і молитов (Book of Common Order), подібна книга була зроблена й на кельтійскій мові й напечатана в 1567 р. То була перша печатна книга кель-

тійска. В 1690 р. видана була Біблія для Ірландії з словарчиком для шотландских Кельтів.

Так положена була культурна перешкода для знищеня гаельскої мови. Але ж державні порядки в Шотландії все йшли до такого знищеня, по части й не без вини самих Кельтів, котрі, як Горали (Highlanders), вживали розбоїв і дражнили проти себе більш освічених англосаксеонских Подолян (Lowlanders) Заміри знищити Кельтів-горалів пішли в Шотландії систематичнійше, коли Шотландія прилучилась до Англії в XVII-XVIII. ст. Англо-шотландский уряд почав убільшувати силу князьків горальских над простим народом а поряд з тим напирати на те, що б вони переміняли свою мову й звичаї на англійскі. В 1616 р. уряд обовязав тих князьків посилати дітей своіх на Поділе, що б вони там учились читати, писати й говорити по англійскому. Акт королівскої Ради писав тоді про сей примус, що се „єдиний спосіб, що б вивести панів горальских з варварства і приготовити їйх зреформувати й їйх країну і довести єі до побожности, покірливости й освіти (to godliness, obedience and civilty)“.

Недонольство шотландских горалів проти уряду англійского, а надто в XVIII ст., коли він став дужше нагнітати на них, потягло їйх піднерати дінастію Стюартів, коли їйх вигнали Англичане в 1688 р. З того часу Стюарти кілька разів піднімали бунти між горалами Шотландії; після кождого бунту англійский уряд все більше нагнічував на тих горалів, випераючи їйх з рідної країни В 1725 р. звелено було одібрати в горалів гвери, а після бунту 1745 р заборонено навіть одежу горальску й кождий горал мусів данати ось яку, кумедну тепер, присягу:

„Присягаюсь, що так само, як мушу я відповідати перед Богом на великий день страшного суду, так я не буду, не мушу держати в себе ружя, ні пистолета і ніякого гвера, і що не буду носити тартану (tartan — осібна матерія для одежі), пледу (plaid — шаль) і нічого з гірскої одежі (Highland-garb), а коли я буду таке робити, то нехай я буду проклятий на моіх справах, на родині й маєтку моєму, — нехай я ніколи не побачу ні жінки моєї, ні дітей, батька, матері, ні приятелів, — нехай я буду вбитий на війні, як боязливий, і лежатиму без християнского похорону, в чужій землі, далеко від гробів батьків моіх і родичів, — нехай се все нападе на мене, коли я зламаю мою присягу“ (Цікаво, що після сеї нагінки на національну одежу шотландских горалів, знаменитий актор Гаррік, граючи Макбета, не смів появитись в сій одежі на сцені в Лондоні, що б не „провалити“ спектаклю. Lecky History of England in XVIII. cent. III, 53 54)

От такими заходами Англичане дуже підрізали національність шотландских Кельтів. Коли вони зовсім єі не знищили ще й доси, то тілько через те, що все таки новий освітній рух узяв під свій захист і гаельску мову. Ми бачили, що освічені люде зацікавились народними піснями гаельскими та що на мову гаельску почали перекладати й протестантскі святі книги. Перше придало охоти гаельским поетам писати по своєму, а друге дало сяке таке релігійне письменство гаельске. В другій половині XVIII ст. велику цікавість до гаельских народних пісень та переказів збудив по всьому світові Макферсон, видавши переробки їйх по англійскому мов би то як поеми старого співака Оссіана. Потім видано частину кельтійских матеріялів Макферсона. В XIX. ст. склалось кілька товариств для досліду поезії гаельскої та плеканя єі мови. Тепер сею мовою говорить у Шотландії коло 300.000 душ на 3,735.000 усеї людности, а в усій Великобританії 309.254 душ, з котрих одначе тілько 48.873 не говорить по англійскому. Ніякої офіціальної сили мова гаельска не має і з усіх публичних інституцій вживаєся тілько в церквах. Само собою розуміеся, що мови тої вільно вживати в приватних школах і що вчені спеціалісти учать про неї по університетах, як про наукову цікавість.

(Див. про се все: Burton — History of Scotland I-VIII; Mackintosh — History of civilisation in Scotland I-IY; Sebillot в Revue Celtique IV; Windisch — Keltische Sprachen. Ми додали деякі замітки після пр. Риса).

Рівняючи долю трьох кельтійских націй, ми не можемо не запримітити, що ліпше з них вийшли Валійці, у котрих запанувало радикальне, майже зовсім безпопівске протестантство, гірше вже шотландскі горали-пресвитеріанці (попівці) а найгірше Ірландці, котрі зостались при римскому католицтву.

(Далі буде). М. Драгоманов.

5.V. 1891

(Конець.)

Михайліна попросила панночок до вечері. В йідальни побачила Олеся „розум“, то є Михайла, і повеселіла, немов напилась оживляючої води. Чи случаєм, чи заходом Михайліни, сусідом Олесі при столі був Михайло.

— Чому так спізнилистеся? — запитала Олеся Михайла.

— Паціентка моя з хатчини під Замком перебула власне крізіс тифусу, тож я мусів там забаритись. Але-ж помимо того забава як бачу знаменита... — Буде! докінчила Олеся — Абож небула така? — Та ніби, як хто думає... Якже-ж ваша хора?

— З зарібку голкою дістала запаленя очей, з голоду тифус, а тепер попаде в сухоти. — Тож неуратована? — Ні — А шкода людини. Вона робить на мене враженє вродженої інтелігентної сили. І так найчастійше гинуть марно всі жіночі таланти — Всі ні. — Але великий процент. З браку іншого, ліпше платного заробку, хапають за голку і кінчать так, як ось ваша паціентка.

— Ви представляєте річ трагічно. Я узнаю некон секвенцію прав, котрі обмежають жінкам висше образованє, а тим самим зупиняють їйм можливий інший заробок. Але чи думаєте, що отворенем гімназій, університетів, технік, право зарадить всему жіночому лиху?

— Всему ні, але більшій части. Подумайте, кілько жіночої умственної сили вибореся з неволі тьми, незнання, кілько жінок сталоб просвіченійших, кілько знай

шлиб хліб насушний лекший, ліпше платний. — Так, се правда. — А тепер який заробок може мати мисляча інтелігентна жінка? Скажете почта, телеграф, школа! Та, щож сі тут жде? Перше, всі тоті уряди майже переповнені, а друге, що навіть і тут, де допущено жінку, перше місце займає мущина, а відтак аж жінка. При почті і телеграфі дістались жінкам найнижші становища, при школі найгірші посади. І то називають „панове світа“ рівноуправненем! А преціж працююча в бюрі чи в школі жінка дала докази прикладнійшого і совістнійшого сповнювання своіх обовязків. Мені нераз приходить наівна думка до голови, що мущини бояться дати жінкам рівноуправненя що до науки і звідси пливучих привілегій, тому, аби в кінци жінки незасоромили панів виробленими талантами.

При вечери випито богато „здоровля“, говорено богато бесід, виляно богато вина, а в кінци Кость закінчив ряд тоастів словами: „Ще не вмерла Україна“. Повставано від столів, а з сальону полились струї звуків інтродукції „Вітрогонів“. Молодіж пішла гуляти, старші дами, віддавши своіх доньок в опіку танців, перейшли до покою газдині, старші панове пішли грати в карти. З ними пішов також і Андрій на партію фербля, лихий троха на Олесю, що за сего пів вечера нічого майже неговорила з ним, а вінже-ж так тяжко жертвувався, шкартуючи на сей вечір для неі, лише для неї!

Олеся, Михайло, Михайліна і ще дехто, неконче ласий на танці, не йшли до сальону. Михайліна стала прилагоджувати „цукрову вечеру“. На столі змінилась посуда, заставлено охолоджуючі напитки і всяке „солодке“.

По Вітрогонах слідував вальчик. Кость шукаючи за Олесею, забіг тут і виміг у неі туру вальца.

— Панно Олесечко! очевидно Магомед небачив вас, не знав вас, бо малесеньку турочку вальчика, гуляну з вами, бувби назвав певно осьмим щастем раю! З вами гуляти вальця — прелесть! Тепер Олеся пішла з рук до рук, аж опинилась в руках Михайла, змучена вийшла з сальону до покою Михайліни. За нею пішов Михайло, мов магнесовою силою тягнений.

На кошику лежало шитво.

— От, бачите пані, озвався Михайло, навіть і заробку голкою відбирають жінкам самі таки жінки. Як бачу, панна Михайліна сама шие, а вже хто як хто а вона того не потребує. Не ліпше страчений над голкою час обернути на читанє?

— Неможете знов закинути Михайліні що вона нечитає; вона читає більше ніж пересічно кожда інша, а що вона при тім шие, в тім нема ще нічого ретроградного. У неі така засада: вшити, а за заощаджений гріш купити книжку.

— А як за шитем не буде часу на читанє?

— Так знов вона незацрацьовуеся над ручною роботою. Головне те, щоби вміти розділити собі час так, аби одна робота невиходила на шкоду другій, а Михайліна власне уміє собі знаменито зарядити часом. Найкрасше булоб лишити ручну роботу другим, то правда, але сего можуть собі позволити лише маетні пані. Подивіться, яка добірка у неі бібліотека!

Обоє стали переглядати книжки.

— Ви маете Стуарта Міля? спитав Михайло.

— Ні. Алеж дивіть, вона має майже цілого Спенсера!

Андрій, програвши гарно в карти, набрав отухи, згадуючи слова приповідки: Хто в карти програє, в любови виграє. Прийшов до Олесі просити кадриля. — Запізно. — То о другого прошу! І другого вже немаю. — То о третого! сказав вже троха подражнений Андрій. Як буде третий... — А з кимжеж то пані танцюють оба кадрилі? спитав непевним голосом. — Будете бачити! відповів Михайло. — Я питаю пані, а не вас! буркнув Андрів. — Будьте терпеливі, то побачите! Значить, ви властиво до перших кадрилів незаангажовані, а лише дасте мені коня!

— Але-ж пане! Знаючи панну Олесю, повинніcте також знати, що вона все і всюди говорить так як є і що йій давно вже подібні забавки вийшли з концепту! сказав Михайло.

— Чому-ж мені несказати, з ким панна Олеся танцює? — А хотьби й зі мною? — Оба. з — вами?

Олеся невтерпіла — вона ненавиділа карти. — Га! хто сидить за зеленим столиком, то певно, що забуває на світ і людей та приходить просити дівчину за пізно. Я гуляю з п доктором Михайлом і з п. Лебединским, а як конечно хочете, то і з вами.

— Конечно! і похнюпивши ся трошки, став в дверех приглядатися танцям. От шкода, думав собі Андрій, а я тілько укладав собі, щоби то з нею нині говорити, а той консиляр обгородив єі, якби вже наречену! Але, пожди ще день, побачимо, що буде. Хотяй я в Олесі, здаєся, не перший, а все таки в терні, а преціньчасто лучаєся, що послідні стають першими і дістають презенти. Я з нею троха давнійше знакомий, ніж він. Але, чого я так добиваюсь о ню? Як небуде вона, то буде друга, незавадилоб от і зараз розглянутися, може знайдеся і для мене пара...

Олеся вийшла до сальону, де розношено лімоняду. Якісь дві панночки перечились за ніс третої панночки.

— А пані приглянулись єі рухам? зовсім як у простої дівки! Я незнаю, як панна з такими рухами може показатись в сальоні! Або й той цілий народний костюм! Ябим ніколи неубралась в щось подібного а la Mikado! ха-ха-ха!

— А господи! подумала Олеся, чи ж неучую тут нічого крім обмони?!..

В кутку сиділи дві старші дами, одна з них голосно говорила: ...„Я кушаю, а борщ такий квасний, а пересолений, ушка такі великі — ані способу вйісти. Чекай, кажу я до кухарки, недам тобі нічо йісти, йідж той борщ, щось наварила! а вона, подумайте, краде гроші, що я на місто даю і купує собі хліба, просто чорнить мене! О, з слугами то послідної терпеливости нестане! Треба лип вічно сваритися і навіть поскаржитись нема кому, бо наші панове нехочуть нічого і чути о тім, аби перепровадити який процес з слугою.

— Подивіться, пані, на тоту Серпенківну! шептала пані комісарева до пані секретаревої. Та дівчина немає найменшого понятя о добрім тоні. Я заложилабимся, що вона жадної книжки в тім „направленію“ нечитала, а страх як славиться своіми книжками! О... дивіть! ходить за Михайлом слід в слід, просто вішаєся ему на шию, навіть недасть му говорити з іншою панночкою.

— О, що вже дочекаються з неі Серпенки потіхи, тогди хіба як на моій долони виросте волосє! Таж то якась перевернена голова, то чиста сопіялістка! Прошу вас, пані комісарева, я слухаю, що вона так оповідає тому Михайлови, а вона говорить щось про якийсь новий устрій суспільности, нову сістему науки! Признаюсь, я навіть немогла зрозуміти, о що йій там ходило, а думаю лише собі: „тото ти, небоже, така ще зелена голова, а вже берешся поправляти своіх татів, дідів, прадідів? То ти якісь нові лади хочеш заводити? Може нову сістему освідчуваняся дівчат мужчинам?“ Я тій дівчині не ворожу нічо доброго, вона якась нарвана, ніби здуріла з того всего читаня, чи що. А той лікар, як дурак слухає єі так уважно, потакує, а часом як що заперечить, то вона ему зачне виводити та доводити, що той і до слова недійде.

— Я думаю, що він все те робить з чемности. Хоть він і спротивиться часом та вконець подумає: що з бідою зробити, маеш рацію — а вона тогди росте як на дріжджах!

— Я дивуюся, що Серпенки такі розумні люде, а позваляють на щось подібного?

— Але, подумайте пані, недосить, що вже вона сама звихнена, а ще ширить заразу на других. Як знаете, моя Аня дуже добре уміє по німецки. Якось тепер вийшло йій з книжок, пішла вона до Серпенківної пожичити книжки, а та Ані тиць у руку La Térre! Як я побачила в Ані Золю, аж затряслам ся; вхопилам книжку і в огонь! Там з Золею, там з La Terrom! Аня в крик. Я дала Ані гроші, казала віднести тій премудрій Серпенківній, а сама на другий день вичитала йій добре казане за те, як вона має псувати невинних дівчат!

— А щож Серпенківна казала?

— Ані слова. Пані, люба пані! до смерти незабуду того погірдливого погляду, яким змірила мене отся недоварена голова. Мене, старшу женщину, на такім становиску, матір таких дітей! Подивилась, обернулась і пішла собі спокійно, а мене липила як хлистка! О! яби свому синови ніколи непозволила женитмся з такою премудрою! І то, дорога пані, називаєся просвіта, едукація!

— А тому всему винні таки самі кавалєри. Подивіться, як слідять за нею, як з нею говорять, обсіли єї як пчоли мід! Звісно, як так піде дальше, то наші доньки посивіють, бо то годі, аби порядні родичі дивились на такі комедії і позволяли своїм дітям дурниці робити. — Інший світ, інша мода, інший лад!

Олеся тимчасом весело балакала про всячину з ріжними людьми. До неї підійшла разом з Андрієм молодша і красша панночка, що то сиділа на козеті.

— Розсудіть нас пані! звернулась до Олесі. Ми, поперечились над жіночим питанем. Скажіть нам головну девізу того питаня.

Олеся порозуміла, звідки вітер повіяв.

— Головною девізою жіночого питаня є: бути просвіченою жінкою, а щоби бути просвіченою-образованою, треба доконче читати, студіювати. Треба вчитись. От вам і головна девіза.

Андрій нишком усунувся з гурту.

— Абож ми невчимося менше-більше через вісім літ? вмішалась Маня. А родичі чиж непосилають нас до школи, не приймають нам гувернанток або гувернерів? Чи треба нам ще що більше, як загальні відомости, про котрі тілько наслухаємося в школі? Дівчина, скінчивши в пятнацятім році так звану едукацію — прецінь доволі образована?

— О, для сальону і поверховности аж надто такого образованя, але для цілого житя, для загартованя сил до житейскої боротьби, для приготованя ся до всіх обовязків, які вкладає на нас жите — дуже ще замало! докинула Михайліна.

— Та є у нас вже жінки, котрі попри шовки і аксаміти мають ще інші величнійші і важнійші ідеали; котрі інтересуються нашим народним відродженєм, поступом, а успіхи передових людей займають їх і тішать. Такі жінки живуть житєм висшим, житєм душевним і такими повинні статись всі рускі дівчата, говорила Олеся.

— Скажіть мені, пані, спиталася панночка Олесі, яку дорогу вибрати дівчині, щоби сталась сама собі і свому околу, свому народову, вітчині і загалови користною?

— Та що ж, прийшлосьби знов повторити: дорога освіти, правди і науки. Хотівши по словам Тараса „невалятись по світу гнилою колодою“, завадою, треба пізнати то естество, котрому хочемо служити. Найперше слідує підготовитись, а відтак братись за діло. До такого підготовленя найвідповіднійші наші молоді дівочі літа, бо тогди, коли нам прийдеся чолом стати до житя і его сотних вимог, тогди ми повинні вже покінчити наші приготованя. Приймити дорогу житя як сподіваного гостя.

— А кому-ж властиво повинні ми служити і кого пізнати? насміпливо спитала Маня.

— Служити суспільности, пізнати свою вітчину свій народ, сами себе. Пізнавши се, можна сказати, що в приближеню головні нариси науки нам не чужі Середні школи і університети замкнені для нас, проте о висших чи властиво о спеціальних студіях, котрі запевнилиби нам независиме становиско в світі, нема нам що думати, бо ті, котрі можуть о тім думати, позістануть лиш щаслившими одиницями. Вправді галузей реального жіночого образованя, з котрих вони моглиби хліб мати, доси дуже мало, бо крім учительства, телеграфу, почти, телефону і бухгальтерії, нема нічого. Але для тих, котрі непотребують за самостійним становищем оглядатись, — широке поле науки, де їх ум і душа можуть доволі образуватися і користатись відомостями і поступом часу. Треба лиш трошка замилованя, волі і охоти. Є у нас жінки, котрі ми назвали „передовими“ а котрі завначили ясно своє становище меже прочими своїми посестрами.

— Доказом сего є видане „Жіночого Альманаху! вмішався Костьо.

— Але нишком сказавши, обізвався Михайло, є в нас ще й таке жіноцтво, що, пожалься Боже! Особливо жіноцтво розкинене по селах або й провінціональних місточках, далеко від пруду просвіти, нидіє без світла правди і науки, помимо здібностей, котрі марно гинуть і помимо доброї волі, котра при противних обставинах зараз у них слабне, а вкінци й никне зовсім.

— Прошу ставати в кольони! крикнув аранжер

Михайло попросив Олесю до кадриля. — Вже скінчилисьте Кеннана? спитав Олесі. — Вже. Чудесна, розумна, цікава книжка! ентузіязмувалась дівчина. Мені здаєся, що я по прочитаню єї ліпше розумію Шевченкового Кобзаря. — Коли мені єї дасте? — Зайдіть коли тай возмітъ. — Позавтра. — Як вам подобалась моя шкільна товаришка, панна Маня? — Чого ви так спеціяльно про ню питаєте? — Хочу вчути ваш суд на жіноцтво. — Радивбим йій вернутися ще на довший час до школи, хотьби навіть і до першої кляси. — Ну, злобні-ж ви! — Нащож питаєте ся мене? Я кажу отверто мою думку, перед вами. Хіба ви хочете інакше? От знаєте, панно Олесьо, що-би я вам сказав?... Якось душно мені в тім товаристві.

— Гарний комплімент для жінок. Жінки-ж творять товариску атмотсферу!

— Правду сказавши, так — а якби не ви, я хвилі тут нелипивбися. — Забуваєте. що за се програєте заклад. — Якто? — Неговорити мені жадних чемностей а лише робити уваги і давати нагани.

— Се ж ні чемність ні похвала а просто правда. Я чую потребу вашого товариства, а ваша присутність впливає на мене мило, успокоюючо. Бачите. що се не є чемність, а егоізм.

— Кольон! — пані другу фігуру!

По кадрилю слідував імпровізований концерт. На Олесю припало богато співуділу. Співала, акомпанювала, то грала сольо. Костьо неміг дочекатися, коли з Олесею поговорить свобідно. Тож по продукціях просив грайка о другий кадриль.

Господи! зітхнув він, зводячи на Олесю солоденькі очи. Як я люблю ласку дівочу, як я ціню любов дівочу! Я давби ціле своє жите за оден дівочий поцілунок!

— Ну! знайшли ви ціну свому житю! Чого-ж вам так напрасно забажалося ласки дівочої?

— Панно Олесечко! Я люблю одну дівчину, дурію за нею, вона то знає, а прецінь для мене така холодна... ах, яка се для мене мука...

— Може тота ваша улюблена нехоче вас впроваджувати в блуд...

— В блуд? Якто, вона малаби нелюбити мене? вона... Я?...

— Хто наше vis a vis? — Карпович з панною Манею — чи пані довольні? — Дуже. У кого перебуває Маня? — У свого свояка, що то недавно оженився з Ляшкою, а тепер нема ему спокою ні дома ні за домом. — Шкода хлопця!

— Нешкода, нежалую его. Він де дів свій розум як женився? на що брав Ляшку? не стало вже Русинок для него? чим стоять висше Ляшки від Русинок? Се заслужена кара!

— Але-ж, пані! треба знати, нім він оженився, що єму его наречена обіцювала!

— А він тому всему вірив? Видко, що наівний ще чоловік. Скажіть самі, чого молода, недосвідчена, незнаюча житя наречена необіцяла своєму милому! Інша річ, коли по медових місяцях, розстелилося реальне жите зі всіми темнійшими сторонами. Ідеали минуть, лишиться реалізм, буденне жите. Его подвиги національні стають для неї ненавистні і напротив, то що єї тішить его гніває. Там, до він сподівався раю, знайде пекло, через невластиву комбінацію, через нерозвагу. Хібаби то була жінка наскрізь інтелігентна, поступова, лише така моглаби остояти о самостійній думці, моглаби занятись ширшим кругом думки, зіставляючи на боці вузкий націоналізм.

— Ради Бога, неговоріть нічо на націоналізм — я душею і тілом, словом і думкою непереконаний націонал, українофіл!

— Вносячи з того, що ще недавно ви були москальофілом, незабавки готові сте ще статись радикалом!

— Хіба для того, що пані так хочуть! О, як так, то я ще і нині готов перепятись нелише радикалізмом, але всякими прочими „ізмами“! Для вас, панно Олесунечко, все зроблю, навіть найбільшу дурницю!

— Смівбим звернути увагу, пані, на наше vis-a-vis. Яка то щаслива пара! — Щаслива пара? Якто?

— А пані незвісно, що меже Андрієм а панною Манею давна любов? Мабуть панна Маня прийіхала до Львова купувати виправу.

— Але то дібрана пара що до переконань і інтелігенції! подумала Олеся.

Михайло прийшов попрощатись з Олесею, єго нагло кликали до якогось дуже хорого чоловіка.

— До звиданя в вівторок!

По відході Михайла ціле товариство для Олесі немов опустіло. Між тілько людьми вона була якби самотна, немала до кого звернутись з отвертим словом, чогось нестало, сі огорнув сум. Перший раз відчула Олеся, чим властиво стався для неї Михайло.

На силу діждалась третого кадриля. Якаж безконечна скука бавитись з чоловіком інших а властиво ніяких думок! Розмова рвалась як нитка з ключа, в конець Андрій запитав сі отверто:

— Чи вийшлибисьте за священника?

— Передовсім я невибираю становища, але чоловіка. Мені зовсім обоятно, чи то теолог чи медик, філософ чи правник, аби був чоловік інтелігентний, розумний, з чесним характером а наші успособленя непротивні собі. Першенство віддам чоловікови такому, котрий благодатно впливатиме на мій темперамент, значить нестане надто спиняти моіх порівів і неохолодить мою душу.

Вона дає мені надію! подумав Андрій. Добре, попробую! В сі батька мавбим добрі плечі...

По кадрилю Серпенки вернули домів.

На другий день пані Серпенкова дістала сильну мігрену, тож проектована візита осталась лиш проектом.

Третий день свят, 5 мая, Юрія і Олександри — напюі Олесі іменини.

Олеся догадувалась, що нині в полудне прийдуть гості до них а властиво до неї. Їй сердечно нехотілось „нині“ власне стрічатись з „декотрими“ з них, тож випросилась у мами на часинку до Михайліни.

— Небався Олесю довго, казала мати. Гостей що лиш невидно, а може треба буде тобі з ними побалакати.

— Я на хвилинку, а гості як будуть мати інтерес до мене, то заждуть трошка.

Лише Олеся вийшла з хати, прийшов Андрій, вона навіть вмділа єго на улиці а нехотівши з ним стрінутись, звернула в другу сторону Валів. Андрій застав матір саму, тай се ему дуже вже неподобалося. Нащож він вчера так гірко відчитував собі всякі сцени освідчин, перекидаючи цілого Фейлета? Се недаром так склалось, видко дівчина хоче єго пошити в дурні. Вона знала прецінь, що він нині з Юра має шкартнути на годинку, що зайде до неї, що має ей запитатись щось важного. Ще в пятницю казав ей то — а ей мабуть навмисне нема. — Га! щож діяти? нема, то нема. Треба де інде щастя пробувати! І біднята мняв сердечно пакет з бомбонеркою.

Пані добродійка, озвався в конець несміло, будуть ласкаві отсе передати панні Олесі разом з моіми сердечними „желаніями“.

— Алеж будьте ласкаві задержатися хвильку, вона зараз прийде, тож самі їй пожелаєте іменин, сказала лагідним голосом пані Серпенкова

— Коли як коли а нині мушу дуже пожалувати, що неможу довше остатися. Перша година доходить, треба спішитися на обід, бо за такий жарт, можуть мені дати ексклюзію, а шкода. Чоловік вже кінчить туй-туй четвертий рік!

Той „четвертий рік“ сказав Андрій з якоюсь смішною гідностею себе, немов додаючи: щож ти собі думаєш? невжеж я, питомець от-от укінчений буду так дуже побиватись за твою донькою? Того цвіту по всему світу! Котру схочу, тоту возьму, ще й вдячна мені буде, що небуде сидіти в дівках. А тнон гонориа панна з зачадженою головою най собі й сивіє, коли нехоче такого статного чоловіка як я!

Виймив свій білет, виштихував на нім свої „желанія“, віддав те все пани Серпенковій і уклонившись „шармантеко“ вийшов, даючи собі слово неприходити тут вже ніколи більше. В ринку вибила му власне перша, тож покинув думати про „ігнороване тої гусочки“ та приспішив ходу, розтручуючи по дорозі пустотливих жидиків. Єго цілий ум занявся лиш тим, аби на час зайди на обід.

Невспіла ще пані Серпенкова занести бомбонерку до покою дочки, як покоева повідомила паню, що Кость чекає в сальоні

— І що та Олеся робить! Заставила мене саму ей гостей приймати. Що за пляни має вона в тім?

— Моє найглубше поважане ласкавій пані совітниковій! цілую рученьки! пролебедів гість солоденьким голосом, цмокаючи по два рази в обі руки. Він знав вже від покозвої, що Олесі нема дома Но троха жалував а по троха тішився, що скорше ніж сподівався скине за тісний вже троха фрак, котрий допікав му значно.

Добридень вам. пане доктор! прошу сідайте!

— Цілую рученьки! Я прийшов властиво до високоповажаної донечки, але наколи незастав їйх дома, то небуду безпокоіти паню совітникову, а як пані совітникова небудуть противні, то я посмію зайти в ві гостинні подвої вечером, коли на певно застану панну Олесечку!

— Прошу, дуже прошу! Всім нам буде мило повитати такого дорогого гостя як ви!

— Тож я буду так смілий просити ласкаву паню совітникову о переданє єго пакетчика панні Олесеньці, а сам поручаюся ласкавій памяти!

При сих словах подав значний пакетик і як Андрій виписав дещо на білеті вложивши єго в пакетик.

По сім знов посл дували тоненькі поцілунки рук, запевнене найглубшого поважаня і найщиршого привязаня, почім гість вийшов.

— Маєш освідчини! думав собі Кость ідучи від Серпенків. Чоловік вчера перекинув цілий Louvre доки винайшов відповідну краватку і рукавиці, нині на силу задяг отсей панцир, на те, щоби ві незастати дома! Але як властиво стоять моі акціі в тім домі? Здаєся, добре. Мати і батько витають мене все сердечно, просять до себе, гостять. Ось і нині казала мамуся, що я „все дорогий“ у них гість! А донечка? куди вітер віє, туди лози гнуться! Щож можуть мені закинути? Становище моє в перспективі виглядає навіть дуже приманчиво—доктор прав, за рік ачейже вже дістану посаду. Отворю нотаріяльну канцелярію, за жінкою возьму грошики, устрою собі жите вигідне, панске, тай стану знатним чоловіком Там правда, лицаєся той „довгий“, от і сегодне чогося заходив до них Та я знаю, що вона за него не піде. Львовянка непіде на село! А той лікар, що вічно лічить безплатно всіх бідолахів? — ні, він мені не виглядає на конкурента з сталими замірами. Я нераз підслухував, як вони обоє розмовляли. Цілими годинами будуть розправляти о всім і о всіх, лише не о собі, а прецінь чоловік стараючийся о взгляди панни передовсім схоче зазначити своє становище, зрекогносковати терен. А, ось іде льокай „konsyljarza“, несе пакет!

Порівнавшися в ході з льокаєм, глянув на пакет і вичитав адресу Олесі Серпенко.

— Отсей радикально-демократичний аристократ возить ся з книжками, як циган з медведем! Ей Богу, гарна річ! Панночці на іменини посилати книжки! І цікавий я знати, що то за книжки? Певно Гартмани, Спенсери, Ранки. Но, сего противника нема мені чого боятися. Нашим дівчатам ще непереверпулося на стілько в голові, щоби переймались мертвотою і тяготою гартманівскої філософіі. Хоть Олеся знає на память „Жіночий Альманах“, хоть яка вона горяча приклонниця жіночого питаня, то я таки все ще невірю, щоби „женщину“ можна розлюбити книжками.

А льокай лікаря Михайла справді поніс нові твори славних писателів до Серпенків. Віддав пакет і сказав, що пан доктор зараз самі прийдуть. Пані Серпенкова казала додати на стіл ще четверте накрите.

— Мамочко! забавилась? але ви чейже непрогніваетесь на мене? Я так зробила, як мені.. вийшло з рахунку! весело заговорила дівчина. Від ей свіжого голосу начеб хата розвеселилась.

— А що, був хто? спитала.

— Було двох, а третий прийде. На столику знайдеш „передане“ тобі.

Дівча пішло у свою комнатку. Ніби якась задума сіла на чолі, а десь з глубини душі виринала якась важка постанова давно вже зроджена а часом і розвагою досліла. Переглянула „почту“. Стереотипні, звичайні желання родини і приятелів Взялась до пакетів, зачала від найменшого. Перше, що ей вдарило в очи, були блискучі золоті букви: F. Gross. За білим шнурочком вложений білет з вимушеним написом: „Въ день Ангела сердечнѣйшіи желанія всего найлучшого, отъ вѣрного ажь до гроба Андрея“.

— Ха ха ха! засміялась Олеся. От нагадав мені факт, коли мій вуйко при нагоді заручин з тіткою дав їй пачку кармельків, що тогди були в моді і сказав: Oby Ci zawsze tak słodko było! Над сим перейдемо до поряд-

ку дневного. А тепер число 2. Від сего несе парижским кадилом. Бібулка тоненька, шиплечки золото-голові — а! шовковий машнет — цвіти! Шкода, що непосвящалам часу на науку розмови цвітів, булабим нині відчитала якийсь любовний ребус. Ось і білетик з малюнком! Написано: „найдорожшôй и найлюбезнѣйшôй панѣ — нащожь того „панѣ“? — Олесѣ въ день имянинъ, вôдъ найвѣрнѣйшого еѣ невôльника Костя - !“ Невільника? Невільника! Тілько, що такі панове пишуться невільниками лише наречених а по шлюбі передають ту ролю своім жінкам. О! нехочу я, аби мій вибраний був моім невільником, так як нехочу і сама бути его невільницею. Хочу вольною, стати дружиною вольному і спільною думкою, спільною працею, на яку зможуть мої сили, служити нашим спільним ідеалам. Сего мені, пане Костю, твоя чемність незаменить.

— А щож той нессімістичний реалізм мені скаже? думала дівчина, розвиваючи третий пакет От хитрий! непише нічого, крім найзвичайнійшого: В д. І. Заставив за себе говорити Шерра, Стуарта Мілля, Спенсера та бородатого Толстого в додатку, ніби так як звичайно при освідчинах роблять проворні хлопці, що беруть з собою якого вуйка або стрийка!

— А щож тепер? Він незабавки прийде, певно прийде. А як запитає мене про мою думку — вінжеж рік цілий мені дав часу до розваги... Так я надумалась, я рішилась...

Старий Серпенко вернув з любимої Бесіди домів. Слідом за ним вступив у хату молодий лікар. Газдиня привиталась звичайно щиро і по кількох словах попросила в столову, де ждав обід. Олеся стояла при вікні з книжкою.

— Та вже бодай нині відложи тоті твої книжки набік! сказав батько.

— Щож, коли люде заставляють нас і „нині“ переглядати цікаві річи! сміючись відповіла дівчина, подаючи гостеви руку. Я Мілля вже читала! звернулась до Михайла.

— Я того незнав!

— Якжеж незнали? Кількож разів я, говорючи про жіноче питане, цитувалам вам его думки!

— Але перероблені в вашу власну форму, так що я того неміг добачити В кінци нічо невадить.

— Так, справді невадить мати се діло.

— От бачите! А ви вже брались мене обвиняти.

— А заразом і уневинила! При столі пішла звичайна святочна бесіда. Обід скінчився, чорна кава випита, повставано від столу.

— А тепер хіба уложити вам книжки в вашій бібліотеці? звернувся Михайло до Олесі. Розумієся, як мені дозволите вступу до вашої комнати. Хотяй яко лікареви вольно мені...

— Тількож та перешкода, що я не є слаба!

— Ну, того несказавбим! Ваш пульс щось за швидко бе!

Дівчина порожевіла трошка. Всі пішли зложити візиту Олесі в єі хаті.

— А може ви загніваєтеся на мене, що я не у фраку? жартував Михайло.

— Навіть дуже! У фраку сталиб ви іншим чоловіком, набралиб більше аристократизму!

Пані Серпенкова мусіла вийти на хвилю до кухні ради господарских діспозицій, а пана Серпенка потяг до его кабінету якийсь непрошений гість, що прийшов в пильній справі.

Молоді остались самі

— Панно Олесьо. Рік тому в сю саму днину питав я вас про річ великої ваги для мене. Ви просили тогди у мене часу до обдуманя над важною справою. Здаєся мені, я дав вам нагоду спізнати мене, мої переконаня... Я не крився, непритворювався перед вами. Я старався всіми силами представитися вам таким, яким я справді є. Чи мені се удалось — незнаю. Судіть ви. Нині прошу вас в друге і послідне: станьте мені дружиною!..

Ви мовчите? Невяжіться жадними взглядами. Вольною волею робіть вибір, вольну руку подайте мені. Скажіть, як ваші переконаня годяться з моіми, як після вашої думки мій характер уважаєте відповідним, моє успособлене, моя натура загварантує вам бодай частинку щастя — так добре — як ні — відкажіть мені зовсім просто і отверто. Я жадної урази небуду мати до вас. Моє щире поважане, яким я вас огорнув, не зменшить ся ні крихти. Я люблю вас так як лише можу, як лише вмію, цілою силою, цілою душею. А може ви знайдете когось, що більше від мене буде вас любити, з ким ви щасливші будете? — Зважте, що підставою правдивої любови є нічим невязана повна свобода. Чи так?

— Так, пане доктор! Я мала досить нагоди і часу пізнати вас і розважити над сим словом, яке сегодне маю вам сказати, і скажу, що.....

— Що?.....

— Стану дружиною чоловіка, з котрим згідно думати зможу і у котрого я буду мати свободу думки, слова і діла!

Оксана.

Про комерс з Бояном у Відні.

Про сей комерс грозить вирости ціла література. Позаяк та література досить пас'онована, то може не пошкодить, коли й ми скажемо слівця два, трошки спокійнійших.

Почнемо з найголовнійшої, музичної части. Читаючи й слухаючи досить високі слова про „віковічну славу“, котру здобув собі „Боян“, ми проготовлені були почути щось незвичайне. По правді ж кажучи, хор „Бояна“ доволі слабенький, а надто для спеціального товариства. Ми пригадуємо собі зовсім припадкові хори, котрі було складались для концертів Лисенка в Кієві, і вони були дужші голосами й ліпше виправлені. До того на сему спеціально рускому хорі видно власне брак рускої школи, виучки рускої народньої музики. Манера співати в Боянців церковна та німецка. Напр. „Ще не вмерла Украйіна“, для музики котрої автор, Чубінский, вибрав одну жваву ческу народню пісеньку, що співалась колись по кієвским кавярням одним ческим хором, — у Боянців вийшла зовсім церковною. А з другого боку щиро-народні музичні обороти в творах Лисенка й Ніщинского виходили у Боянців понімеченими. Видно, що й музика галицка хибує тим, що й наука й уся громада: всі говорять про велитня-народ, а ніхто справді ним не займаєся, ніхто навіть его не висліджує, всі на него дивляться з гори. Про музику галицких композиторів подібний суд печатно висказав Лисенко. А ми певні, що він би не пізнав своїх творів, коли б почув, як співають їх напр. Боянці.

Перейдемо тепер до побічної части комерсу, котра однакож в пресі розрослась в найбільшу, — до скандалу, викликаного промовою д. Алексевича. Скандал

тої безспорно не може вбільшити пошани до Русинів серед Славян. По правді треба сказати, що відвічальність за те більше пада на „украйінофільскій“ бік, ніж на „москвофільскій“.

Промова д. Алексевича безспорно була безтактною, неумістною: навіть коли б він був формально правий у жалю своєму на те, чому „Буковину“ не покликали до самого аранжерства комерсу, то не був то час ні місце піднімати сю справу, бо люде зійшлись головно почути музику Бояна, а не полеміку віденьских Русинів. Д. Алексевич міг все, що єму треба, сказати в газетах. Промовою ж своєю на комерсі д. Алексевич показав або мілочний субєктівізм, або навмисний замір збити комерс скандалом.

Ми не хочемо приписувати д. Алексевичу непремінно остатнього заміру, але ж коли він справді єго мав, то треба думати, що він добре знав украйінофільску Рутенію і добре зрахував, що вона поможе єму зробити скандал.

Скоро д. Алексевич почав говорити мовою подібною до великорускої, зараз почулись викрики: „не розуміємо!“ викрики, котрих не було, коли говорено було на других славянских мовах. На сі викрики почулись другі: „толеранція!“ але публіка вже енервувалась. Коли д. Алексевич вступив у свою матерію, почались крики: „не правда! pereat! відобрати голос!“ і навіть гірші, явно обидні для особи оратора. Голова збору видимо не чув у себе досить енергії й авторітету, що б утихомирити кричавших, тим паче, що то були виключно гості Січі, і через те то прохав публіку о толеранцію, то прохав д. Алексевича не піднімати партійних справ, то нарешті відняв у него голос. Се остатнє нагадало мені, як колись женевский уряд, не маючи сили втихомирити маніфестації своєї людности проти armée de salut, заборонив збори остатньої, — конечно в противність швейцарскій свободі зборів.

Більш авторітетний голова комерсу, при більш цівілізованій публиці, здержав би крики, попрохав би д. Алексевича кінчити скорше свій incident, дав би слово дирекції Бояна до відповіді, і тим би справа скінчилась з мінімальним скандалом. Наша Рутенія допустилась до максімального скандалу. „Йім ходить о скандал“, говорили мені деякі про д. Алексевича. „Ну, так вони добились свого, дякуючи Вашим“, відпов в я.

Зостаєся сказати про мову д. Алексевича. Нечувши більш 15 років т. зв. в Галичині „общерусского языка“, я мушу признати в мові д. Алексевича великий прогрес. Таціт говорить про пиво звісних єму Германців щось подібне до таких слів: potum faciunt ex hordeo in quendam vini similitudinem corruptum. Ся фраза мені пригадалась, коли я слухав бесіду д. Алексевича. Еге, се вже мова попсована до деякого подобенства з великорускою, тоді як мова старших „москвофілів“, котру я чув, була господь зна яка. Тілько ж усе таки і граматика і лексікон д. Алексевича, часто терпіли, а иноді виходили прекомічні для знаючих великорускy мову qui pro quo, напр. з фразою: мы подносимъ! Як би я не знав галицкої мови, то почав би дивитись на руки оратора, чи не держить він чого, що б „поднесть“, — вінка, вина ітд. Таких еківоків було кілька в недовгій бесіді д. Алексевича.

Ще в сій бесіді цікава для мене була вимова. Звичайно в Росії так не вимовляють образовані люде. Д. Алексевич видимо всилювався вимовляти спеціально по московскому, але ж в Росії зараз же побачили б, що він не москвич. Малорусси ж, що говорять у Росії „літературною“ мовою, ніколи не всилюються вимовляти московским провінціалізмом, котрим не говорять зовсім і північні Великорусси, ні Сібіряки, ні середні петербурці. Так як д. Алексевич вимовляють на нів образовані паничі, поповичі, всякі „вискочки“ на Украйині, котрі всилюються закрити свій плебейско-украйінский рід „чисто московскою“ вимовою і попадають в карикатуру на неї, або й у смішні помилки, в роді того, щоб казати англійске слово піджак, мов би то на московский лад—паджак. В Полтавщині я знав одного такого повітового чиновничка, з іменем на ко, котрий так старався по московскому вимовляти спільно-руске слово перепел, що єго одна дама, чиста Московка, самого прозвала перепел. Так те прозвиско за нем і зосталось!

І „общерускість“ вимага перш усього „достоинства!“

Розмовившись про „общерускість“

бесідника „Буковины“, не можу лишити пера, не спитавши: чим у загалі маніфестуєся рускість, общерускість і діяльність сего товариства, окрім подібних комерсових інціденів? „Русское общество Буковина“ признаєся до „единства великаго русскаго народа отъ Карпатъ до Великаго Океана“ і хоче займати в Австрії таке національне становиско до Росії, як австрійскі Німці до Германії. Сами ми думаємо, що такі погляди не відповідають дійсному стану річей: етнографічному, історичному й культурному і держаться між іншим малим знатем Росії. Але ж усе таки ми признаємо право „Буковинчиків“ на такі погляди. Тілько де ж праця відповідна сим поглядам? Возьмімо в примір австрійских Німців: вони працюють для свого краю, для єго німецкої культури і сліди тої праці видно і в Австрії і в Германії. Коли б напр. на два роки спинилась культурна праця австрійских Німців, то видно б було, скілько стратила і вся німецка культура, навіть у Германії. Чи можна те ж сказати про буковинских „общерусів“? Що власне роблять вони для свого краю „Буковини“, що доклали до „общерускої“ культури? Чи в Росії кому небудь теплійше, чи холоднійше від того, що є на світі буковинскі общеруси? чи там хоч на чому небудь буде видно брак чого небудь, коли йіх зовсім на світі не буде??

А тимчасом і в Росії відомо, що був на світі буковинчик Федькович, там не тілько напечатано на Украйіні єго повісти, а й у Петербурзі і в Москві перекладено кілька з тих повістей на мову великорусску, як образчик з житя одного з кутків „великого русского миру“...

Не вже се нічому не навча „общерусів общества Буковини“?

Украйінець.

Куди нам іти, що і як нам робити?

II. ПОЯСНЕНЯ.

Погляди людскі на суспільність, на лад суспільний і на суспільну роботу зміняються, розвивають ся, а розвій тих поглядів стоіть в тісній звязи з економічним, політичним і культурним розвоєм самої ж суспільности. Коли розвій економічний ліниво і дуже поволи іде наперед, коли рух політичний слабий, коли освіта стоіть низько, тогди панують серед суспільности неясні і неправдиві погляди на суспільні справи і суспільну роботу; коли розвій економічний іде великими кроками наперед, рух політичний оживлений, наука і освіта стоять високо, тогди погляди на справи суспільні і суспільну роботу стають яснійші, правдивійші. Розвій наук природничих і суспільних дуже подібний до себе, лиш що науки суспільні о много поволійше розвивалися, бо чоловікови лекше дивитися обєктивно на природу, як на суспільність. Довгі, довгі віки, відколи думка людска пробудилася, думано, що поодинокі роди звірів і ростин є вічні, незмінні, що увесь світ від сотвореня свого аж до нинішного дня був усе однаковий, незмінний; аж ось учені астрономи і природописці показали, що і ввесь світ і земля і звірі і ростини все зміняли ся і зміняють ся, або інакше, розвивають ся так як розвиваєся стебло з зерна, овоч з цвіту, дерево з насіня. Теорія еволюції дала людям зовсім новий світогляд. Так само довгі, довгі віки люде думали і нині міліони людей думають, що устрій суспільний, єго інституції, єго хиби і прикмети також вічні, незмінні, що все були такі як нині суть і все такими будуть. Доперва живійший розвій суспільний і великий зріст наук показав людям (хоть поки що не всім), що цілий устрій суспільний і єго інституції вийшли з незначних, простих початків, ростуть і зміняють ся. Значить, теорія еволюції (розвою) зискавши признанє наук природничих, стала ся тепер основою наук суспільних, соціологічних. Довгі, довгі віки чоловік був невільником природи і невільником устрою суспільного: пересуди традіційні (т. зв. „батьківскі святощі“) і грубий емпіризм (т. зв. „здоровий, хлопский розум“) заслонювали очи людей, а „пророки божі“, „віщуни“ та „жерці“ всякими чарами і молитвами відвертали град і тучу, грім і повінь, відшептували хороби, наводили і відводили посуху і голод, ставали на переді рухів суспільних і политичних. Але прийшов час, що наука — eripuit ignem coelo sceptrumque tyrannis; людскість наукою побідила сили природи, з тяжкого ворога зробила собі найліпшого приятеля, з невільника стала ся паном. Тепер людскість змагає до того, щоби з невільниці устрою суспільного, котрий є тепер єі ворогом, зробити собі приятеля.

Серед нашої, галицко-рускої суспільности панує світогляд суспільний дуже прімітивний, повний пересудів, оснований на грубім емпіризмі, на поверховних дослідах і досвідах. Дасть ся той світогляд суспільний звести до слідуючих точок:

1. Устрій, лад суспільний є вічний, незмінний, все і всюди однаковий; інституції суспільні: родина моногамічна, власність господарска індівідуальна, церков, закони, арешти, військо, неволя політична, визиск економічний, простітуція і т. д. все були від початку світа і будуть аж до кінця світа однакові, вічні, незмінні; ніякого розвою суспільного непризнаєся.

2. Істнуючий лад суспільний не тільке є вічний і незмінний, але є також одиноко можливий, природний, святий; він оден відповідає людскій натурі; хто хотівби істнуючий лад суспільний змінити, перевернути, той є безбожник, виродок.

3. Людска натура є незмінна, все і всюди однакова: все і всюди були і будуть злодії, піяки, розбійники, шахраї, чужоложці, лінюхи, простітутки і т. д.

4. Воля одиниці є свобідна („вільна воля"); доля і щастє одиниці, єї богацтво або бідність, єї добрі і злі вчинки, і т. д. і т. д. — не стоять в ніякій звязи з ладом суспільним; всі уємні сторони, всі хиби житя суспільного лежать не в устрою суспільнім, а в злій, попсутій людскій натурі — і в волі Бога, Провидіння і т. д. Коли кому зле дієся, коли хто бідний, хорий, визискуваний і т. д. — то або сам собі винен („як собі постелиш, так ся виспиш") або така воля божа, того хотіло Провидініе, так єму судьба судила, так лихий попутав і т. д. Коли ж хто богач і єму добре йде, то або сам собі на те заслужив, або так єму Бог дав...

5. Дуже часто говорить ся про „добрі давні часи", про те, як стало гірше жити і про „направу відносин суспільних" (про котру так говориться, як про „направу чобіт)". Відносини суспільні дадуть ся направити тілько через те, що кожда одиниця буде лішше дбати за себе, що кождий буде старатися стати богатим, ощадним, чесним, освіченим, тверезим, роботящим і т. д. Прінціп самопомочи.

6. Щобись поодинокі люде могли змагати до лішшого, сотворив пан-біг ріжні ідсали: ідеал правди, свободи, щастя, добра, моральности, справедливости, краси і т. д. Ідсали ті абсолютні, вічні, незмінні; вони самі про себе уносять ся в воздухах. а крім того кождому чоловікови Богом вложені в душу (вроджені) в більшій або меншій мірі.

7. Остаточно всьо зависить від волі божої і тому треба на Бога спуститися уповати, а всяка робота суспільна є злишна. Устрій, лад суспільний зміпити недасть ся, а хотяй би дав ся змінити, то се на пічо непридалобися, бо людска натура недасться змінити і всі уємні сторони нинішнього ладу липилисьби й на далі.

Се є світогляд суспільний, пануючий серед нашої суспільности, се є світогляд нашого „старшого покоління". (Порівнай хочби ряд статей поміщених в Батьківщині під заг. „Що то є радикалізм"). Серед „молодого покоління" панує інший світогляд, еволюційний — і то є головна причина, для чого молоде покоління з старшим не в силі зрозумітися. Той світогляд еволюційний може бути матеріялістичний або ідеалістичний.

Матеріялістично-еволюційний світогляд суспільний стоїть на висоті сучасного розвою суспільного в найкультурнійших сторонах Европи і на висоті сучасної науки, а дасть ся він звести до слідуючих точок:

1. Устрій, лад суспільний не тільке дасть ся змінити, але він мусить ся змінити, хотьби навіть ніхто до того свідомо не йшов. Устрій, лад суспільний повстав з дуже простих первістків і від того часу неустанно змінюєся, розвиваєся. Наука слідить чим раз певнійше і яснійше розкриває перед нашими очима образ розвою ладу суспільного.

Вона показує, як повстали і розвивалися сімья, подружє, громада, держава; страва, ноша, доми, дороги, почти, рільництво, торговля, промисл; військо. попівство, шляхта, мужики, міщане, робітники; ради громадскі, краєві, державні, власність, закон, суди, арешти; мова, письмо, книжки... Наука показує, що був час, коли того всего межи людьми небуло; як тото все повстало і як розвивалося і чому так а не інакше розвивалося...

2. Розвій ладу суспільного є природний. Зміни, які переходить устрій суспільний, то наслідки природних причин, а не вплив чиїх небудь химер і гримасів, долі „лихого" ітд. Розвій ладу суспільного має свої природні права, закони, так як розвій ростини, звіря, чоловіка...

3. Розвій ладу суспільного є несвідомий, механічний: він не є випливом свідомого змагання одиниць. (Наші пра- прадіди жили в многоженстві і зовсім не змагали до одноженства: а преці вийшло так, що ми, їйх правнуки живемо в одноженстві. Наші прапрадіди йіли других людей невважали то за гріх і думали, що так все буде, що інакше бути не може, і зовсім не змагали до того, щоби своїм дітям відобрати апетит до людского мяса: а преці їйх потомки не йідять людского мяса і навіть їйм на думку неприйде, що можна другого чоловіка зйісти і що їйх предки его йіли. Був час, коли брат женився з сестрою і се не було гріхом: нині того нема, хоть наші предки до того свідомо не змагали. Було в Римі невільництво — опісля его нестало, хоть ніхто его не скасував. Доки не було рільництва, не було і немогло бути піддапих, закріпощених мужиків, не могло бути і панщини: а преці наші прапрадіди, що перші почали сіяти, орати, не знали, що з того таке лихо вийде. Той, що перший відкрив силу пари і винайшов машину парову, зовсім недумав і небажав того, щоби вона колись стала средством до визискуваня робітників і до руйнованя дрібного промислу ітд). Значить: люде дійшли до нинішнього ладу суспільного, хотяй ніколи ані о такім ладі недумали, ані такого ладу не хотіли. Цілий устрій суспільний вийшов з того, що міліони людей через тисячі літ хотіли дітей плодити, хотіли жити як можнайвигіднійше — словом боролися за істнованє, зовсім недумаючи про ніякі питаня суспільні.

4. Основою розвою суспільного є розвій економічний, господарский. Історія показує, що форма сімйі власности, держави, закона залежить від того, в якій фазі господарского розною находить ся суспільність; навіть релігія, література, поезія, штука, наука залежать від тогож. Основною історії є боротьба людскости з природою, боротьба, в котрій чоловік з невільника природи стає постепенно єї паном. Безпосередним добутком тої боротьби є відносини господарскі, а наслідком відносин господарских є всі інші відносини і

інституції суспільні. Доки люде неосвоіли худоби, доки живили ся дикими овочами, доки були ще риболовами і стрільцями, немогло бути ані приватної власности, ані одноженної родини ані невільництва ані держави ані війска ані богачів ані бідних ані панів ані слуг ані робітників.. Доки не було рільництва, неможлива була приватна власність землі, ані устрій феодальний ані територіяльні громади і держави. Зріст ремесла викликав зріст міст і кляси міщанскої а та розвалила устрій феодальний, знесла підданство мужиків, завела свободу політичну і т. д Винайденє машин зродило великий промисл, великий промисл зродив капіталізм, державний централізм і мілітаризм, зродив стан четвертий-робітників, руйнує дрібний промисл і дрібне рільництво... зводить ad absurdum власність приватну і веде до колективізму і т. д.

5. Розвій суспільности є органічний, постепенний, тяглий. Кожда фаза розвою є наслідком всіх попередних фаз і причиною будучих фаз. І нинішній устрій суспільний складаєся неначе з верстов геологічних; в нім є остатки минувшости і зародки будущини. З теперішного устрою може учений відчитати історію давніх віків і вгадати вигляд будущих. Снільність громадска, громадскі ліси і пасовиска — се останки старинного комунізму, давнійші від індівідуальної власности, від позагороджуваних ланів і сіножатей поодиноких мужиків. Господарство мужицке з невеличким кусником землі, з прімітівним плугом, серпом, косою, граблями, з прімітівною господаркою давнійше від великих лятіфундій, оброблюваних машинами, з господаркою раціональною, відповідною всім вимогам техніки. Майстер ремісник зі своєю окремою хаткою, своїм дрібним прімітівним варстатом, зі своіми челядниками є добутком давнійшої фази, як фабрикант з великою фабрикою, паровими машинами, сотками робітників і т. д. Громадскі дороги давнійші як краєві, краєві давнійші як державні. возові давнійші як зелізні; приватні повози давнійші від публичних фіакрів, кухні від реставрацій, наука домашна від шкільної і т. д. Там, де нині стоять публичні склепи, фабрики, музеї, двірці зелізниці, школи, гімназії, університети, почти, церкви, шпіталі, арешти, суди, сойми, охоронки, доми божевільних, реставрації, бібліотеки, кавярні і т. д. і т. д. — стояли колись самі приватні доми, хати: в хаті містилася сімья, в хаті була школа, бо батько вчив дітей, була реставрація, бо варилося в кухни, був дворець, бо в стайні стояли коні а під шопою віз, був шпиталь, бо хворий лічився дома, була церков, бо батько родини, патріярх був священником, була фабрика, бо дома був варстат; був склеп, бо дома все продавалося...

Але й нині побіч житя публичного є житє домашне. Обміна товарів, заплата натуралями давнійша від купна-продажі за гроші, але така обміна ще удержалася по селах, де часто платять зерном, яйцями. Міста і ціле житє мійске о много молодші від сіл і житя сільского ітд. Зовсім інакше розуміє суспільність і суспільну роботу той, хто бачить в суспільности ті верстви і поклади геологічні, бачить як розвиваєся суспільність, як одні інстітуції, форми, кляси, порядки упадають а другі зростають — а зовсім інакше той, хто того всего небачить.

6. Що істнуючий лад не є одиноко можливий, одиноко природний, одиноко відповідний людскій натурі — се доказує історія; вона учить, що той лад суспільний, який панував в давні віки, зовсім був неподібний до нинішного ладу і що істнуючий лад не є всюди однаковий, а навіть лад суспільний одного краю в однім часі зовсім не є одноцільний.

7. Людска натура, так як і все на світі ненастанно зміняєся, розвиваєся, а зміняєся під вплівом відносин суспільних. Був час, коли не було злодіїв: хотьби хто як хотів, неміг би був нічого вкрасти, а то з тої простої причини, що не було що красти, що не було приватної власности. Був час, коли хотьби як хто хотів, не міг був бути чужоложцем і проституткою, бо не було нинішної родини і супружества. Був час, що немогло бути ані піяків ані шахраїв ані картярів... Нині культурного чоловіка не кортить і не може кортіти лазити по деревах, валятися по піску, йісти людске мясо, кусати других в злости, бігати голяком, малювати і нарізувати своє тіло ітд ітд. — а то все було у наших предків і нині є у диких людей. Був час, коли немож було комусь межу перекосити, бо небуло межі, хату підпалити, бо не було хати ітд. Неправдою отже і глупотою є говорити, що все і всюди натура людска однакова, незмінна, що все і всюди були злодії, піяки, шахраї, розбійники, лінюхи, чужоложці ітд.

8. Воля одиниці не є свобідна. Коли чоловік чого небудь хоче, то є в тім свої причини: значить, він мусить хотіти; чоловік є невільником обставин навіть тогди, коли єму здає ся, що він щось по добрій волі робить. Коли оден чоловік бідний а другий богатий, то ані богач тому невинен що богатий, ані бідний тому не винен, що бідний, ані пан-біг йім так недав, а тілько устрій суспільний винен: бо був колись такий устрій суспільний, де немогло бути ані богачів, ані бідних, а нині є такий устрій суспільний, де мусять бути богачі і бідні. Коли оден чоловік краде а другий ні, оден має жінку, а другий чужих жінок зводить, оден сидить в кримінялі, а другий в канцелярії намісництва, оден дурний як чіп, а другий розумний як Соломон, оден бере кубани, а другий чесно судить, одна удержала чесноту дівочу, а друга є публичною дівчиною — то вони ту нічого невинні — ані йім пан-біг так недав а опять винен устрій суспільний. Той, що краде, той мусить красти, а той, що не краде, той негоден красти. А колись був такий устрій і колись прийде такий устрій суспільний, що ніхто небуде міг красти і небуде міг хотіти красти. Коли оден здоровий, а другий хорий то опять ані він, ані пан-біг невинен, а причина лежить в тім, що оден має ліпшу йіду, ліпшу хату, лекше робить, має гроші на дохторів і ліки, а другий має гіршу йіду, гіршу

хату, тяжше робить, немає грошей на доктора і ліки. Коли капіталіст визискує робітників то при теперішнім устрою мусить се робити, бо інакше невидержав би конкуренції з другими капіталістами. Вихованє і становище суспільне рішають о долі і щастю (карієрі) кождої одиниці — а вихованє і становище суспільнне зовсім не від одиниці зависять, але від устрою, ладу суспільного.

9. Нужда людска, бідність і проступство і загалом вся кривда і недоля суспільна дасть ся усунути тілько в той спосіб, що зміниться устрій суспільний: доки устрій незміниться, дотоди нічого не дасть ся направити.

То, що кождий буде за себе дбати, що кождий буде старався стати заможним, ощадним, чесним, пильним, освіченим ітд. — безпосередно до усуненя суспільної нужди не веде, а посередно веде лиш о стілько, о скілько через те лад суспільний зміниться.

10. Суспільна робота, то є свідома робота над зміною, над поліпшенєм устрою суспільного є і потрібна і конечна. Потрібна, бо кому лежить на серцю добро і щастє людей, той повинен працювати над зміною, над поліпшенєм ладу суспільного; конечна, бо сам механічний, несвідомий розвій освідомлює поодинокі одиниці і пхає йіх до суспільної роботи.

11. Задачею суспільної роботи є: свідоме приспішуванє несвідомого, механічного розвою суспільности. То значить: треба дивитися, куди іде несвідомий розвій суспільности і туди перти. Коли великий промисл зростає: то єго підмагати. Коли міста зростають — то підпомагати йіх зріст. Коли вплив одиниці на справи державні і суспільні зростає, то скріпляти той вплив. Коли робітники освідомлюються і організуються — то йіх освідомлювати і організувати. Коли освіта підноситься, то підносити єї ітд. — Тим ліпший робітник суспільний, чим ліпше розуміє напрям розвою суспільного. А розуміти розвій суспільний зовсім не лехко: треба знати, що є головне а що побічне, що причиною а що наслідком, що основне а що формальне, що нормальне, а що хоробливе, патологічне — і не брати одно за друге, не мішати одного з другим. Кождий признає що найбільше добро зробимо чоловікови, коли будемо підмагати і приспішувати єго природний розвій. Але коли ми возьмемо розвій хоробливий за нормальний, явище патологічне за нормальне, то можемо фатально помилитися...

Коли наші свідомі змаганя до яких небудь ідеалів суспільних ідуть напроти розвою суспільного, коли ми стараємося завернути єго або спинити, то нам се неудасться: ми тілько опізнимо єго розвій. І в загалі робота суспільна тим є продуктивнійша і тим успішнійша, чим більше єї напрям зближений до напряму розвою суспільного.

12. Свобода, добро, щастє, любов, етика, моральність, справедливість, чеснота... ітд. — не є ніякими абсолютними ідеалами, прінціпами, уносящимися в воздухах і вродженими (чи богом вложеними в душу) кождому чоловікови. Всі ті понятя витворює в нас житє, обставини, витворює в нас іменно той лад суспільний, серед котрого жиємо. Возьмім понятє свобода: що воно значить? Чоловік тогди є свобідний, коли так жиє, як хоче. Значить, чим чоловік менче хоче і чим більше може — тим він є свобіднійший. Але і воля людска (хотінє) і спроможність зміняються, розвиваються. Хто знає, хто свобіднійший: чи той невільнік, котрий розірвав пута неволі, чи той, котрий так привик до неволі, що єї зовсім нечує. Хто знає, хто свобіднійший: чи червоношкірець, котрий малим довільний, котрий не много хоче, хоть і не много може, чи французский буржуа, котрий много може, але і много хоче. — Коли европейскому чоловікови закажете наго бігати по вулици: то се для него не є ніяка неволя; але коли дикунови се закажете, то се найбільша для него неволя. Коли українському хлопови закажете українські книжки писати, і соціялістичні діла читати, то се для него не є ніяка неволя, бо він і так йіх не пише і не читає; але коли се закажете інтелігентному Українцеви, то се для него велика неволя. У скитальця-номада тогди є неволя, коли б єму хтось заказав переходити з місця на місце; у мужика-рільника булаби тогди неволя, коли б єго хтось змусив переходити з місця на місце. Заказати каннібалови йісти людей — се неволя; противно у іншого чоловіка булоби неволею приказати єму йісти мясо людске. — Що у шляхти було свободою, золотою вільністю — те у мужиків було неволею. Коли робітник наймаєся до роботи і змушений обставинами даєся визискувати, або мимо всего змаганя не годен найти роботи — то називаєся у капіталістів лібералів свободою, у робітників-соціялістів неволею.

З того бачимо, що понятє свободи є змінне, субєктивне, залежить від устрою суспільного, від ступня культури, від успособленя і вихованя одиниці і т. д. Ще більше зглядним, змінним, субєктивним є понятє щастя. Щастє — се вдоволенє, а вдоволенє тим більше, чим потреби чоловіка повнійше заспокоєні. Але потреби тим повнійше дадуть ся заспокоїти, чим вони менші, і чим більші і ліпші средства до йіх заспокоєня тих потреб. Значить, чоловік тим щасливійший, чим менше хоче, і чим більше має і більше може. Звідси одні виводять, що аби стати ся щасливим, треба вменшати і обмежати свої потреби. Після Діогена той найщасливійший, хто ціле житє наго сидів в бочці і жив як пес.

Після аскетів християнских дорогою до щастя є умертвлюванє тіла. Після Толстого щастєм людскости є єї загибіль, а найкоротшою дорогою до того щастя — целібат. Многі філософи, скептики і пессімісти уважають найкоротшою дорогою до щастя — кульку в лоб. Многі філософи уважають всю цівілізацію і культуру нещастєм — а щастєм у них ростинне вегетованє і стан дикости. — Противно інші знов люде бачать ідеал щастя не в смерти але в житю, не в Нірвані але в розвою, не в дикости але в цівілізації, не в целібаті

але в любві, не в регрессі, але в поступі.... У повіністів національних найбільшим щастєм є говорити якоюсь мовою або жити на якійсь території. У фанатиків релігійних найбільшим щастєм є визнавати їйх віру. У Якутів найбільшим щастєм зїісти кварту масла, і т. д. Ідеал щастя є так само витвором суспільности і єї розвою, як і самі інституції суспільні. Інчий ідеал щастя у мужика, інчий у робітника, інчий у шляхтича, інчий у купця, інчий у попа; інчий у Русина, інчий у Мурина; інчий був ідеал у Толстого, коли писав „Казаки“ та „Дѣтство, отрочество и юность“, а інчий коли писав „Крейцерову сонату“. Так само змінні, субєктивні є всі інчі ідеали і прінціпи: моральність, справедливість, красота і т д.

Все те формули альгебраічні, під котрі житє суспільне підставляє ріжні вартости.

Ті, що вірять в абсолютні ідеали і прінціпи і до них змагають, в суті річи ідуть туди, куди їйх пхає розвій суспільний; вони суть несвідомим знарядом механічного розвою і ідеали їйх заводять звичайно туди, куди вони й недумали. Добра сторона абсолютних ідеалів в тім, що вони є приманою до суспільної роботи, зла в тім, що здержують розвій свідомости. — Хто думає, що через відкинене абсолютних прінціпів, ідеалів, суспільність упаде, розвалиться, той подібний до тих тісних голов, котрі думають, що через признанє науки Коперніка або Дарвіна руйнуєся щастє людей, валиться цілий світ, цілу суспільність. Віра в абсолютні ідеали і прінціпи є така сама релігія і метафізика, як віра в бога, в чорта і ангелів. Той, хто звільнився від віри в абсолютні ідеали, стоїть о стілько висше від того, хто сего не зробив, о скілько позітівіст стоїть висше від віруючого католика, о скілько в загалі свідомий напрям висший від несвідомого інстінктовного змаганя.

Отсе по нашій думці головні основи матеріялістично-еволюційного світогляду. Переходом від світогляду грубо-емпіричного до матеріялістично-еволюційного є світогляд ідеалістично-еволюційний. Він згоджує ся з світоглядом матеріялістичним в тім, що устрій суспільний дасть ся змінити і що его треба змінити, що всяка нужда, проступство, темнота має своє жерело в устрою суспільнім. Але відріжняєся тим, що признає вільну волю одиниці і абсолютні ідеали і нерозуміє механічного розвою суспільности. Ідеалісти ставлять собі абсолютні ідеали свободи, щастя, етики, справедливости і змаганє до тих ідеалів уважають цілею суспільної роботи; вони думають, що лад суспільний лише о тілько змінюєся, о скілько люде свідомо до того змагають; що свідоме змаганє і свідома пропаганда є всемогуча; що будучий устрій може бути всякий, без огляду на те, який є нині, а буде такий, якого вони схочуть, і лиш в тім клопіт, щоби вже раз якийсь найліпший устрій видумати!

Річ ясна, що ідеалістично-еволюційний світогляд є неконсеквентний і ненауковий і з того погляду стоїть о много низше від матеріялістично-еволюційного.

В. Охримович.

Народна Рада в Турції й справа союзу наших партій.

Недавно „Народна Рада“ в Турці підняла між іншим дуже важну справу — солідарного поступованя в політичних справах Русинів ріжних літературно-етнографічних поглядів. Про ухвали тої Народної Ради в сій справі мусіли висказатися львівскі газети ріжних партій. Наперед можна було вгадати, що вони зведуть розмову на ніщо, бо ті газети залежать від людей, для котрих незгода між Русинами є грунтом їйх професії, хлібом, з котрого вони живуть.

При такім стані річей нічого ждати від тих газет поважної аргументації в справі, піднятій у Турці. Наша Рутенія звичайно не цвите поважною та умістною аргументацією, а вдоволяєся набором фраз, аби як зліплених.

Так і в даній справі Діло збулося переказом примірів нетолерантности старої партії до народовців. Наведені примірп вірні, тількож резолюція Народної Ради в Турці осуджує власне й таку нетолеранцію, так що вся отся аргументація Діла ніяк не говорить против прінціпу, ухваленого в Турці. Далі Діло збуває справу тим, що боронить т. зв. програму Романчука. Та ся оборона сим разом іще слабша від того, що ми читали сорок раз у Ділі, а до того зліплена з найменше достойних виступів. Уся вона збудована не на якімсь прінціпі, а на тім, що певної маніфестації народовців вимагав хтось третій, чужий. Бачите, против москвофілів мусіли виступити народовці, бо вони їйх компромітували перед певними сферами, а чи погляди сих остатних резонні, або хоть законні перед австрійским правом, до сего Діло й не думає віднестись критично. Дѣло доходить навіть до того, що непрямо підписуєся під такою тезою, що вихід якого галицкого Русина до Почаєва є каригідний вчинок.

Подібно оправдує Діло й дивну для наших часів постанову конфесійности в політично-національну програму. То, бачите, потрібне було, щоби відріжнитися від радикалів та оправдатися в очах тих, що називали народовців „безпопівцями“. Та колиж навіть австрійске право позволяє всякому бути безпопівцем? А до того, хиба культ Шевченка, не тілько як артиста, а як духовного проводиря, не є культ безпопівця? Хиба напр. брошура д. Ом. Партицкого „Провідні ідеї в письмах Шевченка“ не явно безпопівска?

Ми з повною рацією кажемо, що між галицкими народовцями, навіть старшими, є „безпопівці“ й раціоналісти і що вони мають право бути такими. А через те, так само як треба усунути з нашої політики погляди літературні, так само треба виділити з політики зовсім і думки релігійні.

„Галицкая Русь“ не висше стала від Діла, обговорюючи резолюції Народної Ради в Турці. Вона рішучо відкидає можливість солідарности з „украйінофілами“ або по єї „сепаратистами“. Між іншими резонами Гал. Русь каже, що сі партія стоїть на „історичнім“ грунті, від котрого відступили „сепаратисти“. Що то таке за історичний грунт, певно сама редакція Гал Руси не

скаже, а вжила просто першого дівічкого слова. Історія всего має в собі, а у нас у Галичині напр. історія найменше сприяє якій небудь рускости, так що нам би то найменше треба гратися такими словами, як „історична освова“ і т. і. В справах національно-літературних, про котрі говорить резолюція в Турці, грунтом може бути не історія, а етнографія. „Гал. Русь“ має погляди етнографічві, після котрих руска національність єдина — від Карпат до Амура. „Сепаратисти“ на тім місці признають дві, або три національности рускі, чи як там вони звуться.

Ми думаємо, що обидві думки не стоять одна проти одної так уже непримиримо, як огонь та вода, бо напр. всі признають великі нехай провівціальні ріжниці між рускими племенами, і навіть між московскими славянофілами є такі, що признають малоруску літературу “для домашняго обихода“. Галицкіж „общерусси“ на ділі пишуть мовою все таки на свій лад малорускою. Діло йде про те, чи може при таких обставинах галицкий „общерусс“ іти солідарно з „украйнофілом“ в справах державних, адміністративних, соціальних, економічних?

Той, хто з гори відповість ні па таке питанє, обявить себе сепаратистом найгіршої форми, сектантом, котрий нічого не розуміє в справах справді політичних.

„Галицкая Русь“ робить щось подібне до уступки тілько нам, радикалам, хоть зараз же бере єї назад. Вона допускає можливість союзу єї партії з нами, але потім каже, що „примиреніе“ єї партії з нами неможливе, бо ми відкидаємо єї основи — церковь і народность. З дальших слів Гал. Руси виходить, мов би то ми признавали тілько „экономическія вопросы“.

На ділі ж ми признаємо вопроси й державні і соціальні, а також і „народність“ то б то право всякої людности на власну автономію в справах культурних і потребу для просвітної діяльности застосовуватись до певних національних відмін людности. Що до церкви в громаді чи державі, то ми стоїмо за свободу кождої групи людности і кождої одиниці держатись певної церкви чи не держатись. І так само дивиться на сю справу в цівілізованих землях богато людей усяких церков, найрелігійнійших, напр. в Англії й Сполучених Державах Америки навіть завзяті папісти. Ми не бачимо резону, чому би з нами в політичних справах не міг іти й релігійний чоловік, а надто Русин, котрий би хотів автономії своєї певної церкви. Ішли ж ірляндскі католики в куці з крайніми протестантскими сектантами й раціоналістами, коли треба було повалити прівілегії англиканскої церкви.

Далі, погляд на цівілізовані землі і політично розвиті крайіни може показати „Гал. Руси“, що там є напр. радикали й соціялісти християнскі, в тім числі й римско-католицкі, і раціоналісти, і що вони йдуть солідарно в соціально-політичних справах.

Ми говоримо таке зовсім не для того, щоби випросити у „Гал Руси“ примиреніе чи союз із нами. Ми в загалі нікому на дружбу не набиваємось і навіть признаємо, що союз із пами тепер ні для кого інтересний бути не може, коли тимчасом може декого „скомпромітувати“. Ми радо признаємо, що ми поки що тілько „фракційка“, як нас звуть любезно Діло й Правда, забуваючи не тілько те, що й „народовців“ ще не давно так звали, а й те, що й доси скількість людей, котрі думають про сонце й землю згідно з Коперніком, то тілько „фракційка“ на землі. Ми ще потребуємо прихилити до себе масу народу пильною пропагандою. Коли ми се зробимо, тогди можна буде серіозно поговорити про „союзи“, на котрі ми поставимо свої умови.

Поки що ми раді й тому, що Гал. Русь радить своїй партії „занять у радикаловъ извѣстную долю интереса и труда въ пользу экономическихъ потребъ нашего народа и живѣйше заинтересоватись соціальнымъ вопросомъ“, як і тому, що деякі пункти нашої програми приняла Народна Рада в Турці.

Між іншим ми раді й тому, що Народна Рада в Турці стала на нашу точку — розділу літературно-етнографічних поглядів від політики і кличе рускі партії до солідарности на сім полі. Ми бажалиби тілько, щоби Народна Рада в Турці була консеквентна і відділила від політики й релігію, а до того, щоби вона енергічнійше ставила справи чисто політичні: державні, соціальні й економічні і напирала більше на них, ніж на згоду між теперішними нашими партіями. Після того, що промовили в сій справі Діло й Гал. Русь, можна бачити, як мало має шансів та згода.

Ми думаємо, що тепер треба говорити не про те, щоби погодити теперішні партії, а про те, щоби витворити зовсім нову партію, правдиво політичну і при тім справді народню, т. є. демократичну, котра мусить бути й поступова, т. є. домагатися певних реформ у Галичині і в загалі в Австрії. Щоби така партія виробилася чи з тих елементів, що тепер почасти входять у старі партії, чи з нових, — треба ставити перед публіку певні справи політичні: державні, адміністративні, соціальні, економічні, треба вести за них як найширшу і найглибшу агітацію, треба викликувати народ, щоби він голосив свої кривди й потреби, і все те формуловати так, щоби й перед людьми старих партій ставала альтернатива: або іти за тим політичним рухом, або сходити зі сцени.

Одна з таких справ, котра вже й тепер достигла на тілько, що може стати центром широкої агітації, се справа виборчої реформи на основі загального тайного голосованя або по крайній мірі безпосередного голосования в сільскій курії. В сю точку мусять бити всі розумнійші Русини...

Статі про Наумовича, про збірник поезій Уляни Кравченко і конець статі п. з. „Болгарскі праці М. Драгоманова“ відложені до дальшого числа, бо тепер, перед зйіздом, ми мусіли загоді скінчити статю т. Охримовича, про котру дещо буде сказано те ж у дальшім числі.

Довжників наших просимо конче вирівнати рахунки з нами ще перед зйіздом т. є. до кінця вересня.

В ч. 15-16 на ст. 232, ряд 2, вірш 7-8 згори треба читати: „держиться украйінского національного грунту“.

Видає Михайло Павлик. Відповідає за редакцію Іван Франко.
„З Друкарні Народної“ Войтіха Манецкого, під проводом В. Годака.

Рік II. Львів 15 л. вересня 1891. Ч. 19.

Виходить 1. і 15. д-кождого місяця і коштує за рік в Австро-Угорщині 4 гульд. а для заграници 5 рубл., 12 франків, 10 марок або 2½ доляра.

Одно число 20 кр.

НАРОД

Адрес редакції: Львів, ул. Академицка ч. 22.

Дописи безіменні не будуть помінцувані. Ужитірукописи нищаться, а неужиті можуть собі автори своїм коштом відобрати. В справах редакційних можна говорити від 11 до 12 рано і від 2 до 3 поп.

ОРГАН РУСКО-УКРАІНСКОІ РАДИКАЛЬНОІ ПАРТІІ.

ІВАН НАУМОВИЧ.

Дня 17 л. августа с. р. помер нагло в Росії, на 65 році життя, звісний народний писатель і діятель, Іван Наумович. Смерть єго викликала в галицких та буковинских газетах досить пристрастні толки про єго житє й діяльність, а за життя відносилися до него ще пристрастнійше: одні виносили єго під небеса, другі ненавиділи й лаяли відступником, запроданцем і т. і. А тимчасом безпристрастний огляд життя й діяльности небіжчика не тілько умістний, а й бувби дуже навчаючий для обох боків, т. є. для москвофілів і народовців, ба й для історії всего рускаго руху в Галичині та на Буковині. Покійний Наумович був не тілько дитиною своєї суспільности, з єї вічною хитаниною в основах і практичним житю, а й чоловіком, що скупив у собі і підніс усі добрі й лихі боки нашої суспільности. Через те він так і видаєся і може сміливо репрезентувати загал нашої суспільности.

Батько покійника був народним учителем, перше в Буску, потім у Заліщиках коло російскої границі; мати була попадянка з роду Козловских. Як звичайно, обоє були спольщені, так що про вціплюванє в сина рускости не могло бути й бесіди; за те виховували сина гарно як чоловіка, і тут заслужилася особливо мати, що мала бути дуже талантлива Після народних шкіл узяла Івана до себе, до Львова, в 1839 р. графиня Мірова, велика польска патріотка й прихильниця Єзуітів, в домі котроі покійник наслухався не мало наруги з усего рускаго. Сяк-так покійний скінчив у Львові гімназію і був принятий на філософію до рускоі духовноі семінарії, де, як звісно, не виводилася польска свободолюбна й націоналістична пропаганда. Не диво, що й Наумович 1848 року опинився в таборі польскім, і разом з другими вибіг на зустріч польским конспіраторам 1833 -44 рр., котрих тоді були увільнили з австрійских тюрем. Не треба се Наумовичеви брати за зле. Треба тямити, що в ті часи молодіж, палка й безкорисна, не мала й не могла одушевитися чим іншим тим більше, що то було противенство й тодішньому австрійскому деспотизмови і врешті, що польский революційний та національний рух чимало, хоть і нехотячи, причинився до нашої свободи й нашого національного руху. Та позаяк той рух ішов против старих австрійских політичних порядків, то Наумовича виключено з семінарії, де, як звісно, від самого основання була систематична школа раболіпія перед австрійским деспотизмом. Наумович небавом показався, одно через те, що бачив, як наші селяне були противні Полякам, а друге для того, що треба було дбати о хліб. Причинилася до того й згадка за рускі простонародні пісні й оповідання єго матери, як каже сам Наумович у своїй власній житеписи, в „Науці“. Наумовича знов приняли до семінарії, котру він і скінчив 1851 р. т. є саме в пору, коли реакція вже була взяла верх у цілій Австрії, не виключаючи й Галичини. Увесь глухий час реакції в 50-ті роки Наумович пробув на провінції, яко священник: спершу в Городку коло Львова, потім у Ляшках королівских коло Перемишлян, у самих Перемишлянах (в Коросні), далі в 60-ті роки, в Стрільчи коло Городенки, і врешті в Скалаті — обоє близько російскої границі. І се було єго щастє, бо всеж таки стикаючися з народом, він за-

держав якусь живість бодай язикову, котрою зовсім не сияли єго собратя у Львові. Правда, самостійного руху Наумович не викликав, він усе дивився на Львів, і йшов за товчками, які відти росходилися, хоть, правда, ішов далеко виразнійше, дальше, з більшим родимим талантом. Так із села Наумович занявся був найперше і найревнійше справою обрядовою в 50-тих роках, то б то справою чистоти гр. к. церковного обряду супроти напору Латинян. Сею справою займався Наумович зразу навіть у 60-ті роки, тоб б то тоді, коли повстав і розвивався народовский рух, котрий напер і на систематичну освіту руского народу в єго мові. Правда, Наумович і перше, бодай в ряди-годи писав народною мовою: поезії, оповіданя, а то й популярні статі — в додатку до „Слова“ від 1861 р., але рішучий товчок у тім напрямку дала Наумовичеви аж Просвіта, основана 1867 р., своїми популярними книжочками. Тоді Наумович горяче занявся народною освітою. Він зразу думав пристати до народовців і писати до їйх видавництва, та небаром виступив самостійно, оснувавши в 1871-72 рр. в Коломиї (недалеко Стрільча, де тоді був попом) дві популярні часописі — „Русскую Раду“, котра мала характер більше політичний і „Науку“ з характером більше науковим. Тут то й показалося, яке жерело живої води було в тім чоловіці. Знаючи гарно мову й житє нашого народу в Галичині і зачінаючи в своїх дуже популярних, живих і талантливих простомовних писанях майже всі справи, що тоді інтересували народ, — Наумович скоро вспів притягнути до письменства широкі круги нашого народу в Галичині, особливо єго письменну частину, котра від того часу вже не переставала читати й займатися публичними справами. Наумович перший зорганізував наших письменних селян по за школою в освітні купки, з котрих небавом вийшли народні читальні; він перший, можна сказати, дав початки й політичної організації народу, а по части й економічної, напираючи на каси позичкові, на шпихлірі, крамниці і такі інші спілки. Наумович успів справою народної освіти заінтересувати й інтелігенцію москвофільского табору, що взяла була зразу в сій справі дуже живу участь, напр. в товаристві ім. Качковского, основанім Наумовичем 1874 р. на взір Просвіти. Який живий був зразу рух викликаний Наумовичем, про се свідчить скількість передплатників „Р. Ради“ й „Науки“, що доходила до 2000 — цифра дотн у Русинів нечувана, — і скількість членів общ. Качковского, котра від разу йшла на тисячі і чим раз росла, тоді як „Просвіта“ мала ледви кількадесять і кілька сот членів.

Та сей рух небавом дуже ослаб, і сам Наумович єго майже покинув. Погубили Наумовича хиби, котрих в н набрався в школі попівскій, що брала собі взір із школи старопольскоі. Мимо родимоі живости, таланту й далекоглядности, бодай більшоі ніж у звичайного москвофіла, Наумович у народних справах сягав думкою дуже недалеко і не глибоко. У него, як і в кождого тодішного пересічного попа й Поляка, причинами народноі темноти й бідности були пянство, лінивство й безбожність, против котрих він рекомендував головно здержан'сть від горячих напитків, працю, ощадність і молитву. Єго спілки ніколи не тикали самоі ремісницкоі та хліборобскоі праці й струментів до них, т. є. землі й фабрик, —верхом досконалости була тут у Наумовича порада ремісникам — купувати матеріял на гурт і потім, звісно, ділитися ним. Усе, що Наумович теоретично й практично ширив між народом із господарки, то було: ліпше насіне, малі машини, в загалі те, що могло піднести дрібну господарку. Він допускав тілько, щоби й ті, що не мають землі, дістали єі на осібну власність. Ідеалом Наумовича був самостійний, хоть і як дрібний господар чи ремісник, що, як звісно поки що є й ідеал загалу нашого народу в Галичині. І світоглядом Наумович дуже підходив до світогляду загалу народу, — то був св'тогляд пересічного благочестивого Русина Через те головно Наумовича народ так і полюбив. Але й у справі осібного господарства Наумович не думав про яку небудь р вність, овшім освячував теперішний стан справи, ба й самих поодиноких селян підбивав, шоби скупляли в своїх руках як найбільше грунту, навіть не думаючи, що тим самим тисячі інших селян мусіли тратити свої грунти. Наумович загалом не мав у думці ніякого такого ладу, котрий би міг сяк-так забезпечити загал наших робітних людей. Такого ладу треба би глядати навперед себе і йти

до него в спілці з робітними людьми та їїх прихильниками в цілім світі, а Наумович против того руху навіть виступав і бачив щастє Русинів загалом у рускій минувшині з єї церковним та світским панством. Наумович не міг собі й здумати народної (плебейської) Руси, такої, де би маючий та просвічений народ сам правив своїми справами. Наумович бажав вробити руске й попівске панство; він бажав серед вельможної Польщі поставити вельможну Русь з боярами, королями, патріархами.

А позаяк у австро-угорскій Руси все таки нема своїх панів, то Наумович остатним часом обернувся до Росії, в котрій можна бачити взір попівско-урядницкої держави, де простий народ не має ніякого голосу. Ось де у Наумовича й жерело зневаги й до мови простого люду в письменстві. Наумович як не годен був здумати плебейских порядків серед Русинів, так не годен був помиритися на завше з думкою, щоби письменство національне опиралося на плебейску мову. Через те Наумович бажав виробити якусь осібну, твéрду рускую мову з украйінскої, великоруской й церковної — таку мову, якою не говорять навіть освічені Росіяне. До того Наумович завше придавав велику вагу справі церковній, обрядовій і пхаючи гнилицку громаду до православія, думав, що потягне до него й інші громади галицко-рускі. Тимчасом наші громади, гр. католицкі рівно як і православні й римско-католицкі раді часом переміпити віру хоть на лютерску, але зовсім не з внутрішного переконаня, а з економічних причин — коли вони нераді своїм попам, — і за Наумовичем не ворухнулася ні одна громада, а і Гнилички зреклися швидко православія. Справа була би скінчилася ще незамітнійше, якби Наумовичеви й его товаришам не зроблено було звісного процесу 1882 р. за головну зраду і так не розмазано непотрібно справи, невартої такого шуму [1]). Скінчилося тим, що Наумович, котрому до того віднято парафію, сам перейшов на православіе і оселився в Росії, думаючи, що й там зможе що-небудь робити для народа. Хто бодай трохи знає про Росію, тої з горя міг бачити, що такому рухливому й діяльному чоловікови там не буде місця, бо там уряд навіть має за зле, коли займатися народною освітою, та ще й просвітою народу украйінского чи рускаго, для котрого Наумович тілько й міг писати та працювати. Отже в браку в Росії помочи і волі для народної освіти, Наумов кидався на всі боки — думав навертати на православіе штундістів, тощо, і в решті пустився в подорож до полуднево-східної Росії аж до Кавказу, де глядів грунту, на котрий би можпо спровадити тих галицких робітних Русинів, що то йдуть до Америки. Вже цей один проект доказує, що Наумович зовсім не розумів сеї справи — ні того, що в Росії нема землі й для власних підданих і що їїм через уряд і панів дуже важко йти на виселки, ні того, що в Росії їїм не було би й сотої части тої користи з праці, волі й освіти, що в Сполучених державах Америки. Все ж таки і з сего видно, що Наумович і в Росії дбав про тих, котрих колись тут просвічав. Він вишрошував у великих російских панів гроші для поратунку задовжених галицких селян, а також і для голодних 1889 р. Галицкі его приятелі, на котрих руки йшли ті гроші, показалися неточні в рахунках, і сам Наумович так запутався в побічних для его діяльности справах, що врешті мабуть і не було іншого виходу для его діяльної та зболілої душі, як пуститися в далеку подорож, з такою фантастичною ціло. Се все певне прискорило его смерть. Він умер, як зразу телеграфовано з Россі до редакції Гал. Руси, на розрив серця – слабість, про котру у него в Галичині не було чути. Тимчасом російскі газети стверджують, що Наумовича найдено рано 15. августа без памяти і що в такім стані він пролежав аж до другого дня, до 11. години рано, коли й помер. Се мав бути апоплектичний удар. Тимчасом поважні заграничні газети подали звістку, що Наумович отройвся. Се може бути, бо

[1]) За для правди я обовязаний заявити, що подибавшися в 1882 р. в львівскій тюрмі зі мною, Наумович казав просити моїх товаришів-соціялістів, щоби не мали за зле его синови, Володимирови того що мав шпіонувати соціялістів. Між актами найдено его заяву, буцім то задля того була й ціла москвофільска компанія. Се — Н. казав бріхня і було зроблено тілько в крайній потребі самооборони від засуду, якого домагався ц. к. прокуратор, — на смерть. Ся справа очивидно гризла Володимира Наумовича, що колись компанував з нами, а потім невинно попав у процес батька. Незабаром після того він і помер.

він чувся в Росії не дома, а до того в крайнім пониженю. Всі поступовці й знати єго не хотіли через те, що явно підпирав ненависне їйм правительство; консерватисти, а головно висше попівство російске ненавиділо Наумовича через те, що відступив від своєї віри і прийшов до Росії відбрати їм хліб; правительство російске ледви єго терпіло, бо всеж таки заходи єго над піддвигненем руского народу в Австрії були з погляду теперішнього ладу в Росії революційні і можна було боятися, що Наумович то само почне в Росії; наренті всі вкупі ненавиділи Наумовича за те, що випрошував гроші для всяких Галичан. Се все й мусіло доконати такого амбітного чоловіка, як був Наумович.

Серед образованійшої суспільности, а власне того табору, до котрого Наумович належав, при певних соціальних засадах, Наумович міг справді стати чималим діячем народним, до чого мав і талант і енергію й пильність, дві остатні річи єдині, котрих єму не дала напа суспільність. Брак усяких соціяльних засад, намісць котрих у Наумовича був зліпок церковно шляхецких старих трохи побілених поглядів, і вренті пагінка за самими формами національними (єдиність Русинів при осібній церковно-рускій мові) завели Наумовича на таке поле, де він не міг працювати, як слід, ані для украйінского, ані для великоруского народу. Що іменно брак поступових, соціальних засад, а не, як кажуть народовці, непризнаваніе самостійности малоруского народу, було причиною впадку Наумовича, се, по нашому доказує те, що народовці й при такім признаню далеко не ліпше й витреваліше від Наумовича ведуть свою працю над народом, а такий їйх типічний представитель, як небіжчик Качала, в соціальнім ретроградстві мабуть переходив Наумовича. Та все ж таки, коли зважити, які трудности мусів Наумович поборювати в своїм вихованю й оточеню в Галичині, то треба сказати, що він зробив чимало, тілько, що дай доле тілько зробити для народу всякому образованому Русинови, зробив іменно писанем малорускою простонародною мовою для освіти й організації руского народу, для боротьби за свої політичні права — все річи, як бачимо, суперотів інтересам теперішнього російского правительства. Ся заслуга за Наумовичем остане на завше і дасть свій плід, як уже єго й дала, коли тимчасом усякі обрядові й високонаціональні чи високополітичні подвиги Наумовича пропадуть марне, без ніякої користи ані для руского народу, ані для Росії, з огляду на котру все те робив. Отсе повинні собі взяти до серця наші москвофіли. На лихо, у нікого з них, навіть у молодих, не видно й охоти підготовитися до такої праці, яку вів між народом Наумович, то б то бодай до письменскої праці для народу в чисто людов й мові.

Щось було говорено в Галицкій Руси про те, що треба чим скорше видати житепись Наумовича. Дуже сумніваємося, чи таку обективну житепись напише який москвофіл і чи така, яка буде написана, вийде в світ без перепкоди, бо ми майже певні, що москвофіл буде бити головно в те, що декому неподобаєся. Нам видиться, що з точною житеписю можна ще зачекати, збираючи однако до неї матеріяли, а тимчасом **видати всі популярні твори** Наумовича. Се буде для Наумовича найліпший памятник між народом руским, а заразом і приклад для молодих москвофілів, за котрим повинні йти, конечно, добираючи для своєї будущої діяльности більше ясних культурних і соціальних основ. При так й праці можна вчитися й російскої мови і літератури — одно одному не перешкаджає, але знати треба нашим молодим москвофілам, що праця в простонародній рускій мові „для домашнього обихода“, як се власне робив і Наумович, далеко близша й важнійша, ніж всякі нагінки за далеким, через котрі пропав для народу і такий енергічний і талантливий писатель, як Наумович.

М. Павлик.

На новий шлях.

збірник поезій Уляни Кравченко.

Оттак часом в холодну яму
Весняне сонічко загляне,
І в темній ямі як на те
Зелена травка поросте.

Сесі Шевченкові слова мимохіть приходять на думку, коли серед мертвої духової атмосфери, якою віддихає наша Галицка Русь, побачимо в ряди-годи літературну появу, від котрої не заносить гробовою цвілею.

а на котрій би було знати сліди ясного сонця І в темну галицку яму, глуху та холодну на усе те духове жите, яке бурлить та кіпить там в горі на божому світі, серед просвічених европейских народів, стало остатними часами заглядати животворне проміне світового культурного руху, а яко плід его стали являтися і у нас живійші літературні твори, що годні розбудити глибшу думку. До таких появ належить також і збірка „На новий шлях“.

Вона має для нас двояке значіне. Одно те, що в вій видно живі поступові ідеі та чималий талант поетичний, а друге яко твір женщини, яко доказ, що і у нас зачинають женщини бути людьми, т. є. зачинають відчувати потребу ширшої просвіти, жити людскими думками, інтересуватись суспільним та політичним житем, та брати в ньому участь.

Коли уявимо собі, в якій непроглядній пітьмі жило у нас до недавна жіноцтво, коли завважаєм, що більша часть батьків і чоловіків наших женщин і нині ще не далеко втікла від таких Шеховичів, що в „Ладі“ виступали супроти серіозної науки дівчат [1]), коли порівнаємо стан нашого жіночого шкільництва з освітою, яка подаєся дівчатам в школах хотьби „варварскоі“ Россіі коли побачимо, що і з тих шкіл жіночих, які нині істнують, пр. із шкіл виділових та учительских семінарій стало у нас жіноцтво аж тоді користати, коли економічна конечність викинула їіх з тісного кружка родинного, та казала їім наукою заробляти на кусник хліба, коли усе те будемо мати в тямці, то з тим живійшим інтересом повитаємо такі появи, як „Жіночій альманах“ (р. 1886) і поміщені там гарні наукові статі Н. Кобринскоі про питанє жіноче, як розкинені по часописах поезіі Юл. Шнайдер, К. Попович і др.

Такі твори літературні, се доказ ширшаючоі просвіти нашого жіноцтва, се образ їіх живійших думок і змагань. Оттому ми так радо стрічаємо і нову збірку поезій Уляни Кравченко, оттому ми довше застановимось над нею.

В збірці „На новий шлях!“ подані деякі вірші, що були уже давнійше друковані в Зорі („Гнобителям“ 1885) та в „Першому вінку“ („На новий шлях“, „За много“, „Я не жалюсь“ і др.) На ті поезіі, так само як на збірку „Prima vera“ не звернено свого часу тоі уваги, на яку вони заслугують; тому ми розберемо при отсій нагоді всі поезіі Уляни Кравченко, які були доси надруковані, звертаючи увагу на постепенний зріст думок поетки, та на обставини, які еі творчеству сприяли або шкодили. У Уляни Кравченко можемо доси розріжнити дві головні фази розвою думок.

Перші первісночки й думаня выросли видимо під вплывом любови:

Повій вітре, повій буйний, зашуми діброво
Бо мій легінь чорнобровий зломав своє слово!
(Prima vera ст. 6.)

Що се за легінь, ми не знаємо, але що розранив дівоче серце, се видко з деяких еі пісень, де так і тремтить глибокій біль. Мимо щирого чутя, яке пробиваєся в деяких еі любовних поезіях, не много з них будить в нас живий івтерес. Зложені вони нераз так незручно, серед такоі балаканини, що до великоі їіх части дадуть ся приложити слова Шевченка:

Чи є нуднійше що на світі,
Як та друкована нудьга
Про марне страченіі літа
Та про чорнявого врага
З очима ясними як небо..
Голубчики, пишіть для себе,
Та не друкуйте... (Кобзар, Прага II. 248).

Сесі послідні слова як раз пристають до пісні: „Любиш, чи не любиш“ де в одній строфці ось що сказано:

(Во дівчина р у с к а (!) раз лише кохає,
Чи любов відплатиш, вона не питає (Prima vera 27)

Що за патріотизм!.... Я думаю, що любов — се проява чисто людскоі природи, і она не може бути ані рускою ані німецкою, а лише людскою, так як не можна дивитись, дихати, ходити по французки, по руски, або як, але по людски...

Булиб ми несправедливими, колиб не признали, що і між любовними поезіями Ул. Кравченко є деякі замітні по своій формі і чувству. До таких дасть ся зачислити думка „В конвалії чащі глибокій“ (Prima vera 9) а також тамже 22 пісенька, з котроі наведу уступ:

Співай ненько тихесенько, як давно співала,
Коли-сь мене, моя нене, до сну колисала.
Коли пісні тужливої чародійна сила
На твоєі доні очи любий сон зводила...
Годі ненько! вже серденько не найде відради!
Доки жиє не забуде тяженькоі зради.

Любов сеся безнадійна, безцільна доводить еі до розпуки. На вид Прута насуваєся їій думка: „чи не ліпше випити із хвиль холодних лік-забуте?“ (На новий шлях 31)

Жах смерти не морозить в мене кров.
Чиж я не мушу в серці все носити
Річ тяжшу смерти, зраджену любов?

Хоть поетка вірить в вічну силу тоі любови, то ми уже в віршах „з народних мотивів“ (р. 1886) бачимо ледво слабонький еі відблиск. Нема в них уже і того чувства, що в любовних віршах поміщених в збірці „Prima vera“, помисл їіх зовсім не орігінальний; наслідуване народних мотівів тим не вдатне, що не видно в них тоі природноі безпосередноі наівности, яка пробиваєся в народних піснях любовних. Не знаю лишень, як поміж ті „народні мотіви“ попав гарний стишок нр. VI (На новий шлях 35).

Співав соловейко, конвалійка цвила,
Як в моє серденько туга загостила і т. д.

Місце сього стишка між мотівами гайнівскими, до котрих він значно більше подібний як до народних:

Im wunderschönen Monat Mai, als alle Knospen sprangen,
Da ist in meinem Herzen die Liebe aufgegangen.

Але повернім ще до р. менше-більше 1885, де лишили ми нашу поетку з еі любовними терпінями. В шумі ліса, та серед величноі гірскоі природи шукає вона забутя свого болю; в хвилях того забутя виринули з еі душі такі живі, світлі картини, як „схід сонця в Бески-

[1]) „Лада“ письмо поучительное русскимъ дѣвамъ и молодицамъ въ забаву и поученіе, р. 1853: „не нужно дѣвамъ ничего переказовати, ничего ихъ учити“ і т. д.

дах". (На новий шлях 27). На свій біль має поетка ще одно цілюще зіле; — се єі гарні, буйні золоті мріі. На мріях тих немов на ластівячих крилах взлітає вона

Понад земні доли сонві,
Понад болі невгомонні,
Понад бідні стріхи сельскі (Prima vera 29)

Взвісши ся гадками в „зористий світ", гасить вона свій біль в сонічних блесках, в котрих єі суть ціла розпливаєся. „Чи щаслива я?" питає себе поетка. „Так щасливи ти, доки можеш в рожевих мріях, в тонах та блесках купатися", доки можеш на все „крізь веселку глядіти" і „бути тим сонцем, шо все золотить" (Prima vera 34). Бо доведе ся тобі око в око станути з сумною, холодною дійсностею, а тоді „твій біль і жаль тінею покриє красу природи" (Prima vera 9).

Небавом розвіялись мріі нашоі поетки перед невгодинами житя.

Уляна Кравченко була під той час учителькою в Б Тоді то захотілось одному з „радців" знайти місце учителя для свого протегованця. Не надумуючись отже довго, наганяє Уляну без ніякоі причини із Б Прийшло ся йій тепер якийсь час тинятись з місця на місце, а коли дісталась врешті на посаду до села С, мусіла мешкати в вохкій, валячій ся хаті, з хоровитою матірю, котра небавом розболілась і вмерла...

Одна я, сама я на світі широкім,
Сама як та зірка на небі високім (Prima vera 16)

співала тоді безприютна дівчина. Перестала вона на житє „крізь веселку глядіти", больом відозвалась єі пісня. Думка, що єі житє другим на щось придати ся може, не дала йій угнутись під вагою горя. Із резігнаціею, котра нас до живого проймає, придавила вона біль щемячий в єі душі, та обтерла слози;

Все щастє земне звикла я прощати
Без сліз, без зітхань, з поглядом німим,
По кождім заводі все менше бажати,
О других дбати, щастем жить чужим.
(Pr. v. 7).

Судилося йти стежкою тернистов
То буду йти — а власною журбою
Ні зойком тихим, ні слезою чистов
Мішать не буду вашого спокою.
Братам не хочу жалю завдавати!
Ні! Яб веселку розснувала ясну
Під ноги тим, котрим судьба не мати,
Щоб луч оден красив йіх путь нещасну.
(Pr. v. 27).

З тоі резігнаціі пливе і охота до житя:

О не вгасай мені має ти ранне Сонейко ясне!
Не ржавійте від моіх сліз пролитих Стозвучні струни!
Яж хочу ще співати, хочу жити, ще час до труни!

Богата досвідом, з розвиненим світоглядом глядить поетка спокійно в будущину; вона твердо вірить, що скорше чи пізнійше обновить ся світ, і зникне найбільше жерело людского горя — хибний лад суспільний. Тую непохитну віру виспівала Уляна в стиху п. з. „Гнобителям" (Зоря 1885 і На новий шлях ст. 21). Ясна думка, широкий полет поетичний і незвичайна сила слова так і поривають читаючого:

„Ви мислите, що хід судьби рукою зупините?
Що духа вольного в єго розвою обмежите?
Згасіть поперед з синього склепліня громаду зір,
Та зупиніть палаюче проміня, що ллєсь в простір!
Но силу духа, що в імя любови й братерства всіх
Змагаєсь, хто в нерозривні окови вковатиб зміг?
Хто совість нашу на братів терпіня зглушить? бурним
Розлитим хвилям світлого стремліня хто знайде стрим?

Слова сесі звернені не лишень до високих гнобителів на велику скалю, а і до усіх тих дрібних „рабів облудних і фарисеів, в котрих погас огонь чутя, любови для ідеі, для блага мас народних" — усеі тоі сторожі пожарноі, котра придавлює, гнобить усяку смілійшу думку, усякий промінчик світла, що разить йіх очи привиклі до темряви.

Ви пережиті, ви мертві в застою йдіть до могил!
Не вдержать вам могучих, з злом до бою розвитих крил!
Даремний опір! поступ ломить, тисне й зітре ваш слід,
І мов з за хмар, ще тим яснійше блисне рожевий світ!

Якже пристають отсі слова і до наших „пережитих", що в остатні часи зовсім недвозначно затягнулись під хоругов назадництва, та мимо того не перестають підлягати дивній улуді, мовби то вони сторонництво „уміренного поступу"! Тут приходять мені на думку слова датского критика Г. Брандеса, що ось як характеризує таку улуду:

„Розвернене в вагонах першоі кляси сторонництво фактів довершених видить летячу, огнем бухаючу льокомотиву, а за нею цілий потяг. Се потяг ідейних попоступових змагань. Біг тоі довгоі каравани, котроі ніщо не в силі спинити, викликує дивну улуду у сторонництна консервативного. Єму здаєся, що воно й йіде в перед, лише в противну сторону. Постепенно улуда змагаєся, що тамто друге сторонництво не рушаєся, а воно само лишень в перед поступає. Замітне в сій улуді те, що вона не уступає так як улуда фізична, коли тамтой другий потяг мине, бо той другий потяг не має кінця... То потяг величезний, безграничний, незмордований; то вічне змаганє людства до свободи і правди що раз реальнійшоі і понятоі чим раз ширше та ідеальнійше, — се непоборимий віковічний потяг цівілізаціі!..." (Odczyty o poezyi polskiej XIX. wieku str. 102) Се порівнанє пояснює і доповнює основну думку наведеноі поезіі Ул. Кравченко...

Уже вірш „Гнобителям" вказує на те, що у Ул. Кравченко зайшла велика переміна поглядів на житє. Випивши сама чашу недолі, пізнала нона ціну людских сліз, стрясла із себе пил самолюбства, та ширшим розмахом духових крил стала всіх обіймати, „що терплять неволю". (На новий шлях ст. 12). Фантастка, що любувалась в блесках сонічних та в ясних веселках, перемінилась в реалістку, що не в зористім світі, а в людскім житю стала шукати вітхненя поетичного,

На переміну єі поглядів на житє вплинули, крім згаданих невзгодин житя, і другі обставини, а іменно знакомство із сучасною німецкою та польскою поезією, а також із нашим писателем Ів. Франком. Із німецких поетів видимо найбільше заняв поетку нашу Гейне. Кромі впливу єго на загальний напрям поезіі Ул. Кравченко, бачимо декуди виразні сліди єго впливу на фор-

му поезій Уляни, а оден сі стишок є прямим наслідуванем відповідної пісеньки Гейне. Порівнаймо оба сесі вірші:

Warum sind denn die Rosen so blass,
O sprich mein Lieb', warum?
Warum sind denn im grünen Gras
Die blauen Veilchen so stumm?

Warum klingt denn mit so kläglichem Laut
Die Lerche in der Luft?
Warum steigt denn aus dem Balsamkraut
Hervor ein Leichenduft?

Warum scheint denn die Sonn' auf die Au
So kalt und verdriesslich herab?
Warum ist denn die Erde so grau
Und öde wie ein Grab?

Warum bin ich selbst so krank und trüb,
Mein liebes Liebchen, sprich?
O sprich, mein herzallerliebstes Lieb,
Warum verliessest Du mich?..

В конвалії чащі глубокій
Чом перлами сльози тремтять?
На неба леваді широкій
Чом зорі мов в горю дрожать?

Чом пташка жалібно співає?
Чом тужно діброва шумить,
Чом хмаронька сонце вкриває,
Чом гне ся фіялко твій цвіт?

Мабуть то на небі світляно,
В серденьку лиш туга, печаль;
Вкруг цвіти, маєвеє рано,
Лиш тіню поврив все мій жаль. (Pr. v. 9)

Значно більший вплив на поезії Уляни Кравченко мали поезії Марії Конопніцкої. Сеся польска поетка дотикає в своїх поезіях усіх найважнійших питань сучасного суспільного життя. Найголоснійша, найчистійша струна в сі арфі, се горяче співчуте до бідних та покривджених, що вилилось в таких гарних картинах як „Wolny najmita", „Sobotni wieczór" і др. М. Конопницка є також великою приклонницею еманціпації жіноцтва. (Гл віршу сі пп. „Do kobiety" і др.)

Усе се причинилось до перелому мисли, який видніє в поезіях Ул. Кравченко коло р. 1885.

Як велике враженє робили на Ул. Кравченко поезії Конопніцкої, видимо із численних споминів із поезій сеї польскої поетки, які подибуєм у Уляни. Приміром вірш, що зачинаєся словами: „Заким піду я в темну даль незнану" (Pr. v. 14) живо пригадує Конопницкої „Przed odlotem" (Poezye M. Konopnickiej I. 232). Щоби показати, як думки Конопніцкої відбивались в поезінх Ул. Кравченко, я наведу кілька приміpів.

Zaklinam ciebie, o ty ciemny lesie
Przez ciszę twoją!
Zaklinam ciebie, niechaj mią ukoją
Twe szumy... (Poezye I 149)

О боре, радісним привітом
Шумячий, к' тобі я спішу,
Тіністим вкрий мене наметом,
В пристани твоїй я спічну.

Декуди образи, яких уживає Конопніцка, живцем відбились у Ул. Кравченко.

O gdybym mogła z łez własnych tęsknoty
Utkać jak tęczę pas długi, pas złoty,
Rzuciłabym go w gościniec daleki,
By prędzej po nim szły wieki. (Poezye I 238)

О, яб веселку розснувала ясну
Під ноги тим, котрим судьба не мати,
Щоб луч оден красив їйх путь нещасну. (Pr. v. 28)

Особливо ясні сліди зіставили по собі ті поезії Конопніцкої, що додавали їйй охоти до життя та піддержували віру в будучність. До таких належить вірш „Nie skarż się" (Poezye I. 277).

Поетка переходить чергу прояв природи та показує, що в природі ніщо не гине.

Nie skarż się bracie, żadna grudka ziemi,
Którą ocean skrzydłami srebrnemi
Lotnych fal swoich od brzegu odbije,
Nie ginie marnie . . . . . .
. . . . . .
. . . . . Iskra co gasnąc ulata,
O jeden atom nie zuboży świata,
Sił swoich nigdy nie roni przyroda.
. . . . . .
Z promiennej ducha, choć krwawej zdobyczy
Nic nie przepada i nic nie zaginie...

Та сама головна думка переведена також в віршу Ул. Кравченко, що зачинаєся словами:

Ви молоді, що рветесь в вир кипучий
В жизненний бій.

Поетка питаєся молодих борців, чи вірять вони, що з їйх труду буде колись добро для суспільности, та старається одушевити їйх запевненем, що праця їйх марно не пропаде.

Бо хоч не зараз, а в людства розвою в будущині
Зійде ваш труд з муравою рясною гнеть на весні.
Ніщо не гине в світі духа марно, що творить дух
Як в світі тіла не щезає дармо найменший рух.

Поезії М. Конопніцкої причинились також до формованя у Ул. Кравченко суспільних поглядів. Оден із найгарнійших віршів нашої поетки змісту суспільного, п. з. „За много", котрому пізнійше приглянемо ся близше, містить в собі ту саму основну думку, яка видніє в слідуючих стихах М. Конопніцкої і дуже сі вірші нагадує:

Czemu ta przepaść, która ludzi dzieli
Na pokrzywdzonych i na krzywdzicieli
Tak jest bezbrzeżna jako oceany,
A taka straszna, jak otwarte rany?
Czemu jej zrównać, zapełnić nie mogą
Wybuchy pomsty ogniów swych pożogą?

Оттими виписками із поезій Гейне та М. Конопніцкої не хочемо ми зовсім доказувати, немовби Уляна Кравченко свідомо наслідувала згадані взори, або щоби їйх на сліпо переспівувала; до того не допустив сі визначний талант поетичний, котрий усюди проколюється на верх орігінальними рисами. Та все таки, коли уважно приглянемось тим обставинам, серед яких розвивав ся талант Ул. Кравченко, прийдемо до переконаня, що вплив М. Конопніцкої, котрий з початку був

користний для нашої поетки, бо причинив ся до розширеня ѣї світогляду — зачинає їй шкодити. Уляні Кравченко, котрої світогляд зближений до світогляду М Конопніцкої, мимохіть приходять на думку спомини, котрі путають крила ѣї власної уяви, та тримають ѣї в ограниченому кругі тем і образів поетичних. Завважаємо при тім, що в віршах М. Конопніцкої чим раз більше зачинає пробиватись сентиментально-плаксива манера, підшита під наслідуване людової поезії, а в других знов поезіях ізза гарних на око метафор виглядає романтична многословна пустота. Наколиб отже Ул. Кравченко зблизилась ще більше до сеї поетки, то на тім зовсім не зискалиб на вартости ѣї поезії; противно, вона моглаб статись поневольним сателітом М. Конопніцкої, з утратою оріґінальности. На щастє воно ще до того далеко. І тому, що нам залежить на успішному розвою поетичного таланту Уляни К, від котрого ми богато ще надіємся, вважали ми своїм обовязком остерегти ѣї перед сею незамітною мабуть для неї небезпечностею. Але повернім до обзору нового світогляду поетки, котрий виробився у неї між р. 1885—1886, о скілько ми могли завважати на підставі датованих віршів. В трох сонетах п. з. „За много“, котрі суть окрасою нашої поетичної літератури, застановляєся поетка над найважнійшим і найбільше пекучим питанем нашого століття. В житю бачить вона велику нерівність, разячі контрасти світла і тіни, доброго і злого, а найпаче радости і горя. Сеся нерівність болить ѣї мов глибока рана. Ѣї разить несправедливість такого ладу суспільного, де одні гуляють по верх западні житя у шовку, в блесках жемчугів, їх житє пливе мов дивні сни, окрім нудьги же знають вони ніякого терпіня, а другі

За гріш марний в ярмо себе впрягають,
Як одні одним працю видирають,
Щоб з голоду не вмерти в боротьбі,
Як труд свій в кождій продають добі,
Чим, де, як завтра жити — днесь не знають,
Як рідного кубла, кутка не мають,
Деб мож по трудах віддихнуть собі...

Чиж диво, що в „жилах“ поетки „вабурхала кров протестам против усіх кривд?“ Чиж диво, що „шле вона жалобу перед суд людства, і ставить одною із найважнійших цілей людеких змагань — знести ею нерівність, лой страшний, з кождим днем ширшаючий розділ поміж людьми? (На новий шлях 16).

Поетка радаб забути на хвилину про горе, а куди лишень повернеся, усюди стелить ся їй картина людскої нужди, усюди біднота, голод... (тамже 13 вірш „На чужині“) Дивлячись на такий лад суспільний, чиж могла поетка буяти дальше в зористім світі гарних, неясних мрій? Вона мусіла зупинитись тут на землі, і ѣї щире гуманне чутє поставило ѣї поруч терплячої частини людскости.

Я ваша, ваша, сій землі дитина, о бідні люде,
Одна мя з вами днесь веде стежчина на працю й труди!

Хто знає долю наших народних учителів, хто знає їх нужду, а з другої сторони їх тихий труд справді „без слави і заплати“, хто знає долю Уляни Кравченко, той порозуміє, що слова про працю і труд не суть в ѣї устах пустою фразою; противно, кожде ѣї слово, се частина ѣї власного житя, власного досвіду, власного болю.

Печаль та горе спосестрили ѣї з терплячою, пониженою частиною суспільности:

Куди звернусь в широкий світ недолі —
Моя рідня (На новий шлях 14)

І тій то своїй рідні, тій погорджуваній сірому радаб вона служити.

В хідьбі житя щасливих я микаю,
Мій труд і слово для людей робучих.
Їх я сестра, для них я рада жити.
Чим більше бачу їх в грижі живучих,
Тим більш люблю, щирійше припадаю,
Щоб їм ярма їх ваготу влекшити. (Тамже 3)

Поетка вірить, що стиск любих рук та сердечне слово вливає відраду в наболілу, замилу душу, зганяє в чола нещасних хмару чорних дум, додає їм сили до житя (тамже 10). Вона бажалаб, щоби душа ѣї розгоріла промінчиком щастя, щоби єго могла повернути на послугу суспільности:

Щоб я лиш вміла виспівать ясненький
Блеск волі, красоти,
Щоби я в пісні змалювать зуміла
Сестрам грядучий рай,
Надії усміхом братів кріпила —
Промінчик щастя дай... (На новий шлях 17)

Та тут і не стає поетці сили доспівати пісню повного людского будучого щастя; вона переконана, що є таке горе, що невідлучне від людскої природи:

Колись як світло свободи розтліє,
Колись, як правди підете шляхом,
І щезне месть, любов серця огріє,
Колись, як згине пересудів змора
І з братом брат поділить ся добром,
Чиж не зістане ще досить сліз-горя?
Чиж не зістане, люде, ще над вами
Прокляте з раю — старість і недуга,
І смерть, що найріднійших з рідних круга
Рве невмолимо зимними руками?
Лишати муть ся діти сиротами,
Сліпих томитиме за світлом туга.
І старець гень за краєм виднокруга
Шукатиме щасливих літ згадками.

(„Ватра“, літ. збірка В. Лукича 1887, ст. 91, Сонети У Кравченко).

Так! Доволі горя, горя природного останеся для людей поки світа. По щож його ще самохіть побільшати? Прегарною сею картиною радаб поетка загріти людей до братолюбства, та до задуми над поправою ладу суспільного.

Пізнали ми вже з розбираних поезій, яку задачу ставить собі Ул. Кравченко яко поетка і людина. Ціль житя свого і своїх змагань ще красше сформулювала вона в гарних, глубоким чувством проникнених сонетах п з. „Я не жалюсь“.

На те живу я, щоб сю чернь любила,
За ню боролась в бідноті живучу,
Їй голосила світлих мислей лет,
В ѣї побіду вірила блискучу! (На новий шлях 13).

Отся глубока віра поетки уступає часом сумнівови, що мимовільно родить ся в ѣї душі на вид страшного люд-

ского горя, котре змагаєся та росте мимо усяких старань поетів та мислителів:

На щож ся проповідь, поетів мрії,
Труд геніїв із блеском всім своїм,
Сли скорбних ні ситить земля ні гріє?
На щож, мислителю, твоя наука,
Сли в поступовім світі тім новім
Скрізь смерть голодна, горе і розпука? (тамже 23)

Чудово гарний сей перший сонет п. з. „Холодним". Сеся терпка іронія, сей скептицизм відкриває в авторці мислительку; сей сумнів — се дорога до глибшого, основнійшого пізнаня правди... Але розвязка сих проблемів, яку бачимо в другому сонеті, зовсім невдатна. Покинувши дорогу „холодної" мислительки, бере поетка за романтичну „арфу з людских сердець..." але в сі звуці за грою слів не чуємо ніякої філософічної думки. Самі звуки такої арфи не подадуть ліку на людске горе, не „зростять плоду рівности". Де іде о коренну поправу ладу суспільного, о основне усунене его хиб, там можуть рішати не горячі, а як раз „холодні", там як раз місце для науки мислителя, котрий бачить, що сеся смерть холодна і розпука, що чим раз більше росте, змагася, ширшає „в тім новім поступовім світі"—се зародок смерти поганих порядків, се основа, з котрої розвинеся красна доба історії людскости, се ті „хмари, з поза котрих блисне рожевий світ" будучого ладу суспільного, про котрий натякнула поетка в віршу п. з. „Гнобителям" (На новий шлях 22). Людеж з глубоким чувством та силою слова, шукаючи змісту пісень в людскому житю та в науці „холодних" мислителів, можуть терпячій людскости віддати велику прислугу, не даючи пригнобленим поникнути душею, будячи в них „співчуте на скорб, терпіне", загріваючи їйх до боротьби із зморою спорохнавілих пересудів, що розбиває людей на вражі табори, серед нинішної недолі кріпити їйх серця, вказуючи їйм красшу, світлу будущину людскости, котра зближаєся так певним ходом, як чудова яр за понурою зимою... Оттут придасть ся, поетко, твоя пісня!..

Уляна Кравченко, застановляючися над основними прикметами нинішних суспільних порядків, не поминула і других важних питань і змагань, що виросли із такого ладу. Маю тут на думці питане жіноче. Жіноцтво наше глухе було до недавна на думки, які оживляли їйх сес тер на заході Европи, аж доки сила економічного процесу, що став їйх викидати поза границі сімїі, не приневолила їйх задуматись над своєю долею в людскому житю. Задума така ось як відбилась в поезії Ул. Кравченко „Жіноча доля".

На світі сонце, воля, радість, рух,
Встають держави й гинуть, а твій дух
Кружить при тім, котрому ті віддана,
В тісних границях хатки чи палати.
Твій світ — колиска малого дитяти,
Твій рай — домівка твого мужа папа...

(На новий шлях 5)

Чиж вічно мають жінки бути, „темними невільницями звичаїв, що приймають болі і труди в нетямі серед сліз і невіжі?" І станула перед очима поетки черга картин довговічної їйх неволі, коли жінка-рабиня мусіла двигати ввесь тягар житя або стала забавкою свого мужа, що янтарними коралями обвішував сі, „щоби їйй з очей душа не ясніла"... Та житя збудило душу в тій рабині, в тій гарній куклі... і розвинула вона крила до лету. Куди? Як летіти? Сього вона не знала. Вона почувала лишень потребу ширшого, людского житя. Але минув і час блуканини. Просвічене европейске жіноцтво давно стануло на певному шляху, і другим його вказало.

Покинь тепер наріканя, ділай,
Стань сильна і свідуща прав людини!

кличе поетка до жіноцтва, та заохочує его до боротьби за найкрасші людскі ідеї...

Але поетці відомо, як задивляеся ще загал нашої суспільности на справу еманціпації: пересуди ще кажуть бути женщині гарним сальоновим меблем, без знаня, без своїх думок, без ширшого світогляду Тут пригадуеся мені цікаве порівнане польскої писательки Ел. Оржешкової (Kilka słów o kobietach): „Сидить бабуся серед дітвори, та оповідає їйй відвічну байку: „Ходила чапля по дощці, та збирала ся літати; чи говорити далі чи перестати?" Діти слухаючи дармо вичікують, що дальше станеся з чаплею, чи не замінить ся вона в вірлицю, та чи не злетить вже раз із дошки, але бабуся клепле своє: „Ходила чапля по дощці та збирала ся літати; чо говорити далі, чи перестати?", аж доки діти не занудять са, та не позасипляють. Справа еманціпації жіноцтва відграє серед нашої суспільности подібну ролю, як тая казка про чаплю. Повторяе много уст, пише ся про ню чимало таких казок, нуртує вона в усіх живчиках суспільних потреб, а в практичному застосованю не поступає на перед, і женщина ходить собі як тая чапля по вузкій дощці відвічних пересудів, неріпимости і боязни." Оттому то Ул. Кравченко, звертаючись в поезії „На новий шлях" до тих інтелігентних женщин, що власним знанем і власною працею хотять виборoти собі становиско в суспільности, приготовлює їйх на доріканя, які прийде ся йім зносити на кождому кроці, коли вступлять на сей „новий шлях".

— Покинь новий, на вдоптаний зверни ся.
Забав і сплетень кормом лиш корми ся,
А то тя світ ледачою назве!
Ледачою? І за що? — ти питаеш.
За те що духом світ весь обіймаеш,
Що хто лиш чоловік, для тебе брат,
Що серце кращої всім багне долі,
Що бунту повне протів самоволі,
Що людскі рани всі його болять...

Поетка бачить, що серед суспільности байдужної на найвзнеслійші пориви людского духа, мусить спадати каміне на голови тих женщин, що хотілиб увільнитись від браку сил моральних на самостійне житє, від дитячої наївности, від вичікуваня кусника хліба з чужих рук, від заборони поважної праці громадянскої. При таких обставинах женщина, вступаючи на новий шлях, мусить добре обрахуватись із своїми силами. До таких женщин ось як звертаеся Ул. Кравченко:

Не сліз потрібно, щоб ставать до бою!
Не сльози, силу й жар возьми за зброю,

Ту силу, що любов у груди ллє,
Той жар, щоб думи в діло осуцати,
Ту міць, щоб з злом боротись, а прощати
Все чим тебе невіжа й злоба бє.
Ту міць щоб вірить в правди світ, і ждати
І йти на труд без слави, без заплати...
Сли маєш тілько сил, то йди на новий шлях!

(На новий шлях 4)

Так отже старались ми проаналізувати провідні думки поезій Уляни Кравченко, а тим самим головна частина нашої завдачі скінчена.

Глибоке, щире чувство, велика сила слова, жива фантазія і дар обсерваційний, що і такі „дрібниці" життя уміє використати та прибрати їйх в гарну форму, підносять артистичну вартість сих поезій. Маємо тут на думці два сонети п. з. „Дрібниці" (На новий шлях ст. 25-26.), котрі належать, по моїй думці, до найкращих поезій, які поміщені в сій збірці. Разить нас инсень де-куди польонізми як н. п. „Я не жалюсь" ja się nie żalę, вмісто я не жалуюсь, бо жалитись значить зовсім що иншого н. п. жалитись кропивою; також дуже не милі для уха, часто повторювані рими на „іне" „іня" (На нов. шл ст. 14, 15, 22) та такі незручні а часто ужиті слова так „вітхніне".

Але головна вага поезій Уляни Кравченко в тих живих пекучих питаннях, в тих сміливих поступових ідеях, з якими, випявши Франкову збірку поезій „З вершин і низин", майже не стрічались ми в нашій поезії.

Ідеї ті ставлять Уляну Кравченко, коли ужиємо сі власних слів, звернених до Б. К-ва (На новий шлях) „в першому ряді, там, де рівнаєсь бій світлих душ, там, де ідей побіда довершаєсь".

— О так! Іди дорогою тяжкою, борись, бори!
Лучись з громадкою, що тонче сміло нові стежки,
Що правдою жие, і вводить в діло святі думки!
Що поборола низькі бажання, погане все,
В імя свободи, рівности, вбратання прапор несе,
Його не кине, доки аж з корінєм не вирве зла,
І всіх побачить вольних, під промінєм любви й добра!..

О. К.

Болгарскі праці М. Драгоманова.

II. Індійска література, величезна своїм обємом і безмірно важна для історії духового розвою всего людства, недавно тілько зробилася предметом сістематичних дослідів европейских учених Правда, деякі сі твори перекладувались ще в XVII і XVIII. віці вченими европейцями (грек Галанос і др.), але властивий розвій індійских студій у Европі починаєся тілько з кінцем XVIII. віку, рівночасно з тим зворотом до народности, до демократизму і романтизму, який в ту пору під ріжними формами проявився і у Французів, і у Англічан і у Німців Першими піонерами індійских студій, видавцями і перекладчиками індійских текстів були Англічане; Англія й доси веде перед у тих студіях, і се натурально: аджеж Індія входить в склад величезної англійскої держави.

Не місце тут оглядати подрібно, що і як зробили Англічане а за ними й другі народи — Німці, Французи і Росіяне — для познайомленя Европи з мовою і літературою Індії. Цікавих відсилаємо до прекрасної книги Бенфея „Geschichte der Sprachwissenschaft in Deutschland" в котрій ся власне партія може найкраще оброблена. Ту тілько додамо, що помимо великого числа спеціяльних праць, перекладів і дослідів жадна література европейска доси не має докладного, сістематичного огляду літератури індійскої. Огляд такий, без котрого історик всесвітної літератури, а особливо фольклоріст так як без рук, не міг доси бути зладжений раз задля великого богатства індійскої літератури, з котрої величезна часть, і то нераз найважнійших творів, доси лежить в рукописах, часто недоступних европейским ученим, по друге за для величезної трудности в установленю якого небудь хронологічного ладу в тій літературі. Не кажучи вже о таких монструальних поемах, як Магабгарата і Рамаяна, котрі властиво є енціклопедії народної творчости індійскої, куди многі покоління вкладали здобутки своїх думань, вірованя та витвори своєї фантазії, не кажучи про такі компіляції, як Панчатантра, Гітопадеса і др., котрих хронологію хоч в приближеню приходиться встановлювати по переводам на язики перский, арабский та жидівский (Benfey. Pantchatantra, I.) — але навіть про таких чільних писателів індійских, як Калідаса, Паніні і др. ми хитаємося в хронології о 100 — 400 літ. Очевидно, що при такім спутаню хронології писати історію літератури, котра з усіх наук історичних найбільше вимагає еволюційного погляду і найяркійше вказує стежки еволюції історичної в житю народа, являєсь ділом дуже трудним. Третя обставина, котра дуже утруднює задачу історика індійскої літератури се сі неностійний, флюктуючий і меженародний характер. Дуже небогато творів індійскої літератури має імя авторів. Власність літературна там не має ціни, так що найбільша часть творів улягала численним переробкам, доповненям і розширеням, а нераз ті переробки (як нпр. при Магабгараті) доходили аж до самої основи, до загальної тенденції твору, котру пізнійші покоління змінювали в противний бік від оригіналу, догоджуючи своїм зміненим поглядам кастовим і релігійним. Часто лучаєсь таке (нпр. з Панчатантрою), що оригінал твору давно затратився, а дійшли до нас тілько пізні і дуже змінені его редакції, так що оригінал приходиться відтворювати по давнім перекладам перским, арабским, жидівским, монгольским іті., тай то таким, котрих оригінальні редакції також позатрачувались а заховались тілько переробки третьої руки (Benfey, Pantchatantra I.) Не лекше діло і з тими творами, котрі стосунково переховалися найліпше, як нпр. книги Веди; їйх початок і новільне

складане являєсь також загадкою, над котрою богато ще прийдесь ломати собі голову, а новійші досліди показують в них здобутки праці не тілько многих поколінь, але також многих народів (Індусів, Персів іті., гляди Brunnhofer. Vom Pontus bis zum Indus). А в кінці зважмо величезний вплив, який мала Індія на погранічні народи з погляду еволюції релігійної і літературної, то зараз ясно нам стане, що студіювати індійску літературу без огляду на той ей вплив, на те величезне розгалуженє ей в Китаю, Тібеті, Монголії, Персії, Арабії, Передній Азії, а далі й Европі і краях підлягаючих ей впливам духовим — значилоби студіювати дерево тілько з оглядом на коріне і пень, але без уваги на галузе, листе, квіти і овочі.

Коли перед кількома роками був величезний вибух східно-азіятского вулкана Кракатоа, то викинув він у повітре таку масу мілкого пилу, що той заповнив майже всю атмосферу нашої землі, так що й у нас кілька тижнів опісля по заході сонця все західне небо горіло рожево-червоним блеском — се соняшне проміне заламувалося в дрібнесеньких, а густо-літаючих зеренцях того вульканічного пилу. Отже й Індію з ей 4000-літним духовим житем підсичуваним чудово-богатою природою краю можна би порівнати з тим вульканом. Не даром старо-рускі повісти і великорускі вірші зовуть ей „богатою Індією“ В протягу своєї довгої історії перебула Індія два моменти епохальні, котрі були безмірно плідними для розвою не тілько ей одної, але й усеї людскої цівілізації. Перший з тих моментів, що поки що губиться в намороці доісторичної давнини, се завойованє краю між Індом і Гангесом племенами арійскими, що прийшли з заходу, мабуть з над південних берегів каспійского моря, з нинішньої Вірменії. Довголітні, а може й довговікові бої з тузємними племенами помогли розвитись у Індусів народній кастовій і державній організації, широкій мітології і величезній літературі релігійній (Веди) та епічній (Магабгарата і Рамаяна в перших редакціях). Другий дуже важний момент в історії Індії, се повстанє великої реформації релігійної в ей лоні, за почином царевича Сакія-Муні, прозваного опісля Буддою. Єго наука мала і має доси величезний вплив на всі народи східної Азії і має там безмірно більше прихильників, ніж християнство, котре буддистам видаєся тілько невдатною копією йіх релігії. Буддізм мав великий вплив і на культурні краї на захід від Індії, краї передньої Азії й Европи Нині вже не улягає сумнівови, що буддізм з єго історією, догматикою і етикою мав чималий вплив на повстанє великої реформації старого греко-римского світа, т. є. християнства. Многі оповіданя про житє Христа, записані в евангеліях, повстали напевно під впливом такихже оповідань про житє Будди. Деякі важні етичні заповіді Христові, як любов ближнього, рівність людей перед Богом, любов ворогів іті., котрих не було ані у жидів, ані у Греків, находимо вже давнійше і широко та з невмолимою консеквенцією розвиті у буддістів. А не забуваймо, що від часів Александра Великого трівав і не переривався звязок між Індією і Греками і що також Фенікіяне торгували у Індією і могли не одну звістку переносити відтам устно і до Палестини.

Вплив буддізму на західний світ не переривався з заведенєм християнства, — противно, він тягнеся майже неперервно аж до наших днів. Під впливом по троха буддізму, а по троха перскої віри Зороастра творяться в Мезопотамії християнскі секти Гностиків, Маніхеїв, Несторіян іті., котрі своєю чергою мали великий вплив на розвій християнскої догми з одного, а загального світогляду у християнских народів Европи з другого боку. Не забуваймо надто, що секти ті, особливо Несторіяне, мали деякий вплив на уформованє нової азійскої реформації — магометанства. З другого боку пароелі тих сект (павлікіяне, богуміли, катари іті) розійшлись в середніх віках по всій Европі і кинули в уми християнских народів могучу закваску, котра силою конечности ихала релігійну, а далі й політичну думку людску що раз на нові ступні розвою. Від часу кровавої хрестової війни против катарів-Альбігойців, котрі, як сказав поет німецкий Ленау, вмирали за ту думку, що по смерти нема ніякого дальшого житя — іде в Европі неперервний і все зростаючий потік релігійного вільнодумства Кажучи словами тогож Ленау, котрими він кінчить свою знамениту поему о Альбігойцях,

Den Albigensern folgen die Hussiten
Und zahlen blutig heim was jene litten.
Und den Hussiten folgen Luther, Hutten,
Die Widertäufer, die Cevennenstreiter,
Die Stürmer der Bastille — und so weiter.

Не менше важний, хоч не так ярко впадаючий в очи був вплив буддізму на літературу, з разу індійску, а далі й літературу сусідніх, ба й усіх освітних народів. Супроти давнього кастового брамінізму буддізм був релігією демократичною, релігією масс, і мусів звертатися до них, подавати йім науку в приступній для них формі. „Глаголаніе притчами“ винайдене було в Індії що найменше на 500 літ перед Христом. А притчів тих, живо схоплених образів з природи і житя людского, сполучених з релігійно-етичним викладом, а згрупованих довкола особи першого вчителя. Сакія - Муні та єго головних наслідників, набралася в Індії величезна маса. Зовуться вони там джатаками і становлять і доси необхідну частину науки релігії і практичну підвалину науки моральної. От тим то не диво, що буддізм де тілько доходив, усе проявляв ся насамперед оповіданями, притчами, джатаками; виклади йіх, а де далі й сама основа змінювалися по троха, змішувалися з іншими оповіданями того рода і приноровлювалися до обставин ріжних народів, ріжних кліматів і ріжних ступнів культури. Се повело за собою ріжні і нераз значно від себе

відмінні редакції буддійских навчаючих повістей, котрі при загальній любві азійских народів до оповідань, живо переходили з краю до краю і ріжними дорогами ненастанно просисалися й до Европи.

Загалом беручи на літературу індійску буддізм мав вплив некористний, бо придавив самостійну творчість поетичну, а натомісць вніс в літературу тенденцію, дідактизм, від котрого вона й доси не може отрястися. Великі національні епопеі перероблено в дусі новоі віри, повставлювано в них довжезні оповіданя дідактичні, цілі філософічні трактати, а під впливом буддових джатак зросла обширна література коротких оповідань, казок, байок, новелл, котрі первісно завсігди мали виразну тенденцію, але з часом йіх битові і псіхологічні подробиці оброблювалися докладнійше, тенденця блідла, і явився новий рід літератури, незвісний старому греко-римскому світови, явилася новелла, котра перебувши довгу вандрівку з Індіі через Турцію й Арабію, в XV. віці зацвила в Італіі під пером Боккачія, Страпаролі, Базіле ідр. а далі в Іспаніі, Франціі і других краях Европи. Але се не були перші дарунки індійскоі літератури, принесені в Европу. Ще в VIII. віці по Хр. появляєся ту грецкий роман про Варлаама і Іоасафа, приписуваний святому Йоанови Дамаскинови, але без сумніву (по дослідам Лібрехта ідр.) зредагований якимось геленізованим жидом після повісти індійскоі. Інтересно, що на підставі того романа (котрий в середніх віках і до найновійших часів був улюбленою лектурою по цілій Европі і виданий був навіть по нашому в 1634. році), церков христіянска зачислила „індійского царевича Іоасафа“, т. є. не кого, як Будду, в число христіянских святих. З Індіі пішли улюблені середновікові повісти европейскі, як ось про Соломона і Китовраса (Морольфа, Мархолта а врешті „бретонского“ Мерліна); ту, здаєся, треба шукати також початку західно-европейских повістей про святий Граль, котрі мали величезний вплив на цілий склад літературноі традиціі европейских народів.

Як сказано, звязок сих далеких і нераз думе ріжностайно розвитих паростів з головним пнем — буддійскими джатаками, фантастичними або моралізуючими притчами, довгий час був незвістний ученим Европейцям, а й нині при недостаточнім знаню індійскоі літератури ми ледво ще можемо оцінити розмір того, що наші предки свідомо чи несвідомо запозичили з „Індіі богатоі“. Досить буде сказати, що один з найцікавійших витворів буддійскоі пропаганди, іменно джатаки (народженя Будди; після віруваня своіх поклонників Будда раз у раз перероджуєся: він родився 700 разів то звірем то птахом, рибою, то чоловіком в найріжнійщих занятях і суспільних положенях, поки вродився царевичем Сакія Муні, а ще й по єго смерти він перероджуєся далі, так що число джатак безконечне) тілько в 1880. і 1884 р. діждалися переводу на англійску мову в повній збірці.

Із сего коротенького і поверховного огляду порозуміють, надіюсь, галицкі читателі важність студій оріентальних літератур і літератури середновікової для наукової оцінки нашоі власноі літератури писаноі і устноі, єі мотівів і улюблених форм. Бож показуєся, що найбільша часть наших казок, байок звірячих, повірок і т. д. черпана іменно з того індійского і середновіково-книжного засобу, котрому таким способом приходиться признати перворядний, вплив на духове вихованє нашого народа і на уформованє єго морального світогляду.

На жаль, студіі оріентальних язиків і літератур у нас в Австріі стоять дуже низько, так що галицкі Русини навіть при найлішшій охоті мало мають можности й м віддаватися. В Росіі, бодай в обох столицях, робиться в тім напрямі дуже богато. Що до середновікової літератури західно-европейскоі, то там навіть провінціональні універсітети як кіівский і казаньский мають замітних спеціялістів (Дашкевич, Колмачевский і др.). Д. Драгоманова в однім і другім погляді треба уважати учеником не російскоі, а англійско-францускоі школи. Довголітній побіт у Женеві ввів єго в самий осередок сучасного руху на полі фольклору і дав єму можність зачеркнути єго границі значно ширше, ніж се можливе в Росіі, де нпр. студіі над порівнюючою історією релігій, котра прецінь є найважнійшим осередком того, в що вірують народи, а затим і найважнійшою частиною фольклору, мусять бути виключені з обсягу наукових дослідів Як тісно вяжеся у д. Драгоманова фольклор з наукою про еволюцію вірувань релігійних, се звісно тим читателям, котрі знають єго статі про „Марію“ Шевченка та про „науку теологічну в сучасній Европі“ (Літературно-наукова бібліотека кн. 5). Що й студіі літератур оріентальних не чужі д. Драгоманову, се не диво; він жеж історик, і ще давно, в 1873 і 74. роках працював над дуже трудною темою з історіі еволюціі релігій оріентальних, про Мітру-сонце (гл. єго Австрорускі спомини). Добрим знавцем важнійших творів індійско-перско-арабскоі літератури, переведених на европейскі мови (д. Др. сам не владає оріентальними язиками) він показався н. пр. в гарній розправі про інтермедіі Гаваттовича, друкованій в „Кіевской Старинѣ“. Та від того часу обсяг єго студій в тім напрямі значно розширився. В Софіі єму прийшлося викладати історію Індіі, Персіі, Вавилона і т. д., що вимагало спеціального познайомленя з усіми важнійшими европейскими працями на тім полі, і ось в своіх найновійших фольклорних працях, друкованих в „Сборнику“ болгарского міністерства нар. освіти, д. Драгоманов являєся замітним знавцем староіндійскоі історіі і літератури. Особливо треба се сказати про єго новійшу обширну працю „Славянски-тѣ сказания за рожденисто на Константина Великий“, видрукувану в II. і III. томах „Сборника“, котроі розбір хоч побіжний хочемо подати ту нашим читателям.

В Европі, сучасній і середновіковій, західній і східній стрічаємо групу чи навіть три

групи оповідань, дивовижно поспліта́них з собою, здавалось би, наскрізь фантастичних, та про те привязаних (бодай декуди) до загально звістних імен історичних. І так в Сербії стрічаємо оповіданє про чудесне основанє Царгороду, котрий-ді збудований був не руками людскими. Основатель его, Константин, родився без батька, з попелу, що остався по спаленю якоісь чудесної людскої голови, і котрого частину взяла на язик царівна. Батько тої царівни післав хлопця, уродженого з попелу, в світ, і казав ему не зупинятися, доки не найде місця, де бються дві злюки. Константин — так звався чудесний хлопець — наділхав на місце, де нині стоїть Царгород і побачив там, як змия обвивалася довкола терна: терен коле змию, а змия кусає терен. „Отсе дві злюки бються“ — подумав Константин і обїхав значний кусень простору від моря аж до того терна: куди пройіхав, там стали мури міста. В тім оповіданю, мов у лушпайці горіха, є елементи трьох казочних кругів, що де інде виступають осібно, розвиваються самостійно або сплітаються одні з одними чи й з іншими мотівами, а іменно:

1) казка про чудесне вродженє дитини без батька,

2) казка про фатального хлопця, котрий походячи (справді або тілько на вид) з низького роду, призначений якимось віщуванєм на те, щоби заняти царство замість дотепершнього царя і задля того переносить ріжні переслідування від того царя, котрий знає про сю ворожбу;

3) казка про чудесне основане міста.

Ті три циклі казок розбирає д. Драгоманов осібно і в їх спутаню з іншими. І так казка про чудесне вродженє дитини без батька, від дівчини, котра понесла з попелу повставшого зі спаленя чудесної голови, находимо тепер тілько на сході Европи, у Славян[1]): у нас мотів той сплетений з іменем Палія; у Поляків сліди его заховав у своїх творах Юлій Словацкий, роджений впрочім на Білій Руси,[2]) але остався він далеко виразнійше і в устах народа, хоч мабуть досі незаписаний[3]); сліди тої казки є й у Чехів. Особливож розвитий той мотів в численних піснях болгарских, де жінка заходить в тяж без мужа, а також у Москалів (казка про Надзея, попівского внука) і в Українців (казка про Покотигорошка, Івана Попелюха іт.). Безпосередний звязок тих казок з грузиньскими, а далі перско-індійскими книжними, що находяться в збірках Туті-наме і Сука сантаті вказує прямо на буддійску сферу літературну і релігійну, як на жерело, відки виплили всі ті казки. Д. Драгоманов у осібнім розділі своєї праці дуже старанно і з великим знанєм предмету зводить до куші і критично розбирає многочисленні індійскі повісті про дітей-самородків і показує, що майже всі важнійші індійскі герої національні і релігійні, як Чандрагупта, Вікрамадітья і другі були такими самородками, що віра в народжуване дітей без земного батька є тісно звязана з вірою буддістів, ба ще й давнійших Вішнуістів в непастанне вонлочуване божеств у тіла людскі для боротьби з злом на земли. Віра та довгі сотки літ йшла з Індії на захід, хоч жерелом ей була мабуть не сама Індія, а найстарша культурна країна на земли — Вавилонія, де бог Еа, представлюваний в виді риби (Іао, жидівский Іагвег-Єгова) являєсь батьком усіх живих істот, а затим і людей, розплоджує людей після потопу. Але безперечно тілько в Індії віра в непастанне неревоплочуване бога розвилася найширше і зробилася немов угольним каменем усеї догматики. З Індії запозичили сю догму не тілько автори апокріфів, котрі вродженє без батька приписували шр. Мойсеєви, але й автори евангелій христіянских, котрі таке вродженє приписали Ісусови. З тогож самого жерела поплили й многочисленні казки про безбатьківске вродженє історичних героїв (Костантина, Палія) і казочних (Попеля, ріжних Попелюхів, Коровяків, Покотигорошків ітд.)

З вірою в саморідне родженє героя-бога майже нерозривно звязана віра в его призначенє — боротися з якоюсь ворожою силою і побороти ей. Уособленєм тої сили являєся звичайно цар, котрий осиротив матір героя, побив ей родичів і засів на їх престолі. Таким робом герой являєся фатальним для царя; его появленє на світ звичайно буває заповіджене цареви сном, віщуванєм іті., яко того, котрий

---

[1]) Впрочім годиться згадати, що в західно-европейскій літературі середновіковій (книжній) і сучасній (устній) находимо велике множество казок, в котрих говориться про вроджене дитини без батька, а іменно з демона (оба Мерліни), з дерева, з води, з каменя, з вітру; сюди треба зачислити ті казки, де дівчина заплоднюється не натуральним способом, а самим бажанєм, позирком, усміхом, дотиком руки, поцілуєм і т. і. Богату літературу сеї теми гляди F. Liebrecht, Otia imperialia des Gervasius von Tilbury, стор. 68—70, 73. Та тілько всі ті групи казок, окрім може першої, не мають ніякого звязку з темою д. Драгоманова; Лібрехт уважає їх місцевим витвором европейским, останками старогерманскої мітології — на скільки вірно, не беруся судити.

[2]) Замічу, що сліди такої легенди видимо у него не тілько в поемі „Król Duch“, котру наводить д. Драгоманов, але також в трагедії „Lilla Weneda“, де віщунка Różа Wieneda каже, що житиме з попелом свого побитого народа, і „rozioły mię zapłodnią“. Чи мотіви ті у Словацкого взяті були з уст народа, чи може є просто фантастичним розвитем звісного стиха з Енеіди Вергілія: Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor?

[3]). Ще бувши малим, чув я в Нагуевичах від працюючого там коваля, Мазура з під Кракова, довжезну казку про трех хлопців безбатьченків. Починалася казка так, що король не мав дітей, ворожка казала ему в такий а такий час іти ловити рибу і дати ей жінці. Король зловив рибу і дав кухарці смажити. Та смажучи скоштувала сі, королева зїіла, а кістки викинула на подвірє, де їх зїіла корова. Всі три завагонили і в один час породили хлопців, котрі так і кликали один одного: ty kuchareczuku, ty krowiaku, ty królaku. Далі розказувалися многі пригоди тих трьох чудесних хлопців, при чім інтересно, що коровяк завсігди показувався найрозумнійшим і ратував тамтих двох із найтяжших пригод.

мусить позбавити єго власти. Задля того цар уживає ріжних способів, щоби знівечити віщованє, вбити фатальну дитину. Але замисли цареві не осягають цілі, тілько звичайно виходять єму ж на шкоду. Сей цикль оповідань також дуже розвитий в Індії, хоч ми не вважалиби єго виключно-індійским. І в старій Греції був він сильно розвитий; пригадаємо тілько Едіпа і віщованє, яке мав батько при єго вродженю, далі розказану у Геродота староперску повість про царя Кира і єго діда Астіагеса іті. І ся легенда прицеплена також авторами евангелій до біографії Ісуса, де основатель христіянства являєся фатальною дитиною дла Ірода, котрий задля него допускає ся різні на дітях вифлеємских; що се тілько легенда, і то дуже не до ладу спутана з іменем Ірода, про се ніщо й говорити; правдивого зерна в повісти о різні дітей вифлємских хіба тілько, що Ірод справді казав убити свого власного сина Александра, впрочім не дитину, а 16- чи 18-літнього парубка.

Та на европейский фольклор повісти про фатальну дитину мали величезний вплив і розширилися по всіх краях, то спутані з першою групою (саморідство фатальної дитини), то й без неї. Повістями тими занималося богато европейских учених, особливо від часу опубліковання середновікової французкої поеми і прозової повісти про царя Кустана (Dit d' empereur Coustant), під котрим автори розуміли Константина Великого, першого царя христіянского. В тих творах, основаних на давнійших середновікових переказах, літописних записках і латинских оповіданях, до певеличкого історичного ядра домішано обширний апарат фантастичний. Казки про саморідне вродженє ту нема, але мотів казочний про дитину фатальну для царя, котрий силуєся єї погубити, розвинуто з разячими подробицями: цар розпорює дитині живіт, хоче вирвати їй серце, потому каже дворянинови викинути єї в море; той дає єї в манастир, де монахи-христіянє великим коштом приводять дитя до здоровля (відси єго й назва Coustant-коштовний); по многих пригодах дитя робиться в кінці царем.

Казки на ту саму тему є й у Німців і у Славян, і д. Драгоманов особливо подрібно звертає увагу на украйінску казку про Марка богатого, розширену у нас в многих варіянтах[1]). Учені европейскі (Грімм, Бенфей, Лібрехт, Келер, Веселовский, Коген, Гайденрайх), котрі занималися сими казками, з разу шукали їх жерел у Індії, але опісля, йдучи за думкою Келера, відвернулися від тої стежки і почали бачити в них самостійний витвір европейский, виходячи з того погляду, що казки ті розвилися в Европі в такі три відмінні групи, що генетичного звязку між ними годі додивитися. Именно ся ріжнородність форм при спільности основного мотіву заставляє д. Драгоманова шукати спільного жерела всіх тих казок в такім казочнім циклі, де находяться всі ті ріжнородні версії в завязку. Дослід веде єго опять до індійских повістей про житє і діла Чандрагупти і Вікрамадіты, котрі вже стрічалися нам яко діти чудесно вроджені без батька. В їх легендарних житєписах находяться також первообрази европейских оповідань про чудесне збудованє міста (Паталіпутри, столиці буддізму) без помочи людских рук.

Як бачимо, своїм детальним дослідом над індійскими жерелами многочисленних і дуже розгалужених казок европейских д. Драгоманов посунув досліди над сею темою значно наперед, звернувши їх із хибної стежки, на котру повернуло їх було слово такого авторітетного вченого, як Келер. Не диво затим, що торічний зїзд фольклористів у Парижі, перед котрим д. Драгоманов відчитав основу і здобутки своїх досліднв из. „Origines bouddhistes du Dit de l' Empereur Coustant et leur traces dans le folklore Slave", виразився про них з повним признанєм, а віденьский фольклорист Фр. Краусс, видавець місячника „Am Urquell", котрий звичайно судить славянских учених дуже остро і навіть несправедливо, виразився про працю д. Драгоманова, що вона принесла би честь усякому европейскому видавництву науковому.

Іван Франко.

Уваги до Квестіонару для II. зїзду руско-украйинских радикалів.

Хоч я не належу ло „партії руско-украйінских радикалів", але позаяк редакція „Народа" уділила мені названий Квестіонар, з просьбою чодати до него свої уваги, то вважаю своїм обовязком переслати ті уваги на руки комітету партії з тим, що він може вжити їх, як знайде потрібним.

§§. 1 і 2 ставлять питаня, котрі не можуть належати до зїзду політичної партії, як через те, що вони тичаться справ, про котрі може вічно буде спор між людьми, так і через те, що така чи друга відповідь на сі питаня може не мати ніякої ваги для політичної діяльности людини, примір англійскі христіянскі соціалісти, котрі ідуть за одно з соціалістами матеріялістами во многих справах, а також швейцарского робітницкого союзу, в котрий допущені католики з Pius-Verein-у зарівно з „марксістами" і т. і.

§. 3. Анархія Бакуніна не противна матеріялізму Маркса, а матеріялістична метафізика Маркса, в прикладі до соціальних наук не може мати монополії на назву наукового соціалізму, а надто в наші часи, коли всяка метафізика, ідеалістична, як і матеріялістична витісняється з позитивної науки. Думка, що істо-

[1]) Досить інтересний варіянт сеї казки, відмінний у многім від друкованих доси, записаний мною ще в гімназії з уст пок. товарища Степана Яворского, тоді ученика гімн., сина мужицкого зі Ступниці, пов. дрогобицкого.

рія є тілько процес економічний, є тілько матеріялістична перелицьовка думки ідеалістичних метафізиків, що історія є проява абсолютного духа. Так само думка, що історія є зміна диктатур клясових, є перелицьовка думки, що історія є зміна гегемоній національних. Позитивна історична наука показує, що історія є процес складний, в котрому економіка робить тілько частину і що цівілізація є процес інтер національний і інкерклясовий, хоч вона й кінчиться певно тим, що не буде кляс, а може й національностів.

§. 4 Питанє належить до циклю навіть не метафізичного, а теологічного характеру, в дійсности є і зріст і будівля.

§. 5. Питанє чисто абстрактне: в дійсности цілю ідеального стремліня може бути щастє всякої особи, а коллективність узша чи ширша (до всесвітньої включно) може вживатись відповідно потребі і в ріжних справах ріжно; напр. і тепер уже є всесвітний державний союз, хоч зостаються держави. Зрештою, що значить одноцільна усуспільнена держава? Чи така, в котрій усі справи будуть адмініструватись із центра незалежною від країн бюрократією, чи що інше? Коли перше, то що значить у фразі слово усуспільнена? Все питанє— застарілий спадок бакунінско-марксівских спорів. Не так давно Der Sozial-Demokrat в статі Енгельса напечатав лист Маркса, в котрому говорилось, що як соціалістична держава стратить власне державні (staatlich) прикмети теперішніх держав, а зостанеться тілько при суспільних (gesellschaftlich), то в ній і не буде централізму Після сего Енгельс питав: як сміють анархісти докоряти марксістам централізмом?! Очевидно увесь спор, перенесений в сферу чистої абстракції і такої будущини, про котру ми можемо тілько „зерцалом гадати“, тратить усякий змисл.

§§. 6-7. На се питанє можна реально відповісти в кожному окремому випадку інакше, як до держави і як до справи. Так французкі соціалісти, як державники так і коммунальники, однаково стоять за вбільшенєм автономії коммун (громад), бо через неї проводять міри, корисні для робітників.

Вплив одної одиниці на державу, напр. одного Johann-а на 45 міліонів Німців, є чиста метафізика, а через те, хто вже побиваєся за одиницями, той мусить допускатн коли не роздробленя держави на атоми (теж метафізика!) то таку організацію, при котрій би зоставалась якась автономія груп, громад і т. і менших тіл, на котрі Johann міг би мати якийсь дійсний вплив.

Питанє про сполученє дворів (панских) з громадами (мужицкими) в одну (адмівістративну) цілість є ультра-конкретне, ультра-галицке.

§. 8. Безспорно, коллективізм у великих розмірах може вирости тілько тоді, коли люде мають єго практику в менших. До націоналізації землі можна йти множеством способів, відповідно стану кождої країни: вбільшуванєм земельної власности громад, закупном землі для держави, державною регуляцією винайму землі (як в Ірландії) і т. д.

§ 10. Питанє може прояснитись студією напр. над адміністративним строєм Швейцарії, де навіть нема федерального міністерства освіти, а тілько кантональні.

§. Незалежна країна може скорше влагодити свої справи, відповідно до своїх потреб, ніж залежна

§. 12. Провести цілком поділ адміністративний і політичний країн відповідно границям етнографічним дуже трудно; треба бажати, щоб поділи відповідали сумі спільности інтересів економічних і культурних певних країн В Австрії розділ між Німцями й Чехами та Словянами по одній етнографії дав би країни дуже ненатуральні з погляду економічного; румунска половина Буковини, прилучена до Трансільванії, давалаб країну зовсім кумедну з боку економічного; угорска Русь не має економічно нічого спільного з галицкою і т. і. Через се все охорони культурного розвою народів (найголовнійша ціль національної віддільности й автономії) треба шукати не так в розділі країн по етнографічним границям, як у загальних законах про національности та в автономії менших адміністративних одиниць і громад — примір Швейцарія.

§. 13. Автономія частин Росії, пограничних з Галичиною й Буковиною, має велику вартість для сих країн, бо вони не тілько етнографічно, а й географо-економічно є тілько частинами Вислянского і Дніпро Дністрянского бассейнів.

§. 16. Відповідь на сей запит звязуєся зо сказаним при §. 13. Важко сказати на перед, на скілько Австрія та Росія, яко держави, при теперішніх умовах політичного житя в Европі, згодилисьби на осібну для Галичини митову політику.

§. 14. Для мене слова „право державне руске“ темні. Се копія з ческої формули, котра сама в собі хибує, бо має на оці „історичні права корони св. Вацлава“, неінтересні й навіть шкодливі для Німців, котрі живуть на землях тої корони. Права Русинів на рівні з другими народами в австрійскій державі, звісно безспорні. Вони можуть бути забезпечені способамй, на котрі натякнуто в замітці до §. 12. За тим звісно, що краєво-національна автономія дає можливість самій людности певної країни й нації впорядкувати на свою користь справи економічні й культурні. При теперішньому стані річей в Австрії, навіть той, хто б стояв за певну державну централізацію в інтересах соціалістичних, мусить на якийсь час стояти за певну державну децентралізацію, поки народи Австрії не загварантують своїх культурних інтересів, а крайіни не прийдуть до пізнаня своїх обставин економічних.

§§. 15 і 17. Вільність приватної, громадскої й краєвої ініціативи має вартість переважно як можливість новаторства для мен-

шости, бо державні закони виходять тепер тілько з більшости, котру не скоро перекона-еш. Для того радикали й соціалісти в Австрії, звернувшу увагу на такі приміри, як те, що в Швейцарії закони фабричні появились перше в поодиноких кантонах, а потім уже стали федеральними, а також, що во Франції проби таке для плати робітницкої роблять муніціпалітети, мусять стояти за найширшу автономію осіб, товариств, громад, країн, повертаючи ту автономію для своіх цілів.

§§, 20-24. З самого імени партії видно, що для неї найдорожші інтереси кляси, котра робить найбільшу більшість і властиво нумерично рівна цілій суспільности. Ріжниця між інтересами сеї кляси і цілої суспільности може істнувати тілько тоді, коли ся кляса, по своій тимчасовій необразованости, не розуміє певних потреб, ідей і т. п. і в такім случаю „партія“ мусить усунути ту необразованність, але може сказати, що вона все таки стоїть на грунті робітницкої кляси при всіх формах організації економічного житя. В тому житю процес пролетарізації від нас, як партії, залежить мало. Колиб хто з нас прийшов до думки „що, пролетарізація годиться з добром суспільности“, той мусівби стати слугою капіталістів і помагати зросту пролетарізації. Робота живої людини мусить мати на цілі добро живих же сучасних людей, а не абстракції, як певний громадский устрій; мусить влекшувати долю живих одиниць, помагати їм іти до більшого добробиту і т. п. Длятого, навіть припустивши, що світ перейде до соціалізму переважно (ніяк не можна сказати: виключно!) через пролетарізацію, то все таки прихильники робучих людей мусять помагати і міським ремісникам і газдам хліборобам у їх боротьбі з капіталістами, а найбільше ширючи кооперацію.

§. 24-ого кінець дає повід до таких уваг: в Галичині, як і в Росії, між польскими й російскими соціалістами проявляється часами доволі шкодливе розуміне марксівских теорій, що мовляв тілько пролетарій ще й виключно фабричний, є фактор соціального й політичного процесу в теперішні часи, а через те напр. сільский мужик не гіден уваги соціаліста і є навіть ворогом соціалізму й т. і. Таке розуміне по части навіть не згідне з практикою самих німецких соціальних демократів, котрі, коли стали дійсною політичною партією, то почали говорити і про те, як їм прихилити до себе і сільских мужиків і дрібних міщан-ремісників. По наших сторонах такого роду „марксізм“ може бути джерелом великих помилок і просто навіть квіетізму політичного, бо фабричність і пролетарізація іде у нас ще дуже тупо і хто зна чи запанує у нас, поки західна Европа дуже вспіє посунутись на дорозі соціальних реформ. Радикал і соціаліст в наших сторонах мусить собі сказати: передомною маса мужиків-селян; вони бідують, навіть ті, хто має який кусник землі, на котрому працює не менше від фабричного пролетарія; треба їм допомогти, щоб вони спізнали свій стан та способи поліпшити єго. Треба додати, що позаяк в наших сторонах городяне по більшій части не Русини, то сей кумедний „марксізм“ веде до більшої ще експлоатації Русинів через відвертане від них усіх культурних сил на службу тілько не-Русинам. І хто зна ще, чи підуть ті сили на службу хоч соціалізмови серед не-руских верстов людности?!

§-фу 25-ого треба §. 27. Під словами „усі робітні люде“ треба розуміти усіх, хто робить працю, безусловно користну для громади, тоб то напр. учителя, писателя, лікаря, як і фабричного робітника і хліборобa. У нас же спеспеціально і такі „білороби“ часто ведуть такеж нужденне житє, як і „чорнороби“ і може ще менше забезпечені в зависимости, в заріб ку, в хлібі для дітей, ніж напр. хліборoб-властитель.

§. 29. Дивіть замітки до §§. 12-14.

§. 30-31. Я вже мав пригоду сказати свої замітки про сі питаня в статі „Неполітична політика“. Коли програма пишеся для нарад про соціальні справи в загалі, в неї можуть входити всякі справи: мінімальні, середні, максімальні, найблизші, найдальші. Програма ж політична мусить мати діло зо справами, котрі можуть бути влагоджені найскорше, напр. програма парляментарна мусить займатись справами, котрі можуть бути впорядковані в 1-2-3 каденції Інакше політична партія обертаєся в академію політичних наук.

Само собою розуміється, що в програму політичну не можуть входити пункти естетичні, релігійні й т. і. як реалізм у штуці, раціоналізм у вірі й т. і. Треба навіть і в Галичині допускати, що в радикальнім руху приймуть участь і люде релігійні, як приймають участь в швейцарскім робітницкім союзі папісти. Одна з релігійних справ, котра просто належить до політики і котра мусить увійти в програму радикальної партії, се т. зв. розділ церкви й держави, то б то обертанє церков і всяких релігійних товариств в інституції приватні, непримусові й вільні в своіх осередніх справах. Справи про треби, про целібат і т. п. обходять спеціально прихильників уніятскої церкви. „Рух антіпопівский“, котрий остатніми часами проявляєся в народі, між іншим і через те, що і єрархія уніятска й попи в Галичині заявили себе противними політично-соціальному радикальному напрямку, мусить на себе звернути увагу вільнодумних радикалів і заняти місце в „Народі“, бо основателі „Народа“— вільнодумці і не перешкоджають радикалам-католикам і т. і. закладати свої органи. Перш усього треба пильно вистудіювати той рух, а потім направляти єго на дорогу еволюції до вільнодумства й безконфесійної альтруістичної етики.

М. Драгоманов.

Справозданє зі зїзду руских жінок у Стрию мусіли ми відложити до слідуючого н-ру. Редакція.

Видає Михайло Павлик. Відповідає за редакцію Іван Франко.
„З Друкарні Народної“ Войтіха Манецкого, під проводом В. Годака.

Рік II. Львів 24 л. жовтня 1891. Ч. 20 і 21.

Виходить 1. і 15. л. кождого місяця і коштує за рік в Австро-Угорщині 4 гульд. а для заграниці 5 рубл., 12 франків, 10 марок або 2 ½ доляра.

Одно число 20 кр.

Редакція: Львів, (ул. Академічна ч. 22.) відповідає тілько за зміст і точний вихід газети. Рукописи мають бути писані правописю Народа. З редактором можна говорити від 11—12 рано і від 3—4 п. об. В справах адміністраційних та експедиц. треба обертатися до Миколи Ганкевича (ул. Оссолінских 11), в справах партії до Івана Франка (ул. Зибликевича 10).

НАРОД

ОРГАН РУСКО-УКРАІНСКОІ РАДИКАЛЬНОІ ПАРТІІ.

Політика краєва і заграничка.

ПО ЗЇЗДІ. В рік по засновану партії годі мати претенсії до вичислюваня здобутків, які партія зробила, та ще в політичнім житю народа, і ми єї не маємо. Та все таки ми в праві сказати, що на розвій політичних думок людности галицкоі Руси мали ми вже в першім році не малий вплив. Ба, і в поступованю наших партій і політиків заважили ми своіми змаганями не мало. Розуміеся, причина того не в нашій силі, а в тім, що у наших партій такий брак організаціі, так мало свідомости змагань і цілей, що сама рішучість і консенквенція в нашім поступованю мусіли підорвати основи старого дилєтантского политиканства нашоі інтелігенціі. Правда, ми поки що більше партія культурна як політична, котрою ми ще тілько стаємо. Тепер ми ще тілько апостоли думок, в імя котрих хочемо стати практичними діятелями. Через те й наш стосунок до інших партій та інституцій в нашім краю був до тепер переважно теоретичний, т. зн. проти їх діланю, котре ми вважали за некористне для народного розвою, могли ми поставити тілько критику в письмі і слові, підносячи заразом і добрі сторони їх роботи, коли де в чім ми їх вбачали.

В „старорускій“ партіі бачили ми від початку нашого виступу дві зовсім відмінні групи неорганічно звязані з собою спільними етнографічно-літературними поглядами: мертвих обожателів петербурского та римского абсолютизму не потребували ми на смерть засуджувати, до живих робітників над піддвигненем простого люду відкликувались ми, вказуючи на можність спільного діланя і раючи їм вступати в зносини з такими російскими кружками, котрі в Росіі ведуть боротьбу проти уряду і тоі части суспільности, котра той уряд підпирає, подібно як їх тутешні братя по партіі.

До тепер ніхто з москвофілів-поступовців не здобув ся на відвагу, явно до нас прихилитися; орган їх партіі „Галицкая Русь“ попысав щось на тему „симпатіі“ до радикалів, та з таким чудним мотивованем і такими „логічними“ скоками в виводах, що всякому образованому чоловікови приходиться на них тілько плечима здвигнути! Та ми кликали...

„Народовска“ партія не прийшла ще до рівноваги в своіх думках і від самого заложенн нашоі партіі раз-у-раз з нами лаеся. Після переконаня єі людей, треба сего мабуть „для политики“ (у переважної части галицких політиків панує погляд, що в політичнім діланю ніяк не слід висказувати своіх правдивих переконань, і „політикувати“ значить у них те саме, що „брехати“), бож годі припустити, щоби й самі творці „угоди“ ще й нині за нею стояли; а все таки на нас спадає ввесь гнів за те, що ми єі в своім часі розбили. Чи ліпше було би для національноі справи украінскоі, як би те зробили були сами москвофіли, без нас? Справді, дивувлтись треба розумови політичному тих людей, що вважаючи себе за партію, котроі першим завданем вибороти національні права для Русинів в Галичині і Українців в Росіі, мають для радикалів тілько слова доносів і ненависти. Не вжеж усвідомлюванє людових мас до політичного житя, над котрим працюють радикали, не причинюеся до виборюваня національних прав Русинів? Не вжеж спільне діланє з російскими вольнодумними кружками, що одні тілько й можуть змінити теперішний лад у Росіі, не доведе в такім разі і до національноі волі Українців?... Або й припустім на хвилю, що угода принесла нам якісь реальні користи то чи є на світі друга політична партія, котра, зробивши угоду з урядом і звязавши собі тим руки принайменче на одну каденцію парляментарну, не тішиласьки, що зростає нова партія опозиційна, що ставляє дальше йдучі жаданя і робить можливою хотьби нову угоду з новими уступствами?..

А наша партія „угодова“ тровить нас за те поліцією яко „москвофілів“, забуваючи або власне памятаючи, що прихильники історичноі Польщі - Поляки, (котрих вона радо за своіх майстрів в політиці признає) недавно те саме з ними робили і може завтра на ново начнуть робити...

Або і в спільній нам справі і в спільній справі всіх руских партій в Галичині, — в боротьбі проти історичноі Польщі, боронить хто другий прав руско-украінскоі народности про-

ти ідеї „od morza do morza , коли та ідея виступила в новій модерній формі, в формі „narodowego socyalizmu“, кромі нас радикалів ? Прецінь не можна думати, що руські робітники дадуть ся відтягнути від робітницкого руху і підуть за „умірковаными ліберадами“, а робітницкий рух до тепер у нас польский і „народовці“ наші на те не мають ради, а робітники важний елемент в містах і через них може прийти до того, що міста наші до решти будуть спольонізовані.

З „польскою“, як вона маніфестуєся, а з галицкою, як ми в праві ві назвати, партією „робітницкою“ були ми подекуди навіть в стосунках практичної роботи, устроюючи разом віча і т. и Ми бажалиби такі стосунки удержати і на будучність, свідомі того, що в Галичині конче мусять з собою лучитися усі опозиційні сторонництва, коли мають змінити теперішний лад упривілійованого станоиска консервативних елементів До робітницкої партії відносились ми дуже прихильно ще й через те, що надіялися від ві діяльности ослабленя нахилу до „ягайлонскої ідеї“ у других псевдо демократичних польских партій. Через те дуже болюче вразило нас поступоване представителів тої партії на конгресах соціалістичних у Відни й Брукселі. де вони виступали виключно яко делегати партії польскої, забуваючи о тім, що для робітницкого діла багато корисніше не забувати обовязку партії зглядом членів ві руских робітників... Беручи участь в народних маніфестаціях, устроюваних „робітницкою партією“ ручили ми в певній мірі і фірмою своєї партії за тенденції тих маніфестацій. Через те ми і вважали себе в праві піднести протест проти святкованю партією робітницкою третого мая с. р і не мило нас вразило, що в органах тої партії не найшли ми до тепер ніякого поясненя тої події.

Крок наперед зробила наша партія також і в внутрішній організації. Коли обернутися до повстаня радикалізму в Галичині, начинаючи від першого процесу руских соціялістів в 1875 році (Остап Терлецкий), треба завважати, що люде, котрі давали минувшого року товчок до заснованя партії, мали право числити на те, що на йіх ініціативу зберe ся немала громада. Судячи по проявам в печати, на студентских вічах і по академічних товариствах. приклонники нових ідей росли числом і між молодіжю і між старшими. А про те сталося інакше. Загально звісні і явно заманіфестувавші себе люде зовсім не взяли участи в заснованю партії, а зложилися на неї чинники нові, до того часу мало звісні.

Треба було ждати, що велике число не приставших до партії через те, що одні з них не бачили в ній своіх знакомих авторитетів, а другі хоть по думкам і прихильники партії та такі, що по натурі своій хотіли свої переконання шлекати для домашного лише обходу а не для прилюдної партії і прилюдного діланя, до чого у них не ставало відваги, — в міру розвою партії силою природного впливу громадскої роботи на людей будуть до неї обертатись. Другий зїізд в многім оправдав ті надії: ми бачили на нім в перший раз деяких ветеранів і нових прихильників радикалізму.

Так само і солідарність внутрішна партії раз у раз збільшаєся. Теоретичні ріжниці в поглядах прихильників зібравших ся під одним знаменем, одні вирівнуються, другі відкладають ся до пізнійшого порішеня, бо перед очи виступають завданя, до котрих треба брати ся зараз і котрі мають таку велику вагу, що поприних нема часу на теоретичні спори.

Єдність та у внутрі дає партії можність начинати проби організації по закуткам нашого краю на провінції. На разі ухвалив зїізд більше шабльонові лише способи такої організації через вишукуване мужів довірія і скликуване за йіх помочею провінціональних віч і т. і.; та практика певне небавом покаже нові дороги, котрими треба йти, і слідуючий зїізд буде мав фактичний матеріял до обрад над тою важною справою.

Участь представительки жіночого руху, д. Н. Кобринскої в нарадах зїізду і ві заявленє, що від тепер буде свої змаганя лучити зі змаганями партії, певно причиниться до ві розвою...

Дальший розвій партії в наших власних руках: від нашої сміливости, рішучости і консеквенції в поступованю залежати буде ві будучність. Др Роман Яросевич.

II-гий ЗЇЇЗД УКР. РАДИКАЛІВ відбувся у Львові і вів наради від 3-ого л. жовтня вечір до ночи 5 ого, в великій салі „Народного Дому“ котру управляючий Совіт Н. Дому радо і зовсім безкористно відступив, за що зїізд ухвалив єму горячо подякувати. На 125 запрошених на зїізд, зїіхалося до 60 (то б то в двоє більше, ніж торік) а бувало на поодиноких нарадах 45. Що до селян, як зрештою і що до всіх інших, то рішено згори запросити тілько людей вповні свідомих найдальших консеквенцій радикалізму, що не були би тілько фігурантами Таких селян запрошено 8 з ріжних сторін східної Галичини, а явився тілько один, з Коломийщини — дуже інтелігентний молодий газда. Інші селяне, як зрештою й богато з інтелігенції, не явилися між іншим тому, що думали, що зїізд буде після руского календаря, не знаючи, що ми все числимо після новійшого календаря.

Справу ревізії програми, котра ще недавно для многих радикалів, особливо молодших, видавалася найважнійшою, усунено з порядку дневного. Висказано тілько з ріжних боків свої погляди на сю справу, вказано на матеріяли до того в „Народі“, і вибрано комісію, що на третім зїізді має предложити готовий проєкт зревідованої програми. До тої комісії належать отсі участники зїізду: Вяч. Будзиновский, Др С. Данилович, Евгеній Левіцкий, Др. Теофіль Окуневский, Вол. Охримович, М. Павлик, Остап Терлецкий, Др. Р. Яросевич.

За те обговорено основно і порішено всі інші точки нарад, а именно: внутрішну органі-

зацію і фонди партії, органи партії, радикальне касиново-просвітне товариство, акцію серед селян і робітників, найблизшу політичну діяльність партії і становиско партії до інших партій та інституцій.[1])

Рішено між іншим, що загальний зїзд партії має відбуватися стало що року у Львові, в початку жовтня; окрім того, в міру потреби мають відбуватися зїзди загальні надзвичайні.

Дотеперішний властитель „Народа“ М. Павлик віддав его на власність партії. Редакцію „Народа“ зїзд поручив одному редакторови, М. Павликови, що має ей вести в порозуміню з відпоручником партії Ів. Франком. Заведено в „Народі“ ось які сталі рубрики: Політика краєва і заграничка, Справи суспільно-економічні, Полеміка й дописі, Наука й штука, Критика літературна й бібліографія і Жіноча справа (нестала). До тих рубрик, редактор прибирає собі референтів, що разом із ним і відпоручником партії вже утворили редакційний комітет „Народа“. Комітет редакційний рішив сходитися регулярно що суботи від 3 год. по об. в льокалю редакції „Народа“, для нарад над змістом Народа і поділу праці.

Часопись популярну „Хлібороб“ рекомендовано членам партії ширити між селянством. Нарешті ухвалено оснувати орган робітницкий соціяльно-демократичний для міських і фабричних робітників на Руси в рускій мові, латинскими буквами.

Для товариского житя членів партії а головно для народної освіти в радикальнім дусі рішено оснувати у Львові відповідне товариство, а для викону сеї ухвали вибрано комітет зложений з дрів Щ. Сельского і М. Шухевича, далі з дд Остапа Терлецкого, Ів. Франка і М. Ганкевича. Як би котрий з тих вибраних зрікся свого вибору, то комітет може на его місце прибрати собі іншого члена.

Що до акції серед селян, то ухвалено скликати на провінції віча народні для справ пекучих для мужицтва, а також поручено членам партії скрізь входити в безпосередні сталі зносини зі селянством, стараючися зискати вплив і провід у своїй стороні. Далі візвано членів партії, щоби дійствували серед міських і фабричних робітників, особливо Русинів-Украйінців, усвідомляючи сих остатних не тілько як робітників, але і як Русинів Не ходило при тім внескодавцям о який небудь шовінізм національний, а тілько о те, щоби спинити польонізацію руских робітників в найприпадніїшій для них формі польского соціялізму, спинити їх розрив з сільскою укр. людностю і приготовити з них спосібних агітаторів радикалізму між сільским руским народом, що ніякої чужої мови не розуміє.

Що до найблизшої акції політичної, то ухвалено скликати до Львова, в початках 1892 р. всенародне віче для нарад над справами політичними й економічними, а також в разі завакованя якого крісла посольского, ставити, по змозі, радикальних кандидатів до сойму й ради державної. Кандидати обовязані зараз по розписаню виборів їхати на місце для агітації в данім окрузі в дусі й інтересі партії. Поручено також членам партії звертати пильну увагу на всякі вибори до рад громадских і повітових, для визисканя їх в інтересі партії. Нарешті відкликанося до руского поступового жіноцтва, щоби організувалося в рамах нашої партії і розвивало в своїм крузі діяльність рівнобіжну нашій (пропаганда, агітація за розширенєм прав політичних), в порозуміню з видними членами партії.

Врешті, що до остатної точки, то ухвалено на теперь не входити в ніякі зносини з галицкими політичними партіями, окрім робітницкої. Ухвалено однако вступати в члени всіх руских інституцій і старатися їх діяльність звертати в користь вимогів партії. Додати треба ще й те, що зїзд ухвалив, на комерсі 4 октобра, вислати проживаючому на той час у Відні проф. М. Драгоманову, телеграму з признанєм за его великі заслуги коло поступу галицких Русинів.

УНІЯТСКИЙ СИНОД. Від 27. н. с. вересня до 7 жовтня сего року відбувався у Львові уніятский синод. Був се перший руский синод провінціональний після синоду відбутого 1720 р. в Замості. Дуже інтересно булоби порівнати сі оба синоди; перший з них довершив організації уніятскої церкви в дусі Велямина Рутского та Осафата Кунцевича, другий мав повести справу далі, та, здаєся, не оправдав покладаних на него надій.

Богато води утекло між тими обома синодами. На синоді замойскім ходило головно о те, щоби довести попів уніятских до людскої подоби з того пониженя і занедбаня, в якім вони находилися ще від часів православія, покинутого в Галичині в роках 1690-1708. Тому то між ухвалами того синоду читаємо напр. такі: „Іереи маютъ ходити въ одеждахъ чорныхъ и долгихъ; повинны трезвенію прилѣжати, до корчемъ и домовъ шинковныхъ на піятики не учащати подъ карою впадненя въ запрѣщеніе. Не повинны также съ чужими женами переставати танцовати, шинковъ провадити, роботъ простыхъ съ унижениемъ стану духовного дѣлати, купецтвомъ бавитися, ани на торги и ярмарки обычаемъ свѣцкимъ ѣздити. Аще который Іерей имѣетъ жену явне прелюбодѣйну, да ею отпуститъ, иначей священная дѣйствовати да не дерзнетъ. Посваровъ такъ самы съ собою, яко и зъ особами свѣцкимы завше стеречися маютъ, а тимъ барзѣй до бытвы между собою не повинны пориватися, подъ

[1]) Для історії додамо, що референтами і внескодавцями поодиноких точок були отсі товариші: для ревізії програми Вол. Охримович, для внутрішної орг. і фондів партії Яків Невестюк, для органу партії та радикального просвітного товариства М. Павлик, для акції партії серед селян і робітників Др. С. Данилович, для найблизшої політ. діяльности партії Ів. Франко, для становиска партії до інших партій та інституцій Др. Р. Ярославич.

карамы самымъ учинкомъ въ клятву впадения. карцересу и инимы тяжчайшими. Соборъ заказуетъ, аби жаденъ Парохъ за адмѣнѣстроване Сакраментовъ отъ Парохіановъ нѣчого не упоминался ни самъ ни чрезъ кого иншого, подъ карамы впадненя самымъ учинкомъ въ клятву и отъ парохіи отсужденія. Съ женами по Праздникахъ и Торгахъ на единомъ поїздѣ публичне їздити и волочитися неповинны, подъ карою за кождый разъ пяти гривенъ и двонеделнаго карцересу". (Виписано із старої книжки „Уставы с. Собору Замойскаго и Діецезалніе", виданої у Львові 1744 року). А еписком Афанасій Шептицкий в своім листі пастирскім мабуть з 1728 р. (друкований екземпляр сего рідкого документа, котрий я мав в руках, був неповний, бракувала одна чвертка пів аркуша, власне та, де була дата), покликаючися на ухвали того самого синоду, надає протопресвитерам, по нинішньому деканам, дуже обширну владу над попами, каже їм пильно наглядати за тим, як ті попи жиють, як одягаються, як правлять службу божу. ведуть метрики іті. і додає: „Аще что отъ предреченныхъ нераденія ради Іерея не обрящутъ. не токмо словомъ, но и вервицею отческо да накажутъ, или вини да дастъ гривну". Як бачимо, декан міг непорядного попа не тілько накарґати словами, обложити карою грошевою і „карцересом", але й побити мотузом!

Як же відмінну супроти сего фізіономію виявляв сегорічний синод! Тих 170 літ змінили стан уніятского духовенства від верху до низу, а приписи замойского синоду або забулися або стали злишні Нині нікого се не дразнить. коли піп йіде з жінкою в однім возі, а попи, що торгуються з парафіянами за треби, навіть не думають про те, що вони „самымъ учинкомъ впадаютъ во клятву". Влада деканів стала майже пустою формою, а о наказуваню вервицею хіба лиш дскуди згадує глуха традиція. Уніятске духовенство могло заімпонувати делегатови папскому знанєм догматики й історії церковної, і поставитися окунем до митрополита, котрий силувався завести целібат.

Що заведенє целібату серед уніятского духовенства було головним наміром тих, котрі устроювали сей синод, се вже нині нікому не тайна. А що се справа рускому духовенству дуже нелюба, то аранжери синоду держали єї до остатної хвилі в тайні і врочисто запевнювали, що справа целібату не буде на синоді порушена. Крім того скасовано давній звичай, щоби духовенство по деканатам вибрало своїх делегатів на синод, але делегати були з гори іменовані епископами. Далі з світских людей допущено тілько одного, сеніора Ставропігії, проф. дра Шараневича, тай то без права голосу. і тілько в остатній хвилі єму дали голос, позволивши відчитати в комісії свій меморіял против целібату. Не зовсім ясно, який голос мали делегати з духовенства. В опублікованім регуляміні сказано було, що вони мають тілько голос дорадчий, а рішають самі епископи; з того, що стало відомим о самих нарадах, виходилоби, що коли комісія якусь справу відкинула. то епископи не могли вже сего змінити. Так сталося і з справою целібату, котру в комісії відкинено всіми голосами против трьом чи чотирьом.

Ми не будемо ту зводити до купи тих припадкових, нераз суперечних звісток, які протискалися в газети підчас нарад синоду, що відбувалися в великій тайні. До самих ухвал ми надіємося ще вернути тоді, коли вони будуть опубліковані. Тут тілько скажемо слово про целібат.

Духовенство уніятске дуже єго бойіться, бо знає добре, що целібат випхнув би єго з нинішнього, зглядно незалежного і світского становища, відірвав би єго ще більше від народа і зробивби єго послушним і податливим знарядом в руках Риму. Балакати о якій небудь автономії „церкви рускоі" тоді не було б і думки. Оттим то звістки газетні о тім, що на синоді помимо врочистих запевнень, з гори, таки заговорили про целібат, викликали серед духовенства по всій Галичині велику трівогу, а коли проєкт целібату на синоді упав, то півурядовий орган святого Юра, „Gazeta narodowa" запевнила врочисто і зо шумом, що думка ся похоронена на все і що целібат в церкві уніятскій ніколи не буде заведений. По нашій думці, се друге врочисте запевненє має таку самісіньку вартість, що й перше, і о кілько звісно навіть теперішній синод приняв одну таку постанову, котра простісінько веде до целібату. Є се постанова про тзв. „малі семінарії".

Мають се бути замкнуті заклади, в котрих хлопці побирати будуть науку подібну до тої, яку тепер побирають в гімназіях, але прикроєну спеціяльно до того, щоби по виході з того закладу могли вступити до семінарії духовної. Таких малих семінарій мало би бути 4: одна в Римі при коллегії пропаганди, а по одній при кождім епископі. Що в них вихованє молодіжи велось би в дусі безоглядного римского католіцизму, се певно, а також певно й те, що коли б наші епископи мали на стілько грошей, щоби зараз же позаводити такі малі семінарії, то за яких 8 — 10 літ ані один піп не висвячував ся б жонатим.

Для нас ясно одно: єрархія має в руках тисячі способів впливати на укінчених богословів, щоби висвячувалися в безженстві, і коли тілько схоче про се сурйозно дбати, то духовенство не зможе йій опертися. Воно не має ніякого способу боротьби, а одинокий витрібуваний єго спосіб — апатична інерція тут як раз ні на що не придасться. Інтересно, що як раз вчасі нарад синоду, в той самий день, коли у Львові зібрався другий зїзд радикалів, зїхалося також досить значне число духовенства переважно з молодшої генерації, щоби нарадитися над способами спільної оборони проти заходів ультрамонтанства з одного, а радикалізму з другого боку. Наради ті, як нам говорено, були чистою конфузією і не довели ні до чого; розумнійщі їх участники, побачивши в самім початку брак єдности в са-

мих елементарних поглядах у зібраних, покинули наради.

Не сумніваємося, що заведенє целібату буде для нашого духовенства дуже неприємне. Деякі патріоти бачуть в нім навіть важкий удар на нашу національність, котра доси, мовляв, тілько й підносилася нашим духовенством. Нам здаєся, що погляд сей не зовсім справедливий. Неупереджений історичний дослід історії нашого народного відродженя покаже набудь крім многих незаперечених заслуг деяких одиниць з поміж уніятского духовенства, також факт, що перевага духовенства була доси радше гальмою між підоймою нашого народного поступу, котрий справді рости і ширшати може тілько на плечах незалежної світскої інтелігенції. Заведенє целібату в духовенстві мусить дати сильний товчок до витвореня далеко значнійшого ніж доси числа рускої світскої інтелігенції, і стане сильною підоймою поступу.

Іван Франко.

МУЖИЦКИЙ ПОГЛЯД НА СИНОД. Цікаво знати, як задивлялися мужики на синод. Попи всюди по церквах читали довжезні посланія епископскі, але з них годі було що довідатись. бо там було лиш без ліку титулів тай тілько всего. Цікавійші питались мене, над чим там будуть радити, а коли я їм оповів, що епископи хотять завести всюди безженних попів, то похвалили сю думку, бо — мовляли — тепер піп займає ся лиш все господаркою тай дітьми, а просвітою та читальнями майже зовсім не інтересує ся. Дальше питались, чи не відберуть грунтів попам, а замість того дадуть пенсію, бо тогді піп мавби більше свобідного часу і не казав би собі робити по два дни за покроплене поля на весні (за прочитане евангеліі платиться осібно), і не устроювавби толок з музиками, щоби мати цілком за дурнісеньке робітника. Що до скороченя служби божої, то булоби добре й для них, бо не треба би тілько стояти в церкві (часом 2 або 3 години) і для попів, бо моглиби ще відправити який акафист, розуміеся, за гроші.

Зрівнанє календарів казали — конечне, бо то аж гидко дивитись, як латинники роблять в наші свята, ну а ми мусимо в їх. Свят, казали, вже й так за много, більше не треба. Так отже переконався я з сеї розмови, що мужики задивляють ся на синод з свого мужицкого, а не попівского або, як „Діло“ каже, руского боку. — Любша д. 2. жовтня 1891. ВАСИЛЬ БЕРЕЖАНИН.

ПОЧЕСНИЙ ВИХІД З ВУЗЬКОІ ЦЕРКОВНОСТИ. Більше або менше освічені народи Азіі й Европи діляться тепер між кількома церковними вірами, то христіянскими, то нехристіянскими, як жидівство, магометанство, браманство, буддівство й ріжні віри китайскі та японскі. Кожда з тих вір претендує, що вона посідає найвисшу правду, і довго кріваво воювали ті віри проміж себе (тілько буддівцям не можна закинути пролитя чужої крові за віру) і не перестали ще ворогувати й доси. Аж ось серед кожної церкви стали вироблятись нові напрямки, котрі стали розбирати думкою в кожній вірі святощі і знайшли там головне, основне, й побічне, формальне До того придалось порівнанє ріжних вір, котре згодом виробилось в цілу науку, про стан котрої ми говорили в книжочці Із історіі вихованя в Европі. Те порівнанє між іншим показало, що в усіх майже вірах, не глядючи на ріжні форми, є богато спільного. Поряд з тим вільна від усякої віри думка серед европейских народів загрозила істнованю коли не віри в загалі, то по крайній мірі усяких примусових церков, в науці котрих виявилось навіть і перед простійшими людьми багато такого, чого збуджена людска думка тепер ніяк не може приняти.

Під вилівом усіх тих і ще інших причин майже серед усіх церков, по крайній мірі в Европі та Америці, а по части й Азіі, виявивсь новий напрямок: зблизити й помирити між собою ріжні церкви-віри та вратувати пошану до них тим, щоб висунути на перед у кожній те, що в них є спільного і власне користного для людности: науку про любов до ближнього, про смиренє звірячих, самолюбних змагань і т. п.

В остатні часи в Англіі сей новий напрямок проявив себе дуже цікавим починком, про котрий варто буде росказати й нашій громаді, де так богато говориться про віру, між іншим як про народну святощ.

В однім з кутків на півдню Лондона (South Place) вже давненько було заложено церковне товариство, котре по троху перейшло від звичайної науки протестантских церков до унітарізму, то б то до христіянскої віри в одного бога, відкидаючи церковну науку про св. Тройцю. (Колись таких унітаріів було чимало в Польщі й на Руси, аж поки їх не вигнали та не стребили католицкий польский уряд та православні козаки). Недавно се товариство зовсім виступило за границі христіянства, прилучившись до того руху, котрий вийшов з Америки і звеся моральне вихованє (ethical culture). Люде, котрі пристають до сего руху, залишають зовсім всякі обовязкові думки про віру, а займаються тілько наукою про те, як робити добро людім, та пра-

цею для того добра. Три роки тому назад Лондонске моральне товариство на південнім пляцу (South Place Ethical Society) задумало притягти до себе людей усяких церков, аби ті люде згодились познакомити других зі своєю вірою, а в тойже час показали, що в тих вірах є такого, що служить для добра й любови між людьми. Богато вчених, а також церковних проповідників і навіть кілька попів згодились на думку Морального товариства, і в 1888 і 1889 р. держали по черзі відчити про всякі віри. Більша частина тих відчитів напечатана в спорій книжці під назвою Релігійні науки на світі (Religions Systems of the World. London. Swan Sonnenschein 1890, 7 sh. 6 d.) Деякі з тих відчитів дуже короткі, щоб дати докладну історію всякої віри, і тілько будять охоту близше познакомитись з тими вірами по книгам тих же самих відчитників Деякіж дають досить докладні огляди надто нових вір, таких, як напр. теізм то б то віра в бога, незалежна ні від якої примусової церкви, така, котра признає, що кожна зо старих церков по троху пізнає бога, що править світом і проявляється в людскому розумі; як гуманізм, то б то віра в людність, в постепенний зріст розуму й добра серед людей; як секуляризм, то б то віра світска, подібна до гуманізму йті.

Найголовнійша думка, котра проступа в усіх відчитах, се власне думка про потребу виставити на перед в усякій вірі те, що спільне й другим вірам і що мусить зближати людей, а не ріжнити йіх. Сю думку висказують не тілько проповідники нових, людяних вір, але й учителі старих, навіть деякі попи. Так проповідник унітаризму сказав, що его товариші по вірі думають, що „чесне житє найбільша заповідь бога, котрому вони поклоняються... Що людина може бути язичником, жидом, христіянином, якої хоче церкви, буддістом, магометанином і т. і може не признавати ніякої віри, але коли вона чесна людина і старає ся робити добро своїм ближнім, то ми єї признаємо від усього нашого серця за святого перед богом". Канонік англійскої епископальної церкви сказав, що „обряди церковні не мають великої ваги, що над усе стоїть милость то б то дух, котрий веде людину, що б приносити себе в жертву для других".

Тілько один римско-католицкий піп, котрий говорив про свою церков і про мшу, виділився з усіх відчитників і сказав, що в справі віри нема середини і що треба або слухатись римскої церкви, котре одна дає правду, або зректись усякої моральности. Та поряд з тим, другий римский же католик, секретар Спілки римско-католицкої в Англії, сказав, що не треба зневажати ніякої віри, навіть віри самих грубих диких народів, і нагадав слова недавно померлого Англичанина католика, кардинала Нюмана, що ніяку віру не можна назвати неправою, скілько б не примішувалось до нея хибних думок".

Над усією книгою, про котру ми говоримо, поставлена надпись, котра найліпше передає єї головну думку: „Тепер новий католіцізм (всесвітня віра) піднимаєся над світом. Всі релігії вважаються за божественні, вони показують ріжні угли, під котрими люде дивляться на Бога. Нова терпимість до вір учить признавати божественними всі вірн, котрі помагали людім вдержувати свої звірячі почутя думкою про речі духовні й вічні".

Проповідник Морального виховання — товариства, котре зібрало всіх сих відчитників, так сказав про своє товариство і про его цілі в сій пробі: „Ми не творимо з себе церкви, ми допускаємо до себе людей усяких вір, тілько ж ми сподіваємося, що під нашим упливом, наші товариші з ріжних вір перероблять свої церкви в товариства, подібні до нашого то б то такі, котрі вважають за релігійний звязок між людьми — замір працювати для добра людскости". — М Д.

Salmannsdorf bei Wien, 25 сент 1891.

ПАРНЕЛЬ, БУЛЯНЖЕ, РОБІТНИЦКИЙ РУХ. Звичайні філістри, котрі в хвилях вільних від ріжних „гешефтів" та своїх буденних занять люблять вилетіти думками поза краєвид своєї хати, свого села чи місточка, спиняються звичайно на блискучих, вражаючих подіях „вищої" політики, люблять погуторити при склянці, як то

там десь за сотою межою
Народи ріжуться поміж собою...

поговорять про те, що Парнель романсував з жінкою приятеля, що Булянже застрілився на гробі своєї коханки, що королева румунска хоче подружити молодого королевича з своєю панночкою двірскою ітд. ітд. Одним словом, політика в них твориться „по образу" йіх житейских дрібниць, родинних пригод, доставляючи на переміну з остатними богато матеріялу до сплетень та розривки пообідної. Постати історичні, відірвані від свого „окруженя", від грунту історичного, ста-

ють на рівні з приватними сусідами і викликують інтерес якимись прикметами - спеціяльними, приватними. А тимчасом личність історичну можна зрозуміти лише на підкладі тих змагань і ідей, котрі найшли в них яснійше сформулованє. Бо і щож піднесло так високо ім'я недавно помершого Парнеля, коли не рух ірляндский, рух масовий, викликаний невідрадною долею „зеленого Ерін“? Цілі століття гнету англійских февдалів зложилися на закріпощенє Ірляндії і поставили мешканців того краю на становище вивлащених „арендаторів“ чужого грунту. Господарку ведуть вельможні „ляндльорди“ (пани) в той спосіб, що незмірими простори віддають за чинш ірляндским хуторянам, середним і дрібнійшим, і віддають, розуміється, на таких услівях, що арендатор мусить нищити рілю, щоби з бідою удержати себе і родину і попадати в фактичну неволю у ляндльорда.

Логічним випливом боротьби клясової, котрої відблеском ідейним була й боротьба католицкої Ірляндії супроти протестантскої Англії, було змаганє Ірляндців до автономії і самостійности політичної (home-rule). Що боротьба католицтва була випливом і неначе другорядною появою, се видно найкрасше з того, як католики-Ірландці приняли недавно тому виготовлену булю папску, в котрій політик ватиканский кинув анатему на рух ірляндский. Торії (аристократи-пани) думали, що буля стане їм в пригоді. Вийшло інакше. Католики нічого й чути не хотіли про виводи римского свого провідника. Боротьба сеся, в котрій ліве крило автономістів становить ф е н і я н с т в о, перенеслася і до парляменту і тут найвиднійшим репрезентантом ірляндского „народу“ був Ч. С. Парнель, котрий помер 7. с. м., сорок пять літ від роду. Вибраний 16 літ тому до парляменту він став небавком головою громадки послів ірляндских, хоч сам був протестантом і Англійцем. Питанє аграрне було тою пекучою „злобою дня“, котра зєднала єму популярність і дала єму можність заснувати І р і й с к у н а ц і о н а л ь н у з е м с к у л і г у. Невинна агітація в краю і поза краєм, серед Ірійців американских, навела на смілого речника ірійского хуторянства - селянства, переслідованя, обжалованя і навіть тюремну кару. Але помимо того Парнельови удалося навіть повалити партію буржуазійно-ліберальну Гладстона 1885 р. і вдячні Ірійці зібрали для него недовго по тюремній карі (1884) складку на 40000 фунтів штерлінгів (до 500 тисяч злр.) Остатними вже часами почали ся чвари серед ірляндскої партії, процес з Times-ом (часописєм) випав блискучо для „некоронованого короля“ Ірляндії, бо показалося, що письма, надруковані в тій могучій часописи, були сфальшовані, але за те остатний процес капітана O'Shea за введенє своєї жінки Парнелем, викликав нехіть супроти того послідного. Опозиція протів Парнеля, що розвивалася в лоні ірляндскої суспільности, вхопилася за сей процес, про котрий тілько було писано і говорено. Вороги талантливого парляментариста ударили в струну фарисейства та пуритантства буржуазії, і захитали авторітетом Парнеля. Се прочинилося до єго скорого кінця.

Майже рівночасно з ірійским провідником розпрощався зі світом голосний Boulanger. Зі своїми диктаторскими надіями він розпрощався далеко скорше. Постать „гарного генерала“ не визначуеся нічим особлившим, як от хочби Парнель, а прецінь за кілька остатних років, говорячи про Францію, треба було говорити і про Булянже. У него не було ані залізної витривалости, ані інтелігенції великої, ані блискучої вимови, ані дипломатичного такту. Очевидно, що спеціяльні услівя суспільного житя в Парижі (в тій кристалізації Франції) дозволили такій пересічній личности заподіяти тілько шуму.

Лише „конець століття“ міг вчинити героєм — гарного генерала, звичайного собі, навіть потрохи романтично - сердечного пройдисвіта. Хто знає хоч трохи нинішний Париж, той не може дивуватися над такими несподіванками.

Ціле житє суспільне є у всіх своїх проявах виразом нинішної анархії капіталістичної, котра цілу продукцію суспільну, коллективну лишає в руках поодиноких людей, в руках капіталістів і цілі маси віддає на „волю“ сліпих, елементарних сил суспільних. Ціла господарка кристалізуеся в біржових спекуляціях Ротшільдів і цілої фінансової арістократії; серед висших кляс житє дає картину повного упадку. В політиці партії верховодячі: консерватисти з правиці, монархісти і клерикали, репрезентанти панства і аристократії земської, середина (centre gauche) під проводом глупого Сеяречника великої буржуазії, лакея Ротшільдів і оппортуністична партія середного міщанства — усі вони зводять до абсурда парляментаризм, марнуючи час на пустих сварнях і фразах, бійках і поєдинках, зберігаючи властиво дохідні посади і в хвилях торжественних заявляючи готовість сповненя „великого заповіту Революції“ і полагодженя справи суспільної дорогою „мирних реформ суспільних“ Фрази ті преспокійно пливуть з уст бесідників безпосередно по таких проявах варварства їх товпи, як різня в Fourmieres, де 1. мая військо постріляло без розбору і стариків і хлопців і дівчат з зеленими вітками... Навіть речники дрібної буржуазії т. з. радикалісти дають образець політичного шарлятанства. Діяльність їйх кінчиться на фразах в парляменті і не виходить далі поза парлямент. Навіть в крузі думок добачите цілковите банкротство тих товп. Містицизм, буддизм, культ Ізіди царюють серед здегенерованої буржуазії, в котрої нема ніяких жизненних ідеалів і змагань. Беллетристика, повість з нечисленними виїмками, обертаєся докола тем любовних. Поети вишукують як найпринадніїші форми для пустих своїх поезій, щоби мельодийностію ритмів і звуків вколисати нерви дітей нашого „нервового століття“. Зміст їйх нецікавий і мілкий, то нехай хоч форма буде блискуча!

Але цівілізов-ні суспільности розпадаються на дві великі „нації“: посідаючих і працюючих, ситих і голодних, знівечених надміром пустого веселого житя і надміром вбиваючої праці, наємної праці. Під поволокою блискучого житя звісних кругів хвилюється море паріскої „черни“. А пролетаріят паріский — се живий, рухливий, неспокійний елемент. Пролетаріят паріский своєю кровю угрунтував лад капіталістичний, здобуваючи Бастилію і відпираючи напади реакційної Европи Він підій мав ся і в липню 1830 р. і в червцю 1848 р. Він захопив за часів славної комуни 1871 р. в свої руки диктатуру на хвильку, хоч кождим разом не зумів іще удержати ся на захопленім становищі, безсильний ще то супроти інших кляс, (як по 1848 р.) то супроти мілітарної сили, як 1871 р.

Крівава різня, яку зладив комунардам при помочи пруского канцлера ідеал буржуазії Thiers, придавила на якийсь час силу пролетаріяту. Алеж рух робітницкий, яко консеквенція цілого розвою суспільного, може притихнути, та не може цілом занидіти. Робітники — се та кляса, що силою економічних відносин видвигаєся наперед яко найсильнійша частина кляс визискуваних в їйх боротьбі зі своїми ворогами. Ціла політика республиканска за остатних двацять літ, політика буржуазії, котра різнями Thiers-а заневнила для себе супокій з боку робітників, то систематичне визискуванє „народу“. Під благодатною тінею республиканства, вбезпеченого політикою Гамбетти, відпочивають дружно побіч себе і республіканці з середини і опозиціовісти і вавіть монархісти з клерикалами. Кардинал Лявіжері, що колись сам думав заговорами відбудувати монархію, признає нині „е д и н о - с п а с и т е л ь н у р е п у б л і к у“. Та сентиментальна дружба попівства католицкого з республікою не є зрештою так дуже метафізичною. Адже ми знаємо, які суми уділяє ліберальна буржуазія на справи „культу“. на видатки віроісповідні!.. За таку прислугу варто прикрити священним вінцем слави теперішнє республиканске визискуванє.

Тілько річ не йде так легко. Народ паріский занадто рухливий, щоби дав себе загіпнотизувати. Визиск занадто очивидний, щоби можна єго не примітити. Тактика парляменту занадто опортуністична, щоби не викликала критики й опозиції.

І от серед таких обставин зявляеся „гарний генерал і скоро дістаєся на становище міністра війни. Він противник парляменту; він стоїть за ревізію конституції, Бісмарк говорить про него з ненавистію, він хоробрий вояк і генерал знаменитий. І сего популярного чоловіка подають в дімісію з найкомічнійшими мовивами. Logerot підозрівав, що він має антіреспубліканскі заміри, що „він прийіхав... в синіх окулярах і удав кривого (!)“... Дімісія додає генералови блеску...

Єму роблять великі овації. При переїзді з Парижа до Ліону стрічають єго з ентузіазмом. Появляються пісні, славячі „гарного Ернеста“. Він сам говорить в Nevers, що хоче „в о с к р е с и т и і д е і п е р е д а н і з а п о в і т о м в е л и к о і р е в о л ю ц і ї!.!. До него збли-

жаються навіть деякі анархісти При виборах в Парижі дістає Булянже 244,000 голосів; єго противник Жак (Jacques) ледви 16. 200. При виборах з департаментів 1889 р. в надолисті виходить 43 делегатів, прихильників Булянже, з округів найбільше революційних, з округів фабричного промислу (пр. в Nord). Коло генерала групують ся найріжнороднійші елєменти; він стає персоніфікацією оппозиції. „Булянжізм“ се оклик невдоволеня з нинішних порядків. Відси крок один далі, і ми маємо „булянжізм“ без Булянже, котрий найкрасше характеризує значене „гарного Ернеста“. Сам Ернест не визначив ся нічим в попередущій карієрі. Він преспокійно служив собі в війску, боровся против революціонерів комуни в 1871 р., єго промови в Палаті такі пусті і набиті фразами як і інших репрезентантів „народних“. Він не вміє навіть знайтися відповідно в тій ситуації, в яку єго поставила хвиля житя суспільного, прихильність робітників, симпатії консерватистів. Він не вміє і сам виломитися з під парляментарної рутини, він хоче по приміру Наполеона III. всі кляси протегувати і дурити; се не ведеся, бо шарлятанство парляментарне занадто явне і відоме, і Булянже, засуджений урядом републіканским по двох роках своєї карієри політичної не знаходить нігде симпатії, він утікає в Бельгію і гине на могилі своєї любки. Романтична сеся подія становить лише гармонійну цілість з цілою єго політичною карієрою. „Вчора, з початком ночи. по виході з фабрик, в Бельвіль, Менільмонтань слідно було трошки більше оживленя чим звичайно; тут і там може було бачити досить великі групи робітників, котрі горячо розмовляли про сю подію ... (се діє ся в часі першої звістки про смерть Булянже, поданої вечірними парискими газетами), але сі групи скоро розсипались і Париж прибрав свій звичайний, оживлений як звичайно, але зовсім супокійний вид, і лиш безнастанно виходячі все новими та новими відбитками газети, швидко розхоплювані публикою і газетярські розношики своїм криком на бульварах вказували на те, який величезний інтерес викликувала до сего часу серед Парижан личність Булянже. (Русскія Вѣдом 1891. ч. 263.) Булянже відспівав свою пісоньку, або ліпше всі ті події, се лише finale увертури до великого твору будучности, котрий не буде ділом мізерного шарлятанства пережитої буржуазії. Булянже тим тілько й вихопивсь на верх — хоч і не на довгий час — що єго особою запротестував париский працюючий нарід проти опортунізму републики, проти всіх заведених надій і всіх несповнених обіцянок... (Нам бачиться, що ш. автор не звернув уваги на головний момент „булянжізму“. Булянже видаєся нам есенцією французского національного шовінізму, французкої націоналістичної бляги, що спільна майже всім верствам французкої людности — від капіталістів до маси робітників, не соціялістів. В булянжізмі чути було особливо нуту пімсти на Німцях. Таким чином, Французи поклонялися своїй власній задушевній думці. Ред.)

Булянже не міг стати провідником партії будучности, він є відблиском погибаючого світа буржуазійного.

З тим більшою радістю може думка наша спочити на тих подіях, в котрих слідно завязки нового житя. Як пишно і велично виглядає Бруксельский зйізд соціялістичний, дійсний всесвітний парлямент робітників!.. Устами своїх репрезентантів витались тут робітники цілого світа, (було навіть 5 делегатів з за моря, з Америки). Австралійскі робітники вислали лише заяву своєї солідарности з рештою пролетаріяту. Надармо репортери часописей ворожих соціялізмови розглядалися за яким небудь непорозумінем, надармо старали ся спори в дискусії представити крізь побільшаюче скло клясової ненависти, яко неминучі прояви роздвоєня в партії соціялістичній. Навіть найгорячійша диспута між Лібкнехтом і Домеля-Нівенгіісом не розірвала тої єдности і солідарности, якою визначає ся конгрес бруксельский. Противно На зйізді приходить до порозуміня між фракціями соціялістичними Франції, і репрезентанти англійских товариств робітницких заявляють свою солідарність зі соціялістами. Англійскіж товариства фахові робітницкі, доси а принайменше до недавних часів держали ся окремо від партії соціялістичної. В часах незвичайного зросту продукції капіталістичної (від 40-вих років починаючи) робітники думали дорогою повільних реформ без боротьби політичної, без зміни суспільно-політичних відносин добитись красшої долі. Остатні часи господарки суспільної в сі консеквенціях розбили їх погляди, захитали твердинями аристократії робітницкої, Trade-unionами, прочищуючи дорогу соціялізмови. „Вертаємо в Англію“, — каже Hobsen, один з репрезентантів робітницких товариств, — „навернені і пристиджені, що ми менше від Вас свідомі політичної ролі пролетаріяту“... Незвичайний запал переходив крізь зібрані маси „народу“, витаючі делегатів соціялістичних в Брукселі й Гандаві, а праса ворожа не знає, що сказати про величавий парлямент робітницкий. Вона то іронічно і з удоволенєм замічає, що ось, мовляв, покинули робітники свої хімери і революційні мрії, то перемелює давні байки про ріжні „нечестиві“ змаганя. Про другі голоси нема що й згадувати. В них чути злобу роздавленої гадюки. Про перші скажемо, що противно йізд може похвалитися здобутками, розширенєм соціялістичних ідей і змагань, коли в особі делегатів з Англії 3 міліони робітників пристає до партії інтернаціонального соціялізму.

Справи військової не можна справді розвязати, по думці голяндского соціяліста Стрейк війска то само, що революція, і коли стрейк можливий, то не слід чекати на війну. Затим, справа про впорядкованє та охорону праці, показує, що соціялісти не признають серіозного значіня таким реформам як реформи конгресу берлінского а з того знову виходить, що всі змаганя теперішних держав, до полагодженя справи робітницкої даремні і нецирі — по думці соціялістів. Вони є зрештою що найбільше ознакою, як міцний рух робітницкий, яку силу має соціялізм... Реформами державними (і то будучими!) може восхищатися хиба наше „Дѣло“! Побіч тих справ прийшла на порядок дневний і справа страйків, деякі дрібнійші справи, як святкованє 1. мая, справа жидівска, котру поставив репрезентант 30000 робітників-жидів з Америки, соціяліст Коган; справу ту рішив конгрес, заявляючи, що соціялісти не признають ніякої боротьби расової чи національної, що їх справа — боротьба пролетаріяту всіх країв і рас супроти кляси капіталістів всіх країв і рас. І конгрес дійсно є виразом

того інтернаціоналізму і всесвітного становища, яке займає визискуваний пролетар, в котрого нема ненависти до робітника іншої породи, а бачить в нім лише союзника в боротьбі з капіталізмом... Братерство народів, про котре говорять речники кляс пануючих. може осуществитись лише на основі соціялізму. Справи альзацко-льотарінскої, котра є каменем преткновенія між „патріотами“ німецкими і французскими, робітники навіть не тикають. Між ними як найкраща гармонія. Коли капіталіст бачить в капіталістах чужих конкурентів і ворогів своїх і співає патріотичну пісоньку національної ненависти, „реваншу“, робітники французкі нищать статую Вандома, памятник здобутків военних Франції і в купі з товаришами німецкими думають над боротьбою за красшу будучність не лиш пролетаріяту, але і людскости цілої. М. Ганкевич.

Справи суспільно-економічні.

КУЛЬТУРНАЯ НУЖДА АВСТРІЙСКОЙ РУСИ. Ч. I и II. Написалъ С. В. Будзыновскій. (Перепеч. изъ „Галицкой Руси“), Львовъ 1891. 122 ст. — Під тим заголовком появила ся дуже цінна суспільно-політична студія молодого, талановитого радикала Вяч. Будзиновского. Заголовком своїм пригадує вона книжку Ст. Щепановского „Nędza Galicyi“, котра свого часу так сильно порушила уми Галичан. І справді, обі книжки обговорюють той сам предмет і се зазначує автор „Культ. нужди“ (ст. 109.), однак і метода і заключеня обох студій дуже до себе неподібні. Книжка Щепановского (як і инші того рода письма) „ілюструє головно нагий, фактичний стан річей, без глубшого поясненя тих фактів“, а Будзиновский поставив задачою своєї студії: „посунути справу о крок наперед і дати загально знаним уже фактам теоретичне поясненє“ (ст. 110).

По думці Б., „щоби зрозуміти як слід нинішний період економічного житя рускої суспільности в австрійскім цісарстві, не вистарчає господарку єї брати так як вона нам нині реально представляєся, так, як живі конкретні факти говорять. Того ще мало, бо тоді ми тих реальних, конкретних фактів не будемо розуміти, а головна ціль наша не видіти факти, але розуміти їйх. Щоби дійти до тої цілі, треба конечно заглянути в історію і в обсерваці минувших періодів, так сказати би ембріональних, шукати зрозуміня економічних явищ, що довершують ся перед нашими очима. Тою тілько дорогою, то є примінюючи в наших розслідах еволюційну методу, введену Дарвіном до наук природничих, а Марксом до суспільної економії, дістанемо ключ до зрозуміня господарских явищ, то є для пізнаня законів, що управляють економічним житєм. Знанє тих законів кине ясне світло на будучність, котра буде нічим більше, як тілько дальшим продовженєм розвою по відкритій нами дорозі, то є на підставі законів суспільного розвою. Послідна обставина є первостепенної ваги для практичного політика, бо вона диктує єму кроки, які він повинен ставити на дорозі реформ суспільних, коли хоче, щоби єго думки, єго змаганя і боротьба не були огромною помилкою, яких уже тисячі пропшуміли до сего часу, немов пусті вітри над людскостію“ (ст. 3-4).

Методи в повисшім уступі зазначеної придержуєся автор справді в цілій книжці. Не мучить він читача цифрами ані не нудить фактами, а дає натомість популярний, звязлий і пластичний образ розвою галицкої господарки, аналізує „нужду австрійскої Руси“ і показує звязь причинову між поодинокими патологічними явищами еї суспільного житя.

Але не тілько методою відріжняєся В. Будзиновский від Щепановского. Також остаточні заключеня, практичні вимоги, до яких доходить Будзиновский, суть зовсім инші. Се він сам зазначує і говорить про Щепановского, що „той польский політик, нефортунний кандидат до ради державної з міста Львова, видячи, що шляхта у нас всемогуча і без еї волі нічого неможна зробити, зачинає їй підлещуватись, не зважаючи на всі свої ліберальні, новітні змаганя і погляди. Цілий спосіб єго поступованя, як і єго нині досить численних приклонників — повний неконсеквенцій і безтактів, як то звичайно буває, коли хто хоче погодити і зєднити з собою два надто разячі противенства. Квінтесенцією бляги Щепановского є іменно то, що ніби-то спеціяльно польска шляхта відзначаєся instynktem obywatelskim і що тота кляса силою того інстинкту спосібна робити все, чого потребує добро суспільности, хотьби зі шкодою своїх власних інтересів.“

По сих замітках подаємо короткий зміст брошури Будзиновского і квінтесенцію єго

поглядів. Подавши образ розвою суспільної господарки в еї поодиноких фазах: архаічно-комуністичній, феодальній, капіталістичній і соціялістичній, — автор зазначує, що розвій той в Галичині був анормальний. Капіталізм галицкий не розвинувся в спосіб самостійний і нормальний з феодалізму, як деінде: у нас єго „защеплено“. Перехід з фази феодальної до капіталістичної, викликаний прилученем Галичини до Австрії, котра вже тоді много вище стояла під зглядом економ. був наглий і невідповідний: він спинив нормальний розвій галицкого рільництва і промислу і викликав многі хороблив обяви. Система адміністраційна і політична, яку завела Австрія в прилученій Галичині, починала на основах грошевої господарки, ладу капіталістичного (податки треба було платити грішми і т. д.), а галицкий мужик неумів і немав часу навчитись продукувати на торг, на продаж. Єго господарка була з часів феодальних, обчислена на заспокоєнє власних потреб, а технічна сторона господарки була дуже примітивна і сам мужик був пригноблений довговічним підданством і панщиною. Колиж тепер порядки адміністраційні з одного боку, а довіз товарів заграничних з другого боку присилувати мужика продавати свій добуток, щоби купити потрібний дорогий г р і ш, то се був тяжкий, руйнуючий удар для мужицкої господарки. З другого боку, і пани-дідичі не могли собі дати ради з новими порядками. Вони привикли обробляти землю підданими мужиками і продукували тільки для власних потреб а не на продаж. Тепер, по знесеню підданства і панщини, мусіли пани обробляти землю робітниками, а на робітників, на податки і на шляхоцкі вітребеньки треба було грошей. А вони невміли продукувати на торг, на продаж, тож господарка їх почала підупадати. З другого боку, вище розвинені під зглядом економічним краї австрійскі, а головно центр Австрії, Відень засипали Галичину своїми товарами і зробили з неї ринок для продуктів свого промислу. То спинило зріст городів галицких і галицкого промислу. Коли у Відни і в західних краях Австрії промисл зростав і розвивався, техніка удосконалювалась, множили ся фабрики і організувався пролетаріят робітничий, фабричний, — у нас, в Галичині, могли животіти тільки промисли латанини і направок. З заведенєм залізниць і улекшенєм комунікації процес сей пішов жвавійшим темпом. Галичина стала предметом економічного визиску зі сторони Відня. Нужда і голод серед мужиків, парцеляція грунтів, задовженє і ліцитація мужицких маєтків, еміграція селян за границю, перехід шляхоцких маєтків в чужі руки, тупий зріст міст, низький стан промислу і рільництва — отсе хороблив прояви економічної нужди, викликаної невідрадним положенєм політичним Галичини. За нуждою економічною іде дегенерація людности, лихі відносині санітарні, низький стан освіти, недозрілість політична, культурний застій і т. д.

Причиною всего злого, всеї нужди австрійскої Руси вважає В. Будзиновский низький стан промислу, недостачу великого, фабричного промислу. Коли би в Галичині розвинувся по містах великий, фабричний промисл, то тоді усталаби парцеляція грунтів і еміграція мужиків, бо надвишка людности, котра негодна вижити з рілі, найшла би заробок при фабриках. Грунти нерозпадалибся, але скуплялибся, а на більших просторах землі далаби ся завести інтензивна, раціональна, „американска“ господарка рільна, обчислена на продаж і основана на здобутках техніки. Ціна продуктів рільних піднеслабись і зростаюча людність міст галицких забезпечилаби сталий відбут продуктам рільничим і достарчила би сталих консументів. Так отже зріст промислу фабричного викливавби піднесенє і поступ рільництва. Міста, ті осередки свободи, освіти і культури, почалиб зростати. В краю скуплялаби ся більша сила боґацтва, а вона потягнулаби за собою жвавійший поступ культурний і суспільно-політичний. Тоді повстали би великі комплекси земскої власности і великі фабрики — і спосіб продукції бувби усуспільнений. З другого боку витворилабися і зорганізувалабися сильна і численна кляса робітників фабричних, котрі суть нині рішаючим елементом в розвою суспільнім і тота кляса, діставши в свої руки власть, завелаби усуспільненє средств продукції і добутків продукції, в загалі усунулаби анархію економічну. В той спосіб устрій капіталістичний через концентрацію средств продукції і пролетаризацію мас перейшовби в устрій соціялістичний.

Але щоби се все стало ся, щоби Га-

личина могла під зглядом культурним суспільним нормально розвиватися, треба як сказано, щоби великий промисл фабричний в Галичині розвинув ся і розріс ся. Інакше чекає Галичину цілковита культурна загибіль. Щобиж промисл фабричний м г в Галичині піднестися, треба, щоби Галичина була забезпечена перед визиском зі сторони Відня і в загалі західної Австрії і Европи. А стане ся се тогди, коли осередок політичний та економічний Галичини, перенесе ся з Відня до Львова, коли Галичина здобуде для себе повну політичну самоуправу, независимість. Для того, по думці Будзиновского, треба іти до децентралізації Австрії, і економічно-політичної еманціпації з під Віденьского централізму, в купі з іншими народами Австрії. Для сеї програми політичної, по думці автора, можна позискати всю галицку людність, крім шляхти. А що нині шляхта верховодить в краю, і в соймі і в раді державній, тож треба єї вплив усторонити. Тому треба стреміти до заведеня загального, тайного, безпосередного голосованя, і се є найблизший постулят практичний В. Будзиновского.

Як бачимо, основна думка в брошурі В. Будзиновского, зовсім та сама, що і в єго програмі оголошеній в 9 ч. „Народа“ з сего року.

Книжка Будзиновского видає ся нам дуже цінною і то з трех боків. Поперше вона втаємничує Галичан в розвій галицкої суспільности і познакомлює їх в спосіб приступний з найважнійшими понятями і законами суспільного розвою. Відтак показує вона звязь тісну, яка заходить між суспільною господаркою (економією) і политикою, чого доси галицкі Русини ніяк поняти не годні. На конець — що найважнійше — подає вона теоретично умотивовану програму політичну для Галичан, програму, за котрою многі люде підуть і котрою ще більше людей заінтересуєся.

Одно тілько мусимо закинути, а іменно, що студія Б-ого була переведена на „язичіє“ і напечатана в „Галицкій Руси“. Се вправді не зменшило єї внутрішної вартости, але ослабило єї вплив і то в двоякім напрямі: коли би згадана студія була надрукована в Народі і відбитка зроблена чистим язиком, то булаби найшла ширший круг читателів; то одно, а друге, що В. Будзиновскому лекше було би для своєї програми позискати молодих читачів „Народа“, як старих, закостенілих читачів „Гал. Руси“. — В. Охримович.

Полеміка й дописи.

РУСИНО - УКРАЇНСКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ і РАДИКАЛИ. I.[1]) Десь по творах відомого славянофіла д. Гільфердінга трапилось мені читати одно місце, де він особливо жалкує над тим, що культурні Великоросія не зовсім не розуміють національних рухів Славян, та їм і байдуже до них. Що до розуміня та відклику на сі рухи, то Гільфердінг більше покладається на Русинів-Українців, через те саме, що вони належать до народности політично несамостійної, та по ріжних державах та областях пригнітеної всякими народностями, й близькими й чужосторонніми,—значить, до такої народности, що ближче підходить умовами свого житя до славянского світу, ніж до Росіян, до народу не підбитого, а навпаки такого, що сам панує та володіє.

Про таку думку д. Гільфердінга ми нагадали не для того, щоб в самій истоті видкинути єї; ми хочемо тільки в розправі сій розміркувати, чи вельми багато зменшає вагу Гільфердівгового визнаня факт порусченя украйінскої інтелігенції, чи сей факт дуже шкодить освітним та визволяючим потягам Русинів-Українців, а коли шкодить, то який спосіб вчинків мусять вживати Українці-Русини. Наші думки гадаємо ми вияснити переважно через аналіз думок та діяльности тих людей, що стосунково до Росії тримались радикальних потягів, яко людей дуже вразливих до політичних та соціяльно-економічних питань і людей в сих питанях справжне таки більше або менше поступових. Ми роздивимось, значить, чи справді сі люде однаково поступовці і в питанях національних, чи й тут вони однаково стоять на одповідній високости покликаня.

Само по собі, говорячи про людей радикальних намагань, ми не здаватимемось на російску легальну пресу теперішнього царюваня, бо над сучасною російскою думкою висить така вага, яка відповідає хиба тільки часам будованя египетских пирамид. Ми вернемось літ з десяток назад, се б то до остатнього року минулого царюваня, коли уряд попробував був дати невеличку пільгу для суспільної ініціативи, коли до того часу пригнетена

---

[1]) Друкуючи отсю замітну статю з Украйіни, мусимо завважати, що не зовсім годимося з єї поглядами. Свою думку про справи, в ній зачеплені, скажемо в свій час. Знаємо добре, що ся стаття тільки загострить суперечку між прихильниками украйінства і т. зв. (російскими) общерусами, навіть такими, що відносяться прихильно до „Народа“ й руско-украйінскої радикальної партії. Отже ми загоді звертаємо увагу на достойний, річевий тон отсеї статті і бажаємо, щоби й суперечники єї не виходили з тої межі Тільки так можна, коли не порозумітися, то бодай пояснити справу. Ред.

преса опинилась була в таких умовах, що могла відповідати своєму призначеню більше, ніж попереду було, а найпаче тепер. Таким чином ті розмаіті течіі суспільні, яких не видко було попереду, хоть вони й заховувались посеред суспільности, почали знов прокидатись в пресі та вимагати право на житя та розвиток .Почали відтак промовляти й украінофіли. Яке від ріжних тогочасних публицістів було привитаня намаганю украінофілів. повернути собі на користь суспільну самосвідомість, про се ми не говоритимемо. Ми тільки роздивимось, відповідне нашій темі, як російскі радикали подивились на украінофільскі намаганя.

Д. Олексієв надрукував у „Русскому Богатствѣ“ в книжці за лютий 1881 р. росправу: „Что такое украинофильство“? Думками. вочивидячки, радикал, що сам себе прозиває малоросом-народовцем д. Олекієєв дивиться на украінофільство, яко на виметно національний рух, без живого політично - соціального змісту. Дрібязково ми не росправлятимемо, хоть воно було би цікаво, як багато в такому обвинуваченю правди дійсної, а як багато звичайного незнатя обстанин справи, — се не дотикається до нашого заданя: ми тільки скористуємося зі статі д. Олексієва, щоб вияснувати відношеня російских радикалів до самих національних намагань украінофілів.

Поклавши на сам перед, яко теоретичну основу, реченя днедавнього Грека: „сімю я кохаю більше над себе, батьківщину більше над сімю, а людскість більше над батьківщину“, д. Олексієв, як тільки діло переходить на практику, зараз же вводить в серію концентричних тям, що він ранійш приняв: індівідуум, сімя, нація та людскість, таку викрутку, що з серіі викидає украінску батьківщину з сі національностю, а замісць сі всовує зовсім іншу реч – державу, і те ж звичайно з національностю, що для Великоросіі вона жива, народня та рідна, а для Украіни тільки державно-оффіціяльна. Упоправшись таким чином з украінскою батьківщиною, дальше д. Олексієв узброює себе тезісом: „б у д у щ е п о є д н а н я л ю д с к о с т и“, і вже маючи на меті саму користь людскости від того, коли зникне хоть яка небудь національність, вимагає простісенько, щоб Украінці перероблювались на Росіян, або Великорусів.

Те, що д. Олексієв, вихований під впливом державної великорускої освіти, бажає такого перероблюваня Украінців, се легко зрозуміти; але до чого він тут притулив людскість? Нехай би була й правда, хоть і вилами писана, що колись-то спранді, як чекає того д. Олексієв, зовсім зникнуть національні відзнаки; однакже з якої речи він тепер вимагає, щоб украінска національність згодилась, щоб сі проконтнула російска? Хиба російска мова така вже гідна для вишої просвіти? Хиба на сій мові є такі твори, що мають велику загально-людску вагу? Хиба Росіяне вже так вельми богато зробили добра свободі, рівності та справі розумового, морального і економічного добробиту людскости? Коли ж при всіх отсих намаганях Великорусам варто трошки менше пихатися, то чи не користнійше б було для Украінців змінити власну національність на француску, англицку, або й німецку? Та, занехавши зовсім щоденні й пекучі потреби часу та місця, чи не порозумітись попереду в отому питані: яка між національностями, що істнують тепер, має більше спроможности зробитись заступницею людскости? Та як знов дійти до згідної відповіді в такому непевному питаню? А коли вже таке зниценя національностей незбутне для людскости, то чому вкупі з украінскою не ницитись і великорускій національности? Так справді може зараз же й Украінцям і Великоросам вкупі почати вироджуватись в яку-небудь таку національність сучасну, що матиме всесвітню вагу? От до якої плутанини можно договоритись, коли національне питаня підвести так, як єго підвів д. Олексієв.

Навіть якби й справді людскости довелось стати однією загальною народностю, то й тоді користь сі вимагає, щоб кожна національність заздалегідь розвинула власні сили в власній народній формі, а таким чином поєднаня усієї людскости з'явилося б наслідком обопільної вчинности усіх національностей одної на другу, національностей, що кожда вже розвинулась по своєму; тоді тільки в тій народності, що зробиться загальною для всіх людей, можуть скупитись тісно найліпші прикмети усієї людскости. Але тут вже річ заходить не про той голос та музику, які до вподоби д. Олексієву.

Само по собі, д. Олексієв яко радикал бажаючи зниценя украінскої народності. не вказує як на ліпші засоби для того, на поліційно-урядові, а навіть дозволяє на те, щоб мова украінска впроваджена була й до школи, тай література для простого люду писалась тією ж мовою; але вже, що дотикається до розвитку інтелігентної літератури по украінски та до морального обопільного притягуваня Украінців та Русинів у Галичині, то се вже єму дуже не довподоби, і тут він стає справжнім суперечником. Те супереченя собі самому, що школа народня та література для простих може вестися на украінскій мові, яка вже мусить зникнути, ні крипечки не бентежить д. Олексієва. Він се робить, розличуючи, що украінский народ, не маючи політичної незалежности, не маючи літератури для інтелігенції на власній мові, хоть би досяг того, що згожується дать єму д. Олексієв, то через те украінска народність не втримається довго й стало; бо хоть між народом трошки й засилиться націоналізація, але з тим поруч ширитиметься і вплив російскої інтелігентної літератури на просвічених Украінців, і вони все більше винародовлятимуться; така денаціоналізація нарешті, гадає д Олексієв, чи ранійше, чи пізнійше, пересилить таки украінску національність і доведе до того, що великоруска народність проковтне сі.

Однакже се ще не безперечна правда! Останнє слово історії украінского питаня ка-

же, що на лівому березі Дніпра освітні стани порусчились, на правому попольщились, також і в Галичині, в Угорщині—говорять по угорски, в Буковині по волоски. Проти ніякої різномастної меншости перевертнів стоїть 20 міліонів простого народу Українців. Тепер питаня: хто кого споживе? Чи більшість української національности переведеться в отих різномастних напрямках. чи почне вертатись меншість під прапор більшости? Се таке питаня, що чекає ще відповіді на себе від історії. Бодай рух українофільский є процес зовсім супротилежний тому, який обображує д. Олесієв, бо се є рух повертаня просвітних людей до національности більности і має на меті вирятувати українску більшість від небезпечности винародовленя. Політична залежність українского народу, на яку д. Олексієв особливо налягає, ще не таке лихо, щоб єго не можно було позбутись: хиба політична воля не зможе українскому народові замінити страченої національної незалежности? хиба історія й тепер вже не вимагає від російскої поліційно-жандарскої держави зміни, одповідної усяким політичним свободам, а значить і свободи національного розвитку усім до сего часу пригнітеним народностям, які складають по найбільше отею подібну до кита державу? Про се однакож більш дрібязково річ поведемо дальше, а тепер вернемось ще раз до розправи д Олексієва. Дивлячись на українофілів, як на патріотів, д. Олексієв для науки їм проводить де що й про патріотизм: „Часто думка патріотична, каже він, ставала вудкою для лову людскости. Патріотизм часто перероблявся на шовінізм, на вихваляня себе, на бажаня підбивати під себе інших та володіти. Имення батьківщини роспалювало ненависть Пруса до Француза та приводило грабувать французькі області. Частійше однакож патріотизм ставав вузьким, квасним, як то кажуть, таким, що обмежовувався кланяням с в о є м у тільки за те, що воно с в о є, не зверталочи уваги на все те, що існувало по за межами с в о г о.“ Ото-ж такий патріотизм вбачає д. Олексієв в українофілів. А здається, тим добродіям, що гудять патріотизм українофілів, годилось би памятати, що українофіли се прихильники зкривдженої, пригнітеної народности, що Малоросію прегноблює й загальне й особливе лихо.

(Далі буде) Українець.

НАРИЖЪ 8 окт. Здѣсь такъ часто слышу русскій гимнъ, что и я собрался съ духомъ и сочинилъ свой гимнъ, который прошу Васъ напечатать въ ближайшемъ номерѣ Народа.

Боже, царя храни!
Досноту долгіе дни
Ты ниспошли.
Сильный жандармами,
Гордый казармами
Царствуй на страхъ сынамъ
Руси безправной,
Царь православный,
Царствуй на страхъ глупцамъ!
Врагъ просвѣщенія
Въ царствѣ хищенія
Мирно живи!
Всѣхъ, кто свободу
Пщетъ народу,
Бей и дави!
Твой голодающій,
Вѣчно страдающій,
Бѣдный народъ
Въ храмахъ моленія
Благословенія
Все тебѣ шлетъ.
Время настанетъ,
Солнце проглянетъ,
Разбудитъ борцовъ...
Пользуйся временемъ!
Царствуй надъ племенемъ
Жалкихъ рабовъ.

(Отсим ми сповнили обіцянку, дану недавно жартом одному Чехови в Галичині, що восхищався музикою „Боже, царя храни“— написати до неї новий текст, більше відповідаючий станови Росії та єї невелителя. Тим більша наша заслуга, надіємось, буде перед товпою недогадливих рабів не тілько в Росії, а й за границею, особливож у Франції та Чехії, де останним часом російский гимн заглушує нераз усяке почуте людскої гідности. Нехай документно знають, що грають. Сего ж треба особливо тепер, коли м і л і о н и р о с і й с к о г о н а р о д у г и н у т ь з г о л о д у... Завважаємо, що автор отсего гимну навіть не революціонер, а мирний російский обиватель, та ще й питомий Росіянин і чоловік на виднім становиску.

Ред.)

Наука й штука.

Чудацкі думки.

IV. (Далі.)

Другою по черзі централізованою державою в З. Европі, після Англії, явилась Франція, хоч і на другий лад, абсолютно-королівский і бюрократичний. Політика Франції до недержавних національностів була також само проскріпційна, як і англійска. Ми оглянули долю найважнійших із недержавних національностів у Франції в своїй праці Новокелтьское и провансальское движеніе во Франціи (Вѣстникъ Европы 1875, авг. сент.) і шануючи формат „Народа“ не будемо повторятись. Суть діла в тому, що з недержавних національностів Франції кельтійска — б р е т о н с к а не вспіла ще вибитися з під латини, як дісталась під панство французької мови, так само як і іберійска — б і с к а й с к а. Обидві вспіли собі здобути з усіх публичних інституцій в середні віки тілько м і с т е р і і (релігійний театр) та

почасти церковну проповідь, за котру вироїм католицке духовенство взялось енергічнійше тілько в новійші часи, під страхом протестантства, а надто якобінского переслідування в часи великої революції. (Переклад Нов. Завіту на бретонске появився тілько в 1827 р., а всеї Біблії тілько в 1866 р.). Різні діалекти мови провансальскої (langue d'oc,) почали було влазити в церкви еретицкі (альбігойців і др.), в акти муніціпальні й провінціальні, як за проводом римскої церкви наскочила на французску Украйну французска Москва в образі хрестового походу проти альбігойців у 1209 р. і підрізала сходи другої французскої національности на ниві публичного житя, і з того часу langue d'oc повернувся в забуту історію мужицку мову, аж поки не нагадав про неї новий літературний рух у XIX ст.

Така була в середні віки доля недержавних національностів на західній половині теперішньої Франції. Чим було тоді спеціально французске королівство на сій половині, тим було на східній герцогство Бургундске. Воно мало свою „окрайну“ Підерландскі землі, заселені фламандско-голандскими варіаціями долішно-німецкого пасмени. Богаті через ремесла й торг, поріднені й почасти юридично звязані з німецкою імперією городи підерландскі були не те, що села етнографічних островків біскайскої й бретонскої мови. В городах підерландских виросла своя література; буйна автономія городів тих рано стала писати свої публичні акти живою народньою мовою, примушуючи панувати сі й феодальних князів своїх, навіть таких, як графи Фландрії, котрі мали підданих і французкої мови (Валлони). Та тілько коли бургундскі герцоги з кінця XIV. ст. прилучили, правдами й неправдами, до своїх французких земель підерландскі, так зараз же вони почали давити підерландску національність. В сих заходах бургундского уряду французкої національности ми бачимо перший в новій Европі примір свідомого національного централізму, сістеми денаціоналізації, направленої проти національности високо культурної й цілком свідомої себе й свого права на автономію.

Хоча дзір бургундских герцогів XV ст. топився в роскошах з податків, що йшли від підерландских городів, але при тому дворі систематично виключена була нефранцуска мова й висміювались делегати міщан і рицарі підерландскі, котрі нею не говорили. Правда, коли треба було Филипну Доброму (доброму для панів!) прохати прибавок грошей (Beden) у підерландских міщан, то він обертавсь до провінціональних соймів (Staaten) по підерландскому, але коли городяне, котрі не могли зносити герцогского здирства й зневаги їіх прав, бунтувались і війна їім не щастила, то вони мусіли прохати в герцога ласки — по французскому. А до того бургундскі герцоги поставили над автономічними городовими й краєвими судами підерландскими апеляційні палати й найвисший суд — герцогскі, з процедурою римско-французскою і з мовою урядовою французскою. В своїй „обрусительній“ політиці герцоги Бургундії йшли по дорозі, на котру вже ранійше ступали Французи, графи Фландрії, а також королі французскі, їіх сюзерени. Цікаво, що коли король Франції пішов 1382 р. на поміч графу Фландрії проти бунтувавших фламанских міщан, то в армії союзників було під острахом смерти заборонено говорити по фламандскому, хоч там були рицарі з фламандского краю.

Тілько династична причина — те, що наслідницею корони Карола Смілого (котрий, замітимо, точка в точку так руйнував Гент і Люттих, як Івани III і IV московскі Новгород, за що его підерландскі хронікі звуть Грізним, le Terrible) осталась дівчина, котрої спадок поділили король Франції з імператором Германії, спинило сей інтересний процес „офранцуженія окраінъ“ бургундскої держави, бо підерландскі землі цілком одійшли до дочки Карола Смілого, котра вийшла заміж за наслідника Габсбурского дому. Та все таки те „офранцуженіе“ оставило по собі слід на національности провінцій теперішньої Бельгії, в котрій поготів уряд іспанскій і навіть австрійскій вживали французкої мови в офіціальних справах.

(Факти боротьби бургундских герцогів з Підерландцями можна знайти в Baranta Histoire des Ducs de Bourgogne, а також в великих зводах історії Франції Мішле й Мартена. Про адміністративну політику бург. герцогів у Підерландах див. Wenzelburger, Geschichte der Niederlande I)

Забравши більшу половину земель бургундского дому, французска держава стала викінчати в себе сістему централізації, а далі посуватись до Рейну, забираючи вже й країни німецкої мови, долішньої, як частина Фландрії, й горішньої, як Ельзас. Тоді й французска держава стала на дорогу „офранцуженія восточныхъ окраинъ“ ще більше рішуче, бо від часів бургундских успів розвитись ідеал централістично-бюрократичної адміністрації. Я маю право думати, що політика напр. Людовика XIV у Фландрії, Лотарингії й Альзації, з їіх апеляційними судами й другими палатами й адміністрацією виключно на французкій мові, досить звісна скілько не будь образованій публиці, бо про неї говориться навіть і в гімназіальних учебниках, і через те не буду тут розводитись про сю справу.

Вже книга Токвіля L'ancien régime et la revolution, котра появилась з сорок років тому назад, показала ясно, що велика революція французска в адміністрації Франції тілько викінчила роботу старих королівских політиків Франції, як Ріпле та Людовік XIV. Республіканці-якобінці, се властиві віртуози державної централізації. Вони, вкупі з Наполеоном I, котрий зібрав коло себе їіх востатки, виробили ту сістему політично-адміністраційну, котра стала взірцем для всіх бюрократичних порядків в Европі, включно до Росії й навіть почасти до Турції. Интересно, що французскі республіканці-якобінці виробили логічну, свідому сістему, підперту навіть формально прогрессівними аргументами і розширили попередні заходи французских королів до „офранцуженія окрайін“. Вони конечні батьки новійшого державно-національного централізму, усяких германізацій, мадяризацій, обрусеній і т. д.

По части я говорив про се в праці „Новокельтское и провансальское движеніе во Франціи“, але треба сказати про се ще тепер і трошки докладнійше.

Я думаю, що історія великої-французької революції стане найяснійшою, коли в ній розріжнити два у к л а д и, говорючи терміном Костомарова: ф р а н ц у з с к и й і п а р и ж с к и й. Революція всефранцуска, приготовлена всім попереднім культурним процесом і почата провінціональними бунтами в 1788 р. (в Бретані й Дофіне), дала Д е к л а р а ц і ю п р а в л ю д и н и й г р о м а д я н и н а 1789 і конституцію 1791 р. Але Парижу сего було мало: він хотів радикальнійшої реформи та ще й не тілько політичної а й релігійно-філософської. Звісно, в теорії Париж мав рацію, та тілько практично матиме рацію хиба в XX ст. Коли виявилось, що провінція не може піти за Парижем, тоді теоретикам радикальної реформи при тодішних звичках думки й учинків, вихованих віковою школою абсолютизму державного й церковного, не зосталось нічого, як, опершись на Париж, увятись за абсолютистичну палку й нею гнати всю Францію по дорозі поступу. Ось головна, путрінна причина, чому республіканці-якобінці взялись за політично-адміністративну централізацію, цілком противну заяві „Декларації прав“, до котрої і вони молились. Другі причини, між іншим і роялістично-коаліційна війна — побічні.

Підтягаючи провінції до свого ідеалу, якобінці наткнулись там і на недержавні національности з їх мовами, котрі почали було відживати серед тепла того руху, що зродив „Декларацію прав“, і між іншим перекладати по своєму сю декларацію. Проскрібовані якобінцями громадські елементи, починаючи від попів і роялістів і кінчаючи республіканцями-федералістами явились по провінціям і взялись і собі за пропаганду своїх ідей на недержавних мовах, почасти протестуючи при сему проти діктатури Парижа над усією Францією. Якобінці вбачили корінь лиха в самім факті життя недержавних мов, відмінних від святої „мови Декларації прав“. Вони поспішались як найскорше знищити ті мови.

8-го плювіозу II-ого року республіки Барер, член Комітету спільного порятунку (Comité du salut public), зробив у Конвенті рапорт про сю справу. Ми мусимо спинитись довше на сім рапорті, бо документ сей має в собі всі сорти Катковщини, які тепер можна здибати напр. у російских національних централістів, починаючи від консервативних і кінчаючи революційними, котрих теорії ми розбирали в книжці И с т о р и ч е с к а я П о л ь ш а и в е л и к о р у с с к а я д е м о к р а т і я.

Барер говорив: „Громадяне (citoyens)! Тирани, змовившись проміж себе, сказали: неуцтво було завше нашим найдужчим помічником; піддержім же неуцтво; воно творить фанатиків, вбільшує скількість противуреволюціонерів; відсуньмо Францію до варварства, — послужімось з народів мало освічених або з тих, котрі говорять мовою іншою ніж мова спільної просвіти.

„Комітет зрозумів сю змову неуцтва й деспотизму.

„Я тепер зверну вашу увагу на найліпшу мову в Европі, на ту, котра перша освятила отверто права людини й громадянина, на ту, котра має на собі працю передати світові найвищі думки про волю й найбільші погляди державні“.

Звісно, для Варера се мова француска. Но его словам, вона недавно ще була невільницка, дворова, але від часу революції люде з усяких країн Франції заговорили нею з виразом волі й рівности.

„Тілько чотири є точки в республіці, на котрі мусить звернуть увагу революційний законодавець, з погляду мов, котрі найбільше противні впрею громадского духу й ставлять перепони знатю законів республики та їх викону.

„Між старими мовами, гальскими (velches), гасконскими, кельтійскими або східними, котрі творять відтінки в відносинах ріжних громадян і країн нашої республіки, ми запримітили (і рапорт послів національних говорить в один голос про се з ріжними агентами уряду посланими в департаменти), що мова так званна бретонска (bas-breton), мова басків, мова німецка та італіянска продовжують царство фанатизму й забобонів (superstition), перешкоджають революції проникнути в девяти важних департаментах і можуть сприяти ворогам Франції.“

Барер оглида сі мови, при чому говорючи про італіянску на Корсиці, каже, що на сім острові народ навіть нічого про існуванє нових законів, бо вони написані мовою, котрої той народ не розуміє. „Правда, — каже Барер, — від кількох місяців наші закони перекладаються на італіянске, але ж чи не ліпше б було поставити там кількох учителів нашої мови, ніж перекладчиків на мову чужу?“...

„Ось уже три роки, як законодавчі ради говорять про народню освіту... Закони про вихованє мають виготовити ремісників, артистів, учених, літератів, законодавців, чиновників; — але найперші закони про вихованє мусять приготовити громадян, — отже що б бути громадянином, треба слухатись законів, а що б їх слухатись, треба їх знати. Значить, ви обовязані дати народу перше вихованє, котре дасть єму можливість розуміти голос законодавця. Яку ж противність показують всякому розумному департаменти Рейнскі, Морбіганский, Фіністере і т. п. ? Законодавець говорить там мовою, котрої ті, що мусять виконати закони й слухати їх, не розуміють. Старі держави не знали такого разячого й небезпечного контрасту.

„Треба розповсюдити (populariser) мову (державну), треба знищити сю арістократію мови, котра немов ставить націю освічену серед нації варварскої.

„Ми зреволюціонували уряд, закони, звичаї, норови, одежу, торговлю, саму думку; треба ж зреволюціонувати й мову, котра служить їм щоденним струментом...

„Федералізм і забобони говорять по бретонскому, еміграція та ненависть до республики говорять по німецкому, контрреволюція говорить по італіянскому, а фанатізм говорить по баскскому. Розбиймож сі струменти никоди й облуди!

„Комітет подумав, що треба вам предложити, як річ наглячу й революційну: поставити в кождій громаді в означених департаментах по вчителю французкої мови, котрий мусить учити молодих людей обох полів і читати кожної декади всім громадянам закони, декрети й накази, послані Конвентом. Сі учителі будуть перекладати устно закони, для лекшого розуміня їх, в

перші часи. Рим наставляв молодіж, навчаючи ёї читати закон 12 дощок. Франція буде навчати частину громадян французкоі мови по книзі Декларації прав...

„Як би я сказав таке деспотові, то він би мене вилаяв; за часи монархії кождий дім, кожна громада, кожна провінція була немов осібною державою, по житю, обрядам, законам, звичаям і по мові. Деспот мав потребу роєднияти народи, розділяти країни, інтереси, перешкоджати стосунки, спиняти однаковість думок. Деспотизм піддержував ріжність мов; монархія мусить бути подібна до Вавилонскоі вежі і для тирана нема другоі загальноі мови, окрім сили, що б мати послушенство, та податків, що б мати гроші.

„ А в демократії, противно,—нагляд за урядом довірено кожному громадянину; що б наглядати за урядо$, — треба его знати, треба надто знати его мову

„ Кілько видатків ми зробили на те, щоб перекласти закони двох перших державних рад на ріжні мови Франції, — так мовби то ми мусимо підпирати сі варварські жаргони і сі грубі мови, котрі можуть тілько служити фанатикам і контр-революціонерам!

„ Залишати громадян в незнаню мови національноі (nationale тут — державноі), — значить зраджувати батьківщину...

„Громадяне! мова народа вільного мусить бути одна і та ж сама для всіх!

„ Що се таке? Тоді як чужі народи на всім світі учаться мови французскоі,— сказати, що в самій Франції є 600.000 Французів, котрі не знають ні законів, ні революції, що виробляються серед них?!

„Треба нам мати гордість, котру мусить давати первенство французскоі мови з того часу, як вона стала республіканскою, треба нам сповнити обовязок!

„Залишімо мову італіянску, посвячену солодощам гармонії й вирази поезії розмяклої й розпустноі.

„Залишімо мову німецку, мало приличну для народів вільних, поки (в Німцях) не впаде уряд феодальний і воякий, котрому вона служить найдостойвійшою окрасою.

„Лишімо мову іспанску для сі інквізіції й університетів, поки вона не виголосить вигнани Бурбонів, котрі відняли трони в народів всіх Іспаній.

„Що до мови англійскоі, котра була великою й вільною тоді, як вона обогатилась словами: в е л и ч е с т в о н а р о д а, то тепер вона стала мовою уряду тиранского й ненавистного, банків та векслів!

„Тілько та мова, котра дала свої звуки вольности й рівности, мова, котра має законодавчу трібуну і 2000 трібун народніх... котра розказала всій Европі про вартість 14 армій, мова, котра служить струментом слави відвоювання Тулона, Ландау, Фор-Вобана й знищеня армій королівских — тілько така мова може стати всесвітньою.

„Се амбіція генія вольности; він ёї виконав! А ми — ми обовязані перед нашими согромадянами, обовязані за для ствердженя Республіки зробити так, що б на всім сі обшарі говорилось мовою, котрою написана декларація прав людини".

Конвент дав декрет в духу сего докладу, а скоро після того слухав новий доклад, Грегуара „про потребу й способи знівечити всі народні вимови (patois) і розповсюдити мову французску", і видав прокламацію, зложену Грегуаром:

„Громадяне: ви маєте щасте буги Французами!... Ви ненавидите федералізм політичний; відкиньте й федералізм мови! Мова мусить бути єдина, як республіканська! і т. д.

Відповідно таким поглядам, політики Конвенту поступали не тілько у Франції, а й в тих країнах, котрі вони покоряли „увільняючи йіх від тиранства королів", як напр. у Бельгії, де мова фламандска до останку витіснялася з урядів. Слідом за політиками Конвенту пішов Наполеон.

(Див. Vinson La Convention et les idiomes locaux в Mélanges de linguistique et d' antropologie par Ab. Hovelacque, Em. Picot et J. Vinson; De Haulleville — La nationalité belge. Gazier—Lettres á Grégoire sur les patois de France 1790-94 Documents inédits sur la langue, les moeurs etc)

(Далі буде)

М. Драгоманов.

Критика літературна і бібліографія.

СЛІПІ ПРОВОДИРІ. Передомною лежить 16 чисел „Зорі" за сей рік. Чудне вражінє робить та Зоря! Коли поглянути на типографский бік виданя, на кількість писателів, на пильність бібліографії і в загалі показчиків, то не можна не признати великого поступу в галицко-украйінскій печаті, який зроблено за остатні роки Видно, що украйінско-галицка національна самосвідомість обняла досить широкі круги, що виробилась коли не стала організація, то певна солідарність, котра обніма досить велике число писателів по Галичині, по Украйіні і навіть Украйінців. роскиданих по широкому простору Росії.

Менче відрадісного винесеш, коли перечитаєш те, що напечатано в „Зорі". Бачиш, що вся ся купа щирих украйінолюбців не пішла вперед проти того, що було почало намічатись в украйінскій громаді років тому 10-15, а пішла навіть назад. Поезії Зорі перезажно наслідуванє найслабших абстратних поезій Шевченка: У к р а й і н а... н е н ь к а.. в д о в а... в о р о г и... к р и г а... п р о м і н ь с о н ц я й т. д. і все шаблонно, абстрактно. Ось напр. один з поетів „Зорі" каже, що зайіхав в Італію і там спомина Украйіну, але в его поезії, нема нічого конкретного ні італіянского, ні украйінского

Проза Зорі на далеко одійшла від поезії: тіж абстрактні слова, тілько що між ними більше латинских: народ, національність, національно-народній ітд. Читаючи таку поезію й прозу, пригадуєш остроту Герцена про певні французькі кружки, котрі в сучасности залишилися з головами повернутими до XVIII ст. і котрих Герцен рівняв з хорами в операх: „a v a n t i! a v a n t i! а сами ни съ мѣста". Апа-

ліз, замір стати на реальний грунт видно тільки в дописях д. Чайченка (про роман его поговоримо, коли в'н скінчиться.)

Під масть прозі Зорі вийшла й ся наука, котра репрезентує ся „Исторією рускои литературы“ д. Огоновского. Автор пильно збира біографічні подробиці, иноді й ні нащо непотрібні, зводить усі критичні оцінки творів, про котрі говорить, але видимо не може дати собі ради серед тих, часто діаметрально противних оцінок, ні так само з самими тими творами. То кинеться до якоісь естетики, то реалізму й соціального напрямку, при чому страхається в будущому „грубого реалізму“, а в теперішньому радикалізму й соціялізму З усіх трудних точок ученый автор виплутується одними словами: патріотизм, національність, так мов би то не всякий писатель був по своєму й патріот і націонал (Щоб сказали ви, коли б хто, крити куючи напр. Діккенса, став говорити, що він Англичанин та патріот?!)

Живу течійку видно в Зорі, як і в загалі в теперішньому малорускому письменстві, тілько в деяких галицких писателів: Франку, Шнейдеровій, Кобринскій і др. Тепер ми стоімо перед цікавим фактом: російска Украйіна, котра до недавна ще вела у перед Галичину, тепер відстала. За нею ще остаєся ліпша літературна форма, надто коли рівняти украйінскі твори з творами старших галицких писателів. Але ідейно певна грунка Галичан випередила Украйінців, і по трохи випережа й формою. Причина тому явна: Украйінці, по части через недоладні політичні порядки в Росіи, а по части з власної волі, спинились на старих думках украйінскої варіяції славянофільства і відстали від европейского руху, тоді як Галичане, навіть проти своєі волі, все таки де-далі затягаються в той рух.

Найліпше видно всі хиби світогляду Украйінців-сотрудників Зорі на статі Певного „Кудою йти“ на котру й редакція й чільні сотрудники ei дивляться, як на програмову і котра справді виглядa яскраво на досить блідному полі маси статей у Зорі.

Нам дуже прикро, що нам довелось гостро судити про твір щироі людини, котра не так давно вмерла. Але так зробила доля! А статейка Певного, як і особа его, варта того, щоб про неі сказана була отверта думка. З некрологів Певного, напечатаних у Зорі-ж, видно, що се була людина працьовита, що він перебував у місцях, де скупляється украйінска інтелігенція, і не его була вина, коли він не набув собі доброго напрямку ні наукового, ні політичного.

Приступаючи з наукового боку до програми „Кудою йти“, просто дивуєшся, як автор, котрий поставив два епіграфи з „трудних“ римских писателів і котрий збирався перекладати Іліяду, не знав, що в часи Октавіяна ще не було Колізея котрий звався у Римлян Circus Flavianus. Не було тоді германского національного почутя. Germania був географічний термін, як майже всі такі терміни, припадковий і навіть може й неетнографічний (Таціт напр. у Германію ставить явно не німецкі народи). Німецке ж племя тоді розбивалось на багацько народців, котрі побивали одні одних і служили Римлянам проти родичів. Увесь матеріял тенденційної казки Певного, значить, противуісторичний. Протовуісторичне й те, що Германець став би то христіянином (та ще й від ангела!) в Вифлеємі. Кому ж не звісно, що Германці повернуті були до христіянства через Рим?

Скажуть: та се й Певний знав, але ему треба було поставити противу зажерного Рима кого небудь, от він і вибрав Германців; міг би вибрати й кого небудь другого — се-ж казка а не історія, діло в ідеі, котра підложена в казку!

Ми ж не розуміємо, як таки будувати тенденційну казку так, щоб перший гімназіст засміявся над вибором фактів, а потім не схотів би слухати й тенденції. До того ж і тенденція пришита до казки противуісторично тай не ясно проведена. Романізований Германець навчаєся германофільству в Вифлеємі, від ангела-христіянина! Але ж суть христіянства і его історична вага, его сила й хиби, в тому й состоять, що воно не зна ніякої політики, а всего менче національної! На решті ми не розуміємо, що таке хотів сказати автор усією своєю композицією, яку науку нам дати? Кудою й куди йти? Очевидно, по думці автора, через Вифлеєм до націоналізму. Ну, а як дійдемо до націоналізму хоч такою чудною дорогою, то з „Вифлеємом“ що нам робити? забути его, чи зоставатись ему вірними?

Алеж „Вифлеєм“ уже віджив своє. Протестантска галузь его переходить уже до безконфесійного еволюційного деізму, а обидві католицкі закостеніли й не згоджуються з теперішними потребами людскими, явно борогують з поступом. Як же ми можемо приточити до них наше національство?? (Ми вже не будемо говорити про те, що й Рим імператорский не був таким навуком, яким він змальований у Певного, котрий ішов слідом за старими попівскими та поверховно-ліберальними думками істориків. Тепер новий науковий погляд на Рим проводиться навіть в гімназіальних учебниках напр. у відповідній книжці прекрасної французкої колекції учебників історії, що виходить під редакцією проф. Моно).

При такій сліпоті людей, котрі хотять бути нашими проводирями, чи-ж не пора сказати їм: покиньте претензію проводирствувати а перше довчіться чому дебудь, що б хоч знати, що то Рим, а що Германці, що Вифлеєм і т. д. коли ви про них схочете говорити. А далі, покиньте алегорії і двозначні, а то й чисто формальні слова, як національність, а кажіть просто й ясно: які політичні, соціальні й культурні ідеі й форми радите ви нам вибирати з тих, що ми бачимо на світі? Які конкретні роботи покажете ви нам у Галичині й російскій Украйіні? Колиж ви сего не можете вказати, то вчіть нас по крайній мірі засівати не алегоричні а дійсні ниви та огороди, то хоч буде на Украйіні більше жита та овощів. Те-

пер же ви сиплете одні с л о в а, с л о в а, с л о в а, — слова пусті, а то й шкодливі.

М. Др Salmannsdorf bei Wien сент. 18.

„КОБЗАР ТАРАСА ШЕВЧЕНКА". Книжочка для дітей, Ціна 20 кр. Львів 1891. Накладом руского товар. педагогічного." Вигляд внішний сеї книжочки доволі гарний, бо окладка обведена мережкою; передмова могласи бути мудрійша, сама книжочка складається з уступів повириваних з поезій Шевченка. Кождий уступ має заголовок, новоутворений; уступи суть нерідко так короткі і так незручно повитинані, що немають доброго змислу; уступи і заголовки так дібрані, що книжочка подобає радше на м о л и т в о с л о в як на „Кобзаря", н. пр. находимо в тій книжочці такі поезії Шевченка: „Віра в Бога" (ст. 16). „Роздумованя про муки І. Христа". (ст. 19), „Молитва о помін до Матери Божої" і т. д. Правопись орігінально-неконсеквентна. Поясненя до поезій декуди зовсім непедагогічні. О правдивости сих уваг кождий легко зможе наочно пересвідчитися. — В. О.

Жіноча справа.

Перші жіночі збори в Стрию.

Дня 1. н. с. вересня відбулися жіночі збори в Стрию, на котрих явилося над 30 жінок з ріжних сторін нашого краю, а іменно з під Бродів, Бережан, з Коломийщини і Буковини. Тож хоть збір не імпонував числом, за те був доказом, що явилися на нім лиш ті жінки, котрі вийшли думкою по за круг домашних занять і зрозуміли, що добро їйх, як добро їйх родин залежить від добра і цілої цілої суспільности, серед котрої живуть.

Програмою нарад були слідуючі точки:

1. поновленє петиції до Ради державної о вступ жінкам до університетів, о отвореніе хоть одної жіночої гімназії, або доповненє деяких теперішних шкіл виділових для жінок, котрі крім латини і греки рівняються теперішній 4 ій клясі мужеских гімназій, приписаними для гімназії предметами. Петицію умотивовано поглядом на принціпіальні точки питаня жіночого, на економічні і просвітні вимоги, а також з натиском порушено чисто краєві відносини, а іменно згадано про недостаток промислового руху в краю, переповненє конкуренток в заводах, до котрих до тепер в Австрії допущено жінок. Далі піднесено факт, що австрійске правительство потребує жінок з університетскими студіями, а іменно лікарок, бо в б. р. міністерство справ внутрішних розписало конкурс на посаду лікарки в Босні. Також виражено надію, що при загальнім домаганю о отвореніе факультету медичного у Львові далабися перевести справа дозволу й жінкам студій університетских, бож на факультет медичний найбільше учащають жінки, не виключаючи про те слуханя і інших факультетів.

На другу точку програми прийшла „відозва" до всіх жінок Галичини і Буковини без ріжниці народности й віри, щоби підпирало змаганя рускої жіночтва, именно, що до петиції до Ради державної, в котрій згадуєся про першу петицію до Р. дер. внесену рівночасно Русинками, Чешками і Німками, а відтак подані майже ті самі мотиви, що і в тій першій петиції. Збори одноголосно одобрали як петицію, так і відозву.

Аж при других точках програми розвинулася діскусія, а іменно при охоронках і спільних кухнях по селах, в часі тяжкої літної роботи селян на полі. Н. Кобринска мотивувала сей внесок в такий спосіб, що жіноче питаніе ділиться на два віддільні стремліня прямуючі до одної цілі. І так як одна струя захоплює що раз нові галузи праці на полі жіночого заробку, друга дорога не менче важна влекшає йім тоту працю. Тож бачимо, що в міру числа жінок здобуваючих чим раз нові галузи праці, з другого боку, творяться і збільшують заведеня, котрі влекшають жінці ей домашну роботу і занятя, а іменно охоронки фреблівскі і інші такі заведеня. Бесідниця заким приступила до обговореня спільних кухонь, старалась уперед умотивувати охоронки і фреблівскі огороди доказуючи, що ті заведеня повстають найбільше в тих верствах, де є найбільше жінок занятих позадомашною працею, значить, найбільше дотепер між робітницями ручними. У нас сю верству заступають переважно селянки, і кожда з нас знає, як тяжко приходиться нашій сестрі-селянці погодити роботу в полі з ей домашними обовязками. Знаємо, як наші селячки мусять лишити маленьких дітей самих дома тай іти в поле на роботу. Треба лиш переглянути часописи, аби майже щоденно подибати факти, що десь діти лишені самі дома підпалили хату, обійсте, а не рідко з огнем пішло і ціле село; там десь знов дитина попарилася лишеним у хаті окропом іті. Недавно подали часописи сензаційну відомість, що дитину обсіли і обйли гусільниці. Правдоподібно мати лишила бідне дитя під межею, як то часто наші селянки роблять, не маючи старших дітей, котрі замість х о д и т и д о ш к о л и, мусять бавити і і доглядати молодших дітей, котрим часто переломлюють кости. По містах уже від давна закладаються охоронки для вигоди жінок, котрі мусять іти на заробок та на жаль охоронки ті попадають в руки Єзуітів і Єзуіток, котрі під покришкою гуманних змагань, криють грубо ретроградні цілі, до котрих також безперечно належить змаганє до винародовленя нашого народа. На доказ своїх аргументацій, прочитала Кобринска деякі листи своїх помічниць, де іменно говорено о охоронках в Снятині, Гвіздці і по деяких селах.

Під провідну думку економічно-еманціпаційних змагань підвела Н. Кобринска також і спільні кухні, яко один з головних способів улекшеня жіноцтву вільної конкуренції праці з мущинами, показуючи притім, чим і як наш народ живе підчас тяжкої роботи в літі. Відкликавшися до жінок, котрі виховалися в полях, як нпр. Коломийщині, говорила вона, що

там селянки встають звичайно дуже рано, щоби обійти домашне господарство. Коли усі домашні ідуть в поле, т. є чоловік, дорослі діти, або слуга, беруть з собою лиш кусень сухого хліба. Газдиня варить страву, найчастійше пісний борщ з кулешою, або без кулеші до хліба, і виносить то своїм у поле около 10 години рано. В полі і сама лишається і робить з ними аж до вечера В полудне йідять звичайно знов лиш сухий хліб. В вечері біжить газдиня скорше від усіх до хати, щоби знов зварити кулешу, пригріти раніший борщ або утовчи саламаху. Се звичайна їіх їіда, коли робота ще не дуже прикра, бо коли дуже прикра, то жінки цілком не мають часу варати. Коли при тяжкій роботі організм людский найбільше зуживаєся і ліпшого вимагає живленя, вони живуть майже виключно сухим хлібом з часником або огірками. В Стрийскім, де люде не мають тілько хліба, збувають час роботи переважно вівсяним, часто студеним чиром та сухою бульбою, також нераз студеною. Не треба казати, як таке житє руйнує сили усіх робітників, а переважно жінок, котрі в трид цятих роках являються пережитими та зівялими А преці на се знайшлабися рада, бо в кождім селі знайшозбися який невеличкий сільский фонд та хата, в котрій далобися положяти більшу англійску кухню, нанята яку добру кухарку селянску або і більше (се залежалоби від числа участників), щоби через час роботи в полі варила їісти, і кожда жінка не потребувалаби тратити час на вариво і ношенє страви у поле, бо се міг би виконувати лиш один з робітників, котрий би міг принести їісти для певної групи працюючих, а не лиш для одної родини. Розуміеся, що та організація з першу принималабися лиш у тих, котрі живляться однаково бідно і через те не тратилиби на спілці. По промові дки Кобринскої промовила дка Рибакова, що се булоби добре, але яким властиво способом далобися то зреалізувати? Оба внесеня однак принято в звязку з слідуючими внесеняими д. Кобринскої: 1) піддати проєкт під розгляд усіх рад провінціональних в краю з просьбою о поміч в тім згляді, 2) написати відозву до обох жіночих товариств, в разі, коли би в якім єслі знайшлися услівя до заложеня кухні або охоронки, а требаби лиш якої грошевої запомоги, щоби можна до них удатися; 3) старатися використати які будь сільскі фонди для сеї ціли, і 4) впливати морально на те, щоби по провінції завязувалися жіночі комітетя, котрі би серед мас народа ту гадку старалися розширити, як також змагати до призбираня на ту ціль грошей зі складок. На кінци вибрано дві референтки: Н. Кобринску на Галичину і Евг. Ярошинску на Буковину, котрі бя занялися переведенєм ухвал зборів. Референтка мають написати що року дві відозви до галицкого і буковинского жіноцтва, розвідуватися, чи не заводяться де по провінції організації по думці ухвал зборів, і всі жінки мають відноситися в таких справах до референток. Рибакова пропонувала щоби віднестися не до рад пров. а до священства, але по поясненю, що справа може ввійти в житє скорше, коли віддана буде в руки певної точно означеної корпораціі, як також, що руске священство не повинно вважати себе за відрубну касту, а в кінці, що в радах провінціональних власне є також священники, проєкт дки Рибакової упав.

Евг Ярошинска піднесла потребу виданя другого жіночого альманаха, того самого змісту і напряму що „Перший вінок". Кобринска заявила, що вона готова разом в Оленою Пчілкою взятися до літературної роботи около такого виданя. але не візьме на себе грошевого накладу. Озаркевичева жадала, щоби альманах виходив періодично, але сей проєкт упав для того, що жінки, котрі могли би занятися таким видавництвом, мешкають на провінції і немоглиби взяти на себе труду видавництва.

В кінци принято внесок попертий Ілюковою, щоби вибрати комітет до збираня грошей на видавництво нового альманаха. До того комітету вибрано з жінок: Рибакову, Олесніцку, Ілюкову, Озаркевичеву, Коблянску і Ем. Ярошинску, а ті вибрали між собою Озаркевичеву, на котроі руки мають скла датись всі датки збирані в такий спосіб, що кожда з комітетових жінок вибере собі пять других, а ті знову пять інших, котрі би збирали і найменші датки на видавництво.[1])

Калинович висказала бажане, щоби розрушити яким способом станіславівске товариство, але сей проєкт упав, по поясненю, що вже сама відозва від збору, щоби товариство причинювалося до піддержаня охоронок і спільних кухонь, може бути товчком до живійшого руху товариства, котре врешті і без того сего року дає більше признаків житя. Куровцева говорила, що трудно вимагати богато від станіславівского товариства, доки до него не буде вписуватися більше жінок, бо тепер воно має лиш 15 членів.

Окуневска заявила, що буде старатися зложити в своіх сторонах комітет, котрий би занявся вводженем в житє охоронок та кухонь і збиранєм складок на ціль кухонь і охоронок.

Під час нарад наспіли телеграми: від товариства. Січ з Відня, від Клімснтії Попович (Боярскої) і Марії Вояковскої, а також заява

---

[1]) Позаяк заєдно підноситься з часописях, що бупім то збір зле зробив, що не ухвалив періодичного видавництва, замісць альманаха, мусимо пояснити, що збір цілком несупротивлялся такому видавництву, і овшім уважав то за річ дуже потрібну для підпесеня справи жіночої, хотьби для того, щоби ті справи не подавалися загалови поперекручувані, як то тепер у нас бувае. Ходило лиш о те, хто б занявся тим видавництвом, коли не можуть піднятися того жінки, котрі вже дали докази, що булиби до того спосібні. Рішено проте, що не можна від загалу жадати складок, на видавництво нове, котре під іншою редакцією незнати ще, якої булоби стійности і запроєктовано, щоби ті пані, котрі уважаються до того спосібні, стали у перед видавати своім коштом, як се зробили Нат. Кобринска і Олена Пчілка, на що ухвали збору не треба. (Завважамо, що про те наше жіноцтво повинно передплачувати і розширяти жіночу газету, коли вона буде ким з жінок основана і розуміеся відповідно ведена. Ред.)

буковинских Русинок, що солідаризуються з нарадами збору; заяву сю підписали Емілія Смаль-Стоцка, Ольга Кобилянска, Ольга Устіянович, Мальвіна Паславска, Олена Дубецка, Марія Кучинска, Михаліна Михайчук, Мальвіна Жидачинска, Сідонія Зубик. Нарада тривала близько дві години і закінчилася подякою Кобринскої участницям збору прибувшим на ей візване, почім присутні заявили з свого боку признанє Кобринскій. Пізнійше молодий поет Ол. Колесса вручив їй також поему „Мрії".

Деякі мущини, а іменно кореспондент „Діла", справедливо підносили закид, що їх виключено зі зборів. Але сталося се після сумного досвіду скликаючої збори, котра принціпіально ніколи не ізолювала питаня жіночого від інших суспільних задач а тим самим і від мущин, чого найліпшим доказом ей внесок, щоби ухвалу збору віддати до розгляду і помочи рад провінціональних, товариств зложених з самих мущин. Та на жаль визнати вже раз прилюдно треба, що у нас дуже маленько є мущин, що відносяться до питаня жіночого з яким небудь зрозумінем справи, а противно загал мущин трактує змаганя нашого жіноцтва якось насміхливо а навіть з певного рода цінізмом, тож недиво, що деякі жінки, котрі жертвуються для своєї ідеї морально і матеріяльно, мають право жадати від мущин, щоби відносилися до їх змагань принаймій з новагою. Тяжко проте було згодитися жінкам в в Стрию на допущенє до їх наради мущин, котрим в більшій части ніколи і до голови не приходило питанє жіноче та котрі хіба лиш радіби були нагоді посміятися з „дурних бабів". Неперечимо, що були панове, котрі вповні заслугували на довіре жінок як др. Олесніцкий і інші поважні люде, як деякі академіки, але тяжко було робити ріжницю, одних впускати а других ні, тож згодженося одноголосно на те, щоби певпускати мущин.[1])

Вибрані вічем пані Кобринска і Е. Ярошинска видали вже і опублікували в газетах ось яку відозву:

„Загально звісно, що минувшого року Русинки, Чешки і Німки віденскі подали були в однім часі петіцію до Ради державної о вступ жінкам до університетів а також о отвореня жіночих гімназій. Се хороший результат принесло Чешкам, бо дозволено їм висшу жіночу школу доповняти предметами шкіл гімназіяльних, що з часом надасть ученицям тої школи права мужеских гімназій. Тож коли розвязано Раду державну, Чешки здержалися поновляти петіцію аж до часу, коли будуть мати готових до університету кандидаток. За те піднесли зараз тоту справу, т. є поновленє петіції, віденьскі Німки, а з ними і Русинки в Стрию дня 1. лат вересня б. р. Русинки головно ставлять аргументом злі економічні відносини краю, надмір конкурентів в кождій галузи праці, до котрих у нас допущені жінки, як доказ — конечної потреби жінок лікарок в Австрії, підносять факт, що міністерство справ внутрішних пошукувало лікарок для Босни заграницею. Також звертають увагу, що при загальнім домаганю утвореня медичного факультету у Львові можнаби заразом допустити жінок до університету львівского, бо на факультет медичний певно ходилоби найбільше жінок; звісно, про те не повинно їйм бути заборонено вчитись і на інших виділах. На тих підставах жадають вступу для жінок до університетів і отвореня хоть одної гімназії або доповненя деяких теперішних шкіл виділових для жінок предметами шкіл гімназіяльних, бо маємо живі докази, що і з нашого краю жінки вийіжджають для університетских студій заграницю, переходять приватно середні школи і роблять мужеску матуру.

„Здаєся, що нема жінки в краю, щоби незнала тих обставин і неузнавала потреби тих жадань. Тому просимо всіх жінок усіх народностей, вір в нашім краю, т. є в Галичині і Буковині щоби громадно попирали сю справу і також від себе подавали петіції, бо лиш спільними силами дійдемо до спільної цілі."

АКАДЕМІЯ ЖІНОЧА? „Nowa Reforma" розпочала друк інтересних статей „Wyższe kursa dla kobiet", в котрих неназваний автор радить оснувати „Академію жіночу", хоч і по програмі досить баламутній. Та все таки добре й те, що в програмі тій находимо домаганє, щоби жінкам подавано „більше правдивого знаня, ніж доси."

Звертаємо увагу наших передплатників, котрі залягають з передплатою, що на адресових картках мають виписано, кільо нам іще від них належиться. Просимо дуже о як найскоршу присилку грошей, щоби ми могли полагодити рахунки друкарскі. Заявляємо також, що далі „Народа" нікому даром посилати не можемо.

Д. Хв. К. в М. Годі нам помістити Ваше оповіданє, бо як бачите, ми мусіли белетристику зовсім виключити — для браку місця. Виняток могліби ми зробити хиба для надто цінних штук, хоть і то коротших.

---

[1]) Докази пан. дописувательки нам видаються не зовсім вірні. Власне для того, що деякі мущини у нас відносяться з насміхом або й цінізмом до питаня жіночого, що многі з них ніколи про се питанє не думали, повинні були участниці віча допустити їйх до своїх нарад і показати їйм, що се справа поважна і поважно трактуєся. Противно, секрет, котрим окружило себе вічє жіноче в Стрию, далеко більше може пошкодити справі жіночій, ніж допомогти їйй. Виключити мущин можна було хиба тоді, якби то були приватні збори, за запрошеннями, як збори наших радикалів. На збори ж публичні, якими були збори жіночі в Стрию, мали повне право позвитися всі охочі, значить і мущини. Випрошувати кого небудь з публичних зборів не можуть навіть власти. А ухвала — передати справу охоронок і кухонь до розгляду і виконаня радам „провінціональним" (мабуть „Радам Народним" чи що) нам видаєся радше капітуляцією жіноцтва перед усяким практичним ділом і знаком безсильности, ніж знаком довіря до мужчин. Ред.

Видавець і редактор головний Михайло Павлик. Редактор відвічальний Іван Франко.

„З Друкарні Народної" Войтіха Манєцкого, під проводом В. Годака.

Рік II. Львів 7 л. листопада 1891. Ч. 22.

Виходить 1. і 15. л. кождого місяця і коштує за рік в Австро-Угорщині 4 гульд. а для заграниці 5 рубл., 12 франків, 10 марок або 2½ доляра.

Одно число 20 кр.

Редакція: Львів, (ул. Академічна ч. 22.) відповідає тілько за зміст і точний вихід газети. Рукописи мають бути писані правописю Народа. З редактором можна говорити від 11—12 рано. і від 3—4 п. об. В справах адміністраційних та експедиц. треба обертатися до Миколи Гапкевича (ул. Оссолінских 11), в справах партії до Івана Франка (ул. Зибликевича 10).

НАРОД

ОРГАН РУСКО-УКРАІНСКОІ РАДИКАЛЬНОІ ПАРТІІ.

Політика краєва і заграничка.

ПРОЄКТИ І ЗДОБУТКИ. Програма економічного розвою Галичини, така, як єї розвивали посли Щепановский, Леваковский і др., як єї натяжнула тзв. „програма“ польскої лівиці соймової, се виразнісінько сформуловані бажаня підростаючого польского капіталізму. Загальні основи тої програми, такі як фінансова і економічна автономія Галичини, як зміна політики тарифовоі в напрямі користнім для Галичини, як децентралізація заряду зелізниць іті. мусять бути симпатичні для нас, бо вони можуть принести пожиток і нашому народови, нашим ремесникам по містах, хліборобам і хліборобским спілкам по сслах, нашим купцям, крамарям і товариствам купецким. Особливо наші спілки хліборобскі, ремесницкі і торговельні, коли сильнійше розвинуться, мусять стояти також за сею програмою, котроі головні вимоги ми поставили і в свойій програмі радикальній. Здобувати для нашого краю і нашого народа всі пожитки капіталістичного ладу а по змозі оминати єго погані та недогідні боки, се основна думка, котра вела нас при укладаню нашоі програми і в дальшій нашій діяльности і вести буде й далі.

Ся програма економічна потерпіла тепер у Відні, як здаєся, значну невдачу. З телеграмів ми дізналися, що на домаганя польского „Коła“ посольского, щоби головний заряд галицких зелізниць державних був перенесений з Відня до Галичини, правительство рішучо відповіло, що сего не зробить з причин стратегічних. Коло польске, котре коло сеі справи з давна вже ходило як кіт коло сала, тепер задумало поставитися окунем і настояти на своім; приняло воно на тайнім засіданю внески найбільше опозиційного посла Леваковского, щоби не підпирати правительство, коли воно не пристане на децентралізацію зелізниць. Але що в Колі польскім більшість — шляхтичі-дідичі, котрим інтереси підростаючого галицкого капіталізму або не зрозумілі або не такі близькі, як піддержане ріжних клясових привілеів давного крою (пропінація іті.) то й ухвала ся мабуть буде пустою погрозою. Рускі посли, котрим би в тій справі іти рука об руку з польскими опозиціоністами, занадто залежні від правительства і від шляхти, а при тім занадто мало мають розуміня економічних інтересів краю, щоби могли здобутися на якусь самостійну — не кажу вже: дорогу, але хочби тілько заяву думок.

Рік тому назад, в початковій статі місячника „Ekonomista polski“, характеризуючи здобутки десятилітнього господарованя міністра Дунаєвского, показав пос. Щепановский, що міністер той своєю фінансовою політикою сповнив те, що заповідав гр. Тааффе: поставив правительство по над партіями. Нехай собі партіі в парляменті групуються як хочуть, правительство мало про се дбає; в своіх фінансах має воно сильну опору. Всі краі і всі партіі мусять жебрати ласки з центра, — центр не потребує жебрати від них. Се показалося виразно сего року, коли міністерство гр. Тааффе перебуло важку кризу і після нових виборів держиться якось, не маючи властиво за собою виразної більшости. Воно немов навмисне показує тим партіям, котрі єго доси піддержували, що лехковажить собі їіх. Особливо Поляки ковтають гіркі пігулки. Відмовлено їім децентралізації зелізниць, а замість обіцяної суцільної регуляції рік галицких, о котру край уже давно жебрає і на котру треба 80—100 міліонів, правительство ладиться видати більше менше таку саму суму на прикрасу Відня, т. є. на будову міскої зелізниці, регуляцію ріки Віденки, будову великих магазинів над Дунаєм іті. Се такий знак лехкованя галицких послів, що посли ті, коли би справді суріозно дивилися на свої обовязки мусіли би по ухваленю сего проєкту зараз поскладати свої мандати і відкликатися до своіх виборців, що далі робити.

Певна річ, що без великого шуму і гармідеру проєкт сей не буде ухвалений, але ми певні, що коли луде ухвалений' то галицкі посли, Поляки й Русини хіба зітхнуть та махнуть рукою: по бороді, мовляв, текло, а в рот не дійшло. А якоі небудь острійшоі акції від них годі ждати. Атже тепер вони головно причинились до того, що перший раз від

коли у нас є парлямент, ухвалено скоротити дебату буджетову. Дебату сю котрась газета назвала „екзаменом правительства перед послами“. Чи зовсім вірно — не беруся судити, але то певна річ, що при дебаті буджетовій посли всіх крайів і народностей мали звичайно нагоду, докладно, широко і всесторонно виказати потреби і бажаня своїх виборців, на що мало може бути місця при дебатах над ріжними спеціяльними справами. Скорочене дебати буджетової значить по части ограничене того важного права посольского. Тому то посли опозиційні, особливо чеські дуже сильно виступали против сему, проектови але більшість заявилася за ним. І наші славетні аргонавти вважали потрібним устами посла Романчука заявити, що згоджуються на скорочене дебати буджетової. Ну, певно! Для них дебата буджетова була би також в своїм роді екзаменом: мусіліб показати, що знають про справи краєві і державні не тілько на полі шкільництва, значить — чим швидше мине сей неприємний екзамен, тим ліпше.

Але вже прямо скандально веде себе „делегація“ галицка в справі реформи закона виборчого. Телеграмя донесли, що в комісії, котра радить над сею реформою, посли польскі заявили, що вони противні навіть такій реформі, щоби курія сільска голосувала прямо на посла, а не як доси через вибраних виборців. Що галицким шляхтичам така реформа не в лад — се не диво: вона підрізує в корені дотеперішню практику виборчу з куповапем голосів, з жандармами, арештами і трактаментами. Але сказати се виразно вони не посміли, і для того заявили, що противні реформі тому, бо, мовляв стоять на грунті давнійшої практики, з перед року 1872, що послів до Ради державної вибирали не жадні виборці, а сойм у Львові. Се тупоумне балаканє мусіло здивувати і найбільших прихильників галицкої шляхти тим більше, що всі інші посли в комісії були за реформою закона виборчого, хоч може одні хотіли такої реформи, а інчі інчої. І для того то пос. Пленер від ліберальов німецких заявив, що він годиться на те, щоби реформу виборчу завести по всіх інших краях Австрії, а тілько в Галичині лишити все по старому. Коли би се так сталося, то се був би не тілько встид для Галичини перед цілим світом, але була би також величезна шкода для еї розвою політичного і суспільного. Реформа виборча попереду усего мусіла би дати значнійший вплив містам, котрі в Галичині в остатніх роках сильно зростають, — мусіла би вменшити силу шляхти, котроі суспільне значінє чим раз більше паде, а в кінці мусіла би дати більше простору селянству і робітникам промисловим. Лишити все по старому значило би вправді не спинити розвій, але замазувати єго і піддержувати штучно на чільнім місці в краю купку людей, котра ані по своїй інтелігенції, ані по своїм суспільному значіню, ані по своїй політичній стійности на се не заслугує.

В хвилі, коли се пишемо, справа реформи виборчої ще не полагоджена навіть в комісії. А про те становище, яке заняли польскі посли в тій справі, викликало серед польскої суспільности загальне невдоволене. Може з сеї хмари, що починає збиратися, буде й деякий дощ, т. є. може зорганізуєся якась акція в краю проти сего становища, а за реформою. Се булоби добре, і наші товариші, в столицях і по провінції, повинні в тім згляді йти дружно з Поляками та піднимати народ на збори та віча, щоби засідаючі у Відні шляхтичі знали, що край наш нині не є вже таке бездушне мясо, на котрому б можна робити ретроградні експерименти.

Заноситься й на другий дощ в іншій стороні. Деякі проводирі молодочеські задумали скликати в Празі з початком будучого року зйізд Славян австрійских. Зйізд мав би характер політичний; запрошені булиб на него мужі довірія не тілько з усіх славянских народностів, що жиють у Австрії, але з усіх партій, які є серед тих народностів. Чехи мали вже в тій справі дійти до порозуміня з Хорватами і Словенцями. І одним і другим і третім ходить о оборону народностів славянских від утисків з боку елементів неславянских — Німців і Мадяр. Впорядчи ки зйізду думають, що колиб на перший раз вибрано бодай центральний комітет, котрий одержувавби інформації з усіх країв славянских у Австрії і відповідно до того давав сказівки та матеріял усім партіям та органам слав., що робити, на що звертати увагу і т і. то се вже значилоби дуже богато. Ми Русини мусіліб дуже радо повитати сей зйізд, навіть коли б він не мав так виразно поступового характеру, як маєвий зйізд слав. молодіжи Одно те, що сей зйізд, зложений переважно з практичних політиків послів, провідників партій та журналістів буде мати далеко більше практичне значіне; а друге те, що хоч би той зйізд і не доторкався зовсім наших руско-польских відносин у Галичині, то все таки вже з основи своєї він мусить звернути пильну увагу на наших братів Русинів в Угорщині, що пропадають під тиском мадяризму. Коли би зйізд дав товчок і вказівки до національного і політичного піддвигнєня тої частини нашого народа, то се було би єго великою заслугою, а для нас принесло би богато доброго.

До річи тут буде згадати, що про сей зйізд першу відомість подала „Галицкая Русь“, і не могла вдержатися, щоби не припутати до него своїх звичайних квітків. Попереду усего заждала вона, щоби на зйізд не кликано репрезентантів деяких партій і кружків славянских, „полякующихъ“ „мадьяроновъ“ іті., а по друге сказала — не знаємо вже, чи бажанє; чи надію, що зйізд повинен вести наради по російски. Що до першого, то треба сказати, що цензура мусіла би бути самовільна і несправедлива: „Гал. Русь“ може собі вважати когось „полякующим“ і жадати, щоб єго виключено зі зйізду; Поляки можуть уважати фракцію Гал. Руси „москалюющою“ і жадати, щоб еї виключено, ітд. Так дійшлось би до хаосу. А чому не зйізді не почути голоси справді всіх партій славянских, і польоно-, і мадьяро- і

германофілів? А що до мови, на якій будуть вестися наради зїзду, то про се не требаб собі за рана голови ломати. Маєвий зїзд слав. молодіжі доказав, що інтелігентні Славяне досить добре можуть порозумітися, говорячи кождий своєю рідною мовою. А схоче зїзд говорити одною спільною мовою, чи російскою чи якою небудь — то се его річ. А порадникови „Гал. Руси“ могли би впорядчики зїзду справедливо сказати: не забігай поперед батька в пекло і не став нас без потреби в фальшиве положене, котре помогти нікому не поможе, а з гори вже може погребти цілу справу.

Іван Франко.

РУХ РОБІТНИЦКИЙ І ЄГО ВПЛИВ.

Давнійше згадували ми про зїзд репрезентантів англійских союзів робітницких в Newcastle. Зїзд той показує, що зріст соціялістичної думки поступає наперед серед робітників англійских. А зріст той починає ся з початками 80-тих років. Давнійше рух робітницкий в Англії з упадком т. з. чартизму з початку XIX. століття носить на собі прикмети ретроградного опортунізму. Замісць організувати ся в політичну самостійну партію (як се показував рух чартистів), робітники починають від 1848 р. грати ся в опортуністичну політику. Були тому глибші причини. Англія стояла тоді на чолі промислу европейского, займаючи перше місце на світовім ринку і засипаючи інші краї своїми товарами. Зі зростом промислу і „національною богацтва“ підійся хоч — кажемо виразно — зглядно лише, і добробит робітників фабричних. Вони беруть участь в зисках, які збирала англійска господарка промислова; частина з них коростувалась ôим в більшій половині, але і велика маса часами мала хвилеву користь. Заспокоєні робітники витворюють політику консервативних Trades-unioni-в, входять в компроміси з пануючими партіями, відбивають ся далеко від руху робітницкого на континенті. Коло 80-тих років змінюєся становище Англії. Монополь еї промисловий никне, промисл інших европейских країв стає дорівнювати англійскому, появляєся новий конкурент на ринку всесвітнім — Америка... Минають золоті часи для капіталізму англійского, і робітники мусять переконатись, що лише на основі межинародного руху робітницкого можлива для них тривка і певнійша будучність. Засновуєся соціяльнодемократична федерація, повстає Соціялістична Ліга, зривається кольосальний стрейк робітників на доках, котрі представляли давнійше безладну „резерву“ робітницку, без іскри солідарности і самостійности клясової, а сегорічний 1. май в Лондоні, був блискучою маніфестацією соціялістично-думаючого пролетаріяту. Новий напрям здобуває собі щораз то ширше поле серед союзів робітницких і власне конгрес в Ньюкестль показує, що думки „нових“ уніонів перемагають консерватизм давних союзів. Показалося те при кількох точках нарад. При справі „8-годинного дня робучого“, котрий є тепер одним з кличів боєвих робітників, перейшла резолюція „нових“, хоч і додано примітку, що резолюція не має ваги там, де більшість робітників тому спротивиться. Перевага була по стороні поступових елементів також при справі „праці дітей“. Речники давних союзів вказували, що обмежувати працю дітей значить обмежувати їїх „волю“, нищити „самостійність“, яка в дитині вироблюєся. Помимо їїх деклямацій, котрими вони хотіли оборонити визиск дітей батьками, як се діеся в таких фабриках, де діти працюють, перейшла резолюція, що діти не мають до 13-го року доступу до фабрики. Але найважнійша ухвала конгресу, котра зазначує, що змагання робітників не будуть могли мати міцних основ „поки через свідому акцію не зістане вибрана до парляменту сильна і енергічна партія робітницка“. Отсе важнійші точки зїзду уніонів. Доси відбулося вже кілька зборів робітницких, котрі демонстрували в користь ухвал конгресу. Але в теперішну хвилю відбувся інший, важнійший конгрес. Ми говоримо про зїзд німецких соціяльдемократів в Ерфурті, котрий тривав від 14 до 21 окт. і на котрий так уважно дивились навіть наші часописи. (Przegląd помістив навіть передню статю про сей конгрес).

Се другий зїзд соціяльнодемократів німецких по знесеню „виїмкових“ законів Гальский конгрес був неначе переглядом робітницкої партії, теперішний конгрес займався справою програми і тактики. На конгрес явилося 250 делегатів робітницких, 35 послів-соціялістів і богато жінок. Найдражливійша справа — то тактика партійна. Протів дотеперішної акції виступила купка опозиціоністів, закидаючи партії соціяльнодемократичній, чи

кризи такі є конечною рію. Дивно лише, властиво єї дотеперішним провідникам, занадто велику оберженливість іті. Опозиція однако не вміла заінтересувати ширших кругів, закиди єї дрібні і маловажні або лише фразами набиті, так що помимо підчеркування опозиційного напрямку з боку пануючих кляс і їх речників ціла опозиція представляла мало інтересу, зрештою вона числить на конгресі всего 12. За те цікаві для нас цифри касові партії. Річний дохід, $^1/_{10}$ 1890 — ($^1/_{10}$ 1891) самих добровільних датків виносить 168845 марок. (= 101.307 зр. а. в.) а коли додати до того проценти, надвишки доходів з часописів, сплату позичок і інчі доходи, то вийде сума 223.866·60 марок (=134 320 р. а. в.) До розходів входять: запомоги 10749 м. кошта процесів і увязнень 5987, справи загальної агітації 31.479, агітації виборчої 8446, видатки для послів парлямєнту (посли німецкої Думи держаної не побирають „діет“) 15706, друк писем 745, адміністраційні видатки 16852, позички 25562, запомога на вид. „Gazety robotn czej“ 2776, для альзацкої часописи 16602 м. Числа самі свідчать про діяльність партії і про силу єї „моральну“, колиб ужити спрофанованого і витертого виразу. Зносячи „виїмковий“ закон, відгрожувались р'жні вороги соц'ялізму, що від тепер вони виступлять до бою проти гидри соціялістичної з „духовим оружєм“. Але поволи те духове оружє почало прибирати реальнійші форми: на соціяльдемократів посипались процеси, тюремні, судові і поліційні кари, як за давнійших часів. Сума років, тюремних кар, які спали на них виносить за сей рік 87 літ. Оттак то дивно виглядає і в Німеччині та „нова ера“!

Тай і не в самім лише німецкім краю. Різні спокійних людей у Франції, арешти соціяльдемократів (між іншими нпр. Ляфарга за єго статі про різню в Fourmiere-) кари по цитаделях (назвемо лише Варинского, польского соціяліста і соціялістки Гінсбург, не вчисляючи менше звісних справ) переплітаються з запевненями, в котрих лише наївний може добачити щось більше понад пустий звук. А інтересно, що звичайно по конгресах соціялістичних йдуть конгреси католицких реформаторів. По зїзді парискім 1889 р. відбувся зїзд католицкий в Літтіх; по конгресі бруксельскім збирається зїзд католицкий в Mecheln в Бельгії. Зїзд сей, так як і всі інші католицкі зїзди є слабенькою парафразою, котра показує в найбільшім разі, як соціялізм робітницкий змушує людей до вишукування соціялізмів католицких, державних, консервативних і як там звучать всі ті ріжнородні етікетки. А погляньмо, які принціпіальні думки проповідує реформаторство католицке. Професор католицкої академії в Парижі, Hulst заявляє, що о пановане і провід над темною чернію бються вільнодумці-ліберали, речники капіталістів і вони, репрезентанти католицкого соціялізму. Тамті ведуть їїх на погибель, ми ж ведемо їїх на путь істини“. Робітники таким чином то безсловесна череда, котру мають вести за собою пастирі, вказуючи їїм фатаморгану пасовиск замогильних!... А рівночасно папа, котрий недавно робив угоду з Бісмарком, котрий погодився з буржуазним республіканством у Франції, приймає делегатів робітницких (?) з Франції (на чолі делегатів сто ть граф de Mun!) плете їїм фразами прибрані казочки і проклинаючи енцикликою свідомі, клясові змагання пролетаріяту, зискує у своїх приклонників шумну назву „робітницкого папи“! Такі справи в Західній Европі. А на сході в Росії минаючи поголоски про атентати на царя та деякі розрухи робітницкі, — всіх тривожить доходячий до кольосальних розмірів неврожай і голод. Недорід самого жита виносить коло 250 міліонів пудів; 20 губерній постиг голод, а декуди як нр. місцями в Самарскім не вродилась навіть лебеда, котрою в крайній нужді кормлять ся голодуючі. Вже з весною сего року появляється сильний рух переселенців в Росії. „Ідуть вони цілими масами обірвані, голодні, забиті нуждою і горем в Сібір, в Закаспійский край, словом скрізь, де по їїх думці є вольні землі“, пише одна часопись. І читаючи се, думаєш, що то йдуть ватаги невольників полонених Половцями, як їїх описує старорускій л тописець. З Чернігівских, Подільских, Київских околиць ішли на полудне цілі партії мужик'в шукати зарібків та земді. „На Таврію“, „за Кубань“ — формуловали вони неясно ціль свого походу. Сам міністер для справ внутрішних признає, що треба би до 183 міліонів рублів, щоби хоч трохи залагодити теперішне нещасте. Але при нинішній системі господарки товарово-вимінної,

як дуже прибитий сей народ, котрий гине мовчки від голодового тіфусу.

Адже навіть в Китаю, котрий є в нашім попятю кристалізацією філософії „нехай буде як бувало“ і пошанованя „батьківских переказів“, прокидаеся, під впливом цівілізації капіталістичної, невдоволене серед працьовитих „кулі“ (так звуть ся робітники китайскі) Недавно тому зробили там змову (штрейк) мулярі і теслі, зайняті при будові палати для матери цісаря китайского. Змова викликала репрессівні міри зі сторони поліції а врешті і війска але остаточно скінчилося на тім, що штрейкуючим подвойили платню. В Китаю є вже парові кораблі, зелізниці і телеграфи; є фабрики, з котрих деякі, пр. фабрики продуктів зелізних, стоять на рівні з англійскими фабриками. З того можна вносити, що Китай займе з часом перворядне місце на світовім ринку. От в тім то елементарнім розвою є вже завязки тих самих клясових антагонізмів, котрі в Европі (а то й в Америці і Австрії) становлять основу будучности. Той розвій розбиває і таку твердиню „самостійного“ консерватизму, як Китайска держава.. М. Ганкевич

ПРОГРАМА НІМЕЦКОІ СОЦІЯЛЬНОІ ДЕМОКРАТІІ, ухвалена на зїзді в Ерфурті: 1) Загальне й безпосередне право вибору й голосованя з тайною подачою голосу всіх обивателів понад 20 літ, без ріжниці полу, при всіх виборах і голосованях, 2) заведене пропорціональної виборчої системи, 3) вибори й голосоване мають бути в постановлений законом день супочинку, 4) нагорода для вибраних представителів, 5) устороненє всякого ограниченя політичних прав для иодиноких осіб; 6) безпосередне законодавство народа через право предложеня й відклоненя, 7) самоуправа народа в державі, краю й громаді, 8) вибір народом властей і їх відвічальність перед вибираючими, 9) щорічне означене податків, 10) вихованє для спосібности до загальної оборони, 11) народне війско замісць сталих армій, 12) рішене всіх міжнародних спорів міжнародним судом, 13) устороненє всяких законів, що ограничують або пригнітають свобідний вираз думки і право з'єдиненя в товариства й збори, 14) устороненє всяких датків із публичних (громадских іті.) засобів на церковні та релігійні цілі, 15) релігія є приватна справа, а церковні й релігійні громади вважаються приватними товариствами. 16) цівільні школи й обовязковий хід до публичних шкіл; дарова наука, дарові засоби для науки й удержаня в публичних школах і дарове удержане в висших учебних закладах тих учеників, що мають спосібности до висшого образованя 17) дарови суд, народ вибирає судіів, 18) нагорода невинно засуджених і невинно арештованих, 19) дарова лікарска поміч, в тім числі й при полозі, 20) прогрессивно зростаючі податки від доходу, маєтку й спадку на покритє публичних видатків, на кілько вони покриваються публичними податками, 21) устороненє всяких посередних податків, акцизи й інших, що приносять в жертву інтереси всіх інтересам упривілійованої меншости. 22 і 23) Домагаються устороненя всіх законів, що ограничують рівноправність женщин, і устороненя кари смерти.

Що до робітників, зїзд ухвалив ось що: 1) народне й міжнародне законодавство для оборони робітників на таких основах: a) установа нормального дня робучого найбільше з 8 годин, b) заборона займатися ремеслами дітям до 14 літ, c) заборона нічної роботи, окрім тих промислів, що з технічних причин або задля публичного добра вимагають нічної роботи, d) безперервний супочинок бодай 36 годин на тиждень для всякого робітника 2) Надзір усіх галузей промислу й управильненє робітницких відносин по містах і селах державним урядом робітників, повітовими й робітницкими палатами 3) Рівноправність сільско-господарских робітників і слуг із промисловими робітниками 4) Переняте державою обеспеченя робітників.

Справи суспільно-економічні.

СІЛЬСКІ РОБІТНИКИ в ДАНІІ. І. На недавньому зїзді соціялістів усего світа, що відбувся в Брюсселі, предложив П. Кнудзен, секретар соціяльно-демократичної партії в Данії, дуже інтересний реферат про стан сільских робітників в тім краю і про поступ соціялістичної агітації серед сільскої людности в тім краю. Подаємо тут в головних нарисах зміст сего реферату головно для того, що відносини датскої рільничої людности досить подібні до наших, а також для того, що соціяльно-демократична партія в Данії веде агітацію серед людности рільничої майже по такій самій програмі, з якою виступила наша партія радикальна. Певна річ, програма датских соціялістів де в чому більше розвинена, ніж наша, може послужити добрим матеріялом при ревізії нашої програми, і для того ми звернемо на неї пильну увагу.

Уся земля в Данії виносить 689 миль або 37.964 кілометрів квадратових. З того випадає 513·5 миль кв. на рілю сіножати, огороди, 37·33 м. кв. на ліси, 86·5 м. кв. на степи, 21·5 м. кв. на багна, 9 м. кв. на піски а 5 м. кв. на голий камінь. Зна

чить, цілих 122 милі квадр. або мало що не пята часть краю є нездатна до управи. Податок грунтовий вимірюють в Данії від висіву тонни твердого збіжя. Під одну тонну такого висіву іде не однаковий обшир грунту. Найліпшого грунту йде під тонну висіву около 3·3 гектара, але такого грунту в Данії мало. Пересічно йде під одну тонну 9·5 гектарів, а в деяких сторонах, де земля найпліхша, навіть около 24 гектарів. Всіх тон рахує уряд податковий в Данії 382.000, з сего випадає около 7000 тон на грунти міскі, а решта, 375.000 тон на сільскі.

Власність грунтова в Данії ділиться між „двори“ і „хати“. Двори є двоякі: більші або панскі і хлопскі. До більших дворів зачислюються всі ті, що оцінковані що найменше на 12 тон висіву або більше. Хлопскими називаються такі двори, що висівають одну до 12 тон твердого збіжя. Великих дворів числять у Данії 2041; вони оцінковані разом на 57.000 тон. Хлопских дворів числиться ок. 73,000, а оцінковані вони разом на 274.000.

„Хати“ є також двоякі: з землею і без землі. Хати з землею такі, котрих земля виносить менше як одну тонну висіву; таких хат є ок. 152 000, а земля їйх оцінкована на 41.000 тон. Хат без землі є 37.000.

З сего видно, що на панский двір випадає пересічно 28 тон, на хлопский пересічно по 4 тони, на хату з землею около чверть тони.

З поміж 73.000 хлопских дворів є ок. 58.000 власність тих хлопів, що на них сидять. Решта, се двори чиншові, в більшій або меншій мірі залежні від дворів панских. З них ок. 10.000 є дідичні; їйх посідачі мають право не тілько передавати їйх у спадку дітям, але також міняти їйх і продавати, тілько що на них тяжить обовязок певної данини або роботизнини для панского двора. Прочі чиншові двори (ок. 5000), се очевидно шматки землі, дані панами за вислугу їйх офіціялістам до смерти або на яких інших ще тіснійших умовах.

Так само стоїть діло і з хатами. З них ок. 156.000 (з землею і без землі) є або власність їйх посідачів, або в дідичнім чиншу. Решта, ок. 33.000 були або в аренді (т. є. так, що арендатори живуть в них аж до смерти), або в наймі (так, що винаймаючому може властитель по певнім часі вимовити хату).

Між великими дворами в Данії є 19 графств, 14 бароній, 37 дідицтв і 9 дібр фідеікомісових. Тих 79 дібр, що разом займають 37.500 тон висіву, т. є. майже десяту часть усіх тон цілого краю, є подекуди власність державна. Се дарунки давнійших королів датских поодиноким шляхтичам і їйх родови; вони дані їйм до неподільного вжитку, але без права власности, т. є. без права заміни, продажі і обдовженя.

Крім того є ще в Данії „двори попівскі“. В цілій Данії є 960 парафій. Окрім парафій у Копенгазі та інших більших містах мають парохи яко часть своїх срекцій більші або менші кусні землі з приналежними до них будинками; се й є „двори попівскі“, котрих у цілім краю є є 951. Значна часть тих дворів рівняєся зовсім дворам панским: 77 дворів попівских мають обширу по 12—20 тон, а 116 мають по 10—12 тон, решта має по 6 — 10 тон. Вони мають разом землі під 7000 тон висіву, т. є. як раз тілько, що 40.740 „хат з землею“.

Коли би відносини економічні в Данії стояли тілько так, як показують повисші цифри, то можна би сказати, що се доволі старомодній край рільничий. Нема там, здавалось би, ані величезних лятіфундій, ані „пролетаріів прикованих до землі“, т. є. хлопів, котрі мають такі малесенькі шматочки землі, що з них зовсім не можуть вижити. Але се тілько так здає ся, на діліж виходить ось що:

Вартість усеї землі в Данії (крім міст) оціновано на ок. 4000 міліони крон або по нашому на 2688 міліонів зр. На тій землі тяжить довг гіпотечний, котрий в р. 1885 випосив 1700 міліонів крон (1142·4 міліонів зр.) Від 1866 до 1885 р. довг той змігся о 773 міліони крон (519.5 міл. зр.) Зріст єго ставався чим раз швидший; в 5 роках 1866—70 довг зріс о 130 міліонів, т. є. пересічно о 26 міл. річно, в рр. 1871—75 о 187 міл., т. є. вже пересічно о 37 міл. річно, в рр. 1876—80 о 225 міл., т. є. пересічно о 45 міл. річно, а в рр. 1881—85 о 231 міл., т. є. о 46 міл. річно. Зріст сей показуєся наглядніше отсим ланцюхом 100: 142: 173: 177. Коли поміркувати, що власність грунтова мусить платити від сего довгу

процент, нехай тілько 4%, то побачимо, що платить вона річно 68 міліонів крон (45·697 міл. зр.) процентів великому капіталови. Завважити треба, що всі доходи річні датского скарбу державного виносять ок. 54 міліони крон (36·288 міл. зр.), і що значить, капіталісти датскі тягнуть із властивців грунтових що року о 14 міл. крон (9·408 міл. зр.) більше процентy, ніж ціла держава має доходу.

Виходить із сего, що хоч в Данії на око нема лятіфундій, то на ділі великий капітал є властивцем більшої половини всеї землі і висисає ві ще гірше, ніж коли б та земля була в купі в одних руках. І хоч на око здаєся, що „двори хлопскі“ і навіть „хати з землею“ повинні би держатися на ногах, всі вони сидять у кішені капіталістів і мусять платити їм більшу половину своїх доходів.

Гляньмо тепер на людність Данії. Після спису 1880 р. вся людність в Данії виносила 1,696.039 душ. З того 515.758 жило в Копенгазі і других більших містах а 1,453.281 по селах і місточках. Сільска людність виносила затим ок. три чверти всеї людности краю. Кнудзен не подає докладного поділу тої людности на верстви: кілько ві живе в дворах панских, кілько в дворах хлопских, кілько є халупників з землею, а кілько без землі. Він звертає тілько увагу на число тої людности, котра не може вижити зі свого і мусить найматися на роботу до богатших властивців. Розуміеся, що до тої кляси належать усі халупники без землі; але і більшість халупників з землею також не ліпше стоіть; вони мусять іти робити властивцям дворів панских або хлопских чи то длятого, що їх земля не може їх вижывити, чи для того, що не мають свого тягла і мусять позичати его у „дворових“ на відробок, і відрабляти се, розуміеся, в найгорячійший час, у жнива.

Що правда, не всі халупники по селах ходять на полеву роботу. Богато є між ними ремесників, крамарів, рибаків, учителів ітд. Але є також по селах люде ще біднійші від халупників, т. зв. інквіліни (комірники), що винаймають у хаті тілько одну світличку, і живуть з поденного зарібку. Всіх мужчин зарібників по селах числять в Данії 133.000, а крім них є ще у панских дворах ок. 90.000 слуг. Робітників промислових і зарібників денних по містах є ок. 83.000, а слуг по містах ок. 8000. Значить, усеі людности, котра жиє з того, що продає свою робучу силу, є в Данії ок. 314.000, а коли зважити, що сільскі халупники, комірники а часто й слуги є люде жонаті і з родинами, то можемо припустити, що по за тими 314 тисячами зарібників стоіть ще з пів міліона душ, котрі звисли на їх заробок і мусять з него удержуватися.

Сільскі робітники в Данії наймаються або за гроші без страви, або за гроші зо стравою, і то на день. Слуги наймаються річно або піврічно за гроші, страву, одежу й помешкане. Робітник зо стравою бере пересічно літом за день ок. 90 ере (60 кр.) грішми, але плата часто буває менша і доходить до 33 кр. або й ще низше. Підчас жнив плата троха підноситься, на 88½—133 кр., але частенько і в ту пору платять робітникови по 55—67 кр. За то в зимі пересічна плата не буває висша по над 40 кр., а спадає нераз на 16½ кр., або й ще низше. Коли робітник сам стравуеся, то дістає літом 88½ до 100 кр., але нераз лиш 67 кр. Підчас жнив при власній страві бере пересічно 106½ до 134½ кр., але і в ту пору нераз плата спадає на 67 до 88½ кр. Зимою пересічна плата при власній страві виносить 73 до 80 кр., але нерідко спадає на 67, ба навіть на 33 кр. і ще менше. На господарскій страві заробляє такий робітник річно 151·67 до 159·94 гульденів, але нераз сей заробок спадає на 100·80 до 134·40 гульд. Живучи на власній страві, заробляє робітник річно ок. 248·64 гульд., але часто буває так, що заробить лиш 201·60 гульд. або й ще менше.

Професор копенгагенского університету Фальбеганзен вичислив, що родина сільского робітника, зложена з чоловіка, жінки і двох дітей, потребує на який такий прожиток річно 500 крон (366 гульд.) З повисших цифер видно, що родина така не має ніколи й сеї мінімальної суми, не кажучи вже про родини, де є по 4, 5 і більше дітей.

Машини рільничі підскубують платню робітникам сільским або відбирають їм зовсім роботу. А вже найгірше жиеся роднам тих робітників, що роблять на господарскій страві. Тоді чоловік не стравуеся дома, та за те менше дає грошей ро-

дині, так що на душу випадає річно ледво по 13·44 до 33·60 гульд. на все удержане. „Майже сама тілько бараболя, хліб і крихіточка сала та крупи варені на воді — се вся страва тих бідолахів, каже Кнудзен. Але нужденна плата не вистарчає навіть на те, щоб і сих плохеньких страв мали вони під достатком. До недостаточного стравунку додати ще треба погане помешкане і нужденну одежу, щоби в повні мати образ тої нужди, в якій живуть сільскі робітники в Данії. Іван Франко.

Полеміка й дописи.

„ДѢЛО“ ПРО НАС. Є такі люде, котрим ніяк не слід пускатися в танець: кождому сусїдови і кождій сусїдці на ногу наступчуть а в додатку й собі лоба розібють. На лихо, як раз такі люде мають нераз велику охоту до танцю. Моторошно робиться, коли бачиш, як такий нещасливий танцюра стає до пари — та спинити его годі. Так само моторошно робиться, коли побачиш у „ДѢлѣ“ статю полемічну: напевно знаєш, що буде нагороджено ні в пять ні в девять, буде лайка а не дискусія, а кінець кінців вийде більше компромітації для самого автора полеміки, ніж шкоди для его противника. Особливо наша радикальна партія дізнала на собі красоти тої „ДѢловоі“ полеміки, і подибавши в чч. 236 і 237 тої часописі статю „Зъ фракціи радикальноі“, ми з гори знали, як вона буде написана. „Дѣло“ наскочило чомусь на остатнє число „Народа“ і в першій своїй статі передрукувало звістку про другий зїзд нашої партії і статю дра Яросевича „По зїзді“. Сю остатню статю воно нашпікувало своїми увагами в скобках, увагами, над котрими не знати чи сміятися чи жалкувати. І так наводячи слова дра. Яр. про те, що з боку партії народовскої ми за минувший рік зазнали тілько лайки та доносів, „Дѣло“ каже, що се не правда, „бо монополь лайок та доносів узяли на себе в спілці „Народ“ і „Галицкая Русь“. Ну, доносу нїякого нам „Дѣло“ ніколи не доказало, а ми могли б „Дѣлу“ нагадати дещо троха ще від часів „Хрестоматії“ Кірпічнікова та прийїзду Мирослава Добрянского аж до денунціованя радикалів віденьских як агентів російского панслявізму іті. А що до лайки, ну, то не перечимо, що і „Галицкая Русь“ і „Народ“ виражалися нераз кріпкенько, але все таки такого богатого словника лайок, яким розпоряжає „Дѣло“, у нас і на половину нема. Ми й тут могли би зібрати гарну низку матеріялу, почавши від „упідленя радикалів“ аж до порівнаня пишучого отсі стрічки зі скаженим вовком.

В другій части своєі статі занялося „Дѣло“ справою целібату, котра у нас поставлена була не так, як в інших галицко-руских органах. Що „Галицкая Русь“ виступила против целібату з аргументами або догматичними або подіктованими попівским консерватизмом, се зовсім натурально. Єї ідеал — якась стара історична Русь зі старою вірою іті. Але для чого виступило против него „Дѣло“? Догматичних аргументів воно не навело, до консерватизму воно ще не признаєся, а коли назвати его газетою клерикальною, то навіть ображаєся. Одинокий аргумент его був — „наш народний інтерес“, що казало догадуватися, що по думці „Дѣла“ той інтерес стоїть именно на попівстві, без котрого Русь галицка пропаде. Ми стрібували на се глянути з іншого боку а погляд наш найшов оправданє і в поглядах мужиків, і то не тілько в самій Любині. Щож тут дивного або страшного? Думка против думки.

Ані ми целібату не заведемо, хоч би сего й хотіли, ані „Дѣло“ его заведеня не спинить, також хоч би сего хотіло. Можемо тілько спокійно дїскутувати і приготовлюватися на всяку евентуальність. Ми в своїй статі не сказали: давайте нашим попам целібат, бо ми того хочемо! а тілько вказали на деякі обставини, котрі кажуть думати, що целібат таки буде заведений, а духовенство наше не має сили сему опертися. Се була основна думка нашої статі, і тут повинен був навязати тямущий полеміст. Коли наш погляд вірний, то тоді зовсім пуста річ питатися, чи ми хочемо целібату, чи ні, а треба міркувати, чи він буде корисний для нашої народної справи, чи шкідливий. Ми переконані, що целібат не мине нашого духовенства, висказали погляд оптімістичний, що він не буде шкідливий для розвою нашого народа. „Дѣло“, не запримітивши навіть нашої основної думки, перекрутило наш вивід, що мов то ми бажаємо целібату. Так у нас ведеся полеміку! А поставивши отак нашу думку до гори ногами, „Дѣло“ трібує сі збивати. Коли ми кажемо, що заведене целібату дасть сильний товчок до витвореня значнійшого числа рускої світскої інтелігенції, то „Дѣло“ коментує се так, „що тоді ніхто не буде йти до семінарій; приходи будуть стояти порожні“ і збиває той свій аргумент показом на латинскі парохії, котрі всї обсаджені парохами і вікаріями. Ні вже, воліло б нас „Дѣло“ лаяти, ніж так аргументувати! В лайці воно часом дотепнійше. Ми зовсім неповинні в коментаріях „Дѣла“; по нашій думці по заведеню целібату не їхались би до семінарій спосібнійші і живійші хлопці, що покінчили гімназії, а йшли би на світскі факультети. Про те семінарія певно не була би порожною, як не пустує ніколи польска; до неї в разі потреби приймали би з певними улекшенями, так як до добромильского новіціяту, а світекі факультети, до котрих ішла би в більшім числі добірна руска молодіж, зміцнили би вже в короткім часі число світскої інтелігенції рускої. Чи се така крута філософія, що полеміст „Дѣла“ не міг сї зрозуміти? Ні, він міг сї збагнути, але не хотів. Він затявся на тій думці, що „заведене целібату мусілоби число світскої інтелігенції рускої значно зменшити“. Чому? А тому, що теперішня світска інтелігенція, навіть радикальна, то переважно поповичі. Коли „Дѣло“ думає, що се аргумент, то не завидуємо єму логічної спосібности. А кілько є попів синів хлопских, урядницких і т. і. то є, кілько світских елементів втягає в себе попівство? А кілько спосібних поповичів, котрі моглиби бути оздобою чи радикальної чи народовскої партії, потонуло опять в попівстві? Кажемо „потонуло“, не хотячи тим нікого ображувати. Становище сільского

попа нині не те, що було перед 20—30 літами. Тоді ще могло здаватися, що піп на своїй парафії — чоловік в повні незалежний, що яко одинока висша інтелігенція на селі, з професії своєї близька до народа, може зробити богато доброго, вести той народ до світла, до свободи, до ширших прав політичних. Кілько попів нині се робить, сміє се робити? Візьміть найгорячійших, найсміливійших з перед 20 літ — де вони сьогодні? що роблять? як думають? Не перечимо, що до певного елементарного ступня освіти і свідомости духовенство помагало а по части й тепер помагає доходити народови, але хіба сліпий не бачить, що коли народ трібує йти далі, ставати на власні ноги, то духовенство чим раз частійше і завзятійше стає против народа або в ліпшім разі відсувається від него.

На закінчепе сеї замітки мусимо признатися до одної помилки, котра вкралася в статю дра Ярославича. Справді, не зовсім справедливо було говорити: партія народовска обходилася з нами так і так. Серед партії народовскої ми знаємо богато людей високо освічених, чесних і гідних усякої пошани. Що більше, о скілько знаємо загал народовскої партії, людей світських і духовних, то можемо сказати, що і з ними відносини наші були б зовсім не ті, що тепер, коли б не нещасна з кождого погляду народовска преса, котра всяку полеміку зводить на особи і замість дискусії, аргументів, знає тілько підозрівання та лайки.

Іван Франко.

МАРСЕЛЬЄЗА ПО УКРАЙІНСКИ. З Петербурга одержали ми від одного земляка слідуючий переклад на украйінску мову знаменитої французкої патріотичної пісні з отсею приписком перед текстом: „Отсе й ми сподобилися „съ высочайшаго соизволенія“ почути в Петербурзі сю пісню, котру доси чували тільки за границею, коли хто бував. Та слухаючи сі палкої музики, ніяково якось робилося над Невою підкладати під неї слова старого Руже де Ліля. Давай — подумав я грішний — чи не підійшлоб наше вкрайінське слово замісць французького“. Оттак зложився сей переклад, котрий посилаю Вам не для єго поетичної стійности, а як памятку тої хвилі, коли моє вкрайінське вухо в двірці Олександра III. почуло гомін марсельези“.

Вперед, вперед, сини родини!
Славутний день вже наступив.
Супроти нашої крайіни
Злий ворог прапор розпустив. (2)
Чи вам не чуть, які по селах
Усюди стони роздались?
На наших крівних невеселих
Ворожі списи піднялись.
До зброї, громадо!
Ставаймо в ряди,
Щоб вражою кровю
Залить борозди.

Чого шука отся ватага
Рабів обурених на Вас?
Кого ляка сі зневага?
На кого пута ті? На нас! (2)
На нас, бездольні громадяне,
Хотять той сором нанести,
Щоб кинуть знов на нас кайдани
Та під неволю підвести.
До зброї, громадо! і т. д.

Пі, трепотіть ви, людойіди
І ви, ганебні зрадники!
Ось ось час помсти наш приіде,
На вас знайдуться местники. (2)
Підіймуться і стар і молод,
Не забракує юнаків, —
Навіють вам на серце холод
І потрощать вам всі кістки.
До зброї, громадо! і т. д.

О ти, свята любов родини,
Ти нашу помсту уміцни!
Ти волю нашої крайіни,
Єі ти честь відборони! (3)
Під нашим прапором побіда
Да з'явиться на поклик твій,
Потім на нас на вічні літа
Покольним духом ти повій!
До зброї, громадо! і т. д.

РУСИНО-УКРАЇНСКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ і РАДИКАЛИ II.

Усяке лихо, відиме по Великоросії, відиме й по Малоросії—се загальні умови. Національність Великоросів займає привиліоване становище, украйінска пригнічується. Се спеціальне лихо Украйіни. Сучасні народні школи як по Великоросії, так і по Украіні, що до свого змісту, справлені в реакціонні рами—се загальне лихо По велико-російских школах наука йде на рідній мові, по украінских на великоросійскій — се особливе лихо Малоросії. Коли південно-західній відділ російского географічного товариства був скасований через те, що єго по найбільше складали Украінці, котрі щиро працювали в справі свідомости народного житя; коли приказом 1876 року заборонена була украйінска мова і в науці, і в літературі й на театрі, та навіть і ноти на украйінскі співи заказані — се знов особливе лихо Малоросії.

Ото сучасне становище украйінскої народности, що до закону. А як подивимось на минуле, то треба напевно сказати, що народність малоруска ніколи, ні в єдиній хвилі історичній, не то що не займала привиліованого становища межи іншими, а навіть ніколи не мала можности по своїй волі чинити відповідно своїм потребам і намаганям. Через се саме ся народність не спромоглася широко розвинути жадної риси квасного патріотизму, напр. пишаня собою або чого іншого, бо сі риси звичайно приналежні народностям привіліованим, що мають спроможність задовольняти власним бажаням панувати та володіти.

А вже як обернутись до сучасного украінофільского руху, то в єму ще меньше грунту для квасного патріотизму, бо ся партія, бодай в межах російскої імперії, по найбільше складена з людей що вчилися по університетах; вертаня таких людей до покривдженої народности, яку всі залишили опріч мужика, може витворитись тільки за помічю вищого розумового розвитку, що сам тільки зможе суспільну справу збудувати на розумних та людских підвалинах.

Якби в розправі д. Олексієва прокидались самі тільки особисті погляди єго та бажаня, то ми б і не турбувались змагатися з ним ні за єго погляди на патріотизм,

ні за що інше; то ж бо й то, що ся розправа має іншу вагу. більше значну: прирівнюючи оті думки д. Олексієва до одповідних уступів нелегального друку, та згадуючи те, що мені особисто відоме, що до поглядів теоретичних та практичної діяльности людей однодумців. Олексієва, переконуємся, що розправа ся є вираз типу тих особливих, в тому часі доволі численних по Росії, державних народників або о б щ е р у с і в по теорії, котрих в практиці прямо треба вайменовати о б р у с и т е л я м и; з такої то речи ми й перейдемо тепереньки від легальної розправи д. Олексієва до нелегальної діяльности отих обрусителів.

На сей раз зацікавлюють мене народовці сего типу, що працювали в напрямку журналу „Впередъ" який був наклонувся в Цуріху в рр. 1872–73. не з боку своєї діяльности революційно-соціальної, а переважно через те, що діяльність їйх на суспільному грунті була більше дойльною (актівною): тим то вони дають мені змогу висувати, одповідно темі моєї статі, який пожиток справила для Украйіни ота партія народовців, що прозвала себе „общерусскою".

Сі народовці, що закликали до свого табору людей і з півночи, і з півдня. і зі сходу, і з заходу Росії, як би трималисъ міцно свого прапору, повинні були витовмачити своїм прибічникам, що загально-руска народність не що інше, як тільки загальник (обобщеніе), що має місце лишень в крузі вищої культури та політики; що ж до простого люду то ся загально-російска народність не що інше, як тільки ті варіянти вкупі. що єї складають; значить, якби хто небудь з сих народовців схотів між простим людом ширити які небудь суспільні ідеали, то повинен би робити се, заспособлюючись до кожного з сих варіянтів. Але зовсім не так орудували сі народовці: їйм здалось, що з а г а л ь н о р у с к а народність є теж саме, що й великоруска, через се їйх прихильники наробили цілу низку вчинків зовсім недоладних і необачних.

На практиці сі народовці визнали, що велика потреба випрацювати одповідно духу своїх принціпів літературу для народу; от вони і вчинили се, підганяючи усі педагогічні указки одповідно до великоросійского варіянту. Яко зразок для боротьби народу з державою та панством вони взяли великоруских борців Разіна та Пугачова і виложили історію їйх подій мовою по части великоруских билин почасти мовою простого народу. Народовці-загально русини розійшлися з такою літературою по Росії, з'явились вони з нею і на Украіні, але їйм те і не в тямку, що коли навіть інтелігентна загально-російска література більше до вподоби Великоросу ніж Малоросу, то що вже гадати про літературу спеціально-великоросійску — вона значить спеціяльно не малоруска; вони забули, що по книжках, призначених для украінского народу, щоб досягти покладеної собі мети, треба б було оповідати не про Разіна або Пугачова, а хоть би про Залізняка, Гонту, Палія, та не мовою великоруских билин а мовою украйінских козацких дум, одно слово, беручи приклади з житя малоруского народу, обображувати їйх одповідно народному духові. Але здається ні єдиний з сих народовців, що пропагували серед Украйінців, не зложив жадної украйінскої книжки, ні що до змісту, ні що до мови, а між ними чи мало таки було родом з полудня [1]) Можно легко зрозуміти, які були наслідки такого поступованя: „н е б ы л ъ в ъ д ѣ л ѣ, а Г е о р г і я п о л у ч и л ъ" — се великоруске прислівя можемо прикласти переважно до народовців-загально-Русів, що справлялись по Украіні.

Само по собі, були між ними й такі, що мали вдачу так-сяк примоститись до народу; тут вже вони почали руйвувати такі боки народнього житя, що зовсім не було до сего потреби. Спотикаючи, що ступінь особливі національні прояви житя Малоросів, народовці сі не вважали за потрібне, зазнаємитись ні з національними особливостями сего народнього типу та єго світогляду, ні з тим, як дивиться держава на національне питане сіеї місцевости щоб потім користувати з того на потребу власного діла, бо на се потрібна була деяка праця попереду, а чи варто ж було тим, що носили в собі інтереси цілого світу, чи варто було турбувати себе національними справами? Їйм бо добре відомо, що відзнаки національні, ранійше чи пізнійше, мусять зникнути: яке ж лихо, коли Украйінці порусчаться? Чим швидше зникне зі світу яка небудь національність, тим ліпше, тим ближше до мети.

І справді, як почнете балакати з Украйінцем мужиком, що вже був у руках народовця-общерусса, то можемо зараз спостерегти, що де що і навіть чимало дечого він тямить що дотикається до питань політичних та еко-

---

[1]) Визначити можно хіба брошюрку украінскою мовою: „Правдиве слово хлібороба до своіх братів вемляків", що була складена р. 1874 загально-руссом соціялістом, та дана для друку загально рускому кружкѣ і надрукована тілько р. 1876 „украінскими" соціялістами. Оті соціалісти нарешті зуадріли потребу зовсім осібної організації від російскої, бо се було притьмом потрібне, щоб можно було видавати та робити хоть що небудь заспособлене до ширеня соціялізму серед украінскої людности, та щоб Украіна перестала бути дійною коровою для великоросійского соціялістичного руху. як вова була і досі ще є для великоросійскої держави, Мені казалм, що автор сіеї брошюрки Волховский, чоловік найбільше шановний між усіма, яких судили в відомому процесі 193 російских соціялістів. Мені довелось в Петербурзі чути д. Волховского і тоді здалося що він виступав над іншими соціялістами, державниками-обрусителями, через політичний свій розвиток. Мені довелось чути, що д. Волховский після довголітнього заслання на Сибір, утік за кордон і тепер приймає уділ в часописі „Free Russia", що видається в Лондоні прихильниками рускої свободи. Здається, що „Народ" повинен би викликати спочутя д Волховского як по своій національній, так політично-економічній програмі. Дуже булоби добре, якби редакція „Народу" попробувала пізнатися з д. Волховским та придбати собі его за дописувателя.

(Д. Волховский справді відніся дуже прихильно до „Народа" й руско-украйінскої-радикальної партії. Стаття про се з Free Russia надрукована в 4 ч. „Народа" з с. р. написана д Волховским. Ми раді би придбати д. Волховского за сотрудника, та поки що на те не позволяють наші фонди—а на кілько ми знаємо, д В. бідний чоловік. Якби хто з Украіни міг узяти сю справу, бодай на якийсь час, на себе, то було би найкрасше. Тим часом ми зробимо, що можемо. Ред.)

номічних і в купі з сим порусченя та нехтованя власної національности. Він не свідомий в тому, що малоруска народність пригнітена, що розвитку ей покладені усякі перепони, що се справляє велику шкоду для задоволеня не самих тільки духових — ся річ не до змаганя, але й економічних потреб украйінского народу, про що поміркуємо далі На его думку, треба не гаячи часу, малоруску народність кинути під колеса будущого поєднаня людскости.

І про украйінофілін чував він, але спочувати йім єму не доведеться мало через що, а між іншим: teneatis risum! через спомини про війну між Французами та Німцями, та через докази, що стоять в розправі д. Олексієва. Защеплений отакими думками Украінець-мужик почерзі почне й близьким защеплювати нехтованя власної національности, а таким чином винародовленя, а в купі з ним знищеня та деморалізація, що вже й так широкою хвилею затоплюють народне житя наслідком впливу нікчемних сторін загально-державних умовин, ще більше підтримуються плутаниною в поглядах народовців-загальнорусів. Не зовсім влесливе прировнюваня, але не можемо мовити, що неправдиве.

Д. Олексієв не хоче вбачати ніякого причинного звязку межи порусченєм та деморалізацією малорускога народу. А однак же се правда, беручи на увагу, що народність великоруску, яка державно панує на Украйіні, складають, за малим виїмком, сами тільки вищі стани, а вони, що до народу, стоять на привилійованім становищі і по найбільше в житю тільки й мають на думці здирскі зиски. Такі відзнаки, як привиліоване становище, здирскі потяги та порусченя, роблячи складену суспільну прояву, в духовному житю народа мають велику вагу не тільки всі в купі, але й кожна нарізно.

Щоб ліпше зрозуміти нашу думку, візьмемо декільки прикладів Поспитайте шкільних вчителів, як стоять відношеня між школярами та йіх батьками? Ви довідаєтесь, що школярі вже часом соромляться рідної сімйі, ей мови, звичаїв, норовів. Йім здається, що вони вже вище від батьків і вони туляться до людей вищого суспільного стану — бачте мають вони з ними вже якісь спільні пізнаки — письменність та російску мову. Дехто може скаже, що се залежить від поганого провадженя школи та від впливів, що загально псують народне житя, а через се школярі, роблячись письменними, надбовують собі нахил до панства та соромляться рідного. Але ж на украйінску школу впливають ще інші спеціальні фактори, що невідомі по великоруских школах, а сі останні не змушують школярів соромиться рідної мови, бо вона спільна всему народові, й мужикові, й панові Великоруска школа, роблячи школярів письменними, надає йім одну прикмету, що змушує пятись до панства, украйінска — дві: письменність та російску мову. Звісно, письменності я не суперечник, але бажав би не бачити в украйінскій школі панува-

великорускої мови.

Пійдемо дальш. Роспитайте панів та попів на Украйіні, чом вони не вживають украйінскої мови, говорячи з мужиком-Украйінцем? Вони іноді дадуть одповідь, що роблять се не аби як, а для того, щоб мужик не мав приключки ставати за панібрата з ними, без остраху, яко рівня. Тут вже російска мова перероблюється на канчук, що втримує мужика в межах шаноби до людей вищого суспільного становища.. Або от ще іден випадок, що я сам особисто був свідком его. Якось трапилась мені потреба пойіхати до міста верств за сто від моеі домівки — я й умовив мужика-Малороса, мого давнього знаємого. Коли бачу, прийіздить він за мною одягнений в великоросійску одіж. Дивно се мені здалось, бо ніколи не бачив его в такому убрані, я й запитав, що воно за знак. А воно ось що: як на погляд він буде російским звощиком, то сам хвиськатиме пугою тих, що зустрічати ме та змушуватиме тим звертати з дороги; якби ж він був одягненій по украйінски, то вже єму доведеться звертати, сам він мусить боронити свій карк, та триматись віддалік від битого шляху. От тобі й альтернатива: або самому бити, або битим бути! Хиба ж се не може часом ставати примусом до зміни національности?

Чи може ж, спитаємо, мужик Украйінець не знижатись під вагою таких вражень, як зневага обрусителями рідної мови, пісень, звичаїв та всіх проявів народного житя, чи може він як слід заховати в собі почутя шани до себе самого, такого потрібного, щоб мати енергію суперічаня в питанях політики економічного інтересу, яку в єму бажали викликати народовці-общеруси? Шкоди матеріяльні та моральні, що злучені з належністю до пригнітеної національности, бажаня пристати до народности, до якої належать привиліовані стани, все те тягне багато де кого з малорускога мужицтва до лона порусченя, а народовці общеруси ще і в долошки плещуть: „волочи, брате, волочи швидче рідну народність під колеса будущого поєднаня людскости, бо відай що через се пошвидчає хід людского поступу!“ Нехай же попереду звернуть увагу панове народовці-общеруси, на якому грунті сіють вони свою науку, що принижає національну свідомість малорускога мужицтва, а вже тоді нехай збагнуть, кому на руку ковінька. якому богові вони служать, коли не по теорії, то в практиці ..

Коли тепер перейдемо від діяльности народовців сего типу серед мужицтва до діяльности йіх, що обернена була до інтелігенції, на скільки вже соціалістичний рух сего часу став перероблюватись на політичну боротьбу, то й тут спіткаємо тіж самі сливе прояви загальнорускости сих народовців.

Ось який випадок, добре мені відомий, хочу я розсказати з сієі причини. А скільких таких випадків, доводиться Украйінцям бути свідками! В Петербурзі в половині семидесятих років істнував кружок революціонерів-общерусів, що мав на меті підтримувати закордонну пресу політико соціального напрямку; вона повинна була обертатись по різних місцях ро-

сійскої держави. Сей кружок давав гроші на російські виданя за кордоном, запоміг також грошима виданю, що мало там виходити на польскій мові, а коли оден Українець, чоловік близький до „Громади“— виданя, що виходило по украйінски в Женеві, звернувся був до членів того кружка просячи дати грошову запомогу отому виданю, то в відповідь ось яке почув: „спеціально малоруска справа не може знайти в нашому кружку такої підмоги, як загально-руска“. Мені здається, що така відповідь дуже ясно дає зрозуміти дійсне значіня загально-руского стягу, що звели ті панове. Не здивувало б мене, якби вони, зі свого погляду, відцурались запомогти такому виданю, як наприклад украйінский словник, народні пісні, або що. Але якже можно цуратись видання, що в напрямку своєму зовсім сливе відповідає програмі їх власній, та ще й тоді, коли йменя видавця забезпечало діло, одмовляти тільки через те, що виданя, визначене переважно для Украйіни та для Галичини, редаговалося по украйінски! Таким чином коли вже украйінска справа стає спеціяльно украйінскою, себ то вона не має загально рускої ваги, що ж тоді таке справа загально-руска? Вочивидячки, загально-руска справа стає спеціяльно великоруским ділом.

Яким же побитом скоілось так, що отаке великорусофільство стало під стягом загально-руским?

Якби сего типу народовці були люде доволі розвинені що до політики, поспільні, щирі та вдатні збудувати власну діяльність зовсім одповідне зі своіми досвідчанями, то ось би що вони зробили, приймаючи за основу покладаня, що вимаганя їйх народовскі тільки й можуть в житю бути доведені до вчинку за помічю мужицтва тоді тільки, коли се мужицтво загально одностайне визнає потребу сих вимагань, вони, маючи на меті викликати серед загально-руского мужицтва підведеня отих вимагань, повинни були в сій справі зовсім не виявлювати особливого нахилу до того або іншого варіанту, з яких складається загально-руска народність. З такого погляду повинні були народовці загально-руси стосуватись до виданя народовских книжок що призначені були для Украйіни, не меньш прихильно, ніж до видань тогож напрямку, призначених переважно для Великоросії.

З такого ж погляду повинні були народовці загально-руси надати своій пропаганді усі приноровлюваня, що були потрібні для поспіху справи, і до всіх варіантів, щоб кождий народовець на Украйіні був украйінофілом, в Великоросії — великорусофілом, на Білоросії — білорусофілом. Нарешті з тогож погляду повинні були народовці загально-руси, за помічю обопільного товариского впливу, упорядкувати одповідно прінціпу національному вибір місць, де оселятись діячам, бо народовець-украйінець, навіть при найменшому розвитку національної свідомости, матиме в собі більше історичного сердечного потягу до всего украйінского, ніж до якого іншого варіянту і таким чином більше матиме надії стати додільним робітником.

Що до загально-русів-політиків, то й вони, надійсь, під умовою ширшого з йіх боку політичного розвитку, та щироі загально-рускости, не підтримували б виметно великоросійскої та польскої політичної преси, цураючись зовсім украйінскої не через те, що не згожувались з програмою єі або зо змістом, а тільки через мову.

Памятати однакже треба, що політична освітність російскої громади і стояла і стоіть на доволі низькому ступні розвитку, та ще й з перевагою в йій централістичних державних ідей, що мало трапляється людей по теорії зовсім логічних, а на практиці поспільних (консеквентних) в кожному суспільному руху. Більшість народників і політиків-загально-русів не мала сили свій світогляд привести до одного показчика та одповідне вже й чинити в суспільних справах, відкинувши усякі навики, смаки та бажаня, придбані в житю.

Виключність, нетерпіливість та бажаня підбивати під себе та володіти, сі питомі прикмети Великоросів, задля привилійованого йіх становища, що до інших національностей, не можно сказати щоб не були прикметами й революціонерів-общерусів. На той час, як деякі між ними щиро були прихильні до загально-рускости, не розуміючи тільки, що російські тереза не втримують рівноваги, бо завжди переважують на бік привилійованого варіянта, інші вже, яко свідомі та небезсторонні великорусофіли, зовсім навіть не важучись підвести себе на високість межинародної правди, тільки й робили, що сімпатії народовскі та політичний нерозвій півночи, полудня, сходу й заходу споживали на користь власної народности, що стояла під загально руским прапором.

Такі обвинуваченя партіі народовців-загально-русів та політиків, які я вимовляю яко украйінофіл, в історії сучасній міжплемінної боротьби не стоять самотно. І інші покривджені тепер народности, що складають інші державні організми, де народности, що панують, чи не вміють, чи не хотять полагодити справи з підлеглими на умовах правди, навіть в образі поступових заступників, винуватять также само, тільки з іншими подробицями.

Однакже, які б не були смутні та шкодливі оті відношеня — на ліпше не можно мати надіі, бо ми живемо в таких часах історичного розвитку, коли право тоді тільки має вагу, як за ним стоіть матеріяльна сила. Так коли вже народности західно-славянскі, що мають висші та середні стани, котрі своім розумовим впливом та багатством боронять національну справу, та і ті зустрічають суперічаня своім зовсім правним намаганям, навіть зі сторони поступової частини німецко-угорских громад, то вже ніяк не можно сподіватись того, що загально-рускі радикали цуратимуться спокуси надуживать украйінску народність, яку заступає виметно мужик, меньше над усе вдатний обороняти як слід власну національність.

Чом на приклад жадного з народовців

загально-русів не шибнула охота осісти посеред польского мужицтва тай научати єго одповідно зразкам великорускої літератури; так само як ні єдиний Поляк народовець не покванився б винародувлювати польского народу, тим часом як оттаке раз-у-раз виробляли народовці-загально-руси над украйінским мужиком? А се для того, що в Польщі національна свідомість геть розвинена, а по Украйіні силоміць пригноблена. Відомо, що прилучаючись до Москви, Украйіна вимовила собі забезпечення власних політичних прав та незалежности. Тим часом під впливом держави російскої вона повагом втрачувала ті особливі риси свого суспільного побиту, якими відзначалася за часів прилученя. Зкасованя гетьманства до решти зруйнувало автономний ей устрій, а заведеня Катериною II кріпацтва прирівняло украйінский нарід до безправного великоруского мужицтва. З того часу вищі та середні стани украйінского народу, все більше стали переймати російску мову, освіту, літературу, а тепер вже порусченя отих станів рушило так далеко, що навіть ті з украйінскої інтеліґенції, що відцурались від привілеїв свого суспільного становища задля вищого розумового розвитку і, яко народовці, почали працювати на користь мужика — в національному напрямку по найбільше пішли слідом до народности, що панує. З малечку вихованні на російскій культурі, прилучені до великоруских осередків, вони тут завязували свої товариські стосунки, тут складали плани осад між народом та визначали місцевості, в купі з чим невіда малорускої мови, незнаємість з минулими і теперішними умовами житя украйінского народу часто змушували їїх обирати місце осади на користь привиліованій народности.

А коли часом деякі народовці-украйінці й вертались до Малоросії, коли через які небудь особисті умови житя або міркуваня партіозної політики і народовці не украйінці з'являлись на Украйіні, то всі вони вкупі, хоть і не однаково, так мало мали в собі народного нюху та так мало налагожені були до обраної діяльности що й не можно вважати їїх за відповідних робітників.

Украйінець.

(Далі буде).

Наука й штука.

ЧУДАЦКІ ДУМКИ (IV далі). Так виробилась сістема французского націоналізму централістичного, про котру в ранішні часи не мали й думки. Ся сістема пустила серед Французів глибокі коріні, так що тепер нігде нема такого унітарізму, як у французскій громаді. Звісно, коли в XIX ст. по недобитим національностям Франції піднялись рухи до відроджіня національних мов, то серед висококультурних Французів знайшлось досить діллетантів, що б смасмакувати в тих рухах і похвалять їїх. Але се, по крайній мірі доси, не має ніякого впливу на офіціальне житє: ні в школах, ні в урядах не допускаєся мова, інша від державної французскої. Звісно, не маючи попередньої поліцейскої цензури, уряд французкий в XIX ст. неміг видавати заборон на книги не-французских мов, але не треба думати, що б нові провіціально - національні рухи не мали проти себе Каткових у прессі французкій. Я приводив у „Вѣстнику Европы“ приміри криків їїх проти „сепаратизму“ провансальского, в котрому нема й десятої части того соціально - політичного елементу, який в напр. у Шевченка. Я мігби привести ще новійші приміри, та мушу берегти папер і час.

Роскажу наочні факти. Років 3-4 назад довелось мені жити літом в Савойскій долині серед досить освічених Французів. Між ними одни, інжінер, був з Провансу, а другий, інспектор академії, з Бретані. Саме тоді паріска пресса чимало писала про провансальских патріотів „фелібрів“ з поводу екскурсії, котру робили аматори в Провансе, де в руіні амфітеатру паріскі актори грали трагедію Софокля (по французскому) і де потім приїжжі брали участь в поетичних празниках фелібрів. Парижане народ до всього любопитний, а до того серед літературної громади в Парижі має вплив симпатичний романіст Доде, провансал (як і Золя) і приятель Фр. Містраля „короля фелібрів“, — так що парижане збігались навіть дивитись на популярну процесію, досить дитячу, з „Тараскою“ (змій, з котрого вбив коло Тараскону герой краєвої легенди). Тим більше вони любувались „південними літературними празниками під південним небом“. Але, як звичайно, не обійшлось в прессі і без виступів проти південного „сепаратизму“.

В нашій вілледжіатурі під Монбланом читалась Le Temps, котра давала горячі описі екскурсії, пера Фр. Серсе, звісного критика й прихильника „діялектів і patois“. Довідавшись, що один з наших сожителів по готелю провансал, я зводив розмови на рух фелібрів, але діставав відповіді, що се справа чисто поетична, празникова й глибоко в щоденне житє не може й н е м у с и т ь і т и, бо інакше вона розділить Французів на дві нації. В суті се ж саме казав мінї й один із шефів фелібрізму, поет Руманіля, коли я був у него в Авінйоні в 1872 р. Я завважав, що поки ввесь рух фелібрів буде обмежатись на посіях, доти він зостанеться кружковим і поверховним. — Що робити? питав Руманіля. — Писати популярно-наукові книжки, виборчі маніфести, говорити по провансальскому на мітінгах і. т. п. коли вже закон не позваля вам учити по своєму в школах. — Таке саме говорив нам один ваш компатріот, замітив при сему молодий фелібр, що був з нами. — Хто такий? — Професор з Гельсінфорсу (се був „Фінноман“, Потім таке саме говорив фелібрам імператор бразилійский і слова єго були приведені в Armana Prouvencau). — Знаєте, сказав мені Руманіля після одної такої розмови: на се нам зважитись трудно, бо ми все таки Ф р а н ц у з и (parce qu' après tout nous sommes des Français).

Тепер фелібри пішли трохи дальше: трохи більше пишуть прозою, Містраль навіть говорить про те, щоб пустили мову провансальску в школу, але се все дуже слабе, коли порівняти навіть з працею і змаганями украйінофілів у Росії.

Коли я зачепив інспектора-бретонця, то він мені з гордостю сказав, що він, хоч родився в Бретані, але мови бретонскої не зна й не хвалить не тілько проб пи-

сати нею, а навіть того, що уряд підеоржує істнуване сеї мови тим, що дає вчителів народним школам із тамтошніх людей, котрі все таки, бачучи, що діти не розуміють по французскому, обертаються до них хоч спершу по бретонскому. Треба, казав мій собесідник, послати туди учителів чистих Французів, щоб слова не говорили бретонского, і тоді зразу справа була б скінчена! „Ну, кажу я, треба вам узяти примір з нашого уряду, котрий навіть попів насила в Грузію таких, що слова грузинского не знають, так що навіть тайна сповіді там відбувається з драгоманом!“ „Справді? спитав мій бретонець і зрозумівши в словах моіх іронію, прибавив зо спіхом: а, се дуже вже сильно, сповідь з драгоманом!“ „Правда, сказав я, але веде ще радикальніше до „тріумфу національної мови над краєвими жаргонами“.

Можу завірити, що 99 на 100 звичайних освічених Французів дивиться на патуа, як мій бретонець-інспектор.

Не так давно моя родина купалась в океані в бійскайскому місточку Гетарі, коло іспанскої границі. Раз величенька компанія гостей з ріжних провінцій Франції, ріжних професій, гуляючи коло місточка, наткнулась на дітей і хотіла щось роспитати в них. Але діти нічого не розуміли по французскому, а гості не вміли ні слова біскайского. Гості страшенно розсердились, а надто одна дама, котра вилаяла дітей в духу Конвента, доказуючи їм, що вони „Французи і мусять знати свою національну мову“. На горе, діти не зрозуміли й сеї раціі. В усій компанії знайшлась тільки одна людина, котра доказувала, що коли ми зайіхали в бійскайску землю, то ми мусимо й вивчитись біскайскої мови, а коли ні, то хоч терпіти, що бійскайскі діти нас не розуміють. И та бѣ — Украінка! Решта знала тільки одно: тут Франція, вони Французи, вони мусять говорити по французскому!

Не диво, що єдина концесія від держави французкої, яку дістали недержавні „жаргони“ в остатні часи, се росказ міністра пошт (фелібра), щоб за телеграми провансальскі й бретонскі у Франціі платити не 15 сантімів за слово, а 5. Бачите, тепер по всій Європі можна посилати телеграми на якій кому вгодно мові, навіть шифровані, аби латинскими буквами та арабскими цифрами (Я сам не раз посилав і получаз телеграми у Швейцарії й Франціі російскі й украінскі) В середині Франціі тариф на телеграми писані мовою французскою 5 сант. за слово, за мови чужесторонні (langues étrangéres) по 15 с. От фелібри й підійшли до свого товариша, котрий став міністром пошти з тим, що мова провансальска не чужесторонна, а теж французка, краєва б то, і міністр підвів єі під 5-ти сантімний тариф та до компаніі прибавив і бретонску! Фламандску, італіянску й біскайску тоді забуто і не знаю, чи потім хто добавив і їіх чи, скорше, ні. Але Каткови в печати французкій не пропустили протестувати й проти концесіі провансалам і бретонцям.

Найгірше во Франціі стоіть справа недержавних мов через те, що там вона мусить боротись не тілько з законами, а й звичаями, в котрих французка громада страшенно консервативна. Звісно, що для Французів лекше переміняти форму держави, ніж викинути зайву букву в академічній ортографіі. По части мови нема в Європі більше централістичної громади, як французка. В Германіі такий Момзен так і ріже свої лекціі гольштинским акцентом, і з шкільних книжках побачите приміри провінціальних поезій Грота, Кобеля і т. і. В Італіі ще більше вольности: там по провінціям єтеатри, де грають на діялектах, і ніхто не бойіться вимови а то й розмови на діалекті. Сам перший король єдиної Італіі, умираючи, говорив до свого сина по пемонтскому (В Італіі є курйозна мішанина партікуларізму з унітарізмом. Напр. між офіцерами армії вважаєся за добрий тон закидати по пемонтскому, бо кадри спільної італіянскої армії вийшли з Пемонту і Віктор Емануіл любив пемонску мову; на флоті закидають по генуезкому).

У Французів все, що нагадує patois, висміюється. І сей дух перейшов навіть у т. зв. французку Швейцарію, де женевець буде недовольний, коли ви его назвете Французом, і скаже вам: „я женевець“, і тутже поправить дитину, коли вона скаже або вимовить слово на лад женевского патуа. Водский кантон (Vaud-Waadt) більшою своєю частиною належить властиво не до французскої мови, а до провансальскої (langue d'oc) і має в себе поетів-лауреатів на зборах фелібрів, але борони боже, що б у школах кантону або в урядах вживано хоч слово з кантонального патуа, а не з академічної французскої мови! Інше в німецкій Швейцарії, де впрочім книжна й актова мова все таки neu-hoch-deutsch, хоч і в домі богатого бюргера і в школьних розмовах і на мітінгах і на Landsgemeinde почуєте ріжні варіянти Schweitzer-Dütsch'a.

Остатніми часами науковий фольклорний рух почав трохи переміняти погляди французскої громади на патуа (нодавно стала виходити спеціяльна Revue de Patois) параллельно тому, як і в адміністративних порядках потроху вводиться децентралізація. Але взявши на увагу всі звички французскої громади, питаєш себе, що швидче настане: чи нові погляди підкопають державно-національний централізм, чи він зайість в кінець недержавні мови й діалекти?

Ми росказали подрібнійше про стан недержавних мов в світі французкому, бо се річ цікава, а також через те, що наша громада на диво мало зна єю справу. Приміp тому не тілько д. Баштовий з его статьою в Ділі, а навіть земці украінофіли, котрі в 1880 р. в чернигівскій земскій губернскій раді промовляли за тим, що б украінску мову допустити в школу, і покликувались на примір Провансу й Бретані!! Признаюсь, що я прожив тоді кілька тижнів з голодом коло серця, чекаючи, як такі аргументи перекине який катковець показом на те, що во Франціі ні в одній раді навіть ніхто й не писне про те, що б у школу пущено було яку мову, окрім державної французскої. Далі про другі держави я буду говорити коротше.

Мені трохи чудно було б росказувати в журналі австрійскім історію германізаційних заходів уряду німецко-австрійского проти ріжних славянских і інших національностів держави. Тай російска публіка мусить же щось знати про переслідоване ческої мови після білогорскої битви (1620 р.), про германізаційні заходи уря-

ду Марії Терезії й Іосифа II. бо про те досить росказано в „Исторіи славянскихъ литературъ“ Пипіна й Спасовича і почасти в „Новой Исторіи Австріи“ Спасовича (по Шрінгеру)

Я нагадаю коротенько про централістично-германізаторску політику М. Терезії й Йосифа II, бо в ній ясно видно систематичне наслідуване французкої системи з сі мішаниною державно-національного централізму заходами дійсно просвітними (Aufklärung), через що система ся стає принадливійшою й тим більше шкодливою. Нагадаю тілько державно-централістичні інституції М. Терезії, закладені ще в 1747-49 р. (Hofrechnenkammer, K. k. vereinigte Hofkanzlei), германізаційний, хоч добрий в суті своїй на той час шкільний закон 1771 р. германізацію гімназій і празького університету, добру тим, що витіснено латину, та не добру тим, що ніяка інша мова, окрім німецкої, не була завважена, та що дітей, не знавших німецкої мови навіть не велено було брати в гімназії; указ Йосифа II 1784 р. про заміну латини німецкою мовою в офіціальних закладах Венгрії, без усякого права для других краєвих мов і т. д.

Не може бути сумніву, що державно-національний централізм у Росії в XVIII ст. наслідував Францію, Прусію та Австрію. Звісно, підстави для того були й домові: дикі — в національній виключности, котра була в Москалів, як і в усіх народів, і культурні — в релігійній нетолеранції, котра мусіла вкорінитись серед Великорусів у часи боротьби з Татарами-мусульманами й Поляками-католиками, котрі сіли було в 1610-1613 рр. в самій Москві й поводились там не дуже то толерантно; на решті державні, бо й стара Московщина виробилась у централізовану монархію й була свого роду Францією, тілько диковатою. З усього, що нам писано про Московске царство XVI-XVII ст. бе в ніс дух нетолеранції національно-релігійної серед висших верстов людности; з другого боку, навіть з самих намов духовенства московского видно, що простійші Москалі братались і женились з усякими „погаными“ — мусульманами, язичниками на Сході і дружили з „лютерами й кальвинами“ на Р. Двині, в Новгороді й т. і. Після Петра I, котрий навіть офіціально підписувався по голандскому, ся мнякість Великорусів перед чужими націями явно себе стала показувати, хоч з другого боку рішучо централістична система політично-адміністративна, котра склалась у Росії на старо-московскій основі, але під видимим упливом Німців, мусіла виробити й систематичний державно-національний централізм. Зовсім рішучо він себе почина проявляти з часів Катерини II. котра в 1764 р. написала знамениті слова в своїй інструкції генер. прокурору кн. Вяземскому: „Малая Россія, Лифляндія и Финляндія (тоді невеличка східна частина теперішньої Фінляндії) суть провинціи, которыя правятся конфирмованными имъ привилегіями; нарушить оныя отрѣшеніемъ всѣхъ вдругъ весьма напристойно бъ было, однакожъ и называть ихъ чужестранными и обходиться съ ними на такомъ же основаніи есть больше, нежели ошибка, а можно назвать съ достовѣрностію — глупостію. Сіи провинціи, также и Смоленскую, надлежитъ легчайшими способами привести къ тому, чтобъ они обрусѣли и перестали бы смотрѣть, какъ волки къ лѣсу. Къ тому приступъ весьма легкій, если разумные люде избраны будутъ начальниками въ тѣхъ провинціяхъ; когда же въ Малороссіи гетмана не будетъ, то должно стараться, что бъ вѣкъ и имя гетмановъ исчезло, не токмо бъ персона какая была произведена въ оное достоинство“

Тілько ж і сі слова Катерини, — про котру треба памятати, що вона була все таки Німкинею на російскому престолі, — мали змисл більше політично-адміністративний, ніж національний. І після Катерини II централізм у Росії був більше державним, ніж національним, аж до самих 1863-1866 рр. В перший раз проявив ся рішучо централізм національний у Росії після польского повстання 1863 р. коли Катков виголосив характерні слова: чому ми не мусимо й не можемо робити того в Польщі, що Франція робить в Ельзасі, а Прусія в Познані?

В словах сих ясно видно, що обрусеніе не є система, котра витека з духу національного Великорусів, або зі спеціально російского державного грунту, а є, по крайній мірі на добру частину, наслідуванем певної фази всеевропейскої державної політики. Специфічно російским елементом в теперішній системі обрусенія можна нважати певну брутальність, котра проявляєся напр. в повертаню уніатів на православіе, або в забороні українскої літератури. Тай така брутальність видає ся російским специфіком тілько для нашого XIX ст. бо в XVII-XVIII ст. відносини Людовика XIV до Гугенотів, або англійского уряду до гірских Шотландців були ще більше брутальні. Та навіть тепер, коли порінняємо відносини російского абсолютного, то б то тепер архаічного уряду до уніатів і Українців з відносинами конституційного венгерского уряду до Словаків, то ще хто зна, кому треба буде видати премію на конкурсі брутальности.

Ми мусилиб спеціальнійше оглянути відносини російского державно-національного централізму до національности украінскої, але ся справа потребує цілого тому, що б бути вияснену. Скажемо найкоротше, тілько для того, що б нас не докорили, що ми обминули найцікавійший для Русинів бік системи обрусенія.

Основу для централізму національного й тут, як инде, робить централізм державний, політично-адміністративний Конечно, lex Josephovicia 1876 р. можлива тілько через те, що нема ніяких політично-адміністративних інституцій, котрі б стояли на дорозі між петербурским бюрократично-царским самодурством і Україною. В XVII ст. Україна мала такі інституції в козацкій Гетманщині. Царский уряд почав з того, що обрізав ті інституції. Тількож не треба забувати, що Украіна стратила свою політичну автономію по крайній мірі на половину через самих синів своіх. Вже в перші роки після союзу з Москвою, чернь посполита й козацка з самим Запорожем, міщане й частина духовенства, держучись монархічних ідеалів, ішли проти автономічних тенденцій козацкої старшини й висшого духовенства, і підрізали ті тенденції між 1657 і 1663 рр. Потім міщане, Запорожці й почасти посполита чернь, скоштувавши царско-бояроского уряду, почали переміняти думки, але вже за пізно, тай дійшла до ліберального ідеалу свідомого себе хиба частина запорожців (К. Гордієнко і т. і.)

коли тимчасом старшина козацка, повертаючись у панство, за Самойловича й Мазепи, сама підбурювала Москву проти запорожців. Коли Мазепа піднявсь проти царя, тоді він і частина старшини козацкої попробували зійтися з Запорожем, але внять за пізно. Тимчасом самі порядки Гетьманщини, приладжені більше до вояцкого, ніж до мирно-державного житя (бо при них не тілько поспольство й міщане, але навіть шляхта, яко така, не мала політичного права) застаріли так, що украінский автономізм, проявляючися за часів Катерини II, перед смертю Гетьманщини й Запорожя, був на стілько архаічний й по своій формі, так мало подібний до общеєвропейского лібералізму того часу, що міг тілько дати урядові петербурскому повід скорше скасувати украінско-козацкі порядки. Великого жалю те скасуване на Украіні не визвало, надто скасуване Гетьманщини, про котре напр. ми не маємо ні одної пісні. В простім народі скасуване Запорожя очевидно визвало жаль, котрий видно во множестві пісень, та провідною думкою в них іде жаль не за автономією козацкою, а на те, що „степи подаровано генералам", то б то думка не національно-політична, а соціяльна. Так само і в освічених Украінців, коли виявивсь літературний протест проти політики Катерини II, о не з поводу автономії козацкої, а з поводу крепацтва, котре ввела Катерина II (ода Капніста, писана впрочім по російскому). Коли політика Катерини до Украіни чим відміняєся від політики сучасних їій державних централістів в Европі, так се власне в заведеню у нас крепацтва тоді саме, як европейскі державні централісти, котрих наслідувала Катерина II, хоч касували автономію кляс і провінцій, так вменшували крепацтво. Тількож треба памятати, що в сему Катерина II тілько викінчила й припечатала політику, котру проводила вся козацка старшина украінска, починаючи з самих часів Богдана Хмельницкого, — москвофіли, як і автономісти, і ще не звісно, хто з них більше. В документах, котрі можна вважати за maximum автономізму серед козацко-украінского панства за часи Катерини II і в котрих можна бачити навіть сліди впливу на те панство сучасних европейских політично-ліберальних думок, а власне в просьбі „о возстановленіи разныхъ старинныхъ правъ Малороссіи", поданій в 1764 р., а також в промові одного украінского шляхтича „о поправленіи состоянія Малороссіи", певно сказаній тодіж, найвиразній ще проситься „самовольный малороссійскихъ мужиковъ переходъ (котрий робиться) въ силу правъ малороссійскихъ впредь навсегда пресѣчь". (Кіевск. Старина 1883, іюнь 343; 1882 октябрь 124). Звертаємо увагу ще й на те, що сі автономістичні документи писані зовсім не по украінскому, а на добрій тодішній офіціальній російскій мові, вже досить повеликорусеній. Подібноюж мовою писаний і украінско-патріотичний діалог „Разговоръ Великороссіи съ Малороссіей" (Кіевск. Стар 1882 II, 325 і далі), писаний в половині XVIII ст.

В новійшій нашій інтелігенції деякі спомини про стару козацку автономію привязуються до тенденцій европейского лібералізму, але майже так само, як зовсім уже археологічні спогади про ще старійші городскі віча. І всі такі спомини далеко менше вбирають у себе новий лібералізм, ніж спогади про Земскі собори московского царства, або всеросійску Катеринину Комісію 1767 р. (Нагадаємо адреси земств украінских в 1878 1881 рр.).

Національно-культурний автономізм украінский теж пропав на добру частину через недбалість і добру волю самих Украінців. До самих часів Катерини II, коли шкільні книжки украінского видання став замінятн московскими та петербурскими Украінець же кіевский митрополит Мисловский, великорускій уряд не робив нічого для культурної денаціоналізації Украінців. (Не треба думати, що книжки, котрі виганяв Мисловский, були народньо-украінскі; то була церковно-славянщина з примішкою украінщини). Противно, украінскі архиереі, учителі й т. і. могли обукраінювати Москву, скільки б схотіли. І дійсно містерії кіевскої композиції грали семінаристи навіть у Сібірі, Мазепа писав до Меншикова по украінскому і сам Петро I говорив у Білій Руси та в Галичині по украінскому. Лихо наше було в тому, що наш освітний рух XVI ст. на котрому видно було вплив европейского відродженя наук і реформації, не вигорів через берестейску унію й визвану нею православно-козацку реакцію, котра дала в нашому письменстві XVII ст. перевагу церковно-славянско-рускому макаронізму над елементом народним. Через те наші письменники XVII ст. не чули ріжниці своєї мовня ді письменскої мови московскої, також по своєму макаронічної. А коли ся остатня за часи Петра Великого стала органом розширеної державної культури з досить сильним для тодішньої Східної Европи процентом світских европейских інтересів, то московско-петербурска література, котру виробляти помагали за Петра В. й Украінці, стала ширшою й живійшою, ніж тодішня украінска, й потягла до себе й наших людей, котрі дивились на неї не як на чужу, а як на свою, й незамітно починали вевоювати і сі мову. (Див. між іншим дневники Украінців з XVIII ст. що печатаються в Кіевск. Стар.).

Ми боімось пускатись тут у розмову про справу, котра потрібує ще спеціальних студій, але не можемо проминути зовсім одного боку питаня про відносини культури на Украіні і в Москві в кінці XVII і в початках XVIII ст. Треба бути дуже обережним з такими словами, як ті, що Москва тоді була зовсім дика, та що Украінці й занесли до неї культуру, — фрази, котрими рясує напр. Історія рускої літератури д. Огоновского, котрий очевидно не дав собі труду познакомитися з історією письменства й культури на Московщині навіть по загальним ділам, як Галахова, Порфірева й т. і. Безспорно, в загалі культура стояла в XVII ст. низше в Московщині ніж на Украіні, і Украінці багато послужились тоді московскій культурі. Тількож зовсім уже дикою Московщина не була; в ній напр. зоставалось дещо з культури старих городів, як Новгород, Псков і др. А до того нові культурні впливи йшли в Московщину не з самої Украіни. а й з Польщі через Білу Русь і просто через перейіжджих, а також і від Німців, Шведів, Голандців, Англичан, через прийізжих і цілі коловії чужинців, котрі закладались у Новгороді, Архангельску, Холмогорах і в самій Москві. Сі чужинці. а надто протестанти, несли в Московщину культуру де в чому ві-

жійшу й ширшу, ніж тодішня українська, занадто попівска та козацка, а також в XVII ст. стоявши під переважним упливом католицкої Польщі, культуру державно-технічну й навіть письменство світске — початки повістів, новелли, сатирічні картини й т. і. котрих зостатки тепер розбирають спеціалісти, як Пипін, Веселовский, Ровінский і т. і. Се все готовило в Московщині XVII ст. питомий грунт для т. зв. Петрової доби, котра зразу поставила державі й письменству завдачі світскі, широкі й свіжі, перед котрими завдачі попівско козацкої України XVII ст. стали вузькими й застарілими: (Різницю й відносини культурні між Україною й Московщиною за часи Петра I-ого можна бачити, напр. переглянувши самі заголовки книг, котрі показані в праці Пекарского „Наука и литература въ Россіи при Петрѣ Великомъ". Тоді ще на Україні печаталось більше книг, ніж у Московщині, і Петро I посилав московских типографщиків учитись навіть у Чернигів, та на Україні печатали майже виключно стару церковшину, а в Московщині виходили й речі технічні й учебники, як „Книга морскаго плаванія", „Воинскія правила", „Географія", „Геометрія, славенское Землемѣріе" і т. д. та такі освітні новоевропейскі речі, як твори Пуффендорфа, Г. Гроція, Ліпсія і др. по історії, політиці, фінансам і т. д. Варто б українолюбцям, а надто галицким клерикалам, роздумати над сею ріжницею й тепер!)

В сій відсталости України перед Москвою можна й треба винуватити історичні обставини XVII ст. котрі не дали козацкій Гетьманщині перейти в новоевропейску впорядковану державу, не дали зреалізуватись проєктам закласти на Україні університети й гімназії, проєктам, котрі старий протестант, соцініанин Юрій Немирич вніс у Гадяцку умову 1658 р. і т. і. Між тими обставинами винен перед Україною й московский уряд. Та се не зміня факту, що під кінець XVII ст. в Московщині склались умови культури ширшої й свіжійшої, по крайній мірі в висших верствах громади (в низших Українці й доси культурнійші від Москалів!) і що до культури тої в XVIII ст. Українці потягнись добровільно.

Так то сталось, що Московщина, будучи слабшою від України культурою масовою, стала вище від України культурою передніх рядів громади, і через те перетягла до себе й передні ряди українскі. Ось де історична правда, а разом і велика наука для нас! Коли ми хочемо хоч зрівнятись тепер з Московщиною, то напружімось, щоб хоч де в чому випередити ві передні ряди! Тепер, коли література російска здавлена цензурою, а наша в Галичині може мати велику вільність, саме час для такого напружіня. Ось через що тепер нема більших ворогів будущини нашої національної літератури, як усякі консервативні, клерикальні йті. угодовці...

Але ж вернемось до історії. Ненормальність свого письменского стану почали розуміти деякі Українці в XVIII ст. аж тілько тоді, коли в російску літературу став рішуче тиснутись замісць церковно-славянского простонародній великоруский елемент, котрий різав уха Українцям своєю відрубностю від нашого простонародного ж, і тоді наші Котляревскі почали писати нашою простою мовою. Алеж і вони не думали, що творять осібну від російскої, національну літературу й не мали претензії бачити мову остатньої в школах, по крайній мірі в висших, в судах і т. п. (Досить характерно, що коли в 1813 р. заклалось і в Росії Біблійне товариство під упливом англійского і в звязку з ним і напечатало за короткий час, поки в 1826 р. уряд єго не закрив, біблійних книг на 30 мовах, в тім числі на 17 мовах у перший раз; коли навіть чужинці, як Греки, Волохи та Серби обертались до того товариства: ніхто з Українців не подумав подати єму до печаті укр. переклад біблії) Перший в XIX в. документ, в котрому ясно проведено у українску автономічну думку „Исторія Русовъ" писаний прекрасною російскою мовою 20-тих років.

Тенденції провести мову українску в школи, суди і т. д. почали забирати собі в голови тілько невеличкі українофільскі кружки з 40-вих років, під впливом думок західно славянских національних рухів. З усіх таких тенденцій найбільше розширилась і получила сурйозну вагу в часи еманціпації крестян (1857-1863) тілько думка про народню українску мову в елементарній школі, в популярній літературі, в сельско-громадскому уряді, в словесному мировому суді. (Про се свідчать такі сучасні документи, як напр. Замѣчанія на проектъ среднихъ и низшихъ училищъ", видані мін. нар. освіти в 1863-1864 р. документи, в котрих видно думки не кружків, а цілих корпорацій, напр. учительскої, згідно з котрими потім висказались і деякі земства в Черниговщині й Полтавщині та зїзд земских учителів херсонскої губернії під проводом звісного російского педагога бар. Н. Корфа). Вихідна точка таких думок була зовсім не національна, не потреба задовольнити інтереси національної інтелігенції, а чисто демократична й утілітарна: потреба подати простому народу освіту в найприступній ній для него формі та дати єму можливість розуміти й боронити свої права, дані єму законами. Уряд російский, тоді ще новичок в теоріях державно-національного централізму, не був з початку противний таким думкам, і в 1861 р. навіть обернувся до українофільских авторитетів у Петербурзі, щоб вони переклади на українску мову Положеніе о крестьянахъ 19 Февраля, і справа ся не вигоріла здаєся через незгоду між самими тими авторітетами (Пригода ся впрочім не звісна докладно; я чув тілько, що між українофільскими авторітетами вийшла між іншим незгода і зза того, що одні дивились на справу спроста, утілітарно, думали, що Положеніе треба перекласти на мову простих мужиків, щоб вони ліпше розуміли єго, а другі хотіли покласти перекладом Положенія грунт для історично-національно-правової мови і для того зужиткувати мови старих актів). Тілько з 1863 р. уряд російский кинувся вороже на всяку українску тенденцію.

Тількож треба сказати, що рішучої опозиції, на віть осуду уряд не вивав серед загалу інтелігенції на Україні, бо ополячена частина тієї інтелігенції навіть в 1859-1863 рр. підбивала уряд проти „українскої" хлопоманії, а помоскровена була в загалі досить холодна до українства. Опозиція виходила тілько від кружків і треба ж сказати, не була ні енергічною (навіть на тілько, щоб показувати право української літератури цінними працями, печатаємими в Галичині), ні зручною.

Нехай я стану свого пода „проклятою Мазепою" для певного сорту українских націоналників, але я мушу сказати, що прирівнання обрусенія напр. Польщі до обрусенія України є й не слушне й не зручне. Нехай би наука признала, що українска національність не тілько так само відрубна від московскої як польска, але й німецка або навіть фінска, то з того все таки не вийде, що обрусеніе України усе рівно, що обрусеніе Польщі. В Польщі відрубність національна й право на автономію чуєся не в ученах кабінетах, а всюди в житю і маніфестуєся всякими способами серед польских мужиків, як і серед панів і літераторів. На Україні не так. Навіть заборона 1863 р. перешкоджала напр. Костомарову печатати в Росії по українскому біблію та популярно педагогічні книжки, але не забороняла єму печатати по українскому Богдана Хмельницкого, Мазепи й т. і. Чогож він писав йіх по московскому? Чого пишуть по московскому наукові твори всі теперішні українсхі вчені, навіть патентовані українофіли? Чого сам Шевченко писав по московскому повісти або навіть інтімний Дневникъ? Очевидно того, що всі ті інтелігентні Українці зовсім не так почувають свою відрубність від Москалів, як напр. Поляки.

Який же резон ми маємо кричати, що „зажерна Москва" вигнала нашу мову з урядів, гімназій, університетів і т. і. закладів, в котрих народня українска мова ніколи й не була або, котрих самих не було на Україні за часи автономії, і противуставляти сему

„нечуваному варварству“ права Фламандців у Бельгії або Поляків і навіть Венгріву, Австрії? Варварством для XIX ст. являєся тілько заборона українскої літератури 1863 і 1876 рр. (ще під кінець XVIII ст. за Іосифа II цензурний нагніт на ческу мову був дійсно не менший, ніж ся заборона!) а в усьому іншому Росія трактує Україну так само, як Франція Прованс. Похвалити за те Росію звісно не можна, але й ганьбити ві більше ніж Францію, те ж нема рації.

Діло в тім, що ідея національної й навіть адміністратівної децентралізації в державах, котрих історія заставила перейти через кілька сотень років централізаційного періоду (а в Европі власне тілько дві країни пішли цілком по іншій дорозі —Швейцарія та Нідерланди), — ідея нова. А серед того ще новійша ідея вартости й права національностів, котрих історія обернула в плебейскі й навіть сільскі, та ще як Провансали й Українці по при державних націях, дуже їм рідних. Дивлючись холодно-науковим поглядом, нічого й дивуватись, що ся ідея має ще так мало прихильників і так богато противників. Дивно було би, як би було інакше!

Такі національні рухи, як український, мусять виборoти собі признане й права — працею культурною й політичною. На скілько „москалейдство“ може послужити в сій боротьбі? Ми показали в попереднім огляді, як мало воно має за себе історичного резону. В дальшім ми поставимо питане: на кілько москалейдство практичне і чи не ма других способів боротьби за українску національну автономію, більш відповідних дійсному ходу річей, між іншим і дійсному зросту сістеми обрусенія, а через те одно вже й більше практичних.

(Далі буде)

М. Драгоманов.

Критика літературна і бібліографія.

НАД ЧОРНИМ МОРЕМ. Повість Івапа Левіцкого. Накладом товариства ім. Шевченка. У Львові 1891.— Д. Ів. Левіцкий належить до найбільших талантів теперішньої нашої словесности. Окрім того він належить до найбільше плодовитих наших писателів. Пише він очивидно не в „аптракти житя“, а глядить на українске писане, як на свою спеціяльність. Се все придає єму ваги в нашому письменстві і в загалі в українскій громадскій справі.

Тілько ж сказавши, що д Ів Левіцкий один з найбільших талантів в нашій теперішній словесности, ми тим самим не говоримо, щоб той талант був великий. Д. Лев не має того таланту, котрий творить яскраві картини й тіни, як природа, часом і не думаючи про ійій смисл, або навіть маючи зовсім не ті думки, котрі виходять з єго малюнків. Невеличкий талант д Ів. Левіцкого іменно такий, що потрібує, щоб єго підпирала й руководила свідома думка, оперта на широку освіту. На лихо треба сказати, що довгочасна праця д. Ів. Левіцкого показує, що він не має або й не хоче шукати собі такої підпори. До того й критика загодя не помогла єму своїми вказівками, бо вона або захвалювала єго безоглядно, або робила єму почастні замітки до того кумедні, що автор міг тілько сміятись, читаючи їйх.

А потреба міцної теоретичної підпори тим більша власне для д. Ів. Левіцкого, що він дуже вганяєся за тенденцією і хоче бути не тілько мальовником громадского житя, а просто учителем громади.

Тим часом, коли цильно й безсторонно приглянутись до писань д. Ів. Левіцкого, то побачиш на них велику недостачу образованя навіть літературного, не кажучи вже про соціально-політичне. Д. Ів. Левіцкий печата твори просто неможливі для писателя літературно-образованого або шануючого себе й сучасну публіку, — напр. Голодному й опеньки мнясо Украинскіе юмористы, Навіжена й т. і. Навіть в ліпших єго творах попадаються епізоди, а надто розмови, достойні балагана або суздальского малюнка, а не сучасного романа. Псіхологічні заходи малюнків д. Ів. Левіцкого часто грубі до крайности. До того думки про філософскі й політичні справи вд. Левіцкого й єго любимих героїв, або темні або до чудного невірні.

Найбільше подібні хиби водяться в таких власне творах д. Ів. Левіцкого, в котрих він виступа з тенденцією, що він звичайно робить, коли береся малювати найбільше освічені верстви в громаді на Україні.

Повість „Над чорним морем“ є власне такою пробою пера д. Ів. Левіцкого і відбива на собі всі єго хиби. В усій повісти скілько небудь живими, індівідуалізованими особами, хоч дуже грубими рисами змальованими, виходять тілько найменше претендуючі на „блеск образованія“: Бородавкина, Христина, Зоя Морашкова (найживійша постать у повісти). Всі інші, а надто більше образовані, виходять ляльками, на котрі автор почепив етикетки з написом: українофіл, мошенник, карієріст і т. д. А як автору єго треба було двох українофілів, то вони нічим один від одного не одміняються, окрім своїх родословій (Мавродин і Комашко) Розмови ведуть сі особи найпаблонові, при чому викрикують свої lосі tорісі мов по барабану наввипередки і часто зовсім не до часу й не до місця. Панночки в сему не зостаються по заду од паничів, а навряд чи не випережають їйх. Зараз же за початком повісти стоїть розмова панночок, героінь д. Ів Левіцкого, в котрій вони сиплять і принціпіяльними афоризмами і кіпеневскими скандалами (котрі автор очивидно позбирав за кілька років) інтерес до котрих мало вяжеся з інтересом панночок до „високих матерій“.

Псіхологія основних мотівів повісти пречудна, або ліпше сказати, ві зовсім нема Так Надя влюбляєся в Целаброса після єго розглагольства, в котрому він показує себе гірше ніж Хлестаковим, просто дурнем, що барабанить нісенітниці, котрі чомусь то автор зве абстракціями, дурниці, котрих ціну всяка гімназістка розбере й над котрими посміеся. Не дуже то умотівованэ, чому Саня влюбляєся в Комашка і навіть стає з космополітки українофілкою, хоч автор видимо хотів показати мотіви того переходу. Комашко на проходці росказує Сані свої дитячі пригоди і вражіня серед рибалок — довго, предовго — пригоди і вражіня найзвичайнійші, і Саня не тілько влюбляєся в него (що в іншої панночки д. Ів. Левіцкого могла зробити й сама проходка над

чорним морем) а „під нею грунт (?) космополітизма захитався“.

Можна сказати, що вся повість написана на погибель космополітизму. Так ві й оцінив наш патентований історик питомої літератури проф. Ом Огоновский, котрий говорить ось що: „В повісти Над Чорним морем автор доторкнув ся питаня суспільно-національного на Украйіні з таким пієтизмом для народних святощей, з таким ясним означенєм провідних думок в патріотичному змаганю земляків, що сей твір уважаєся неначе програмовим писанєм в нашій просвітно-національній літературі“.

Та й як же не повалити такого космополітизму, який собі здумує д. Ів. Левіцкий! Космополітизм олицетворяють у него греко одеский купчик-чиновник, сокрушитель сердець кіпіневских дам, Целаброс, та карієріст-учитель, простий доносчик — Фесенко. Автор для рівноваги не взяв навіть якого небудь чесного учителя або писателя з т. зв. о б щ е р у с і в, котрі називаються на Украйіні к о с м о п о л і т а м и через путанину думок, в котрій винні найбільше украйінофіли, бо не до ладу противупоставили національність гуманізмові або космополітизмові, тоді як перша тілько ступень до остатнього, подібно до того, як нація є частина людности. При такій рівновазі побіда націоналізму над космополітизмом була б скілько небудь вартою заходу, а тепер навіть рівно нічого не доказує, окрім того, що чесна кіпіневска панянка, коли вона не така вже дурна, якою мимоволі автор вивів Надю, може розличити між учителями гімназіі чесного чоловіка від шпіона. Ні космополітизм, ні націоналізм тут ні при чому.

Може автор скаже, що він хотів показати, — говорючи словами Комашка, — „що в нас прикривається космополітізмом“. Так космополітизм тут ні при чому. Хиба напр. у Галичині „націоналізм“ не прикриває собою багато не гарного? В Росіі тепер украйінский націоналізм не хвалиться урядом, а через те справді не може прикривати багато негарних річей, але щоб і там під прапором украйінофільства стояли все святі, та лежало все святе, чисте, освічене, прогрессівне, — того сказати не можна.

Зрештою автор, а надто устами свого любимого героя, зробив все можливе, щоб запутати справу до невилазної темноти. Комашко в початку повісти недовольний Санею, що вона „космополітка“, а в своіх беззвязних деклямаціях перед панночками він кричить, що „в пріпціпах свободи, добра, чести, просвіти й він космополіт“, що „буде пересаджувати на свою ниву космополітичні висші ідеі“. Тоді чогож виступати проти космополітизму?

Космополітизм Сані виявляєся між іншим у тому, що вона ходить учити в жидівску школу дівчат. Вона подає на те резон, — бо жидівка з усіх женщин найбільше пригнічена. Комашку хочеся, щоб полюблена ним Саня учила Украйінок по украйінскому. Індівідуально він має рацію, але принціпіально ні. Сам Комашко каже про Саню, що вона „зросла в Киишиневі серед мішанини десяти національностей, не знає ні украйінского ні молдавского народу“ і т. д. Чому-ж вона мусить непремінно пізнати украйінский, а не молдавский народ, служити украйінскому народу, а не молдавскому, не Жидам?? Чому націоналізм для Сані непремінно мусить бути украйінским? На решті що таке власне мусить собі всвоіти Саня з національних ознаків украйінских?

„Націоналізм, каже Комашко, то вічна форма, в котрій буде з'являтись і рости людске житя на землі, се грядка, де сходять і ростуть самі високі космополітичні ідеі“. Нехай і так. Але ж національність (слово націоналізм сюда не йде) не є що небудь стале, а сама росте й переміняєся, як усе на світі. До того й національність, як усе на світі, не може бути примусова, обовязкова для індівідуума, а підлежить єго вибору в цілому, єго критиці в подробицях. Мавродин з батька Грек, але ж вибрав собі національність украйінску, бо, каже „не заводить же мені Греції над Азовеким морем“. Як би національність було щось висше для особи, то Мавродин бувби переступником. Байрон ненавидів богато з національних ознаків англійского житя й думок, покинув Англію, став служити Греції і чи він через те не прислужився не тілько Греції, а й самій Англіі, збуджуючи в ній дух критики до свого житя?

Ті справи, коло котрих крутяться Комашки, але котрі вони тілько затемняють своєю термінологією, доволі прості: на світі є народи вільні й невільні; се мусить перестати, всі народи мусять бути вільні, автономні. На світі є ознаки національні, як результат обставин географічних і історичних, процесів біологічних. Всяка розумна людина, котра хочо щось працювати для громади, мусить застосуватись до краєвих обставин, в тім чисні й до національних Тілько ж вона зовсім не обовязана бути рабом тих обставин, як яких небудь с в я т о щ і в, а мусить навіть перероблювати йіх відповідно до свого ідеалу, котрий давно вже на світі став вироблятись процесом інтернаціональним, космополітичним.

Коли так поставити справу національностей, тоді не буде спору про націоналізм і космополітизм, спору глупого в самій своій суті, як глупий спор між частиною й цілим. А до того тоді націоналізм тратить свій деспотичний і ретроградний характер і становиться справді органом всесвітнього прогресу.

Націоналізм же д. Ів. Левіцкого не дає нам гарантій що він буде завше вільним і прогрессівним. Правда, Комашко присягаєся, що „єго націоналізм, то свобода, пр огрес“ ітд. Але тут же являєся д. Ом. Огоновский і бючи в долоні перед Комашками, вбача в него „пієтизм для народних святощей“, і при тому, конечно, в імя тих святощей, докоря єго жінці що вона могла хоч на час кинути чоловіка й пойіхати вчитись в університет. Далі другий поклонник д. Нечуя, товариш д. Огоновского по партіі, д. Барвінский іде, во імя народних святощей, до митрополита й уклада з ним „на-

ціональну програму", по котрій всім нам обовязково культурне й політичне підданство римско-католицкій церкві і єї князям на Руси, епископам. А ті епископи ідуть на збір австрійских епископів і підписують програму, по котрій у вільної Італії мусить бути віднятий Рим і проти єго волі, зоставатись підданим папи, а школи мусять бути в руках попів і т. д. і т. д. тобто програму всесвітньої реакції. І так, ступінь за ступнем, та космополітична реакція входить в програму украйінского націоналізму!!

Очевидно, що для того, щоб можливе було істнованє такої нитки, котра на однім кінці має Комашок, а на другому єзуїтів, треба, щоб в самому початку єї, в формулах украйінского націоналізму дд. Комашок, була органічна помилка.

На щастє, світ украйінский вже складаєся не з самих Комашок. Ось що пише нам про повість д. Левіцкого з Украйіни одна особа, котра дала безспорні докази активної прихильности до украйінскої нації:

„Бога ради, не судіть нас по романам Нечуя, бо прийдеться засудити нас на віки безневинно. Принаймній я не знаю ні одної розумної людини в Нечуєвих романах. Якби вірити єму, то вся Украйіна здалась би дурною. У нас тілько сміються з того „Чорного моря"... Мені тілько жаль, що наша бідна украйінска література так поневіряється через різних... „коріфеїв".

Будемо ждати від тих кругів, з відки йде голос сей, ліпших представителів украйінского руху, як що вони вже дійсно склались в живі типи, котрі можуть заінтересувати повістяря.

М. Др. Salmannsdorf bei Wien, 10 сент 1891.

Жіноча справа.

АЛЬМАНАХ ЧИ ГАЗЕТА? Стрийске віче нашого жіноцтва розбуркало по троха думку про справу жіночу в нашім краю. Між іншим дало воно притоку до досить оживленої діскусії в кружках жіночих на тему, що ліпше, чи видавати другий том альманаха з праць жіночих, в роді „Першого вінка", чи взятися до видаваня газети, хочби на разі в скромнім обємі і з деякою підмогою мущин? Хоч не спеціяліст у справі жіночій, я все таки як журналіст позволю собі замітити, що по моїй думці газетина, що виходиль раз на місяць по одному листови друку, десять разів більше користи принесе для справи, ніж альманах в 30 аркушів. Альманах вийде раз на 5 або на 10 літ, розходитися буде слабо, тай містити буде в собі статі або чисто теоретичні, далекі від сучасних, хвилевих інтересів нашого жіноцтва, або коли схоче містити й такі статі, то вони перестаріються ще заким альманах вийде у світ. Одно, що в нім може мати більше значінє, се беллетристика, ну, та беллетристика може найти місце і в газеті. Натомісць газета подавати буде завсігди за свіжа статі про справи біжучі, хроніку жіночого руху у нас і в Европі, дописі з провінції, обговоренє нових книжок інтересних для нашого жіноцтва, і коли б не подавала нічого більше, лиш те, але раз у раз, сістематично, то вже зробила би дуже богато для розвою духового своіх читательок. Далі, газета має те до себе, що групує людей, громадить їйх постійно довкола спільної роботи, будить і піддержує почутє товариске, котрого у галицких жінок, навіть у найбільше розвитих, звичайно досить мало. В кінці ще одно Писати для альманаха не всяка зможе; там треба або таланту беллетристичного, або ширшого очитаня, більшої вправи. Натомісць до газети може придатну річ (допись, новинку, увагу до діскусії іті.) написати не тілько кожда освічена жінка, але навіть письменна селянка, бо тут само житє найліпше діктує, що і як писати.

Невеличка поміч мущин, хоч би тілько з погляду на газетярску техніку, була би бодай з разу конче потрібна, але се не повинно зражувати наших поступових жінок. Противно, міні здаєся, що справа жіноча не стратила б, а виграла би навіть, коли би явно запрошено мущин до співробітництва і поміщувано навіть голоси склептиків або й ворогів жіночого поступу до діскусії.

Що до кошту, то він був би значно менший від коштів альманаха. Нумер в половині обєму „Народа", раз на місяць (20 гульд.) з розсилкою і адміністрацією (10 гульд.), се кошт річний 360 гульд., то значить, що при передплаті 2 гульд. в рік вистарчилоби 180 — 200 передплатників, щоби покрити всі кошти, вчислюючи сюди навіть можливих пару конфіскат. А чиж інтерес до справи жіночої мав би у нас бути такий малий, щоби жіноча газета не могла собі від першого разу здобути 200 передплатників? Не вірпться якось.

Сих кілька слів подаю на увагу тим Паням, нашим товаришкам, котрі радіби справу жіноцтва руского в Галичині посунути на перед. Ів. Франко.

Видавець і редактор головний Михайло Павлик. Редактор відвічальний Іван Франко.
„З Друкарні Народної" Войтіха Манецкого, під проводом В. Годака.

Рік II. Львів 20 л. листопада 1891. Ч. 23.

Виходить 1. і 15. л. кождого місяця і коштує за рік в Австро-Угорщині 4 гульд а для заграниці 5 рубл., 12 франків, 10 марок або 2½ доляра.

Одно число 20 кр.

Редакція: Львів, (ул. Академічна ч. 22.) відповідає тільке за зміст і точний вихід газети. Рукописи мають бути писані правописю Народа. З редактором можна говорити від 11—12 рано і від 3—4 п. об. В справах адміністраційних та експедиц. треба обертатися до Миколи Ганкевича (ул. Оссолінских 11), в справах партії до Івана Франка (ул. Зибликевича 10).

НАРОД

ОРГАН РУСКО-УКРАІНСКОІ РАДИКАЛЬНОІ ПАРТІІ.

Політика краєва і заграничка.

РЕЗОЛЮЦІІ КОЛОМИЙСКОГО ВІЧА НАРОДНОГО. І. Зважившн, що дотеперішна ординація виборча до Ради державноі, до Соймів краєвих і до тіл автономічних не відповідає вимогам справедливости, тому що в теперішних ординаціях виборчих активні і пасівні права виборчі не стоять в жаднім стосунку до обовязків, тягарів і жертв, які горожане в інтересі держави поносять, а іменно загального обовязку служби військовоі і на всіх горожанах без ріжниці тягот.ючих високих податків посередних, ріжних оплат, такс і штемплів; зважившн далі, що дотеперішна ординац'я виборча не відповідає вимогам часу і теперішного житя суспільного, котрого тепер найпершим постулятом є безоглядна рівність прав політичних для всіх горожан; зважившн далі, що при теперішн й ординації виборчій житє політичне в Австрії дійшло до цілковитого застою, так що теперішні тіла законодавчі зовсім не представляють волі народу а в своім нутрі штучними партіями так взаімно звязані, що навіть найбільше пекучих потреб горожан не в стані заспокоіти; зважившн в кінці, що при теперішній штучній ординації виборчій тримільоновий руский нарід в Австрії під зглядом прав національних засуджений на вічне упосліджене — Народне окружне віче в Коломиі заявляєся за заведенем в нашій державі загального безпосереднього тайного голосованя зі знесенем всяких курій виборчих при виборах до Ради державноі, до Соймів краєвих, рад повітових і громадских і рішає в тім згляді внести петицію до Ради державноі і Сойму краєвого і постаратися, щоби як найбільше петицій в тій справі війшло.

При тім з огляду на те, що тепер в Раді державній піднесено справу безпосереднього голосованя з курій сільских, заявляє віче против висказам деяких послів з Кола польского, що всі селяне Покутя є за як найбільшим розширенем їх прав голосованя і стоячи на становиску загального безпосереднього голосованя, тим більше чуються покривдженими теперішним посередним голосованем з курій сільских, і ухвалює той погляд селян на сю справу Раді державній в як найчисленнійших петиціях заявити.

II. Народне віче в Коломиі виражує своє невдоволене з тоі причини, що рускі посли соймові в осени р. 1890 поріжнилися між собою і за для т. зв. „угоди“ розбили опозиційну солідарність клюбу. Віче заявляє, що угода з верховодячими тепер в краю партіями шкодить інтересам рускоі селянства, віддаючи інтереси селянскі на ласку людей селянству ворожих. Віче взиває проте руских послів соймових, щоби з початком найблизшоі сесії соймовоі утворили разом один клюб, як був в р. 1889, і зараз на першім засіданю соймовім висказали ясно і сміло, що вони ніякоі угоди з теперішною більшостію польскою не узнають, що вони, покидаючи „приязно-вижидаюче“ становище, стають в рішучу опозицію до теперішноі більшости соймовоі і теперішного правительства і будуть стояти рішучо за справами рускоі селянства і за як найбільшим розширенем вільности горожанскоі і прав політичних.

Що до руских послів в Раді державній, то хоть їх вибрали тими самими

способами, як доси вибирали послів Русинам ворожих, однако віче хоче мати надію, що почуте приналежности до руского народа у тих послів в зьме верх і вони також вступлять на дорогу цілком незалежної і рішучої опозиції, а передовсім зірвуть дотеперішну негідну свою залежність від Кола польского.

Особливож взиває Віче всіх руских послів до Сойму і до Ради державної, щоби вони з цілою енергією занялися справою тепер найважнійшою для руского селянства, заведенєм загального безпосереднього тайного голосованя, щоби в тій цілі видали спільну відозву о надсиланє петицій на йіх руки, щоби устроювали численні віча, збори і демонстрації за заведенєм загального безпосереднього тайного голосованя і щоби як в Соймі так і в Раді державній безнастанно такої зміни ординації виборчої домагалися.

III. Народне віче в Коломиі заявляє, що не годиться на проєкт зміни закона громадского в тім напрямі, щоби творити окружни громади і настановлювати над нимі окружних начальників, як того хоче проєкт внесений анкетою Виділу краєвого. В такій інституції бачить Віче обмеженє автономії громадскої, непотрібне збільшенє тягарів громадских і небезпеченство корруції і ще більшого непорядку по громадах. Віче стоіть за зміну закона громадского в тім напрямі, щоби при голосованю знести круги виборчі і завести загальне голосованє, щоби війта і старшину громадску вибирала ціла громада безпосередно, щоби раду і старшину громадску вибирати що найбільше на 3 роки, щоби всі важнійші справи громадскі рішала сама громада безпосередно, щоби громада також мала право в разі важної потреби усунути раду і старшину громадску перед упливом часу єі урядованя. Віче стоіть також за зм ну ординації виборчої повітової в тім напрямі, щоби і тут при голосованю знести кур і виборчі а завести загальне голосованє і щоби розширити компетенцію рад повітових Віче ухвалює в тій справі внести відповідну петицію до Сойму краєвого.

IV. Зважившн, що сего і слідуючого року мають відбутися майже по всіх громадах наших повітів вибори до рад громадских, поручає Народне Віче в Коломиі, щоби по всіх громадах потворилися завчасу комітети виборчі в т й цілн, щоби повибирати таких людей, котрі би сумлінно дбали про добро громадске, щоби названі комітети завчасу повизначували собі відповідних кандидатів, старалися всіх громадян втягнути до участи в голосованю і в загалі приготовили все, що потрібне до успішного переведеня виборів. Для поради і помочи названим місцевим комітетам мають потворитися повітові комітети.

V. Народне Віче в Коломиі стоіть за зміною закона дорогового в тім напрямі, щоби знести шарварки, щоби всі дороги потрібні для комунікаціі публичної поміж поодинокими місцевостями удержувати коштом цілого краю і щоби видатки дорогові покривати відповідно розложеними додатками до всіх податків як безпосередних так і посередних. Що до вконуваня теперішного закона дорогового жадає Віче, щоби в разі, коли в якій громаді нема тілько роботи при дорогах, аби всі дні шарваркові відробити, по мисли закона вмешувано число днів шарваркових а не як тепер діеся, стягано примусово гроші за дні, котрих не можна було відробити.

VI. Народне Віче в Коломиі стоіть за зміною закона ловецкого в тім напрямі, щоби властивці польованя були обовязані нищити всі хижі звірі і відповідали за всі шкоди починені звірями як хижими так і нехижими; щоби знести розпорядженє міністеріяльне забороняюче громадам виконуванє польованя через своіх стрільців; щоби в разі винаймуваня права польованя, ліцітацію провадила сама громада, а не староство.

VII. Народне Віче в Коломиі заявляє, що заказ моченя конопель і лену в ріках і потоках, який тепер видають власти з огляду на закон рибацкий, приносить велику шкоду народному промислови ткацкому і збільшує нужду народну, котроі господарка рибацка новим законом установлена не може винадгородити і в сотній части; для того Віче відноситься до Сойму краєвого, щоби беручи в охорону промисл ткацкий зарядив постійне усуненє таких заказів, а також щоби поновив зазив до властей, аби не накладали податку на домашний промисл ткацкий.

VIII. Народне Віче в Коломиі домагаєся, щоби по мисли маєвих законів з 1874 р. видано закон о католицких громадах віроісповідних, щоби тим громадам

в'іддано цілковитий заряд всего маєтку церковного і ерекційного з повною автономією в завідуваню тими справами; щоби знесено патронат яко останок середньовічної залежности людского сумління, і право презентацій всіх парохій віддано громадам віроісповідним. Віче домагаєся зміни закона конкуренційного в тім напрямі, щоби села з церквами філіальними (дочерними) не конкурували до будови церкви матерної. А тимчасом поручає Віче закладанє брацтв церковних на статутах.

IX. Народне Віче в Коломиі домагаєся, щоби при продажи дров і прутя з лісів камеральних і при віддаваню робіт в тих лісах мали першенство громади.

X. Народне Віче в Коломиі домагаєся як найскоршого завязаня товариства політичного на округ коломийский для оборони інтересів робучої людности того округа.

XI. Віче поручає закладанє „Народних Спілок“ по селах для підмоги просвітним і економічним інтересам парода.

XV. Віче поручає всім селянам газету „Хліборов“.

КОЛОМИЙСКЕ НАРОДНЕ ВІЧЕ І ПРЕМУДРІСТЬ „ДѢЛА“. Відомо вже з газет, що д. 5. падолиста с. р. відбулося в Коломиі окружне народне віче скликане комітетом, до котрого належав і підписаний. До комітету того належало крім підписаних на відозві вічевій дра Даниловича, Гарасимовича і Трильовского, ще 52 селян. Той комітет селянский мав перед вічем 8. і 29. вересня дві наради, на котрих уложено програму віча, поназначувано деяких бесідників і рішено, які резолюції мають предложитися вічу до ухвали. Було се перше віче в нашім краю, устроєне цілком заходом і коштом самих селян, бо з 28 гульд. зложених на кошти віча зложили селяне дрібними датками поверх 20 г., знак що селян воно дуже інтересувало, коли не жалували навіть датків грошевих, до чого наші селяне не такі скорі. Для спростованя хибної вісти, яку всі часописи, а особливо польскі, без ніякої підстави розголосили, зазначу, що до вічевого комітету не належав др. Окуневский.

Сегорічне віче коломийске важне з двох причин. Воно показало, що нарід наш не такий уже цілком недозрілий та недоросліий до житя політичного, як дехто думає; противно на вічу показався він вповні свідомим своїх бажань і тямущим, як брати ся до переведеня своїх цілей. Треба було чути, як селяне бесідники краснорічиво і розумно реферували про всі точки програми, як консеквентно трималися предмету і як слухачі селяне розуміли добре все, про що йшла діскусія, як однодушно і з запалом виражали своє одобренє або невдоволенє. Треба було бачити, як ясніли очи у селян, коли вони піднесли голос за загальним голосованем. „Колисмо доросли до рекрута і до податків, то дорослисмо і до загального голосованя!“ — такий окрик вирвався з грудей соток селян як відповідь графови Стадніцкому на его звісну заяву в комісії парляментарній. Своєю дорогою, граф Стадніцкий певне навіть і з своїм лакеєм не говорив ніколи про безпосереднє голосованє, не то з яким селянином. Коли вже дійшло до дальших точок програми, до справ дотикаючих щоденного житя селян, то вони показалися дуже вдатними бесідниками в своїх промовах. Так добре представити і аргументувати, як н. п. Кузик і Сандуляк в справі закона ловецкого та рибацкого, мало хто навіть з більше інтелігентних людей потрафить. Далі віче коломийске показало, що партія радикальна здобуває собі твердий грунт в народі. Радикали стоять на тім, що для поправи долі руского народа треба грунтовної зміни цілого теперішного устрою політичного в краю, щоби все житє політичне поставити на основі новного демократизму, а першою підставою до осягненя тої цілі є заведенє загального безпосередного голосованя при всіх виборах. Се має бути точка виходу до всіх інших реформ, се єдиний спосіб здобути рускому народови відповідне становище в державі. Та основна точка практичної програми радикалів приймаєся всюди в народі з таким зрозумінем річи, як може не одному з утілітарних політиків і не сниться. Свідком тому власне віче коломийске.

На вічє те накинулося „Дѣло“ і шляхецко-демократична Gazeta narodowa. Особливо нещасливе „Дѣло“ у своїх полеміках, як то вже раз в „Народі“ зазначено: як бере ся кого нападати, то все зробить так, що лише самому собі пошкодить. Таке вийшло і з за коломийского віча. „Дѣлови“ не подобалося ціле віче для того, що випало воно в дусі радикалів против сервілізму „нової ери“. Самому вічеви не могло „Дѣло“ нічого закинути, але в своїй премудрости найшло латку, і то таку, що и хто другий і за сто літ такої б не видумав. В справозданю з віча додало воно в скобках, що по ухваленю резолюції против „нової ери“ наступили конф-ренції аранжерів віча з д. Марковим, котрий яко репортер „Галицкой Руси“ прибув на віче, що предсідатель віча зійшов аж до Маркова, а аранжери віча вислали телеграму до „Гал. Руси“ ітд. Все те написано так, щоби представити віче коломийске як штучку москальофільску. Самий той притик нічого не зашкодить радикалам, до котрих „Дѣло“ пило, бож всякий знає, що ми з москальофілами та з д. Марковим не маємо ніякого діла, на що найліпший доказ те, що на коломийскім вічу крім репортера „Гал. Руси“ нікого з москальофілів не було, ані з духовних ані зі світских. Тим притиком однак показало „Дѣло“ свою глубоку премудрість політичну і свій новоерскій погляд на вимоги взаімної чемности між людьми.

Правда є, що д Марков не лиш по ухваленю другої резолюції, але по кождій ухвалі приступав чи то до секретарів віча, чи до мене або до д. Гарасимовича і випитувався, „хто то говорив, як називаєся, відки він“, просив подати ему ухвалену резолюцію до перечитаня і розвідував про деяких учасників. На всі ті питаня кождий з самої ввічливости давав д. Маркову жадані пояснення. Міг так само і д. Струсевич, репортер „Дѣла“ жадати інформацій і ніхто не бувби ему відмовив. Тай ліпше би був зробив, якби був поступив як д. Марков,

бо бувби не поперекручував факти і імена в своїм справозданю, так що навіть з комісаря Квятковского зробив Вайдовича.

Хтож винен „Дѣлу“, що его репортер не був такий цікавий, як репортер „Гал. Руси“? Правда також, що один з аранжерів віча вишукав для д. Маркова охотного селянина, котрий подав телеграму д. Маркова до „Гал. Руси“, але те саме міг зробити і д. Струсевич і ми були ему 10 посланців до телеграм достарчили. Прецінь чужому чоловікови годиться допомогти, хіба що „Дѣло“ уважає, що в новій ері і звичайної чемности між людьми не повинно бути.

В кінці однако той премудрий концепт „Дѣла“ відбився найгірше на самих народовцях. „Gazeta narodowa“ зараз підхопила, покликуючися на „Дѣло“, що віче коломийске за розширенем права голосованя для селян, то махінація москвофільска і що в загалі ціла акція між народом за розширенем права голосованя, то москвофільска робота, вначить, і віча в Стрию та в Турці роблять ученики Наумовича. Заразом дала „Gazeta narodowa“ (з $^{1}/_{11}$ с. р.) научку народовцям і йіх послам, щоби в нічім не бунтувалися против Кола польского, бо через те, як само „Дѣло“ каже, впадають в підозрінє москвофільства, і все то відбівся найгірше на самих народовцях. Нарід якби прийшов до голосу, каже „Gazeta narodowa“, тоби з народовцями обійшовся як з непотрібним драптем. Так отже само „Дѣло“ в своїй премудрости політичній виплело Полякам бич на народовців, піддаючи йім думку, що поступові рухи, то москвофільскі махінації. Тим способом нетямуча преса цілком вяже руки рускій народовскій партії. На всякі поступові змаганя народовців скажуть польскі шляхтичі і опікуни угоди, що то радикалізм, а радикали і москвофіли — одна рука, а москвофільство противне вашій заяві в соймі ітд. — і народовці будуть мусіли стояти ні в пять ні в девять.

Давно бувало „Дѣло“ докоряло москвофілам ретроградством, а тепер само відхрещуєся від усякого поступу і кладе его на карб москвофілів. До чого то зможе довести народовців така премудрість йіх „Дѣла“? Щастє лише, що „Дѣло“ над такими річами ніколи не думає.

Др. С. Данилович.

ВАЖНИЙ ІНЦІДЕНТ, Справа зміни дотеперішної ординації виборчої живо порушила людність Галичини, сільску й міску, найшла голосний розгомін у галицкій пресі головно через безправну і безтактну заяву в комісії парляментарній польских послів Стадніцкого і Єнджейовича, замітимо при нагоді, того самого, котрий в ніскім повіті „спонукав“ вибраного послом мужика Яхима щоби сей зрікся вибору і уможливив при другім голосованю его вибір на посла. Та про те в Раді держкій справа та була тілько малозначучим інцідентом: по першій нараді, на котрій Полякам дана була можність скомпромітуватися, у всіх міродайних клюбів відійшла охота займатися дальше сею справою. В повній раді про сю справу не булоби може й згадки, колиб не викликав еї посол Романчук своїм внеском, щоби парляментарна комісія для справи виборчої складалася не як доси з 24, але з 36 членів і щоби до неї війшов один посол Русин. Внесок сей і его полагодженє в Раді державній були власне тим інцідентом, маловажним для всеї Ради, але дуже важним і навчаючим для нас, і для того ми вважаємо потрібним близше ему придивитися.

Внесок д. Романчука не був першим в своїм роді, хоч і належав до т. зв. делікатних внесків, відслонюючи перед широкою публікою внутрішний хід тої машини, що звеся Радою державною. Головним характерним признаком тої машини є організація клюбова, котра звільна з організації послів однакових поглядів для ліпшої оборони спільних інтересів сталася машиною для підпираня правительства і придавлюваня інакше думаючих меншостів. Клюби в австрійскій Раді державній, се радше товариства завязані для спільного інтересу, ніж звязки послів однакових поглядів політичних. Особливо треба се сказати про три великі клюби: польский, консервативний і сполученої лівиці, на котрих тепер опирасся правительство. Клюби мають свої регуляміни, котрі більшости членів клюбу запевнюють майже диктаторску власть над меншістю. З клюбами, а властиво з йіх провідниками й торгуєся правительство о всяку справу; не тілько на наради повної Ради, але навіть перед комісії справа всяка приходить звичайно вже з гори в головному рішена. Таким способом організація клюбова в самому корени підкопала австрійский парляментаризм і перенесла его центр тяжкости з парляменту а навіть і комісій до тайних кабінетів, в котрих відбуваються конференції міністрів з провідниками клюбів попираючих правительство.

Та про те все таки й комісії парляментарні мають чималу вагу в тім дивогляднім, до гори ногами оберненім парляментаризмі. Хоч перед комісії важнійші справи приходять звичайно вже „облагоджені“, то все таки богато подробиць обговорюєся і облагоджуєся ще в комісіях. На наради комісії приходять міністри і дають виясненя звичайно далеко докладнійші, ніж на засіданях повної Ради, так що комісії парляментарні є властивим парляментом, а повні засіданя Ради більше тілько парадою. Верховодячі клюби стараються взяти в свої руки всі найважнійші комісії, аби запевнити собі в них більшість, або навіть, коли комісія має займатися „делікатними“ (звичайно грошевими) справами, не допусти ти до неї ніякого профана І так нпр. до найважнійшої комісії, буджетової, не допускають нікого з опозиції ані навіть нікого з клюбів не належних до товариства. Що до інших комісій, то провідники верховодячих клюбів укладають звичайно „ключ“: коли до комісії належати буде х членів, то з головних клюбів війде туди по тілько членів, з менших по тілько а тілько. Найменші, а надто опозиційні клюби звичайно виходять в порожні, з них нікого не вибирають до комісій, хоч би в них були люде найспосібнійші. На таке поступованє вже нераз жалувались і молодочехи і посли з опозиційних клюбів. Д. Романчук своїм внеском також стрібував устромити палець в сю штучну павутину, що обснувала наш парляментаризм так, що ему й лиця не знати. Правда, заким поставити свій внесок в повній Раді, він удавався до провідників двох важнійших клюбів, сполученої лівиці і Кола польского, жадаючи, щоб або допущено одного

Русина до комісії для справи виборчої, або змінено ключ для сеї комісії так, щоби замість 24 членів було в ній 36, при чім міг би увійти сюди й один Русин. Провідник лівиці відповів, що заключивши в тій справі угоду з двома іншими великими клюбами, Німці не можуть для Русинів нічого зробити і відсилають їйх до Кола польского. Провідник Кола польского зробив більше, бо предложив жаданє Романчука Колу польскому. „Демократичні“, т. є. міські посли Поляки: Леваковский, Соколовский, Вайгель і деякі чеснійші посли сільскі, як мужик Поточек і Едв. Гневош були за тим, щоби сповнити жаданє Русинів, котре було і справедливе і поставлене в можливо найскромнійшій формі. Більшість Кола відкинула се жадане і примусила д. Романчука вивести справу перед повну Раду державну.

Ми не будемо зупинятися на коротенькій дебаті, яку викликав сей внесок в Раді. Мотивованє д. Романчука було коротке, скромне, до річи сказане, вповні лояльне і парляментарне. Против него не обізвався ніхто з Поляків, значить, вони не мали що ему закинути прилюдно. Промовив тілько провідник Німців Плеєр, котрий признав несміло, що жаданє Русивів справедливе, але лівиця мусить голосувати против него, бо таку умову заключено з іншими клюбами. І внесок Романчука упав, але о диво, упав поважною меншістю 75 против 88 голосів. Сей здобуток голосованя наводить нас на деякі інтересні думки.

Внесок д. Романчука, хоч сам собою дрібний і в наслідках не важний, а вже ніяк не опозиційний, був першою пробою клюбу руского виломатися від невільницкої залежности від Кола польского, в яку сей клюб поставив себе звісною угодою і передвиборчими торгами. Се дуже добре відчула польска шляхетска преса, котра устами „Czasu“ накинулася на д. Романчука, назвала его поступованє нелояльним і загалом наговорила репрезентації рускій чимало компліментів з „грубшого тону“. „Дѣло“ виступило до полеміки методом струса: воно прикинулося новонародженою панянкою, котра не знає, „wozu der Lärm, was steht dem Herrn zu Diensten“, та хоч в тім показало опозиційні роги, що відкликнулося до всеї людности Галичини, щоби засипала Раду державну петиціями о зміну ординації виборчої. Але сего, в чім була головна вага виступу д. Романчука, відносин клюбу руского до Кола польского, „Дѣло“ навіть не доторкнулося. А й самі посли рускі у Відні не дали доси ніякого знаку про те, щож вони далі думають робити, чи внесок Романчука був у них припадковою подією, чи випливом якоісь ширшої політичної думки?

Але найважнійший бік діла лежить ось в чім: коли посли рускі здобулися раз на відвагу піднести, хоч в дуже несмілий і вузко-клюбовий спосіб, справу загально інтересну для многих послів і клюбів, покривджених теперішнім станом, то вони здобули для себе від разу, силою самої справи, поважне число 75 голосів. Чи не повинно се показати їйм, де їйх натуральні союзники і з якими справами їйм треба виступати, а властиво, як треба ставити ті справи, з котрими виступають в Раді державній? Бути прихвостнем чи то одного Кола польского, чи всіх трех великих клюбів, котрі на малесенький клюб руский так само не звертають уваги тепер, коли він їйм служить, як не звертали би й тоді, колиб він стояв у опозиції — як бачимо, ані почесно, ані пожиточно. Чи не ліпше би було, не переходячи навіть явно до опозиції, стати зовсім незалежно від Кола польского, торгуватися з верховодячими клюбами аж тоді, колиби клюб руский попереду порозумівся з прихильними ему клюбами меншости і здобувши собі їйх евентуальну підпору, міг супроти Кола і інших клюбів виступати яко речник поважної меншости парляментарної? Особливо як найтіснійший звязок Русинів з клюбом ческим нам видаєся ділом і пожаданим і вповні можливим без нарушеня тих зобовязань, які взяли на себе рускі посли зглядом правительства. Пишемо те все очевидно, ставлячися в положенє наших послів серед теперішної сітуації. Ми знаємо, що поставити прямі, принціпіяльні жаданя далеко лекше, ніж їйх сповнити. Але з другого боку ми переконані, що крутячись і топчучись на місці, клюб руский нікуди не зайде, а якийсь вихід із дотеперішної мороки мусить-же бути. Ів. Франко.

Справи суспільно-економічні.

ЩЕ ПРО НАШУ КУЛЬТУРНУ НУЖДУ. В 20 — 21 ч. „Народа“ подав д. Охримович зміст брошури д. Будзиновского „Культурная нужда австрійской Руси“ і відізвався о ній з великою похвалою. Хотілось би й міні сказати про сю брошуру кілька слів; хоч може в них не буде такої великої похвали для автора, та за те може буде більше приключок до дискусії, котра в таких широких справах, як економічний розвій цілої України і програма економічної праці єї інтелігенції міні видаєся в усякім разі дуже пожиточною.

Сам автор брошури і єго рецензент бачуть головну єї вагу в тім, що вона „дає загально звісним фактам теоретичне поясненє“, приводить до розуміня тих фактів. Значить, теорія є головною основою брошури, а факти наведено в ній тілько для ілюстрації теорії. Признаюся, що вже саме те поставленє діла зробило на-мене при читаню брошури неприємне вражінє: так немов би читаєш працю з 20 — 30-их років, коли ще наука під впливом ідеалістичної філософії розумувала апріорним методом і вважала головним ділом будованє теорій, а не дослід фактів і їйх звязку.

Ну, та може д. Будзиновский поступає не зовсім так, може він тілько прикладає загально звісні і признані теорії до загально звісних і ствердженых фактів і дає їйм нове освітленє? Придивімося на-

самперед єго теоріям, а потому фактам. Д. Будзиновский очевидно сам так думає, натякаючи на те, що він в основу своєї студії кладе „еволюційну методу введену до наук суспільних Марксом“. Що се за „еволюційна метода“, я не розумію; методи такої мабуть зовсім нема, а Маркс вложив тільки в основу свого діла той погляд, що суспільність така, яку ми бачимо, не є нічим вічним, а змінюється враз із усіми своїми формами. Значить, теорія еволюційна у Маркса відноситься до самого предмету, а не до методу, котрий у него лишився в добрій мірі апріорний.

Як же розуміє еволюційний погляд Маркса д. Будзиновский? Досить просто. В Англії був з разу порядок феодальний — він упав, по нім витворився порядок капіталістичний з фабриками і пролетаріями - робітниками, котрі на своїх плечах двигають розвій суспільний до нового ладу, соціялістичного. Те саме було в Франції, Німеччині, загалом в західній Европі. Феодалізм упав, капіталізм панує, соціялізм надходить, просисається вже тисячними дірками в теперішній лад суспільний. Феодалізм, по думці д. Будз., був однаковий у всіх краях Европи (і автор подає єго схематичну характеристику), капіталізм є також однаковий, ну, і соціялізм очевидно також мусить бути однаковий, так само як і перехід від капіталізму до соціялізму мусить іти однаковою дорогою. Основні признаки капіталізму: продукція фабрична і концентрація капіталів в немногих руках, а з другого боку маса пролетаріяту. Побіда сего пролетаріяту над капіталістами, се побіда соціялізму. Галичина з того погляду показуєся мов та щука, котрої одна половина зварена на холодець а друга жарена. Феодалізм у нас іще не вигиб і заморожує наш поступ, а капіталізм з другого боку пришкає нас, показуючи нам самі найгірші свої боки. Значить, треба нам як найшвидше позбутися замороженого хвоста феодалізму, а перейти з руками й ногами в капіталізм, т. є. по схемі д. Будзиновского зробити так, щоб у нас в краю не було ані шляхти, ані дрібних рільників - хлопів, ані дрібних ремесників, а тільки великі лятіфундії, оброблювані по капіталістичному на спосіб американский, великі фабрики — і маса пролетаріяту. Ось теоретичний скелет розправи д. Будзиновского і виведена з того скелету практична програма.

Думаю, що Маркс обернувся б у гробі, коли би побачив таке схематичне і шаблонове приложене своєї теорії. Певна річ, історична черга економічних порядків: феодалізму, капіталізму і соціялізму є фактом. Але сего ані наука ані ніхто тямущий не сказав, що феодалізм усюди був однаковий, капіталізм є однаковий і соціялізм мусить бути однаковий; противно, ми знаємо, що кождий економічний порядок в ріжних краях виливався в ріжні форми і розвивався неоднаково Маркс прослідив розвій англійского капіталізму. Але думати, що се іменно був розвій „нормальний“ і що так мусить розвиватися капіталізм в інших краях, є цілковита нісенітниця. Противно, так як в Англії капіталізм не розвивався ніде; в Америці він розвивався зовсім інакше, в Франції також дуже відмінно, в Бельгії, Італії, Німеччині знов інакше; в Італії навіть було таке, що розвившися раз дуже сильно в XV — XVI віках, він опісля упав, а тепер розвивається в друге Правда, остаточні форми капіталізму, які бачимо нині, де в чому дуже похожі в усіх краях, особливо що доторкаєся промислу фабричного. Але вже в рільництві бачимо ріжні форми капіталістичного господарования: велику продукцію в Америці і дрібну напр. в Бельгії, Франції і в самій Англії. Значить, шаблонові рисописи феодалізму і капіталізму, які подає д. Будзиновский, не зовсім вірні, а і основані на них вказівки єго „практичної“ програми не можуть бути вірні.

Погляньмо тепер на факти, котрими ілюструє д. Будзиновский свої теорії. Мусимо тут сказати, що що доторкаєся економічного розвою Галичини і єї теперішних відносин, особливо рільничих, то д. Будзиновский характеризуючи все се загально, робить дуже богато помилок. Лишаю на боці єго характеристику часів доісторичних, в котрих він бачить якусь „абсолютну комуну“ (вона мабуть рідна сестра абсолютного феодалізму, абсолютного капіталізму і т. д.) і такі відносини, що кожда сімя продукувала тільки для своєї власної консумції і замічу, що археологи вже в камяній, тзв. неолітичній а ще більше в бронзовій добі сконстатували дуже

широкі торговельні зносини між народами европейскими, в тім числі й тими, що жили на нашій землі, повідкривали вже з тих часів останки формальних мануфактурових фабрик, особливо в місцях, де були металі або богато каміня пригожого до виробу тодішніх знарядів. Перейду до характеристики феодальних порядків, і скажу, що в приложеню до нашого краю вона майже зовсім фальшива. По думці д. Будзиновского „продукція феодального двора була обчислена тілько на домашні потреби; все, чого потребували члени панскої сімії або дворска служба, витворювалося головно на місці, дома, а не спроваджувалося за гроші; ті роботи як і роботи в полі робилися не при звуці гроша, а при свисті нагайки; при всяких господарских функціях гріш був виключений; всякі данини і податки заспокоювалися плодами праці (натуралями), а не грішми“ (стор. 13 — 14). Не знаю, де д. Будз. найшов такий феодалізм; у нас єго мабуть ніколи не було. У нас іще „Правда руска“ накладала грошеві кари; грошеві дачки платили в Польщі мужики ще й перед статутом Вісліцким і пізнійше; так само за надобовязкову роботу пани платили мужикам грішми принаймі в XVIII. і XIX. віці до знесеня панщини; продукція ніде і ніколи в середніх віках і пізнійше не була так виключно фамілійна, як показує д. Будз., противно, дуже богато важних продуктів (усю збрую, тонші тканини, всі предмети люксусові) спроваджувано з заграници до Польщі і на Русь вже за часів Святослава Ігоревича, а в XVII і XVIII. віках Польща і злучена з нею южна Русь продукували богато на вивіз: вивожено збіже, дерево, шкури, мід, сіль і т. і.

Невірний є також погляд д. Будз. на початок капіталізму у нас. По єго думці капіталізм перший раз напер на наш край тілько по придученю Галичини до Австрії. Тоді то край наш, що доти жив у зовсім феодальних обставинах, був силою пришпилений „до організму державного витвореного суспільністю німецкою, котроі продукція була par exellence товарова а господарка грошева“ (стор. 161). Не знаю, як погодити сі слова з тим, що сам д Будз. каже далі, на стор. 63, немов то упадок феодалізму і побіда капіталізму в цілій Австрії, значить і в сі західних частях датуєся аж від 1848 р. Коли се правда, то 1772 р. Галичина феодальна придучена була до Австрії феодальної, значить, і перевороту ніякого в житю економічнім се придучене не могло зробити. На кілько ми знаємо факти, сей другий погляд є вірнійшій, та й у загалі називати Австрію 1772 р. краєм капіталістичним було би чудненько. Певно, що завязки пізнійшого капіталізму в ній були, але вони були і в Польщі. Нехай би д. Будз. прочитав хоч „Грановщину“ Антоновича в „Кіевской Старинѣ“, то побачив би, які поважні завязки капіталізму (промислова продукція нпр. горілки і т. д.) були вже тоді на Вкраїні і пропали в завірюсі козацких війн. З Корзона („Wiek ptrzne d ieje P lski za Stanisława Augusta“) він пізнав би ті завязки в Польщі кінця XVIII. віку. Історія Галичини 1772 — 1860 років, се в значній мірі історія руйнованя австрійским чиновництвом тих давніх завязків галицкого капіталізму — галицких фабрик, заводів і цілих галузей сирої продукції (зеліза, скла, тютюну, навіть соли) Всі ті факти взяті до купи кидають троха інше світло на історію нашого економічного розвою, аніж се після недокладних формулок вирозумував собі д. Будзиновский.

Не диво, що з невірних положень виходять невірні виводи. Характеристика теперішнього економічного стану Галичини у д. Будз. в цілости зовсім не вірна. Він бачить в нашім краю дрібних рільників, котрих господарку зове допотопною тому, що продукують руками а не машинами, далі шляхту, котра в значній мірі продукує так само а господарює ще гірше, і в кінці дрібних ремесників, котрих продукція також не варта доброго слова Капіталізм західно-европейский а спеціяльно віденьский давить і висисає нас, не дає у нас розвитися нашому власному капіталізмови, а без власного капіталізму, без продукції фабричної і як найшвидшої пролетарізації мас народа всі ми пропадемо за цапову душу. Запровадивши нас щасливо в таку сліпу вулицю, д. Будз. тоді тілько похопився, що з неї нема виходу, і пропонує нам суррогат виходу — загальне голосованє, політичний поділ Австрії, цла охоронні для здвиганя нашого промислу і т. д. Лишаємо вже на боці те, на кілько постанови політичні можуть викликати такі появи економічні, котрих

в даній суспільности нема, але д. Будз. забуває навіть те, що коли Галичина справді находиться в такім стані, як він єї схарактеризував, то вона не найде сили добитися навіть тих політичних форм, котрі він уважав користними, не говорячи вже о якихось прямих економічних користях. Д. Будз. думає, що покликом загального голосованя можна буде в Галичині підняти всю масу народну. Сміємо сказати, що се ілюзія. Всю масу народну на якусь суспільну акцію у нас не підіймете ніяким покликом, бо та маса до такої акції ще не дозріла. Навіть коли б у Австрії заведене було по милости яких небудь Німців та Чехів загальне голосованє, то над нашою масою народною ще довгі-довгі роки прийшлось би попрацювати, поки вона навчилась би тягнути з того права хоч половину тої користи, що тягнуть інші народи. А про таку широку акцію, як здобуванє фінансової відрубности від Австрії (без котрої, по поглядам д. Будз. і загальне голосованє мало що варте), у нас і думати годі. Значить „практична" програма д. Будз. навіть в політичних точках являєся не дуже то практичною. А вже єї точки економічні, а особливо сістематична, свідомо і з пляном ведена пролетарізація мас народних, се така диковина, на яку не здобувся ще жаден найзагорільший марксіст. Се доктринерство доведене до non plus ultra; наука і історія можуть тілько плечима здвигати на такі вискоки фантазії Практичні політики, навіть соціяль-демократи з подібними програмами ніколи не виступають. Вони числять ся з фактами, основують свої програми на фактичнім стані, на конкретних потребах і нуждах живих людей, а не обходяться з ними так, як говорить ся в тій пісні, що „дід бабці купив капці, за короткі були, то втяв пальці".

Іван Франко.

СТАН МУЖИЦКОГО ГОСПОДАРСТВА ПО ЛІВІМ БОЦІ ДНІПРА. Трицять літ пройшло від часу „визволеня" мужиків на Україні, а господарка суспільна за той час так скоро поступила наперед, що статистика мужицкого господарства по лівім боці Дніпра, в губерніях Черниговскій, Вороніжскій, Полтавскій, Саратівскій та Курскій дає ясний образ розвою, зазначує виразно тенденцію житя економічного. (Див. статю П. Скворцова п. з. „Итоги крестьянскаго хозяйства на южномъ трехпольномъ черноземѣ". Юрид. Вѣстн 1891. Нр. 5—6).

Вже простий скелет статистичний, що показує, кілько робучої худоби припадає на мужицкі господарства, є дуже навчаючий, коли зважити, яке значінє має домашній скот для хліборобского господарства А статистика показує, що на всі пять названих районів випадає 25·1% господарств таких, що цілковито не мають робучої худоби, 25·3% таких, що мають по 1 штуці, а ледви 49·6% таких, де худоби є більше ніж 1 штука.

Тількож се лише загальний рахунок. Цікавійша ще табличка статистична для губ. Вороніжскої, де господарства поділені на шість груп, відповідно до скількости грунту, який припадає на кожде господарство відповідної категорії На господарства

з грунтом	без худ.	1 штука	більше худ.
до 0 дес.	87·1%	9·6%	3·3%
„ 5 „	39·7 „	40·8 „	19·5 „
„ 15 „	16·7 „	40·3 „	43·0 „
„ 25 „	4·7 „	18·3 „	77·0 „
над 25 „	0.9 „	3·6 „	95·5 „

Рахунок сей показує наглядно, як зріст богацтва в худобі йде рівнобіжно зі скількостю грунту.

Тут можна далі завважати, що лише дві остатні категорії (тих, що мають над 15 дес.) можуть на своім грунті займати ся самостійно хліборобством, бо тут лише доходять до мінімум такі господарства, де нема ніякої худоби. А що до числа худоби, припадаючої на одну загороду господарску, та сама губернія так виглядає:

грунту	більшої худ. [1])	дрібної	разом
до 0 дес.	0·5	0·1	0·6
„ 5 „	1·7	0·4	2·1
„ 15 „	2·6	0·7	3·3
„ 25 „	4·2	1·4	5·6
над 25 „	6·5	2·8	9·3

Як бачимо, чим більше землі, тим більше робучої худоби, при чім завважати можна, що малоземельні господарства стоять близше до загород безземельних, аніж до тих, що наділені більшими грунтами.

Так виглядають хозяйства мужицкі з огляду на поділ і розклад худоби робучої.

Щож до самостійного господарованя на землі наділній, то на 915.140 загород з усіх наведених вище губерній приходить лише 555.478 (60·7%) самостійних, значить таких, що оброблюють свій грунт своєю худобою без чужої помочи. Решта або зовсім не господарує, або господарує лише на пів самостійно. І так 1·5% оброблює рілю по части своєю худобою а по части спрягає ся, 7·8% виключно спрягає ся, 12% винаймає землю, 9·3% зовсім не оброблює, 2% не засіває своїм зерном, 6.3% врешті не має що оброблювати Се мужики без наділів, без землі. Коли проте з тих категорій додати до господарів зовсім самостійних іще тих, що ведуть господарку на половину самостійно,

[1]) Більша худоба — коні, воли, корови. Решта — се дрібна худоба.

то остане 38% таких господарів (я беру господаря яко репрезентанта одного господарства), котрі слабонько лише тримають ся хліборобства і можуть „коли не тепер, то в четвер“ бути приневолені з ним розпрощати ся. Таких певних є зрештою лише 13% бо 25% се такі загороди, в котрих, як ми вище бачили, нема і одної штуки робучої худоби. А річ ясна, що роздобути сі доконечні средства для хліборобської продукції на цілих 230,000 загород — справа зовсім не легка.

Коли порівняємо, кілько в якій губернії господарів самостійно ведуть господарку — з тим, в якім стосунку наділені господарства робучим скотом, то побачимо, що ті числа не цілком сходять ся поміж собою І так напр. в Чернигівскій губ. на 77·8% загород з робучою худобою випадає лише 65·8% таких господарів, що самостійно господарують.

(Конець буде). М. Ганкевич

Полеміка й дописи.

„СТРАХОПУД XIX ВІКУ“. Коли кого з радикальних читачів „Народа“ огорнула зневіра й апатія, коли сільска глупа, людска глупота або грошеві клопоти придушили в нім іскру правди і справедливости, затемнили ясні погляди і придавили красні пориви для добра і щастя людей, — то нехай возьме в руки кільканацять остатних чисел „Батьківщини“ (16—39) і нехай прочитає собі там цілий ряд статей печатаних під заголовком „Що то є радикалізм“.

Статі сі своїм „грубшим кінцем“ знаменито причиняються до пропаганди радикалізму серед нашого загалу і від коли „Батьківщина“ почала їйх містити, стала вона найліпшою нашою приятелькою. Тому, хоть як у нас скупо за місце, простий обовязок вдячности вимагає віддячити ся нашій приятельці і посвятити кілька слів сі дорогоцінним статям.

Провідна думка сих статей така (наводимо дословно): „Тисячі людей, котрі хотілиби працювати, не можуть працювати, бо не мають де! Тисячі людей працюють в поті чола, а помимо того не мають що їісти. Для них біблійні слова обернулись на виворіть: „в поті чола будеш голодувати“. І ось де загадка питання соціяльного, того найважнійшого з усіх питань!“

Так говорить автор в ч. 16, говорить краще ніж найзавзятійший соціяліст, але „станувши, в ч. 15, на становищи порядку і права“, називає сам тото питанє соціяльне „страхопудом XIX віка, якого наші радикали в нашім краю намірюють виставити“.

Цитуймо дальше. „Праця не живить в поті чола працюючого. Очевидно щось попсувалось серед суспільности. Суспільність вимагає направи, реорганізації, наколи людскість не має загинути. Гадка ся мусить насунутись кождому мислячому чоловікови.“ (ч. 16) Але той сам автор називає тих „мислячих людей“, котрим тоті гадки якось занадто часто насуваються, то є соціялістів і радикалів — „очайдухами“ (22) і остерігає перед ними нарід (ч. 39), а хто тих думок мимо всіх пережитих терпінь не покинув і неупослобив ся в тім

згляді авторови статі, про того автор каже, що „він тримається йіх мов сліпий плота“ (31). Цитуймо дальше. „Соціялізм зміряє до знесеня приватної власности на те, щоби всі капітали стали ся власностію суспільности, щоби всі члени суспільности працювали без виїмку, а за те кождий член після розумної потреби діставав все, що єму до житя треба“. Але побіч такої похвали находимо в тім самім числі (19) слідуюче поетичне порівнанє: „Як та пошесть джуми пролітає незмірими простори землі та нищить організм людский, деб его не попала — так і нова пошесть соціяльної пропаганди розрастаєся, ширшає, обгортає тисячі недосвідчених голов“...

Се все перли логіки і учености рутенского філософа і ними наповнені дорогоцінні статі про радикалізм.

Автор тих статей знаменитий псіхолог По его думці, ті факти, що чоловік в поті чола голодує, що люде кривдять одні других, що один працює і не має, а другий не працює і має, всі ті факти суть заохотою до праці. По думці автора, нерівність маєткова причинюється до трудолюбивости, пильности, ощадности. Ми думали, що ані чоловік дуже богатий, котрий не знає, де має гроші діти, ані жебрак, що здихає з голоду, не рвуться дуже до роботи; ми думали, що чоловік тогди тілько радо працює, коли бачить, що праця тота хосен єму приносить і коли має сили до роботи. Так ми думали, але з „Батьківщини“ виходить, що голод причинюється до здоровля а кривда і визиск підносять трудолюбивість і моральність!

Автор є знамснитий історик. Після него, догмати християнскі, перекази про Адама і Еву, моногамічне супружество, приватна власність, право й інші „відвічні підвалини устрою суспільного“ істнують від самого початку світа і суть Богом дані. Тим часом історія всесвітна, на котру що крок покликуєся автор, учить, що то все є зовсім недавні продукти історії, котрі впрочім в кождим днем зміняють ся. Очевидно, воно троха чудно виходить давати такі елементарні лекції просвітителям народу і світилам суспільности, але щож, в Рутенії се ще нечувана ученість!

Автор є знаменитий економіст! В Галичині, де нема фабрик, панує рай по его думці, а в Чехах, Німеччині, Франції „повстає перед нами той страшний образ світа фабричного, страшний, та переражаючий нужденностію, нищетою своєю, браком всяких висших ідей та змагань, крім одного однісінького змаганя до заспокоєня голоду і жажди, словом, заспокоєня свого черева.“ (ч. 17) От як, Галилее, на якій ти висоті культурній стоїш! Пантруйся ж добре, уважай Галилее, аби в тобі ніколи яа настали европейскі порядки, бо тогди може бути, що кождий робітник від фабрик шкіри або дегтю буде міг похвалитися більшою ученістю, більшим почутем людскої гідности і більшою зрілістю політичною, аніж автор статей про радикалізм, аніж всі світила рутенскі, аніж всі посли рускі! Тепер вони можуть видаватися просвітителями народа, батьками вітчини, сторожами справедливости, борцями за права народні, і т. д., а тогди показалобся ясно, що се нужденні паразіти, смирні сервілісти, слуги й попихачі сильних галилейского світа.

В краях, де „повстає той страшний та перера-

жлючий образ світа фабричного", йість робітник два рази на день мясо, мешкає в камениці, ходить по европейски одітий, читає часописи, бере живу участь в житю публичнім і трясе державою, а у нас?..

Автор згаданих статей дуже учений чоловік: часами так учено пише, що відразу стане ясно, о що ходить. Напр: „Соціяльне питане займає ся пожитем людей і йіх зносинами, а іменно, як зарадити тому злому станови, який вивязує ся із зносин та взаємин людей, а ще більше тому економічно лихому станови, який звичайно витворюєся із взаємин та зносин людскоі суспільности." Аж тепер Ви, панове газди, зрозуміли, що то соціяльне питане!

А вже певно ніякий піп так красно не вміє казаня говорити, як автор статей „Що то є радікалізм"

Як правовірний христіянин і совістний учений, починає автор свій виклад економії від Адама і Еви. „Хто не чув оповіданя св. письма про вигнане прародичів Адама і Еви з раю? Сказано там: „в поті чола будеш споживати хліб насущний". Се перше людске соціяльне) право! Господь Бог, як учить св. церков, наказав першому чоловікови працювати в поті чола і з праці рук живитися. „Ні, без правд Божих, без потіхи релігії жите людске неможливе; суспільність не мислима". „Чти отца і матір! не пожадай жени ближнього свого!" „Погадаймо лиш, як виглядалоби жите суспільне без родини, без супружа?" „Прошу лише подумати, если би кождому вільно робити все, що ему сподобаєся?". (ч. 22). Правда, які переконуючі аргументи?! А яка правда!..

„Словом" автор статей зайшов „в такий лябіринт непевности, противорічія, неясностя, глупоти, — що без довгого намислу мусить узнати теперішний порядок світа з правом власности за наймудрійший" (ч. 21)) — дарма, що „тисячі людей голодують в поті чола" і „що в суспільности щось попсувалося" (ч. 16).

Автор згаданих статей пише раз мов учений, говорить другий раз казане як піп, то знов грозить мов жандарм або удає чоловіколюбця — але мимо того не покидає ся народовскоі методи: значить, все то плює то лиже. Нам не дивно, що автор дорогоцінних статей придержуєся тоі методи, бо нею мусить послугувати ся той, хто обібравси за речника неправди, кривди і визиску; але цікаво, чому як раз тепер дістав автор дороцінних статей охоту до такого писаня, а редактор до печатаня таких статей? На се питане находимо відповідь в слідуючих словах: „Гадаємо (каже автор), що поставлене на дневний порядок питаня соціяльного в невластивий спосіб і невластивий час — хочби і яка була чиста ціль, може більше лиха наробити, ніж мовчане, хочби і як довге." (ч 15). Коли би автор говорив яснійше і щирійше, то повисше сказане виглядалоби так: „Хоч ви, рудикали, правду кажете і хоч ваша ціль чиста, але тепер мовчіть, бо тепер Романчуки, Барвінскі і всякі посли, патріоти, народовці при помочи всяких земних сил, дриглів, ковбас і т. і. роблять аванси і драпають ся „в гору", а ваше балакане може попсувати цілий ефект. Ану-ж нарід від вашого балаканя прозрить, освідомить ся і зрозуміє, що так званих „независимих заступників народа" вибирають вороги робучого люду й Русинів, а правдивих речників правди і справедливости переслідують і вивозять на Кульпарків! А щож тогди буде?"

В. Охримович.

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ІВАНА НАУМОВИЧА.

I. Від одного близького знаємого пок. Наумовича дістали ми до використаня пару єго листів з остатніх літ єго житя. Пропускаючи місця чисто приватноі натури, ми друкуємо решту дословно, з діпломатичною вірністю, як перші документальні причинки до характеристики сего інтересного чоловіка і діяча.

I Лист на півтора аркушика листового формату 8 о, записаний з усіх боків (6 стор.) рівним, дрібним письмом, з датою в низу „Кіевъ 18. мар. 1888". „Высокоуважаемый (імя і отчество адресата пропускаємо). Давно я не писалъ, потому, что былъ очень занятъ. Я составилъ книжку на русскомъ языкѣ, поучительную для духовенства и народа Отправивъ половину рукописи въ Петербургъ къ Константину Петровичу (мабуть Саблерови, секретарови св. Сіноду) я удостоился того, что онъ всю рукопись самъ прочелъ и написалъ мнѣ два очень лестныя письма и прирекъ всякую помощь въ распространеніи книжки, и вручилъ мнѣ, чтобы ее по возможности скоро печатать Только сегодня я ее кончилъ, и выслалъ рукопись К. Петровичу и надѣюсь, что онъ будетъ совершенно доволенъ

„Отъ г. Маракуева (книгар у Москві) я не получаю никакихъ вѣстей. Я предложилъ ему, чтобы издалъ 4 моихъ разсказовъ, а не только два, но онъ вѣроятно тѣмъ обидѣлся, такъ чтоже дѣлать. Новый мой разсказъ былбы я ему тоже по тойже цѣнѣ продалъ, но вѣроятно ему представляется это слишкомъ дорого. А у меня знаете бѣда Я даже безвозмездно писалъ бы, но положеніе мое ужасное „Наука" издается, я работаю, а счетовъ два года не видѣлъ, а когда требую, получаю брань: развѣ вы мнѣ не вѣрите? Теперь написалъ мнѣ прямо мой редакторъ: присылайте 4500 р. на Науку. Положимъ деньги у меня есть и я вышлю, а около сентября мѣсяца онъ напишетъ, какъ прошлаго года: сей часъ присылайте 1000 р. И чтожъ сдѣлаю Прошу о счеты. Получаю брань. Ничего дѣлать.

„Ограбленный Z омъ (повну фамілію пропускаємо) и его клевретами разбойниками, я теперь живу только на мое жалованье, и что призначено было на свадьбу дочери, нужно было послать во Вѣну. Такъ я всегда работаю на другихъ, но уже Z. знаете какой разбойникъ.

Противъ X-а (звісний галичанин емігрант, імя і прозвище пропускаємо) интригъ нѣтъ. Я искренно хлопоталъ о немъ, и тѣмъ потерялъ довѣрье. Онъ самъ виноватъ тѣмъ, что всѣхъ (стор. 3) пачкаетъ грязью, представляя себя неповинной жертвой. Объ этомъ много писать, такъ лучше молчать. Я получилъ письмо изъ Галиціи, которое стоитъ прочесть, какъ онъ меня представилъ крестьянамъ! Замѣтилъ я въ Петербургѣ, какъ онъ меня представилъ въ одномъ домѣ, гдѣ прежде принимали меня сердечно, а теперь чуть не пустили въ комнату. Онъ терпѣть не можетъ, что я трудомъ моимъ

заслуживаю себѣ на признательность даже враговъ, что я не трутень, тунеядецъ.

Но пускай ему Богъ дасть все лучшее. Въ Петербургѣ я хлопоталъ сердечно. Здѣсь я нашелъ вліятельное лице, которому положилъ на сердце его судьбу. Онъ писалъ мнѣ, что на дняхъ получитъ уже мѣсто въ Вильнѣ. Слава Богу! —

Въ Галицію прійдется итти скоро. Австрія уже готовая Сегодня я читалъ польскую газету, въ которой говорится, что отлагать не льзя [1]). Полякъ Бауеръ, сынъ трактирщика подъ трема коронами министромъ (стор. 4) войны, именованый въ ночи, ненадѣйно. Рудольфъ главныйин спекторъ пѣхотныхъ полковъ, всѣ коменданты именованы.. ... Война уже рѣшена Подъ границей даже по селамъ драгуны, русскіе полки [при сьому слові мабуть рукою адресата приписано (!!)]. Народъ ждетъ первыхъ отрядовъ казаковъ съ восторгомъ. Православіе пойдетъ по телеграфу Іезуиты и вся западническая сволочь улетучится или замолчитъ. Русь наша воспразднуетъ 548 лѣтную годовщину отзысканія независимости. Двуглавый орелъ мощными крыльями обойметъ все Славянство. — И мы пойдемъ тамтуда, гдѣ жатва еще будетъ многа. Я надѣюсь кончить начатое дѣло въ Гниличкахъ, на которос такъ сѣтуетъ Х., поучившій меня (vorneĥm), чтобы я съ мужиками не переписывался. Но я считаю мужиковъ лучшими всѣхъ насъ. Это сила Руси, почтенная неиспорченная. Я съ наслажденіемъ говорю съ моими двумя гостями, понимающими меня, но и любящими меня. Аристократія Х-а для меня отвратительная Онъ же есть сынъ мѣщанина изъ Р. Но Богъ съ нимъ!

(Стор. 5). Дай Богъ, чтобы мы скоро пошли домой. Русскій народъ добрый, предобрый, для меня даже слишкомъ великодушный, но мы здѣсь излишные Здѣсь пропадаетъ нашъ трудъ въ великомъ множествѣ славныхъ труженниковъ, а почва наша тамъ, гдѣ нужно новой жизни, новыхъ великихъ идей церковной и національной....

Прошу Васъ о Х-ѣ хранить молчаніе. Хранъ Боже, чтобы онъ узналъ что нибудь о томъ, что истинно, но ему непріятно. Онъ знаетъ вредить..

— — — — — — — — — — — — — —

(Стор. 6) У насъ тепло, вчера было 20 градусовъ тепла. Но Днѣпръ еще не тронулся.

— — — — — — — — — — — — — —

Быть можетъ придется ѣхать въ Петербургъ, такъ увидимся. Но это только пока мечта.

Примите увѣреніе въ совершенномъ уваженіи и братской любви. Вашъ покорный И. Наумовичъ. Кіевъ 18. мар. 1888".

НАШІ ЧИТАЛЬНІ НАРОДНІ. Добродій Ол Колесса сказав в своїм рефераті над зміною статутів тов. „Просвіта", що хоть є у нас над 500 читалень заснованих, однак вони радше на папері істнують, ніж в дійстности, позаяк нема межи ними жадної природної організації. Се правда.

У нас вкоренилась манія, що нарід сам піддвигнеся з морального і матеріяльного упадкі лише самим накликуванем: „кріпіться! держіться, не дайтеся!" Але як має темний хліборób не датись, того ніхто ясно і докладно приміром не викаже. Но, щоби нераз більше упертого позбутися, то дасть ся ему раду дуже проблематичної натури, так що мужик лише покрутить головою і подумає або таки скаже: „То не так". Таке й з нашими читальнями діе ся Скаже учитель або піп передовим селянам або міщанам в місцевости зійти ся і підписати статути; відошлеся їх до властій до затвердженя, потім скличеся загальні збори на котрі нарід радше на „параду" зійдеся, ніж щоби пізнати і зрозуміти ціль і хосен читальні, а інтелігенція присутна на загальних зборах навіть не задасть собі на стілько праці, щоби хосенну ціль читальні і просвіти в загалі зібраним представити і витолкувати.

Звичайно прочитає ся членам статути, впише ся ново вступивших членів, котрі густочасто вже по місяці зголошують ся. що виступають з читальні, збере ся місячну або чвертьрічну вкладку і на „припите" по кількадесять крайцарів, вибере ся виділових, відспівався „многократне" многая літа, предсідалю, гостям і всім зібраним; потім піп, яко ініціатор і „первий" основатель читальні, запросить передову інтелігенцію, єсли яка явить ся на зборах, до себе на „приняте", котре звичайно кінчить ся пізною ночею роздумованем над народною просвітою, але при „зеленім столику", не дбаючи, що там „жаждучі світла" в домі читальнянім роблять Лишивші ся члени й селяне-гості з сусідних сіл ідуть за приміром свого „отця духовного" і випивши по одній, другій а єсли вистане й по третій порції, переглянуть „Батьківщину", „Русское Слово" або „Народну часопись", спробує один або другий член дещо з них прочитати і сідають і собі до „візка" або „дурака" по приміру своеі „голови духовної".

В кілька днів потім читає вся руска інтелігенція в „Ділі" або „Галицкій Руси", що в Н. засповано читальню за старанем ревного патріота о Х. і що читальня вписалась в члени тов. „Просвіти", або „Общества ім. Качковского, і на тім звичайно кінчаться подвиги й успіхи народної просвіти З початку появить ся в читальни один або другий читальник, але замість братись дещо прочитати з газет або з книжочки, скучить і завсігди виглядає кріз вікно, чи ще котрий з членів не надійде і до читальні не загляне. Потім іде й сам до корчми, де певно заставе більшу половину читальників і веселійше товариство, ніж в читальни.

Так ширить ся просвіта народна майже по всіх наших читальнях в краю, а єсли би хто моім словам не вірив, то раджу єму, щоби сам заглянув по читальнях народних в краю, а переконаеся о правдивости моіх слів. Дуже

[1]) Пригадуємо, що зимою 1888 р. раз у раз ходили вісти про неохибну і близьку війну між Австрією і Росією.

трудно знайти межи істнуючими читальнями таку, до котроі би члени правильно і пильно сходили ся в назначені дні і в котрій би учитель або піп прочитував дещо з часописей і з книжок і щоби їм незнані річи обяснював і толкував; бо читальні у нашого люду мусять бути дійстною школою, не доповняючою, але таки початковою. Бо й хтож дав нашому народови початки науки, той ключ до відомостій, хотьби таких, котрі наш хліборобский стан найбільше дотикають?

Родичі нашого хлібороба самі темні, тож і не могли єго нічого навчити а в школі, єсли ходив до неі, то ледви навчився просилябізувати друковане письмо, позаяк по окінченій примусовій науці в школі, не мав в руках жадної книжки, а о науці в церкві вже й нема що згадувати. Щоби отже читальні стались дійстним огнищем просвіти для простого люду, то конечно потреба установити в кождій читальні образованого проводиря — учителя, котрий би після уложеної системи науку в читальні членам уділяв, але не так, як то густочасто до тепер буває, що о. голова не загляне до читальні і через цілий рік, лише спитає при случайности дяка або другого читальника: „А що там в читальни діє ся“ і сам звиняє ся, що все не має часу подивити ся до читальні, тай на тім конець єго патріотичних подвигів. Читальня без інтелігентного проводиря-учителя не може принести найменшого хісня для просвіти народної.

Також трудно о фреквенцію по наших читальнях а то окрім наведених причин еще й тому, що члени не видять й не мають жадного матеріяльного хісня з неі. Тому при кождій читальні конечно потреба закладати касу позичкову, шпіхлір зо збіжем, краминицю і другі спілки, котрі би приносили членам матеріяльну користь. Але до переведеня того треба інших „подвигів“, ніж дотеперішних треба щиро приложити руки і безінтерэсовно попрацювати над розвоєм читальні і з нею полученої економічної інституції, поки вона не розвине ся і поки люд не пізнасть очевидного хісна з таких товариств — а тогди навіть без прилюдного оголошеня заслужиться кождий проводир народу і патріот справі народній о много більше, ніж зареєстрованєм в часописях, що в селі Н. основано читальню за старанєм о. У. або якого другого ревного патріота. От такі то у нас хиби читалень, котрі так довго не розвинуть ся і будуть без хісна для просвіти народної, доки інтелігенція сільска не візьме ся щиро із самопожертвованєм до праці над піддвигненєм простого і віками занедбаного люду з упадку духового і матеріяльного, бо твердити, що просвіта і поступ у нашого народа розвиває ся і на то спустити ся, то може завести нас до непевних результатів, а тогди бодай, чи не буде вже за пізно.

Немалою перепоною в розвою читалень є також вкоренена кастовість межи хліборобами (снісінько, як і межи інтелігенцією; може від неі й пішла ся чудна зараза), бо сельскі богачі уважають себе за щось висшого від біднійших і тому гордять ними, через що повстає межи громадянами незгода, ненависть, інтриги і тяганка по судах. Тому ворогуючі межи собою не хочуть ніяк разом належати і ходити до читальні, а воліють піти до шинку або корчми і там перед жидом або другим яким піяком обмовляти свого противника, як прийти до читальні і дещо пожиточного послухати або прочитати.

Буває також і так, що богачі насміваються з біднійших громадян, тому біднійші не хочуть ходити до читальні, оби не почули на себе зневаги від громадских „авторітетів“ (чи матадорів)

Сельскі богачі уважають себе за дуже мудрих а бідних за великих дурнів, хоть часто буває, що погляди у сільского бідолахи нераз о много постуновійші і практичнійші, ніж у богача; і цілком природно, бо біднійші є властиво практичними господарями й у богачів.

Тоті хиби по читальнях дадуть ся усунути лиш через добрий провід місцевої інтелігеції, котра будь-що-будь мусить статись дійстним учителем для читальників, коли читальня має приносити якусь реальну користь для хліборобів, а не бути лише світовою блягою.

В такім разі учитель чи учителі читальняні повинні уложити певну програму, після котроі має відбуватися в читальні читанє, поясненє читаного, розмови і забави межи читальниками.

Без такої організації зістане читальня в громаді великою нулею на папері, а заки до такої організації дійдуть самі хлібороби, то загорне їх скорше благодать kółek roln czych і таких інших благонадійних інституцій.

Михайлишин.

(Про причини справді повного упадку наших читалень та про способи зарадити лиху, — скажемо при нагоді обширнійше. Ред)

РУСИНО-УКРАЇНСКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ і РАДИКАЛИ III. Таке незаспособленє сливе загальне російскої інтелігенції навіть революційного напрямку вимагає переробити в корені характер російскої політичної освітности. Характер отсеї освітности [1]) що вихований під впливом історії, на початку московских Іванів, а потім петербурских Петрів, Катерин та Миколаїв, защепляв переважно погляди поверховно-державні, а зовсім не народні Се значить,

[1]) Той хто знає росправу д. Драгоманова: „Историческая Польша и великорусская демократія“ легко завважить залежність моєї статі в дальшім еї продовжені від тієї росправи, що по Украйині деякі інтелігентні кружки читають з великим смочутям та цікавістю. На превеликий жаль однакже ся росправа не вельми розповсюджена, через цензурні умови; через се саме ширеня ідей тієї росправи хотьби способом газетного оголошеня ніхто не повинен вважати чим небудь недоладнім.

що межи освіченими громадами краю ширилась більше наука про централістичний устрій єго ніж про федеративний. До сего часу з числа усяких політичних напрямків — напрямок народно-федеративний менше над усякий инший має заступників проміж письменників російскої літератури і зовсім туго защеплюється до російскої публики. Цікава річ в тому, що не публіцісти та політики стали найгорячійшими заступниками децентралізаційних напрямків за перших часів царювання Олександра II, а історики, етнографи та археологи. Сей напрямок вбачається не по часописях та політичних розправах а більше давався чути з катедр університетских. Заступником єго у Київі був проф. російскої історії Павлов, в Петербурзі Костомаров, письменник доволі чужий, що до великоросійскої літератури, в яку він вступив зі своїми українскими почутями та напрямками, а в Казані Щапов, правда великоросс, але родом з далекого сібірского краю, та вихована ний не в центрі Росії, а в Казані. Цікаво, що усіх отсих ученых тропки приборкав російский уряд, бо усіх позасилано, а Щапов навіть і помер на засланю. А тим часом вони усі тільки з катедр історичних промовляли про ідеї політичної децентралізації і то на основі фактів минулого, а се саме надавало сим ідеям характер якийсь археологічний. Та вони не мали й спроможності, беручи на увагу тодішні цензурні умови, виясувати скільки небудь вільно вагу для сучасности ідей децентралізації, а для того сливе і не торкались до сего.

Тільки за кордоном тоді можно було вимовляти усю правду про децентралістичні ідеї, і справді знайшовся для сего діла дуже талановитий і енергічний чоловік, Бакунін, що був заступником так званого російско-анархічного напрямку. Анархію, себ то безвласть, і Бакунін і той хто натхнув єго на се, Прудон, розуміли яко повнісеньку незалежність особи та непопуст ради якої небудь власти прав сі, навіть ради власти виборчо-заступної, яко даваня ладу кожній особі тільки від себе самої, через що Прудон розумів слово анархія так само. як англіцке self-government. І Прудонова і Бакунінова теорія анархії в практичному застособлюваню доводила до федералізму, що був і для Франції і для Росії однаково потрібен, бо у Франції свобода осіб та громад дуже вже давно зовсім підлягала під безумовні теорії монархічної, конституційної та републікаиской держави, під теорії єдности релігійної, політичної та національної, а Росія має такуж саму політичню історію як і Франція, тільки з додатком візантійщини та татарщини. На превеликий жаль, політичні обставини в Росії викинули Бакуніна на віки за кордон в еміграцію, а через те єго ідеї, як ідеї і єго закордонних одномисників, не ширились по Росії так, як було слід, та швидко і зовсім зникли навіть серед людей революційного напрямку; таким робом, коли в роках 70-х по Росії почав ширитися соціялістичний рух, то анархічно-федераційний напрямок Бакуніна так вже заслаб, що сливе без боротьби дав місце державно-централістичному. Тут головну причину складала фатальна спадковість отих привичок мисли та вчинности в опозиції, в яких вихована була суспільність історією держави за весь час централізації. А після вгамованя польского повстаня на додаток до всего ще міцнійше побільшилась сістема централізації та лягла важким нагнітом не тільки на житє адміністраційне областей, але й на духове. По всіх усюдах почали тамувати навіть найслабше натяканє на що небудь місцеве, особливе або автономне, і се діялось і по школах, і в друку і навіть на театрі Вихованє повинно було защеплювати молодому поколіню, що „Россія єсть не то що едина та неподільна“, як ото стоїть на памятнику Богданові Хмельницькому, але навіть і „одностайна“. Ота молодь і з'являєся на кону соціялістичної опозіції, значить, було б щось неподобне, якби вона не захопила з собою того шкільного духу, в якому вона була вихована. Був тільки єдиний спосіб позбутись сего духу, себ то довідатись, що Росія зовсім не одностайна. Самому довідатись про се, часом навіть з відповідніх джерел, а для сего треба було мати час, ото перше, друге ж в 70-х роках між російскою молодіжю почала панувати мабуть наслідком реакції до скарбової освітности. і загальна невподоба до науки. Само по собі недивно, що така неосвічена молодіж почала підпадати під вплив найпростійших формул з характером догматів, і таких осіб, що оголошували отсі формули-догмати. А як на лихо як раз тоді дуже поменшало число отих осіб-ватажків, що орудували по кружках молодіжі, да і вдатність їйх до сего діла теж підупала навіть як прирівняти їйх до людей 60-х років Таких людей, як напр. Чернишевского та Добролюбова посихано з кону, а вони були ліпші між усіма в опозиції 60-х років; таких же. як Герцен та Бакунін, що скупляли в собі міцну та різностайну освітність з додільним темпераментом, з великим житєвим досвідом, що були ознаємлені і з Россією, і з столицями й околицями, та й західною Европою і 60-і роки вже не дали. Таким чином нові ватажки, замість того щоб виробити нову самостійну програму, яка булаби найбільше відповідною різностайним народам, що живуть по Росії і йшла б поплїч з передовскими напрямками, які були випрацювані політичним житєм західної Европи, — мусили переняти самі найпростіші форми опозиційного житя сієї Европи, що вже особливо намуляли й очи й уши. А такою формою для російских соціялістів з'явилась німецка соціальна демократія з централістичною державністю. Що до Германії, то та форма може ще бути зрозумілою, маючи на увазі не дуже велике просторонище краю і одномастний сливе склад національний; до Росії ж не можна сі зовсім прикласти, як до держави, що так розлізлась і вдовж і впоперек та ще до того з людністю такою різностайною що до національностей. Такий переважний вплив соціальної німецкої партії на Россію постав перше через те, що проміж сісі партії за останні роки з'явилися

були такі люде, як от Маркс, Енгельс, Лассаль зі своїми творами. що зробилися підбивкою думок російских соціялістів; а друге — що Германія як раз поруч особливо з Петербургом; нарешті велике число жидів, що приймали у часть в соціальному руху Германіі і Россіі, склали звязок, що злучив російских соціялістів з німецкими.

Складений під впливами, про які вже говорено, та за приводом часопису „Впередъ“ російский соціялістичний рух почав ширитися по всій Россіі, з напрямком загальпого поруценя і з оголошенем отих софізмів, вимовлених д. Олексієвим, що нібито для всесвітної культури тим більша користь, чим більше зникає національностей, — однакже виконуване отого вимагання всесвітного поступу добродіі обруситслі не почали від своєї власної національности!

Дійсно, ідея всесвітности та людскости в істоті своій зовсім не перечить національности; перша є тілько розвиток дальше остатньої, бо спілка усієї людскости є не що інше, як загальна спілка осібних спілок, а сі найлекше можуть складатись у верствах, що вже сполучені між собою натурально мовою, однаковістю псіхічною та сусідством осіб, громад і племін відомих національностей. Сама тяма у людей про ідеал чоловіка походить і походитиме з абстракції ліпших відзнак осіб, громад та народностей і для того поступ отого ідеалу не вимагає ніяким робом знищеня усяких особливих відзнак людини, а навпаки вимагає безпереречного та безугавного розвитку їіх Всесвітність (космополітізм) та гуманізм відкидають самі тілько національні антіпатіі, національну ексклюзівність, закликають до знищеня національних вад. А з сего боку кого ж можно обвинувачувати в ексклюзівности національній? Не вже ж нас, украйнофілів, що обороняють національність безправну, котру всі занехаяли та пригнічують, чи тих чудних народовців, на взірець д. Олексієва, що навіть родом з Украйіни, дійсно ж нівелятор-обруситель? Д. Олексієв зовсім і не хоче вважати на те, що замісць людскости та ще й соціалістичної він підсовує нам державу та ще й деспотичну, а все ж таки національну; він не хоче вважати на те, що єго псевдо-космополітична промова супроти „націоналізму“ прямує зовсім не туди, куди треба, себ то не супроти тих, що гнітять чужі народності, а супроти тих, хто хоче позбутися гніту; він не вважає на те, що заміна їім слова між-народність словом обезнародовленє підтримує тілько монополію привіліованих, офіціяльних народностів, відбираючи у націй, яким не пощастило задержати державну незалежність, у націй переважно мужичих, їіх інтелігенцію, значить, природніх проводирів та організаторів для соціальної боротьби, і нарешті сих псевдо-космополітів перероблює на спільників — все одно свідомих чо несвідомих — „загального ворога“, замісць того, щоб вони були суперечниками єго.

Тим часом, якби лихі впливи не відвернули украйінскої молодіжі, про яку була вже річ, від народу, що викохав єі, та якби отсі, що переробились на „російских соціялістів“, за молоду схотіли були вжити якогось часу на ознайомленє з власним краєм та народом, на придбанє собі якого небудь фаху і з такими засобами обернулись вже до украйінского народу, де ще не зовсім пішла в непамять і козацька воля і ті часи, як ще не було ні подушного, ні рекрутства, ні поділу землі царицею Катериною проміж панів, — який би суголосний грунт між сим народом знайшли вони для ширеня вільних політичних та соціяльних думок, беручи на увагу те, що ширенє се проводили б, відаючи ті потреби, які виявлює готовий народній світогляд! Само по собі, що таке ширенє пішло б не тільки на користь украйінскій людности, а мало б великий вплив навіть на сусід, принамні більший, ніж се зробили пропагандісти-Украйінці, що „ходили в народ“ по різних великоруских губерніях.

Який був процент Украйінців, хотьби й несвідомих, в числі тих осіб, що прийняли участь в революційному руху отого часу, про який іде річ — докладно не можно сказати, але певно те, що сей процент був великий; до сегож треба додати, що здебільша Украйінці являли себе особливе енергічними, особливе відважними та прихильними до боротьби. Відомо наприклад, що грошову справу в революційній боротьбі того часу найдужче підтримав молодий украйінский пан Лизогуб що дав на се діло 300 тисяч рублів, себ-то вартість усего свого маєтку, і за се року 1879, на науку всім революціонерам, російский уряд покарав єго смертю. Се був чоловік дуже героічний, що жив тільки самими моральними потребами, але вихований на превеликий жаль під впливом російскої державної освіти, зовсім без свідомости про власну народність. Не доволі розвинений політично, він не спромігся стати на самостійне становище, а мусів слідком іти за російскими радикалами, присвячуючи всі великі засоби, які постачала єму Украйіна, не на велику радість для тієї ж Украйіни, бо вони на початку переводились на „хожденіе“ російских соціялістів до поволжского краю, а в той час, як соціалістичний рух став переходити на грунт політичної боротьби по Россіі, втрачувано їіх на підпиранє революційно-політичного друку з централістично - державним напрямком. Сей щедрук прокладав собі рахунки тільки між стома міліонами одностайної російскої народности та осередком, замісць того, щоб, як треба було дійсно, рахуватися з розмаїтими народностями російскої держави, не з самим тільки осередком, а й між самих себе.

В той час головним заступником політичної преси, як відомо, була партія, що оголосила себе, нібито вона вимовляє бажаня та намаганя народу. Ся партія в газеті „Народная воля“ домагалася устрою в Россіі без одкладу політичної волі. Але сама навіть тяма „народна воля“ часто перечить тямі „політична свобода“, а то через те, що наперед усего останя є сукупність певних прав особистих, що не можно ніяким чином відбирати навіть

з волі народу; потім того „політична свобода“ злучує в собі права груп, самоуправу громад та областів. Щоб оборонити оті усі відрубні волі, мусить бути складена спілка громад та областів в межах одного або декількох народів; сего найліпше досягти, коли ота спілка, що звичайно прозивають державою, триматиметься на основі виборчого народнього заступства. З сего можно вбачати, що в такій політично вільній державі, яка отак заснована (з долу в гору), сама „народна воля“ матиме дуже обмежену ролю, але тим самим „народна свобода“, себ то свобода усіх складових частей народу, матиме велику перевагу. Інше зовсім постане, коли будованє держави почати з гори до долу: від народу та волі его. Тут дійсно „народна воля“ буде тільки „волею більшости“, а коли держава вельми людна, то волею більшости заступників більшости людности. Значить, самодержавство такої „волі“ часто стоятиме навпаки з користю значної частини людности, а може і питомих прав осіб, груп, областів та навіть і народів.

Отта „народовольска“ партія, звернувши увагу на рух проти жидів, що постав був по Украйіні року 1881, обернулась до народу украйінского з проклямацією а в ній передкладала народови замість уряду „московского царя“ уряд всеросійскої палати депутатів, що триматиме уряд одповідне „народній волі“ его — передкладанє не дуже то спокусливе для свідомих Украйінців і сливе незрозуміле для Украйінців неосвітних Було б треба як першим так і останнім показати змогу самоуряду більше дрібного та такого, що стоятиме близче до Украйіни, — а то на тобі — вказано всеросійську палату депутатів, що триматиме уряд над Украйіною, з заступниками хоть би й „народної волі “16-17 міл. Украйінців, але які складатимуть, надійсь, меншість, прирівнюючи йіх число до числа заступників 40 мілионів великорусів. Само по собі, таким передкладанєм ніяк не можно здобути віри від свідомих Украйінців та змусити йіх непамятати Прудонових слів: „La forme change la tyrannie est immuable“.

От на сему й скінчимо наш огляд нелегального, що до Росії, друку, бо останні десять літ характеризує не тілька те, що в самій Росії зовсім замер хоть трохи вільний друк, але замовк він і посеред російских революційних refugiés, а се постало раз через важкі страти в протязі сего часу, яких дізнали російскі революціонери, а друге, що через се саме склалось між ними переконанє про потребу спорудити поперед міцну організацію серед самих себе, не виявлюючи себе до якогось часу отнерто в друку. Само по собі однакже складений в протязі віків характер політичної освітности за десять років не зміняється, особливо під впливом подій, що огорнули не всю суспільність, а тільки яку єі частину, — і для того нам нема потреби ні зрікатися, ні зміняти суще виводів, що зроблені на основі як легального, так і нелегального друку при кінці минулого царювання [1]). Оттак-то рахуючи тепер усе те, що досі вимовлено було що до сучасного становища Украйіни, треба згодитись, що єі гнітуть і загальні для усеї Росії, і спеціальні лиха. Йій як подвійно пригнітеній, можно розличувати на що небудь ліпше будущині тим менше, що з просвітно-визволюючого стовпу, що хоть так, хоч інакше, та виявляється між сучасним російским житєм, та частина, яка повинна б іти на користь Украйіни, зовсім сливе не впадає йій на часть. Походить се через те, що Украйіна стратила свою політичну незалежність і з тим укупі вибрано з неї і єі мозок, єі освітні стани, і не самі тільки такі, що надуживають, але й справжне інтелігентні. В сій справі уже все: страта й розумова, й політична, й економічна.

---

[1]) „Народ“ про се питанє думає однакож інакше. І так в примітці до статі д. Драгоманова „Чудацкі думки“ (1891, ч. 9.) д. Павлик говорить таке, що зроблена д. Драгомановим в ріжних хвилинах его публіцістичної діяльности характеристика противників украйінства, котрі прикриваються всесвітностю, а на ділі являються прямісінько московскими націоналістами або російскими державниками а ніяк не космополітами, справедлива тільки в прилозі до російских революціонерів 70-тих років. „Тепер — же говорить д. Павлик — між російскими та польскими соціялістами ми не знаємо противників украйінскої визвольної організації та украйінскої мови, противно, маємо в богато з них щирих прихильників та союзників“. Та й д Драгоманов в тій самій статі також мовить, що всякій порі відповідна своя боротьба і що давнійша боротьба з фальшивими всесвітниками булаби вже тепер „не по сезону“. Не боруся судити, на скілько така заява д. Павлика вірна що до польских кругів у Галичині, та думаю, що приложена до російских радикалів вона дуже ще далеко відскакує від правди. Думаю, що російскі радикали ще й тепер дуже мало встигли дотиснутися до відповідного розуміня і признаня украйінства, в порівнаню до йіх відносин у 70-их роках, і що значить, боротьба з ними для нас іще далеко не скінчена, противно, дуже ще потрібна і зовсім „по сезону“. Щоби переконатися про все те, треба поговорити з російскими радикалами хоч би ось про часопись „Народ“. У мене було чимало таких розмов, загалом з людьми доволі розвитими і дуже часто родовитими Украйінцями, і крім немногих приємних виємків, по довгих і ріжностайних суперечках, розмова наша конець кінців сходила на таке признанє з йіх боку, що вони, мовляв, не мають нічого ані против принціпів ані против всего змісту „Народа“, і коли би ся часопись призначена була обертатися виключно в Галичині, то вони могли би віднестися до неї з повним співчутєм, розуміеся, зовсім платонічним Та коли ся часопись намагаєся пройти й на Вкрайіну з наміром — вплівати і здобувати собі тут союзників, то йіх відносини через се зміняються так радикально, що вони з людей спосібних спочувати принціпам і всему змістови „Народа“, заявляють себе завзятими его ворогами, як видання, що ослаблює єдність всеросійских опозиційних сил. І дармо почали б ви доказувати йім, що ніяке ослабленє опозиційних сил із сего не вийде, а противно, всі розумні причини велять іменно надіятися відси живійшого і тривкійшого зросту сих сил що найменше хоч на Вкрайіні. Дармо почали б ви також доказувати йім, що не можно ж безкарно насилювати природу питаня, і почали б йім вияснювати двоісте положенє Украйіни, що тягне сі рівночасно і до Галичини і до Росії двоістість, з котрою volens nolens конче треба рахуватися в житю. Вони привикли вважати Украйіну тілько дійною коровою для російского радикалізму, а проти національних інтересів Украйіни ви мовляти тілько питанє щедринекого градоначальника, що побачив ріку там, де по его думці йій не слід було бути: „За чѣмъ?“ Та тільки ж чи можлива при таких відносинах згідна робота боєвих сил у Росії? І когож треба признати винуватим за той роздор, який в такім разі мусить настати між ними і буде користний кому хочете, тілько не прихильникам всеросійскої волі і поступу?

Які ж мусять бути ліки на сю важку неміч, немічі відлученя усего українского народу від більшости висших єго станів, що надбали собі ознаки тих національностей, які панують над українским народом, великорускої, польскої, волоскої (в Буковині) та угорскої, що стратили безпосередне чуте свого звязку з народом, свідомість інтересів свого народу та краю що серед народу та в краї стали заступниками інтересів не тільки чужих, а навіть шкодливих для народу і для краю? Чи часом не можно почать дбати про незалежність політичну України? Але се зовсім божевільна мрія, що за собою не має в житю ніяких реальних підвалин! А може почати від витворення національної літератури, міцної та дужої? А стрібуйте лишень працювати над сим в російській державі під революційним російским прапором трех колорів: „нікому нічого невільно“ а тим паче для підлеглих народностів, переважно для українскої, що наділена законом 1876 р., який зовсім заказав мову українску і для науки і для літератури і для театру, та так люто на практиці, що заборонив навіть працю граматичну про українску мову писану по російски, та ще й яким робом. В той час, як автор сієї праці поскаржився за таку неправду старшому цензорові — ось яку одповідь жартовливу одержав: „які бо ви прості люде: ми покладали, що вже ваша українска мова повинна вмерти, а ви вимагаєте, щоб дозволено надрукувати таку працю, що мусить підтримати істнуване та розвиток українскої мови“. Як тут не пригадати українского приславя народного: м о с к о в с к е п а н у в а н е т о к а т о в е ж а р т у в а н е“. (Приказки, приславя і таке инше, Помис). Однакже що ж нам діяти, принамні для більшости українскої народности в Росії? Стрічену політичну незалежність повинна для українців заступить політична свобода; українці мусять свою працю злучити з широкою ідеєю загального визволеня усіх народів по Росії через політичну свободу, але дійсну свободу, а не нібито свободу, що міняє тільки шкуру, а в середині лишається той же деспотизм. Справжної, навіть кільки небудь справжної свободи політичної з централізацією, без незалежности областної та національні — нема і не може бути. Політичним діячам Росії треба мати завжди на увазі, що усякі перероблювання політичні, які складались по Західній Европі, од часу великої французскої революції, не досягали навіть своєї найбільшої мети через те саме, що самовласть королів змінялося на самовласть парляментскої більшости, лишаючи незмінною, або ще дальше посовуючи централізаційну бюрократичну машину уряду справами краю. Бо які ж краї по Европі західній мають справжню політичну свободу? Тільки федеративна Швейцарія; Англія, маючи цілу сістему привілїв становить, корпораційних, земских та городових; муніципальна Бельгія; колишня федеративна республика Голляндія, та скандинавскі держави, де не мала ніколи великої сили централізаційна система. Таку річ треба добре раз у раз памятати політичнім діячам російским і з сего часу встійно оголошувати федеративний напрямок, бажаючи бачити в Росії дійсну свободу. Щастя ще в тому, що не тільки Росія, але й сама Великоросія вельми просторі та складені з таких околиць Низове Поволжя, Півні, Сібір), що між людностю їх цупко примаються ще автономні потяги. Оті то потяги треба й постановийти на першому місці для загального добра. Ми ж, українці, не розличуємо зі свого боку досягти сі, відділяючись зовсім од Росії; ми стоїмо за федерацію України з Росією на умові забезпеченя нашої автономії і розличуємо одержати нашу власну автономію укупі з усіма правами політичної свободи тільки разом з іншими крайнами Росії. Можна ж одержати оте усе різним крайнам Росії тільки через сукупні вимагания єго од уряду, маючи ясно свідому програму тих намагань. Ся програма повинна бути федеральною, признаючи з тим укупі рівноправство усіх околиць та національностей; крім того вона мусить бути безпремінно демократичною що до всіх питань — політичних, і економічних. Нам, українцям, треба докласти рук до зложеня федерально-демократичної партії в Росії і першим ділом до сего мусять бути закладини по всіх краях та по всіх національностях Росії політичних спілок, які вже візьмуться за діло перероблювання Росії на дійсно вільну в політичному згляді державу, себ то на федерацію. Швидко сего не можна зробити, бо ще навіть ідея про федеративний устрій Росії, як ми мовляли, мало кому свідома Тоєї вже як стане свідомою отся ідея, тоді треба, щоб вона круг себе злучила кружки а сі остатні повинні будуть зорганізувати справжні політичні громади, що вже прямуватимуть до своїх мет через одповідні вчинки чи то сумирні, чи то революційні.

Позаяк громада складається на сам перед з осіб, а народ з громад, держава ж з народів, то само по собі політична свобода повинна перш над усе складатися з різних устроїв, що не перешкоджуючи одно одному, забезпечали б свободу осіб, громад та народів. Річ можлива, що політичне визволене по Росії почнеться від скликаня центрального земского собору, а не від заснованя місцевого самоуправства; але як би діло не сталось, треба бажати, щоб скасованя царско-бюрократичного самовласть не обмежовувалось тільки наскликаню земского всеросійского собору; ні, треба, щоб зараз же була звернена увага особлива на складаня посганов та установ, які б забезпечали свободу осіб, громад та народів; — треба, щоб раз-у-раз при такому складані стояв на чолі прінціп, що ніяке яке б не було широке заступство не повинно мати власти над більше вузьким заступництвом в певних справах, якими повинні порядкувати цілком певні місцеві установи.

Тутечки мусимо ще промовити більше ясно що до демократичних вимагань отієї програми.

Міркуючи логічно, з демократичним прінціпом треба дійти до соціялізму; але тут так

просто не можна йти; одже в сему руху освітних станів супроти самовластя головну участь мусять взяти, та вже й брали, так звані ліві боки сих станів, а чи багато навіть і між ними найдеться тепер, що згодяться на загальну експропріяцію земель та фабрик! Однакже у всякому разі члени оті ві, що чекаємо, федерально-демократичної партії заздалегідь повинні зрозуміти, що як тільки настане політичне перероблене Росії, вони мусять зараз же в загальному земскому соборі та по областних земствах впровадити такий роспорядок, щоб він як найбільше сприяв справам робітників аграрним, фабричним та спільнопромисловим, такий роспорядок, що давав би змогу отим робітникам вільнійше дихати та зорганізуватися для свідомої вже боротьби за соціалістичний ідеал.

Українець.

(Далі буде).

Наука й штука.

ЧУДАЦКІ ДУМКИ. V. (Фатальність українского сепаратізму при погляді на обрусеніе, як на наслідок національної вдачі Великорусів. Шанси й характер українского сепаратізму. Вартість анонімy в політичних справах. „Очайдухи“ москволюбці й москвожерці. Конечність боротьби з політично-адміністративною централізацією в Росії, при реально-історичиому погляді на сістему „обрусенія“. Союзники Українців у тій боротьбі: невеликорускі нації, а надто плебейскі, великорускі ліберали, а надто земскі. Неслушність спорів з Великорусами про наші національні права. Потреба умови з ними на грунті чисто політичному: прав особи, вільних порядків державно адміністративних. Федералізм і земска самоуправа (selfgovernement). Тенденції земскі в Росії. Природня постепенність зросту українства при політично-адміністративній волі з Росії. Безполітичне українство.)

Відповідно до того, звідки ми будемо виводити ту сістему „обрусенія“, котра тепер давить нас, Українців, як і другі невеликорускі нації, ми складемо собі й думки про те, як нам бути з тим „обрусеніем“.

Коли згодимось, що се „обрусеніе“ витіка з „духа, вдачі“ і т. п. (дивись про сю сіноніміку в „Правді“) великорускогo народу, тоді нам зостається одно з двох: або рішуче йти до того, щоб відірватись від Великорусів у осібну державу, чи до другої держави, або, коли на те не ма сили ні охоти, то скласти руки й ждати своєї смерти.

Я не навязую своєї думки нікому, і навіть радий був би, якби мої думки в сій справі були перекинені фактами, — але поки що я кажу отверто, що нігде не бачу сили, грунту для політики державного відриву (сепаратизму) України від Росії, а окрім того бачу багато інтересів спільних між Українцями й Росією, напр. справу колонізації країн між Доном і Уралом. (Про се говорив я в брошурі „Вільна Спілка, Вольный Союзъ“).

Справа про „украйінскій сепаратізм“ — справа делікатна. Але зовсім обійти ві не можна, хоч би й з огляду на те, що тепер пишеся в певних галицких виданях. Я вже мусів говорити про се в статях „Неполітична політика“ і пробував говорити в відповідях на запити, як мені вбачалось щирі деяких Українців у „Правді“; так в тих грубостях, з котрими мені вернув мої відповіді директор чи комісіонер „Правди“, було написано, що я навіть доносчик московскому урядови, коли говорю про „украйінскій сепаратізм“. Я думаю, що московскій уряд не має потреби в моїх доносах, коли може прочитати в „Дѣлѣ“ звісні соймові бесіди. напр. о. Січинского, або й у „Правді“ допись проти мого скептицізму з поводу тих бесід і в ній рішучі слова про „цілу партію Українців австрофілів“, у Росії („Правда“, 1891, т. I. вип. 2, 107—108. С Кіевщини).

Коли мої слова в сій справі можуть мати яку небудь вагу в очіх московского уряду, то вони мусять хіба заспокоіти єго в страхах украйінского сепаратізму і через те вменшити єго гнів на дописачів „Правди“ за їх москвожерні й австрофільскі фрази. Не бачучи нігде ні в якій силі громадскій на Украйіні, окрім хиба частини польскої шляхти і то дуже тепер налякапої урядом і мужиками, ніяких підстав для державного сепаратізму і бачучи, що він проявляеся тільки слабенькими з наукового й письменского боку анонімними дописями в „Правду“, я й відмовляю тепер по кр. мірі всякої сур йозности украйінскому сепаратізмови.

Не тільки в російскій Украйіні нема „цілої партії“ сепаратівної чи австрофільскої, а нема навіть і одного кружка людей з такими думками, котрий мав би яку небудь сурйозну політичну вагу. Основую своє свідоцтво між іншим і на тому, що украйінский сепаратізм і австрофільство нічим себе не проявляє крім анонімних дописів в якій небудь „Правді“. Звісно, всяка противудержавна праця потребує часами таємности, анонімy, псевдонімy, — алеж щоб увесь який сепаратістичний рух держався самою таємностю та проявлявся тільки фразами в анонімних дописях, того ми не бачили ні в однім сурйознім національно-політичнім руху, напр. у Італіянців, Мадярів, Поляків і т. д. Щож то воно за ідея, котра не знайшла собі за 20—30 років ніодної людини, котра б без маски, сміливо проговорила ві, котра б не віддала за ту ідею не то житя, а навіть частини свого спокою, карієри і т. і? Очевидно, що таку ідею треба просто вважати за практично неістнуючу, — за quantité négligeable [1])

[1]) Москалі кажуть: „каковъ попъ, таковъ и приходъ“. Але вірно, що й парафія вилива на попа і що оратор мусить числитись зі своєю публікою; то й ми мусимо часами звертати увагу на ті способи спору, ко-

Не маючи під собою ніякого політично-соціяльного грунту, а в собі ніякої сміливости, українські сепаративні тенденції не доходять ні до якої навіть літературної ясности і держаться самими тільки чутями та й то більше негативними ніж позітівними, котрі звичайно самі себе бояться. Галичане можуть собі виобразити українських сепаратистів по тим тіпам з москвофілів, котрі про себе звуть себе „твердими“, про себе моляться на північ, а прилюдно найзвичайніші попи та чиновники, котрі навіть попережають других в офіціозній, навіть польскій лояльности. Ті люде немов поспішаються загладити гріх свого „помышленія“ поклонами свого „раболѣпія“.

Такі були ті сепаратисти „помышленіемъ“, яких я мав пригоду бачити й описувати. Вони навіть рідко надумувались на дописі в яку „Правду“ а казали: „не треба нам нічого робити, все за нас зробить Бісмарк!“ Тепер дописів у „Правду“ більше, хоч по стилю їх можна битись об заклад, що авторів їх ніяк не більше, як 5 душ, коли й не менше. Прогрес не великий, та й про той прогрес Галичане можуть судити по дописям власних „очайдухів“, кажучи народовскою термінологією. Як і в сепаратистів-Правдян, так і в москофільских очайдухів нема реально-політичної думки, навіть нюху до реальних фактів, а є тілько чуте ненависти, котре не може знайти собі навіть відповідного слова і котре навіть коли праве, то кидає ся в таку сторону, що само себе ріже. Так москофільский „очайдух“, коли навіть росказує про дійсну кривду, що терплять, Русини в Галичині, то не тілько попсує свій малюнок схематичним, а то й фантастичним нарисом, а ще додасть: „вотъ какова наша свобода, конституція!“ і тим влучить в ціли російских прихильників „самодержавія.“ Так само коли „очайдух“ москвоненавистник задума описати яке лихо українского народу в Росії, то безпремінно одними й тими ж стеореотіпними фразами поставить его як ознаку „російскої культури“ і тим прислужиться напр. святоюрским антікультурникам!

Більше паралелів приводити тепер не буду. Читатель сам зробить їх коллекцію, коли схоче, вибираючи перли з літератури очайдухів по обидва боки Збруча.

Очевидно, що такими заходами не тілько не побєни „Москву“, а можна тілько побити самих себе в громадскій думці і дома і серед широкого світу.

Коли ж ми признаємо, як дійсно й є, що „обрусеніе“ есть ознака й послідок не національного духу, а певної державно-адміністративної сістеми, тоді ми ставимось зразу на реальний грунт в боротьбі з тим обрусеніем: станемо боротись з тою сістемою і при тому боротись безпремінно, маючи союзників, між котрими будуть і самі Великоруси, бо сістема шкодить і їм, дусить і їх. Ми вже сказали, що сістема та — політично-адміністративна централізація, заострена чиновницко-царским самодержавієм. Сістема ся має ворогів в усій Росії і ті вороги природні наші союзники, з котрих впрочім ми мусимо зробити вибір відповідно плебейскому стану нашої національности, памятаючи, що напр. арістократичні противники російского уряду самі стануть на его бік проти нас, або кликатимуть его проти нас, як тілько стануть одні проти других їх і наші кляєові інтереси. (Так в 60-ті роки кликали російский уряд проти „української хлопоманії“ польскі пани, котрі в тойже час самі сприяли польскому сепаратизмови!)

Найприроднійші наші союзники в Росії, се всі недержавні народи, котрі, виключивши Поляків, Німців і Румин та почасти Грузинів і Вірмен, суть націями плебейскими. Реальні обставини життя тих народів такі, що й їм політика сепаратізму так же мало личить, як і нам, і далеко ліпша політика федералізму. Найбільше мають шансів на сепаратізм Поляки, бо сепаратізм жмінки балтицких Німців серед неприязних їм Латишів і Естів байка! Та й то багато Поляків бачить, що при всіх теперішних обставинах Европи, котрі житимуть аж поки соціальний рух не переробить сі зовсім (а се, певно, потребує не одного десятка років) — відрив Конгресівки від Росії (бо про Польщу 1773 р. й говорити нічого!) був би економічною руіною для тієї Конгресівки. Ведімож у купі зо всіма недержавними народами Росії спільну й енергічну критику теперішньої політично-адміністративної централізації і деспотизму Росії і таку ж агітацію за сістему противну — вільности й децентралізації.

На тій дорозі ми знайдемо підмогу й серед самих Великорусів. Мені казали деякі дописачі „Правди“: як ми можемо іти спільно з Великорусами, коли між ними нема нікого, хто б признавав наші національні права.— Щоб уже так не було нікого, се за богато сказано. А далі вся така постанова справи зовсім не політична, а Маніловска. Коли ми признаємо, що ми стратили свої

трих уживають проти наших думок Правдяне, певно ж рахуючи на звісний ефект перед якоюсь частиною українскої публіки. Способи ті найбільше особисті на наади, „покази псіхології“ противника, як кажуть дд. Правдяне. Так і в справі анонімної політики мені просто закинули те, що й я сам уживав аноніму. Правда, але тілько тоді, коли моя праця в українских справах торкалась цілком літературних річей та була припадковою. Та й то, коли я в 1865—1866 р. по просьбі кількох земців та педагогів черниговских написав у купі з покійним Судовщиковим у „СП. Вѣдомостяхъ“ дві статі про „земство і укр. мову в школах на Украйині“ і коли то дішній попечитель кіівский заявив, що він розгонить украйінофілів-педагогів черниговских, я взяв на себе відповідність за ті статі. В 1874 75 р. я „будучи на службі царскій“, підписував свої праці про Украйіну, коли передо мною стала ділемма або сістематично працювати для украйінства, або кидати се діло. Коли певний украйінский кружок порішив виступити з своїми політичними публікаціями за границею і поручив мені редакцію їх, тоді я поставив зараз справу про аноніми. Кружок рішив виступати без підписів, по приміру тодішніх російских видань, як „Впередъ“, „Набатъ“. Резон був-такий, що підпис під статею явно опозіційного виданя буде затрудняти авторам всяку роботу в Росії. Але як тілько мені прийшлось у Відні видавати першу брошуру хоч трохи з політичним змістом (По вопросу о малорусской литературѣ), зараз же я почув усю несурйозність політики анонімної і підписав ту брошуру своїм іменем. Зараз же російска урядова цензура вирізала в „Русской Старинѣ“ мою невинну статейку з поводу рецизій на мою збірку казок, і я став „виселімінований з російскої суспільности“ і літератури. Але се не вдержало ще кількох земляків однакових зі мною політично-соціальних думок підписувати свої писаня, котрі друкувались в Женеві. Я не стану ні собі ні їм приписувати політичної важности, та все таки завважу, що наш федерально-соціальний напрямок виставив явно свій прапор і імен а коло него, тоді як сепаратистично-націоналістичні тенденції на Украйіні досп живуть неясними натяками та анонімами.

національні права через брак свідомости нашої національности і не можемо дійти до них через певну політичну-адміністративну сістему, то нам може бути інтересним тілько: 1) щоб національна свідомість росла се ред наших власних земляків, а 2) щоб Великоруси помагали нам, а не перешкаджали ламати ту політично адміністративну сістему.

Перше есть наша домова справа, про котру нам з Великорусами нічого й говорити. Коли національна свідомість залежить найголовнійше від науки й письменства, то ми мусимо перш усього самі налягти на те, щоб розвинути в себе ту й друге. Звісно, і наука і письменство йдуть добре при широкім просторі й потребують державної помочи, а надто помочи школи. Але „на нѣтъ и суда нѣтъ“. Ми мусимо робити поки що в теперішних обставинах, то б то як приватні особи й кружки. Стан се не завидний, але він не був би дуже вже й гіркий, коли б наші особи й кружки дали собі заповіт працювати енергічнійше, спільно, плодити науку і письменство свіже а не мертве. Цензура для живого письменства не страшна, бо напр. цензура не спинила всю письменну Росію, вивчити на память „Горе отъ ума“. А миж маємо під боком Галичину, де можемо напечатати майже все, що цензура заборонила в Росії. Я вже в „Зорі“ казав як першу чудацку думку, що найліпше б було, коли б українські письменники змовитись нічого не давати в цензуру російску, а все своє печатати в Галичині, для чого можна б було провести організацію й зібрати кошти без великого клопоту. Нехай би так прожило українське письменство 5, багато 10 років, і показало, що в нему є жива вода, то воно б пробилось і через кордон і підняло б свідомість національну в ширшій українській громаді.

З Великорусами ми можемо говорити тілько про другий пункт: про боротьбу з деспотізмом та політично-адміністративною централізацією. Перший приступ до розмови може бути такий: хотять вони зберегти „предварительную цензуру“, котра дивить і їхне письменство, чи ні? Звісно ж, що і преса великоруска і земства, навіть шляхта московска й дума города Москви говорили за свободою печати, а значить в суті і проти таких заборон, як ті, котрі давлять українське письменство з 1863 і 1876 р. Нехай собі Великоруси як хотять дивляться на наше письменство, але нехай тілько поможуть собі й нам скасувати „предварительних цензорів“ то ми вже й виграємо чимало. Те ж саме й у других точках прав людини і товариства. Добудьмо в купі з Великорусами, хоть куцую, а все же конституцію“, то нею покористуєся наша національність, чи хотять того Великоруси чи не хотять.

Труднійше впорядкувати ті справи, для котрих мало однієї вільности особи й приватних товариств, а де потрібна публично громадска поміч і навіть примус: школи, суди, фінанси. Справи ті входять прямо в державні і тут примір ріжних европейских конституційних держав показує, що навіть при конституції можуть бути нації привільовані і скривджені майже до проскріпції. Безпремінно і в Росії прийдеся вести боротьбу проти державно-національного централізму, — але ж та боротьба зовсім не безнадійна Найвідповіднійше буде, коли боротьбу ту напр ми, Українці будемо вести на грунті не національному, а державно-адміністративному, то б то удомо вставляти на перший плян потребу автономії місцевої і краєвої, автономії громад, повітів, провінцій (губерній чи груп їйх). Така програма буде мати за себе всіх розумних людей якої б національности хто не був, а там, коли яка громада чи країна, користуючись своїм правом, впорядкує собі школи з яким викладом національним, то буде єї діло: головне, щоб ніхто з гори не мав права їйй перешкаджати. На такому порядку, а зовсім не на поділі держави по етнографічній карті, держиться національна рівноправність у Швейцарії. В такому порядку й есть справдішній, здоровий, всім пожиточний федералізм, котрий зовсім на те що розмін, централізмів і національних гегемоній на дрібнійшу монету, як се бачимо в ріжних націоналістів, а надто австрійских.

Зрештою нам нічого дуже носитися з самим словом федералізм, котре лякає людей, що привикли до звичайних централізованих держав европейских. Треба завважати, що тепер до слова сего навіть серед більше образованих і ліберальнійших европейців менше прихильности, ніж було перед 1848 р. Тоді не тілько напр. славянскі політичні філософи були федералісти, навіть на еллинский лад[1]), а й національні рухи паніталійскій, пангерманский, були федералістичні.

Вийшло ж на ділі так, що навіть Італія, зібравшись у ціле, стала унітарною державою, мало чим відмінною від французкої. Германія коли осталась почасти федеральною, то з перевагою прускої гегемонії. В Австрії федералізм опирається на коронні краї, в котрих у кождому непремінно давлять яку небудь меншість, а федералісти-націоналісти ще стремлять по більшій части до угруповання країв відповідно історичним споминам, що, коли гадати по приміру, корони св. Степана угорского, мало подає надії, щоб усунуло згадане зло. В місті з тим єдина справді федеративна держава в Европі Швейцарія, після 1848 р. почасти вменшила державного федералізму, державної автономії кантонів, упорядкувавши законодавчу і адміністративну силу спільного уряду і поставивши кантональні уряди під певний догляд спільного, хоч зоставила все таки великий простор для урядів кантональних, а в кантонах для громад.

Але хоча таким способом державному федералізмови після 1848 р. не так то пощастило в Европі, то за те адміністративна децентралізація дуже поступила на перед навіть по старим централізованим державам, як Прусія, де до старого досить ліберального закону про автономії міст додамо недавній закон про провінціальну, а тепер і про сільску автономію, — або як Франція, де тепер міста мають досить широку автономію і де покладено початок і автономії департаментів.

Взірцевою для держави не федеральної може бути тепер місцева і повітова автономія в Англії після нових законів (local government). Коли, як слід чекати, через кілька років сі англійскі порядки доповняться крєвими

[1]) Див. про се між іншим в автобіографії Костомарова в книжці „Литературное наслѣдіе“.

радами (council) для Шотландії, Валії, Ірландії і осібним краєвим виділом парляменту для справ спеціально Англії, то получаться такі порядки, котрі даватимуть людности „Сполучених королівств“ усі практично-пожиточні боки федералізму, хоч без сего слова.

Ті порядки англійські мусять стати на довгий час взірцем для всіх великих держав Европи, в тім числі й для Росії. Окрім теперішнього, все дуже глупого й через те недовговічнього деспотизму царского в Росії нема сурйозних перешкод для закладу, звісно, постепенного, подібних порядків. Що все розумні йоне в Росії тягнеся на дорогу тих порядків, се доказало земство за 25 років свого житя. Те земство мало свої хиби; тепер під нагнітом деспотизму зріст его мусить притихнути, але цілком знищити его не зважись і деспотизм; і все таки воно справдило свою живучість і з ним звязана на завше справа вільности й адміністратівного порядку в Росії.

З краєвих земств російских далеко не послідними показали себе наші українські, а надто чернигівске й херсонске, так що ми маємо резон дивитись на земства як на наші симпатичні національні порядки, з котрих мусить вийти ліпша доля нашої нації. Українські автономісти зроблять найрозумнійше, коли рішучо звяжуть долю свою з долею земств на Україні і значить в усій Росії. В тій думці нема нічого нового, бо практично українолюбці, котрі що небудь робили для освіти й добробиту нашого народу, де есть на Україні земскі уряди (то б то на лівім боці Дніпра й у Новоросії) завше рахували на земство й получали від него підмогу. Треба ільфо поставити таку практику на грунт ясної і широкої теорії.

Хто дав собі труд оглянути історію земских урядів у Росії за 25 років, той не може не вбачити однаковости напрямків ліпших земців на Україні й у Великоруси. Напрямки ті: демократизм і думка про децентралізацію, а також про натуральне груповане повітів і губерній для практичних справ: економічних і просвітних, у крайіни, котрі відповідають натуральним поділам Росії географічно-етнографічним.

Можна сказати, що політично-адміністратівні ідеали російских земств, великоруских як і українских, совпадають з програмою наших кирило-методіевских братчиків, звісно без ей занадто ідеального для теперішнього часу федерального американства

(Конець буде). М. Драгоманов.

Критика літературна і бібліографія.

Жіноча справа.

Що до жіночого руху, ми можемо занотувати кілька значнійших проявів, вказуючих на те, як жінки що раз то більше беруть участи в справах суспільних, виходячих трошки далі поза поріг „своєї“ хати. Так читаємо, що останними часами відбули ся збори робітниць у Відні, на котрих робітниці промавляли в напрямі соціяльно-демократичнім, висказуючи ті самі бажаня і погляди, котрі одушевляють цілий думаючий і добиваючий ся красшої долі пролетаріят. З другого боку знову збори робітницких союзів в Neucastle виразили своє невдоволене міністрови Mathews за его поступоване з делегацією робітниць — прачок лондонских. Робітниці ті підняли ще в липні змову; зараз опісля відбули ся величезні демонстраційні збори робітницкі, на котрих явило ся около 80000 людей а пізнійше делегація пішла до міністра в справі визискуваних робітниць. Міністер приймав власне перед тим делегацію жінок з кляс висших, — революційних робітниць він не приняв на авдієнцію.... Очевидно, що клясові антагонізми і ріжниці виходять на верх і в квестії жіночій, котру деякі люде хотіливби поставити яко щось окреме від квестії суспільної і в собі одноцільне. Такі факти зазначуємо з житя европейского. А тимчасом жіноча квестія в обсягу політики, з такими перешкодами ідуча наперед в Старім світі, розвязуе ся як найрадикальнійше на Новій Зеляндії, де жінкам призиано не тілько активне, але й пассивне право вибору в політичні збори.

В кінці хочемо завважати, як швидко зростає число жінок працюючих при промислі в Німеччині (Por Neue Zeit, один з остатних зошитів.) За сім літ (1875 — 1882) виносить приріст робітниць при промислі великім 26.1%, при дрібнім 40%! Тим числам відповідає приріст робітників на 15.8% в великім, а 1% в дрібнім промислі. Дві характеричні черти кидають ся кождому в очи при сих даних статистичних. Одно — се, як дрібний промисл, під напором конкуренції з боку фабричної продукції, визискуе жінку, яко танший товар - силу робочу. Друге — те, що „визволене“ жінок, котре викликуе тілько голосів pro і contra, с випливом елементарного розвою економічного, новійших способів продукції і що таким способом поклики до жінок, вернути на лоно дрібної господарки і „родини“ стоять на рівні з покликами Ісуса Навина, щоби сонце свій хід спинило... Може і було колись правдою те, що біблія оповідає, але в нинішних часах люде вважають такі річи — казками...

М. Ганкевич.

ВІД РЕДАКЦІЇ. В ч. 46 берлінскої Gazety Robotniczej, органу „socyalistów polskich“ поміщена статя в формі „дописи зі Львова“, з поводу сегорічного зїзду руских радикалів, з увагою редакції „G. Rob.“, що статю ту написав один „z najwybitniejszych i najruchliwszych członków radykalnej partyi“. Прочитавши уважно сю статю, в котрій є деякі уваги вірні, але богато невірного і навіть неприличного в писаню не то вже члена нашої партії, але і в органі, що заявляе нам свою симпатію, ми завляємо прямо, що статя та, так як вона є, не могла бути написана жадним членом нашої партії і що ред. „Gaz Rob.“ допустилася, не знаємо, навмисної чи не навмисної містіфікації. Твердимо се ось чому: 1) Члени нашої партії, а особливо виднійші, мають звичай писати отверто і підписуватися під своіми писанями, 2) автор статі в „Gaz. Rob.“ мимоволі зрадив себе, пишучи з початку мов чужий кореспондент, а при кінці прямо від імени редакції „Gaz. Rob.“ і партії „socyalistów polskich“. Такі містіфікації псують увесь ефект навіть вірних уваг „Gaz. Robotnic ej“.

Хліборобъ *перенесений сими днями до Коломиї, то-ж просимо его передплатників і прихильників обертатися від тепер виключно туди. Адрес редакції, адміністрації й експедиції: Коломия, улиця Собєского ч. 58.*

Видавець і редактор головний Михайло Павлик. Редактор відвічальний Іван Франко.

„З Друкарні Народної“ Войтіха Манецкого, під проводом В. Годака.

Рік II. Львів 7 л. грудня 1891. Ч. 24.

Виходить 1. і 15. л. кождого місяця і коштує за рік:

в Австро-Угорщині 4 гульд. а для заграниці 8 рубл., 12 франків, 10 марок або 2½ доляра.

Одно число 20 кр.

НАРОД

Редакція: Львів, (ул. Академічна ч. 22.) відповідає тільки за зміст і точний вихід газети. Рукописи мають бути писані правописю Народа. З редактором можна говорити від 11—12 рано і від 3—4 п. об. В справах адміністраційних та партійних треба обертатися до Івана Франка (ул. Зиблікевича 10).

ОРГАН РУСКО-УКРАІНСКОІ РАДИКАЛЬНОІ ПАРТІІ.

Політика краєва і заграничка.

ВИБОРИ ПОСЛА ДО СОЙМУ В БУЧАЦКІМ ПОВІТІ. Польский кандидат дістав сто кількадесять голосів, бракувало єму 13 голосів, щоби бути вибраним одноголосно. Хто дістав тих 13 голосів? Не знати: може розстрілились, а може дістав їх руский кандидат мужик. От і все, що подає про ті вибори „Дѣло“ в передній статі ч. 256., тілько при кінці докидає ще кілька слів про те, що „деструктивні“ елементи може схочуть в тім дещо добачати — та тілько їм ніхто не дасть віри, сейчас же потішає себе „Дѣло“. Ну, ми позволимо собі послідні слова „Дѣла“ вважати за радісний обзив. Для нас се знак, що й у „Дѣла“ починає рушатися сумлінє, коли вже навіть відгадує думки „деструктивних“ елементів, як звичайно називає нас радикалів. Та про те ми своє скажемо. Послідні вибори в Бучацкім повіті,—де народовці навіть мають свою „Народну Раду“, — є доказом безграничної індолєнції „народовскої“ партії. Вони показують, що без помочи польско-австрійских сил вони в силі хиба „кивати пальцем в чоботі“.[1])

Нам просто волося встає на голові, коли читаємо про ті вибори. Не вже ж ми такі безсильні?!

На приготованє до виборів був рік часу, і за ввесь той час наші політики здобулись всего на всего на поставленє кандидатури д. Барвінского, і тихо, ша! Аж тут перед самими вже виборами кандидат зрікаєся кандидатури. Чому? Бо „інтелігенція місцева не приготовила виборів і кандидатови прийшлось би їздити по окрузі виборчім!“ як пише Дѣло“. Ось де хрін росте! Добродій Барвінский був би зволив ласкаво приймити мандат, колиб інтелігенція місцева була все зробила так, щоби він потребував тілько перед виборами явитись перед виборцями і додати їм духа (так пише „Дѣло“). А що тота інтелігенція не приладила д. Барвінскому печеного леду, то він зрік ся кандидатури. Для формальности, поставлено кандидата мужика („Дѣло“ пише, що ніхто з „інтелігентних“ не хотів компромітуватися), кандидат упав з вини місцевої інтелігенції, і тут вже „Дѣло“ дає собі волю і читає тій інтелігенції лекцію патріотизму!... А як радикали беруть ся освідомляти мужиків без такої самої ледачої інтелігенції, то „Дѣло“ вбачає в тім „деструктивну“ роботу, шкодливу для розвою нашого народа! Так найжеж премудре „Дѣло“, котре не давно ще вчило пишучого сі стрічки логіка, буде ласкаве сказати нам, яка „логіки“ в єго виводах? Звісно, коли робота радикалів „деструктивна“, а інтелігенція „Дѣла“ ледача, то най наш нарід вибирає послом польского пана всіма голосами окрім 13-ти, котрі незнати де діли ся! Чи так? А однакож в радикальних округах Поляки або не посміли навіть поставити свого контркандидата (Коломия-Косів-Снятин) або до останкої хвилі потерпали о долю свого вибранця (Городенка - Заліщики-Борщів) І то зробила іменно тота „деструктив-

[1]) В ч. 260, в огляді ново-ерских здобутків п. з. Порощѣ, Дѣло каже просто й ясно, що якби народовці не пішли були на угоду а стояли в опозиції, то б то якби були не віддалися в опіку звісним силам, то так само як москвофіли, не мали би й одного посла. Значить, сам орган народовців признає загальну безсильність своєї партії в справах політичних Ред).

на“ робота радикалів, з ненастанним обійжджуванєм повітів, до чого Барвінскі за великі пани! От куда дорога! Ступайте ж на неї завчасу, бо відтак буде за пізно...

Др. Роман Ярославич.

РОСІЙСКІ СОЦІЯЛЬДЕМОКРАТИ.

На міжнароднім конгресі робітників-соціялістів у Брукселі в августі ср. не було Росіян Від імени редакції російского журнала „Соціалдемократъ“, що виходить в Лондоні, подали Г. Плеханов і Віра Засулич пропамятне письмо на французкій мові, котре тепер видали друком в Женеві „Rapport presente par la Redaction de la revue russe Le Democrate Socialiste au Congres International Ouvrier Socialiste à Bruxelles, au moi d'août 1891“). В тім письмі вони толкують, чому на сьому конгресі нема Росіян. В тій ціли вони коротко характеризують російску суспільність і розповідають історію соціялізму в Росії аж до остатнього часу. Був се властиво соціялізм без пролетаріату, були сімпатії соціялістичні серед т. зв. інтелігенції, а в додатку соціялізм сей вилився в форму доктрін бакунінских. Соціялісти російскі вірили в відрубність Росії від усего западного світа, вірили, що розвій Росії піде зовсім іншою дорогою, ніж розвій Заходу. Капіталізм европейский вони вважали нещастєм і надіялись, що воно мине Росію; общину російску вважали найліпшим способом переходу до ладу соціялістичного, і всі свої надії опирали на мужиках, а на пролетаріїв-робітників не звертали ніякої уваги. Вони вірили, що перехід до нового ладу доконаєся силою самого слова, проповіді, переконаня — відси пішло „хожденіе въ народъ“. Тих самих поглядів держалася партія т. зв. Народної Волі з єї прославленим „Исполнительнымъ Комитетомъ“. Партія та прислужилася богато Росії, розпочавши боротьбу за права політичні і побідивши царя Александра II, але хибою єї було те, що вона опиралася на інтелігенції, була нечисленна — і погибла в боротьбі з переслідуванєм.

Автори „рапорту“ не мають нічого против боротьби террористичної, яку вела „Народная Воля“, але заявляють, що вона остаточно виказала слабість партії революційної, котра ді „терорізувала“ особи, а не могла нічого вдіяти сістемови правління. Від упадку організації народновольскої серед революціонерів російских зазначився рішучій розділ: одні почали склонятися до лібералів, другі до соціяльдемократів. Автори „рапорту“ характеризують „лібералів“ російских дуже неприхильно. Се люде, котрі думають тілько про смирну „легальну“ опозицію; революціонер, котрий стає в їх ряди, мусить перестати бути революціонером. Ліберали, се переважно карієристи, балакають про „російский соціялізм“, але додають, що боротьба клясова, боротьба між працею і капіталом не має ніякого грунту в Росії, бо тут зовсім нема пролетаріату. Народ то мужики. Але ті мужики нічогосіньско не знають про лібералізм ані про лібералів. Через се лібералізм російский зовсім безсильний і уряд царский, котрий боїться революціонерів, з погордою дивиться на лібералів.

Соціяльдемократи звертають ся до пролетаріяту російского, що живе по центрах промислових. Автори рапорту коротенько зазначують розвій промислу російского від часу війни кримскої, Александра II. називають царем буржуазії і разом з Енгельсом бачуть в повставаню пролетаріату велику суспільну революцію в Росії. Революція та іде раз у раз. Майже 60 процент мужиків покидає свої землі, не можучи з них вижити. Буржуазія российска змушує уряд замикати границі від заходу для привозу виробів західного промислу, простягає руки до Азії центральної, щоби здобувати обширні ринки для відбуту своїх виробів, будує зелізниці закаспійску і сібірску, котрі своєю чергою дуже причиняться до зросту капіталізму в Росії.

Від розвою пролетаріату залежати буде европеізація Росії. Мужик російский темний і заскорузлий є найтривкійшою опорою деспотизму; пролетарій хапаєся до науки, до книжок, до думок революційних. Робітник Халтурін в р. 1880 трібував висадити в повітрє царский зимовий двір, самі робітники й видумали сей плян. Робітники, а властиво їх тайна організація („Північно-російский робітницкий звязок“) в р. 1879 був одним з перших, що вказав на конечність для революціонерів добиватися політичної волі. Тілько на робітниках і може опертися нова революційна партія в Росії, вона може бути

тільки соціяльдемократичною. Єї першим ділом мусить бути завойоване політичної свободи в Росії. Революційна партія зложена з самої інтелігенції ніколи сего не зробить. От тимто автори рапорту завзялися „покрити цілу Росію сітю таємних товариств робітницких, а доки се не буде зроблено, вони не хочуть брати уділу в ніяких між-народних парадах робітницких. Їїх представництво тепер булоби фікцією, а фікцій вони не хочуть. Та проте вони мають надію, що вже на найблизшім конгресі робітницкім засядуть правдиві представники російских організацій робітницких.

Із сего „рапорту“ бачимо:

1) що організацій соціяльнодемократичних у Росії ще нема;

2) що найвидніїші, чи може одинокі представники російскої соціальної демократії сидять в Лондоні і видають доволі академічний і наскрізь „інтелігентский“ місячник, про котрий впрочім в Росії мало хто знає;

3) що о кілько соціальний прогрес Росії залежить від розвою пролетаріату, о тілько духовий розвій пролетаріату залежить від тої ж опльованої „інтелігенції“, з поміж котроі й самі автори „рапорту“ мабуть дожидають російского Лассаля;

4) що коли ще нема ні Лассаля ні навіть Шульце з Деліча, то ледви чи на слідуючім зїїзді робітницкім засядуть уже правдиві, не фікційні представники російскої соціяльдемократії.

Жаль, що російські соціяльдемократи не пішли за приміром датских і не стрібували обчислити терен свого діланя. Може би тоді були побачили, що центрів промислових у Росії не дуже то богато і що очка тої сіти робітницких організацій, котрою вони хочуть накрити всю Росію, будуть страшенно великі. Одинока цифра, яку вони подали, відносить ся не до пролетаріату фабричного, а до пролетаріату сільского. Чи не моглаби їїм та цифра і підібрані до неї инші вказати дороги рівнобіжної до тої, якою йдуть соціяльдемократи датскі, організуючи сільский, рільничий пролетаріат? Певна річ, народництво, чи реакційне чи революційне, пора зложити до архіву; думка про виїшість, оріґінальність, непопсованість і т. і. народу (т. є. мужика) російского в противенстві до всіх інших, а особливо культурних народів-думка сектярска і небезпечна. Але відкидаючи такі думки про мужика (котрих витворенню мужик впрочім нічого не винен) не треба рівночасно відвертатися й від самого мужика і покладати виключно всю надію визволу і прогресу на пролетарія фабричного тай то ще в такім краю як Росія.

І критика „бакунізму“ в „рапорті“ не видаєся нам зовсім вірною. Автори в одну купу з „бакунізмом“ скинули й потоптали кілька поглядів доволі відмінних, потоптали між іншим і погляди Драгоманова о конечности заснованя політичної волі в Росії не на „народній волі“, а на загальнолюдских пріпціпах свободи особи, автономії громади, рейонів економічних, організмів національних, а також о конечности децентралізації пропаганди і єї методу, т. є. приноровленя пропаганди до місцевих потреб, інтересів, відмін і традицій національних; а в кінці, що з того випливало, о „всесословности“ пропаганди, т. є. о конечности не поминати ніякого елементу придатного для боротьби з деспотизмом і не засклеплюватися в однім якім небудь куточку житя і суспільности, а підготовувати як найширші маси і мужиків і робітників і інтелігенції і армії відповідними для кождої з них способами до боротьби. Можуть собі дд. соціяльдемократи сі погляди назвати фантастичними або й ліберальними (в їїх устах се ганьба), але змішувати їїх з „бакунізмом“ ніяк не можна, вже хоч би для того, що власне на основі тих поглядів д. Драгоманов остро критикував і Бакуніна і єго школу і програму та тактику „Народної Волі“. А й надто недорічними тих поглядів назвати не можна, коли зважимо, що д. Драгоманов був перший у Росії опозиційний публіціст, котрий рішучо висказав думку о потребі попереду усего політичної волі („Чистое дѣло требуетъ чистыхъ средствъ“, „Турки внутренніе и внѣшніе“, „Внутреннее рабство и война за освобожденіе“ ще 1876 і 1877 р.), котрий горячо витав усякі обяви смілої і явної боротьби з деспотізмом, в тім числі й виступ самої Віри Засуличевої („За что старика обидѣли“), котрий рішучо осудив „неполітичний соціялізм „хожденія въ народъ“ як і політичне якобінство „народновольців“. Поминати ті погляди і їїх вплив на еволюцію думок російскої суспільности було що найменше — історичною недо-

кладністю „рапорту“. Зрештою бажаємо російським соціяльдемократам як найбільшого поводженя, котре певно в великій мірі залежати буде від того, коли вони зуміють устерегтися помилок давнійших організацій — централізаторских забагань і нерозлучної з ними шаблоновости в поступуваню. Іван Франко.

Справи суспільно-економічні.

СТАН МУЖИЦКОГО ГОСПОДАРСТВА НА ЛІВІМ БОЦІ ДНІПРА. (Конець). Очевидно, що там, де лише 1 худобина, не все можлива господарка самостійна. Зрештоюсамостійне газдованє звязане з розміром грунту, пайки, припадаючої на певну загороду. Для показу возьмім Вороніжску губ.

грунту	самост.	несамост.
до 0 дес.	6·2%	93 8%
„ 5 „	56·2 „	43·8 „
„ 15 „	75·8 „	24·2 „
„ 25 „	86 9 „	13·1 „
над 25 „	96·0 „	4·0 „

Як видно, чим більше заможні загороди, тим частійше самі ведуть хліборобство. За те безземельні майже загалом а малоземельні господарі на половину приневолені покинути думку самостійно займатися господарством. Наслідком такого їх положеня, є широко розвите арендованє грунтів як панских так і інших мужицких. На 825,472 (тут не врахована губ. Черниг) загород мужицких маєся цілих 40·8% таких, що арендують грунт і в такий спосіб удержують своє істнованє, купуючи собі єго за дуже високу ціну. Всеї землі панскої арендують вони 1.698,389 дес. і платять чиншу 14 859,207 руб., т. є. 8·75 р. за одну десятину. А от перегляд тої чиншової господарки з поділом на пять груп, відповідно до власного грунту арендуючих. в губ. Ворон.

грунту	% ар-их	% грунту аренд. до надільного	десятин на 1 загороду
до 0 дес.	9 5	—	6·7
„ 5 „	41·6	52·4	4·5
„ 15 „	26·4	13·4	4·9
„ 25 „	21 3	8·6	7·9
над 25 „	21·9	9·3	13·5

Найбільшу потребу арендувати землю панеку (а земля панска іде за високу ціну в аренду) показують малоземельні господарі. Противно, чим ліпше стоїть мужик що до грунту, тим рідше береся до аренди. За те скількість заарендованої землі (десятин) припадаючої на 1. загороду зростає в гору починаючи від другої категорії (малоземельних). Се пояснюється тим, що богатші мужики, арендуючи грунт панский, ділять єго на пайки між біднійших, котрі не можуть навіть заарендувати з першої руки. Так дієся при аренді панских земель. Мужицкі грунти ідуть також в аренду, але тут склад арендуючих відмінний, як при арендах панских грунтів. В губ. Саратівскій на арендуючих

з своїм грунтом	арендує панскі	грунти а мужицкі
до 0 дес.	25·7%	10·0%
„ 2·5 „	73·2 „	14·5 „
„ 5 „	39·9 „	22·6 „
„ 10 „	37·9 „	26·4 „
„ 20 „	32·0 „	34·9 „
над 20 „	21·3 „	50 1 „

При аренді мужицкого поля перед ведуть заможнійші господарства, противно, як дієся при аренді панскої землі. Панский грунт беруть мужики, котрих дуже делікатно наділено землею, пускаючи їйх на „волю“. Вони мусіли брати єго на тих умовах, які їйм пани диктували, бо конечність приневолювала їйх чіпатися аренди. Противно, грунт мужицкий ішов в аренду тому, що єго властивець не міг єго самостійно оброблювати. Тут конечність висіла над властивцем землі а не над арендатором. Тому то на аренду хлопского поля найбільше йде заможних господарів Там мужик приневолений брати панский грунт в аренду, тут він приневолений здавати свій грунт, винаймати єго сільским глитаям для того в сій другій категорії наймів грунтових чим більше грунту своєго має арендатор, тим більший простір землі бере в аренду. На шість наведених висше груп (губ. Сарат.) випадає на одну загороду арендуючу заарендованих десятин по 3·4, 3·1, 3·8, 4·9, 7·2, 12·4. Скількість винаймленого грунту іде crescendo з заможністю винаймаючого.

От такий в головних нарисах стан господарки хліборобскої в названих губерніях ліводережних. З положенем хліборобів, яке ми власне зазначили, вяжуться консеквентно інші явища житя суспільного, як дрібний промисл („кустарний“) і наємна праця при промислі, зарібки домашні і посторонні, явища, котрі становлять неначе фазу перехідну до капіталістичної продукції, основаної на наємній праці. Число всіх сил робучих, зайнятих при промислі, виносить на всіх пять губерній 11% усеї людности. Саме по собі те число не багато нас може навчити. За те дуже ясно виявиться значінє сих зарібків при промислі, яке вони мають для суспільної господарки, коли сих робітників розділимо відповідно до скількости грунту припадаючого на одну загороду сеї групи, котра тих робітників видає і порівняємо їйх число з числом усіх сил робучих, зайнятих при господарстві даної категорії. І так бачимо, що в губ. Сарат. дає господарство

з грунтом	% промислових робітників
до 0 дес.	42·1
„ 2·5 „	22 0
„ 5 „	24 7
„ 10 „	17·5
„ 20 „	12·1
над 20 дес.	10·0

Іще яснійше видно се на губ. Вороніжкій, де окрім того зазначено різницю між робітниками, занятими при промислі на своїй загороді, занятими промислом домашним а йдучими на зарібки посторонні, поза межі свого села. Статистична табличка для сеї губ. виглядає ось як: На одно господарство

з грунтом	йде робітників на зарібки домашні	посторонні
до 0 десятин	21·5%	15 3%
„ 5 „	7·1 „	13·6 „
„ 15 „	4·0 „	9 9 „
„ 25 „	2 4 „	7·6 „
над 25 „	1·2 „	7·0 „

Чим більше землі в котрій групі, тим менше робітників іде до промислу, а чим менше грунту, тим більше наємних робітників, так що в Саратівских околицях з поміж безземельних майже половина наймає свою силу робучу. Огляд знову губ. Вороніж. показує, що в менше заможних групах переважають зарібки домашні над посторонними, коли противно дієся в висших категоріях. А та ріжниця спочиває і проявляєся в тім, що відмінні услівя праці витворюють відмінні характерні риси у робітників, відповідно до того, чи вони лишаються на своїй загороді, в своїм селі, чи йдуть у город, на фабрику, виломлюючись з під „власти землі“.

Іще кілька цікавих рисів дає нам господарка мужицка в тих сторонах, котрими ми власне займаємося. І так показуєся при закупні земель, що чим більша пайка (наділ) грунтова якої групи господарств, тим більший % закупленої землі. Так нр. посідають господарства губ. Ворон. з грунтом над 25 дес. 9·4% землі, добутої дорогою купна, коли між тим низші групи не досягають навіть 2%. А як з купном землі, так само дієся і з закупном робучої сили. Чим більші розміри землі, припадаючої на мужицкі загороди певної категорії, тим частійше в таких господарствах користуються наємною працею. Серед найнизшої категорії (губ. Вор.) загород мужицких 1·1%, серед найвисшої (над 25 дес.) — 12·6% таких, в котрих господарка ведеся на основі експлоатації наємних сил робучих.

Навіть така справа, як письменність, стан освіти дасться поставити в певну звязь причинову з земельними підвалинами хліборобскої господарки. Ось як виглядає статистика губ. Саратівскої. На господарства

з грунтом, припадає письменних в стос. до всеї людности:

грунту	% мущин	% жінок письм.
до 0 дес.	18·0%	2·9%
„ 2·5 „	14·5 „	2·0 „
„ 5 „	16·7 „	4·4 „
„ 10 „	18·6 „	6·6 „
„ 20 „	25·7 „	12·3 „
над 20 „	44·9 „	31 5 „

Лучше поставлені господарства стоять висше і під зглядом просвітним з виїмкою першої групи; безземельні очевидячки горнуться більше до просвіти, котра влегчує їм боротьбу о хліб насущний. Дуже яркім прикладом сего явища є губ. Вороніжска.

грунту	% мущин	% жінок письм.
до 0 дес.	8·1	6·0
„ 5 „	4·7	0·4
„ 15 „	4·9	0·4
„ 25 „	6·2	0·4
над25 „	6·7	0·4

Жіноцтво мужицке серед груп „господарских“, дякуючи тяжким услівям господарки мужицкої, дуже мало просвічене в загалі а і в стосунку до „половіків“ стоїть дуже низько. Серед безземельних пролетарів (так ми можемо назвати І. категорію) ріжниця та невеличка а в загалі письменність тут найбільше розширена. Зрештою се кидає ся в очи зараз на перший погляд.

Наконець додамо, що рівнобіжно зі зростом надільної землі збільшає ся в мужицких загородах і обем родини і сил робучих. І так припадає в губ. Вороніжскій на одно господарство.

з грунтом	членів робини	сил робучих
до 0 дес.	3·5	0·7
„ 5 „	4 8	1·2
„ 15 „	6·7	1·5
„ 25 „	9·4	2·2
над 25 „	14·1	3·2

Сімя безземельних пролетаріів невеличка. За те родина серед категорій висших постепенно збільшує ся, йдучи слідком за обемом господарства Те зявище не може зрештою переразити новостю того, хто бачить і розуміє господарскі основи моногамічної родини.

Так виглядає теперішне господарство мужицке в губерніях лівобережної сторони. Стан сей, який нам малює статистика, цікавий для кождого, хоч і не дуже принадний. Більше аніж третина мужиків не може самостійно займати ся господаркою. Більше аніж третина продуцентів хліборобів в короткім часі (коли рахувати від 1861. р.) відділена від средств продукції, в короткім часі, коли зважити, що подібний процес відбував ся в Англії столітями. В 14 ст. знесено кріпацтво в Англії, через цілий 15 і 16 вік іде експропріяція мужиків, відділенє продуцента від средств продукції та істнованя, а ще під конець 17 ст. $^4/_5$ людности займає ся хліборобством. [1]). В названих лівобережних околицях вже тепер третина хліборобів не господарує самостійно. Той процес вивлащеня проявляєся особливо в арендах, де, як ми бачили, малоземельні господарі приневолені за високу ціну брати панский грунт в аренду, де з другого боку сільскі глитаї беруть в наймі грунт невбезпеченого брата-мужика або знову винаймають голоті панску землю з другої руки Та експлльація одних мужиків другими показує ся вже просто в тім, що богатші загороди користують ся наємною працею В послідок того мусять безземельні пролетарії шукати заробку поза хліборобством і богато з них, „вольних“ пролетаріів іде в городи на фабрики і заводи (або й на Таврію „за Кубань“, як кажуть переселенці), виходячи зовсім з ат-

[1]) K Marks, das Kapital. I. B. cr. 749 1.

мосфери сільскої, попадаючи в круговорот іншого життя культурного... Родина серед них маленька, членів ей не богато в одній загороді. Жінка мусить і сама поволи шукати поза хатою заробку. Вона навіть більше м у с и т ь до просвіти горнути ся, бо сего вимагають тяжкі услівя житеві. І ціла та картина зложена з цифр статистичних, котрі є дійсно „живими цифрами“ по словам Г. Успенского, коли тільки близше в них вдумати ся й доглянути поза шматом аритметичним живих людей...

Grau, theurer Freund, ist alle Theorie
Ewig grün des Lebens goldner Baum

Хоч, правду сказати, та зелень золотого дерева жизні не дуже принадна і весела.

М. Ганкевич.

СІЛЬСКІ РОБІТНИКИ В ДАНІЇ II.

Як жеж підійшли соціяльдемократи до сеї людности рільничої в Данії? Очевидно, що нема там і мови о якійсь штучній пролетарізації мас, о якімось підгонюваню всеї людности під шаблон фабричного капіталізму, щоби з сего алембіка перегнати єго в рай соціялізму. Датскі соціяльдемократи як люде практичні оперлися на дійсній, а не на фіктівній суспільности і виступили з цілим рядом жадань, котрі мусять вийти на користь і пролетаріям і не пролетаріям сільским. Що правда, соціяльдемократи датскі з гори признають, що при теперішнім капіталістичнім ладі неможлива трив ка поправа долі робітників ні сільских ні ніяких, поки всі средства продукції не стануться власністю всеї суспільности. Та поки се станеся, соціяльні демократи домагаються можливих на тепер способів поправи долі робучого люду, а іменно: 1) фідеікоміси, грунти парохіяльні повинні перейти назад на власність держави, так само всякі грунти виставлювані на продаж повинна купувати держава. Ми вже сказали, що землі ті виносять разом 44.500 тон висіву, се значить майже осьму часть усего управного грунту краю. Надто до дібр фідеікомісових належить значний „капітал фідеікомісовий“, котрий виносить около 100 міліонів крон. Що до грунтів парохіяльних, то соціяль-демократи держачися тої думки, що релігія є річ приватна а удержуване духовних повинно бути ділом громад конфесійних, уважають зовсім невідповідним, щоби держава від себе надавала їм землю.

2) Держава повинна обняти на свою власність усі пустарі і необроблені грунти і о скільки можна робити їх управними. Таких неужитків є в Данії 122 квадр. миль, з чого 108 кв. миль випадає на степи, багна, торфовища і болота, котрі при відповідних амсліораціях моглиби статися придатні для рільництва і ліспіцтва.

3) Держава передає господарованє і уживанє всіх до неї належних грунтів сільским робітникам і наділяє їх на початок потрібним капіталом оборотовим. Землі ті не повинні вже ніколи перейти на власність приватну, але датскі соціяльдемократи не хочуть також, щоби держава оброблювала їх сама капітатістичним способом, бо для сільских робітників значилоби се тілько зміну пана, а не зміну теперішньої нужди; противно, теперішна капіталістична держава була би для них ще гіршим, бо сильнійшим паном і звелаб їх до ступня невольників. Для того домагаються соціяль-демократи, щоби держава віддавала робітникам землі в аренду і наділяла їх на початок капіталом оборотовим. Условини арсенди повинні б бути такі, щоби робітник д ставав увесь ч и с т и й дохід своєї праці. Наділи арендові не повинні бути надто малі, бо дрібне господарство є неекономічне. Держава повинна проте дбати, щоби робітники приучувалися до господарованя спілкового. В тій цілі повинні бути закладані і відповідно ведені школи рільничі з безплатною наукою для халупників і робітників, а також взірцеві фільварки. Такі установи по думці датских соціяльдемократів поставили би в ліпше положенє тих робітників, що обнялиби аренду, поліпшили би плату тих, що й на далі лишилисьби в наймах у приватних властивців, запобіглиби ненастанному вменшуваню людности рільничої, котре добачаєся в многих сторонах краю зі шкодою для продукції рільної, і булиби переходом до цілковитого усуспільненя рільничої продукції.

4) Держава повинна дбати о те, щоби допомогти господарствам теперішніх приватних властивців і влекшити перехід приватної власности в державну. Як уже сказано, на теперішній власности грунтовій в Данії тяжить довгу гіпотечного 1700 міліонів крон Довг той раз у раз росте головно через перехід землі з рук до рук, а найбільше через право спадкове, котре встановлює неподільність грунтів. За для того спадкоємець мусить звийчайно затягати довг, щоби сплатити свою прочу рі-

дню. Таким способом уся власність приватна стаєся звільна ілюзійною, а властивці тілько арендаторами своіх вірителів-капіталістів. Для того соціялісти лехко можуть витолкувати мужикам, що се проста байка немовби то соціялісти хотіли відібрати мужикови землю; противно, се чинять день у день капіталісти, а соціялісти противно хочуть запевнити мужикови вживанє землі і вживанє всіх доходів із неї, т. є. хочуть вчинити его спільником в цілій власности суспільній. Щоби се прискорити, датскі соціяльдемократи жадають, щоби держава відсунула на бік усіх тих капіталістів, що тепер при помочи довгів гіпотечних підкопують приватну власність грунтову, а щоби все обдовжене гіпотечне взяла в свої руки. Се могло би статись через заложенє державного банку гіпотечного і конверзію дотеперішніх довгів гіпотечних. Таким робом держава сталась би швидко фактичною властителькою всіх грунтів приватних, котрі відтак лехко було б і формально зробити державними. Для прискореня сего переходу повинна держава закупувати всі грунти, які тепер виставляються на продаж і віддавати їїх так само як попередні в аренду робітникам.

5) Держава повинна старатися в як найраціональнійшім розмірі допомагати спілковій господарці рільничій, а то так, щоби господарюючі робітники одержували в повні здобутки своєї праці по відшкодованю відповідно унормованих податків.

6) Держава повинна видати приписи, як мають бути будовані і устроєні доми чинш овників, помешканя комірників і слуг і повинна вести над усім відповідний надзір.

Крім того датскі соціяль-демократи розтягають на робітників рільничих також найважнійші домаганя поставлені для поліпшеня долі робітників промислових, а іменно домагаються:

7) 8-годинного дня робучого для сільских робітників обох полів по над 14 літ віку; виємок при рільництві становлять роботи хатні, оранє, сіяне, кормленє худоби, сінокоси, жнива, звожене плодів і звожене торфу;

8) охорони робітників (контролі над роботою і платою, палат робітницких для залагоджуваня спорів, заказу робити в неділі, свята і в почи, контролі санітарної над помешканями, фабриками, варстатами, човнами рибацкими і т. і. через особи вибрані самими робітниками);

9) удержавленя шкільництва (воно в Данії доси приватне), безплатної, спільної для хлопців і дівчат і примусової науки; держава має давати кождій дитині безплатно всю страву і закладати охоронки для дітей; наука релігії має бути зі школи виключена;

10) організації публичного догляду санітарного, шпиталів і служби лікарскої;

11) забезпеченя всім немаючим, безплатного удержаня на старість.

Отсе важнійші домаганя, які підносять датскі соціяльдемократи для поправи долі робучого люду по селах і по містах.

Про розширенє їх партійної організації серед робітників ось що говорить Кнудзен:

„На нашім партійнім конгресі в Копенгазі літом 1890 р. наша організація партійна обнимала 109 товариств політичних з ок. 14.000 членів і 281 звязків фахових з ок. 31.000 членів. Із політичних товариств належачих до нашої партії пробувало в Копенгазі 10 з ок. 6000 членів, в містах провінціальних 35 з ок. 5000 чл., і 64 по селах з ок. 3000 членів. З звязків фахових було 64 в Копенгазі з ок. 20.000 членів, а около 200 по містах провінціальних з загальним числом ок. 11.000 членів.

„Від остатного конгресу партійного в р. 1890 число прихильників соціальної демократії значно змоглося, а особливо число сільских робітників, котрі пристали до нашої організації, що найменше подвоїлося. Не треба при тім забувати, що наша партія має далеко більше прихильників, ніж формально належить до наших організацій; бідність, соціяльна нужда і гнет роботодавців спиняє масу робітників від приставаня до нашої організації. І так нпр. при остатніх виборах до фолькетінгету (сойму державного) побідив один наш товариш, Гаральд Єпзен в чисто сільскім окрузі. В тім окрузі всі соціяльдемократичні товариства числять 400 голосуючих членів, а Єпзен дістав 700 голосів, значить, число наших прихильників є там майже два рази більше, ніж членів наших організацій. Є воно впрочім ще значно більше, бо право голосу має в Данії кождий горожанин аж по скінченю 30-го року житя“.

Отсе ввесь зміст интересного реферату Кнудзена. Коментарів до него не треба

і ми передали єго не тілько як показ одноі першоі в Европі вдатноі проби соціяльдемократичноі роботи серед сільских робітників, але також як цінний матеріял для нашоі комісіі, що має занятися ревізією програми нашоі партіі. Іван Франко.

Полеміка й дописи.

З ЖИТЯ ЛЬВ. АКАД. МОЛОДІЖІ. Подіі остатних днів з житя рускоі молодіжі академічноі визивають дуже горячі відзиви в галицкій пресі, як рускій так і польскій, даючи спроможність органам „народовским“ вилити усю свою накипілу злобу до руху радикального. І коли я хочу на сім місці сказати кілька слів до цілоі тоі справи, то роблю се зовсім не для переконуваня „народовців“ або полемізованя з йіх газетами, а лише тому, щоби читаючі та думаючі люде могли зоріентуватися серед незвичайного гамору газетярского. Воюючи з радикалами, преса народовска виступає вічно против „кліки“ радикальноі, лишаючи на боці основні, більше прінціпіяльні справи; вона думає очевидно, що ударом, зверненим проти кількох людей, зможе захитати цілий радикалізм; вона „сподієся навіть, що сама кліка радикальна вирвеся з „гнилоі атмосфери (радикалізму) і стане молодіжю, повною лібералізму, патріотизму, гоноровости“ ітд т. з. перейде на бік нинішного „патріотичного“ народовства. Преса та думає, що зібравши до купи всі найяркійші краски, які лиш є на єі палітрі полемічній, вималює таку відражаючу, страшливу картину радикалізму, що всі молоді радикали кинуться в обійми „народовства“, а з ним разом підуть під покров Єго Високопреосвященства і всіх інших добрих опікунів „умірковaного“ лібералізму!..

Всіми силами бють органи „народовців“ на „брутальність і нетолеранцію“ радикальноі „кліки“, називаючи „клікою“ цілу більшу частину членів „Акад. братства“... Вони голосять про нечувану зневагу і кривду, яка заподіялась противникам радикалізму. Погляньмож на тих противників радикалізму, чи вони дійсно всі такі покривджені і зневажені. Бож, треба завважати, що між ними є й такі, що від кількох літ сидять ві Льв ві, але до „Братства“ ніколи не приходили, ніякоі участи не беруть в справах товариских (як нпр. в діскусіях або відчитах) а являються лише в рішучій хвилі, на загальних зборах, щоби піднесенєм руки знівечити „скрайних“... Є між ними теологи-екстерністи, котрі кождоі хвилі можуть піти „до середини“ і не мають нічого спільного з рухом товариским і науковим в „Акад. братстві“. Є деякі й такі, котрі явилися єдино для поваленя „деструктивних елементів“, втягнені струєю агітаційною.. Ми знаємо від одного з найзавзятійших ворогів радикалізму, що з висших сфер духовних вийшов зазив до теологів вступати до товариства і змінити єго напрям. Як видно, „Акад. братство“ має щирих ангелів-хранителів, готових берегти єго від всяких „современних іскушеній“.

Не дивниця, що між сими реформаторами і то найзавзятійшими, були такі, що належали до єзуітских товариств польско-рускоі молодіжі...

А погляньмо ще, які ціли у тих реформаторів? Які закиди підносять вони супроти „радикальноі кліки“. Що йіх найбільше гнівить і роздражнює? Ото, не що інше, як те оппозиційне становище до „народовців“, яке займає молодіж, те становище прінціпіяльне, котре заставило єі запротестувати против візантійского сервілізму Романчука і тов. в Соймі, против безчещеня памяти Шевченка прилюдно, на вечерницях, оголошуючи гидку на всі боки угоду за сповненє заповіту Шевченка! Реформатори ті підносяться тоді, коли банкротство „угодовоі політики“ стає ясне, як сонце, коли національні сервілісти викидають одну з найкрасших поезій Шевченка („Іван Гус“) в угоду своєму Даляй-лямі і в формі молитвослова видають для дітей, поезіі украйінского поета; підносяться і хотять, щоб молодіж запряглася добровільно в ярмо рабства галицкого!..

Ті реформатори, ті провідники „антірадикальноі“ круціяти дивилися з гордостію в будучність, а чуючи за собою „поважні“ сили, заздалегідь величалися побідою, укладаючи в своій уяві пишні образки зреформованого, обновленого на йіх лад „брацтва“...

І лицарі ті бажали би, щоби молодіж радикальна зреклася своіх прінціпів, покинула дотеперішний шлях і добровільно піддалася під реакційну „власть тьми“... Сего вимагає, по йіх думці, толеранція, сего вимагає широкий лібералізм! Датися перемогти в своій хаті — се має бута прінціп лібералізму! Дійсно, лише на галицкій ниві „угодовоі політики“ може зрости такий ліберал зм!..[1])

Я можу проте проминути всі ті горячі дітірамби про „брутальність сатрапів радикальних“... Я помину і те, що автор першоі статі в „Дѣлѣ“ (про збори „Акад. брацтва“) доглянув під псевдонімом ...ій ...ій, „члена виділу,“ річ, котра не годить ся з правилами чемности письменницкоі; минаю і те, чи молодіж збаламучена „рабіном з Kurjera“, як також і те, що пописав в Дѣлѣ д. Е. Барвінский. Самі сторонники сего добродія заявляють, що йіх думок не слідує ідентіфікувати з єго думками, висказами і поступками, не вважаючи на те, що він відограв визначну ролю в кампаніі „антірадикальній“. Згадати лише треба конче, що по думці автора статі в „Дѣлѣ“ (а мабуть і самоі редакціі „Дѣла“) в цілій справі не іде о засади, бо вся молодіж більше-менше

[1]) Для поясненя укр. читателям „Народа“ в Росіі завважаємо, що сегорічний радикальний виділ Ак. Братства, побачивши змову молодих угодовців против теперішного напрямку товариства, не приняв кільканацятьох новозголосившихся членів участників тоі змови, і на загальних зборах знов вибрано радикальний виділ. Неприняті в „Братство“ і недовольні таким кінцем діла, закладають нове товариство. Нічого — нехай і молода наша суспільність чиститься Ред.

поступова Ідучи за редакцією „Діла“ ми повинниби покласти „?“ коло сеі „більше-менше поступовости“. Адже „Діло“ вчинило так, пишучи про зйізд студентів в Празі. Ну, але там ішло і о радикалів, котрі репрезентували молодіж украйінску!... Але і на сю річ не хочу класти натиску. Для мене цікавійше, що реформатори і народовска преса старанно виминають прінціпіяльну діскусію, так, що здавалоби ся (як се запримічає Gazeta narodowa), що ніхто не противиться прінціпам радикалізму. Так може і видаєся, але так воно не є. Народовска преса не знає полеміки прінціпіяльноі і не хоче еі викликати І вона має справді цілковиту слушність! Прінціпіяльна діскусія може видати хиба такі річи, як славні статі „Батькôвщины“ п. з. „Що таке радикалізм“, статі, від котрих робиться сумно навіть противникови автора. Безталанний той край, де такі річи мусять бути перворядним твором в даній справі! Зрештою є ще інша причина сего явища. Серед реформаторів находяться побіч паничів - sports - менів, клерилів і індіферентистів, іще люде, прихильні радикалізмови, але котрих душа делікатна і роздвоєна, в прінціпах котрих є і сего трошки і тамтого невеличка доза і котрі в рішучій хвилі з Фавстом голосять:

Zwei Seelen leben, ach, in meiner Brust!

„Ми радикали, але годі ярко зазначувати своі думки. Ми не годимося на поступованє „народовців“, але не треба йіх критикувати. Все з часом само прийде“...

І вони мають в тім слушність, що впаде і зникне напрям угодовский, що счезне галицко-руский сервілізм, опортунізм і фарисейство..

Тількож не ангели з небес розібють єго, а логіка самого житя, та сама логіка, що каже молодіжі явно і сміло протестувати і виступати проти всіх реакційних прояв нашого житя суспільного. М. Г.

КРАКІВСКА „АКАДЕМІЧНА ГРОМАДА“. Вечірниці в память Шевченка, устроювані що року нашим товариством, мають славу орігінального руского концерту, на котрий численно сходяться любителі рускоі музики без ріжниці партій тим радійше, що виділ стараєся, щоби сольові партіі співали перворядні артисти, як ось Мишуга, а торік Гушалевич та пані Сєнкевич. Вступні промови голов „Ак. Громади“, що підносять ідеали й значінє руско - украйінского революціонера Тараса, — для переважноі частини гостей байдужі, або й противні. Знаючи се, ми в тих промовах оберталися звичайно до польскоі поступовоі молодіжі — наших прихильників і співдіятелів. Та позаяк сего року поліція заборонила промову на вечірницях (також поступ!), то прийшлося поговорити з польскою молодіжю на комерсі. Провідники й бесідники комерсу з Русинів оберталися виключно до поступовоі частини польскоі молодіжі, а найперше до бувших редакторів „Ogniska“ і обжалуваних в процесі Брейтера, а за тим і до йіх прихильників - академіків, членів Czytelni akademickiej. Вони, — казали рускі бесідники, — нам найблизші по своім ідеалам і практичній роботі: вони освідомляють, по заповіту Шевченка, менших, темних братів, закладаючи читальні по селах та робітницкі партіі (доси в Кракові та Подгуржу.)

Головний бесідник з боку польскоі молодіжі, в своій краснорічивій і з запалом принятій промові підніс, що польску поступову молодіж лучить з рускою радикальною молодіжю не проста формальність, а глубші причини, противні тим, якими поводяться проводирі інших польских та руских партій, що чубляться з собою власне о миску непевноі сочевиці, занедбуючи інтереси простонародні. Бесідник підніс далі виімковий стан Русинів, що не мають своєі шляхти, котра силуєся вдержати народ у консерватизмі та не позволяє єму розвитися. „Wy jesteście wolni i swobodni, — говорив він, — drogi przyszłości, postępu do prawdy i wolności społecznej otwarte przed wami, boście narodem nawskróś demokratycznym. Na te drogi swój naród wprowadzać, jest waszym, jest młodzieży inteligentnej ruskiej powinnością i obowiązkiem. Do was należy stwarzać ruską kulturę i rozwojem ruskiego narodu świadomie kierować«. Польска поступова молодіж протягає руку до рускоі радикальноі молодіжі тим радійше, що першоі дуже мало, бо загал польскоі молодіжі не радо ступає в поступові ряди.

Остатне щира правда. Коли у нас радикальними ідеями перенятий загал тутешноі молодіжі, з польскоі приступає до поступу тілько частина, та й ті, з виімком одиниць, скоро остигають з свого запалу, а іноді й ті, що на словах визнають поступ, на ділі поступають інакше. Тим то й наші обопільні відносини, котрі вже мають свою історію, наші обопільні сімпатіі не рівномірні — у нас усе було більше самопожертвованя, а менше слів, як у польскоі молодіжі — з винятком, розумієся, одиниць.

На вечірниці Шевченка наспіли телеграми від болгарских студентів із Софіі, від віденьскоі Січі, від молодіжі гімназіальноі з ріжних міст Галичини і рускоі радикальноі молодіжі зі Львова. В сій остатній піднесена вага святкованя памяти Шевченка на польскій землі в ту пору, коли певні Поляки топчуть права рускоі суспільности.. „Нехай геній Шевченка, — сказано в тій телеграмі, — що піднісся в своіх поемах до ідеалу гуманности і почутя людского достоінства, прорве пута пересудів і традицією накинених чувств та з'єдинить польску і руску молодіж в змаганю до одноі спільноі мети: суспільноі і національноі рівности й братерства“.

Сего року належало до Ак. Громади 98 членів, і то звичайних 48 (академіків - Русинів) і надзвичайних 50. З того було 50 Русинів, 23 Поляки, 21 Жид і 1 Болгарин. Товариство удержуєся майже виключно з членских вкладок, а про те воно не має недобору. Тим ліпше стоіть воно морально: бібліотека числить поверх 1000 томів творів, в значній частині суспільного напрямку. Така була й діяльність

Ак. Громади і напрямок, що проявлялися в добірних відчитах, діскусіях, виступах і промовах на торжествах руских, польских і славянских (напр. підчас похоронів Міцкевича, на зйізді слав. поступовоі молодіжі, де від нас були 4 делегати).

На загальних зборах товариства 15 л листопада с. р. вибрано на сей рік ось який виділ: Якова Невестюка головою, Василя Ганчаківского заступником голови, Ант. Сяноцкого касієром, Василя Гукевича секретарем, Ярослава Вербіцкого бібліотекарем; виділовими: Осипа Брилінского, Осафата Шмігера, Володимира Вітошинского, Амвросія Целевича та заступниками виділових: Кипріяна Глібовіцкого і Евг. Трешневского, — все медики, окрім Е. Вербіцкого філософа (в загалі між крак. академіками Русинами найбільше медиків, бо 46). До контрольноі комісіі вибрано Т. Гвоздецкого і А. Матковского. — Громадянин.

ІЗ МОСКВИ (Росіяне про М. Драгоманова). Один наш прихильник ось що пише нам із Москви:

Украйінці всі знають Драгоманова: хто відноситься до його прихильно, хто ворожо, але всі його знають. А як на його дивляться Росіяне? Так-як Драгоманов остатнім часом мало печатав у Росіі або по російски, то за його склалася така гадка: Він найбільше значінє має як етнограф, потім як історик. З пізнійших часів звісні єго статі в „Вѣстникѣ Европы“ та в „Кіевской Старинѣ“. Остатнім часом він якось занедбав серіозну науку, вдавсь у політику, ба й агітацію і, очевидячки, мусів здрібніти („измельчать“) Як я тепер дійсне знаю, розповсюднив між Великоросами таку славу ніхто інчий, як самі украйінофіли. До тогож навіть деякі з колишніх прихилників-сподвижників Драгоманова кажуть тепер, що він вдався в безгрунтові („безпочвенныя“) крайності. [1])

Довелося міні мати розмову про Драгоманова з одним звісним на всю Росію тутешнім професором Х. Х. Він теж міг міні повторити лиш такі ходячі гадки, які я виписав висше; він щиро признався що сам не мав змоги познайомитися з загряничними писанями Драгоманова. Тоді я роздобув цьому професорові Вашу часопись, і отщо почув од його:

Він каже, що ніколи в світі не ждав знайти там те, що знайшов; статі Д-а перевершили всяке його сподіваня. Не можна з йім не згоджуватись в усьому до слова. Стан річей виложений дуже ясно; видно широкий, глибокий погляд, чи взагалі на націоналізм та космополітізм, чи спеціяльно на украйінску справу тай на російску. Скрізь строга логіка, доказність, скрізь безліч розумних, остроумних думок. Очевидячки, Драгоманов всесторонно перейнявся европеізмом, — його світогляд розширився так, як не міг би тут, в Росіі. Одним словом, „Чудак“ зробив на згаданого професора сильне вражінє.

Тай вся украйінска справа представилась йому в новім світлі. Як я знаю, він і попереду не був ворогом украйнофільства, а тепер, очевидно, зацікавився йім глибше, бо прохав мене достати йому часописі й других напрямів. Між інчим про ненависть до кацапів він сказав: „Чудні люде! Та коли б змінилися теперішні порядки в Росіі та запанував федералізм, то що могли б вам зробити „кацапи“, хоч би йіх вдача справді була безнадійна“?! Спитав він мене, на кого натякає Др. словами: „маска, котра сіє москалежерство, будить національні страсті“. Я мусів сказати. фесор аж здивувався: „Як?! Хоч я писан ціі особи не читав, але єі трохи знаю, невже ж вона займається отакими лицарствами? Добудьте міні хоч одно число „Правди“, щоб я міг пересвідчитись“. Я обіцявся, що постараюсь.

Тільки про суд Драгоманова над украйінскими вченими професор боявся сказати рішуче слово: він каже, що цю дуже цікаву задля нього справу він мусить розглянути пильніще. — Один з московских Украйінців. 1891 р. 3 ноября.

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ІВ. НАУМОВИЧА II. Другий лист писаний синім чорнилом,

---

[1]) Такий суд російских украйнофілів (звісно, не всіх) про Д-ва нас не чудує. Вони очивидячки не знають не тілько того, як тепер іде суспільно-культурний рух в західнім світі, а й не знають або не розуміють і тих писань д. Д-ва, із за котрих так про него судять. Не бачать вони и тих численних праць Д-ва в заграничних виданях (головно болгарских) і єго викладів професорских, котрі доказують, що д. Д-в „остатнім часом“ тілько й займаєся „політикою та агітацією“, що пише статі в „Народі“, і значить, тим менше міг занедбати серіозну науку, хоть, правду кажучи, не що інше видно і в єго публіцістичних писанях. Ві всіх наукових працях д. Д-ва видно страстний соціальний інтерес, що стараєся скрізь, навіть в археології, найти звязь між теперішним і минулим, показати все в живій перспективі та пхнути так суспільність до тим жвавійшого поступу.

Через те деякі учені російскі книгойіди нераз казали, що наукові праці Д-ва не наука, а публіцістика, памфлети. Публіцістичніж праці д. Д-ва також основані на широкім знаню історіі й теперішних відносин на світі тай рясно ілюстровані фактами з них, бо бере він совокупність людского поступу на всіх полях. Через те знов малодушні опортуністи та вузькі доктринери, що в поступі людскім бачуть тілько заслугу одноі якоі верства та що й на якім однім полі людскоі праці, тих писань, як у загалі діяльности Д-ва просто не розуміють: для них вони за учені, за широкі, за ріжносторонні. І так беруть д. Д-ва не тілько ті доктринери та опортуністи, що живуть в темнім провінціально-російскім царстві, а й заграницею — еміґранти російскі й польскі, від демократичних до соціально-революційних. Але так-як при чималім впливі д. Д-ва напр. на галицких Русинів, тим людім усе таки треба якось той вплив поборювати, то деякі з них „śmielszej natury“ і доси голосять (звісно, найбільше анонімно чи псевдонімно!), що Д-в чоловік непевний, обруситель, російский шпіон і т. д. В сім пункті ті соціяльні революціонери „інтернаціоналісти“ сходяться з найобскурнійшими національниками, украйінскими й польскими, хоть усе ж таки треба зазначити, що між рос. украйінофілами таких рицарів дуже мало. Тим радіснійше для нас признанє рацій Др-ским працям від учених людей великорускоі народности. В таких признанях ми бачимо початок красших взаємин між Украйінцями й Великорусами, а разом з тим і початок красшоі йіх долі. Ми певнісінькі, що такі признаня украйінскоі справи серед світлих Великорусів ставалиби чим раз загальнійші, якби... як би тілько серед Украйінців було більше Драгоманових.. Ред.

на аркушику листового паперу більшого 8-го, як і попередній, на всіх 4 стор. „Дражайшій (імя і отчество пропускаємо)! Извините, что я не поблагодарилъ Васъ за присланныя деньги и любезное Ваше письмо. Оно пришло въ Кіевъ тогда когда я ѣхалъ въ Петербургъ и пролежало на почтѣ цѣлыхъ 5 недѣль Благодарю васъ тѣмъ болѣе, что вамъ такъ тяжело было собрать денегъ, а онѣ мнѣ были какъ бы подаркомъ. Въ это время у меня обыкновенно крайная нужда. Дастъ Богъ будетъ лучше.

„Холодъ, холодъ у васъ, да, такъ вездѣ. Но чтоже дѣлать? утѣшимся надеждой, что нойдемъ скоро домой. У насъ голодно, [1]) и я хлопочу о миллионѣ, и есть надежда полученія. Все съорганизовано и все будетъ хорошо. Я поѣду опять въ Петербургъ, но не знаю, скоро ли. На всякій случай около первыхъ чиселъ декабря. Какъ бы я радъ видѣть Васъ и добрѣйшую Вашу (стор. 2) супругу и извиниться предъ Вами за настойчивость Но Богъ видитъ, у меня бѣда. Я нищій а многія богатящій. Для всѣхъ хлопочу, для себя молчу. У меня кучка дѣтей и зятевъ welche Lauge machen, [2]) а все насчетъ моей бѣдной головки и моихъ очей. Поклонитеся нашимъ всѣмъ. Не забудьте передать поклонъ о. Х. Х. и о. Н. Н. (фамілій пропускаємо), добрѣйшимъ, любезнѣйшимъ дѣятелямъ, просвѣтителямъ. Они получатъ мой Календарь. Да будетъ ихъ судъ о немъ милостивъ. Бытъ можетъ поѣду на Москву, увидимъ. У меня теперь очень много дѣлъ. Пишу, пишу, пока не запишусь на смертъ. У насъ теперь прекрасный Генералъ губернаторъ А. П. Игнатьевъ. Такихъ людей побольше! Мнѣ кажется идемъ скоро къ началу конца. Ахъ когда бы намъ еще (стор. 3) видѣть нашу дражайшую родину, подышать ея воздухомъ, возрадоваться съ братіею! Когда бы погостили еще въ... Коломійскихъ горахъ, въ лучшее время!

„Маракуевъ простой жуликъ. Св. Синодъ прислалъ мнѣ бумагу, чтобы слѣдующія изданія Путеводителей и Псалтырника вышли съ поправками, очень нужными. Я писалъ, что я готовъ все исправить за экземпляры, которые надобно мнѣ раздать. Теперь Псалтырникъ вышелъ во 2-ромъ, а Путеводители въ третьимъ изданіяхъ съ массою старыхъ и добавкой новыхъ ошибокъ. Но деньги то они горнутъ, а меня не знаютъ.

О трезвос[illegible] пустили брошюрку, безъ моего согласія [illegible] и бросили мнѣ милостыню 100 экс. значитъ [illegible]нѣе 5 рублей. Вотъ православная Москва. Ищите въ мірѣ такихъ жуликовъ. Ругаетъ Нѣмцовъ, но развѣ (стор. 4) вы найдете такого нѣмца? Потому все у насъ испорчено сгангреновано, нигилизмъ до кости мозговъ. Ни совѣсти ни чести. Ложь и обманъ. Будетъ ли когда лучше? Смотришь на это все и теряешь надежду. А какая молодежь? Ни вѣры, ни чести, ни чувства — исключеній о-чень мало. Бѣдная Россія! При всемъ своемъ могуществѣ нельзя назвать ее великой, она не русская и Богъ знаетъ какая. Но Богъ неоставляетъ ее. Онъ послалъ ей Царя, который дѣлаетъ все, чтобы поставить ее высоко — переродить ее, сдѣлать ее христіанской не казенно-православной. Обнимаю васъ сердечно Вашъ землякъ И. Наумовичъ. — Кіевъ 8 ноября 1889.“

РУСИНО-УКРАЇНСКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ І РАДИКАЛИ IV. Хоть здебільша тільки, а ми дали відповідь на запитаня: що почати Украйні, маючи на увазі духові і матеріальні злигодини, що її з усіх боків огортають? Відповідю на се була ота програма вчинности, що була виложена, і яка, на нашу думку, найбільше відповідна, щоб досягти мети. Тепер дозволимо собі обернутися до часописи „Народ“ з деякими нашими бажаняни, памятаючи, що ся часопись видає себе (?Ред.) за орган не самої тільки Галичини, а також і Украйни. Ми вже вимовили, що перероблену Росії на державу справді політично-свобідну неможливе зробити на швидку, що треба ще багато часу наперед, щоб виховати російску суспільність на ідеях федеративних, бо свідомість про сі ідеї не багато де між ким защепилася, а ширеня їйх піде дуже важко, маючи на увазі сучасні умови російского друку. От ми й чекаємо від „Народу“. що на картках его з'являтиметься як найбільше старанно оброблених докладних росправ, які не тільки виясовуватимуть розроблення західно-европейскою наукою федеративних ідей і вагу йих для політики західно-европейскої, але й будуть присвячені раз-у-раз критиці сучасного російского громадівства, що до устрою по Росії політичної волі на основі децентралізації громадскої, областної та національної. Ліквідація, якої мусять чекати сучасні політичні форми Росії, матиме велику вагу для нас, Украйінців тільки тоді, коли в часі самої ліквідації переважуватиме по російских головах ідея про федеративний устрій Росії, бо тоді тільки може бути забезпечена наша місцева незалежність, під забезпекою перевази федеративного пріпціпу на всему сході Европи. А як справа обмежована буде самим тільки устроєм московскої палати депутатів, що держатиме уряд і по Украйні, тоді така політична воля мало чим більше припаде до вподоби нам, ніж сучасне цареско-бюрократичне одновластя. Не веселить нас теперішня доля Познані, якою верховодить вагально-німецкий парламент, що до Польщі, і не викликає веселих думок що до нас самих.

Дальші бажаня наші вже викликаються через критичне застосованя до часописи „Народ“, і ми не ховатимемся перед „Народом“ з тим, про що не однаково думаємо, раз через те, що ми глибоко спочуваємо тим головним покладанням, які оголошені були в програмі руско-украйінскої радикальної партії, органом якої є „Народ“, а друге через те, що сам же „Народ“ хоче викликати як найбільше обопільне порозуміня між Русинами і Украйінцями, ганячи ті партійні органи „де хто тільки признається до партії, то вже зараз і вільний від критики свого поступованя“. „Народ“ навпаки намагається „критикувати і прихильників чи членів руско-укр. рад. партії на рівні з іншими

[1]) Лист писаний в падолисті 1889 р., коли в Галичині заносилося на голод. І. Ф.

[2]) Дословно: котрі роблять луг — значить мабуть: надойдають, роблять гризоту. І. Ф.

людьми, а де в чому навіть острійше", кажучи справді вірно, „що людина, котрій справді ходить о справу, а не о власну особу, такою критикою певно не образиться".

Однакже обшир нашої розправи, що став і так не малим, і сі заданя змушують, може тільки як на сей раз, обмежувати себе виказом, хоть далеко не в корені, а тільки де-якої незгоди з „Народом" виметно в питані національному. Се питаня для Галичини, що увійшла в склад конституційної і навіть до якогось там ступня федеративної держави, може й не має тепереньки дуже великої ваги, але для Украйіни, що екладає частину незмірно-розлогої та незмірно-безправної Росії, для Украйіни, що злучила в собі головні свої сили 16-17 міліонів своєї народності, де вищі та середні стани цілком сливе денаціоналізувалися, де через се постала і духовна і матеріяльна бідність, для Украйіни, де національне питаня не есть тільки питаня часове, але питаня істнованя чи загину національного, для патріотів украйінских зовсім звичайна річ тримати національний стяг суворо, нехибно, без того послабку, що можна вбачати навіть в „Народі".

Розуміється, раз тільки „Народ" домагається, щоб украйінска мова в Галичині проникла од низшої школи до університету і стала б при тому органом і адміністрації, раз він признає, що „ваші погляди на самостійність нашої національности й на літературну мову однакові з народовскими" (1891 р. ч. 8 „На увагу украйінолюбцям у Росії"), то запевне, в лиці „Народа" ми маємо діло з газетою безперечно національною. А про те в „Народі" нам попадались иноді такі заяви, котрих нам не хотілось би чути в виданю, що користується особливою нашою сімпатією.

Поперед всего, щоб підперти нашу думку, оберемось до розправи д. Non Ego: „Де що про націоналізм на Украйіні", заміщеної в ч. 22 „Народу" минулого року. Автор тієї розправи, видно з усего, і націоналіст украйінский і радикал. „Нам не треба", каже він, „Украйіни ні шляхецкої, ні попівскої, ні буржуазної". Трішки дальш, дотикаючись до украйінскої молодіжі, автор говорить, що „молодіж наша винародовлялась і винародовлятиметься до того часу, поки в своєму природньому поривану до освітла та поступу буде бачити в пануючих культурах ширший світогляд, світлійші завданя і вигляди. І коли тільки наше украйінство не вкаже йій широкої і глибокої стежки вільного розвою в дусі европейских ідеалів, молодіж в ліпшій сі частині завжди буде від нас відвертатися". Не має що й казати, що під такими думками ми не цураємось підписатися навіть обома руками. Але на жаль, поруч з тим іде така розправа про національне питаня, з якою вже згодитися не впадає. „Націоналізм", — вимовляє автор, — „ніколи не мав постійного виразного змісту, а ідесю тою керували свідомо в більшій або меншій мірі ті чи інші пануючі над народом верстви". „В міру того, наскільки зближались до ідеї національної урядові верстви, духовенство й вищі стани, націоналізм все більше й більше страчував значіня і вартість, переробляся в реакційний, супротинародний напрямок". На сам перед не можна згожуватися з тим, що націоналізм не має „свого постійного виразного змісту". Для прикладу обернемося до Украйіни. Умови місцеві, кліматичні, історичні обставини злучили відомий гурт людей, надали ему однакову, хоть трошки з деякими відмінами мову, однакові привички, однакові псіхічні нахили. Склалась украйінска національність, одиниця проміж людскости в певних межах обособлена — се факт, по істоті своїй ні поступний, ні відступний, а все ж таки не відбійний, бо він есть добуток природний і історичний; се такий факт, що з йім доводиться рахуватись, та рахуватись не так собі аби як, але невідмінно, або способом поступним, або відступним. Виходить діло так: коли хто не визнаватиме псіхічної самостійности украйінскої національности, то се буде відступним вчинком; а навпаки: братиме хто під свою оборону украйінску національність, що всі женуть зі світу, се буде поступним вчинком. Отак дійсно й вчинили украйінофіли і се есть „постійний, виразний зміст" украйінофілів, що робить усіх їх, що до сісі спеціяльности, людьми безперечно поступними. Висвітлимо нашу думку докладнійше. Здається, ми вже доволі виясували шкоду духовим та матеріяльним інтересам украйінского народу від страти своєї національної мови вищими та середніми его станами. Покажіть же тепер мені хоть єдиного украйінофіла, щоб він не був суперечником сего патологічного прояву, і чи того чоловіка, що дивиться на сей прояв, яко на прояв так собі, або навіть поступовий, можно ж вважати украйінофілом? Так хіба оця пізнака, притаманна усім як один украйінофілам, не екладає вже „постійного виразного змісту" украйінофільства і вочевидячки поступового „змісту", бо він прямує супроти національного роз'єднання, що виснажує духові та матеріальні сили украйінского народу?

Само по собі, що визнати себе за украйінофіла, се ще не аби як багато промовити за себе. Я відатиму тільки, що коли хто украйінофіл, то він мусить бути украйінским націоналістом, прихильним до самостійного розвою украйінскої національности, і се значить, що в сій справі він чоловік поступний; але затим настає ціла низка питань: якіж способи він вважатиме відповідними сій меті, та що й дальше, які его відношеня „до питань філософічних, політичних, соціяльно-економічних". Довідавшись про се, може бути й так, що чоловік поступний, що до своєї спеціяльности украйінофільскої, стане що до своєї особистости чоловіком дуже обскуравтним. З такої то речи ми з проміж украйінофілів зустрічаємо людей з вельми розмаїтими напрямками, навіть людей зовсім супротилежних полюсів. Алеж украйінофільство зовсім тутечки не становить ніякої приключки.

Треба, бачте, в складаних суспільних проявах відзначати кожний сі складовий чинник (фактор), та спеціальну сі чинність, а не то що „хто кислиці і

пойів, а на кого оскома напала". Бо навіть українофіл, коли він і обскурант, зовсім не для того він такий, що українофіл: обскурантизм его йде тільки поміч з его українофільством, яке, яко зміст обмежений та спеціальний, само по собі мало змогу поліпшити єму тільки частину, але не весь его світогляд. Такі недогляди сінтезу не суть тільки недогляди мисли, але вони мають свої практичні наслідки, яких не можна бажати. Доказ сему ми покажемо, як будемо далі аналізувати розправу д. Non Ego „У нас у Русинів" — каже він — „національзм зближається тепер до панства, шляхетства, віддаючи ради такої великої чести (бути в панских хоромах), за для одного признання українскої мови, весь дорогий зміст нашого демократичного жита". Не торкаючись до того, як широко сягає по Галичині те „зближеня", про яке нагадує д. Non Ego, ми всеж таки встоюємо, що націоналізм в сій справі зовсім ні при чому. Чоловік, прихильний до демократичних інтересів Украйіни, не поступиться ними за придбаня прав українскої мови, та ще й в паньких хоромах, тим паче, що й поступатися ними нема єму жадної потреби, бо він може залюбки злучити в одно і національні і демократичні свої інтереси.

Чоловік же, що вдатен до такого попусту, і без сего попусту, певно, ніколи б не мав вартости в ряді демократичних борців. Лихо тут не в істнованю націоналізму, а в браку демократизму — прояві, що йде тільки поруч з першим, а не залежить від него. Так само йде поруч і рух, що, коли няти віри, знимається тепер посеред польскої шляхетскої громади, що живе по Украйіні та Галичині. І яким же боком стати нам треба до сего руху? Коли спразді Полаки-шляхта сих місцевостів починають вертатись до національности, що колись то відцурались їх предки, до українскої національности, то се, звісно, добре. А коли вони до такого звертаня прилучають також і щирі та просвічені намаганя, що до політичних та економічних потреб українского народу — то се ще ліпше. Однакже, коли усе отсе тільки й обмежовуватиметься самими національними інтересами, то заспокоюватись на сему і вже не чіпати їх критикою, через те тільки, що вони перейшли на наш бік, і стали вже українскими націоналістами — нема чого. Але нібито ліпше було б, якби Поляки були зовсім обскурантними, що до всіх житєвих потреб, значить і національних, як вже вони не можутьбути людьми зовсім поступовими — се також, на наш погляд, була б реч неподобна, а тим часом з розправ д. Non-Ego можно вважати, що чи не спразді воно буде так.

Нехай би д. Non-Ego доказував нам, що та чи інша комбінація національної справи в тій чи іншій місцевости стала шкодлива для поступових інтересів тих місцевостей, нехай би він говорив про те так, як нераз говорилось після того в „Народі" ізза звісної угоди д. Романчука й компанії з польскими панами-консерватистами. Тоді зовсім інша була б у нас з ним і розмова. А то на тобі — подається загальна філософія, немов би національна ідея, зближаючися з „урядовими верствами, духовенством і висшими станами" обовязково все більше й більше почала „страчувати значіня і вартість, перероблятися в реакційний, противнародний напрямок". Найперш, коли порівняти отсю цітату з попередніми словами д. Non-ego — „націоналізм ніколи не мав постійного виразного змісту", то виходить, що тим самим націоналізм ні за що вже не повинен і одповідати і нічому не повинен давати своєї назви, і що значить той реакційний напрямок, про котрий згадує д. Non-Ego, може шукати собі якого вгодно йменя, та тільки не титулуватись імям націоналізму. За тим, обертаючись уже до самого змісту наведеної висше цітати, не можемо не вказати на всю безнадійність та практичну неясність его філософії. Задля того порівнаймо нашу програму з програмою д Non-Ego. Наша програма ясна. Раз тільки, як твердимо ми, украйінский націоналізм s e m p e r s i b i p a r i при тому завше прогрессівний, то вочивидячки, що в усякім русино-украйінскім русі ми повинни боронити національний его бік, — запутуючі ж його політичні, економічні й інші домаганя піддержувати тільки в міру їх прогрессивности, і при тому ніяк не ховати національної ідеї в кабінет вибраних мислителів, а неперемінно старатись ширити ії серед маси, серед усіх кругів, що мають в данім раві суріозне рішаюче значіня. Так і зробив „Народ". Раз-у-раз полемізуючи з народовцями ізза відносин їх до політичних та економічних інтересів краю, він не завагався однако підписатись під національною стороною їх домагань, і то в стосунку до партії, піддержуваної головно галицким духовенством, і в таку хвилину, коли представителі тієї партії вийшли і в спілку з польскими папами й клерикалами. Вочивидячки „Народ" не завагався зблизити русино-украйінску ідею „з урядовими верствами, духовенством і висшими станами", а про те годі сказати, що б через те зближеня представляєма „Народом" національна ідея стала хоч скільки небудь „страчувати значіня і вартість". Тепер в який же стан ставить філософія д. Non-Ego украйінский національний рух, раз він для своєї вдатности повинен втягати в себе все більші круги громади, повинен зближатися з урядовими верствами і привілійованими станами і в той же час, в міру такого зближеня, повинен усе більше страчувати своє достоінство і обертатись у „реакційний, противнародний напрямок". Та в такому разі на кого-ж прийдеться оперти національну ідею? Не вже виключно тільки на простонародну масу, менш усього спосібну, в ії теперішньому стані, суріозно боронити національну ідею, та ще який небудь десяток роскинених по Украйіні радикалів pur sang, що не признають за національною ідеєю „постійного виразного змісту"?

Ми однакже не кажемо, що безпремінно вже д. Non-Ego дивиться ва справу отак именно, а не як небудь инакше, бо не маємо права в невеличкої розправи виводити такі наслідки. Але коли погляд д. Non-Ego має загального покажчика, або дійсно такий, то нехай він витовмачить нам добре, яким робом він тоді має надію виграти свою справу? Ми-ж, вважаючи на користь самої справи, послухаємо его в пильвістю. А поки що, нам здається, що теорію: чим гірше, тим ліпше

годиться прикладати рідко до яких випадків, хіба вже тоді як суперечник так вже з короткими гужами пристане до громади, хоть і хисткоі, але вже налагодженоі до боротьби, що переважить терпеливість еі, але теорія ся для Украйіни, знесиленоі та неналагоженоі до боротьби бодай би в одному якому небудь пункті свого житя — зовсім не годиться.

Зі свого боку, для д. Non-Ego, відповідно до его поглядів на національне питаня, натурально визначити оту дивовижну еволюцію національноі ідеі, що націоналізм, який мав колись-то ясне минуле і навіть був забороненим, почав тепер ставати вже „страховищем"; але ж така була доля багато деяких ідей, що зовсім справедливі та добрі, коли вони з голов мислителів переходять на власність загалу; тут вони, роблючись звичайними, де в чому затемнюються, де що страчують, немов той старий шеляг, що від довгого вжитку щербатіє. Алеж сам тільки небезсторонній присуд може здавати на ідею те, що не в природі самоі ідеі, а тільки прилипло до неі від закаляних рук. Критика-ж дійсна, що сприяє переходу ідей в житя, намагається раз-у-раз відвіяти зерно від полови, себ то те, що суще належить до ідей, від того, що примішане до них, і не обвинувачує ідей за те тільки, що поруч з ними під стяг йіх становиться що інше. Не велика користь з того пустельника, що сам коло себе переховує чистими ідеі, аби самому кланятися йім, не пускаючи йіх в житя; нам же треба бути мирянами, треба ширити дорогі нам ідеі для торжества йіх в житю; але, вважаючи на те, що історія не потурає штукам, не потурає скаканям через усякі перепони та вцілюваню просто зараз же в останню мету, то ото ж ми й хочемо йти повагом по змозі, яку дає нам час та місце. Наприклад ми, украйінофіли, вже давно і так і инако доводимо потребу впровадженя украйінскоі мови до народноі школи. Нехай тепер як-небудь доведеться нам стати коло власти, або хоч коло джерела, що має на неі вплив, і ми, доводячи до вчинку давнійші наші намаганя, спромоглися б допомогти впровадженю украйінскоі мови до народноі школи; що ж до освітного змісту школи, то він би досяг тільки до того maximum-а просвітности, до якого б довелося нам нахилити оті круги, від яких залежить довести справу до вчинку, і нехай би сей maximum був зовсім не максімальним. Значить, як на думку д. Non-Ego, націоналізм забув би своє світле минуле, а переробився б в руках наших „в реакційний протинародній напрямок". Як же на нашу думку, то націоналізм, не стративши нічогісенько на прінціпі, придбав би собі тільки більше ваги в житю за помогою отого нашого підпираня. Само по собі, ми повинні мати відомі певні прінціпи і зовсім згожуємось з д. Non-Ego, коли він вимовля, що „тепер кожен повинен щиро, отверто сказати, за ким стоіть він: хто за простий люд, хто за аристократію й буржуазію". Ми навіть більше ще скажемо: по теоріі, що мусить бути визнавана отверто, ми бажали б бачити саму найстрогшу та уперту прінціпіальність серед украйінских патріотів, що ж до практичного житя, то тут вже треба робити тільки по змозі (бути поссібілістами), брати тільки можливе, за помогою усіх станів, кругів та осіб, що в спільній з нами справі діють хоть трохи оппозиційно, та не гальмувати справи отакими питанями та викликами: „чиж сей націоналізм вартий свого минулого? Чиж на него підуть тепер народи з йіх прямованям до релігійноі, політичноі і соціяльноі волі? Був кінь та зйіздився"! Ну скажіть на милость, чи до ладу ж таки оті питаня та виклики прирівнювати до украйінскоі національности, „над чією душею і житям", як каже Гамлет. „страшенне заподіяно злочинство", та ще й таке злочинство, що ні-кришечки ще невикуплене, що цілком ще пишається, що чим дальш, тим більш навчається побивати украйінску національність виріканям смерти, грізними, хоть скажемо може й не зовсім безнадійними, пророкуванями йій важкого, болячого кінця?! Коли до загального вже порущеня украйінских культурних станів додати ще ліпші та також чималі круги простого люду, які захоплюють що року в москалі, значить навертають теж до порущеня; коли на користь порущеня працюють і школа, і суд, і уряд, і всякі зтиканя народу з культурними осередками та культурними станами, одно слово всі величезні засоби державства, що торжествує, та ще навіть і не вагається забороняти Украйінцям хоть як небудь прилучати національні сили до самостійноі культури, яка дала б можність хоть трошки поновити народні сили та провадити йіх до справжнього житя і розвою; так чи довго ще, питаємо, украйінска національність, стоячи на такому страшенно пассівному та пригніченому становищі, матиме силу заховувати національні форми свого житя і чи не загрожує йій справді небезпечність, як на те вповає д. Олексієв, зуздріти, що денаціоналізація, що вже огорнула верхні верстви украйінского житя, дійде чи ранійше, чи пізнійше до найглибших іі шарів, і нарешті зовсім таки виснажить украйінску народність і проглине еі народність великоросійска? Ех, пече душу мою ся проклята небезпечність, і не через те, конче, нібито спеціяльно украйінске дорогше мені над загально-людске; але ж яка радість вибирати з того, що повинно істнувати безпремінно вкупі. Хтож матиме відвагу казати, що політична неволя, економічне приниженя на віки вже складатимуть долю російского мешканця? Повинен напевно прийти день, коли і в межах російскоі держави настане лад в розумі намаганя: „земля для мужиків, воля для всіх", та тільки ж що до того часу подіється з украйінскою народностю: чи вона ще триматиме уділ в тому великому народньому торжестві, чи до того часу переведеться вже на нівець, зникне вже з землі не через звичайний процес поступовоі зміни, а через душегубну смерть замордованоі жертви?

Отак то складена з де кількох міліонів украйінска народність, такого племени, що загально визнане далеко не невдатним, племени, що відзначило себе на картках історіі — навіть, як визнає сам д. Олексієв — „діями незабутніми, справді незабутніми, що склали безсмертну славу Украйіни", така народність опиналась тепер під Дамокловим мечем насилуваня еі через поліційно-жандарскі пристроі московскоі деспотіі. Та хиба ж се не величезна житєва

трагедія? Хиба мали б силу обернутись неспочутно до сієї трагедії оті світлі люде, оті прихильники до всяких свобід, про яких згадує д. Non-Ego в підведених йим питанях? Але хто ж мусить і повинен бути оборонцею отієї страшної неправди? На сам перед годиться бути оборонцями усім, хто належить до покривдженої народности. І зовсім тут не к стролі, не до ладу і навіть стає лиходійним вираз д. Non-Ego „Був кінь та зійздився", бо для всякого тут буде праця, важка й поважна праця, і всяк знайде, що ему тут робити, одповідне розуміню та самопосвяченю кожного. Ете, кидаючи українським націоналістам слова „Був кінь та зійздився" треба б було д. Non-Ego прирівняти попереду до себе самого оту науку, що він вимовив в своїм допису, себ то самому „пильнійше вдуматися в дійсний сенс" сего виразу, „щоб добре розуміти, на чий млин вода ллє". Але нам здається, що д. Non-Ego так би не висловився, як би не виступив з мильного покладаня, нібито націоналізм не має свого „постійного виразного змісту", та, в прирівнюваню до України, безперечно ще й поступового „змісту", хоть, справді, й обмежованого тільки своєю спеціальною истностю.

Отак то читач бачить, як близько припадають нам до серця національні інтереси України. Да інакше й не повинно бути, бо страта української національної незалежности обертає тепер на націоналістів всіх свідомих Українців, і тих, що мало, і тих що багато вимагають, примушуючи останніх, опріч політико-економічної боротьби, провадити ще й національну, послідком отсієї залежности, яка справді істнує між національними та політико-економічними справами життя. Се однакже ще не значить, що яка б послуга не була вчинена для справи, вона однаково буде для неї користною. Иншу діяльність можно цінувати за мідь, иншу па срібло, а ще иншу на золото. Так нехай же д. Non-Ego, яко публіцист український, пахилює українофілів до такої діяльности, що найбільше дає здобутків, нехай він доводить, що мало ще користи від послуги вимстно національній справі, бо вона є тільки природня форма, а в неї ще треба вітхнути освітно-визволяючий зміст. Се все дуже добре, тільки нехай же і д. Non-Ego памятає, що який би не був українофіл, навіть такий, що вкладає в спільне діло тільки мідяка, а все ж він додає до визволяючого стовпу, а не відіймає від его. Закликайте ж его до діяльности більше здобутної, але з тим укупі не бийте его, відбираючи й ту маленьку вагу, яку він справді має: сим остатнім ви не підведете его на висший ступінь громадської послуги, а тільки відберете охоту працювати й так, як се було ему по-змозі, і як досі він справді робив.

Ми скінчили з росправою д. Non-Ego, що надрукована була в „Народі" без жадного відбою, і в сему ми вбачаємо свідчаня солідарности часописі з отим дописом. Але нам здається, що таку солідарність швидче викликали ті вартості допису, на яких ми затримувались, ніж оті погляди на національну справу, яким ми суперечили і що на нашу думку, також суперечать поглядам і самого „Народу", які були не раз вже вимовлені попереду в цілому ряді росправ, через що мабуть „Народ" і вважав себе визволеним на сей раз від примусу полемізувати з д. Non-Ego. Але ми гадаємо, що таке відношеня „Народу" до вимагань полеміки доволі непрактичне, особливо що до України, по якій часопис сей, заборонений урядом, не може ширитися вільно, а значить рідко хто між Українцями має змогу читати поспільно усі числа часопису сего; по найбільше ж сей часопис, скільки ему доводиться обертатися по Україні, обертається тільки уривками, або окремними числами, а через се вчиняє на читача однобачне вражіня, викликаючи часом навіть неприязне відношеня до себе, та ще від таких осіб, що якби вони зазнаємились з ним більш докладно, певно б стосувались до него приязнійше. Властиво через се ми порадили б „Народові", коли він містить такі дописи, що не згожуються з думками часопису, то зараз же виставляти насупроти таких дописів і свої власні думки, бодай в образі контртезісів без доказів, що можно містити в увагах до допису, або здаючись на попередні свої росправи, які добре виясовують погляди часопису на викликане питаня. (Ми надрукували статю д. Non-Ego без уваг через те, що не бачили в ній тих промахів, які бачить ш. автор. Навіть головне, против чого спорить ш. автор, — слова д. Non-Ego „національзм не має виразного, постійного змісту" — очивидна правда. Возьмім хоть укр націоналізм: чи однако розуміли й розуміють українску справу всякі кружки та партії укр. від найдавнійших до теперішних? і чи значить зміст українства не змінявся і не зміняєся на наших очах? чи він навіть сам у собі не криє противурічій? [Адже-ж те, що хтось признаєся до ук. національности — тільки форма!] Слова-ж д. Non-Ego „був кінь та зійздився" ми зовсім не розуміли так, немовби тепер треба покидатися націоналізму, чи красне форм людского життя—національностей, а так, що давнійший тай теперішний зміст тих форм, уже не відповідає всесвітному поступови й інтересам має народних, а що треба в ті форми, тобот і в форму укр. націоналізму чи укр національности вкладати новий сучасний просвітко-визволяючий зміст, як каже й сам ш. автор. На всякий случай, д Non-Ego в своїй статі в „Народі" твердо стоїть на українськім грунті, і не каже нікому з него сходити. Інакше ми его статі не булиби ненадрукували. Ред.)

Тепер, на замик нашого власного допису, від думок д. Non-Ego перейдемо до того заяву самої редакції „Народу", під яким ми не згодилися б підписатися. Ми вказуємо на заяв, що зявився в 22 ч. „Народу" за минулий рік, в відповідь на лист д. М. Ф., в тім розумі, що кожен освічений Русин повинен знати великоросійску мову та літературу „по більшій части поступовую, демократичну." Нам здається, що в такому заяві є богато побільшаня, яке далеко не відповідає дійсному змістові російської літератури. Само по собі, ми не почнемо відкидати, що російска література, яко література давна, та й ще до того література розлогої держави, багата не тільки на кількість творів, але і на кількість талантів. Не можна також відкидати й того, що російска література, в тіснопу розуміню, яко скусна література, має для Великоросіян багато більший суспільний інтерес, ніж той, який мають одповідні національні літератури в житю найбільш поступових европейских народів: Французів, Англичан, Німців, бо сі народи

мають, поруч з романістами ще й публіцистів й соціалістів, поруч з літературою, що істнує осібно, мають також і моральну філософію і соціяльну науку, такого самою істнованя; у Росіян же усе те, що вони тямлять про суспільність, про людску особистість, про міжлюдскі, сімейні та суспільні відношеня, — усе те силкується як небудь втиснутись та заховатись в образах скусної літератури, не маючи спроможности вимовитись в відірваній (отвлеченной) формі. От з якої речи багато де хто між російских беллетристів поробились художниками не з закликаня, а через те що не мали можности стати ні суспільними діячами, ні політичними письменниками; от з якої речи все найкраще з поглядів російского суспільства на житя та его вимаганя справді знаходило собі притулок переважно в нетрях російскої літератури. Але на лихо в російскій літературі того добра зовсім вже не так багато, щоб справдити отой заяв „Народу", що нібито російска література „по більщій части поступова, демократична. (Ми мали на думці скусну рос. літературу і, рівняючи сі з літературою австро-угорских москвофілів та народовців, бачиться, зовсім слушно сказали, що перша по більщій части поступова і демократична. Та се буде по части правда навіть, коли порівняємо російску печать з нашою формалістично-націоналістичною печатю обох таборів: ми бодай не знаємо ні одної світскої суспільної рос. газети а тим менше журнала, де б не було пінних росправ або хоть фактичних дописей про житє робучого люду в Росії. Тимчасом переважна більшість пишучих Галичан та Буковинців і доси не має до того й нюху. Хиби ж рос. літератури, вичислені далі п. автором, ідуть, по нашому головно браку волі для неї. Ред). На лихо, певно й те, що російска література рабского народу (? Ред.) література з вихолощеними пріпціпами, ідеалами і без закликань до боротьби, література з відбитком суспільного пониженя та політичного нерозвою, від якого далеко не спромоглася відсахнутися навіть більшість найновійших найзначнійших ей заступників, як от Гончаров, Достоевский, Лев Толстой; тіж, що в сему відношеню високо стоять, прикладом Щедрин, всеж таки змушені думки свої висловляти мовою невільничою, езоповою і зрозуміти ії на ніл в гріхом можуть тільки місцеві люде, добре освідомлені з характером та подробицями сучасної суспільности, а за кордоном такі твори мають вже й зовсім малу вагу, бо, щоб тямити йіх, до них треба додавати сливе до кожної стрічки коментарії (навіть Щедрина охочі Галичане розуміють добре, а про інших писателів і не казати. Ред.) Коли таким чином суспільна думка російска мусить ховатись за літературні образи, маючи надію ошукати недалекоглядного цензора, а з тим укупі в тій же надії ошукати й себе самого в образі своіх читачів, то, само по собі, яка вже там мусить бути вартість отвертої позволеної публіцістики! Та нечисленна купка шановних письменників російскої публіцістики, якій довелось працювати в часі ліпших хвиль російскої історії і якій для того пощастило прослизнути до друку з мислями менше вихолощеними, однаково як і та ще менше численна купка, що зневаживши вимаганя російских законів, відгравала ролю на полі переважно нелегального для Росії друку, все таки не може змінити головного міверного напрямку російскої публіцістики. Додаючи ж до сего ще й те, що сама російска наука тільки й животіє, що переказуваням европейскої, не рушаючись в ній далі, так само як і російска мова не може бути виразом (? Ред). ідей та віди, які мають загально-людский інтерес, — стає зрозумілим, що при таких умовах уся дотеперішня духова діяльність Росіян, ще дуже й дуже вузька, що до обширу, та заспособлена тільки pro domo sua, не здолає дійсно серіозно імпонувати собою по за межами російскої держави (а про те ми й такої не маємо. Ред.)

Після зробленої характеристики російского письменства, тепер легче нам буде оріентуватися в питані, який вплив російского письменства і частково російскої літератури повинен відбитись при загальному пересаживаню йіх на галицкий грунт.

Ми вже казали, як дається в знаки в житю русино-украйінского народу денаціоналізація его висших та середніх станів, яко наслідок страти сією національностю державної незалежности; вказували також, що страту державної незалежности в певній мірі може надолужити придбаня політичної волі, а з того вже виходить, що винародовленя культурних станів по Украйіні не можна відвернути доти, поки не забезпечена буде всяка воля, а в тім числі й воля національного розвитку, що дасть Украінцям змогу сотворити власну інтелігентну літературу, яка спроможна буде знищити сучасний патологічний прояв національного роз'єднаня між розмаїтими шарами тісї ж самої народности. Однакже таке трудне, а, бажаючи буйних наслідків, навіть зовсім неможливе тепер для Украінців, яких російска деспотія на кожному ступні йіх національного розвитку спиняє, стає більше можливим для галицких Русинів, що вже ввійшли в умову конституційного державного істнования І ми зовсім згожуємось з д. Драгомановим, що обернувся до часопису „Народ" (1891 р. ч. 3) між іншим з такою думкою: „галицким радикалам треба як найенергічнійше працювати над своєю літературою на грунті народньої мови і в духу ново-европейскої освіти так щоб незабаром народ Ваш і навіть більш культурна людина як менше мали потреби в літературі російскій і в загалі в чужих літературах, щоб своя література вдовольняла йіх як найчастійше". Само по собі, ся справа в цілому обширі своєму й для Русинів галицких складає теж велику трудність. З одного боку тут доведеня до останнього вчинку залежить від Украйіни з людністю в 16-17 міліонів, що складає $^4/_5$ усієї ії національности, повбавленої однакже не самої тільки національної незалежности, але ще й втисненої в склад держави з такою остарковатою політичною формою, що зправки ії по Европі істнують тільки в образі Росії та Турції. З другого боку, сучасна російска держава, не змінивши попереду свого характеру, не може погодитися з фактом окремного істнованя Галичини, яко з фактом, що нестеменно суперечить ії політиці порученя, що до Польщі та Галичини, і стоіть вона в сему своєму непогодженю підперта спільниками навіть в самій Галичині: ровлегла москвофільска партія в Галичині, се не самі тільки літературні, але й політичні російскі кадри. А на решті й галицкі Русини, також виснажені розединаням

своїм з Українцями, теж з чималим винародовленням своїх культурних станів, і на додаток ще з доволі низьким рівнем своєї суспільности, характеризуваня якої ми беремо з росправи д. Охримовича (1890 р. ч. 21 „Народу") „кілька критичних думок про житє та розвій галицко рускоі інтеленціі". Д. Охримович тіеї думки, „що галицко-рускій інтелігенції недостає суспільної самосвідомости, що сі пронимає відраза до критики, що серед неї панують допотопні, застарілі погляди на світ, житє і людей, консервативні основи і кастова попівска заскорузлість, що галицко-руска інтелігентна суспільність на закрізь апатична, до знань не цікава, до діла не охоча і незавзята, що серед неї прояви сервілізму нерідкі, що много затрачених талантів, а мало людей з ідеєю і характером". „З розговорів між нашою інтелігенцією, — дальше каже д. Охримович, пересвідчитеся, що суспільність наша наскрізь клерикальна. Дух попівский і попівска кастовість пронимають сі наскрізь. Інакше й не може бути серед суспільности, котроі кождий член є або піп, або попович, або що найменше попівский зять, а більша часть членів є і одно, і друге, і трете від разу.

„Що така суспільність мусить бути ретроградна, про се також говорити нічого". Після сего запитуючись в якої речи однакже усі демократичні, поступові ідеї та потяги, які рівночасно заносили до Галичини з Еврони, Росії та Украіни, так мало змінили на ліпше галицку суспільність, линивши її сливе такоюж темпою, ретроградною, клерикальною, апатичною і т. д., д. Охримович вбачає, що причина того прояву, закладена в самій галицкій суспільности. „Обставини суспільні, культурні і політичні, каже він, зробили нашу суспільність в високім степени консервативною. З найкрасших і найжизненнійших ідей і стремлень, запесених на галицко-руский грунт, суспільність наша вибирає постійно те, що найгірше, найменше важне, а лишає і відкидує те, що найліпше, найважнійше і найхосеннійше.

„Найкрасше зерно, засіяне на галицко-рускім грунті, приносить найнужденнійші і найпотворнійші овочі. О тім поучує розвій цілої нашої суспільности. Возьмім хоть би москальофільство. Наші галицкі москальофіли переняли від Росії тільки то, що найгірше і найнужденнійше. Москальофілам подобаєся, що в Росії і царь, і військо, і чиновники, і поліція, і цензура усе, усе руске; їм подобаєся в Росії абсолютизм, гнет політичний і національний, православіе і т. д." Але, коли все отсе правда, коли й найкраще зерно на галицко-русинскому грунті врожує найгіршій плід, то який же плід вродить, як перенесена буде цілком російска література на русино-галицкий грунт? Часом чи не кинуться тоді не сами тільки вже москвофіли, але й цілі гурти іншої галицко-русинскої публіки переважно на все те, що є найгіршого в сій літературі, чи і їм не подобається в сій літературі переважно промова абсолютизму, політичного та національного нагніту, релігійної нетерпимости і т. і. (Галицка публіка переймає в Росії те, на що вказує д. Охримович, як через свій низький ступінь культурности, так і ще більше через те, що не знає добре відносин російских, і між іншим головно власне російскої літератури, котра в ліпшій своїй частині рішучо противна тому, що доси переймала в Росії москв. публіка. Ред.). З якоіж речи російска література, що так загально рекомендується — повинна по Галичині виявити такі безпремінно добрі наслідки, коли навіть по Украіні, що в своєму суспільному розвою стоїть, коли няти віри допису д. Охримовича, не нижче Галичини, не лишає вона таких наслідків, а тільки нельми мало поступовости, та дуже багато порусченя. (Сему не винна рос. література, а адміністраційний і т. і. нагніт верстов пануючих, та винні й самі Украіінці, котрі зовсім не борються против тоі урядовоі системи тай мало вживають укр. мови навіть в житю домашньому. Адже ж напр. Русини в Галичині знають дуже добре польску мову і говорять і пишуть нею тай натиск на них з боку пануючих Поляків навіть при конституції від 1848 р. був і по части й доси є похожий на натиск на Украіінців з боку рос. урядових верстов, коли взяти на увагу мале число Русинів у Галичині, а про те гал. Русини чим раз більше говорять по украіінски і чим раз більше дбають про укр. справу. Так повинно би бути і на Украіні. Ред.). Нема чого побільшувати вагу російскої літератури навіть в межах російскої держави В той час, як ся література була ще заступницею намагань суспільної та особистої чемности, як вони ще саме наклювувались, і вона, в образі такому, мала швидче на своїм боці уряд, ніж навпаки себе, — то тоді справжне ій можно було вважати за головного фактора духового, що саме тільки наклювувалось, пробурканя російского суспільства; тепер же, коли се пробурканя рушило вже так далеко наперед, що інтереси суспільства та уряду прямують вочивидячки в супротилежні боки, і коли ліпша частина суспільства, так або інакше потай або вочивидячки, пасівно або активно, а опинилась таки в опозиції урядові, наслідком чого й літературу, що заступає ії, уряд стиснув з усіх боків, тепер не переважно в літературі колотиться головний пульс суспільної свідомости. А коли, не вважаючи на всі урядові утиски, все ж таки суспільна свідомість рушає наперед, — то се є наслідок не стільки вже літературних, скільки тих обставин, що животіємо ми в кінці XIX віку серед европейских народів і не маємо сили доволі самотно стати від житя сих народів навіть за помогою сучасного державного устрою Росії. Отож, не дивлячись на усякі супєрічаня деспотії, яку вже історія осудила, вільне світло та повітря проскакують в російські казарми і почуває російска людина, що істнує в світі й воля, й простір й зовсім інче ліпше житє, визнає й спроможність досягу отого ліпшого житя, і все важче робиться ій перебувати в нерухомости та все міцнійше рветься вона до бажаного житя, хоть і вмерти б довелось ій в отому поривані. Хибаж страшна ій смерть? Однаково не вважає вона за житя отіеї нікчемної рості, яку надає Росія інтелігентній людині за ві живу душу. Для тогож, щоб думки та почутя отих людей знаходили собі міцнійший відгук серед суспільства, щоб наводили сум на розум та сумліня більшого числа людей, являється на поміч урядова практика. Не російска література вцілює в голову та серце сим людям, а те, що діється навкруги йіх, і переважно безугавні наші трагедії посеред молодіжі, що мислить, трагедії про які російска література

ніколи і попереду вільно не сміла промовляти, а вже за останніх десять років і пару з уст не пустить навіть. Треба тільки зрозуміти хоть те, в якому становищі повинні опинитись тепер батьки, що вже хоть трошки покоштували европеізму, коли доведеться їм однакже робити вибір в такій альтернативі: або заздалегідь дітей своїх доводити до стану бидлини, не вдатної втягтися в ніяку гарну ідею, в ніяку добру суспільну справу, або вергонути їх, яко державних злочинців, у ту страшенну сферу лихоліття, з якою не російські люде можуть доволі зазнаємитися тепер з твору американина Кенана „Сібір і заслання".

Нагадую напр. хоч те оповіданя Кенана, як один із засланих показував ему чималу збірку фотографічних карточок своїх революційних приятелів і одповідав на его запити так: „Отсе пані А., земска учителька; вона вмерла в київській тюрмі. Отсей пан з великою бородою В, мировий судя в Р., его повішено в 1879 р. в Петербурзі. Дівчина з помарнілим лицем С, із т. назв. пропагандісток; вона війшла з ума в петербурскім домі інквізіції, очікуючи суда. Отся гарна дама з нашитим на рукаві хрестом — D, сестра милосердя в часи російско-турецкої війни; тепер ві присудили на 20 літ каторги і находиться вона в Карі. Поруч з нею Е, студентка-бестужевка, вона зарізалась кусником скла після 2-х літ самотного замкненя". Ну, скажіть на милость божу, щож отсе за житє, коли Ваших приятелів вінають, засиляють на каторгу, вводять з ума і доводять до самовбійства збитим склом?!

Оттакі житєві факти, пригнічуючи до якогось часу почутя суспільства, впливають однакже на свідомість его міцнійше, здається нам, ніж сучасна езоповска російска література. Прийде, маємо надію, час, коли прокинуться і почутя суспільства і коли з краіни „пироговъ съ грибами и держанья языковъ за зубами", з краіни трагедій з хусткою в глотці зникнеться на решті суспільна псіхологія, доволі значна й для самої тиранії. Але чекаючи сего часу, що до галицких Русинів, не пошкодило б, справді, і їм, особливо тим між ними, яким так подобається, що в Росії „і цар, і військо, і чиновники, і поліція, і цензура — усе, усе рускє" не пошкодило б їм, маючи на меті зазнаємленя з Росією, пошукати сего зазнаємленя, коли вже не приймаючи особистого уділу в проці Украйінців до „мѣсть болѣе или менѣе отдаленныхъ", то хоть би й в знаємости з тими мандрівками не через злегчену літературу, а за помогою таких правдивих та талановитих творів вільного друку, як згаданий вже твір д. Кенаиа. Оттоді Русини ліпше зрозуміли б, як то захіпно для Украйінців мати уряд, що не йме віри в істнованя полюсів і через се усі місця вважає гідними для житла, та і в загалі вони ліпшеб орієнтувалися в умовах російского суспільства та російскої літератури.

Кажучи оттаке, я не гадаю зовсім ні відкидати поступового змісту російского письменства, скільки воно справді его має в собі, ні вимовлятй до него яких небудь неприязних почуть. Навпаки, мої відношеня до російского письменства, само по собі до ліпшої его частини, досить прихильні, і се особливо через таке притаманне ему сердечне, людске, відгукне застосованя до всіх нещасливих, бездольних, загублених людей, — риса, яку російске суспільство вистраждало, де всяка чесна людина визначається на сам перед ненавистю до усякого насилуваня, самовластя, утиску та бажаням помогати слабим і пригнітеним. Я не кажу „боротьбою в обороні слабих від зневаги других", бо такої прикмети ще рідко між ними спіткати, а тільки „бажаням" як раз так само як у тургеневскої Олени.

Наші міркуваня про російску літературу не походять також з остраху нашого підбити культурному впливові сієї літератури украйінску національність. Хоть найбільша небезпечність для украйінскої національности безсуперечно вбачається з боку Росії, однакже ми ні крішечки не маємо нахилу рятувати нашу справу, ховаючись від яких би не було правдивих намагань часу; навпаки будущину нашої справи ми завжди покладаємо в як найсмілявійшому руху на зустріч отаких намагань, але „правдивими" визнаємо самі тільки поступові намаганя часу От з того то, вмисно з того то погляду ми й порадилиб „Народові" рекомендувати своєму читачеві російску літературу не загалом, а тільки вибором, именуючи докладно тих авторів та їх твори, яких рекомендує, переважнож рекомендувати своїй публиці знаємитись з західно-европейскими літературами, що мають вже не саму місцеву, але й всесвітню вагу, а сего про те ми зовсім не вбачаємо в „Народі", тоді як на російске письменство звернена така виключна ввага, що навіть товмаченя з неі зявляються на картках самого „Народу", часописи, що видається тільки два рази на місяць. Коли не є тільки недогляд молодої газети, що не вспіла ще розвинути як слід своіх сил та намагань, а навпаки вимовляється, яко досвідчена політика ії, якої ми не спромоглися тільки зрозуміти, то нехай би „Народ" в такому разі не полінувався витовмачити нам, з якої речи русинска справа, що міцна тільки самою своєю правдою, а не надбаними вже матеріяльними та моральними засобами, і будущина якої тільки в тому й є, щоб послугувати правді, щоб зіллятись з огняним струменем великих ідей, що очищають та потягають все, вдатне мислити, бажати та втягатися, з якої речи користнійше буде для такої справи потрібні для неі ідеі переймати не з вільного европейского джерела, а именно з російскої літератури, якої долею, одповідно реченю „Господь предполагаетъ, а городовой располагаетъ". (Ми зовсім того не кажемо тай з нашої діяльности от хотьби в „Народі" видно, що ми таки черпаємо і з европейских жерел, помимо рос. літератури, а про те для загалу Русинів рос. література, ще довго буде головним жерелом поступових думок, бо вона йій близша, рідніша і змістом і формою, ніж інші славянскі та европейскі літератури. Ред.).

Написав я отсю статю і здержавсь було з висилкою ії в „Народ", прочувши, що в „Народі" стала друкуватись статя д. Драгоманова „Чудацкі думки", що повинна була, як я міркував, підійти к зачепленій тут мною справі. Діждавсь я найблизших чисел Народа і зісгавсь невдоволеним статьою д. Д-ва, запевне не через те, щоб вона не мала вже сим разом звичайного інтересу, та тільки я не найшов у ній переконуючого рішеня займаючої мене справи.

Годжусь на розвиті в тій статі думки д. Д-ва що до значіня рос. письменства для Украй-

інців, годжусь і на нарисовану ним картину відсталости українських учених і белетристів „не тілько від Европейців, а й від Росіян“, хоть, як нам бачиться при пояснюваню сеї появи д. Д-ов пропустив одну з найважнійших причин в інших пригодах ним самим прекрасно пояснену, іменно в ковий характер російскої образованости і майже загальне обрусеніе українскої інтелігенції, через що під прапором українского письменства не збирається тепер і десятка людей там, де під прапором російскої письменности їйх збираються сотні Чиж не натурально чекати, що в менчім крузі людей повинно знайтись менче і талантів, і знання, і видосконалених наукових методів, менче повинно знайтись і економічної незалежности і горожанскої відваги, так потрібних для належної боротьби з пригнітаючою українське слово деспотією. Що-ж до міркувань д. Д-ва супроти Галичини, то і прочитавши его статю, я все таки недовміваю, чомуж „справа про вартість російского письменства, — як він говорить, — стала в остатні роки в Галичині на черзі в ряду практичних справ“. Доказуючи значіня російского письменства для Галичини, д. Д-ов каже: „Між іншими знайомість з сим письменством довела декого з молодіжі, що належала до старої галицкої партії, неправедно названої москволюбцями, до українского народовства. Дд. Павлик і Франко можуть те посвідчити, бо самі перейшли через таке“. Ми не знаємо історії розвитку дд. Павлика і Франка, не знаємо, в яку хвилину їйх розвитку підпали вони впливові рос. письменства [1]). та думалиб до тої хвилини дд. Павлик і Франко були вже досить познакомлені з европейскими письменствами, то їйм не знадобилась би підмога рос. письменства для переходу їйх в українске народовство. Раз „письменство в Галичині, — як каже д Д-ов, — зовсім мертве й схоластичне й дуже рідко зачіпає громадскі справи“, то рос. письменству й не важко взяти над Галичиною просвітну перевагу, як не важко це і для інших славянских, і особливо европейских письменств, котрих є чимало. Та хибаж оце вже оправдує таку виключну пристрасть до рос. письменства й мови, що видно на сторонах „Народа“? Тілько доказавши переважне значіне російского письменства що до его змісту зі змістом інших письменств, що доказати запевне важко, прийшлось би признати доказаним переважне значіне російского письменства для Галичини. Та тоді би ми і не позволили вже собі здержувати Галичан від впливу російского письменства, дозволивши русинскій національности по сі змозі, погибати чи обновлятись в горнилі великих просвітно-визволяючих ідей, що приносить таке письменство. Тількож це за російским письменством зовсім не водиться. Теперішній же дуже низький стан галицкого письменства і стосункова легкість для Галичан всвоєня собі російскої мови, не повинни тут мати рішучого значіня.

З цієї думкою ми розглянемо заяву редакції „Народа“ ізза звісного вже нам письма д. М. Ф.

Редакція „Народу“ не вагаючись згодилась з думкою д. М. Ф., що визнав „обовязком (не в поліцейскому, а в чисто культурнім змислі слова) для всякого Славянина і почастно для всякого Українця (Русина) старатися вивчити російску мову“, й, здається нам, поспішилася з заявою дуже вже безумовної своєї згоди. Ми бодай, теж з культурного, а не поліційного погляду, визнаємо більше користнійшим для галицких-Русинів на сам перед і пильнійше повчитись французскій, німецкій та аплицкій мові, що мають вже всесвітню вагу.

Галицка публика, при сі бідній національній науці й літературі, може бути лакома на російске письменство, цінніше для неї змістом і стосунково доступне по мові, не дуже то справляючись, що цією дорогою все ж присвоюються ідеї низшого гатунку, та до того ж іде й обрусеніе, котре вже на тілько поступило наперед, що москальофільска партія в Галичині, як видно, тепер мало що не найсильнійша партія, як що до числа ей сторонників, так і що до ей матеріяльних засобів. Для прикладу вкажемо на збори москофільского „Общества ім. Качковского“, на котрих було, коли вірити газетним звісткам, поверх 2000 публики, тимчасом як на зборах українофільского товариства „Просвіта“ було не більш тисячі люда. Коли такі відносини до російскогої письменства натуральні з боку плохої галицко публики, то чи слід „Народові“ плисти за тією течією? (Ш. автор очивидячки вбільшує справу: ні за якою рос. течією, та ще москвофільскою, ми не пливемо — сему ж перечить наша праця над освідомленем нашого народу та над розвитком нашого письменства — ми тілько радимо інтелігентним Русинам знати рос. мову й літературу, — бодай на рівні з польскою, волоскою та мадярскою! — для того, щоби ті Русини попали в течію рос. письменства, противну реакційній течії нашого москвофільства і досить сильну, щоби ей перемогти. Ред.) Хиба ж для людей суспільного інтересу трудности справи істнують на те, щоби їйм потурати, а не на те, щоби по змозі, їйх перемагати? А тут іще одна мова вищої ваги, про які казали ми, іменно німецка, для галицких Русинів, що входять в склад австрійскої держави, не зробить навіть великої трудности дин вивченя так що для „Народу“ не було би й важко, замість виключного протегованя російского письменства, взятися за користніщу завдачу — знакомити галицку публику з німецким письменством, а через ей богатий переводний відділ і з письменствами інших передових народів.

Однакже що до тих русинских кругів, яким умови їйх жития та розвитку не дають ліпшого способу, як тілько учитися по взразках російского, та скажемо й польского письменства, то само собі ми по не бажатимем ніскі лечки їйм зачинити і се джерело розвитку. Тільки, як вже ми казали, проводирі тих кругів повинні передкладати їйм російске і польске письменство не загалом, а конче поименно, докладно визначаючи авторів та їйх твори. Таким чином тілько отим провидирям галицко-русинскої свідомости, отим вибранцям галицко-русинкої інтелігенції ми б надали обовязок знаємости з російскою мовою та письменством, маючи на увазі, що сим людям доведеться проводити розвиток русино-українского народу в дусі ново-европейских ідеалів, не зміняючи національних форм его житя, а при істнуючих его звязках з російским народом та державою, їйм треба бути на відповідному рівні знаємости не тілько з мовою та письменством поступових західно - европейских народів, але також доволі взнаємитися із російскою мовою та письменством, — праця, яку, по складенности, можуть робити тілько вибранці, а не загал освіченої частини суспільства.

[1]) Нагадаємо ш. авторові, що рух виклмканий в росквофільскім Ак. Кружку в ту пору т. є. в 1875-76 мр. між іншим і під впливом рос. літератури, відібрав від москвофілів чималу купу їйх найкрасших молодих сил і привів їйх до українства, а іменно одних до українства радикального, других до народовства. Ред.

На решті, на замик нашої розправи, скажемо, що і ми вкупі з „Народом“ нічого не маємо супроти надій д. М. Ф., щоб з часом „російска мова відограла таку культурну ролю, як названі в письмі д. М. Ф. всесвітні мови“. Але, коли й справді стане такою будуща роль російської мови, то се вже буде не мова сучасної, а будущої Росії, не мова деспотичної, а безпремінно вільної Росії. І люде, які втішаються пишною надією зробити російску мову виразником ідей та віди, що мають всесвітній інтерес, мусять особливо поспішатись зламати російску деспотію та звести на руїнах її дерево повної дійсної волі, щоб через се у інших славянских народностів відняти змогу перехопити від російскої мови її культурне значіне, памятаючи добре, що тих, що знізняються, історія не чекає. Українець.

Наука й штука.

ЧУДАЦКІ ДУМКИ. V (конець). От у сему ми бачимо грунт для практичної згоди нашої з Великорусами, хоч би остатні й не згоджувались з усіма нашими думками про нашу національну осібність, про наше право на рівну з російскою літературу й т. і. По моєму чудацкому розуму, так я б про такі речі ніколи й не говорив з Великорусами, як про речі, котрі дійсно до політики, та ще й спільної, не належать, а говорив би про права особи (свободу печаті, товариств, судебні гарантії для особи й т. і.) та про самоуправу громад, крайн іті, йіх право порядкувати свої справи, в тім числі й школи, давати свої гроші, на що хотять, хоч на видане словника українского чи турецкого ітд. ітд. А позаяк з історії земских урядів у Росії звісно, що й великорускі земства бажали й прав особи й самоуправи, то я й певнісінький, що згода між нами й Великорусами в політичних формулах для тих усіх справ наступила б скоро, а там уже всяка особа, громада й крайна налила б у ті форми такі води, які йій до вподоби.

Звісно, наливане води українскої не обійдеся без противенства й боротьби. Так се діло людске. Люде в загалі більше звірі ніж ангели і все добре в них не готове, а розвиваеся, та до того ще й боротьбою більше привичок і інтересів, ніж думок. Українство національне непремінно мусить боротися з централістичними привичками не тілько Великорусів, а ще може більше повеликорусених Українців, а також з несвідомостю й рутиною самих українских мас. Так все, чого може бажати в сім случаю українолюбець, се, що б ему було відкрите поле для боротьби.

Позаяк з усіх ознаків національности найбільшу вагу має мова, то представмо собі, як може піти боротьба за українску мову в Росії при самій найменшій політичній вільности — правах особи й земскій автономії, які виборять собі народи Росії. Коли б упала попередня цензура, то внали б теперішні перепкоди для українских книг, переважно для популярних. Вже й доси Українці допевнили, що вони можуть видавати популярні книги на стілько цінні, що йіх перекладали й Великороси. По таким примірам, які ми бачили в 1874-76 рр. коли українских книг, виданих і розширяемих невеличким кружком розходилось по 27 000 екз. у рік, тоді як всеросійский офіціяльний комітет грамотности розширив тілько 42.000 екз. російских популярних книг на всю Росію, можна гадати, що при найменшій волі, українска популярна література зробила б неможливою всяку конкуренцію з нею на Украйині, навіть коли б школи народні й зостались цілком російскими При одній волі вживати українску мову в школах приватних навіть по при обовязковій російскій, скоро б показалось, що в українских школах діти скорше виучуються читати й розуміти книги, навіть російскі, ніж при теперішньому порядку, а се б притягло до українских шкіл народ і земства, так що остатні б почали вводити українску мову в свої школи, а коли б закон тому перечив, то добились би відміни закона. Так в які-небудь 5-10 років однією силою педагогічних аргументів початкові народні школи у нас стали б національними, хоч би з них і не витіснено було цілком і російскої мови, та певно й церковно-славянскої.

Труднійша справа українскої мови в середніх і висших школах і не тілько через те, що тут прийшлось би боротися з законом, а й через те, що кляси людности, котрі посилають дітей у ті школи, українску мову знають в усякім разі менше, ніж російску, і через те, що українска наукова термінологія ще не вироблена в нас. В остатньому могла б помогти Галичина з еї науковими підручниками, так вони ж для Росії чужі і йіх термінологія була б у російскій Украйині для учителів і учників напр. в гімназіях, навіть для українофілів, більше чужою, ніж термінологія російска. Через се все треба б було довшого часу, поки б українска мова пройшла у середні й висші школи.

Треба завважати, що наглячої практично-педагогічної потреби вводити тепер українску мову в ті школи нема, а що потреба ся дальшого, сказати б ідеального порядку. Не добре для громади, коли в ній просвіта різко ділиться на висшу й низшу, бо тим спиняеся натуральний обмін між верствами громади. Але сю потребу зразу можуть зрозуміти тілько радикальнійші ідеалісти, демократи. Треба часу, що б за ними пішла ширша громада. Перший увод українскої мови в школи середні й висші на Украйині певно зробиться через реформу викладу російскої мови й літератури так, що б при нему йшло порівнане з українскою мовою, а також читане творів народніх і найліпших українских писателів, паралельно з російскими. Далі зріст українскої літератури виливав би й на школу і нарешті земска автономія давала б можливість розширяти вживане українскої мови до обовязковости, а з другого боку автономія професорска давала б можливість закладати й по висших школах українскі курси.

котрі привчили б громаду вживати українську мову й для вищої науки.

Так я собі здумую зріст українства в школах, при певній політичній вільности в Росії. Подібно до того можна собі здумати й зріст українських упливів в громадскому й державному житю Росії. Проти сего нарису можна сказати тілько одно, — що трудно добитись політичної вільности в Росії Правда. Але ж відірвати від неї увесь край від Збруча до Кубані ще труднійше. Діло так стоїть, що треба або одно, або друге. Третього не пригадаєш!

Дорога, котру ми радимо свідомим Українцям, зовсім не нова. Вона ясно була показана ще в програмі Кирило-Методієвского товариства; не так давно на неї ступали Українці в часи земских агітацій 1878 1883 рр. Цікаво, що новонароджена „Правда“ почала просто з такої програми, котру похвалила в свій час і „Буковина“, що потім посковзнулась на бік львівского угодовства.[1])

Чим більше рішучо підуть Українці по сій дорозі, тим скорше й тим у більшій пропорції осягнуть свої цілі — вільність і автономію української людности. Чим менше вови покажуть енергії в сім напрямку, тим менше користні будуть для України результати тієї вільности, котра все ж таки колись мусить наступити в Росії.

Над сим мусять роздуматись власне ті українолюбці, котрі змагаються винайти третю дорогу, осібну від тих, що показані вище. Властиво ту третю дорогу не можна навіть виложити теоретично, бо вона цілком емпірична і зводиться до того: робім те, що нам обставини дозволяють Позаяк обставини тепер найбільше втрудняють роботу політичну, то для сеї третьої дороги пригадано було слово культурна праця і потім вже праця та відділена була й теоретично від політичної і навіть їй противупоставлена. Ми вже мали пригоду говорити про те, що поділ культури від політики в основі своїй неслушний і в Росії пояснюється власне необразованостю, котра колись давала надію соціалістам-революціонерам зробити революцію без науки, а тепер манить народників надією зробити соціалізм або культуру без політики.

В наших українських культурників без політики, психічним грунтом теорії лежить, перше всего мале знатє історії справді культурних рухів на світі, котрі навіть проти своєї волі брались таки за політику, як напр рухи релігійні, що рішуче проповідували: „царство моє не від сього світа“, а окрім того просто індівідуальні обставини, мало сприяючі енергії в загалі: певний темперамент, літа, розчарованість ітд. Се такі резони, проти котрих спором не вдіеш нічого. Спокійно обдумуючи справу, треба їх признати, як факти і признати, що теорія: робім те, що можна при теперішніх обставинах, для того, що б наша національна свідомість не вмерла, а хоч потроху росла, щоб росла наука про Україну, письменство українське йті., — має за себе деяку практичну рацію.

Тілько перш усього треба, що б та теорія й видавала себе за те, чого вона справді варта, не більше ні менше, то б то за чисто емпіричний спосіб жити й працювати, найвідповіднійший для певних індівідуумів, щоб вона не забувала, що властивою підставою сі служить приказка: радаб душа в рай, так гріхи не пускають, як і казав се мені один з прихильників сеї теорії ще 16 років тому назад. Треба, що б ся теорія властиво не видавала себе за теорію, за щось загальне й не оберталась вороже проти тих, котрі ві не хотять держатись, а хотять щось робити ширшого й сміливійшого. Далі треба, щоб „безполітичники“ вже рішуче й не лізли в політику, не завдавались такими цілями, як „примирить съ нами правительство“, кажучи словами Костомарова в листу до мене в 1876 р. зараз після виходу legis Jusephoviciae. Всякі заходи в сій ціли перш усього фантастичні, а далі противо-культурні, бо напр. не можна ж пробувати культурними заходами примирити з нами противокультурну Побєдоносцевщину. Тай у загалі треба ж, щоб навіть виключно письменска праця наших культурників була справді культурна, то б то прогрессивна, а не реакційна ані консервативна, а се не така лехка річ, вона не менше трудна, як і прогрессивна політика, бо

---

[1]) Вияснити генезу того „угодовства“ в один бік і сепаратизму в другий, які проводить спеціяльно „Правда“, було б важно й для того, що б кинути світло в загалі на справу українского сепаратизму. В сім інтересі скажемо, що возродителі „Правди“ в 1889 р. обернулись до мене, що б я став „на чолі діла“ й написав програму для журнала. Знаючи писання тих возродителів, я відповів, що не сподіваюсь між нами згоди в думках, а через те можу написати тілько свою програму, котру віддам на суд як редакції так і всеї громади. Але впорядчики „Правди“ напечатали мою програму як свою, підписавши ві „Видавництво“ і тілько вмінили одну фразу та додали до мого тексту, в котрому я говорив про потребу „лаіцізації політики“ галицкої, ось яку примітку: „Тим не думаємо відсунути напр наших духовників від роботи для народу; навпаки думаємо, що вони, стикаючись безпосередно з народом, вельми богато можуть і повинни зробити для нашої народної і громадскої справи. Промовляємо однак рішуче за еманціпацією політики з під власті церковної ієрархії, котра напр. в Галичині підпадає в руки Єзуйітів“. Знаючи, що по Галичині й по рос. Україні пішла чутка, що я беру участь в Правді, а з другого боку, побачивши вже в 1 ч. Правди думки, діаметрально противні програмі, я зараз же по виході ч. 1 написав у редакцію отвертий лист з протестом проти „москалейідства“ і проповіді всякої ненависти проти других націй. Листу того редактори Правди, при посередництві д. Франка вирохали мене не печатати, бо, як писав мені один з возродителів Правди „инакше Правда зараз же пропала б“, а обіцяли зробити в 2 ч. журнала замітку про те, що опротестовані мною уступи вміщені в Правду через недогляд, а на далі обіцяли, що подібного печатати не будуть. Я мав слабість згодитись, а незабаром уся Правда стала наповнятись „недоглядами“ і нарешті стала ініціаторкою „угоди“ і підданства Русинів „власти церковної ієрархії, котра підпадає в руки Єзуйітів“.

Чи пояснять коли видавці Правди: 1) на віщо їм була потрібна моя програма, коли вони задумали йти по діаметрально-противній? і 2) як помирити їїх примітку про ієрархію з їїх угодовскою політикою?

перш усього потребує розриву з російською цензурою й переносу печатної праці за границю [1]).

Так воно й вийде, що на решті культурницка програма, коли вона не схоче бути противо-культурницкою, буде в основі та ж сама, що й та, котру ми радимо, тільки тіснійша або й млявійша і через те менше матиме за собою енергічнійших людей на Украйіні й менше матиме сили відвоювати украйінству поля в будущій Росії.

Такі то ми маємо думки про боротьбу з „обрусенієм" за украйінство Думки ті зводяться до слів, котрі зчіпляються з усіма нашими думками про національність і людність: „обрусеніє" не є послідок якої національности, а є вселюдска проява певного державного порядку і мусить бути побиваємо певними вселюдскими заходами до реформи йіх. Допускаю, що думки сі можуть бути справді чудацкі, але я йіх виводив не з якого небудь субєктивного почуття, а тим менше інтересу, а старався вивести йіх з усесвітнього огляду культурного й державного житя Таким же оглядом нехай, хто хоче, й розбива моі думки. Я перший буду вдячний за те, бо в наші часи пора вже ставити всю громадску та навіть індівідуальну працю на грунт думок, виведених холодно-обєктивним дослідом.

V. Народні чи національні святощі. Переміннність національних ознаків. Народні звичаі, одежа. Національність і релігія. Богумільство — релігія маси нашого народу. Страти нашої національности на сектантах. Кирилівска азбука і страти нашої національности. Юліянскнй календар і консерватизм нашого народу. Народня мова як святощ. Однаковість основи національних теорій наших народовців і москвофілів. Перевага москвофілів у прикладах теорії національних святощей. Єдиний спосіб побіди над москвофілами. Кінець: еволюційна теорія — основа „Чудацких думок".

Тепер поговоримо докладнійше про те, до чого ми мусіли не раз доторкатись вище, а власне про обовязковий націоналізм, про культ того що в Галичині народовці звуть національними святощами.

Нема нічого темнійшого над ідеї про сі святощі і нема нічого шкодливійшого для украйінскої справи, а надто в Галичині, як ті ідеї.

Очевидно, що коли на вироб національних ознаків мусить мати вплив географія й історія, то значить в тих ознаках муситьбути богато переміннього, а окрім того стілько ж доброго, скілько й хибного Про сталість національних ознаків і говорити смішно.

Починаючи розмову про се, ми пригадуємо собі пригоду, котра сталася років з сорок тому назад у Кієві. Ген. губернатор Бібіков ходив по Лаврі з великими достойниками краю, в числі котрих був і маршал шляхти, Поляк, здаєся гр. Тишкевич, котрого один з православних предків похований у Лаврі. „От бачите, сказав Бібіков, показуючи маршалкові на монумент єго предка: „Ваші предки були православні" „А ще ранійше язичники", відповів граф.

І справді, котрої з національних святощів мусів держатися гр. Тишкевич: чи православія чи культу Перуна? Тай Перунови певнож не від віку кланялись Кіяне Певно не одна національна святощ переміпилась на горах кієвских з того часу, як наші предки сіли на них!

Тим часом націоналісти примушують нас кланятись національним святощам, вважаючи за них усе status quo теперішнього народнього житя й думки. Напр. Волод Барвінский ставив навіть в політичну програму Русинів „зберігати й піддержувати в народі народні звичаі". Кумедно, що він в той же час ставив потребу „наводити народ до доброго господарства" (Зоря 1891 ч. 13 ст. 225, голова присвячена В. Барвінскому в Исторіи рускои литературы д. Ом Огоновского, котрий так охоче говорить про національні святощі).

Але якже переміпити напр. хліборобство в нашім народі, не зачепивши єго звичаів?

Скажуть, що між звичаями треба зробити вибір: одні плекати, другі зміняти. Але тоді куди йде вся теорія святости народних звичаів?

Візьмемо ще один примір. В усіх національних рухах має велику вартість демонстративне вживанє національного костюму. Як демонстрація при певних обставинах, се має рацію Але даремне ми б старались підвести сю справу під логіку. Перш усього: що таке національний костюм? Костюми переміпялись в кождого народу, і звичайно тепер за національний костюм для демонстрації вибираєся костюм певного стану людей чи в старовину чи тепер, та ще й певної крайіни в націі, так що й тут люде поводяться більшеменше субєктивними поглядами, а не обовязковим культом національної святощі, обєкту котрої не можливо установити й тут, як і в других частинах всеї справи.

У нас вибрано за демонстративно-національний костюм не історичний, не магнатский,

[1]) Історія недавнього украйнолюбского культурництва має в собі між іншим таку пригоду: кілько років тому назад, в одній петербурскій газеті д. Мордовцев написав звістку про украйінску збірку, котра подана була на перегляд в цензуру. В тій звістці д. М в говорив про провідну статю збірки, котра (статя) навчала, що украйінский рух не має політичних цілів, а самі просвітні й моральні. Кіевлянинъ вмсміяв таку думку, або по его словам захід „одурити Москаля", а на решті цензура не пропустила ні сеї статі в збірці, ні кількох наукових і тим дала украйінолюбцям науку: статей про неполітичність украйінского руху зовсім не писати а для наукових украйінских статей закласти орган у Галичині. Так ми й зістались тілько з соромом звістки д. Мордовцева та тими слабими статейками, котрі пропустила цензура. Ще спасибі Кіевлянину за те, що замітив, що украйінский рух не може бути не політичним і тим трохи піддержав пошану до украйінства в очах освічених людей, бо ті люде знають, що тепер усякий сурйозний рух іде в політику, то б то виборює собі право жити й проводити в житє свої думки.

а етнографічний, мужицкий (хоч я читав в народовских органах похвали рускому боярскому костюму д. Федоровича і цікавий був би знати, де він узяв для него взорці?) Безспорно, в нашому народньому костюмі є чимало і естетичного і гігієнічного. Але щоб він увесь був нпр. гігієнічний, а надто на всі сезони, того ніяк сказати не можна. Наші дами, одягаючись в національний костюм, доповняють его деякими грішними видумками західно-европейскими, і конечно їіх за те похвалить найзавзятший націоналіст, котрому йде о здоровє тих дам. Тай нам, хворим городянам, мущинам, національний костюм, зоставляючий горло голим, виносний тілько, коли ми его прикриємо европейским пальто та ще й повязкою круг шиї.

Мені навіть соромно, що я пустився в такі дрібязки та ще й кравецкого характеру. Але що ж будеш робити, коли люде притьмом пристають до нас, щоб ми зберігали всі народні звичаі а також і одежу (В програмі В Барвінского говориться і про потребу зберігати народню одежу).

Та перейдемо до річей більше поважних, до річей культури духової, де націоналісти те ж показують нам примусові народні, національні святощі починаючи з релігії.

Ми вже говорили в II листі про те, в якому кумедному стані опинились европейскі націоналісти-романтики, коли хотіли застосувати релігію до національних ознаків, тим часом коли релігія европейских народів тепер одна з релігій інтернаціональних, христіянска. Дехто пробував поділити між европейскими племенами віроісповіданя христіянскі, виголошуючи, що православіє відповіда Славянам, католіцизм Романцям а протестанство Германцям. Але-ж сама статистика кричить проти такого поділу, а історія й етнографія ще більше. Чи можна напр. вообразити собі протестанство без романскої Женеви? Чи не подібнійші етнографічно Греки з Італіянцями, ніж зо Славянами? ітд. ітд. Очевидно, що теперішні релігіі, як продукт культурно-історичного процесу інтернаціонального, ніяк не можуть входити в ряд ознаків національних.

Обертаючись спеціально до нас, Русинів-Украйінців трудно навіть сказати, яка власне віра в нас може вважатись за фактично-національну. Коли взяти памятники „народньої мудрости", — легенди, пісні, прислівя украйінскі, та по ним характеризувати народню релігію, то побачимо, що в ній над грунтом натуралістично-політеістичним, лежить найбільше кора релігіі маніхейско-богумільскої, як і в Болгар, Сербів і Великорусів, так що коли б треба було застосувати до якої з історичних релігій наш народ, то я б его застосував скорше всего до богумільства, і на перед хвалюсь, що одолію кождого свого противника в науковім спорі про сю справу. А тим часом одні з наших народовців вважають за нашу народню віру православіє, другі унію, треті навіть римский католіцизм До того ж серед нашого простого народу є свідомі протестанти, а переважна частина інтелігенції є ф і л о с о ф и в релігіі, навіть більша частина тих, хто лицемірствує перед якою небудь церквою.

Що ж тепер ми приймемо за примусову національну святощ в релігії?

А тим часом, коли наші націоналісти кланяються, як національним святощам то православію то уніі, залишені ними без уваги штундісти на Украйіні московляться, Русини римского обряду в Ц. Польскім і Галичині полячаться, а Русини протестанти на угорскій Руси становляться Словаками.

Подібну ж прислугу робить нашій національности й культ другої національної святощі — т. зв. кирилівскої азбуки, ради котрої наші народовці всіх сортів ворогують з латинскою азбукою, називаючи еі „польским абецадлом". Безспорно, перемінити тепер у нас азбуку було б справою нелехкою, хоч воно було б добре, бо зблизило би нас з більше цівілізованим світом. Та по крайній мірі добре б було, коли б нагі націоналісти не робили собі фетіша з теперішньої нашої азбуки і не переносили свого фетішізму і в народ, та окрім того що б звернули увагу на тих Русинів, котрі знають тілько азбуку латинску і тепер зостаються зовсім без руских книг і через те читають виключно польскі, волоскі й т і. та переходять до чужих національностів (я попробував було для таких Русинів видати Марію Шевченка латинскими буквами, так дістав за те грубу брехню від д. Ом. Партицкого).

Поряд з церковним обрядом наші націоналники покланяються, як національній святощі, також і Юліянскому календарю. Ми вже згадували, що навіть професор університету, д. Сумцов, слідом за попом народовцем Качалою, посвятив цілу статю в „К. Старинѣ" справі календаря, що б доказати, що заходи перемінити той календар на Григоріянский є замах на нашу національність. Ми говорили, що д. Сумцов не звернув уваги на те, що Григоріянского календаря колись також боялись протестанти, а надто німецкі, і що однакож потім, коли вони прийняли той календар, то ніякого поримлянення їіх не вийшло.

В справі календаря, як і обряду, нема ріжниці між нашими націоналістами украйінофільскими й москвофільскими.[1])

Найгірше в боротьбі наших націоналістів проти Григоріянского календаря се аргументація, котру за Качалою повторя й д. Сумцов, в котрій знаходиться й таке, що „наш народ консервативний", то не треба чіпати й старого календаря, до котрого він привик. Не треба значить чіпати і старих способів господарства і самого рабства перед усякого рода деспотами, до котрих народ наш те-ж привик!... Доб-

[1]) Треба сказати, що в основних пріпціпах між сими гуртами в загалі нема ріжниці. Ось напр. слова з „Червоной Руси" 1891 ч. 50, котрі могли б любісінько поміститись і в Дѣлѣ: „Нашей т. зв. старорусской партіи расходится головнымъ образомъ о томъ, щобы нашу церковь съ ея обрядомъ и нашъ русскій языкъ съ его историческими памятниками, съ его азбукою и правописаніемъ сохранити ненарушимыми до поры, пока нынѣшніи тяжкія времена не станутъ лучшими".

ра користь для народу з такої інтелігенції, котра вжива таких аргументів, котра преклоняєся перед „консерватизмом народа“!

Ми думаємо, що чим скорше б змінено було старий календар на новий, тим ліпше, бо на що ж держатись того, що явно противно природі? Тілько ж коли тепер ся зміна могла б образити народ (хоч се ще й не так певне) то до неї треба йти поступенно. Але головне діло в умисловім боці справи — в консерватизмі, що звязаний зо справою календаря Консерватизм се така річ, котру треба підрізувати при всякій пригоді, а справа календаря є одна з таких пригод. Про календар часто приходиться говорити й простому народу. Ог і треба, що б люде т. зв. „інтелігентні“ при всякій нагоді пояснляли простим людім ріжницю між двома календарями і те, відки вона виходить і привчали простих людей дивитись на сю справу без усякого фетішізму. Думка людска — річ органічна: одним фетішом стане менше в одній справі, то стане їх менше й у других, і поступ народу стане лекший.

З усіх ознаків національних, в котрих націоналісти бачуть святощі, найяснійша — мова. Вона й має найбільше практичної ваги бо мова є спосіб, котрим люде розуміються, через котрий іде до людей освіта. Ог через се найбільша частина й політичної справи націоналників зводиться до права певної мови в уряді, суді, школі, а надто в початковій.

Тілько-ж і важність мови не може дохо дити до того, щоб освічена людина дивилась на неї як на святощ, вишу від людини. Мова все таки слуга людини, а не пан Мова мусить рости і перемінятись відповідно зросту людини, громади. Людина вільна вчити й уживати й чужі мови.

В таких громадах, як наша, де людність роскололась на кляси-національности, через що спиняєся природній обмін культурний між клясами, вбільшуєся погорда висших кляс до низших і вменшуєся пошана до себе в низших клясах, — се справа делікатна Тілько ж в усякім разі неможна голими фразами проти чужих мов та за нашу „милу, красну мову“ помогти лихові, впевнити практичний народ у тому, що мова єго справді святощ.

Тут нема іншого способу, як стати на практичний же грунт, а не на релігійний, то б то піднимати вагу нашої мови працею над літературою, котра б була корисна народові й замінила б єму в більшій части пригод житя мови чужі. Противитись же тому, що б люде з простого народу нашого знали й чужі мови значить противитись природі й рискувати тим, що ми огиднемо народові з нашими намовами. (Найбільше недоладний резон, котрий виставляють народові, що б держався свого, словами Шевченка: „бо хто матір забуває, того бог карає“. Адже-ж і народ бачить, як Шевченків замикають у тюрми, а „перевертні“ роблять карєру!)

В Росії були часи, коли навіть без усякої трати національної волі, висші стани на тілько погнались за мовою французкою, що дехто з них майже зовсім не вмів говорити по російскому. Патріоти-моралісти докоряли їм і представляли питому мову майже тими самими словами, які читаємо в наших народовців. І ніщо не помагало, аж поки не появились на російській мові Жуковскі Пушкини. Лермонтови, котрі могли робити конкуренцію французским писателям. Тепер уся справа там скінчена. І у нас не може бути інакше.

Ми сказали вище, що культ народніх святощей, замість того, щоб бути користним нашій національній справі, навіть просто шкодить йій Шкодить він не тілько тим, що відбива наших патріотів від прямо потрібної для народа роботи, в романтику, але й тим, що підрізує власне корінь спеціально украйінскої національної свідомости. З приведеної вище виписки з „Червоної Руси“ видно, що власне між т. зв. в Галичині „москвофілами“ і „народовцями“ в принціпах нема великої ріжниці: і ті, і другі б'ють поклони перед національними святощами, і для тих, і для других національність альфа і омега всіх змагань.

Але ж скажуть: москвофіли признають „адін русской народ от Тісси до Амура“, тоді як народовці ісповідують „відрубність малорускаго народу від Москалів.“ Правда. Тілько ж культ „народних святощей“, котрий спільний обом гуртам такого роду, що він згладжує між ними ріжниці й віддає перевагу власне москвофілам.

Дуже смішно виводити москвофільство в Галичині тілько від „московских рублів“ або від потемніня „погодінскої колонії“. Безспорно, галицке москвофільство мусить мати свої органічні підстави. Найбільша з них: реакція полонізмові — одного роду з тою, котра привела Б. Хмельницкого до підданства Москві. Далі свого роду аристократизм, котрий не вірить в сили самого галицкого мужицтва, а обертаєся до спорідненої держави, котра має уряд, ієрархію, панство руске. На решті притяга галицку стару партію до Московщини й спорідненість національна, котрої вага вбільшуєся власне теорією національних святощей

Більшість навіть украйінских лінгвістів і етнографів признає, що між Украйінцями й Великорусами не такі відносини, як напр. між Украйінцями й Чехами, Сербами й т. і. а що відносини ті близші і що генеалогія Украйінців серед Славян мусить бути не така: діди — Славяне, сини: Чехи, Поляки, Серби, Украйінці, Великоруси і т. д. а така: діди — Славяне, сини: Чехи, Поляки, Серби, сини Русів: Украйінці, Білоруси, Великоруси (Див. напр. Житецкого). Отже при такому стані річей відкриваєся простор однаково і для теорії повної відрубности Украйінців від Великорусів. і для теорії панрускої. Доказом того може служити й та лехкість, з якого напр. Головацкий і Климкович перейшли від напрямку малорускаго до панрускаго, а Ом. Огоновский перейшов від старорусчини до украйінофільства. Теорія ж національно-історичних святощей дає таке ж право відшукувати ті святощі в козаччині, як і в московскому царстві, в державі Данила. як і в ім-

перії Катерини II. а надто для Галичан. для котрих придніпрянска історія майже стілько ж чужа як і приволжска, тоді як історія придніпрянска все таки має богато точок спільних з приволжскою й прпневскою.

Історія ж церковна і погляд на церкву греческого обряду. як на національну святощ, дає прямо перевагу галицким москвофілам над народовцями. котрі з сему пункті виходять навіть менше українофілами ніж москвофіли.

Обявляти церкву уніятску національною малорускою святощю, значить розриватись не тілько з історичною малорускою традицією, а й з теперішнім status quo. Клерикалізм уніятский — се галичанский сепаратизм не тілько від Украйини, а й від Буковини, се просто абсурд тим паче. що в самій Галичині унія майже зовсім не має щирих прихильників в самому попівстві (в сему ми переконались, розмовляючи колись в Галичині з попами провінціональними і се народовці ліпше знають, ніж ми) і що з другого боку й самі польскі клерикали й Рим дивляться на унію тілько як на перехідну ступінь до чистого римского католіцизму. В виду сего православні сімпатії галицких москвофілів, зо всім тим, що з них виходить, являються далеко близшими до теорії національних святощей, ніж лицемірний уніятский клерікалізм народовців

На грунті „народніх святощей“ зовсім оправдуються і сімпатії деяких, коли не всіх москвофілів і до царского самодержавства в Росії. Історія не дала нашим старим вічам виробитись у сістему вільного державства. подібного до англійского або до швейцарского. Потім „козацка воля“ захопила тілько частину нашого народу і ледви стала склонятись до свідомого ліберализму. як була зламана. Тим часом церковна проповідь защепила й випестила серед нашого народу ідеал царско-державний, котрого тепер безспорно держиться найбільша частина народу (навіть в Австро-Угорщині, в формі цісарославія, котре в незвичайних пригодах як стій перекидається в царославіє. Ред.) З тим ідеалом наш народ ворушився проти Поляків в Австрії в 1848-49 рр. і проти Поляків у правобічній Украйині в 1863 р. В 1848-49 рр. всі австрорускі патріоти одушевлялись тимже ідеалом. І тепер за него викликувались народовці. Нічого дивного, коли дехто, не бачучи сили абсолютизму в теперішній Австрії, шука єї в Росії. Він кланяєся одній з „народніх святощей“!

Майже так само повертаєся проти галицких народовців на користь москвофілам і культ мови, як національної святощі. Літературна мова завше щось штучне в порівнаню з народньою, котра в дійсности є певна купа краєвих діалектів. Коли народовцям вільно виробляти мову літературну з діалектів малорускіх, то треба признати певну слушність і тому, що рішучі москвофіли беруть мову російску. на котру вони, по части не без раціі. дивляться як на вироб всіх руских племін. або навіть, як Наумович, хотять виробити ще новий „твердий руский язик висшої культури“ з російского й малоруского на основі церковно-славянскій.

Теорія Наумовича абсурдна з практичного боку, а надто для Росіян, з котрих ніхто не схоче залишити готову вже мняку мову Пушкиних, Лермонтових. Тургеневих для „твердого“ язичія Наумовичів. Тілько ж за тою теорією не можна не признати певної величности, котра мусить притягати до себе Галичан, а надто людей релігійних. Побити ту теорію, а вкупі з тим і все літературне москвофільство на Малорусі. можна тілько, закинувши погляд на мову. як на святощ, а глянувши на неї з радикально-демократичного і утілітарного боку.

Мова не святощ, не пан людини, народа, а слуга єго. Література мусить нести в маси народа просвіту, як найлекшим способом. Для того мова літературна мусить бути як найблизша до простонародньої. Проти такого погляду москвофіли на Малорусі являються просто вільними чи невільними обскурантами, і не зможуть видержати конкуренції з народовцями перед скілько-небудь живою громадою. Само собою розуміеся, що літературні народовці тоді тілько дійсно прислужаться народові й стануть міцно серед него, коли дадуть народові на єго мові літературу єму користну: утілітарну й просвітну, бо від літератури формально-націоналістичної, пустої, народ відвернеся, а література ретроградна обезсилить єго в конкуренції з сусідами, та на решті від неї, а вкупі з тим і від єї національности відвернеся й сам народ, починаючи від своіх більше інтелігентних осіб Відвертаєся ж і тепер народ від своіх, дійсно прекрасних по мові, а часом і по поезії, старих пісень, бо зміст їйх тепер уже не відповіда народньому житю. І треба й тут зректись теорії національних святощей, а признати, що народ тут по части має рацію, навіть тоді, коли він заміня прекрасні козацкі пісні на погані салдатскі, бо все таки в дійсности він бачить перед собою „охвицерика молодого“, а не „отамана козацького“. Візьмімось скілько небудь енергічно за те, щоб пустити в народ порядні пісні, відповідаючі нашому часу, пояснімо народові, що є доброго в старих піснях, і ми витіснимо „охвицерика молодого“ скорше, ніж намовами про те, що треба зберігати старі пісні, як національну святощ.

Ми скінчили огляд важнійших річей, котрі виставляються нашими націоналістами, як народні, національні святощі. Разом з тим ми скінчили наші „Чудацкі думки“, по крайній мірі певний їйх ряд. Ми назвали їйх „чудацкими“ через те, що вони йдуть на переріз тому, що звичайно говориться і прихильниками і противниками украйинского руху. Тількож, звісно, ми, як і всяка людина, котра має певні думки, вважаємо їйх за вірні, по крайній мірі доти, поки їйх не перекинуть науковим способом наші противники. Поки що, ми вважаємо вірною основу тих думок, бо вона є ніщо інше, як приклад до певної справи такого світогляду, котрий тепер руководить усією наукою, — того світогляду, що **не признає на світі нічого постійного, стоячого** (стати-

чного), а бачить тілько переміну (еволюцію), рух (динаміку). Не має й не може бути постійних національних ознак, стоячих без переміни національних духів, нема між людей вічних політично-адміністративних порядків, таких як напр. обрусеніе, не може бути й національних святощей. Вся практична мудрість людска може бути в тому, що б убачити напрямок руху світового, его міру, закон, і послужитись тим рухом. Інакше рух той піде проти нас, роздавить нас.

В нашій справі, коли ми поставимо думку, що національність є перше, головне діло, то ми або поженемось за марою, або станемо слугами того, що всилюється спинити поступ людский, і поставимо на риск, коли не на згубу й саму нашу національність. Коли ж ми станемо при думці, що головне діло — поступ людини й громади, поступ політичний, соціальний і культурний, а національність є тілько грунт, форма та спосіб, тоді ми певні, що послужимо добробитові й просвіті нашого народу, а в купі з тим і его національности, — охорони й зростові того, що в ній є доброго.

Salmannsdorf bei Wien 1891. сент. 15.

М. Драгоманов.

НЕ РОЗУМІЄМО. В ч. 47 берлінскої „G. Robotniczej“ надруковано ось яке письмо: „Wobec pogłosek rozszerzanych przez pewne indywidya oświadczamy. że pismo wysłane w lipcu r. b. do komitetu redakcyjnego „Naroda“ celem sprostowania fałszów tam umieszczonych, własnoręcznie podpisaliśmy, względnie do podpisu upoważniliśmy. Lwów. 12 listopada 1891. Herman Diamand, Julian Obirek, Józef Daniluk. Julian Bar“. Лист сей, поміщений і в ч. 21 львівскої Pracy, тілько з пропуском слів „przez pewne indiwidua“, вимірений очивидно тілько против осіб обох підписаних, а то для того, бо тілько від них обох вийшли (приватно) слова, що підписи на нефортуннім листі до ред. „Народа“ не всі автентичні і не всі положені свідомо. Слова такі при деяких товаришах, Русинах і Поляках висказали ми ось на якій підставі:

1) Д Ю. Бар два рази, по одержаню згаданого листу редакцією „Народа“, заявив М. Павликови, раз в присутности д. Обірка, що ні про яке письмо не знає і підпису свого не давав.

2) Д. Обірек заявив перед М. Павликом, що підписав згадане письмо, не читавши статі Павлика п. з. „На чужім празнику“, а коли статю сю прочитав, то пожалував, що підписав згадане письмо, бо того, що йій в письмі головно закинено, в статі зовсім нема.

3) Д. Данилюк заявив Франкови, що підписав письмо, не знаючи докладно, о що ходить і, розуміється, не читавши також статі Павлика в „Народі“.

Супроти сих фактів, за котрих вірність ручимо своєю честю і покликаємося на свідоцтво згаданих тут робітвиків, ми зовсім не розуміємо змислу заяви в „Gaz. Rob.“ та в Pracy і не беремося его вгадувати. При им між трома названими робітниками підпис д. Діаманда. про котрого наші скромні „indywidua“ нічого не говорили, сего вже сугубо не розуміємо.— М Павлик, Ів. Франко.

В 23 ч. „Народа“ д. Драгоманов вже вдруге каже, що поміщені в „Правді“ моі запити до його про те, як нам спільно працювати з Великоросами над здобутем волі, були нещирі. Яж заявляю, що я питався геть щиро, бо не марної спірки шукав, а перекони. 2 (14) февруаря с. р мині прислали зі Львова лист Драгоманова під заголовком: „Одповідь та запити сотрудникам і редакції „Правди“. Прочитавши єі, я між іншим написав був, що тепер я зовсім задоволений, зовсім пересвідчений, бо при своім найгарячійшім патріотизмі й національстві можу прийняти таку (Драгоманівску, Ред.) програму, та що тільки прошу пояснити ще деякі подробиці. Тогож таки дня одіслав я писаня Драгоманова та своє до головних сотрудників („Правди? Ред.), котрі либонь же переслали все цее д. Драгоманову. 14 (26) новембра 1891. Московский дописуватель „Правди“.

В щирости запитів сего ш. дописувателя „Правди“ ми не сумнівались, та мабуть не сумнівався й д Д-ов. Підозріне в нещирости всяких таких запитів у „Правді“ обернених прямо до особи д. Д-ва, кинула на авторів тих запитів сама редакція чи дирекція тої часописі тим, що не хотіла друкувати відповідей Д-ва на ті запити. Так се певне брав і д. Д-ов. Нехай же ш. автор отсеї заяви доходить правди з редакцією „Правди“. Редакція.

З отсим, послідним числом „Народа“ за 1891 р. розсилаємо запросини до передплати на р. 1892. Члени й прихильники нашої партії зволять ті запросини ширити в як найдальші закутки нашої крайіни і з'єднувати нашій газеті нових передплатників Заголовок і зміст „Народа“ за 1891 р. розішлемо з 1 ч. за 1892 р. Просимо поскорити з присилкою передплати на 1892 р. і довгів за 1891 р. (вони виносять коло 500 зр.!) Заявляємо рішучо, що від тепер не будемо слати своєї газети без грошей нікому. Так само ніхто не дістане й даровго примірника „Народа“. Кошти нашого видавництва чималі, і ми мусимо натискати на те, щоби вони покривалися з передплати. — Обіцяний твір Дрепера п. з. Боротьба віри з наукою“ почне незабавом друкуватися.

Видавець і редактор головний Михайло Павлик. Редактор відвічальний Іван Франко.

„З Друкарні Народної“ Вонтіха Манецкого, під проводом В. Годака.